

ब. पु.

॥ २ ॥

णा ॥ ” इति महदुक्तेर्महत्तरफलदमित्यलमशक्यमहात्म्यकथनस्य महतोऽभाकीनया प्रशंसया । तच्च चिराय मुद्रयतुमिष्टमपि सम्भति भोरसंस्थानाधिपतिपन्तसचिवमहारा
रावसाहिबभीमन्तसरकारशंकस्ट्रावण्डितोभ्यस्तेथाऽमृतसरवास्तव्यराजासाहिबदयालुपौत्रभीठाकुरभीमहान्चन्द्राऽभिधेभ्यश्च पुस्तकान्युपलभ्य शास्त्रिभिस्संशोध्य विमलाक्षर
स्वच्छमसृणपुष्टपत्रैर्मुद्रणमुपनीतम् । भोरसंस्थानागतपुस्तकं ललितोपाख्याननासिकेतोपाख्यानयोः उपलब्धभावप्यन्यपुस्तकेष्वनुपलब्धेस्तयोरत्र न संनिवेशो विहितः किन्तु
पृथगेव मुद्रिते । तथा अन्योपाख्यानमपि मन्मुद्रणालये पृथगेव मुद्रितं वर्तत इति विदांकुर्वन्तु काविदाः ।
सम्प्रत्यत्र पुराणोपपुराणानि भद्रयितुमुपक्रान्तानि तत्र श्रीमद्भा० वामनपु०—ब्रह्मवै०—मार्कण्डे०—मत्स्यपु०—पद्मपु०—शिवपु०—वाह्विपु०—वायुपु०—वाराहपु०—भवि
पु०—नारदीयपु०—गरुडपुराणानि । उपपु०—आर्देवीभाष०—काठिकापु०—कल्किपुराणादीनि मन्त्रिताणि तथयितुमिष्टानि चान्यान्यपीति येषां महारायानां सन्निधौ
पुस्तकानि तैरवश्यं प्रेषणीयानि तत्र च स्कन्दपुराणस्य महत्तरावश्यकतास्तीत्यतो येषां सन्निधौ यावानंशश्चेत्तैस्तावानप्यवश्यं प्रेष्य इति मुद्रणोत्तरञ्च तान् मूलपुस्तक
यथादादिभिर्भावस्थं सन्तोषयिष्य इति शम् ।

विद्वज्जन कृपाकंक्षी-स्वामराज श्रीकृष्णदास, अण्ड्यस “ श्रीवेङ्कटेश्वर ” स्टीम्-प्रेस-मुम्बई.

धन्यवादाः ।

सन्तु खलु सहस्रशो धन्यवादाः श्रीकरुणाकृपाभिस्तो निखिलजनोपकारप्रसक्तमनस्केभ्यस्तत्र भवद्रयो महद्रयस्तेभ्यः श्रीवेदव्यासेभ्यः । ये च कि
लाखिलमुनिवृन्देन्द्रवन्दितपदद्रुङ्गविन्दमकरन्दऽऽनन्दितवस्तुन्धरावृन्दारकमिलिन्दाः विषजनीनान्यष्टादशमहापुराणान्यचलपदावरोहणाय मृदु
मुखदसोपानपरम्पराः प्रवितेनुरिति ।

तदनु च विलसन्त्वनेकशस्ते भोस्संस्थानाधिपतिपन्तसन्निवमहाराजरावसाहेवश्रीमन्तसरकारशंकररावपदाविह्विताऽभिवानेभ्यो वेदविदितध
र्मानुष्ठानतत्परेभ्यः । यैश्च खलु निखिलमानवोपकारायैतत्पुराणाऽऽदर्शपुस्तकं सुद्रगायाऽस्मभ्यं प्रदाय सहाय्यं व्यधायीति । पूर्वमप्यनेकशोऽनुपल
भ्यपुस्तकप्रदानेनानुकम्पितास्तेर्वयमिति भूयोभूयस्सहर्षं भूयामस्तेभ्यस्त इति ।

तथा पंजाबदेशीयामृतसरस्थानवास्तव्यश्रुतिस्मृतिप्रतिपादितधर्माऽनुष्ठानसंप्रोत्थनवरतप्रवृत्तेभ्यो राजासाहिबदयालपौत्रश्रीठाकुरमहान्चन्द्रा
भिधेयेभ्योऽप्यविश्रान्तमनेकशस्ते । यैरप्यस्मभ्यमेतत्पुराणपुस्तकप्रदानेन लोकोपकारो विहितः । प्रागप्येभिर्भूयःपुस्तकप्रदानेन कृतार्था वयमिति
भूयोऽपि तेभ्यस्त इति ।

एत्पुराणपुस्तकग्रहणपठनश्रावणादिपरेभ्यो मनीषिभ्योऽपि परश्शतास्त इति शम् ।

विषयाः	अध्यायाः	विषयाः	अध्यायाः	विषयाः
शिवकायोरर्चनानन्तरस्त- पनम्, तत्रैव शिवार्चनार्थेन पदेचपुरस्सरं निपुराहस्तपनं इवप्रोक्तम् निविदिक्ता अस्तीति विज्ञेयम् । शिवकायोरर्चनानन्तरस्त- पनम्, तत्रैव शिवार्चनार्थेन पदेचपुरस्सरं निपुराहस्तपनं इवप्रोक्तम् निविदिक्ता अस्तीति विज्ञेयम् ।	नादि निर्ममे, तत्पञ्चत्वे सति वज्राख्यादिनिधनपर्यन्तं वायुमार्गे स्थितस्य भूयो वज्राख्यादियुतस्य तस्य शिवलोकप्राप्तिचौर्यमु- रापानादिपापकथनम् । ४ मातृमातुलानीमगिन्यायगम्यागमनप्रायश्चित्तकथनपुरस्सरं स्व- मार्यागा नविधिनिषिद्धानत्यागसंस्कृतानविधिनिरूपणम् । ५ संसारतीर्थयात्रयोः किं ज्ञाय इति मुनीन्प्रति शक्रप्रश्ने तीर्थयात्रा श्रेष्ठेयपृष्टोत्तरयितुब्रूहस्पतये मर्त्यो भवेति मुनिशापे तस्य भूलोके पतनं, ततो दैत्यानपकारिणि विश्वरूपे देवगुरौ दैत्यानां प्राबल्येन शक्रतपसा विश्वरूपहृत्यया शक्रस्य राज्य- भ्रंशो हरिप्रसादात्पुनः स्वाराज्यं ब्रह्महत्याजनितगुरुपापेन दुर्वा- सोदत्तमात्यानादरात्पुनः शक्रपदभ्रंशो देवदानवेः सागरमन्थने दैत्यपराजयश्च ।	१ सागरजया विष्णो ब्रूते इतश्चीकदैत्यानां देवैस्तु ब्रूते विष्णो राधितच्छिताप्रभावा मोहिनीरूपेण तेन विष्णुना देवानाम- मृतदानेनाज्ञेयीकरणे, नारदमुब्रूतमोहिनीसौन्दर्यमुग्रहरस्य विष्णुना मोहिनीरूपेण मोहने महाबलदेवोत्पत्तिः, मण्डासुर- विश्वकविब्राह्मणूनि नीपराक्रमेदैक्यराजये महायोमानलाल्छिता- प्रादुर्भावः । इत्युपोद्घातसङ्गः । ७ दाक्षायणं तत्तुत्यां तहिमशेखगृहजन्मशङ्करतपःकुसुमेषुमस्मीक- णात्त हस्तसमुत्थपुरुषस्य मण्डासुरसंज्ञा, गणेशोपदिष्टशत- द्विय जपाच्छङ्करेण तस्मै सर्वाजेयत्ववरदानपूर्वकं षष्टिसहस्रवर्ष- पर्यन्तं राज्यदानम् ।		

अथ ब्रह्माण्डमहापुराणान्तर्गतललितोपाख्यानविषयानुक्रमणिका ।

विषयाः	विषयाः	विषयाः	विषयाः
१. ललितोपाख्यानमगस्त्यस्य कौण्डि शिवकाच्योरर्चनान्तरस्त- पनस्य, नारायणस्य नारादेन इत्युक्त्याभिर्मयं ज्ञानो- पदेशपुरस्सरं विपुलाहस्तकथनं इत्युक्त्या विचित्रिस्तां अस्यदीर्घाभिर्मयं अर्चनस्य तिरोधानमगस्त्यस्य इत्युक्ति- नारायणस्य । २. लोकात्म्यमगस्त्यस्य यदृच्छाविहारे मध्येमार्गं श्रीशङ्कर- विष्णुर्वाचते मुहूर्तकीर्तनवसजा कमादिदिवाधर्षा सगर्पणं, समुद्रमगस्त्यस्य दुर्वाससा तद्विषयमात्मार्यं, अचक्षतेरा- तशिभिः अविशेषाभूमि तपतनेन मुहूर्तकीर्तनशापप्रष्टाभ्य- स्य मुहूर्तकीर्तन मुहूर्तकीर्तन स्वदुःखनिवेदनन्तेन च दुष्कृत- कृतपरिपक्वविषयस्योः क्रयमम् । ३. विष्णुसत्तातपनहरणप्रसंगेन काशीपुरस्यनारायणचोरस्य अवि- तपनदशांशापकृतनेन वीरस्य विरातो जगत्सर्वदेवस्त-	नादि निर्ममे, तत्पञ्चत्वे सति वज्राख्यादिनिधनपर्यन्तं वायुमार्गे स्थितस्य भूयो वज्राख्यादियुतस्य तस्य शिवलोकप्राप्तिचौर्यसु- रापानादिपापकथनम् । ४. मातृमातुलानीमगिन्यायगम्यागमनप्रायश्चित्तकथनपुरस्सरं स्व- मार्ग्यागं नविधिनिषिद्धानत्यागसंस्कृतानविधिनिरूपणम् । ५. संसारतीर्थयात्रयोः किं ज्ञाय इति मुनीन्प्रति शक्रप्रश्ने तीर्थयात्रा श्रेष्ठेयपृष्ठोत्तरयितुमुहस्पतयेभ्यो भवेति मुनिशारे तस्य भूलोके पतनं, ततो दैत्यानपकारिणि विचरूपे देवगुरौ दैत्यानां प्राबल्येन शक्तपसा विश्वरूपहृत्यया शक्तस्य राज्य- अंशो हरिप्रसादात्पुनः स्वाराज्यं ब्रह्महत्याजनितगुरुपापेन दुर्वा- सोदसमाख्यानादरात्पुनः शक्रपदअंशो देवदानवेः सागरमन्त्रे दैत्यपराजयश्च ।	६. सागरजया विष्णो बृते हतश्रीकदैत्यानां देवेस्तह पुदे विष्णा- राधितल्लिताप्रमाणां मोहिनीरूपेण तेन विष्णुना देवानाम- मृतदानेनाजेयीकरणं, नारदमुवश्रुतमोहिनीसौन्दर्यमुग्धहरस्य विष्णुना मोहिनीरूपेण मोहने महाबलदेवोत्पत्तिः, मण्डासुर- विशुक्कविषाङ्गभूमि नीपराक्रमेदैकपराजये महायोमानलाल्लिता- प्रादुर्भावः । इत्युपोदात्तखण्डः । ७. दाक्षायणं तनुत्यागं हिमशैलगृहजन्मशङ्करतपःकुसुमेषुमस्मीक- णात्तः स्वसमुत्थेषु रुषस्य मण्डासुरसंज्ञा, गणेशोपदिष्टशत- द्विय जपाच्छङ्करेण तस्मै सर्वाजेयत्ववरदानपूर्वकं षष्टिसहस्रवर्ष- पर्यन्तं राज्यदानम् ।	

अध्यायः

विषयः

१२ इशाक्षौहिणीयुक्तकुटिल क्षो दण्डनायका निहते मायाविदेत्या-
नृत्यतयोजनविस्तीर्णवर्द्धाकारचक्रं निर्माय ज्वालामालि-
न्या शिबिररक्षाकरणे महाविक्रमशालिचतुर्बाहादिमण्डपुत्रैस्सह
ललताकुमार्या युद्धे दिशत्यक्षौहिणीसेन्यमारणपूर्वकं सर्व-
नामपि मण्डपुत्राणां मारणम् ।

२३ स्वयं समरोधतपुत्रशोकसंतप्तमण्डप्य सान्त्वनपुरस्सरं विशु-
क्रस्य मायायुद्धार्थमन्वकाररथेन शक्तिकटकागमनम्, विश-
त्यक्षौ हर्षाभिवायस्तम्भिन्वादिद्वाररक्षिकशक्यवलोकेन खिन्न-
कामसा तेन गव्युत्थायस्तविस्तृतशिलापट्टे जययन्त्रनिर्मितबद्ध-
छक्तिसेन्ये मोहिनायुद्धवैराग्याद्युत्पादनं तद्वृषा ललितावक्र-
निर्गतगणनाथेन दुर्मखरचितजययन्त्रमङ्गपुरस्सरं मण्डपुत्रसू-
ष्ट्रसकोटिगणाधिपतत्प्रमुखामोदादिदुर्ध्वगणपनाशे विशु-
क्रस्य त्रिशदक्षौहिणीनाञ्च नाशे मण्डपुत्रविशुक्रयोः पलाय-
नम् स्वसृष्टविजयिगणपाय ललितया सर्वदेवपूर्वपूज्यत्वव-
दानम् ।

इति द्वितीययुद्धदिवसः ।

२४ मण्डपुत्राङ्गस्तत्कनिष्ठभ्राता युवराजविष्णोऽनुजविशुक्रयो-
रुत्तमजित्प्रभृतिदशमाणिनेयैश्च युतोऽक्षौहिणीचतुःशत्या योद्ध-

अध्यायः

विषयः

मगच्छत्किरिचक्रगोचक्रयास्त्रे मन्त्रिणीदण्डनायिके वि-
षङ्गादिमिर्युयुवाते, तत्र विष्णोण तृषाक्षेण शक्तिमण्डले तृषात्ती-
कृते दण्डनायिकाऽऽसुरास्त्रिभुनाऽऽमृतसुरावृष्टिना शक्ति-
समूहे तर्पिते द्वापरे त्वं यज्ञ उपयोक्ष्यस इति सुरास्त्रिभु वरं
दत्त्वा दण्डिनीमन्त्रिण्यावक्षौहिणीसार्द्धाक्षौहिणीदेत्यचमं हत्वा
विषङ्गविशुक्रौ जप्ततुः ।

इति तृतीययुद्धदिवसः ।

२५ कुटिलाक्षपुरस्सरपञ्चत्रिंशच्चमूनायसनाथे मण्डपुत्रे सपरिच्छ-
दस्यामादण्डनायादिशक्तियुतचतुर्दशमहाचक्रनवपर्वस्यपरार्धा-
धिर्परिवारसमृद्धियुतश्रीललितादेव्याऽमृतपूर्वसमरमातन्वाने
वर्द्धमानतमे च श्रीललितापराक्रमे मण्डोन्वतामिसपाषण्डान्व-
शक्तिनाशाद्यन्त्राणि प्रयुयुजे श्रीललिता च महातरणिगायत्री-
चाक्षुष्मतादिशस्त्रेस्तत्तच्छमपूर्वकं मण्डसृष्टमधुकैटममहि-
षामुराक्तबीजादीनामत्युग्रसमरं स्वसृष्टनारायणीशक्त्या सर्व-
कथाशेषमनयदबधीष मण्डपुत्रं लोककण्टकम् ।

युद्धखण्डसमाप्तिः ।

अध्यायः

विषयः

२६ शङ्करदण्डकाममस्मसम्भूतमण्डपुत्रस्य प्राग्भवकृतकथन-
स्सरं रतिप्रार्थनया श्रीललितादेव्या पुनरुज्जीवनपूर्वं रत्ना
वशिष्टादिमहर्षिद्वारातत्करपीडनान्तेतस्मा इच्छाविप्रद्वारित-
ब्रह्मविष्ण्वादिसमस्तवशीकरणादिप्रभावप्रदानं तेन च शङ्करस्य
पार्श्वे मियोऽनुरक्तिप्रकटनेन कार्तिकेयोत्पत्तिस्तत्कृततार-
क्यवतुष्टवासनेन तस्मै स्वपुत्र्या देवसेनया दानम् ।

२७ श्रीललितया मण्डपुत्रे निहते ब्रह्मादिसुरप्रैरितविषयकर्ममयान्या
हेमकुटादिनवगिरिषु लवणादिसप्तसमुद्रेषु च विचित्रगोपुर-
मुकुटद्वारशालोचानादियुतश्रीललितामन्त्रिण्यादीनां सत्क-
क्षपुरनिर्माणं मतङ्गकन्याप्रादुर्भावश्च ।

२८ श्रीनगरत्रिपुरासप्तकक्षापातकदेवताख्यानपुरस्सरं कल्पकोपा-
नवाटीषु षड्गुपुष्पफलादिवैभवंतचरेष्वानुष्ठितललितासे-
नादिबर्णनम् ।

२९ पुष्परागप्राकारादिमुक्ताप्राकाराङ्गसप्तकक्षान्तरवर्णनप्रस-
रत्नमयशाले ललिताराधकानां रसरसायनसिद्धानां गोमेदशा-
लान्तरे चतुर्दशजन्मकथनादिपुरस्सरमन्त्रसां चक्षिणीर्देवि-
कात्वादेवार्णोत्तरे च वायुलोकस्य तद्वासिसिद्धगोमेदादेस्त-
त्पूर्वमागे यक्षलोके भनोज्ञयक्षीनिध्यादिसेवितयक्षेशस्य वर्ण-
नपुरस्सरं स्वलोकवर्णनम् ।

अध्यायाः

विषयाः

१०. नोडशावरणात्थानकध्वसवितमहावृक्षस्य उलिताराधनम्, मुक्ताशालान्तरे नोपुरादिशोमितमारकतशालस्यदण्डनाथा-
मिदिमातमन्त्रिणीगृहस्तिरसप्तदश्यादिपुरस्सरं मरकताकर-
शालस्य विद्रुमाकाराकारे भरीचिप्रमुखप्रजापतिभिः साकं
सर्वमुनिसहितब्रह्मणो उलिताराधनं, विद्रुमशालान्तरे नाणि-
क्यमण्डपस्याने उलितान्तोद्वदसाकसारदेवेः सह द्वादशवपु-
र्विष्णुनिवासः, नाणिक्यशालान्तरे नानासदसस्तम्भमण्डपे
मूर्तिमण्डेवागमनन्यादिगणपद्विशितितत्त्वदेवतानेकाजवक्त्र
सनाससर्वनिवेशानकध्वसवितमहावृक्षस्य उलिताराधनपूर्वकं मन्त्राभी-
ष्टपूर्वकं निवासः ।
११. विचित्ररत्नचित्रितगोपु. कपाटार्णालादियुतमनःशालस्थासु-
तादिवापिकाजकसेवनदिव्यकायहंसादीनां उलिताराधनपुर-
स्सरं सप्तहरीतारामहाशक्तेः कक्षारक्षणम्, बुद्धिशालस्या-
ऽऽनन्दमयिकासु बभुलामोदमेदुरमयमदोन्मत्तानेकदेवीपरिवृ-
ताबाष्णीदिव्याधिपत्यादिवर्णनपूर्वकमहङ्कारमहाशालेऽनेक-
सप्तहरीकनाथपुङ्गवुलानौकेमर्या आधिपत्यम्, सूर्यबिम्बमहा-
शाले उलिताराधनः स्थाने सूर्यादिप्रहाणान्तपःसप्तदश्या तेजो-
बुद्धिर्दादशमूर्तिभार्तृभैरवस्य कोटिशक्तियुतस्य उलितोपास-
कायम्, चन्द्रबिम्बमहाशालेऽदिक्पादिनक्षत्रशक्तियुतनिष्कलङ्क

अध्यायाः

विषयाः

- परिचयचन्द्रस्य उलितोपासनम्, शृङ्गारशाले मन्त्राभ्युप-
धमेविकामहेश्वरशृङ्गारशक्तीनां नन्मयसेवनपूर्वकं प्रहाणमन्त्र-
रक्षणवीगमनम्, शृङ्गारशालान्तराले चिन्तामणिगृहे
कलाशालयेऽर्ध्यात्रमहाधारे कलासहिताभिचन्द्रप्रहवि-
ष्णुशाला साजिष्यम् ।
१२. चित्रद्वारे देवकामेश्वरयोर्जगद्रक्षार्थकनित्यहोम-संनिक-
चक्राजवक्त्रचक्रकिरेचक्रयस्थानमन्त्रिणीदण्डनाथादीनां
निवासस्थानकथनपूर्वकं चिन्तामणिगृहवर्णनम्, तन्मन्त्रे वि-
न्दुचक्रे पूर्वादिदिक्स्थिताणिमातृनेकशक्तीनां उलिताराधन-
म् । अणिमाद्यन्तरोपरिष्ठाद्ब्रह्मावन्तरविष्ये तत्रन्देवीसजा-
मिण्यादिमूर्तित्रैलोक्यमोहनचक्रादिभिर्देव्यादिकथनपुरस्सर
सर्वज्ञानन्तरावर्णनचक्रकथनम् ।
१३. सर्वज्ञावशिन्याद्यन्तरे सर्वोपगृह-सप्तवक्त्रमन्त्रयदेवीनां का-
व्यादिरसन उलिताराधनं, मण्डासुरहन्तृमूर्तिमत्तपञ्चवारदि-
व्ययुवसमयेस्यादिविष्णुसयोरनाथयोगनायालयकामेश्वर्या-
दिनिश्चयान्तःकन्देव्यन्तरविन्दुनन्दनहापीठब्रह्मादिदेवात्मकल-
दिक्तामन्त्ररसनहस्तलिङ्गतलाडुतकामेश्वरशिखरुलितोपासोन्म-
वर्णनम् ।
१४. लोपामुद्राकामराजमन्त्रस्वरूपसाधनप्रकारसर्वोपसाधकतज-

अध्यायाः

विषयाः

- प्रमलमहात्रिपुरसुतः त्रैलोक्यवर्तितायाः देवराज-
संज्ञानम् ।
१५. काशीपुरे कामाक्षी (महालक्ष्मी) महिमवर्णनम् ।
१६. कालविद्याप्रसङ्गे गौरी श्रीशङ्करनेत्रनिमज्जनासुरैर्युक्त-
रुद्रयस्त्रिनेत्रे जीव-सर्वप्रक्रियानोपकण्ठरस-सर्वोपसाध-
कीकामराजप्रमाणकलङ्क-पुनः प्रमाणम्, कलाशाल-
यामर्हामन्त्रात्रिपुरासुरान्तराजन्तैर्जनन्यभ्यासैर्लोक-
पुनरेवम् ।
१७. श्रीविष्णुनेत्रजपस्थानादिचिपुरस्सरं सर्वोपसाधकप्रमाणम् ।
१८. पुराणन्यायाराधनकर्मणु श्रीदेव्याः शीघ्रप्रसादात्साधकमुद्रा-
वर्णनम् ।
१९. सप्तशैलजगद्धादिपुरः ३ महासाक्षरविद्यायाः पुण्याङ्गविकरणक-
लाशाल्यापनलमानुष-श्रीविष्णुमणिमन्त्रजपमुद्रावर्णन-
येकनिद्रापरितेजश्रात्रिपुरासूजनपूर्वकमात्मदानगुह्यशिष्यकृते
व्यशक्तिमार्गादवर्णनम् ।
२०. सर्पाविधिनियमप्रकारादिवर्णनम् ।
- इति उलितोपाख्यानाविषयानुक्रमणिका ॥

अथ श्रीब्रह्माण्डमहापुराणविषयानुक्रमणिका ।

अध्यायः	विषयः	अध्यायः	विषयः	अध्यायः	विषयः	अध्यायः	विषयः
अथ पूर्वभागः प्रक्रियापादः १.	१. भद्रजन्मपुत्रस्य बाहुनिर्मितयस्यैवमुपपन्नः मृत्युश्चैतन्मृत्युर्मानविषयाणां योनिर्कायस्यैव क्षेत्रो विज्ञेयम् । २. अमरमयचक्रनेमिनिर्माणं तत्तत्प्रकारं निरूप्य कौत्सपुत्राय विष्णोः गच्छ पुत्रतमः तु शिवं दत्तविक्रमं तथैव दत्तविक्रमम् । ३. दिग्विजयं प्रादुर्भावयन् । ४. अत्रादिगुणानां परस्परसंमेलनं तथा विष्णोः शक्ति- संस्कारात्मकत्वं च निरूप्य दत्तविक्रमम् । ५. देवर्ष्यादि विविधसंगप्रत्ययनिर्माणं सर्वं ब्रह्मावतार- शऽवगच्छेत् तत्तत्प्रकारम् । अथ पूर्वभागः अनुषङ्गपादः २.	१. कृतदिव्ययोगप्रमाणं तत्तद्विष्णुप्रजायां क- र्मादिनिर्माणपुरस्सरं ब्रह्मादिनिर्माणवृत्त्यात् वर्णनम् । २. ब्रह्मणः शरीरस्यैवमयः सत्त्वस्तमः प्रकृतयः तदर्थपितृमानवन् चतुर्वर्णानां प्रजायां तयोः का- वन्तानां भूतानां च तमवो निरूपितः । ३. प्रजाः काम्यमाना ब्रह्मा रुद्रा मादीन् पंच कर्तुन् भक्त्युत्सवन् सन्तु प्रजा न व्यवर्तते पुनर्मेधा सुखं गिरिमरीच्यादीन्व सुतान् सक्तं पुनः मेत- मसृजन् विकृतान् विरूपान् भूतपिशाचादीन् सृष्ट्वा रुद्रः संगतिपरमम् । ४. रुद्रो नीललोहितनामकं पुत्रमसृजत् तस्मै ब्रह्माष्टौ रुद्रादीन् नामानि तथा सूर्याष्टौ तन्ध ददौ । ५. सूर्यगिरिमरीचिपुलस्त्यपुलस्त्यक्रुदध्यानिविद्यमानां महर्षीणां संगो वर्णितः ।	१. अग्निसर्गनिरूपणम् २. षड्वक्त्रतूनां वितृत्वनिरूपणप्रसंगेन दक्षशंकरयोः परस्परगिरिपदपणनं तथा कालसद्भाववर्णनं च । ३. प्रियव्रतवंशानुचरिणमवर्णि । ४. आत्माजनपदनदीशैलसहितजंबूद्वीपवर्णनम् । ५. प्राच्यदक्षिणत्यपाश्चत्योदीच्यस्यैवदीसहितैर्नि- खिलैर्जम्बूद्वीपैः सह भवतर्कस्य वर्णनम् । ६. किंपुरुषवत्स्वित्प्रेलावृत्तवर्णनां वृक्षजनपदसहि- तानां निरूपणम् । ७. कैलासोत्थिपयसा निस्तुता ना महेशः भगीरथस्य श्री गंगादेवता विन्दुभक्तं निर्मितं तस्मात्सुदिशु- वत्सो नद्यो गतास्तास्तत्तद्विस्तृतानेकाञ्जनपदाना- कस्य समुद्रे प्राप्ताः इति वर्णनम् । ८. सप्तपर्वतसप्तनदीजनपदप्रजासहितप्रकृतीपवर्णनम् तथैव दक्षसर्गनिर्णयः कौत्सपुत्रस्यैव अग्निसर्ग- तनदीजनपदप्रजा वर्णितः ।	१. पृथ्वीमुपक्रम्य वितरुसुतकादीनां रुद्रावतारानां वा- चिपणानां वर्णनम् । २. सूर्याचंद्रमसोर्गतिनिरूपणप्रसंगेन उदयास्तमयसा- गतिथिपक्षत्वनसंक्तराणां व्यवस्था तथा सूर्य- काले राक्षसानां सूर्येण सह युद्धं निरूप्य ब्रह्मणः तम गायत्रीमन्त्राभिर्मन्त्रितान् दत्तेन तेषां वपसा- भिहितः । ३. ध्रुवमभिकस्य सर्वमहानक्षत्राणां परिग्रहणं मेघाणां च विन्धातः तथा सूर्यसंज्ञायां विन्धातो वर्णितः । ४. सूर्यस्य मधुमाषवादी दौही मासवाणिज्यं दक्ष- पुत्रादयः तपंति वर्षंति भांति वांति सृजंतीति सामयवर्णनप्रसंगेन शुक्रकृष्णपक्षाभिव्यक्तं कर्णनां ह्यसहृदयोर्वर्णनं तथा मंगलपुष्यशुक्रशुभशनिपुष्य- रतानां ग्रहाणां रथवर्णनं तथा सप्तर्षीमे ध्रुवमा- श्रित्य प्रमन्तीति निरूपणम् ।			

म. न. ५.

२१ पुनस्तथा, वृत्तेऽपि, यत्र चानां परस्परव्यतिरेकः.

[illegible]

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

॥ अथैवमस्मिन् ॥ अथैवमस्मिन् ॥ अथैवमस्मिन् ॥

14

२६ ज. सोनिदिसालतश्चरणं, शोभेनदशास्तीषादी,
वदाज्यैव दैत्यवधः, एतत्सर्वं जमः पित्रे न्यैव-
ददौ, सुगयामस्तथा दैह्ये ताम राजा जमदग्ने-
श्वरमागतः अहो नित्यं त्वं कुतवान्, अतिय-
सत्कारविधये ऋषिः कालान्तमगदिश !

२७ कामधेयः सत्त्वगुणयोगात् । वमं जाते निमित्त
जनदक्षिणिदेहाहूः सतैव्यः । नृजिघ्रसो राज्ञा
अतिथिसत्कारः स्वीकृत्य रात्रौ तत्रैव तिष्ठति ।

२८ मन्त्रः राज्ञोऽप्यप्यनुज्ञां वशीत्वा स्वपुत्रगमनं वि-
स्थे । मन्त्रेण च चंद्रगुणेन दुर्भिक्षाया गन्तुतायाः
कामधेनोः हस्ते प्रेषिते राजानं प्राप्तायामनुसूय-
णाय, चंद्रगुणश्च कृत्स्नमिदमागतः तेन सह
कुर्येर्विवाहोऽजनिदः ।

२९ चंद्रगुदाध्याय सैनिका वस्तुनाम त्रयदासि कथायाः
 लघुदेयैवेतनं कृत्वा प्रसह्य गा जहूः कुडा काम-
 धेनुरपि तस्मिन् सैनिकान् विचक्षणान्पुत्रान्प्रविष्टाव्य
 गमनं प्रत्यपद्यत । भग्नस्तस्मिन् सैन्ये प्रसह्य
 राजे जातवृक्षांत व्याचचक्षे ।

३० मृतं पतिं वीक्ष्य रेणुका विस्मयकृत्य उरस्ताडन
कृत्वाऽह्लादिति, वन्यादागतो रामोऽपि नातरं सा-

五、

विषयः

अथैवा विःसमृद्धत्वं निःशत्रां पृथ्वा करोमीति
प्रतिज्ञायां चित्देशमग्निसाक्षकुमारंभे, तदाकाशवा-
जो जगत् पितर मा गृह शाश्वतंभव स जीवित-
मिति, अथानुरं प्रसूतस्य सज्जतिनिविद्यया त
सञ्जातमश्वेतकथितया च नामकस्तेन जातकीयेस्य
पग्नौ दूधेन चोपेतं निःशत्रांभेति ।

३० कार्तिकीवैशाख अश्विनिज्येष्ठी मृगशिरा प्रतिष्ठा
 कृत, अनवरिहाण प्रतिष्ठा पुनः अह्ण समीप
 पञ्चम तथा कथयमान तथा विधिमिति
 यम प्रातः कथितवान्, ततो ब्रह्मणः समीप गत्वा
 स्वामी कथितवान्, अतः पञ्चमया शिवशक्ति
 प्रयाहि । शिवशक्त्यमुक्तिः शिवशक्तिः शिवशक्तिः
 अह्ण तैत्ति सति विद्धि । शिवशक्त्युत्पत्ते

२२. "यथा ब्रह्मणो निदेशान्तिष्ठत्येकं गतं" इति शिव
 उवाच, यस्माच्चैकोऽन्तरात्मनः तावतामात्रं ब्रह्म
 ब्रह्मा ब्रह्मदीपः स भवतीति शिवोवाच, तद्विष्णो
 मन्त्रवै, यस्माच्चैकोऽन्तरात्मनः तावतामात्रं ब्रह्म

३३. त्रैलोक्यविजयक-... नमः शिवाय कलकत्ता-पुस्तकालय
कलकत्ता-पुस्तकालय

३४ पुष्करतीरे ब्रह्मनाथनाथमृगीश्वरयोः परमेश्वरयोः
अलङ्घ्येष्टेष्टिरयं गमो यदा अवस्यति तदा तद्विषयः

अच्छा!

शुद्धः

नानुवर्ततेऽथ श्रोत्र्याति नैव निर्गच्छ लब्धयत इति
यन्मयाकर्ण्येति ।

३५. भुविमृतयोः पूर्वजन्मचरितं, व्यावर्तनः, आत्मन-
 यमः प्रति गमयामहे, भुव्यामृतमपेक्षश्रवणायाम
 मयाश्रमे भुविमृतयोराराममम् ।

32 वैद्यप्रदीपनाथदीक्षित
भारियल कर्मिन् श्री १० अगस्त १९४८
नत्वा विष्णुदेवदीक्षित
लोक १९४८

[illegible]

३८ मन्त्राः तमन्त्रावित्थ्यां नदिधियात्तुः पुनः गन्धः सुद्राव्यः
कार्तवीर्यं प्रीतिं दूतः प्रेषितः, दूतचन अ.
महेन्द्रः मन्त्रावको दुःशकुतान् पश्यन्नि प्रीतिं
जीर्णो सुद्राव्यगन्धः तत्र प्रथमं युद्धे सामवेण मन्त्रः
मन्त्रो हस्त इति ।

३० गते ग कातेद्वयेनिरितन् वृद्धस्वमेदत्तविदममि-
थ्यलेश्वनिन्याधिसतिमगदापिपतीन् राज्ञं हत्वा तु

4224

विषयाः

चन्द्र प्रियः । शयनसुखिनी कलौ ज्ञातः । तदानीं
तत्र भद्रकाली प्रादुर्भूता, तां स्तोत्रेण प्रसाद्य सुख-
रूपाय वर दद्यात्, स प्रेयाख्येन तर्ह्यपुस्तकमुच-
्यते इत्यादि श्लोके भद्रकाल्याय प्रणमनाम् । भद्रकाल्यायि
तत्रैव तदानीं

॥ अथ चन्द्रपुत्रस्य पुष्कराश्वस्य
॥ अथ चन्द्रपुत्रस्य पुष्कराश्वस्य
॥ अथ चन्द्रपुत्रस्य पुष्कराश्वस्य

[illegible]

४ - यः पश्यति त्रयं यथाहोरात्रं भणोदस्य भक्त-
मतः । त इष्टुः सर्वव्यापः प्रोक्तः । सर्वतोभावेन-
नाथः किमस्मत्तर्थात् । तच्छृण्वणोरासमनः । श्रीकृष्णकृता
सर्वतोभावेनः । कृष्णकृतः । नरदानपूर्विका । भणोदस्य
वक्तुं इनामप्रतिष्ठा, श्रीराधाकृतः । सर्वव्यापः अनन्यः,
अस्मिन्मन्त्रे । शान्तिभणोदकः । अतस्तस्य पूर्तिः ।

अध्यायाः

विषयः

४३ रामकृता पावकस्तुतिः, रामस्य श्रीरूपदेवप्र-
 लम्भः, श्रीरूपसकाशाद्रामगणेशपारैक्यम्, पाव-
 त्याः सकाशात् रामस्य वरलम्भः, रामवन्दनो-
 क्तम्, शिष्याद्रामस्य वरलम्भः, रामस्य स्वग्रहाम्भ-
 वमनम् ।

४४ विभ्योत्सविषे रामेन स्वहृत्तन्निवेदनं स्ववहत्याद्या-
त्यर्थं प्राणविकृतकरणे जमदग्नेरुपदेशः, तत्र ह्य-
नर्थं रामस्य भर्तृप्राप्तौ यत्नम् ।

४५ उपबोलेहर्षः धृतेनादिमी राजपुत्रेर्वनिर्वातनं
विहीनुमिराश्रममागत्य जगद्वेदे विरः कित्वा
शित्वेव तत्तुपरमगामि, रेणुकाप्रमाणत्यागः, तत्पु-
त्रकृत्वा तपोदाइकिषा, द्वादशान्दानंतरं तपो
निर्गुणं शक्त्यै स्वाश्रमागमनम् ।

४६ विनाशितमवधानं त्रिप्रकारेण विनृत्यं विधा-
 तव्यं । यमस्य प्रतिज्ञा, युद्धार्थं माहिष्मतीम-
 म्बु, शरैः शरीराणां मृगानां वधः । एवं त्रिप्रकार-
 त्वात् भूमेर्निःशक्तिकरणम् ।

४७ राधेण कुठरेणे पय मराठी खात्वा अविचाराय
रेण पूर्णानि कुत्वा तया वितृवरणेन मयप्रतिरेन
भूत्वा समतण्णकति नाम्ना स्थानं कृतं, तस्य
सर्वेपितरः कदाचन्य रामभूषः स्वया अप्रहत्या कृता

अव्यासः

विषयः

अतः प्राथम्यं कर्तव्यं, तपश्चरणीयम् । इतः-
प्रभृति क्षयवशे मा करणीयः तेन ह्यस्माकं
अक्षय्या गतिर्मोक्षयितुं कृत्वा तर्दधुः । रामः
सर्वां पृथ्वीं पश्यं सिद्धिवने तपश्चरन्, तत्र मुनी-
नामनुमत्या हयमेधे कृत्वा सर्वां पृथ्वीं कश्यपाय
ददौ, और्वाग्रमे सगरस्य उत्ततिः, वशिष्ठानुशा-
सनाह्वानिमेधवतकर्मणि सगरस्य प्रवृत्तिः ।

४८ **आजिमेवप्रसंगेन राक्षसस्येण पूर्ववैरसम्पन्नात् कार्त-
वीर्यवैराग्यात्तानां राज्ञां वशिष्ठाद्विराड् वधमवृत्ता राक्षस-
श्रप्ता जातिभ्रष्टा च कृता ।**

४९ नगरस्य दिग्विजययात्रा, राजन्यः क्रमद्वयं, निवृत्तः
सस्य राज्ञः स्वपुत्रो नागरिककृतः संस्कारः,
वशिष्टागमनं, सगरकृतो मुनिसंस्कारः, स्वमाया-
यां सह सगरस्य राज्यनुवर्तमानः ।

५० अत्रत्येन दुःखितस्य भार्याद्वयसीहृतस्य सगरस्य
राजः पुत्रायमैवाश्रमं प्रति गमनं, राजानं
प्रति ह्येव प्रश्नः ।

५१ सगरात्रीसमवेतकामाचि उल्लेखां पवित्रहस्ताणि
पुत्रा भांडवैरुपाणि श्रीं प्रपूज्य कर्मिणा एक-
पुत्रसमवेतकामाचि पुत्राणां पुत्राणां
पवित्रहस्ताणि पवित्रहस्ताणि पवित्रहस्ताणि
पवित्रहस्ताणि पवित्रहस्ताणि पवित्रहस्ताणि

अध्यायाः

विषयः

५२ सगरपुत्राणां पुत्राणां, सततवर्षाणां देवानां प्रद-
 आशे सागमनं, पितामहमिदमेव देवानां कवि-
 जम्भ्यामेव ममनं, सागमनाकार्यं कपिलवस्तुनं,
 सगरपदे अश्वमेधवारमः, सर्वत्र तुर्यसंचारमे पुन-
 न्यः सगराज्ञा, तेषां तुरगेण सह मृतकसंचारः ।

५३ इन्द्रनिदेशाद्वापुकृतं तुरगद्वरणं, तुरगमाश्रयतां
पुत्राणामयोध्यायां विदुरव्याख्ये आगमनं, विशा
रण्याप्युनस्तेषां प्रेषणं, तत्कृतं भूमिस्वननं, पाताले
ऽध्वदशनं चौरधिया कपिकुमुनिर्वर्णं, मांनेनेत्रो-
द्वेतेनाग्निनं तेषां नाशः ।

५४ कविल्लोकोपमातये दधानां प्रायेणा, प्रयोध्यायां
नारदागमनं नारदास्त्वपुत्रनिधनमवत, नारदनि
देहात् तुरगानवनार्यममुमुतः प्रेषणममुमुतः का
लाश्रमादधानयन, कपिलस्य वरदानांयविविगीक
मृतानां विष्णुणामक्षयस्वर्गवासविषयकोमुमुतः
करः, तय पात्रो भगीरथः स्वर्गाद्रंगान्मन्त्रि
तदानेनेत्यामुदार इति कश्चिदिति ।

५५. स्मरकृताश्चैव वसन्तः, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु
तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु
तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु, तस्मात्तु

अध्यायः

SECRET

५६ सङ्गपुत्रंमृगेः खन्नादभयं तद्वृत्तम् । तद्वृत्तम्
सागराख्या, गोकर्णेत्रमाहात्म्यं, कर्णाम् । तद्वृत्त-
जलगतं तत्त्वत्रयिणामिनां मुनीनां तद्वृत्तं । तद्वृ-
त्तं रामं प्रत्यागमनम् । अङ्गुष्ठः पौरो मृगी-
रक्षः विष्णुमुद्रायां ब्रह्माणं प्रभावः शर्मा प्रार्थित-
वाक्, गङ्गाकाशवेगवहाऽसामर्थ्याद्यन्यस्य शङ्क-
तुल्यं शीतशिखेस्त्वज्यायुते गङ्गाग्रहः, ततो मृगावा-
गत्या सागराख्या उदकाः । जमुश्वेतस्यागा-
व्याहृत्यतेति ।

५७ सागरांमपि पतितस्य गोकर्णेश्वरत्रयोदशारविषविभी
मूनीनां प्रार्थना, सत्सङ्गग्रहणे पितृव्यामाहा इति
गमोक्तिः, धर्मरक्षणे शास्त्रं शस्त्रमिति युक्ता-
दिमूनीनामुक्तिः, मुनिप्रार्थनया समुद्रक्षेत्रे गम्मा-
मनं, प्रत्यक्षदरीनार्थं वक्त्रांमंत्रणं, वक्त्राभ्यानां
मनं, रोषाद्राभयं समुद्रं निज्ज्वरं कर्तुं शरसधानं,
भावनस्य भुविमन्तः समुद्रस्य गम्भसमीपे आगमनम् ।

८ स्वप्रत्ययस्य गोप्यत्वेन च त्रैलोक्यसिद्धिर्न्यो देवमिति
 प्रसूतं प्रति । सत्यं । तदज्ञान्यनु तावत्प्रमाण
 नद । यः सत्यस्य प्रमाणं प्रत्ययुक्तिः । सुवप्रयोग-
 मित् । सत्यस्य प्रमाणं । सत्यं तदज्ञान्यनु तावत्प्रमाण
 नद । यः सत्यस्य प्रमाणं प्रत्ययुक्तिः । सुवप्रयोग-
 मित् । सत्यस्य प्रमाणं । सत्यं तदज्ञान्यनु तावत्प्रमाण
 नद । यः सत्यस्य प्रमाणं प्रत्ययुक्तिः । सुवप्रयोग-

[illegible]

विरयः ।

६४ मेधिलानां दशनिकार्षम् ।

६५ सोमजन्मानुषानां प्रसंगतां सुषक्रबनिरूपणम् ।

६६ वषट्कारपुस्तकस्य उद्वेग्यं सह विवाहः ब्रह्म
 शास्त्रं सा गात्रं विद्वत्मानुषमन्यमानवर्गा
 तद्वैश्वदेवप्रसंगे सत्यवताः सत्तादात्म्यकार्यविनि
 जनद्वेषोक्तिः । कौशिकान्वयनिरूपणं योग
 विद्यानिष्ठाणां वशः वर्णितः । अथैव विश्वामि
 त्तुल्यं सत्तादात्म्यं विवर्तितं वर्णितम् ।

६७ आनुषाङ्गप्रवर्तनं तत्त्वतरेवानुये श्रेयसि
 तन्ना प्रादुर्भावः नव दिग्वायां तन्मन्य
 यज्ञज्ञानः तदा च भाविष्यतीति तन्मया विष्णुर्लोकः
 ततः काशः । अथन्तरेति तन्ना प्रादुर्भावः
 निकुम्भदापनं वाराणस्याः वषट्कारः सत्यत्वम् ।
 मन्त्रविष्णुनेन निर्विघ्नाः शिवत्याः शिवस्य च
 मन्त्राणां वक्षतिस्थानं सत्यम् । दिव्योद्दामवैद्यानां
 तेनाङ्गेयं यथा पुनर्वाराण्यी जन्तुयुता कृतेति
 शिवपानं वक्षति तम् । राजिवराण्युत्तमं बह्वर्ष-
 तिवृत्त्या राजिवराणां वषः पुनर्दिष्टैन्द्रवदमा-
 निम् ।

अध्यायाः
१० मन्त्रः १० अर्थः १० अष्टावर्णः तत्र हृदेन
पञ्चमन्त्रः सारं कुर्वन् कौबन् रक्षित्वा विप्रयोग-
योग्या लब्ध्वा पुनर्वाट्क्यमप्युर्वचकं कनीयसर्जान-
नस्योबनान् पूर्ववन्त्ये प्रददौ ।
११ यदुवशनिहन्ताप्रमोहो दाहकरणे विवभानोः साहा-
यकताऽर्जुनो वशिष्ठमनिना त्वा ब्राह्मणं वधिष्य-
मिच्छति इति इति कार्तवीर्यमन्त्रकथनम् ।
१२ ब्राह्मणतपसाऽस्यम्पति किमन्तृतीति कार्तवी-
र्योक्तौ सर्वे व्याकर देहेति तदुक्तौ न खलु नवा-
म्पतव ससुदवा कार्तवीर्यकृतस्तुतौ नन्वेकस्या-
ऽऽराधनमस्तेत्यादित्वेन ये दत्ते कार्तवीर्यकृता
तापवनामस्त्याश्रमदाहः - दाहकं कर्णिकपञ्च ।
ततः कौण्डिन्यो राजर्षेर्वशानुचरितम्
१३ सा उपतानामन्वदः, सुयोध सत्राजिरे त्यमतकम-
गिज्ञानः, नेत्र प्रसेनाय च समन्तकनर्णिविषयं श्री-
कृष्णे मिथ्यामिदातिनः । कृष्णस्य जयवती कामः,
कृष्णस्य मिथ्यामिदायास्तुतिः, कृष्णकृताः स्यम-
तककृते भोजनः, सुयोधनस्य बलमद्रादृदाशिक्षा-
ज्ञानः, ज्ञानवतःपुनरि वन्तोः सकाशाच्छ्रीकृष्णस्य
स्यमतकमगिज्ञानः, अन्वकनशर्कनम्, पांडवा-
नामुत्पतिः । वसुदेववंशानुवर्णनम् । श्रीकृष्णज-

१०. **वक्ष्यामः** ।
 मन्त्रोत्पत्तेन पुण्यकामः, देवकीपुत्रत्वात् इति
 अतीत्याकाशदाणीश्रवणेन कनक देवकीपुत्रवच
 उद्योगः, कमुदेवदेवकीतदवसोदाना पूर्वजन्यक-
 यन्तम्, श्रीकृष्णवशात्प्राप्तम् । इति वणिजप्रवृत्तिः ।
 ११. मन्त्राणां दर्शनं यथावत् पुनस्तु विष्णोरेवतर्जयि-
 ति विष्णोरेवतर्जयः । देवतारणां द्वादश म-
 याणां, देवपराभूतनामसुताणां मया कथ्यन्त-
 म् । देवसखिषी गमनम्, महादेवकथनं कथ्यन्
 उभयम्, देवगीडिता असुराः कथ्यन्त-
 रम् । अतोः सुखा देव्या समन्तमिगमिषु यदा
 विद्वानां पलायनम्, मन्त्राणां तत्र विष्णोः शरीरे
 इदं पलायनम् । इदं देव इति विष्णोः शरीरे
 संतमनम् । इदं कथादिभ्युद्भूतः काव्यमन्त्रः । इदं
 मन्त्रः । विष्णोः शरीरे विष्णोः शरीरे । मन्त्रे
 तद जन्म भाविष्यतीति मन्त्राणां । मन्त्रोत्पत्ते-
 र्जन पुनर्देवीन जीतम् । मोलनेद्रेण काव्यवप-
 विनाय स्वकन्याया जयन्ता, काव्यस्य सखिषी
 प्रीयम्, विद्वान्काव्यस्य वर्यम्, काव्यकृता
 शिवस्तुति ।

अध्यायाः

विषयः

७२ जयत्यै वरं देत्वा तथा सह दशवर्षीयं तं काव्यवि-
 कीड । काव्यदर्शनार्थमागतानां दैत्यानां निष्क-
 लतया पुनर्गमनम्, काव्यरूपशृता बृहस्पतिना-
 वचनाय दैत्यानां विद्याभ्यापनम् । कृतदक्षीमतोऽयं
 काव्यस्य दैत्यसङ्काश आगमनम् । अहं वयार्थः काव्यः
 अयं मद्रूपो गिराः भवद्वचनाय यतन इति श्रवणा-
 दैत्यानां सङ्गतिदा, तयोर्विजितमवि जतनो दैत्यान्
 बृहस्पतिरुच्ये अहमेव भवतामावाक्यं काव्यं
 दशवर्षी पाठयन् स्थितोऽस्मि अयं वेपथुरः को नाम
 भवद्वचनायागतोऽनोऽस्मिन्न विश्वसनीयमिति बृह-
 स्पत्युक्त्या राधादैर्यैः काव्यस्य निर्मर्शनम् । कुड-
 स्य काव्यस्य यूयं प्रतद्वसंजाः पराभूता भवतोऽनं
 दानवेभ्यस्तापवचनम् । भ्रष्टान्दैत्यान् वीक्ष्य बृह-
 स्पतेरन्तर्धानम् । देववस्तानां दैत्यानां पुनः
 काव्यसमीपे आगत्य प्रार्थना । दुष्टकाव्यस्य काव्य-
 त्तरे वा विजय इति तार्किकः पराजितानां दैत्यानां
 पञ्चामकसहायेन पुनर्जयः तामनादिनोदितः
 श्रियं हृत्वा पाताले तस्य स्थानम् । विष्णोर्देवा-
 वतारवर्णनम् ।

७४ तुर्वेमुवंशानुवर्षनम् । दृष्ट्युवंशानुचरितम् । बलि-
पुत्राणां वंशान्तिरूपप्रसंगेन दीर्घवतसः समुद्भवः ।

अध्यायाः

विषयः

दशार्थेप्राप्तुतान्दर्भाश्चान्त वृष शुक्ले रशित्वा
 स्फोष वृषस्तु सुप्रसन्नो भूत्वा वरं वरयेत्पुत्राच्च ।
 दीर्घतमास्तु न वरं ययाचे न तं मुमोच । गोस-
 तति भूत्वा त मुमोच गोधर्मचारी दीर्घतमाः
 स्तुपाभिरापाद्बृहदोऽन्धः परित्यक्तश्च जतः । न
 गगांभिमि मज्जत शोष्य वायः स्वयद्दहमानीय संता-
 नार्थं नृत्तयान्, बृद्धमन्त्रं ज्ञात्वा गजजतारि
 मुदेष्वा राज्ञी त न चक्रमेन्व, योत्रोरा मुद्विक्त्वा
 तस्यै व्यनजयत् । तस्यां द्वौ पुत्रौ जतौ । राजा मुदे-
 ष्मां तन्मेल्य पुनः प्रेषितवान् । तस्य क्रयेस्मा
 अत्रान्हित पुत्र लब्धवती पुत्रतां मुमुक्षुः प्रार्थ-
 यमानः । ततः करिः पञ्च पुत्रां भविताम् । तस्य-
 दोचत् शत्रा तस्य सर्वे पापं विनाश्य मुमुक्षुः जता
 गौतमाख्यामा पुत्रलेभे न इति यथातिशयतया वया-
 धर्मेनम् । इति ।

अक्षेत्र नगे-

उपसंहारपादः ४.

१. नृपयोगा सन्निवृत्तिम् । सुतरां विवृतिवत् ।
 अविनाशस्य विवृतिवत् । सुखानां विवृतिवत् ।
 सन्तानं चतुर्दशवत् । दशधर्मभवनप्रत्ययः स्वय-
 मन्तानां चतुर्णां पुत्राणां स्वात्मने प्रवर्तते । प्रथमे

अध्यायाः

विशयः

[illegible]

अंगारः

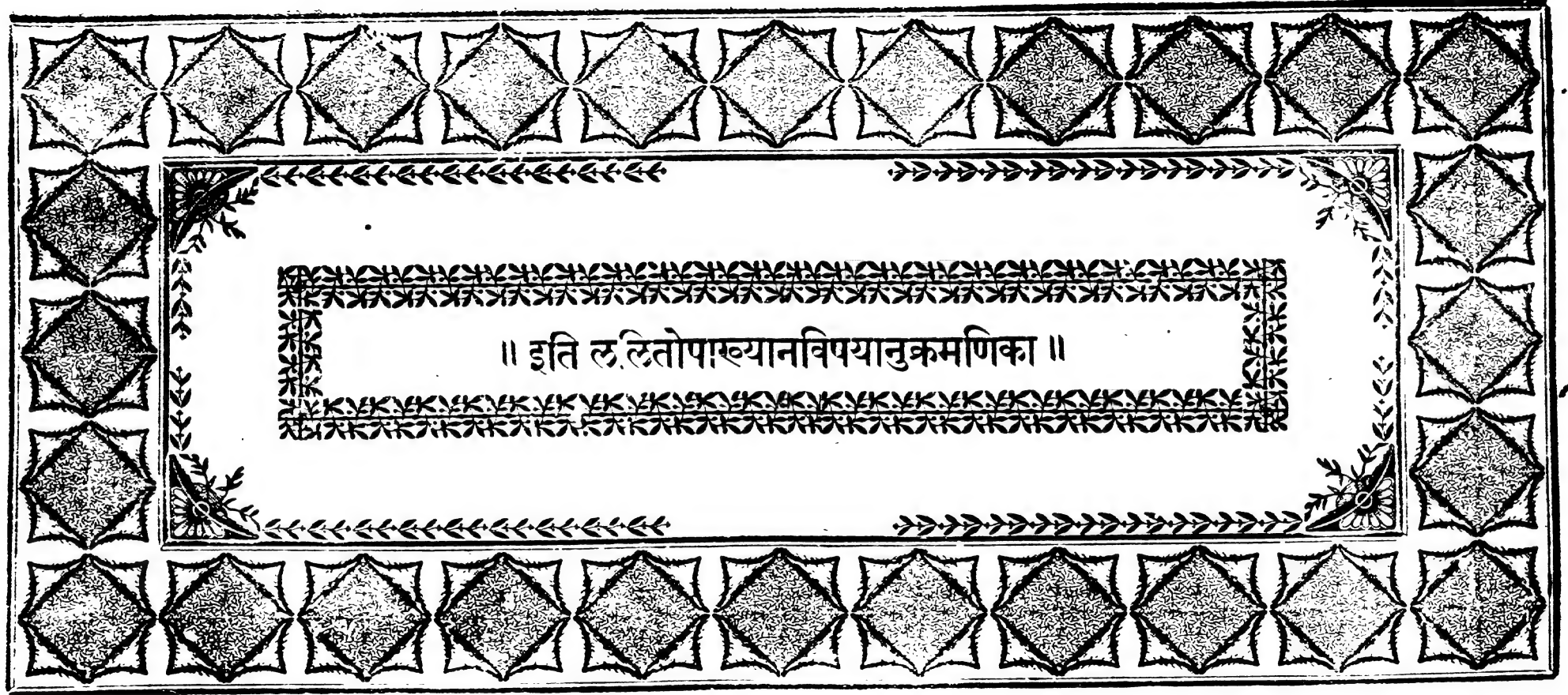
विषयः

३. संहारप्रसंगे पञ्चानां भूतानामन्योन्यस्मिन्नैवः ।
धर्माधर्मादीनां गुणमात्रात्मकत्वेन वर्णनम् । वंशस्था-
ज्ञानहेतुकत्वं प्रपञ्चेन दर्शितम् । मोक्षस्य त्रैविध्यम् ।
दिव्यमानुषविषये दोषदर्शनाद्वैराग्योदयः सत्यक्षेत्र-
क्षेत्रज्ञाक्षरभोग्यविभुसुषुप्तादिशब्दानां निरुक्तिः ।
प्रतिसर्गस्य त्रैविध्यञ्च ।

४ पुनस्त्यागप्रवर्त्तनम् । पुनर्ब्रह्मणस्तमुद्भवः पदच-
तुष्ट्यात्मकस्य वायुसोक्तस्यास्य ब्रह्मांडमहापुराणस्य
श्रवणपठनगठन फलप्रशस्तिः । इदं ब्रह्मांड-
महापुराणमादौ ब्रह्मा वायवे ददौ, तस्मादुद्यनवा
प्रातं तस्माद्बृहस्पतिः, तस्मान्श्वित्ता, तस्मान्मु-
त्तुः, तस्मादिन्द्रः, तस्माद्वशिष्ठः, तस्मात्तारक्षतः,
तस्मात्त्रिधामा, तस्माच्छरद्वाहः, तस्मात्त्रिविष्टः,
तस्मादंवारिष्ठः, तस्माच्चर्षी, तस्मात्त्रैव्यारुणः, तस्मा-
द्वनजयः, तस्मात्कृतजयः, तस्मात्तृमंजयः, तस्मा-
न्नागवाजः, तस्माद्रौतमः, तस्मात्त्रियंकरः, तस्मा-
द्वाग्रथकः । तस्मात्षोमशुभः, तस्मात्तृणवदुः,
तस्माद्दधः, तस्माच्छक्तिः, तस्मात्सगसरः, तस्मा-
ज्जादूकर्ष्यः, तस्मद्द्विगयनः, द्विगयनात् इदं
लब्धवान् । एतं गुह्यं शिष्यसंज्ञा, एतच्छास्त्रदाना-
धिकारिणां लक्षणम् । श्रीमद्भगवत् प्रणीतः ।
इत्येतद्वक्त्रमणिका समाप्ता ।

॥ इति श्रीब्रह्माण्डमहापुराणविषयानुक्रमणिका समाप्ता ॥

॥ इति ललितोपाख्यानविषयानुक्रमणिका ॥

॥ अथ ब्रह्माण्डमहापुराणं प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीरामचन्द्राय नमः ॥ अथ ब्रह्माण्डमहापुराणे पूर्वभागप्रारम्भः ॥ नमो नमः क्षये सृष्टौ स्थितौ सत्त्वमयाय
 वा ॥ नमो रजस्तमः सत्त्वत्रिरूपाय स्वयंभुवे ॥ १ ॥ जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ॥ अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥ २ ॥ ब्रह्माणं
 लोककर्तारं सर्वज्ञमपराजितम् ॥ प्रभुं भूतभविष्यस्य सांप्रतस्य च सत्पतिम् ॥ ३ ॥ ज्ञानमप्रतिमं तस्य वैराग्यं च जगत्पतेः ॥ ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च
 सद्भिः सेव्यं चतुष्टयम् ॥ ४ ॥ इन्द्राक्षरस्य वै भावान्नित्यं सदसदात्मकान् ॥ अविशकः पुनस्तान्वै क्रियाभावार्थमीश्वरः ॥ ५ ॥ लोककृल्लोकतत्त्वज्ञो
 योगमास्थाय योगवित् ॥ असृजत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ६ ॥ तमहं विश्वकर्माणं सत्पतिं लोकसाक्षिणम् ॥ पुराणस्यानजिज्ञासुर्गं
 च्छामि शरणं विभुम् ॥ ७ ॥ पुराणं लोकतत्त्वार्थमखिलं वेदसंमितम् ॥ प्रशंसं स भगवान् वसिष्ठाय प्रजापतिः ॥ ८ ॥ तत्त्वज्ञानामृतं पुण्यं वसिष्ठो
 भगवानृषिः ॥ पौत्रमध्यापयामास शक्तेः पुत्रं पराशरम् ॥ ९ ॥ पराशरश्च भगवान् जातूकर्ण्यमृषिं पुरा ॥ तमध्यापितवान् दिव्यं पुराणं वेदसंमितम्
 ॥ १० ॥ अधिगम्य पुराणं तु जातूकर्ण्यो विशेषवित् ॥ द्वैपायनाय प्रददौ परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ११ ॥ द्वैपायनस्ततः प्रीतः शिष्येभ्यः प्रददौ
 वशी ॥ लोकतत्त्वविधानार्थं पंचभ्यः परमाद्भुतम् ॥ १२ ॥ विख्यापनार्थं लोकेषु बह्वर्थं श्रुतिसंमतम् ॥ जैमिनिं च सुमन्तुं च वैशंपायनमेव च
 ॥ १३ ॥ चतुर्थं पैलवं तेषां पंचमं लोमहर्षणम् ॥ सूतमद्भुतवृत्तात् विनीतं धार्मिकं शुचिम् ॥ १४ ॥ अधीत्य च पुराणं च विनीतो लोमहर्षणः ॥
 ऋषिणा च त्वया पृष्टः कृतप्रज्ञः सुधार्मिकः ॥ १५ ॥ वसिष्ठश्चापि मुनिभिः प्रणम्य शिरसा मुनीन् ॥ भक्त्या परमया युक्तः कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १६ ॥
 अवाप्तविद्यः सन्तुष्टः कुरुक्षेत्रमुपागमत् ॥ सत्रे सवितते यत्र यजमानानृषीञ्शुचीन् ॥ १७ ॥ विनयेनोपसंगम्य सत्रिणो रोमहर्षणम् ॥ विधानतो
 यथाशास्त्रं प्रज्ञयातिजगाम ह ॥ १८ ॥ ऋषयश्चापि ते सर्वे तदानीं रोमहर्षणम् ॥ दृष्ट्वा परमसंहृष्टाः प्रीताः सुमनसस्तथा ॥ १९ ॥ सत्कारैरर्च्यं
 यामासुरर्घ्यपाद्यादिभिस्ततः ॥ अभिवाद्य मुनीन्सर्वान् राजाज्ञामभिगम्य च ॥ २० ॥ ऋषिभिस्तैरनुज्ञातः पृष्टः सर्वमनामयम् ॥ अभिगम्य
 मुनीन्सर्वास्तेजो ब्रह्म सनातनम् ॥ सदस्यानुमते रम्ये स्वास्तीर्णे समुपाविशत् ॥ २१ ॥ उपविष्टे तदा तस्मिन्मुनयः शंसितव्रताः ॥ मुदान्विता
 यथान्यायं विनयस्थाः समाहिताः ॥ २२ ॥ सर्वे ते ऋषयश्चैनं परिवार्य महाव्रतम् ॥ परमप्रीतिसंयुक्ता इत्यूचुः सूतनंदनम् ॥ २३ ॥ स्वागतं ते
 महाभाग दिष्ट्या च त्वां निरामयम् ॥ पश्याम धीमन्नत्रस्थाः सुव्रतं मुनिसत्तमम् ॥ २४ ॥ अशून्या मे रसाद्यैव भवतः पुण्यकर्मणः ॥ भवांस्तस्य
 मुनेः सूतं व्यासस्यापि महात्मनः ॥ २५ ॥ अनुग्राह्यः सदा धीमान् शिष्यः शिष्यगुणान्वितः ॥ कृतबुद्धिश्च ते तत्त्वमनुग्राह्यतया प्रभो ॥ २६ ॥ अवाप्य

ब्र. पु.
॥ १ ॥

विपुलं ज्ञानं सर्वतश्चित्रसंशयः ॥ पृच्छतां नः सदा प्राज्ञ सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ २७ ॥ तदिच्छामः कथां दिव्यां पौराणीं श्रुतिसंमिताम् ॥ श्रोतुं धर्मार्थं
युक्तां तु एतद्व्यासाच्छ्रुतं त्वया ॥ २८ ॥ एवमुक्तस्तदा सूतस्त्वृषिभिर्विनयान्वितः ॥ उवाच परमप्राज्ञो विनीतोत्तरमुत्तमम् ॥ २९ ॥ ऋषेः शुश्रूषणं
यच्च तस्मात्प्राज्ञा च या मम ॥ यस्माच्छुश्रूषणार्थं च तत्सत्यमिति निश्चयः ॥ ३० ॥ एवं गतेर्ये यच्छक्यं मया वक्तुं द्विजोत्तमाः ॥ जिज्ञासा यत्र युष्माकं
तदाज्ञातुमिहार्थ ॥ ३१ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु मुनयो मधुरं तस्य भाषितम् ॥ प्रत्यूचुस्ते पुनः सूतं बाष्पपर्याकुलेक्षणम् ॥ ३२ ॥ भवान् विशेषकुशलो
व्यासं साक्षात्तुर्दशिवान् ॥ तस्मात्त्वं संभवं कृत्स्नं लोकस्येमं विदर्शय ॥ ३३ ॥ यस्ययस्याऽन्वये ये ये तांस्तानिच्छाम वेदितुम् ॥ तेषां पूर्वविस्मृष्टं च
विचित्रां त्वं प्रजापतेः ॥ सत्कृत्य परिपृष्टः स महात्मा रोमहर्षणः ॥ ३४ ॥ विस्तरेणानुपूर्व्यां च कथयामास सत्तमः ॥ सूत उवाच ॥ यो मे द्वैपायन
प्रीतः कथां वै द्विजसत्तमाः ॥ ३५ ॥ पुण्यामाख्यातवान्विप्रास्तां वै वक्ष्याम्यनुक्रमात् ॥ पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं मातरिश्वना ॥ ३६ ॥ पृष्टेन
मुनिभिः पूर्वं नैमिषीयैर्महात्मभिः ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥ ३७ ॥ वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ॥ प्रक्रिया प्रथमः पादः
कथायां स्यात्परिग्रहः ॥ ३८ ॥ अनुषंग उत्पोद्धात उपसंहार एव च ॥ एवं पादास्तु चत्वारः समासात्कीर्तिता मया ॥ ३९ ॥ वक्ष्यामि तान्पुर
स्तात्तु विस्तरेण यथाक्रमम् ॥ प्रथमं सर्वशास्त्राणां पुराणं ब्रह्मणा श्रुतम् ॥ ४० ॥ अनंतरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः ॥ अंगानि धर्मशास्त्रं
च ब्रतानि नियमास्तथा ॥ ४१ ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ॥ महदादिविशेषांतं सृजामीति विनिश्चयः ॥ ४२ ॥ अंडं हिरण्यं
चैव ब्रह्मणः सूतिरुत्तमा ॥ अंडस्यावरणं वार्धिरपामपि च तेजसा ॥ ४३ ॥ वायुना तस्य वायोश्च खेन भूतादिना ततः ॥ भूतादिर्महता
चैव अव्यक्तेनावृतो महान् ॥ ४४ ॥ अंतर्वर्ति च भूतानामंडमेवोपवर्णितम् ॥ नदीनां पर्वतानां च प्रादुर्भावोत्र पच्यते ॥ ४५ ॥ मन्वं
तराणां सर्वेषां कल्पानां चैव वर्णनम् ॥ कीर्तनं ब्रह्मवृक्षस्य ब्रह्मजन्म प्रकीर्त्यते ॥ ४६ ॥ अतः परं ब्रह्मणश्च प्रजासर्गोपवर्णनम् ॥ अवस्था
श्चात्र कीर्त्यते ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ ४७ ॥ कल्पानां संभवश्चैव जगतः स्थापनं तथा ॥ शयनं च हरेरप्सु पृथिव्युद्धरणं तथा ॥ ४८ ॥ सवि
शेषः पुरादीनां वर्णाश्रमविभाजनम् ॥ ऋक्षाणां ग्रहसंस्थानां सिद्धानां च निवेशनम् ॥ ४९ ॥ योजनानां यथा चैव संचरो बहुविस्तरः ॥ स्वर्ग
स्थानविभागश्च मर्त्यानां शुभचारिणाम् ॥ ५० ॥ वृक्षाणामौषधीनां च वरिधां च प्रकीर्तनम् ॥ देवतानामृषीणां च द्वे सृती परिकीर्तिते
॥ ५१ ॥ आम्नादीनां तरूणां च सर्जनं व्यंजनं तथा ॥ पशूनां पुरुषाणां च संभवः परिकीर्तितः ॥ ५२ ॥ तथा निर्वचनं प्रोक्तं कल्पस्य च परिग्रहः ॥

पू. भा.
प्र. पा. १
अ. १

॥ १ ॥

नव सर्गाः पुनः प्रोक्ता ब्रह्मणोबुद्धिपूर्वकाः ॥ ५३ ॥ त्रयो ये बुद्धिपूर्वास्तु तथा यल्लोककल्पनम् ॥ ब्रह्मणोऽवयवेभ्यश्च धर्मादीनां समुद्रवः ॥ ५४ ॥
ये द्वादश प्रसूयन्ते प्रजाकल्पे पुनः पुनः ॥ कल्पयोरन्तरे प्रोक्तं प्रतिसंधिश्च यस्तयोः ॥ ५५ ॥ तमोमात्रावृतत्वात्तु ब्रह्मणोऽधर्मसंभवः ॥ सत्त्वोद्रिता
चदेहाच्च पुरुषस्य च संभवः ॥ ५६ ॥ तथैव शतरूपायां तयोः पुत्रास्ततः परम् ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ प्रसूत्याकृतयः शुभाः ॥ ५७ ॥
कीर्त्यन्ते धूतपाप्मानस्त्रैलोक्ये ये प्रतिष्ठिताः ॥ रुचेः प्रजापतेश्चोद्धर्माकृत्यां मिथुनोद्भवः ॥ ५८ ॥ प्रसूत्यामपि दक्षस्य कन्यानामुद्भवः
शुभः ॥ दाक्षायणीषु वाप्यूर्ध्वं शब्दाद्यासु महात्मनः ॥ ५९ ॥ धर्मस्य कीर्त्यन्ते सर्गः सात्त्विकस्तु सुखोदयः ॥ तथाऽधर्मस्य हिंसायां तामसोऽ
शुभलक्षणः ॥ ६० ॥ भृग्वादीनामृषीणां च प्रजासर्गोपवर्णनम् ॥ ब्रह्मर्षेश्च वसिष्ठस्य यत्र गोत्रानुकीर्तनम् ॥ ६१ ॥ अग्नेः प्रजायाः संभूतिः स्वाहायां
यत्र कीर्त्यन्ते ॥ पितॄणां द्विप्रकाराणां स्वधायां तदनन्तरम् ॥ ६२ ॥ पितृवंशप्रसंगेन कीर्त्यन्ते च महेश्वरात् ॥ दक्षस्य शापः सत्याश्च भृग्वादीनां च
धीमताम् ॥ ६३ ॥ प्रतिशापश्च दक्षस्य रुद्रादद्भुतकर्मणः ॥ प्रतिषेधश्च वैरस्य कीर्त्यन्ते दोषदर्शनात् ॥ ६४ ॥ मन्वन्तरप्रसंगेन कालाख्यानं च
कीर्त्यन्ते ॥ प्रजापतेः कर्हमस्य कन्यायाः शुभलक्षणम् ॥ ६५ ॥ प्रियव्रतस्य पुत्राणां कीर्त्यन्ते यत्र विस्तरः ॥ तेषां नियोगो द्वीपेषु देशेषु च पृथक्
पृथक् ॥ ६६ ॥ स्वायंभुवस्य सर्गस्य ततश्चाप्यनुकीर्तनम् ॥ वर्षाणां च नदीनां च तद्वेदानां च सर्वशः ॥ ६७ ॥ द्वीपभेदसहस्राणामन्तर्भावश्च सप्तसु ॥
विस्तरान्मण्डलं चैव जंबूद्वीपसमुद्रयोः ॥ ६८ ॥ प्रमाणं योजनाग्रेण कीर्त्यन्ते पर्वतैः सह ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो मेरुरेव च ॥ नीलः श्वेतश्च शृंगी
च कीर्त्यन्ते सप्त पर्वताः ॥ ६९ ॥ तेषामन्तरविष्कम्भा उच्छ्रायायामविस्तराः ॥ ७० ॥ कीर्त्यन्ते योजनाग्रेण ये च तत्र निवासिनः ॥ भारतादीनि वर्षा
णि नदीभिः पर्वतैस्तथा ॥ ७१ ॥ भूतैश्चोपनिविष्टानि गतिमद्भिर्ध्रुवैस्तथा ॥ जंबूद्वीपादयो द्वीपाः समुद्रैः सप्तभिर्वृताः ॥ ७२ ॥ ततः स्वर्णमयी
भूमिलोकालोकश्च कीर्त्यन्ते ॥ सप्रमाणा इमे लोकाः सप्तद्वीपा च मदिनी ॥ ७३ ॥ रूपादयः प्रकीर्त्यन्ते करणात्प्राकृतैः सह ॥ सर्वं चैतत्प्रधानस्य
परिणामैकदेशिकम् ॥ ७४ ॥ पर्यायपरिमाणं च संक्षेपेणात्र कीर्त्यन्ते ॥ सूर्याचन्द्रमसोश्चैव पृथिव्याश्चाप्यशेषतः ॥ ७५ ॥ प्रमाणं योजनाग्रेण सांप्र
तैरभिमानिभिः ॥ महेंद्राद्याः शुभाः पुण्या मानसोत्तरमूर्धनि ॥ ७६ ॥ अत उर्द्धगतिश्चोक्ता सूर्यस्यालातचक्रवत् ॥ नागवीथ्यक्षवीथ्योश्च लक्षणं
च प्रकीर्त्यन्ते ॥ ७७ ॥ कोष्ठयालैस्त्रयोश्चैव मण्डलानां च योजनैः ॥ लोकालोकस्य सन्ध्याया अह्नो विषुवतस्तथा ॥ ७८ ॥ लोकपालाः स्थिता
श्चोर्द्ध कीर्त्यन्ते ते चतुर्दिशम् ॥ पितॄणां देवतानां च पन्थानौ दक्षिणोत्तरौ ॥ ७९ ॥ गृहिणां न्यासिनां चोक्तो रजःसत्त्वसमाश्रयः ॥ कीर्त्यन्ते च पदं

ब्र. पु.
॥ २ ॥

विष्णोर्धमाद्या यत्र च स्थिताः ॥ ८० ॥ सूर्याचन्द्रमसोश्चारो ग्रहाणां ज्योतिषां तथा ॥ कीर्त्यते धृतसामर्थ्यात्प्रजानां च शुभाऽशुभम् ॥ ८१ ॥
ब्रह्मणा निर्मितः सौरः सादनार्थं च स स्वयम् ॥ कीर्त्यते भगवान्येन प्रसर्पति दिवः क्षयम् ॥ ८२ ॥ स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्ऋषिभिस्तथा ॥
गन्धर्वैरप्सरोग्भिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥ ८३ ॥ अपां सारमयात्स्यन्दात्कथ्यते च रसस्तथा ॥ वृद्धिक्षयौ च सोमस्य कीर्त्यते सोमकारितौ ॥ ८४ ॥
सूर्यादीनां स्यन्दनानां ध्रुवादेव प्रवर्तनम् ॥ कीर्त्यते शिशुमारस्य यस्य पुच्छे ध्रुवः स्थितः ॥ ८५ ॥ तारारूपाणि सर्वाणि नक्षत्राणि ग्रहैः सह ॥
निवासा यत्र कीर्त्यन्ते देवानां पुण्यकर्मणाम् ॥ ८६ ॥ सूर्यरश्मिसहस्रं च वर्षशीतोष्णविश्रवः ॥ प्रविभागश्च रश्मीनां नामतः कर्मतीर्थतः
॥ ८७ ॥ परिमाणं गतिश्चोक्ता ग्रहाणां सूर्यसंश्रयात् ॥ वेश्यारूपात्प्रधानस्य परिमाणो महद्भवः ॥ ८८ ॥ पुरुरवस ऐलस्य माहात्म्यस्यानुकीर्त्त
नम् ॥ पितृणां द्विप्रकाराणां माहात्म्यं वा मृतस्य च ॥ ८९ ॥ ततः पर्वाणि कीर्त्यते पर्वणां चैव संधयः ॥ स्वर्गलोकगतानां प्राप्तानाञ्चाप्यधोग
तिम् ॥ ९० ॥ पितृणां द्विप्रकाराणां श्राद्धेनानुग्रहो महान् ॥ युगसंख्याप्रमाणं च कीर्त्यते च कृतं युगम् ॥ ९१ ॥ त्रेतायुगे चापकर्षाद्वात्तायाः
संप्रवर्तनम् ॥ वर्णानामाश्रमाणां च संस्थितिर्धर्मतस्तथा ॥ ९२ ॥ वज्रप्रवर्तनं चैव संवादो यत्र कीर्त्यते ॥ ऋषीणां वसुना सार्द्धं वसोश्वाधः
पुनर्गतिः ॥ प्रधानात्तुशब्दत्वं च स्वायम्भुवमृते मनुम् ॥ ९३ ॥ प्रशंसा तपसश्चोक्ता युगावस्थाश्च कृत्स्नशः ॥ द्वापरस्य कलेश्चापि
संक्षेपेण प्रकीर्त्तनम् ॥ ९४ ॥ मन्वन्तरं च संख्या च मानुषेण प्रकीर्त्तिता ॥ मन्वन्तराणां सर्वेषामेतदेव च लक्षणम् ॥ ९५ ॥ अतीतानागतानां
च वर्त्तमानं च कीर्त्यते ॥ तथा मन्वन्तराणां च प्रतिसंधानलक्षणम् ॥ ९६ ॥ अतीतानागतानां च प्रोक्तं स्वायम्भुवे ततः ॥ ऋषीणां च गतिः
प्रोक्ता कालज्ञानगतिस्तथा ॥ ९७ ॥ दुर्गसंख्याप्रमाणं च युगवार्ताप्रवर्तनम् ॥ त्रेतायां चक्रवर्तीनां लक्षणं जन्म चैव हि ॥ ९८ ॥ प्रमत्तेश्च तथा
जन्म अथो कलियुगस्य वै ॥ अंगुलैर्द्वासनं चैव भूतानां यच्च चोच्यते ॥ ९९ ॥ शास्त्रानां परिसंख्यानं शिष्यप्राधान्यमेव च ॥ वाक्यं सप्त
विधं चैव ऋषिगोत्रानुकीर्त्तनम् ॥ १०० ॥ लक्षणं सूतपुत्राणां ब्राह्मणस्य च कृत्स्नशः ॥ वेदानां व्यसनं चैव वेदव्यासैर्महात्माभिः ॥ १०१ ॥ मन्व
न्तरेषु देवानां प्रवेशानां च कीर्त्तनम् ॥ मन्वन्तरक्रमश्चैव कालज्ञानं च कीर्त्यते ॥ १०२ ॥ दक्षस्य चापि दौहित्राः प्रियाया दुहितुः शुभाः ॥ ब्रह्मा
दिभिस्ते जनिता दक्षेणैव च धीमता ॥ १०३ ॥ सावर्णाश्चात्र कीर्त्यन्ते मनवो मेरुमाश्रिताः ॥ ध्रुवस्योत्तानपादस्य प्रजासर्गापवर्णनम् ॥ १०४ ॥
वायुपस्य मनोः सर्गः प्रजानां वीर्यवर्णनम् ॥ प्रभुणा चैव वैन्येन भूमिदोहप्रवर्तता ॥ १०५ ॥ पात्राणां पयसां चैव वत्सानां च विशेषणम् ॥ ऋक्षादि

पू. भा.
प्र. पा. १
अ. १

॥ २ ॥

भिः पूर्वमेव दुग्धा चेयं कसुंधरा ॥ १०६ ॥ दशभ्यश्च प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतेः ॥ दक्षस्य कीर्त्यते जन्म समस्यांशेन धीमतः ॥ १०७ ॥ भूत
 मव्यभवेशत्वं महेंद्राणां च कीर्त्यते ॥ मन्वादिका भविष्यति आरूयानैर्बहुभिर्बृताः ॥ १०८ ॥ वैवस्वतस्य च मनोः कीर्त्यते सर्गविस्तरः ॥ ब्रह्मा
 दिकोशउत्पत्तिर्भृगवादीनां च कीर्त्यते ॥ १०९ ॥ विनिष्कृष्य प्रजासर्गे चाक्षुषस्य मनोः शुभे ॥ दक्षस्य कीर्त्यते सर्गो ध्यानाद्वैवस्वतांतरे ॥ ११० ॥ ना
 रदः कृतसंवादो दक्षपुत्रान्महाबलान् ॥ नाशयामास शापाय मानसो ब्रह्मणः सुतः ॥ १११ ॥ ततो दक्षोऽसृजत्कन्या वैरिणा नाम विश्रुताः ॥ मरुत्प्रवाहे
 मरुतो दित्यां देव्यां च संभवः ॥ ११२ ॥ कीर्त्यते मरुतां चात्र गणास्ते सप्तसप्तकाः ॥ देवत्वमिद्रवासेन वायुस्कंधेषु चाश्रमः ॥ ११३ ॥ दैत्यानां
 दानवानां च यक्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ सर्वभूतपिशाचानां यक्षाणां पक्षिवीरुधाम् ॥ ११४ ॥ उत्पत्तयश्चाप्सरसां कीर्त्यते बहुविस्तरात् ॥ मार्तंडमंडलं
 कुत्सं जन्मैराकतहस्तिनः ॥ ११५ ॥ वैनेतेयसमुत्पत्तिस्तथा राज्याभिषेचनम् ॥ भृगूणां विस्तरश्चोक्तस्तथा चांगिरसामपि ॥ ११६ ॥ कश्यपस्य
 पुलस्त्यस्य तथैवात्रैर्महात्मनः ॥ पराशरस्य च मुनेः प्रजानां यत्र विस्तरः ॥ ११७ ॥ तिस्रः कन्याः सुकीर्त्यते यासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ इच्छाया विस्त
 रश्चोक्त आदित्यस्य ततः परम् ॥ ११८ ॥ किंकुविचरितं प्रोक्तं ध्रुवस्यैव निर्वर्णनम् ॥ बृहद्वलानां संक्षेपादिक्वाक्काद्याः प्रकीर्तिताः ॥ ११९ ॥
 निश्यादीनां क्षितीशानां पलांडुहरणादिभिः ॥ कीर्त्यते विस्तगात्सर्गो ययातेरपि भूपतेः ॥ १२० ॥ यदुवंशसमुद्देशो द्वैहयस्य च विस्तरः ॥
 क्रोधादनंतरं चोक्तस्तथा वंशस्य विस्तरः ॥ १२१ ॥ ज्यामघस्य च माहात्म्यं प्रजासर्गश्च कीर्त्यते ॥ देवावृधस्यांधकस्य धृष्टेश्चापि महात्मनः
 ॥ १२२ ॥ अनिमित्रान्वयश्चैव विशोर्मिथ्याभिर्शंसनम् ॥ विशोधमनुसंप्राप्तिर्मणिरत्नस्य धीमतः ॥ १२३ ॥ सत्राजितः प्रजासर्गो राजर्षेर्देव
 मीदुषः ॥ शूरस्य जन्म चाप्युक्तं चरितं च महात्मनः ॥ १२४ ॥ कंसस्यापि च दौरात्म्यमेकीवंश्यात्समुद्भवः ॥ वासुदेवस्य देवक्यां विष्णोरमि
 त्तैजसः ॥ १२५ ॥ अनन्तरं ऋषेः सर्गः प्रजासर्गोपवर्णनम् ॥ देवासुरे समुत्पन्ने विष्णुना स्त्रीवधे कृते ॥ १२६ ॥ संरक्षता शक्रवधं शापः
 प्राप्तः पुरा भृगोः ॥ भृगुश्चोत्थापयामास दिव्यां शुक्रस्य मातरम् ॥ १२७ ॥ देवानां च ऋषीणां च संक्रमा द्वादशाहताः ॥ नारसिंहप्रभृतयः
 कीर्त्यते पापनाशनाः ॥ १२८ ॥ शुक्रेणाराधनं स्थाणोर्चरेण तपसा तथा ॥ कप्रदानकृतेन यत्र शर्वस्तवः कृतः ॥ १२९ ॥ अनंतरं च
 निर्दिष्टं देवासुरविचेष्टितम् ॥ जयंत्या सह शक्रेण यत्र शुक्रो महात्मनि ॥ १३० ॥ असुरान्मोहयामास शक्ररूपेण बुद्धिमान् ॥ बृहस्पतिश्च तं
 शुक्रं शशाप स महाद्युतिः ॥ १३१ ॥ उक्तं च विष्णोर्माहात्म्यं विष्णोर्जन्मनि शब्दते ॥ तुर्वसुश्चात्र दौहित्रो यवीयान्यो यदोरभूत् ॥ १३२ ॥

त्र. पु.
॥ ३ ॥

अनुद्बुद्धादयः सर्वे तथा तत्तनया नृपाः ॥ अनुवंश्या महात्मानस्तेषां पार्थिवसत्तमाः ॥ १३३ ॥ कीर्त्यते यत्र कात्स्न्येन भूरिद्रविणतेजसः ॥
अतिथ्यस्य तु विप्रर्षेः सप्तधाधर्मसंश्रयात् ॥ १३४ ॥ बार्हस्पत्यं सूरिभिश्च यत्र शापमुपावृतम् ॥ ह्रस्वंशयशःस्पर्शः शंतनोर्वीर्यं
शब्दनम् ॥ १३५ ॥ भविष्यतां तथा राज्ञामुपसंहारशब्दनम् ॥ अनागतानां संधानां प्रभूणां चोपवर्णनम् ॥ १३६ ॥ भौत्यस्यांते
कलियुगे क्षीणे संहारवर्णनम् ॥ नैमित्तिकाः प्राकृतिका यथैवात्यंतिकाः स्मृताः ॥ १३७ ॥ विविधः सर्वभूतानां कीर्त्यते प्रतिसंचरः ॥ अना
दृष्टिर्भास्करस्य चोरः संवर्तकानलः ॥ १३८ ॥ सांख्ये लक्षणमुद्दिष्टं ततो ब्रह्म विशेषतः ॥ भुवादीनां च लोकानां सप्तानां चोपवर्णनम् ॥ १३९ ॥
अपराधार्परैश्चैव लक्षणं परिकीर्त्यते ॥ ब्रह्मणो योजनाग्रेण परिमाणविनिर्णयः ॥ १४० ॥ कीर्त्यते चात्र निरयाः पापानां रौखादयः ॥ सर्वेषां
चैव सत्त्वानां परिणामविनिर्णयः ॥ १४१ ॥ ब्रह्मणः प्रतिसंसर्गात्सर्वसंसारवर्णनम् ॥ गतिरुद्धर्ममधश्चोक्ता धर्माधर्मसमाश्रया ॥ १४२ ॥
कल्पेकल्पे च भूतानां महतामपि संक्षयम् ॥ असंख्यया च दुःखानि ब्रह्मणश्चाप्यनित्यता ॥ १४३ ॥ दौरात्म्यं चैव भोगानां संहारस्य च कष्टता ॥ दु
र्लभत्वं च मोक्षस्य वैराग्यादोषदर्शनात् ॥ १४४ ॥ व्यक्ताव्यक्तं परित्यज्य सत्त्वं ब्रह्मणि संस्थितम् ॥ नानात्वदर्शनाच्छुद्धस्तदस्तदा निवर्तते ॥ १४५ ॥
ततस्तापत्रयाद्भीतो रूपार्थो हि निरंजनः ॥ आनंदं ब्रह्मणः प्राप्य न बिभेति कुतश्चन ॥ १४६ ॥ कीर्त्यते च पुनः सर्गो ब्रह्मणोन्यस्य पूर्ववत् ॥
कीर्त्यते जगतश्चात्र सर्गप्रलयविक्रियाः ॥ १४७ ॥ प्रवृत्तयश्च भूतानां प्रसूतानां फलानि च ॥ कीर्त्यते ऋषिवर्गस्य सर्गः पापप्रणाशनः ॥ १४८ ॥ प्रादु
र्भावो वसिष्ठस्य शक्तेर्जन्म तथैव च ॥ सौदासास्थिग्रहश्चास्य विश्वामित्रकृतेन तु ॥ १४९ ॥ पराशरस्य चोत्पत्तिरदृश्यं तथा विभोः ॥ संजज्ञे पितृ
कन्यायां व्यासश्चापि महामुनिः ॥ १५० ॥ शुक्रस्य च तथा जन्म सह पुत्रस्य धीमतः ॥ पराशरस्य प्रद्वेषो विश्वामित्रऋषिं प्रति ॥ १५१ ॥ वसिष्ठ
संभृतिश्चाग्रे विश्वामित्रजिघांसया ॥ देवेन विधिना विप्र विश्वामित्रहितैषिणा ॥ १५२ ॥ संतानहेतोर्विभुना गीर्णस्कंधेन धीमता ॥ एकं वेदं चतु
ष्पादं चतुर्धा पुनरीश्वरः ॥ १५३ ॥ तथा विभेदं भगवान् व्यासः शार्वादनुग्रहात् ॥ तस्य शिष्यप्रशिष्यैश्च शाखा वेदायुताः कृताः ॥ १५४ ॥
प्रयोगे प्रह्वला नैव यथा दृष्टः स्वयंभुवा ॥ पृष्ठवन्तो विशिष्टास्ते मुनयो धर्मकांक्षिणः ॥ १५५ ॥ देशं पुण्यमभीप्संतो विभुना तद्धितैषिणा ॥ सुनाभं
दिव्यरूपाभं सप्तांगं शुभशंसनम् ॥ १५६ ॥ आनौपम्यमिदं चक्रं वर्तमानमतंद्रिताः ॥ पृष्ठतो यात नियतास्ततः प्राप्स्यथ पादितम् ॥ १५७ ॥ गच्छत
स्तस्य चक्रस्य यत्र नेमिर्विशीर्यते ॥ पुण्यः स देशो मंतव्यः प्रत्युवाच तदा प्रभुः ॥ १५८ ॥ उक्त्वा चैवमृषीन्सर्वानदृश्यत्वमुपागमत् ॥ गंगाग

पृ. भा.
प्र. पा. १
अ. १

॥ ३ ॥

र्भं यवाहारानैमिषेयास्तथैव च ॥ १५९ ॥ ईशिरे चैव सत्रेण मुनयो नैमिषे तदा ॥ १६० ॥ मृते शरद्वति तथा तस्य चोत्थापनं कृतम् ॥ ऋषयो नैमि
 षेयाश्च दयया परया युताः ॥ १६१ ॥ निःसीमां गामिमां कृत्वा कृष्णं राजानमाहरत् ॥ प्रीतिं चैव कृतातिथ्यं राजानं विधिवत्तदा ॥ १६२ ॥
 अंतः सर्गेतः क्रूरः स्वर्भानुरसुरो हरन् ॥ द्रुते राजनि राजानु मद्रते मुनयस्ततः ॥ १६३ ॥ गंधर्वरक्षितं दृष्ट्वा कलापग्रामकेतनम् ॥ सन्निपातः
 पुनस्तस्य तथा यज्ञे महर्षिभिः ॥ १६४ ॥ दृष्ट्वा हिरण्यं सर्वं विवादस्तस्य तैरभूत् ॥ तदा वै नैमिषेयानां सत्रे द्वादशवार्षिके ॥ १६५ ॥
 तथाविविदमानैश्च यदुः संस्थापितश्च तैः ॥ जनयित्वा त्वरण्यं वै यदुपुत्रमथायुतम् ॥ १६६ ॥ समापयित्वा तत्सत्रं वायुं ते पर्युपासत ॥
 इतिकृत्य समुद्देशः पुराणांशोपवर्णितः ॥ १६७ ॥ अनेनानुक्रमेणैव पुराणं संप्रकाशते ॥ सुखमर्थः समासेन महानप्युपलक्ष्यते ॥ १६८ ॥
 तस्मात्समासमुद्दिश्य वक्ष्यामि तव विस्तरम् ॥ पादमाद्यमिदं सम्यग् योधीते विजितेन्द्रियः ॥ १६९ ॥ तेनाधीतं पुराणं स्यात्सर्वं नास्त्यत्र संशयः ॥
 यो विद्याच्चतुरो वेदान् सांगोपनिषदान् द्विजाः ॥ १७० ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥ विभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ॥ १७१ ॥
 अभ्यसन्निममध्यायं साक्षात्प्रोक्तं स्वयंभुवा ॥ नापदं प्राप्य मुह्येत यथेष्टं प्राप्नुयाद्भक्तिम् ॥ १७२ ॥ यस्मात्पुरा ह्यभूच्चैतत्पुराणं तेन तत्समम् ॥
 निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १७३ ॥ अतश्च संक्षेपमिमं शृणुध्वं नारायणः सर्वमिदं पुराणम् ॥ संसर्गकालेऽपिकरोति सर्गं सहा
 रकाले च न वास्ति भूयः ॥ १७४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे प्रथमे प्रक्रियापादे कृत्यसमुद्देशो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ प्रत्यवोचन्पुनः
 सूतमृषयस्ते तपोधनाः ॥ कुत्र सत्रं समभवत्तेषामद्भुतकर्मणाम् ॥ १ ॥ कियन्तं चैव तत्कालं कथं च समवर्तत ॥ आचक्षते पुराणं च कथं तत्स
 प्रभंजनः ॥ २ ॥ आचक्ष्यौ विस्तरं परं कौतूहलं हि नः ॥ इति संचोदितः सूतः प्रत्युवाच शुभं वचः ॥ ३ ॥ शृणुध्वं यत्र ते धीरा मेनिरे सत्रमुत्तमम् ॥
 या नं चाभवत्कालं यथा च समवर्तत ॥ ४ ॥ सिमृक्षमाणो विश्वं हि यजते विसृजत्पुरा ॥ सत्रं हि तेतिष्ठुष्यं च सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ५ ॥ तपो
 गृहपते यत्र ब्रह्मा चैवाभवत्स्वयम् ॥ इडाया यत्र पत्नीत्वं शामित्रं यत्र बुद्धिमान् ॥ ६ ॥ मृत्युश्चक्रे महातेजास्तस्मिन्सत्रे महात्मनाम् ॥ विबुधाश्चोषिरे
 तत्र सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ७ ॥ भ्रमतो धर्मचक्रस्य यत्र नेमिर्गर्हितः ॥ कर्मणा तेन विख्यातं नैमिषं मुनिपूजितम् ॥ ८ ॥ यत्र सा गोमती पुण्या
 सिद्धचारणसेविता ॥ रोहिणीससुता तत्र गोमती सांभवत् क्षणात् ॥ ९ ॥ शक्तिर्ज्येष्ठा समभवद्दक्षिणस्य महात्मनः ॥ अरुंधत्याः सुतायात्रादानमुत्त
 मतेजसः ॥ १० ॥ कल्माषपादो नृपतिर्यत्र शक्रश्च शक्तिना ॥ यत्र वैरं समभवद्विश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ ११ ॥ अदृश्यं त्यां समभवन्मुनिर्यत्र पराशरः ॥

ब्र. पु.
॥ ४ ॥

पराभवो वसिष्ठस्य यस्य ज्ञाने ह्यवर्त्तयत् ॥ १२ ॥ तत्र ते मेनिरे शैलं नैमिषे ब्रह्मवादिनः ॥ नैमिषं जाङ्गिरे यस्मान्नैमिषीयास्ततः स्मृताः ॥ १३ ॥ तत्सत्रमभवत्तेषां समा द्वादश धीमत्तमम् ॥ पुरुरवसि.विक्रांते प्रशासति वसुंधराम् ॥ १४ ॥ अष्टादश समुद्रस्य द्वीपानश्नन् पुरुरवाः ॥ तुतोष नैव रत्नानां लोभादिति हि नः श्रुतम् ॥ १५ ॥ उर्वशी चक्रे तं च देवदूतप्रचोदिता ॥ आजहार च तत्सत्रमुर्वश्या सह संगतः ॥ १६ ॥ तस्मिन्नर पतौ सत्रे नैमिषीयाः प्रचक्रिरे ॥ यं गर्भं सुषुवे गंगा पावकादीप्तेजसम् ॥ १७ ॥ तत्तुल्यं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत ॥ हिरण्यं ततश्चक्रे यज्ञवाटं महात्मनाम् ॥ १८ ॥ विश्वकर्मा स्वयं देवो भावनो लोकभावनः ॥ स प्रविश्य ततः सत्रे तेषाममितेजसाम् ॥ १९ ॥ ऐडः पुरुरवा भेजे तं देशं मृगयां चरन् ॥ तं दृष्ट्वा महादाम्भर्यं यज्ञवाटं हिरण्यमयम् ॥ २० ॥ लोभेन हताविज्ञानस्तदादातुमुपाक्रमत् ॥ नैमिषेयास्ततस्तस्य चुक्रुधुर्नृपतिं भृशम् ॥ २१ ॥ निजमुश्चापि तं क्रुद्धाः कुशवज्रैर्मनीषिणः ॥ तपोनिष्ठाश्च राजानं मुनयो देवचोदिताः ॥ २२ ॥ कुशवज्रैर्विनिष्पिष्टः स राजा व्यजहात्तनुम् ॥ और्वशेयैस्ततस्तस्य युद्धं चक्रे नृपो भुवि ॥ २३ ॥ नहुषस्य महात्मानं पितरं यं प्रचक्षते ॥ स तेष्ववभृथेष्वेव धर्म्मशैलो महीपतिः ॥ २४ ॥ आयुरायभवायाग्र्यमस्मिन् सत्रे नरोत्तमः ॥ शान्तयित्वा तु राजानं तदा ब्रह्मविदस्तथा ॥ २५ ॥ सत्रमारेभिरे कर्त्तुं पृथ्वीवत्सात्ममूर्तयः ॥ बभूव सत्रे तेषां तु ब्रह्मचर्यं महात्मनाम् ॥ २६ ॥ विश्वं सिसृक्षमाणानां पुरा विश्वसृजामिव ॥ वैखानसैः प्रियसखैर्वालाखिल्यैर्मरीचिभिः ॥ २७ ॥ अजेश्च मुनिभिर्जातं सूर्यवैश्वानरप्रभैः ॥ पितृदेवाप्सरःसिद्धैर्गन्धर्वैर्गन्धर्वैः ॥ २८ ॥ भारतैः शुशुभे राजा देवैरिन्द्रसमो यथा ॥ स्तोत्रशस्त्रैर्गृहैर्देवान्पितृन्पितृन्पितृन्पितृन् कर्मभिः ॥ २९ ॥ आतर्तुःस्म यथाजाति गन्धर्वादीन् यथाविधि ॥ आराधने स सस्मार ततः कर्मांतरेषु च ॥ ३० ॥ जगुः सामानि मन्धर्वाः ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ व्याजहुर्मुनयो वाचं चित्राक्षरपदां शुभाम् ॥ ३१ ॥ मंत्रादि तत्र विद्वांसो जजपुश्च परस्परम् ॥ वितंडावचनैश्चैव निजजः प्रतिवादिनः ॥ ३२ ॥ ऋषयश्चैव विद्वांसः शब्दार्थन्यायकोविदाः ॥ न तत्र हारितं किंचिद्विविशुर्ब्रह्मराक्षसाः ॥ ३३ ॥ नैव यज्ञहरा दैत्या नैव दाजमुखास्त्रिणः ॥ प्रायश्चित्तं दरिद्रं च न तत्र समजायत ॥ ३४ ॥ शक्तिप्रज्ञाक्रियायोगैर्विधिराशीष्वनुष्ठितः ॥ एवं च ववृधे सत्रं द्वादशाब्दं मनीषिणाम् ॥ ३५ ॥ ऋषीणां नैमिषीयाणां तदभूदिव वज्रिणः ॥ वृद्धाद्या ऋत्विजो वीरा ज्योतिष्टोमान् पृथक्पृथक् ॥ ३६ ॥ चक्रिरे पृष्ठगमनाः सर्वानयुतदक्षिणान् ॥ समाप्तयज्ञो यत्रास्ते वासुदेवं महाधिपम् ॥ ३७ ॥ पप्रच्छुरमितात्मानं भवद्विर्यदहं द्विजः ॥ प्रचोदितः स्ववंशार्थं स च तान ऋषीन्प्रभुः ॥ ३८ ॥ शिष्यः स्वयंभुवो देवः सर्वं प्रत्यक्षदृग्वशी ॥ अणिमादिभिरष्टाभिः सूक्ष्मैरङ्गैः समन्वितः ॥ ३९ ॥ तिर्यग्वातादिभिर्वर्षैः सर्वैः

पू. भा.
प्र. पा. १
अ. २

॥ ४ ॥

लोकान्विभर्ति यः ॥ सप्तस्कवा भूताः शाखाः सर्वतोयाजराजरा ॥ ४० ॥ विषयैर्मरुतो यस्य संस्थिताः सप्तसप्तकाः ॥ व्यूहत्रयाणां भूतानां कुर्वन्
 सत्रं महाबलः ॥ ४१ ॥ तेजसश्चाप्युपायानां दधातीह शरीरिणः ॥ प्राणाद्या वृत्तयः पंच धारणानां स्ववृत्तिभिः ॥ ४२ ॥ पूर्यमाणः शरीराणां धारणं
 यस्य कुर्वते ॥ आकाशयोनिर्द्विगुणः शब्दस्पर्शसमन्वितः ॥ ४३ ॥ वाचोरणिः समाख्याता शब्दशास्त्रविचक्षणेः ॥ भारत्याः श्रद्धया सर्वान्मुनीन्प्र
 षादयन्निव ॥ ४४ ॥ पुराणज्ञाः सुमनसः पुराणाश्रययुक्तया ॥ पुराणनियता विद्वाः कथामकथयद्भिः ॥ ४५ ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तमाख्यानं द्विजस
 त्माः ॥ ऋषीणां च परं चैतल्लोकेतत्त्वमनुत्तमम् ॥ ४६ ॥ ब्रह्मणा यत्पुरा प्रोक्तं पुराणं ज्ञानमुत्तमम् ॥ देवतानामृषीणां च सर्वपापप्रमोचनम् ॥ ४७ ॥
 विस्तरेणानुपूर्व्या च तस्य वक्ष्याम्यनुक्रमम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीब्रह्माडि महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे प्रथमे प्रक्रियापादे नैमिषाख्यात्रकथनं नाम द्विती
 योऽध्यायः ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ शृणु तेषां कथां दिव्यां सर्वपापप्रमोचनीम् ॥ कथ्यमानां मया चित्रां बह्वर्थां श्रुतिसंमताम् ॥ १ ॥ य इमां धारयन्नित्यं
 शृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ स्ववंशं धारणं कृत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ २ ॥ विश्वतारा या च पंच यथावृत्तं यथाश्रुतम् ॥ कीर्त्यमानं निबोधार्थं पूर्वेषां
 कीर्तिवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं शत्रुघ्नमेव च ॥ कीर्तनं स्थिरकीर्त्तिनां सर्वेषां पुण्यकर्मणाम् ॥ ४ ॥ यस्मात्कल्पायते कल्पः समग्रं शुचये
 शुचिः ॥ तस्मै हिरण्यगर्भाय पुरुषायेश्वराय च ॥ ५ ॥ अजाय प्रथमायैव वरिष्ठाय प्रजामृजे ॥ ब्रह्मणे लोकतन्त्राय नमस्कृत्य स्वयंभुवे ॥ ६ ॥ महदाद्यं
 विशेषातं सवैरूप्यं सलक्षणम् ॥ पंचप्रमाणं षट्श्रातः पुरुषाधिष्ठितं च यत् ॥ ७ ॥ आसंयमात्प्रवक्ष्यामि भूतसर्गमनुत्तमम् ॥ अव्यक्तं कारणं
 यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ॥ ८ ॥ प्रधानं प्रकृतिं चैव गमाहुस्तत्त्वचितकाः ॥ गंधरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ ९ ॥ जगद्योनिम्महाभूतं परं ब्रह्म
 सनातनम् ॥ विग्रहं सर्वभूतानामव्यक्तमभवत्किल ॥ १० ॥ अनाद्यंतमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवाप्ययम् ॥ असांप्रतिकमज्ञेयं ब्रह्म यत्सदसत्परम्
 ॥ ११ ॥ तस्यात्मना सर्वमिदं व्याप्तमासीत्तमोमयम् ॥ गुणसाम्ये तदा तस्मिन्निविभातं तमोमयम् ॥ १२ ॥ सर्गकाले प्रधानस्य क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्य वै ॥
 गुणभावाद्भासमाने महातत्त्वं बभूव ह ॥ १३ ॥ सूक्ष्मः स तु महानग्रे अव्यक्तेन समावृतः ॥ सत्त्वोद्रेको महानग्रे सत्त्वमात्रप्रकाशकः ॥ १४ ॥ सत्त्वा
 न्महान्स विज्ञेय एकस्तत्कारणः स्मृतः ॥ लिंगमात्रं समुत्पन्नं क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं महत् ॥ १५ ॥ संकल्पोध्यवसायश्च तस्य वृत्तिद्वयं स्मृतम् ॥ महा
 सृष्टिं च कुरुते वीतमानः सिसृक्षया ॥ १६ ॥ धर्मादीनि च भूतानि लोकतत्त्वार्थहेतवः ॥ मनो महात्मानि ब्रह्म दुर्बुद्धिर्यातिरीश्वरात् ॥ १७ ॥
 प्रज्ञासंधिश्च सर्वस्वं संख्यायतनरश्मिभिः ॥ मनुते सर्वभूतानां तस्माच्चेष्टफलो विभुः ॥ १८ ॥ भोक्ता ज्ञाता विभक्तात्मा वर्त्तनं मन उच्यते ॥

ब्र. पु.
॥ ५ ॥

तत्त्वानां संग्रह यस्मान्महान्श्च परिमाणतः ॥ १९ ॥ शेषेभ्यो गुणतत्त्वेभ्यो महानिव तनुः स्मृतः ॥ विभक्तिमानं मनुते विभागं मन्यतेपि वा ॥ २० ॥
पुरुषो भोगसंबन्धात्तेन चासौ सति स्मृतः ॥ बृहत्त्वाद्ब्रह्मणत्वाच्च भावानामखिलाश्रयात् ॥ २१ ॥ यस्माद्ब्रह्मयते भावान् ब्रह्मा तेन निरुच्यते ॥ आपूर-
यति यस्माच्च सर्वान् देहाननुग्रहैः ॥ २२ ॥ बुध्यते पुरुषश्चात्र सर्वान् भावान्पृथक् पृथक् ॥ तस्मिंस्तु कार्यकरणं संसिद्धं ब्रह्मणः पुरा ॥ २३ ॥ प्राकृतं
देवि वर्त मां क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंमितः ॥ स वै शरीरी प्रथमः पुरा पुरुष उच्यते ॥ २४ ॥ आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तिनाम् ॥ २५ ॥ हिरण्यगर्भः सोऽदे-
स्मिन्प्रादुर्भूतश्चतुर्मुखः ॥ सर्गे च प्रतिसर्गे च क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंमितः ॥ २६ ॥ करणैः सह पृच्छंते प्रत्याहारैस्त्यजंति च ॥ भजंते च पुनर्देहांस्ते समा-
हारसंधिसु ॥ २७ ॥ हिरण्मयस्तु यो मेरुस्तस्योद्धर्तुर्महात्मनः ॥ गतोदकं संबुदास्तु हर्युश्चापि पंचताः ॥ २८ ॥ यस्मिन्ब्रह्म इमे लोकाः सप्त वै संप्रति-
ष्ठिताः ॥ पृथिवी सप्तभिर्द्वीपैः समुद्रैः सह सप्तभिः ॥ २९ ॥ पर्वतैः सुमहाद्भिश्च नदीभिश्च सहस्रशः ॥ अंतःस्थस्य त्विमे लोका अंतःविश्वमिदं जगत्
॥ ३० ॥ चंद्रादित्यौ सनक्षत्रौ संग्रहः सह वायुना ॥ लोकालोकं च यत् किंचिदंडे तस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३१ ॥ आपो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतो
वृताः ॥ तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुना वृतम् ॥ ३२ ॥ वायुर्दशगुणेनैव बाह्यतो नभसा वृतः ॥ आकाशमावृतं सर्वं बहिर्भूतादिना तथा ॥ ३३ ॥
भूतादिर्महता चैव प्रधानेनावृतो महान् ॥ एभिरावरणैरंडं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ॥ ३४ ॥ इच्छयावृत्य चान्योन्यमरणे प्रकृतयः स्थिताः ॥ प्रसर्गकाले
स्थित्वा च ग्रसंतश्च परस्परम् ॥ ३५ ॥ एवं परस्परैश्चैव धारयंति परस्परम् ॥ आधाराधेयभावेन विकारास्ते विकारिणः ॥ ३६ ॥ अव्यक्तं क्षेत्रमित्युक्तं
ब्रह्म क्षेत्रज्ञमुच्यते ॥ इत्येवं प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः ॥ ३७ ॥ अबुद्धिपूर्वः प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिद्यथा ॥ एतद्विरण्यगर्भस्य जन्म यो वेत्ति तत्त्वतः ॥
आयुष्मान्कीर्तिमान्धन्यः प्रज्ञावांश्च न संशयः ॥ ३८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे प्रथमे प्रक्रियापादे हिरण्यगर्भोत्पत्तिवर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ आत्मन्यवस्थितेव्यक्ते विकारे प्रतिसंहते ॥ साधर्म्येणावातिष्ठेते प्रधानपुरुषौ तदा ॥ १ ॥ तमःसत्त्वगुणावेतौ
समत्वेन व्यवस्थितौ ॥ अनुद्रितावनुचरौ तेन प्रोक्तौ परस्परम् ॥ २ ॥ गुणसाम्ये लयो ज्ञेय आधिक्ये सृष्टिरुच्यते ॥ सत्त्ववृद्धौ स्थितिरभूद् ध्रुवं पद्म-
शिखास्थितम् ॥ ३ ॥ यदा तमसि सत्त्वे च रजोप्यनुगतं स्थितम् ॥ रजः प्रवर्तकं तच्च बीजेष्विव यथा जलम् ॥ ४ ॥ गुणा वैषम्यमासाद्य प्रसंगेन
प्रतिष्ठिताः ॥ गुणेभ्यः क्षोभ्यमाणेभ्यस्त्रयो ज्ञेयापि सादरे ॥ ५ ॥ शाश्वताः परमा गुह्याः सर्वात्मानः शरीरिणः ॥ सत्त्वं विष्णु रजो ब्रह्मा तमो रुद्रः प्रजा-
पतिः ॥ ६ ॥ रजःप्रकाशको विष्णुर्ब्रह्मसृष्ट्वमाप्नुयात् ॥ जायते च यतश्चित्रा लोकसृष्टिर्महौजसः ॥ ७ ॥ तमःप्रकाशको विष्णुः कालत्वेन व्यवस्थितः ॥

पृ. मा.
प्र. पा. १
अ. ४

॥ ५ ॥

सत्त्वप्रकाशको विष्णुः स्थितित्वेन व्यवस्थितः॥८॥ एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः ॥ एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रयोऽग्रयः ॥९॥ परस्परांश्वया
 ह्येते परस्परमनुव्रताः॥परस्परेण वर्तते प्रेरयन्ति परस्परम्॥१०॥ अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ॥क्षणं वियोगो न ह्येषां न त्यजन्ति परस्परम्॥
 ॥११॥ प्रधानगुणवैषम्यात्सर्गकाले प्रवर्तते ॥ अदृष्टाऽधिष्ठितात्पूर्वं तस्मात्सदसदात्मकात्॥१२॥ ब्रह्मा बुद्धित्वमिथुनं युगपत्संबभूव ह ॥ तस्मात्तमोऽव्यक्त
 मयं क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञकः ॥ १३ ॥ संसिद्धकार्यकरणो ब्रह्माग्रे समवर्तते ॥ तेजसाप्रतिमो धीमानव्यक्तः संप्रकाशकः॥१४॥ सर्वे शरीरप्रथमो धारणत्वव्य
 वस्थितः ॥ ज्ञानेनाप्रतिमेनेह वैराग्येण च सप्ततिः ॥ १५ ॥ अव्यक्तत्वायतेनास्य मनसा यद्यदिच्छति ॥ वशीकृतत्वात्रैगुण्यात्सापेक्षत्वाच्च भावतः ॥
 ॥ १६ ॥ चतुर्मुखस्तु ब्रह्मत्वे कालत्वे चांतकृद्भवः॥सहस्रमूर्धा पुरुषस्तिस्त्रोवस्थाः स्वयंभुवः॥१७॥ सर्वे रजश्च ब्रह्मत्वे कालत्वे च रजस्तमः॥सात्त्विकः
 पुरुषत्वे च गुणवृत्तं स्वयंभुवः ॥ १८ ॥ ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् कालत्वे संक्षयत्यापि ॥ पुरुषत्वे उदासीनस्तिस्त्रोवस्थाः स्वयंभुवः ॥ १९ ॥ ब्रह्मा
 कमलपत्राभः कालो जात्यंजनप्रभः ॥ पुरुषः पुंडरीकाक्षो रूपेण परमात्मनः ॥२०॥ एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा पुनः ॥ योगीश्वरः शरीरा
 राणि करोति विकरोति च ॥ २१ ॥ नानाकृतिक्रियारूपमाश्रयन्ति स्वर्ललया ॥ त्रिधा यद्वर्तते लोके तस्मात्त्रिगुण उच्यते ॥ २२ ॥
 चतुर्धा प्रविभक्तत्वाच्चतुर्व्यूहः प्रकीर्तितः ॥ यदा शेतेतदार्धाति यद्गुंके विषयान्प्रभुः ॥२३॥ यत्स्वस्थाः सततं भावस्तस्मादात्मा निरुच्यते॥प्रक्षिपिः सर्व
 गतश्चात्र शरीरे सोभ्ययात्प्रभुः ॥ २४ ॥ स्वामी सर्वस्य यत्सर्वं विष्णुः सर्वप्रवेशनात् ॥ भगवानग्रसद्भावान्नागो नागस्वसंश्रयात् ॥२५॥ परमः संप्रह
 ष्टत्वादेवतादोमिति स्मृतिः ॥ सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात्सर्वः गर्वयतस्ततः ॥ २६ ॥ नराणां स्वापनं ब्रह्मा तस्मान्नारायणः स्मृतः॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं
 सकलः संप्रवर्तते॥२७॥सृजते असते चैव पाल्य ते च त्रिभिः स्वयम्॥सोमे हिरण्यगर्भः सन् प्रादुर्भूतः स्वयंप्रभुः॥२८॥आद्यो हि स्ववशश्चैव अजा
 तत्वादजः स्मृतः॥तस्माद्धिरण्यगर्भश्च पुराणेषु निरुच्यते॥२९॥स्वयंभुवो निवृत्तस्य कालो वर्णाग्रतस्तु यः॥न शक्यः परिसंख्यातुं मनुवर्षशतैरपि३०॥
 कल्पसंख्यानिवृत्तस्तु परार्धो ब्रह्मणः स्मृतः ॥ तावत्त्वे सोस्य कालोन्यस्तस्याति प्रतिबुद्धयते ॥३१॥ कोटिवर्षसहस्राणि गृहभूतानि यानि च ॥ सम
 तीतानि कल्पानां तावच्छेषात्परे तु ये ॥ ३२ ॥ यत्स्वयं वर्तते कल्पो वाराहस्तत्रिबोधत ॥ प्रथमं सांप्रतस्तेषां कल्पो वै वर्तते च यः ॥ ३३ ॥ पूर्णे
 युगसहस्रे तु परिपाल्यं नरेश्वरैः ॥३४॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे प्रथमे प्रक्रियापादे लोककल्पनं नाम चतुर्थोऽध्यायः॥४॥॥श्रीमत्
 उवाच ॥ आपोऽग्रे सर्वगा आसन्नेतस्मिन्पृथिवीतले॥शांतवातैः प्रलीनेऽस्मिन्न प्राज्ञायत किंचन ॥१॥एकार्णवे तदा तस्मिन्नेष्टे म्यावग्जंगमे॥विभुर्भवति

ब्र. पु.
॥ ६ ॥

स ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो ह्यतीन्द्रियः ॥ ब्रह्म नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥ ३ ॥ सत्त्वोद्रेकान्निषि
द्धस्तु शून्यं लोकमवैक्षत ॥ इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ ४ ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ अयनं तस्य ताः प्रोक्तास्तेन
नारायणः स्मृतः ॥ ५ ॥ तुल्यं युगसहस्रस्य वसन्कालमुपास्यतः ॥ स्वर्णपत्रे प्रकुरुते ब्रह्मत्वादर्शकारणात् ॥ ६ ॥ ब्रह्मा तु सलिले तस्मिन्वाग् भूत्वा तदा
चरन् ॥ निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले ततस्ततः ॥ ७ ॥ ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायातर्गते महत् ॥ अनुमानादसंमूढो भूमेरुद्धरणं प्रति ॥
॥ ८ ॥ ॐकाराष्टतनुं त्वन्यां कल्पादिषु यथा पुरा ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यरूपमर्चितयत् ॥ ९ ॥ सलिलेवप्लुतां भूमिं दृष्ट्वा स समर्चितयत् ॥
किं तु रूपमहं कृत्वा सलिलादुद्धरे महीम् ॥ १० ॥ जलक्रीडासमुचितं वाराहं रूपमस्मरत् ॥ अदृश्यं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ११ ॥
दशयोजनविस्तीर्णमायतं शतयोजनम् ॥ नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिःस्वनम् ॥ १२ ॥ महापर्वतवर्ष्माणं श्वेततीक्ष्णोद्गदंष्ट्रिणम् ॥ विद्युदग्निप्रती
काशमादित्यसमतेजसम् ॥ १३ ॥ पीनवृत्तायतस्कंधं विष्णुविक्रमगामि च ॥ पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणपूजितम् ॥ १४ ॥ आस्थाय रूपमतुलं
वाराहममितं हरिः ॥ पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥ १५ ॥ दीक्षासमाप्तीष्टिदंष्ट्रः क्रतुदंतो जुहुमुखः ॥ अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महा
तपाः ॥ १६ ॥ वेदस्कंधो हविर्गन्धिर्हव्यकव्यादिवेगवान् ॥ प्राग्वंशकायो द्युतिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥ १७ ॥ दक्षिणाहृदयो योगी श्रद्धास
त्त्वमयो विभुः ॥ उपाकर्मरुचिश्चैव प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥ १८ ॥ नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥ मायापत्नीसहायो वै गिरिशृंगमिवो
च्छ्रयः ॥ १९ ॥ अहोरात्रेक्षणधरो वेदांगश्रुतिभूषणः ॥ आज्यगंधः सुवस्तुडः मामघोषस्वनो महान् ॥ २० ॥ सत्यधर्ममयः श्रीमान् कर्मविक्रमस
त्कृतः ॥ प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्महामखः ॥ २१ ॥ उद्रातांत्रो होमालिंगः फलबीजमहौषधीः ॥ वाद्यंतरात्मसत्रस्य नास्मिकसोमशोणितः ॥
॥ २२ ॥ भक्ता यज्ञवराहांताचापः संप्राविशत्युनः ॥ अग्निसंछादितां भूमिं समाभिच्छन्प्रजापतिम् ॥ २३ ॥ उपगम्या जुहावेतामद्यश्वाद्यसमन्यसत् ॥
समुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ॥ पृथक् तास्तु समीकृत्य पृथिव्यां सोचिनोद्भिरीष ॥ २४ ॥ प्राक्सर्गे दक्षमानास्तु तदा संवर्तकाग्निना ॥
तेनाग्निना विलीनास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ॥ २५ ॥ सत्यादेकार्णवे तस्मिन् वायुना यस्तु संहिताः ॥ निषिक्ता यत्रयत्रासंस्तत्रतत्राचलोभवत् ॥ २६ ॥
ततस्तेषु प्रकर्णेषु लोकोदधिगिरिस्तथा ॥ विश्वकर्मा विभजते कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ २७ ॥ ससमुद्रामिमां पृथ्वीं सप्तद्वीपां सपर्वताम् ॥ भूराद्याश्च
तुष्टे लोकान्पुनः पुनरकल्पयत् ॥ २८ ॥ लोकान्प्रकल्पयित्वा च प्रजासर्गं ससर्ज ह ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान् सिमृशुर्विविधाः प्रजाः ॥ २९ ॥

पृ. भा.
प्र. पा. १
अ. ६

॥ ६ ॥

ससर्गं सृष्टं तद्रूपं कल्पादिषु यथापुनः ॥ तस्याभिध्यायतः सर्गं तदा वै बुद्धिपूर्वकम् ॥ ३० ॥ प्रधानसमकाले च प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ तमो मोहो
 महामोहस्तामिस्रो ह्यंधसंज्ञितः ॥ ३१ ॥ अविद्या पंचपर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मनः ॥ पंचधावस्थितः सर्गो ध्यायतः साभिमानिनः ॥ ३२ ॥ सर्वत
 स्तमसा चैव बीजकुंभलतावृताः ॥ बहिरंतश्चाप्रकाशस्तथानिःसंज्ञ एव च ॥ ३३ ॥ यस्मात्तेषां कृता बुद्धिः दुःखानि करणानि च ॥ तस्माच्च संवृ
 तात्मानो नगा मुख्याः प्रकीर्तिताः ॥ ३४ ॥ मुख्यसर्गे तदोद्भूतं दृष्ट्वा ब्रह्मात्मसंभवः ॥ अप्रतीसमनाः सोथ तदोत्पत्तिमन्यत ॥ ३५ ॥ तस्याभि
 ध्यायतश्चान्यस्तिर्यक्स्रोतोभ्यवर्तते ॥ यस्मात्तिर्यग्विवर्तते तिर्यक्स्रोतस्ततः स्मृतः ॥ ३६ ॥ तमोबहुत्वात्ते सर्वे ह्यज्ञानबहुलाः स्मृताः ॥ उत्पाद्यग्राहिण
 श्चैव तेऽज्ञाने ज्ञानमानिनः ॥ ३७ ॥ अहंकृता अहंमाना अष्टाविंशद्विधात्मिकाः ॥ एकादशेन्द्रियाविधा नवधात्मादयस्तथा ॥ ३८ ॥ अष्टौ तु तारकाद्या
 श्च तेषां शक्तिविधाः स्मृताः ॥ अंतःप्रकाशास्ते सर्वे आवृताश्च बहिः पुनः ॥ ३९ ॥ तिर्यक् स्रोतस उच्यते वक्ष्यात्मानस्त्रिसंज्ञकाः ॥ ४० ॥ तिर्यक्
 स्रोतस्तु सृष्ट्वा वै द्वितीयं विश्वमीश्वरः ॥ अभिप्रायमथोद्भूतं दृष्ट्वा सर्गं तथाविधम् ॥ ४१ ॥ तस्याभिध्यायतो योन्त्यः सात्त्विकः समजायत ॥
 ऊर्ध्वस्रोतस्तृतीयस्तु तद्वै चोर्ध्वं व्यवस्थितम् ॥ ४२ ॥ यस्मादूर्ध्वं न्यवर्तते तदूर्ध्वस्रोतसंज्ञकम् ॥ ताः सुखं प्रीतिबहुला बहिरंतश्च आवृताः
 ॥ ४३ ॥ प्रकाशा बहिरंतश्च ऊर्ध्वस्रोतःप्रजाः स्मृताः ॥ नव धातादयस्ते वै तुष्टात्मानो बुधाः स्मृताः ॥ ४४ ॥ ऊर्ध्वस्रोतस्तृतीयो यः स्मृतः सर्वः
 सदैविकः ॥ ऊर्ध्वस्रोतःसु सृष्टेषु देवेषु स तदा प्रभुः ॥ ४५ ॥ प्रीतिमानभवद्ब्रह्मा ततोऽन्यं नाभिमन्यत ॥ सर्गमन्यं सिसृक्षुस्तं साधकं पुनरीश्वरः
 ॥ ४६ ॥ तस्याभिध्यायतः सर्गं सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥ प्रादुर्बभौ भौतसर्गः सौर्वाक्स्रोतस्तु साधकः ॥ ४७ ॥ यस्मात्तेर्वाक्प्रवर्तते ततोर्वाक्स्रोतस
 स्तु ते ॥ ते च प्रकाशबहुलास्तमस्पृष्टरजोधिकाः ॥ ४८ ॥ तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कार्णिणः ॥ प्रकाशा बहिरंतश्च मनुष्याः साधकाश्च ते ॥ ४९ ॥
 लक्षणैर्नारकाद्यैस्तैरपृथा च व्यवस्थिताः ॥ सिद्धात्मानो मनुष्यास्ते गंधर्वैः सह धर्मिणः ॥ ५० ॥ पंचमोनुग्रहः सर्गः चतुर्द्धा स व्यवस्थितः ॥ विप
 र्ययेण शक्त्या च सिद्धमुख्यास्तथैव च ॥ ५१ ॥ निवृत्ता वर्तमानाश्च प्रजायन्ते पुनःपुनः ॥ भूतादिकानां सत्त्वानां षष्ठः सर्गः स उच्यते
 ॥ ५२ ॥ स्वादनाश्चाप्यशीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च ते ॥ प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः ॥ ५३ ॥ तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः
 स उच्यते ॥ वैकारिकस्तृतीयस्तु चैन्द्रियः सर्ग उच्यते ॥ ५४ ॥ इत्येते प्राकृताः सर्गा उत्पन्ना बुद्धिपूर्वकाः ॥ मुख्यमर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः
 स्मृताः ॥ ५५ ॥ तिर्यक्स्रोतससर्गस्तु तैर्यग्योनस्तु पंचमः ॥ तथोर्ध्वस्रोतसां सर्गः षष्ठो देवत उच्यते ॥ ५६ ॥ तत्रोर्ध्वस्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥

ब्र. पु.
॥ ७ ॥

अष्टमोनुग्रहः सर्गः सात्त्विकस्तामसश्च सः ॥ ५७ ॥ पंचैते वैकृताः सर्गाः प्राकृताद्यास्त्रयः स्मृताः ॥ प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः ॥ ५८ ॥
प्राकृता बुद्धिपूर्वास्तु त्रयः सर्गास्तु वैकृताः ॥ बुद्धिपूर्वाः प्रवर्तयुस्तद्गर्गा ब्राह्मणास्तु वै ॥ ५९ ॥ विस्तराच्च यथा सर्वे कीर्त्यमानं निबोधत ॥ चतुर्धा च
स्थितस्सोऽपि सर्वभूतेषु कृत्स्नशः ॥ ६० ॥ विपर्ययेण शक्त्या च बुद्ध्या सिद्ध्या तथैव च ॥ स्थावरेषु विपर्यासस्तिर्यग्योनिषु शक्तिः ॥ ६१ ॥ सिद्धा
त्मानो मनुष्यास्तु पुष्टिर्देवेषु कृत्स्नशः ॥ अथो ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् ॥ ६२ ॥ वैवर्त्येन तु ज्ञानेन निवृत्तास्ते महौजसः ॥ संबुद्धयश्चैव
नामाथो अपवृत्तास्त्रयस्तु ते ॥ ६३ ॥ असृष्टैव प्रजासर्गं प्रतिसर्गं ततस्ततः ॥ ब्रह्मा तेषु व्यरक्तेषु ततोऽन्यान्साधकान्सृजन् ॥ ६४ ॥ स्थानाभिमानिनो
देवाः पुनर्ब्रह्मानुशासनम् ॥ अभूतसृष्ट्यवस्था ये स्थानिनस्तान्निबोध मे ॥ ६५ ॥ आपोभिः पृथिवी वायुरन्तरिक्षो दिवं तथा ॥ स्वर्गो दिशः समुद्राश्च
नद्यश्चैव वनस्पतीन् ॥ ६६ ॥ औषधीनां तथात्मानो ह्यात्मनो वृक्षवीरुधाम् ॥ लताः काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्ताः संधिराज्यहाः ॥ ६७ ॥ अर्द्धमा
साश्च मासाश्च अयनाब्दयुगानि च ॥ स्थाने स्रोतः स्वभीमानाः स्थानाख्याश्चैव ते स्मृताः ॥ ६८ ॥ स्थानात्मनः स सृष्ट्वा तु ततोऽन्यान्स तदाऽ
सृजत् ॥ देवाश्चैव पितृंश्चैव यैर्गमा वर्द्धिताः प्रजाः ॥ ६९ ॥ भृग्वंगिरा मरीचिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ दक्षोत्रिश्च वसिष्ठश्च सोऽसृजन्नव
मानसान् ॥ ७० ॥ नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ॥ ब्रह्मा यथात्मकानां तु सर्वेषां ब्रह्मयोगिनाम् ॥ ७१ ॥ ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषा
त्मसंभवम् ॥ संकल्पं चैव धर्मं च सर्वेषामेव पर्वतौ ॥ ७२ ॥ सोऽसृजद्व्यवसायं तु ब्रह्मा भूतं सुखात्मकम् ॥ संकल्पाच्चैव संकल्पो जज्ञे सोऽव्यक्तयो
निनः ॥ ७३ ॥ प्राणादक्षोऽसृजद्वाचं चक्षुर्भ्यां च मरीचिनम् ॥ भृगुश्च हृदयाज्जज्ञे ऋषिः सलिलयोनिनः ॥ ७४ ॥ शिरसश्चांगिराश्चैव श्रोत्राद
त्रिस्तथैव च ॥ पुलस्त्यश्च तथोदानाद्यानात्तु पुलहस्तथा ॥ ७५ ॥ समानतो वसिष्ठश्च ह्यपानान्निर्ममे क्रतुम् ॥ इत्येते ब्रह्मणः श्रेष्ठाः पुत्रा वै द्वादश
स्मृताः ॥ ७६ ॥ धर्मादयः प्रथमजा विज्ञेया ब्रह्मणः सुताः ॥ भृगवादयस्तु ये सृष्ट्वा न च ते ब्रह्मवादिनः ॥ ७७ ॥ गृहमेधिपुराणास्ते विज्ञेया ब्रह्मणः
सुताः ॥ द्वादशैते प्रसूयन्ते सह रुद्रेण च द्विजाः ॥ ७८ ॥ क्रतुः सनत्कुमारश्च द्रावेताकूर्द्धरेतसौ ॥ पूर्वोत्पत्तौ पुरा ह्येतौ सर्वेषामपि पूर्वजौ ॥ ७९ ॥ व्यतीतौ सप्तमे
कल्पे पुराणौ लोकसाधकौ ॥ विरजेतेऽत्र वै लोके तेजसाक्षिण्य चात्मनः ॥ ८० ॥ तावुभौ योगधर्माणावारोप्यात्मानमान्मना ॥ प्रजाधर्म
च कामं च वर्तयेते महौजसौ ॥ ८१ ॥ यथोत्पन्नस्तथैवेह कुमार इति चोच्यते ॥ ततः सनत्कुमारेति नाम तस्य प्रतिष्ठितम् ॥ ८२ ॥ तेषां द्वादश
ते वंशा दिव्या देवगणान्विताः ॥ क्रियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलंकृताः ॥ ८३ ॥ प्राणजान्तु स दृष्ट्वा वै ब्रह्मा द्वादश सात्त्विकान् ॥ ततोऽसुरान्पि

पू. भा.
प्र. पा. १
अ. ५

॥ ७ ॥

तृन्देवान्मनुष्यांश्चासृजत्प्रभुः ॥ ८४ ॥ सुखादेवानजनयत् पितृंश्चैवाथ वक्षसः ॥ प्रजननान्मनुष्यान्वै जघनाभिर्ममेऽसुरान् ॥ ८५ ॥ नक्तं सृज
न्पुनर्ब्रह्मा ज्योत्स्नाया मानुषात्मनः ॥ सुधायाश्च पितृंश्चैव देवदेवः ससर्ज ह ॥ ८६ ॥ मुख्यामुख्यान् सृजन्देवानसुरांश्च ततः पुनः ॥ मनसश्च मनु
ष्यांश्च पितृवन्महतः पितृन् ॥ ८७ ॥ विद्युतोऽशनिमेघांश्च लोहितेन्द्रधनुषि च ॥ ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ ८८ ॥ उच्चावचानि
भूतानि महसस्तस्य जज्ञिरे ॥ ब्रह्मणस्तु प्रजासर्गं देवर्षिपितृमानवम् ॥ ८९ ॥ पुनः सृजति भूतानि चराणि स्थावराणि च ॥ यक्षान्पिशाचान् गन्ध
र्वान्सर्वशोप्सरसस्तथा ॥ ९० ॥ नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् ॥ अव्ययं वा व्ययश्चैव द्वयं स्थावरजंगमम् ॥ ९१ ॥ तेषां ते यांति कर्माणि
प्राक् सृष्टानि स्वयंभुवा ॥ तान्येव प्रतिपद्यते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ ९२ ॥ हिंसाहिंसे मृदुक्रूरे धर्माधर्मौ कृताकृते ॥ तेषामेव पृथक् सूतमविभक्तं
त्रयं विदुः ॥ ९३ ॥ एतदेवं च नैवं च न चोभे नानुभे तथा ॥ कर्म स्वविषयं प्राहुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ९४ ॥ नामात्मपंचभूतानां कृतानां च
प्रपंचनाम् ॥ दिवशब्देन पंचैते निर्ममे स महेश्वरः ॥ ९५ ॥ आर्षाणि चैव नामानि याश्च देवेषु सृष्टयः ॥ शर्वर्या न प्रमूयन्ते पुनस्तेभ्यो दध
त्प्रभुः ॥ ९६ ॥ इत्येवं कारणाद्भूतो लोकसर्गः स्वयंभुवः ॥ महदाद्या विशेषान्ता विकाराः प्राकृताः स्वयम् ॥ ९७ ॥ चन्द्रसूर्यप्रभो लोको ग्रहनक्षत्रम
ण्डितः ॥ नदीभिश्च समुद्रैश्च पर्वतैश्च सहस्रशः ॥ ९८ ॥ पुरैश्च विविधै रम्यैः स्फूर्तिर्जनपदैस्तथा ॥ अस्मिन् ब्रह्मवनेऽव्यक्तो ब्रह्मा चरति सर्ववित
॥ ९९ ॥ अव्यक्तबीजप्रभवस्तस्यैवानुग्रहे स्थितः ॥ बुद्धिस्कन्धमयश्चैव इन्द्रियान्तरकोटरः ॥ १०० ॥ महाभूतप्रशाकश्च विशेषैः पत्र वांस्तु सः ॥
धर्माधर्मसुषुप्स्तु सुखदुःखफलोदयः ॥ १०१ ॥ अजीवः सर्वभूतानां ब्रह्मवृक्षः सनातनः ॥ एतद्ब्रह्मवनं चैव ब्रह्मवृक्षस्य तस्य तत् ॥ १०२ ॥
अव्यक्तं कारणं यत्र नित्यं सदसदात्मकम् ॥ प्रधानं प्रकृतिं मायां चैवाहुस्तत्त्वचितकाः ॥ १०३ ॥ इत्येषानुग्रहः सर्गो ब्रह्मनैमित्तिकः स्मृतः
अबुद्धिपूर्वकाः सर्गा ब्रह्मणः प्राकृतास्त्रयः ॥ १०४ ॥ मुख्यादयस्तु षट् सर्गा वैकृता बुद्धिपूर्वकाः ॥ वैकल्पात्संप्रवर्तते ब्रह्मणस्तोभिम न्यवः ॥ १०५ ॥
इत्येते प्राकृताश्चैव वैकृताश्च नव स्मृताः ॥ सर्गाः परस्परोत्पन्नाः कारणं तु बुधैः स्मृतम् ॥ १०६ ॥ मूर्द्धानं वै यस्य वेदा वदन्ति वियन्नाभिश्चन्द्रमूर्यौ
च नेत्रे ॥ दिशः श्रोत्रे विद्धि पादौ शिर्षं च सोऽचित्यात्मा सर्वभूतप्रणेता ॥ १०७ ॥ वक्राद्यस्य ब्राह्मणाः संप्रसृता वक्षसश्चैव क्षत्रियाः पूर्वभागे ॥ वैश्या
ऊरुभ्यां यस्य पद्भ्यां च शूद्राः सर्वे वर्णा गात्रतः संप्रसृताः ॥ १०८ ॥ नारायणात्परोव्यक्तादंडमव्यक्तसंज्ञितम् ॥ अंडजस्तु स्वयं ब्रह्मा लोकास्तेन
कृताः स्वयम् ॥ १०९ ॥ तत्र कल्पान् दश स्थित्वा सत्यं गच्छन्ति ते पुनः ॥ ते लोका ब्रह्मलोकं वै अपरावर्तिनीं गतिम् ॥ ११० ॥ आधिपत्यं विना ते

ब्र. पू.
॥ ८ ॥

वै ऐश्वर्येण तु तत्समाः ॥ भवन्ति ब्रह्मणा तुल्या रूपेण विषयेण च ॥ १११ ॥ तत्र ते ह्यवतिष्ठन्ते प्रीतियुक्ताः स्वसंयुताः ॥ अवश्यभाविनार्थेन प्राकृतं
तनुते स्वयम् ॥ ११२ ॥ नानात्येनाभिर्भवं ध्यास्तदा तत्कालभाविताः ॥ स्वयतोऽवुद्धिपूर्वं हि बोधो भवति वै यथा ॥ ११३ ॥ तत्कालभाविते तेषां
तथा ज्ञानं प्रवर्तते ॥ प्रत्याहारैस्तु भेदानां तेषां हि न तु शुष्मिणाम् ॥ ११४ ॥ तैश्च सार्वं प्रवर्तते कार्याणि कार्णानि च ॥ नानात्वदर्शिनां तेषां ब्रह्म
लोकनिवासिनाम् ॥ ११५ ॥ विनिवृत्तविकाराणां स्वेन धर्मेण तिष्ठताम् ॥ तुल्यलक्षणसिद्धास्तु शुभात्मानो निगंजनाः ॥ ११६ ॥ प्राकृते करणोपेताः
स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः ॥ प्रस्थापयित्वा चात्मानं प्रकृतिस्त्वेव तत्त्वतः ॥ ११७ ॥ पुरुषान्यबहुत्वेन प्रतीता न प्रवर्तन्ते ॥ प्रवर्तन्ते पुनः सर्गं स्तेषां साका
रणात्मनाम् ॥ ११८ ॥ संयोगः प्रकृतिज्ञेया युक्तानां तत्त्वदर्शिनाम् ॥ तत्रोपवर्गिणी तेषामपुनर्भोगाभिनाम् ॥ ११९ ॥ अभावतः पुनः सन्त्यं शान्ता
नामर्चिषामिव ॥ ततस्तेषु गतेषुर्द्ध्वं त्रैलोक्यात्तु मुदात्मसु ॥ १२० ॥ ते सार्द्धं यैर्महर्लोकस्तदानासादितस्तु वै ॥ तच्छिष्या ये ह तिष्ठन्ति कल्पदाह
उपस्थिते ॥ १२१ ॥ गंधर्वाद्याः पिशाचाश्च मानुषा ब्राह्मणादयः ॥ पशवः पक्षिणश्चैव स्थावराः ससरीसृपाः ॥ १२२ ॥ तिष्ठत्सु तेषु तत्कालं
पृथिवीतलवासिषु ॥ सहस्रं यत्तु रश्मीनां सूर्यस्येह विनश्यति ॥ १२३ ॥ ते सप्त रश्मयो भूत्वा एकैको जायन्ते रविः ॥ क्रमेण शतमानास्ते त्रैलोक्यान्प्र
दहंत्युत ॥ १२४ ॥ जंगमान्स्थावराश्चैव नदीः सर्वाश्च पर्वतान् ॥ शुष्के पूर्वमनावृष्ट्या यैस्तैश्चैव प्रतापिताः ॥ १२५ ॥ तदा ते विवशाः सर्वे निर्दग्धाः
सूर्यरश्मिभिः ॥ जंगमाः स्थावराश्चैव धर्माधर्मादिकास्तु वै ॥ १२६ ॥ दग्धदेहास्तदा ते तु धृतपापा युगात्यये ॥ ग्यातातपा विनिर्मुक्ताः शुभया चा
तिबंधया ॥ १२७ ॥ ततस्ते ह्युपपद्यन्ते तुल्यरूपैर्जनैर्जनाः ॥ उपित्वा रजनीं ते च ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ १२८ ॥ पुनः सर्गं भवन्तीह मानस्यो
ब्रह्मणः प्रजाः ॥ ततस्तेषु प्रपन्नेषु जनैस्त्रैलोक्यवासिषु ॥ १२९ ॥ निर्दग्धेषु च लोकेषु तदा सूर्यस्तु सप्तभिः ॥ वृष्ट्या क्षितौ श्लावितायां विजनेष्वर्णवेषु
वा ॥ १३० ॥ समुद्राश्चैव मेघाश्च आपश्चैवाथ पार्थिवाः ॥ शरमाणा ब्रजन्येव सलिलाख्यास्तथाचलाः ॥ १३१ ॥ आगतागतिकं चैव यदा
तु सलिलं बहु ॥ संछाद्यमां स्थितां भूमिमर्णवाख्यं तदाऽभवत् ॥ १३२ ॥ आभाति यस्माद्भाभासाद्राशब्दः कांतिदीप्तिषु ॥ स सर्वः समनुप्राप्ता
मासां भाभ्यो विभाव्यते ॥ १३३ ॥ तदंतस्तनुते यस्मात्सर्वा पृथ्वी समंततः ॥ धातुस्तनोति विस्तारं ततोपतनवः स्मृताः ॥ १३४ ॥
शार इत्येव शीर्णे तु नानार्थो धातुरुच्यते ॥ एकार्णवे भवंत्यापो न शीर्णास्तेन ता नराः ॥ १३५ ॥ तस्मिन् युगसहस्रांते संस्थिते ब्रह्मणोहनि ॥
तावत्कालं रजन्यां च वर्तन्त्यां सलिलात्मनाम् ॥ १३६ ॥ ततस्ते सलिले तस्मिन् नष्टाग्नौ पृथिवीतले ॥ प्रशांतवातेधकारे निरालोके समंततः ॥ १३७ ॥

पू. भा.
प्र. पा. ३
अ. ५

५५२

॥ ८ ॥

येनैवाधिष्ठितं हीदं ब्रह्मणः पुरुषः प्रभुः ॥ विभागमस्य लोकस्य प्रकर्तुं पुनरेच्छत ॥ १३८ ॥ एकार्णवे ततस्तस्मिन्नष्टे स्थावरजं
 गमे ॥ तदा भवति स ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ १३९ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो ह्यर्ताद्रियः ॥ ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप मलिले तदा ॥
 ॥ १४० ॥ सत्त्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तु स शून्यं लोकमैक्षत ॥ अनेनाद्येन पादेन पुराणं परिकीर्तितम् ॥ १४१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्व
 भागे प्रथमे प्रक्रियापादे लोककल्पनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवं प्रथमं पादं प्रकृत्यर्थं प्रकीर्तितम् ॥ श्रुत्वा तु संहृष्टमनाः कापेयः
 संशयायति ॥ १ ॥ आराध्य वचसा सूतं तस्यार्थं त्वपरां कथाम् ॥ अथ प्रभृति कल्पज्ञः प्रतिसंधिः प्रचक्षते ॥ २ ॥ समतीतस्य कल्पस्य वर्तमानस्य चान
 योः ॥ कल्पयोरंतरं यत्र प्रतिसंधिश्च यस्तयोः ॥ एतद्वेदितुमिच्छामि यथावत्कुशलो ह्यसि ॥ ३ ॥ कापेयेनैवमुक्तस्तु सूतः प्रवदतां वरः ॥ त्रैलोक्यस्यो
 द्रवं कृत्स्नमाख्यातुमुपचक्रमे ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ अत्र वै वर्णयिष्यामि याथातथ्येन सुव्रताः ॥ कल्पं भूतं भविष्यं च प्रतिसंधिश्च यस्त
 योः ॥ ५ ॥ मन्वंतराणि कल्पेषु यानियानि च सुव्रताः ॥ यश्चायं वर्तते कल्पो वाराहः सांप्रतः शुभः ॥ ६ ॥ अस्मात्कल्पात्तु यः पूर्वः कल्पोतीतः सना
 तनः ॥ तस्य चास्य च कल्पस्य मध्यावस्थां निबोधत ॥ ७ ॥ प्रत्यागते पूर्वकल्पे प्रतिसंधिं विनानघाः ॥ अन्यः प्रवर्तते कल्पो जनलोकादयः पुनः
 ॥ ८ ॥ व्युच्छिन्नप्रतिसंधिस्तु कल्पात्कल्पः परस्परम् ॥ व्युच्छिद्यंते प्रजाः सर्वाः कल्पांते सर्वशस्तदा ॥ ९ ॥ तस्मात्कल्पात्तु कल्पस्य प्रतिसंधि
 र्न विद्यते ॥ मन्वंतरे युगाख्यानामविच्छिन्नास्तु संधयः ॥ १० ॥ परस्परात् प्रवर्तते मन्वंतरयुगैः सह ॥ उक्ता ये प्रक्रियार्थेन पूर्वकल्पाः समासतः ॥
 ॥ ११ ॥ तेषां परार्द्धकल्पानां पूर्वो यस्मान्तु यः परः ॥ आसीत्कल्पे व्यतीते वै परार्द्धात्परमस्तु यः ॥ १२ ॥ कल्पास्त्वन्ये भविष्या ये ह्यपरार्द्ध
 गुणीकृताः ॥ प्रथमः सांप्रतस्तेषां कल्पो यो वर्तते द्विजाः ॥ १३ ॥ अम्मिन्पूर्वे परार्द्धे तु द्वितीयः पर उच्यते ॥ एष संस्थितकालस्तु प्रत्याहारस्ततः
 स्मृतः ॥ १४ ॥ अस्मात्कल्पात्ततः पूर्व कल्पोतीतः पुरातनः ॥ चतुर्युगसहस्रांते सह मन्वंतरैः पुरा ॥ १५ ॥ क्षीणे कल्पे ततस्तस्मिन् दाहकाल उप
 स्थिते ॥ तस्मिन्काले तदा देवा आसन्वैमानिकास्तु ये ॥ १६ ॥ नक्षत्रग्रहताराश्च चंद्रमूर्यादयस्तु ते ॥ अष्टाविंशतिरेवैताः कोटयस्तु सकृत्सात्म
 नाम् ॥ १७ ॥ मन्वंतरे यैकस्मिन् चतुर्दशसु वै तथा ॥ त्रीणि कोटिशतान्यासन् कोट्या द्विनवतिस्तथा ॥ १८ ॥ अथाधिकासप्ततिश्च सहस्राणां
 पुरा स्मृता ॥ एकैकस्मिन्स्तु कल्पे वै देवा वैमानिकाः स्मृताः ॥ १९ ॥ अथ मन्वंतरेष्वासंश्चतुर्दशसु खे दिवि ॥ देवाश्च पितरश्चैव ऋषयोमृत
 पास्तथा ॥ २० ॥ तेषामनुचराश्चैव पत्न्यः पुत्रास्तथैव च ॥ वर्णाश्रमातिरिक्ताश्च तस्मिन्काले तु खे सुगः ॥ २१ ॥ तैस्तैः सायुज्यगैः सार्द्ध

ब्र. पु.
॥ ९ ॥

प्राप्ते वस्तुमये तदा ॥ तुल्यनिष्ठाभवन्सर्वे प्राप्ते ह्याभूतसंख्ये ॥ २२ ॥ ततस्तेवश्यभावित्वाद् बुद्ध्याः पर्यायमात्मनः ॥ त्रैलोक्यवासिनो देवा
इह तानाभिमानिनः ॥ २३ ॥ स्थितिकाले तदा पूर्णे आसन्ने पश्चिमोत्तरे ॥ कल्पावसानिका देवास्तस्मिन्प्राप्ते ह्युपप्लवे ॥ २४ ॥ ततोत्सुका विषा
देन त्यक्तस्थानानि भागशः ॥ महर्लोकाय संविग्रास्ततस्ते दधिरे मनः ॥ २५ ॥ ते युक्तानुपपद्यन्ते महतीं च शरीरिके ॥ विशुद्धिबहुलाः सर्वे
मानसीं सिद्धिमास्थिताः ॥ २६ ॥ तैः कल्पवासिभिः सार्द्धं महानासादितस्तदा ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैस्तद्भवैश्चापरैर्जनैः ॥ २७ ॥ गत्वा तु ते मह
परस्परम् ॥ २९ ॥ विशुद्धिबहुलाः सर्वे मानसीं सिद्धिमास्थिताः ॥ तैः कल्पवासिभिः सार्द्धं जन आसादितस्तु वै ॥ ३० ॥ तत्र कल्पान्दश
स्थित्वा सत्यं गच्छन्ति वै पुनः ॥ गत्वा ते ब्रह्मलोकं वै अपरावर्तिनीं गतिम् ॥ ३१ ॥ आधिपत्यं विमाने वै ऐश्वर्येण तु तत्समाः ॥ भवन्ति ब्रह्मणा तुल्या
रूपेण विषयेण च ॥ ३२ ॥ तत्र तेऽहवतिष्ठन्ते प्रीतियक्ताश्च संयमान् ॥ आनन्दं ब्रह्मणः प्राप्य मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ॥ ३३ ॥ अवश्यभाविना
थानन्दः प्रवर्तते ॥ ३५ ॥ प्रत्याहारैस्तु भेदानां येषां भिन्नानि शुष्मिणाम् ॥ तैः सार्द्धं वर्द्धन्ते तेषां कार्याणि कर्णानि च ॥ ३६ ॥ नानात्वदर्शिनां
तेषां ब्रह्मलोकनिवासिनाम् ॥ विनिवृत्ताधिकारणां स्वेन धर्मेण तिष्ठताम् ॥ ३७ ॥ ते तुल्यलक्षणाः सिद्धा शुद्धात्मानो निरञ्जनाः ॥ प्राकृते करणोपेताः
स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः ॥ ३८ ॥ प्रख्यापयित्वा चात्मानं प्रकृतिस्त्वेव तत्त्वतः ॥ पुरुषान्यबहुत्वेन प्रतीता तत्प्रवर्तते ॥ ३९ ॥ प्रवर्तिते पुनः सर्गे तेषां
चिषामिव ॥ ४१ ॥ ततस्तेषु गतेष्वर्ध्वं त्रैलोक्येषु महात्मसु ॥ एतैः सार्धं महर्लोकस्तदानासादितस्तु वै ॥ ४२ ॥ तच्छिष्या वै भविष्यन्ति कल्पदाह
उपस्थिते ॥ गन्धर्वाद्याः पिशाचाश्च मानुषा ब्राह्मणादयः ॥ ४३ ॥ पशवः पक्षिणश्चैव स्थावराश्च सरीसृपाः ॥ तिष्ठन्तु तेषु तत्कालं पृथिवीतलवासिषु
॥ ४४ ॥ सहस्रं यत्तु रश्मीनां स्वयमेव विभाव्यते ॥ तत्सप्तर्शमयो भूत्वा एकैको जायते रविः ॥ ४५ ॥ क्रमेणोत्तिष्ठमानास्ते त्रील्लोकान्प्र
दहन्त्युत ॥ जंगमाः स्थावराश्चैव नद्यः सर्वे च पर्वताः ॥ ४६ ॥ शुष्काः पूर्वमनावृष्ट्या सूर्यैस्ते च प्रधूपिताः ॥ तदा तु विवशाः सर्वे निर्दग्धाः सूर्य
रश्मिभिः ॥ ४७ ॥ जंगमाः स्थावराश्चैव धर्माधर्मात्मकास्तु वै ॥ दग्धदेहाः तदा ते तु धूतपापा युगांतरे ॥ ४८ ॥ ख्याता तपाविनिर्मुक्ताः शुभया

पृ. भा.
अ. पा. :
अ. ६

॥ ९ ॥

चातिबंधया ॥ ततस्ते ह्युपपद्यन्ते तुल्यरूपैर्जनैर्जनाः ॥ ४९ ॥ उषित्वा रजनीं तत्र ब्रह्मणोव्यक्तजन्मनः ॥ पुनः सर्गे भवन्तीह मानसा ब्रह्मणः सुताः ॥
 ॥ ५० ॥ ततस्तेषूपपन्नेषु जनैर्लोक्यवासिषु ॥ निर्दग्धेषु च लोकेषु तदा सूर्यस्तु सप्तभिः ॥ ५१ ॥ वृष्ट्या क्षितौ प्लावितायां विजने
 ध्वर्णवेषु च ॥ सामुद्राश्चैव मेघाश्च आपः सर्वाश्च पार्थिवाः ॥ ५२ ॥ शरमाणा ब्रजन्त्येव सलिलाख्यास्तथानुगाः ॥ आगतागतिकं चैव यदा तत्सलिलं बहु
 ॥ ५३ ॥ संछाद्येमां स्थितां भूमिं अर्णवाख्यं तदाभवत् ॥ आभाति यस्मात् स्वाभासो भाशब्दो व्याप्तिदीप्तिषु ॥ ५४ ॥ सर्वतः समनुप्राप्त्या तासां
 चाम्भो विभाव्यते ॥ तदंतस्तनुते यस्मात्सर्वा पृथ्वी समंततः ॥ ५५ ॥ धातुस्तनोति विस्तारे नचैतास्तनवः स्मृताः ॥ शर इत्येष शीर्णे तु नानार्थो
 धातुरुच्यते ॥ ५६ ॥ एकार्णवे भवत्यापो न शीघ्रास्तेन ते नराः ॥ तस्मिन् युगसहस्रान्ते संस्थिते ब्रह्मणोहनि ॥ ५७ ॥ तावत्काले रजन्यां च वर्त्त
 त्यां सलिलात्मना ॥ ततस्तु सलिले तस्मिन्नष्टाग्रौ पृथिवीतले ॥ ५८ ॥ प्रशांतवातेधकारे निगलोके समंततः ॥ एतेनाधिष्ठितं हीदं ब्रह्मा स पुरुषः
 प्रभुः ॥ ५९ ॥ विभागमस्य लोकस्य प्रकर्तुं पुनरैच्छत् ॥ एकार्णवे तदा तस्मिन्नष्टे स्थावरजंगमे ॥ ६० ॥ तदा भवति स ब्रह्मा सहस्राक्षः सह
 स्रपात् ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णो जितेन्द्रियः ॥ इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ॥ ६१ ॥ अपो नारास्तत्तनव इत्यर्थाननुशुश्रुम् ॥ आपूर्य
 माणास्तत्रास्ते तेन नारायणः स्मृतः ॥ ६२ ॥ सहस्रशीर्षा सुमनाः सहस्रपात् सहस्रचक्षुर्वदनः सहस्रकृत् ॥ सहस्रबाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयमियोऽ
 यं पुरुषो निरुच्यते ॥ ६३ ॥ आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता एको ह्यमूर्तः प्रथमस्त्वसौ विराट् ॥ हिरण्यगर्भः पुरुषो महात्मा संपद्यते वै मनसः परस्तात्
 ॥ ६४ ॥ कल्पादौ रजसोद्रिक्तो ब्रह्मा भूत्वाऽमृतप्रजाः ॥ कल्पाति तमसोद्रिक्तः कालो भूत्वाऽप्रसत्पुनः ॥ ६५ ॥ स वै नारायणो भूत्वा सत्त्वोद्रिक्तो
 जलाशये ॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैलोक्ये सम्प्रवर्त्तते ॥ ६६ ॥ सृजति प्रसते चैव वीक्ष्यते च त्रिभिः स्वयम् ॥ एकार्णवे तदा तस्मिन्नष्टे स्थावरजं
 गमे ॥ ६७ ॥ चतुर्युगसहस्रान्ते सर्वतः स जलावृते ॥ ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु स चकाशे भवे स्वयम् ॥ ६८ ॥ चतुर्विधाः प्रजाः सर्वा ब्रह्मशक्त्या तमोवृताः ॥
 पश्यन्ति तं महलोके कालं सुप्तं महर्षयः ॥ ६९ ॥ भृग्वादयो यथोद्दिष्टास्तस्मिन् काले महर्षयः ॥ सत्यादयस्तथात्वष्टौ कल्पे लीने महर्षयः ॥ तदा
 विवर्त्यमानैस्तेर्महत्परिगतं पराम् ॥ ७० ॥ गत्यर्थाद्विषतेर्वातोर्नामानिष्पत्तिरुच्यते ॥ यस्मादपतिसत्त्वेन महत्तस्मान्महर्षयः ॥ ७१ ॥ महलोके स्थितेर्दृष्टः
 कालः सुप्तस्तदा च तैः ॥ सत्त्वाद्याः सप्त ये त्वासन्कल्पेतीति महर्षयः ॥ ७२ ॥ एवं ब्रह्मा तासुतासु रजनीषु सहस्रशः ॥ दृष्टवन्तस्तदानीनाः
 कालं सुप्तं महर्षयः ॥ ७३ ॥ कल्पस्यादौ सुबहुला यस्मात्संस्थाश्चतुर्दश ॥ कल्पयामास वै ब्रह्मा तस्मात्कल्पो निरुच्यते ॥ ७४ ॥ स ऋषा

ब्र. पु.
॥ १० ॥

सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ व्यक्ताव्यक्तो महादेवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥ ७५ ॥ इत्येष प्रतिसंबन्धः कीर्तितः कल्पयोर्द्वयोः ॥ सांप्रतं हि तयोर्मध्ये प्रागवस्था बभूव ह ॥ ७६ ॥ कीर्तितस्तु समासेन पूर्वकल्पे यथातथम् ॥ सांप्रतं संप्रवक्ष्यामि कल्पमेतं निबोधत ॥ ७७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीये अनुषंगपादे कल्पमन्वन्तगख्यानवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ मूत उवाच ॥ तुल्यं युगसहस्रं वै नेशं कालमुपास्य सः ॥ शर्वयते प्रकुरुते ब्रह्मा तूत्सर्गकारणात् ॥ १ ॥ ब्रह्मा तु सलिले तस्मिन् वायुभूत्वा तदाचरत् ॥ अंधकागर्णवे तस्मिन्नष्टे म्थावरजंगमे ॥ २ ॥ जलेन समनुप्लाव्य सर्वतः पृथिवीतले ॥ प्रविभागेन भूतेषु सत्यमात्रे स्थितेषु वा ॥ ३ ॥ निशायामिव खद्योतः प्रावृट्काले ततस्तदा ॥ तदा कामेन तस्मा मन्यमानः स्वयं विद्या ॥ ४ ॥ सोऽप्युपायं प्रतिष्ठायां मार्गमाणन्तदा भुवम् ॥ ततस्तु सलिले तस्मिन् ज्ञात्वा त्वन्तर्गतो महीम् ॥ ५ ॥ अंधमन्यतमं बुद्ध्वा भूमेरुद्गणक्षमः ॥ चकार तं तु देवोऽथ पूर्वकल्पादिषु स्मृतः ॥ ६ ॥ सत्यं रूपं वगहस्य कृत्वांभोऽनुप्रविश्य च ॥ अद्रिः संछादितामिच्छन् पृथिवीं स प्रजापतिः ॥ ७ ॥ उद्धृत्यार्वीमथ न्यस्ता साप त्यातुमतिन्यसत् ॥ सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ॥ ८ ॥ पृथक्तास्तु समीकृत्य पृथिव्यां सोचिस्तेद्विगीन् ॥ प्राक्सर्गे दह्यमाने तु पुनः संवर्त्तकाग्निना ॥ ९ ॥ तेनाग्निना विलीनास्ते पर्वता भुवि सर्वशः ॥ शैल्यादेकार्णव तस्मिन्वायुना येतु मंहिताः ॥ १० ॥ निषिक्ता यत्र यत्रासं स्तत्रत्राचलोऽभवत् ॥ स्कन्धाचलत्वादचलाः पर्वभिः पर्वताः स्मृताः ॥ ११ ॥ गिर्यो हि निर्गीर्णत्वादयनात्तु शिलोच्चयाः ॥ ततस्ताव्वासमुद्धृत्य क्षितिमंतर्जलात्प्रभुः ॥ १२ ॥ सप्तसप्त तु वर्षाणि तस्या द्रीपेषु सप्तसु ॥ विषमाणि समीकृत्य शिलाभिर्गमितो गिगीन् ॥ १३ ॥ द्रीपेषु तेषु वर्षाणि चत्वारिंशत्तथैव तु ॥ तावन्तः पर्वताश्चैव वर्षाते समवस्थिताः ॥ १४ ॥ स्वर्गादौ कांतिविष्टास्ते स्वभावेनैव नान्यथा ॥ सप्तद्रीपां समुद्राश्च अन्योन्यस्यानुमं डलम् ॥ १५ ॥ सन्निविष्टाः स्वभावेन समावृत्य परस्परम् ॥ भूगद्याश्चतुरो लोकाश्चंद्रादित्यौ ग्रहैः सह ॥ १६ ॥ पूर्ववन्निर्ममे ब्रह्मा स्थावराणीह सर्वशः ॥ कल्पस्य चास्य ब्रह्मा चासृजद्यः स्थानिनः सुगन् ॥ १७ ॥ आपोऽग्निं पृथिवीं वायुमंतरिक्षं दिवं तथा ॥ स्वर्गं दिशः समुद्रांश्च नदीः सर्वास्तु पर्वतान् ॥ १८ ॥ ओषधीनामात्मनश्च आत्मनो वृक्षवीरुधाम ॥ लवाकाष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्त्तान्मधिगन्त्यहान् ॥ १९ ॥ अर्द्धमासांश्च मासांश्च अयनाब्दान् युगानि च ॥ स्थानाभिमानिनश्चैव स्थानानि च पृथक्पृथक् ॥ २० ॥ स्थानात्मनस्तु सृष्ट्वा च युगावस्था विनिर्ममे ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च तिष्यं चैव तथा युगम् ॥ २१ ॥ कल्पस्यादौ कृतयुगे प्रथमं सोमृजत्प्रजाः ॥ प्रागुक्ताश्च मया तुभ्यं पूर्वं कल्पे प्रजास्तु ताः ॥ २२ ॥ तस्मिन्मन्वर्तमाने न कल्पे दग्धा

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. ७

७४५
१० ॥

स्तदग्निना ॥ अप्राप्तायास्तपोलोकं पृथिव्यां याः समामत ॥ २३ ॥ आवर्तन्ते पुनः सर्गे वीक्षार्थं ता भवन्ति हि ॥ वीक्ष्यार्थं ताः स्थितास्तत्र पुनः सर्गे
 स्य कारणात् ॥ २४ ॥ ततस्ता सृज्यमानास्तु सन्तानार्थं भवन्ति हि ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामिह ताः माधिताः स्मृताः ॥ २५ ॥ देवाश्च पितरश्चैव
 क्रमशो मानवास्तथा ॥ ततस्ते तपसा युक्ताः स्थान्नान्यापूरयन्पुनः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणा मनवस्ते वै सिद्धात्मानो भवन्ति हि ॥ आसंगद्वेषयुक्तेन
 कर्मणा ते दिवं गताः ॥ २७ ॥ आवर्तमानास्ते देहे संभवन्ति युगे युगे ॥ स्वकर्मफलशेषेण ख्याताश्चैव तदात्मकाः ॥ २८ ॥ संभवन्ति जने लोका
 कल्पागमनिबन्धनाः ॥ अप्सु यः कारणं तेषां बोधयन्कर्मणा तु सः ॥ २९ ॥ कर्मभिस्तैस्तु जायन्ते जनलोकाच्छुभाशुभैः ॥ गृह्णन्ति ते शरीराणि
 नानारूपाणि योनिषु ॥ ३० ॥ देवाद्याः स्थावरास्तास्तु आपद्यन्ते परस्परम् ॥ तेषां मेघ्यानि कर्माणि प्रायशः प्रतिपेदिरे ॥ ३१ ॥ तस्माद्यन्नामरूपाणि
 तान्येव प्रतिपेदिरे ॥ पुनः पुनस्ते कल्पेषु जायन्ते नामरूपिणः ॥ ३२ ॥ ततः सर्गो ह्युपसृष्टिं सिम्बुशोर्ब्रह्मणस्तु वै ॥ ताः प्रजा ध्यायतस्तस्य सत्या
 मिध्यायिनस्तदा ॥ ३३ ॥ मिथुनानां सहस्रं तु मुखान्समभवत्किल ॥ जनास्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्विक्ताः सुतेजसः ॥ ३४ ॥ चक्षुषोऽन्यत्सहस्रं
 तु मिथुनानां ससर्ज ह ॥ ते सर्वे रजसोद्विक्ताः शुष्मिणश्चाप्यमर्षिणः ॥ ३५ ॥ सहस्रमन्यदसृजद्राहूनामसतां पुनः ॥ रजस्तमोभ्या
 मुद्विक्ता गृहशीलास्ततः स्मृताः ॥ ३६ ॥ आयुषेति प्रसूयन्ते मिथुनान्येव वामकृत् ॥ कूटकाकूटकाश्चैव उत्पद्यन्ते सुमूर्षुणाम् ॥ ३७ ॥ कुतो कुलमथो
 त्याद्य ताः शरीराणि तत्त्यजुः ॥ ततः प्रभृति कल्पेस्मिन्मिथुनानां च संभवः ॥ ३८ ॥ ध्यानेन मनसा तासां प्रजानां जायते कृते ॥ शब्दादिविषयः शुद्धः
 प्रत्येकं पञ्चलक्षणम् ॥ ३९ ॥ इत्येवं मानसैर्भावः प्रेष्टं तिष्ठन्ति चाप्रजाः ॥ तथान्वयास्तु संभूता यैर्गिदं पूरितं जगत् ॥ ४० ॥ सर्गित्सरः समुद्राश्च
 सेवन्ते पर्वतानपि ॥ तदा ता ह्यल्पसंतोषा युद्धं तस्मिंश्चरन्ति वै ॥ ४१ ॥ पृथ्वी र्गमवती नाम आहारं व्याहरन्ति च ॥ ताः प्रजाः कामचारिण्यो मान
 सीं सिद्धिमिच्छन्तः ॥ ४२ ॥ तुल्यमायुः सुखं रूपं तासामामीकृते युगे ॥ धर्माधर्मौ तदा न स्तः कल्पादौ प्रथमे युगे ॥ ४३ ॥ स्वेनस्वेनाधिकारेण
 जजिरे तु युगेयुगे ॥ चत्वारि तु महन्नाणि वर्षाणां दिव्यसंख्यया ॥ ४४ ॥ आदौ कृतयुगं प्राहुः संध्यांशौ च चतुःशतौ ॥ ततः सदस्रशस्तास्तु
 प्रजासु प्रथितास्विह ॥ ४५ ॥ न तासां प्रतिघातोऽस्ति न द्वेष्टं नापि च क्रमः ॥ पर्वतोदधिवाग्मिन्यो ह्यनिकेताश्रयान्तु ताः ॥ ४६ ॥ विशोकाः सत्त्व
 बहुला एकांतसुखिनः प्रजाः ॥ ताश्शश्वत् कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः ॥ ४७ ॥ पशवः पक्षिणश्चैव न तदामन्मर्गमृषाः ॥ नाद्रिजा नात्कटाश्चैव
 धर्मस्य प्रक्रिया तु सा ॥ ४८ ॥ समूलफलपुष्पाणि वर्तनाय त्वशेषतः ॥ सर्वैकान्तसुखः कालो नात्यर्थं ह्युष्णशीतलः ॥ ४९ ॥ मनोभिलाषितः काम

ब्र. पु.
॥ ११ ॥

स्तासां सर्वत्र सर्वदा ॥ उत्तिष्ठन्ति पृथिव्यां वै तेषां ध्यानै रसातलात् ॥ ५० ॥ बलवर्णकरी तेषां जरारोगप्रणाशिनी ॥ असंस्कार्यैः शरीरैस्तु
प्रजास्ताः स्थिरयौवनाः ॥ ५१ ॥ तासां विना तु संकल्पाज्जायन्ते मिथुनात्प्रजाः ॥ समं जन्म च रूपं च प्रीयन्ते चैव ताः समाः ॥ ५२ ॥ तदा सत्य
मलोभश्च संतुष्टिश्च च सुखं दमः ॥ निर्विशेषाश्च ताः सर्वा रूपायुःशिल्पचोष्टितैः ॥ ५३ ॥ अबुद्धिपूर्विका वृत्तिः प्रजानां भवति स्वयम् ॥ अप्रवृत्तिः
कृतद्वारे कर्मणः शुभपापयोः ॥ ५४ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थाश्च न तदासन्न तत्कराः ॥ अनिच्छाद्वेषयुक्तास्ता वर्तयन्ति परस्परम् ॥ ५५ ॥ तुल्यरूपायुषः
सर्वा अधमोत्तमवर्जिताः ॥ सुखप्राया विशोकाश्च उत्पद्यन्ते कृते युगे ॥ ५६ ॥ लाभालाभौ न वा स्यातां मित्रामित्रौ प्रियाप्रियौ ॥ मनसा विषय
स्तासां निरीहाणां प्रवर्तते ॥ ५७ ॥ नातिर्हिसन्ति वान्योन्यं नानुगृह्णन्ति वै तदा ॥ ५८ ॥ ज्ञानं परं कृतयुगे त्रेतायां यज्ञ उच्यते ॥ प्रवृत्तं द्रापरे युद्धं
स्तेयमेव कलौ युगे ॥ ५९ ॥ सत्त्वं कृतं रजस्वेता द्रापणं तु रजस्तमः ॥ कलिस्तमस्तु विज्ञेयं गुणवृत्तं गुणेषु तत् ॥ ६० ॥ कालः कृतयुगे त्वेष
तस्य संध्यां निबोधत ॥ चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ॥ ६१ ॥ साध्यांशौ तस्य दिव्यानि शतान्यष्टौ तु संख्यया ॥ चत्वार्येव
सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ ६२ ॥ तदा तासु भवंत्याशु नोत्क्रोशाच्च विपर्ययाः ॥ ततः कृतयुगे तस्मिन् संध्याशे गते तदा ॥ ६३ ॥ पादावशि
ष्टो भवति युगधर्मस्तु सर्वशः ॥ सन्ध्यायास्तु व्यतीतायाः सांध्यः कालो युगस्य सः ॥ ६४ ॥ पादमिश्रावशिष्टेन संध्याधर्मे पुनः पुनः ॥ एवं
कृतयुगे तस्मिन्निश्शेषतदर्थं तदा ॥ ६५ ॥ तस्यां च सन्ध्यां नष्टायां मानसी चाभवत्प्रजा ॥ सिद्धिरन्ययुगे तस्मिन्नेतारूपेऽनन्तरे कृतात् ॥ ६६ ॥
सर्गादौ या मयाष्टौ तु मानस्यो वै प्रकीर्तिताः ॥ अष्टौ ताः क्रमयोगेन सिद्धयो यांति संक्षयम् ॥ ६७ ॥ कल्पादौ मानसी ह्येका सिद्धिर्भवति सा कृते ॥
मन्वंतरेषु सर्वेषु चतुर्युगविभागशः ॥ ६८ ॥ वर्णाश्रमाचारकृतः कर्मसिद्धयुद्धवः कृतः ॥ संध्या कृतस्य पादेन संक्षेपेण वशात्ततः ॥ ६९ ॥ कृतसंध्यां
शका ह्येते त्रीनादाय परस्परम् ॥ ईयन्ते युगधर्मास्ते तपःश्रुतबलायुषः ॥ ७० ॥ कृते कृतांशेऽर्जते तु बभूव तदनन्तरम् ॥ त्रेतायु
गसमुत्पत्तिः सांशा च ऋषिसत्तमाः ॥ ७१ ॥ तस्मिन् क्षीणे कृतांशे वै तासु शिष्टासु सप्तसु ॥ कल्पादौ संप्रवृत्तायास्त्रेतायाः प्रमुखे तदा ॥ ७२ ॥ प्रण
श्यति तदासिद्धिः कालयोगेन नान्यथा ॥ तस्यां सिद्धौ प्रनष्टायामन्या सिद्धिरजायत ॥ ७३ ॥ अपांशौ तौ प्रतिगतौ तदा मेघात्मना तु वै ॥ मेघेभ्यः
स्तनयितृभ्यः प्रवृत्तं वृष्टिसर्जनम् ॥ ७४ ॥ सकृदेव तया वृष्ट्या संसिद्धे पृथिवीतले ॥ प्रजा आसंस्ततस्तासां वृक्षाश्च गृहसंज्ञिताः ॥ ७५ ॥ सर्वः

१ दिव्यसंख्येति पाठान्तरम् ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ७

७२

॥ ११ ॥

प्रत्युपभोगस्तु तासां तेभ्यो व्यजायत ॥ वर्त्तयन्ते स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः ॥ ७६ ॥ ततः कालेन महता तासामेव विपर्ययात् ॥ संगलोलो
 त्मको भावस्तदा ह्याकस्मिकोऽभवत् ॥ ७७ ॥ यत्तद्भवति नारीणां जीवितं तदार्तवम् ॥ तदा तद्वै न भवति पुनर्युगबलेन तु ॥ ७८ ॥ तासां पुनः
 प्रवृत्तं तन्मासिमासि तदार्तवम् ॥ ततस्तेनैव योमेन वर्त्तते मैथुनं तदा ॥ ७९ ॥ तेषां तत्कालभावित्वान्मासिमास्युपगच्छताम् ॥ अकाले चार्तवो
 त्यक्त्या गर्भोत्पत्तिस्तदाभवत् ॥ ८० ॥ विपर्ययेण तेषां तु तेन तत्कालभाविता ॥ प्रणश्यन्ति ततः सर्वे वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ ८१ ॥ ततस्तेषु प्रनष्टेषु
 विभ्रांता व्याकुलेंद्रियाः ॥ अभिध्यायन्ति ताः सिद्धिं सत्याभिध्यायिनस्तदा ॥ ८२ ॥ प्रादुर्बभूवुस्तेषां तु वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः ॥ वस्त्राणि च प्रसूयन्ते
 फलान्याभरणानि च ॥ ८३ ॥ तथैव जायते तेषां गंधर्वाणां रसान्वितम् ॥ आन्वीषिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु ॥ ८४ ॥ तेन ता वर्त्तयन्ति स्म
 मुखे त्रेतायुगस्य वै ॥ हृष्टपुष्टास्तया सिद्ध्या प्रजास्ता विगतज्वराः ॥ ८५ ॥ ततः कालान्तरेप्येवं पुनर्लोभावृताः प्रजाः ॥ वृक्षास्ताः पर्यगृह्णन्ते मधु
 वा माक्षिकं वलात् ॥ ८६ ॥ तासां तेनापचारेण पुनर्लोभकृतेन वै ॥ प्रनष्टा प्रभुणा सार्द्धं कल्पवृक्षाः क्वचित्क्वचित् ॥ ८७ ॥ तस्यामेवाल्प
 शिष्टायां सिद्ध्यां कालवशात्तदा ॥ वर्त्तते चानया तासां द्वंद्वान्यत्युत्थितानि तु ॥ ८८ ॥ शीतवातातपास्तीव्रास्ततस्ता दुःखिता भृशम् ॥ द्वंद्वैस्तैः
 पीड्यमानास्तु उक्रुशुरावृणानि वा ॥ ८९ ॥ कृत्वा द्वंद्वप्रतीयातं निकेतानि विचेतसः ॥ पूर्वं निकामचारास्ते ह्यनिकेता यथाऽभवन् ॥ ९० ॥ यथायोगं
 यथाप्रीतिं निकेतेष्ववसन्पुरा ॥ मधुधुन्वत्सु नीष्टेषु पर्वतेषु नदीषु च ॥ ९१ ॥ संश्रयन्ति च दुर्गाणि धन्वपावर्तमौदकम् ॥ यथाजोषं यथाकामं समेषु
 विषमेषु च ॥ ९२ ॥ आरब्धास्तान्निकेतान्वै कर्तुं शीतोष्णवारणात् ॥ ततस्तान्निर्मयामासुः खेटानि च पुराणि च ॥ ९३ ॥ ग्रामांश्चैव यथाभागं
 तथैव नगराणि च ॥ तेषामायामविष्कंभाः सन्निवेशान्तराणि च ॥ ९४ ॥ चक्रुस्तदा यथाज्ञानं मात्वा मात्वात्मनोऽंगुलैः ॥ मानार्थानि प्रमाणानि
 तदा प्रभृति चक्रिरे ॥ ९५ ॥ ययांगुलप्रदेशांस्त्रिहस्तः किष्कुं धनुषि च ॥ दश त्वंगुलपर्वाणि प्रदेश इति संज्ञितः ॥ ९६ ॥ अंगुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यास
 प्रदेश उच्यते ॥ तालः स्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया ॥ ९७ ॥ कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशांगुल उच्यते ॥ रत्निरंगुलपर्वाणि संख्यया
 त्वेकविंशतिः ॥ ९८ ॥ चत्वारिंशतिश्चैव हस्तः स्यादंगुलानि तु ॥ किष्कुः स्मृतो द्विरतिस्तु द्विचत्वारिंशदंगुलः ॥ ९९ ॥ चतुर्हस्तो धनुर्द्विदो
 नालिका युगमेव च ॥ धनुः सहस्रे द्वे तत्र गव्यूतिस्तैः कृता तदा ॥ १०० ॥ अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनं तैर्विष्कंभितम् ॥ एतेन योजनेनेह सन्निवेशा
 स्ततः कृताः ॥ १०१ ॥ चतुर्णामथ दुर्गाणां स्वयमुत्थानि त्रीणि च ॥ चतुर्थं कृत्रिमं दुर्गं तस्य वक्ष्यामि निर्णयम् ॥ १०२ ॥ सोत्सेधं प्रप्राकारं सर्वतः

ब्र. पु.
॥ १२ ॥

खातकावृतम् ॥ रुचकः प्रतिकद्वारं कुमारीपुरमेव च ॥ १०३ ॥ द्विहस्तः स्रोतसाश्रेष्ठं कुमारीपुरमञ्जतान् ॥ हस्तस्रोतो दशश्रेष्ठो नवहस्तोष्ट एव च ॥
॥ १०४ ॥ खेटानां च पुराणां च ग्रामाणां चैव सर्वशः ॥ त्रिविधानां च दुर्गाणां पर्वतोदकधन्विनाम् ॥ १०५ ॥ कृत्रिमाणां च दुर्गाणां विष्क
म्भायाममेव च ॥ योजनादर्द्धविष्कम्भ मष्टभागाधिकायतम् ॥ १०६ ॥ परमादर्द्धमायामं प्रागुदक्प्लवनं पुरम् ॥ छिन्नकर्णविकर्णं च व्यजगाकृ
तिसंस्थितम् ॥ १०७ ॥ वृत्तं वज्रं च दीर्घं च नगरं न प्रशम्यते ॥ चतुर्मुख्युतं दिव्यं प्रशस्तं तैः पुरं कृतम् ॥ १०८ ॥ चतुर्विंशत्परं ह्रस्वं वास्तु
वाष्टशतं परम् ॥ अत्र मध्यं प्रशंसन्ति ह्रस्वं काष्ठविर्जितम् ॥ १०९ ॥ अथ किष्कुशतान्यष्टौ प्राहुर्मुर्यं निवेशनम् ॥ नगरादर्द्धविष्कम्भः खेटं पानं
तदूर्द्धतः ॥ ११० ॥ नगराद्योजनं खेटं खेटाद्वामोर्द्धयोजनम् ॥ द्विकोशः परमा सीमा क्षेत्रसीमा चतुर्द्धनुः ॥ १११ ॥ विंशद्धनूंषि विस्तीर्णो दिशां
मार्गस्तुतैः कृतः ॥ विंशद्धनुर्ग्राममार्गः सीमामार्गो दशैव तु ॥ ११२ ॥ धनूंषि दश विस्तीर्णः श्रमान् राजपथः कृतः ॥ नृवाजिग्यनागानामसंवाधस्तु
संचरः ॥ ११३ ॥ धनूंषि चापि चत्वारि शाखाख्याश्च तैर्मिता ॥ त्रिका रथ्योपरथ्याः स्युर्द्विकाश्चाप्युरथ्यकाः ॥ ११४ ॥ जंवापथश्चतुष्पाद
स्त्रिपदं च गृहांतरम् ॥ धृतिमार्गस्तूर्द्धषष्ठं क्रमशः पदिकः स्मृतः ॥ ११५ ॥ अवस्कार्गपरिवारः पादमात्रं समततः ॥ कृतेषु तेषु स्थानेषु पुनर्गहगृहाणि वै ॥
॥ ११६ ॥ यथा ते पूर्वमासंश्च वृक्षास्तु गृहसंस्थिताः ॥ तथा कर्तुं समारब्धाश्चितयित्वा पुनः पुनः ॥ ११७ ॥ वृक्षस्यार्वागताः शाखा इतश्चै
वापरा गताः ॥ अत उर्द्धं गताश्चान्या एव तिर्यग्गताः पराः ॥ ११८ ॥ बुद्ध्यान्विष्य यथान्यायं वृक्षशाखा गता यथा ॥ यथा कृतास्तु तैः
शाखास्तस्माच्छालास्तु ताः स्मृताः ॥ ११९ ॥ एवं प्रसिद्धाः शाखाभ्यः शालाश्चैव गृहाणि च ॥ तस्मात्ताश्च स्मृताः शालाः शालात्वं नासु वत्स्मृतम्
॥ १२० ॥ प्रसीदन्ति यतस्तेषु ततः प्रासादसंज्ञितः ॥ तस्माद्गृहाणि शालाश्च प्रासादाश्चैव संज्ञिताः ॥ १२१ ॥ कृत्वा द्वेद्राभिघातांस्तान्त्वातो
पायमर्चितयन् ॥ नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा ॥ १२२ ॥ विषादव्याकुलास्ता वै प्रजासृष्टास्तु दर्शिताः ॥ ततः प्रादुर्बभौ
तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे तदा ॥ १२३ ॥ सर्वार्थसाधका ह्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः ॥ तासां वृष्ट्युदकानीह यानि मिष्टगतानि च ॥ १२४ ॥
एवं नयः प्रवृत्तस्तु द्वितीये वृष्टिसर्जने ॥ ये परस्तादपां स्तोकाः संपाताः पृथिवीतले ॥ १२५ ॥ अपां भूमेस्तु संयोगादोषध्यस्तास्तदाभवन् ॥
पुष्पमूलफलिन्यस्तु ओषध्यस्ता हि जज्ञिरे ॥ १२६ ॥ अपालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्याग्न्याश्चतुर्दश ॥ ऋतुपुष्पफलाश्चैव वृक्षा गुल्माश्च जज्ञिरे
॥ १२७ ॥ प्रादुर्भूतास्तु त्रेतायां मायायामोषध्यस्त्य वा ॥ तदोषधेन वर्तते प्रजास्त्रेतायुगे तदा ॥ १२८ ॥ ततः पुनरभूतासां गगो लोभस्तु

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ७

॥ १२ ॥

सर्वदा ॥ अवश्यभार्विनार्थेन त्रेत्रायुगवशेन च ॥ १२९ ॥ ततस्ते पर्यगृह्णन्तु नदीक्षेत्राणि पर्वतान् ॥ वृक्षगुल्मोषधीश्चैव प्रसह्य तु यथा
 बलम् ॥ १३० ॥ सिद्धात्मानस्तु ये पूर्व व्याख्याता वः कृते मया ॥ ब्रह्मणो मानसास्ते वै उत्पन्ना ये जनादिह ॥ १३१ ॥ शांता ये शुष्मिणश्चैव
 कर्मिणो दुःखितास्तथा ॥ तत आवर्त्तमानास्ते त्रेतायां जज्ञिरे पुनः ॥ १३२ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या शूद्रा द्रोहजनास्तथा ॥ भाविताः पूर्व
 जातीषु ख्यात्या ते शुभपापयोः ॥ १३३ ॥ ततस्ते प्रबला ये तु सत्यशीला अहिंसकाः ॥ वीतलोभा जितात्मानो निवसन्ति स्मृतेषु वै ॥ १३४ ॥ परिग्रहं न कुर्व
 ति वदन्तस्तु उपस्थिताः ॥ तेषां कर्माणि कुर्वति तेभ्यश्चैवाबलाश्च ये ॥ १३५ ॥ परिचर्यासु वर्त्तते तेभ्यश्चान्येल्पतेजसः ॥ एवं विप्रतिपन्नेषु
 प्रपन्नेषु परस्परम् ॥ १३६ ॥ तेन दोषेण वै शांता ओषध्यो नितरां तदा ॥ प्रनष्टा गृह्यमाणा वै मुष्टिभ्यां सिकता यथा ॥ १३७ ॥ अथाऽस्य तु
 युगबलाद्ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ फलैर्गृह्णन्ति पुष्पैश्च तथा मूलैश्चाताः पुनः ॥ १३८ ॥ ततस्तासु प्रनष्टासु विभ्रंतास्ताः प्रजान्तदा ॥ क्षुधाविष्टास्तदा
 सर्वा जग्मुस्ता वै स्वयम्भुवम् ॥ १३९ ॥ वृत्त्यर्थमभिलिप्सन्त्यो ह्यादौ त्रेतायुगस्य ताः ॥ ब्रह्मा स्वयंभूर्भगवान् ज्ञात्वा तासां मनीषितम् ॥ १४० ॥
 पुष्टिप्रत्यक्षदृष्टेन दर्शनेन विचार्य सः ॥ ग्रस्ताः पृथिव्यात्वोषध्यो ज्ञात्वा प्रत्यरुहत्पुनः ॥ १४१ ॥ कृत्वा वत्सं सुमेरुं तु दुदोह पृथिवीमिमाम् ॥
 दुग्धेयं गौस्तदा तेन बीजानि वसुधातले ॥ १४२ ॥ जज्ञिरे तानि बीजानि ग्रामारण्यास्तु ताः प्रभुः ॥ ओषध्यः फलपांकांताः क्षणसप्तवशास्तु
 ताः ॥ १४३ ॥ व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाश्चणकास्तिलाः ॥ प्रियंगव उदारास्ते कोरुदुष्टाः सवामकाः ॥ १४४ ॥ माषा मुद्रा ममूरास्तु नीवाराः सकुल
 त्यकाः ॥ हरिकाश्चरकाश्चैव गणः सप्तदश स्मृताः ॥ १४५ ॥ इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः ॥ श्यामाकाश्चैव नीवारा जर्तिलाः
 सगवेधुलाः ॥ १४६ ॥ कुरुविंदो वेणुयवास्तामार्तीर्काटकाः स्मृताः ॥ ग्रामारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यस्तु चतुर्दश ॥ १४७ ॥ उत्पन्नाः प्रथम
 स्येता आदौ त्रेतायुगस्य ह ॥ अफालकृष्टास्ताः सर्वा ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ १४८ ॥ वृक्षगुल्मलतावल्ल्यो वीरुधस्तृणजातयः ॥ मूलैः फलैश्च
 रोहैश्चागृह्णन्पुष्टाश्च यत्फलम् ॥ १४९ ॥ पृथ्वी दुग्धा तु बीजानि यानि पूर्व स्वयंभुवा ॥ ऋतुपुष्पफलास्ता वै ओषध्यो जज्ञिरे त्विह ॥ १५० ॥
 यदा प्रसृष्टा ओषध्यो न प्रथंतीह याः पुनः ॥ ततस्तासां च वृत्त्यर्थे वार्तोपायं चकार ह ॥ १५१ ॥ तासां स्वयंभूर्भगवान् हस्तासिद्धिं स्वकर्मजाम् ॥
 ततः प्रभृति चोषध्यः कृष्टपच्यास्तु जज्ञिरे ॥ १५२ ॥ संसिद्धकायो वार्तायां ततस्तासां प्रजापतिः ॥ मर्यादां स्थापयामास यथाऽऽक्षत्परस्परम् ॥ १५३ ॥ ये वै
 परिग्रहीतारस्तासामासन्बलीयसः ॥ इतरेषां कृतत्राणान् स्थापयामास क्षत्रियान् ॥ १५४ ॥ उपतिष्ठन्ति तावन्तो यावन्तो निर्मितास्तथा ॥ सत्यं ब्रूत यथाभू

ब. पु.
॥ १३ ॥

तं ध्रुवं वो ब्राह्मणास्तु ताः ॥ १५५ ॥ ये चान्ये ह्यबलास्तेषां संरक्षाकर्मणि स्थिताः ॥ क्रीतानि नाशयन्ति स्म पृथिव्यां ते व्यवस्थिताः ॥ १५६ ॥
वैश्यानित्येव तानाहुः कीनाशान्वृत्तिसाधकान् ॥ सेवंतश्च द्रवंतश्च परिचर्यासु ये रताः ॥ १५७ ॥ निस्तेजसोऽल्पवीर्याश्च शूद्रांस्तानब्रवीच्च सः ॥
तेषां कर्माणि धर्माश्च ब्रह्मा तु व्यदधात्प्रभुः ॥ १५८ ॥ संस्थित्यां तु कृतायां हि चातुर्वर्ण्यस्य तेन वै ॥ पुनः प्रजास्तु ता मोहाद्धर्मं तं नान्वपा-
लयन् ॥ १५९ ॥ वर्णधर्मेऽथ जीवंत्यो व्यरुद्धयन्त परस्परम् ॥ ब्रह्मा बुद्धा तु तत्सर्वं याथातथ्येन स प्रभुः ॥ १६० ॥ क्षत्रियाणां बलं दंडं
युद्धमार्जव्यमादिशत् ॥ याजनाध्यापने ब्रह्मा तथा दानप्रतिग्रहम् ॥ १६१ ॥ ब्राह्मणानां विभुस्तेषां कर्माण्येतान्वधादिशत् ॥ पाशुपाल्यं च वा-
णिज्यं कृषिं चैव विशां ददौ ॥ १६२ ॥ शिल्पाजीवभृतां चैव शूद्राणां व्यदधात्पुनः ॥ सामान्यानि च कर्माणि ब्रह्मक्षत्रविशापुनः ॥ १६३ ॥ यज-
नाध्यापने दानं सामान्यानीतरेषु च ॥ कर्माजीवं तु वै दत्त्वा तेषामिह परस्परम् ॥ १६४ ॥ तेषां लोकांतरे मूर्ध्नि स्थानानि विदधे पुनः ॥ प्राजापत्यं
द्विजातीनां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् ॥ १६५ ॥ स्थानमैतद्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥ वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वस्वकर्मोपजीविनाम् ॥ १६६ ॥
गांधर्वं शूद्रजातीनां पारिचर्यं च तिष्ठताम् ॥ स्थानान्येतानि वर्णानां योग्याचारवतां सताम् ॥ १६७ ॥ संस्थित्यां सुकृतायां वै चातुर्वर्ण्यस्य तस्य
तत् ॥ वर्णास्तु दंडभयतः स्वेस्वे वर्ण्ये व्यवस्थिताः ॥ ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास ह्याश्रमान् ॥ १६८ ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो
यतिस्तथा ॥ आश्रमांश्चतुरो ह्येतान्पूर्ववत्स्थापयन्प्रभुः ॥ १६९ ॥ वर्णकर्माणि ये केचित्तेषामिह चतुर्भेवः ॥ कृतकर्मकृतावासां आश्रमादुपशु-
भ्रते ॥ १७० ॥ ब्रह्मा तान्स्थापयामास आश्रमान् भ्रामतामतः ॥ निर्दिदेश ततस्तेषां ब्रह्मा धर्मान्प्रभाषते ॥ १७१ ॥ प्रस्थानानि तु तेषां च
यमान्सनियमांस्तथा ॥ चतुर्वर्णात्मकः पूर्वं ग्रहस्थस्याश्रमः स्थितः ॥ १७२ ॥ त्रयाणामाश्रमाणां च वृत्तियोनीति चैव हि ॥ यथाक्रमं च वक्ष्यामि
व्रतैश्च नियमैस्तथा ॥ १७३ ॥ दाराग्रयश्चातिथय इष्टाः श्राद्धक्रियाः प्रजाः ॥ इत्येष वै गृहस्थस्य समासाद्धर्मसंग्रहः ॥ १७४ ॥ दंडी च मेखली
चैव अधःशायी तथाजिनी ॥ गुरुश्रुश्रूषणं भैक्ष्यं विद्यार्थी ब्रह्मचारिणः ॥ १७५ ॥ चरिपत्राजिनानि स्युर्वनमूलफलोपधैः ॥ उभे संध्ये वगाहश्च
होमश्चारण्यवासिनाम् ॥ १७६ ॥ विपन्नमुसले भैक्ष्यमस्तेयं शौचमेव च ॥ अप्रमादोऽव्यवायश्च दया भूतेषु च क्षमा ॥ १७७ ॥ श्रवणं गुरुश्रु-
श्रूषा सत्यं च दशमं स्मृतम् ॥ दशलक्षणको ह्येष धर्मः प्रोक्तः स्वयंभुवा ॥ १७८ ॥ भिक्षोर्व्रतानि पंचात्र भैक्ष्यवेदव्रतानि च ॥ तेषां स्थानान्यशुष्मि-
च संस्थितानामचष्ट सः ॥ १८९ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणामूर्ध्वरेतसाम् ॥ स्मृतं तेषां तु यत् स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ १८० ॥ सप्तर्षीणां

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ७

४

॥ १३ ॥

तु यत्स्थानं स्मृतं तद्वै वनौकसाम् ॥ प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां ब्रह्मणः क्षयम् ॥ १८१ ॥ योगिनामकृतं स्थानं तानाजित्वा न विद्यते ॥
 स्थानान्याश्रमिणस्तानि ब्रह्मस्थानस्थितानि तु ॥ १८२ ॥ चत्वार एव पंथानो देवयानानि निर्मिताः ॥ पंथानः पितृयानास्तु स्मृता
 स्वत्वार एव ते ॥ १८३ ॥ ब्रह्मणा लोकतन्त्रेण आद्ये मन्वन्तरे पुरा ॥ पंथानो देवयाना ये तेषां द्वारं रविः स्मृतः ॥ तथैव पितृयानां
 नानां चन्द्रमा द्वारमुच्यते ॥ १८४ ॥ एवं वर्णाश्रमाणां च प्रविभागे कृते तदा ॥ यदा प्रजा नावर्द्धत वर्णधर्मसमासिकाः ॥ १८५ ॥
 ततोऽन्यां मानसीं स्वां वै त्रेतामध्ये सृजत्प्रजाः ॥ आत्मनस्तु शरीरेभ्यस्तुल्याश्चैवात्मना तु ताः ॥ १८६ ॥ तस्मिन्नेतायुगे त्वाद्ये मध्यं
 प्राप्ते क्रमेण तु ॥ ततोऽन्यां मानसीं सोऽथ प्रजाः स्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ १८७ ॥ ततः सत्त्वस्जोद्विक्ताः प्रजाः स ह्यसृजत्प्रभुः ॥ धर्मार्थकाममो
 क्षाणां वात्तर्णां साधकाश्च याः ॥ १८८ ॥ देवाश्च पितरश्चैव ऋषयो मनवस्तथा ॥ युगानुरूपं धर्मेण यैरिमा वर्द्धिताः प्रजाः ॥ १८९ ॥ उपस्थिते
 तदा तस्मिन् सृष्टिवर्गे स्वयंभुवः ॥ अभिध्याय प्रजा ब्रह्मा नानावीर्याः स्वमानसीः ॥ १९० ॥ पूर्वोक्ता या मया तुभ्यं जनानीकं समाश्रिताः ॥ कल्पे
 तीति पुराण्यासीद्देवाद्यास्तु प्रजा इह ॥ १९१ ॥ ध्यायतस्तस्य तानीह संभृत्यर्थमुपस्थिताः ॥ मन्वन्तरक्रमेणेह कनिष्ठाः प्रथमेन ताः ॥ १९२ ॥ स्या
 तास्तु वंश्यैरेवैतैस्तु पूर्व यैरिह भाविताः ॥ कुशलाकुशलैः कर्दिरक्षीणैस्तैस्तदा युताः ॥ १९३ ॥ तत्कर्मफलदोषेण सुषवाधाः प्रजज्ञिरे ॥ देवासुरपितृश्चैव
 यैर्लैर्गन्धर्वमानुषैः ॥ १९४ ॥ राक्षसैस्तु पिशाचैस्तैः पशुपक्षिसरीसृपैः ॥ वृक्षनारककीटाद्यैस्तैस्तैः सर्वैरुपस्थिताः ॥ आहारार्थं प्रजानां वै
 विदात्मानो विनिर्ममे ॥ १९५ ॥ इति श्रीब्रह्मादे मन्वापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे लोकज्ञानवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 ॥ सूत उवाच ॥ ततोभिध्यायतस्तस्य मानस्यो जज्ञिरे प्रजाः ॥ तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः कारणैः सह ॥ १ ॥ क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तत क्षेत्रस्यैतस्य
 धोमतः ॥ ततो देवासुरपितृन्मनुष्यांश्च चतुष्टयम् ॥ २ ॥ सिंस्रुधुर्युतांतानि स चात्मानमयूयुजत् ॥ युक्तात्मनस्ततस्तस्य तमोमात्रासमुद्भवः ॥ ३ ॥
 तदाभिध्यायतः सर्गं प्रयत्नोऽभूत्प्रजापतेः ॥ ततोऽस्य जघनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥ ४ ॥ असुः प्राणः सृष्टो विज्ञैस्तज्जन्मानमन्त्रेऽसुराः ॥
 सृष्टा यथा सुरास्तन्वा तां तनुं स व्यपेक्षत ॥ ५ ॥ सापविद्धा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ॥ सा तमोबहुला यन्मात्ततो रात्रिः ॥ ६ ॥
 स तामास्तामसा रात्रौ प्रजास्तस्मात्स्वयं पुनः ॥ सृष्ट्वासुरास्ततः सोऽथ तनुमन्यामपद्यत ॥ ७ ॥ अव्यक्तां सत्त्वद्भलां तन्मां संऽभ्ययुजत ॥

॥ १४ ॥

ततश्च युजमानस्य प्रियमासीत्प्रभोः किल ॥८॥ ततो मुखात्समुत्पन्ना दीव्यतस्तस्य देवताः ॥ यतोऽस्य दीव्यतो जातास्तेन देवाः प्रकीर्त्तिताः ॥
॥ ९ ॥ धातुर्दिव्यति यः प्रोक्तः क्रीडायां स विभाव्यते ॥ तस्मात्तन्वास्तु दिव्याया जज्ञिरे तेन देवताः ॥ १० ॥ सृष्टा ततः सोऽथ तनुं
दिव्यामपोहत ॥ उत्सृष्टा सा तनुस्तेन अहः समभवत्तदा ॥ ११ ॥ तस्मादहःकर्मयुक्ता देवताः समुपासते ॥ देवान्सृष्ट्वा ततः
यतः ॥ १२ ॥ सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यामभ्ययुक्तं वै ॥ पितेव मन्यमानस्तान्पुत्रान्प्रध्याय स प्रभुः ॥ १३ ॥ पितरो ह्येव तान् मन्यमान्
रात्र्यहयोः पृथक् ॥ तस्मात्ते पितरो देवाः पितृत्वं तेषु तस्मृतम् ॥ १४ ॥ यथा सृष्टास्तु पितरस्तां तनुं स व्यपोहत ॥ सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः संध्या
व्यजायत ॥ १५ ॥ ॥ तस्मादहर्देवतानां रात्रिर्या साऽऽसुरी स्मृता ॥ तयोर्मध्ये तु वै पैत्री या तनः सा गरीयसी ॥ १६ ॥ तस्माद्देवासुराश्चैव
ऋषयो मानवास्तथा ॥ युक्तास्तनुमुपासन्ते उषाव्युष्ट्योर्यदंतरम् ॥ १७ ॥ तस्माद्रात्र्यहयोः संधिमुपासन्ते तथा द्विजाः ॥ ततोऽन्यस्यां पुनर्ब्रह्मा स्वत
न्वासुपपद्यत ॥ १८ ॥ रजोमात्रात्मिका या तु मनसा सोऽसृजत्प्रभुः ॥ मनसा तु सुतास्तस्य प्रजनाजज्ञिरे प्रजाः ॥ १९ ॥ मननाच्च मनुष्यास्ते प्रजना
त्प्रथिताः प्रजाः ॥ सृष्टा पुनः प्रजाः सोऽथ स्वां तनुं स व्यपोहत ॥ २० ॥ साऽपविद्धा तनुस्तेन ज्योत्स्ना सद्यस्त्वजायत ॥ तस्माद्भवन्ति संहृष्टा ज्यो
त्स्नाया उद्भवे प्रजाः ॥ २१ ॥ इत्येतास्तनवस्तेन ह्यपविद्धा महात्मना ॥ सद्यो रात्र्यहनी चैव संध्या ज्योत्स्ना च जज्ञिरे ॥ २२ ॥ ज्योत्स्ना संध्या
हनी चैव सत्त्वमात्रात्मकं त्रयम् ॥ तमोमात्रात्मिका रात्रिः सा वै तस्मान्नियामिका ॥ २३ ॥ तस्माद्देवा दिव्यतन्वा तुष्ट्या सृष्टा मुखात्तु वै ॥
यस्मात्तेषां दिवा जन्म बलिनस्तेन ते दिवा ॥ २४ ॥ तन्वा यदसुराच्चात्र्या जघनादसृजत्प्रभुः ॥ प्राणेभ्यो रात्रिजन्मानो ह्यजेया निशि तेन ते ॥
॥ २५ ॥ एतान्येव भविष्याणां देवानामसुरैः सह ॥ पितॄणां मानुषाणां च अतीतानागतेषु वै ॥ २६ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु निमित्तानि भवन्ति हि ॥
ज्योत्स्ना रात्र्यहनी संध्या चत्वार्येतानि तानि वा ॥ २७ ॥ भांति यस्मात्ततो भाति भाशब्दो व्याप्तिदीप्तिषु ॥ अंभांस्येतानि सृष्टा तु देवदानवमानुषान् ॥
॥ २८ ॥ पितृभ्येव तथा चान्यान्विधान्यसृजत्प्रजाः ॥ तामुत्सृज्य ततो ज्योत्स्नां ततोऽन्यां प्राप्य स प्रभुः ॥ २९ ॥ मूर्त्तिं रजस्तमोद्रिक्तां तत
स्तां सोऽभ्ययुजत ॥ ततोऽन्याः सौंध्यकारे च क्षुधाविष्टाः प्रजाः सृजन् ॥ ३० ॥ ताः सृष्टास्तु क्षुधाविष्टा अम्भांस्यादातुमुद्यताः ॥ अम्भांस्येतानि
रक्षाम उक्तवन्तस्तु तेषु ये ॥ ३१ ॥ राक्षसास्ते स्मृतास्तस्मात्क्षुधात्मानो निशाचराः ॥ येऽब्रुवन् क्षिणुमोम्भांसि तेषां हृष्टाः परस्परम् ॥ ३२ ॥ तेन ते
कर्मणा यक्षा गुह्यकाः क्रूरकर्मिणः ॥ रक्षेति पालने चापि धातुरेष विभाव्यते ॥ ३३ ॥ य एष क्षीतिधातुर्वै क्षपणे स निरुच्यते ॥

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ८

॥ १४ ॥

रक्षणादयं द्रव्यं क्षपणाद्यक्ष उच्यते ॥ ३० ॥ तान्दृष्ट्वा त्वप्रियेणाम्य केशाः शीर्णाश्च धीमतः ॥ ते शाणां व्युत्थिता दूर्द्धमारो
 हन्तः पुनःपुनः ॥ ३५ ॥ हीना ये शिरसो बालाः पन्नाश्चैवापसर्पिणः ॥ बालात्मना स्मृता व्याला हीनत्वादहयः स्मृताः ॥ ३६ ॥
 पन्नत्वात्पन्नाश्चापि व्यपसर्पाच्च सर्पता ॥ तेषां लयः पृथिव्यां यः सूर्याचंद्रमसौ घनाः ॥ ३७ ॥ तस्य क्रोधोद्भवो योस्तान्निगर्भः
 सुदारुणः ॥ स तान्सर्प्यान् सहोत्पन्नानाविवेश विषात्मकः ॥ ३८ ॥ सर्प्यान्सृष्ट्वा ततः क्रोधात् क्रोधात्मानो विनिर्मिताः ॥ वर्णेन कपिशेनोशस्ते
 भूताः पिशिताशनाः ॥ ३९ ॥ भूतत्वात्ते स्मृता भूताः पिशाचा पिशिताशनात् ॥ गायतो गां ततस्तस्य गंधर्वा जज्ञिरे सुताः ॥ ४० ॥
 धयेति धातुः कविभिः पानार्थं परिपठ्यते ॥ पिबतो जज्ञिरे वाचं गंधर्वास्तेन ते स्मृताः ॥ ४१ ॥ अष्टास्वेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ॥ छंदत
 श्वैव छंदांसि वयोसि वयसासृजत् ॥ ४२ ॥ पक्षिणस्तु स सृष्ट्वा वै ततः पशुगणान्सृजन् ॥ मुखतो जाः सृजन्सोऽथ वक्षसश्चाप्यवीः सृजन् ॥ ४३ ॥
 गावश्चैवोदगाद्रक्षा पार्श्वार्थ्यां च विनिर्ममे ॥ पादतोऽश्वान्समातंगान् रासभान् गव्यान्सृजन् ॥ ४४ ॥ उष्ट्रांश्चैव वराहांश्च शुनोन्यांश्चैव जात
 यः ॥ ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ४५ ॥ एवं पञ्चौषधीः सृष्ट्वा व्ययुजत्सोऽध्वरेषु वै ॥ अस्य त्वादौ तु कल्पस्य त्रेतायुगमुखे
 पुरा ॥ ४६ ॥ गौरजः पुरुषोत्थाविश्वाश्चतुर्गर्दभाः ॥ एते ग्राम्याः स्मृताः सप्त आरण्याः सप्त चापरे ॥ ४७ ॥ स्वापदो द्वीपिनो हस्ती वानरः पक्षि
 पंचमः ॥ औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सर्गसृपाः ॥ ४८ ॥ महिषा गवयोऽष्टाश्च द्विखुराः शरभो द्विषः ॥ मर्कटः सप्तमो ह्येषां चारण्याः पश
 वस्तु ते ॥ ४९ ॥ गायत्रीं च ऋचं चैव त्रिवृत्स्तोमस्थं तरे ॥ अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ॥ ५० ॥ यजूंषि त्रैष्टुभं छंदः स्तोमं पञ्च
 दशं तथा ॥ बृहत्साम तथोक्तं च दक्षिणात्सोऽसृजन्मुखात् ॥ ५१ ॥ सामानि जगतीं चैव स्तोमं सप्तदशं तथा ॥ वैष्ण्व्यमतिरात्रं च पश्चिमात्सो
 सृजन्मुखात् ॥ ५२ ॥ एकविंशमथर्वाणामामोर्यामं तथैव च ॥ अनुष्टुभं सवैराजं चतुर्थादसृजन्मुखात् ॥ ५३ ॥ विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितं
 द्रवन्नुषि च ॥ सृष्टासौ भगवान्देवः पर्जन्यमिति विश्रुतम् ॥ ५४ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि निर्ममे यज्ञसिद्धये ॥ उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्य
 स्तस्य जज्ञिरे ॥ ५५ ॥ ब्रह्मणस्तु प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतेः ॥ सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवर्षिपितृमानवान् ॥ ५६ ॥ ततोऽसृजत् भूतानि चराणि
 स्यावराणि च ॥ सृष्ट्वा यक्षपिशाचांश्च गंधर्वाप्सरसरस्तदा ॥ ५७ ॥ नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोग्रान् ॥ अन्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्यावराजं
 गमम् ॥ ५८ ॥ तेषां ये यानि कर्माणि प्राक् सृष्टानि प्रोदिरे ॥ तान्येव प्रतिफलं सृज्यमाना पुनःपुनः ॥ ५९ ॥ हितादिभ्यः सृजन्ऋचोऽर्माधर्मावुतावृते ॥

ब. पु.
॥ १५ ॥

तद्भावितः प्रपद्यते तस्मात्तत्तस्य सत्त्वः ॥ ६० ॥ महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियादिषु दृष्टिषु ॥ विनियोगं च भूतानां धातेव व्यदधात्स्वयम् ॥ ६१ ॥
केचित्पुरुषकारं तु प्राहुः कर्म च मानवाः ॥ दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूतचितकाः ॥ ६२ ॥ पौरुषं कर्म दैवं च फलवृत्तिस्वभावतः ॥ न
तु पृथग्भावमधिकेन ततो विदुः ॥ ६३ ॥ एतदेवं च नैवं च न चोभे नानुभे न च ॥ स्वकर्मविषयं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ६४ ॥ नाना
रूपं च भूतानां कृतानां च प्रपञ्चनम् ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥ ६५ ॥ आपाणि चैव नामानि याश्च देवेषु दृष्टयः ॥ शर्वयते प्रसूता
नां पुनस्तेभ्यो दधात्यजः ॥ ६६ ॥ इति श्रीब्रह्मांड महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुपंगपादे मानससृष्टिवर्णनं नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
सुत उवाच ॥ रुद्रं धर्मं मनश्चैव रुचिं चैवाकृतिं तथा ॥ पञ्च कर्तृन् हि स तदा मनसा व्यसृजत्प्रभुः ॥ १ ॥ एते महाभुजाः सर्वे प्रजानां स्थितिहेतवः ॥
औषधीः प्रतिसंवत्से रुद्रः क्षीणः पुनः पुनः ॥ २ ॥ प्राप्तौ पथि फलैर्देवः सम्यगिष्टः फलार्थिभिः ॥ त्रिभिरेव कपालैस्तु त्र्यंबकैरोषाधीक्षये ॥ ३ ॥
इज्यते मुनिभिर्यस्मात्तस्माज्त्र्यंबक उच्यते ॥ गायत्रीं चैव त्रिष्टुप् च जगती चैव ताः स्मृताः ॥ ४ ॥ अंबिकानां मया प्रोक्ता योनयः सवनस्पतेः ॥ ताम्भि
रेकत्वभूताभिस्त्रिविधाभिः स्वकीर्यतः ॥ ५ ॥ त्रिसाधनः पुरोडाशस्त्रिकपालस्ततः स्मृतः ॥ त्र्यंबकः स पुरोडाशस्तेनेह त्र्यंबकः स्मृतः ॥ ६ ॥ धत्ते धर्मः
प्रजाः सर्वा मनो ज्ञानकरं स्मृतम् ॥ आकृतिः सुरुचेरूपं रुचिः श्रद्धाकरः स्मृतः ॥ ७ ॥ एवमेते प्रजापालाः प्रजानां स्थितिहेतवः ॥ अथा
स्य सृजतः सर्गं प्रजानां परिवृद्धये ॥ ८ ॥ न व्यवर्द्धत ताः सृष्टाः प्रजाः केनापि हेतुना ॥ ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥ ९ ॥ अथा
त्मानि समद्राक्षीत्तमोमात्रां तु चारिणीम् ॥ रजःसत्त्वं पारित्यज्य वर्तमानां स्वकर्मतः ॥ १० ॥ ततः स तेन दुःखेन शुचं चक्रे जगत्पतिः ॥ तमश्च
व्यतुदत्पश्चाद्रजसा तु समावृणोत् ॥ ११ ॥ तत्तमः प्रतितुत्तं वै मिथुनं संप्रसूयत ॥ अधर्माचरणात्तस्य हिंसा शोको व्यजायत ॥ १२ ॥ ततस्त
स्मिन्समुद्भूते मिथुने वरणात्मके ॥ ततः स भगवानासीत् प्रीतश्चैतं हि शिश्रिये ॥ १३ ॥ एवं प्रीतात्मनस्तस्य स्वदेहाद्धर्माद्रिनिःसृता ॥ नारी परम
कल्याणी सर्वभूतमनोहरा ॥ १४ ॥ सा हि कामात्मना सृष्टा प्रकृतेः सा सुरुषिणी ॥ शतरूपेति सा प्रोक्ता सा प्रोक्तैव पुनः पुनः ॥ १५ ॥ ततः प्रजाः
समुद्भूता यथा प्रोक्ता मया पुरा ॥ प्रक्रियायां यथा तुभ्यं त्रेतामध्ये महात्मनः ॥ १६ ॥ यदा प्रजास्तु ताः सृष्टा न व्यवर्द्धत धीमतः ॥ ततोऽन्यान्मा
नसान्पुत्रान्मनः सदृशोऽसृजत् ॥ १७ ॥ भृग्वंगिरोमरीर्चीश्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ दक्षमत्रिं वसिष्ठं च निर्ममे मानसान्सुतान् ॥ १८ ॥ नव ब्रह्माण
संयोजे पुराणे निश्चयं गताः ॥ ब्रह्मा यतात्मकानां तु सर्वेषामात्मयोनिनाम् ॥ १९ ॥ ततोऽभृजत्पुनर्ब्रह्मा धर्मं भूतसुखावहम् ॥ प्रजापतिं रुचिं चैव

पू. भा.
पा.

॥ १५ ॥

पूर्वप्राज्ञे पूर्वजो ॥ २० ॥ शुद्धितः सृष्टेः धर्मं सवसुतसुखावहम् ॥ मनसस्तु रुचिर्नाम जज्ञे योऽव्यक्तजन्मनः ॥ २१ ॥ भृगुस्तु हृदयाब्जो ऋषिः
सलिलयोनिनः ॥ प्राणादक्षं सृजन्ब्रह्मा चक्षुर्भ्यां तु मरीचिनम् ॥ २२ ॥ अभिमानात्मकं रुद्रं निर्दमे नीललोहितम् ॥ शिरसोऽग्निसं चैव शत्रादात्रि
तथैव च ॥ २३ ॥ पुलस्त्यं च तथोदानाद्रयानाच्च पुलहं पुनः ॥ समानजो वसिष्ठश्च ह्यपानात्रिर्ममे क्रतुम् ॥ २४ ॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्राः प्रजादौ
द्वादश स्मृताः ॥ धर्मस्तेषां प्रथमजो देवतानां स्मृतस्तु वै ॥ २५ ॥ भृगवादयस्तु ये सृष्टास्ते वै ब्रह्मर्षयः स्मृताः ॥ गृहमेधिपुराणास्ते धर्म
स्तेः प्राक् प्रवर्त्तितः ॥ २६ ॥ द्वादशेते प्रसूयते प्रजाः कल्पे पुनः पुनः ॥ तेषां द्वादश ते वंशा दिव्या देवगुणान्विताः ॥ २७ ॥ आक्रियावतः प्रजावतो महर्षि
भिरलंकृताः ॥ स्रवा तैरिह सृष्टेस्तु धर्म्माद्यैश्च महर्षिभिः ॥ २८ ॥ सृज्यमानाः प्रजाश्चैव न व्यवर्द्धत धीमतः ॥ तमोमात्रावृतः सोऽभूच्छोकप्रति
हतश्च वै ॥ २९ ॥ यथाऽऽवृतः स वै ब्रह्मा तमोमात्रा तु सा पुनः ॥ पुत्राणां च तमोमात्रा अपरा निःस्मृताऽभवत् ॥ ३० ॥ प्रतीत्योनात्मकोऽयमोऽयम्
चैवाद्भुतास्मिका ॥ ततः प्रतिहते तस्य प्रतीति वरणात्मके ॥ ३१ ॥ स्वां तनुं स तदा ब्रह्मा समपोहत भास्वराम् ॥ दिवा कृत्वा स्वकं देहमर्द्धेन
पुरुषोऽभवत् ॥ ३२ ॥ अर्धेन नारी सा तस्य शतरूपा व्यजायत ॥ प्रकृतिर्भूतधात्री सा कामाद्वै सृजतः प्रभोः ॥ ३३ ॥ सा दिवं पृथिवीं चैव जगत्
व्याप्य सुस्थिता ॥ ब्रह्मणः सा तनुः पूर्वा दिवमावृत्य तिष्ठतः ॥ ३४ ॥ या त्वर्द्धा सृज्यते नारी शतरूपा व्यजायत ॥ सा देवी नियुतं तप्त्वा तपः परम
भूषणम् ॥ ३५ ॥ भर्तारं दीप्तयशसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ॥ स वै स्वायंभुवः पूर्वं पुरुषो मनुरुच्यते ॥ ३६ ॥ तस्यैकसप्ततियुगं मन्वंतर्गमिहाच्यते ॥ लब्ध्वा
तु पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजाम् ॥ ३७ ॥ अतया स रमते सार्द्धं तस्मात्सा गतिरुच्यते ॥ प्रथमः संप्रयोगः स कल्पादौ समवर्तत ॥ ३८ ॥ विराजमसृजद्ब्रह्मा
सोऽभवत्पुरुषो विराट् ॥ सम्राट् सशतरूपस्तु वैराजस्तु मनुः स्मृतः ॥ ३९ ॥ स वैराजः प्रजामर्गं मसर्जं पुरुषो मनुः ॥ वैराजात्पुरुषाद्रीरौ शत
रूपा व्यजायत ॥ ४० ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ ॥ कन्ये द्वे सुमहाभागे चाभ्यां जाता इमाः प्रजाः ॥ ४१ ॥ देवी नाम्ना तथाकृतिः
प्रसूतिश्चैव ते शुभे ॥ स्वायंभुवः प्रसूतिं तु दक्षाय व्यसृजत्प्रभुः ॥ ४२ ॥ रुचेः प्रजापतेश्चैव आकृतिं प्रत्यपादयत् ॥ आकृत्यां सिधुनं जज्ञे मानसस्य
रुचेः शुभम् ॥ ४३ ॥ यज्ञश्च दक्षिणा चैव यमलौ तौ वभूवतुः ॥ यज्ञस्य दक्षिणायां च पुत्रा द्वादश जज्ञिरे ॥ ४४ ॥ यामा इति समाख्यातः
देवाः स्वायंभुवेतरे ॥ यमस्य पुत्रा यज्ञस्य तस्माद्यामास्तु ते स्मृताः ॥ ४५ ॥ अजिताश्चैव शुक्राश्च द्वौ तमौ यज्ञजः सन्तौ ॥ यमस्य
पूर्वं परिक्रान्ता येषां संज्ञा दिवौकमः ॥ ४६ ॥ स्वायंभुवमुतायां तु प्रसूत्यां लोकमातुः ॥ तस्यां कन्याश्चतुर्विंशदभस्वजावतास्तु ॥ ४७ ॥

त्र. पु.
॥ १६ ॥

सर्वास्ताश्च महाभागाः सर्वाः कमललोचनाः ॥ वीणापत्न्यश्च ताः सर्वाः नर्वास्ताः यानमातः ॥ ४८ ॥ नर्वाश्च बह्वर्वापत्न्यः सर्वाः
मातरः ॥ श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पूर्णमेधा तथा क्रिया ॥ ४९ ॥ बुद्धिलेखा वसुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदश ॥ अन्यथे प्रतिजग्राह वसोः
प्रभुः ॥ ५० ॥ द्वाराण्येतानि चैवास्य विहितानि स्वयंभुवा ॥ याऽन्याः शिष्टा वर्वायम्य एकादश सुलोचनाः ॥ ५१ ॥ सती ख्यातिश्च संप्रति
स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा ॥ सन्नतिश्चानमूया च ऊर्जा स्वाहा म्वया तथा ॥ ५२ ॥ ताम्रंदा प्रत्यगृह्णत पुनरन्ये महर्षयः ॥ रुद्रो भृगुर्मरीचिश्च
अंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ ५३ ॥ पुलस्त्योऽत्रिर्वसिष्ठश्च पितरोऽग्निस्तथैव च ॥ सती भवाय प्रायच्छन्त्याति च भृगवे तथा ॥ ५४ ॥ मरीचये तु संभू
तिं स्मृतिर्मगिरसे ददौ ॥ प्रीतिं चैव पुलस्त्याय क्षमां वै पुलहाय च ॥ ५५ ॥ क्रतवे संततिं नाम अनमूयां तथात्रये ॥ ऊर्जां ददौ वसिष्ठाय स्वाहां
चैवाग्रये ददौ ॥ ५६ ॥ स्वर्धां चैव पितृभ्यस्तु ताम्रप्रत्यानि मे शृणु ॥ एताः सर्वा महाभागाः प्रजाम्बुतुमृताः स्थिताः ॥ ५७ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु
यावदाभूतसंप्रवम् ॥ श्रद्धा कामं प्रजज्ञेऽथ दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ॥ ५८ ॥ धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः
सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ॥ ५९ ॥ क्रियायाम्ननयो प्रोक्तौ दमश्च शम एव च ॥ बुद्धेर्दोधः सुतश्चापि अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ६० ॥ लज्जाया
विनयः पुत्रो व्यवसायो वसोः सुतः ॥ क्षेमः शान्तिः सुतश्चापि सुखं सिद्धेर्व्यजायत ॥ ६१ ॥ यशः कीर्तिः सुतश्चापि इत्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य
तु सुतो हर्षो देव्यां सिद्ध्यां व्यजायत ॥ ६२ ॥ इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य सात्त्विकः ॥ जज्ञे हिंसा त्वधर्मोऽत्रे निकृतिं चानृतं च ते ॥ ६३ ॥
निकृत्यनुतयोर्जज्ञे भयं नरक एव च ॥ माया च वेदना चापि मिथुनद्वयमेतयोः ॥ ६४ ॥ मयाजज्ञेथ वै माया मृत्युं मृतापहारिणम् ॥ वेदनायां
ततश्चापि जज्ञे दुःखं तु रौरवात् ॥ ६५ ॥ मृत्योर्व्याधिजगशोकक्रोधामूया विजज्ञिरे ॥ दुःखोत्तनाः स्मृता ह्येत सर्वे चाधर्मलक्षणाः ॥ ६६ ॥ तेषां
भार्यास्तु पुत्रो वा सर्वे ह्यानिधनाः स्मृताः ॥ इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः ॥ ६७ ॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टो बह्वर्वा नीललोहितः ॥
सोऽभिध्याय सती भार्या निर्ममे चात्मसंभवान् ॥ ६८ ॥ नाधिकान्न च हीनास्तान्मानमानात्मना समान् ॥ सहस्रं च सहस्राणामसृजत्कृत्तिवा
समः ॥ ६९ ॥ तुल्यानेवान्मना सर्वान् रूपतेजोबलश्रुतैः ॥ पिंगलान्सनिषङ्गांश्च कपर्दी नीललोहितान् ॥ ७० ॥ विशिखान्हीनकेशांश्च दृष्टिग्रास्ता
न्कपालिनः ॥ महारूपान्विरूपांश्च विश्वरूपांश्च रूपिणः ॥ ७१ ॥ रथिनो धर्मिणश्चैव धन्विनोऽथ वरुधिनः ॥ सहस्रशतवाहंश्च दिव्यभौमात
रिहसान् ॥ ७२ ॥ स्थूलशीर्षानष्टदंष्ट्रान् द्विजिह्वास्तु त्रिलोचनात् ॥ अत्रादान्पिशितादाश्च आज्यपान्सोमपास्तथा ॥ ७३ ॥ आतमेदोऽग्रकायांश्च

प्र. मा.
अ. पा. २
अ. ९

॥ १६ ॥

शितिकंठोऽग्रमन्युकान् ॥ सनिषद्भक्तनुवांश्च धन्विनो ह्यसिचर्मिणः ॥ ७४ ॥ आसीनान् यावत्श्चापि जृम्भतश्चाप्यधिष्ठितान् ॥ अधीयान्श्च जपतो
 युञ्जतो ध्यायतस्तथा ॥ ७५ ॥ ज्वलतो वर्पतश्चैव द्योतमानान्प्रधूपितान् ॥ बुद्धान्बुद्धतमांश्चैव ब्रह्मस्वान् ब्रह्मदर्शिनः ॥ ७६ ॥ नीलग्रीवान्मह
 खाक्षान् सर्वाश्चैव क्षमाचरान् ॥ अदृश्यान्सर्वभूतानां महायोगान्महोजसः ॥ ७७ ॥ रुद्रतो द्रवतश्चैव एवं युक्तान्महन्वशः ॥ अयातयामान्
 सृजतं रुद्रमेतान्सुरेत्तमान् ॥ ७८ ॥ दृष्ट्वा ब्रह्माऽब्रवीदेनं मास्त्रार्क्षिगिदृशीः प्रजाः ॥ न स्रष्टव्याऽन्मनस्तुल्या प्रजा नैवाधिका तथा ॥ ७९ ॥ अन्याः
 सृजस्व भद्रं ते प्रजास्त्वं मृत्युसंयुताः ॥ नाग्भन्ते हि कर्माणि प्रजा विगतमृत्यवः ॥ ८० ॥ एवमुक्ताऽब्रवीदेनं नाहं मृत्युजगन्विताः ॥ प्रजाः मृक्ष्यामि
 भद्रं ते स्थितोऽहं त्वं सृज प्रभो ॥ ८१ ॥ एते ये वै मया सृष्टा विरूपा नीललोहिताः ॥ सहस्रं हि महामाणामात्मनो मम निःसृताः ॥ ८२ ॥ एते देवा
 भविष्यन्ति रुद्रा नाम महाबलाः ॥ पृथिव्यामन्तर्गिरे च रुद्राण्यस्ताः परित्युताः ॥ ८३ ॥ शतरुद्रे समाम्नाता भविष्यन्तीह यज्ञियाः ॥ यज्ञभाजो भवि
 ष्यन्ति सर्वे देवगणैः सह ॥ ८४ ॥ मन्वंतरेषु ये देवा भविष्यन्तीह छंदजाः ॥ नैः सार्द्धमिज्यमानास्ते स्थान्यन्तीहायुगक्षयात् ॥ ८५ ॥ एवमुक्तस्त
 तो ब्रह्मा महादेवेन स प्रभुः ॥ प्रत्युवाच तथा भूमिं हृष्यमाणः प्रजापतिः ॥ ८६ ॥ एवं भवतु भद्रं ते यथा ते व्याहृतं प्रभो ॥ ब्रह्मणा समनु
 ज्ञाते ततः सर्वमभूत्किल ॥ ८७ ॥ ततः प्रभूति देवः स न प्रामूयत वै प्रजाः ॥ उर्ध्वरेताः स्थितः स्थाणुर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ८८ ॥ यस्मात्प्रोक्तं
 स्थितोऽस्मीति तस्मात्स्थाणुर्बुधैः स्मृतः ॥ ज्ञानं तपश्च सत्यं च ह्येश्वर्यं धर्म एव च ॥ ८९ ॥ वैराग्यमात्मसंबोधः कृत्स्नान्येतानि शंकरे ॥ सर्वान्दे
 वानृषीश्चैव समेतानसुरैः सह ॥ ९० ॥ अत्येति तेजसा देवो महादेवस्ततः स्मृतः ॥ अत्येति देवानैश्वर्याद्विलेन च महासुगन् ॥ ९१ ॥ ज्ञानेन च मुनी
 न्सर्वान्योगाद्भूतानि सर्वशः ॥ एवमेव महादेवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ प्रजामनुद्यमां सृष्ट्वा सर्गादुपरगम ह ॥ ९२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रो
 क्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे रुद्रप्रसववर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अस्मिन्कल्पे त्वया नोक्तः प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
 महादेवस्य रुद्रस्य साधकैर्ऋषिभिः सह ॥ १ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ उत्पत्तिर्गदिमर्गस्य मया प्रोक्ता समामतः ॥ विस्तरेण प्रवक्ष्यामि नामानि तन
 भिः सह ॥ २ ॥ ॥ पत्नीषु जनयामास महादेवः सुतान्वदुन् ॥ कल्पेष्वन्येष्वतीतेषु ह्यस्मिन्कल्पे तु नाजन्तु ॥ ३ ॥ कल्पदायान्मनस्तुल्यं सुतमध्या
 यत प्रभुः ॥ प्रादुर्गामीतत्किम्य कुमारे नीललोहितः ॥ ४ ॥ रुद्रोऽसुस्वरं वीरं निहृदविव वेजसा ॥ दृष्ट्वा रुद्रं महमा कुमारे नीललो
 हितम् ॥ ५ ॥ किं रोदिषि कुमारेति ब्रह्मा न प्रत्यभ्यपन्न ॥ त्रिजगदिहि मे नाम प्रथमं त्वं विनामह ॥ ६ ॥ जनयान् यद्व प्रददामि सः ॥ ७ ॥

ब्र. ५.

॥ १७ ॥

रुद्रत्पुनः ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं प्रत्युवाच ॥ ७ ॥ नाम देहि मे नाम इत्युक्तः प्रत्युवाच ॥ नमस्त्य देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ ८ ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं पुनरब्रवीत् ॥ तृतीयं देहि मे नाम इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ ९ ॥ उग्रस्त्व देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं पुनरब्रवीत् ॥ १० ॥ चतुर्थं देहि मे नाम इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ ईशानो देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ ११ ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं पुनरब्रवीत् ॥ पंचमं नाम देहि मे प्रत्युवाच स्वयंभुवः ॥ १२ ॥ षष्ठं देहि मे नाम इत्युक्तः प्रत्युवाच तम् ॥ भीमस्त्व देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं पुनरब्रवीत् ॥ १३ ॥ षष्ठं वै देहि मे नाम इत्युक्तः प्रत्युवाच तम् ॥ उग्रस्त्व देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ १४ ॥ किं रोदिषीति तं ब्रह्मा रुद्रं पुनरब्रवीत् ॥ सप्तमं देहि मे नाम इत्युक्तः प्रत्युवाच तम् ॥ १५ ॥ उग्रस्त्व देव नाम्नाऽसि इत्युक्तः सोऽब्रवीत्पुनः ॥ तं रुद्रं कुमारं तु मरोदीरिति सोऽब्रवीत् ॥ १६ ॥ सोऽब्रवीदष्टमं नाम देहि मे त्वं विभो पुनः ॥ त्वं महादेवनामासि इत्युक्तो विरराम ह ॥ १७ ॥ लब्ध्वा नामानि चैतानि ब्रह्माणं नीललोहितः ॥ प्रोवाच नाम्नामेतेषां स्थानानि प्रदिशति ह ॥ १८ ॥ ततो विसृष्टास्तनव एषां नाम्ना स्वयंभुवा ॥ सूर्यो जलं मही वायुर्वहिराकाशमेव च ॥ १९ ॥ दीक्षितो ब्राह्मणश्चंद्र इत्येवं तेऽष्टधा तनुः ॥ तेषु पुण्यश्च वंध्यश्च नमस्कार्यश्च यजतः ॥ २० ॥ प्रोवाच तं पुनर्ब्रह्मा कुमारं नीललोहितम् ॥ यदुक्तं ते मया पूर्वं नाम रुद्रेति वै विभो ॥ २१ ॥ तस्यादित्यतनुर्नामः प्रथमा प्रथमस्य ते ॥ इत्युक्त तस्य यत्तेजश्चक्षुस्त्वासीत्प्रकाशकम् ॥ २२ ॥ विवेश तत्तदाऽदित्यं तस्माद्बुधो ह्यसौ स्मृतः ॥ उग्रतमस्तं यनं च वर्जयेदर्शने रविम् ॥ २३ ॥ शश्वच्च जायते यस्माच्छश्वत्संतिष्ठते तु यत् ॥ तस्मात्सूर्यं न वीक्षेत आयुष्कामः शुचिः सदा ॥ २४ ॥ अतीतानागतं रुद्रं विप्रा द्याप्या ययंति यत् ॥ उभे संध्ये ह्युपासीना गृणंतः सामक्रययुः ॥ २५ ॥ उद्यन्म तिष्ठते ऋक्षु मथ्याद्वे च यजुःष्वथ ॥ सामस्वयापराह्णे तु रुद्रः संविशति क्रमात् ॥ २६ ॥ तस्माद्भवेन्नाभ्युदितो बाह्यस्तमित एव च ॥ न रुद्रं प्रति मेहेतु सर्ववस्थं कथंचन ॥ २७ ॥ एवं युक्तान् द्विजान् देवो रुद्रस्तान् हितास्ति वै ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा तं देवं नीललोहितम् ॥ २८ ॥ द्वितीयं नामधेयं ते मया प्राक्तं भवेति यत् ॥ एतस्यापो द्वितीया ते तनुर्नामा भवत्विति ॥ २९ ॥ इत्युक्ते त्वथ तस्यासीच्छरीरस्थं रसात्मकम् ॥ विवेश तत्तदा यस्तु तस्मादापो भवः स्मृतः ॥ ३० ॥ यस्माद्भवति भूतानि ताभ्यस्ता भावयंति च ॥ भवनाद्भावनाच्चैव भूतानामुच्यते भवः ॥ ३१ ॥ तस्मान्मूत्रं पुरीषं च नाप्सु कुर्वीत कर्हिचित् ॥ न निशीवेन्नावगाहे नैव गच्छेच्च मैथुनम् ॥ ३२ ॥ न चैताः परिचक्षीत वहंत्यो वा स्थिता अपि ॥ मेध्यामेध्यास्त्वपामेनास्तनवो मुनिभिः स्मृताः ॥ ३३ ॥

अ. वा.

अ. १०

॥ १७ ॥

विवर्णरसमंथाश्च कर्ज्या अल्पाश्च सर्वशः ॥ अपां योनिः मनुष्यस्तु तस्मान्न कामयन्ति ताः ॥ ३४ ॥ मध्याश्चैवामृता ह्यापो भवन्ति प्राप्य मागम् ॥
 तस्मादपो न रुन्धीत सधुद्रं कामयन्ति ताः ॥ ३५ ॥ न हिनास्ति भयो देवो य एवं ह्यप्सु वर्तते ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा कुमारं नीललोहितम् ॥ ३६ ॥
 शर्वेति यत्तृतीयं ते नाम प्रोक्तं मया विभो ॥ तस्य धूमिस्तृतीयस्य तनुर्नाम्ना भवत्वियम् ॥ ३७ ॥ इत्युक्ते यन्निधं तस्य शरीरे ह्यस्थिसंज्ञितम् ॥
 विवेश तत्तदा धूमि यस्मात्मा शर्व उच्यते ॥ ३८ ॥ तस्मात्कुष्ठेन कुर्वीत पुरीषं सूत्रमेव च ॥ न च्छायायां तथा माने स्वच्छायायां न मेहयेत् ॥ ३९ ॥
 शिरः प्रावृत्य कुर्वीत अंतर्धाय तृणैर्महीम् ॥ एवं यो वर्तते धूमो शर्वस्तं न हिमस्ति वै ॥ ४० ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा कुमारं नीललोहितम् ॥ ईशानेति
 चतुर्थं ते नाम प्रोक्तं मयेह यत् ॥ ४१ ॥ चतुर्थस्य चतुर्थी तु वायुर्नाम्ना तनुस्तव ॥ इत्युक्ते यच्छरीरस्थं पंचधा प्राणसंज्ञितम् ॥
 ॥ ४२ ॥ विवेश तस्य तद्वायुमशानस्तेन मारुतः ॥ तस्मान्नैनं परिव्रजदत्प्रवातं वायुर्मश्वम् ॥ ४३ ॥ यज्ञैर्व्यवहृत्येतं ये वै परिचरन्ति च ॥
 एवं युक्तं महेशानो नैव देवो दिनस्ति तम् ॥ ४४ ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा तं देवं ध्रुवमश्वम् ॥ नाम यद्वै पशुपतिरित्युक्तं पंचमं
 मया ॥ ४५ ॥ पंचमी पंचमस्यैषा तनुर्नाम्नाग्रिस्तु ते ॥ इत्युक्ते यच्छरीरस्थं तेजस्तन्मयोपगमंज्ञितम् ॥ ४६ ॥ विवेश तत्तदा ह्यग्निं तस्मा
 त्पशुपतिस्तु सः ॥ यस्मादाग्निः पशुधासीद्यन्मात्पाति पशुंश्च सः ॥ ४७ ॥ तस्मात्पशुपतेस्तस्य तनुग्धिनिश्च्यते ॥ तस्माद्दमेध्यं न दहेन्न च
 पादौ प्रतापयेत् ॥ ४८ ॥ अधस्तात्तापदध्याच्च न चैनमतिलंघयेत् ॥ नैनं पशुपतिर्देव एवं युक्तं दिनस्ति वै ॥ ४९ ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा तं देवं श्वेत
 पिगलम् ॥ षष्ठं नाम मया प्रोक्तं तव भीमेति यत्प्रभो ॥ ५० ॥ आत्माशं तस्य नाम्नऽस्तु तनुः पृथी भवत्विति ॥ इत्युक्ते भुवि तस्य शरीरस्थमभूच्च
 यत् ॥ ५१ ॥ विवेश तत्तदाऽकाशं तस्माद्भीमस्य सा तनुः ॥ यदाकाशे स्मृतो देवस्तस्मात्प्रासंवृतः क्वचित् ॥ ५२ ॥ कुर्यान्मृजं पुरीषं वा न भुंजीत
 पिबन्न वा ॥ मधुनं वाऽपि न चोदुच्छिष्टानि च नोक्षिपेत् ॥ ५३ ॥ न हिनस्ति च तं देवो यो भीमे ह्यवमाचरेत् ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा तं देवं सबलं
 प्रभुम् ॥ ५४ ॥ सप्तमं यन्मया प्रोक्तं नामोऽग्रेति तव प्रभो ॥ तस्य नाम्नस्तनुस्तुभ्यं द्विजो भवति दीक्षितः ॥ ५५ ॥ एवमुक्ते तु यत्तस्य चैतन्यं वै शरी
 रम् ॥ विवेश दीक्षितं तद्वै ब्राह्मणं सोमयाजिनम् ॥ ५६ ॥ तावत्कालं स्मृतो विप्र उग्रो देवस्तु दीक्षितः ॥ तस्मात्त्रिमं परिव्रजदत्प्रवातं चात्य कीर्तयेत् ॥
 ॥ ५७ ॥ ते हरन्त्यस्य पाप्मानं ये वै परिव्रजन्ति तम् ॥ एवं युक्तान् द्विजानुग्रो देवस्तान्न हिनस्ति वै ॥ ५८ ॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्ब्रह्मा तं देवं भास्करद्युतिम् ॥
 अष्टमं नाम यत् प्रोक्तं महादेवेति ते मया ॥ ५९ ॥ तस्य नाम्नोऽष्टमस्यास्तु तनुस्तुभ्यं तु चन्द्रमाः ॥ इत्युक्ते यन्मनस्तस्य संकरः तन्मभ्यप्रभोः ॥ ६० ॥

ब्र. पु.
॥ १८ ॥

विवेश तत्र चंद्रमसं महादेवस्ततः शशी ॥ तस्माद्विभाव्यते ह्येष महादेवस्तु चंद्रमाः ॥ ६३ ॥ अमावास्यां न वै छिद्यद्दृक्षगुल्मोपधोर्दिजः ॥ महादेवः ॥ ६४ ॥
स्मृतः सोमस्तस्यात्मा ह्यौषधीगणः ॥ ६२ ॥ एवं यो वर्तते चेह सदा पर्वण्यवर्णि ॥ न हात त मन्त्रेणे ॥ ६३ ॥
दित्यः प्रजा नक्तं तु चंद्रमाः ॥ एकरात्रो समन्तानां मूर्याचन्द्रमसावुभौ ॥ ६४ ॥ अमावास्यानिशायां तु तस्यां युक्तः सदा भवतु ॥ ६५ ॥
मिदं तनुभिर्नामभिश्च ह ॥ ६५ ॥ एकाकी यश्चरत्येष मूर्यासां रुद्र उवाच ॥ मूर्यस्य धनप्रकाशेन वीक्षते चक्षुषा प्रजाः ॥ ६६ ॥ मत्कान्मां संस्थितो
रुद्रः पिबत्यंभो गभस्तिभिः ॥ अद्यते पीयते चेह हाव्रपानादिकाम्यया ॥ ६७ ॥ तनुरंशुद्रवा सा वै देहव्यवापचायने ॥ यया वत्ते प्रजाः सर्वाः स्थिरी
भूतेन तेजसा ॥ ६८ ॥ पार्थिवी सा तनुस्तस्य सार्वा धान्यते प्रजाः ॥ या च स्थिता शरिरेषु भूतानां प्राणवृत्तिभिः ॥ ६९ ॥ वातात्मिका तु वैशा
ली सा प्राणः प्राणिनामिह ॥ पीताशितानि पचति भूतानां जठरेष्विह ॥ ७० ॥ तनुः पाशुपर्ता तस्य पाचकः सोऽग्निरुच्यते ॥ यानीह शुषिराणि स्यु
देहेष्वंतर्गतानि वै ॥ ७१ ॥ वायोः संचरणार्थानि भीमा सा प्रोच्यते तनुः ॥ वेतान्यादीक्षितानां तु या स्थितिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥ ७२ ॥ तनुरुग्रात्मिका
सा तु तेनोग्रौ दीक्षितः स्मृतः ॥ यत्तु संकल्पकं तस्य प्रजाम्बिह समास्थितम् ॥ ७३ ॥ सा तनुर्मानसी तस्य चंद्रमाः प्राणिषु स्थितः ॥ नवोनवो
यो भवति जायमानः पुनःपुनः ॥ ७४ ॥ पीयतेसा यथा कालं विबुधैः पितृभिः सह ॥ महादेवोमृतात्मा स चंद्रमा अम्मयः स्मृतः ॥ ७५ ॥
तस्य या प्रथमा नाम्ना तनू रौद्री प्रकीर्तिता ॥ पत्नी सुवर्चला तस्याः पुत्रश्चास्य शनैश्चरः ॥ ७६ ॥ भवस्य या द्वितीया तु आपो नाम्ना तनुः स्मृता ॥
तस्या धात्री स्मृता पत्नी पुत्रश्च उशना स्मृतः ॥ ७७ ॥ शर्वस्य या तृतीयस्य नाम्नो भूमिस्तनुः स्मृता ॥ तस्याः पत्नी विकेशी तु पुत्रोऽस्यांगारकः
स्मृतः ॥ ७८ ॥ ईशानस्य चतुर्थस्य नाम्ना वातस्तनुस्तु या ॥ तस्याः पत्नी शिवानाम पुत्रश्चास्या मनोजवः ॥ ७९ ॥ अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रौ
चाऽनिलस्य तु ॥ नाम्ना पशुपतेर्या तु तनुरग्निर्दिजः स्मृता ॥ ८० ॥ तस्याः पत्नी स्मृता स्वाहा स्कंदस्तस्याः सुतः स्मृतः ॥ नाम्ना षष्ठस्य या भीमा
तनुराकाशमुच्यते ॥ ८१ ॥ दिशः पत्न्यः स्मृतास्तस्य स्वर्गश्चापि सुतः स्मृतः ॥ उग्रा तनुः सममी या दीक्षिता ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८२ ॥ दीक्षा पत्नी स्मृता
तस्याः संतानः पुत्र उच्यते ॥ नाम्नाष्टमस्य महतः तनुर्या चंद्रमाः स्मृतः ॥ ८३ ॥ तस्य वै गोहिणी पत्नी पुत्रस्तस्या वृधः स्मृतः ॥ इत्येतास्तनवस्त्रस्य
नामभिः सह कीर्तिताः ॥ ८४ ॥ तासु वंद्यो नमस्यश्च प्रतिनामनूपु वै ॥ मूर्धेष्मूर्या तथा वायावग्रा व्योमन्यथ दीक्षिताः ॥ ८५ ॥ भक्तैस्तथा चंद्रमासि भक्त्या
वंधस्तु नामभिः ॥ एवं यो वेत्ति तं देवं तनुभिर्नामभिश्च ह ॥ ८६ ॥ प्रजावानेति सायुज्यमीश्वरस्य भवत्य सः ॥ इत्येतद्गो मया प्रोक्तं गुह्यं

॥ १८ ॥

मीमस्य यद्यशः ॥ ८७ ॥ शत्रोऽस्तु द्विपदे विप्राः शत्रोऽस्तु च चतुष्पदे ॥ एतत्प्रोक्तमिदानीं च तनूनां नामभिः सह ॥ महादेवस्य देवस्य भृगो
 स्तु शृणुत प्रजाः ॥ ८८ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे महादेवविभूतिवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 सूत उवाच ॥ भृगोः स्यातिर्विजज्ञे वै ईश्वरौ सुखदुःखयो ॥ शुभाशुभप्रदातारौ सर्वप्राणभृतामिह ॥ १ ॥ देवौ चातृविधातारौ मन्वन्तरवि
 चारिणौ ॥ तयोर्ज्येष्ठा तु भगिनी देवी श्रीलोकभाविनी ॥ २ ॥ सा तु नारायणं देवं पतिमस्माद्य शोभना ॥ नारायणात्मजौ तस्यां बलोन्मादौ व्यजा
 यताम् ॥ ३ ॥ बलस्य तेजः पुत्रस्तु उन्मादस्य तु संशयः ॥ तस्याऽन्ये मानसाः पुत्रा आसन् व्योमविचारिणः ॥ ४ ॥ ये वहन्ति विमानानि देवानां
 पुण्यकर्मणाम् ॥ मेरुकल्पे स्मृते भाये विधातुर्धातुरेव च ॥ ५ ॥ आयतिर्नैयातिश्चैव तयोः पुत्रौ दृढव्रतौ ॥ प्राणश्चैव मृकंडश्च ब्रह्मकोशो सनातनौ ॥ ६ ॥
 मनस्विन्यां मृकंडस्य मार्कंडेयो बभूव ह ॥ सुतो वेदशिरास्तस्य धूम्रपत्न्यामजायत ॥ ७ ॥ पीवर्या वेदशिरसः पुत्रा वंशकराः स्मृताः ॥ मार्कंडेयाः
 समाख्याता ऋषयो वेदपाशगाः ॥ ८ ॥ प्राणस्य पुंडरीकायां द्युतिमानात्मजोऽभवत् ॥ उन्नतश्च द्युतिमतः स्वनवातश्च तावुभौ ॥ ९ ॥ तयोः
 पुत्राश्च पौत्राश्च भार्गवाणां परस्परात् ॥ स्वायंभुवन्तरेऽतीता मरीचेः शृणुत प्रजाः ॥ १० ॥ पत्नी मरीचेः संभूतिर्विजज्ञे ह्यात्मसंभवम् ॥ प्रजापतेः
 पूर्णमासं कन्याश्चेमा नियोधत् ॥ ११ ॥ कृष्टिर्बृष्टिस्त्विषा चैव तथा चोपचितिः शुभा ॥ पूर्णमासः सरस्वत्यां पुत्रो द्वावुदपादयत् ॥ १२ ॥
 विरजं चैव धर्मिष्ठं पर्वशं चैव तावुभौ ॥ विरजस्यात्मजो विद्वान् सुधामा नाम विश्रुतः ॥ १३ ॥ सुधामा स तु वैराजः प्राचीं दिशमुपाश्रितः ॥
 लोकपालः स धर्मात्मा गौरीपुत्रः प्रतापवान् ॥ १४ ॥ पर्वशः पर्वगणनां प्रविष्टः स महायशः ॥ पर्वशः पर्वशायां तु जनयामास वै सुतो ॥ १५ ॥
 यजुर्धामं च धीमतं स्मंभकाश्चपमेव च ॥ तयोर्गोत्रकगौ पुत्रौ जातौ संन्यासनिश्चितौ ॥ १६ ॥ स्मृतिस्त्वंगिरिः पत्नी जज्ञे सा ह्यात्मसंभ
 वान् ॥ पुत्रौ कन्याश्चतस्रश्च पुण्यास्ता लोकविश्रुताः ॥ १७ ॥ सिनीवाली कुहूश्चैव राका चाऽनुमतिस्तथा ॥ तथैव भरताम्रे च कीर्तिमंतं च
 तावुभौ ॥ १८ ॥ अग्रेः पुत्रं च पर्जन्यं सद्वती सुषुवे तथा ॥ हिरण्यरोमा पर्जन्यो मरीच्यामुदपद्यत् ॥ १९ ॥ आप्नमंस्तुवत्यायी लोमकाः स वै
 स्मृतः ॥ यज्ञे कीर्तिमतश्चापि धनुका वीतकल्मषौ ॥ २० ॥ चार्णिणुं धृतिमंतं च उभावंगिरिसां वरौ ॥ तयोः पुत्रश्च पौत्रश्च अनोक्तः वै मह
 त्तराः ॥ २१ ॥ अनसूया विजज्ञे वै पंचात्रेयानकल्मषान् ॥ कन्यां चैव श्रुतिं नाम माता शंखपदस्य सा ॥ २२ ॥ कदमस्य तु पत्नी सा पाल
 हस्य प्रजापतेः ॥ सत्यनेत्रश्च हव्यश्च आपोमृतिः शनिश्चरः ॥ २३ ॥ सोमश्च पंचमस्तेषामासीत्स्वायंभुवन्तरे ॥ यावदेवमस्मदासीत् पद

पुत्राश्च पौत्राश्च आत्रेयाणां महात्मनाम् ॥ स्वायंभुवेंतरीताः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २५ ॥ नान्यः पुत्रः
भाष्याणां नामभिस्तत्सुताऽभवत् ॥ पूर्वजन्यानि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायंभुवेंतरे ॥ २६ ॥ मध्यमो देवदाहुश्च अत्रिनामा च त्रयोऽन्यः ॥ स्वयंभुवेंतरे
यसां तेषां सती नाम विश्वता ॥ २७ ॥ पर्जन्यजननी शुभ्रा पत्नी चाशः स्मृता शुभा ॥ पौलस्त्यस्य च ब्रह्मर्षेः प्रीतिपुत्रस्य धामतः ॥ २८ ॥
दामाश्च सुषुवे पत्नी मुजंगी च बहुन्सुतान् ॥ पौलस्त्या इति विख्याताः स्मृताः स्वायंभुवेंतरे ॥ २९ ॥ क्षमा तु सुषुवे पुत्रानुलम्ब्य प्रजा-
पतेः ॥ वताप्रवर्चसः सर्वे येषां कीर्तिः प्रतिष्ठिता ॥ ३० ॥ कर्दमश्चोर्वरीवांश्च सहिष्णुश्चेति ते त्रयः ॥ ऋषिः कनकपीठश्च शुभा कन्या यः प्रिय-
गी ॥ ३१ ॥ कर्दमस्य श्रुतिः पत्नी आत्रेय्यजनयत्स्वंयम् ॥ पुत्रं शंकपदं नाम कन्यां काम्यां तथैव च ॥ ३२ ॥ सर्वे शंकपदाः काम्यार्षिणः
पालः प्रजापतिः ॥ दक्षिणस्यां दिशि रतः काम्या दत्ता प्रियव्रते ॥ ३३ ॥ काम्या प्रियव्रताद्धमे स्वायंभुवसमान्सुतान् ॥ उग्र कन्याश्च वै व-
सन्नं सम्प्रवर्तितम् ॥ ३४ ॥ पुत्रं कनकपाठस्य सहिष्णुं नाम विश्रुतम् ॥ यशोधरा विजज्ञे वै कामदेवं सुमध्यमा ॥ ३५ ॥ ऋतोः अतममान्तरा न-
विजज्ञे संततिः कुशान् ॥ तेषां न भार्या पुत्रो वा सर्वे ते ऊर्ध्वरेतसः ॥ ३६ ॥ तानि षट्सहस्राणि पञ्चाङ्गाः काश्चित् पुत्राः ॥ अतममान्तराः पुत्राः
वार्य दिवाकरम् ॥ ३७ ॥ आभूतसंप्लवात्सर्वे पतंगसहचारिणः ॥ स्वसारौ तद्यवीयस्यौ पुत्रौ सत्यवती च ते ॥ ३८ ॥ पर्वतस्य दुषे ते वै शुभमास-
मुत्स्य तु ॥ उर्जायां तु वासिष्ठस्य वासिष्ठाः सप्त जज्ञिरे ॥ ३९ ॥ ज्यायसी च सुता तेषां पुंडरीका सुमध्यमा ॥ जननी सा ह्युतिमतः प्राणस्य
महिषी प्रिया ॥ ४० ॥ तस्यास्तु ये यवीयांसो वासिष्ठा सप्त विश्रुताः ॥ रक्षो गर्तोर्द्धबाहुश्च सवनः पवनश्च यः ॥ ४१ ॥ सुतपाः शंकुरित्येत-
सर्वे सप्तर्षयः स्मृताः ॥ रत्नो वराग्यजनयन्मार्कडेयी यशस्विनी ॥ ४२ ॥ प्रतीच्यां दिशि राजानं केतुमंतं प्रजापतिम् ॥ गोत्राणि नामभिस्तेषां
वासिष्ठानां महात्मनाम् ॥ ४३ ॥ स्वायंभुवेंतरेतितान्यग्नेस्तु शृणुत प्रजाः ॥ इत्येष ऋषिसर्गस्तु मानुर्वयः प्रकीर्तितः ॥ ४४ ॥ विस्तेर्रेणानुपूर्व्याच्च
अग्नेर्वह्न्याम्यतः परम् ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेनुपपङ्गादे ऋषिसर्गवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ मृत उवाच ॥
प्रास्तावन्नरमिमाली स्मृतः स्वायंभुवेंतरे ॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात्स्वाहा व्यजायत ॥ १ ॥ पावकं पवमानं च शुचिराग्निश्च यः स्मृतः ॥
निर्मथ्यः पवमानस्तु वैद्यः पावकः स्मृतः ॥ २ ॥ शुचिः सौरस्तु विज्ञेयः स्वाहापुत्रास्तु वे त्रयः ॥ निर्घन्धः पवमानस्तु शुचिः सौरस्तु यः स्मृतः
॥ ३ ॥ अब्योनिर्वैद्युतश्चैव तेषां स्थानानि तानि वै ॥ पवमानात्मजश्चैव कव्यबाहन उच्यते ॥ ४ ॥ पावकिः सहरक्षस्तु हव्याबाहः शुचैः सुतः ॥

11 99

25.

॥ ५ ॥ सह स्रोऽसुराणां तु त्रयाणां तु त्रयोऽग्नयः ॥ एतेषां पुत्रपौत्रास्तु चत्वारिंशन्नवैव तु ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥ नामभिस्तेषां प्रविभागं पृथक्पृथक् ॥ विश्रुतो लौकिकोऽग्निस्तु प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ॥ ७ ॥ ब्रह्मो दत्ताग्निसत्पुत्रो भरतो नाम विश्रुतः ॥
 ॥ ८ ॥ सुतस्तस्य वहन् हव्यं समाः शतम् ॥ ८ ॥ संमृतोऽथर्वणा पूर्वमेधितिः पुष्करोदधौ ॥ सोथर्वा लौकिकोऽग्निस्तु दर्पहाऽथर्वणः स्मृतः ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥ अथर्वा तु भृगुर्जज्ञे द्यग्निराथर्वणः स्मृतः ॥ तस्मात्स लौकिकोऽग्निस्तु इह्यइडाथर्वणो मृतः ॥ १० ॥ आथर्वः पवमानस्तु निर्मथ्यः कविभिः स्मृतः ॥
 ॥ ११ ॥ स ज्ञेयो गाहपत्योऽग्निस्तेस्य पुत्रद्वयं स्मृतम् ॥ ११ ॥ शंस्यस्त्वाहवनीयोऽग्निः स्मृतो यो हव्यवाहनः ॥ द्वितीयस्तु सुतः प्रोक्तः शुक्रोऽग्निर्यः प्रणीयते
 ॥ १२ ॥ तथा सव्यापसव्यौ च शंस्यस्याग्नेः सुतावुभौ ॥ शंस्यस्तु षोडश नदीश्चक्रमे हव्यवाहनः ॥ १३ ॥ यो सावाहवनीयोऽग्निरभिमानी द्विजैः
 स्मृतः ॥ कावरी कृष्णवेणां च नर्मदा यमुना तथा ॥ १४ ॥ गोदावरी वितस्तां च चन्द्रभागा मिरावतीम् ॥ विपाशां कौशिकीं चैव शतद्रुं शरयू तथा
 ॥ १५ ॥ सीतां सरस्वतीं चैव हार्दिनीं पावनीं तथा ॥ तासु षोडशायामानं प्रविभज्य पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥ आत्मानं व्यदधात्तासु धिष्णीष्वय बभूव
 सः ॥ कृत्तिका चार्णिषी धिष्णी जज्ञिरे तां धिष्ण्यः ॥ १७ ॥ धिष्णीषु जज्ञिरे यस्माद् धिष्णयस्तेन कीर्तिताः ॥ इत्येते वै नदीपुत्रा धिष्णीष्वेवं विज
 ज्ञिरे ॥ १८ ॥ तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च येऽग्नयः ॥ ताञ्शृणुध्वं समासेन कीर्त्यमानान्यथातथम् ॥ १९ ॥ विमुः प्रवाहणोर्ग्राघस्तत्रस्था
 धिष्णयोऽपरे ॥ विधीयते यथास्थानं सत्याहे सबने क्रमात् ॥ २० ॥ अनुद्देश्य निवास्यानामग्नीनां शृणुत क्रमम् ॥ सम्राडग्निः कृशानुर्यो द्वितीयो
 तर्वादिकः ॥ २१ ॥ सम्राडग्निमुवावन्ष्टौ उपतिष्ठन्ति तान् द्विजान् ॥ परिपश्यमानस्तु द्वितीयः सोऽब्रुविश्यते ॥ २२ ॥ प्रतल्कान्यो नमोनाम
 चत्वरसौ विभाव्यते ॥ हव्यस्ततो ह्यसंमृष्टः शोमित्रेभ्यो विभाव्यते ॥ २३ ॥ ऋतुधामा च सुज्योतिरौर्ध्वर्यः प्रकीर्त्यते ॥ विश्वव्यचाः समुद्रोऽ
 ग्निर्ब्रह्मस्थाने स कीर्त्यते ॥ २४ ॥ ब्रह्मज्योतिर्वसुधामा ब्रह्मस्थाने स उच्यते ॥ अजैकपादुषस्थो यः स वै शालासुखीयकः ॥ २५ ॥ अनुद्देश्योऽहि
 र्गोन्यो सोऽग्निर्विद्यतिः स्मृतः ॥ शंस्यस्यैते सुताः सर्वे उपस्थेया द्विजैः स्मृताः ॥ २६ ॥ ततो विहरणीयाश्च वक्ष्याम्यष्टौ च तत्तुतान् ॥ विमुः प्रवा
 हणोऽग्निस्तोषां धिष्ण्यस्तथा परे ॥ २७ ॥ विधीयते यथा स्थानं सौत्येहि सबने क्रमात् ॥ होत्रीयस्तु स्मृतोऽग्निर्वह्निर्यो हव्यवाहनः ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥ उशिगग्निः कविर्यस्तु पोतोग्निः स विभाव्यते ॥ २९ ॥ अश्विगग्निः कविर्वाह्यः स विभाव्यते ॥ ३० ॥ अवस्पृजो विवस्वास्तु आस्थांश्चैव स उच्यते ॥ अष्टमः सुधुग्निर्यो मार्जालीयः स उच्यते ॥ ३१ ॥

ब्र. पु.
॥ २० ॥

विष्ण्यावाहरणा ह्येते सौत्येद्वाज्यं वै द्विजैः ॥ अपां योनिः स्मृतोऽसौ स ह्यप्सुनामा विभाव्यते ॥ ३२ ॥ ततो यः पावको नाम्ना अब्जो यो गर्भं
उच्यते ॥ अग्निः सोऽभृथे ज्ञेयो वरुणेन सहेज्यते ॥ ३३ ॥ हृच्छयस्तत्सुतो ह्यग्निर्जठरे यो नृणां पचन् ॥ मृत्युमाञ्ज जाठरस्याग्नेर्विद्वानग्निः सुतः स्मृतः
॥ ३४ ॥ परस्परौत्थितः सोऽग्निर्भूतानीह विनिर्देहेत् ॥ पुत्रस्त्वग्नेर्मन्युमतो घोरः संवर्तकः स्मृतः ॥ ३५ ॥ पिबन्नपः स वसति समुद्रे वडवामुखः ॥
समुद्रवासिनः पुत्रः सहरक्षो विभाव्यते ॥ ३६ ॥ सहरक्षसुतः क्षामो गृहाणां दहते नृणाम् ॥ क्रव्यादाग्निः सुतस्तस्य पुरुषानत्ति यो मृतान् ॥ ३७ ॥
इत्येते पावकस्याग्नेः पुत्रा एव प्रकीर्त्तिताः ॥ ततः शुचिस्तु वै सौरो गंधर्वैरायुराहुतः ॥ ३८ ॥ मथितो यस्त्वरण्यां च सोऽग्निरग्निं समिधति ॥
आयुर्नाम्ना तु भगवानसौ यस्तु प्रणीयते ॥ ३९ ॥ आयुषो महिषः पुत्रः सहसो नाम तत्सुतः ॥ पाकयज्ञेष्वभीमानि सोऽग्निस्तु सहसः स्मृतः ॥ ४० ॥
पुत्रश्च सहसस्याग्नेरद्भुतः स महायशः ॥ विविधिश्चाद्भुतस्यापि पुत्रोऽग्नेस्तु महान्स्मृतः ॥ ४१ ॥ प्रायश्चित्तेष्वभीमानी हुतं भुङ्क्ते हविः सदा ॥ विवि
धेस्तु सुतो ह्यर्कस्तस्य चाग्नेः सुता इमे ॥ ४२ ॥ अनीकवान् वाजसृक् च रक्षोहा यष्टिकृत्तथा ॥ सुरभिर्वसुरत्रादो प्रविष्टो यः स रुक्मराट् ॥ ४३ ॥
शुचेरग्नेः प्रजा ह्येषा बह्वयश्च चतुर्दश ॥ इत्येते चाग्रयः प्रोक्ता प्रणीयंतेष्वेतेषु वै ॥ ४४ ॥ आदिसर्गे व्यतीता वै यामैः सह सुरोत्तमैः ॥ स्वायंभुवेंतरे
पूर्वमग्रयस्तेभिमानिनः ॥ ४५ ॥ एते विहङ्गणीयेषु चेतनाचेतनेषु वै ॥ स्थानाभिमानिनी लोके प्रागासन्हव्यवाहनाः ॥ ४६ ॥ काम्यनैमित्तिका
यज्ञेष्वेते कर्मस्ववास्थिताः ॥ पूर्वमन्वन्तरेऽतीताः शुक्रैर्यागैश्च तैः सह ॥ ४७ ॥ देवैर्महात्मभिः पुण्यैः प्रथमस्यांतरे मनोः ॥ इत्येतानि मयोक्तानि
स्थानानि स्थानिनश्च ह ॥ ४८ ॥ तैरेव तु प्रसंख्यातमतीतानागतेष्विह ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ॥ ४९ ॥ सर्वे तपस्विनो ह्येते सर्वे
ब्रह्मभृतस्तथा ॥ प्रजानां पतयः सर्वे ज्योतिष्मन्तश्च ते स्मृताः ॥ ५० ॥ स्वारोचिषादिषु ज्ञेयाः सावर्ण्यं तेषु सप्तसु ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु नामरूपप्रयो
जनैः ॥ ५१ ॥ वर्तते वर्त्तमानैश्च यामैर्देवैः सहाग्रयः ॥ अनागतैः सुरैः सार्द्धं वत्स्यतेऽनागताग्रयः ॥ ५२ ॥ इत्येष निचयोऽग्नीनामनुक्रांतो यथाक्रमम् ॥
विस्तरेणानुपूर्व्यां च पितॄणां वक्ष्यते पुनः ॥ ५३ ॥ इति श्रीब्रह्मादि महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे अग्निनिचयो नाम द्वाद
शोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ब्रह्मणः सजतः पुत्रान् पूर्वं स्वायंभुवेंतरे ॥ गात्रेभ्यो जज्ञिरे तस्य मनुष्यासुरदेवताः ॥ १ ॥ पितृवन्मन्यमानास्तं
जज्ञिरे पितरोऽपि च ॥ तेषां निसर्गः प्रासुक्तः समासाच्छ्रूयतां पुनः ॥ २ ॥ देवासुरमनुष्यांश्च सृष्ट्वा ब्रह्माभ्यमन्यत ॥ पितृवन्मन्यमाना वै जज्ञि
रेऽस्त्योपपक्षतः ॥ ३ ॥ सध्वादयः षडृतवः पितृस्तान्परिचक्षते ॥ क्रन्वः पितृणां देवा इत्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ४ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु ह्यतीतानागतेषु वै ॥

पू. भा.
अ. पा. २
अ. १३

॥ २० ॥

एते स्वायंभुवे पूर्वमुत्पन्नाश्चांतरे शुभे ॥ ५ ॥ अग्निष्वात्ता स्मृता नाम्ना तथा बर्हिषदश्च वै ॥ अयज्वानस्तथा तेषामासन्ये गृहमेधिनः ॥ ६ ॥ अग्नि
 ष्वात्ता स्मृतास्ते वै पितरो नाहिताग्रयः ॥ यज्वानस्तेषु ये त्वासन्पितरः सोमपीथिनः ॥ ७ ॥ स्मृता बर्हिषदस्ते वै पितरस्त्वग्निहोत्रिणः ॥ ऋतवः पितरो
 देवाः शास्त्रेस्मिन्निश्चयं गताः ॥ ८ ॥ मधुमाधवौ रसौ ज्ञेयौ शुचिशुक्रौ च शुष्मिणौ ॥ नभाश्चैव नभस्यश्च जीवावेताबुदाहृतौ ॥ ९ ॥ इषश्चैव तथो
 जश्च स्वधावेताबुदाहृतौ ॥ सहश्चैव सहस्यश्च घोरावेताबुदाहृतौ ॥ १० ॥ तपाश्चैव तपस्यश्च मन्युमन्तौ तु शैशिरौ ॥ कालावस्थासु षट्स्वेते मासा
 स्या वै व्यवस्थिताः ॥ ११ ॥ इमे च ऋतवः प्रोक्ताश्चेतनाचेतनेषु वै ॥ ऋतवो ब्रह्मणः पुत्रा विज्ञेयास्तेऽभिमानिनः ॥ १२ ॥ मासार्द्धमासस्थानेषु
 स्थानिनो ऋतवो मताः ॥ स्थानानां व्यतिरेकेण ज्ञेयाः स्थानाभिमानिनः ॥ १३ ॥ अहोरात्राणि मासाश्च ऋतवश्चायनानि च ॥ संवत्सराश्च स्थाना
 नि कामाख्या अभिमानिनाम् ॥ १४ ॥ एतेषु स्थानिनो ये तु कालावस्था व्यवस्थिताः ॥ तत्सत्त्वास्तदात्मानस्तान्वक्ष्यामिनिबोधत ॥ १५ ॥ पार्व
 ण्यस्थितयः संध्याः पक्षा मासार्द्धसंमिताः ॥ निमेषाश्च कलाः क्राष्टा मुहूर्ता दिवसाः क्षयाः ॥ १६ ॥ द्वावर्द्धमासौ मासस्तु द्रौमसावृत्तुरुच्यते ॥ ऋतुत्रयं
 चाप्ययनं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥ १७ ॥ संवत्सरः समेतश्च स्थानान्येतानि स्थानिनाम् ॥ ऋतवस्तु निमेषः पुत्रा विज्ञेयास्ते तथैव षट् ॥ १८ ॥ ऋतु
 पुत्राः स्मृताः पंच प्रजाः स्वार्तवलक्षणाः ॥ यस्माच्चैवार्तवेभ्यस्तु जायंते स्थानुजंगमाः ॥ १९ ॥ आर्तवाः पितरस्तस्मादृतवश्च पितामहाः ॥ समेतास्तु
 प्रसूयंते प्रजाश्चैव प्रजापतेः ॥ २० ॥ तस्मात्स्मृतः प्रजानां वै वत्सरः प्रपितामहः ॥ स्थानेषु स्थानिनो ज्ञेते स्थानात्मानः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१ ॥ तदाख्या
 स्तत्सत्त्वाश्च तदात्मानश्च ते स्मृताः ॥ प्रजापतिः स्मृतो यस्तु स तु संवत्सरो मतः ॥ २२ ॥ संवत्सरसुतो ह्यग्नि ऋत इत्युच्यते बुधैः ॥ ऋतात्तु ऋतवो
 यस्माज्जिरे ऋतवस्ततः ॥ २३ ॥ मासाः षडर्तवो ज्ञेयास्तेषां पंचार्तवाः स्मृताः ॥ द्विपदां चतुष्पदां चैव पक्षिणां सर्पलमपि ॥ २४ ॥ स्थावराणां
 च पंचानां पुष्पं कालार्तवं स्मृतम् ॥ ऋतुत्वमार्तवत्वं च पितृत्वं च प्रकीर्त्तितम् ॥ २५ ॥ इत्येते पितरो ज्ञेया ऋतवश्चार्तवाश्च ये ॥ सर्वभूतानि तेभ्यो यदुत्पद्य
 ताद्विज्जिरे ॥ २६ ॥ तस्मादेते हि पितर आर्तवा इति नः श्रुतम् ॥ मन्वंतरेष्विह त्वेते स्थिताः कालाभिमानिनः ॥ २७ ॥ कार्यकारणयुक्तास्तु ऐश्वर्या
 द्याप्य संस्थिताः ॥ स्थानाभिमानिनो ज्ञेते तिष्ठंतीह प्रसंगमात् ॥ २८ ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषदः पितरो विविधाः पुनः ॥ जज्ञे स्वधापितृभ्यस्तु द्वे कन्ये
 लोकविश्रुते ॥ २९ ॥ मेना च धारणी चैव याभ्यां धृतमिदं जगत् ॥ ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चैव ते उभे ॥ ३० ॥ पितरस्ते निजे कन्ये धर्मार्थं प्रददुः
 शुभे ॥ अग्निष्वात्तास्तु ये प्रोक्तास्तेषां मेना तु मानसी ॥ ३१ ॥ धारणी मानसी चैव कन्या बर्हिषदां स्मृता ॥ मेरोस्तां धारणीं नाम पत्न्यर्थं वा मृजन्

अ. पु.
॥ २१ ॥

जुगाम ॥ ३२ ॥ पितरस्ते बर्हिषः स्मृता ये सोमपायिनः ॥ अग्निष्वात्तास्तु तां मेना पत्नी हिमवते ददुः ॥ ३३ ॥ उपहृता स्मृता ये वै तदीहिना
मिषोक्ताः पत्नी दिमवतः पत्नी मुनाक सा व्यजायत ॥ ३४ ॥ गंगां सारद्वरां चैव पत्नी या लवणादधेः ॥ मैनाकस्यात्मजः कौचः कौचद्वीपो यतः ॥ ३५ ॥
स्मृताः ॥ मेरोस्तु पत्नी दिव्योषधिसमन्वितम् ॥ मंदरं सुषुवे पुत्रं तिषः कन्याश्च विश्रुताः ॥ ३६ ॥ वेलां च नियतिं चैव तृतीयां चयाति
मिषुः ॥ आतुर्वेदापत्तः पत्नी विधातुर्नियतिः स्मृता ॥ ३७ ॥ स्वायंभुवंस्तरे पूर्व ययोर्वै कीर्तिताः प्रजाः ॥ सुषुवे सागराद्रेला कन्यामेकामनिदि
ताम् ॥ ३८ ॥ सवर्णा नाम सामुद्रा पत्नी प्राचीनवर्हिषः ॥ सवर्णायां सुता जाता दश प्राचीनवर्हिषः ॥ ३९ ॥ सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वदस्य
पत्नीः ॥ तेषां स्वायंभुवो दक्षः पुत्रत्वं जग्मिवान्प्रभुः ॥ ४० ॥ त्र्यंबकस्याभिशापेन चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ एतच्छ्रुत्वा ततः सूतमपृच्छच्छांशपा
यिनि ॥ ४१ ॥ उत्पन्नः स कथं दक्षो ह्यभिशापाद्वस्य तु ॥ चाक्षुषस्यांतरे पूर्वं तन्नः प्रब्रूहि पृच्छनाम् ॥ ४२ ॥ इत्युक्तः कथयामास सूतो दक्षा
या कथाम् ॥ शांशपायनिमार्मत्र्य त्र्यंबकोच्छापकारणम् ॥ ४३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ दक्षस्यानुसुता ह्यष्टौ कन्या याः कीर्तिता मया ॥ स्वेभ्यो
ज्येष्ठ्या आनाय्य ताः पिताभ्यर्च्यर्च्यदृष्टे ॥ ४४ ॥ ततस्त्वेभ्यर्चिताः सर्वा न्यवसंस्ताः पितुर्गृहे ॥ तासां ज्येष्ठा सती नाम पत्नी या त्र्यंबकस्य वै
॥ ४५ ॥ नाजुहावात्मजां तां वै दक्षो रुद्रमभिद्रिषन् ॥ अकरोत्संनतिं दक्षे न कदाचिन्महेश्वरः ॥ ४६ ॥ जामाता श्वशुरे तस्मिन्स्वभावात्तेजसि
॥ ततो ज्ञात्वा सती सर्वाः स्वयं प्राप्ताः पितुर्गृहम् ॥ ४७ ॥ जगाम साप्यनाहूता मती तस्वपितुर्गृहम् ॥ ताभ्यो हीनां पिता चक्रे सत्याः पूजा
मसिमताम् ॥ ४८ ॥ ततोऽब्रवीत्सा पितरं देवी क्रोधादमर्षिताः ॥ यदीयसीभ्योप्यधमां पूजां कृत्वा मम प्रभो ॥ ४९ ॥ असत्कृत्य पितर्मां त्वं कृत्वा
नसि गार्हितम् ॥ अहं ज्येष्ठा वरिष्ठा च त्वं मां सत्कर्तुमर्हसि ॥ ५० ॥ एवमुक्ताऽब्रवीदेनां दक्षः संकल्लोचनः ॥ त्वत्तः श्रेष्ठानिष्टाश्च पूज्या बालाः
सुता मम ॥ ५१ ॥ तासां चैव तु मंतारस्ते मे बहुमताः सति ॥ ब्रह्मिष्ठाः सुतपस्काश्च महायोगाः सुधार्मिकाः ॥ ५२ ॥ गुणैश्चैवाधिकाः श्लाघ्याः
सर्वे ते त्र्यंबकात्सति ॥ वसिष्ठोऽत्रिः पुलस्त्यश्च ह्यंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ ५३ ॥ भृगुर्मरीचिश्च तथा श्रेष्ठा जामातरो मम ॥ यस्यान्मां स्पृष्टेते शर्वः
सक्ष चैवावमन्यते ॥ ५४ ॥ तेन त्वां न विभूषामि प्रतिकूलो हि मे भवः ॥ इत्युक्तवांस्तदा दक्षः संप्रसूढेन चेतसा ॥ ५५ ॥ शापार्थमात्मन
चैव ये चोक्ताः परमर्षयः ॥ तथोक्ता पितरं सा वै रुद्रा देवीदमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ वाङ्मनःकर्मभिर्यस्माददुष्टां मां विगर्हसे ॥ तस्मात्त्यजाम्यहमिमं देहं तात
तयात्मजम् ॥ ५७ ॥ ततस्तेनावमानेन सती दुःखादमर्षिता ॥ अब्रवीद्वचनं देवी नमस्कृत्य स्वयंभवे ॥ ५८ ॥ यत्राहसुपपन्ने च पुनर्देहमे

१ विष्णुवाच आने ।

भा.
अ. पा. २
अ. १३

॥ २१ ॥

भास्वता ॥ तत्राप्यहमसंभृता संभृता धार्मिकादपि ॥ ६९ ॥ गच्छेत् धर्मपत्नीत्वं त्र्यंबकस्यैव धीमतः ॥ तत्रैवाथ सम्पत्नीनां युक्तात्मानं समादधे
 ॥ ७० ॥ धारसापस्य चायेयो धारणां मनसात्मनः ॥ तत आत्मसमुत्थोऽस्या वायुना समुदीरितः ॥ सर्वांगेभ्यो विनिःसृत्य बहिस्तां भस्ममात्मकरोत
 ॥ ७१ ॥ तदुपश्रुत्य विभूतं सत्या देवोऽथ शुक्रभृत् ॥ संवादं च तयोरेका सायावयमेन शंकरः ॥ दक्षस्य च कृषीणां च कुकोप भगवान्प्रभुः
 ॥ ७२ ॥ रुद्र उवाच ॥ सर्वेषामेव लोकानां मुख्यकस्त्वविरुच्यते ॥ तं स्या धारयिष्यामि निदेशात्परमेष्ठिनः ॥ ७३ ॥ अस्यां सितो
 धृता लोकाः सर्वे तिष्ठन्ति भास्वराः ॥ तानहं धारयामीह सततं च तदाह्वया ॥ ७४ ॥ चातुर्वर्ण्यं हि देवानां वे चाप्येकं भु
 जते ॥ नाहं ते सह मोक्षये वै क्तो दास्यंति ते प्रथक् ॥ ७५ ॥ यस्मादवयता दक्ष मत्कृतेऽनुगम्या सती ॥ प्रशस्तामेतसः
 सर्वाः स्वसृता भर्तृभिः सह ॥ ७६ ॥ तस्मादेवस्वते प्राप्ते पुनरेवे मदर्शयः ॥ उत्पत्स्यन्ते द्वितीये वै मम यज्ञे वयोनिजाः ॥ ७७ ॥
 हूते वै वज्रणा शुके चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ अभिव्याहृत्य सर्वस्तान् कृत्वा तैवाहवत्पुनः ॥ ७८ ॥ भविता मातुषे राजा चाक्षुषस्य
 त्वमन्वये ॥ प्राचीनवर्हिषः पौत्रः पुत्रश्चैव प्रचेतसाम् ॥ ७९ ॥ इह पत्नेह नास्ता तु मारिषायां जनिष्यासि ॥ कन्वायां शार्विनां त्वं वै
 प्राप्ते वैवस्वतोऽन्तरे ॥ ८० ॥ विभं तत्राप्यहं तुभ्यमाचरिष्यामि दुर्धत ॥ धर्मशुके च ते कान्ते एकस्मिन्सु दुरासदे ॥ ८१ ॥ सूत उवाच ॥ तदुपश्रुत्य
 द्यास्तु रुद्रं सोऽभ्यश्रुत्पुनः ॥ मरुमात्वं मरुतेऽनिष्पृषीणां कृतमनुसि ॥ तस्मात्सार्द्धं सुसौहे न त्वां यक्ष्यंति वै द्विजाः ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वाऽऽहुर्हि
 दक्ष कूरु यमः स्वाश्रयंति कर्मसु ॥ इति वृत्तमसि तथा दिवं हित्वा पुनरायाव ॥ ८३ ॥ ततो देवैः स वैः सार्द्धं नेज्यते पृथग्विज्यते ॥ ततोऽभिव्याहृतो
 दक्षो रुद्रेणामितेजसा ॥ ८४ ॥ स्वायंभुवो तनुं त्यक्त्वा उत्पन्नो मातुषेऽपिह ॥ ८५ ॥ ज्ञात्वा गृहपतेर्दक्षो यज्ञानामीधरं प्रभुम् ॥ समस्तेतेह यज्ञे
 न जोऽभजदेवैः सह ॥ ८६ ॥ अथ देवी सती या तु प्राप्ते वैवस्वतोऽन्तरे ॥ मेनायां तामुषां देवीं जनयामास शैल्यसद ॥ ८७ ॥ या तु देवी सती
 पूर्वमसीत्यस्यसमाहमवत् ॥ सदा पत्नी भवत्येषा न तथा मुच्यते सा ॥ ८८ ॥ मास्ति च कश्यपं देवी यथादिविरुजता ॥ यथा नारायणं
 श्रीमं भवते सती युष्म ॥ ८९ ॥ विष्णुं कीर्त्तयन्ता सूर्यं वशिष्ठं चाप्यकथयती ॥ तैवास्तु विजहतांतात् भर्तृद्वयः कदाचन ॥ ९० ॥ आवर्तमानाः
 विष्णुं शार्वतेः पुनः सह ॥ परं प्राप्तेऽन्तरे दक्षो जज्ञे वै चाक्षुषेऽन्तरे ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वास्तु पत्नेतोभ्यं मारिषायां पुनरुपः ॥ जज्ञे तदाभिशापेन

॥ २२ ॥

द्वितीय इति नः श्रुतम् ॥ ८२ ॥ भृगवादयश्च ये सप्त जज्ञिरे च महर्षयः ॥ आद्ये त्रेतायुगे पूर्वं मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ ८३ ॥ देवस्य महतो यज्ञे वारु
णी विभ्रतस्तनुम् ॥ इत्येषोऽनुशयो ह्यासीत्तयोर्जान्यनगनुगः ॥ ८४ ॥ प्रजापतेश्च दक्षस्य त्र्यंबकस्य च धीमतः ॥ तस्मान्नानुशयः कार्यो वैरेष्विह
कदाचन ॥ ८५ ॥ जात्यंतरगतस्यापि भवितस्य शुभाशुभैः ॥ ख्यातिं न मुंचते जंतुस्तत्र कार्यं विपश्चिता ॥ ८६ ॥ इत्येषा समभुक्तांता कथा पापप्रमो
क्षनी ॥ या दक्षमधिकृत्येह त्वया पूर्व प्रचोदिता ॥ ८७ ॥ पितृवंशप्रसंगेन कथा ह्येषा प्रकीर्तिता ॥ पितृणामानुपूर्व्येण देवान्वक्ष्याम्यतः परम् ॥
॥ ८८ ॥ त्रेतायुगमुखे पूर्वमासन्स्वायंभुवेंतरे ॥ देवा यामा इति ख्याताः पूर्वं ये यज्ञमूनवः ॥ ८९ ॥ प्रथिता ब्रह्मणः पुत्रा अजत्वादजितास्तु ते ॥
पुत्राः स्वायंभुवस्यैते शक्ता नाम तु मानसाः ॥ ९० ॥ तेषां यतो गणा ह्येते देवानां तु त्रयः स्मृताः ॥ छंदजास्तु त्रयस्त्रिंशत्सर्गे स्वायंभुवस्य ह ॥ ९१ ॥
यदुर्ययातिर्देवौ द्वौ वीवधस्त्रासतो मतिः ॥ विभासश्च क्रतुश्चैव प्रयातिर्विश्रुतो द्युतिः ॥ ९२ ॥ वायव्यः संयमश्चैव यामा द्वादश कीर्तिताः ॥
असमश्चोग्रहश्च सुनयोऽथ शुचिश्रवाः ॥ ९३ ॥ केवलो विश्वरूपश्च सुदक्षो मधुपंस्तथा ॥ तुरीय इंद्रयुक्चैव युक्तो ग्रावजितस्तु वै ॥ ९४ ॥
जनिमा विश्वदेवा च जविष्ठो मितवानपि ॥ जरो विशुर्विभावश्च स ऋचीकोथ दुर्दिहः ॥ ९५ ॥ श्रुतिर्गृणानोऽथ बृहच्च्युक्ता द्वादश कीर्तिताः ॥
आसन्स्वायंभुवस्यैते चांतरे सोमपायिनः ॥ ९६ ॥ दीप्तिमंतो गणा ह्येते वीर्यवंतो महाबलाः ॥ तेषामिंद्रस्तदा ह्यासीत्प्रथमे विश्वभुक् प्रभुः ॥ ९७ ॥
असुरा ये तदा तेषामासन् दायदबांधवाः ॥ सुपर्णयक्षगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ ९८ ॥ अष्टौ ताः पितृभिः सार्द्धमासन्त्या देवयोनयः ॥
स्वायंभुवेंतरेऽतीताः प्रजास्तासां सहस्रशः ॥ ९९ ॥ प्रभावरूपसंपन्ना आयुषा च बलेन च ॥ विस्तरादिह नोच्यते माप्रसंगो भवेदिह ॥ १०० ॥
स्वायंभुवो विसर्गस्तु विज्ञेयः सांप्रतेन ह ॥ अतीतो वर्तमानेन दृष्टो वैवस्वते न सः ॥ १०१ ॥ प्रजाभिर्देवताभिश्च त्रैविभिः पितृभिः सह ॥ तेषां
सप्तर्षयः पूर्वमासन्त्ये तान्निबोधत ॥ १०२ ॥ भृग्वंगिरा मरीचिश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च सप्त स्वायंभुवेंतरे ॥ १०३ ॥
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वसुः ॥ ज्योतिष्मान् द्युतिमान्हव्यः सवनः सप्त एव च ॥ १०४ ॥ मनोः स्वायंभुवस्यैते दश पुत्रा महौ
चक्रुः ॥ वायुवेगा महासत्त्वा राजानः प्रथमैस्तरे ॥ १०५ ॥ सासुरं तस्सुगंधर्वं सयमोरगराक्षसम् ॥ सपिशाचमनुर्ष्यं च ससुपर्णाप्सरोगणम् ॥ १०६ ॥
न राजभ्यानुपूर्व्येण कुरुं वर्षशतैरपि ॥ बहुत्वात्नामधेयानां संख्या तेषां कुतः कुले ॥ १०७ ॥ या वै प्रजा युगाख्यास्तु आसन्स्वायंभुवेंतरे ॥ काले
न मर्यादाऽतीता अयनाद्भुगक्रमैः ॥ १०८ ॥ ऋषय उचुः ॥ क एष भगवान् कालः सर्वभूतापहारकः ॥ कस्य योनिः किमादिश्च किं सतस्त्वः किमा

५ मः
अ. पा. २
अ. १३

॥ २२ ॥

त्मकः ॥१०९॥ किमन्य चक्षुः का मूर्तिः के वा अवयवाः स्मृताः ॥ किं नामधेयं कोऽस्यात्मा एतत्त्वं इति तत्त्वतः ॥११०॥ सूर्योऽयम् ॥ सूर्योऽयम् ॥ सूर्योऽयम् ॥
 सदावः श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ॥ सूर्ययोनिर्निमेषादिः संख्याचक्षुः स उच्यते ॥१११॥ मूर्तिरस्य त्वहोरात्रो निमेषावयवश्च सः ॥ संवत्सरः सतत्त्वश्च नोप
 चास्य कलात्मकः ॥११२॥ साम्प्रतानागतार्तातकालात्मा स प्रजापतिः ॥ पंचधा प्रविभक्तां तु कालावस्थां निबोधत ॥ ११३ ॥ दिवसार्द्धमासमासश्च
 ऋतुभिस्त्वयनैस्तथा ॥ संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः ॥ ११४ ॥ इद्वत्सरस्तृतीयश्च चतुर्थश्चाल्पत्सरः ॥ पंचमो वत्सरस्तेषां कालः स
 युगसंज्ञितः ॥ ११५ ॥ तेषां तत्त्वं प्रवक्ष्यामि कीर्त्यमानं निबोधत ॥ क्रतुरग्निस्तु यः प्रोक्तः स तु संवत्सरो मतः ॥ ११६ ॥ आदितेयस्त्वसो
 सूर्यः कालाग्निः परिवत्सरः ॥ शुक्लकृष्णगातश्चापि अपां सारमयः खगः ॥ ११७ ॥ स इडावत्सरः सोमः पुराणे निश्चयं गतः ॥ यश्चायं पयो
 लोकांस्तनुभिः सप्तसप्तभिः ॥ ११८ ॥ अनुवाता च लोकस्य स वायुरनुवत्सरः ॥ अहंकारादुदयुक्त्रः संभूतो ब्रह्मणस्तु यः ॥ ११९ ॥ स रुद्रो
 वत्सरस्तेषां विज्ञेयो नीललोहितः ॥ सतत्त्वं तस्य वक्ष्यामि कीर्त्यमानं निबोधत ॥ १२० ॥ अंगप्रत्यंगसंयोगात्कालात्मा प्रपितामहः ॥ ऋक्सा
 मयजुषां योनिः पंचानां पतिरीश्वरः ॥ १२१ ॥ सोऽग्निर्यमश्च कालश्च संभूतिः स प्रजापतिः ॥ प्रोक्तः संवत्सरश्चेति सूर्ययोनिर्मनीषिभिः ॥ १२२ ॥
 यस्मात्कालविभागानां मासत्वयनयोरपि ॥ ग्रहनक्षत्रशीतोष्णवर्षाद्युःकर्मणां तथा ॥ १२३ ॥ योनिः स प्रविभागानां दिवसानां च भास्करः ॥
 वैष्णविकः प्रसन्नात्मा ब्रह्मपुत्रः प्रजापतिः ॥ १२४ ॥ एको नैकोऽथ दिवसो मासोऽथर्तुः पितामहः ॥ आदित्यः सविता भानुर्जीवनो ब्रह्मसत्कृतः
 ॥ १२५ ॥ प्रभवश्चाव्ययश्चैव भूतानां तेन भास्करः ॥ ताराभिमानी विज्ञेयो द्वितीयः परिवत्सरः ॥ १२६ ॥ सोमः सर्वोषधिपतिर्यस्मात्स प्रपि
 तामहः ॥ आजीवः सर्वभूतानां योगक्षेमकृदीश्वरः ॥ १२७ ॥ आवेशमाणः सततं बिभर्ति जगदंशुभिः ॥ तिथीनां पर्वसंधीनां पूर्णिमादर्शयोरपि
 ॥ १२८ ॥ योनिर्निशाकरो यश्च अमृतात्मा प्रजापतिः ॥ तस्मात्स पितृमान्सोमः स्मृत इद्वत्सरात्मकः ॥ १२९ ॥ प्राणापानसमानाद्यैर्व्यानोदाना
 त्मकैरपि ॥ कर्मभिः प्राणिनां लोके सवचेष्टाप्रवतर्कः ॥ १३० ॥ पंचानां चेंद्रियमनोर्बुद्धिस्मृतिबलात्मनाम् ॥ समानकालकरणक्रियाः संपादयन्नपि
 ॥ १३१ ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेश आवहप्रवहादिभिः ॥ वर्तते चोपकारैर्यस्तनुभिः सप्तसप्तभिः ॥ १३२ ॥ विधाता सर्वभूतानां क्षेमी नित्यं प्रभं
 जनः ॥ योनिर्ग्रेष्ठां भूमे रवेश्चंद्रमसश्च यः ॥ १३३ ॥ वायुः प्रजापतिर्भूतो लोकात्मा प्रपितामहः ॥ अहोरात्रकस्त्वस्मात्स वायुरनुवत्सः ॥
 ॥ १३४ ॥ एते प्रजानां पतयश्चत्वार उपपन्नजः ॥ पितरः सर्वलोकानां लोकात्मान प्रकीर्त्तयन् ॥ १३५ ॥ यथाहो ब्रह्मणो वत्सरादन्तर्भा ॥ ॥

ब. पु.
॥ २३ ॥

महर्षिर्विष्णु मन्त्रदेवो भूतात्मा मन्त्रिणसदः ॥ १३६ ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां प्रणवा ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ आत्मा ज्योतिष्य भूतानां प्रणवा ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ १३७ ॥
उत्पन्नकोऽयमवकटुद्रो वत्सर ज्योतिष्य ॥ सूर्यश्च ज्योतिष्य ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ १३८ ॥ युवानिमान्नी कालात्मा ज्योतिष्य संक्षयकादिभ्यः ॥ रुद्रः
मन्त्रिणो भूतात्मा ज्योतिष्य मन्त्रिणसदः ॥ १३९ ॥ आश्रमात्मा ज्योतिष्य मन्त्रिणसदः ॥ ततस्तस्य तु वीर्येण लोकानुमहकारकम् ॥ १४० ॥
देवत्वं तु पितृत्वं तु ज्योतिष्य ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ तस्मादे सर्वथा ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ १४१ ॥ यतः पतिः स भगवान् प्रजेयानां प्रजापतिः ॥ भावतः
सर्वभूतानां सर्वात्मा ज्योतिष्य पञ्चमे ॥ १४२ ॥ औपधीः प्रतिसंधत्ते रुद्रः क्षीणाः पुनः पुनः ॥ प्रजापतिमुखेदेवः सम्यगिष्टफलार्थिभिः ॥ १४३ ॥
त्रिभिरेव कपालेऽथ त्र्यंबकेरीषविशेषे ॥ इज्यते भगवान् यस्मात्तस्माज्ज्यंबक उच्यते ॥ १४४ ॥ गायत्री चैव त्रिष्टुप् च जगती चैव याः स्मृताः ॥
त्र्यंबक नामतः त्रेणा योनस्तु वनस्पतः ॥ १४५ ॥ तामिरेकत्वभूताभिस्त्रिविधाभिः स्तवीर्यतः ॥ त्रिसाधनः पुरोडाशस्तिकप्राणः स वै स्मृतः
॥ १४६ ॥ त्र्यंबकः स पुरोडाशस्तेनैष त्र्यंबकः स्मृतः ॥ इत्येतत्पञ्चवर्षं हि युगं प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ १४७ ॥ यश्चैष पंचधात्मा वै प्रोक्तः
संवत्सरो द्विजैः ॥ सैकः षट्को विजज्ञेऽथ मध्वादिऋतुसंज्ञकः ॥ १४८ ॥ ऋतुपुत्रार्त्तवाः पंच इति सर्गः समाप्तः ॥ इत्येष बहुमानो वै प्राणिनां
जीवितानि च ॥ नदीवेग इवस्तक्तः कालो धावति संहरन् ॥ १४९ ॥ एतेषां यदपत्यं वै तदश्वस्यं प्रमाणतः ॥ बहुत्वात्परिसंख्यातुं पुत्रपौत्रमनंत
कम् ॥ १५० ॥ इमं वंशं प्रजेशास्त्रां महतः पुण्यकर्मणाम् ॥ कीर्तयन्पुण्यकीर्त्तीनां महतीं सिद्धिमाप्नुयात् ॥ १५१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे
वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगभागे कालसंज्ञावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सूत्र उवाच ॥ अथान्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतोऽपि ॥
तुल्याभिमानिनः सर्वे जायंते नाशयन्तः ॥ १ ॥ देवाश्चाष्टविधा ये च तस्मिन्मन्त्रन्तरेऽविषाः ॥ ऋषयो मनवश्चैव सर्वे तुल्यप्रयोजनाः ॥ २ ॥
महर्षिसर्गः संक्रान्तो वंशं स्वार्थमुवस्य तु ॥ त्रिस्तरेणानुपूर्व्यां च कीर्त्यमानं निबोधत ॥ ३ ॥ मतोः स्वार्थमुवस्योऽसन् दश पोत्रास्तु तत्समाः ॥ ये
सिंघं पृथिवीं सर्वां समद्रीपां सपञ्चना ॥ ४ ॥ ससमुद्रा कस्वती प्रतिवर्षं निवेशिता ॥ स्वार्थमुवस्योऽसौ पूर्वमाद्ये वेतायुगे तथा ॥ ५ ॥ प्रियव्रतस्य पु
त्रेभ्यः पौत्रैः स्वार्थमुवस्य तु ॥ प्रजामत्त्वतपोऽप्युत्तेरिमं विविशिता ॥ ६ ॥ विश्वव्रतात्मजोमेतादृ वीरान्काम्यान्व्यजायत ॥ कन्या सा तु महा
भासा कर्ममत्ता प्रजापतेः ॥ ७ ॥ कन्ये दे दश पुत्रश्च संघादं कुर्वन् ते शुभे ॥ तयोर्वै मातरः शूराः प्रजापतिसमा दश ॥ ८ ॥ आभीज
न्स्वामिनांश्च येषां मेधातिथिर्वसुः ॥ उद्योतिष्मान् द्युनिमान्दिव्यः सवनः सन्न एव च ॥ ९ ॥ प्रियव्रतोऽभ्यर्चितान्मातममसु पार्थिवान् ॥ द्रौपद्यु

ब. मा.
अ. ग. २
अ. १४

॥ २३ ॥

तेषु धर्मेण द्वीपांस्तांश्च निबोधत ॥ १० ॥ जंबूद्वीपेश्वरं चक्रे आग्नीध्रं सुमहाबलम् ॥ उक्षद्वीपेश्वरश्चापितेन मेधातिथिः कृतः ॥ ११ ॥ शाक्य
 ले तु वपुष्मन्तं राजानं सोऽभिषिक्तवान् ॥ ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवान्प्रभुः ॥ १२ ॥ द्युतिमन्तं च राजानं कौचद्वीपेऽभ्यषेचयत् ॥ शाक्य
 द्वीपेश्वरं चापि हव्यं चक्रे प्रियव्रतः ॥ १३ ॥ पुष्कराधिपतिं चैव सवर्नं कृतवान्प्रभुः ॥ पुष्करे सवनस्याथ महावीतः सुतोऽभवत् ॥ १४ ॥ वातकि
 श्चापि द्रावेतौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ ॥ महावीतं स्मृतं वर्षं तस्य नाम्ना महात्मनः ॥ १५ ॥ नाम्ना च धातकेश्चापि धातकीखंड उच्यते ॥ हव्यं
 व्यजनयत्पुत्राञ्च शाकद्वीपेश्वराञ्च प्रभुः ॥ १६ ॥ जलदं च कुमारं च सुकुमारं मणीवकम् ॥ कुसुमोत्तरमोदाकौ सप्तमं च महाद्रुमम् ॥ १७ ॥ जलदं
 जलदस्याथ प्रथमं वर्षमुच्यते ॥ कुमारस्य तु कौमारं द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥ १८ ॥ सुकुमारं तृतीयं तु सुकुमारस्य तत्स्मृतम् ॥ मणीवन्य चतुर्थं
 तु मणीवकमिहोच्यते ॥ १९ ॥ कुसुमोत्तरवर्षं यत्पञ्चमं कुसुमोत्तरम् ॥ मोदकस्यापि मोदाकं षष्ठं वर्षं प्रकीर्तितम् ॥ २० ॥ महाद्रुमस्य नाम्ना च सप्तमं
 तन्महाद्रुमम् ॥ तेषां तु नामभिस्तानि सप्त वर्षाणि तत्र वै ॥ २१ ॥ कौचद्वीपेश्वरस्यापि पुत्रः द्युतिमतस्तु वै ॥ कुशलो मनोनुगन्धाष्णः पावनश्चांधकारकः
 ॥ २२ ॥ मुनिश्च दुंदुभिश्चैव सुताद्युतिमतस्तु वै ॥ तेषां स्वनामभिर्देशाः कौचद्वीपाश्रयाः शुभाः ॥ २३ ॥ कुशलस्य तु देशोऽनुत कौशलो नाम विश्रुतः ॥
 देशो मनोनुगस्यापि मानोनुग इति स्मृतः ॥ २४ ॥ उष्णस्योष्णः स्मृतो देश पावनस्यापि पावनः ॥ अंधकारस्य देशस्तु आंधकारः प्रकीर्तितः
 ॥ २५ ॥ मुनेश्च मौनिदेशो वै दुंदुभेर्दुंदुभिः स्मृतः ॥ एते जनपदा सप्त कौचद्वीपे तु भास्वराः ॥ २६ ॥ ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्तैवास्मन्महौजसः ॥
 उद्भिज्जो वेणुमांश्चैव वैग्यो लवणो धृतिः ॥ २७ ॥ षष्ठः प्रभाकरश्चापि सप्तमः कपिलः स्मृतः ॥ उद्भिज्जं प्रथमं वर्षं द्वितीयं वेणुमण्डलम् ॥ २८ ॥
 तृतीयं वैग्याकारं चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ पंचमं द्युतिमद्वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥ २९ ॥ सप्तमं कपिलं नाम कपिलस्य प्रकीर्तितम् ॥ तेषां
 देशा कुशद्वीपे तत्सनापान एव च ॥ ३० ॥ आश्रमाचान्युक्ताभिः प्रजाभिः समलंकृताः ॥ शाक्यलस्येश्वराः सप्त सुतास्ते च वपुष्मतः ॥ ३१ ॥
 श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ॥ वैद्युतो मानसश्चापि सुप्रभः सप्तमस्तथा ॥ ३२ ॥ श्वेतस्तु देशः श्वेतस्य हरितस्य सुहारितः ॥
 जीमूतस्तु देशः जीमूतो रोहितस्यापि रोहितः ॥ ३३ ॥ वैद्युतो वैद्युतस्यापि मानसस्य तु मानसः ॥ सुप्रभः सुप्रभस्यापि सप्तैते देश
 पालकाः ॥ ३४ ॥ प्लक्षद्वीपं प्रक्ष्यामि जंबूद्वीपाश्चत्तरम् ॥ सप्त मेधातिथिः पुत्राः प्लक्षद्वीपेश्वरा नृपाः ॥ ३५ ॥ ज्येष्ठः शांतभयो नाम द्वितीयः शिशिरः
 स्मृतः ॥ सुतोदयस्तृतीयस्तु चतुर्थो नंद उच्यते ॥ ३६ ॥ शिशिरस्तु पंचमस्तथा श्वेतः षष्ठ उच्यते ॥ धृतिस्तु सप्तमो ज्ञेयः पुत्रा मेधातिथिः

त्र. पु.
॥ २४ ॥

स्मृताः ॥ ३७ ॥ समानां नामाभिस्तेषां तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ तस्माच्छांतभयं चैव शिशिरं च सुखोदयम् ॥ ३८ ॥ आनंदं च शिवं चैव क्षेमकं
च ध्रुवं तथैव ॥ तानि तेषां समानानि सप्त वर्षाणि भागशः ॥ ३९ ॥ निवेशितानि तैस्तानि पूर्व स्वायंभुवेन ॥ मेवातिथेस्तु पुत्रैस्तेः प्लक्षद्वीपे
धनुर्षः ॥ ४० ॥ वर्णाश्रमाचारयुक्ताः प्लक्षद्वीपे प्रजाः कृताः ॥ प्लक्षद्वीपादिषु त्वेषु राक्षद्वीपातिकेषु वै ॥ ४१ ॥ ज्ञेयः पंचसु धर्मो वै वर्णाश्रम
विभाजकः ॥ सुखमायुश्च रूपं च बलं धर्मश्च नित्यशः ॥ ४२ ॥ पंचस्वेतेषु द्वीपेषु सर्वसाधारणं स्मृतम् ॥ प्लक्षद्वीपः परिष्कांतो जंबूद्वीपं निबोधत
॥ ४३ ॥ आग्नीध्रं ज्येष्ठदायादं काम्यापुत्रं महाबलम् ॥ प्रियव्रतोऽभ्यर्षिचतं जंबूद्वीपेश्वरं नृपम् ॥ ४४ ॥ तस्य पुत्रा बभूवुर्हि प्रजापतिसमा नव ॥
ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः ॥ ४५ ॥ हरिवर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थोऽभूदिलावृतः ॥ रम्यस्तु पंचमः पुत्रो हिरण्वान् पष्ठ उच्यते
॥ ४६ ॥ कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्वश्चाष्टमः स्मृतः ॥ नवमः केतुमालश्च तेषां देशान्निबोधत ॥ ४७ ॥ नाभेस्तु दक्षिणं वर्षं हिमाख्यं तु पिता ददौ ॥
हमकूटं तु यद्र्षं ददौ किंपुरुषाय तत् ॥ ४८ ॥ नैषधं यत्स्मृतं वर्षं हरिवर्षाय तं ददौ ॥ मध्यमं यत्सुमेरोस्तु ददौ स तदिलावृतम् ॥ ४९ ॥ नीलं तु यत्स्मृतं
वर्षं रम्यायैतत्पिता ददौ ॥ श्वेतं यदुत्तरं तस्मात्पित्रा दत्तं हिरण्वते ॥ ५० ॥ यदुत्तरे शृंगवतो वर्षं तत्कुरवे ददौ ॥ माल्यवन्तं तथा वर्षं भद्राश्वाय न्यवे
दयत् ॥ ५१ ॥ गन्धमादनवर्षं तु केतुमाले न्यवेदयत् ॥ इत्येतानि मयोक्तानि नव वर्षाणि भागशः ॥ ५२ ॥ आग्नीध्रस्तेषु वर्षेषु पुत्रांस्तानभ्यपे
चयत् ॥ यथाक्रमं स धर्मात्मा ततस्तु तपसि स्थितः ॥ ५३ ॥ इत्येतैः सप्तभिः कृत्स्ना सप्तद्वीपा निवेशिताः ॥ प्रियव्रतस्य पुत्रैः स्तैः पौत्रैः स्वायं
भुवस्य च ॥ ५४ ॥ एवं वर्षेषु सर्वेषु सन्निवेशाः पुनःपुनः ॥ क्रियन्ते प्रलये वृत्ते सप्त सप्तसु पार्थिवैः ॥ ५५ ॥ एवं स्वभावः कल्पानां द्वीपानां च
निवेशने ॥ यानि किं पुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ श्रुतानि तु ॥ ५६ ॥ तेषां स्वभावतः सिद्धिः सुखप्रायमयव्रतः ॥ विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्यु
भयं न च ॥ ५७ ॥ धर्माधर्मौ न तेष्वस्तां नोत्तमाधममध्यमाः ॥ न तेष्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टासु सर्वशः ॥ ५८ ॥ नाभेर्निसर्गं वक्ष्यामि
हिमाह्वेऽस्मिन्निबोधत ॥ नाभिस्त्वजनयत्पुत्रं मेरुदेव्यां महाद्युतिम् ॥ ५९ ॥ ऋषभं पार्थिवश्रेष्ठं सर्वशत्रुस्य पूर्वजम् ॥ ऋषमाद्भरतो जज्ञे वीरः पुत्र
शताग्रजः ॥ ६० ॥ सोमिषिच्यर्षभः पुत्रं महाप्रव्रज्यया स्थितः ॥ हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं भरताय न्यवेदयत् ॥ ६१ ॥ तस्मात्तु भार्गवं वर्षं तस्य नाम्ना
विदुर्बुधाः ॥ भरतस्यात्मजो विद्वान्सुमतिर्नाम धार्मिकः ॥ ६२ ॥ बभूव तस्मिन् राज्ये तं भरतस्त्वभ्यपेचयत् ॥ पुत्रमक्रामितश्रीस्तु वनं राजा
विवेश सः ॥ ६३ ॥ तेजसस्तत्सुतश्चापि प्रजापतिरमित्रजित् ॥ तेजसस्यात्मजो विद्वानिन्द्रहृन्मन् इति स्मृतः ॥ ६४ ॥ परमेष्ठी सुतश्चापि निधने

पू. भा.
अ. ५
अ. १४

॥ २४ ॥

तस्य चाप्यभूत् ॥ प्रतीहारः कुलं तस्य नाम्ना जज्ञे तदन्वयः ॥ ६५ ॥ प्रतिहर्तेति विख्यातो जज्ञे तस्यापि धीमतः ॥ उन्नेता प्रतिहर्तुस्तु भूमा
 तस्य सुतः स्मृतः ॥ ६६ ॥ उद्गीथस्तस्य पुत्रोऽभूत्प्रस्ताविश्वापि तत्सुतः ॥ प्रस्तावेस्तु विभुः पुत्रः पृथुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ ६७ ॥ पृथोश्वापि
 सुतो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥ गयस्यापि नरः पुत्रो नरस्यापि सुतो विराट् ॥ ६८ ॥ विराट्सुतो महावीर्यो धीमांस्तस्य सुतोऽभवत् ॥
 धीमतश्च महान्पुत्रो महतश्वापि भौवनः ॥ ६९ ॥ भौवनस्य सुतस्त्वष्टा विरजास्तस्य चात्मजः ॥ रजा विरजसः पुत्रः शतजिद्रजसस्तथा ॥ ७० ॥
 तस्य पुत्रशतं त्वासीद्राजानः सर्व एव तु ॥ विश्वज्योतिष्प्रधानास्ते यैरिमा वर्द्धिताः प्रजाः ॥ ७१ ॥ तैरिदं भागं वर्षं सप्तद्वीपमिहांकितम् ॥ तेषां
 वंशप्रसूतेस्तु भुक्तेयं भारती पुरा ॥ ७२ ॥ कृतव्रेतादियुक्तास्तु युगाख्या लोकसप्ततिः ॥ येऽतीतास्तैर्युगैः सार्द्धं गजानम्ने नदन्वयाः ॥ ७३ ॥ स्वायं
 भुवऽतरे पूर्वं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ एवं स्वायंभुवः सर्गो येनेदं पूरितं जगत् ॥ ७४ ॥ ऋषिभिर्देवैश्चापि पितृगन्धर्वगक्षसैः ॥ यक्षभूतपिशाचैश्च
 मनुष्यमृगपक्षिभिः ॥ तेषां सृष्टिरियं प्रोक्ता युगैः सह विवर्त्तते ॥ ७५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुपंगपादे प्रियव्रतवं
 शानुकीर्तनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवं प्रजासन्निवेशं श्रुत्वा वै शांशपायनिः ॥ पप्रच्छ नियतं सूतं पृथिव्युदधिवि
 स्तरम् ॥ १ ॥ कात द्वीपा समुद्रा वा पर्वता वा कति स्मृताः ॥ किर्यांति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः स्मृताः ॥ २ ॥ महाभूतप्रमाणं च लोकालोकं
 तथैव च ॥ पर्यायं परिमाणं च गतिं चंद्रार्कयोस्तथा ॥ एतत्प्रब्रूहि नः सर्वं विस्तरेण यथार्थतः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ हंत वोऽहं प्रवक्ष्यामि
 पृथिव्यायामविस्तरम् ॥ ४ ॥ संख्यां चैव समुद्राणां द्वीपानां चैव विस्तरम् ॥ द्वीपभेदसहस्राणि सप्तस्वन्तर्गतानि च ॥ ५ ॥ न शक्यं ते क्रमेणैव वक्तुं
 यैः सततं जगत् ॥ सप्त द्वीपान्प्रवक्ष्यामि चन्द्रादित्यग्रहैः सह ॥ ६ ॥ तेषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ आचिंत्याः खलु ये भावा
 न तांस्तर्केण साधयेत् ॥ ७ ॥ प्रकृतिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यं प्रचक्षते ॥ नववर्षं प्रवक्ष्यामि जंबूद्वीपं यथातथम् ॥ ८ ॥ विस्तरगणद्वयं चैव
 योजनैस्तन्निरोधतः ॥ यतमेकं सहस्राणां योजनं प्रमाणं ततः ॥ ९ ॥ नानाजनपदाकीर्णं पूर्वं च विदिष्यते ॥ १० ॥ पर्वतैरुपशोभितः ॥ ११ ॥ सर्वभूतनिबद्धः ॥ १२ ॥ पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिः सन्तस्तथा ॥ १३ ॥ पर्वतः पृथुमंडलः ॥ नवमि वावृतः सर्गः पुनर्भूतवाचने ॥ १४ ॥ लवणेन समुद्रेण सर्वतः पारिवर्त्तितः ॥ जंबूद्वीपः ॥ तस्मात् ॥ पूर्वतः ॥ १५ ॥
 ॥ १३ ॥ प्रागायताः सुपर्माणः पाडेमे वर्षेपर्वतः ॥ यत्प्रागाः सुभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥ १४ ॥ विष्णुप्रवक्ष्यते ॥ यत्प्रागाः सुभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ॥ १५ ॥

ब्र. पु.
॥ २५ ॥

सर्वतुषु सुखश्चापि निपद्यते ॥ १७ ॥ नानावर्णस्तु पार्श्वे प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १७ ॥ नानावर्णस्तु पार्श्वे प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १७ ॥ नानावर्णस्तु पार्श्वे प्रजापतिगुणान्वितः ॥ १७ ॥
श्वेतवर्णश्च ब्राह्मणस्तस्य नानावर्णः ॥ १८ ॥ पार्श्वस्तु तस्तस्य रक्तवर्णः स्वभावतः ॥ तेनास्य सप्तवर्णस्तु मेरुनामधेयपर्वतः ॥ १९ ॥ पीतश्च
क्षिणोत्तरीयो तेन वैश्यत्वमप्यते ॥ भृंगपत्रनिभश्चापि प्राश्निमेन समाचितः ॥ २० ॥ तेनास्य सप्तवर्णस्तु मेरुनामधेयपर्वतः ॥ १९ ॥ पीतश्च
वतः प्रोक्तो वर्णतः परिमाणतः ॥ २१ ॥ नीलश्च वैदूर्यमयः श्वेतः शुक्रो हिरण्यमयः ॥ मयूरवर्णस्तु शातकीभश्च शृंगवान् ॥ २२ ॥ एते पर्वतरा
जानः सिद्धचारणसेविताः ॥ तेषामन्तरिक्षं भो नवसादस्र उच्यते ॥ २३ ॥ मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोः समन्ततः ॥ नैवेवं तु सहस्राणि विस्तीर्ण
सर्वतस्तु ततः ॥ २४ ॥ मध्ये तस्य महामेरोर्विधूम इति पावकः ॥ वेद्यर्द्धं दक्षिणं मेरोरुत्तरार्द्धं तथोत्तरम् ॥ २५ ॥ वर्षाणि यानि पट् चैव तेषां ये
वर्षपर्वताः ॥ द्वे द्वे सदस्ये विस्तीर्णा योजनानां समुच्छ्रयात् ॥ २६ ॥ जंबूद्वीपस्य विस्तारात्तेषामायाम् उच्यते ॥ योजनानां सहस्राणि शतं द्वावायतौ
शिरी ॥ २७ ॥ नीलश्च निप्रभश्चैव ताभ्यां दीप्तास्तु ये परे ॥ श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृगवास्तथा ॥ २८ ॥ नवती द्वे अशीती द्वे सहस्राण्यायतास्तु
तेः ॥ तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै ॥ २९ ॥ प्रपातविभ्रमेस्तैस्तु पर्वतरावृतानि तु ॥ संततानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् ॥ ३० ॥
पर्वतैः तेषु सत्त्वानि नामाजातीनि सर्वशः ॥ इदं हेमवतं वर्षं भूयतं नाम विश्रुतम् ॥ ३१ ॥ हेमकूटं परं ह्यस्यान्नाम्ना किंपुरुषं स्मृतम् ॥ नैषधं-हेमकूटात्तु
हरिवर्षं तदुच्यते ॥ ३२ ॥ हरिवर्षात्परं चापि मेरोश्च तद्विलावृतम् ॥ इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ॥ ३३ ॥ रम्यकात्परतः श्वेतं विश्रुतं तद्वि
रम्यकम् ॥ हिरण्यकात्परं चैव भृंगवत्तः कुरु स्मृतम् ॥ ३४ ॥ धनुःसंस्थे तु विज्ञेये द्वे वर्षे दक्षिणोत्तरे ॥ दीर्घाणि तत्र चत्वारि मध्यमं तद्विलावृतम् ॥ ३५ ॥
अर्वाकं च निप्रभस्याथ वेद्यर्द्धं दक्षिणं स्मृतम् ॥ परं नीलवतो यत्र वेद्यर्द्धं तु तदुत्तरम् ॥ ३६ ॥ वेद्यर्द्धं दक्षिणे त्रीणि त्रीणि वर्षाणि चोत्तरे ॥ तयोर्मध्ये तु
विज्ञेयो मेरोश्च इलावृतम् ॥ ३७ ॥ दक्षिणे तु नीलस्य निप्रभस्योत्तरेण तु ॥ उदगायतो महाशीलो माल्यवात्राम नामतः ॥ ३८ ॥ योजनानां सहस्रं
तु शान्तिप्रदायकः ॥ आश्रयतस्तु महाशीलो माल्यवात्राम नामतः ॥ ३९ ॥ अस्य प्रतीक्षां विज्ञेयः पर्वतो गंधमादनः ॥ आश्रयतोऽथ विस्ताराग्न्यास्यवा
॥ ४० ॥ परिमंशुर्मध्ये कनकपर्वतः ॥ चतुर्वर्णः स सौवर्णः चतुरस्रः समुच्छ्रितः ॥ ४१ ॥ सुमेरुः शुशुमे शुभ्रो राजवत्समपि

पु. भा.
अ. पा. २
अ. ३५

॥ २५ ॥

दितः ॥ तरुणादित्यवर्णाभो त्रिध्रुम इव प्राक्कः ॥ ४२ ॥ योजनानां सहस्राणि चतुरशीतिरुच्युतः ॥ प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तृतः षोडशैव तु
 ॥ ४३ ॥ शरावसंस्थितत्वास्तु द्वात्रिंशत्सु विस्तृतः ॥ विस्तारात्रिगुणस्तस्य परिणाहः समंततः ॥ ४४ ॥ मंडलेन प्रमाणेन त्र्यसे मानं तदिष्यते ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां समंततः ॥ ४५ ॥ अष्टाभिधिकाणि स्युष्यसे मानं प्रकीर्तितम् ॥ चतुस्त्रेण मानेन परिणाहः समंततः ॥ ४६ ॥
 त्रयः सप्तसहस्राणि योजनानां विधीयते ॥ स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः ॥ ४७ ॥ भुवनैरावृतः सर्वो जातहृत्पमयैः शुभैः ॥
 तत्र वेवगणाः सर्वे गंधर्वोऽराराक्षसाः ॥ ४८ ॥ शैलराजे प्रहश्यंते शुभाश्चाप्सरसां गणाः ॥ स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनेः ॥ ४९ ॥
 प्रतापो यस्य देशा वै चतुःपार्श्वेऽधिष्ठिताः ॥ भद्राश्चाभस्ताश्चैव केतुमालाश्च पश्चिमाः ॥ ५० ॥ उत्तराः कुरवश्चैव कृतपुण्यप्रति
 श्रयाः ॥ गंधमादनपार्श्वे तु परैषाऽपरगंडिका ॥ ५१ ॥ सर्वर्तुस्मणीया च नित्यं प्रमुदिता शिवा ॥ द्वात्रिंशत् सहस्राणि योजनैः
 पूर्वपश्चिमात् ॥ ५२ ॥ आयामतश्चतुर्दिशत्सहस्राणि प्रमाणतः ॥ तत्र ते शुभकर्माणः केतुमालाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५३ ॥ तत्र काला नराः सर्वे म
 हास्रवा महाबलाः ॥ स्त्रियश्चोत्पलपत्राभाः सर्वास्ताः प्रियदर्शनाः ॥ ५४ ॥ तत्र दिव्यो महावृक्षः पनसः षड्रसाश्रयः ॥ ईश्वरो ब्रह्मणः पुत्रः कामचारी
 मनोजवः ॥ ५५ ॥ तस्य पीत्वा फलरसं जीवंति च समायुतम् ॥ पार्श्वे माल्यवतश्चापि पूर्वेऽपूर्वा तु गंडिका ॥ ५६ ॥ आयामादथ विस्ताराद्य
 त्रैषापरगंडिका ॥ भद्राश्चास्तत्र विज्ञेया नित्यं सुखितमानसाः ॥ ५७ ॥ भद्रशालवनं चात्र कालाग्रस्तु महाद्रुमः ॥ तत्र ते पुरुषाः श्वेता महो
 त्साहा बलान्विताः ॥ ५८ ॥ स्त्रियः कुसुदवर्णाभाः सुंदर्यः प्रियदर्शनाः ॥ चंद्रप्रभाश्चंद्रवर्णाः पूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ ५९ ॥ चंद्रश्चितलगाव्यस्ताः
 स्त्रिय उत्पलगंधिकाः ॥ दशवर्षसहस्राणि तेषामायुर्नममयम् ॥ ६० ॥ कालाग्रस्य रसं पीत्वा सर्वे च स्थिरयौवनाः ॥ दक्षिणेन तु श्वेतस्य नील
 स्योत्तरेण च ॥ ६१ ॥ वर्षं रमणकं नाम ज्ञायते तत्र मानवाः ॥ रतिप्रधाना विमला ज्ञादौर्बध्यवर्णिताः ॥ ६२ ॥ शुक्राऽभिजनसंपन्नाः सर्वे च
 विपरीनाः ॥ तत्रापि सुमहान्वृक्षो न्यग्रोधो रोहितो महान् ॥ ६३ ॥ तस्यपि ते फलरसं पिबन्तो वर्धयन्ति वै ॥ दशवर्षसहस्राणि शतानि दश वंश
 ॥ ६४ ॥ जीवंति ते महाभावाः सदा हृष्टा वपुःश्रिताः ॥ दक्षिणे वै शुभावतः श्वेतस्याप्युत्तरेण च ॥ ६५ ॥ वर्षं हेरुष्वतं नाम यत्र हेरुष्वती
 ॥ महाबलाः सुतेजस्का ज्ञायते तत्र मानवाः ॥ ६६ ॥ ज्ञाता वीरा महासत्त्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ एकादशसहस्राणि वर्षाणां ते महाजिप्तः
 ॥ ६७ ॥ आशुभमाणं जीवंति शतानि तत्र पंच च ॥ यस्मिन्पार्श्वे महावृक्षो लकुचः षड्रसाश्रयः ॥ ६८ ॥ तस्य पीत्वा फलरसं ते जीवंति

ब. पु.
॥ २६ ॥

निरामयाः ॥ त्रीणि शृंगवतः शृंगाण्युच्छ्रितानि महांति च ॥ ६९ ॥ एकं मणिमयं तेषामेकं चैव हिरण्यमयम् ॥ मर्गत्रयं चैकं भवनैरुपशोभितम् ॥ ७० ॥ उत्तरे वै शृंगवतः समुद्रस्य च दक्षिणे ॥ कुरवस्तत्र तद्वर्षं पुण्यं सिद्धनिषेवितम् ॥ ७१ ॥ तत्र वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः ॥ वस्त्राणि च प्रसूयन्ते फलेष्वाभरणानि च ॥ ७२ ॥ सर्वकामप्रदास्तत्र केचिद्वृक्षा मनोरमाः ॥ गन्धर्वर्णरसोपेतं प्रक्षरन्ति मधूत्तमम् ॥ ७३ ॥ अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ॥ ये क्षरन्ति सदा क्षीरं षड्रसं ह्यमृतोपमम् ॥ ७४ ॥ सर्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मकांचनवालुका ॥ सर्वतु सुखसंपन्ना त्रिष्पंका नीरजा शुभा ॥ ७५ ॥ देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाः सर्वे च स्थिग्यावनाः ॥ ७६ ॥ मिथुनानि प्रसूयन्ते स्त्रियश्चाप्सरसः समाः ॥ तेषां ते क्षीरिणां क्षीरं पिबन्ति ह्यमृतोपमम् ॥ ७७ ॥ मिथुनं जायते सद्यः समं चैव विवर्द्धते ॥ समं शीलं च रूपं च प्रियता चैव तत्समा ॥ ७८ ॥ अन्योन्यमनुरक्ताश्च चक्रवाकसधर्मिणः ॥ अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं सुखनिषेविणः ॥ ७९ ॥ त्रयोदशसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ॥ जीवन्ति ते महावीर्या न चान्यस्त्रीनिषेविणः ॥ ८० ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयनुपंगपादे पृथिव्यायामविस्तरं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ स्मृत उवाच ॥ एवमेव निमग्नो वै वर्षाणां भारते शुभे ॥ दृष्टः परमतत्त्वज्ञैर्भूयः किं वर्णयामि वः ॥ १ ॥ ऋषिरुवाच ॥ यदिदं भारतं वर्षं यस्मिन्स्वायंभुवादयः ॥ चतुर्दशैते मनवः प्रजासर्गेऽभवन्पुनः ॥ २ ॥ एतद्देदितुमिच्छामस्तत्रो निगद सत्तम ॥ एतच्छ्रुतवक्त्रस्तेषामब्रवीद्रोमहर्षणः ॥ ३ ॥ अत्र वो वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन् भारते प्रजाः ॥ इदं तु मध्यमं चित्रं शुभाशुभफलोदयम् ॥ ४ ॥ उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमवदक्षिणं च यत् ॥ वर्षं तद्भारतं नाम यत्रेयं भारती प्रजा ॥ ५ ॥ भग्नाश्च प्रजानां वै मनुर्भरत उच्यते ॥ निरुक्तवचनाच्चैवं वर्षं तद्भारतं स्मृतम् ॥ ६ ॥ इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यश्चातश्च गम्यते ॥ न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधीयते ॥ ७ ॥ भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोधत ॥ समुद्रांतरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्याः परस्परम् ॥ ८ ॥ इंद्रद्वीपः कशेरुमस्तिप्रवर्णो गभस्तिमान् ॥ नागद्वीपस्तथा सौम्यो गांधर्वस्त्वथ वारुणः ॥ ९ ॥ अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ॥ योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥ १० ॥ आयता ह्यकुमार्या वै चागंगाप्रभवाश्च वै ॥ तिर्यगुत्तरविस्तीर्णः सहस्राणि नवैव त ॥ ११ ॥ द्वीपो ह्युपनिविष्टोऽयं म्लच्छैर्यतेषु सर्वशः ॥ पूर्वं किमना ह्यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये शूद्राश्च भागशः ॥ इज्यायुधवाणिज्याभिर्वर्तयन्तो व्यवस्थिताः ॥ १३ ॥ तेषां संव्यवहारोऽत्र वर्तते वै परस्परम् ॥ धर्मार्थकामसंयुक्ता वर्णानां तु स्वकर्मसु ॥ १४ ॥ संकल्पः पञ्चमानां च ह्यश्रमाणां यथाविधि ॥ इह स्वर्गोपवर्गार्थं प्रवृत्तियेषु

पू. भा.
अ. पा. २
अ. १६

॥ २६ ॥

मानुषी ॥ १५ ॥ यमवयं नवमो द्वीपास्तयगायाम उच्यते ॥ कृत्स्नं जयति यो ह्येनं सम्राडित्यभिधीयते ॥ १६ ॥ अयं लोकस्तु वै मप्राडित्यभिधीयते ॥
 विराट् स्मृतम् ॥ स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विस्तृतम् ॥ १७ ॥ सप्तैवास्मिन्सुपर्वाणो विभुताः कुलपर्वताः ॥ महेन्द्रो मलयः सद्यः शुक्तिमान्
 सपर्वतः ॥ १८ ॥ विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ तेषां सहस्रशश्चान्ये पर्वतास्तु समीपगाः ॥ १९ ॥ अविज्ञाताः सारवती विपुलाश्चित्रसान्वः ॥
 मंदरः पर्वतश्चेष्टो वेहागे दुर्दुस्तथा ॥ २० ॥ कोलाहलः ससुरसो मैनाको वैद्युतस्तथा ॥ वातंधमो नागगिरिस्तथा पाण्डुरपर्वतः ॥ २१ ॥ तुंगप्रस्थः
 कृष्णगिरिर्गोधनो गिरिरेव च ॥ पुष्पागिर्युज्यते च शैलो रैतकस्तथा ॥ २२ ॥ श्रीपर्वतश्चित्रकूटः कूटशैलो गिरिस्तथा ॥ अन्ये तेभ्योऽपरि
 ज्ञाता ह्रस्वा स्वरूपापजीविनः ॥ २३ ॥ तैर्विमिश्रा जनपदा आर्या म्लेच्छाश्च भागशः ॥ पीयंते यैरिमा नद्यो गंगा सिंधुः सरस्वती ॥ २४ ॥ शतद्र
 वंभ्रभागा च यमुना सरयुस्तथा ॥ इगवती वितस्ता च विपाशा देविका कुहूः ॥ २५ ॥ गोमती धूतपापा च बुदबुदा च दृषद्वती ॥ काशिकी त्रिदिवा
 चैव निर्धारी गंडकी तथा ॥ २६ ॥ चक्षुर्लोहित इत्येता हिमवत्पादानि स्मृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेदवती वृत्रघ्नी सिंधुरेव च ॥ २७ ॥ वर्णाशा नंदना
 चैव सदान्तरा महानदी ॥ पाशा चर्मण्वती नृपा विदिशा वेत्रान्यपि ॥ २८ ॥ क्षिप्रा ह्यवती च तथा पारियात्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणो महानदश्चैव
 नर्मदा सुग्मा क्रिया ॥ २९ ॥ मंदाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च ॥ तमसा पिप्पला श्येना कर्मोदा पिशाचिका ॥ ३० ॥ चित्रोपला विशा
 ला च वंजुला वान्तुवाहिनी ॥ सनेरुजा शुक्तिमती मंजुती त्रिदिवा क्रतुः ॥ ३१ ॥ ऋक्षवत्संप्रसूतास्ता नद्यो मणिजलाः शिवाः ॥ ताप्यो पयाष्णी
 निर्विंध्या सपा च निषधा नदी ॥ ३२ ॥ वर्णी वैतरणी चैव क्षिप्रा वाला कमुद्रती ॥ तोया चैव महागौरी दुर्गा वान्रशिला तथा ॥ ३३ ॥ विन्ध्या
 दप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥ गोदावरी भीमरथो कृष्णवेणाथ वज्रुला ॥ ३४ ॥ तुंगभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेर्यथापि च ॥ दक्षिणप्रवहा
 नद्यः सद्यपादादिनिःस्मृताः ॥ ३५ ॥ कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती ॥ नद्योऽभिजाता मलयात्सर्वाः शीतजलाः शुभाः ॥ ३६ ॥ त्रि
 माना ऋषिकुल्या च वंजुला त्रिदिवावला ॥ लांगूलिनी वंशधरा महेन्द्रतनयाः स्मृताः ॥ ३७ ॥ ऋषिकुल्या कुमारी च मंदगा मंदगानिनी ॥ कृपा
 पलाशिनी चैव शुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ ३८ ॥ तास्तु नद्यः सरस्वत्यः सर्वा गंगाः समुद्रगाः ॥ विश्वस्य मानसः सर्वा जनतदावहगाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
 तासां नद्योऽन्योऽन्याः शतशोऽप्य महस्रशः ॥ तान्मिमे कुरुपांचालाः शाल्वा माद्रेयजांगलाः ॥ ४० ॥ शूरभेना भद्रकाग वांधाः शतपटवगाः ॥ मन्मथाः
 कुशल्यः सौशल्यः कुंतलाः काशिकेशलाः ॥ ४१ ॥ गोधा भद्रा कर्लिगाश्च मागधा चोत्कलैः सह ॥ मध्यदेश्या जनपदाः प्रायगस्मिन्त्र कीर्ति

ता ॥ २२ ॥ सहास्य चोत्तरांतेषु यत्र गोदावरी नदी ॥ पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो मनोमः ॥ ४३ ॥ तत्र गोवर्द्धनं नाम पुं रामेण निम्नं
 ॥ ४४ ॥ रामप्रियार्थं स्वर्गीया वृक्षा क्रियास्तथोपधीः ॥ ४४ ॥ भरद्वाजेन मुनिना तत्प्रियायैवरोमिताः ॥ अतः पुरवर्गेदेशस्तेन जज्ञे मनोमः ॥ ४५ ॥
 नाड्योका वाटधानाश्च आभीरा कालतोयकाः ॥ अपरांताश्च सुद्धाश्च पाञ्चालाश्चर्ममंडलाः ॥ ४६ ॥ मांधारा यवनाश्चैव सिंधुसौवीरमण्डलाः ॥ चीनाश्चैव
 तुवांगश्च पल्लवा गिरिगह्वराः ॥ ४७ ॥ शका भद्राः कुलिदाश्च पारदा विन्ध्यचूलिकाः ॥ अभीषाहा उद्धताश्च केकया दशमालिकाः ॥ ४८ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्यशूद्रकुलानि तु ॥ कांबोजा दरदाश्चैव बर्बरा अंगलौहिकाः ॥ ४९ ॥ अत्रयः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्च दशरुकाः ॥ त्र्यम्बका
 स्तालशालाश्च भूपिका ईजिकैः सह ॥ ५० ॥ एते देशा उदीच्या वै प्रच्यान्देशान्निबोधत ॥ अंगा वंगाश्चोलभद्रा किरातानां च जातयः ॥ तोमरा हंमभ
 गाश्च काश्मीरास्तंगणास्तथा ॥ ५१ ॥ झिल्लिकाश्चाडुकाश्चैव हुणदवास्तथैव च ॥ ५२ ॥ अंध्रवाका मुद्गरका अंतर्गिरिवारगिराः ॥ ततः प्लवंगवो
 ज्ञयो मलदा मलवार्तिकाः ॥ ५३ ॥ समंतराः प्रावृषेया भार्गवा गोपपार्थिवाः ॥ प्रागज्योतिषाश्च पुंड्राश्च विदेहास्ताम्रलसकाः ॥ ५४ ॥ मल्ल
 ममधगोनदाः प्राच्यां जनपदाः स्मृताः ॥ अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः ॥ ५५ ॥ पांड्याश्च केरलाश्चैव चोला कुन्यास्तथैव च ॥
 सेतुका भूपिकाश्चैव क्षपणा वनवासिकाः ॥ ५६ ॥ माहाराष्ट्रा महिषिकाः कर्लेगाश्चैव सर्वशः ॥ आभीराश्च सहेषिका आरव्या भगवास्तथा ॥ ५७ ॥
 पुल्लिदा विन्ध्यमौलीया वैदर्भा दंडकैः सह ॥ पौरिका मौलिकाश्चैव अश्मका भोगवर्द्धनाः ॥ ५८ ॥ कोंकणाः कंतलाश्चैव कुलिन्दाङ्गमागिषाः ॥
 दक्षिणाश्चैवाये देशा अपरांस्तान्निबोधत ॥ ५९ ॥ सूर्यारकाः कलिवना दुर्गालाः कुन्तलैः सह ॥ पौलेयाश्च किराताश्च रूपकाम्तापकैः सह ॥
 ॥ ६० ॥ तथा करीतयश्चैव सर्वे चैव करंधराः ॥ नासिकाश्चैव ये चान्ये ये चैवांतरनर्मदाः ॥ ६१ ॥ सहकच्छाः समादेयः सह सारस्वतैरपि ॥
 कच्छिपाश्च मुराष्ट्राश्च आनर्ताश्चार्दुदः सह ॥ ६२ ॥ इत्येते अपरांताश्च शृणुध्वं विन्ध्यवासिनः ॥ मलदाश्च करुषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह ॥ ६३ ॥
 उत्तमानां वशाणांश्च भोजाः किष्किंधकैः सह ॥ तोशलाः कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा ॥ ६४ ॥ तुहुण्डा बर्बराश्चैव षट्पुरा नैपथैः सह ॥ अनूपास्तु
 डिकेराश्च वीनिहोत्रा ह्यवंतयः ॥ ६५ ॥ एते जनपदाः सर्वे विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ॥ अतो देशान्प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये ॥ ६६ ॥ निंदीरा
 हंसभार्गाश्च कुपथास्तंगणाः शकाः ॥ अप्रवावरणाश्चैव ऊर्णा दवाः सद्गुकाः ॥ ६७ ॥ त्रिगर्ता मंडलाश्चैव किरातास्तामरैः सह ॥ चत्वारि भारते वीर्य युमानि

अथोऽबुवन् ॥ ६८ ॥ कृतं त्रेतायुगं चैव द्वापरं तिथ्यमेव च ॥ तेषां निसर्गवृक्ष्यामि उपरीष्टादशोपतः ॥ ६९ ॥ इति श्रीमद् महापुराणे वाराणसे पूर्वभागे विष्णवेऽ
 तुंगपाद भक्तवर्षनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ अथ उचुः ॥ यत्र किंपुरुषे वर्षं हरिवर्षं तथैव च ॥ अथर्वनो यथातथैव कीर्तितं भारतं त्वया ॥ १७ ॥
 स्वाचोऽनुशूया यत्र वो विप्रान्तच्छृणुध्वमतद्रिताः ॥ पुनर्वसुः किंपुरुषे सुमहामहोत्सवः ॥ १८ ॥ अथर्वनो यथातथैव कीर्तितं भारतं त्वया ॥ १९ ॥
 पाः क्षिप्रश्चाप्सरसोपमाः ॥ २० ॥ अनामया अशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ॥ जायते मानवास्तत्र नित्यं तत्र नमोः ॥ २१ ॥ वर्षं किंपुरुषे पुण्यं दूरी मनुजैः
 शुभः ॥ तस्य किंपुरुषः सर्वेष्विन्द्र हि रसमुत्तमम् ॥ २२ ॥ ततः परं किंपुरुषो हरिवर्षः प्रचलते ॥ मनुजैस्तत्संकाशा जायते तत्र मानवाः ॥ २३ ॥
 श्रुताः सर्वे देवानूकाश्च सर्वशः ॥ हरिवर्षे नराः सर्वे पितृतीक्षुरसं शुभम् ॥ २४ ॥ अथर्वनो यथातथैव कीर्तितं भारतं त्वया ॥ २५ ॥
 मुदितमानसाः ॥ २६ ॥ न जरा बाधते तत्र न प्रियंते च तेऽचिरात् ॥ मध्यमे मनुष्या प्रोक्तं नामा वर्षमिलम्बतम् ॥ २७ ॥ न तत्र सूर्यस्तपति ॥ न
 जीर्यति मानवाः ॥ चंद्रसूर्यौ सनक्षत्रौ न प्रकाशाविलावृते ॥ २८ ॥ पद्मप्रभाः पद्मवर्णास्तथा पद्मनिभेष्वाः ॥ पद्मवर्षसुगंधाश्च ताम्रं तत्र मानवाः ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥ जंबूफलरसाहारा अनिष्यंदाः सुगंधिनः ॥ मनस्विनां भुक्तभोगाः सत्कर्मफलभोगिनः ॥ ३१ ॥ देवलैकच्युताश्चैव महारजसांससु ॥
 त्रयोदशसहस्राणि वर्षाणां ते नरात्तमाः ॥ ३२ ॥ आयुःप्रमाणं जीवन्ति य तु वर्षे इलावृते ॥ मेरोः पर्वतस्य यं नवसाहस्रविस्तृतम् ॥ ३३ ॥
 तानां सहस्राणि षड्शतस्य विस्तरः ॥ चतुरस्रं समंताच्च शरावाकरसंस्थितम् ॥ ३४ ॥ मेरोः पर्वतस्य यं नवसाहस्रविस्तृतम् ॥ चतुरस्रं समंताच्च
 णि मध्यमादनपर्वतः ॥ ३५ ॥ उदग्दक्षिणतश्चैव आनीलनिषधायतः ॥ चत्वारिंशत्सहस्राणि पर्वताः पर्वतलाव ॥ ३६ ॥ सहस्रसहस्रं तानां
 च विस्तृतः ॥ पूर्वेण माल्यवाञ्छलस्तत्प्रमाणः प्रकीर्तितः ॥ ३७ ॥ दक्षिणेन तु नीलं च निषधस्तत्तरेण तु ॥ तेषां मध्ये गङ्गा नदी ॥ ३८ ॥
 प्रतिष्ठितः ॥ ३९ ॥ सर्वेषामेव शैलानामवगाढो यथा भवेत् ॥ विस्तरस्तत्प्रमाणः स्याद्वानामो विष्णोः कृतः ॥ ४० ॥ कृताभावास्तुमास्त्य महीर्षिर्लोकानां
 तः ॥ आयामाः परिहीयन्ते चतुरस्रसमाः स्मृताः ॥ ४१ ॥ इलावृते चतुष्कोणे निर्दिती मध्यमे मनुष्याः ॥ प्रभिरजिनसंकाशा जंघुरवती नदी ॥ ४२ ॥
 मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे निषधस्त्यातरेण च ॥ मुदर्थना नाम महाकांतप्रसः सनातनः ॥ ४३ ॥ नित्यपुष्पफलोत्तः वेदयज्ञप्रतिष्ठितः ॥
 तस्य नाम्ना सप्ताख्यातो जंबूद्वीपो वनस्पतेः ॥ ४४ ॥ योजनानां सप्तं तु तत्र पर्वतानि सप्ततन्नामः ॥ उन्मेषो वृक्षजस्य किं स्पृशति
 ज्वरितः ॥ ४५ ॥ अस्मीनां सप्तान्यष्टवेकपट्टयविकानि तु ॥ कल्पप्रमाणं सप्ततन्नामनि विस्तृतं पर्वतभिः ॥ ४६ ॥ पदमानानि तान्मुखा कुर्वति

ब्र. पु.
॥ २८ ॥

विपुलं स्वनम् ॥ तस्या जम्बाः फलरसो नदी भूत्वा प्रसर्पति ॥ २७ ॥ मेरुं प्रवक्षिणं कृत्वा जंबूमूलं विशत्यधः ॥ तं पिबति सदा हृष्टा जंबूरस
मिलावते ॥ २८ ॥ जंबूफलरसे पृथिवी न जरा बाधते तु तान् ॥ न क्षुधा न श्रमश्चापि न मृत्युर्न च तद्वितम् ॥ २९ ॥ तत्र जायन्ते नाम कनकं देवभू
षणम् ॥ इन्द्रगोपकसंकारा जायते भास्वरं तु तत् ॥ ३० ॥ सर्वेषां वर्षवृक्षाणां शुभः फलरसः स्तुतः ॥ स्कन्नं भवति तच्छुभ्रं कनकं देवभूषणम् ॥ ३१ ॥
तेषां मूत्रं पुरीषं च दिक्षु सर्वासु सर्वशः ॥ ईश्वरानुग्रहाद्भूमिर्गृतांश्च ग्रसते तु तान् ॥ ३२ ॥ रसः पिशानयक्षाश्च सर्वे हेमवतः स्मृताः ॥ हेमकूटे तु
गंधर्वा विज्ञेयाः साप्सक्षरोगणाः ॥ ३३ ॥ सर्वे नागास्तु निषधे शेषवासुकितक्षकाः ॥ महामेरौ त्रयस्त्रिंशत्क्राडन्ते यज्ञियाः सुराः ॥ ३४ ॥ नीले तु वैदूर्य
संय सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ दैत्यानां दानवानां च श्वेतः पर्वत उच्यते ॥ ३५ ॥ शृंगवान्पर्वतश्रेष्ठः पितृणां प्रतिसंचरः ॥ नन्वेतेषु वर्षेषु यथा
भागं स्थितेषु वै ॥ ३६ ॥ भूतान्युपनिविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥ तेषां विवृद्धिर्बहुधा दृश्यते दिव्यमानुषी ॥ न संख्या परिसंख्यां श्रद्धेया तु बुभूष
ताम् ॥ ३७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे किंपुरुषादिवर्षवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ सुत उवाच ॥
मध्ये हिमवतः पृष्ठे कैलासो नाम पर्वतः ॥ तस्मिन्निवसति श्रीमान्कुबेरः सह राक्षसैः ॥ १ ॥ अप्सरोनुचगे राजा मोदते ह्यलकाधिपः ॥ कैलासपादा
त्संभूतं पुण्यं शीतजलं शुभम् ॥ २ ॥ मदं चाग्ना कुमुदतत्सरस्तूदधिसन्निभम् ॥ तस्माद्दिव्यात्प्रभवति नदी मंदाकिनी शुभा ॥ ३ ॥ देव्यं च नंदनवनं
तस्यास्तीरे महद्वनम् ॥ प्रागुत्तरेण कैलासाद्दिव्यं सर्वोषधिं गिरिम् ॥ ४ ॥ रत्नधातुमयं चित्रं सबलं पर्वतं प्रति ॥ चंद्रप्रभो नाम गिरिः सुशुभ्रो रत्नस
न्निभः ॥ ५ ॥ तस्य पादे महद्दिव्यं स्वच्छोदं नाम तत्सरः ॥ तस्माद्दिव्यात्प्रभवति स्वच्छोदा नाम निम्नगा ॥ ६ ॥ तस्यास्तीरे महद्दिव्यं वनं चैत्रय
शुभम् ॥ तस्मिन् गिरौ निवसति मणिभद्रः सहानुगः ॥ ७ ॥ यक्षसेनापतिः क्रूरो गुह्यकैः परिवारितः ॥ पुण्या मंदाकिनी चैव नदी स्वच्छोदका
च या ॥ ८ ॥ महामंडलमध्येन प्रविष्टे ते महोदधिम् ॥ कैलासादक्षिणे प्राच्यं शिवसत्त्वोषधिं गिरिम् ॥ ९ ॥ मनः शिलाभयं दिव्यं चित्रांगं पर्वतं
प्रति ॥ लोहितो हेमशृंगश्च गिरिः सूर्यप्रभो महान् ॥ १० ॥ तस्य पादे महद्दिव्यं लोहितं नाम तत्सरः ॥ तस्मात्पुण्यः प्रभवति लोहित्यः स नदी
महान् ॥ ११ ॥ देवाण्यं विशोकं च तस्य तीरे महद्वनम् ॥ तस्मिन्गिरौ निवसति यक्षो मणिधरो वशी ॥ १२ ॥ सौम्यः सुधार्मिकश्चैव गुह्यकैः
परिवारितः ॥ कैलासादक्षिणे पार्श्वे क्रूरसत्त्वोषधिर्गिरिः ॥ १३ ॥ वृत्रकायात्किलोत्पन्नमंजनं त्रिककुं प्रति ॥ सर्वधानुमयस्तत्र सुमहान्वेद्युतो गिरिः ॥ १४ ॥
तस्य पादे सरः पुण्यं मानसं सिद्धसाधितम् ॥ तस्मान्प्रभवते पुण्या सरबुलोकविश्रुता ॥ १५ ॥ तस्यास्तीरे वनं दिव्यं कैलासं विदुः ॥ १६ ॥

इ. मा.
अ. पा. २
अ. १८

॥ ३८ ॥

तुचरस्तत्र प्रहेतितनयो वर्षा ॥ १६ ॥ ब्रह्मापेतो निवसति राक्षसोऽनंतविक्रमः ॥ अंतरिक्षचरैर्वोरैर्यातुयानशतैर्वृतः ॥ १७ ॥ अपरेण तु कैलासात्पुण्य
 सस्यौषधिर्गिरिः ॥ अरुणः पर्वतश्रेष्ठो रुक्मधातुमयः शुभः ॥ १८ ॥ भवस्य दयितः श्रीमान्पर्वतो मेघसन्निभः ॥ शातकोभमयैः शुभैः शिलाजालैः समा
 वृतः ॥ १९ ॥ शतसंख्यैस्तापनीयैः शृंगैर्दिवम्बोद्धितान् ॥ मुंजवांस्तु महादिव्यो दुर्गः शैलो हिमांचितः ॥ २० ॥ तस्मिन्गिरो निवसति गिरीशो
 भूषलोचनः ॥ तस्य पादात्प्रभवति शैलोदं नाम तत्सरः ॥ २१ ॥ तस्मात्प्रभवते पुण्या शिलोदा नाम निम्नगा ॥ सा चक्षुः सीतयोर्मध्ये प्रविष्टा
 रुक्मणोदधिम् ॥ २२ ॥ तस्यास्तूरे वनं दिव्यं विश्रुतं सुरभीति वै ॥ सव्योत्तरेण कैलासाच्छिवः सत्त्वापधिर्गिरिः ॥ २३ ॥ गौरं नाम गिरि
 श्रेष्ठ इरितालमयं प्रति ॥ हिरण्यशृंगः सुमहान् दिव्यो मणिमयो गिरिः ॥ २४ ॥ तस्य पादे महादिव्यं शुभं काञ्चनबालुकम् ॥ रम्यं बिंदुसरो
 नाम यत्र राजा भगीरथः ॥ २५ ॥ गंगानिमित्तं राजर्षिरुवास बहुलाः समाः ॥ दिवं यास्यन्ति ते पूर्वं गंगातोयपरिप्लुताः ॥ २६ ॥ मदीया इति
 निश्चित्य समाहितमनाः शिवे ॥ तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रतिष्ठिता ॥ सोमपादात्प्रसृता सा सप्तधा प्रतिपद्यते ॥ २७ ॥ यूषा मणिमयास्तत्र
 चित्वाश्च हिरण्मयाः ॥ तत्रेष्टा तु गतः सिद्धिं शक्रः सर्वैः सुरैः सह ॥ २८ ॥ दिवि च्छायापयो यस्तु अनुनक्षत्रमंडलः ॥ दृश्यते भास्वरो रात्रौ देवी त्रिप
 थगा तु सा ॥ २९ ॥ अंतरिक्षं दिवं चैव भावयन्ती सुरापगा ॥ भवोत्तमांगे पतिता संरुद्धा योगमायया ॥ ३० ॥ तस्या ये विंदवः केचित् क्रुद्धायाः पतिता भुवि ॥
 कृतं त तैर्विदुसरस्ततो बिंदुसरः स्मृतम् ॥ ३१ ॥ ततो निरुद्धा सा देवी भवेन स्मयता किल ॥ चित्तयामास मनसा शंकरक्षेपणं प्रति ॥ ३२ ॥
 भित्त्वा विशामि पातालं स्रोतसाऽगृह्य शंकरम् ॥ ज्ञात्वा तस्या अभिप्रायं कूरं देव्याश्चिकीर्षितम् ॥ ३३ ॥ तिरोभावयितुं बुद्धिरासीदंगेषु तां नदीम् ॥
 तस्यावलेपं ज्ञात्वा तु नद्याः क्रुद्धस्तु शंकरः ॥ ३४ ॥ न्यरुणञ्च शिरस्येनां वेगेन पततीं भुवि ॥ एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा राजानमग्रतः ॥ ३५ ॥
 धमनीसंततं क्षीणं क्षुधया व्याकुलेन्द्रियम् ॥ अनेन तोषितश्चाहं नद्यर्थं पूर्वमेव तु ॥ ३६ ॥ बुद्ध्याऽस्य वरदानं च कोपं नियतवांस्तु सः ॥ ब्रह्मणो
 वचनं श्रुत्वा धारय स्वर्णदीमिति ॥ ३७ ॥ ततो विमर्जयामास संरुद्धां स्वेन तेजसा ॥ नदीं भगीरथस्यार्थं तपसोमेण तोषितः ॥ ३८ ॥ ततो
 विसृज्यमानायाः स्रोतस्तत्सप्तधा गतम् ॥ तिस्रः प्राचीमभिमुखं प्रतीचीं तिस्र एव तु ॥ ३९ ॥ नद्याः स्रोतस्तु गंगायाः प्रत्यपद्यत सप्तधा ॥ नलिनी
 ज्योतिनी चैव पावनी चैव प्राच्यागाः ॥ ४० ॥ सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च प्रतीचीं दिशमास्थिताः ॥ सप्तमी त्वन्वगात्तासां दक्षिणेन भगीरथम् ॥ ४१ ॥

ब्र. पु.
॥ २९ ॥

तस्माद्रागीर्यी या सा प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥ सौता भावयतीह हिमाहं वर्षमेव तु ॥ ४२ ॥ प्रसृताः सप्त नद्यस्तैः शुभा विन्दुसरोद्भवाः ॥
नानादेशान्प्रावयन्त्यो म्लेच्छाणांस्तु सर्पशः ॥ ४३ ॥ उपगच्छन्ति ताः सर्वा यतो वर्षति वासवः ॥ शिलीन्ध्रान्कुन्तलांश्चीनान्वेराण्यवनांश्चकान्
॥ ४४ ॥ पुष्करंश्च कुलिन्दांश्च अंचोलद्रिचराश्च ये ॥ कृत्वा त्रिधा सिद्धवंतं सीताऽगात्पश्चिमोदधिम् ॥ ४५ ॥ अथ चीनमहर्षेव तालांश्च मसमु
लिकान् ॥ भद्रांस्तुषारोल्लाम्याकान्बाह्वान्परटान्खशान् ॥ ४६ ॥ एताञ्जनपदांश्चक्षुः प्रावयन्ती गतोदधिम् ॥ दरदांश्च सकाश्मीरान् गांयागन्
रीरसान् कुहान् ॥ ४७ ॥ शिवशैलानिन्द्रपदान्वसतीश्च विसर्जमान् ॥ सैधवात्रंश्चकरकान्छमटाभोगोहकान् ॥ ४८ ॥ शुनामुखान्श्चोर्द्धमहान् निन्धु
रेताग्निषेवते ॥ गंधर्वकिन्नरान्पक्षान्नलोविद्याधरोरगान् ॥ ४९ ॥ कलापग्रामकांश्चैव पादाम्बुद्विजान् खशान् ॥ किरातांश्च पुलिन्दांश्च कुहान् स
भरतानपि ॥ ५० ॥ पंचालान्काशिप्रत्स्यांश्च मगधांस्तथैव च ॥ सुहोत्रांश्च वंगांश्च ताम्रलिप्तांस्तथैव च ॥ ५१ ॥ एताञ्जनपदान्मान्यान्गंगा
भावयते शुभान् ॥ ततः प्रतिहता विव्यात्प्रविष्टा लवणोदधिम् ॥ ५२ ॥ ततश्च ह्यादिनी पुण्या प्राचीमभिमुखा ययौ ॥ प्रावयन्त्युपभगांश्च
नैपधांश्च त्रिगलेकान् ॥ ५३ ॥ धोवरानृषिकांश्चैव तथा नीलमुखानपि ॥ केकरानौष्टकणांश्च किरातानपि चैव हि ॥ ५४ ॥ कालोदरान्विवर्णांश्च
कुमारान्स्वर्णभूमिकान् ॥ आमंडलं समुद्रस्य तिरोभूतांश्च पूर्वतः ॥ ५५ ॥ ततस्तु पावनी चापि प्राचीमेव दिशं ययौ ॥ सुपथान्प्रावयन्तीह त्विद्रद्यु
म्नसरोपि च ॥ ५६ ॥ तथास्वरपथांश्चैव वेत्रशंकुपथानपि ॥ मध्यतो जानकिमथो कुथप्रावणान्ययौ ॥ ५७ ॥ इन्द्रद्वीपसमुद्रं तु प्रविष्टा लवणो
दधिम् ॥ ततस्तु नलिनी प्रायात् प्राचीमाशां जवेन तु ॥ ५८ ॥ तोमरान्भावयन्तीह हंसमार्गान्सहैहयान् ॥ पूर्वान्देशांश्च सेवन्ती भित्त्वा सा बहुया
मिधीन् ॥ ५९ ॥ कर्णप्रावरणान्प्राप्य संगत्या चमुखानपि ॥ सिकतापर्वतमहं गत्वा विद्यायगान्ययौ ॥ ६० ॥ नगमंडलमध्येन प्रविष्टा लवणोद
धिम् ॥ तासां नद्युपनद्यश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६१ ॥ उपगच्छन्ति ताः सर्वा यतो वर्षति वासवः ॥ वस्वौकमायास्तीरे तु वनं सुरभि विश्रुत
म् ॥ ६२ ॥ हिरण्यगृगे वसति विद्वान्कोबेरको ऽशी ॥ यज्ञोपितश्च सुमहान्मितीजाः सुविक्रमः ॥ ६३ ॥ तत्रत्यैस्तेः पारिवृतो विद्वद्भिर्ब्रह्मराक्षसैः ॥
कुबेरानुचरा द्यौत चत्वारस्तु समाः स्मृताः ॥ ६४ ॥ एवमेव तु विज्ञेया ऋद्धिः पर्वतवासिनाम् ॥ परस्परं द्विगुणा धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ ६५ ॥
हैमकूटस्य पृष्ठे तु वर्षावत्रामनः सरः ॥ मनस्विनी प्रभवति तस्माद्वीतिष्मती च या ॥ ६६ ॥ अवगाढे बुभयतः समुद्री पूर्वेणधिमौ ॥ सरो विष्णुप

पृ. म.
अ. पा. २
अ. १८

॥ २९ ॥

नाम निषवे वर्षेतीति ॥ ६७ ॥ तस्मात्तस्य प्रवृत्तिर्नामध्वी नाकुली च तैः ॥ मेसेः पार्श्वोत्पन्नमिति द्वादशप्रमो महान् ॥ ६८ ॥ तस्य ज्योतिः
 पुण्या संस्था जगद्वनं स्मृतम् ॥ पयोदे तु सरो नीले सुशुभं पुंडरीकवत् ॥ ६९ ॥ पुंडरीका पयोदी च तस्मात्प्रभौ विनिर्गते ॥ येतान्यवर्तते पुण्या
 संप्रमाणसाङ्गवत् ॥ ७० ॥ ज्योत्स्ना च मृगकाया च तस्माद्दे संवत्सवतुः ॥ सः कुरुषु विख्यातं पद्ममीनद्विजाकुलम् ॥ ७१ ॥ रुः जतमिति ख्यातिं
 निर्मितं तद्वेन तु ॥ अन्ये चाप्यत्र विख्याताः पद्ममीनद्विजाकुलाः ॥ ७२ ॥ नाम्ना द्वदा जया नाम द्वादशोदधिसन्निभाः ॥ तेभ्यः शाता च माथी
 च द्वे नदी संवत्सवतुः ॥ ७३ ॥ नानि किंपुरुषाद्यानि तेषु देवो न वर्षति ॥ उद्रिदान्युदकान्यत्र प्रवहति सरिद्धराः ॥ ७४ ॥ ऋषमी दुन्दुभिश्चैव
 ध्रुवश्च सुमहागिरिः ॥ पूर्वापिता महर्षौ निमग्ना लवणाभसि ॥ ७५ ॥ चंद्रः काकस्तथा द्रोणः सुमहांतः शिलोच्चयाः ॥ उद्व्याता उदीच्याता अच
 गाढा महोदधिम् ॥ ७६ ॥ सोमकश्च वराहश्च नारदश्च महीधरः ॥ प्रतीच्यामायतास्ते वै प्रविष्टा लवणीदधिम् ॥ ७७ ॥ चक्रो बलाहकश्चैव
 मेनाको यश्च पर्वतः ॥ आर्यतस्ते महारीलाः समुद्रं दक्षिणं प्रति ॥ ७८ ॥ चक्रमेनाकयोर्मध्ये विदिशं दक्षिणं प्रति ॥ तत्र संवत्सको नाम सौमि
 पिबति तच्चलम् ॥ ७९ ॥ नाम्ना समुद्रवासस्तु और्वः स वडवासुखः ॥ द्वादशैते प्रविष्टा हि पर्वता लवणीदधिम् ॥ ८० ॥ महोदधयविप्रस्ताः पक्ष्म
 दभयात्पुरा ॥ यदेतदृश्यते चंद्रे श्वेते कृष्णशशाकृति ॥ ८१ ॥ भारतस्य तु वर्षस्य मेदास्ते न च कीर्तिताः ॥ इहोदितस्य दृश्यते तथान्येऽन्यत्र चोदि
 ते ॥ ८२ ॥ उत्तरोत्तरमेतेषां वर्षेषु दिश्यते बुधेः ॥ आरोग्यायुः प्रमाणानां धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ ८३ ॥ समन्वितानि भूतानि पुण्यैरेतैस्तु मागशः ॥ वसंति
 नानाजातीनि तेषु वर्षेषु तानि वै ॥ इत्येषा धारयंतीति पृथ्वी विश्वं जगत्स्थितम् ॥ ८४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे
 जम्बूद्वीपवर्णनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ पृथ्वीपं प्रवक्ष्यामि यथावदिह संग्रहात् ॥ शृणुतेमं यथातत्त्वं ब्रुवतो मे द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥
 जम्बूद्वीपस्य विस्तारद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ विस्तरोद्दिगुणश्चास्य परिणाहः समंततः ॥ २ ॥ ततोऽतः समुद्रो वै द्वीपेन लवणीदकः ॥ तत्र पुण्या जनपदा
 शिकारत्र द्विदने जतः ॥ ३ ॥ कुत्र एव च दुर्भिक्षं जराव्याधिभयं कुतः ॥ तत्रापि पर्वताः पुण्याः सन्निभैः मणिभूषणाः ॥ ४ ॥ रत्नाकरास्तथा तत्र
 सौम्यं नामानि च तत्र ॥ सुवर्णीयानि च तत्र ॥ तत्र च त्रिपुल्लवः ॥ ५ ॥ ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा वर्षपर्वताः ॥ पृथ्वीपं तु वक्ष्यामि सह
 द्वीपाद् वदतलान् ॥ ६ ॥ गोमेदसंज्ञितं नाम तस्य पर्वतः ॥ तत्रैव गोमेदसंज्ञितः ॥ तत्रैव गोमेदसंज्ञितः ॥ गोमेदसंज्ञितम् ॥ ७ ॥ द्वितीयः पर्वतश्चंद्रः सर्वोप

ब्र. पु.

॥ ३० ॥

धिसमन्वितः ॥ अविभ्यामसुनस्योऽप्युत्तमं यत्र चन्द्रः ॥ १८ ॥ तृतीयो नारदो नाम दुर्गशीलो महोच्चयः ॥ तत्रावते स मुनिः पर्वतारोहणं ॥
॥ १९ ॥ चतुर्थस्तत्र वै शैलो दुर्दुर्निर्गमः सार्वभौमः कन्दर्पः ॥ पुनः तस्मिन्दुर्दुभिः सादितः सुरैः ॥ २० ॥ अत्रावतः स तत्रावतः स तत्रावतः ॥
तु ॥ पंचमः सोमको नाम देवयज्ञः सुतः पण्डितः ॥ २१ ॥ स तत्रावतः स तत्रावतः स तत्रावतः ॥ २२ ॥
हिरण्याक्षो ब्राह्मेण तस्मिज्जैले विद्यमानः ॥ २३ ॥ स तत्रावतः स तत्रावतः स तत्रावतः ॥ २४ ॥
तः ॥ तेषां वर्णानि वक्ष्यामि नामतस्तु यथाक्रमम् ॥ २५ ॥ तेषां प्रथमं वर्षं नाम्ना शान्तमयं प्रथमम् ॥ वनस्पतयः शान्तमयः प्रथमम् ॥
यम् ॥ २६ ॥ आनन्दं दुर्दुर्मेवेष सोमकस्य शिरः स्मृतम् ॥ २७ ॥ अमकं वृषभस्यापि वैभ्राजस्य ध्रुवं तथा ॥ २८ ॥ एतपु देवगव्याः सिद्धाश्च सह चाग्नः ॥
विहरन्ति रमते च दृश्यमानाश्च तेः सह ॥ २९ ॥ तेषां नद्यस्तु सप्तैव प्रतिवर्षं समुद्रगाः ॥ नामतस्तुः प्रवक्ष्यामि सप्तगंगास्तपोधनाः ॥ ३० ॥
अनुतप्ता सुखी चैव विपाशा त्रिदिवा क्रमुः ॥ अमृता सुकृता चैव सतताः सरितां वगाः ॥ ३१ ॥ अभिगच्छन्ति ता नद्यस्ताभ्यश्चान्याः महेश्वराः ॥ बहु
दका द्योषवन्त्यो यतो वर्षति वासवः ॥ ३२ ॥ ताः पिबन्ति सदा हृष्टा नदीजनपदास्तु ते ॥ शुभाः शान्तमयाश्चैव प्रसूदं शैशिराः शिवाः ॥ ३३ ॥
आनन्दाश्च सुखाश्चैव क्षेमकाश्च ध्रुवैः सह ॥ वर्णाश्रमाचार्युता प्रजास्तेष्ववधिष्ठिताः ॥ ३४ ॥ सर्वे त्वगंगाः सुवलाः प्रजाश्चामयवर्जिताः ॥ अत्र
सर्पिणी न तेष्वस्ति तथैवोत्सर्पिणी न च ॥ ३५ ॥ न तत्रास्ति युगावस्था चतुर्युगकृता क्वचित् ॥ त्रेतायुगसमः कालः सर्वदा तत्र वर्तते ॥ ३६ ॥
पुल्लद्वीपादिषु ज्ञेयः पंचस्वेतेषु सर्वशः ॥ देशस्यानुविधानेन कालस्यानुविधाः स्मृताः ॥ ३७ ॥ पंचवर्षसहस्राणि तेषु जीवन्ति मानवाः ॥ सुहृदा
श्च सुवेपाश्च ह्यरोगा बलिनस्तथा ॥ ३८ ॥ सुखमायुर्बलं रूपमारोग्यं धर्म एव च ॥ पुल्लद्वीपादिषु ज्ञेयः शाकद्वीपांतिकेषु वै ॥ ३९ ॥ पुल्लद्वीपः
पृथुः श्रीमान्सर्वतो धनधान्यवान् ॥ दिव्यौषधिफलोपेतः सर्वौषधिवनस्पतिः ॥ ४० ॥ आवृतः पशुभिः सर्वैर्ग्राम्यारण्यैः सहस्रशः ॥ जंबूद्वीपेण
संस्थितः तस्य मध्ये द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥ पुण्ड्रो नाम महावृक्षस्तस्य नाम्ना स उच्यते ॥ स तत्र पूज्यते स्थाने मध्ये जनपदस्य ह ॥ ४२ ॥ स चा
पीक्षुरसोदेन पुल्लद्वीपः समावृतः ॥ पुल्लद्वीपसमेनैव वैपुल्याद्विस्तरेण तु ॥ ४३ ॥ इत्येव संनिवेशो वः पुल्लद्वीपस्य कीर्तितः ॥ आनुपूर्व्यात्समासेन शा
ल्मलं तु निबोधत ॥ ४४ ॥ ततस्तृतीयं वक्ष्यामि शाल्मलं द्वीपमुत्तमम् ॥ शाल्मलेन समुद्रस्तु द्वीपेनेधुरसोदकः ॥ ४५ ॥ पुल्लद्वीपस्य विस्ताराद्विपुलेन
मावृतः ॥ तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ॥ ४६ ॥ रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां वर्षेषु सप्तसु ॥ प्रथमः सूर्यसंकाशः कुमुदो नाम पर्वतः ॥ ४७ ॥

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. १९

॥ ३० ॥

ततोऽप्युत्तमः शिखरात्समाकुले ॥ द्वितीयः पर्वतश्चात्र सुतमो नाम विभ्रतः ॥ ६६ ॥ हरिश्चाल्मयैः श्रीविष्णुनाम्य विभ्रतः ॥
 ततोऽप्युत्तमः पर्वतस्तत्र कलाहक इति सुतः ॥ ६७ ॥ तत्र जगत्सर्वमयैः श्रीविष्णुनाम्य निष्ठति ॥ चतुर्थः पर्वतो द्रोणो यत्र सा वै महोत्तमः ॥ ६८ ॥
 विशालपर्वतश्चैव सुतसंज्ञितो नाम ॥ कंकस्तु पंचमस्तत्र पर्वतः सुमहोदयः ॥ ६९ ॥ नित्यपुष्पफलोपेतो वृक्षवीरुत्समावृतः ॥ षष्ठस्तु पर्वत
 तत्र महो येषसन्निभः ॥ ७० ॥ तत्र हरिश्चाल्मयैः श्रीविष्णुनाम्य महोत्तमो नाम वारजः ॥ सप्तमः पर्वतस्तत्र ककुद्वात्राम भाष्यते ॥ ७१ ॥ नत्र रत्नान्य
 मेवानि स्वयं रत्नानि कस्यचः ॥ प्रजापतिपुत्रादयः प्रजाप्यो विधिवस्त्वयम् ॥ ७२ ॥ इत्येते पर्वताः सप्त शाल्मले मणिमूषणाः ॥ तेषां वर्षाणि व
 र्षाणि सप्तैव तु शुभानि वै ॥ ७३ ॥ कुशस्य स्मृतं येतसुतमस्य च लोहितम् ॥ बलाहकस्य जीमूतं द्रोणस्य हरितं स्मृतम् ॥ ७४ ॥ कंकस्य वैद्युतं
 ताम्रं माहिषस्य च मानसम् ॥ ककुदः सुप्रदं नाम सतीतानि तु सप्तधा ॥ ७५ ॥ वर्षाणि पर्वताभ्यैव नदीस्तेषु निबोधत ॥ ज्योतिः शांतिस्तथा तुष्टा
 यद्वा शुका विमोचनी ॥ ७६ ॥ निवृत्तिः सप्तमी तासां प्रतिवर्षं तु ताः स्मृताः ॥ तासां समीपगाम्भान्वाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७७ ॥ न संख्यां परि
 तेष्वपि शक्युयाकोपि मानवः ॥ इत्येष संनिवेशो वः शाल्मलस्य प्रकीर्तितः ॥ ७८ ॥ प्लक्षवृक्षेण संख्यातस्तस्य मध्ये महाद्रुमः ॥ शाल्मलिर्विपुल
 स्कंदस्तस्य नाम्ना स उच्यते ॥ ७९ ॥ शाल्मलस्तु समुद्रेण सुरोदेन समावृतः ॥ विस्ताराच्छाल्मलस्यैव समेन तु समंततः ॥ ८० ॥ उत्तरेषु तु धर्मज्ञा
 द्रीपेषु भूयुत प्रजाः ॥ यथाश्रुतं यथान्यायं भुवतो मे निबोधत ॥ ८१ ॥ कुशद्वीपं प्रवक्ष्यामि चतुर्थं तु समासतः ॥ सुरोदकः परिकृतः कुशद्वीपेन
 पर्वतः ॥ ८२ ॥ शाल्मलस्य तु विस्तारादिगुणेन समंततः ॥ सप्तैव च विरीस्तत्र वर्ण्यमानान्निबोधत ॥ ८३ ॥ कुशद्वीपे तु विज्ञेयः पर्वतो विह
 मस्य यः ॥ द्वीपस्य प्रथमस्तस्य द्वितीयो हेमपर्वतः ॥ ८४ ॥ तृतीयो धृतिमान्नाम जीमूतसदृशो गिरिः ॥ चतुर्थः पुष्पवान्नाम पंचमस्तु कुशेशयः
 ॥ ८५ ॥ महो हरिविनिर्नाम सप्तमो मंदरः स्मृतः ॥ मंदर इति द्वीपां नाम मंदरो दारणादयम् ॥ ८६ ॥ तेषामंतरविष्कंभो द्विगुणः प्रविभागतः ॥ उद्भिदं
 तेषां तृतीयं वै रथाकारं चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ पंचमं धृतिमद्वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥ ८७ ॥ सप्तमं कपिलं नाम
 तेषां तृतीयं वै रथाकारं चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ पंचमं धृतिमद्वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥ ८८ ॥ सप्तमं कपिलं नाम
 तेषां तृतीयं वै रथाकारं चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ पंचमं धृतिमद्वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥ ८९ ॥ विहरंति रमते च हृष्यमाणस्तु सर्वशः ॥ न तेषु दस्यवः सानि म्लेच्छजातय एव
 तेषां तृतीयं वै रथाकारं चतुर्थं लवणं स्मृतम् ॥ पंचमं धृतिमद्वर्षं षष्ठं वर्षं प्रभाकरम् ॥ ९० ॥ पवित्रा संततिश्चैव विद्युदंभा मही

ब. पु.
॥ ३१ ॥

तथा ॥ अन्यास्ताभ्योऽपरिज्ञाताः शनःशोऽथ सहस्रशः ॥ ६२ ॥ अभिगच्छन्ति ताः सर्वा यतो वपाते वामवः ॥ धृतोऽयं कुशद्वीपो बाह्यतः परि-
वास्तिः ॥ ६३ ॥ विज्ञेयः स तु विस्तारात्कुशद्वीपसमेन तु ॥ इत्येष सत्रिवेशो यः कुशद्वीपस्य कोत्तितः ॥ ६४ ॥ कौचद्वीपस्य विस्तारं वक्ष्याम्य-
हमतः परम् ॥ कुशद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणः स तु वै स्मृतः ॥ ६५ ॥ धृतादकसमुद्रो वै कौचद्वीपेन सङ्गतः ॥ तस्मिन्द्वीपे तमःप्रथः कौचस्तु प्रथमो-
गिरिः ॥ ६६ ॥ कौचात्परो वामनको वामनादंधकारकः ॥ अंधकारात्परश्चापि दिवावन्नाम पर्वतः ॥ ६७ ॥ दिवावृतः परश्चापि दिविता गिरिस्तमः ॥
द्विविदात्परतश्चापि पुंडरीको महागिरिः ॥ ६८ ॥ पुंडरीकात्परश्चापि प्रोच्यते दुर्दुभिस्वनः ॥ एते जन्तामयाः सप्त कौचद्वीपस्य पर्वताः
॥ ६९ ॥ बहुपुष्पफलोपेतनानावृक्षलतावृताः ॥ परस्परेण द्विगुणा विस्तृता हर्षवर्द्धनाः ॥ ७० ॥ वर्षाणि तत्र वक्ष्यामि वामतस्तद्विज्ञे-
यतः ॥ कौचस्य कुशलो देशो वामनस्य मनोनुगः ॥ ७१ ॥ मनोनुगात्परश्चोष्णस्तृतीयं वर्षमुच्यते ॥ उष्णात्परः पार्वतः पर्वतगंधकारकः
॥ ७२ ॥ अंधकारात्परश्चापि मुनिदेशः स्मृतो बुधैः ॥ मुनिदेशात्परश्चैव प्रोच्यते दुर्दुभिस्वनः ॥ ७३ ॥ सिद्धवाग्णसंकीर्णो गौरप्रायो जन-
स्तृतः ॥ तत्रापि नद्यः सप्तैव प्रतिवर्षं स्मृताः शुभाः ॥ ७४ ॥ गौरी कुमुद्वती चैव संध्या रात्रिर्मनोजवा ॥ ख्यातिश्च पुंडरीका च गंगाः समावया-
दस्मृताः ॥ ७५ ॥ तासां सहस्रशःस्थान्या नद्यो यास्तु समीपगाः ॥ अभिगच्छन्ति ताः सर्वा विपुलाः सुबहूदकाः ॥ ७६ ॥ कौचद्वीपः समुद्रेण दधिमंडोद-
केन तु ॥ आवृतः सर्वतः श्रीमान्कौचद्वीपसमेन तु ॥ ७७ ॥ पुक्षद्वीपादयो ह्येते समाप्तेन प्रकीर्तिताः ॥ तेषां निसर्गो द्वीपानामनुपूर्व्येण मर्षितः ॥
॥ ७८ ॥ न शक्यो विस्ताराद्वक्तुं दिव्यवर्षशतैरपि ॥ निसर्गो यः प्रजानां तु संहारो यश्च तासु वै ॥ ७९ ॥ शाकद्वीपं प्रवक्ष्यामि यथावदित्ति निश्च-
यात् ॥ शृणुध्वं तु यथातथ्यं ब्रुवतो मे यथार्थवत् ॥ ८० ॥ कौचद्वीपस्य विस्ताराद्विगुणस्तस्य विस्तरः ॥ परिवार्य समुद्रं स दधिमंडोदकं स्थितः ॥
॥ ८१ ॥ तत्र पुण्या जनपदाश्चित्तु प्रियते जनः ॥ कुत एव च दुर्भिक्षं जराव्याधिभयं कुतः ॥ ८२ ॥ तत्रापि पर्वताः शुभ्राः सप्तैव मणिभूषणाः ॥
सप्तैव नद्यस्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु ॥ ८३ ॥ देवार्पिगंधर्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते ॥ प्रागायतः स सौवर्णो ह्युदयो नाम पर्वतः ॥ ८४ ॥
सौवर्णं जलदास्तत्र प्रभवन्ति च बाति च ॥ तस्यापरेण समहाञ्जलधारे महागिरिः ॥ ८५ ॥ यतो नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलम् ॥ ततो वर्ष-
तस्तस्यैव नदी नदी यथास्विह ॥ ८६ ॥ तस्योत्तरे रैवतको यत्र नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ गेवती दिवि नक्षत्रं पितामहकृतो विधिः ॥ ८७ ॥ तस्यापरेण
समहाञ्जलधारे महागिरिः ॥ तस्यापरेण समहाञ्जलधारे महागिरिः स्मृतः ॥ तस्यापरे

पू. भा.
अ. पा. २
अ. १९

॥ ३१ ॥

अंबिकेयो दुर्मरौलो महागिरिः ॥ ८९ ॥ अंबिकेयात्परो रम्यः सर्वोपधिसमन्वितः ॥ केसरी केसरयुतो यतो वायुः प्रजापतिः ॥ ९० ॥ उदयात्प्रथमं
 वर्षं महत्तल्लदं स्मृतम् ॥ द्वितीयं जलधारस्य सुकुमारमिति स्मृतम् ॥ ९१ ॥ रैवतस्य तु कौमारं स्थामस्य च मणीवकम् ॥ अस्तस्यापि शुभं वर्षं
 विज्ञेयं कुसुमोत्तरम् ॥ ९२ ॥ अम्बिकेयस्य मोदाकं केसरस्य महाद्रुमम् ॥ द्वीपस्य परिमाणं तु द्वस्वदीर्घस्वमेव च ॥ ९३ ॥ क्रौंचद्वीपेन विख्यातं
 तस्य केतुर्महाद्रुमः ॥ शाको नाम महोत्सेधस्तस्य पूज्या महानुगाः ॥ ९४ ॥ तत्र पुण्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥ नद्यश्चापि महापुण्या गंगाः
 सप्तविधाः स्तथा ॥ ९५ ॥ सुकुमारी कुमारी च नलिनी वेणुका च या ॥ इक्षुश्च वेणुका चैव गभस्तिः सप्तमी तथा ॥ ९६ ॥ नद्यश्चान्याः पुण्य
 जलाः शीततोयवहाः शुभाः ॥ सहस्रशः समाख्याता यतो वर्षति वासवः ॥ ९७ ॥ न तासां नामधेयानि परिमाणं तथैव च ॥ शक्यं वै परिसंख्यातुं
 पुण्यास्तः सरिदुत्तमाः ॥ ९८ ॥ ताः पिबन्ति सदां हृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते ॥ शांशपायनविस्तीर्णो द्वीपोऽसौ चक्रसंस्थितः ॥ ९९ ॥ नदीजलैः प्रति
 पद्यते पर्वतश्चाभ्रसन्निभैः ॥ सर्वधातुष्विचित्रैश्च मणिविद्रुमभूषितैः ॥ १०० ॥ नगरेश्चैव विविधैः स्फूर्तैर्जनपदैरपि ॥ वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः समंताद्भन
 धान्यधान् ॥ १०१ ॥ क्षीरोदेन समुद्रेण सर्वतः परिवारितः ॥ शाकद्वीपस्य विस्तारात्समेन तु समंततः ॥ १०२ ॥ तस्मिन्जनपदाः पुण्याः पर्वताः
 स्मरितः शुभाः ॥ वर्णाश्रमसमाकीर्णा देशास्ते सप्त वै स्मृताः ॥ १०३ ॥ न संकरश्च तेष्वस्ति वर्णाश्रमकृतः क्वचित् ॥ धर्मस्य चाव्यभिचागदेकां
 रक्षास्ति प्रजाः ॥ १०४ ॥ न तेषु लोभो माया वा हीर्षासूयाकृतः कुतः ॥ विपर्ययो न तेष्वस्ति कालात्स्वाभाविकं परम् ॥ १०५ ॥ करावाप्तिर्न ते
 भ्यस्ति न दंडो न च दंडयकाः ॥ स्वधर्मेणैव धर्मज्ञास्ते रक्षन्ति परस्परम् ॥ १०६ ॥ एतावदेव शक्यं वै तस्मिन्द्वीपे प्रभाषितुम् ॥ एतावदेव श्रोतव्यं
 शाकद्वीपनिवासिनाम् ॥ १०७ ॥ पुष्करं समं द्वीपं प्रवक्ष्यामि निबोधत ॥ पुष्करेण तु द्वीपेन वृतः क्षीरोदको वह्निः ॥ १०८ ॥ शाकद्वीपस्य
 विस्तारादिगुणेन समंततः ॥ पुष्करं पर्वतः श्रीमानेक एव महाशिलः ॥ १०९ ॥ चित्रैर्मणिमयैः शृंगैः शिलाजालैः समुच्छ्रितः ॥ द्वीपस्य
 तस्य पूर्वाद्धं चित्रमानुः स्थितो महाद्रुमः ॥ ११० ॥ स मंडलसहस्राणि विस्तीर्णः पंचविंशतिः ॥ ऊर्ध्वं चैव चतुस्त्रिंशन्महस्राणि महा
 जलात् ॥ १११ ॥ द्वीपार्धस्य परिधिः पर्वतो मानसोत्तरः ॥ स्थितो वेलासमीपे तु नवचंद्र इवोदितः ॥ ११२ ॥ योजनानां महस्राणि ऊर्ध्वं
 परिदुच्छ्रितः ॥ तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः परिमंडलः ॥ ११३ ॥ स एव द्वीपपश्चाद्धं मानसः पृथिवीधरः ॥ एक एव महामारः सन्निवेशो
 विष्णोः कृतः ॥ ११४ ॥ स्वादुदकेनोदाधिना सर्वतः परिवारितः ॥ पुष्करद्वीपविस्ताराद्विस्तीर्णोऽसौ समंततः ॥ ११५ ॥ तस्मिन्द्वीपे स्मृतो

॥ ३२ ॥

तु पुण्यो जनपदो शुभो ॥ अभितो मानसस्याय पर्वतस्य तु मंडलं ॥ ११६ ॥ महाबलिं तु यद्वर्षं बाह्यतो मानसस्य तत् ॥ तस्यैवाभ्यन्तरे
 पर्वतः ॥ ११७ ॥ दशवर्षसहस्राणि तत्र जीवन्ति मानवाः ॥ अनेसाः सुखवाहुल्या मानसीं सिद्धिमास्थिताः ॥ ११८ ॥ तस्मात्
 सुखं इयं वातुन्मिन्वपद्वये स्मृतम् ॥ अधमोत्तमा न तेष्वस्ति तुल्यस्ते ह्यपरीलतः ॥ ११९ ॥ न तत्र दस्युर्दमको नैर्ष्याभ्या भयं तथा ॥ निग्रहो न तत्र दं
 द्यस्ति न च भयं न परिग्रहः ॥ १२० ॥ सत्यानृतं न तत्रास्ति धर्माधर्मो तथैव च ॥ वर्णाश्रमौ वा वार्ता वा पाशुपाल्यं वणिक्पथः ॥ १२१ ॥ जमी
 निष्या दंडनीतिः सुश्रूषा शिल्पमेव च ॥ वर्षद्वये सर्वमेतत्पुष्करस्य न विद्यते ॥ १२२ ॥ न तत्र वर्षं नद्यो वा शीतोष्णं वापि विद्यते ॥ उद्भिदान्यु
 वफत्तयत्र विविक्तवर्णानि च ॥ १२३ ॥ उत्तरार्णां कुड्मणां च तुल्यकालो जनस्तथा ॥ सर्वर्तुसुमुखस्तत्र जराक्रमविवर्जितः ॥ १२४ ॥ इत्येष
 सप्तविंशद्वे महाबलिं तमेव च ॥ आशुपूर्णादिभिः कृत्वा पुष्करस्य प्रकीर्तितः ॥ १२५ ॥ स्वादुदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः ॥ विस्तारान्मं
 सत्वाचेष्टुपुष्करस्य सप्तेन तु ॥ १२६ ॥ एवं द्वीपाः समुद्रस्तु सप्त सप्तमिरावृताः ॥ द्वीपस्यानंतरो यस्तु सामुद्रस्तत्समस्तु सः ॥ १२७ ॥ एवं
 द्वीपसमूहाणां वृद्धिर्मेधा परस्परतः ॥ अर्वा येन सप्तोक्तसामुद्र इति संज्ञितः ॥ १२८ ॥ विशंतिनिवसंत्यस्मिन्प्रजा यस्माच्चतुर्विधाः ॥ तस्माद्वर्षं
 विंशतिं शतं त्रयानां सुखदं यतः ॥ १२९ ॥ प्रपद्यन्ते परमं वृक्षानिर्वाचने ॥ रतिप्रबंधमात्रिसदं वर्षं तत्तेषु तेन वै ॥ १३० ॥ शुक्लपक्षे चन्द्रवृद्ध्या
 समुद्रः पूर्यते सदा ॥ प्रतीयमाणे बहुले क्षीयतेऽस्तामिते खगे ॥ १३१ ॥ आपूर्यमाणो बुधविः स्वतः एवामिपूर्यते ॥ तथोपक्षीयमाणेऽपि स्वात्मन्येवा
 लक्ष्मणे ॥ १३२ ॥ सत्वास्थमभिर्षयोगादुद्विक्तं दृश्यते यथा ॥ महोदधिर्णां तोमं स्वतः उद्विष्यते तथा ॥ १३३ ॥ अन्यूनानलिशितान्धं वर्द्धत्यापो
 लक्ष्मिं च ॥ उदवास्तमये त्विन्दो पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ १३४ ॥ क्षमवृद्धावमुदयेः सोमवृद्धिर्मासपुनः ॥ दशोत्तराणि पंचैव हंगुलानि शतानि
 वै ॥ १३५ ॥ अर्वा बुद्धिः क्षयो दृष्टः सामुद्रिणां तु पर्वसु ॥ द्विराप्स्यक्तस्मृता द्वीपाः सर्वतश्चोदकमृताः ॥ १३६ ॥ उदकस्यायमं यस्मा
 त्परासाधुचिरम्वर्षते ॥ अपवापस्तु विरवा यर्षमिः पर्वताः स्मृताः ॥ १३७ ॥ पुस्तदपि तु गोमेदः पर्वतस्तेन षोडशते ॥ शास्मलिः शास्मले द्वीपे
 त्रयोः शुभमस्ति ॥ १३८ ॥ कुशद्वीपे कुशलोत्तराण्य नामाः स उच्यते ॥ शैवद्वीपे गिरिः शैवो मध्ये जनपदस्य ह ॥ १३९ ॥ शाकद्वीपे कुश
 लः शाकः नाम्ना स उच्यते ॥ न्यमोचः पुष्करद्वीपे तत्रत्यैः स नमस्कृतः ॥ १४० ॥ महाविः पुष्करे तु जलं त्रिसुवनेभ्यः ॥ तस्मिन्निवसति

५. मा.
अ. पा. २
म. १९

॥ ३२ ॥

॥ १३१ ॥ उपासन्ते तत्र देवास्त्रयस्त्रिभुवनैः ॥ स तत्र पूज्यते चैव देवदेवोत्तमोत्तमः ॥ १३२ ॥ जंबूद्वीपात्प्र
वृत्तः स्मानि विविधानि च ॥ द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां क्रमतस्तु वै ॥ १३३ ॥ सर्वशो ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ॥ आरोम्याषु प्रमाणाभ्यां
॥ १३४ ॥ स्तस्मिन्पुष्करद्वीपे यदुक्तं वर्षकद्वयम् ॥ गोपम्यति प्रजास्तत्र स्वयंभूर्जडमण्डिताः ॥ १३५ ॥ ईशसे दंडमुद्यम्य
विभुवनेष्वरः ॥ स विष्णोः सधिवो देवः स पिता स पितामहः ॥ १३६ ॥ भोजनं चाप्रमत्नेन तत्र स्वयमुपस्थितम् ॥ षड्सं सुमहावीर्यं युजते
तु प्रजाः सदा ॥ १३७ ॥ पारेण पुष्करस्यार्द्धे आसृत्यावस्थितो महान् ॥ स्वाबूदकः समुद्रस्तु समंतात्परिवेष्टय तम् ॥ १३८ ॥ पारेण
तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः ॥ काचनीः द्विगुणा भूमिः सर्वा द्वेकशिलोपमा ॥ १३९ ॥ तस्यापारेण सैल्यश्च पर्वोसात्परिमंडलः ॥
प्रवृत्तश्चापमशश्च लोकलोकः स उच्यते ॥ १४० ॥ आलोकस्तस्य चार्वास्तु निगल्लोकस्ततः परम् ॥ योजनानां सहस्राणि दश तस्योच्छ्रयः
स्ततः ॥ १४१ ॥ तावांश्च विस्तरस्तस्य पृथिव्यां कामगन्धः सः ॥ आलोको लोकवृत्तिस्थो निगल्लोको ह्यलौकिकः ॥ १४२ ॥ लोकार्द्धे संमि
ता लोका निगल्लोकास्तु बाह्यतः ॥ लोकविस्तारमात्रं तु ह्यल्लोकः सर्वतो बहिः ॥ १४३ ॥ परिच्छिन्नः समंताच्च उदकेनाकृतस्तु सः ॥ आलोका
त्परतश्चापि ब्रह्मावृत्य तिष्ठति ॥ १४४ ॥ अण्डस्यान्तस्तिष्ठे लोकः सप्तद्वीपा च मेदिनी ॥ गूर्ल्लोकोऽयं सुवर्णलोकः स्वर्ल्लोकोऽयं महस्तथा ॥ १४५ ॥
सप्तद्वीपस्तथा सत्यमेतावद्विस्तारः ॥ स्तावानेव विज्ञेयो लोकैश्चैव यः परः ॥ १४६ ॥ कुम्भस्थापी भवेद्याह्यमतीच्यां दिशि चन्द्रमाः ॥
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १४७ ॥ अंशानामीदृशानां तु कोट्यो ज्ञेयाः सहस्रशः ॥ तिर्वर्णलोकः वापि कारणस्याव्ययात्मनः ॥ १४८ ॥
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १४९ ॥ परस्परवृत्ताः सर्वे दृष्टव्याश्च परस्परम् ॥ अण्डस्यास्य
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १५० ॥ समंतात्त वनोदेन धार्यमाणः स तिष्ठति ॥ बाह्यतो घनतो मेस्थः तिर्वर्णलोकः तु ब्रह्मलम् ॥ १५१ ॥ धार्यमाण
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १५२ ॥ अयोधुनिभो बालः समंतान्मंडलाकृतिः ॥ १५३ ॥ समंताद्धनवातेन धार्यमाणः स तिष्ठति ॥ घनवातं तथाकाशो
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १५४ ॥ भूतादिभ्यः तथकाशं भूतादिश्चाप्यसौ महान् ॥ महांश्च सोप्यन्तेन ह्यव्यक्तेन तु व्यप्यते ॥ १५५ ॥ अनंतमपरिव्यक्तं
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १५६ ॥ अनित्यं परतोऽघोरमनालंबमनामयम् ॥ नेकयोजनसंहस्रं विप्रकृष्टमना
सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा सप्तद्वीपस्तथा ॥ १५७ ॥ देवानामप्यभिहितं व्यवहारविवाजैस्तम् ॥ १५८ ॥ तमसोते च विस्त्यात्तमाकाशाति द्य

३. ३.
॥ ३३ ॥

मांस्वरम् ॥ मर्यादायामनंतस्य देवस्यायतनं महत् ॥ १६८ ॥ त्रिदशानामगम्यं तत्स्थानं दिव्यमिति श्रुतिः ॥ महतो देवदेवस्य मर्यादा या व्य-
वस्थिताः ॥ १६९ ॥ चंद्रादित्याणां कृतास्तु ये लोकाः प्रथिता बुधैः ॥ ते लोका इत्यभिहिता जगतश्च न संशयः ॥ १७० ॥ रसातलतलाः सप्त सप्तैवो-
द्धतलानि ये ॥ सप्तैवैवस्तथा वायोः सप्तसदना द्विजाः ॥ १७१ ॥ आपातालादिवं यावदत्र पंचविधा गतिः ॥ प्रमाणमेतज्जगत् एष मंसागसागरः
॥ १७२ ॥ अनाद्यंता व्रजंत्येव नैकजातिसमुद्रवाः ॥ विचित्रा जगतः सा वै प्रकृतिर्ब्रह्मणः स्थिता ॥ १७३ ॥ यच्चेह देविकं वाथ निमर्गं बहुविस्म-
रः ॥ अतींद्रियैर्महाभागैः सिद्धैरपि न लक्षितः ॥ १७४ ॥ पृथिव्यं ब्रह्मिवायूनां नभसस्तमसस्तथा ॥ मानसस्य तु देहस्य अनंतस्य द्विजान्तमा-
॥ १७५ ॥ क्षयो वा परिणामो वा अतो वापि न विद्यते ॥ अनंत एष सर्वत्र एवं ज्ञानेषु पठ्यते ॥ १७६ ॥ तस्य चोक्तं मया पूर्वं तस्मिन्नामानुकी-
कीर्तने ॥ यः पद्मनाभनाम्ना तु तत्कालस्त्र्येन कीर्तितः ॥ १७७ ॥ स एव सर्वत्र गतः सर्वस्थानेषु पूज्यते ॥ भूमौ रसातले चैव आकाशे पवनोऽनले
॥ १७८ ॥ अर्णवेषु च सर्वेषु दिवि चैव न संशयः ॥ तथा तमसि विज्ञेय एष एव महाद्युतिः ॥ १७९ ॥ अनेकधा विभक्तांगो महायोगी जनार्दनः ॥
सर्वलोकेषु लोकेश इज्यते बहुधा प्रभुः ॥ १८० ॥ एष परस्परौत्पन्ना धार्यते च परस्परम् ॥ आधाराधेयभावेन विकारास्तेऽविकारिणः ॥ १८१ ॥
पृथ्व्यादयो विकारास्ते परिच्छिन्नाः परस्परम् ॥ परस्पराधिकार्येव प्रविष्टास्ते परस्परम् ॥ १८२ ॥ यस्मात्सृष्टास्तु तेऽन्योन्यं तस्मात्स्थैर्यमुपागताः
प्राणासन्नविशेषास्तु विशेषोऽन्यविशेषणात् ॥ १८३ ॥ पृथिव्याद्यास्तु वाद्यंतापरिच्छिन्नान्नयस्तु ते ॥ गुणोपचयसारेण परिच्छेदो विशेषतः ॥ १८४ ॥
शेषाणां परिच्छेदः सौक्ष्म्यान्नेह विभाव्यते ॥ भूतेभ्यः परतस्तेभ्यो व्यालोका सा धरा स्मृता ॥ १८५ ॥ भूतान्यालोक आकाशे परिच्छिन्नानि सर्वशः ॥
पात्रे महति पात्राणि यथैवांतर्गतानि तु ॥ १८६ ॥ भवंत्यन्योन्यहीनानि परस्परसमाश्रयात् ॥ तथा ज्वालालोक आकाशे भेदास्त्वंतर्गता मताः ॥ १८७ ॥
भूतान्येतानि चत्वारि अन्योन्यस्याधिकार्ये तु ॥ यावदेतानि भूतानि तावदुत्पत्तिरुच्यते ॥ १८८ ॥ तंतूनामिव संतारो भूतेष्वंतर्गतो मतः ॥ प्रत्या-
वृत्त्यां तु भूतानि कार्योत्पत्तिर्न विद्यते ॥ १८९ ॥ तस्मात्पारिमिता भेदाः स्मृताः कार्यात्मकास्तु ते ॥ कारणात्मकास्तथैव स्युर्भेदा ये महदादयः
॥ १९० ॥ इत्येष संनिवेशो मे मया प्रोक्तो विभागशः ॥ सप्तद्वीपसमुद्रादयो याथातथ्येन वै द्विजाः ॥ १९१ ॥ विस्तरान्मंडलाच्चैव प्रसंख्यानेन चैव
॥ १९२ ॥ अधिष्ठितं भगवता यस्य सर्वमिदं जगत् ॥ एवंभूतगणाः सप्त सन्निविष्टाः परस्परम् ॥ १९३ ॥
॥ १९४ ॥ एतावदेव श्रोतव्यं संनिवेशे तु पार्थिवे ॥ १९४ ॥ सप्त प्रकृतयस्त्वेता धारयन्ति परस्परम् ॥ तास्त्व-

पू. भा.
अ. पा. २
अ. १९

॥ ३३ ॥

परिमाणेन न संख्यातुमिहोत्सहे ॥१९५॥ असंख्याताः प्रकृतयस्तिव्यर्गमूर्द्धमधस्तथा ॥ तारकासंनिवेशश्च यावद्विव्यानुमण्डलम् ॥१९६॥ पृथ्वा
 रसन्निवेशस्तु भूमेस्तदनु मंडलः ॥ अत्र ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि पृथिव्यां वै विचक्षणाः ॥१९७॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्तं पूर्वभागे द्वितीयोऽङ्कः
 पादे शुभादिद्वीपवर्णनं नामैकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ सूत उवाच ॥ अधःप्रमाणमूर्द्धं च वक्ष्यमाणं निबोधत ॥ पृथिवी वायुसकाश
 आपो ज्योतिश्च पंचमम् ॥ १ ॥ अग्रा धातवो ह्येते व्यापकास्तु प्रकीर्तिताः ॥ जननी सर्वभूतानां सवसत्त्वधरा धरा ॥ २ ॥ नानाजनपदा
 नानाविधानपत्तना ॥ नानानन्दनदीशैला नैकजातिसमाकुला ॥ ३ ॥ अनंता गीयते देवी पृथिवी बहुविस्तरा ॥ नदीनदसमु
 द्रस्थास्तथा क्षुद्राश्रयस्थिताः ॥ ४ ॥ पर्वताकाशसंस्थाश्च अंतर्भूमिगताश्च याः ॥ आपोऽनंता हि विज्ञेयास्तथाग्निः सर्वलोकगः
 ॥ ५ ॥ अनंतः पठ्यते चैव व्यापकः सर्वसंभवः ॥ तथाकाशमनालेख्यं रम्यं नानाश्रयं स्मृतम् ॥ ६ ॥ अनन्तं पठ्यते चैव
 व्यापकः सर्वसंभवः ॥ आपः पृथिव्यादुदके पृथिव्युपरि संस्थिता ॥ ७ ॥ आकाशश्चापगम्य पुनर्भूमिः पुनर्जलम् ॥ एवं मतमनंतस्य
 विस्तारस्य न विद्यते ॥ ८ ॥ परस्परैः सेपाचिता भूमिश्चैव निबोधत ॥ भूमिर्जलमथाकाशमिति या या परंपरा ॥ ९ ॥ स्थितिरेषा तु
 विख्याता सप्तमेऽस्मिन्नसातले ॥ दशयोजन्साहस्रमेकं भौमं रसातलम् ॥ १० ॥ साधुभिः परिसंस्वातमेकैकेनैव विस्तरम् ॥ प्रथमं तत्त्वलं नाम
 रसातलं तु ततः परम् ॥ ११ ॥ ततस्तलातलं विद्यादतलं बहुविस्तरम् ॥ ततोऽर्वाक्च तलं नाम परतश्च रसातलम् ॥ १२ ॥ एतेषामप्यथोभागे
 सप्तमं स्मृतम् ॥ कृष्णभौमश्च प्रथमे भूमिभागः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ पांडुभूमिर्द्वितीयस्तु तृतीयो नीलमृत्तिकः ॥ पतितभौमश्चतुर्थस्तु पंचमः
 भौमभागवः ॥ १४ ॥ पण्डुः शिलामयो ज्ञेयः सौवर्णः सप्तमः स्मृतः ॥ प्रथमेऽस्मिन्स्तले ख्यातम्पुरेन्द्रस्य मंदिरम् ॥ १५ ॥ नमुचेरिन्द्राजोश्च महाबा
 वस्य मालवम् ॥ पुरं च शंकुर्णस्य कवचस्य च मंदिरम् ॥ १६ ॥ निष्कुलादस्य च पुरं प्रहृष्टजनसंकुलम् ॥ राक्षसस्य च भीमस्य शूलदंतस्य
 मंदिरम् ॥ १७ ॥ लोहिताक्षकलिगानां नगरं चापदस्य च ॥ धनंजयस्य च पुरं नागेंद्रस्य महात्मनः ॥ १८ ॥ कालियस्य च नागस्य नरकं कौशि
 कस्य च ॥ एवं पुरसहस्राणि नागदानवरश्चसम् ॥ १९ ॥ तले ज्ञेयानि प्रथमे कृष्णभौमे च संशयः ॥ द्वितीये सुतले विप्रा देव्येन्द्रस्य च रक्षसः ॥
 ॥ २० ॥ महाजंभस्य तु तथा नगरं प्रथमस्य तु ॥ हयग्रीवस्य कृष्णस्य निकुमस्य च मंदिरम् ॥ २१ ॥ शैवास्यस्य च देवस्य नगरं गोसु

॥ ३२ ॥

त्वस्य च ॥ सक्षस्य च नीलस्य मेघस्य कथनस्य च ॥ २२ ॥ आलयं कुकुपादस्य महोष्णीस्य चालयम् ॥ कंबलस्य च नागस्य पुमस्य
 स्य च ॥ २३ ॥ कंबुपुत्रस्य च पुरं तक्षकस्य महात्मनः ॥ एवं पुरसहस्राणि नागदानवरक्षसाम् ॥ २४ ॥ द्वितीयेऽस्मिन्स्तले विष्णोः पादुभ्यामि
 संशयः ॥ तृतीये तु तले स्वर्गोत्पन्नस्य महात्मनः ॥ २५ ॥ अनुद्गादस्य च पुरं पुरमभिमुखस्य च ॥ तारकास्यस्य च पुरं पुरं विशिरस
 स्यात् ॥ २६ ॥ शिशुमास्यस्य च पुरं विपुलस्य तथा पुरम् ॥ पुरं जनस्य दैन्यस्य दृष्टुं पृष्ठजनाकुलम् ॥ २७ ॥ च्यवनस्य तु विज्ञेयं राक्षसस्य च मंदि
 रम् ॥ राक्षसेन्द्रस्य च पुरं कुम्भिलस्य स्वस्य च ॥ २८ ॥ विराधस्य च क्रूरस्य पुरमुल्कासुखस्य च ॥ हेमकस्य च नागस्य तथा पांडुरकस्य च ॥
 २९ ॥ मणिनागस्य च पुरं कपिलस्य च मंदिरम् ॥ नंदकस्योत्तमपतेर्विशालाक्षस्य मंदिरम् ॥ ३० ॥ एवं पुरसहस्राणि नागदानवरक्षसाम् ॥
 तृतीयेऽस्मिन्स्तले विष्णोः नीलभौमे न संशयः ॥ ३१ ॥ चतुर्थे दैत्यसिंहस्य कालनेमेर्महात्मनः ॥ गजकर्णस्य च पुरं नगरं कुंजरस्य च ॥ ३२ ॥
 राक्षसेन्द्रस्य च पुरं सुमालेखद्विस्तारम् ॥ मुंजस्य लोकनाथस्य दृक्कवक्रस्य चालयम् ॥ ३३ ॥ बहुयोजनविस्तीर्णं बहुपक्षिसमाकुलम् ॥ नगरं केन
 न भवेत् ॥ चतुर्थेऽस्मिन्स्तले ॥ ३४ ॥ पंचमे शर्कराभौमे बहुयोजनविस्तरम् ॥ विरोचनस्य नगरं दैत्यसिंहस्य धीमतः ॥ ३५ ॥ वैकुण्ठस्याभिधि
 रस्य दिरण्यातस्य चालयम् ॥ पुरं च विष्णुभिह्वस्य राक्षसेन्द्रस्य धीमतः ॥ ३६ ॥ महामेघस्य च पुरं राक्षसेन्द्रस्य मालिनः ॥ किर्मिगस्य च नागस्य
 स्वर्गस्य जयस्य च ॥ ३७ ॥ एवं पुरसहस्राणि नागदानवरक्षसाम् ॥ पंचमेऽस्मिन्स्तले ज्ञेयं शर्कराभिचये सदा ॥ ३८ ॥ षष्ठे तले दैत्यपतेः
 कश्यपे तमरोत्तमम् ॥ सुपतेः पुरोत्तमं नगरं महिषस्य च ॥ ३९ ॥ राक्षसेन्द्रस्य च पुरं सुरोपस्य महात्मनः ॥ तत्रास्ते सुरमापुत्रः शतशीर्षो मुखा
 युतः ॥ ४० ॥ षष्ठस्य सारकः विष्णोः पादुकिर्नाम नागराट् ॥ एवं पुरसहस्राणि नागदानवरक्षसाम् ॥ ४१ ॥ षष्ठे तलेऽस्मिन्त्रिल्यात शिलाभौमे रसातले ॥
 सप्तमे तु तले ज्ञेयं पातालस्य भौमे ॥ ४२ ॥ पुरं बलेः प्रमुदितं नरनारीगणाकुलम् ॥ असुरशीविषैः पूर्णं सुखितेर्देवशत्रुभिः ॥ ४३ ॥ मुचुकुंदस्य दैन्यस्य
 सप्तमे नगरं मंदितं ॥ अनेनैवादिपुत्राणां समुदीर्णमहापुरं ॥ ४४ ॥ तथैव नागनगरैर्धुतिमादिः सहस्रशः ॥ दैत्यानां दानवानां च समुदीर्णमहापुरं ॥
 ४५ ॥ उदीर्णं राक्षसाणां सैरनेकैश्च समाकुलम् ॥ पातालानि च विप्रेन्द्रा विस्तीर्णं बहुयोजने ॥ ४६ ॥ आस्ते रत्नारविदाक्षो महान्मा द्यजगामरः ॥
 नीलशोदरवपुर्नीलवासा महाबलः ॥ ४७ ॥ विशालभोगो द्युतिमान्निचत्रमात्यभरः बली ॥ रुक्मः प्रभाकरोत्तमः दीपास्येन विराजता ॥ ४८ ॥
 प्रभुर्गुणसहस्रेण शोभते जैमकुंडली ॥ स जिह्वाभालया दीप्तो लोलज्वालयनलार्चिता ॥ ४९ ॥ ज्वालामालापरिधितः केलस इव लक्ष्य

पु. मा.
अ. पा. २
अ. २०

२५०

॥ ३४ ॥

॥ ५० ॥ बालसूर्याभिताम्रेण शरीरमिव पादुना ॥ तस्य कुण्डलवर्णस्य नेत्रमाला विराजते ॥ ५१ ॥
 देवादिभ्योऽप्येव यथापर्वतप्रवर्धन ॥ विकरलोऽच्छिन्नतनुर्लक्ष्यते शयनासने ॥ ५२ ॥ विस्तीर्ण इव मेदिन्यां सहस्रशिखरो गिरिः ॥ महान्तर्गम्यते मनी
 मन्दाविमर्शित्यभिः ॥ ५३ ॥ ज्यास्फुते महातेजा महानाणपतिः स्वयम् ॥ स सखा सर्वनागानां शेषोऽनंतो महायुतिः ॥ ५४ ॥ सा वैष्णवी व्यास
 तिमर्माया व्यावर्धिता ॥ सतीयमेते कथिता व्यनङ्गायां रसातलाः ॥ ५५ ॥ देवासुरमहान्तमराक्षसाध्युषिताः सदा ॥ अतः पश्यनालोप्यमगम्यं सिद्ध
 साधुभिः ॥ ५६ ॥ देवानामप्यविदितं व्यवहारविवक्षया ॥ पृथ्व्यनुवर्तिनामुक्तं नमस्तस्य द्विजोत्तमाः ॥ ५७ ॥ महस्वमृषिभिर्भ्योऽप्येव कर्ष्यते नात्र संशयः
 ज्ञा उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचंद्रमसोर्गतिम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीमहादेव महापुराणे भाष्योक्ते पूर्वमाणे द्वितीयेऽनुमंगपादेऽधोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
 ध्यायः ॥ ५९ ॥ सूत उवाच ॥ सूर्याचंद्रमसोर्वेत्ताः अमतो यावदेव तु ॥ प्रकाशेस्तु प्रभाभिस्तौ मंडलाभ्यां समुच्छ्रितौ ॥ १ ॥ समानौ तु समुद्राणां
 त्रीणानौ च तु विस्तरः ॥ विस्तरार्द्धे पृथिव्यास्तु भवेदन्यत्र बाह्वतः ॥ २ ॥ पर्यास्तास्मात्तु चंद्रादित्यौ प्रकाशतः ॥ पर्यास्तात्वारिमाप्येन भूमेस्तुल्यं
 दिवं स्मृतम् ॥ ३ ॥ अवति त्रीणिर्मालोकान् यस्मात्सूर्यः परिभ्रमन् ॥ अविनाशः प्रकाशाख्यो ह्यवनात्स रविः स्मृतः ॥ ४ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
 प्रमाणं चंद्रसूर्ययोः ॥ महित्तत्त्वान्महीराष्ट्रोऽष्टास्मिन्वर्षे निपाद्यते ॥ ५ ॥ अस्य भास्त्ववर्षस्य विष्कंभात्तुल्यविस्तृतम् ॥ मंडलं भास्करस्याथ योज
 नानि निबोधत ॥ ६ ॥ नवयोजनसाहस्रो विस्तारो भास्करस्य तु ॥ विस्ताराविगुण्णस्यास्य परिणाहस्तु मंडले ॥ ७ ॥ विष्कंभमंडलाच्चैव भास्करादि
 भूयः शरी ॥ अथ पृथिव्या वक्ष्यामि प्रमाणं योजनैः सह ॥ ८ ॥ समद्वीपसमुद्राया विस्तारो मंडलं च यत् ॥ इत्येतदिह संख्यातं पुराणे पुरा
 णतः ॥ ९ ॥ तद्वक्ष्यामि समाख्याय सांप्रतैरभियानिभिः ॥ अभियानिनो व्यतीता ये तुल्यास्ते सांप्रतैस्त्वह ॥ १० ॥ देवा ये वै व्यतीतास्तु
 विवांसास्तैव च ॥ तस्मात्तु सांप्रतैर्देवैर्वक्ष्यामि वसुधातलम् ॥ ११ ॥ दिवस्तु सन्निवेशं वै सांप्रतैरेव कृत्स्नशः ॥ शतार्द्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नशः
 स्मृता ॥ १२ ॥ तस्या उर्ध्वप्रमाणेन मेरेर्यावत्तु संस्थितिः ॥ पृथिव्या सूर्यविस्तारो योजनाग्रान्प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ मेरोर्मध्यात्प्रतिदिशं कोटि
 र्द्विगुणा स्मृता ॥ तथा शतसहस्राणामेकोननवतिः पुनः ॥ १४ ॥ पंचशतसहस्राणि पृथिव्यर्द्धस्य मंडलम् ॥ गणितं योजनग्रास्तु कोट्यस्त्वेका
 दशस्मृताः ॥ १५ ॥ तथा शतसहस्राणि सप्तविंशतिभिः तु ॥ इत्येतानि संख्यातं पृथिव्यंतस्य मंडलम् ॥ १६ ॥ तारकासंनिवेशस्य विविधा

ब. पु.
॥ ३५ ॥

मंडलम् ॥ पर्याससन्निवेशश्च भूमेयावत्तु मंडलम् ॥ १७ ॥ पर्यासपरिमाणेन भूमेस्तुल्यं दिवः स्मृतम् ॥ सप्तानामपि द्वीपानामेतत्स्थानं प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥ पर्यासपरिमाणेन मंडलानुगतेन च ॥ उपर्युपरि लोकानां छत्रवत्परिमंडलम् ॥ १९ ॥ संस्थितिर्विहिता सर्वा येषु सिद्ध्यन्ति जंतवः ॥ एतदंड-
कपालस्य प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ २० ॥ अंडस्यांतस्त्वमे लोकाः समद्वीपा च मेदिनी ॥ भूर्लोकश्च भुवर्लोकस्तृतीयस्मरिति स्वतः ॥ २१ ॥ मह-
र्लोको जनश्चैव तपः सत्यं च सप्तमम् ॥ एते सप्त कृता लोकाश्छत्राकारा व्यवस्थिताः ॥ २२ ॥ स्वर्गैरवरणैः सूक्ष्मैर्धार्यमाणाः पृथक्पृथक् ॥ दशभागा-
विकसिष्य ताभिः प्रकृतिभिर्वर्द्धिः ॥ २३ ॥ पूर्यमाणा विशेषैश्च समुत्पन्नैः परस्परात् ॥ अस्यांडस्य समंताच्च सन्निविष्टो घनोदधिः ॥ २४ ॥ पृथिव्या-
मंडलं कृत्स्नं घनतोयेन धार्यते ॥ घनोदधिः परेणाथ धार्यते घनतेजसा ॥ २५ ॥ बाह्यतो घनतेजश्च तिर्यग्मूर्द्धं तु मंडलम् ॥ समंताद्धनवातेन-
धार्यमाणं प्रतिष्ठितम् ॥ २६ ॥ घनवानं तथाकाशमाकाशं च महात्मना ॥ भूतादिना वृतं सर्वं भूतादिर्महता वृतः ॥ २७ ॥ वृतो महाननंतेन प्रधानेना-
व्ययात्मना ॥ पुराणि लोकपालानां प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ॥ २८ ॥ ज्योतिर्गुणप्रचारस्य प्रमाणपरितद्धये ॥ मेगेः प्राच्यां दिशि तथा मानसस्यैव-
मूर्द्धनि ॥ २९ ॥ वस्वौकसारो महेंद्री पुरी हेमपरिष्कृता ॥ दक्षिणेन पुनर्मैरोर्मानसस्यैव मूर्द्धनि ॥ ३० ॥ वैवस्वतो निवसन्ति यमः संयमने पुरे ॥ प्रतीच्यां-
तु पुनर्मैरोर्मानसस्यैव मूर्द्धनि ॥ ३१ ॥ सुखा नाम पुरी रम्या वरुणस्यापि धीमतः ॥ वरुणो यादसां नाथस्सुखाख्ये वसते पुरे ॥ ३२ ॥ दिश्युत्तगम्यां मेरोस्तु-
मानसस्यैव मूर्द्धनि ॥ तुर्या महेंद्रपुर्यास्तु सोमस्यापि विभावरी ॥ ३३ ॥ मानसोत्तरपृष्ठे तु लोकपालाश्चतुर्दिशम् ॥ स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसं-
रक्षणाय च ॥ ३४ ॥ लोकपालोपरिष्ठात्तु सर्वतो दक्षिणायने ॥ काष्ठागतस्य सूर्यस्य गतिर्या तां निबोधत ॥ ३५ ॥ दक्षिणोऽपक्रमे सूर्यः क्षिप्तेषुस्मि-
न् सर्पति ॥ ज्योतिषां चक्रमदाय सततं परिगच्छति ॥ ३६ ॥ मध्यगम्यामरावत्यां यदा भवति भास्करः ॥ वैवस्वते संयमते उदयस्तत्र दृश्यते ॥ ३७ ॥
सुखायामर्द्धसत्रं स्याद्विभायामस्तमेति च ॥ वैवस्वते संयमने मध्यगम्याद्विर्विदा ॥ सुखायामथ वारुण्यामुत्तिष्ठन्स तु दृश्यते ॥ ३८ ॥ विभायाम-
र्द्धरात्रं स्यान्महेंद्रायामस्तमेति च ॥ यदा दक्षिणपूर्वेषामपराहो विधीयते ॥ ३९ ॥ दक्षिणापरदेश्यानां पूर्वाह्नः परिकीर्तितः ॥ तेषामपरात्रय-
वे जना उत्तरा परे ॥ ४० ॥ देशा उत्तरपूर्वा ये पूर्वरात्रस्तु तान्प्रति ॥ एवमेवोत्तरेष्वर्को भुवनेषु विमजते ॥ ४१ ॥ सुखायामथ वारुण्यां म-
हेंद्रावर्द्धमा यदा ॥ विभायां सोमपुर्यां वा उत्तिष्ठति विभावसुः ॥ ४२ ॥ रात्र्यर्द्धं चापरावर्द्धमास्तमेति त्रयस्य च ॥ सोमपुर्यां विभायां तु मध्याह्ने

अतस्त्वमेपर्यवर्तते ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २१

॥ ३५ ॥

भास्करः ॥ ४३ ॥ महोदस्यासामन्त्यां सूर्य उतिष्ठते तदा ॥ अर्द्धरात्रं संयमने वारुण्यामस्तमेति च ॥ ४४ ॥ स शीघ्रमेव पथेति भास्करोऽ
 लातेऽप्युच्यते ॥ अमन्ये प्रथमार्णानि प्रसृज्य चरते रविः ॥ ४५ ॥ एवं चतुर्षु पार्श्वेषु दक्षिणां तेन सर्पति ॥ उदयान्तमने चासावुत्तिष्ठति पुनः पुनः
 ॥ ४६ ॥ पूर्वोत्ति चापराह्णे च द्वौ द्वौ वेवालयौ तु सः ॥ तपत्यर्कश्च मध्याह्ने तैरेव च स्वरश्मिभिः ॥ ४७ ॥ उदितो वर्द्धमानाभिगमध्याह्ने तप
 त्रविः ॥ अतः परं ह्रस्वीभिर्गोभिरस्तं निगच्छति ॥ ४८ ॥ उदयास्तमयाभ्यां च स्मृते पूर्वापरे दिशौ ॥ यावत्पुगस्तात्तपति तावत्पृष्ठेऽथ पार्श्वयोः ॥
 ॥ ४९ ॥ यत्रोद्यन्तदृश्यते सूर्यस्तेषां स उदयः स्मृतः ॥ प्रगाशं गच्छते यत्र तेषामस्तः स उच्यते ॥ ५० ॥ सर्वेषामुत्तरे मेरुलोकालोकश्च दक्षिणे ॥
 विदूरभावादर्कस्य भूमिलेखावृतस्य च ॥ ५१ ॥ लीयन्ते रश्मयो यस्मात्तेन सप्तो न दृश्यते ॥ ग्रहनक्षत्रसोमानां दर्शनं भास्करस्य च ॥ ५२ ॥
 उच्यतेऽस्य प्रमाणेन ज्ञेयमस्तमथोदयम् ॥ शुद्धच्छायाऽग्निरापश्च कृष्णच्छाया च मेदिनी ॥ ५३ ॥ विदूरभावादर्कस्य ह्युद्यतोऽपि विरश्मिता ॥ रक्त
 भावो विरश्मित्वाद्रक्तत्वाच्चाप्यनुष्णता ॥ ५४ ॥ लेखायामस्थितः सूर्यो यत्र यत्र च दृश्यते ॥ ऊर्ध्वं शतसहस्रं तु योजनानां स दृश्यते ॥ ५५ ॥
 प्रभा हि सौम्य पादेन ह्यस्तं गच्छति भास्करः ॥ अग्निमाविशते गर्त्रो तस्माद्दूरात्प्रकाशते ॥ ५६ ॥ उदिते हि पुनः सूर्ये ह्यौष्ण्यमाग्नेयमाविशेत् ॥
 संयुतो वद्विना सूर्यस्तपते तु ततो दिवा ॥ ५७ ॥ प्राकाशं च तथौष्ण्यं च सौराग्नेये च तेजसी ॥ परस्परानुप्रवेशादीप्येते तु दिवानिशम् ॥ ५८ ॥
 उत्तरे चैव भूम्यर्द्धे तथा तस्मिंश्च दक्षिणे ॥ उत्तिष्ठति तथा सूर्ये रात्रिराविशते त्वपः ॥ ५९ ॥ तस्माच्छोता भवंत्यापो दिवारात्रिप्रवेशनात् ॥
 अस्तं याति पुनः सूर्ये दिनमाविशते त्वपः ॥ ६० ॥ तस्मादुष्णा भवंत्यापो नक्तमह्नः प्रवेशनात् ॥ एतेन क्रमयोगेन भूम्यर्द्धे दक्षिणोत्तर ॥ ६१ ॥
 उदयास्तमनेऽर्कस्य अहोरात्रं विशन्यपः ॥ दिनं सूर्यप्रज्जगारुयं तामसी रात्रिरुच्यते ॥ ६२ ॥ तस्माद्वचवस्थिता रात्रिः सूर्यापेक्षमहः स्मृतम् ॥
 एवं पुष्करमध्येन यदा सर्पति भास्करः ॥ ६३ ॥ अंशांशकं तु मेदिन्यां मुहूर्तेनैव गच्छति ॥ योजनाग्रान्मुहूर्तस्य इह संख्यां निबोधत ॥ ६४ ॥
 पूर्णं शतसहस्राणामेकत्रिंशाधिकं स्मृतम् ॥ पंचाशन्तु तथान्यानि सद्वाण्यधिकानि च ॥ ६५ ॥ मोहूर्तिकी गतिर्द्यौषा सूर्यस्य तु विधीयते ॥
 एतेन गतियोगेन यदा काष्ठा तु दक्षिणाम् ॥ ६६ ॥ पर्यागच्छेत्पतंगोऽर्को मध्ये काष्ठातमेव हि ॥ मध्येन पुष्करस्याथ भ्रमने दक्षिणायने ॥ ६७ ॥
 अतस्तत्पश्चात्तु अंतरे विपुत्रं च तत् ॥ सर्पते दक्षिणाम् तदा काष्ठायां वै निबोधत ॥ ६८ ॥ नवकोटयः प्रमंख्याता योजनैः परिमहत्तम ॥ ता

॥ ३६ ॥

अथ तद्विधिः चत्वारिंशत् पंच च ॥ ३६ ॥ अथोत्तराश्वत्थस्य गतिरेषा विधीयते ॥ दक्षिणादिनिवृत्तौऽथ विषुवन्मार्गस्य रात्रिः ॥ ३७ ॥
 सीसेदस्य समुद्रस्योत्तराश्वत्थस्य ॥ मंडलं विषुवत्तस्य योजनैस्तत्रिंशोक्त ॥ ३८ ॥ तिस्रः कोटयस्तु संख्याता विषुवन्मार्गस्य मंडलम् ॥
 तथा सतसहस्राणामतीत्येकमष्टौ ॥ ३९ ॥ अथ चोत्तराश्वत्थे विषुवत्तस्य भवेत् ॥ शाकडीपस्य पृष्ठस्य उत्तरातो दिग्ध्वजः ॥ ४० ॥
 अथ चोत्तराश्वत्थे विषुवत्तस्य भवेत् ॥ योजनाप्रत्यसंख्याता कोटिरिका तु सा द्विजाः ॥ ४१ ॥ अर्थात्रिंशुतानां योजनानां तथैव च ॥
 अथ चोत्तराश्वत्थे विषुवत्तस्य भवेत् ॥ योजनानामविक्रान्ति तु ॥ ४२ ॥ नामवीथ्युत्तराश्वत्थी द्वाजवीथी च दक्षिणा ॥ मूलं चैव तथापि त्वजवीथ्युदयाम्बुजः ॥ ४३ ॥
 अथ चोत्तराश्वत्थे विषुवत्तस्य भवेत् ॥ काष्ठयोरेतरं यत्र तद्वक्ष्ये योजनैः पुनः ॥ ४४ ॥ एतच्छतमहस्याणामष्टाभिश्चोत्तरं यतम् ॥
 यत्र सताधिकानामष्टाभिश्चोत्तरं योजनैः ॥ ४५ ॥ काष्ठयोरेतरं सेतयोजनप्रत्यकीर्तितम् ॥ काष्ठयोर्लेख्ये भवेत् ह्यंतं दक्षिणोत्तरे ॥ ४६ ॥
 यत्र सताधिकानामष्टाभिश्चोत्तरं योजनैः ॥ एकैकमंतरं तस्य विद्युताभ्येकसमतिः ॥ ४७ ॥ सहस्राण्यतिरिक्ताश्च ततोऽन्या पंचसमतिः ॥ लेख
 योः काष्ठयोर्भवेत् यत्र सताधिकानामष्टाभिश्चोत्तरं योजनैः ॥ ४८ ॥ अथ चोत्तरं तु कथंति मंडलान्युत्तरायणे ॥ काष्ठतो दक्षिणे चैव सततं तु यथाक्रमम् ॥ ४९ ॥ मंड
 लानां शतं पूर्णं अष्टौत्तराश्वत्थस्य ॥ चरते दक्षिणे प्रापि तावदेव विद्यावसुः ॥ ५० ॥ प्रमाणं मण्डलस्याथ योजनानां निबोधत ॥ योजनानां
 पञ्चदशानि समादरा समासतः ॥ ५१ ॥ शते द्वे पुनरप्यन्ये योजनानां प्रकीर्तिते ॥ एकविंशतिभिश्चैव योजनैर्गधिकैर्द्वि ते ॥ ५२ ॥ एतत्प्रमाण
 योजनानां योजनैर्मंडलस्य च ॥ विष्कम्भो मंडलस्याथ तिर्यक् स तु विधीयते ॥ ५३ ॥ प्रत्यहं चरते तानि सूर्यो वे मंडलक्रमात् ॥ कलालच
 योर्गतिरेषा सीमं विधीयते ॥ ५४ ॥ दक्षिणप्रमणे सुप्रस्तथा सीमं भवति ॥ तस्यात्त्रिकुशां श्रामि तु कालेनाल्पेव गच्छति ॥ ५५ ॥ सूर्यो द्वा
 योर्गतिः शोभ्या सुहृते दक्षिणप्रमणे ॥ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ ५६ ॥ सुहृतेस्तावदक्षाणि नक्तमष्टादशैश्च ॥ कुलालचक्रमप्ये
 यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ ५७ ॥ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ तस्यात्त्रिकुशां श्रामि तु कालेनाल्पेव गच्छति ॥ ५८ ॥ अष्टादश सुहृते तु उत्त
 रप्रमाणं भवति ॥ अथ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ ५९ ॥ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ सुहृतेस्तावदक्षाणि नक्तमष्टादशैश्च ॥ ६० ॥
 यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ ६१ ॥ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ सुहृतेस्तावदक्षाणि नक्तमष्टादशैश्च ॥ ६२ ॥ यत्रोत्तराश्वत्थस्य सीमं भवति ॥ सुहृतेस्तावदक्षाणि नक्तमष्टादशैश्च ॥ ६३ ॥

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. २३

॥ ३६ ॥

भ्रमन् ॥ उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमते मंडलानि तु ॥ ९५ ॥ कलालचक्रनाभिश्च यथा तत्रैव वर्तते ॥ ध्रुवस्तथा हि विज्ञेयस्तत्रैव परिवर्तते ॥ ९६ ॥
 उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमते मंडलानि सः ॥ दिवानक्तं च सूर्यस्य मन्दा शीघ्रा च वै गतिः ॥ ९७ ॥ उत्तरप्रक्रमे चापि दिवा मन्दा गतिस्तथा ॥ तत्रैव
 च पुनर्नक्त शीघ्रा सूर्यस्य वै गतिः ॥ ९८ ॥ दक्षिणप्रक्रमेणैव दिवा शीघ्रं विधीयते ॥ गतिः सूर्यस्य नक्तं च मन्दा चैव गतिस्तथा ॥ ९९ ॥ एवं गति
 विशेषेण विभजन् राज्यहानि तु ॥ तदापि संचरन्मार्गं समेन विषयेण च ॥ १०० ॥ लोकालोकस्मिता इति लोकपालाश्चतुर्दिशम् ॥ अगस्त्यश्चरते
 तेषामुपरिष्ठाज्जवेन तु ॥ १०१ ॥ भुजत्रसावहोरात्रमेवं गतिविशेषणम् ॥ दक्षिणे नागवीथ्यास्तु लोकलोकस्य चोत्तरे ॥ १०२ ॥ लोकसन्तानको
 षोष वक्षानरपथाद्वहिः पृष्ठे यावत्प्रभा सौरी पुरस्तात्संमकाशतः ॥ १०३ ॥ पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव लोकालोकस्य वर्तते ॥ योजनानां सहस्राणि दशकं
 तुच्छितो गिरिः ॥ १०४ ॥ प्रकाशश्चाप्रकाश्च सर्वतः पारिमंडलः ॥ नक्षत्रचंद्रसूर्याश्च ग्रहैस्तारागणैः सह ॥ १०५ ॥ अभ्यंतरं प्रकाशंते लोका
 लोकस्य वै गिरिः ॥ एतावानेव लोकस्तु निरालोकस्ततः परम् ॥ १०६ ॥ लोकेनालोकवानेष निरालोकस्त्वलोकतः ॥ लोकालोकं तु संघत्ते यस्मा
 त्सूर्यपरिग्रहम् ॥ १०७ ॥ तस्मात्सन्ध्येति तामादुरुषाव्युष्टयोर्यदंतरम् ॥ उषा रात्रिः स्मृता विप्रैर्व्युष्टिश्चापि त्वहः स्मृतम् ॥ १०८ ॥ सूर्याग्निग्रसमा
 नानां संध्याकाले हि रक्षसाम् ॥ प्रजापतिनियोगेन शापस्त्वेषां दुरात्मनाम् ॥ १०९ ॥ अक्षयत्वं तु देहस्य प्रापितामरणं तथा ॥ तिस्रः कोट्यस्तु
 विस्मयाता मंदेहा नाम राक्षसाः ॥ ११० ॥ प्रार्थयन्ति सहस्रांशुमदयन्तं दिनेदिने ॥ तापयन्तं दुरात्मानः सूर्यमिच्छन्ति खादितुम् ॥ १११ ॥ अथ सूर्यस्य
 तेषां च शुद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ततो ब्रह्मा च देवाश्च ब्राह्मणाश्चैव सत्तमाः ॥ ११२ ॥ संध्यां तु समुपासीनाः प्रक्षिपन्ति जलं सदा ॥ ओंकारब्रह्मसंयुक्तं
 गायत्र्या चाभिर्मंत्रितम् ॥ ११३ ॥ स्फूर्ज्ज्योतिश्च चंडांशुस्तथा दीप्यति भास्करः ॥ ततः पुनर्महातेजा महाबलपराक्रमः ॥ ११४ ॥ योजनानां सहस्राणि
 उद्धमुत्तिष्ठते शतम् ॥ प्रयाति भगवानांशु ब्राह्मणैरभिरक्षितः ॥ बालखिल्यैश्च मुनिभिः धृतार्चिः समरीचिभिः ॥ ११५ ॥ काष्ठा निमेषा दश पंच चैव
 त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कलां तु ॥ त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता राज्यहनी समेते ॥ ११६ ॥ द्वासवृद्धी त्वहर्भागौर्देवसानां यथाक्रमात् ॥ ११७ ॥
 संध्या मुहूर्तमात्रा तु द्वासवृद्धिस्तु सा स्मृता ॥ लेखाप्रभृत्यथादित्ये त्रिसुहृत्तर्गते तु वै ॥ ११८ ॥ प्रातस्ततः स्मृतः कालो भागश्चाह्नः स पञ्चमः ॥
 तस्मात्प्रातस्तनात्कालावि मुहूर्तस्तु संगवः ॥ ११९ ॥ मध्याह्नसिसुहूर्तस्तु तस्मात्कालश्च संगवात् ॥ तस्मान्मध्यंदिनात्कालादपराह्न इति

ब्र. पु.
॥ ३७ ॥

स्मृतः ॥ १२० ॥ त्रय एव मुहूर्तास्तु कालभागः स्मृतो बुधैः ॥ अपराह्णे व्यतीते तु कालः सायाह्न उच्यते ॥ १२१ ॥ दशपंच मुहूर्ताद्वो मुहूर्ता
अथ एव च ॥ दशपंचमुहूर्तं वै दशपंचमुहूर्तं स्मृतम् ॥ १२२ ॥ वर्द्धते च द्वसंते च द्वयने दक्षिणोत्तरे ॥ अहस्तु असते रात्रि रात्रिश्च अतसे त्वहः ॥
॥ १२३ ॥ शरदसंतयोग्यं विपुलपरिभाष्यते ॥ अहोरात्रिकलाश्चैव समं सोमः समश्नुते ॥ १२४ ॥ तथा पंचदशाहानि पक्ष इत्यभिधीयते ॥ द्वौ
च पक्षौ भवेन्मासो द्वौ मासावर्कजावृतः ॥ १२५ ॥ ऋतुत्रितयमने द्वे स्मृतं वर्षं तु सौरकम् ॥ निमेषा विद्युतश्चैव काष्ठास्ता दशपंच च ॥ १२६ ॥
काष्ठास्तार्क्षिणशतः काष्ठा मात्राशीतिद्वयात्मिका ॥ सप्तैका द्वयविका त्रिंशन्मात्रा षट्त्रिंशदुत्तरा ॥ १२७ ॥ द्विषष्टिना त्रयोविंशन्मात्रायाश्च काला भवेत् ॥
चत्वारिंशत्सहस्राणि शतान्यष्टौ च विद्युतः ॥ १२८ ॥ सप्ततिश्चैव तत्रापि नवतिं विद्धि निश्चये ॥ चत्वार्येव शतान्याह्वयिष्यते द्वे च संयुते ॥ १२९ ॥
वर्षासौ द्वे च विज्ञेयो नाडिका चात्र कारणम् ॥ संवत्सरादयः पंच चतुर्मानविकल्पिताः ॥ १३० ॥ निश्चयः सर्वकालस्य युगमित्यभिधीयते ॥ संव
त्सरास्तु मध्यमो द्वितीयः परिवत्सरः ॥ १३१ ॥ इडावत्सरस्तृतीयस्तु चतुर्थश्चानुवत्सरः ॥ पंचमो वत्सरस्तेषां कालस्तु युगसंज्ञितः ॥ १३२ ॥ त्रिंश
त्सतं भवेत्पूर्व पर्वणां तु स्वर्गुणे ॥ शतान्यष्टादश त्रिंशद्वयाद्भास्करस्य च ॥ १३३ ॥ ऋतवस्त्रिंशतः सौरादयनानि दशैव तु ॥ पंच च त्रिंशतं चापि
षष्टिष्वपि च भास्करम् ॥ १३४ ॥ त्रिंशदेव त्वहोरात्रास्तैस्तु मासस्तु भास्करः ॥ एकषष्टित्वहोरात्रमहोरेको विभाव्यते ॥ १३५ ॥ अह्नां तु त्र्यधिका
शीतिः शतं चाप्यधिकं भवेत् ॥ मानं तच्चित्रभानोस्तु विज्ञेयमयनस्य च ॥ १३६ ॥ सौरं सौम्यं तु विज्ञेयं नाक्षत्रं सावनं तथा ॥ मानान्येतानि चत्वार
ि वै पुराणे हि निश्चयः ॥ १३७ ॥ यः श्वेतन्योत्तरश्चैव शृङ्गवाण्यश्चैव ॥ त्रीणि तस्य तु शृंगाणि स्पृशन्तीदं नमस्तलम् ॥ १३८ ॥ तैश्चापि
शृङ्गैस्तु त्र्यधिकाः ॥ १३९ ॥ एकश्च मार्गविष्कंभविस्तारश्चास्य कीर्तिः ॥ १४० ॥ तस्य वै पूर्वतः शृङ्गं मध्यमं तद्विरामयम् ॥ दक्षिणं राजवं
शं च शृङ्गं तु स्फटिकयम् ॥ १४१ ॥ सर्वसमयं चैव शृङ्गमुत्तरमुत्तमम् ॥ १४२ ॥ त्रिंशद्विंशतिः शैलः शृङ्गवानिति विश्रुतः ॥ १४३ ॥ यत्तद्वै पूर्वतः शृङ्गं तद्वर्कः
मतिप्रसूतः ॥ शरदसंतयोग्ये मध्यमं मतिमास्थितः ॥ १४४ ॥ अतस्तत्समोरात्रं करोति तिसिरापदः ॥ इतिहाश्च द्वयं क्रियास्तस्य युत्तमं महा
रथे ॥ अहोरात्रा इवाप्राति पक्षरत्नमस्ति ॥ १४५ ॥ येषति च त्वहोरे च भास्करोदयतः स्मृताः ॥ मुहूर्ता दश पञ्चैव अहो रात्रिश्च त्रयस्वी ॥
॥ १४६ ॥ अतिशयानां यथा सूर्यः पुराणोक्तो भवति ॥ विभाव्यते त्वहोरे च त्रिंशतः ॥ १४७ ॥ विश्वव्यानां यथा सूर्यः पुराणोक्तो भवति ॥

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. २१

॥ ३७ ॥

कम् ॥ तदा चंद्रं विजानीयात्कृतिकाशिरसि स्थितम् ॥ १४६ ॥ विषुवं तं विजानीयादेवमाहुर्महर्षयः ॥ १४७ ॥ सूर्येण विषुवं विद्यात्कालं सोमेन
 लक्षयेत् ॥ समा रात्रिरहश्चैव यदा ताद्विषुवं भवेत् ॥ १४८ ॥ तदा दानानि दद्यामि पितृभ्यो विषुवेषु च ॥ ब्राह्मणेभ्यो विशेषेण भुक्त्वमेतत्तु दैवतम् ॥
 ॥ १४९ ॥ ऊनमासाधिमासौ च कला काष्ठा सुदूर्तकाः ॥ पौर्णमासी तथा ज्ञेया अमावास्या तथैव च ॥ सिनीवाली कुहूश्चैव गका चानुमतिस्त
 था ॥ १५० ॥ तपस्तपस्यौ मधुमाधवौ च शुक्रः शुचिश्चायनमुत्तरं स्यात् ॥ नभोनभस्याविषऊर्जसंज्ञौ सहःसहस्याविति दक्षिणं स्यात् ॥ १५१ ॥
 आर्तवाश्च ततो ज्ञेया पंचाब्दा ब्रह्मणः सुताः ॥ १५२ ॥ तस्माच्च ऋतवो ज्ञेया ऋतुभ्यो ह्यार्त्तवाः स्मृताः ॥ तस्मादृतुमुखी ज्ञेया अमावास्यास्य
 पर्वणः ॥ १५३ ॥ तस्मात्तु विषुवं ज्ञेयं पितृदेवदितं सदा ॥ पर्वं ज्ञात्वा न मध्येत पित्ये दैवे च मानवः ॥ १५४ ॥ तस्मात्स्मृतं
 प्रजानां वै विषुवत्सर्वगं सदा ॥ आलोकात्तु स्मृतो लोको लोकालोकः स उच्यते ॥ १५५ ॥ लोकपालाः स्थितास्तत्र लोकालोकस्य
 मध्यतः ॥ चत्वारस्ते महात्मानस्तिष्ठंत्याभूतसंप्रवात् ॥ १५६ ॥ सुधामा चैव वैराजः कर्दमः शंखपास्तथा ॥ हिरण्यरोमा पर्जन्यः
 केतुमात्राजसश्च यः ॥ १५७ ॥ निर्द्वेन्द्रा निरभीमाना निःसीमा निष्परिग्रहाः ॥ लोकपालाः स्थिता ह्येते लोकालोके चतुर्दिशम् ॥ १५८ ॥
 उत्तरं यगदस्तस्य द्वाजवीथ्याश्च दक्षिणम् ॥ पितृयानः स वै पंथा वैश्वानरपथाद्दहिः ॥ १५९ ॥ तत्रास्ते प्रजावंतो मुनयो येऽग्निहोत्रिणः ॥
 लोकस्य संतानकराः पितृयानपथे स्थिताः ॥ १६० ॥ भूतारंभकृतं कर्म आशिषो ऋत्विगुद्यताः ॥ प्रारभन्ते लोककामास्तेषां पं
 थाः स दक्षिणः ॥ १६१ ॥ चलितं ते पुनर्धर्मं स्थापयन्ति युगेयुगे ॥ संतप्तास्तपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च ॥ १६२ ॥ जायमानास्तु पूर्वं वै पश्चि
 मानां गृहेष्विह ॥ पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायन्ते निधनेष्वपि ॥ १६३ ॥ एवमावर्त्तमानास्ते तिष्ठंत्याभूतसंप्रवात् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां गृहमेधि
 नाम् ॥ १६४ ॥ सवितुर्दक्षिणं मार्गं श्रिता ह्याचंद्रतारकम् ॥ क्रियावतां प्रसंख्येषा ये श्मशानानि भेजिरे ॥ १६५ ॥ लोकसंव्यवहाराश्च भूतारंभकृतेन
 च ॥ इच्छाद्वेषप्रवृत्त्या च मैथुनोपगमेन वै ॥ १६६ ॥ तथा कामकृतेनेह सेवनाद्विषयस्य च ॥ एतैस्तैः कारणैः सिद्धा ये श्मशानानि भेजिरे ॥ १६७ ॥
 प्रज्ञेयिणस्ते मुनयो द्वापरेष्विह जज्ञिरे ॥ नागवीथ्युत्तरो यश्च सप्तर्षिगणदक्षिणः ॥ १६८ ॥ उत्तरः सवितुः पंथा देवयानश्च स स्मृतः ॥ यत्र ते वा
 सिनः सिद्धा विमला ब्रह्मचारिणः ॥ १६९ ॥ संतर्ति ते जगुप्सन्ते तस्मात्स्मृत्युस्तु तैर्जितः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणामूर्द्ध्वरेतसाम् ॥ १७० ॥ उद

ब्र. पु.

॥ ३८ ॥

कम्पथानमत्यर्थं श्रिता ह्याश्रितसंप्लवात् ॥ ते संप्रयोगाच्छोकस्य मैथुनस्य च वर्जनात् ॥ १७१ ॥ इच्छाद्वेषनिवृत्त्या च भूतारंभविजर्जनात् ॥ पुनश्चा
कामसंयोगाच्छब्दादेर्दोषदर्शनात् ॥ १७२ ॥ इत्येतैः कारणैः सिद्धास्तेऽमृतत्वं हि भोजरे ॥ आभूतसंप्लवस्थानाममृतत्वं विभाव्यते ॥ १७३ ॥
त्रैलोक्यस्थितिकालाय पुनर्दाराभिर्गामिनाम् ॥ भ्रूणहत्याश्वमेधाभ्यां पुण्यपापकृतोऽपरे ॥ १७४ ॥ आभूतसंप्लवाति तु क्षीयंते सद्भिरेतसः ॥ उद्धोत्तर
मृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र स वै स्मृतः ॥ १७५ ॥ एताद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भास्वरम् ॥ यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ धर्मध्रुवा
द्यास्तिष्ठन्ति यत्र ते लोकसाधकाः ॥ १७६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे आदित्यव्यूहकीर्तनं नामैकविंशति
तमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ सूत उवाच ॥ स्वायंभुवनिसर्गे तु व्याख्यातान्यंतराणि च ॥ भविष्याणि च सर्वाणि तेषां वक्ष्याम्यनुक्रमम् ॥ १ ॥ एतच्छ्रुत्वा
तु मुनयः पप्रच्छु रोमहर्षणम् ॥ सूर्याचंद्रमसोश्चारं ग्रहाणां चैव सर्वशः ॥ २ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ भ्रमन्ति कथमेतानि ज्योतींषि दिवमंडलम् ॥ अव्यूहेन च
सर्वाणि तथैवासंकरेण वा ॥ ३ ॥ कश्चिद्भ्रामयते तानि भ्रमन्ते यदि वा स्वयम् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामस्तत्रो निगद सत्तम ॥ ४ ॥ सूत उवाच ॥ भूत
संमोहनं ह्येतद्वदतो मे निबोधत ॥ प्रत्यक्षमपि दृश्यं च संमोहयति यत्प्रजाः ॥ ५ ॥ योऽयं चतुर्दिशं पुच्छे शैशुमारे व्यवस्थितः ॥ उत्तानपादपुत्रोऽ
सौ मेढीभूतो ध्रुवो दिवि ॥ ६ ॥ स वै भ्रामयते नित्यं चंद्रादित्यौ ग्रहैः सह ॥ भ्रमन्तमनुगच्छन्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् ॥ ७ ॥ ध्रुवस्य मनसा चासौ
सर्पते ज्योतिषां गणः ॥ सूर्याचंद्रमसौ तारा नक्षत्राणि ग्रहैः सह ॥ ८ ॥ वातानीकमयैर्बध्वध्वे बद्धानि तानि वै ॥ तेषां योगश्च भेदश्च कालश्चारस्त
थैव च ॥ ९ ॥ अस्तोदयौ तथोत्पाता अयने दक्षिणोत्तरे ॥ विषुवद्वहवर्णाश्च ध्रुवात्सर्वं प्रवर्तते ॥ १० ॥ वर्षा घर्मो हिमं रात्रिः संध्या चैव दिनं
तथा ॥ शुभाशुभं प्रजानां च ध्रुवात्सर्वं प्रवर्तते ॥ ११ ॥ ध्रुवेणाधिष्ठितश्चैव सूर्योऽपो गृह्य वर्षति ॥ तदेष दीप्तकिरणः स कालाग्निर्दिवाकरः ॥ १२ ॥
परिवर्तकमाद्रिप्रा भाभिरालोकयन् दिशः ॥ सूर्यः किरणजालेन वायुयुक्तेन सर्वशः ॥ १३ ॥ जगतो जलमादत्ते कृत्स्नस्य द्विजसत्तमाः ॥ आदित्यपीतं
सकलं सोमः संक्रमते जलम् ॥ १४ ॥ नाडीभिर्वायुयुक्ताभिलोकधारा प्रवर्तते ॥ यत्सोमात्स्रवते ह्यंबु तदन्नेष्वेव तिष्ठति ॥ १५ ॥ मेघा वायुविघा
तन विसृजन्ति जलं भुवि ॥ एवमुत्क्षिप्यते चैव पतते चासकृज्जलम् ॥ १६ ॥ न नाश उदकस्यास्ति तदेव परिवर्तते ॥ संधारणार्थं लोकानां मायैषा
विश्वनिर्मिता ॥ १७ ॥ अनया मायया व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ विश्वेशो लोककृद्देवः सहस्राक्षः प्रजापतिः ॥ १८ ॥ धाता कृत्स्नस्य लोकस्य
प्रभविष्णुर्दिवाकरः ॥ सार्वलौकिकमंभो यत्तत्सोमात्रमसश्च्युतम् ॥ १९ ॥ सोमाधारं जगत्सर्वमेतत्तत्त्वं प्रकीर्तितम् ॥ सूर्यादुष्णं निस्रवते

ब्र. भा.
अ. पा. २
अ. २२

॥ ३८ ॥

सोमाच्छीतं प्रवर्तते ॥ २० ॥ शीतोष्णवीर्यौ द्वावेतौ युक्तया धारयतो जगद् ॥ सोमाधारा नदी गंगा पवित्रा विमलोदका ॥ २१ ॥ भद्र
 सोमपुरोगाश्च महानद्यो द्विजोत्तमाः ॥ सर्वभूतशरीरेषु ह्यापो ह्यनुमृताश्च याः ॥ २२ ॥ तेषु संदह्यमानेषु जंगमस्थावरेषु च ॥ धूमभूतास्तु ता
 ह्यापो निष्कामंतीह सर्वशः ॥ २३ ॥ तेन चाभ्राण जायंते स्थानमभ्रमयं स्मृतम् ॥ तजोऽर्कः सर्वभूतेभ्य आदत्ते तश्मिभिर्जलम् ॥ २४ ॥ समुद्रा
 द्रायुसंयोगाद्ब्रह्मन्त्यापो गभस्तयः ॥ संजीवनं च सस्यानामभस्तदमृतोपमम् ॥ २५ ॥ ततस्त्वृतुवशात्काले परित्यज्य दिवाकरः ॥ यच्छत्यापो
 हि मेघेभ्यः शुक्लाशुक्लैर्गभस्तिभिः ॥ २६ ॥ अभ्रस्थाः प्रपन्तत्यापो वायुना समुदीरिताः ॥ सर्वभूतहितार्थाय वायुमिश्राः समंततः ॥ २७ ॥ ततो वर्षति
 षण्मासान्सर्वभूतविवृद्धये ॥ वायव्यं स्तनितं चैव वैद्युतं चाग्निसंभवम् ॥ २८ ॥ मेहनाच्च मिहेर्धातोर्मेघत्वं व्यजयंति हि ॥ न भ्रश्यंति यतश्चापस्तद
 भ्रं कवयो विदुः ॥ २९ ॥ मेघानां पुनरुत्पत्तिस्त्रिविधा योनिरुच्यते ॥ आग्नेया ब्रह्मजाश्चैव पक्षजाश्च पृथग्विधाः ॥ ३० ॥ त्रिधा मेघाः समाख्यातास्तेषां
 वक्ष्यामि संभवम् ॥ आग्नेयास्तूष्णजाः प्रोक्तास्तेषां धूमप्रवर्तनम् ॥ ३१ ॥ शीतदुर्दिनवाता ये म्वगुणास्ते व्यवस्थितः ॥ महिषाश्च वराहाश्च मत्त
 मातंगरूपिणः ॥ ३२ ॥ भूत्वा धरणिमभ्येत्य रमंते विचरंति च ॥ जीमूता नाम ते मेघा ह्येतेभ्यो जीवसंभवः ॥ ३३ ॥ विद्युद्गुणविहीनाश्च जलधारा
 विलंबिनः ॥ मूकमेघा महाकायाः आवहस्य वशानुगाः ॥ ३४ ॥ क्रोशमात्राच्च वर्षति क्रोशार्द्धादपि वा पुनः ॥ पर्वतप्रनितंबेषु वर्षति च रसंति च
 ॥ ३५ ॥ बलाकागर्भदाश्चैव बलाकागर्भधारिणः ॥ ब्रह्मजा नाम ते मेघा ब्रह्मनिश्वाससंभवाः ॥ ३६ ॥ ते हि विद्युद्गुणोपेतास्तनयितुप्रियस्वनाः ॥
 तेषां शश्वत्प्रणादेन भूमिः स्वांगरुहोद्भवा ॥ ३७ ॥ राज्ञी गज्याभिषिक्तेव पुनर्यौवनमश्नुते ॥ तेष्वियं प्रावृडासक्ता भूतानां जीवितोद्भवा ॥ ३८ ॥
 द्वितीयं प्रवहं वायुं मेघास्ते तु समाश्रिताः ॥ एते योजनमात्राच्च साध्यर्द्धा निष्कृतादपि ॥ ३९ ॥ वृष्टिर्गर्भस्त्रिधा तेषां धागसारः प्रकीर्तितः ॥
 पुष्करावर्तका नाम ते मेघाः पक्षसंभवाः ॥ ४० ॥ शक्रेण पक्षच्छिन्ना ये पर्वतानां महौजसाम् ॥ कामगानां प्रवृद्धानां भूतनां शिवमिच्छता ॥ ४१ ॥
 पुष्करा नाम ते मेघा बृंहंतस्तोयमत्सराः ॥ पुष्करावर्तकास्तेन कारणेनेह शब्दिताः ॥ ४२ ॥ नानारूपधराश्चैव महाप्रेतगणाश्च ते ॥ कल्पांतवष्टेः
 स्रष्टारः संवर्ताग्नेर्नियामकाः ॥ ४३ ॥ वर्षत्येते गुणेषु तृतीयास्ते प्रकीर्तिताः ॥ यन्त्रकल्पसंस्थानाः पूरयंतो महीकल्प ॥ ४४ ॥ वायं पुन
 बहन्तः स्युराश्रिताः कल्पसाधकाः ॥ यान्यंडस्य तु भिन्नस्य प्राकृतस्याभवंस्तथा ॥ ४५ ॥ यस्मिन्ब्रह्मा समुत्पद्यते ॥ ४६ ॥ नान्येवांड

ब्र. पु.
॥ ३९ ॥

कपालानि सर्वे मेघाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४६ ॥ तेषामप्यायनं ध्रुमः सर्वामविशेषतः ॥ तेषां श्रेष्ठस्तु पर्जन्याश्चत्वारथैव दिग्गजाः ॥ ४७ ॥ गजानां
पूर्वतानां च मेघानां भोगिभिः सह ॥ कुलमेकं पृथग्भूतं योनिरेका जलं स्मृतम् ॥ ४८ ॥ पर्जन्या दिग्गजाश्चैव हेमन्ते शीतसंनवाः ॥ तुषारवृष्टिं वर्षति
शिष्टः सस्यप्रवृद्धये ॥ ४९ ॥ पष्ठः परिवहो नाम तेषां वायुगपाश्रयः ॥ योऽसौ विभर्ति भगवान्गोमाकाशमोचिराम् ॥ ५० ॥ दिव्यामृतजलां पुण्यां
त्रिधा स्वातिपथे स्थिताम् ॥ तस्या निष्यन्दतोयानि दिग्गजाः पृथुभिः करैः ॥ ५१ ॥ शीकरं संप्रमुञ्चन्ति नीहार इति स स्मृतः ॥ दक्षिणेन गिरियोऽसौ
हेमकूट इति स्मृतः ॥ ५२ ॥ उदग्धिमवतः शैल उत्तरप्रायदक्षिणे ॥ पुण्ड्रं नाम समाख्यातं नगरं तत्र विस्तृतम् ॥ ५३ ॥ तस्मिन्निपतितं वर्षं तत्तुषारसमुद्भवम् ॥
ततस्तदा वहो वायुर्हेमवंतं समुद्रहन् ॥ ५४ ॥ आनयत्यात्मयोगेन सिंचमानो महागिरिम् ॥ हिमवंतमतिक्रम्य वृष्टिं ततः परम् ॥ ५५ ॥
ब्रह्मयेति ततः पश्चादपरांतविबृद्धये ॥ वर्षद्वयं समाख्यातं सस्यद्वयविवृद्धये ॥ ५६ ॥ मेघाश्चाप्यायनं चैव सर्वमेतत्प्रकीर्त्तितम् ॥ सूर्य एव तु वृष्टीनां
क्षेत्रा समुपदिश्यते ॥ ५७ ॥ सूर्यमूला च वै वृष्टिजलं सूर्यात्प्रवर्तते ॥ ध्रुवेणाधिष्ठितः सूर्यस्तस्यां वृष्टौ प्रवर्तते ॥ ५८ ॥ ध्रुवेणाधिष्ठितो वायु
वृष्टिं संहरते पुनः ॥ ग्रहो निःसृत्य सूर्यात्तु कृत्स्ने नक्षत्रमंडले ॥ ५९ ॥ चरित्वान्ते विशत्यर्कं ध्रुवेण समधिष्ठितम् ॥ ततः सूर्यरथस्याथ सन्निवेशं
निबोधत ॥ ६० ॥ संस्थितेनैकचक्रेण पंचारेण त्रिणाभिना ॥ हिरण्मयेन भगवांस्तथैव हरिदर्वणा ॥ ६१ ॥ अष्टापदनिबद्धेन षट्प्रकारैकनेमिना ॥
चक्रेण भास्वता सूर्यः स्यन्दनेन प्रसर्पति ॥ ६२ ॥ दशयोजनसाहस्रो विस्तारायामतः स्मृतः ॥ द्विगुणोऽस्य रथोपस्थादंषादंडः प्रमाणतः ॥ ६३ ॥
स तस्य ब्रह्मणा सृष्टो रथो ह्यर्थवशेन तु ॥ असंगः कांचनो दिव्यो युक्तः पवनगैर्हयैः ॥ ६४ ॥ छंदोभिर्वाजिह्वैस्तु यतश्चक्रं ततः स्थितैः ॥
भारुणस्यंदनस्येह लक्षणैः सदृशस्तु सः ॥ ६५ ॥ तेनासौ सर्पते व्योम्नि भास्वता तु दिवाकरः ॥ अथैतानि तु सूर्यस्य प्रत्यंगानि रथस्य ह ॥ ६६ ॥
संवत्सरस्यावयवैः कल्पितस्य यथाक्रमम् ॥ अहस्तु नाभिः सौरस्य एकचक्रस्य वै स्मृतः ॥ ६७ ॥ अराः पंचार्त्तवास्तस्य नेमिः षडृतवः स्मृतः ॥
रथनीडः स्मृतो ह्येष चायने कूबरानुभौ ॥ ६८ ॥ मुहूर्ता बंधुरास्तस्य रम्याश्चास्य कलाः स्मृताः ॥ तस्य काष्ठा स्मृता घोणा अक्षदंडः क्षणस्तु वै ॥ ६९ ॥
निमेषश्चानुकर्षोऽस्य हीषा चास्य लवा स्मृताः ॥ रात्रिर्वरुथो धर्मोऽस्य ध्वज ऊर्ध्वं समुच्छ्रितः ॥ ७० ॥ युगाक्षकोटी ते तस्य अर्थकामानुभौ स्मृतौ ॥
सप्तमिवरुपाश्चदंसासि वहते वामतो ध्रुम् ॥ ७१ ॥ गायत्री चैव त्रिष्टुप्च ह्यनुष्टुब्जगती तथा ॥ पंक्तिश्च बृहती चैव क्षुण्णिकचैव तु सप्तमी ॥ ७२ ॥

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २२

॥ ३९ ॥

चक्रमक्षे निवद्धं तु ध्रुवे चाक्षः समर्पितः ॥ सहचक्रो भ्रमत्यक्षः सहाक्षो भ्रमतेऽसौ ध्रुवेरितः ॥ एवमर्थवशा
 त्तस्य सन्निवेशो रथस्य तु ॥ ७४ ॥ तथा संयोगभावेन संसिद्धो भासुरो रथः ॥ तेनासौ तर्गणिर्देवो भास्वता सर्पने दिवि ॥ ७५ ॥ युगाक्षकोटि
 सन्नद्धौ द्वौ रश्मी स्यन्दनस्य तु ॥ ध्रुवे तौ भ्राम्यतो रश्मी च चक्रयुगयोस्तु वै ॥ ७६ ॥ भ्रमतो मण्डलान्यस्य त्वेव रथस्य तु ॥ युगाक्ष
 कोटी ते तस्य दक्षिणे स्यन्दनस्य हि ॥ ७७ ॥ ध्रुवेण प्रगृहीते वै विचक्रमतुरक्षवत् ॥ भ्रमतमनुगच्छेतां ध्रुवं रश्मी तु तावुभौ ॥ ७८ ॥ युगाक्षको
 टिस्तत्तस्य रश्मिभिः स्यन्दनस्य तु ॥ कीलासक्ता यथा रज्जुभ्रमते सर्वतो दिशम् ॥ ७९ ॥ ह्रसतस्तस्य रश्मी तु मंडलेऽन्तरायणे ॥ वर्द्धते दक्षिणे चैव
 भ्रमतो मंडलानि त ॥ ८० ॥ युगाक्षकोटिसंबद्धौ रश्मी द्वौ स्यन्दनस्य तु ॥ ध्रुवेण प्रगृहीतौ वै तौ रश्मी नयतो रथम् ॥ ८१ ॥ आकृष्येते यदा तौ वै
 ध्रुवेण समधिष्ठितौ ॥ तदा सांध्यंतरे सूर्यो भ्रमते मंडलानि तु ॥ ८२ ॥ अशीतिर्मंडलशतं काष्ठयोरंतरं स्मृतम् ॥ ध्रुवेण मुच्यमानाभ्यां रश्मिभ्यां
 पुनरेव तु ॥ ८३ ॥ तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मंडलानि तु ॥ उद्रेष्टयन्स वेगेन मंडलानि तु गच्छति ॥ ८४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते
 पूर्वभागे द्वितीयेऽनुर्गणपादे देवग्रहानुकीर्तनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ सूत उवाच ॥ स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्मुनिभिस्तथा ॥
 गंधर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥ १ ॥ एते वसन्ति वै सूर्ये द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण तु ॥ धाताऽर्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापतिः ॥
 २ ॥ ऐरावतो वासुकिश्च कंसो भीमश्च तावुभौ ॥ ग्यकृच्च रथौजाश्च यक्षावेतावुदाहृतौ ॥ ३ ॥ तुंगुरुनरदश्चैव सुस्थला पुंजिक
 स्थला ॥ रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च यातुधानावुदाहृतौ ॥ ४ ॥ एते वसन्ति वै सूर्ये मधुमाधवयोः सदा ॥ मित्रश्च वरुणश्चैव मुनिरत्रिरुदाहृतः ॥
 ५ ॥ तथा वसिष्ठो विख्यातः सहजन्त्या च मेनका ॥ राक्षसौ च समाख्यातौ पौरुषेयो वधस्तथा ॥ ६ ॥ हाह हूहश्च गंधर्वौ यज्ञश्चा
 पि रथस्वनः ॥ रथचित्रस्तथैवान्यो नागसाक्षकसंज्ञितः ॥ ७ ॥ रंभकश्च वसन्त्येते मासयोः शुचिशुक्रयोः ॥ ततः मां पुनस्त्वन्या निवर्तन्तीह द
 वताः ॥ ८ ॥ इंद्रश्चैव विवस्वाश्च अंगिरा भृगुरेव च ॥ एलापत्रस्तथा सर्पः शंखपालश्च तावुभौ ॥ ९ ॥ विश्वावसुग्रसेमौ च श्वेतश्चैवारुणस्तथा ॥
 मन्मलोचा इति विख्याताऽनुम्लोचैति च ते उभे ॥ १० ॥ यातुधानस्तदा सर्पो व्याघ्रश्चैव तु तावुभौ ॥ नभोनभस्योरपि गणो वसति भास्करे ॥
 ११ ॥ शरवन्त्याः पुनः शुक्रा वसन्ति मुनिदेवताः ॥ पर्जन्यश्चैव पूषा च भारद्वाजः सर्गोत्तमः ॥ १२ ॥ परावसुश्च रंघर्वस्तथैव सुरुचिश्च यः ॥

ब्र. पु.
॥ ४० ॥

विश्वाची च घृताची च उभे ते शुभलक्षणे ॥ १३ ॥ नाग एरावतश्चैव विश्वतश्च धनंजयः ॥ श्वेनाजैश्च सुदणश्च सेनानीग्रामणीश्च तौ ॥ १४ ॥
आपो वातश्च द्वावेतौ यातुधानाबुदाहृतौ ॥ वसंत्येते तु वै सूर्ये सदैवाश्विनकर्तिके ॥ १५ ॥ हेमन्तिकौ तु द्वौ मासौ वसन्ति च दिवाकरे ॥ अंशो
भगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुश्च ॥ १६ ॥ भुजंगश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा ॥ चित्रसेनश्च गंधर्व उणांशुश्चैव तावुभौ ॥ १७ ॥ उर्व
शी पूवाचात्तिश्च तथैवाप्सरसा उभे ॥ तार्क्षश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामणीश्च तौ ॥ १८ ॥ विद्युत्स्फूर्जः शतायुश्च यातुधानाबुदाहृतौ ॥ महे चैव
सहस्ये च वसंत्येते दिवाकरे ॥ १९ ॥ ततः शैशिर्योश्चापि मासयोर्निवसन्ति वै ॥ त्वष्टा विष्णुर्जामदग्न्यो विश्वामित्रस्तथैव च ॥ २० ॥
काद्रवेयौ तथा नागौ कंबलाश्चतरावुभौ ॥ गंधर्वो धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथैव च ॥ २१ ॥ तिलोत्तमा तथा गंधा ब्रह्मापेतश्च गक्षमः ॥ यज्ञापेतस्तथैवान्यो
विख्यातो राक्षसोत्तमः ॥ २२ ॥ ऋतजित्सत्याजिश्चैव गंधर्वौ समदाहृतौ ॥ तपस्तपस्ययोः सूर्ये वसन्ति सुनिसत्तमाः ॥ २३ ॥ पितृदेवमनुष्यादीन्स
सदाप्याप्याययन्प्रभुः ॥ परिवर्तत्यहोरात्रकारणं सविता द्विजाः ॥ २४ ॥ एते देवा वसंत्येते द्वौ मासौ क्रमेण तु ॥ स्थानाभिमानिनो ह्यत गणा द्वादशमम
काः ॥ २५ ॥ सूर्यस्याप्याययंत्येते तेजसा तेज उत्तमम् ॥ ग्रथितैः स्वैवेचोभिश्च स्तुवंति वृषयो गविम् ॥ २६ ॥ गंधर्वाप्समश्चैव गीतनृत्यैरुपासते ॥
ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वतेऽभीषुसंग्रहम् ॥ २७ ॥ सर्पा वहन्ति वै सूर्यं यातुधानास्तु यांति च ॥ बालाखिल्या नयन्त्यमनं परिव्राज्य द्यावविम् ॥ २८ ॥ एतेषा
मेव देवानां यथावीर्यं यथातपः ॥ यथार्धं यथायोगं यथासत्यं यथाबलम् ॥ २९ ॥ तपस्यसौ तथा सूर्यं स्यामिन्द्रस्तु तेजसा ॥ इत्येत निव
सन्तौ द्वौ मासौ दिवाकरे ॥ ३० ॥ ऋषयो देवगंधर्वाः पन्नगाप्सरसां गणाः ॥ ग्रामण्यश्च तथा यक्षा यातुधानाश्च मुख्यशः ॥ ३१ ॥ एते तपन्ति
वर्षति भांति वांति सृजन्ति च ॥ भूतानां चाशुभं कर्म व्यपोहन्ति प्रकीर्त्तिताः ॥ ३२ ॥ मानवानां शुभं ह्येते हर्न्ते दुर्गतात्मनाम् ॥ दुरितं मुप्रचाराणां
व्यपोहन्ति क्वचित्क्वचित् ॥ ३३ ॥ एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति दिवसानुगाः ॥ वर्षतश्च तपन्तश्च ह्यादयन्तश्च वै प्रजाः ॥ ३४ ॥ गोपायन्ति च भूतानि सर्वा
णीहामनुक्षयात् ॥ स्थानाभिमानिनामेतत्स्थानं मन्वंतरेषु वै ॥ ३५ ॥ अतीतानागतानां च वर्त्तते सांप्रतं च ये ॥ एवं वसन्ति वै सूर्ये समकास्ते
चतुर्देश ॥ चतुर्देशसु सर्वेषु गणा मन्वंतरेष्विह ॥ ३६ ॥ ग्रीष्मे च वर्षासु च मुंचमानो घर्मं हिमं वर्षेदिनं निशां च ॥ गच्छन्त्यसावतुवशात्पग्वित्तरश्मि
देवान् पितृश्च मनुजांश्च हि तर्पयन्वै ॥ ३७ ॥ प्रीणाति देवानमृतेन सूर्यः सोमं सुषुम्णेन च वर्द्धयित्वा ॥ शुक्ले तु पूर्णं दिवसक्रमेण तं कृष्णपक्षे विबुधाः
पिबन्ति ॥ ३८ ॥ पीतं च सोमं हि कलावशिष्टं कृष्णक्षये रश्मिभिरक्षरन्तम् ॥ सुधामृतं तत्पितरः पिबन्ति देवाश्च सौम्याश्च तथैव काव्याः ॥ ३९ ॥

पू. भा
अ. पा. २
अ. २३

॥ ४० ॥

सूर्येण गोभिश्च समुज्झिताभिर्गद्भिः पुनश्चैव समुद्धृताभिः ॥ वृष्ट्याभिवृद्धाभिरथोपशीभिर्मर्त्याः क्षुधं त्वन्नपानैर्जयन्ति ॥ ४० ॥ तृप्तिश्च शुक्ले सुधया सुराणां
 पक्षे च कृष्णे सुधयाऽपितृणाम् ॥ अत्रेन शश्वच्च दधाति मर्त्यान्सूर्यस्तपस्तान्सुविभर्ति गोभिः ॥ ४१ ॥ द्विवन्द्गरिस्तेर्हरिभिस्तुर्गैर्हरत्यथापः किर्णैर्हर्गद्भिः ॥
 विसर्गकाले विसृजंश्च ताः पुनर्विभर्ति शश्वत्सविता चराचरम् ॥ ४२ ॥ हरिर्हर्गद्भिर्द्विवन्ते तुर्गमैः पिवत्यथापो हरिभिः महन्त्रया ॥ ततः प्रमुञ्चत्यपि तास्त्व
 सौ हरिः समूह्यमानो हरिभिस्तुर्गमैः ॥ ४३ ॥ इत्येष एकचक्रेण सूर्यस्तूर्णरथेन तु ॥ भद्रैस्तैर्गमैर्गमैः स्पन्दते वैदिकक्षयः ॥ ४४ ॥ अहंगत्राद्रथेना
 सावेकचक्रेण वै भ्रमन् ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतां सप्तभिःसप्तभिर्हयैः ॥ ४५ ॥ छन्दोभिर्गमैर्गमैस्तैर्यतश्चक्रं ततः स्थितैः ॥ कामरूपैः सकृद्युक्तैर्वामनस्तै
 र्मनोजवैः ॥ ४६ ॥ हरितैर्गव्यैः पिङ्गैर्गव्यैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ त्र्यशीतिमंडलशतं भ्रमन्त्यब्देन ते हयाः ॥ ४७ ॥ बाह्यमाभ्यन्तरं चैव मंडलं दिवसक्रमात् ॥
 कल्पादौ संप्रयुक्तास्ते वहंत्याभ्रतसंप्लवात् ॥ ४८ ॥ आवृत्ता बालखिल्यैस्ते भ्रमन्ते राज्यहानि तु ॥ वचोभिर्गमैर्गमैः स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ४९ ॥
 सेव्यते गीतनृत्यैश्च गंधर्वैश्चाप्सरोगणैः ॥ पतंगः पतंगैश्चैर्भ्रममाणो दिवस्पतिः ॥ ५० ॥ रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुदाभास्तस्य वाजिनः ॥ वामद
 क्षिणतो युक्ता दश तेन चरन्त्यसौ ॥ ५१ ॥ वीथ्याश्रयाणि ऋक्षाणि ध्रुवाधारेण वेगिताः ॥ द्वासवृद्धी तथैवास्य रश्मिनां सूर्यवत्स्मृते ॥ ५२ ॥
 त्रिचक्रोभयतोश्चैव विज्ञेयः शशिनो रथः ॥ अपां गर्भात्समुत्पन्नो रथः साश्वः ससारथिः ॥ ५३ ॥ शतारैश्च त्रिभिश्चक्रैः युक्तः शुक्लैर्हयोत्तमैः ॥
 दशभिस्तु कृशैर्दिव्यैरसंगैस्तैर्मनोजवैः ॥ ५४ ॥ सकृद्युक्ते रथे तस्मिन्वहन्ते चायुगक्षयात् ॥ संगृहीतरथे तस्मिञ्श्चेतश्चक्षुःश्रवाश्च वै ॥ ५५ ॥ अश्वास्त
 मेकवर्णास्ते वहन्ते शंखवर्चसः ॥ यजुश्चंडमनाश्चैव वृषो राजी नरो हयः ॥ ५६ ॥ अश्वो गविष्णुर्विख्यातो हंसो व्योमो मृगस्तथा ॥ इत्येते नामभिः
 सर्वे दश चंद्रमसो हयाः ॥ ५७ ॥ एते चंद्रमसं देवं वहन्ति सह दीक्षया ॥ देवैः परिवृतः सोमः पितृभिश्चैव गच्छति ॥ ५८ ॥ सोमस्य शुक्लपक्षादौ भास्करे
 परतः स्थिरे ॥ आपूर्यते परम्यांते सततं दिवसक्रमात् ॥ ५९ ॥ देवैः पीततनुं सोममाप्याययति नित्यदा ॥ क्षीणं पंचदशाहं तु रश्मिनैकेन
 भास्करः ॥ ६० ॥ आपूरयन्सुधुष्णेन भातं माज्यमदःक्रमात् ॥ सुधुष्णाप्यायमानस्य शुक्ला वर्द्धति वै कलाः ॥ ६१ ॥ तस्माद्भ्रसन्ति वै कृष्णे शुक्ले
 स्वाप्याययन्ति तम् ॥ इत्येवं सूर्यवीर्येण चंद्रश्चाप्याययतस्ततः ॥ ६२ ॥ पौर्णमास्यां स हव्येन शुक्लः संपूर्णमंडलः ॥ एवमाप्यायितः सोमः शुक्ल

ब्र. पु.
॥ ४१ ॥

पक्षे दिनक्रमात् ॥ ६३ ॥ ततो द्वितीयाप्रभृति बहुलस्य चतुर्दशीम् ॥ अपो माग्मयस्येदो गम्मात्रात्मकस्य तु ॥ ६४ ॥ पितृभ्योऽपि देवाः इष्टाः सो-
म्यं स्वधाभृतम् ॥ संभृत त्वर्द्धमासेन ह्यहृतं सूर्यतेजसा ॥ ६५ ॥ भक्षार्थममृतं सोमः पौर्णमास्यामुपासति ॥ एकां रात्रिं सूर्यः त्रैवेः पितृभिः
सर्पिभिः सह ॥ ६६ ॥ सोमस्य कृष्णपक्षादौ माग्मगाभिमुखस्य तु ॥ प्रक्षीयते पितृदेवैः पीयमानाः कल्पाः कल्पात् ॥ ६७ ॥ त्रयश्च त्रिंशत्तथैव त्रय-
स्त्रिंशत्तथैव च ॥ त्रयश्च त्रिसहस्राश्च देवाः तामं पिबन्ति वै ॥ ६८ ॥ इत्येतैः पीयमानस्य कृष्णा वद्धीति वै कल्पाः ॥ क्षीयन्ति तस्माच्छुक्लाश्च कृष्णाः
आप्याययन्ति च ॥ ६९ ॥ एवं दिनक्रमात्पीते विबुधैस्तु निशाकरे ॥ पीत्वार्द्धमासं गच्छन्ति चामावास्यां सुरोत्तमाः ॥ ७० ॥ पितरश्चोपतिष्ठन्ति ह्यमा-
वास्यां निशाकरम् ॥ ततः पंचदशे काले किञ्चिच्छिष्टे कलात्मके ॥ ७१ ॥ अपगोह्य पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥ पिबन्ति द्विलवं कालं शिष्टास्तस्य
कलास्तु याः ॥ ७२ ॥ निःसृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः स्वधामृतम् ॥ तां स्वधां मासतृप्त्यै च पीत्वा गच्छन्ति तेऽमृतम् ॥ ७३ ॥ सूर्यस्तस्मि-
न्सुषुम्णे यस्तापितस्तेन चंद्रमाः ॥ कृष्णपक्षे सूर्यस्तद्वत्पीयते वै सुधामयः ॥ ७४ ॥ सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ते त्रिधा ॥ काव्याश्चैव तु ये
प्रोक्ताः पितरः सर्व एव ते ॥ ७५ ॥ संवत्सरास्तु वै काव्याः पंचाब्दा ये द्विजैः स्मृताः ॥ सौम्यास्तु ऋतवो ज्ञेया मासा बर्हिषदः स्मृताः ॥ ७६ ॥ अग्नि-
ष्वात्तास्तवाश्चैव पितृसर्गा हि वै द्विजाः ॥ पितृभिः पीयमानस्य पंचदश्यां कला तु वै ॥ ७७ ॥ यावत्प्रक्षीयते तस्य भागः पंचदशस्तु यः ॥ अमा-
वास्यां तदा तस्य तत आपूर्यते परः ॥ ७८ ॥ वृद्धिक्षयौ वै पक्षादौ षोडश्यां शशिनः स्मृता ॥ एवं सूर्यनिमित्तैष क्षयो वृद्धिर्निशाकरे ॥ ७९ ॥ ताराग्रहाणां
वक्ष्यामि स्वर्भानोश्च स्थान्पुनः ॥ तोयतेजोमयः शुभ्रः सोमपुत्रस्य वै रथः ॥ ८० ॥ सोपासंगपताकस्तु सध्वजो मेघनिस्वनः ॥ भार्गवस्य रथः
श्रीमांस्तेजसा सूर्यसन्निभः ॥ ८१ ॥ पृथिवीसंभवैर्युक्तो नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ श्वेतः पिशंगः सारंगो नीलः पीतो विलोहितः ॥ ८२ ॥ कृष्णश्च हरि-
तश्चैव पृषतः पृश्निरेव च ॥ दशभिस्तेर्महाभागैरकृशैर्वर्तारंहसैः ॥ ८३ ॥ अष्टाश्च कांचनः श्रीमान्भौमस्यापि ग्थानमः ॥ असंगैर्लोहितैरथैः सर्वैर्गै-
त्रिसंभैः ॥ ८४ ॥ प्रसर्पति कुमारो वै ऋजुवक्रानुवक्रैः ॥ ततश्चांगिरसो विद्वान्देवाचार्यो बृहस्पतिः ॥ ८५ ॥ गौरैरथैः कांचनेन स्यंदनेन प्रस-
र्पति ॥ अब्जैस्तु वाजिभिर्दिव्यैरष्टभिर्वर्तारंहसैः ॥ ८६ ॥ नक्षत्रेऽब्दं स तिष्ठन्वै संविधास्तेन गच्छति ॥ ततः शनैश्चरोऽप्यथैः सबलैर्व्योमसंभैः ॥
८७ ॥ कार्णायसं समारुह्य स्यंदनं याति वै शनैः ॥ स्वभानोश्च तथैवाश्वाः कृष्णा ह्यष्टौ मनोजवाः ॥ ८८ ॥ ग्थं तभोमयं तस्य सकृदुक्ता वह-

मृ. भा.
अ. पा. २
अ. २३

॥ ४१ ॥

॥ आदित्याभिः सूर्या राहुः सोमं गच्छति पर्वसु ॥ ८९ ॥ आदित्यमेति सोमश्च पुनः सौरिषु पर्वसु ॥ अथ केतुर्गन्धस्याश्वा अष्टौ वै वातरश्मिः ॥
 ॥ ९० ॥ पल्लवमवर्णाभा मबला रासमारुणाः ॥ एते गृहा ग्रहाणां च ह्युपाख्याता रथैः सह ॥ ९१ ॥ सर्वे ध्रुवनिबद्धास्ते प्रवृद्धा वातरश्मिभिः ॥
 तपन्ते आम्यमाणास्तु यथायोगं भ्रमन्ति वै ॥ ९२ ॥ वायव्याभिरदृश्यामिः प्रवृद्धा वातरश्मिभिः ॥ परिभ्रमन्ति तद्बद्धाश्चंद्रसूर्यग्रहा दिवि ॥ ९३ ॥
 भ्रमन्तमनुगच्छन्ति ध्रुवं ते ज्योतिषां गणाः ॥ यथा नद्युदके नौस्तु सलिलेन सहोद्भ्रूते ॥ ९४ ॥ तथा देवालया ह्येते ऊर्ध्वं वातरश्मिभिः ॥ सर्प्यमाणा
 न दृश्यन्ते व्योम्नि देवगणास्तु ते ॥ ९५ ॥ यावन्त्यश्चैव ताराश्च तावन्तो वातरश्मवः ॥ सर्वा ध्रुवे निबद्धाश्च भ्रमन्त्यो आमयन्ति ताः ॥ ९६ ॥ तैल
 पीडा यथा चक्रं भ्रमन्तो आमयन्ति ह ॥ तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातबद्धानि सर्वशः ॥ ९७ ॥ अलातचक्रवद्भाति वातचक्रेरितानि तु ॥ यतो ज्योतींषि
 बहते प्रबहस्तेन स स्मृतः ॥ ९८ ॥ एवं ध्रुवनिबद्धोऽसौ सर्पन्ते ज्योतिषां गणः ॥ सैष तारामयो ज्ञेयः शिशुमारे ध्रुवो दिवि ॥ ९९ ॥ यदह्ना कुरुते
 पार्थ दृष्ट्वा तन्निशि मुच्यते ॥ यावन्त्यश्चैव तारास्ताः शिशुमगाश्रिता दिवि ॥ १०० ॥ तावन्त्येव तु वर्षाणि जीवताभ्यधिकानि तु ॥ साकारः शिशुमा
 रश्च विज्ञेयः प्रविभागशः ॥ १०१ ॥ औत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयो ह्युत्तरो हनुः ॥ यज्ञो परस्तु विज्ञेयो धर्मो मूर्धानमाश्रितः ॥ १०२ ॥ हृदि नारा
 यणः साध्यो ह्याश्विनौ पूर्वपादयोः ॥ वरुणश्चार्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी ॥ १०३ ॥ शिश्रं संवत्सरस्तस्य मित्रोऽपनं समाश्रितः ॥ पुच्छेऽग्निश्च
 मर्हेश्च मारीचः कश्यपो ध्रुवः ॥ १०४ ॥ तारकाः शिशुमारस्य नास्तं याति चतुष्टयम् ॥ नक्षत्रचंद्रसूर्याश्च ग्रहास्तारागणैः सह ॥ १०५ ॥ उन्मुखा
 विमुखाः सर्वे वक्त्रीभूताः श्रिता दिवि ॥ ध्रुवेणाग्निष्टिगाश्चैव ध्रुवमेव प्रदक्षिणम् ॥ १०६ ॥ परियांतीश्च श्रेष्ठं मेढीभूतं ध्रुवं दिवि ॥ अग्नींद्रकश्यपानां तु चर
 मोऽसौ ध्रुवः स्मृतः ॥ १०७ ॥ एक एव भ्रमन्त्येष रेखपर्वक मूर्धानि ॥ ज्योतिषां चक्रमेतद्धि सदा कर्षन्नाड्यमुखः ॥ मेरुमलोक्यत्येष पर्यते हि प्रद
 क्षिणम् ॥ १०८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महा० वायुप्रेक्ते प्रभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे ध्रुवचर्याकीर्तनं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ सप्त उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु
 मुनयः पुनस्ते संशयान्विताः ॥ प्रपञ्च्युरुक्तं भूयस्त्वा ते रोमहर्षणम् ॥ १ ॥ यदेतदुक्तं भवता गृहाणित्येव विस्तृतम् ॥ कथं देवगृहाणि स्युः कथं ज्योतींषि वर्णय ॥
 ॥ २ ॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व ज्योतिषां चैव निर्णयम् ॥ वायुरुवाच ॥ त्वा तु वचनं तर्षां तदा स्मृतः समाहितः ॥ ३ ॥ उवाच परमं वाक्यं तेषां संशय
 निर्णयम् ॥ अस्मिन्नर्थे महाप्राज्ञैर्यदुक्तं ज्ञानवृद्धिभिः ॥ ४ ॥ एतद्गोऽहं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्भवम् ॥ यथा देवगृहाणां च चर्याचंद्रग्रहाः स्मृताः ॥ ५ ॥
 ततः परं च त्रिविधस्याग्नेर्वक्ष्ये समुद्रवम् ॥ द्वियस्य भौतिकस्याग्नेरव्योनेः पार्थिवस्य तु ॥ ६ ॥ व्युष्टायां तु ज्ञान्यां वै वक्ष्येऽव्ययजन्मना ॥ अथ

ब्र. पु.
॥ ४२ ॥

कृतमिदं त्वार्सात्रैशेन तमसावृतम् ॥ ७ ॥ सर्वस्तावशिष्टेस्मिँल्लोके नष्टविशेषे ॥ स्वयंभूर्भगवांस्तत्र लोकतत्रार्थसाधकः ॥ ८ ॥ खद्योतवत्स व्यचरदा
विर्भावचिकीर्षया ॥ सोऽग्निं दृष्ट्वाथ लोकादौ पृथिवीजलसंश्रितम् ॥ ९ ॥ संवृत्य तं प्रकाशार्थं त्रिधा व्यभजदीश्वरः ॥ पवनो यस्तु लोकेऽस्मिन्पा
थिवः सोऽग्निरुच्यते ॥ १० ॥ यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निस्तु स स्मृतः ॥ वैद्युतोऽब्जस्तु विज्ञेयस्तेषां वक्ष्येथ लक्षणम् ॥ ११ ॥ वैद्युतो
जाठरः सौरो ह्यपां गर्भास्त्रयोऽग्रयः ॥ तस्मादपः पिबन्मूर्यो गोभिर्दीप्यत्यसौ दिवि ॥ १२ ॥ वैद्युतेन समाविष्टो वाप्यो नाद्रिः प्रशास्यति ॥ मानवा
नां च कुक्षिस्थो नाद्रिः शाम्यति पावकः ॥ १३ ॥ तस्मात्सौरो वैद्युतश्च जाठरश्चाप्यनिधनः ॥ किञ्चिदप्यु मतं तेजः किञ्चिद्वृष्टमविधनम् ॥ १४ ॥
काष्ठेधनस्तु निमेष्यः सोऽद्रिः शाम्यति पावकः ॥ अर्चिष्मान्पवमानोऽग्निर्निष्प्रभो जाठरः स्मृतः ॥ १५ ॥ यश्चायं मंडले शुक्लो निहन्मा संप्रकाशकः ॥
प्रभा सौरी तु पादेन ह्यस्तं याति दिवाक्रे ॥ १६ ॥ अग्निमाविशते रात्रौ तस्माद्दूरात्प्रकाशते ॥ उद्यंतं च पुनः सूर्यमौष्ण्यमाग्रेऽप्यमाविशत् ॥ १७ ॥
पादेन पार्थिवस्याग्रेस्तस्मादग्निस्तपत्यसौ ॥ प्रकाश्यं च तथौष्ण्यं च सौराग्रेये तु तेजसी ॥ १८ ॥ परस्परगनुप्रवेशादाप्ययेने परस्परम् ॥ उत्तरे चैव
भूम्यर्द्धे तथा ह्यग्निश्च दक्षिणे ॥ १९ ॥ उत्तिष्ठति पुनः सूर्ये रात्रिराविशते ह्यपः ॥ तस्मात्तप्ता भवंत्यापो दिवागात्रिप्रवेशनात् ॥ २० ॥ अस्तं याति
पुनः सूर्ये अहर्वे प्रविशत्यपः ॥ तस्मान्नक्तं पुनः शुक्ला आपोदृश्यंत भास्वराः ॥ २१ ॥ एतेन क्रमयोगेन भूम्यर्द्धे दक्षिणोत्तरे ॥ उदयास्तमने नि
त्यमहोरात्रं विशत्यपः ॥ २२ ॥ यश्चासौ तपते सूर्यः पिबन्नभो गभस्तिभिः ॥ पार्थिवाग्निविमिश्रोऽसौ दिव्यः शुचिर्गति स्मृतः ॥ २३ ॥ महस्त्रपा
दसौ वह्निर्धृतकुंभानिभः शुचिः ॥ आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समंततः ॥ २४ ॥ नादेयीश्चैव सामुद्रीः कौप्यश्चैव समंततः ॥ स्थावरा
जंगमाश्चैव याश्च कल्यादिका अपः ॥ २५ ॥ तस्य रश्मिसहस्रं तु शीतवर्षोष्णानिस्तवम् ॥ तासां चतुःशता नाड्यो वर्षते विप्रमूर्तयः ॥ २६ ॥ चंदना
श्चैव साध्यश्च कूतनाकूतनामन्तथा ॥ अमृता नामतः सर्वाश्मया वृष्टिसर्जनाः ॥ २७ ॥ हिमोद्गताश्च ताभ्योऽन्या रश्मयस्त्रिशताः पुनः ॥ दृश्या
मेवाश्च याम्यश्च ह्यदिन्यो हिमसर्जनाः ॥ २८ ॥ चंद्रास्ता नामतः प्रोक्ता मिताभास्तु गभस्तयः ॥ शुक्लाश्च कुहकाश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा ॥ २९ ॥
शुक्लास्ता नामतः सर्वास्त्रिशता धर्मसर्जनाः ॥ समं विभज्य नाडीस्तु मनुष्यापितृदेवताः ॥ ३० ॥ मनुष्यानोषधनेन स्वभया तु पितृनापि ॥ अमृतेन
सुरान्सर्वास्त्रीस्त्रिभिस्तर्पयत्यसौ ॥ ३१ ॥ वसते चैव ग्रीष्मे च शतैः स तपति त्रिभिः ॥ वर्षास्त्वथो शरदि वै चतुर्भिश्च प्रवर्षति ॥ ३२ ॥ हेमन्ते
शिशिरे चैव हिममुत्सृजते त्रिभिः ॥ इंद्रे वाता नृगः पूषा मित्रोथ वरुणोऽर्यमा ॥ ३३ ॥ अंशुर्विदस्वांस्त्वष्टा च सविता विष्णुश्च च ॥ भावमासे तु

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. २४

॥ ४२ ॥

वरुणः पूषा चैव तु फाल्गुने ॥ ३४ ॥ ॥ चैत्रे मासि तु देवोऽशुधाता वैशाखतापनः ॥ ज्येष्ठमासे भवेद्विद्रश्चाषाढे सविता रविः ॥ ३५ ॥ विवस्वा
ज्यावणे मासि प्रौष्ठे मासे भगः स्मृतः ॥ पर्जन्योऽश्वयुजे मासि त्वष्टा च कीर्तिके रविः ॥ ३६ ॥ मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः पौषे विष्णुः सनातनः ॥ पंचर
श्मिसहस्राणि वरुणस्यार्ककर्माणि ॥ ३७ ॥ पट्टीः सहस्रैः पूषा तु देवोऽशुसप्तभिस्तथा ॥ धाताऽष्टभिः सहस्रैस्तु नवभिस्तु शतक्रतुः ॥ ३८ ॥ सविता दश
भिर्याति यात्येकादशभिर्भगः ॥ सप्तभिस्तपते मित्रस्त्वष्टा चैवाष्टभिस्तपेत् ॥ ३९ ॥ अर्यमा दशभिर्याति पर्जन्यो नवभिस्तपेत् ॥ पट्टी रश्मिसहस्रैस्तु
विष्णुस्तपति मेदिनीम् ॥ ४० ॥ वसते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मेऽर्कः कनकप्रभः ॥ श्वेतवर्णस्तु वर्षासु पांडुः शरदि भास्करः ॥ ४१ ॥ हेमते ताम्रवर्णस्तु
शौशिरे लोहितो रविः ॥ इति वर्णाः समाख्याताः सूर्यस्यर्तुसमुद्भवाः ॥ ४२ ॥ औषधीषु बलं धत्ते स्वधया च पितृष्वपि ॥ सूर्योऽग्नेरप्यमृतं त्रयं
त्रिषु न यच्छति ॥ ४३ ॥ एवं रश्मिसहस्रं तु सौं लोकार्थसाधकम् ॥ भिद्यते ऋतुमासाद्य जलशीतोष्णानि स्रवम् ॥ ४४ ॥ इत्येतन्मंडलं शुक्लं
भास्वरं सूर्यसंज्ञितम् ॥ नक्षत्रग्रहसंज्ञानां प्रतिष्ठा योनिर्ग्वे च ॥ ४५ ॥ चंद्रऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यमंमताः ॥ नक्षत्राधिपतिः सोमो ग्रहराजो
दिवाकरः ॥ ४६ ॥ शेपाः पंच ग्रहा ज्ञेयाः श्वेताः कामचारिणः ॥ पठ्यते चाग्निरादित्य उदकं चंद्रमाः स्मृतः ॥ ४७ ॥ शेपाणां प्रकृतीः सम्यग्वर्ण्य
माना निबोधत ॥ सुमेनापतिः स्वंदः पठ्यते गारको ग्रहः ॥ ४८ ॥ नारायणं बुधं प्राहुर्वेदज्ञानविदो बुधाः ॥ रुद्रो वैवस्वनः सान्नायमो लोकप्रभुः
स्वयम् ॥ ४९ ॥ महाग्रहो देज्येष्टा मंदगामी शनैश्चरः ॥ देवासुरगुरु द्वौ तु भानुमंतौ महाग्रहौ ॥ ५० ॥ प्रजापतिस्तु तावेनावुभौ शुक्रबृहस्पतौ ॥
आदित्यमूलमग्निं त्रैलोक्यं नात्र संशयः ॥ ५१ ॥ भवत्यस्माज्जगत्कृत्स्नं स देवासुरमानुषम् ॥ रुद्रोऽपन्नं चन्द्राणां विप्रेन्द्रास्त्रिदिव्यकलाय ॥
॥ ५२ ॥ द्युतिर्द्युतिमता कृत्स्नं यत्तेजः सार्वलौकिकम् ॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ त्रिलोकस्य मूलं परमदेवता ॥
ननः सजायते सर्वं तत्र चैव प्रतीयते ॥ ५४ ॥ भावाभावौ हि लोकानामादित्याग्निः सृता पुरा ॥ जगज्ज्ञेयो ग्रहो विप्रा दीप्तिमान्सुभो रविः ॥ ५५ ॥
अत्र गच्छंति निधनं जायंते च पुनः पुनः ॥ क्षणा मुहूर्ता दिवसा निशाः पक्षाश्च कृत्स्नशः ॥ ५६ ॥ मामाः सप्तमसश्चैव ऋतुः सप्तमसश्चैव ॥
तदादित्यादृते ह्येषा कालसंख्या न विद्यते ॥ ५७ ॥ कालादृते न निगमो न दीक्षा नाह्निकक्रमः ॥ ऋतुनामविभागाश्च पुण्यसत्फलं कृतः ॥ ५८ ॥
कुतः सम्यग्विनिष्पन्निस्तृणीषधिगणोपि वा ॥ अभावो व्यवहाराणां जंतूनां दिवि चेह च ॥ ५९ ॥ जगत्प्रलयस्तु सप्तमसश्चैव ऋतुः सप्तमसश्चैव ॥
कालश्चाग्निश्च द्वादशात्मा प्रजापतिः ॥ ६० ॥ तपत्येष द्विजश्रेष्ठस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ स एव लोकेशः सविता सनातनः ॥ ६१ ॥

ब्र. पु.
॥ ४३ ॥

उत्तमं मार्गमास्थाय वायोर्भाभिरिदं जगत् ॥ पार्श्वमूर्ध्वमधश्चैव तापयत्येष सर्वशः ॥ ६२ ॥ यथा प्रभाकरो दीपो गृहमध्येऽवलंबितः ॥ पार्श्वमूर्ध्वमधश्चैव तमो नाशयते समम् ॥ ६३ ॥ तद्वत्सहस्रकिरणो ग्रहराजो जगत्पतिः ॥ सूर्यो गोभिर्जगत्सर्वमादीपयति सर्वतः ॥ ६४ ॥ रवे रश्मिसहस्रं यत्प्राड्मया समुदाहृतम् ॥ तेषां श्रेष्ठाः पुनः सप्त रश्मयो ग्रहयोनयः ॥ ६५ ॥ सुषुम्णो हर्गिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च ॥ विश्वश्रवाः पुनश्चान्यः संपद्सुरतः परः ॥ ६६ ॥ अर्वावसुः पुनश्चान्यः स्वराडन्यः प्रकीर्तितः ॥ सुषुम्णः सूर्यरश्मिस्तु क्षीणं शशिनमेवयेत् ॥ ६७ ॥ तिर्यगूर्ध्वप्रचारेऽसौ सुषुम्णः परिकीर्तितः ॥ हर्गिकेशः पुरस्ताद्य ऋक्षयोनिः स कीर्त्यते ॥ ६८ ॥ दक्षिणे विश्वकर्मा तु रश्मिन्वर्द्धयते बुधम् ॥ विश्वश्रवास्तु यः पश्चाच्छु ऋक्षयोनिः स्मृतो बुधैः ॥ ६९ ॥ संपद्सुस्तु यो रश्मिः स योनिलोहितस्य तु ॥ पृष्ठस्त्वर्वावसू रश्मियोनिस्तु स बृहस्पतेः ॥ ७० ॥ शनैश्च पुनश्चापि रश्मिराप्यायते स्वराट् ॥ एवं सूर्यप्रभावेण ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥ ७१ ॥ वर्तन्ते दिवि ताः सर्वा विश्वं च देः पुनर्जगत् ॥ न क्षीयन्ते यतस्तानि तस्मान्नक्षत्रसंज्ञिताः ॥ ७२ ॥ क्षेत्राण्येतानि वै पूर्वमापतन्ति गभस्तिभिः ॥ तेषां क्षेत्राण्यथादत्तं सूर्यो नक्षत्रतारकाः ॥ ७३ ॥ तीर्णानां सुकृतेनेह सुकृतांति ग्रहाश्रयात् ॥ तारणात्तारका ह्येताः शुक्लत्वाच्चैव तारकाः ॥ ७४ ॥ दिव्यानां पार्थिवानां च नेशानां चैव सर्वशः ॥ आदानाग्नित्यमादित्यस्तेजसां तपसामपि ॥ ७५ ॥ सवनं स्यन्दनार्थं च धातुरेष विभाव्यते ॥ सवनात्तेजसांऽपां च तेनासौ सविता मनः ॥ ७६ ॥ बह्वर्थश्चदिग्न्येष द्वादने धातुरुच्यते ॥ शुक्लत्वे चामृतत्वे च शीतत्वे च विभाव्यते ॥ ७७ ॥ सूर्याचंद्रमसोर्दिव्ये मंडले भास्वरं खगे ॥ जलतेजोमये शुक्ले वृत्तकुंभनिभे शुभे ॥ ७८ ॥ घनतोऽणुत्मकं तत्र मंडलं शशिनः स्मृतम् ॥ घनतेजोमयं शुक्लं मंडलं भास्करस्य तु ॥ ७९ ॥ विशन्ति सर्वदेवास्तु स्थानान्येतानि सर्वशः ॥ मन्वंतरेषु सवेषु ऋक्षसूर्यग्रहाश्रयाः ॥ ८० ॥ तानि देवगृहाण्येव तदाख्यास्ते भवन्ति च ॥ सौरं सूर्यो विशेत्स्थानं सौम्यं सोमस्तथैव च ॥ ८१ ॥ शौक्रं शुक्रो विशेत्स्थानं षोडशार्चिः प्रभास्वरम् ॥ जैवं बृहस्पतिश्चैव लौहितं चैव लोहितः ॥ ८२ ॥ शनैश्चरो विशेत्स्थानं देवः शानैश्चरं तथा ॥ बौधं बुधोऽथ स्वर्मानुः स्वर्भानुस्थानमास्थितः ॥ ८३ ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि नक्षत्राणि विशन्त्युत ॥ गृहाण्येतानि सर्वाणि ज्योतीषि सुकृतात्मनाम् ॥ ८४ ॥ कल्पादौ संप्रवृत्तानि निर्मितानि स्वयंभुवा ॥ स्थानान्येतानि तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ८५ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ॥ अभिमानिनोऽवतिष्ठन्ते देवस्थानानि वै पुनः ॥ ८६ ॥ अतीतैस्तु सहातीता भाव्या भाव्यैः सुरैः सह ॥ वर्तन्ते वर्तमानैश्च स्थानिभिस्तैः सुरैः सह ॥ अस्मिन्वन्तरे चैव ग्रहा वैतानिकाः स्मृताः ॥ ८७ ॥ विवस्वानदिनेः पुत्रः सूर्यो वैवस्वतेऽतरे ॥ त्विषि

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २४

॥ ४३ ॥

नामा धर्मसुतः सोमो देवो वसुः स्मृतः ॥ ८८ ॥ शुक्रो देवस्तु विज्ञेयो भार्गवोऽसुन्याजकः ॥ बृहत्तेजाः स्मृतो देवो देवाचार्योऽगिरस्सुतः ॥ ८९ ॥
बुधो मनोहरश्चैव त्विषिपुत्रस्तु स स्मृतः ॥ शनैश्चरो विरूपस्तु संज्ञापुत्रो विवस्वतः ॥ ९० ॥ अग्नेर्विकेश्यां जज्ञे तु युवाऽसौ लोहिताधिपः ॥
नक्षत्राण्यृक्षनामाना दाक्षायण्यस्तु ताः स्मृताः ॥ ९१ ॥ स्वर्भानुः सिंहिकापुत्रो भूतसंतापनोऽसुरः ॥ सोमक्षेप्रहभूर्येषु कीर्तिता ह्यभिमानिनः ॥
॥ ९२ ॥ स्थानान्येतानि चोक्तानि स्थानिनश्चाथ देवताः ॥ शुक्रमग्निमयं स्थानं सहस्रांशोर्विवस्वतः ॥ ९३ ॥ सहस्रांशोस्त्विषेः स्थानमभ्ययं
शुक्रमेव च ॥ आप्यं श्यामं मनोज्ञस्य पंचरश्मेर्गृहं स्मृतम् ॥ ९४ ॥ शुक्रस्याप्यभ्ययं शुक्रं पद्मं षोडशरश्मिषु ॥ नवरश्मेस्तु भौमस्य लोहितं स्थान
मभ्ययम् ॥ ९५ ॥ हरिदाप्यं बृहत्स्थानं द्वादशांशैर्बृहस्पतेः ॥ अष्टरश्मिर्गृहं प्रोक्तं कृष्णं मंदस्य चाम्भयम् ॥ ९६ ॥ स्वर्भानोस्तामसं स्थानं भूत
संतापनालयम् ॥ विज्ञेयास्तारकाः सर्वा अम्भयास्त्वेकरश्मयः ॥ ९७ ॥ आश्रयाः पुण्यकीर्तिनां सुशुक्लाश्चापि वर्णतः ॥ घनतोयात्मिका ज्ञेयाः कल्पा
दावेव निर्मिताः ॥ ९८ ॥ आदित्यरश्मिसंयोगात्संप्रकाशात्मिकाः स्मृताः ॥ नवयोजनसाहस्रो विष्कंभः सवितुः स्मृतः ॥ ९९ ॥ त्रिगुणस्तस्य
विस्तारो मंडलस्य प्रमाणतः ॥ द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः स्मृतः ॥ १०० ॥ तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वावस्तात्प्रसर्पति ॥ उद्धृत्य
पृथिवीछायां निर्मितो मंडलाकृतिः ॥ १०१ ॥ स्वर्भानोस्तु बृहत्स्थानं तृतीयं यत्तमोमयम् ॥ आदित्यात्तच्च निष्क्रम्य सोमं गच्छति पर्वसु ॥
॥ १०२ ॥ आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौर्येषु पर्वसु ॥ स्वर्भासा नुदते यस्मात्ततस्मात्स्वर्भानुरुच्यते ॥ १०३ ॥ चन्द्रम्य षोडशो भार्गो भार्ग
वस्तु विधीयते ॥ विष्कंभान्मण्डलाच्चैव योजनाग्रात्प्रमाणतः ॥ १०४ ॥ भार्गवात्पादहीनस्तु विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥ बृहस्पतेः पादहीनौ भौम
सौरावुभौ स्मृतौ ॥ १०५ ॥ विस्तारान्मंडलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः ॥ तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मंति च यानि वै ॥ १०६ ॥ बुधेन समरूपाणि
विस्तारान्मंडलाच्च वै ॥ प्रायशश्चन्द्रयोगीनि विद्यादृक्षाणि तत्त्ववित् ॥ १०७ ॥ तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परात् ॥ शतानि पंच चत्वारित्रीणि
द्वे चैव योजने ॥ १०८ ॥ पूर्वापरनिकृष्टानि तारकामंडलानि च ॥ योजनाद्यर्द्धमात्राणि तेभ्यो द्वस्वं न विद्यते ॥ १०९ ॥ उपरिष्ठात्रयस्तेषां ग्रहा ये दूर
सर्पिणः ॥ सौर्यगिराश्च वक्रश्च ज्ञेया मन्दविचारिणः ॥ ११० ॥ तेभ्योऽवस्तात्तु चत्वारः पुनरेव महाग्रहाः ॥ सूर्यसोमो बुधश्चैव भार्गवश्चैव
शीघ्रगाः ॥ १११ ॥ तावत्यस्तारकाकोट्यो यावदृक्षाणि सर्वशः ॥ विधिना नियमाच्चैषामृक्षचर्या व्यवस्थिता ॥ ११२ ॥ गतिस्तासु च
सूर्यस्य नीचोच्चे त्वयनक्रमात् ॥ उत्तरायणमार्गस्थो यदा पर्वसु चन्द्रमाः ॥ ११३ ॥ उच्चत्वाद्दृश्यते शीघ्रं नीचोच्चैर्गर्भास्त्वभिः ॥ तदा

ब्र. पु.
॥ ४४ ॥

दक्षिणमार्गस्थो नीचां वीथीमुपाश्रितः ॥ ११४ ॥ भूमिलेखावृतः सूर्यः पूर्णामावास्ययोः सदा ॥ न दृश्यते यथाकालं शीघ्रमस्तमुपैति च ॥
॥ ११५ ॥ तस्मादुत्तरमार्गस्थो ह्यमावस्यां निशाकरः ॥ दृश्यते दक्षिणे मार्गे नियमादृश्यते न च ॥ ११६ ॥ ज्योतिषां गतियो
मेन सूर्याचन्द्रमसावतः ॥ समानकालास्तमयो विषुवत्सु समोदयौ ॥ ११७ ॥ उत्तरासु च वीथीषु व्यंतरास्तमनोदयौ ॥ पूर्णामावास्ययोर्ज्ञेयौ
ज्योतिश्चक्रानुवर्तिनौ ॥ ११८ ॥ दक्षिणायनमार्गस्थो यदा चरति रश्मिवान् ॥ तदा सर्वग्रहाणां च सूर्याधस्तात्प्रसर्पति ॥ ११९ ॥ विस्तीर्णं मंडलं
कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी ॥ नक्षत्रमंडलं कृत्वा सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ॥ १२० ॥ नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गव ॥ वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं
वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ॥ १२१ ॥ तस्माच्छनैश्चरश्चोर्ध्वं तस्मान्सप्तर्षिमंडलम् ॥ ऋषीणां चापि मतानां ध्रुव ऊर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ १२२ ॥ द्विगुणेषु सह
स्रेषु योजनानां शतेषु च ॥ ताराग्रहांतराणि स्युरपरिष्ठाद्यथाक्रमम् ॥ १२३ ॥ ग्रहाश्च चंद्रमूर्यौ च दिवि दिव्येन तेजसा ॥ नित्यमृक्षेण युज्यन्ते गच्छन्तो
नियताः क्रमात् ॥ १२४ ॥ ग्रहनक्षत्रमूर्यास्तु नीचोच्चमृजवस्तथा ॥ समागमे च भेदे च पश्यन्ति युगपत्प्रजाः ॥ १२५ ॥ परस्परस्थिता द्यौते युज्यन्ते
च परस्परम् ॥ असंकरेण विज्ञेयस्तेषां योगस्तु वै बुधैः ॥ १२६ ॥ इत्येवं सन्निवेशो वै पृथिव्या ज्यौतिषस्य च ॥ द्वीपानामुदधीनां च पर्वतानां तथैव
च ॥ १२७ ॥ वर्षाणां च नदीनां च ये च तेषु वसन्ति वै ॥ एतेष्वेव ग्रहाः सर्वे नक्षत्रेषु समुत्थिताः ॥ १२८ ॥ विवस्वानदितेः पुत्रः मूर्यो वै चाश्रुपेऽतंग ॥ विशा
खासु समुत्पन्नो ग्रहाणां प्रथमो ग्रहः ॥ १२९ ॥ त्विषिमान् धर्मपुत्रस्तु सोमो देवो वसोऽस्मृतः ॥ शीतरश्मिः समुत्पन्नः कृत्तिकासु निशाकरः ॥ १३० ॥
षोडशार्चिर्भृगोः पुत्रः शुक्रः सूर्यादनंतरम् ॥ ताराग्रहाणां प्रवरस्तिप्यक्रक्षे समुत्थितः ॥ १३१ ॥ ग्रहश्चांगिरसः पुत्रो द्वादशार्चिर्बृहस्पतिः ॥ फाल्गुनीषु
समुत्पन्नः पूर्वासु च जगद्गुरुः ॥ १३२ ॥ नवार्चिलोहितांगश्च प्रजापतिसुतो ग्रहः ॥ आपादास्विह पूर्वासु समुत्पन्न इति श्रुतिः ॥ १३३ ॥ रेवतीष्वेव
सप्तार्चिस्तथा सौरिः शनैश्चरः ॥ सौम्यो बुधो धनिष्ठासु पंचार्चिरुदितो ग्रहः ॥ १३४ ॥ तमोमयो मृत्युसुतः प्रजाक्षयकरः शिखी ॥ अश्लेषासु समुत्पन्नः
सर्वहारी महाग्रहः ॥ १३५ ॥ तथा स्वनामधेयेषु दाक्षायण्यः समुद्दिताः ॥ तमोवीर्यमयो राहुः प्रकृत्या कृष्णमंडलः ॥ १३६ ॥ भरणीषु समुत्पन्नो
ग्रहश्चाङ्गार्कमर्दनः ॥ एते तारा ग्रहाश्चापि वायव्या भार्गवादयः ॥ १३७ ॥ जन्मनक्षत्रपीडासु यांति वैगुण्यतां यतः ॥ स्पृश्यन्ते तेन दोषेण ततस्तद्ग्रहम
क्लिप्तः ॥ १३८ ॥ सर्वग्रहाणामेतेषामप्यदरादित्य उच्यते ॥ ताराग्रहाणां शुक्रस्तु केतूनामपि धूमवान् ॥ १३९ ॥ ध्रुवः कीलो ग्रहाणां तु विभक्तानां चतु
र्दिशम् ॥ नक्षत्राणां अविष्टा स्यादयनानां तथोत्तरम् ॥ १४० ॥ वर्षाणां चापि पंचानामाद्यः संवत्सरः स्मृतः ॥ ऋतूनां शिशिरश्चापि मासानां प्राय

पू. भा.
अ. पा. २.
अ. २४

४४ ॥

एव च ॥ १४१ ॥ पक्षाणां शुक्लपक्षश्च तिथीनां प्रतिपत्तथा ॥ अहोरात्रविभागानामहश्चापि प्रकीर्तितम् ॥ १४२ ॥ सुहृत्तानां तथैवादिमुहूर्तो रुद्रदे-
 वतः ॥ क्षणश्चापि निमेषादिः कालः कालविदां वराः ॥ १४३ ॥ श्रवणांतं धनिष्ठादि युगं स्यात्पंचवार्षिकम् ॥ भानोर्गतिविशेषेण चक्रवत्परिवर्तते ॥
 ॥ १४४ ॥ दिवाकरः स्मृतस्तस्मात्कालस्तद्विद्विगेश्वरः ॥ चतुर्विधानां भूतानां प्रवर्तकानिवर्तकः ॥ १४५ ॥ तस्यापि भगवान्मुद्रः साक्षादेवः प्रव-
 र्तकः ॥ इत्येष ज्योतिषामेव सान्निवेशोऽर्थनिश्चयात् ॥ १४६ ॥ लोकसंव्यवहारार्थमीश्वरेण विनिर्मितः ॥ उत्तराश्रवणेनासौ संक्षिप्तश्च ध्रुवे तथा ॥
 ॥ १४७ ॥ सर्वतस्तेषु विस्तीर्णो वृत्ताकार इव स्थितः ॥ बुद्धिपूर्वं भगवता कल्पादौ संप्रवर्तितः ॥ १४८ ॥ साश्रयः सोभिंमानी च सर्वस्य ज्योतिषा-
 त्मकः ॥ वैश्वरूपप्रधानस्य परिणामोऽयमद्भुतः ॥ २४९ ॥ नैतच्छक्यं प्रसंख्यातुं याथातथ्येन केन चित् ॥ गतागतं मनुष्येण ज्योतेषां मांसच-
 क्षुषा ॥ १५० ॥ आगमादनुमानाच्च प्रत्यक्षादुपपत्तितः ॥ परीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या श्रद्धातव्यं विपश्चिता ॥ १५१ ॥ चक्षुः शास्त्रं जलं लेख्यं गणितं
 बुद्धिवित्तमा ॥ पंचैते हेतवा विप्रा ज्योतिर्गणविवेचने ॥ १५२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुगणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे ज्योतिषां सन्निवेशनं
 नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ सूत उवाच ॥ एतदुक्त्वा महाबुद्धिर्वायुल्लोकहिते रतः ॥ जजाप जप्यं भगवान्मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥ १ ॥ ऋष-
 यश्चापि ते सर्वे ये तत्रासन्ममागताः ॥ ते सर्वे नियतात्मानस्तस्थुः प्रांजलयस्तथा ॥ २ ॥ य इज्यो नियमस्यांते प्राणिनां जीवनः प्रभुः ॥ नीलकंठ-
 नमस्तेऽस्तु इत्युवाच सदागतिः ॥ ३ ॥ श्रुत्वा तु भावितात्मानो मुनयः शंशितव्रताः ॥ वालाखिल्येति विख्याताः पतंगसहचारिणः ॥ ४ ॥ अष्टाशी-
 तिस्रश्चाणि ऋषीणामुद्धर्गनसाम् ॥ ते स्म पृच्छन्ति वायुं च वायुपर्णातुभोजनाः ॥ ५ ॥ नीलकंठेति यत्प्रोक्तं त्वया पवन सत्तम ॥ एतद्ब्रह्मं पवित्राणां पुण्यं
 पुण्यविदां वरः ॥ ६ ॥ तद्वयं श्रोतुमिच्छामस्तत्रो निगद सत्तम ॥ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामस्त्वत्प्रसादात्प्रभंजन ॥ ७ ॥ नीलिता येन कंठस्य कारणनां
 विकल्पतः ॥ श्रोतुमिच्छामहे देव तव वक्राद्विशेषतः ॥ ८ ॥ यावद्वाचः प्रवर्तते सर्वागताः प्रेरितास्त्वया ॥ वर्णस्थानगते वायो वाग्विधिः संप्रवर्तते ॥ ९ ॥
 ज्ञानपूर्वमथान्माहस्त्वत्तो वायो प्रवर्तते ॥ त्वयि निष्पूयमानं तु शेषा वर्णप्रवृत्तयः ॥ १० ॥ यत्र वाचो निवर्तते देहवर्णाश्च दुर्लभाः ॥ त्वत्तो हि
 वर्णसद्भावः सर्वगस्त्वं सदानिल ॥ ११ ॥ नान्यः सर्वगतो देवस्त्वद्वदेऽस्ति सर्मागण ॥ एष वै जीवलोकस्ते प्रत्यक्षः सर्वतोऽनिल ॥ १२ ॥ वेत्थ वा-
 चस्पति देवं मनोनायकमीश्वरम् ॥ ब्रूहि तत्कंठदेशे तु किं कृत्वा रूपविक्रिया ॥ १३ ॥ वचः श्रुत्वा ततस्तेषां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥ प्रत्युवाच
 महातेजा वायुल्लोकनमस्कृतः ॥ १४ ॥ पुरा कृतयुगे विप्रो वेदनिर्णयतत्परः ॥ वसिष्ठो नाम धर्मात्मा मानसो वै प्रजापतिः ॥ १५ ॥ पप्रच्छ कार्त्ति-

ब्र. पु.
॥ ४५ ॥

केयं वै मयूरवरवाहनम् ॥ महिषासुरनारीणां नयनांजनतस्करम् ॥ १६ ॥ महासेनं महात्मानं मेघस्तनितनिस्वनम् ॥ उमामनःप्रहर्षाणां बालकच्छ
ग्रहणिणम् ॥ १७ ॥ कौचजीवितहर्तारं गौरीहृदयनंदनम् ॥ यदेतदृश्यते वर्यं शुभ्रं शुभ्रांजनोपमम् ॥ १८ ॥ तत्किमर्थं समुत्पन्नं कंठे
कुंदेदुसप्रभे ॥ एतदीप्ताय दांताय भक्ताय ब्रूहि पृच्छते ॥ १९ ॥ कथां मंगलसंयुक्तां पवित्रां पापनाशिनीम् ॥ मत्प्रियार्थं महाभाग वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
॥ २० ॥ श्रुत्वा वाक्यं ततस्तस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ प्रत्युवाच महातेजा देवारिबलसूदनः ॥ २१ ॥ शृणुष्व वदतां श्रेष्ठ कथ्यमानं वचो मम ॥
उमोत्संगोपविष्टेन यथापूर्वं मया श्रुतम् ॥ २२ ॥ पार्वत्या सह संवादः शर्वस्य च महात्मनः ॥ तमहं संप्रवक्ष्यामि त्वत्प्रियार्थं महासुने ॥ २३ ॥
कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ तरुणादित्यसंकाशे तप्तचामीकरप्रभे ॥ २४ ॥ वज्रस्फटिकसोपाने चित्रपादशिलातले ॥ जांबूनमये
दिव्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ २५ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णे नानापुष्पफलोपगे ॥ हंसकारंडवाकीर्णे चक्रवाकोपशोभिते ॥ २६ ॥ षट्पदाद्रीत
बहुले धारासंपातनादित ॥ मत्तकौचमयूराणां नादैर्विकुण्ठकंदरे ॥ २७ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे किन्नररूपशोभिते ॥ जीवं जीवकजातीनां विरावरूप
कूजिते ॥ २८ ॥ कोकिलारावबहुले सिद्धचारणसेविते ॥ सौरभेयनिनादाढ्ये मेघस्तनितनिस्वने ॥ २९ ॥ विनायकभयोद्विग्नकुंजरैर्मुक्तकंदरैः ॥ वीणा
वादित्रनिर्घोषैः श्रोत्रेन्द्रियमनोरमैः ॥ ३० ॥ दोलालंबितसंघाते वनितासंघसेविते ॥ ध्वजालंबितदोलानां घंटानां निनदाकुले ॥ ३१ ॥ वल्लकीवेणु
बहुले त्रिशद्वहिणसंकुले ॥ मुखमर्दलवादित्रैर्वालितास्फोटितैस्तथा ॥ ३२ ॥ क्रीडावेगविवादानां निर्घोषैः पूर्णकंदरे ॥ हंसैः पारावतैश्चैव वकराजैः
सुखस्थिते ॥ ३३ ॥ देहबन्धैर्विचित्रैश्च प्रकीडितगणेश्वरे ॥ सिंहव्याघ्रमुखैर्घोरवाशितैश्चंडेवैर्गतैः ॥ ३४ ॥ मृगमेघमुखैश्चान्यैर्गजवाजिसुखैस्तथा ॥ वि
डालवदनैश्चोग्रैः क्रोष्टृकाकारमूर्तिभिः ॥ ३५ ॥ ह्रस्वदीर्घैश्च सुकृशैर्लंबोदरमहोदरैः ॥ ह्रस्वजंघैः प्रलंबोष्ठैस्तालजंघैस्तथापरैः ॥ ३६ ॥ गोकर्णैरेककर्णैश्च महा
कर्णैर्गकर्णैः ॥ बहुपादैर्महापादैरेकपादैरपादकैः ॥ ३७ ॥ बहुनेत्रैर्महानेत्रैरेकनेत्रैर्नेत्रकैः ॥ एकदंष्ट्रैर्महादंष्ट्रैर्बहुदंष्ट्रैर्दंष्ट्रकैः ॥ ३८ ॥ एकशीर्षैर्महाशीर्षैर्बहुशीर्षैर्
शीर्षकैः ॥ एकजिह्वैर्महाजिह्वैर्बहुजिह्वैर्जिह्वकैः ॥ एवं रूपैर्महायोगैर्भूतैर्भूतपतिर्वृतः ॥ ३९ ॥ विशुद्धमुक्तामणिरत्नभूषिते शिलातले स्वर्णमये सुगम्यके ॥
सुवोपविष्टं मदनगंगाशयं प्रोवाच वाक्यं गिरिराजपुत्री ॥ ४० ॥ भगवन्भूतभव्येश गोवृषांकितशासन ॥ तव कंठे महादेव भ्राजते बुदसन्निभम् ॥ ४१ ॥
नान्युल्बणं शुभं शुभ्रे नीलांबुजचयोपमम् ॥ किमिदं दीप्यते देव कंठे कामांगनाशन ॥ ४२ ॥ को हेतुः कारणं किं वा कंठे नीलस्त्वमीश्वर ॥
स्तत्सर्वं यथान्यायं ब्रूहि कौतूहलं हि मे ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा वाक्यं ततस्तस्याः पार्वत्याः पार्वतीप्रियः ॥ कथां मंगलसंयुक्तां कथयामास

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २५

२५

२५ ॥

शंकरः ॥४४॥ महेश्वर उवाच ॥ मथ्यमानेऽमृते पूर्वं क्षीरोदे सुरदानवैः ॥ अग्रे ममुत्थितं वोः विष कालानलप्रभम् ॥४५॥ तं दृष्ट्वा सगमचाश्च दत्त्वा
 श्वैव करानने ॥ विषण्णवदनाः सर्वे गतास्ते ब्रह्मणोऽतिकम् ॥४६॥ दृष्ट्वा सुरगणान्भीतान्ब्रह्मोवाच महावृत्तिः ॥ विषं वै महानागा भीता उद्विग्नचे-
 तनाः ॥४७॥ मया त्रिगुणमैश्वर्यं भवतां संप्रकल्पितम् ॥ तेन व्यावर्तितैश्वर्या यूयं भो सुरसत्तमाः ॥४८॥ ब्रह्मलोक्यमैश्वर्यं यूयं सर्वे वै विगतज्वराः ॥
 प्रजासर्गे न सोस्तीह यश्चाज्ञां मेऽतिवर्तयेत् ॥४९॥ विमानचारिणः सर्वे सर्वे स्वच्छंदगामिनः ॥ आध्यात्मिके चाधिभूते अधिदैवे च नित्यशः ॥५०॥
 प्रजाः कर्मविपाकेन शक्ता यूयं प्रवर्तितुम् ॥ तत्किमर्थं भयोद्विग्न मृगाः सिंहादिता इव ॥५१॥ किं दुःखं कोऽनुमृतापः कुतो वा भयमागतम् ॥
 एतत्सर्वं यथान्यायं शीघ्रमाख्यातुमर्हथ ॥५२॥ श्रुत्वा वाक्यं ततस्तस्य ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ऊचुस्ते ऋषिभिः सार्द्धं सुरदैत्येन्द्रदानवाः ॥५३॥
 सुरासुर्गमथ्यमाने पयोराशौ पितामह ॥ भुजंगभृङ्गसंकाशं नीलजीमूतमत्रिमम् ॥५४॥ प्रादुर्भूतं विषं वोः सर्वताम्रिसमप्रभम् ॥ कालमृत्युरिवो-
 द्रुतं युगांतादित्यवर्चसम् ॥५५॥ ब्रह्मलोक्योत्सादसूर्याभं विम्बुगन्धत् समंततः ॥ विषेणोत्तिष्ठेमानेन कालानलममत्विषा ॥५६॥
 निर्दग्धो रक्तगौरांगो कृतः कृष्णो जनार्दनः ॥ तं दृष्ट्वा रक्तगौरांगं कृतं कृष्णं जनार्दनम् ॥५७॥ ततः सर्वे वयं भीतास्त्वा-
 मेव शरणं गताः ॥ सुराणामसुराणां च श्रुत्वा वाक्यं भयावहम् ॥५८॥ प्रत्युवाच महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ नृगन्तुं देवताः सर्वे
 ऋषयश्च तपोधनाः ॥५९॥ यत्तदग्रे समुत्पन्नं मथ्यमाने मदोदधौ ॥ विषं कालानलप्रख्यं कालकूटमिति श्रुतम् ॥६०॥ येन प्रोद्धूतमात्रेण न
 व्यराजंत देवताः ॥ तस्य विष्णुरहं वापि सर्वे वा सुरपुंगवाः ॥६१॥ न शक्नुवन्ति वै सोढुं वेगमन्यत्र शंकरात् ॥ इत्युक्त्वा पद्मगर्भाभः पद्मयोनिरयो-
 निजः ॥६२॥ ओंकारं समनुस्मृत्य ध्यायंज्योतिः समंततः ॥ ततः स्तोतुं समारब्धो ब्रह्मा वेदविदां वरः ॥६३॥ नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्ते दिव्य-
 चक्षुषे ॥ नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय वै नमः ॥६४॥ नमस्त्रैलोक्यनाथाय भूतानां पतये ॥ नमः सूर्यगर्हन्त्रे च सोमसूर्याग्निचक्षुषे ॥६५॥ ब्रह्मणे
 चैव रुद्राय विष्णवे चैव ते नमः ॥ सांख्याय चैव योगाय भूतग्रामाय वै नमः ॥६६॥ मन्मथांगविनाशाय कालपृष्ठाय वै नमः ॥ सुरेतमेऽथ रुद्राय
 देवदेवाय रंहसे ॥६७॥ कपर्दिने करालाय शंकराय हराय च ॥ कपालिने विराटाय शिवाय वरदाय च ॥६८॥ विष्णवेऽथ वज्राय मानुषां पतये
 नमः ॥ वृद्धाय चैव शुद्धाय मुक्तयैव बलाय च ॥६९॥ लोकत्रयैकवीर्याय चंद्राय च ॥ अग्राय चैव चाग्राय विष्णवेऽनेकचक्षुषे ॥७०॥

ब्र. पु.
॥ ४६ ॥

गङ्गसे चैव नमस्तेत्यक्तयोनये ॥ नित्याय चैवानित्याय नित्यानित्याय नमः ॥ ७१ ॥ व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय वै नमः ॥
चित्याय चैवाचित्याय चित्याचित्याय वै नमः ॥ ७२ ॥ जगतामार्तिनाय चैव प्रियनायणाय च ॥ ७३ ॥ शर्वाय नन्दिवक्राङ्किताय च ॥
॥ ७३ ॥ पक्षमानार्द्धमासाय ऋतुसंवत्सराय च ॥ बहुरूपाय मुंडाय शंडिने ॥ ह्यथिने ॥ ७४ ॥ नमः अपालहस्ताय दिग्वासाय शिखंडिने ॥
धन्विने रथिने चैव यमिने ब्रह्मचारिणे ॥ ७५ ॥ ऋग्यजुःसामवेदाय पुरुषाय च ॥ इत्येवमादिचरितेभ्यः स्तुत्य नमोऽस्तु ते ॥ एवं स्तुत्वा
ततो ब्रह्मा प्रणिपत्य वरानने ॥ ७६ ॥ ज्ञात्वा नु भक्तिं मम देवतानां गंगाजलास्फालितमुक्तकेशः ॥ मूर्ध्मोऽसि योगातिशयादचित्यो न ही प्रभो व्य-
क्तिसुपैषि रुद्रः ॥ ७७ ॥ एवं भगवता पूर्वं ब्रह्मणा लोककर्तृणो ॥ स्तुतोऽहं विविधैः स्तोत्रैवदेवांगसंभवेः ॥ ७८ ॥ ततोऽहं मुख्यया वाचा पितामह-
मथाब्रवम् ॥ भूतभव्यभवन्नाथ लोकनाथ जगत्पते ॥ ७९ ॥ किं कार्यं ते मया ब्रह्मनकर्तव्यं वद सुव्रत ॥ श्रुत्वा वाक्यं ततो ब्रह्मा प्रन्तुवाचां वुजक्षणः ॥
॥ ८० ॥ भूतभव्यभवन्नाथ श्रूयतां कारणेश्वर ॥ सुरासुरैर्मध्यमाने पयोधौ पंकजेषण ॥ ८१ ॥ भगवन्मेवमकाशं नीलजीभूतमग्निभम् ॥ प्रादु-
र्भूतं विषं चोरं संवर्त्ताग्निसमप्रभम् ॥ ८२ ॥ तं दृष्ट्वा च वयं सर्वे भीताः संभ्रान्तचेतसः ॥ तत्पिबस्व महादेव लोकानां हितकाम्यया ॥ ८३ ॥ भवाञ्छक्त-
श्च भोक्ता वै भवान्देववरः प्रभो ॥ त्वद्वेदेऽन्यो महादेव वेगं सोढुं न विद्यते ॥ ८४ ॥ एवं तस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ वाढमित्येव तद्वाक्यं
प्रतिगृह्य वरानने ॥ ८५ ॥ ततोऽहं पातुमारब्धो विषमंतकसन्निभम् ॥ पिबतो मे महाचोरं विषं सुरभयप्रदम् ॥ ८६ ॥ कंठः समभवत्तूर्णं कृष्णो वै
वस्वर्णिनि ॥ तं दृष्ट्वात्पलपत्राभं कंठसक्तमिवोर्गम् ॥ ८७ ॥ तक्षकं नागराजानं लेलिहानमिवोत्थितम् ॥ अयोवाच महातेजा ब्रह्मा लोकपिता-
महः ॥ ८८ ॥ शोभसे त्वं महादेव कंठेनानेन सुव्रत ॥ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा मया गिरिवरात्मजे ॥ ८९ ॥ कंठे धृतं विषं चोरं नीलकण्ठस्ततो-
ऽस्म्यहम् ॥ पश्यतां सुरसंघानां दैत्यानां च वरानने ॥ यक्षगंधर्वभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ ९० ॥ तत्कालकृष्टं विषमुग्रवेगं कंठे धृतं पर्व-
तराजपुत्रि ॥ निवेश्यमानं सुरदैत्यसंघो दृष्ट्वा परं विस्मयमाजगाम ॥ ९१ ॥ ततः सुरगणाः सर्वे सदैत्योऽगगक्षसाः ॥ उचुः
प्रांजलयो भूत्वा यत्तमातंगगामिनि ॥ ९२ ॥ अहो बलं वीर्यपराक्रमस्ते त्वहो वपुर्योगबलं तवेश ॥ ९३ ॥ अहो प्रभुत्वं तव देवदेव
महाद्भुतं मन्मथदेहनाशन ॥ त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव भृत्युर्वरदस्त्वमेव ॥ ९४ ॥ त्वमेव सूर्यो रजनीकश्च व्यक्तिस्त्वमेवाम्य-

१ वा प्रियस्योति पक्षे प्रियशब्दस्य पूर्वनिपातः । २ समासान्त आर्तः । ३ तुमायः ।

पू. मा.
अ. पा. २
अ. २५

२३

॥ ४६ ॥

चराचरास्य ॥ त्वमेव वह्निः पवनस्त्वमेव त्वमेव भूमिः सलिलं त्वमेव ॥ ९५ ॥ त्वमेव सर्वस्य चराचरस्य धाता विधाता प्रलयस्त्वमेव ॥
 इत्येवमुक्त्वा वचनं सुवेदाः प्रष्टुं सोमं प्रणिपत्य मूर्ध्ना ॥ तत्र विमानैरनिलोपवेगैर्महानगं मेरुमुपेत्य सर्वे ॥ ९६ ॥ इत्येतत्परमं
 मुह्यं पुण्यात्पुण्यतमं महत् ॥ ९७ ॥ नीलकण्ठ इति प्रोक्तं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ स्वयंभुवा स्वयं प्रोक्ता कथा पापप्रणाशिनी ॥ ९८ ॥
 यस्तु धारयते नित्यं ब्रह्मोद्गीतामिमाम् शुभाम् ॥ तस्याऽहं संप्रवक्ष्यामि फलं सुविपुलं महत् ॥ ९९ ॥ विषं तस्य वरोरोहे स्थावरं जंगमं तथा ॥
 गात्रं प्राप्य तु सुश्राणि क्षिप्रं तत्प्रतिहन्यते ॥ १०० ॥ शमयत्यशुभं चोरं दुःस्वप्नं चापकर्षति ॥ स्त्रीषु वल्लभतां याति सभायां पार्थिवस्व
 च ॥ १०१ ॥ विवादे जयमाप्नोति युद्धे विजयमेव च ॥ गच्छति क्षेममध्वानं गृहेभ्यो नित्यसंपदा ॥ १०२ ॥ शरीरस्येह वक्ष्यामि गतिं तस्य वरानने ॥
 हरिश्मश्रुर्नीलकण्ठः शशाङ्ककितमूर्द्धजः ॥ १०३ ॥ व्यसन्नित्युल्लयाणिश्च वृषयानः पिनाकधृक् ॥ वंदितुल्यबलः श्रीमान्नन्दितुल्यपराक्रमः ॥ १०४ ॥
 विचरत्यविलाल्लोकान्सप्तलोकान्ममाज्ञया ॥ न हन्यते गतिस्तस्य अनिलस्य यथांबरे ॥ १०५ ॥ मम तुल्यबलो भूत्वा तिष्ठत्याभूतसंप्लुदात् ॥
 मम भक्त्या वरगेहे ये च शृण्वन्ति मानवाः ॥ १०६ ॥ तेषां गतिं प्रवक्ष्यामि त्विह लोके परत्र च ॥ ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विदते महीम् ॥
 ॥ १०७ ॥ वैश्यस्तु लभते तानं क्षुद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ व्याधितो मुच्यते गेगाद्रद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ १०८ ॥ गुर्विणी लभते पुत्रं कन्या विदति
 सत्पतिम् ॥ नष्टं च लभते द्रव्यमिह लोके परत्र च ॥ १०९ ॥ गवां शतमहस्यस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं लभेत मर्त्यः श्रुत्वा दिव्यामिमां कथाम् ॥
 ॥ ११० ॥ पादं वाथार्द्धपादं वा श्लोकं श्लोकार्द्धमेव वा ॥ यस्तु धारयते नित्यं रुद्रलोकं स गच्छति ॥ १११ ॥ अथ वा सर्वमेवेदं देवब्राह्मणसन्निधौ ॥
 यः पठेन्मानवा नित्यं महतेनात्मना ॥ ११२ ॥ श्रद्धधानः सदा भक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥ पठेच्च देवि भक्त्या च पाठयेच्च नरः सदा ॥
 ॥ ११३ ॥ अतः परतरं स्तोत्रं न भूतं न भविष्यति ॥ नापि यक्षाः पिशाचा वा न भूता न विनायकाः ॥ कुर्युर्विघ्नं गृहे तस्य यत्रायं तिष्ठति स्तवः ॥
 ॥ ११४ ॥ मया नु तुष्टेन तवाङ्गुलक्षणे स्तवस्य माहात्म्यं न चोघनाशनम् ॥ निवेदितं पुण्यफलादियुक्तं स्वयं च गीतं चतुराननेन ॥ ११५ ॥ कथामिमां
 पुण्यफलादियुक्तां निवेद्य देव्यै शशिवद्धमूर्द्धजः ॥ वृषस्य पृष्टेन सहोमया प्रभुर्जगाम कैलासगुहां गुह्यप्रियः ॥ ११६ ॥ श्रुतं मया पापहरं तदंतिके
 निवेदितं तथ मया प्रजापतेः ॥ अर्धात्य सर्वं त्वखिलं सलक्षणं प्रयाति चादित्यपदं द्विजोत्तमः ॥ ११७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे

ब्र. पु.
॥ ४७ ॥

तीयेऽऽनुषंगपादे नीलकण्ठनामोत्पत्तिकथनं नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ऋषयः ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छामहे सम्यग्गोप्यगुणविस्तरम् ॥ १ ॥ मृत उवाच ॥ पूर्वं त्रैलोक्याविजये विष्णुना ॥ २ ॥ प्रनष्टेषु तु देवेषु प्रहृष्टे तु शचीपतौ ॥ अथाजग्मुः प्रभुं द्रष्टुं सर्वे देवाः ॥ ३ ॥ नागा देवपयश्चैव नद्यः सर्वे च पवनाः ॥ ४ ॥ आभिमगच्छन् महात्मानं स्तुवन्तं पुरुषं हरिम् ॥ ५ ॥ त्वं धाता त्वं च कर्तासि त्वं लोकान्सृजसि प्रभो ॥ त्वत्प्रसादाच्च कल्याणं प्राप्तं त्रैलोक्यमव्ययम् ॥ ६ ॥ असुराश्च जेताः सर्वे बलिर्वद्धश्च वै त्वया ॥ ७ ॥ एवमुक्तः सूरैर्विष्णुः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥ ८ ॥ प्रत्युवाच तदा देवान् सर्वास्तान्पुरुषोत्तम ॥ श्रूयतामभिधास्यामि कारणं सुरसत्तमाः ॥ ९ ॥ यः सृष्टा सर्वभूतानां कालः कालकः प्रभुः ॥ येनाहं ब्रह्मणा सार्द्धं सृष्टा लोकाश्च मायया ॥ १० ॥ तस्यैव च प्रमादेन आदौ सिद्धत्वमागतः ॥ पुरा तमसि चाव्यक्ते त्रैलोक्ये ग्रसिते मया ॥ ११ ॥ उदरस्थेषु भूतेषु त्वेकोऽहं शयितस्तदा ॥ महस्वर्गार्पा भूत्वा च सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ १२ ॥ शंखचक्रगदापाणिः शयितो विमलेभसि ॥ एतस्मिन्नंतरे दूगन्पश्यामि ह्यमितप्रभम् ॥ १३ ॥ शतमूर्यप्रतीकाशं ज्वलंतं स्वेन तेजसा ॥ चतुर्वक्त्रं महायोगं पुरुषं कांचनप्रभम् ॥ १४ ॥ कृष्णाजिनधरं देवं कमंडलुविश्रितम् ॥ निमेषांतरमात्रेण प्राप्तोऽसौ पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ ततो मामब्रवीद्ब्रह्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥ कस्त्वं कुतो वा किंचिदतिष्ठंसे वद मे विज्ञा ॥ १६ ॥ अहं कर्तास्मि लोकानां स्वयंभूर्विश्वतोमुखः ॥ एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मणाऽहमुवाच तम् ॥ १७ ॥ अहं कर्ता हि लोकानां संहर्ता च पुनःपुनः ॥ एवं संभाषमाणो तु परस्परजयैर्षिणो ॥ १८ ॥ उत्तरां दिशमास्थाय ज्वालामद्राक्ष्व विष्टिताम् ॥ ज्वालां ततस्तामालोक्य विस्मितो च तदानघाः ॥ १९ ॥ तेजसा च बलेनाथ शर्वं ज्योतिः कृतांजली ॥ वर्द्धमानां तदा ज्वालामत्यंतपरमाद्भुताम् ॥ २० ॥ अभिदुद्राव तां ज्वालां ब्रह्मा चाहं च सत्त्वगैः ॥ दिवं भूमिं च निर्भिद्य तिष्ठंतं ज्वालमंडलम् ॥ २१ ॥ तस्य ज्वालस्य मध्ये तु पश्चादो विपुलप्रभम् ॥ प्रादेशमात्रमव्यक्तं लिंगं परमदीपितम् ॥ २२ ॥ न च तत्कांचनं मध्ये न शैलं न च गजतम् ॥ अनिर्देश्यमचिन्त्यं च लक्ष्यालक्ष्यं पुनःपुनः ॥ २३ ॥ ज्वाला मालासहस्राब्ध्यं विस्मयं परमद्भुतम् ॥ महता तेजसा युक्तं वर्द्धमानं भृशं तथा ॥ २४ ॥ ज्वालामालाततं न्यस्तं सर्वभूतभयंकरम् ॥ चौररूपिणमत्यर्थं भिदंतामिव रोदसी ॥ २५ ॥ ततो मामब्रवीद्ब्रह्मा अघो गच्छ त्वमाशु वै ॥ अंतमस्य विजानीवो लिंगस्य तु महात्मनः ॥ २६ ॥ अहमूर्ध्वं गमिष्यामि

१ येन ईश्वरेणात्मभुक्ता सहायं लोकाश्च मायया सृष्टा इत्यर्थः ॥ २ महात्मनः ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २६

॥ ४७ ॥

यवदंतोऽस्य दृश्यते ॥ तदा तु समयं कृत्वा गत उद्धमेश्वरः ॥ २६ ॥ ततो वर्षसहस्रं तु ब्रह्म पुनरगो गतः ॥ न पश्यामि च तस्यांतं भीतिश्चाहं ततोऽ
 भवम् ॥ २७ ॥ तथैव ब्रह्मा हर्षं च न चांतं तस्य लब्धवान् ॥ समागतो मया मार्गं तत्रैव च महाभूमि ॥ २८ ॥ ततो विस्मयमापन्नो भीतो तस्य महा
 त्मनः ॥ मायया मोहितो तेन नष्टसंज्ञो व्यवस्थितो ॥ २९ ॥ ततो ध्यानगतां तत्र चेश्वरं पर्यतामुखम् ॥ प्रभवं निधनं चैव लोकानां प्रभुमव्ययम् ॥ ३० ॥
 प्रह्रांजलिपुटो भूत्वा तस्मै शर्वाय शूलिन ॥ महाभैरवनादाय भीमरूपाय दंष्ट्रिणे ॥ अव्यक्तायाथ महते नमस्कारं प्रकुर्वहे ॥ ३१ ॥ नमोऽस्तु ते लोकसु
 रेश देव नमोऽस्तु ते भूतपते महान्मन् ॥ नमोऽस्तु ते शाश्वतसिद्धयोगिने नमोऽस्तु ते सर्वजगत्प्रतिष्ठित ॥ ३२ ॥ परमेष्ठी परं ब्रह्म त्वक्षरं परमं पदम् ॥
 ज्येष्ठस्त्वं वामदेवश्च रुद्रः स्वदः शिवः प्रभुः ॥ ३३ ॥ त्वं यज्ञस्त्वं वपदकारस्त्वमोकारः परतपः ॥ स्वाहाकारो नमस्कारः संस्कारः सर्वकर्मणाम् ॥
 ॥ ३४ ॥ स्वधाकारश्च यज्ञश्च व्रतानि नियमास्तथा ॥ वेदा लोकाश्च देवाश्च भगवानेव सर्वशः ॥ ३५ ॥ आकाशस्य च शब्दस्त्वं भूतानां प्रभ
 वाप्ययः ॥ भूमौ गंधो रसश्चाप्सु तेजोरूपं महेश्वरः ॥ ३६ ॥ वायोः स्पर्शश्च देवेश वपुश्चंद्रमसस्तथा ॥ ३७ ॥ बुद्धौ ज्ञानं च देवेश प्रकृ
 तेर्बीजमेव च ॥ ३८ ॥ संहर्ता सर्वलोकानां कालो मृत्युमयोतकः ॥ त्वं धारयसि लोकान्स्त्रीमन्त्रमेव सृजसि प्रभो ॥ ३९ ॥ पूर्वेण वदनेन
 त्वर्मिद्रत्वं प्रकरोषि वै ॥ दक्षिणेन तु वक्त्रेण लोकान्संक्षिपसे पुनः ॥ ४० ॥ पश्चिमेन तु वक्त्रेण वरुणस्थो न संशयः ॥ उत्तरेण तु वक्त्रेण सोमस्त्वं
 देवसत्तमः ॥ ४१ ॥ एकया बहुया देव लोकानां प्रभवाप्ययः ॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च महाश्विनः ॥ ४२ ॥ साध्या विद्याधरा नागा
 श्चार्णाश्च तपोधनाः ॥ वालखिल्या महान्मानस्तपःसिद्धाश्च सुव्रताः ॥ ४३ ॥ त्वत्तः प्रमृता देवेश ये चान्ये नियतव्रताः ॥ उमा सीता सिनी
 वालाकुहूर्गायज्य एव च ॥ ४४ ॥ लक्ष्मीः कीर्तिर्धृतिर्मैत्रा लज्जा कांतिर्वपुः स्वधा ॥ तुष्टिः पुष्टिः क्रिया चैव वाचां देवी सगम्बती ॥ त्वत्तः प्रमृता देव
 श संध्या रात्रिस्तथैव च ॥ ४५ ॥ सूर्यायुतानामयुतप्रभाव नमोऽस्तु ते चंद्रसहस्रगौर ॥ नमोऽस्तु ते वज्रपिनाकधारिणे नमोऽस्तु ते सायकचाप
 पाणये ॥ ४६ ॥ नमोऽस्तु ते भस्मविभूषितांग नमोऽस्तु ते कामशरीरनाशन ॥ नमोऽस्तु ते देव हिरण्यगर्भ नमोऽस्तु ते देव हिरण्यवासने ॥
 ॥ ४७ ॥ नमोऽस्तु ते देव हिरण्ययोने नमोऽस्तु ते देव हिरण्यनाभ ॥ नमोऽस्तु ते देव हिरण्यस्तसे नमोऽस्तु ते नेत्रमहेश्वरि ॥ ४८ ॥ नमोऽस्तु
 ते देव हिरण्यवर्ण नमोऽस्तु ते देव हिरण्यकेश ॥ नमोऽस्तु ते देव हिरण्यवीर नमोऽस्तु ते देव हिरण्यदायिने ॥ ४९ ॥ नमोऽस्तु ते देव हिरण्यनाथ
 नमोऽस्तु ते देव हिरण्यनाद ॥ नमोऽस्तु ते देव पिनाकपाणे नमोऽस्तु ते शंकर नीलकंठ ॥ ५० ॥ एवं संस्तुयमानस्तु व्यक्ता भूत्वा पदमनः ॥

ब्र. पु.
॥ ४८ ॥

देवदेवो जगद्योनिः सूर्यकोटिसमप्रभः ॥ ५१ ॥ आबभाषे कृपाविष्टो महादेवो महाद्युतिः ॥ वक्रकोटिसहस्रेण असमान इवांशम् ॥ ५२ ॥ कंबुग्रीवः सुज
ठरो नानाभूषणभूषितः ॥ नानारत्नविचित्रांगो नानामाल्यानुलेपनः ॥ (५२) ॥ पिनाकपाणिर्भगवान्सुरपूज्यः त्रिशूलधृक् ॥ व्यालयज्ञोपवीती च सुरा
णामभयंकरः ॥ ५३ ॥ दुंदुभिस्वर्गनिघोषः पर्जन्यनिनदोपमः ॥ मुक्तो हासस्तदा तेन सर्वमापूरयज्जगत् ॥ ५४ ॥ तेन शब्देन महता चावां भीतो
महात्मनः ॥ अथोवाच महादेवः प्रीतोऽहं सुरसत्तमौ ॥ ५५ ॥ पश्यतां च महायोगं भयं सर्वं प्रमुच्यताम् ॥ युवां प्रमूर्ता गत्रिभ्यो मम पूर्वं सना
तनौ ॥ ५६ ॥ अयं मे दक्षिणो बाहुर्व्रह्मा लोकपितामहः ॥ वामो बाहुश्च मे विष्णुर्नित्यं युद्धेष्वनिर्जितः ॥ ५७ ॥ प्रीतोऽहं युवयोः सम्यग्दर्शनं दद्यां यथे
प्सितम् ॥ ततः प्रहृष्टमनसो प्रणतो पादयोः प्रभोः ॥ ५८ ॥ अब्रूतां च महादेवं प्रसादाभिमुखं स्थितम् ॥ यदि प्रीतिं सद्युत्पन्ना यदि देवो वग्श्च ते ॥
भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि देव सुश्रव ॥ ५९ ॥ देवदेव उवाच ॥ एवमस्तु महाभागौ सृजतां विपुलाः प्रजाः ॥ एवमुक्त्वा न भगवांस्तत्रैवांतरथा
द्रिभुः ॥ ६० ॥ एष एव मयोक्तो वः प्रभावस्तस्य धीमतः ॥ एतद्धि परमं ज्ञानमव्यक्तं शिवमंजितम् ॥ ६१ ॥ एतन्मृदुममर्चिन्यं च पश्यन्ति ज्ञान
चक्षुषः ॥ तस्मै देवाधिदेवाय नमस्कारं प्रकुर्महे ॥ महादेव नमस्तेऽस्तु महेश्वर नमोऽस्तु ते ॥ ६२ ॥ मृत उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा गता सर्वे सुराः स्वं
स्वं निवेशनम् ॥ नमस्कारं प्रकुर्वाणाः शंकराय महात्मने ॥ ६३ ॥ इमं स्तवं पठेद्यस्तु चेश्वरस्य महात्मनः ॥ कामांश्च लभेत् सर्वान् पापेभ्यश्च प्रमु
च्यते ॥ ६४ ॥ एतत्सर्वं तदा तेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ महादेवप्रसादेन ह्युक्तं ब्रह्म सनातनम् ॥ एतद्गः सर्वमाख्यातं यया सादृश्वरं बलम् ॥ ६५ ॥
इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्विर्नायेऽनुषंगपादे लिंगोत्पत्तिकथनं नाम पट्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ऋषय उबु ॥ भूयः सत
महाबुद्धे कथयस्व महात्मनः ॥ महादेवस्य माहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं च नः ॥ १ ॥ कथं दारुवणे देवऋषिसंघविषेविते ॥ चकार वेषं विकृतं येन
बुद्धा महर्षयः ॥ २ ॥ ज्ञात्वा च ते महादेवं ततो आंता ह्यचेतसः ॥ आराधयन्प्रसादार्थं नैषां तुष्टः पुनर्भवः ॥ ३ ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तं देवदेवेन चाष्ट
तम् ॥ तत्सर्वं कथयस्वेह त्वं नो बुद्धिमतां वरः ॥ ४ ॥ सत उवाच ॥ श्रूयतामभिधास्यामि धर्ममेतमतांद्रिताः ॥ निर्मितं देवदेवेन भक्तानाम
नुकंपया ॥ ५ ॥ पुरा कृतयुगे विप्राः शृंगे हिमवतः शुभं ॥ देवदारुवनं रम्यं नानाद्रुमलताकुलम् ॥ ६ ॥ बहवो गुनयस्तत्र तपस्यंतो मुनि
व्रताः ॥ शैवालभोजनाः केचित्केचिदंतर्जलेशयाः ॥ ७ ॥ केचिद्भ्रावकाश्चास्तु पादांगुष्ठाग्रविष्टिताः ॥ दंतोत्सृज्यलिनश्चान्ये त्वश्मकुट्टास्तथा परे ॥ ८ ॥
स्थानवरीसनाश्चान्ये मृगचर्यारतास्तथा ॥ कालं नयन्ति तपसा तीव्रेण च महाधियः ॥ ९ ॥ ततस्तृष्णां प्रसादार्थं देवस्तद्वनमागतः ॥ भस्म

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. २७

॥ ४८ ॥

पांडुरादिग्धांगो नम्रो विकृतलक्षणः ॥ १० ॥ विकृतस्तकेशश्च करालदशनस्तथा ॥ उल्मुकव्यग्रहस्तश्च रक्तपिंगललोचनः ॥ ११ ॥ शिश्रं
 सवृषणं तस्य रक्तगौरिकसन्निभम् ॥ मुखमंगारवर्णेन शुक्लेन च विभूषितम् ॥ १२ ॥ क्वचित्स हंसते रौद्रं क्वचिद्रायति विस्मितः ॥ क्वचि
 व्रूयति शृंगारी क्वचिद्रौति महुर्मुहुः ॥ १३ ॥ नृत्यंतं रुरुधुस्तूर्णं पत्न्यस्तेषां विमोहिताः ॥ आश्रमेभ्यागतोऽभीक्ष्णं याचते च पुनःपुनः ॥ १४ ॥
 भार्या कृता तथारूपा तृणाभरणभूषिता ॥ वृषणादं प्रगर्जन्वै खग्नादं ननाद च ॥ १५ ॥ तथा वंचितुमारब्धो हासयन्सर्वदेहिनः ॥ ततस्ते मुनयः
 कुद्धाः क्रोधेन कलुषीकृताः ॥ १६ ॥ मोहिता मायया सर्वे शपितुं समुपस्थिताः ॥ खरवद्वायसे यस्मात्खरस्तस्माद्रविष्यासि ॥ १७ ॥ राक्षसो
 तेषां सर्वेषां प्रत्याहन्यंत शंकरे ॥ १८ ॥ यथादित्यप्रकाशेन तारका नभासि स्थिताः ॥ न द्योतंते प्रकाशेन तद्वत्तेजांसि शंकरे ॥ २० ॥ श्रूयते
 ऋषिशापेन ब्रह्मणः सुहात्मनः ॥ समृद्धः श्रेयसां योनिर्यज्ञो वै नाशमाप्तवान् ॥ २१ ॥ भगोर्गपि च शापेन विष्णुः परमवर्षिवान् ॥ प्रादुर्भावा
 गर्भवासो नभूनां च शापेन विहितस्तथा ॥ ऋषीणां चैव शापेन नहुषः सपतां गतः ॥ २२ ॥ क्षीरोदश्च समुद्रश्च ह्यपेयो ब्राह्मणैः कृतः ॥ धर्मश्चात्र
 मोहितास्तेन न चाबुद्ध्यंत शंकम् ॥ ततस्ते ऋषयः सर्वे परस्परमथावृणु ॥ २३ ॥ न चायं विधिरस्माकं गृहस्थानां विधीयते ॥ ब्रह्मचर्यरतानां
 च वने वा वनवासिनाम् ॥ २४ ॥ यतीनां वा तथा धर्मो नायं दृष्टः कथंचन ॥ अनयस्तु महानप येनायं मोहितो द्विजाः ॥ २५ ॥ लिंगं प्रपा
 तयस्वैतन्नायं धर्मस्तपस्विनाम् ॥ वदस्व वाचा मधुरं वस्त्रमेकं समाश्रय ॥ २६ ॥ त्याजिते च त्वया लिंगे ततः पूजामवाप्स्यसि ॥ ऋषीणां
 ब्रह्मादिदेवतैः सर्वैः किमुतान्यैस्तपोधनैः ॥ पातयेयमहं चैतल्लिंगं भो द्विजसत्तमाः ॥ २७ ॥ आश्रमे विष्टं वा गच्छ वाङ्मन्येव तेऽब्रु
 वन् ॥ एवमुक्तो महादेवः पश्येन्द्रियचेष्टितः ॥ २८ ॥ सर्वेषां पश्यतामेव तत्रैवानर्तये प्रथ ॥ अनादिने भगवति तथा लिंगं कृते प्रथ ॥ २९ ॥

ब्र. पु.
॥ ४९ ॥

त्रलोक्ये सर्वयुतानां प्रादुर्भावो न जायते ॥ अथर्ववेदः ॥ तत्रैव न प्रकाशेत किंचन ॥ ३६ ॥ तदा यव उदितो विद्युदः ॥ नक्ष
त्राणि ग्रहाश्चैव विगर्हिता विजडिन् ॥ ३७ ॥ स तन्मयं प्रभुं तन्मया ऋषीणां विभवात्मनाम् ॥ क्रतवो न व्यवहृत्य तनुकालादिमात्रिणः ॥ ३८ ॥
ते चरन्ति पुनर्द्धर्मं निर्ममा निरहंकृताः ॥ नष्टप्रभाववीर्याश्च नष्टतजस एव च ॥ ३९ ॥ धर्मे चैव मनिस्तेषां तदा न व्यवनिष्ठते ॥ तेषु मये
समागम्य ब्रह्मलोकमुपागताः ॥ ४० ॥ ब्रह्मणो भवनं गत्वा हृष्टा पुष्करसंभवम् ॥ पादयोः पतिताः सर्वे शिववृत्तान्तमुचिरे ॥ ४१ ॥ विकटः
स्तब्धकेशश्च करालदशनस्तथा ॥ उलूकव्यग्रहस्तश्च रक्तपिङ्गललोचनः ॥ ४२ ॥ शिश्रं सवृषणं तस्य रक्तं गैरिकमंडितम् ॥ क्षुषाणां च दुहितृणां
पुत्रीणां च विशेषतः ॥ ४३ ॥ वर्तमानस्ततः पार्श्वे विपरीताभिलापतः ॥ उन्मत्त इति विज्ञाय सोऽस्माभिरवमानितः ॥ ४४ ॥ आकुष्टस्ताडि
तश्चापि लिंगं चाप्यस्य चोद्धृतम् ॥ तस्य क्रोधप्रसादार्थं वयं ते शरणं गताः ॥ ४५ ॥ एतत्कार्यं न जानीमस्तत्रो ब्रूहि पितामह ॥ ऋषीणां तद्व
चः श्रुत्वा ध्यानाद्विज्ञाय चेश्वरम् ॥ ४६ ॥ प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा वाक्यं च सुसमाहितः ॥ एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वरः ॥ ४७ ॥ न तस्य
परमं किंचित्पदं समधिगम्यते ॥ देवानां च ऋषीणां च पितॄणां चैव स प्रभुः ॥ ४८ ॥ सहस्रयुगपर्यन्तं प्रलये सर्वदेहिनाम् ॥ संहरत्येष भगवान्
कालो भूत्वा महेश्वरः ॥ ४९ ॥ एष चैव प्रजाः सर्वाः मृजत्येकः स्वतजमा ॥ एष चक्री च वक्षोजश्रावत्सकृतलक्षणः ॥ ५० ॥ योगी कृतयुगे चैव
त्रेतायां क्रतुरुच्यते ॥ द्वापरे चैव कालाग्निधर्मकेतुः कलौ स्मृतः ॥ ५१ ॥ रुद्रस्य मृतेयस्तिन्मो विज्ञेयाश्चापि पंडितैः ॥ तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सत्त्वं
विष्णुः प्रकाशकः ॥ ५२ ॥ मूर्तिरेका स्मृता यस्य दिग्वासाश्च शिवाह्वया ॥ यत्र तिष्ठंत तद्ब्रह्मयोगेन तु समन्वितम् ॥ ५३ ॥ तस्मादेवं देवदेव
मीशानं प्रभुमव्ययम् ॥ आराधयत विघ्नेन्द्रा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥ ५४ ॥ दृष्टं वै यादृशं तस्य लिंगमासीन्महात्मनः ॥ तादृक्प्रतिकृतिं
कृत्वा शूलपाणिं प्रपद्यत ॥ ५५ ॥ ततो दक्षश्च देवेशं दुर्दर्शमकृतात्मभिः ॥ यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानमधर्मश्च प्रणश्यति ॥ ५६ ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा
ब्रह्माणममितौजसम् ॥ आस्थिता वीतशोकास्ते देवदारुवनं ततः ॥ ५७ ॥ आराधयितुमारब्धा ब्रह्मणा कथितं यथा ॥ स्थंडिलेषु विचित्रेषु पर्वतेषु
गुहासु च ॥ ५८ ॥ नदीनां च विचित्रेषु पुलिनेषु शुभेषु च ॥ एवं संवत्सरे पूर्णे वसंतं भूमिस्थिते ॥ तदेव रूपमास्थाय देवस्तद्वनमागतः ॥ ५९ ॥
सुसुमितबहुपादुपाल्लताकं भ्रमरगणैरुपगीयमानखण्डम् ॥ परभृतपरिपूर्णचारुशब्दं प्रविशति तद्वनमश्रमं महेशः ॥ ६० ॥ ततस्तं मुनयः सर्वे

१ समग्रप्रेयात्मनेपदम् । २ दीर्घआर्षः ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २७

॥ ४९ ॥

तुष्टुः सुसमाहिताः ॥ ६१ ॥ अद्भिर्विविधमाल्यैश्च धूपगंधैस्तथैव च ॥ सपत्नीकाः सहजानागाः सपुत्राः सपत्तिव्रताः ॥ ६२ ॥ नृदुर्भिरते तदा वाग्भि
 र्मिरीशमिदमब्रुवन् ॥ अज्ञानादेवदेवस्य यदस्मास्मिन्नुदितम् ॥ ६३ ॥ कर्मणा मनसा वाचा नत्सर्वं शंनुमहामि ॥ चरितानि विचित्राणि गुह्यानि
 गहनानि च ॥ ६४ ॥ ब्रह्मादीनां च देवानां दुर्विज्ञेयानि शंकर ॥ स्वागतं ते न जानीमो गतिं नैव च नैव च ॥ ६५ ॥ विश्वेश्वर महादेव योऽसि सोऽ
 सि नमोऽस्तु ते ॥ स्तुवंति त्वां महात्मानो देवदेवं महेश्वरम् ॥ ६६ ॥ नमो भवाय भव्याय भावनायोद्भवाय च ॥ अनंतबलवीर्याय भूतानां पतये
 नमः ॥ ६७ ॥ संहर्त्रे कपिशङ्गाय अव्ययाय व्ययाय च ॥ गंगासलिलधाराय चाधाराय गुणात्मने ॥ ६८ ॥ त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय त्रिशूलवरधारिणे ॥
 कंदपाय नमस्तुभ्यं नमोस्तु परमात्मने ॥ ६९ ॥ शंकराय वृषांकाय गणानां पतये नमः ॥ दंडहस्ताय कालाय पाशहस्ताय वै नमः ॥ ८० ॥ वेद
 मंत्रप्रधानाय शतजिह्वाय ते नमः ॥ भूतं भव्यं भविष्यञ्च स्थावरां जंगमां च वत् ॥ ७१ ॥ तव देहात्समुत्पन्नं देव सर्वमिदं जगत् ॥ शंभो पाहि च
 भद्रं ते प्रसीद भगवंस्ततः ॥ ७२ ॥ अज्ञानाद्यादि वा ज्ञानाद्यैर्किंचित्कुरुते नरः ॥ तत्सर्वं भगवानेव कुरुते योगमायया ॥ ७३ ॥ एषं स्तुत्वा तु मुनयः प्रहृष्टेनां
 तरात्मना ॥ यान्ते तपसा युक्ता पश्यामस्त्वां यथा पुनः ॥ ७४ ॥ प्रकृतिस्थं च ते लिंगं तथैवास्तु यथा पुनः ॥ नमो दिग्वाससे नित्यं किंकिणीजालमालिने
 ॥ ७५ ॥ विकटाय करालाय करालवदनाय च ॥ अरूपाय सुरूपाय विश्वरूपाय ते नमः ॥ ७६ ॥ कटकटाय रुद्राय स्वाहाकाराय वै नमः ॥ सर्वप्राणात्म
 ने तुभ्यं गुणदेहाय वै नमः ॥ ७७ ॥ दुर्गन्धाय सुगन्धाय शूलहस्ताय वै नमः ॥ स्वयं नीलशिखंडाय श्रीकंठाय नमो नमः ॥ नीलकण्ठाय देवाय
 चिताभस्मांगरागिणे ॥ ७८ ॥ गुणत्रयात्मने तुभ्यं नमो विश्वाय वेद्यसे ॥ श्मशानवासिने नित्यं प्रतरूपाय वै नमः ॥ ७९ ॥ त्वं ब्रह्मा सर्वदेवानां
 रुद्राणां नीललोहितः ॥ आत्मा च सर्वभूतानां सांख्यैः पुरुष उच्यते ॥ ८० ॥ पर्वतानां महामेरुर्नक्षत्राणां च चंद्रमा ॥ ऋषीणां च वसिष्ठस्त्यं देवानां
 वासवस्तथा ॥ ८१ ॥ ओंकारः सर्ववेदानां ज्येष्ठसाम च स मसु ॥ आरण्यानां च सर्वेषां सिंहस्त्वं परमेश्वर ॥ ८२ ॥ ग्रन्थाणां वृषभश्चापि सगर्वालो कपृ
 जितः ॥ सर्वथा वर्तमानोपि यो यो भावा भविष्याति ॥ ८३ ॥ त्वामेव तत्र पश्यामो ब्रह्मणा कथितं यथा ॥ कामः क्रोधः लोभश्च विषादो मद एव
 च ॥ ८४ ॥ एतदिच्छाम वै रोद्धुं प्रसीद परमेश्वर ॥ महासंहरणे प्राप्ते त्वया देव कृतात्मना ॥ ८५ ॥ कर्म ललाटे संपीडय वद्विरूपास्तित्वया ॥ तेना
 मिना तदा लोका आर्चिर्भिः सर्वतो वृताः ॥ ८६ ॥ तस्मादभिसमा ह्येते बहवो विकृताग्रयः ॥ यानि चान्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ८७ ॥

त्र. पु.
॥ ५० ॥

दह्यन्ते प्राणिनस्ते तु त्वत्समुत्थेन वह्निना ॥ अस्माकं दह्यमानानां त्राता भव सुरेश्वर ॥ ८८ ॥ त्वं च लोकहितार्थाय भूतानि परिपिचयि ॥ महेश्वर महाभाग प्रभो शुभनिरीक्षक ॥ ८९ ॥ आज्ञापय वयं नाथ कर्तारो वचनं तव ॥ रूपकोटिसहस्रेषु रूपकोटिशतेषु च ॥ ९० ॥ अतं गंतुं न शक्ताः स्म तव देव नमोऽस्तु ते ॥ ततस्तु भगवानाशि इदं वचनमब्रवीत् ॥ ९१ ॥ ये हि मे भस्मनिग्ता भस्मना दग्धाकिल्बिषाः ॥ यथोक्तकारिणो दांता विप्रा ध्यानपरायणाः ॥ ९२ ॥ न तान्परिवदोद्विजान् न च तानतिलंघयेत् ॥ न चेमानप्रियं वृथा दमुत्रेह हितार्थवान् ॥ ९३ ॥ यस्तान्निंदति मूढान्मा महादेवं स निंदति ॥ यस्त्वेतान्पूजयेन्नित्यं स पूजयति शंकरम् ॥ एवं चर्य भद्रं वः मत्तः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ९४ ॥ अतुलमिह महातमः प्रणाशं शिवकथितं परमं विधिं विदित्वा ॥ अपगतभयलोभमोहाचिताः सह पतिताः सहस्रा शिरोभिर्बुधुः ॥ ९५ ॥ ततस्ते मुदिता विप्राः प्रकृतिस्थे महेश्वरे ॥ गंधादकैः सुशुद्धैश्च कुशपुष्पाविनिश्चितैः ॥ ९६ ॥ स्नापयन्ति महाकुम्भेर्द्विदेवं महेश्वरम् ॥ गायन्ति विविधैर्गुह्यैर्हृकारैश्चापि सुस्वरैः ॥ ९७ ॥ नमो दिग्वाससे देव किंकिणीध्राय वै नमः ॥ अद्वेनार्गशरीराय सांख्ययोगप्रवर्तिने ॥ ९८ ॥ घनवाहनकृष्णाय गजचर्मनिवासिने ॥ कृष्णाजिनोत्तरीयाय व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ ९९ ॥ सुगन्धितचित्रचिचित्रकुंडलाय सुरचितमाल्यविभूषणाय तुभ्यम् ॥ मृगपतिवरचर्मवाससे ते पृथुपरशां च नमोस्तु शंकराय ॥ १०० ॥ भूयश्च स्थापिते लिंगे लोकानां हितकाम्यया ॥ वर्णधर्मपराश्चैव चेरुस्ते मुनिसत्तमाः ॥ १०१ ॥ ततस्तान्स मुनीन्प्रीतः प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ प्रीतोऽस्मि युष्मत्तपसा वरं वृणुत सुव्रताः ॥ १०२ ॥ ततस्ते मुनयः संवर्तेश्च महातपाः ॥ १०३ ॥ ते प्रणम्य महादेवमिदं वचनमब्रुवन् ॥ भस्मस्नानं च नग्नत्वं वामत्वं प्रतिलोमना ॥ संव्यासेव्यत्वं तु विभो एतदिच्छाम्यग्निं भूयो लोकाः समाश्रिताः ॥ असकृच्चाग्निना दग्धं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १०४ ॥ भस्मसाध्यं हि तत्सर्वं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ भस्मना वीर्यमासयत्येव यद्रस्म शुभं वासयते च यत् ॥ तत्क्षणात्सर्वपापानां भस्मेति परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥ ऊष्मपाः पितरो ज्ञेया देवा वै सोमसंभवाः ॥ अग्नीपो मात्मकं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १०६ ॥ अहमग्निर्महातेजाः सोमश्चैषा ममांबिका ॥ अहमग्निश्च सोमश्च प्रकृत्या पुरुषः स्वयम् ॥ १०७ ॥ तस्माद्भस्म

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २७

॥ ५० ॥

महाभागा मदीर्यमिति चोच्यते ॥ स्वर्वाय वपुषा चैव वास्यानातिव स्थितिः ॥ ११३ ॥ तदा प्रभृति लोकेषु स्तुत्यमशुभम् च ॥ भस्मना क्रियते रक्षा
सूक्तिकानां गृहेषु च ॥ ११४ ॥ भस्मस्नानविशुद्धात्मा जितक्रोधा जितेन्द्रियः ॥ मत्समीपमुपागम्य न भूया विनिवर्तते ॥ ११५ ॥ व्रतं पाशुपतं योगं कापालं योग
निर्मितम् ॥ पूर्वं पाशुपतं ह्येतन्निर्मितं तदनुत्तमम् ॥ ११६ ॥ शेषाश्चाथमिणः सर्वे पश्चात्सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ सृष्टिंषा मया सृष्टा लज्जामोहमयात्मिका ॥ ११७ ॥
नग्रा एव हि जायते देवता मुनयस्तथा ॥ ये वाक्ये मानवा लोके सर्वे जायन्त्यवाससः ॥ ११८ ॥ ईर्द्रियरजितैर्नग्रा दुकलेनापि संवृताः ॥ तैरेव संवृतो गुप्तो
न वस्त्रं काण्डं स्मृतम् ॥ ११९ ॥ क्षमा धृतिर्हिंसा च वैराग्यं चैव सर्वशः ॥ तुल्यौ मानापमानौ च तत्प्रावरणमुत्तमम् ॥ १२० ॥ भस्मपांडुरदि
ग्धांगो ध्यायते मनसा भवम् ॥ यद्यकार्यसहस्राणि कृत्वा स्नायति भस्मना ॥ १२१ ॥ तत्सर्वं दहते भस्म यथाग्निस्त्वजसा वनम् ॥ तस्माद्यवपरो
भूत्वा त्रिकालमपि यः सदा ॥ १२२ ॥ भस्मना कुरुते स्नानं गाणपत्यं स गच्छति ॥ संहृत्य च क्रतून्सर्वान्गृहीत्वामृतमुत्तमम् ॥ १२३ ॥ ध्यायन्ति ये महा
देवं लीनास्तद्भावभाविताः ॥ उत्तरेणाथ पंथानं तेऽमृतत्वमवाप्नुयुः ॥ १२४ ॥ दक्षिणेनाथ पंथानं ये श्मशानानि भोजिरे ॥ अणिमा महिमा चैव
लाघिमा प्राप्तिरेव च ॥ १२५ ॥ गरिमा पंचमी चैव षष्ठं प्राकाम्यमेव च ॥ ईशित्वं च वशित्वं च ह्यमरत्वं च ते गताः ॥ १२६ ॥ इंद्रादयस्तथा
देवाः कामिकं व्रतमास्थिताः ॥ ऐश्वर्यं परमं प्राप्य सर्वे प्रथिततेजसः ॥ १२७ ॥ व्यपगतमदमोहमुक्तरागास्तमरजदोषविवर्जितस्वभावाः ॥ परिभव
मिदमुत्तमं विदित्वा पशुपतिदयितमिदं व्रतं चरध्वम् ॥ १२८ ॥ यः पठेद्वै शुचिर्भूत्वा श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति
॥ १२९ ॥ इति श्रीब्रह्मांड महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे दारुवनप्रवेशभस्मस्नानविधिर्नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ऋषि
रुवाच ॥ अगात्कथममावस्यां मासि मासि दिवं नृपः ॥ ऐलः पुरुरवाः सूत कथं वातर्पयत्पितृन् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ तस्य तेऽहं प्रवक्ष्यामि प्रभावं
शांशपायने ॥ ऐलस्यादित्यसंयोगं सोमस्य च महात्मनः ॥ २ ॥ अंतःसारमयस्येदोः पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ह्यासवृद्धी पितृमतः पित्र्यस्य च विनिर्ण
यम् ॥ ३ ॥ सोमाच्चैवामृतप्राप्तिं पितृणां तर्पणं तथा ॥ कात्याग्रिष्वात्तसौम्यानां पितृणां चैव दर्शनम् ॥ ४ ॥ यथा पुरुरवाश्चैव तर्पयामास वै पितृन् ॥
एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि पत्राणि च यथाक्रमम् ॥ ५ ॥ यदा तु चंद्रसूर्यौ वै नक्षत्रेण समागतौ ॥ अमावस्यां निवसत एकरात्रैकमंडलौ ॥ ६ ॥ स
गच्छति तदा द्रष्टुं दिवाकरनिशाकरौ ॥ अमावास्याममावास्यां मातामहपितामहौ ॥ ७ ॥ अभिवाद्य स तौ तत्र कालापेक्षः प्रतीक्षते ॥ अम्यदमानात्सो

१ परस्मैपदमार्षम् । २ आत्मनेपदमार्षम् । ३ स्थकार्षः । ४ इहात्मनेपदमार्षम् । ५ येरिति छेपे दृढोपेति दीर्घाभाव आर्षः ।

ब्र. पु.
॥ ५१ ॥

मातु पित्र्यं तु परिश्रवान् ॥ ८ ॥ ऐलः पुरुरवा विद्वान्मासश्चाद्वचिकीर्षया ॥ उपास्ते पितृमंतं तं सोमं दिवि मयास्थितः ॥ ९ ॥ इल
वां कुहूमात्रां च ते उभे तु विचार्य सः ॥ सिनीवालीप्रमाणेभ्यः सिनीवालीमुपास्य सः ॥ १० ॥ कुहूमात्रः कलां चैव ज्ञात्वापाम्ने कुरुं तथा ॥
त तदा तामुपासीतः कालापेक्षः प्रपश्यति ॥ ११ ॥ सुधामृतं तु तत्सोमात्स्ववद्वै मासतृप्तये ॥ दशभिः पंचमिधैव सुधामृतपरिमितैः ॥ १२ ॥
कृष्णपक्षे भुजां प्रीत्या दह्यमानां तथांशुभिः ॥ सद्यः प्रक्षरता तेन सौम्येन मधुना तु सः ॥ १३ ॥ त्रिविधेनैव पक्षेण पित्र्येण विधिना दिवि ॥
सुधामृतेन यजेदन्नपेक्षामास वै पितृन् ॥ १४ ॥ सौम्यान्वर्हिपदः काव्यानाग्निष्वात्तांस्तथैव च ॥ ऋतमाग्निस्तु यः प्रोक्तः स तु संवत्सरो यतः ॥ १५ ॥
जज्ञिः पुनर्वसुस्तदाद्यस्तु यथास्तथा ॥ आर्तवा ह्यर्द्धमासाख्याः पितरो बृतमूनवः ॥ १६ ॥ ऋतवः पितामहा यासा अयना ह्यर्द्धमूनवः ॥
प्रपितामहास्तु वैदेहाः पंचाब्दा ब्रह्मणः सुताः ॥ १७ ॥ सौम्यास्तु सोमजा ज्ञेयाः काव्या ज्ञेयाः कवेः सुताः ॥ उपहताः स्मृता देवाः
सोमजाः सामपाः स्मृताः ॥ १८ ॥ आज्यपास्तु स्मृताः काव्यास्तिस्रस्ताः पितृजातयः ॥ काव्या वर्हिपदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च नाद्विधा ॥ १९ ॥
गृहस्था ये च यज्वान् ऋतुवर्हिपदा ध्रुवम् ॥ गृहस्थाश्चाप्ययज्वान् अग्निष्वात्तास्तथार्तवाः ॥ २० ॥ अष्टकापतयः काव्याः पंचाब्दास्तान्निबोधत ॥
तेषां संवत्सरो ह्यग्निः सूर्यस्तु परिवत्सरः ॥ २१ ॥ सोम इद्वत्सरः प्रोक्ता वायुश्चैवानुवत्सरः ॥ रुद्रस्तु वत्सरस्तेषां पंचाब्दाम्ने भुजात्मका ॥ २२ ॥ काव्या
श्चैवोष्मयाश्चैव दिवाकीन्याश्च ते स्मृताः ॥ ये ते पितृन्त्यमावस्यां मासिमासि सुधां दिवि ॥ २३ ॥ तांस्तेन तपयामास यावदार्मीत्पुरुषाः ॥ यस्मा
त्प्रभवते सोमान्मासि मासि धिनाति च ॥ २४ ॥ तस्मात्सुधामृतं तद्वै पितृणां सामपायिनाम् ॥ एवं तदमृतं सौम्यं सुधा च मधु चैव ह ॥ २५ ॥
कृष्णपक्षे यथा वेदोः कलाः पंचदश क्रमात् ॥ पितृन्त्यंभुमयं देवास्त्रयस्त्रिंशत्तु छंदनाः ॥ २६ ॥ पीत्वार्द्धमासं गच्छंति चतुर्दश्यां सुधामृतम् ॥ इत्येवं
पीयमानैस्तु देवैः सर्वैर्निशाकरः ॥ २७ ॥ समागच्छत्यमावस्यां भागे पंचदशे स्थितः ॥ सुषुम्णाप्यायितं चैव ह्यमावस्यां यथाक्रमम् ॥ २८ ॥ पिबंति द्विलवं
कालं पितरस्ते सुधामृतम् ॥ पीतक्षयं ततः सोमं सूर्योऽसावकण्ठमिना ॥ २९ ॥ आप्याययत्सुषुम्णानः पुनस्तान्सोमपायिनः ॥ निःशेषायां कलायां तु
सोममाप्याययत्पुनः ॥ ३० ॥ सुषुम्णाप्यायमानस्य भागं भागमहः क्रमात् ॥ कलाः क्षीयंति ताः कृष्णाः शुक्लाश्चाप्याययंति तम् ॥ ३१ ॥ एवं सूर्यस्य पीयेण
चंद्रस्याप्यायिता तनुः ॥ दृश्यते पीयमान्यां वै शुक्लः संपूर्णमंडलः ॥ ३२ ॥ संतिष्ठित्वं सोमस्य पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ इत्येवं पितृमान्नामः
स्मृत इद्वत्सरात्मकः ॥ ३३ ॥ क्रांतः पंचदशः सार्द्धं सुधामृतपरिमितैः ॥ अतः पर्वणि यक्ष्यामि पर्वणां संवत्सरे ॥ ३४ ॥ ग्रंथिमंति यथा

पू. भा.
अ. पा. २
अ. २८

पर्वाणीक्षुवेण्वोर्भवन्त्युत् ॥ तथार्द्धमासि पर्वाणि शुद्धाणि चैव हि ॥ ३५ ॥ पूर्णमावस्ययोर्भेदौ ग्रन्थयः मध्यश्च वै ॥ अर्द्धमासं तु पर्वाणि
 द्वितीयाप्रभृतीनि त ॥ ३६ ॥ अन्वाधानक्रिया यस्मात्क्रियते पर्वसंधिषु ॥ तस्मात्तु पर्वणामादौ प्रतिपत्संवसंधिषु ॥ ३७ ॥ सायाह्नेऽह्नुमत्यादौ
 कालो द्विलव ऋषे ॥ लवौ द्रवेव राकायां कालो ज्ञेयोऽपगल्लकः ॥ ३८ ॥ प्रतिपत्कृष्णपक्षस्य कालोऽतीते पगल्लके ॥ सायाह्ने प्रतिपन्ने च
 स कालः पौर्णमासिकः ॥ ३९ ॥ व्यतीपाते मितं सूर्यं लेखाद्धे तु युगांतरे ॥ युगांतरोदिते चैव लेखाद्धे शशिनः क्रमात् ॥ ४० ॥ पौर्णमासी
 व्यतीपाते यदीक्षेतां पक्षद्वयम् ॥ यस्मिन्काले सूर्यः स्यातां तौ व्यतीपात एव सः ॥ ४१ ॥ तं कालं सूर्यनिर्देश्यं दृष्ट्वा संख्यां तु सर्पति ॥ स
 वै वषट्क्रियाकालः सद्यः कालं विधीयते ॥ ४२ ॥ पूर्णदोः पूर्णपक्षे तु रात्रिसंधिश्च पूर्णिमा ॥ ततो विगज्यते नक्तं पौर्णमास्यां निशाकरः ॥ ४३ ॥
 यदीक्षेते व्यतीपाते दिवा पूर्णे परस्परम् ॥ चंद्रार्कावपगल्ले तु पूर्णात्मानौ तु पूर्णिमा ॥ ४४ ॥ यस्मात्तामनुमन्यते पितरो दैवतैः सह ॥ तस्मादनुमति
 नमः पूर्णिमा प्रथमा स्मृता ॥ ४५ ॥ अत्यर्थं भ्राजते यस्माद्रयोऽन्यस्यां वै निशाकरः ॥ रंजनाच्चैव चंद्रस्य गेकेति कवयोऽब्रुवन् ॥ ४६ ॥ अमा
 वसेतामनुमते तु यदा चंद्रदिवाकरौ ॥ राका पञ्चदशीरात्रिमावास्या ततः स्मृता ॥ ४७ ॥ व्युच्छिद्य ताममावस्यां पश्यतस्तौ समागतौ ॥ अन्योन्य
 चन्द्रसूर्यौ तौ यदा तदर्थं रच्यते ॥ ४८ ॥ द्वौ द्वौ लवादमावास्या स कालः पर्वसंधिषु ॥ द्रव्यक्षरः कुटुमात्रश्च पर्वकालास्त्रयः स्मृताः ॥ ४९ ॥
 नष्टचन्द्रा त्वमावस्या या मध्याह्नात्प्रवर्तते ॥ दिवसाद्धेन गत्र्या च सूर्यं प्राप्य तु चंद्रमाः ॥ ५० ॥ सूर्येण सह सासुद्रं गत्वा प्रातस्तनात्स वै ॥ द्वौ कालौ
 संगमं चैव मध्याह्ने नियतं रविः ॥ ५१ ॥ प्रतिपच्छुक्लपक्षस्य चंद्रमाः सूर्यमंडलात् ॥ विमुच्यमानयोर्मध्ये तयोर्मंडलयोस्तु वै ॥ ५२ ॥ स तदा तद्वृत्तेः
 कालो दर्शस्य तु वषट्क्रिया ॥ एतदनुमुखं ज्ञेयममावास्यस्य पर्वणः ॥ ५३ ॥ दिवापर्वं ह्यमावास्या क्षीणेदौ बहुले तु वै ॥ तस्मादिवा ह्यमावास्यां पृथग्मा
 दिवाकरः ॥ ५४ ॥ गृह्यते तु दिवा तस्मादमावास्यां दिवि शयाम ॥ कलानामपि चैतासां वृद्धिहान्या जलात्मनः ॥ ५५ ॥ तिथीनां यमस्यपि
 विद्वद्भिः संज्ञितानि वै ॥ दर्शयेतामथात्मानं सूर्याचन्द्रमसावुभौ ॥ ५६ ॥ निष्क्रामत्यथ तेनैव क्रमशः सूर्यमंडलात् ॥ द्विलवेऽपगल्लं
 भास्करं स्पृशते शशी ॥ ५७ ॥ स तदा द्वाहुतेः कालो दर्शस्य तु वषट्क्रिया ॥ कुहति कोकिलेनोक्तो यः स कालः समाप्यते ॥ ५८ ॥
 तत्कालसम्मिता यस्मादमावास्या कुटूः स्मृता ॥ सिनीवालीप्रमाणस्तु क्षीणशेषो निशाकरः ॥ ५९ ॥ आषावस्यां विशत्यर्कस्मिन्नोदकी ततः

ब ७
॥ ५२ ॥

स्मृता ॥ अनुमत्याश्च राकायाः सिनीवाल्याः कुहू विना ॥ ६० ॥ एतासां द्विलवः कालः कुहूमात्रं कुहूः स्मृता ॥ चंद्रसूर्यव्यतीपाते वगते
पूर्णमांतरे ॥ ६१ ॥ प्रतिपत्प्रतिपद्येत पर्वकालो द्विमात्रकः ॥ कालः कहुसिनीवाल्योः सामुद्रस्य तु मध्यतः ॥ ६२ ॥ अर्काग्रिमंडले सोमे पर्व
कालः कलासमः ॥ एवं स शुक्लपक्षे वै रजन्यां पर्वसंधिषु ॥ ६३ ॥ संपूर्णमंडलः श्रीमांश्चंद्रमा उपरज्यते ॥ यस्मादाप्यायते सोमः पञ्चदश्यां
तु पूर्णिमा ॥ ६४ ॥ दशाभिः पञ्चभिश्चैव कलाभिर्दिवसक्रमात् ॥ तस्मात्कलाः पञ्चदश सोमेनास्य तु षोडशी ॥ ६५ ॥ तस्मात्सोमस्य भवति
पञ्चदश्यामपां क्षयः ॥ इत्येते पितरो देवाः सोमपाः सोमवर्द्धनाः ॥ ६६ ॥ आर्तवा बृतवो बृद्धा देवास्तान्भावयन्ति वै ॥ अतः पितृन्प्रवक्ष्यामि
मासश्राद्धभुजस्तु ये ॥ ६७ ॥ तेषां गतिं सत्त्वां च प्राप्तिं श्राद्धस्य चैव हि ॥ न मृतानां गतिः शक्या ज्ञातुं न पुनरागतिः ॥ ६८ ॥ तप
सापि प्रसिद्धेन किंपुनर्मासचक्षुषा ॥ अनुदेवपितृनेते पितरो लौकिकाः स्मृताः ॥ ६९ ॥ देवाः सौम्याश्च काव्याश्च अयज्वानो ह्ययोनिजाः ॥
देवास्ते पितरः सर्वे देवास्तान्वादयन्त्युत ॥ ७० ॥ मनुष्यपितरश्चैव तेभ्योऽन्ये लौकिकाः स्मृताः ॥ पिता पितामहश्चापि तथा यः प्रपितामहः ॥ ७१ ॥
यज्वानो ये तु सामेन सोमवंतस्तु ते स्मृताः ॥ ये यज्वानो हविर्यज्ञे ते वै बर्हिषदः स्मृताः ॥ ७२ ॥ अग्निष्वात्ता स्मृतास्तेषां होमिनोऽयाज्ययाजिनः ॥
तेषां तु धर्मसाधर्म्यात्स्मृताः सायुज्यगा द्विजैः ॥ ७३ ॥ ये चाप्याश्रमधमाणां प्रस्थानेषु व्यवस्थिताः ॥ अंते तु नावसीदन्ति श्रद्धायुक्तास्तु कर्मसु ॥ ७४ ॥
तप्सा ब्रह्मचर्येण यज्ञेन प्रजया च वै ॥ श्राद्धेन विद्यया चैव प्रदानेन च सप्तधा ॥ ७५ ॥ कर्मस्वेतेषु ये युक्ता भवन्त्यादेहपातनात् ॥ देवैस्तैः पितृभिः
साद्धैः सृष्टमजैः सोमयाजनैः ॥ ७६ ॥ स्वर्गता दिवि मोदन्ते पितृवत्त उपासते ॥ तेषां निवापे दत्ते तु तत्कुलीनैश्च बंधुभिः ॥ ७७ ॥ मासश्राद्धभुजस्तुति
लभन्ते सौल्लौकिकाः ॥ एते मनुष्यपितरो मासश्राद्धभुजस्तु ते ॥ ७८ ॥ तेभ्योऽपरे तु येप्यन्ये संकीर्णाः कर्मयोनिषु ॥ भ्रष्टाश्चाश्रमधर्मैभ्यः स्वधास्वा
र्हाववर्जिताः ॥ ७९ ॥ भिन्नदेहा दुरात्मनः भ्रतभूता यमक्षये ॥ स्वकर्माण्यनुशोचन्तो यातनास्थानमागताः ॥ ८० ॥ दीर्घायुषोऽतिशुष्काश्च श्मश्रुला
श्च विवामसः ॥ श्वन्निपासापरीताश्च विद्रवंतस्ततस्ततः ॥ ८१ ॥ सरित्सरस्तडागानि वापीश्चाप्युपलिप्सवः ॥ परान्नानि च लिप्सन्तः काल्यमानास्त
तस्ततः ॥ ८२ ॥ स्थानेषु पात्यमानाश्च यातनाश्च पुनःपुनः ॥ शाल्मले वैतरण्यां च कुंभीपाके तथैव च ॥ ८३ ॥ करंभवालुकायां च असिपत्रवने
तथा ॥ शिलासंपेषणं चैव पात्यमानाः स्वकर्मभिः ॥ ८४ ॥ तत्रस्थानां हि तेषां वै दुःखितानामनाशिनाम् ॥ तेषां लोकांतरस्थानां बांधवैर्नामगो

पू. भाः
अ. पा. २
अ. २८

॥ ५२ ॥

व्रतः ॥८५॥ भूमावसव्यं दर्भेषु दत्ताः पित्राद्यस्तु वै ॥ यांति नास्तर्पयन्ते च प्रेतस्थानेष्वधिष्ठितान् ॥ ८६ ॥ अप्राना यातनास्थानं प्रव्रष्टा ये च
 पंचधा ॥ पक्षाद्ये स्थावरांते वै जाता नचैः स्वकर्मभिः ॥ ८७ ॥ नानाहपासु जायन्ते तिर्यग्योनिष्वयोनिषु ॥ यदाहाग भवन्त्येते तासु तास्विह योनि
 षु ॥ ८८ ॥ तस्मिस्तस्मिस्तदाहारे श्राद्धं दत्तं प्रतिष्ठते ॥ काले न्यायागतं पात्रे विधिना प्रतिपादितम् ॥ ८९ ॥ प्राप्नोत्यन्नं यथादत्तं जंतुर्यत्रावति
 ष्ठते ॥ यथा गोषु प्रनष्टासु वत्सो विंदति मातम् ॥ ९० ॥ तथा श्राद्धेषु दत्तान्नं मंत्रः प्रापयते पितृन् ॥ एवं ह्यविफलं श्राद्धं श्रद्धादत्तं तु मंत्रतः
 ॥ ९१ ॥ तत्तत्कुमारः प्रोवाच पश्यन्दिनेन चक्षुषा ॥ गतागतज्ञः प्रेतानां प्राप्तिं श्राद्धस्य तैः सह ॥ ९२ ॥ बाह्वीकाश्चोष्मपाश्चैव दिवाकीर्त्याश्च ते
 स्मृताः ॥ कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी ॥ ९३ ॥ इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरश्च वै ॥ ऋत्वातर्वाद्धमासास्तु अन्योन्यं पितरः स्मृताः ॥
 ॥ ९४ ॥ इत्येते पितरो देवा मनुष्यपितरश्च ये ॥ प्रीतेषु तेषु प्रीयन्ते श्राद्धयुक्तेषु कर्मसु ॥ ९५ ॥ इत्येष विचयः प्रोक्तः पितॄणां सोमपायिनाम् ॥
 एवं पितृस्तत्त्वं हि पुराणे निश्चयं गतम् ॥ ९६ ॥ इत्यर्कपितृसोमानामैलस्य च समागमः ॥ सुधामृतस्य च प्राप्तिः पितॄणां चैव तर्पणम् ॥ ९७ ॥
 पूर्णामावास्ययोः कालो यातनास्थानमेव च ॥ समासात्कीर्तितस्तुभ्यमेष सर्गः सनातनः ॥ ९८ ॥ वैश्वरूप्यं तु सर्गस्य कथितं ह्येकद्वैशिकम् ॥
 न शक्यं परिसंख्यातुं श्रद्धेयं भूतिमिच्छतां ॥ ९९ ॥ स्वायंभुवस्य हि ह्येष सर्गः क्रांतो मया तु वै ॥ विस्तरेणानुष्ठुर्या च भूयः किं वर्णयाम्यहम्
 ॥ १०० ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे अमावस्याश्राद्धे पितृविचयो नामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ऋषि
 रुवाच ॥ चतुर्युगानि यान्यासन्पूर्वं स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ तेषां निमर्गं तत्त्वं च श्रोतुमिच्छामि विस्तरात् ॥ १ ॥ सृत उवाच ॥ पृथिव्यादिप्रसंगेन यन्मया
 प्रागुदीरितम् ॥ तेषां चतुर्युगं ह्येतत्तद्वक्ष्यामि निबोधत ॥ २ ॥ संख्ययेह प्रसंख्याय विस्तराच्चैव सर्वशः ॥ युगं च युगभेदश्च युगधर्मस्तथैव च
 ॥ ३ ॥ युगसंख्यांशकश्चैव युगसंधानमेव च ॥ षट्प्रकाशयुगाख्येषां तां प्रवक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ ४ ॥ लौकिकेन प्रमाणेन निष्पाद्याब्दं तु मानुषम् ॥
 तेनाब्देन प्रसंख्यायै वक्ष्यामीह चतुर्युगम् ॥ निमेषकालतुल्यं हि विद्याल्लघ्वक्षरं च यत् ॥ ५ ॥ काष्ठा निमेषा दश पंचचैव त्रिंशच्च काष्ठा गण
 येत्कलां तु ॥ त्रिंशत्कलाश्चापि भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता रात्र्यहनी समे ते ॥ ६ ॥ अहोरात्रौ विभजते सूर्यो मानुषलौकिकौ ॥ ७ ॥ तत्राहः कर्मचेष्टायां
 रात्रिः स्वप्नाय कल्पते ॥ पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः पुनः ॥ ८ ॥ कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी ॥ त्रिंशद्ये मानुषा
 मासाः पित्र्यो मासस्तु सः स्मृतः ॥ ९ ॥ शतानि त्रीणि मामानां षष्ट्या चाप्यधिकानि वै ॥ पित्र्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण विभाव्यते ॥ १० ॥

ब. पु.
॥ ५३ ॥

मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यच्छतं भवेत् ॥ पितॄणां त्रीणि वर्षाणि संख्यातानीह तानि वै ॥ ११ ॥ दश चैवाधिका मासाः पितृसंख्येह
संज्ञिताः ॥ लौकिकेनैव मानेन ह्यब्दो यो मानुषः स्मृतः ॥ १२ ॥ पृथिव्यमहोरात्रं शास्त्रे न विद्यते गतः ॥ दिव्ये गव्यहनी वर्ष
प्रायमाणन्तयोः पुनः ॥ १३ ॥ अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्यादक्षिणायनम् ॥ पृथिव्यहनी दिने सप्त रात्रे तयोः पुनः ॥ १४ ॥ त्रिंशद्यानि तु व
र्षाणि दिव्यो मासस्तु स स्मृतः ॥ यन्मानुषं शतं विद्धि दिव्या मासास्त्रयम् ॥ १५ ॥ त्रिंशद्वर्षाणि दिव्यो ह्येव विधिः स्मृतः ॥ त्रीणि वर्षाणि
तान्येव पृथिव्यर्षाणि यानि तु ॥ दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण प्रकीर्तितः ॥ १६ ॥ त्रीणि वर्षाणामपि मानुषाणि प्रमाणतः ॥ त्रिंशदन्या
नि वर्षाणि मतः सप्तविंशत्संवरः ॥ १७ ॥ नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि सप्त अन्यानि तु दिव्ये ॥ संवत्सरो स्मृतः ॥ १८ ॥ षड्विंशतिसह
स्राणि वर्षाणि मानुषाणि तु ॥ वर्षाणां तु शतं ज्ञेयं दिव्यो ह्येव विधिः स्मृतः ॥ १९ ॥ त्रीण्येव त्रयुतान्याहुर्वर्षाणां मानुषाणि तु ॥ २० ॥ षष्ठिश्चैव
सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया ॥ दिव्यवर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ २१ ॥ इत्येवमविधिर्मासं दिव्यया संख्यया त्विह ॥ दिव्येनैव
प्रमाणेन युगसंख्याप्रकल्पनम् ॥ २२ ॥ चत्वारि भारते वर्षे युगाणि क्रवयोऽब्रुवन् ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुष्टयम् ॥ २३ ॥ पूर्व कृतयुगं
नाम ततस्त्रेता विधीयते ॥ द्वापरं च कलिश्चैव युगान्येतानि कल्पयेत् ॥ २४ ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां च कृतं युगम् ॥ तस्य तावच्छती
संध्या संध्यांशः सन्ध्यया समः ॥ २५ ॥ इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यानिषु च त्रिषु ॥ एकन्यायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ २६ ॥ त्रीणि द्वे च
सहस्राणि त्रेताद्वापरयोः क्रमात् ॥ त्रिशती द्विशती संध्ये संध्यांशौ चतुर्षु ॥ एकन्यायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ २७ ॥ कलिं वर्षसहस्रं तु युगमाहुर्द्विजोत्तमाः ॥ तस्यैकशतिका
संध्या संध्यांशः संध्यया समः ॥ २८ ॥ तेषां द्वादशसहस्री युगसंख्या प्रकीर्तिता ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुष्टयम् ॥ २९ ॥ अत्र संव
त्सरा दृष्ट मानुषेण प्रमाणतः ॥ कृतस्य तावद्वक्ष्यामि वर्षाणि च निरुधत् ॥ ३० ॥ सहस्राणां शतान्याहुश्चतुर्दश हि संख्यया ॥ चत्वारिंशत्सह
स्राणि तथन्यानि कृतं युगम् ॥ ३१ ॥ तथा शतसहस्राणि वर्षाणि सप्तसंख्यया ॥ अशीतिश्च सहस्राणि कालह्रस्वायुगस्य सः ॥ ३२ ॥ सप्तैव नियु
तान्याहुर्वर्षाणां मानुषेण तु ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालः स द्वापरस्य ॥ ३३ ॥ तथा शतसहस्राणि वर्षाणां त्रीणि संख्यया ॥ षष्ठिश्चैव सहस्राणि
कालः कलियुगस्य तु ॥ ३४ ॥ एवं चतुर्युगे काल ऋतेः संध्यांशकैः स्मृतः ॥ नियुतान्येव षड्विंशान्निरसानि युगाणि वै ॥ ३५ ॥ चत्वारिंशत्तथा
त्रीणि नियुतानीह संख्यया ॥ विंशतिश्च सहस्राणि स संध्यांशश्चतुर्युगः ॥ ३६ ॥ एवं चतुर्युगाख्यानां साधिका द्वेकसप्ततिः ॥ कृतत्रेतादिभुक्तानां

प्र. भा.
अ. पा. २
अ. २९

५३
॥ ५३ ॥

मनस्तरमुच्यते ॥ ३७ ॥ मन्वंतरस्य संख्यां तु वर्षाग्रेण निबोधत ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु वर्षाणां मानुषेण प्रकीर्तिताः ॥ ३८ ॥ सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियु-
तान्यधिकानि तु ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयं साधिकं विना ॥ ३९ ॥ मन्वंतरस्य संख्येषा संख्याविद्विजैः स्मृता ॥ मन्वंतरस्य कालोऽयं
युगैः सार्द्धं च कीर्तितः ॥ ४० ॥ चतुःसाहस्रयुक्तं वै प्राकृतं तत्कृतं युगम् ॥ त्रेताशिष्टं प्रवक्ष्यामि द्वापरं कलिमेव च ॥ ४१ ॥ युगपत्समयेनार्थो
द्विधा वक्तुं न शक्यते ॥ क्रमागतं मया ह्येतत्तुभ्यं नोक्तं युगद्वयम् ॥ ४२ ॥ ऋषिवंशप्रसंगेन व्याकुलत्वात्तथैव च ॥ अत्र त्रेतायुगस्यादौ मनुः स
सर्षयश्च ये ॥ ४३ ॥ श्रौतं स्मार्तं च ते धर्मं ब्रह्मणानुप्रचोदितम् ॥ दाराग्निहोत्रसंबन्धमृग्यजुःसामसंहितम् ॥ ४४ ॥ इत्यादिलक्षणं श्रौतं धर्मं स
सर्षयोऽब्रुवन् ॥ परंपरागतं धर्मं स्मार्तं चाचारलक्षणम् ॥ ४५ ॥ वर्णाश्रमाचारयुतं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा च वै
॥ ४६ ॥ तेषां तु तप्ततपसा आर्षेणोपक्रमेण तु ॥ सप्तर्षीणां मनोश्चैव ह्याद्ये त्रेतायुगे तथा ॥ ४७ ॥ अबुद्धिपूर्वकं तेषामक्रियापूर्वमेव च ॥ अमि-
व्यक्तास्तु ते मन्त्रास्तारकाद्यैर्निर्दर्शनैः ॥ ४८ ॥ आदिकल्पे तु देवानां प्रादुर्भूतास्तु याः स्वयम् ॥ प्रणाशेष्वथ सिद्धीनामन्यासां च प्रवर्त्तनम् ॥ ४९ ॥
आसन्मन्त्रा व्यतीतेषु ये कल्पेषु सहस्रशः ॥ ते मन्त्रा वै पुनस्तेषां प्रतिभायामुपस्थिताः ॥ ५० ॥ ऋचो यजूंषि सामानि मन्त्राश्चाथर्वणानि तु ॥
सप्तर्षिभिस्तु ते प्रोक्ताः स्मार्तं धर्मं मनुर्जगौ ॥ ५१ ॥ त्रेतादौ संहिता वेदाः केवला धर्मसेतवः ॥ संरोधादायुषश्चैव वत्स्यते द्वापरेषु वै ॥ ५२ ॥ ऋष-
यस्तपसा वेदान्द्वापरादिष्वर्धायते ॥ अनादिनिधना दिव्याः पूर्वं सृष्टाः स्वयंभुवा ॥ ५३ ॥ सधर्माः सव्रताः सांगा यथाधर्मं युगेयुगे ॥ विद्धि
यन्ते समानार्था वेदवादा यथायुगम् ॥ ५४ ॥ आरंभयज्ञाः क्षत्राश्च हविर्यज्ञा विशस्तथा ॥ परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु जपयज्ञा द्विजोत्तमाः ॥ ५५ ॥
तदा प्रमुदिता वर्णास्त्रेतायां धर्मपालिताः ॥ क्रियावंतः प्रजावंतः समृद्धाः सुखिनस्तथा ॥ ५६ ॥ ब्राह्मणाननुवर्त्तन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियान्विशः ॥
वैश्यानुवर्त्तिनः शूद्राः परस्परमनुव्रताः ॥ ५७ ॥ शुभाः प्रवृत्तयस्तेषां धर्मा वर्णाश्रमास्तथा ॥ संकल्पितेन मनसा वाचोक्तेन स्वकर्मणा ॥ ५८ ॥
त्रेतायुगे च विफलः कर्मरंभः प्रसिद्ध्यति ॥ आयुर्मेधा बलं रूपमारोग्यं धर्मशीलता ॥ ५९ ॥ सर्वसाधारणा ह्येते त्रेतायां वै भवंत्युत ॥ वर्णाश्रमव्य-
वस्थानं तेषां ब्रह्मा तदाऽकरोत् ॥ ६० ॥ पुनः प्रजास्तु ता मोहाद्धर्मास्ताव्रण्यपालयन् ॥ परस्परविरोधेन मनुं ताः पुनरभ्ययुः ॥ ६१ ॥ पुनः
प्रभृति राजान उत्पन्ना दंडपाणिः ॥ ६२ ॥ प्रजानां चैव राजानस्तेऽभवन्प्रायः ॥ प्रच्छन्नपापास्तैर्ये च न शक्यास्तु नराधिपैः ॥ ६३ ॥ धर्म-

ब्र. पु.
॥ ५४ ॥

गजः स्मृतस्तेषां शास्ता वैवस्वतो यमः ॥ वर्णानां प्रविभागाश्च त्रेतायां संप्रकीर्तिताः ॥ ६५ ॥ संभृताश्च तदा मंत्रा ऋषिभिर्ब्रह्मणः सुतैः ॥ यज्ञाः प्रवर्तिताश्चैव तदा ह्येव तु दैवतैः ॥ ६६ ॥ यामशुक्रार्जुनैश्चैव सर्वसाधनसंभृतैः ॥ सार्द्धं विश्वभुजा चैव देवैर्द्रुण महोत्तमा ॥ ६७ ॥ स्वायं भुवेऽतरे देवैर्यज्ञस्तैः प्राक्प्रवर्तितः ॥ सत्यं जपस्तपो दानं त्रेताया धर्म उच्यते ॥ ६८ ॥ तदा धर्मसहस्रातिर्जिसाधर्मः प्रवर्तते ॥ जायंते च तदा शूरा आयुष्मन्तो महाबलाः ॥ ६९ ॥ न्यस्तदंडा महाभागा धर्मिष्ठा ब्रह्मवादिनः ॥ पद्मपत्रायताक्षाश्च पृथूरस्काः सुयुवताः ॥ ७० ॥ सिंहातंका महासत्त्वा मत्तमातंगगामिनः ॥ महाधनुर्द्धराश्चैव त्रेतायां चक्रवर्तिनः ॥ ७१ ॥ सर्वलक्षणसम्पूर्णा न्यग्रोधपरिमंडलाः ॥ न्यग्रोधौ तु स्मृतौ बाहू व्यामो न्यग्रोध उच्यते ॥ ७२ ॥ व्यामेनैवोद्धयो यस्य सम ऊर्ध्वं तु देहिनः ॥ समोद्धयपरीणाहो ज्ञेयो न्यग्रोधमंडलः ॥ ७३ ॥ चक्रं रथो मणिर्भार्या निधिरश्चो गजस्तथा ॥ सप्तैतानि च रत्नानि सर्वेषां चक्रवर्तिनाम् ॥ ७४ ॥ चक्रं रथो मणिः खड्गश्चर्मरत्नं च पंचमम् ॥ केतुर्निधिरश्च सप्तैव प्राणहीनानि चक्षते ॥ ७५ ॥ भार्या पुरोहितश्चैव सेनानी रथकृच्च यः ॥ मंत्र्यश्च कलभश्चैव प्राणिनः सप्त कीर्तिताः ॥ ७६ ॥ रत्नान्येतानि दिव्यानि संसिद्धानि महात्मनाम् ॥ चतुर्दश विधेयानि सर्वेषां चक्रवर्तिनाम् ॥ ७७ ॥ विष्णोरंशेन जायंते पृथिव्यां चक्रवर्तिनः ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेष्विह ॥ ७८ ॥ भूतभव्यानि यानीह वर्तमानानि यानि च ॥ त्रेतायुगे च तान्यत्र जायंते चक्रवर्तिनः ॥ ७९ ॥ भद्राणीमानि तेषां वै भवंतीह महीक्षिताम् ॥ अत्यद्भुतानि चत्वारि बलं धर्मः सुखं धनम् ॥ ८० ॥ अन्योन्यस्याविरोधेन प्राप्यंते तु नृपैः समम् ॥ अर्थो धर्मश्च कामश्च यशो विजय एव च ॥ ८१ ॥ ऐश्वर्येणाणिमाद्येन प्रभुशक्त्या तथैव च ॥ श्रुतेन तपसा चैव मुनीनाभिभवंति वै ॥ ८२ ॥ बलेन तपसा चैव देवदानवमानवान् ॥ लक्षणश्चैव जायंते शरीरस्थैरमानुषैः ॥ ८३ ॥ केशाः स्निग्धा ललाटोच्चा जिह्वा चास्य प्रमार्जनी ॥ ताम्रप्रभोष्ठनेत्राश्च श्रीवत्साश्चोर्ध्वरोमशाः ॥ ८४ ॥ आजानुबाह्वश्चैव ताम्रहस्ताः कटौ कृशाः ॥ न्यग्रोधपरिणाहाश्च सिंहस्कंधास्तु मेहनाः ॥ ८५ ॥ गजेन्द्रगतयश्चैव महाहनव एव च ॥ पादयोश्चक्रमत्स्यौ तु शंखपद्मौ तु हस्तयोः ॥ ८६ ॥ पंचार्थातिसहस्राणि ते राजन्त्यजरा नृपाः ॥ असंगगतयस्तेषां चतस्रश्च क्रवर्तिनाम् ॥ ८७ ॥ अंतरिक्षे समुद्रे च पाताले पर्वतेषु च ॥ इज्या दानं तपः सत्यं त्रेतायां धर्म उच्यते ॥ ८८ ॥ तदा प्रवर्तते धर्मो वर्णाश्रमविभागशः ॥ मर्यादास्थापनार्थं च दंडनीतिः प्रवर्तते ॥ ८९ ॥ दृष्टपुष्टाः प्रजाः सर्वा अरोगाः पूर्णमानसाः ॥ एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतायुगाविधौ स्मृतः ॥ ९० ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि तदा जीवन्ति मानवाः ॥ पुत्रपौत्रसमार्कीर्णां त्रियंते च क्रमेण तु ॥ ९१ ॥ एष त्रेतायुगे धर्मस्त्रेतामंध्यां निबोधत ॥

पु. भा
अ. पा. २
अ. २९

॥ ५४ ॥

त्रेतायुगस्वभावानां संध्या पादनं वर्तते ॥ संध्यापादः स्वभावस्तु मांशपादनं तिष्ठति ॥ ९२ ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुण्ड्रे वायुप्राक्ते पूर्वभागे
 द्वितीयेऽनुषंगपादे संख्यावर्त्तो नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ शांशपायान्निर्वाच ॥ कथं त्रेतायुगमुखे यज्ञस्य स्यात्प्रवर्त्तनम् ॥ पूर्व स्वायंभुवे
 सगे यथावत्तच्च ब्रूहि मे ॥ १ ॥ अंतर्हितायां संध्यायां सार्द्धं कृतयुगेन वै ॥ कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते त्रेतायुगे तदा ॥ २ ॥ औषधीषु च जाना
 सु प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने ॥ प्रतिष्ठितायां वार्त्तायां गृहाश्रमपरे पुनः ॥ ३ ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थानं कृतवन्तश्च संख्यया ॥ संभारांस्तास्तु संभृत्य कथं
 यज्ञः प्रवर्त्तितः ॥ ४ ॥ एतच्छ्रुत्वाऽब्रवीत्सूतः श्रूयतां शांशपायने ॥ यथा त्रेतायुगमुखे यज्ञस्य स्यात्प्रवर्त्तनम् ॥ ५ ॥ पूर्व स्वायंभुवे सगे तद्
 श्याम्यानुपूर्व्यतः ॥ अंतर्हितायां संध्यायां सार्द्धं कृतयुगेन तु ॥ ६ ॥ कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते त्रेतायुगे तदा ॥ औषधीषु च जानासु प्रवृत्ते
 वृष्टिसर्जने ॥ ७ ॥ प्रतिष्ठितायां वार्त्तायां गृहाश्रमपरेषु च ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थानं कृत्वा मंत्रांस्तु संहताम् ॥ ८ ॥ मंत्रांस्तान्याजयित्वाथ इहामुत्र च कर्मसु ॥
 तदा विश्वभुर्गिन्द्रश्च यज्ञं प्रावर्त्तयत्प्रभुः ॥ ९ ॥ दैवतैः सहितैः सर्वैः यजमानैः संभृतैः ॥ तस्याश्वमेधे वितते समाजग्मुर्महर्षयः ॥ १० ॥ यजंतं
 पशुभिर्मध्येऽर्चुः सर्वे समागताः ॥ कर्मव्यग्रेषु ऋत्विक्षु संततेऽहर्मात्रे ॥ ११ ॥ संप्रगीथेषु सर्वेषु सामगेष्वथ सुरवग्म ॥ पार्श्विकेपु
 लघुषु ह्यध्वर्युवृषभेषु च ॥ १२ ॥ आलब्धेषु च मध्येषु तथा पण्डितेषु च ॥ हविष्यग्नौ हूयमाने ब्राह्मणैश्चाग्निहोत्रिभिः ॥ १३ ॥ आहूतेषु च
 सर्वेषु यज्ञभाक्षु क्रमात्तदा ॥ य इन्द्रियात्मका देवास्तदा ते यज्ञभाक्षिनः ॥ १४ ॥ तद्यजने तदा देवान्कल्पादिषु भवन्ति ये ॥ अध्वर्यवः प्रेषकाले
 व्युत्थिता वै महर्षयः ॥ १५ ॥ महर्षयस्तु तान्दृष्ट्वा दानान्पद्मगणांस्तदा ॥ पप्रच्छुरिदं संभूय कोऽयं यज्ञविधिस्तव ॥ १६ ॥ अधर्मो
 धर्मो ह्यधर्मोऽयं न हिंसा धर्म उच्यते ॥ धर्मोऽयं भवान्यज्ञं करोतु यदिहेच्छति ॥ विधिदष्टेन यज्ञेन धर्मेणाव्यपसेतुना ॥ १७ ॥
 यज्ञबीजैः सुरश्रेष्ठ येषु हिंसा न विद्यते न विवर्षणं न का रुमुनिप्रगोहिभिः ॥ २० ॥ एतं धर्मो महाप्राज्ञ विगंचिविहितः पुरा ॥ एवं विश्वभु
 र्गिन्द्रस्तु ऋषिभिस्तत्त्वदर्शभिः ॥ २१ ॥ तदा यज्ञं कृतवान्द्रव्यासन्निग्रहार्पिभिः ॥ जंगमस्थावरैः कैर्हि यष्टव्यामिति बोध्यते ॥ २२ ॥
 ते तु खिन्ना विधादेन तन्वमुक्ता महर्षयः ॥ २३ ॥ पप्रच्छुः खेचरं वसुम ॥ २४ ॥ महाप्राज्ञ कथं दृष्टस्त्वया यज्ञविधिर्नृप ॥
 औत्तानपादं प्रब्रूहि संशयं नो नृद प्रभो ॥ २५ ॥ मुक्ता दानं यज्ञस्तेषामविचार्य बलात्तलम् ॥ वेदशास्त्रमनुस्मृत्य यज्ञतत्त्वमुवाच ह ॥ २६ ॥

ब्र. पु.
॥ ५५ ॥

यथोपनीतैर्यष्टव्यमिति होवाच पार्थिवः ॥ यष्टव्यं पशुभिर्मध्येऽथ बजैः फलैरपि ॥ २६ ॥ हिंसास्वभावो यज्ञस्य इति मे दर्शनागमौ ॥ यथह
देवता मंत्रा हिंसाहिंसा महापिभिः ॥ २७ ॥ दीर्घेण तपसा युक्तैर्दर्शनैस्ताम्रकादिभिः ॥ तप्रामाण्यान्मया चोक्तं तस्मात्स प्राप्तमर्थ ॥ २८ ॥ यदि
प्रमाणं तान्येव मंत्रवाक्यानि वै द्विजाः ॥ तथा प्रवर्ततां यज्ञो ह्यन्यथा वोऽनृतं वचः ॥ २९ ॥ एवं कृतोत्तरास्ते वै युक्तात्मानस्तपोधनाः ॥
अवश्यभाषितं दृष्ट्वा तमथ वाग्यतांऽभवन् ॥ ३० ॥ इत्युक्तमात्रे नृपातिः प्राविवेश रसातलम् ॥ ऊर्ध्वचार्गि वसुध्वा ग्मातलचगेऽभवत् ॥ ३१ ॥
वसुधातलवासी तु तेन वाक्येन सोऽभवत् ॥ धर्माणां संशयच्छेत्ता राजा वसुरयोगतः ॥ ३२ ॥ तस्मान्नवाच्यमेकेन बहुज्ञेनापि संशये ॥ बहुद्रागस्य
धर्मस्य सूक्ष्मा दूतरा गतिः ॥ ३३ ॥ तस्मान्न निश्चयाद्वक्तुं धर्मः शक्यस्तु केनचित् ॥ देवानृषीनुपादाय स्वायंभुवमन्तं मनुम ॥ ३४ ॥ तस्मा
दहिंसा धर्मस्य द्वास्मुक्तं महापिभिः ॥ ऋषिकोटिसहस्राणि स्वतपोभिर्दिवं ययः ॥ ३५ ॥ तस्मात्र दानं यज्ञं वा प्रशंसन्ति महर्षयः ॥ उच्छमलफलं शाक
मुदपात्रं तपोधनाः ॥ ३६ ॥ एतद्वत्त्वा विभवतः स्वर्गे लोके प्रतिष्ठिताः ॥ अद्रोहश्चाप्यल्लोभश्च तपो भूतदया दमः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मचर्यं तथा
सत्यमनुक्रोशः क्षमा धृतिः ॥ सनातनस्य धर्मस्य मूलमेतदुरासदम् ॥ ३८ ॥ श्रयन्ते हि तपःसिद्धा ब्रह्मक्षत्रादयोऽनयाः ॥ प्रयत्रतोत्तापादौ
ध्रुवो मेधातिथिर्वसुः ॥ ३९ ॥ सुधामा विज्राश्चैव शंखः पाण्ड्यज एव च ॥ प्राचीनवार्हिः पर्जन्यो हविर्धानादयो नृपाः ॥ ४० ॥ एते चान्ये च बहवः
स्वेस्तपोभिर्दिवं गताः ॥ राजर्षयो महासत्त्वा येषां कीर्तिः प्रातिष्ठिता ॥ ४१ ॥ तस्माद्विशिष्यते यज्ञात्तपः सर्वस्तु कारणं ॥ ब्रह्मणा तपसा
सृष्टं जगद्विश्वं मिदं पुरा ॥ ४२ ॥ तस्मान्नान्वेति तद्यज्ञस्तपोमूलमिदं स्मृतम् ॥ द्रव्यमंत्रात्मको यज्ञस्तपस्त्वनशनात्मकम् ॥ ४३ ॥ यज्ञेन देवाना
प्नोति वैराजं तपसा पुनः ॥ ब्राह्मं तु कर्म संन्यासाद्वैग्यात्प्रकृतेर्जयम् ॥ ४४ ॥ ज्ञानात्प्राप्नोति कैवल्यं पंचैता गतयः स्मृताः ॥ एवं विवादः
सुमहान्यज्ञस्यासीत्प्रवर्तने ॥ ४५ ॥ देवतानामृषीणां च पूर्वं स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ततस्तमृषयो दृष्ट्वा हतं धर्मबलेन तु ॥ ४६ ॥ वसोर्वाक्यमनादृत्य
जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥ गतेषु मुनिसंघेषु देवा यज्ञं समाप्नुवन् ॥ ४७ ॥ यज्ञप्रवर्तनं ह्येवमसीत्स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ ततः प्रभृति यज्ञोयं युगैः सह विव
र्तितः ॥ ४८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽ पंगपादे यज्ञप्रवर्तनं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ सूत उवाच ॥ अत
ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि द्वापरस्य विधिं पुनः ॥ तत्र त्रेतायुगे क्षीणे द्वापरं प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ द्वापरगर्भा प्रजानां तु सिद्धिस्त्रेतायुगे तु या ॥ परिवृत्ते युगे तस्मि

१ सन्धिरार्षः ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३१

॥ ५५ ॥

स्ततस्ताभिः प्रणश्यति ॥ २ ॥ ततः प्रवर्तते तासां प्रजानां द्वापरे पुनः ॥ संभेदश्चैव वर्णानां कार्याणां च विपर्ययः ॥ ३ ॥ यज्ञावधारण दंडो मदो
 दंभः क्षमा बलम् ॥ एषा रजस्तमोयुक्ता प्रवृत्तिर्द्वापरे स्मृता ॥ ४ ॥ आद्ये कृते यो धर्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्तते ॥ द्वापरे व्याकुलीभूत्वा प्रण
 श्यति कलौ युगे ॥ ५ ॥ वर्णानां विपरिध्वंसः संकायत तथाश्रमाः ॥ द्वैविध्यं प्रतिपद्यते युगे तस्मिच्छ्रुतिस्मृती ॥ ६ ॥ द्वैधात्तथा श्रुति
 स्मृत्योर्निश्चयो नाधिगम्यते ॥ अनिश्चयाधिगमनाद्धर्मतत्त्वं न विद्यते ॥ ७ ॥ धर्मासत्त्वेन मित्राणां मतिभेदो भवेन्नृणाम् ॥ परस्परविभिन्नैस्तैर्दृष्टीनां
 विभ्रमेण च ॥ ८ ॥ अयं धर्मो ह्ययं नेति निश्चयो नाधिगम्यते ॥ कारणानां च वैकल्यात्कार्याणां चाप्यनिश्चयात् ॥ ९ ॥ मतिभेदेन
 तेषां वै दृष्टीनां विभ्रमो भवेत् ॥ ततो दृष्टिविभिन्नैस्तु कृतं शास्त्राकुलं त्विदम् ॥ १० ॥ एको वेदश्चतुष्पाद्वि त्रेतास्विह विधीयते ॥ संक्षयादा
 युषश्चैव व्यस्यते द्वापरेषु च ॥ ११ ॥ ऋषिमंत्रात्पुनर्भेदाद्द्रिद्यते दृष्टिविभ्रमैः ॥ मंत्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययैः ॥ १२ ॥ संहिता ऋग्यजु
 साम्नां संपद्यन्ते महर्षिभिः ॥ सामान्या वैकृताश्चैव दृष्टिभिन्ने क्वचित्क्वचित् ॥ १३ ॥ ब्राह्मण कल्पसूत्राणि मंत्रप्रवचनानि च ॥ अन्येऽपि प्रस्थि
 तास्तान्वै केचित्तान्प्रत्यवस्थिताः ॥ १४ ॥ द्वापरेषु प्रवर्तते निवर्तते कलौ युगे ॥ एकमाध्वर्यवंत्वासीत्पुनर्द्वैधमजायत ॥ १५ ॥ सामान्यतपरी
 तार्थैः कृतशास्त्राकुलं त्विदम् ॥ आध्वर्यवस्य प्रस्थानैर्बहुधा व्याकुलीकृतैः ॥ १६ ॥ तथैवाथर्वऋक्साम्नां विकल्पैश्चपि सज्ञया ॥ व्याकुल
 द्वापरे नित्यं क्रियते भिन्नदर्शनैः ॥ १७ ॥ तेषां भेदाः प्रतीभेदा विकल्पाश्चापि संख्यया ॥ द्वापरे संप्रवर्तते विनश्यन्ति ततः कलौ ॥ १८ ॥
 तेषां विपर्ययोत्पन्ना भवन्ति द्वापरे पुनः ॥ अवृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः ॥ १९ ॥ वाङ्मनःकर्मजडुर्गन्धनिर्वेदा जायते पुनः ॥ निर्वे
 दाजायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा ॥ २० ॥ विचारणाच्च वैराग्यं वैराग्यादोषदर्शनम् ॥ दोषदर्शनतश्चैव द्वापरेऽज्ञानसंभवः ॥ २१ ॥ तेषाम
 ज्ञानिनां पूर्वमाद्ये स्वायंभुवेऽन्तरे ॥ उत्पद्यन्ते हि शास्त्राणां द्वापरे परिपार्थिनः ॥ २२ ॥ आयुर्वेदविकल्पश्च ह्यगानां ज्योतिषस्य च ॥ अर्थशास्त्र
 विकल्पाश्च हतुशास्त्रविकल्पनम् ॥ २३ ॥ प्रक्रियाकल्पसूत्राणां भाष्यविद्याविकल्पनम् ॥ स्मृतिशास्त्रप्रभेदश्च प्रस्थानानि पृथक्पृथक् ॥
 २४ ॥ द्वापरेष्वभिवर्तते मतिभेदाश्रयान्नृणाम् ॥ मनसा कम्पणा वाचा कृच्छ्राद्वार्ता प्रमिद्विद्यति ॥ २५ ॥ द्वापरे सर्वभूतानां कायकेशपुष्पाङ्गना
 लोभो वृत्तिवर्णिकपूर्वातत्त्वानामविनिश्चयः ॥ २६ ॥ वेदशास्त्रप्रणयनं धर्माणां संकगस्तथा ॥ वर्णाश्रमपरिध्वंसः कामक्रोधौ तथैव च ॥ २७ ॥
 द्वापरेषु प्रवर्तते रागो लोभो वधस्तथा ॥ वेदं व्यासश्चतुर्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु ॥ २८ ॥ निःशेषे द्वापरे तस्मिन् स्तन्यं लब्ध्या तु या

न. पु.
॥ ५६ ॥

प्रातःपठते गुणहीना धर्माऽसौ द्वापरस्य तु ॥ २९ ॥ तथैव संध्यापादेन ह्यंगः संध्या इतीष्यते ॥ द्वापरस्यावशेषेण तिष्यस्य तु निबोधत ॥ ३० ॥ द्वाप-
रस्यांशेषेण प्रतिपत्तिः कुर्यापे ॥ हिंसासूयानृतं माया वधश्चैव तपस्विनाम् ॥ ३१ ॥ एते स्वभावास्तिष्यस्य साधयन्ति च वै प्रजाः ॥ एषे धर्मः
कृतः कृत्स्नो धर्मश्च परिहीयते ॥ ३२ ॥ मनसा कर्मणा स्तुत्या वार्ता सिध्यति वा न वा ॥ कलौ प्रमारको रोगः सततं क्षुद्रयानि च ॥ ३३ ॥
अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ॥ न प्रमाणं स्मृतेरस्ति तिष्ये लोकेषु वै युगे ॥ ३४ ॥ गर्भस्थो प्रियते कश्चिद्यौवनस्थस्तथापरः ॥ स्थविराः
केऽपि कौमारे प्रियन्ते वै कलौ प्रजाः ॥ ३५ ॥ दुरिष्टैर्दुर्धर्तैश्च दुष्कृतैश्च दुरागमैः ॥ विप्राणां कर्मदोषैस्तैः प्रजानां जायते भयम् ॥ ३६ ॥ हिंसा
माया तथेष्ट्या च क्रोधोऽसूया क्षमा नृषु ॥ तिष्ये भवन्ति जंतूनां रागो लोभश्च सर्वशः ॥ ३७ ॥ संक्षोभो जायतेऽत्यर्थं कलिमासाद्य वै युगम् ॥ पूर्णं
वर्षसहस्रे वै परमायुस्तदा नृणाम् ॥ ३८ ॥ नाधीयते तदा वेदान्न यजन्ते द्विजातयः ॥ उत्सीदन्ति नराश्चैव क्षत्रियाश्च विशः क्रमात् ॥ ३९ ॥ शूद्रा
पामंत्ययोनेस्तु संबन्धा ब्राह्मणैः सह ॥ भवन्तीह कलौ तस्मिञ्छयनासनभोजनैः ॥ ४० ॥ राजानः शूद्रभूयिष्ठाः पाखंडानां प्रवर्तकाः ॥ गुणहीनाः
प्रजाश्चैव तदा वै संप्रवर्तते ॥ ४१ ॥ आयुर्मेधा बलं रूपं कुलं चैव प्रणश्यति ॥ शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचाराश्च ब्राह्मणाः ॥ ४२ ॥ राज-
वृत्ताः स्थिताश्चोराश्चोराचाराश्च पार्थिवाः ॥ भृत्या एते ह्यसुभृतो युगांते समवस्थिते ॥ ४३ ॥ अशीलिन्योऽनृताश्चैव स्त्रियो मद्याभिषप्रियाः ॥
मायाविन्यो भविष्यन्ति युगांते मुनिसत्तम ॥ ४४ ॥ एकपत्न्यो न शिष्यन्ति युगान्ते मुनिसत्तम ॥ श्वापदप्रबलत्वं च गवां चैव ह्युपक्षयः ॥ ४५ ॥
साधूनां विनिवृत्तिं च विद्यास्तास्मिन्युगक्षये ॥ तदा धर्मो महोदको दुर्लभो दानमूलवान् ॥ ४६ ॥ चातुराश्रमशैथिल्यो धर्मः प्रविचारिष्यति ॥ तदा
ह्यल्पफला भूमिः क्वचिच्चापि महाफला ॥ ४७ ॥ न रक्षितारो भोक्तारो बलिभागस्य पार्थिवाः ॥ युगान्ते च भविष्यन्ति स्वरक्षणपरायणाः ॥ ४८ ॥
अरक्षितारो राजानो विप्राः शूद्रोपजीविनः ॥ शूद्राभिवादिनः सर्वे युगान्ते द्विजसत्तमाः ॥ ४९ ॥ अट्टशूला जनपदाः शिवशूला द्विजास्तथा ॥ प्रम-
दः केशशूलाश्च युगान्ते समुपस्थिते ॥ ५० ॥ तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजोत्तमाः ॥ यतयश्च भविष्यन्ति बहवोऽस्मिन्कलौ युगे ॥ ५१ ॥
चित्रार्षी यदा देवस्तदाप्रादुर्युगक्षयम् ॥ सर्वे वाणिजकाश्चापि भविष्यन्त्यधमे युगे ॥ ५२ ॥ भूयिष्ठं कूटमानैश्च पण्यं विक्रीणते जनाः ॥ कुशी-
लचयापाखंडैर्व्याधरूपैः समावृतम् ॥ ५३ ॥ पुरुषाल्पं बहुस्त्रीकं युगान्ते समुपस्थिते ॥ बहुयाचनको लोको भविष्यति परस्परम् ॥ ५४ ॥ अ-
न्याकर्तो कूवाक्या नार्जवो नानसूयकः ॥ न कृते प्रतिकर्ता च युगे क्षीणे भविष्यति ॥ ५५ ॥ अशंका चैव पतिते युगान्ते तस्य लक्षणम् ॥ ततः

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३१

॥ ५६ ॥

शून्या वसुमती भविष्यति वसुंधरा ॥ ५६ ॥ गोप्ताश्चाप्यगोप्ताः प्रभविष्यन्ति शासकाः ॥ हर्तारः परस्त्रानां परदारविमर्शकाः ॥ ५७ ॥ कामात्मा
 नो दुरात्मानो ह्यधमाः साहसप्रियाः ॥ प्रनष्टचेष्टनाः धूर्ता मुक्तकेशास्त्वशूलिनः ॥ ५८ ॥ उनपोडशवर्षाश्च प्रजायन्ते युगक्षये ॥ शुक्रदेता
 जिताश्व मुंडाः काषायवाससः ॥ ५९ ॥ शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥ सस्यचोरा भविष्यन्ति तथा चैलापहारिणः ॥ ६० ॥ चोरा
 वाराश्च हर्तारो हर्तुर्हर्ता तथापरः ॥ ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते ॥ ६१ ॥ कीटमृषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥ अभीक्ष्णं
 क्षेममारोग्यं सामर्थ्यं दुर्लभं तथा ॥ ६२ ॥ कौशिकान्प्रातिवत्स्यन्ति देशाः शुद्रयपीडिताः ॥ दुःखेनाभिप्लुतानां च परमायुः शतं तदा ॥ ६३ ॥
 दृश्यन्ते च न दृश्यन्ते वेदाः कलियुगेऽखिलाः ॥ उत्सीदन्ते तथा यज्ञाः कवलाधर्मपीडिताः ॥ ६४ ॥ कापायिणोऽथ निर्ग्रथा तथा कापालिकाश्च ह ॥
 वेदविक्रयिणश्चान्ये तीर्थविक्रयिणोऽपरे ॥ ६५ ॥ वर्णाश्रमाणां ये चान्ये पाखंडाः परिपन्थिनः ॥ उत्पद्यन्ते तदा ते वै संप्राप्ते तु कलौ युगे ॥ ६६ ॥
 अधीयते तदा वेदाञ्छूद्रा धर्मार्थकोविदाः ॥ यजन्ते चाश्वमेधेन राजानः शूद्रयानयः ॥ ६७ ॥ स्त्रीबालगोवधं कृत्वा हत्वान्ये च परस्परम् ॥ अप
 हृत्य तथाऽन्योन्यं सार्धयन्ति तदा प्रजाः ॥ ६८ ॥ दुःखप्रवचनाल्पायुर्देहाल्पायुश्च रोगतः ॥ अधर्माभिनिवेशित्वात्तमोदृत्तं कलौ स्मृतम् ॥ ६९ ॥
 तदा तु भ्रूणहत्या च तदा वैरात्प्रवर्त्तते ॥ तस्मादाधुर्वलं रूपं कलिं प्राप्य प्रहीयते ॥ ७० ॥ तदा चाल्पेन कालेन सिद्धिं गच्छन्ति मानवाः ॥
 धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते द्विजसत्तमाः ॥ ७१ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं ये चरन्त्यनभूयकाः ॥ त्रेतायामाब्दिको धर्मो द्वापरे मासिकः स्मृतः ॥ ७२ ॥
 शक्तिं चरन्प्राज्ञस्तदह्ना प्राप्नुयात्कलौ ॥ एषा कलियुगावस्था संध्यांशं तु निबोधत ॥ ७३ ॥ युगेयुगे तु हीयन्ते त्रिविपादास्तु सिद्धयः ॥
 समावात्संध्यासु तिष्ठन्तीह तु यादृशः ॥ ७४ ॥ संध्यास्यभावाः स्वांशेषु पादशेषाः प्रतिष्ठिताः ॥ एवं संध्यांशके काले संप्राप्ते तु युगांतिके
 शास्ता ह्यसाधूनां भृगूणां निधनोत्थितः ॥ गोत्रेण वै चंद्रमसो नाम्ना प्रमतिरुच्यते ॥ ७५ ॥ माधवस्य तु सोऽंशेन पूर्वं स्वायंभुवेंस्तरे ॥
 पूर्णः स तिष्ठतिः पूर्णाः पर्यटन्वै वसुंधराम् ॥ ७६ ॥ अनुकर्षन्स वै सेनां सवाजिरथकुंजराम् ॥ प्रगृहीतायुधैर्विप्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७७ ॥ स
 ददः शत्रून्तो स्लेच्छन्हन्ति स्म सर्वशः ॥ सह वा सदैशश्चैव राजस्ताञ्छूद्रयोनिजान् ॥ ७८ ॥ पाखंडांस्तु ततः सर्वान् निःशेषं कृतवान्विभुः ॥
 नातः शत्रून्तो स्लेच्छन्हन्ति सर्वशः ॥ ७९ ॥ वर्णव्यन्यासजाताश्च ये च ताननुजीविनः ॥ उदीच्यान्मध्यदेश्याश्च पर्वतोयांस्तथैव च ॥ ८० ॥

ब्र. पु.
॥ ५७ ॥

गाच्यान्यांश्च तथा विष्णुपृष्ठनगनवि ॥ तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सहस्रं सह ॥ ८२ ॥ गांधारान्यांश्च पडवान्यव
नाञ्जकाव ॥ तुषारान्वर्गंश्चानाञ्जलिकान्दरदान् स्वशान् ॥ ८३ ॥ लंपाकारान्सकतकान्किरातानां च जातयः ॥ प्रवृत्तचक्रा बलव
न्मलेच्छांश्च मंतकृत्प्रभुः ॥ ८४ ॥ अदृष्टः सर्वभूतानां चचाराथ वसुंधराम् ॥ माधवस्य तु सोऽंशेन देवस्येह विजज्ञिवान् ॥ ८५ ॥ पूर्वजन्मनि विख्या
तः प्रमतिर्द्वाम वीर्यवान् ॥ गोत्रतां वै चंद्रमसः पूर्वं कलियुगे प्रभुः ॥ ८६ ॥ द्वाविंशद्भुजिते वपे प्रक्रांतो विंशतीः समाः ॥ विनिघ्नन्सर्वभूतानि
मानवानेव सर्वशः ॥ ८७ ॥ कृत्वा वीजावशेषं तु पृथ्व्यां क्रूरेण कर्मणा ॥ परस्परनिमित्तेन कोपेनाकस्मिकेन तु ॥ ८८ ॥ सु साधयित्वा वृष्या
न्यायशान्तानधार्मिकान् ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये निष्ठां प्रापः महाबुधः ॥ ८९ ॥ ततो व्यतीते कल्पे न मामान्ये सहस्रनिकः ॥ उत्साद्य पार्थिवान्
वान्मलेच्छांश्चैव सहस्रशः ॥ ९० ॥ तत्र संध्यांशके काले संप्राप्ते न युगांतके ॥ स्थितास्वल्पावशिष्टासु प्रजास्विह कचिच्छचित् ॥ ९१ ॥ अयमहोरात्र
स्ता वै लोभाविष्टास्तु वृंदशः ॥ उपहिंसन्ति चान्योन्यं पोथयंतः परस्परम् ॥ ९२ ॥ अराजके युगवशात्संशये समुपस्थिते ॥ प्रजानां वै ततः
वाः परस्परभयार्दिताः ॥ ९३ ॥ व्याकुलाश्च परिभ्रांतास्त्यक्त्वा दारान्गृहाणि च ॥ स्वान्प्राणाननपेक्षन्तो निष्कारणमुदुःखिताः ॥ ९४ ॥ नष्टे श्रुते
स्मृतौ धर्मे परस्परहतास्तदा ॥ निमर्यादा निराक्रंदा निःस्नेहा निरपत्रपाः ॥ ९५ ॥ नष्टे धर्मे प्रतिहता द्वम्बकाः पंचविंशतिम् ॥ हित्वा पुत्राश्च दारांश्च
विषादव्याकुलेंद्रियाः ॥ ९६ ॥ अनावृष्टिहताश्चैव वार्तामुत्सृज्य दुःखिताः ॥ प्रत्यंतांस्ता निषेवंते हित्वा जनपदान्स्वकान् ॥ ९७ ॥ सग्नः मागग
नृपान्सेयंतं पर्वतांस्तथा ॥ मांसैर्मूलफलैश्चैव वर्तयंतः सुदुःखिताः ॥ ९८ ॥ चीरपत्राजिनधरा निष्क्रिया निष्पारयहाः ॥ वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः संक्रं धीरमा
स्थिताः ॥ एतां काष्ठामनुग्रामा अल्पशेषाः प्रजास्ततः ॥ ९९ ॥ जराव्याधिक्षुधाविष्टा दुःखान्निर्वेदमागमन् ॥ विचारणा तु निर्वेदान्सांस्मांश्च विचारणा
त ॥ १०० ॥ साम्यावस्थात्मको बोधः संबोधाद्धर्मशीलता ॥ तासूपशमयुक्तासु कलिशिष्टासु वै स्वयम् ॥ १०१ ॥ अहोरात्रं तदा तासां युगान्ते परि
वर्तिनि ॥ चित्तसंमोहनं कन्या तासां वै सुममत्तवत् ॥ १०२ ॥ भाविनोऽर्थस्य च बलवत्ततः कृतमवर्तत ॥ श्रुते तु न तस्मिन्पूते कृतयुगे
तु वै ॥ १०३ ॥ उत्पन्नाः कलिशिष्टासु प्रजाः कार्तयुगास्तदा ॥ तिष्ठन्ति चेह ये सिद्धा अदृष्टा विचरन्ति च ॥ १०४ ॥ अहं सप्तर्षिभिश्चैव तत्र ते च व्यव

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. ३१

॥ ५७ ॥

स्थिताः ॥ ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वीजाय ये स्मृता इह ॥ १०५ ॥ कलिजः कृते सति निवशापन्नमवत ॥ तेषां मनष्याः समे कथयतांकेषु च ॥
 ॥ १०६ ॥ वर्णाश्रमाचारयुक्तः श्रौतः स्मार्तो द्विधा तु सः ॥ ततस्तेषु क्रियावन्तु वर्तते वै प्रजा कुतः ॥ १०७ ॥ श्रौतस्यान कृतानां च धर्म
 समर्पिदर्शिते ॥ केचिद्धर्मव्यवस्थार्थं तिष्ठन्तीहायुगक्षयात् ॥ १०८ ॥ मन्वन्तर्गाधिकारेषु तिष्ठन्ति मुनयस्तु वै ॥ यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्विह तपेन तु ॥
 ॥ १०९ ॥ वर्णानां प्रथमं वृष्ट्या तेषां मूलेषु संभवः ॥ तथा कर्तयुगानां तु कलिजेष्विह संभवः ॥ ११० ॥ एवं युगो युगस्यह संतानस्तु पर
 स्परम् ॥ वर्तते ह्यव्यवच्छेदाद्यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥ १११ ॥ सुखमायुर्वलं रूपं धर्मोऽर्थः काम एव च ॥ युगेष्वेतानि हीयन्ते त्रिभिर्पादाः क्रमेण च
 ॥ ११२ ॥ ससंध्यांशेषु हीयन्ते युगानां धर्मनिष्ठयः ॥ इत्येत प्रतिसंधियः कीर्तितस्तु मया द्विजाः ॥ ११३ ॥ चतुर्युगानां सर्वेषामेतैव प्रसाधनम् ॥
 एषा चतुर्युगावृत्तिरसहस्रादूर्णाकृता ॥ ११४ ॥ ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं गविश्चेतावती स्मृता ॥ अत्रार्जवं जडीभावं यतानामायुगक्षयात् ॥ ११५ ॥
 एतदेव न सर्वेषां युगानां लक्षणं स्मृतम् ॥ एषा चतुर्युगानां च गुणिता ह्येकसप्ततिः ॥ ११६ ॥ क्रमेण परिवृता तु यतोऽन्तर्गमुच्यते ॥ चतुर्युगे यथैक
 म्मिन्मन्वन्तीह यथा तु यत् ॥ ११७ ॥ तथा चान्येषु भवति पुनस्तद्व्यथाक्रमम् ॥ सर्गे सर्गे तथा रेव उपपद्यते तथैव तः ॥ ११८ ॥ पंचत्रिंशत्परि
 नां न न्यूना नाधिकाः स्मृताः ॥ तथा कल्पा युगैः सार्द्धं भवन्ति सह लक्षणैः ॥ मन्वन्तराणां सर्वेषामेतेषु तु लक्षणम् ॥ ११९ ॥ यथा युगानां परिवर्त
 नानि चिरप्रवृत्तानि युगस्वभावान् ॥ तथा न संतिष्ठति जीवलेकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः ॥ १२० ॥ इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै समासतः ॥
 ॥ १२१ ॥ अतीतानागतानां हि सर्वमन्वन्तरेष्वह ॥ मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवांतराणि वै ॥ १२२ ॥ ख्यातानीह विजानीष्व कल्प कल्पेन चैव ह ॥
 अनागतेषु तद्वच्च तर्कः कार्यो विजानता ॥ १२३ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु अतीतानागतेष्विह ॥ तुल्याभिमानिनः सर्वे नापत्यैर्भ्रान्त्युत ॥ १२४ ॥
 देवा ह्यष्टविधा ये वा इह मन्वन्तरेक्षराः ॥ ऋषयो मनवश्चैव सर्वे तुल्याः प्रयोजनैः ॥ १२५ ॥ एवं वर्णाश्रमाणां तु पातभागं पुन युगे ॥ यु
 गस्वभावांश्च तथा विधत्ते वै सदा प्रभुः ॥ १२६ ॥ वर्णाश्रमविभागाश्च युगानि युगसिद्धयः ॥ अनुपंगात्समाख्याताः सृष्टिभगो निबोधत ॥ विस्त
 रणानुपूर्व्या न स्थितिं वक्ष्ये युगेष्विह ॥ १२७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुपंगपादं चतुर्युगाख्यानं नामैकत्रिंशत्तमो
 ध्यायः ॥ ३१ ॥ सूत उवाच ॥ युगेषु नाम्नाः कल्पन्ते प्रजाम्ना मे निबोधत ॥ आसुरी सर्पगांधर्वा पैशाची यक्षगक्ष्मी ॥ १ ॥ यस्मिन्युगे च संभति

ब्र. ५.
॥ ५८ ॥

स्तानां वावच जीविनाम् ॥ पिशाचासुरगणयो यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ २ ॥ परिणाहोच्छ्रयैस्तुल्या जायन्ते ह कृते युगे ॥ पण्णवत्यंगुलेत्सेधो द्युष्टानां
देवान्मनाम् ॥ ३ ॥ स्वेनांगुलिप्रमाणेन निष्पन्नेन च पौष्टिकात् ॥ एतत्स्वाभाविकं तेषां प्रमाणमिति कुर्वते ॥ ४ ॥ मनुष्या वतमानास्तु युगं संध्यां
शेषे विह ॥ देवासुरप्रमाणं तु सप्तसमांगुलादसत् ॥ ५ ॥ अंगुलानां शतं पूर्णमष्टपंचाशदुत्तरम् ॥ देवासुरप्रमाणं तु उच्छ्रयाकलिजैः स्मृतम्
॥ ६ ॥ चत्वारश्चाप्यशीतिश्च कलिजैर्गुलैः स्मृतः ॥ स्वेनांगुलिप्रमाणेन ऊर्द्धमापादमस्तकात् ॥ ७ ॥ इत्येष मानुषोत्सेधो हसतीह युगांशके ॥ सर्व
युगकालेषु अतीतानागतेष्विह ॥ ८ ॥ स्वेनांगुलिप्रमाणेन अष्टतालः स्मृतो नरः ॥ आपादतलमस्तिष्को नवतालो भवेत्तु यः ॥ ९ ॥ संहता
जानुबाहुस्तु स सुरैरपि पूज्यते ॥ गवाश्चर्वाणानां चैव महिषस्थावगत्मनाम् ॥ १० ॥ क्रमेणैतेन विज्ञेये द्वासवुद्धी युगे युगे ॥ पट्सप्तत्यंगुलोत्सेधः
पशूनां ककुदस्तु वै ॥ ११ ॥ अंगुलाष्टशतं पूर्णमुत्सेधः करिणां स्मृतः ॥ अंगुलानां सहस्रं तु चत्वारिंशांगुलैर्विना ॥ १२ ॥ पञ्चाशता यवानां
च उत्सेधः शाखिनां स्मृतः ॥ मानुषस्य अंगस्य सन्निवेशस्तु यादृशः ॥ १३ ॥ तल्लक्षणस्तु देवानां दृश्यते तत्त्वदर्शनात् ॥ बुद्ध्यातिशययुक्त
देवानां काय उच्यते ॥ १४ ॥ तथा मातिशयश्चैव मानुषः काय उच्यते ॥ इत्येते वै परिक्रांता भावा ये दिव्यमानुषाः ॥ १५ ॥ पशूनां पक्षि
चैव स्थावराणां च सर्वशः ॥ गावो ह्यजावयोऽश्वाश्च हस्तिनः पक्षिणो नगाः ॥ १६ ॥ उपयुक्ताः क्रियास्वेते यज्ञियास्विह सर्वशः ॥ देवस्था
यु जायन्ते तद्रूपा एव ते पुनः ॥ १७ ॥ यथाशयोपभोगास्तु देवानां शुभमूर्तयः ॥ तेषां रूपानुरूपैस्तु प्रमाणैः स्थाणुजंगमैः ॥ १८ ॥ मनोज्ञस्त
भावेस्ते सुखिनो ह्युपपेदि ॥ अतः शिष्यान्प्रवक्ष्यामि सतः साधुस्तथैव च ॥ १९ ॥ सदिति ब्रह्मणः शब्दस्तद्वन्तो ये भुवंत्युत ॥ साजात्याद्ब्रह्म
णस्त्वेते तेन सन्तः प्रचक्षते ॥ २० ॥ दशान्मके ये विषये कारणे चाष्टलक्षणे ॥ न कुर्वन्ति न दृष्यन्ति जितात्मानस्तु ते स्मृताः ॥ २१ ॥ सामा
न्येषु तु धर्मेषु तथा वैशेषिकेषु च ॥ ब्रह्मक्षत्रविशो यस्माद्युक्तास्तस्माद्ब्रह्मजातयः ॥ २२ ॥ वर्णाश्रमेषु युक्तस्य स्वर्गतो सुखचारिणः ॥ श्रौतस्मार्त
स्य धर्मस्य ज्ञानाद्धर्मज्ञ उच्यते ॥ २३ ॥ विद्यायाः साधनात्साधुर्ब्रह्मचारी गुरोर्हितः ॥ गृहाणां साधनाच्चैव गृहस्थः साधुरुच्यते ॥ २४ ॥ साधना
त्तपसोऽरण्ये साधुर्वैखानसः स्मृतः ॥ यतमानो यतिः साधुः स्मृतो याज्ञस्य साधनात् ॥ २५ ॥ एवमाश्रमधर्माणां साधनात्साधवः स्मृताः ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ २६ ॥ अथ देवा न पितरो मुनयो न च मानुषाः ॥ अयं धर्मो ह्ययं नेति विंदते भिन्नदर्शनाः ॥ २७ ॥
धर्माधर्माविह प्रोक्तौ शब्दावेतौ क्रियात्मकौ ॥ कुशलाकुशलं कर्म धर्माधर्माविह स्मृतम् ॥ २८ ॥ धारणार्थो धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः ॥

१ शब्दशास्त्र इति भावः ।

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३२

॥ ५८ ॥

आधारणामहत्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ २९ ॥ अथेष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपादिश्यते ॥ अधर्मश्चानिष्टफलो ह्याचार्यैरुपादिश्यते ॥ ३० ॥ वृद्धा
 श्रालोलुपश्चैव त्वात्मवन्तो ह्यदांभिकाः ॥ सम्यग्विनीता ऋजवस्तानाचार्यान्प्रचक्षते ॥ ३१ ॥ स्वयमाचरते यस्मादाचारं स्थापयत्यपि ॥ आचि
 नोति च शास्त्राणि आचार्यस्तेन चोच्यते ॥ ३२ ॥ धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतः स्मार्त्तो द्विधा द्विजैः ॥ दाराग्निहोत्रमम्बन्धाद्विधा श्रौतस्य लक्षणम् ॥
 ॥ ३३ ॥ स्मार्त्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः सनियमैः स्मृतः ॥ पूर्वभ्यो विहितोऽथ श्रौतं सप्तर्षयोब्रुवन् ॥ ३४ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽ
 गानि च श्रुतिः ॥ मन्वंतरस्यातीतस्य स्मृत्वाचारान्मनुर्जगौ ॥ ३५ ॥ तस्मात्स्मृतः स्मृतो धर्मो वर्णाश्रमविभाजकः ॥ स एष विविधो
 धर्मः शिष्टाचार इहोच्यते ॥ ३६ ॥ शेषशब्दः शिष्ट इति शेषं शिष्टं प्रचक्षते ॥ मन्वंतरेषु ये शिष्टा इह तिष्ठन्ति धर्मिकाः ॥ ३७ ॥ मनुः सप्त
 र्षयश्चैव लोकसंतानकारणात् ॥ धर्मार्थं ये च तिष्ठन्ति ताञ्छिष्टान्चैव प्रचक्षते ॥ ३८ ॥ सत्त्वादयश्च येऽशिष्टा ये मया बहुदीरिताः ॥ तेऽशिष्टे
 श्रितो धर्मः सम्यगेव युगे युगे ॥ ३९ ॥ त्रयीवार्त्ता दंडनीतिगिज्या वर्णाश्रमान्मथा ॥ मित्राचार्यते यस्मान्मनुना च पुनः पुनः ॥ ४० ॥ पूर्वैः
 पूर्वगतत्वाच्च शिष्टाचारः स सात्वतः ॥ दानं सत्यं तपो ज्ञानं विद्येज्या व्रजनं दयः ॥ ४१ ॥ अष्टौ तानि चरित्राणि शिष्टाचारस्य लक्षणम् ॥ शिष्टा
 यस्माच्चरन्त्येनं मनुः सप्तर्षयस्तु वै ॥ ४२ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः नृपः ॥ ४३ ॥ अथवाऽत्रैतः स्मरणात्स्मार्त्त उच्यते ॥ ४४ ॥ इज्यावेदा
 त्मकः श्रौतः स्मार्त्तो वर्णाश्रमात्मकः ॥ प्रत्यंगानि च वक्ष्यामि धर्मस्येह तु लक्षणम् ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वा तु भूतमर्थं यः पृष्टो वै न निगूहति ॥ यथा भूत
 प्रवादस्तु इत्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचर्यं जपो मौनं विवाहारत्वमेव च ॥ इत्येतत्तपसो रूपं सुचोरं सुदुरासदम् ॥ ४७ ॥ पशूनां व्यवहविषामृ
 क्सामयजुषां तथा ॥ ऋत्विजां दक्षिणानां च संयोगो यज्ञ उच्यते ॥ ४८ ॥ आन्मवन्मर्कभूतेषु या हितायाहिताय च ॥ प्रवर्त्तते समाहितः कृत्स्ना
 प्येषा दया स्मृता ॥ ४९ ॥ आकुष्टो निहतो वापि नाक्रोशेयां न हन्ति च ॥ वाङ्मनः कर्मेत्येति तितिक्षेया क्षमा स्मृता ॥ ५० ॥ स्वामिना रक्ष्य
 माणानामुत्सृष्टानां च संभ्रमे ॥ परस्वानामनादानमलोभ इति कीर्त्यते ॥ ५१ ॥ मयुजाचासमाचारे न चिंता नानुजल्पनम् ॥ निवृत्तिर्ब्रह्मचर्य
 तदाच्छिद्रं तप उच्यते ॥ ५२ ॥ आत्मार्थं वा परार्थं वा नोद्विष्याणीह यस्य वै ॥ मित्राणां च संप्रवर्त्तते शमस्येतत्तु लक्षणम् ॥ ५३ ॥ दशात्मके यो
 विषये कारणे चाष्टलक्षणे ॥ न क्रुद्धयेत प्रतिहतः स जिह्वाया विभाव्यते ॥ ५४ ॥ यद्यदिष्टमं द्रव्यं न्यायेनैवागतं च यत् ॥ तत्तद्गुणवते देयमित्येतदा

ब्र. पु.
॥ ५९ ॥

नलक्षणम् ॥ ५४ ॥ दानं त्रिविधमित्येतत्कनिष्ठज्येष्ठमध्यमम् ॥ तत्र नैथेयसं ज्येष्ठं कनिष्ठं स्वार्थसिद्धये ॥ ५५ ॥ कारुण्यात्सर्वभूतेषु संविभा-
गस्तु मध्यमः ॥ श्रुतिस्मृतिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्मकः ॥ ५६ ॥ शिष्टाचाराविरुद्धश्च धर्मः सत्साधुसंमतः ॥ अप्रद्वेषो ह्यनिष्टेषु तथे-
ष्टस्याभिनन्दनम् ॥ ५७ ॥ प्रीतितापविषादेभ्यो विनिवृत्तिर्विगता ॥ संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतैः सह ॥ ५८ ॥ कुशलाकुशलानां
तु प्रहाणं न्यास उच्यते ॥ अव्यक्ता ये विशेषास्ते विकोऽस्मिन्नचेतने ॥ ५९ ॥ चेतनाचेतनान्यत्वाविज्ञानं ज्ञानमुच्यते ॥ प्रत्यंगा-
नां तु धर्मस्य त्वित्येतल्लक्षणं स्मृतम् ॥ ६० ॥ ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैः पूर्वं स्वायंभुवेऽतरे ॥ अत्र वो वर्णयिष्यामि विधिं मन्वंतरस्य यः ॥ ६१ ॥
तथैव चातुर्होत्रस्य चातुर्विध्यस्य चैव हि ॥ प्रतिमन्वंतरे चैव श्रुतिग्न्या विधीयते ॥ ६२ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि यथा च प्रतिदैवतम् ॥ आभूतमं-
प्रवस्यापि वज्र्यैकं शतरुद्रियम् ॥ ६३ ॥ विधिर्होत्रस्तथा स्तोत्रं पूर्ववत्प्रवर्तते ॥ द्रव्यस्तोत्रं गुणस्तोत्रं फलस्तोत्रं तथैव च ॥ ६४ ॥ चतुर्थमा-
भिजनकं स्तोत्रमेतच्चतुर्विधम् ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु यथा देवा भवन्ति ये ॥ ६५ ॥ प्रवर्तयति तेषां वै ब्रह्मा स्तोत्रं चतुर्विधम् ॥ एवं मंत्रगणानां तु
समुत्पत्तिश्चतुर्विधा ॥ ६६ ॥ अथर्वग्यजुषां साम्नां वेदेष्विह पृथक्पृथक् ॥ ऋषीणां तप्यतामुग्रं तपः पद्मदुष्करम् ॥ ६७ ॥ मंत्राः प्रादुर्बभूवुर्हि
पूर्वमन्वंतरेष्विह ॥ असंतोषाद्रयादुःखात्सुखाच्छोकाच्च पंचया ॥ ६८ ॥ ऋषीणां तारकास्येन दर्शनेन यदृच्छया ॥ ऋषीणां यदृषित्वं हि
तद्वक्ष्यामीह लक्षणैः ॥ ६९ ॥ अतीतानागतानां च पंचया त्वृषिरुच्यते ॥ अतस्त्वृषीणां वक्ष्यामि तत्र ह्यार्षसमुद्भवम् ॥ ७० ॥ गुणसाम्ये-
वर्त्तमाने सर्वसंप्रलये तदा ॥ अविभागे तु वेदानामनिर्देश्ये तमोमये ॥ ७१ ॥ अबुद्धिपूर्वकं तद्वै चेतनार्थं प्रवर्त्तते ॥ चेतनाबुद्धिपूर्वं तु
चेतनेन प्रवर्त्तते ॥ ७२ ॥ प्रवर्त्तते तथा द्वौ तु यथा मत्स्योदके उभे ॥ चेतनाधिष्ठितं सत्त्वं प्रवर्त्तति गुणात्मकम् ॥ ७३ ॥ काण्णत्वात्तथा
कार्यं तदा तस्य प्रवर्त्तते ॥ विषयो विषयित्वाच्च अर्थेऽर्थत्वात्तथैव च ॥ ७४ ॥ कालेन प्रापणीयेन भेदास्तु करणात्मकाः ॥ संसिध्यन्ति तदा
व्यक्ताः क्रमेण महदादयः ॥ ७५ ॥ महत्श्चाप्यहंकारस्तस्माद्भूतैर्द्रियाणि च ॥ भूतभेदाश्च भूतेभ्यो जज्ञिरे स्म परस्परम् ॥ ७६ ॥ संसिद्धकार्यकर-
णः सद्य एव व्यवर्त्तत ॥ यथोल्मुकात्तु त्रुटयः एककालाद्भवन्ति हि ॥ ७७ ॥ तथा विवृत्ताः क्षेत्रज्ञाः कालेनैकेन कारणात् ॥ यथांधकारे गद्योतः
सहसा संप्रदृश्यते ॥ ७८ ॥ तथा विवृत्तो ह्यन्यक्तात्त्वद्योत इव सञ्ज्वलन् ॥ स महान्सशरीरस्तु यत्रैवायमवर्त्तत ॥ ७९ ॥ तत्रैव संस्थितो विद्वा-

१ आर्षत्वात्परमैपदम् । यत्तु अनुदात्तेष्वलक्षणमनित्यमिति केचित्तन् । भाष्ये तददर्शनम् ।

पू. भा
अ. पा. २
अ. ३२

॥ ५९ ॥

न्द्वारशालामुखे विभुः ॥ महास्तु तममः पो वैलक्षण्यादिभाव्यते ॥ ८० ॥ तत्रैव संस्थितो विद्वांस्तमसोत इति श्रुतिः ॥ बुद्धिर्विवर्तमानस्य
 प्रादुर्भूता चतुर्विधा ॥ ८१ ॥ ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं धर्मश्चेति चतुष्टयम् ॥ सांसिद्धिकान्यथैवानि विज्ञेयानि नरस्य वै ॥ ८२ ॥ स महात्मा शरीरस्य वैवर्त्ता
 त्सिद्धिरुच्यते ॥ अनुशेते यतः सर्वान्क्षेत्रज्ञान्मथापि वा ॥ ८३ ॥ पुरिषत्वाच्च पुरुषः क्षेत्रज्ञानात्म उच्यते ॥ यस्मादुद्ध्यानुशेते च तस्माद्रोधात्मकः
 स वै ॥ ८४ ॥ सांसिद्धये परिगतं व्यक्ताव्यक्तमत्रेणम् ॥ एवं विवृत्तः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रज्ञानाभिमन्विनः ॥ ८५ ॥ विवृत्तिसमकालं तु बुद्ध्याव्यक्तमपि स्वयम् ॥ परं
 हर्षयते यस्मात्परमर्षित्वमस्य तत् ॥ ८६ ॥ गत्यादृष्टतेर्धातोर्नाम निर्वृतिरादितः ॥ यस्मादेव स्वयं भूतस्तस्माच्चाप्युपिता स्मृता ॥ ८७ ॥ ईश्वरात्स्वयमुद्धृता
 मानसा ब्रह्मणः सुताः ॥ यस्मादुत्पद्यमानैस्तेर्महन्परिगतः परः ॥ ८८ ॥ यस्मादृष्टंति ते धीरा महांतं सर्वतो गुणैः ॥ तस्मान्महर्षयः प्रोक्ता बुद्धेः परमदर्शिना
 ॥ ८९ ॥ ईश्वराणां सुतास्तेषां मानसा औरसाश्च वै ॥ अहंकारं तपश्चैव ऋषंति ऋषितां गताः ॥ ९० ॥ तस्मात्सहर्षयस्ते वै सुतादौ तच्चदर्शनात् ॥ ऋषिपुत्रा
 ऋषीकास्तु मैथुनाद्गर्भसंभवाः ॥ ९१ ॥ तन्मात्राणि च सत्यं च ऋषेते ते महाजमः ॥ सहायस्ततस्ते च परसत्यस्य दर्शनाः ॥ ९२ ॥ ऋषीकाणां
 सुतास्ते स्युर्विज्ञेया ऋषिपुत्रकाः ॥ ऋषंति ते त्रतं यस्माद्विशेषांश्चैव तत्त्वतः ॥ ९३ ॥ तस्मात्सहर्षयस्तेपि श्रुतेः परमदर्शिनात् ॥ अव्यक्तात्मा महा
 नात्माहंकारात्मा तथैव च ॥ ९४ ॥ भूतात्मा चंद्रयात्मा च तेषां तज्ज्ञानमुच्यते ॥ इत्येता ऋषिपुत्रास्ते नामभिः पंच वै शृणु ॥ ९५ ॥ भृगुर्मर्ग
 चिरत्रिश्च ह्यंगिराः पुलहः क्रतुः ॥ मनुर्दक्षो वसिष्ठश्च पुलस्त्यश्चेति ते दश ॥ ९६ ॥ ब्रह्मणो मानसा ह्येते उद्धृताः स्वयमैश्वराः ॥ परत्वेनर्षयो यस्मा
 त्स्मृतास्तस्मान्महर्षयः ॥ ९७ ॥ ईश्वराणां सुत ह्येते ऋषयस्तात्रिवोद्यत ॥ काव्यो बृहस्पतिश्चैव कश्यपश्च्यवनस्तथा ॥ ९८ ॥ उत्थ्यो वामदेवश्च
 अपास्यश्चोशिजस्तथा ॥ कर्दमो विश्रवाः शक्तिर्वालिखिल्यास्तथार्वतः ॥ ९९ ॥ इत्येते ऋषयः प्रोक्तास्तपसा चर्षितां गताः ॥ ऋषिपुत्रानृषीकास्तु
 गर्भोत्पन्नात्रिवोद्यत ॥ १०० ॥ वत्सरो नृगृहश्च भद्रराजस्तथैव च ॥ ऋषिदीर्घतमाश्चैव बृहदुक्थः शरद्वतः ॥ १०१ ॥ वाजश्च वाः शुचिश्चैव वश्या
 श्वश्च पराशरः ॥ दधीचः शंशपाश्चैव राजा वैश्रवास्तथा ॥ १०२ ॥ इत्येते ऋषिका प्रोक्तास्ते सत्यादृषितां गताः ॥ ईश्वरा ऋषयश्चैव ऋषिकाश्चैव
 स्मृताः ॥ १०३ ॥ एते मंत्रकृतः सर्वे कृत्स्नास्त्रिवोद्यत ॥ भृगुः काव्यः प्रचेताश्च ऋचीको ह्यात्मवानपि ॥ १०४ ॥ औदोथि जमदग्निश्च विदः
 सागम्बतस्तथा ॥ आर्षिपेणो युधाजिच्च वीतहयसुवर्चसौ ॥ १०५ ॥ वैन्यः पृथुर्दिवोदासो वाध्यश्चो गृत्सरौनका ॥ एकोनविंशतिर्गते भृगवः मंत्रवा
 दिनः ॥ १०६ ॥ अंगिरा वैद्यगश्चैव भद्राक्षश्च वाष्कलिः ॥ ऋतवाकस्तथा गर्गः शिनिः मंक्रुतिरेव च ॥ १०७ ॥ पुरुजुवश्च मांगना

ब. पु.
॥ ६० ॥

ह्यंगीपस्तथैव च ॥ युवनाश्वः पंगकुत्सस्त्रसन्धुश्च दस्युमान् ॥ १०८ ॥ आहार्यो ह्यजमोऽश्च तुभ्यः कर्मिणः ॥ १०९ ॥ उतथ्यश्च सन्नाजस्तथा वाजश्चापि ॥ अयास्यश्च स्वर्ती च अपदेवस्तथैव च ॥ ११० ॥ दुक्थश्च ऋषिर्दीर्घतमास्तथा ॥ कक्षीवांश्च अस्त्रिभान्मृता ह्यांगिगसा वराः ॥ १११ ॥ एते मंत्रकृतः सर्वे काश्यपांस्तु विजिष्णुः ॥ ११२ ॥ वत्सरो नधुवा ग्भ्य एव च ॥ ११३ ॥ अमिो देवलश्चैव पडते ब्रह्मवादिनः ॥ अत्रिग्वेसनश्चैव श्यावाश्च गार्विज्यश्चैव ॥ ११४ ॥ पिर्द्धीमांस्तथा पूर्वातिथिश्च नः ॥ इत्येते चात्रः प्रोक्ता मंत्रकारा महर्षयः ॥ ११५ ॥ वसिष्ठश्चैव शक्तिश्च वैश्वः च ॥ ११६ ॥ पंचमश्च भगदसुः ॥ ११७ ॥ पयश्च मैत्ररुणिः कण्डिनः सप्तमस्तथा ॥ इति सप्त वशिष्ठाश्च विज्ञेया ब्रह्मवादिनः ॥ ११८ ॥ धेयो देवरातस्तथाद्रुलः ॥ तथा विद्वान्मधुच्छंदः ऋषिश्चान्योऽध्वमर्षणः ॥ ११९ ॥ अष्टको लोहितश्चैव कतः कोलश्चैव ॥ १२० ॥ पूरणोऽथ धनंजयः ॥ १२१ ॥ त्रयोदशैत धर्मिणः विज्ञेयाः कुशिकावराः ॥ अगस्त्योऽयो दृढाधुश्च विधमवाहस्तथा ॥ १२२ ॥ द्योते त्रयः परमकीर्त्तयः ॥ अनुर्ववस्वतश्चैव एत राजा पुहखाः ॥ १२३ ॥ लश्चैव ते त्रयः ॥ १२४ ॥ एते मंत्रकृतश्चैव वेद्यानां प्रवराः स्मृताः ॥ इत्येपा नवतिः प्रोक्ता मंत्रः ऋषिभिः ॥ १२५ ॥ ऋषिपुत्रात्रिदशत ॥ १२६ ॥ इति श्रीब्रह्म इ महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽध्यायपाठे ॥ १२७ ॥ जालक्षणः ऋषिपुत्रश्चैव ॥ १२८ ॥ अत्रिया वैश्या मोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ ऋषिणां मुताश्चापि विज्ञेया ऋषिपुत्रकाः ॥ ब्राह्मणः प्रवक्ष्ये ॥ १३० ॥ प्रयानाः प्रवक्ष्यन्ते समामाच्च श्रुतर्षयः ॥ बह्वर्चः भार्गवः पैलः सांकृत्यो जाजलिस्तथा ॥ १३१ ॥ रिद्रप्रमतिर्मांडूकिः शाकलिश्च नः ॥ १३२ ॥ वाकलिः शाकपाणिश्च नैलः पैलोऽलकस्तथा ॥ १३३ ॥ एते द्विजातयो मुख्या बह्वचानां श्रुतर्षयः ॥ १३४ ॥ त्रिपायनलौहिन्यौ कंठकालावशावधः ॥ १३५ ॥ शिष्याः प्रशिष्याश्च पडशौनि श्रुतर्षयः ॥ १३६ ॥ एते द्विजर्षयः प्रोक्ताश्चक्राध्वर्यवो द्विजा ॥ १३७ ॥ हिरण्यनाभः कौशिल्यो लौगाक्षः कुसुमिस्तथा ॥ लांगली शालिहोत्रश्च शक्तिगजश्च भार्गवः ॥ १३८ ॥ सामान्यः ॥ १३९ ॥

१ सन्निवापः ।

१. भा-
अ. पा. २
अ. ३३

॥ ३० ॥

षट्चत्वारिंशदन्ये वै तेषां शिष्याः श्रुतर्षयः ॥ ९ ॥ कौशीतिः कंकमुद्रश्च कुंडकः सप्तराशरः ॥ लोभालोभश्च धर्मात्मा तथा ब्रह्मबलश्च सः ॥ १० ॥
क्रंथलोऽथो मदगलो मार्कडेयोऽथ धर्मवित् ॥ इत्येते नवतिर्ज्ञेया होत्रवद्ब्रह्मचारिणः ॥ ११ ॥ चरकाध्वर्यवश्चापि ह्यनुमन्त्रं तु ब्राह्मणम् ॥ चलूभिः
सुमतिश्चैव तथा देववरश्च यः ॥ १२ ॥ अनुकृष्णस्तथायुश्च अनुभूमिस्तथैव च ॥ तथाप्रीतः कृशाश्वश्च सुमूलिर्बाष्कलिस्तथा ॥ १३ ॥
चरकाध्वर्यकाध्वर्युनमस्युर्ब्रह्मचारिणः ॥ वैयासकिः शुको विद्रोहौकिर्भूरिश्रवास्तथा ॥ १४ ॥ सोमाविरतुनांतक्यस्तथाधौम्यश्च काश्यपः ॥ आरण्या
इलकश्चैव उपमन्युर्विदस्तथा ॥ १५ ॥ भार्गवो मधुकः पिंगः श्वेतकेतुस्तथैव च ॥ प्रजादर्पः कहोडश्च याज्ञवल्क्योऽथ शौनकः ॥ १६ ॥
अनंगो निरतालश्च मध्यमाध्वर्यवस्तु ते ॥ अदितिर्देवमाता च जलापा चैव मानवी ॥ १७ ॥ उर्वशी विश्वयोषा च ह्यप्सरः प्रवरे शुभे ॥
मुद्रला चातुर्जीवैव तारा चैव यशस्विनी ॥ १८ ॥ प्रातिमेधी च मार्गा च सुजाता च महातपा ॥ लोपामुद्रा च धर्मज्ञा या च कोशीतिका स्मृता ॥ १९ ॥
एताश्च ब्रह्मवादिन्य अप्सरोरूपसंमताः ॥ इत्येता मुख्यशः प्रोक्ता मया च ऋषिपुत्रकाः ॥ २० ॥ वेदशाखाप्रणयनास्ततस्ते ऋषयः स्मृताः ॥
ईश्वरा मंत्रवक्तार ऋषयो हृषिकास्तथा ॥ २१ ॥ ऋषिपुत्रा प्रवक्तारः कल्पानां ब्राह्मणस्य तु ॥ ईश्वराणामृषीणां च ऋषिकाणां सहात्मजैः ॥ २२ ॥
तथा वाक्यानि जानीष्व यथैषां मंत्रदृष्टयः ॥ तत्राज्ञायुक्तमद्वैतं दीप्तिं गंभीरशब्दवत् ॥ २३ ॥ अत्यंतमपरोक्षं च लिङ्गं नाम तथैव च ॥
सर्वभूतान्यभूतं च परिदानं च यद्भवेत् ॥ २४ ॥ क्वचिन्निरुक्तप्रोक्तार्थं वाक्यं स्वायंभुवं विदुः ॥ यत्किञ्चिन्मंत्रसंयुक्तं तत्र नामविभक्तिभिः
॥ २५ ॥ प्रत्यक्षाभिहितं चैवमृषीणां वचनं मतम् ॥ नैगमौर्वैविधैः शब्दैर्निपातैर्बहुलं च यत् ॥ २६ ॥ यच्चाप्यस्ति महद्वाक्यमृषीकाणां वचः
स्मृतम् ॥ अविस्पष्टपदं यच्च यच्च स्याद्बहुसंशयम् ॥ २७ ॥ ऋषिपुत्रवचस्तद्वै सर्वाश्च परिदेवताः ॥ हेतुदृष्टान्तबहुलं चित्रशब्दमपार्थकम् ॥ २८ ॥
सर्वास्तु तमशक्तं च वाक्यमेतत्तु मानुषम् ॥ मिश्रा इति समाख्याताः प्रभावाट्टपितां गताः ॥ २९ ॥ समुत्कर्षाय कर्षाभ्यां जातिव्यत्याससं
भवाः ॥ भूतभव्यभवज्ज्ञानं जन्मदुःखचिकित्सनम् ॥ ३० ॥ मिश्राणां तद्वेद्वाक्यं गुरोर्बलप्रवर्तनम् ॥ धर्मशास्त्रप्रणेतारो महिम्ना सर्वगाश्च वै ॥ ३१ ॥
यस्माददरजाः संतः पूर्वभ्यो मेधयाधिकाः ॥ ३३ ॥ ऐश्वर्येण च संपन्नास्ततस्ते ऋषयः स्मृताः ॥ यस्मिन्कालो न च वयः प्रमाणमृषिभावने ॥ ३४ ॥
दृश्यते हि पुमान्कश्चित्कश्चिज्येष्ठतमो धिया ॥ यस्मादुद्धया च वर्षीयान्बालोऽपि श्रुतवानृषिः ॥ ३५ ॥ यः कश्चित्पादवान्मध्ये प्रयुक्तोऽक्षरसंपदा ॥

॥ ६१ ॥

三三三

चैव हि दृश्यते ॥ दशसाहस्रभागेन द्वावशिष्टं कृतोदितम् ॥ ४ ॥ वीर्यं तेजो बलं चाल्पं सर्वं चैव प्रणश्यति ॥ वेदक्रिया हि कार्याः स्युर्माभूद्वेदविनाश
 ॥ ५ ॥ वेदेनाशस्तुमासे यज्ञो नाशं गमिष्यति ॥ यज्ञे नष्टे वेदेनाशस्ततः सर्वं प्रणश्यति ॥ ६ ॥ आद्यो वेदश्चतुष्पादः शतसाहस्रसंमितः ॥ पुनर्दश
 सुभः कृष्णो यज्ञो वै सर्वकामधुक् ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा ममुल्लोकहिते रतः ॥ वेदमेकं चतुष्पादं चतुर्धा व्यभजत्प्रभुः ॥ ८ ॥ ब्रह्मणो वचना
 मस्त लोकाणां हितकाम्यया ॥ तदहं वर्त्तमानेन बुध्याकं वेदकल्पयम् ॥ ९ ॥ मन्वंतरेण वक्ष्यामि व्यतीतानां प्रकल्पनम् ॥ प्रत्यक्षेण परोक्षं वै तन्नि
 शोक्तं सत्तमाः ॥ १० ॥ अस्मिन्युगे तदा व्यासः पाराशर्यः परंतपः ॥ द्वैपायन इति ख्यातो विष्णोरंशः सनातनः ॥ ११ ॥ ब्रह्मणा चोदितः सोऽस्मि
 न वेदं ब्रह्मं प्रचक्रमे ॥ अथ शिष्यान्स जग्राह चतुरो वेदकारणात् ॥ १२ ॥ जैमिनिं च सुमन्तुं च वैशंपायनमेव च ॥ चतुर्थं पैलमेतेषां पंचमं लोम
 हर्षणम् ॥ १३ ॥ ऋग्वेदश्चावकं पैलमग्रहीद्विष्वद्विजाः ॥ यजुर्वेदप्रवक्तारं वैशंपायनमेव च ॥ १४ ॥ जैमिनिं सामवेदार्थश्चावकं सोऽन्वपद्यत ॥ तथै
 वथर्ववेदस्य सुमंतुमृषिसत्तमम् ॥ १५ ॥ इतिहासपुराणस्य कल्पवाक्यस्य चैव हि ॥ मां चैव प्रतिजग्राह भगवानीश्वरः प्रभुः ॥ १६ ॥ एक आसीच्चतुर्वे
 दस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् ॥ चातुर्धात्रयमभूत्सर्गिभस्तेन यज्ञमकल्पयत् ॥ १७ ॥ आध्वर्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथैव च ॥ औद्रात्रं सामभिश्चके ब्रह्मत्वं
 चाप्यथर्वाभिः ॥ १८ ॥ ततः स ऋच उद्धृत्य ऋग्वेदं समकल्पयत् ॥ होतृकं कल्पयत्तेन यजुर्वेदं जगत्पतिः ॥ १९ ॥ सामभिः सामवेदं च तेनौद्रात्रमकल्पयत् ॥
 राज्ञस्त्वथर्ववेदेन सर्वकर्माण्यकारयत् ॥ २० ॥ आख्यानेष्वप्युपाख्यानेर्गाथाभिः कल्पजोक्तिभिः ॥ पुराणसंहितां चके पुराणार्थविशारदः
 ॥ २१ ॥ यच्छिष्टं तु यजुर्वेदे तेन यज्ञमयुजत ॥ यजमात्स यजुर्वेद इति शास्त्रविनिश्चयः ॥ २२ ॥ पादानामुद्धतत्वाच्च यजूंषि विषमाणि च ॥
 शतेनोद्धतवीर्यस्तु ऋत्विग्भिर्वेदपारगैः ॥ २३ ॥ प्रमुज्यते ह्यधमेधस्तेन वा पुष्यते तु सः ॥ ऋचो गृहीत्वा पैलस्तु व्यभजत्तु द्विधा पुनः ॥ २४ ॥ द्वे
 कृत्वा संहिते चैव शिष्याभ्यामवदाद्विभुः ॥ इंद्रप्रमत्तये चैकां द्वितीयां वाष्कलाय च ॥ २५ ॥ चतस्रः संहिताः कृत्वा वाष्कलो द्विजसत्तमः ॥
 शिष्यान्ध्यापयामास शुश्रूषाभिस्तान्द्विजान् ॥ २६ ॥ बोध्यां तु प्रथमां शात्कां द्वितीयामग्निमातरम् ॥ पाराशरीं तृतीयां तु बालवल्क्यामथापराम्
 ॥ २७ ॥ इंद्रप्रमतिरेकां तु संहितामृषिसत्तमः ॥ अभ्यास्यन्ब्रह्मभागं मां ब्रूकेयं यशस्विनम् ॥ २८ ॥ सत्यश्वक्समग्र्यं तु पुत्रं स तु महायशाः ॥
 सत्यश्वयः सत्यहितं पुत्रमध्यापयद्विभुः ॥ २९ ॥ सोऽपि सत्यहितः पुत्रं पुनरध्यापयद्विजाः ॥ सत्यश्रियं महात्मानं सत्यधर्मपरायणम् ॥ ३० ॥

न. पु.
॥ ६२ ॥

अभवंस्तस्य शिष्या वै त्रयस्तु सुमहौजसः ॥ सत्यश्रियाश्च विद्वांसः शास्त्रग्रहणतत्पराः ॥ ३१ ॥ शाकल्यः प्रथमस्तेषां तस्मादन्यो रथीतरः ॥
बाष्कलिश्च भरद्वाज इति शाखाप्रवर्तकाः ॥ ३२ ॥ देवमित्रस्तु शाकल्यो ज्ञानाहंकारगर्वितः ॥ जनकस्य स यज्ञे वै विनाशमगमद्विजाः ॥ ३३ ॥
शांशपायन उवाच ॥ कथं विनाशमगमत्स मुनिर्ज्ञानगर्वितः ॥ जनकस्याश्वमेधे तु कथं वादोऽभ्यजायत ॥ ३४ ॥ किमर्थं वाऽभवद्वादः केन सार्द्धं
मथापि वा ॥ एतत्सर्वं यथा वृत्तमाचक्ष्व विदितं तव ॥ ३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ जनकस्याश्वमेधे तु महानासीत्समागमः ॥ ऋषीणां हि सहस्राणि तत्रा
जम्मुनेकशः ॥ ३६ ॥ राजर्षेर्जनकस्याथ तं यज्ञं हि दिदृक्षवः ॥ आगतान्ब्राह्मणान्दृष्ट्वा जिज्ञासास्याभवत्ततः ॥ ३७ ॥ कोन्वेषा ब्राह्मणश्रेष्ठः
कथं मे निश्चयो भवेत् ॥ इति निश्चित्य मनसा बुद्धिं चक्रे जनाधिपः ॥ ३८ ॥ गवां सहस्रमादाय सुवर्णमधिकं ततः ॥ ग्रामात्रवर्तान् दासीश्च
मुनीन्प्राह नराधिपः ॥ ३९ ॥ सर्वानहं प्रपन्नो वः शिरसा श्रेष्ठभागिनः ॥ यदेतदाहृतं वित्तं यो वा श्रेष्ठतमो भवेत् ॥ ४० ॥ तस्मै तदुपनीतं
मे वित्तं वित्तं द्विजोत्तमाः ॥ जनकस्य वचः श्रुत्वा ऋषयस्ते श्रुतिक्षमाः ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा धनं महासारं धनगृष्ट्वा जिघृक्षवः ॥ आह्वयांचक्रिऽन्योन्यं
वेदज्ञानमदोल्बणान् ॥ ४२ ॥ मनसा गतवित्तास्ते ममैतद्धनमित्युत ॥ ममैतन्न तवेत्यन्यो ब्रूहि वा किं विकल्पसे ॥ ४३ ॥ इत्येवं धनदोषेण
वादार्श्वचक्रुर्नेकशः ॥ अथान्यस्तत्र वै विद्वान्ब्राह्मणस्तु सुतः कविः ॥ ४४ ॥ याज्ञवल्क्यो महातेजास्तपस्वी ब्रह्मवित्तमः ॥ ब्रह्मणोऽऽसमुत्पन्नो वाक्यं
प्रोवाच सुस्वरम् ॥ ४५ ॥ शिष्यं ब्रह्मविदां श्रेष्ठं धनमेतद्ब्रह्मण वै ॥ नयस्व च गृहं वत्स ममैतन्नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ सर्ववादेष्वहं वक्ता नान्यः
कश्चित्तु मत्समः ॥ यो वा न प्रीयते विद्वान्समाह्वयतु माचिरम् ॥ ४७ ॥ ततो ब्रह्मार्णवः शुब्धः समुद्र इव संप्लवे ॥ तानुवाच ततः स्वस्थो
याज्ञवल्क्यो हसन्निव ॥ ४८ ॥ क्रोधं मा कार्ष्ण विद्वांसो भवन्तः सत्यवादिनः ॥ वदामह यथाशक्ति जिज्ञासन्तः परस्परम् ॥ ४९ ॥ ततोऽभ्युपगता
स्तेषां वादाः शब्दैरनेकशः ॥ सहस्रधा शुभैरर्थैः सूक्ष्मदर्शनसंभवैः ॥ ५० ॥ लोके वेदे तथाऽध्यात्मविद्यास्थानैरलंकृतैः ॥ संयुक्तमगुणैर्युक्ता
नृपस्यापि परीक्षकाः ॥ ५१ ॥ वादाः समभवंस्तत्र धनहेतोर्महात्मनाम् ॥ ऋषयस्त्वेकतः सर्वे याज्ञवल्क्यस्तथैकतः ॥ ५२ ॥ सर्वे ते
मुनयस्तेन याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ एकैकशस्ततः पृष्ट्वा नैवोत्तरमथाब्रुवन् ॥ ५३ ॥ स विजित्य मुनीन्सर्वान् ब्रह्मराशिर्महामतिः ॥
शाकल्यमिति होवाच वादकर्तारमंजसा ॥ ५४ ॥ शाकल्य वद वक्तव्यं किं ध्यायन्नवर्तिष्ठसे ॥ पणस्तु यजमानेन बद्धो नीतो यथा

१ कृत्स्नमार्गम् । २ कर्त्रेण षष्ठो । ३ जानीतेत्यर्थः । ४ समन्वयिभ्यः स्य इत्यात्मनेपदम् ।

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. ३४

॥ ६२ ॥

धृतः ॥ ५५ ॥ एवं स धर्षितस्तेन रोषात्ताम्रास्यलोचनः ॥ प्रोवाच याज्ञवल्क्यं स परुषं मुनिमन्त्रियैः ॥ ५६ ॥ त्वमस्मांस्तृणवत्कृत्वा
 तथैवान्यान्दिजोत्तमान् ॥ विद्याधनं महामारुं स्वयंग्राहं जिघृक्षामि ॥ ५७ ॥ शाकल्येनैवमुक्तस्तु याज्ञवल्क्यस्तमब्रवीत् ॥ ब्रह्मिष्ठानां
 बलं विद्धि विद्यातत्त्वार्थदर्शनम् ॥ ५८ ॥ कामस्यार्थेन संवदस्तेनार्थं कामयामहे ॥ कामप्रश्रयना विप्राः कामप्रश्रं वेदामहे ॥ ५९ ॥ पणश्चैवास्य
 राजर्षेस्तस्मात्प्रीतं धनं मया ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शाकल्यः क्रोधमुच्छ्रितः ॥ ६० ॥ याज्ञवल्क्यमथोवाच कामप्रश्रार्थमुद्रवः ॥ ब्रूहीदानीं
 मयोद्दिष्टान्कामप्रश्नान्यथार्थतः ॥ ६१ ॥ ततः समभवद्वादस्तयोर्ब्रह्मविदोमहातपः ॥ माग्रं प्रश्नमवश्यं तु शाकल्यः सोऽकरोत्तदा ॥ ६२ ॥
 याज्ञवल्क्योऽब्रवीत्सर्वमृषाणां शृण्वतां तदा ॥ शाकल्यस्त्यास निवादो याज्ञवल्क्यस्तमब्रवीत् ॥ ६३ ॥ प्रश्नमेकं ममापि त्वं शाकल्य
 वद कामिकम् ॥ पणप्राप्यस्य वादस्य ब्रूवोर्भृत्युरत्र वै ॥ ६४ ॥ समुक्ष्मज्ञानसंयुक्तं सांख्यं योगमथापि वा ॥ अथान्यस्य गतिं मुख्यां ध्यानमार्गं
 मथापि वा ॥ ६५ ॥ अथ संचोदितः प्रश्नो याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ शाकल्यस्तमावेज्ञाय तथामन्युमवाप्तवान् ॥ ६६ ॥ एवं स्मृतः स शाकल्यः प्रश्न
 व्याख्यानपीडितः ॥ एवं विवादः सुमहानासीत्तेषां धनार्थिनाम् ॥ ६७ ॥ ऋषीणामृषाभिः सार्द्धं याज्ञवल्क्यस्य चैव हि ॥ याज्ञवल्क्यो धनं गृह्य
 यंशो विख्याय चात्मनः ॥ जगाम वै गृहं स्वच्छं शिष्यैः परिवृतो वशी ॥ ६८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुण्ड्रं वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुपंगपादे
 व्यासशिष्योत्पत्तिवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ मृत उवाच ॥ देवमित्रश्च शाकल्यो महात्मा द्विजपुंगवः ॥ चकार संहिताः पंच बुद्धिमा
 न्वेदवित्तमः ॥ १ ॥ पंच तस्याभवच्छिष्या मुद्गलो गोखलस्तथा ॥ खलीयान्सुतपा वत्सः शैशिग्यश्च पंचमः ॥ २ ॥ प्रोवाच संहितास्तिस्रः शाक
 वेणो रथीतरः ॥ निरुक्तं च पुनश्चक्रे चतुर्थं द्विजसत्तमः ॥ ३ ॥ तस्य शिष्यास्तु चत्वारः पैलश्चक्षलकस्तथा ॥ धीमाञ्छतंबलाकश्च गजश्चैव द्विजोत्तमाः ॥
 ४ ॥ बाष्कलिस्तु भरद्वाजस्तिस्रः प्रोवाच संहिताः ॥ त्रयस्तस्याभवज्जिच्छिष्या महात्मानो गुणान्विताः ॥ ५ ॥ धीमांश्च त्वापनापश्च पात्रगारिश्च बुद्धि
 मान् ॥ तृतीयश्चार्जवस्ते च तपसा शंशितव्रताः ॥ ६ ॥ वीतरागा महातेजाः संहिताज्ञानपारगाः ॥ इत्येते बह्वृचाः प्रोक्ताः संहितायैः प्रवर्तिताः ॥ ७ ॥ वैशं
 पायनशिष्योऽसौ यजुर्वेदमकल्पयत् ॥ षडशीतिस्तु तेनोक्ताः संहिता यजुषां शुभाः ॥ ८ ॥ शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च जगद्गुप्ते विधानतः ॥ एकस्तत्र
 परित्यक्तो याज्ञवल्क्यो महातपाः ॥ ९ ॥ षडशीतिस्तथा शिष्याः संहितानां विकल्पकाः ॥ सर्वेषामेव तेषां वै त्रिधा भेदाः प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

ब्र. पु.
॥ ६३ ॥

त्रिधा भेदास्तु ते वेदभेदेऽस्मिन्नवमे शुभे ॥ उदीच्या मध्यदेश्याश्च प्राच्याश्चैव पृथग्विधाः ॥ ११ ॥ श्यामायनिरुदीच्यानां प्रधानः संबभूव ह ॥
मध्यदेशप्रतिष्ठाता चासुरिः प्रथमः स्मृतः ॥ १२ ॥ आलंबिरादिः प्राच्यानां त्रयोदेश्यादयस्तु ते ॥ इत्येते चरकाः प्रोक्ता संहितावादिनो द्विजाः ॥ १३ ॥
ऋषय उचुः ॥ चरकाध्वर्यवः केन कारणं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ किं चीर्णं कस्य वा हेतोश्चरकत्वं हि भोजिरे ॥ १४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कार्यमासीद्विषीणां
च किंचिद्ब्राह्मणसत्तमाः ॥ मेरुपृष्ठं समासाद्य तैस्तदात्त्विति मंत्रितम् ॥ १५ ॥ यो वात्र सप्तरात्रेण नागच्छेद्विजसत्तमः ॥ स कुर्याद्ब्रह्महत्यां वै
समयो नः प्रकीर्तितः ॥ १६ ॥ ततस्ते सगणाः सर्वे वैशंपायनवर्जिताः ॥ प्रययुः सप्तरात्रेण यत्र संधिः कृतोऽभवत् ॥ १७ ॥ ब्राह्मणानां तु वचना
द्ब्रह्महत्यां चकार सः ॥ शिष्यान्तथ समानीय स वैशंपायनोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥ ब्रह्महत्यां चरध्वं वै मत्कृते द्विजसत्तमाः ॥ सर्वे ययं समागम्य ब्रूत
कामं हितं वचः ॥ १९ ॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ अहमेकश्चरिष्यामि तिष्ठंतु मुनयस्त्वमे ॥ बलेनोत्थापयिष्यामि तपसा स्वेन भावितः ॥ २० ॥ एव
मुक्तस्तनः कुद्धो याज्ञवल्क्यमथात्यजत् ॥ उवाच यत्त्वयाऽधीतं सर्वं प्रत्यर्पयस्व मे ॥ २१ ॥ एवमुक्तः सरूपाणि यजूपि गुरवे ददौ ॥ रुधि
रेण तथाक्तानि च्छर्त्वा ब्रह्मवित्तमाः ॥ २२ ॥ ततः स ध्यानमास्थाय सूर्यमाराधयद्विजः ॥ सूर्ये ब्रह्म यदुत्पन्नं तं गत्वा प्रतितिष्ठति ॥ २३ ॥ ततो
यानि गतान्यूर्ध्वं यजुष्यादित्यमंडलम् ॥ तानि तस्मै ददौ तुष्टः सूर्यो वै ब्रह्मगतयं ॥ २४ ॥ अश्वरूपाय मार्तण्डो याज्ञवल्क्याय धीमते ॥
यजुष्यधीयते तानि ब्राह्मणा येन केनचित् ॥ २५ ॥ अश्वरूपाय दत्तानि ततस्ते वाजिनोऽभवन् ॥ ब्रह्महत्या तु यैश्चीर्णा चरणाचरकाः स्मृताः
॥ २६ ॥ वैशंपायनशिष्यास्ते चरका समुदाहृताः ॥ इत्येते चरकाः प्रोक्ता वाजिनस्तु निबोधत ॥ २७ ॥ याज्ञवल्क्यस्य शिष्यास्ते कण्वो बौधेय
एव च ॥ मध्यंदिनस्तु सापत्यो वैधेयश्चाद्वबौद्धकौ ॥ २८ ॥ तापनीयाश्च वत्साश्च तथा जाबालकेवर्ला ॥ आवटी च तथा पुंड्रो वैणायः सपराशरः
॥ २९ ॥ इत्येते वाजिनः प्रोक्ता दशपंच च सत्तमाः ॥ शतमेकाधिकं ज्ञेयं यजुषां ये विकल्पकाः ॥ ३० ॥ पुत्रमध्यापयामास सुमंतुमथ जैमि
निः ॥ सुमंतुश्चापि सुत्वानं पुत्रमध्यापयत्पुनः ॥ ३१ ॥ सुकर्माणं ततः सुन्वान्पुत्रमध्यापयत्पुनः ॥ स सहस्रमधीत्याशु सुकर्माण्यथ संहिताः
॥ ३२ ॥ प्रोवाचाथ सहस्रस्य सुकर्मा सूर्यवर्चसः ॥ अनध्यायष्वधीयानांस्तज्जघान शतक्रतुः ॥ ३३ ॥ प्रायोपवेशमकरोत्ततोऽसौ शिष्यकार
णात् ॥ कुद्धं दृष्ट्वा ततः शक्रो वरं सोऽयं पुनर्ददौ ॥ ३४ ॥ भविष्यतो महावीर्यो शिष्यो तेऽस्तुलवचेसौ ॥ अधीयातां महाप्राज्ञौ सृष्टं संहिता
उचौ ॥ ३५ ॥ एते सुरा महाभागाः संकुद्धा द्विजसत्तम ॥ इत्युक्त्वा वासवः श्रीमान्सुकर्माणं यशस्विनम् ॥ ३६ ॥ शांतक्रोधं द्विजं दृष्ट्वा सिप्रमंतर

प्र. भा.
अ. पा. २
अ. ३५

॥ ६३ ॥

धात्र्यभुः ॥ तस्य शिष्योऽभवद्दीमान् पौष्यजिद्विजसत्तमाः ॥ ३७ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यो द्वितीयोऽभून्नराधिपः ॥ अध्यापयत पौष्यजिः सहस्रार्द्धं तु
 संहिताः ॥ ३८ ॥ ते नाम्नोदीच्यसामानः शिष्याः पौष्यजिनः शुभाः ॥ सत्त्वानि पञ्च कौशल्यः संहितानामधतिवाद् ॥ ३९ ॥ शिष्याः हिरण्यनाभ
 स्य स्मृतास्तु प्राच्यसामगाः ॥ लौगाक्षिः कुशुमिश्चैव कुशीदिलौगलिस्तथा ॥ पौष्पांजिशिष्याश्चत्वारस्तेषां भेदान्निबोधत ॥ ४० ॥ नाडायनीयः
 सहतंडिपुत्रस्तस्मादनोवैननामा सुविद्वान् ॥ सकोतिपुत्रः सुसहाः सुनामा चैतान्भेदान्वित्तलौगाक्षिणस्तु ॥ ४१ ॥ त्रयस्तु कुशुमेः शिष्या औस्सः
 स पराशरः ॥ ४२ ॥ नाभिर्वित्तस्तु तेजस्वी त्रिविधा कौशुमाः स्मृताः ॥ शौरिषुः शृंगिपुत्रश्च द्रोवेतौ तु चिरव्रतौ ॥ ४३ ॥ राणायनीयः सौमेभिः
 सामवेदविशारदौ ॥ प्रोवाच संहितास्तिष्ठः शृंगिपुत्रो महातपाः ॥ ४४ ॥ वैनः प्राचीनयोगश्च सुरालश्च द्विजोत्तमः ॥ प्रोवाच संहिताः षट् तु पाराश
 र्यस्तु कौथुमः ॥ ४५ ॥ आसुरायणवैशाख्यौ वेदवृद्धपरायणौ ॥ प्राचीनयोगपुत्रश्च बुद्धिमांश्च पतंजलिः ॥ ४६ ॥ कौथुमस्य तु भेदाश्च पाराशर्य
 स्य षट् स्मृताः ॥ लांगलः शालिहोत्रश्च षडुवाचाथ संहिताः ॥ ४७ ॥ हालिनिज्यामहानिश्च जेमिनिर्लोमगायनिः कंडुश्च कोहलश्चैव षडेते लांगलाः
 स्मृताः ॥ ४८ ॥ एते लांगलिनः शिष्याः संहिता येः प्रवर्तिताः ॥ एको हिरण्यनाभस्य कृतः शिष्यो नृपात्मजः ॥ ४९ ॥ सोऽकरोत्तु चतुर्विंशसंहि
 ता द्विपदां वरः ॥ प्रोवाच चैव शिष्येभ्यो येभ्यस्तांश्च निबोधत ॥ ५० ॥ राडिश्च राडवीयश्च पञ्चमो वाहनस्तथा ॥ तलको माण्डुकश्चैव कालिको
 राजिकस्तथा ॥ ५१ ॥ गौतमश्चाजबस्तश्च सोमगजायनस्ततः ॥ पुष्टिश्च परिकृष्टश्च उलूखलक एव च ॥ ५२ ॥ यवीयसस्तु वै शालीरंगुलीयश्च
 कौशिकः ॥ शालिमंजरिपाकश्च शधीयः कानिनिश्च यः ॥ ५३ ॥ पाराशर्यस्तु धर्मात्मा इति क्रांतास्तु सामगाः ॥ सामगानां तु सर्वेषां श्रेष्ठौ द्वौ परिकी
 कीर्त्तितौ ॥ ५४ ॥ पौष्यजिश्च कृतश्चैव संहितानां विकल्पकौ ॥ अथर्वाणं द्विधा कृत्वा सुमंतुरददाद्विजाः ॥ ५५ ॥ कबंधाय पुनः कृष्णं स च विद्वा
 न्यथाश्रुतम् ॥ कबंधस्तु द्विधा कृत्वा पथ्यायैकं पुनर्ददौ ॥ ५६ ॥ द्वितीयं देवदर्शाय स चतुर्धाकरोत्प्रभुः ॥ मोदो ब्रह्मबलश्चैव पिप्पलादस्तथैव
 च ॥ ५७ ॥ शौल्कायनिश्च धर्मज्ञश्चतुर्थस्तपसि स्थितः ॥ देवदर्शस्य चत्वारः शिष्या ह्येते दृढव्रताः ॥ ५८ ॥ पुनश्च त्रिविधं विद्धि पथ्यानां
 पदबुत्तगम् ॥ जाजलिः कुमुदादिश्च तृतीयः शौनकः स्मृतः ॥ ५९ ॥ शौनकस्तु द्विधा कृत्वा ददावेकां तु बभ्रवे ॥ द्वितीयां संहितां धीमान्सैव
 वायमसंज्ञिते ॥ ६० ॥ सैत्रवो मुञ्जकेश्यश्च भित्रामाधाद्विधा पुनः ॥ नक्षत्रकल्पो वतानस्तृतीयः संहिताविधिः ॥ ६१ ॥ चतुर्थोऽगिरसः कल्पः

ब्र. पु.
॥ ६४ ॥

शान्तिकल्पश्च पंचमः ॥ श्रेष्ठास्त्वथर्वणामेते संहिग्नानां विकल्पकाः ॥ ६२ ॥ खड्गः कृत्वा मया युक्तं पुराणमृषिसत्तमाः ॥ आत्रेयः सुमतिर्धीमान्का
श्यपो ह्यकृतव्रणः ॥ ६३ ॥ भारद्वाजोऽग्रवचाश्च वासिष्ठा मित्रयुश्च यः ॥ सावर्णिः सोमदत्तिश्च सुशर्मा शांशपायनः ॥ ६४ ॥ एते शिष्या मम प्रोक्ताः
पुराणेषु धृतव्रताः ॥ त्रिभिस्तत्र कृतास्तिस्रः संहिताः पुनरेव हि ॥ ६५ ॥ काश्यपः संहिताकर्ता सावर्णिः शांशपायनः ॥ मामिका तु चतुर्थी स्याच्च
तस्मा मूलसंहिताः ॥ ६६ ॥ सर्वास्ता हि चतुष्पादाः सर्वाश्चैकार्थवाचिकाः ॥ पाठांतरे वृथाभूता वेदशाखा यथा तथा ॥ ६७ ॥ चतुः साहस्रिकाः सर्वाः
शांशपायनिकामृते ॥ लौमहर्षणिका मूला ततः काश्यपिकाः परा ॥ ६८ ॥ सावर्णिका तृतीयासावृजुवाक्यार्थमंडिता ॥ शांशपायनिका चान्या नोद
नार्थविभूषिता ॥ ६९ ॥ सहस्राणि ऋचां चाष्टौ षट्शतानि तथैव च ॥ एताः पंचदशान्याश्च दशान्या दशभिस्तथा ॥ ७० ॥ सवालखिल्याः सतताः
समुपर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ अष्टौ सामसहस्राणि सामानि च चतुर्दश ॥ ७१ ॥ सारण्यकं सहोदं च एतद्वायंति सामगाः ॥ द्वादशैव सहस्राणि च्छंद आध्व
र्यवं स्मृतम् ॥ ७२ ॥ यजुषां ब्राह्मणानां च तथा व्यासो व्यकल्पयत् ॥ सग्राभ्यारण्यकं तस्मात्समंत्रकणं तथा ॥ ७३ ॥ अतः परं कथानं तु पूर्वा इति
विशेषणम् ॥ ग्राम्यारण्यं समंत्रं तदग्राह्यणयजुः स्मृतम् ॥ ७४ ॥ तथा हारिद्रवीयाणां खिलान्युपखिलानि तु ॥ तथैव तैत्तिरीयाणां परशुद्रा इति स्मृतम् ॥ ७५ ॥
द्वेसहस्रे शतन्यूने वेदे वाजसनेयके ॥ ऋग्गणः परिसंख्यातो ब्राह्मणं तु चतुर्गुणम् ॥ ७६ ॥ अष्टौ सहस्राणि शतानि वाष्टावशीतिरन्यान्यधिकानि वा
च ॥ एतत्प्रमाणं यजुषामृचां च सशुक्रियं सखिलं याज्ञवल्क्यम् ॥ ७७ ॥ तथा चारणविद्यानां प्रमाणं महितं शृणु ॥ षट्सहस्रमृचामुक्तमृचः षड्विंशतिं
पुनः ॥ ७८ ॥ एतावदधिकं तेषां यजः किमपि वक्ष्यते ॥ एकादशसहस्राणि ऋचश्चान्या दशोत्तमाः ॥ ७९ ॥ ऋचां दशसहस्राणि ह्यशीतिस्त्रिंशदेव तु ॥
सहस्रमेकै मंत्राणामृचामुक्तं प्रमाणतः ॥ ८० ॥ एतावानृचं विस्तारो ह्यन्यच्चाथर्विकं बहु ॥ ऋचामथर्वणां पंचसहस्राणीति निश्चयः ॥ ८१ ॥ सह
स्रमन्याद्विज्ञेयमृषिभिर्विंशतिं विना ॥ एतदंगिरसां प्रोक्तं तेषामारण्यकं पुनः ॥ ८२ ॥ इति संख्या प्रसंख्याता शाखाभेदास्तथैव तु ॥ कर्तारश्चैव शाखा
नां भेदेहेतूस्तथैव च ॥ ८३ ॥ सर्वमन्वन्तरेष्वेवं शाखाभेदाः समाश्रिताः ॥ प्राजापत्या श्रुतिर्नित्या तद्विकल्पाम्ब्वमे स्मृताः ॥ ८४ ॥ अनित्यभावाद्देवानां
मंत्रोत्पात्तिः पुनः पुनः ॥ द्वापरेषु पुनर्भेदाः श्रुतीनां परिकीर्तिताः ॥ ८५ ॥ एवं वेदं तदाप्यस्य भगवानृषिसत्तमः ॥ शिष्येभ्यश्च प्रदत्त्वा तु तपस्तप्तुं वनं
गतः ॥ ८६ ॥ तस्य शिष्यप्रशिष्यैस्तु शाखाभेदास्त्वमे कृताः ॥ अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ॥ ८७ ॥ धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्याश्चे
माश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गार्धर्वश्चेति ते त्रयः ॥ ८८ ॥ अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादशैव हि ॥ ज्ञेया ब्रह्मर्षयः पूर्व तेभ्यो देवर्षयः पुनः ॥ ८९ ॥

पू. मा.
अ. पा. २
अ. ३५

॥ ६४ ॥

राजर्षयः पुनस्तेभ्य ऋषिप्रकृतयस्त्रिधा ॥ काश्यपेषु वसिष्ठेषु तथा भृग्वंगिरिऽत्रिषु ॥ ९० ॥ पंचस्वेतेषु जायंते गोत्रेषु ब्रह्मवादिनः ॥ यस्माद्वृषंति
 ब्रह्माणं ततो ब्रह्मर्षयः स्मृताः ॥ ९१ ॥ धर्मस्याथ पुलस्त्यस्य क्रतोश्च पुलहस्य च ॥ प्रत्यूषस्य च देवस्य कश्यपस्य तथा पुनः ॥ ९२ ॥ देवर्षयः
 सुतास्तेषां नामतस्तात्रिवोधत ॥ देवर्षी धर्मपुत्रौ तु नरनारायणावुभौ ॥ ९३ ॥ वालखिल्याः क्रतोः पुत्राः कर्दमः पुलहस्य तु ॥ कुबेरश्चैव पौलस्त्यः
 प्रत्यूषस्य दलः सुत ॥ ९४ ॥ नागदः पर्वतश्चैव कश्यपस्यात्मजावुभौ ॥ ऋषंति वेदान्यस्मात्ते तस्माद्देवर्षयः स्मृताः ॥ ९५ ॥ मानवे चैव ये वंशे
 ऐलवंशे च ये नृपाः ॥ ये च ऐक्ष्वाकनाभागा ज्ञेया राजर्षयस्तु ते ॥ ९६ ॥ ऋषंति रंजनाद्यस्मात्प्रजा राजर्षयस्ततः ॥ ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता
 ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ९७ ॥ देवलोकप्रतिष्ठास्तु ज्ञेया देवर्षयः शुभाः ॥ इंद्रलोकप्रतिष्ठास्तु सर्वे राजर्षयो मताः ॥ ९८ ॥ अभिजात्याऽथ तपसा मंत्रव्या
 हर्णस्तथा ॥ ये च ब्रह्मर्षयः प्रोक्ता दिव्या देवर्षयश्च ये ॥ ९९ ॥ राजर्षयस्तथा चैव तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ भूतं भव्यं भवज्ज्ञानं सत्याभि
 व्याहृतं तथा ॥ १०० ॥ संतुष्टाश्च स्वयं ये तु संबुद्धा ये च वै स्वयम् ॥ तपसेह प्रसिद्धा ये गर्भे यैश्च प्रवेदितम् ॥ १०१ ॥ मंत्रव्याहारिणो ये च
 ऐश्वर्यात्सर्वगाश्च ये ॥ एते राजर्षयो युक्ता देवद्विजनृपाश्च ये ॥ १०२ ॥ एतान्भावानधिगता ये वै त ऋषयो मताः ॥ सप्तैते सप्तभिश्चैव गुणैः
 सप्तर्षयः स्मृताः ॥ १०३ ॥ दीर्घायुषो मंत्रकृत ईश्वरदिव्यचक्षुषः ॥ बुद्धाः प्रत्यक्षधर्माणो गोत्रप्रावर्तकाश्च ते ॥ १०४ ॥ षट्कर्मनिगता नित्यं शा
 लीना गृहमेधिनः ॥ तुल्यैर्व्यवहरन्ति स्म ह्यदुष्टैः कर्महेतुभिः ॥ १०५ ॥ अग्राम्यैर्वर्तयन्ति स्म रसैश्चैव स्वयंकृतैः ॥ कुटुंबिनो बुद्धिमंतो वनांतरनिवासि
 नः ॥ १०६ ॥ कृतादिषु युगाख्यासु सर्वैरेव पुनः पुनः ॥ वर्णाश्रमव्यवस्थानं क्रियते प्रथमं तु वै ॥ १०७ ॥ प्राप्ते त्रेतायुगमुखे पुनः सप्तर्षयस्त्विह ॥
 प्रवर्तयन्ति ये वर्णानाश्रमांश्चैव सर्वशः ॥ १०८ ॥ तेषामेवान्वये वीरा उत्पद्यन्ते पुनः पुनः ॥ जायमाने पितापुत्रे पुत्रः पितरि चैव हि ॥ १०९ ॥ एवं
 संतत्यविच्छेदाद्वर्तयन्त्यायुगक्षयात् ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि प्रोक्तानि गृहमेधिनाम् ॥ ११० ॥ अर्यम्णो दक्षिणं ये तु पितृयज्ञं समाश्रिताः ॥
 दाराग्निहोत्रिणस्ते वै ये प्रजाहेतवः स्मृताः ॥ १११ ॥ गृहमेधिनस्त्वसंख्येयाः श्मशानान्याश्रयन्ति ते ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि निहिता
 उत्तरापथे ॥ ११२ ॥ ये श्रूयन्ते दिवं प्राप्ता ऋषयो बर्ध्वरेतसः ॥ मंत्रब्राह्मणकर्तारो जायन्ते च युगक्षयात् ॥ ११३ ॥ एवमावर्तमानास्ते द्वापरेषु
 पुनः पुनः ॥ कल्पानामार्षविद्यानां नानाशास्त्रकृतश्च ये ॥ ११४ ॥ क्रियते यैर्व्यवहृतिर्वेदिकानां च कर्मणाम् ॥ वैवस्वतैऽतरे तस्मिन्द्वापरेषु पुनः
 पुनः ॥ ११५ ॥ अष्टाविंशतिकृत्वो वै वेदा व्यस्ता महर्षिभिः ॥ प्रथमे द्वापरे व्यस्ताः स्वयं वेदाः स्वयंभुवा ॥ ११६ ॥ द्वितीये द्वापरे

ब्र. पु.
॥ ६५ ॥

धैव वेदव्यासः प्रजापतिः ॥ नृत्सीये चोशना व्यासश्चतुर्थे च बृहस्पतिः ॥ ११७ ॥ सविता पंचमे व्यासो मृत्पुः षष्ठे स्मृतः प्रभुः ॥ सप्तमे च
तथैवेन्द्रो वमिष्ठश्चाष्टमे स्मृतः ॥ ११८ ॥ सागम्बतस्तु नवमे त्रिधामा दशमे स्मृतः ॥ एकादशे तु त्रिवर्षा सनद्राजस्ततः परम् ॥ ११९ ॥ त्रयोदशे
चानिर्गक्षो धर्मश्चापि चतुर्दशे ॥ त्रैव्यारुणिः पंचदशे षोडशे तु धनंजयः ॥ १२० ॥ कृतंजयः सप्तदशे ऋर्जापोऽष्टादशे स्मृतः ॥ ऋर्जी
षात्तु भग्द्राजो भग्द्राजात्तु गौतमः ॥ १२१ ॥ गौतमादुत्तमश्चैव ततो हर्यवनः स्मृतः ॥ हर्यवनात्परो वेनः स्मृतो वाजश्चास्ततः ॥ १२२ ॥
अर्वाक्च वाजश्चवसः सोममुख्यायनस्ततः ॥ तृणविंदुस्ततस्तस्मात्ततजस्तृणाविंदुतः ॥ १२३ ॥ ततजात्र स्मृतः शक्तिः शक्तेश्चापि पराशरः ॥
जातूकर्णो भवत्तस्मात्तस्माद्विपायनः स्मृतः ॥ १२४ ॥ अष्टाविंशतिरित्येते वेदव्यासाः पुरातनाः ॥ भविष्ये द्रापरे चैव द्रोणिर्द्विपायनेपि च ॥ १२५ ॥
वेदव्यासे ह्यतीतेऽस्मिन्भविता सुमहातपाः ॥ भविष्यंति भविष्येषु शाखाप्रणयनानि तु ॥ १२६ ॥ तस्यैव ब्रह्मणो ब्रह्म तपसः प्रातमव्ययम् ॥
तपसा कर्म च प्राप्तं कर्मणा चापि ते यशः ॥ १२७ ॥ पुनश्च तेजसा सत्यं सत्येनानन्दमव्ययम् ॥ व्यातं ब्रह्मामृतं शुक्रं ब्रह्मैवामृतमुच्यते ॥ १२८ ॥
ध्रुवमेकाक्षरमिदमोमित्येव व्यवस्थितम् ॥ बृहत्त्वादबृंहणा चैव तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ १२९ ॥ प्रणवावस्थितं भूयो भूर्भुवःस्वरिति स्मृतम् ॥ अथर्व
ऋग्यजुःसाम्नि यत्तस्मै ब्रह्मणे नमः ॥ १३० ॥ जगतः प्रलयोत्पत्तौ यत्तत्कारणसंज्ञितम् ॥ महतः परमं गुह्यं तस्मै सुब्रह्मणे नमः ॥ १३१ ॥
अगाधापारमक्षय्यं जगत्संमोहसंभवम् ॥ संप्रकाशप्रवृत्तिभ्यां पुरुषार्थप्रयोजनम् ॥ १३२ ॥ सांख्यज्ञानवतां निष्ठा गतिः शमदमात्मनाम् ॥
यत्तदव्यक्तममृतं प्रकृतिर्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १३३ ॥ प्रधानमात्मयोनिश्च गुह्यं सत्त्वं च शस्यते ॥ अविभागस्तथा शुक्रमक्षरं बहुधात्मकम् ॥ १३४ ॥
परमब्रह्मणे तस्मै नित्यमेव नमोनमः ॥ कृते पुनः क्रिया नास्ति कुत एवाकृतक्रियाः ॥ १३५ ॥ सकृदेव कृतं सर्वं यद्वै लोके कृताकृतम् ॥
श्रोतव्यं वा श्रुतं वापि तथैवासाधु साधु वा ॥ १३६ ॥ ज्ञातव्यं वाप्यमन्तव्यं स्पष्टव्यं भोज्यमेव च ॥ द्रष्टव्यं वाथ श्रोतव्यं ज्ञातव्यं वा कथं च न
॥ १३७ ॥ दर्शितं यदनेनैव ज्ञातं तद्वै सुरर्षिभिः ॥ यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥ १३८ ॥ सर्वाणि सर्वं सर्वाश्च भगवानेव सोऽब्रवीत् ॥
यदा यत्क्रियते येन तदा तत्सोभिमन्यते ॥ १३९ ॥ यत्रेदं क्रियते पूर्वं न तदन्येन भाषितम् ॥ यदा च क्रियते किञ्चित्कन चिद्वा कथं क्वचित् ॥ १४० ॥
तेनैव तत्कृतं कृत्यं कर्तृणां प्रतिभाति वै ॥ विरिक्तं चातिरिक्तं च ज्ञानाज्ञाने प्रियाप्रिये ॥ १४१ ॥ धर्माधर्मौ सुखं दुःखं मृत्युश्चामृतमेव च ॥ उद्ध
तिर्य्यगधोभावस्तस्यैवाद्दृष्टकारिणः ॥ १४२ ॥ स्वयंभुवोऽथ ज्येष्ठस्व ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ प्रत्येकवेद्यं भवति त्रेतास्विह पनःपनः ॥ १४३ ॥

पू. भा.
अ. पा. २

२॥

॥ ६५ ॥

व्यस्यते द्वेकवेद्यं तु द्वापरेषु पुनःपुनः ॥ ब्रह्मा चतानुवाचादौ तस्मिन्नेवस्वर्तेऽन्तरे ॥ १४४ ॥ आवर्त्तमाना ऋषयो गुहाख्यासु पुनःपुनः ॥ कुर्वन्ति
 संहिता द्वेते जायमानाः परस्परम् ॥ १४५ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि श्रुतर्षीणां स्मृतानि वै ॥ तावत्यः संहिता द्वेता आवर्त्तते पुनःपुनः ॥ १४६ ॥
 श्रिता दक्षिणपथान्ये स्मशानानि भेजिरे ॥ युगे युगे तु ताः शाखा व्यस्यन्ते तैः पुनःपुनः ॥ १४७ ॥ द्वापरेष्विह सर्वेषु संहितास्तु श्रुतर्षिभिः ॥
 तेषां गोष्ठेष्विमाः शाखा भवन्ति हि पुनःपुनः ॥ १४८ ॥ ताः शाखास्ते च कर्तारो भवन्तीहायुगक्षयात् ॥ एवमेव तु विज्ञेया अतीतानागते
 प्वपि ॥ १४९ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु शाखाप्रणयनानि वै ॥ अतीतेषु व्यतीतानि वर्तन्ते सांप्रतेंजरे ॥ १५० ॥ भविष्यन्ति च यानि
 स्युर्वर्त्स्यन्तेऽनागतेष्वपि ॥ पूर्वेण पश्चिमं ज्ञेयं वर्त्तमानेन चोभयम् ॥ १५१ ॥ एतेन क्रमयोगेन मन्वन्तरविनिश्चयः ॥ एवं देवाः सपितर ऋषयो
 मनवश्च वै ॥ १५२ ॥ मन्त्रैः सहोर्ध्वं गच्छन्त्यावर्त्तते च तैः सह ॥ जनलोकात्सुराः सर्वे दशकल्पान्पुनःपुनः ॥ १५३ ॥ पर्यायकाले संप्राप्ते
 संहिता नियमस्य ते ॥ अवश्यभाविनाऽर्थेन संवध्यन्ते तदा तु ते ॥ १५४ ॥ ततस्ते दोषवज्जन्म पश्यन्तो रोगपूर्वकम् ॥ निवर्त्तते तदा वृत्तिः सा
 तेषां दोषदर्शनात् ॥ १५५ ॥ एवं देवयुगानीह दशकृत्वो विवर्त्य वै ॥ जनलोकात्तपोलोकं गच्छन्तीहानिवर्त्तकम् ॥ १५६ ॥ एवं देवयुगानीह व्यती
 तानि सदृशः ॥ निधनं ब्रह्मलोके वै गतानि ऋषिभिः सह ॥ १५७ ॥ न शक्य आनुपूर्व्येण तेषां वक्तुं सुविस्तरः ॥ अनादित्वाच्च कालस्य
 संख्यानां चैव सर्वशः ॥ १५८ ॥ मन्वंतराण्यतीतानि यानि कल्पैः पुरा सह ॥ पितृभिर्मुनिभिर्देवैः सार्द्धं च ऋषिभिः सह ॥ १५९ ॥ कालेन प्रतिसृ
 ष्टानि युगानां च विवर्त्तनम् ॥ एतेन क्रमयोगेन कल्पमन्वंतराणि च ॥ १६० ॥ सप्रजानि व्यतीतानि शतशोऽथ सहस्रशः ॥ मन्वंतरान्ते संहारः संह
 रति च संभवः ॥ १६१ ॥ देवतानामृषीणां च मनोः पितृगणस्य च ॥ न शक्य आनुपूर्व्येण वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ १६२ ॥ विस्तरस्तु निसर्गस्य संह
 रस्य च सर्वशः ॥ मन्वंतरस्य संख्यां तु मानुषेण निबोधतः ॥ १६३ ॥ मन्वंतरास्तु संख्याताः संख्यानार्थविश्वरदैः ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु संपूर्णा सं
 ख्यताः संख्यया विज्ञेः ॥ १६४ ॥ सप्तपट्मस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया ॥ विंशतिश्च सहस्राणि कालोऽयं साधिकं विना ॥ १६५ ॥ मन्वं
 तरस्य संख्ययं मानुषेण प्रकीर्त्तिता ॥ वर्षाग्रिणापि दिव्येन प्रकक्ष्याम्युत्तरं मनोः ॥ १६६ ॥ अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतम् ॥ द्विपं
 चतुर्दशान्यानि सदृशान्याधिकानि तु ॥ १६७ ॥ चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ह्याभूत्संपुष्टम् ॥ पूर्णं युगसहस्रं स्यात्तद्वर्षाग्रिणः स्मृतम् ॥ १६८ ॥
 ततः ॥ १६९ ॥ भूतानि दग्धान्यादिन्यर्गमपि ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा सह देवर्षिदानवैः ॥ १६९ ॥ प्रविशन्ति सुग्रेष्ठं दवं नारायणं प्रभुम् ॥ स सप्त

ब्र. पु.
॥ ६६ ॥

सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनःपुनः ॥ १७० ॥ इत्येष स्थितिकाले वै मतो देवर्षिभिः सह ॥ सर्वमन्वंतगणां हि प्रतिसंधि निबोधत ॥ १७१ ॥
युगारूपा या समुद्दिष्टा प्रागेतस्मिन्मयाऽनघाः ॥ कृतत्रेतादिसंयुक्तं चतुर्युगमिति स्मृतम् ॥ १७२ ॥ तच्चैकसप्ततिगुणं परिवृत्तं तु साधिकम् ॥ मनोरे
तमधीकारं प्रोवाच भगवान्प्रभुः ॥ १७३ ॥ एवं मन्वंतराणां च सर्वेषामिव लक्षणम् ॥ अतीतानागतानां वै वर्तमानेन कीर्तितम् ॥ १७४ ॥ इ
त्येष कीर्तितः सर्गो मनोः स्वायंभुवस्य ते ॥ प्रतिसंधि तु वक्ष्यामि तस्य चैवापरस्य च ॥ १७५ ॥ मन्वंतरं यथा पूर्वमृषिभिर्देवतैः सह ॥ अवश्यः
भाविनार्थेन यथावद्विनिवर्तते ॥ १७६ ॥ एतस्मिन्नंतरे पूर्वं त्रैलोक्यस्येश्वरास्तु ये ॥ सप्तर्षयश्च देवाश्च पितरो मनवस्तथा ॥ १७७ ॥ मन्वं
तरस्य काले तु संपूर्णे साधिके तदा ॥ क्षीणेधिकारे संविग्रा बुद्धा पर्ययमान्मनः ॥ १७८ ॥ महर्लोकाय ते सर्वे उन्मुखा दधिरे मतिम् ॥
ततो मन्वंतरे तस्मिन्प्रक्षीणे देवतास्तु ताः ॥ १७९ ॥ संपूर्णे स्थितिकाले तु तिष्ठेदेकं कृतं युगम् ॥ उत्पद्यन्ते भविष्यन्तो ये वै मन्वंतरेश्वराः
॥ १८० ॥ देवताः पितरश्चैव ऋषयो मनुरेव च ॥ मन्वंतरे तु संपूर्णे तद्वदन्ते कलौ युगे ॥ १८१ ॥ संपद्यन्ते कृतं तेषु कलिशिष्टेषु वै तदा ॥ यथा
कृतस्य संतानः कलिपूर्वः स्मृतो बुधैः ॥ १८२ ॥ तथा मन्वंतर्गतेषु आदिर्मन्वंतरस्य च ॥ क्षीणे मन्वंतरे पूर्वं प्रवृत्ते चापरे पुनः ॥ १८३ ॥ मुखे
कृतयुगस्याथ तेषां शिष्टास्तु ये तदा ॥ सप्तर्षयो मनुश्चैव कालापेक्षास्तु ये स्थिताः ॥ १८४ ॥ मन्वंतर्प्रतीक्षास्ते क्षीयमाणास्तपस्विनः ॥ मन्वंतरो
त्सवस्यार्थं संतत्यर्थं च सर्वदा ॥ १८५ ॥ पूर्ववत्संप्रवर्तन्ते प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने ॥ द्वंद्वेषु संप्रवृत्तेषु उत्पन्नास्वौषधीषु च ॥ १८६ ॥ प्रजासु चानिकेतासु
संस्थितासु क्वचित्क्वचित् ॥ वार्त्तायां संप्रवृत्तायां धर्मे चैवोपसंस्थिते ॥ १८७ ॥ निरानंदे चापि लोके नष्टे स्थावरजंगमे ॥ अग्रामनगरे चैव
वर्णाश्रमविवर्जिते ॥ १८८ ॥ पूर्वमन्वंतरे शिष्टा ये भवन्तीह धार्मिकाः ॥ सप्तर्षयो मनुश्चैव संतानार्थं व्यवस्थिताः ॥ १८९ ॥ प्रजार्थं तपतां
तेषां तपः परमदुश्चरम् ॥ उत्पद्यन्ते हि पूर्वेषां निधनेष्विह पूर्ववत् ॥ १९० ॥ देवासुराः पितृगणा ऋषयो मानुषास्तथा ॥ सर्पा भूतपिशाचाश्च
गंधर्वा यक्षराक्षसाः ॥ १९१ ॥ ततस्तेषां तु ये शिष्टाः शिष्टाचागन्प्रचक्षते ॥ सप्तर्षयो मनुश्चैव ह्यादौ मन्वंतरस्य हि ॥ १९२ ॥ प्रारभन्ते च कर्माणि
मनुष्यो दैवतैः सह ॥ ऋषीणां ब्रह्मचर्येण गत्वानृण्यं तु वै तदा ॥ १९३ ॥ पितॄणां प्रजया चैव देवानामिज्यया तथा ॥ शतं वर्षसहस्राणां धर्मे वर्णा
त्मके स्थिताः ॥ १९४ ॥ त्रयी वार्त्ता दंडनीतिः धर्मान्वर्णाश्रमास्तथा ॥ स्थापयित्वाश्रमांश्चैव स्वर्गाय दधिरे मनः ॥ १९५ ॥
पूर्वदेवेषु तेष्वेवं स्वर्गायाभिमुखेषु वै ॥ पूर्वदेवास्ततस्ते वै स्थिता धर्मेण कृत्स्नशः ॥ १९६ ॥ मन्वंतरे पुरावृत्ते स्थानान्युत्सृज्य सर्वशः ॥

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३५

॥ ६६ ॥

मन्त्रैः सहोर्ध्वं गच्छन्ति महर्लोकमनामयम् ॥ १९७ ॥ विनिवृत्ताधिकाराम्ते मानसा सिद्धिमास्थिताः ॥ अवेक्षमाणा वशिनस्तिष्ठन्त्याभूतसं
 पुषात् ॥ १९८ ॥ ततस्तेषु व्यतीतेषु पूर्वदेवेषु वै तदा ॥ ग्रन्थेषु देवस्थानेषु त्रैलोक्ये तेषु सर्वशः ॥ १९९ ॥ उपस्थिता इहान्ये वै ये देवाः स्वर्गवासि
 नः ॥ ततस्ते तपसा युक्ताः स्थानान्यापूरयन्ति च ॥ २०० ॥ सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन च समन्विताः ॥ सप्तर्षीणां मनोश्चैव देवानां पितृभिः सह
 ॥ २०१ ॥ निधनानीह पूर्वेषामादितां च भविष्यताम् ॥ तेषां संतत्यविच्छेद इहामन्वन्तरक्षयात् ॥ २०२ ॥ एवं पूर्वाणुपूर्य्येण स्थितिस्तेषामवस्थिता ॥
 मन्वन्तरेषु सर्वेषु यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २०३ ॥ पूर्वमन्वन्तराणां तु प्रतिसंधानलक्षणम् ॥ अतीतानागतानां वै प्रोक्तं स्वायंभुवेन तु ॥ २०४ ॥ मन्वं
 तरेष्वतीतेषु भविष्याणां तु साधनम् ॥ एवं संतत्यविच्छेदो भवत्याभूतसंप्लवम् ॥ २०५ ॥ मन्वन्तराणां परिवर्त्तनानि ह्येकांततस्तानि महर्गतानि ॥
 महाजनं चैव जनान्तपश्च चैकांतगानि प्रभवन्ति सत्ये ॥ २०६ ॥ तद्भाविनां तत्र तु दर्शनेन नानात्वदृष्टेन च प्रत्ययेन ॥ सत्ये स्थिता नित्यतथा तु
 नित्यं प्राप्ते विकारे प्रतिसर्गकाले ॥ २०७ ॥ मन्वन्तराणां परिवर्त्तनानि मुच्यन्ते सत्यं तु ततोऽपगन्ते ॥ ततोऽभियोगा विषयप्रहाणाद्विशन्ति नाराय
 णमेव देवम् ॥ २०८ ॥ मन्वन्तराणां परिवर्त्तनेषु चिरप्रवृत्तषु विधिस्वभावात् ॥ क्षणं न वै तिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्त्तमानः ॥ २०९ ॥ इत्यन्तराण्ये
 वमृषिस्तुतानां धर्मात्मनां दिव्यदृशां मनूनाम् ॥ वायुप्रणीतान्युपलभ्य दृश्याद् दिव्यौजसां व्याससमासयोगैः ॥ २१० ॥ सर्वाणि राजर्षिसुरार्षिमन्ति
 कीर्तिद्युतिख्यातिभिरर्चितानां पुण्यं हि विख्यापनमीश्वराणाम् ॥ २११ ॥ उदारवंशाभिजनश्रुतीनां प्रकृष्टमेधाभिसमेधितानाम् ॥
 चैतदग्र्यं दुःखापशांतिप्रदमायुषीयम् ॥ २१२ ॥ स्वर्गार्थमेतत्परमं पवित्रं पुत्रीयमेतच्च परं गृहस्यम् ॥ जप्यं महापर्वसु
 प्रादिशंतु युक्ताः ॥ २१३ ॥ इत्येतदन्तरं प्रोक्तं मनोः स्वायंभुवस्य च ॥ विस्तरेणानुपूर्व्या च भूयः किं वर्णयाम्यहम् ॥ २१४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महा
 पुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुषंगपादे वेदव्यसनाख्यानं स्वायंभुवमन्वन्तरवर्णनं च नाम पंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ शांशपायन उवाच ॥
 मन्वन्तराणि शेषाणि श्रोतुमिच्छाम्यनुक्रमात् ॥ मन्वन्तराविपांश्चैव शक्रदेवपुरोगमान् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ मन्वन्तराणि यानि स्युरतीतानागतानि ह ॥
 समासादिस्तराचैव ब्रुवतो मे निबोधत ॥ २ ॥ स्वायंभुवो मनुः पूर्व मनुः स्वरोचिषस्तथा ॥ उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ ३ ॥ षडेते
 मनवोतीता वक्ष्याम्यष्टावनागतान् ॥ सावर्णिश्चैव रौच्यश्च भौत्यो वैवस्वतस्तथा ॥ ४ ॥ वक्ष्याम्येतान्पुरस्तात्तु मनोवैवस्वतस्य च ॥ मनवः पंच

त्र. पु.
॥ ६७ ॥

येऽतीता मानसांस्तान्निबोधत ॥ ५ ॥ मन्वंतरं मयाबोध्य क्रांतं स्वायंभुवस्य ह ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मनोः स्वरोचिषस्य ह ॥ ६ ॥ प्रजासर्मा
समासेन द्वितीयस्य महात्मनः ॥ आसन्वै तुषिता देवा मनोः स्वरोचिषेऽन्तरे ॥ ७ ॥ पारावताश्च विद्वांसो द्वावेव तु गणौ स्मृतौ ॥ तुषितायां
समुत्पन्ना ऋतोः पुत्राः स्वरोचिषः ॥ ८ ॥ पारावताश्च वासिष्ठा द्वादश द्वौ गणौ स्मृतौ ॥ छंदजाश्च चतुर्विंश देवास्ते वै तदा स्मृताः ॥ ९ ॥ दिक्स्प
शोऽथ जामित्रो गोपदो भासुरस्तथा ॥ अजश्च भगवांश्चैव द्रविणश्च महाबलः ॥ १० ॥ आयश्चापि महाबाहुर्महौजाश्चापि वीर्यवान् ॥
चिकित्वांन्विश्रुतो यस्तु चांशो यश्चैव पद्भ्यते ॥ ११ ॥ ऋतश्च द्वादशस्तेषां तुषिताः परिकीर्तिताः ॥ इत्येते ऋतुपुत्रास्तु तदाऽसन्सोमपायिनः ॥
॥ १२ ॥ प्रचेताश्चैव यो देवो विश्वदेवस्तथैव च ॥ समंजो विश्रुतो यस्तु ह्यजिह्वश्चारिमर्दनः ॥ १३ ॥ आयुर्दानो महामानो दिव्यमानस्तथैव च ॥
अजेयश्च महाभागो यवीयांश्च महाबलः ॥ १४ ॥ होता यज्वा तथा ह्येते परिक्रांताः परावताः ॥ इत्येता देवता ह्यासन्मनोः स्वरोचिषांतरे ॥
॥ १५ ॥ सोमपास्तु तदा होताश्चतुर्विंशतिदेवताः ॥ तेषामिन्द्रस्तदा ह्यासीद्विपश्चिच्छोकाविश्रुतः ॥ १६ ॥ ऊर्जा वसिष्ठपुत्रश्च स्तंबः
काश्यपः एव च ॥ भार्गवश्च तथा प्राण ऋषभोगिरसस्तथा ॥ १७ ॥ पौलस्त्यश्चैव दत्तोऽन्निरात्रेयोनिश्चलस्तथा ॥ पौलहोऽथार्वरीवांश्च
एते सप्तर्षयस्तथा ॥ १८ ॥ चैत्रः किंपुरुषश्चैव कृतांतो विश्रुतो रविः ॥ बृहदुक्थो नवः सेतुः श्रुतश्चेति नव स्मृताः ॥ १९ ॥ मनो
स्वरोचिषस्यैते पुत्रा वंशकराः प्रभो ॥ पुराणे परिसंख्याता द्वितीयं वै तदंतरम् ॥ २० ॥ सप्तर्षयो मनुर्देवाः पितरश्च चतुष्टयम् ॥
मूलं मन्वंतरस्यैते तेषां चैवान्वयाः प्रजाः ॥ २१ ॥ ऋषीणां देवताः पुत्राः पितरो देवसूनवः ॥ ऋपयो देवपुत्राश्च इति शास्त्रे
विनिश्चयः ॥ २२ ॥ मनोः क्षत्रं विशश्चैव सप्तर्षिभ्यो द्विजातयः ॥ एतन्मन्वंतरं प्रोक्तं समासाच्च न विस्तरात् ॥ २३ ॥ स्वायंभुवेन विस्तारो ज्ञेयः स्वा
रोचिषस्य तु ॥ न शक्यो विस्तरस्तस्य वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ २४ ॥ पुनरुक्तबहुत्वात् प्रजानां वै कुलकुले ॥ तृतीये त्वथ पर्याये उत्तमस्यांतरे म
नोः ॥ २५ ॥ पंच देवगणाः प्रोक्तास्तान्वक्ष्यामि निबोधत ॥ सुधामानश्च ये देवा ये चान्ये वशवार्तिनः ॥ २६ ॥ प्रतर्जनाः शिवाः सत्यः कण्वः द्वादश
क्राः स्मृताः ॥ सत्यो धृतिर्दमो दांतः क्षमः क्षामो ध्वनिः शुचिः ॥ २७ ॥ इषोर्जश्च तथा श्रेष्ठः सुपर्णो द्वादशस्तथा ॥ इत्येते द्वादश प्रोक्ताः सुधा
मानस्तु नामभिः ॥ २८ ॥ सहस्रधारो विश्वायुः समितारो बृहद्रसुः ॥ विश्वधा विश्वकर्मा च मानसस्तु विराजसः ॥ २९ ॥ ज्योतिर्वैव विष्णुस्तस्य
कीर्तिता वंशवार्तिनः ॥ अवध्योऽवरातिर्देवो वसुधिष्ण्यो विभावसुः ॥ ३० ॥ वित्तः क्रतुः सुवर्मा च धृतधर्मा यशस्विजः ॥ रथोर्धिः केतुर्मातृदेव की

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३६

॥ ६७ ॥

विष्णुः प्रतर्दनाः ॥ ३१ ॥ इंसस्वारौ कदान्यौ च प्रतर्दनयशस्करौ ॥ सुदानो वसुदानश्च सुमंजसविपाकुभौ ॥ ३२ ॥ यमो वह्निर्वैतिथैव सु
 निः सुतपास्तथा ॥ शिवा ह्येते तु विज्ञेया यज्ञिया द्वादशापराः ॥ ३३ ॥ सत्यानामपिनामानि निबोधत यथातथम् ॥ दिवपतिर्वाक्पतिश्चैव विश्वः
 शंभुस्तथैव च ॥ ३४ ॥ स्वमृडीको दिविश्चैव वर्चोधामा बृहद्रपुः ॥ अश्वश्चैव सदशश्च क्षेमानन्दौ तथैव च ॥ ३५ ॥ सत्या ह्येते परिकांता यज्ञि
 का द्वादशापराः ॥ इत्येता देवता ह्यासन्नौत्तमस्यांतरे मनोः ॥ ३६ ॥ तेषामिदंस्तु देवानां सुशांतिर्नाम विश्रुतः ॥ पुत्रास्त्वंगिरसस्ते वै उत्तमस्य
 प्रजापतेः ॥ ३७ ॥ वशिष्ठपुत्राः सप्तासन्वाशिष्ठा इति विश्रुता ॥ सप्तर्षयस्तु ते सर्वे उत्तमस्यांतरे मनोः ॥ ३८ ॥ अजश्च परशुश्चैव दिव्यो दिव्यो
 पविर्नयः ॥ देवाम्बुजश्चाप्रतिमौ महोत्साहो गजस्तथा ॥ ३९ ॥ विनीतश्च सुकेतुश्च सुमित्रः सुमतिः श्रुतिः ॥ उत्तमस्य मनोः पुत्रास्त्रयोदश 'महा
 त्मनः ॥ ४० ॥ एते क्षत्रप्रणेतारस्तृतीयं चैतदंतरम् ॥ औत्तमः पारिसंख्यातः सर्गः स्वारोचिषेण तु ॥ ४१ ॥ विस्तरेणानुपूर्व्या च तामसस्य नि
 बोधत ॥ चतुर्थे त्वथ पर्याये तामसस्यांतरे मनोः ॥ ४२ ॥ सत्याः सुरूपाः सुधियो हरयश्च गणाः स्मृताः ॥ पुलस्त्यपुत्रास्ते देवास्तामसस्यां
 तरे मनोः ॥ ४३ ॥ गणस्तु तेषां देवानामेकैकः पंचविंशकः ॥ इन्द्रियाणां प्रतीयेत ऋषयः प्रतिजानते ॥ ४४ ॥ सप्रमाणास्तु शीर्षण्यं मनश्चैवाष्ट
 मं तथा ॥ इन्द्रियाणि तथा देवा मनोस्तस्यांतरे स्मृताः ॥ ४५ ॥ तेषां बभूव देवानां शिबिर्दिग्दः प्रतापवान् ॥ सप्तर्षयोऽंतरे ये च तान्निबोधत
 सत्तमाः ॥ ४६ ॥ काव्य आङ्गिरसश्चैव काश्यपः पृथुरेव च ॥ ओत्रयस्त्वग्निरित्येव ज्योतिर्धामा च भार्गवः ॥ ४७ ॥ पौलहश्चकश्चात्र वाशिष्ठः पीव
 स्तथा ॥ चैत्रस्तथैव पौलस्त्य ऋषयस्तामसेऽंतरे ॥ ४८ ॥ जानुजं वस्तथा शान्तिर्नरः ख्यातिः शुभस्तथा ॥ प्रियभृत्यो परीक्षित प्रस्थलोऽथ
 दृढेषुधिः ॥ ४९ ॥ कृशाश्वः कृतबंधुश्च तामसस्य मनोः सुताः ॥ पञ्चमे त्वथ पर्याये मनोः स्वारोचिषेऽंतरे ॥ ५० ॥ गुणास्तु ये समाख्याता देवानां
 तान्निबोधत ॥ अमिताभा भूतरयो वैकुंठाः ससुमेधसः ॥ ५१ ॥ वरिष्ठाश्च शुभाः पुत्रा वसिष्ठस्य प्रजापतेः ॥ चतुर्दश तु चत्वारो गणास्तेषां सुभा
 स्वराः ॥ ५२ ॥ उग्रः प्रज्ञोऽग्निभावश्च प्रज्योतिश्चामृतस्तथा ॥ सुमतिर्वा विरावश्च धामा नादः श्रवास्तथा ॥ ५३ ॥ वृत्तिराशी च वादश्च शबरश्च
 चतुर्दश ॥ अमिताभाः स्मृता ह्येते देवाः स्वारोचिषेऽंतरे ॥ ५४ ॥ मतिश्च सुमतिश्चैव ऋतसत्या तथैव धनः ॥ अर्धतिर्विधृतिश्चैव दमो
 नियम एव च ॥ ५५ ॥ व्रतो विष्णुः सहश्चैव बुद्धिमान्सुश्रवास्तथा ॥ इत्येतानाह नामानि आभूतग्यसां विदुः ॥ ५६ ॥ वृषो भेत्ता जयो
 भीमः शुचिर्वातो यशो दमः ॥ नाथो विद्वानजेयश्च कृशो गौरो ध्रुवस्तथा ॥ ५७ ॥ कीर्त्तितास्तु विकुंठा वै सुमेधास्तु निबोधत ॥ मेधा मेधा

ब. पु.
॥ ६८ ॥

तिथिश्चैव सत्यमेधास्तथैव च ॥ ५८ ॥ पृश्निमेधाल्पमेधाश्च भूयोमेधाश्च यः प्रभु ॥ दीप्तिमेधा यशोमेधा स्थिरमेधास्तथैव च ॥ ५९ ॥
सर्वमेधा सुमेधाश्च प्रतिमेधाश्च यः स्मृतः ॥ मेधजा मेधहंता च कीर्त्तितास्ते सुमेधसः ॥ ६० ॥ विभुर्दिम्बस्तथा तेषामासीद्विक्रांतपौ-
रुषः ॥ पौलस्त्यो देवबाहुश्च सुधामा नाम काश्यपः ॥ ६१ ॥ हिण्यगेमांगिरसो वेदश्रीश्चैव भार्गवः ॥ ऊर्ध्वबाहुश्च वाशिष्ठः पर्जन्यः पौल-
हस्तथा ॥ ६२ ॥ सत्यनेत्रस्तथात्रेय ऋषयो ग्वेतंस्तरे ॥ महावीर्यः सुमेधाव्यः सत्यको हरहा शुचिः ॥ ६३ ॥ बलवन्धुर्निरामित्रः कंबुः शृंगा-
धृतव्रतः ॥ ग्वेतस्य च पुत्रास्ते पञ्चमं वेदतंतरम् ॥ ६४ ॥ स्वर्गाचिपश्चोत्तमोऽपि तामसो ग्वेतस्तथा ॥ प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वारो
मनवः स्मृताः ॥ ६५ ॥ षष्ठे खल्वपि पर्याये देवा ये चाक्षुषेऽन्तरे ॥ आद्याः प्रमृता भाव्याश्च पृथुकाश्च दिवौकसः ॥ ६६ ॥ महानुभावा लेखाश्च पंच
देवगणाः स्मृताः ॥ दिवौकसः सर्व एव प्रोच्यंते मातृनामाभिः ॥ ६७ ॥ अत्रः पुत्रस्य नमार्गे ह्यारण्यस्य प्रजापतेः ॥ गणस्तु तेषां देवानामेकैको
ह्यष्टकः स्मृतः ॥ ६८ ॥ अंतरिक्षो वसुहव्या ह्यतिथिश्च प्रियव्रतः ॥ श्रोतामंतानुमंता च त्वाद्या ह्येते प्रकीर्त्तिताः ॥ ६९ ॥ श्येनभद्रस्तथा चैव श्वेत
चक्षुर्महायशाः ॥ सुमनाश्च प्रचेताश्च वनेनः सुप्रचेतसो ॥ ७० ॥ मुनिश्चैव महामत्स्वः प्रमृताः पङ्कीर्त्तिताः ॥ विजयः सुजयश्चैव मनस्योदौ
तथैव च ॥ ७१ ॥ मतिः पङ्मतिश्चैव विचेताः प्रियनिश्चयः ॥ भव्या ह्येते स्मृता देवाः पृथुकाश्च निबोधत ॥ ७२ ॥ ओजिष्ठः शकुनो देवो
वानहृष्टस्तथैव च ॥ सत्कृतः सत्यदृष्टिश्च जिगीषुर्विजयस्तथा ॥ ७३ ॥ अजितश्च महाभागः पृथुकान्ते दिवौकसः ॥ लेखास्तथा प्रवक्ष्यामि नाम
तस्तान्निबोधत ॥ ७४ ॥ मनोजवः प्रघासश्च प्रचेताश्च महायशाः ॥ ध्रुवो ध्रुवज्जितिश्चैव अच्युतश्चैव वीर्यवान् ॥ ७५ ॥ युवना बृहस्पतिश्चैव
लेखाः संपरिकीर्त्तिताः ॥ मनोजवो महावीर्यस्तेषामिन्द्रस्तदाभवत् ॥ ७६ ॥ उत्तमो भार्गवश्चैव हविष्मानंगिरःसुतः ॥ सुधामा काश्यपश्चैव
वाशिष्ठो विरजास्तथा ॥ ७७ ॥ अतिनामा च पौलस्त्यः सहिष्णुः पौलहस्तथा ॥ मधुगोत्रेय इत्येते सप्त वे चाक्षुषेऽन्तरे ॥ ७८ ॥ ऊरुः पुरुः शतद्यु-
म्नस्तपस्वी सत्यवाक्कृतिः ॥ अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति ते नव ॥ ७९ ॥ अभिमन्युश्च दशमो नाड्यलेया मनोः सुताः ॥ चाक्षुषस्य सुताः
ह्येते षष्ठं चैव तदंतरम् ॥ ८० ॥ वैवस्वतेन संख्यातस्तत्सर्गः सांप्रतेन तु ॥ विस्तेरणानुपूर्व्या च चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ॥ ८१ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥
चाक्षुषः कस्य दायादः संभूतः कस्य वाऽन्वये ॥ तस्यान्ववाये यप्यन्ये तात्रो ब्रूहि यथान्धम् ॥ ८२ ॥ ॥ सृत उवाच ॥ चाक्षुषस्य विसर्गं तु
समासाच्छनुत द्विजाः ॥ यस्यान्ववाये संभूतः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥ ८३ ॥ प्रजानां पतयश्चान्ये दक्षः प्राचेतसस्तथा ॥ उत्तानपादं जग्राह पुत्रमग्नि-

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३६

॥ ६८ ॥

प्रजापतिः ॥ ८४ ॥ दत्तकः स तु पुत्रोऽस्य राजा ह्यासीत्प्रजापतिः ॥ स्वायंभुवेन मनुना दत्तोऽत्रेः कारणं प्रति ॥ ८५ ॥ मन्वन्तरमथासाद्य भविष्य
 चाक्षुषस्य ह ॥ षष्ठं तदनु वक्ष्यामि उपोद्घातेन वै द्विजाः ॥ ८६ ॥ उत्तानपादाच्चतुरः सूनृताऽसूत भामिनी ॥ धर्मस्य कन्या सुश्रोणी सूनृता नाम
 विश्रुता ॥ ८७ ॥ उत्पन्ना चापि धर्मेण ध्रुवस्य जननी शुभा ॥ धर्मस्य पत्न्यां लक्ष्म्यां वै उत्पन्ना सा शुचिस्मिता ॥ ८८ ॥ ध्रुवं च कीर्त्तिमंतं च
 त्वायुष्मंतं वसुं तथा ॥ उत्तानपादोऽजनयत्कन्ये द्वे च शुचिस्मिते ॥ ८९ ॥ स्वरा मनास्विनी चैव तयोः पुत्राः प्रकीर्त्तिताः ॥ ध्रुवो वर्षसहस्राणि दश
 दिव्यानि वीर्यवान् ॥ ९० ॥ तपस्तेपे निराहारः प्रार्थयन्विपुल यशः ॥ त्रेतायुगे तु प्रथमे पौत्रः स्वायंभुवस्य तु ॥ ९१ ॥ आत्मानं धारयन्योगा
 न्प्रार्थयन्सुमहद्यशः ॥ तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो ज्योतिषां स्थानमुत्तमम् ॥ ९२ ॥ आभूतसंष्ट्वाद्दिव्यममनोदयविवर्जितम् ॥ तस्यातिमात्रामृद्धिं च
 महिमानं निरीक्ष्य तु ॥ ९३ ॥ दैत्यासुराणामाचार्यः श्लोकमप्युशना जगौ ॥ अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो श्रुतमहो व्रतम् ॥ ९४ ॥ कृत्वा यदेनमुपरि
 ध्रुवं सप्तर्षयः स्थिताः ॥ ध्रुवं त्रिदिवसमासक्तमीश्वरः स दिवस्पतिः ॥ ९५ ॥ ध्रुवात्सृष्टिं च भव्यं च भूमिस्तौ सुषुवे नृपौ ॥ स्वां छायामाह वै सृष्टिर्भव
 नारीति तां प्रभुः ॥ ९६ ॥ सत्याभिव्याहतेस्तस्य सद्यः स्त्री साभवत्तदा ॥ दिव्यसंहनना छाया दिव्याभरणभूषिता ॥ ९७ ॥ छायायां सृष्टिराधत्त पंच
 पुत्रानकल्मषान् ॥ प्राचीनगर्भं वृषभं वृकं च वृकलं धृतिम् ॥ ९८ ॥ पत्नी प्राचीनगर्भस्य सुवर्चा सुषुवे नृपम् ॥ नाम्नोदारधियं पुत्रमिन्द्रो यः पूर्वं
 जन्मनि ॥ ९९ ॥ संवत्सरसहस्रान्ते सकृदाहारमाहरन् ॥ एवं मन्वन्तरं युक्त इंद्रत्वं प्राप्त्वान्प्रभुः ॥ १०० ॥ उदारं धेः सुतं भद्राऽजनयत्सा दिवं
 जयम् ॥ रिपुं रिपुंजयाज्ज्ञे वरांगी तु दिवंजयात् ॥ १०१ ॥ रिपोराधत्त बृहती चक्षुषं सर्वतेजसम् ॥ तस्य पुत्रो मनुर्विद्वान् ब्रह्मक्षत्रप्रवर्त्तकः ॥ व्यजी
 जनत्पुष्करिणी वारुणी चाक्षुषं मनुम् ॥ १०२ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ प्रजापतेः सुता कस्माद्धारुणी प्रोच्यतेऽनघ ॥ एतदाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि
 विस्तरे ॥ १०३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अरण्यस्योदकः पुत्रो वरुणत्वमपागतः ॥ तेन सा वारुणी ज्ञेया भ्रात्रा ख्यातिमुपागता ॥ १०४ ॥ मनोरजा
 यंत दश नङ्गलायां सुताः शुभाः ॥ कन्यायां सुमहावीर्या विरजस्य प्रजापतेः ॥ १०५ ॥ ऊरुः पुरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक्कृतिः ॥ अग्निष्टुदति
 रात्रश्च सुद्युम्नश्चेति वै नव ॥ १०६ ॥ अभिमन्युश्च दशमो नङ्गलायां मनोः सुताः ॥ ऊरोरजनयत्पुत्रान्धडाग्नेयी महाप्रभान् ॥ १०७ ॥ अंगं सुमनसं
 ख्यातिं गयं शुक्रं व्रजाजिनौ ॥ अंगात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकं व्यजायत ॥ १०८ ॥ तस्यापराधाद्देनस्य प्रकोपस्तु महानभूत् ॥ प्रजार्थमृषयो यस्य

ब. पु.

॥ ६९ ॥

मममुदेषिणं करम् ॥ १०९ ॥ जनितस्तस्य पाणौ तु मथिते रूपवान्पृथुः ॥ जनायन्वा सुतं तस्य पृथुं प्रथितपौरुषम् ॥ ११० ॥ अश्रुवन्मम
सजा ऋषयो मुदिताः प्रजाः ॥ स भर्तृः कृत्वा जज्ञे तेजसा निर्दहन्निव ॥ १११ ॥ वृत्तीनामेव वो दाता भवेप्यति नराधिपः ॥ पृथुर्वैन्यस्य
लोकावरक्ष क्षत्रपूर्वजः ॥ ११२ ॥ राजसूयाभिषिक्तानामाद्यस्स वसुधाविपः ॥ तस्य स्तवार्थमुत्पन्नो निपुणः पूनमागधौ ॥ ११३ ॥ तेनेयं नारायण
राज्ञा दुग्धा सस्यानि धीमता ॥ प्रजानां वृत्तिकामानां देवैश्चर्षिगणैः सह ॥ ११४ ॥ पितामिदं नैव भवेत्तन्मन्त्रैश्चान्येनैव ॥ सपैः पुण्यजनैश्चैव
पर्वतैर्वृक्षवीरुधैः ॥ ११५ ॥ तेषु तेषु तु पात्रेषु दुह्यमाना वसुंधरा ॥ प्रादाद्यथोप्सितं क्षीरं तेन प्रापन्नभार्यसम् ॥ ११६ ॥ ॥ शांशपायन उवाच ॥ विस्तार
पृथोर्जन्म कीर्तयस्व महाव्रत ॥ यथा महात्मना तेन पूर्वं दुग्धा वसुंधरा ॥ ११७ ॥ यथा देवैश्च नार्गैश्च यथा ब्रह्मर्षिभिः सह ॥ यक्षै राक्षस
गंधर्वैरप्सरोभिर्यथा पुरा ॥ ११८ ॥ यथा यथा च वै सूत विधिना येन येन च ॥ तेषां पात्रविशेषैश्च दोग्धार क्षीरमेव च ॥ ११९ ॥ तथा वत्सवि
शेषांश्च त्वं नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ यथा क्षीरविशेषांश्च सधनेवानुपूर्वशः ॥ १२० ॥ यस्मिंश्च कारणे पाणिर्वैनस्य मथितः पुरा ॥ कुर्वन्मह
र्षिभिः पूर्वं कारणं ब्रूहि तद्धि नः ॥ १२१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कथयिष्याम वो विप्राः पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ॥ एकाग्राः प्रयताश्चैव शुश्रूषध्वं
द्विजोत्तमाः ॥ १२२ ॥ नाशुद्धाय न क्षपाय नाशिष्यायाहिताय च ॥ वर्त्तनीयमिदं ब्रह्म नाव्रताय कथंचन ॥ १२३ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं
पुण्यं वेदैश्च संमितम् ॥ रहस्यमृषिभिः प्रोक्तं शृणुयाद्योऽनसूयकः ॥ १२४ ॥ यश्चैवं श्रावयेन्मर्त्यः पृथोर्वैन्यस्य संभवम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो नम
स्कृत्य न स शोचेत्कृताकृतम् ॥ १२५ ॥ गोप्ता धर्मस्य राजासौ बभूवात्रिसमः प्रभुः ॥ अत्रिवंशसमुत्पन्नो ह्यगो नाम प्रजापतिः ॥ १२६ ॥ तस्य पुत्रोऽभ
वद्वेनो नात्यर्थं धार्मिकस्तथा ॥ जातो मृत्युसुतायां वै सुनीथायां प्रजापतिः ॥ १२७ ॥ स मातामहदोषेण वेनः कालात्मजात्मजः ॥ स धर्मं पृथुतः
कृत्वा कामाल्लोकेष्वर्तते ॥ १२८ ॥ स्थापनां स्थापयामास धर्मायैतां स पार्थिवः ॥ वेदशस्त्राण्यतिक्रम्य सोऽधर्मे निरतोऽभवत् ॥ १२९ ॥ निःस्वा
ध्यायवषट्कारे तस्मिन्नाज्यं प्रशासति ॥ न पिबन्ति तदा सोमं महायज्ञेषु देवताः ॥ १३० ॥ न यष्टव्यं न दातव्यमिति तस्य प्रजापतेः ॥ आसी
त्प्रतिज्ञा क्रूरेयं विनाशे प्रतुपस्थिते ॥ १३१ ॥ अहमीज्यश्च पूज्यश्च यज्ञे देवद्विजातिभिः ॥ मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्याभिन्यदि ॥ १३२ ॥
तमतिक्रान्तमर्यादमवदानसुसंवृतम् ॥ ऊर्ध्वमहर्षयः सर्वे मरीचिप्रसुखास्तदा ॥ १३३ ॥ वयं दीक्षां प्रवेक्ष्यामः संवत्सरशतं नृप ॥ त्वं सा कर्षार्धम

॥ अन्तर्धर्मम् ॥

२२

॥ ६९ ॥

वै नैष धर्मः सनातनः ॥ १३२ ॥ निधने सप्रभुत्वम् प्रजापतिर्मम ॥ तान्निधये प्रजाश्चेति एवं ते समः ॥ १३३ ॥
 सर्वान्ब्रह्मर्षीनिब्रवीत्तदा ॥ येन प्रभुस्य दुर्द्विर्विदितेन च कोविदः ॥ १३४ ॥ तेषां धर्मस्य कथनान्यः श्राव्यं कस्य सा मया ॥ कीर्येण तपसा मन्ये
 मया वा कः समो भुवि ॥ १३५ ॥ मंदात्मानो न नृतं मां ययं जायते न मम ॥ प्रभुः सर्वलोकानां तर्माणां च विशेषतः ॥ १३६ ॥ इच्छन्दहं
 पृथिवीं प्रावयेयं जलेन वा ॥ सृजेयं वाग्रसेयं वा नात्र कार्या विचिन्ना ॥ १३७ ॥ यदा न भवत्येवं सर्वमादानाद्येभ्योऽप्यन्यः ॥ अमृतं तु तदा वेनमृत-
 क्रदा महर्षयः ॥ १३८ ॥ निगृह्य तं च बाहुभ्यां विस्फुरन्तं महाबलम् ॥ ततोऽस्य वामहस्तं ते समं युष्मन्नकोपितम् ॥ १३९ ॥ तस्मात्प्रमथ्यमा-
 नाहं जज्ञे पूर्वमिति श्रुतिः ॥ ह्रस्वोऽतिमात्रं पुरुषः कृष्णश्चापि बभूवह ॥ १४० ॥ स भीतः प्राञ्जलिश्चैव तस्मिन्नाकुलेद्रियः ॥ तमात्तं
 विह्वलं दृष्ट्वा निषीदित्यब्रुवन्किल ॥ १४१ ॥ निपादवंशकर्तासौ बभूवानंतविग्रहः ॥ धीवगनसृजश्चापि वेनकल्मषसंभवान् ॥ १४२ ॥ ये चान्य-
 धिन्यनिलयास्तंबुरास्तुबुराः खशाः ॥ अधर्मरुचयश्चापि विद्धि तान्वेनकल्मषात् ॥ १४३ ॥ पुनर्महर्षयस्तस्य पाणिं वेनस्य दक्षिणम् ॥
 अरणीमिव संख्या ममंथुर्जातमन्यवः ॥ १४४ ॥ पृथुस्तस्मात्समुत्पन्नः कर्णजलजसन्निभः ॥ पृथोः कर्णलाद्वापि यस्माज्जातः पृथु-
 स्ततः ॥ १४५ ॥ दीप्यमानश्च वपुषा साक्षादग्निग्वि ज्वलन् ॥ आद्यमाजगवं नाम अनुगृह्य महाग्वम् ॥ १४६ ॥ शरांश्च विभ्रद्रक्षार्थं कथयं च महा-
 प्रभम् ॥ तस्मिन्नातेऽथ भूतानि संप्रहृष्टानि सर्वशः ॥ १४७ ॥ तस्मापेतुर्महाराजं वेनश्च त्रिदिवं गतः ॥ समुत्पन्नेन गर्जपिः सत्पुत्रेण महात्मना ॥
 ॥ १४८ ॥ त्रातः स पुरुषव्याघ्रः पुत्राग्रो नरकात्तदा ॥ तं तत्रैव समुद्राश्च रत्नान्यादत्त सर्वशः ॥ १४९ ॥ अभिषेकाय तोयं च सर्वं एवोपतस्थिरे ॥
 पितामहश्च भगवानंगिरोभिः सहामगैः ॥ १५० ॥ स्थावराणि च भूतानि जंगमानि च सर्वशः ॥ समागम्य तदा वैन्यमभ्यर्चिचक्रगधिपम् ॥
 ॥ १५१ ॥ महता राजराजेन प्रजापालं महाद्युतिम् ॥ सोऽभिषिक्तो महाराजो देवैर्गंगिसः सुतः ॥ १५२ ॥ आदिराजो महाभागः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ॥
 पित्रापरं जलमन्यस्य प्रजास्तेनाकुलिताः ॥ १५३ ॥ ततो गजेति नामास्य ह्यनुरागादजायत ॥ आपस्तम्भभिरे तस्य समुद्रमभिः पास्यत ॥ १५४ ॥
 पूर्वताश्चान्येनैव च जभंगश्च तमवत ॥ अकृष्णस्या पृथिवी सिद्धयान्यग्राणि चिन्तया ॥ १५५ ॥ सर्वकामदुष्टा गावः पुटके पुटके मय ॥

11 90 11

पू. मा.
अ. पा. २
अ. २६

१ परस्मैपदमार्गम् ।

तस्युपप्रजाः ॥ १८२ ॥ तस्मात्ते मा न मन्त्रान् प्रयजन् पादौ च । अर्चयेत् सर्वं भूम्नि यथा ॥ १८३ ॥ यमयावत् स्वय-
त्तर्यानीनियतेष्वपि ॥ वल्केषु प्रविष्टोपाकृतिं न स कश्चन हि ॥ १८४ ॥ एष पृथिवी वाक्च सुखा वाक्च मर्यादा वा ॥ तेषां तत्त्वेषु ब्रह्म
त्मा वसुधाभिदमब्रवीत् ॥ १८५ ॥ एकस्यार्थे वा शब्दे वा परस्य च । एक प्राणा बहुधापि कर्म तस्यान्ति ज्ञातम् ॥ १८७ ॥ यस्मिन्नु-
निहिते भद्रे जीवंते बहवः सुखम् ॥ तस्मिन्हते नास्ति शुभं घातकं चोपपातकम् ॥ १८८ ॥ मोहं प्रजानिमित्तं त्वां दानप्यगमं वसुधै ॥ यदि मे वच-
नं तद्य कार्ष्यसि जगद्धितम् ॥ १८९ ॥ त्वां निहत्याशु वाणेन मच्छासनपगडमुखीम् ॥ आत्मानं यथाचिद्दं प्रजा धारयिता स्वयम् ॥ १९० ॥
सा च वचनमास्थाय मम धर्मभृतां करे ॥ संजीवय प्रजा विष्णु गका ह्यसि न सशयः ॥ १९१ ॥ दुहितृत्वं च मे सन्देहं विदमतस्तं भग्नम् ॥ नियन्त्रेयं
त्वदनार्थमुद्यंतं दोरदर्शनम् ॥ १९२ ॥ प्रभुमात्रं ततो वैश्वमेवमुक्ता सती मही ॥ सर्वमतदहं राजन्विधानमपि न संशयः ॥ १९३ ॥ वत्स तु मम
तं पश्य क्षरेयं येन वत्सला ॥ सर्गां च कुरु सर्वं मम धर्मभृतां वर ॥ यथा विस्पंदमानं मे क्षीरं सर्वं भाषयेत् ॥ १९४ ॥ मृत उवाच ॥ तत-
उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वशः ॥ धनुष्कोट्या तथा वैश्वस्तन शला विवादिताः ॥ १९५ ॥ मन्वेत्येवमनेषु विषमार्सीदसुधरा ॥ स्वभावेना-
भवत्तस्याः समानि विषमाणं च ॥ १९६ ॥ न हि पूर्वान्सर्वे वे विषमे पृथिवीतले ॥ प्रविभागः पुण्या वा शापानां तापि विधत्ते ॥ १९७ ॥ न
सस्यानि न गोक्षं न कृषिर्न वणिक्पथः ॥ चाक्षुषस्यांतरं पूर्वमासीदितप्पुरा किल ॥ १९८ ॥ वैवस्वतेऽन्तरं तन्मिन्मन्वेत्येतस्य संभवः ॥ समत्वं
यत्र वचासीद्भुमेः कस्मिंश्चिदेव हि ॥ १९९ ॥ तत्र तत्र प्रजास्ता वै निवसति च सर्वशः ॥ आहारः फलमूले तु प्रजानामधर्वाकल ॥ २०० ॥ कुच्छे-
णैव तदा तासामित्येवमनुशुश्रुम् ॥ वैश्यात्मभृति लोकेस्मिन्सर्वम्येतस्य संभवः ॥ २०१ ॥ स कल्पयित्वा वत्सं तु चाक्षुषं मनुर्माश्रुः ॥ पृथुर्दु-
दोह सस्यानि स्वे तले पृथिवीं ततः ॥ २०२ ॥ तेनाविन ततस्ता वै वर्तयन्ति शुभाः प्रजाः ॥ ऋषिभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुधरा ॥ २०३ ॥
वत्सः सोमस्त्वभृतेषां दोग्धा चापि ब्रूहस्पतिः ॥ छन्दांसि पात्रमार्सीत्तु गायत्र्यादीनि सर्वशः ॥ २०४ ॥ क्षीरमार्सीत्तदा तेषां तपो ब्रह्म च शाश्वतम् ॥
पुनस्त्वतो देवगणैः पुंदरपुरोगमैः ॥ २०५ ॥ सौवर्णं पात्रमादाय दुग्धा संश्रूयते मही ॥ वत्सस्तु मघवानासीदोग्धा च नविता विमुः ॥ २०६ ॥ क्षीर-
मूर्जं च मधु च वर्तते तेन देवताः ॥ पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुधरा ॥ २०७ ॥ राजर्षे पात्रमादाय म्यशामाशु वित्तये ॥ वैवस्वतो यम-
स्तासीतीषां वत्सः प्रतापवान् ॥ २०८ ॥ अन्तर्कचाभवदोग्धा पितृणां बलवान्प्रभुः ॥ अर्चयेत् सुयते चापि पुनर्दुग्धा वसुधरा ॥ २०९ ॥ यमस्त-

924

पृ. भा.
अ. पा. २
अ. ३७

11 99 11

पृथुर्वह ॥ यो हि योद्धा रणं वाति कीर्तयित्वा पृथुः ॥ १० ॥ पृथुर्वह नमस्कार्यो वृत्तिद्वयान्महायशः ॥ एते वस्मविशेषाश्च देवताः श्रीरामेव च ॥ ११ ॥
यजमानि च मयात्तानि सर्वाण्येव यथाक्रमम् ॥ ब्रह्मणा प्रथमं दुग्धा पुनः पृथ्वीं महानमसा ॥ १२ ॥ मायुः कृत्वा तथा पत्युः बीजानि वसुधा
तले ॥ ततः स्वायंभुवे पूर्व तदा मन्वंतरे पुनः ॥ १३ ॥ कर्त्तुं स्वायंभुवे कृत्वा सर्वमस्यानि चैव हि ॥ ततः स्वर्गाचिरे वापि प्राप्ते मन्वंतरेऽ
ब्रह्मा ॥ १४ ॥ कर्त्तुं त्वारोचिषं कृत्वा दुग्धा सस्यानि मेदिनी ॥ उत्तमेन तु वेतापि दुग्धा देवाबुजेन तु ॥ १५ ॥ मायुः कृत्वा पत्युः पत्युः सर्व
मस्यानि धीमता ॥ पुनश्च पंचमे पृथ्वीं तामसस्यांतरे मनोः ॥ १६ ॥ दुर्गयं वास्य कृत्वा वे पत्युर्वेता ॥ तानि पत्युः वे पत्युः वप्राप्ते
चांतरे मनोः ॥ १७ ॥ दुग्धा मही पुत्राणेन कर्त्तुं चारिष्टवं प्रति ॥ चाक्षुषं चापि पंचमे पत्युः मन्वंतरे पुनः ॥ १८ ॥ दुग्धा मही पुत्राणेन कर्त्तुं
कर्त्तुं नु चाक्षुषम् ॥ चाक्षुषस्यांतरेऽतीति प्राप्ते वैवस्वते पुनः ॥ १९ ॥ कर्त्तुं नु पुनः दुग्धा तथा वे कर्त्तुं वप्रा ॥ एते दुग्धा पुनः पृथ्वीं
तीर्त्स्वन्तरे व ॥ २० ॥ देवादिभिर्मनुष्यैश्च ततो भूतादिभिश्च ह ॥ एवं सर्वेषु विद्वया अतीतागतेष्विह ॥ २१ ॥ देवा मन्वंतरे स्वस्थाः पृथ्वी
स्तु भृशतः प्रजाः ॥ पृथोस्तु पुत्रौ विक्रांती जह्मतेऽतर्दिपावनौ ॥ २२ ॥ शिर्षादिनी हविर्धानमंतर्द्रावाज्जगाम ॥ हविर्धानमंतर्द्रावाज्जगाम ॥
भुतान ॥ २३ ॥ प्राचीनवर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं प्रजाजिनौ ॥ प्राचीनवर्हिषं गवान्महानासीत्यजापतिः ॥ २४ ॥ कलभुवनमोर्वीषिः सुधिन्यमिक्काह
नौ ॥ प्राचीनायाः कुशान्नास्य तस्मात्प्राचीनवर्हिषौ ॥ २५ ॥ समुद्रतनयाः तु कुनदाः स वै प्रभुः ॥ स इतस्तपसः पारं सर्वर्षाणां प्रजापतिः ॥ २६ ॥
सर्वर्षाणां सामुद्री दश प्राचीनवर्हिषः ॥ सर्वान्प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारंगत ॥ २७ ॥ अपृथग्धर्मचरणस्तोऽजस्यंत प्रजापतः ॥ वरुणस्य
वापि समुद्रमलितशयाः ॥ २८ ॥ तपश्च तेषु पृथिवीं तप्यत्स्वयं महीरुहाः ॥ अपृथग्धर्माणां तावत्तुर्वृत्ताय प्रजापतः ॥ २९ ॥ प्रजापते तदा कस्मि
न्मन्वंतरे ॥ ३० ॥ दशवर्षमहर्षाणि न शकुश्चेष्टितुं प्रजाः ॥ तदुपश्रुत्वा तपसा सर्वं युज्यः
नित्यम् ॥ ३१ ॥ जगन्मो वायुमग्निं च समुज्जातमन्यतः ॥ उन्मूलानथ वृज्जितं वायुमग्निं च ॥ ३२ ॥ तानाग्निरदहदोर एवमासीदुग्रहा
तः ॥ दुमन्तवसुधा इह किंचिन्मनुष्येषु शाखिषु ॥ ३३ ॥ उपगम्यावर्षदितान्नाज्जा सोमः प्रजापतः ॥ दृष्ट्वा जगन्मन्यत लोकसंतानकारणात् ॥ ३४ ॥

श्र. पु.
॥ ७२ ॥

कोपं त्यजत राजानः सर्वे प्राचीनवर्द्धयः ॥ वृक्षाः क्षित्यां जनिष्यन्ति ॥ अम्यतामग्निमारुतौ ॥ ३५ ॥ रत्नभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ॥ भवि
ष्यजानता ह्येषा धृता गर्भेण वै मया ॥ ३६ ॥ मारिषा नाम नक्षिषा वृक्षैरेव विनिर्मिता ॥ भार्या भवतु वो ह्येषा सोमगर्भा विवर्द्धिता ॥
॥ ३७ ॥ युष्माकं तेजसाऽर्द्धेन मम चार्धेन तेजसा ॥ अस्यामुत्पत्त्यन्ते विद्वान्दक्षा नाम प्रजापतिः ॥ ३८ ॥ स इमां दग्धभूषिणं युष्मते
जौमयेन वै ॥ अग्निनाऽग्निसमो भूयः प्रजा संवर्द्धयिष्यति ॥ ३९ ॥ ततः सोमस्य वचनाज्जगदुत्ते प्रचेतमः ॥ मंहस्य कोपं वृक्षेभ्यः पर्वा
धर्मेण मारिषाम् ॥ ४० ॥ मारिषायां ततस्तस्यैव मत्ससा गर्भमादधुः ॥ दक्षान्यस्तु प्रचेतोभ्योमारिषायां प्रजापतिः ॥ ४१ ॥ दक्षो जज्ञे महातेजाः
सोमभ्याशे । वीर्यवाम् ॥ असृजन्मनसा त्वानि प्रजा दक्षोऽथ मैथुनात् ॥ ४२ ॥ अचमश्च चरगश्चिद्विषदोऽथ चतुष्पदः ॥ विमृज्य मनसा दक्षः
पञ्चादसृजत स्त्रियः ॥ ४३ ॥ ददौ म दश धर्माय दक्षपाय त्रयोदश ॥ दक्षस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिर्मिदवे ॥ ४४ ॥ एभ्यो दत्त्वा ततोऽन्या वै
षतस्रोऽग्निष्टनेमिन ॥ द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवागिरसे तथा ॥ ४५ ॥ दक्षोऽप्येकां कृशाश्वाय तेभ्योऽपत्यं वभूव ह ॥ अंतरं चाक्षुषस्याथ मनोः षष्ठं
तु गीयते ॥ ४६ ॥ मनोर्वैवस्वतस्यापि सप्तमस्य प्रजापतेः ॥ वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ४७ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव जज्ञिरेऽ
न्याश्च जातयः ॥ ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्प्रजा मैथुनमभवाः ॥ संक्षयदग्धतात्पर्शात्पूर्वासां सृष्टिरुच्यते ॥ ४८ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ देवानां दान
वानां च देवर्षीणां च ते शुभः ॥ संभवः कथितः पूर्वं दक्षस्य च महान्भवः ॥ ४९ ॥ प्राणात्प्रजापतेर्जन्म दक्षस्य कथितं त्वया ॥ कथं प्राचेतसत्वं
च पुनर्लेभे महातपाः ॥ ५० ॥ एतं नः संशय मृत व्याख्यातं त्वमिदं वीर्यमि ॥ दौहित्रश्चैव सोमस्य कथं श्वशुरतां गतः ॥ ५१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
उत्पत्तिश्च निगोधश्च नित्यं भूतेषु सत्तमाः ॥ ऋषयोऽत्र न मुह्यन्ति विद्यावंतश्च ये जनाः ॥ ५२ ॥ युगे युगे भवंत्येते सर्वे दक्षादयो द्विजाः ॥ पुन
श्चैव निरुध्यन्ते विद्वांस्तत्र न मुह्यति ॥ ५३ ॥ ज्यैष्ठ्यकानिष्ठयमप्येषां पूर्वमासीद्विजोत्तमाः ॥ तप एव गर्गीयोऽभूत्प्रभावश्चैव कारणम् ॥ ५४ ॥
इमां विमृष्टि यो वेद चाक्षुषस्य चराचरम् ॥ प्रजावानायुषस्तीर्णः स्वर्गलोके महीयते ॥ ५५ ॥ एवं सर्गः समाख्यातश्चाक्षुषस्य समासतः ॥
इत्येते षट् निसर्गाश्च क्रांता मन्वंतरात्मकाः ॥ ५६ ॥ स्वायंभुवाद्याः संक्षेपाच्चाक्षुषांता यथाक्रमम् ॥ एते सर्गा यथा प्राज्ञः प्रोक्ता ये द्विजसत्तमाः
॥ ५७ ॥ देवस्वतनिसर्गेण तेषां ह्येयस्तु विस्तरः ॥ अन्यूनानतिरिक्तास्ते सर्वे सर्गा विवस्वतः ॥ ५८ ॥ आरोग्यायुःप्रमाणेभ्यो धर्मतः कामतो

पू. भा.
अ. पा. २
अ. ३७

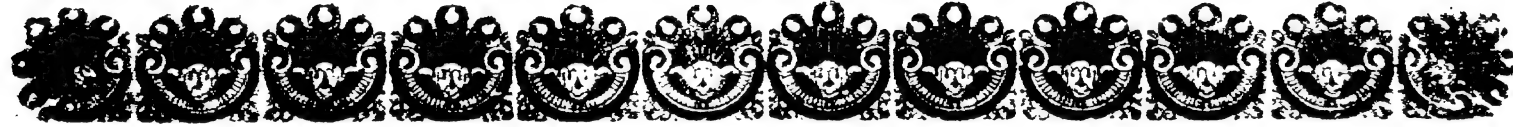
॥ ७२ ॥

र्थतः ॥ एतानेव गुणानेति यः पठन्ननसूयकः ॥ ५९ ॥ वैवस्वतस्य वक्ष्यामि सांप्रतन्य महामनः ॥ समासव्यासतः सर्गं ब्रुवतो मे निबोधत ॥
 ॥ ६० ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽनुवंगपादे चाक्षुस्त्वर्णन नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥
 सप्तमे त्वथ पर्याये मनोर्वैवस्वतस्य ह ॥ मारीचात्कश्यपादेवा जज्ञिरे परमर्षयः ॥ १ ॥ आदित्या वसवो रुद्राः साध्या विश्वे मरुद्गणाः ॥ भृगवोऽग्निर
 भृगोस्तु भृगवो देवा ह्यग्निरसोऽग्निरःसुताः ॥ वैवस्वतेऽग्रे ह्यस्मिन्नित्ये त उवाच मताः ॥ २ ॥ एतेऽपि च गमिष्याति महान्तं कालपर्ययात् ॥ एवं
 सर्गस्तु मारीचो विज्ञेयः सांप्रतः शुभः ॥ ५ ॥ तेजस्वी सांप्रतस्तेषामिन्द्रो नाम्ना महाबलः ॥ अतीतानागता ये च वर्तन्ते सांप्रतं च ये ॥ ६ ॥
 सर्वे मन्वन्तरेऽस्ते विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ॥ भूतभव्यभवन्नाथाः सहस्राक्षाः पुरंदराः ॥ ७ ॥ मघवंतश्च ते सर्वे शृंगिणो वज्रपाणयः ॥ सर्वैः क्रतुशक्तेनेष्टं
 पृथक्छतशृणुनेन तु ॥ ८ ॥ त्रैलोक्ये यानि सन्धानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥ अभिभूयावन्तिष्टांत धर्माश्च कार्णवैरपि ॥ ९ ॥ तेजसा तपसा बुद्ध्या बलशु
 तपराजैः ॥ भूतभव्यभवन्नाथा यथा ते प्रभविष्णवः ॥ १० ॥ एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि ब्रुवतो मे निबोधत ॥ भूतभव्यभवद्व्येतन्मृतं लोकत्रयं द्विजैः
 ॥ ११ ॥ भूर्लोकोऽयं स्मृतो भूतमंतरिक्षं भवत्स्मृतम् ॥ भव्यं स्मृतं दिवं ह्यंतर्नेपां वक्ष्यामि साधनम् ॥ १२ ॥ ध्यायता लोकनामानि ब्रह्मणाऽग्रे विभा
 पितम् ॥ भूरिति व्याहृतं पूर्वं भूर्लोकोऽयमभूत्तदा ॥ १३ ॥ भु सत्तायां स्मृतो धातुस्तथाऽन्ते लोकदर्शन ॥ भूतत्वाद्दशनाज्जैव भूर्लोकोऽयमभूत्ततः ॥ १४ ॥
 अतोऽयं प्रथमो लोको भूतत्वाद्द्विजैः स्मृतः ॥ भूतऽस्मिन्भवदित्युक्तं द्वितीयं ब्रह्मणा पुनः ॥ १५ ॥ भवदित्युत्पद्यमाने काले शब्दोऽयमुच्यते ॥
 भवनाशु भुवर्लोको निरुक्त्य ॥ दि निरुच्यते ॥ १६ ॥ अंतरिक्षं भवत्तस्माद्वितीया लोक उच्यते ॥ उत्पन्ने तु तथा लोके द्वितीये ब्रह्मणा पुनः ॥ १७ ॥
 भव्येति व्याहृतं त्रैलोक्यो लोकस्ततोऽभवत् ॥ अन्तरिक्षे भव्य इति शब्द एव विभाव्यते ॥ १८ ॥ तस्माद्भव्यो ह्यसौ लोको नाप्तस्त्रिदिवं स्मृतम् ॥ भूरि
 धातुर्वै धातुज्ञैः पालनं स्मृतम् ॥ तस्माद्भव्यं त्रैलोक्यं भव्यस्य भवतस्तथा ॥ २१ ॥ लोकत्रयस्य नाथास्ते तस्मादिन्द्रा द्विजैः स्मृताः ॥ प्रधानभूता देवै
 र्द्रा गुणभूतास्तथैव च ॥ २२ ॥ मन्वन्तरेऽपु यः सृजत पञ्चभाजो भवन्ति हि ॥ यक्षगणैश्चैव विशाचोरगमानुषाः ॥ २३ ॥ महिमानः स्मृता ह्येते देवै

ब्र. ५.
॥ ७३ ॥

द्राणां तु सर्वशः ॥ देवेन्द्रा गुरवो नाथा राजानः पितरौ हिते ॥ २४ ॥ रक्षन्तीमाः प्रजा ह्येते धर्मेणेह सुरेक्षमाः ॥ इत्येतल्लक्षणं प्राक्तं देवतायां ज्ञेया
सतः ॥ २५ ॥ सप्तर्षीन्संप्रक्ष्यामि सांप्रतं ये विवर्जिताः ॥ माध्विजः कौशिको धीमान्विश्वामित्रो महातपाः ॥ २६ ॥ भार्गवो जम्बदग्निश्च ह्यौदपुत्रः
प्रतोपवान् ॥ बृहस्पतिसुतश्चापि भरद्वाजो महायशः ॥ २७ ॥ औतथ्यो गौतमो विद्वांश्चरद्वात्मानं धार्मिकः ॥ स्वायम्भुवोऽत्रिभंगवान्ब्रह्मकोशः सपञ्चमः ॥
॥ २८ ॥ षष्ठो वसिष्ठपुत्रस्तु ऋषीणां कविश्रुतः ॥ कश्यपः काश्यपश्चैव सप्तैते साधुसंमताः ॥ २९ ॥ एते सप्तर्षयश्चोक्तावस्येति सांप्रतेऽस्तरे ॥ इत्या
कुशश्च नृगश्चैव ॥ शतशोऽपि च ॥ ३० ॥ नर्गिष्यतश्च विख्याते नाभागो दिष्ट एव च ॥ कश्यपश्च पृथग्भ्यश्च प्रोक्षुश्च नवमः स्मृतः ॥ ३१ ॥
मनोर्विकस्वस्त्येति मेव पुत्रोऽसुषोमिह ॥ कीर्तिता वै तथा ह्येते सप्तमं चैतदंतरम् ॥ ३२ ॥ इत्येष ह मया पादो द्वितीयः कथितो द्विजाः ॥ विस्तरे
णानुपूर्व्या च श्रूयः किं कथयाम्यहम् ॥ ३३ ॥ इति श्रीब्रह्मांड महापुराणे वायुप्रोक्ते पूर्वभागे द्वितीयेऽध्यायेऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ समाप्तोऽयं ब्रह्मांडमहापुराणपूर्वभागः ॥

॥ ७३ ॥

ब्र ५-
७४ ॥

ब्रह्मवेदस्तथा घोरैः कृत्वा विधिभिर्गन्धनः ॥ प्रत्यंगिरसयोगैश्च दिशरीशरीरोऽभवत् ॥ २६ ॥ अग्रे विस्तारः स्तोमा निरुक्तस्वर्गमक्तयः ॥ अ-
यस्तु वषट्कारो नियमप्रग्रहावापि ॥ २७ ॥ दीप्तिमूर्तिर्गिलादेवोदिशश्च सदिगायगा ॥ देवतायाश्च पन्नयश्च तथा मातर एव च ॥ २८ ॥
आययुः सर्व एवैते देवस्य यजतो मखे ॥ मूर्तिमंतः सुरुपास्तः वरुणस्य वपुर्भूतः ॥ २९ ॥ स्वर्गं वस्तु ता दृष्टान्तः यमपतद्वि ॥ ब्र-
हिभाविनोऽर्थस्य विधानाच्च न संशयः ॥ ३० ॥ श्रुत्वा जुहोव हस्ताभ्यां सुवर्णं पार्श्वे ॥ आयवज्जुहुयां चक्रे प्रप्रथमं पितामहः ॥
॥ ३१ ॥ ततः स जनयामास भूतग्रामं प्रजापतिः ॥ तस्याप्येकजमश्चैव जज्ञे लोकेषु वैजयन्तः ॥ ३२ ॥ तमस्या गार्ग्यं प्राप्यन्व यथा मत्त्वं नया
रजः ॥ आज्यस्थाल्यामुपादाय स्वशुकं हुतवांश्च ह ॥ ३३ ॥ शुकं हुतेऽयं तस्मिन्तु पादरे ॥ अर्घयः ॥ ज्वलन्त्या यदा युक्ताः सप्रभाविः स्वके
गुणैः ॥ ३४ ॥ हुते चाग्नौ सकृच्छुके ज्वालाया निसृतः कविः ॥ दिग्ध्यन्तेऽस्ते दृष्ट्वा ज्वालां नन्वा विनिर्गतम् ॥ ३५ ॥ भृगुस्त्वामिति बोधाय
यस्मात्तस्मात्स वै भृगुः ॥ महादेवस्तथोद्धतो दृष्ट्वा ब्रह्माणमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ मयैष पुत्रकावस्य लोहितस्य त्वया प्रभा ॥ विजज्ञे प्रथमं देव मम पुत्रा
भवत्वयम् ॥ ३७ ॥ तथेति समनुज्ञातो महादेवः स्वयमुवा ॥ पुत्रस्यै वत्पयामास महादेवस्तथा भृगुम् ॥ ३८ ॥ वारुणा भृगवस्तस्मात्तदपत्यं च स
प्रभुः ॥ द्वितीयं च ततः शुकमग्रेष्वजुहोत्प्रभुः ॥ ३९ ॥ अंगारिष्वंगिरोगानि संवतानि ततो गिराः ॥ संवर्तते तस्य तां दृष्ट्वा बह्विब्रह्माणमब्रवीत्
॥ ४० ॥ रेतोधास्तुभ्यमेवाहं द्वितीयोऽयं ममास्तिवति ॥ एवमास्तिवति सोऽप्युक्तो ब्रह्मणः सदास्पतिः ॥ ४१ ॥ जग्राहाग्निस्त्वांगिरस आग्नेया
इति नः श्रुतम् ॥ षट् कृत्वा तु पुनः शुकं ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ ४२ ॥ हुते समभवन्त्वस्मिन्त्यद् ब्रह्माण इति श्रुतिः ॥ मरीचिः प्रथमं तत्र मरीचि
भ्यः समुत्थितः ॥ ४३ ॥ कर्तो तस्मिन्कनृजज्ञे यतस्तस्मात्स वै क्रतुः ॥ अहं तृतीय इत्यग्निस्तस्मादग्निः स कीर्त्यते ॥ ४४ ॥ केशीन्तु निचितैर्भूतः
पुलस्त्यस्तेन स स्मृतः ॥ केशीलैवैः सप्तद्व्यस्तस्मात्स पुलहः स्मृतः ॥ ४५ ॥ वसुमध्यान्वसुपन्नो वशी च वसुमान् स्वयम् ॥ वसिष्ठ इति तत्त्वज्ञैः
प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ॥ ४६ ॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा मानसाः षण्महर्षयः ॥ लोकस्य सन्तानकस्यैरिमा वद्धिताः प्रजाः ॥ ४७ ॥ प्रजापतय इत्येवं
पक्वते ब्रह्मणः सुताः ॥ अपरे पितरो नाम एतैरेव महर्षिभिः ॥ ४८ ॥ उत्पादिता देवगणाः सप्त लोकेषु विश्रुताः ॥ अजयाश्च गणाः सप्त सप्तलोकेषु
विश्रुताः ॥ ४९ ॥ मारीचा भागवाश्चैव तथैवांगिरसोऽपरे ॥ पौलस्त्याः पौलहाश्चैव वासिष्ठाश्चैव विश्रुताः ॥ ५० ॥ अजयाश्च गणाः प्रोक्ता पितॄणां

म. भा.
उपो. ७४ ॥

॥ ७४ ॥

शिववर्द्धनाः ॥ एतेसमासतः ख्याताः पुनरन्ये गणास्त्रयः ॥ ५१ ॥ अमर्ताश्चाप्रकाशाश्च ज्योतिष्मन्तश्च विश्रुताः ॥ तेषां राजा यमो देवो यमैर्विहतक
 ल्मः ॥ ५२ ॥ अपरे प्रजानां पतयस्ताञ्छुण्ध्वमतांद्रिताः ॥ कश्यपः कर्दमः शेषो विक्रान्तः शुश्रवास्तथा ॥ ५३ ॥ बहुपुत्रः कुमारश्च विवस्वान्स शुचिव्रतः ॥
 प्रपतसोऽरिष्टनेमिर्बहुलश्च प्रजापतिः ॥ ५४ ॥ इत्येवमादयोऽन्येऽपि बहवो वै प्रजेश्वराः ॥ कुशोच्चया बाल खिल्याः संभूताः परमर्षयः ॥ ५५ ॥ मनो
 ज्ञाः सर्वगताः सर्वभोगाश्च तेऽभवन् ॥ जाताश्च भस्मनो ह्यन्ये ब्रह्मर्षिगणसंमताः ॥ ५६ ॥ वैखानसा मुनिगणास्तपःश्रुतपरायणाः ॥ नस्तो द्राव
 स्य चोत्पन्नावधिनौ रूपसंमतौ ॥ ५७ ॥ विदुर्जन्मर्क्षैरजसो तथा तन्नेत्रसंचरात् ॥ अन्ये प्रजानां पतयः श्रोतोभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥ ५८ ॥ ऋषयो
 रोमरूपेभ्यस्तथा स्वेदमलोद्भवाः ॥ अयने ऋतवो मासार्द्धमासाः पक्षसंधयः ॥ ५९ ॥ वत्सरा ये त्वहोरात्राः पित्तं ज्योतिश्च दारुणम् ॥ रौद्रं लोहित
 मित्याहुर्लोहितं कनकं स्मृतम् ॥ ६० ॥ तत्तैजसमिति प्रोक्तं धूमाश्च पशवः स्मृताः ॥ येष्विषस्तस्य ते रुद्रास्तथादित्याः समुद्रताः ॥ ६१ ॥ अंगारे
 भ्यः समुत्पन्ना आर्चिषो दिव्यमानुषाः ॥ आदिभूतोऽस्य लोकस्य ब्रह्मा त्वं ब्रह्मसंभवः ॥ ६२ ॥ सर्वकामदमित्याहुस्तथा वाक्यमुदाहरन् ॥ ब्रह्मा
 सुरगुरुस्तत्र त्रिदशैः संप्रसादितः ॥ ६३ ॥ इमे वै जनयिष्यन्ति प्रजाः सर्वाः प्रजेश्वराः ॥ सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः ॥ ६४ ॥ त्वत्प्रसा
 दादिर्माँल्लोकान्धारयेयुरिमाः क्रियाः ॥ त्वद्वंशवर्द्धनाः शश्वत्तव तेजोविवर्द्धनाः ॥ ६५ ॥ भवेयुर्वेदविद्वांसः सर्वे वाक्पतयस्तथा ॥ वेदमंत्रधराः
 सर्वे प्रजापतिसमुद्भवाः ॥ ६६ ॥ श्रयंतु ब्रह्मसत्यं तु तपश्च परमं भुवि ॥ सर्वे हि वयमते च तवैव प्रसवः प्रभो ॥ ६७ ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव
 लोकाश्चैव नराचराः ॥ मरीचिमादितः कृत्वा देवाश्च ऋषिभिः सह ॥ ६८ ॥ अपत्यानीति संचिंत्य तेऽपत्ये कामयामहे ॥ तस्मिन् यज्ञे महा
 भागा देवाश्च ऋषयश्च ये ॥ ६९ ॥ एते त्वद्वंशसंभूताः स्थानकालाभिमानिनः ॥ तव तेनैव रूपेण स्थापयेयुरिमाः प्रजाः ॥ ७० ॥ युगादिनिधना
 आपि स्थापयंतु इति द्विजाः ॥ ततोऽब्रवील्लोकगुरुः परमित्यभिधारयन् ॥ ७१ ॥ एतदेव विनिश्चित्य मया सृष्टा न संशयः ॥ भवतां वंशसं
 भूताः पुनरेते महर्षयः ॥ ७२ ॥ तेषां भगोः कीर्त्तयिष्ये वंशं वै महात्मनः ॥ विस्तरेणानुपूर्व्यां च प्रथमस्य प्रजापतेः ॥ ७३ ॥ भार्ये भृगोरप्रतिमे उत्त
 माभिजने शुभे ॥ हिरण्यकशिपोः कन्या दिव्या नार्मि परिश्रुता ॥ ७४ ॥ पुलोमश्चैव पौलोमी दुहिता वरवर्णिनी ॥ भृगोस्त्वजनयदिव्या पु

१. अमर्तेऽ अमर्तः अमर्तः अमर्तः २. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ११. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः २९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ३९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ४९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ५९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ६९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ७९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ८९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९०. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९१. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९२. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९३. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९४. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९५. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९६. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९७. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९८. अमर्तः अमर्तः अमर्तः ९९. अमर्तः अमर्तः अमर्तः १००. अमर्तः अमर्तः अमर्तः

३. ५.

॥ ७५ ॥

३. ५. ॥ देवासुराणामाचार्य शुक्रं कविवरं प्रहम ॥ शुक्र एवाहमा मातुषतः काव्याप मातुः ॥ ७५ ॥ शिष्या मातुः ॥
सोम्यामा यशस्विनी न शुक्रस्य भार्या गौर्नाम विजिह्वी चतुरः पुत्रान् ॥ ७६ ॥ स्वष्टा चैव कश्यपः शङ्खमकी च तावुभी ॥ तज्ज्यावित्युक्तमराः
महाकल्याः प्रयाक्तः ॥ ७७ ॥ रजतः पृथुरग्निश्च विद्वान्मथ्यश्च वृद्धगिराः ॥ वरत्रिणः सुता ह्येते प्रसिद्धा वैश्यवाजकाः ॥ ७८ ॥ एषावर्माविजिताय
मत्तमेत्याच्ययाजयत् ॥ निरस्यमानं वै वर्म हृष्टं द्रो मनुमावर्षीत् ॥ ७९ ॥ एतैरेव तु कामं त्वां प्रापयिष्यामि याजनम् ॥ शुत्रैश्चैव तु तद्वाक्यं सन्ध्या
होतृपात्रमन्त ॥ ८० ॥ तिरोभूतोपु तेपिद्रो मनुपत्नीमचेतनाम् ॥ ग्रहेण मोचयित्वा च ततश्चानुससां ताम् ॥ ८१ ॥ तत इद्विनाशाय यजमानांस्तु
नीस्तु तान् ॥ तानात्तान्पुनर्दृष्ट्वा दुष्टानिद्रो विद्वस्य तु ॥ ८२ ॥ ततस्तानदहत्क्रमे वेद्यर्धे दक्षिणे ततः ॥ तेषां तु धृष्टभाणानां नत्र शालाशूकैः सह
॥ ८३ ॥ शीर्षाणि न्यवक्तुं नानि सज्जं ह्यर्धस्ततः ॥ एवं वरत्रिणः पुत्रा इद्रेण निहताः पुरा ॥ ८४ ॥ जयत्यां देवयानी तु शुक्रस्य वृद्धिताऽभवत् ॥
विद्विषा विश्वरूपस्तु त्वत् पुत्रोऽजयन्महान् ॥ ८५ ॥ यशोधरायामुत्पन्नो वैरोचन्या महायशाः ॥ विश्वरूपानुजश्चैव विश्वकर्मा च यः स्मृतः ॥ ८६ ॥
भृगोस्तु भृगो देश जजिह्व द्वादशात्मजाः ॥ दिव्याऽनुसुषुवे कन्या काव्यस्यैवानुजा प्रभोः ॥ ८७ ॥ भुवनो भावनश्चैव अंत्यर्थात्प्राच्यनस्तथा ॥ क्रतुः
अग्निः स्वर्गद्वी च व्याजश्च वसुदश्च यः ॥ ८८ ॥ प्रभवश्चाव्ययश्चैव द्वादशोऽधिपतिः स्मृतः ॥ इत्येते भृगवो देवाः स्मृता द्वादश यज्ञियाः ॥ ८९ ॥
प्राच्येऽन्यत्र नयन्पुत्रं ब्रह्मिष्ठं वशिष्ठं द्विजम् ॥ व्यादितः सोऽष्टमे मासिऽगर्भः कूरेण गृह्णाता ॥ ९० ॥ च्यवनाच्च्यवनः सोऽथ चेतनान् प्रचेतनः ॥ प्रचेता
श्च्यवनेः क्रोधादग्न्यान्पुरुषादकान् ॥ ९१ ॥ जनयापाम पुत्रौ द्वौ सुकन्यायां न भार्गवः ॥ आप्रवानं दर्धीचं च तावुभौ साधुतमनौ ॥ ९२ ॥ सार
स्वतः सरस्वत्यां दर्धीचम्योदपद्यत ॥ ऋषी पत्नी महाभागा अप्रवानस्य नाहुयी ॥ ९३ ॥ तस्यामौर्वऋषिर्जज्ञे ऊर्ध्वं भित्त्वा महायशाः ॥ और्वस्यासी
दर्धीकस्तु दीप्तोऽग्निसमतेजसा ॥ ९४ ॥ जनदं प्रऋचीकस्य सत्यवत्यामजायत ॥ भृगोश्च भविष्यामो नेद्रवैष्णवयोः पुरा ॥ ९५ ॥ जमनाद्वैष्णव
स्याग्नेर्जमदग्निरजायत ॥ रेणुका जमदग्नेश्च शक्रतुल्यपराक्रम ॥ ९६ ॥ ब्रह्मजजमयं गम सुषुवेऽमिततेजसम् ॥ और्वस्यासीत्पुत्रशतं जमदग्निपुत्रो
गमम् ॥ ९७ ॥ तेषां पुत्रसहस्राणि भार्गवाणां परस्परात् ॥ ऋष्यतरेषु वै तावद्वा प्रह्वो नर्गवाः स्मृताः ॥ ९८ ॥ वत्सा विदा आर्षिषेण यस्का
वैन्याश्च शौनकाः ॥ मित्रेयुः सप्तमाह्येते पक्षा ज्ञेयारुभार्गवाः ॥ ९९ ॥ शृणुतांशिमो नेत्राग्नेः पुत्रस्य धीमताः ॥ अस्यान्ववाये संभूता भारद्वा
जाः सप्तममाः ॥ १०० ॥ देवाश्चांगिरसो दुष्यन्तिवर्षात्तद्वाजसः ॥ तस्माच्चैव जग्मी द्वादशो च तथा ऋषयः ॥ १०१ ॥ एष्या च मानवी

म. ५.

७५.

७५.

७५.

७५.

कन्या तिस्रो भार्या इत्यर्वणः ॥ अथर्वणस्तु दायादास्तासु जाताः कुलोद्गहाः ॥ १०३ ॥ उत्पन्ना महता चैव तपसा भावितात्मनः ॥ बृहस्पति
 सुरूपायां गौतमं सुषुवे स्वराट् ॥ १०४ ॥ अयास्त्यं वामदेवं च उत्पद्यमुशितिं तथा ॥ धृष्णिः पुत्रस्तु पथ्यायाः संवर्तन्तेव मानसः ॥ १०५ ॥
 कितवश्चाप्ययास्त्यस्य शरदांश्चाप्युतध्यजः ॥ अथैरिजो दीर्घतमा बृहदुभयो वामदेवजः ॥ १०६ ॥ धृष्णेः पुत्रः सुवन्वा तु ऋषमश्च सुवन्वनः ॥
 रथकाराः स्मृता देवा ऋभवो ये परिश्रुताः ॥ १०७ ॥ बृहस्पतेर्मरद्वाजो विश्वसः सुमहायशाः ॥ बृहस्पतेर्पवीयांसो देवा आगिरसाः स्मृताः ॥ १०८ ॥
 औरसांगिरसः पुत्राः सुरूपायां विजज्ञिरे ॥ आचार्यायुर्दनुर्वसो वमः प्राणस्तथैव च ॥ १०९ ॥ इविष्याश्च इविष्युश्च प्रतः सत्यश्च ते दश ॥ जमा
 स्वाश्चाप्युतध्याश्च वायदेवाः तथौगिजाः ॥ ११० ॥ भारद्वाजा सांक्रतयो गर्गाः कण्वरथीतराः ॥ सुप्रला विष्णुपुत्राश्च हरिताः कण्वस्तथा ॥ १११ ॥
 तथा रुक्षभद्राज आर्षभाः कितवस्तथा ॥ एते चांगिरसां पक्षा विज्ञेया दश पंच च ॥ ११२ ॥ प्रथ्यतेरेषु वै वाङ्मा वरुणो गिरसः स्मृताः ॥ मरीचि
 रपि वक्ष्यामि भद्रभुतमप्युतप ॥ ११३ ॥ यस्यान्ववाये संभूतं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ मरीचिरापश्चक्रमे नाभिध्यायप्रजेप्सया ॥ ११४ ॥ पुत्रः सर्व
 कुणोपेतः प्रजावान्प्रभवेदित ॥ ययुज्यान्मानमेवं तु तपसा भावितः प्रभुः ॥ ११५ ॥ आहताश्च ततः सर्वा आपः समभवन्तदा ॥ तासु प्रणिहिता
 स्मानमेकं सोऽज्जन्तयन्प्रभुः ॥ ११६ ॥ पुद्गमप्रतिमं नाम्नाऽगिष्टेनैमि प्रजापतिम् ॥ पुष्टं मरीचिस्तनपसि मिरतः सोऽप्यन्वतीतपत् ॥ ११७ ॥ प्रध्याय हि सर्ती
 वारं पुत्रार्थी सलिलं स्थितः ॥ समन्तर्वसद्व्याणि ततः सोऽप्रतिमोऽभवत् ॥ ११८ ॥ कश्यपः सवितुर्विद्वांसौ जसा व्रक्षणा समः ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु
 व्रक्षणांशेन जायते ॥ ११९ ॥ कन्यानिर्मित्तमत्युक्तो वक्षेण कुपितः प्रभुः ॥ अपिवन्स तदा कश्यं कश्यं मध्यमिहोच्यते ॥ १२० ॥ हास्ये कथिहि
 विज्ञेयो वाक्ममः कश्यमुच्यते ॥ कश्यं मयं स्मृतं विप्रैः कश्यवार्त्तां तु कश्यवः ॥ १२१ ॥ कथंति नाम वद्वाचो वाचा वरुणुदाहृतम् ॥ दक्षाभिधामः
 कुपितः कश्यपस्तेन सोऽभवत् ॥ १२२ ॥ तस्माच्च कश्यवाप्रोक्तो व्रक्षणा परमेष्ठिना ॥ तस्मै प्राचेतसो वक्षः कन्यास्ताः प्रत्यवाक्यत् ॥ १२३ ॥
 प्रत्यवाक्यतां प्राप्ताः सर्वे वै लोकमातरः ॥ इत्येतस्मिन्मर्मे तु पुमयं यो वेद वारुणम् ॥ १२४ ॥ आयुष्मान्पुण्यवाच्यवुद्धः सुखमाप्नोति शाश्वतम् ॥
 प्रत्यवाक्यतां प्राप्ताः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमोक्ते तृतीय उपोद्धान्त्यादि ब्रह्मविस्मयवर्णनं नाम प्रथमोऽ
 अध्यायः ॥ १ ॥ ॥ इति उपनिषत् ॥ विमिहसे मजासगे मष्टे वै चाक्षुषश्च ह ॥ प्रजाः सृजेति ध्यादिष्टः स्वयं वक्षः स्वयं भुवा ॥ १ ॥ सप्तजं सर्व
 प्रजां सृजेति ध्यादिष्टः स्वयं वक्षः स्वयं भुवा ॥ १ ॥ सप्तजं सर्व

ब्र. ७.
॥ ७६ ॥

कयः पशुमर्गास्तथो ॥ ३ ॥ यदाऽस्य मनसा सुष्टा न व्यवर्द्धते ताः प्रजाः ॥ अपेध्याता भगवता महोदेवेन धीमता ॥ ४ ॥ स मेयुर्नेन भवेन
सिद्धधुर्विविवाः प्रजाः ॥ असिक्रीमोऽहद्राया वैष्णस्य प्रजापतिः ॥ ५ ॥ सुता सुमहती मुक्ता नपसा लोकवर्णिनीम् ॥ स्यात् भवति सर्व जग
त्स्थावज्जगमम् ॥ ६ ॥ अत्राप्युदाहरंतीमो श्लोको प्राचेतसां प्रति ॥ दक्षस्योद्भूतो भार्यामसिक्री वैष्णो मुस ॥ ७ ॥ कृष्णां मिश्रं दक्षः सविता
साभिमानिनाम् ॥ नेदीगिरिखिखसज्जतं पृथोऽनुययो प्रभुम् ॥ ८ ॥ तं दृष्ट्वा ऋषिभिः प्रोक्तं प्रणिषास्यति वै प्रजाः ॥ प्रथमोऽत्र द्वितीयस्तु दक्षः स हि
प्रजापतिः ॥ ९ ॥ अथागच्छन्माकालं प्रदीप्तां मिश्रतं तु यत् ॥ असिक्री वैष्णो तत्र दक्षः आचनसोऽवहत् ॥ १० ॥ अथ पुत्रसहस्रं स वैष्णो
मिनौजसम् ॥ असिकन्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसः प्रभुः ॥ ११ ॥ तांस्तु दृष्ट्वा महानेजाः स विवर्द्धयिषुः प्रजाः ॥ देवप्रियसंवादी नरसि
ब्रह्मणः सुतः ॥ १२ ॥ नाशाय वचनं तेषां शापायैवात्मनोऽब्रवीत् ॥ ये कथ्यन्मुतस्याथ परमेष्ठी व्यजायत ॥ १३ ॥ मानसः कथ्यन्मुतसीदक्ष
शापनशात्पुनः ॥ तस्मात्स काश्यपस्योऽथ द्वितीयो मानसोऽभवेत् ॥ १४ ॥ स हि पूर्वं समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिनः ॥ नेन वृक्षस्य पुत्रो वै हव्यं
इति विश्रुताः ॥ १५ ॥ वमीर्य नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ॥ तन्योद्यतस्तदा दक्षः ऋतः शापाय वै प्रभुः ॥ १६ ॥ ब्रह्मणोऽपि पुत्रस्तु
प्राचिनः परमेष्ठिना ॥ ततोऽभिसंधिं चक्रे वै दक्षश्च परमेष्ठिना ॥ १७ ॥ कन्यायां नारदो मद्यं तव पुत्रो भवेदिति ॥ ततो दक्षः सुतां प्रादात् त्रिधा वै
परमेष्ठिनं ॥ तस्मात्स नारदो जज्ञे भूयः शापभयादपि ॥ १८ ॥ ॥ शांशपायन उवाच ॥ कथं वै नाशिताः पूर्वं नारदेन सुरपिषा ॥ प्रजापति
सुतास्ते वै श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ दक्षपुत्राश्च हर्यश्वा विवर्द्धयिषवः प्रजाः ॥ समागता महोदीया नारदस्तातुषा ह
॥ २० ॥ बालिशां वत यूयं वै न प्रजानीथ भूतलय ॥ अंतर्हृष्वमधश्चैव कथं सक्षयथ वै प्रजाः ॥ २१ ॥ ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वे
दिशम् ॥ अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रस्था हवापगाः ॥ २२ ॥ अथ तेषु प्रणष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ॥ वैष्ण्यमेव पुत्राणां सहस्रमनुजस्रभुः ॥ २३ ॥
विवर्द्धयिषवः शबलाश्च पुनस्तु ते ॥ पूर्वमुक्तं वचस्तद्वै श्राविता नारदेन ह ॥ २४ ॥ अन्धोन्यसृचुस्ते सर्वे स्यान्माद नरसि
॥ २५ ॥ भ्रातृणां कृष्णीं चैव मन्तव्या नात्र संशयः ॥ २६ ॥ ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्या वै सुखं सक्षयामहे प्रजाः ॥ २७ ॥ सारग
॥ २८ ॥ तेषां तेनेव मार्गेण प्रयाताः पर्वतो दिशम् ॥ अद्यापि न निवर्तन्ते विस्तारगयामलिप्सवः ॥ २९ ॥ ॥ तेषां
मिति वै भ्राता प्रजावेषणे स्तः ॥ प्रयातो नश्चति सिधं तत्र कर्द विजानता ॥ २८ ॥ नष्टेषु शबलाश्वेषु दक्षः कुन्दोऽपि ॥ नारदः

म. भा.
उप. भा.
॥ ७६ ॥

॥ ७६ ॥

इति मर्षयाम् वसेति च ॥ २९ ॥ तदा तेष्वपि नष्टेषु महात्मा स प्रभुः किल ॥ षष्टिं दशोऽमृतकन्या वैरण्यामेव विश्रुताः ॥ ३० ॥ तास्तदा
 प्रतिजग्मूः कर्मण्यर्थं कश्यपः सुताः ॥ धर्मः सोमश्च भगवांस्तथाचान्ये महर्षयः ॥ ३१ ॥ इमां विष्टुष्टिं दक्षस्य कृत्स्नां यो वेद तत्त्वतः ॥ आयुष्मा
 न्मर्तिमान्बन्धः प्रजावांश्च भवत्युत ॥ ३२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमामे तृतीय उपोद्घातपादे प्रजापतिवंशानुकीर्तने
 नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ऋषय उचुः ॥ देवानां दानवानां च दैत्यानां चैव सर्वशः ॥ उत्पत्तिं विस्तरेणैव ब्रूहि वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥
 ममोत्स्येव प्रवक्ष्यामि निसर्गं तं निबोधत ॥ अरुंधती वसुर्जामा लंबा भानुर्मरुत्वती ॥ २ ॥ संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा तथैव च ॥ धर्मस्त
 मन्त्रो दश ता दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥ ३ ॥ साध्यापुत्रास्तु धर्मस्य साध्या द्वादश जज्ञिरे ॥ देवेभ्यस्तान्परान्देवान्दैवज्ञाः परिचक्षते ॥ ४ ॥ ब्राह्मण
 वे सुतास्तृष्टा जया देवाः प्रजेप्सया ॥ सर्वे मंत्रशरीरास्ते स्मृता मन्वन्तरेष्विह ॥ ५ ॥ दर्शश्च पौर्णमासश्च बृहद्यज्ञ रथंतरम् ॥ वित्तिश्चैव विवित्ति
 श्च आकृतिः कृतिरेव च ॥ ६ ॥ विज्ञाता चैव विज्ञातो मनो यज्ञस्तथैव च ॥ नामान्येतानि तेषां वै यज्ञानां प्रथितानि च ॥ ७ ॥ ब्रह्मशापेन
 ते जाताः पुनः स्वार्थमुवे जिताः ॥ स्वरोचिषे वै तुषिताः सत्याश्चैवोत्तमे पुनः ॥ ८ ॥ तामसे हरयो नाम वैकुण्ठा रेवतांतरे ॥ ते साध्याश्चाशुषे
 माणा छंदजा जज्ञिरे सुराः ॥ ९ ॥ धर्मपुत्रा महाभागाः साध्या ये द्वादशामराः ॥ पूर्वं समनुसूर्यते चाशुषस्यांतरे मनोः ॥ १० ॥ स्वरोचिषेऽपि
 रज्जतीत्य देवा ये वै महौजसः ॥ तुषिता नाम तेऽन्योन्यमृचुर्वै चाशुषेऽन्तरे ॥ ११ ॥ किञ्चिच्छिष्टे तदा तस्मिन्देवा वै तुषिताऽशुषवन् ॥ एतामेव महा
 भागा वयं साध्यां प्रविश्य वै ॥ १२ ॥ मन्वन्तरे भविष्यामस्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाशुषस्यांतरे मनोः ॥ १३ ॥ तस्यां हा
 दश संभूता धर्मास्स्वार्थमुवात्पुनः ॥ नरनारायणौ तत्र जज्ञाते पुनरेव हि ॥ १४ ॥ विपश्चिदिंद्रो यश्चाभूत्तथा सत्यो हरिश्च तौ ॥ स्वरोचिषेऽन्तरे पुन
 र्भास्तां तौ तुषितासुतौ ॥ १५ ॥ तुषितानां तु साध्यत्वे नामान्येतानि चक्षते ॥ मनोऽनुमंता प्राणश्च नरोऽपानश्च वीर्यपाद ॥ १६ ॥ विविर्नसो
 येव हंसो नारायणस्तथा ॥ विशुश्चापि प्रभुश्चापि साध्या द्वादश जज्ञिरे ॥ १७ ॥ स्वार्थमुवेऽन्तरे पूर्वं ततः स्वरोचिषे पुनः ॥ नामान्यास्तानु
 तानि तुषितानां निबोधत ॥ १८ ॥ प्राणापानावुदानश्च समानो व्यान एव च ॥ चक्षुः श्रोत्रं रसो घ्राणं स्पर्शो बुद्धिर्मनस्तथा ॥ १९ ॥ नामान्ये
 तानि वै पूर्वं तुषिताणां स्मृतानि च ॥ वसोस्तु वसवः पुत्राः साध्यानामपुत्राः स्मृताः ॥ २० ॥ धरो भुवश्च सोमश्च आशु वैवानलोऽग्निलः ॥ प्रा

ब्र. पु.
१ ७७ ॥

पश्च प्रभातश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥ धरस्व पुत्रो प्रणिणो हुतश्चो रजस्तथा ॥ ध्रुवपुत्रोऽभवत्तात कालो लोकप्रकालनः ॥ २२ ॥ माभि
स्य भगवान्बर्षा ध्रुवश्च महबोधनः ॥ धर्मो कलिश्चैव पंच पञ्चमसः सुताः ॥ २३ ॥ माभिस्य पुत्रो वैतड्यः शमः शातस्तथैव च ॥ म्बः
सनत्कुमारश्च जज्ञे पावेन तेजसः ॥ २४ ॥ अग्नेः पुत्रं कुमारं तु स्वाहा जज्ञे विषा वृतम् ॥ तस्य शाखो विशाग्वश्च नेगमेयश्च प्रष्टजाः ॥ २५ ॥ अनि
लस्य शिषा भार्पा तस्याः पुत्रो मनोजवः ॥ अविहानमतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य च ॥ २६ ॥ प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाऽथ देवलम् ॥ द्वौ पु
त्रौ देवलस्यापि क्षमावती मनीषिणी ॥ २७ ॥ बृहस्पतेस्तु भगिनी सुषमा ब्रह्मवादिनी ॥ योगसिद्धा जगत्कुलप्रशक्ता चरति स्म च ॥ २८ ॥ प्रभा
सस्य तु भार्या सा वसुनामष्टमस्य ह ॥ विश्वकर्मा सुतस्तस्याः प्रजापतिपतिर्विभुः ॥ २९ ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वाया जज्ञिरे दश विश्रुताः ॥ ऋतुर्दक्षः
श्रवः सत्यः कालः कामो मुनिस्तथाः ॥ ३० ॥ पुरुषो मार्द्रवसो रोचमानश्च ते दश ॥ धर्मपुत्राः सुग एते विश्वायां जज्ञिरे शुभाः ॥ ३१ ॥
मरुत्वस्यां मरुत्वंतो भानवो भानुजाः स्मृताः ॥ महर्ताश्च मुहर्ताया घोष लंबा ह्यजायत ॥ ३२ ॥ संकल्पायां तु संजज्ञे विद्वान्सिकल्प एव तु ॥ नव
वीथ्यस्तु जामायाः पथत्रयमुपाश्रिताः ॥ ३३ ॥ पृथिवी विषयं सर्वमरुधत्यामजायत ॥ एष सर्गः ममाख्यातो विद्वान्धर्मस्य शाश्वतः ॥ ३४ ॥
मुहर्ताश्चैव तिथ्याश्च प्रतिभिः सह सुव्रताः ॥ नामतः संप्रवक्ष्यामि ब्रुवतो मे निबोधत ॥ ३५ ॥ अहोरात्रविभागश्च नक्षत्राणि समाश्रितः ॥
मुहर्ताः सर्वनक्षत्रा अहोरात्रभिदस्तथा ॥ ३६ ॥ अहोरात्रकलानां तु षडशीत्यधिकाः स्मृताः ॥ रवेर्गतिविशेषेण सर्वर्तुषु च नित्यशः ॥ ३७ ॥
ततो वेदविदश्चैतां गतिमिच्छन्ति पर्वसु ॥ अविशेषेषु कालेषु ज्ञेयः सवितृमानतः ॥ ३८ ॥ गैद्रः सार्षस्तथा मैत्रः पित्र्यो वासव एव च ॥ आप्योऽ
थ वैश्वदेवश्च ब्राह्मो मध्याह्नसंश्रितः ॥ ३९ ॥ प्राजापत्यस्तथैवेन्द्र इन्द्राग्नी निर्ऋतिस्तथा ॥ वारुणश्च तथार्यम्णो भगश्चापि दिनश्रिताः ॥ ४० ॥
एते दिनमुहर्ताश्च दिवाकरविनिर्मिताः ॥ शंकुच्छायाविशेषेण वेदितव्याः प्रमाणतः ॥ ४१ ॥ अजैकपादहिरुध्न्यः पूषाश्विनमदेवताः ॥
आग्नेयश्चापि विज्ञेयः प्राजापत्यस्तथैव च ॥ ४२ ॥ सौम्यश्चापि तथादित्यो बार्हस्पत्यश्च वैष्णवः ॥ सावित्रश्च तथा त्वाष्ट्रो वायव्यश्चेति संग्रहः
॥ ४३ ॥ एते रात्रेर्मुहर्ताः स्युः क्रमोक्ता दश पञ्च च ॥ इंदोर्गत्युदया ज्ञेया नाडिका आदितस्तथा ॥ ४४ ॥ कालावस्थास्त्विमाम्त्वेते मुहर्ता वेक्ता
स्मृताः ॥ सर्वग्रहाणां त्रीण्येव स्थानानि विहितानि च ॥ ४५ ॥ दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि विद्मद्यथाक्रमम् ॥ स्थानं जारद्वयं मध्ये तथैरावतः
मुत्तरम् ॥ ४६ ॥ वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिह तत्त्वतः ॥ अधिनी कृत्तिका याम्यं नागवीधीति विश्रुता ॥ ४७ ॥ ब्राह्मं सौम्यं तथा ॥ ४८ ॥

म. मा.
उपो. पा.
अ. ३

३
॥ ७७ ॥

॥ ३८ ॥ तिसस्तु वीथयो येता उत्तरो मार्ग उच्यते ॥ पूर्वोत्तरे च फल्गुन्यौ मवा
 ॥ ३९ ॥ इत्तारिषा तथा स्वाती मोक्षीति तु शब्दिता ॥ ज्येष्ठा विशाखा ज्येष्ठा वीथी जारुवी मता ॥ ४० ॥ एतास्तु वीथ
 ॥ ४१ ॥ श्रवणं च धनिष्ठा च मार्गी शतभिषक्त्या ॥ वैशाखी ज्येष्ठा
 ॥ ४२ ॥ एतास्तु वीथस्तिस्रो दक्षिणे मार्ग उच्यते ॥ अष्टाविंशति याः कन्या दक्षः सोमाय ता द्वा ॥ ४३ ॥ एता
 ॥ ४४ ॥ तासामपथान्यभन्वदीतयोऽमिततेजसः ॥ ४५ ॥ यास्तु शेषास्तदा कन्याः प्रतिज्याह कश्यपः ॥ प्रज्याह
 ॥ ४६ ॥ सर्वास्ता लोकमातरः ॥ ४७ ॥ अदिर्तिदितिर्दनुः काष्ठारिषानासुः स्वरा तथा ॥ सुरभिर्विनता ताम्रा सुनिः क्रोधकरा तथा ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥ नागानां प्रजास्तासां निबोधत ॥ स्वायंभुवेन्तरे तात ये द्वादश सुरोत्तमाः ॥ ५० ॥ वैकुण्ठनाय ते साध्या वसुधाधुपेऽन्तरे ॥
 ॥ ५१ ॥ आराधिता अदित्या ते समेत्योऽनुः परस्परम् ॥ एतामेव महाभागमादिति संप्रविश्य वै ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥ गच्छेम पुत्रतामस्यास्तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ ५४ ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे वर्तमानेऽन्तरे तदा ॥ जज्ञिरे द्वाद
 ॥ ५५ ॥ शतक्रतुश्च विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव हि ॥ वैवस्वतेऽन्तरे ह्यस्मिन्ननारायणौ तदा ॥ ५६ ॥ तेषामपि हि
 ॥ ५७ ॥ यथा सूर्यस्य लोकेऽस्मिन्नुदयास्तमयावुभौ ॥ ५८ ॥ दृष्टानश्रविके यस्यात्सक्ताः शब्दाद्विलसणे ॥ अष्टात्मके
 ॥ ५९ ॥ इत्येष विषये रागः संभूत्याः कारणं स्मृतम् ॥ ब्रह्मरापेन संभूता जयाः स्वायंभुवे जिताः ॥ ६० ॥ स्वरो
 ॥ ६१ ॥ तामसे हरयो देवा जाताश्चारिष्टवे तु वै ॥ ६२ ॥ वैकुण्ठाध्याधुपे साध्या आदित्याः सप्तमे पुनः ॥ वाता
 ॥ ६३ ॥ इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ॥ ततस्त्वष्टा तस्य विष्णुरजचन्यो जचन्यजः ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥ कश्यपस्य सुता विभोः ॥ सुरभ्यां कश्यपादुदा एकादश विजज्ञिरे ॥ ६६ ॥ एतामेवमसादेन तपसा भाविता सती ॥ अ
 ॥ ६७ ॥ अजैकमादहिर्बुध्न्यौ द्वौवेकं च ज्वरं तथा ॥ भुवर्गं चैव मृत्युं कपालीति च विभुतम् ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥ तपसोऽप्येन महता सुरभिस्तानजीजनत् ॥ ७० ॥ ततो बुद्धितरावन्त्ये सुरभिर्देव्यजायत ॥ रोहिणी चैव
 ॥ ७१ ॥ रोहिण्या जज्ञिरे कन्याश्चतस्रो लोकविश्रुताः ॥ सुरूपा हंसकाली च भद्रा कामदुधा तथा ॥ ७२ ॥ सुपुत्रे

म. पु.
॥ ७८ ॥

गाः कामदुघा सुरूपा तनयद्वयम् ॥ इंसकाली तु महिषान्मद्रायास्त्वविजातयः ॥ ७५ ॥ विश्वतास्तु यक्षमात्रा गाधव्यां वाजिनः सुताः ॥ उच्चैः
श्रवादयो जाताः स्वेचरास्ते मनोजवाः ॥ ७६ ॥ श्वेताः शोणाः पिशांगाश्च सारंगा हरितार्जुनाः ॥ उक्ता देवोपवासास्ते गाधवीर्योनयो हयाः ॥ ७७ ॥
भूयो जज्ञे सुरभ्यास्तु श्रीमांश्चंद्रप्रभो वृषः ॥ स्रग्वी ककुभान्द्युतिमानमृतालयसंभवः ॥ ७८ ॥ सुरभ्यनुमते दत्तो ध्वजो माहेश्वरस्तु सः ॥ इत्येते
कश्यपसुता रुद्रादित्याः प्रकीर्तिताः ॥ ७९ ॥ धर्मपुत्राः स्मृताः साध्या विश्वे च वसवस्तथा ॥ यथेधनवशाद्वाह्निरेकस्तु बहुधा भवेत् ॥ ८० ॥
भवत्येकस्तथातद्वन्मूर्त्तीनां स भूपतामहः ॥ एको ब्रह्मान्तकश्चैव पुरुषश्चेति तत्र यः ॥ ८१ ॥ एकस्यैताः स्मृतास्तिष्ठस्तनवस्तु स्वयंभुवः ॥
ब्राह्मी च पौरुषी चैव कालाख्या चेति ताः स्मृताः ॥ ८२ ॥ या तत्र राजसी तस्य तनुः सा वै प्रजाकरी ॥ मता सा या तु कालाख्या प्रजाक्षय
करी तु सा ॥ ८३ ॥ सात्त्विकी पौरुषी या तु सा तनुः पालिका स्मृता ॥ राजसी ब्रह्मणो या तु मारीचः कश्यपोऽभवत् ॥ ८४ ॥ तामसी चात
क्या तु तदंशेनाभवद्भवः ॥ सात्त्विकी पौरुषी या तु तदंशो विष्णुरुच्यते ॥ ८५ ॥ त्रैलोक्ये ताः स्मृतास्तिष्ठस्तनवो वै स्वयंभुवः ॥ नानाप्रयोजवा
या हि कलावस्थाः करोति सः ॥ ८६ ॥ सृजत्यथानुगृह्णाति तथा संहरति प्रजाः ॥ एवमेताः स्मृतास्तिष्ठस्तनवो हि स्वयंभुवः ॥ ८७ ॥ प्राजापत्या
च रौद्रा च वैष्णवी चेति तान्निधा ॥ एतास्तन्वः स्मृता देवा धर्मशास्त्रे पुरातने ॥ ८८ ॥ सांख्ययोगरतैर्धैरैः पृथगेकार्थदर्शिभिः ॥ अभिजातिप्रभा
वलोर्मुनिभिस्तत्त्वदार्शिभिः ॥ ८९ ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन तासु भिन्नाः प्रजास्तिवमाः ॥ इदं परमिदं नेति भुवते भिन्नदर्शिनः ॥ ९० ॥ ब्रह्माणं कारणं
केचित्केचिदाहुः प्रजापतिम् ॥ केचिद्भवं परत्वेन प्राहुर्विष्णुं तथापरे ॥ ९१ ॥ अभिज्ञानेन संभूताः सत्कारिण्यविचेतसः ॥ सत्त्वं कालं च देशं च
कार्यं चावेक्ष्य कर्म च ॥ ९२ ॥ कारणं तु स्मृता ह्येते नानार्थेष्विह देवताः ॥ एकं प्रशंसमानस्तु सर्वानेव प्रशंसति ॥ ९३ ॥ एकं निंदति यस्त्वेषां
सर्वानेव स निंदति ॥ न प्रद्वेषस्ततः कार्यो देवतासु विजानता ॥ ९४ ॥ न शक्या ईश्वरा ज्ञातुमैश्वर्येण व्यवस्थिताः ॥ एकत्वात्स त्रिधा सत्त्वा
संप्रमोहयति प्रजाः ॥ ९५ ॥ एतेषां वै त्रयाणां तु विचिन्वंत्यंतरं जनाः ॥ जिज्ञासवः परीहते सत्का दुष्टा विचेतसः ॥ ९६ ॥ इदं परमिदं नेति
संभ्राजिन्नदर्शिनः ॥ यातुधाना विरोधा ये पिशाङ्गाश्चैव नांतरम् ॥ ९७ ॥ एकः स तु पृथक्त्वेन स्वयं सत्त्वा च तिष्ठति ॥ गुणमात्राभिर्नाभिस्तु
तन्मभिर्बोहयन्प्रजाः ॥ ९८ ॥ तेष्वेकं यजति यो वै स तदा प्रजते त्रयम् ॥ तस्मादेवास्त्रयो ह्येते नेस्तर्पणं विहितः ॥ ९९ ॥ तस्याध्वन्यक्रमेकस्य

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ३

३

॥ ७८ ॥

१ सामर्थ्यः । २ सत्त्वमिदं विज्ञापकम् । ३ परमपरकार्यम् ।

॥ १०१ ॥ तस्यास्तृष्टाण्युपधाति मृतो भूः सर्वराः ॥ दृष्टास्तृष्टाण्युपधाति मृतो भूः सर्वराः ॥ १०२ ॥ पालयन्त्याः प्रजाः ॥ १०३ ॥ मन्वन्तरे पुनः पुनः ॥ १०४ ॥ क्षत्रजा अपि चान्येऽस्य विधाः प्रजाः पुनः पुनः ॥ १०५ ॥ राजस्या ब्रह्मणोऽपि मारीचः कथयौऽमृतः ॥ १०६ ॥ ताम्रं च स्वर्णं कोटिः सहस्रं च ॥ सार्वभौमश्च तथारोने यज्ञो विष्णुरजायत ॥ १०७ ॥ त्रिषु कलिषु तस्थिताः प्रजास्तमोऽत्रिजाः ॥ १०८ ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्रजाः स्वावर्जगमाः ॥ युगादीं सप्तयुगास्तित्थितीक्ष्णसंक्रमात् ॥ १०९ ॥ मन्वन्तरे तु कल्पति सहः संहरति प्रजाः ॥ कालो भूत्वा युगात्माऽसौ सहः संहरति पुनः ॥ ११० ॥ संप्रति चैव कल्पति सार्वभौमविधाः ॥ १११ ॥ विष्णुः प्रजानुग्रहकृत्सदा पालयति प्रजाः ॥ तस्यास्तस्यामवस्थायाम् तत उत्पाद्य कारणम् ॥ ११२ ॥ तस्यां तया प्रोक्ष्य ब्रह्मणः पौरुषी तनुः ॥ तस्यांशेन च विज्ञेयो मनोः स्वायंमुर्वेतरे ॥ ११३ ॥ आधुर्ज्या मनसा देव उत्पन्नः प्रथमः ॥ ततः पुनः स वै देवः प्राप्ते स्वारोमिवेऽस्तरे ॥ ११४ ॥ तुषितायां समुत्पन्नो ह्यजितस्तुषितैः सह ॥ औत्तमिह्यन्तरे वापि ह्यजितस्तु पुनः ॥ ११५ ॥ सत्वापायमवत्सत्यः सह सत्यैः सुरोत्तमैः ॥ तामसस्यांतरे चापि स देवः पुनरेव हि ॥ ११६ ॥ हरिण्यां हरिभिः सार्धं हरिषु ॥ वैवस्वतोतरे वापि हरिषुः पुनस्तु सः ॥ ११७ ॥ वैकुण्ठो नामतो जज्ञे विधुत्तरजसैः सह ॥ मासीचात्कश्यपादिष्णुरदित्यः स ॥ ११८ ॥ त्रिभिः कौटोऽहोऽकाशत्रिधा विष्णुस्त्रिविक्रमः ॥ प्रत्यपादयदिन्द्राय देवतैश्चैव स ग्रभुः ॥ ११९ ॥ इत्येतास्तनवो जगत् ॥ मन्वन्तरेऽप्यतीतेषु याभिः संरक्षिताः प्रजाः ॥ १२० ॥ वसमादिश्वमिदं सर्वं जायते लीयते पुनः ॥ वस्यारोनामसः स ॥ १२१ ॥ वस्यारोनामसः स ॥ १२२ ॥ पृथक् विवदमाकास्तु दृष्टान्तात्तु सुवर्ति हि ॥ यथात्र विद्यते तेषां ॥ १२३ ॥ जायन्ते मोहयन्त्यंशेऽपि स योगमायया ॥ १२४ ॥ तस्मात्तेषां मरणे तु पुनः पुनः च विद्यते ॥ भूतानुवादिना ॥ १२५ ॥ भूतानुवादिनाः सकाशात्तैव जगद्विधा ॥ पसीदय चातुर्धाति निर्गुणाः सत्त्वः स्वयम् ॥ १२६ ॥ यत्तु

न. पु.
॥ ७९ ॥

पूर्वे च ते तस्मात्प्रभवश्च ततोऽधिकाः ॥ तथाधिकरणैरतैर्यथा तत्त्वनिदर्शकाः ॥ १२७ ॥ देवानां देवभूताश्च ते वै सर्वप्रवर्तकाः ॥ कर्मणां
महतां ते हि कर्तारो जगदीश्वराः ॥ १२८ ॥ श्रुतिज्ञैः कारणैरतैश्चतुर्भिः परिकीर्तिताः ॥ बालिशास्ते न जानन्ति देवतानि प्रमादशः ॥ १२९ ॥ इमं
चोदाहरत्यत्र श्लोकं योगेश्वरान्प्रति ॥ कुर्याद्योगबलं प्राप्य तैश्च सर्वैर्महांश्चरेत् ॥ १३० ॥ प्राप्नुयाद्विषयांश्चैव पुनश्चोद्धृतपश्चरेत् ॥ संहरेत् पुनः
सर्वान्सूक्ष्मो ज्योतिर्गणानिव ॥ १३१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे स्वयंभुवैगुण्यस्वरूपवर्णनं नाम तृतीयोऽ
ध्यायः ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ ब्रह्मणा वै सुखात्सृष्टा जया देवाः प्रजेप्सयां ॥ सर्वे मन्त्रशरीरास्ते स्मृता मन्वंतरेष्विह ॥ १ ॥ दर्शश्च पौर्णमासश्च बृह
त्साम रथंतरम् ॥ चितिश्च सुचितिश्चैव द्याकृतिः कृतिरेव च ॥ २ ॥ विज्ञातश्चैव विज्ञाता मनो यज्ञश्च द्वादशः ॥ दाराग्निहोत्रसंबंधं वितत्य यज
तेति च ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा तु तान्ब्रह्मा तत्रैवांतरधात्प्रभुः ॥ ततस्ते नाभ्यनंदत तद्वाक्यं परमेष्ठिनः ॥ ४ ॥ संन्यस्येह च कर्माणि वासनाः कर्मजा
श्च वै ॥ यमेष्वेवावतिष्ठन्ते दोषं दृष्ट्वा तु कर्मसु ॥ ५ ॥ क्षयातिशययुक्तं च ते दृष्ट्वा कर्मणां फलम् ॥ जुगुप्संतः प्रसूतिं च निःसत्त्वा निर्ममामवन् ॥
॥ ६ ॥ अजन्म कांक्षमाणास्ते निर्मुक्ता दोषदर्शिनः ॥ अर्थं धर्मं च कामं च हित्वा ते वै व्यवस्थिताः ॥ ७ ॥ परमं ज्ञानमास्थाय तत्संक्षिप्य सुसं
स्थिताः ॥ तेषां तु तमभिप्रायं ज्ञात्वा ब्रह्मा तु कोपितः ॥ ८ ॥ तानब्रवीत्ततो ब्रह्मा निरुत्साहान्सुरानथ ॥ प्रजार्थं हि मया सृष्टाः स्थ ना
न्यथा ॥ ९ ॥ प्रसूयध्वं यजध्वं चेत्युक्तवानस्मि वः पुरा ॥ यस्माद्राक्यमनादृत्य मम वैराग्यमास्थिताः ॥ १० ॥ जुगुप्सन्मनाः स्वं जन्म संतर्पि
नाभ्यनंदत ॥ कर्मणां न कृतोऽभ्यासो ब्रह्मतत्त्वाभिकांक्षया ॥ ११ ॥ तस्माद्युयमिहावृत्तिं समकृत्वो ह्यवाप्स्यथ ॥ ते शम्भो ब्रह्मणा देवा जयास्तं
वै प्रसादयेन् ॥ १२ ॥ क्षमास्माकं महादेव यद्ब्रह्मनात्मकं प्रभो ॥ प्रणतान्वै साकुनयं ब्रह्मा तानब्रवीत्पुनः ॥ १३ ॥ लोकेऽप्ययानुभूयति क
त्वातं त्र्यमिहाहंति ॥ मया गतं तु सर्वं हि कथमच्छंदतो मम ॥ १४ ॥ प्रतिपत्स्यन्ति भूतानि शुभं वा यदि वोत्तरम् ॥ लोके यदपि किंचिदस्ति वा
ना व्यवस्थितम् ॥ १५ ॥ बुद्ध्यात्मना मया व्याप्तं को मां लोकेऽतिवर्तयेत् ॥ भूतानामीहितं यच्च यच्चाप्येषां विचिंतितम् ॥ १६ ॥ तथोपचारितं
यच्च तत्सर्वं विदितं मम ॥ मया यद्यमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १७ ॥ आशामयेन बंधेन कस्तं छेतुमिहोत्सहेत् ॥ यस्याहंति हसो वै स
मिह नान्यथा ॥ १८ ॥ इति कर्माणां नास्त्यं कामं दंष्ट्राग्निमोक्षते ॥ एवं संश्रम्य तान्देवान् जयान्व्यात्मजेतसः ॥ १९ ॥ अथ श्रीमन्मनुस्मृत्यु

दैव्यान्प्रजापतिः ॥ यस्मान्मानेभिसंधाय सन्यासादिः कुरु सुराः ॥ २० ॥ तस्मात्स विपुलायतो व्यापाकश्च मन्त्रुतः ॥ अविता च सुखोदको
 दिव्यभावेन जायताम् ॥ २१ ॥ आत्मच्छेदेन वो जन्म भविष्यति सुरोत्तमाः ॥ मन्वंतरेषु संसिद्धाः समस्वाविर्भविष्यथ ॥ २२ ॥ वैवस्वतांतेषु सुरा
 स्तथा स्वायंभुवादिषु ॥ एवं च ब्रह्मणा तत्र श्लोको गीतः पुरातनः ॥ २३ ॥ त्रयी विद्या ब्रह्ममयप्रसूतिः श्राद्धं तपो यज्ञमनुप्रदानम् ॥ एतानि
 नित्यं सहसा रजोभिर्भूत्वा विभुर्वसतेऽन्यत्प्रशस्तम् ॥ २४ ॥ एवं श्लोकार्थमुक्त्वा तु जयान्देवानथाब्रवीत् ॥ वैवस्वतेऽतरेतीति मत्समीपमिहे
 प्यथ ॥ २५ ॥ ततो देवस्तिगोभूत ईश्वरो ह्यकुतोभयः ॥ प्रपन्नाधारणामाद्यां युक्त्वा योगबलान्विताम् ॥ २६ ॥ ततस्तेन रुषा शमास्तेऽभवन्द्वादशाजिताः ॥
 जया इति समाख्याताः कृता एव विसन्निभाः ॥ २७ ॥ ततः स्वायंभुवे तस्मिन्सर्गेऽप्तीते त वै सुराः ॥ पुनस्ते तुषिता देवा जाताः स्वारोचि
 षंतरे ॥ २८ ॥ उत्तमस्य मनोः पुत्राः सत्यायां जज्ञिरे तदा ॥ ततः मत्याः स्मृताः देवा औत्तमे चांतरे मनोः ॥ २९ ॥ हरिण्यां नाम तुषिता जज्ञिरे
 द्वादशैव तु ॥ हरयो नाम ते देवा यज्ञभाजस्तदाऽभवद् ॥ ३० ॥ ततस्ते हरयो देवाः प्राप्ते चारिष्टवैतरे ॥ विकुंडायां पुनस्ते वै वरिष्ठा जज्ञिरे सुरा
 ॥ ३१ ॥ वैकुण्ठा नाम ते देवाः पंचमस्यांतरे मनोः ॥ ततस्ते वै पुनर्देवा वैकुण्ठाः प्राप्य चाक्षुषम् ॥ ३२ ॥ ततस्ते वै पुनः साध्याः संक्षीणे चाक्षुषंतरे ॥
 उपस्थिते पुनः सर्गे मनोर्वैवस्वतस्य ह ॥ ३३ ॥ अंशेन सा यास्तेऽदित्यां मारीचात्कश्यपात्पुनः ॥ जज्ञिरे द्वादशादित्याः चर्तमानंतरे सुराः ॥ ३४ ॥
 यदा चैत नमुत्पन्नाश्चाक्षुषस्यांतरे मनोः ॥ गप्ता स्वयंभुवा साध्या जज्ञिरे द्वादशामराः ॥ ३५ ॥ एवं शृणोति यो मर्त्यो जयस्तस्य भवेत्सदा ॥ जया
 नां श्रद्धया युक्तः प्रत्यध्यायं तु गच्छति ॥ ३६ ॥ इत्येता वृत्तयः सप्त देवानां जन्मलक्षणाः ॥ परिक्रान्ता मया वोऽद्या किं भूयः श्रोतुमिच्छथ
 दैत्यानां दानवानां च गंधर्वोऽङ्गक्षसाम् ॥ मर्षभूतपिशाचानां वसूनां पक्षिवीरुधाम् ॥ १ ॥ उत्पत्तिं निवनं चैव विस्तरात्कथयस्व
 नः ॥ एवमुक्तस्तदा सूतः प्रत्युवाचर्षिमत्तमम् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ दिनेः पुत्रद्वयं जज्ञे कन्या चैका महाबला ॥ कश्यपस्या
 न्मज्ञां तो तु सर्वेभ्यः पूर्वजौ स्मृतौ ॥ ३ ॥ सौत्येहन्यातिरात्रस्य कश्यपस्याश्रमेधिकाः ॥ हिरण्यकशिपुर्नाम प्रथितं पृथगास्मृतम्
 ॥ ४ ॥ दित्या गर्भाद्विनिःसृत्य तत्रासीनः समंततः ॥ हिरण्यकशिपुस्तस्मात् कर्मणा तेन स स्मृतः ॥ ५ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥

स्मृताः ॥ स शतानि सहस्राणि निहतास्तारकामये ॥ ३२ ॥ हिण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः सुमहाबलाः ॥ ब्रह्मादः पूर्वजस्तेषामनुद्वादस्तथापरः ॥
 ॥ ३३ ॥ संह्रादश्चैव द्वादश द्वादपुत्रौ निबोधत ॥ सुंदो निसुंदश्च तथा द्वादपुत्रौ बभूवतुः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मात्रौ तौ महावीरौ मूकस्तु द्वाददायकः ॥ भारी
 चः सुंदपुत्रस्तु ताडकायामजायत ॥ ३५ ॥ दंडके निहतः सोऽथ राघवेण बलीयसा ॥ मूको विनिहतश्चापि कैराते सव्यसाचिना ॥ ३६ ॥ संह्राद
 स्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कले ॥ उत्पन्ना महता चैव तपसा भाविताः स्वयम् ॥ ३७ ॥ अरयो देवतानां ते जंभस्य शतदुंभुभिः ॥ तथा दक्षे
 सुरस्वंडश्चत्वारो दैत्यनायकाः ॥ ३८ ॥ वाष्कलस्य सुता ह्येते कालनेमेः सुताञ्छृणु ॥ ब्रह्मजित्कस्तुजिच्चैव देवांतकनरांतकौ ॥ ३९ ॥ कालनेमिसु
 ता ह्येते शंभोस्तु शृणुत प्रजाः ॥ राजाजश्चैव गोमश्च शंभोः पुत्रौ प्रकीर्त्तितौ ॥ ४० ॥ विरोचनस्य पुत्रश्च बलिरेकः प्रतापवान् ॥ बलेः पुत्रशतं बलि
 राजानः सर्व एव ते ॥ ४१ ॥ तेषां प्रधानाश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः ॥ सहस्रबाहुः श्रेष्ठोऽधुद्राणो गजां प्रतापवान् ॥ ४२ ॥ कुंभगर्तो दयो
 भोजः कुंचिरित्येवमादयः ॥ शकुन्ती पृतना चैव कन्ये द्वे त बलेः ॥ ४३ ॥ बलेः पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ बालेया नाम विख्याता गणा
 विक्रान्तपौरुषाः ॥ ४४ ॥ वाणस्य चेन्द्रधन्वा तु लोहिन्यामुदभयत ॥ दितिर्विहितपुत्रा वै तोषयामास कश्यपम् ॥ ४५ ॥ तां कश्यपः प्रसन्नात्मा
 सम्यगाराधितस्त्वथ ॥ वरेण छंदयामास सा च वरे वरं ततः ॥ ४६ ॥ अथ तस्यै वरं प्रा त्प्रार्थितो भगवान्पुनः ॥ उक्ते वरे तु सा तुष्टा दितिस्तं
 समभाषत ॥ ४७ ॥ मार्गचं कश्यपं देवी प्रत्तारं प्रांजलिस्तदा ॥ हतपुत्राऽस्मि भगवन्नादित्यैस्तव सुसुभिः ॥ ४८ ॥ शक्रहंतारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽ
 जितम् ॥ साहं तपश्चग्न्यामि गर्भमायादुमर्हसि ॥ ४९ ॥ पुत्राऽप्येवमेव युक्ते त्वं मे वै दातुमर्हसि ॥ तस्याम्नद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यपस्तदा ॥
 ॥ ५० ॥ प्रत्युवाच महारजा दितिं पन्मदु गितः ॥ एवं भवतु ॥ शुचिर्भव तपोऽग्ने ॥ ५१ ॥ जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहंतारमाह्वे ॥ पूर्ण
 वर्षसदृशं तु शुचिर्यदि भाषयसि ॥ ५२ ॥ पुत्रं प्रिलोकप्रचरं मन्यसे ॥ जनयिष्यसि ॥ एवमुक्त्वा महातेजास्तथा समभवत्तदा ॥ ५३ ॥ तमालभ्य
 स्वभक्त्या जगाम भगवान्नायकः ॥ गते भर्तुः सा देवी दितिः पन्मदु गितः ॥ ५४ ॥ कुशप्रव्रजमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ शक्रस्तु समुपश्रुत्य
 संव्रातं च तयोः प्रभुः ॥ ५५ ॥ कशप्रव्रजमागम्य दितिं वाक्यमभाषत ॥ शुश्रूषं ते करिष्यामि मानुजां दातुमर्हसि ॥ ५६ ॥ समिधश्चाह
 रिष्यामि पुष्पाणि च फलानि च ॥ यथा त्वं मन्यसे वत्स शुश्रूषामितो भव ॥ ५७ ॥ सर्वकर्मसु निष्णात आत्मनां हितमाचर ॥ वरं श्रुत्वा तु त

ब्र. २
॥ ८३ ॥

भुत्वा कलुषेणात्मना ॥ ८३ ॥ फलपुष्पाद्युपभोगं नामि
प्रोक्तं ॥ ८४ ॥ अथान्ये तयादः ॥ शक्रः सर्वेषु कालेषु विजयं प्राप्तिं कारुण्यं तर्कविच्छेदं व्रते उवी तुष्टा शक्रमुवाच ॥ ८५ ॥
पुत्रं भोगं च दत्तं ॥ ८६ ॥ नाहं पुत्राभिजानामि प्रशक्तिगतमानसम् ॥ एवमुच्यते ॥ शक्रं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥ ८७ ॥ निद्रापहृता
देवी शिवः पुत्राभिरुनि ॥ ८८ ॥ पादस्थान्ना सुष्वाप देवता ॥ ८९ ॥ उच्यते ॥ शिवः सर्वं तदशुचि स्मृतम् ॥ ततस्तान्मान
ज्ञानं भोगं च दत्तं ॥ ९० ॥ इत्युक्तं कारणं सर्वं तस्य बुद्धिर्जायत ॥ गर्भं निद्रां च देव्यां च विदोषोऽदृश्यं ॥ ९१ ॥ ततो विव
दिता न तु विदितं वृषा ॥ प्रविष्टं चापि न दृष्टं गर्भमिदं महोजसम् ॥ ९२ ॥ नास्ति पतनं तस्य तस्यैव निद्रात्मनः ॥ सगर्भो भिद्यमानस्तु
वदोषोऽप्यवशात् ॥ ९३ ॥ करोतु सुखं भीमं वेपमानः पुनः पुनः ॥ मार्गेऽपि न हनि तस्य शक्र उवाच ॥ ९४ ॥ तं गर्भं सप्तधा कृत्वा द्यौ
कं तदवापुः ॥ कुलिशेन विभक्त्युत्तमं विभक्त्युत्तमं ॥ ९५ ॥ न हतयते न हतं हतं विभक्त्युत्तमं ॥ निष्पपात ततो वज्री मातुर्वचनगो
पान ॥ ९६ ॥ दृष्टं विदितं ब्रह्महतेः दिवि शक्रोऽभ्यभाषत ॥ अक्षुण्णं च सुखं च वाप्येतावन्महाजना ॥ ९७ ॥ तदंतर्गतं प्राप्य तं हतमोहं
भिद्यमानम् ॥ न दृष्टं चान्तुमर्हति ॥ ९८ ॥ तस्मिन् विफले शपे दिवि शक्र उवाच ॥ न दृष्टं चान्तुमर्हति ॥ न दृष्टं चान्तुमर्हति ॥ ९९ ॥
समाप्तगथाभ्यां च दत्तं न विफलाकृतं ॥ नापगयोऽस्ति देवेश तव पुत्रं महं तव ॥ १०० ॥ शक्र उवाच ॥ दोषोऽस्ति भेतव्यं न च न विषे ॥ शपे
न दृष्टं चान्तुमर्हति ॥ १०१ ॥ शक्र उवाच ॥ पुत्राणां सप्त भवन्ति विवि ॥ नास्ति क्थानिमान्मसत चरतु मम पुत्रका ॥ १०२ ॥
मम तस्मै न विदितं चान्तुमर्हति ॥ पुत्रिका प्रथमस्त्वया द्वितीया त्रयोविंशतः ॥ १०३ ॥ सोमे तृतीयो विज्ञेयश्चतुर्थो ज्योतिषा गण
यतेषु पञ्चमश्च षष्ठः सप्तविंशतः ॥ १०४ ॥ अथ तु मम मर्त्ये कालस्त्वया ॥ न च तान्ते विदितं चान्तुमर्हति ॥ कालकाले भग्नात्मजाः ॥ १०५ ॥ ज्ञातस्त्व
याधिपा भुत्वा चरतु मम पुत्रका ॥ प्रथमस्त्वया द्वितीया त्रयोविंशतः ॥ १०६ ॥ चरतु मम पुत्राग्ने सप्त ये प्रथमे तव ॥ द्वितीया त्रयो
विंशेभ्य आ सप्तविंशतः ॥ १०७ ॥ ज्ञातस्त्वया द्वि विज्ञेयो द्वितीया त्रयोविंशतः ॥ सप्तविंशतः सोमादुद्ब्रह्मस्थ न वे स्मृतः ॥ १०८ ॥ ज्ञातस्त्व

॥ ८३ ॥ फलपुष्पाद्युपभोगं नामि

दृवस्तृतीयश्च पुत्राणां चरतां गणः ॥ सोमाद्वृद्धस्यैभ्यश्चतुर्थः संवहस्तु सः ॥ ८५ ॥ चतुर्थो मम पुत्राणां गणस्तु चरतां विभो ॥ ऋषेभ्यश्च
 तथैवोद्धमा ग्रहाद्विहस्तु यः ॥ ८६ ॥ वातस्कंधः पंचमस्तु पुत्राणां चरतां गणः ॥ ग्रहेभ्य उद्धमापिभ्यः षष्ठो ह्यनुवहश्च यः ॥ ८७ ॥ वातस्कंध
 स्तत्र मम पुत्राणां चरतां गणः ॥ ऋषिभ्य उद्धमापिभ्यः सप्तमो यः प्रकीर्तितः ॥ ८८ ॥ वातस्कंधः षष्ठिविहस्तत्र निष्ठंतु मे सुताः ॥ एतान्सर्वाश्चरन्त्वेते
 कालेकाले ममात्मजाः ॥ ८९ ॥ त्वत्कृतेन च नाम्ना वै भवंतु मरुताम्विमै ॥ ततस्तेषां तु नामानि मत्पुत्राणां शतक्रता ॥ ९० ॥ तद्विधेः कर्म
 भिश्चैव समवेहि पृथक्पृथक् ॥ शक्रज्योतिस्तथा सत्यः सत्यज्योतिस्तथापरः ॥ ९१ ॥ चित्रज्योतिश्च ज्योतिष्मान् सुतपाश्चैत्य एव चाप्रथमोऽयं गणः
 प्रोक्तो द्वितीयं तु निबोधत ॥ ९२ ॥ ऋतजित्सत्यजिच्चैव सुवेणः सेनजित्तथा ॥ सुतमित्रो ह्यमित्रश्च सुरमित्रस्तथापरः ॥ ९३ ॥ गण एव
 द्वितीयस्तु तृतीयं च निबोधत ॥ धातुश्च धनदश्चैव ह्युग्रो भीमस्तथैव च ॥ ९४ ॥ वरुणश्च तृतीयं च मया प्रोक्तं निबोधत ॥ अभियुक्ताक्षिकश्चैव
 माहयश्च गणः स्मृतः ॥ ९५ ॥ ईदृक् चैव तथान्यादृक् समरिद्धमशुक्ला ॥ मित्रश्च समितश्चैव पंचमश्च तथा गणः ॥ ९६ ॥ ईदृक् च पुरुषश्चैव
 तान्यादृक् न पंचेतनः ॥ संमितः समवृत्तिश्च प्रतिहर्ता च षड् गणाः ॥ ९७ ॥ यज्ञैश्चिन्वाऽस्तुवन्मवे तथान्ये मानुषा विभः ॥ दैत्यदेवाः समाख्याता
 संपते सप्तसप्तकाः ॥ ९८ ॥ एते ह्येकेनपंचाशन्मरुतो नामतः स्मृताः ॥ प्रसंख्यातास्तदा ताभ्यां दिन्या शक्रेण चैव वै ॥ ९९ ॥ कृत्वा चैतानि
 नामानि दितिर्द्रिमुवाच ह ॥ वातस्कन्धांश्चरन्त्वेते भ्रातरो मम पुत्रकाः ॥ १०० ॥ विचरंतु च मद्रे ते देवै सह ममात्मजाः ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रु
 त्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥ १०१ ॥ उवाच प्रांजलिर्भूत्वा मातर्भवतु तत्तथा ॥ सर्वमेतद्यथोक्तं ते भाविष्यति न संशयः ॥ १०२ ॥ एवंभूता महा
 त्मानः कुमारो लोकसंमताः ॥ देवैः सह भाविष्यति यज्ञभाजस्तवात्मजाः ॥ १०३ ॥ तस्मात्ते मरुतो देवाः सर्वे चैद्रानुजा वराः ॥ विज्ञेयाश्चामराः
 सर्वे दितिपुत्रास्तगस्विनः ॥ १०४ ॥ एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ॥ जग्मतुस्त्रिदिवं दृष्टौ शक्रमाभूद्रतज्जरः ॥ १०५ ॥ मरुतां च शुभं
 जन्म शृणुयाद्यः पठेच्च वा ॥ वादे विजयमाप्नोति लब्ध्वा मा च भवत्युत ॥ १०६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे आयुर्प्रोक्तं मध्यमभागे तृतीय उपोद्घात
 पादे मरुदुत्पत्तिवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ अभवन्दनुपुत्रास्तु वंशे ख्याता महासुराः ॥ विप्र
 चित्तिप्रवानास्तेऽर्चितनीयपराक्रमाः ॥ १ ॥ सर्वे लब्धवर्गश्चैव तेतत्तपसस्तथा ॥ सत्यसंधाः यगक्रांताः क्रूरा मायाविनश्च ते ॥ २ ॥
 महाबलास्ते जवना ब्रह्मिष्ठा चैव साग्रयः ॥ कीर्त्यमानान्मया सर्वान्प्राधान्येन निबोधत ॥ ३ ॥ द्विमुर्द्धा शंवरश्चैव तथा शंकुरथो

॥ ८२ ॥

विष्णुः ॥ शंखध्वजो विगादश्च गविष्ठो दुदुभिस्तथा ॥ ४ ॥ जयास्तु मध्वान्केपिलो ताम्रनो मयः ॥ मारीचिः सिपाश्चैव महा
मायोऽशिरा भृशी ॥ ५ ॥ विशोभश्च सुकेतुश्च केतुर्वीर्यशताह्वयै ॥ अजिद्विदश्चैव तस्य प्रभश्च देवजित् ॥ ६ ॥ एकैको महाबाहु
स्तारकश्च महाबलः ॥ वैश्वानरः पुलोमा च प्राणोऽथ महोत्तम ॥ ७ ॥ स्वमातुर्वपसा च पुण्ड्रश्चामहासुरः ॥ धृतरा
ष्ट्रश्च सूर्यश्च चंद्रमा इंदुतापिनः ॥ ८ ॥ सूर्यश्चैव निचंद्रश्च चूर्णनाभो महाभारिः ॥ अमिलोमा सुकेशश्च शरश्च गलकोट्यः ॥ ९ ॥
जम्भो गगनमृद्धो च कुम्भमासो महोदकः ॥ प्रमदोऽश्च कुपथो तृश्वशीवश्च वीर्यवान् ॥ १० ॥ वैष्णवः सविहपाश्च सपथश्च इलाहला ॥
अक्षो हिरण्यश्चैव शतशीवश्च शंखः ॥ ११ ॥ शम्भः शूलभश्चैव मर्याचंद्रमसावुभौ ॥ असुरगणा स्मृतानो सुगणा च प्रजापतौ ॥ १२ ॥
इति पुत्रा दनोर्विशप्रधानाः परिकीर्त्तिताः ॥ तेषामपारिसंख्येयं पुत्रपौत्रमननकम् ॥ १३ ॥ इत्येत असुरा काला दैतवा दानवास्तथा ॥ पुत्रास्तु
स्मृता दैत्या असुत्थानो दनोः सुताः ॥ १४ ॥ उभे च वंशानुगता दनोः पुत्रान्वयाः स्मृताः ॥ एकान्धश्च प्राग्भाषिष्ठः प्रत्येवनरकावपि ॥ १५ ॥ इदं
बाधनकेशी च पुरुषः शेषवानुरुः ॥ गरिष्ठश्च गताश्च तालकेतुश्च वीर्यवान् ॥ १६ ॥ एते मनुष्यावध्यास्तु दनुषप्रान्वयाः स्मृताः ॥
दैत्यदानवसंयोगे जाता भोगपराक्रमाः ॥ १७ ॥ सिहिकायामयत्पुत्रा विप्राचिते सुता इमे ॥ सैहिकेयाः समाख्याताश्चतुर्णा महासुरा ॥ १८ ॥
शलश्च शलभश्चैव मय्यामिव्यस्तथैव च ॥ इल्वलो नमूनिश्चैव तातापिण्डमुपुजिकः ॥ १९ ॥ हृक्कल्पः कालनाभो भोगश्च कनकस्तथा ॥
राहुर्ज्यैष्ठस्तु तेषां वै मर्याचंद्रमर्दनः ॥ २० ॥ इत्येते सिहिकापुत्रा वैष्णवि दुर्गमदाः ॥ शरणाभिजनाः क्रूराः सर्वे ब्रह्महणश्च ते ॥ २१ ॥ दश
तानि सहस्राणि सैहिकेया गणाः स्मृताः ॥ निदवा आमदस्येन आनवेण वलीयसा ॥ २२ ॥ स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या पुलोमस्तु शची सुता ॥ उप
दानवी सदस्याथ शमिष्ठा वृषपर्वणः ॥ २३ ॥ पुलोमा कालिका चैव वैश्वानरस्मृते उभे ॥ प्रभायां नहुषः पुत्रो जयंतस्तु शचीसुतः ॥ २४ ॥
पुण्ड्रं जज्ञेऽथ शमिष्ठा इत्यंतमुपदानवी ॥ वैश्वानरस्मृते एते पुलोमा कालिका तथा ॥ २५ ॥ बह्वपत्ये उभे कन्ये मारीचस्य परिग्रहः ॥ तयोः पुत्रसं
हस्राणि पष्टिर्दानवपुंगवाः ॥ २६ ॥ चतुर्णा नयान्धानि हिरण्यशृङ्गामिताः ॥ पुलोमाः कालकेयाश्च दानवाः सुमहाबलाः ॥ २७ ॥ अतर्ध्या
देवतानां ते निदवाः सत्यसर्चिताः ॥ तस्य जाता रभाया पुत्राः षट् च महाबलाः ॥ २८ ॥ मायावी दुदुभिश्चैव पुत्रश्च मद्विस्तथा ॥ कालिकश्चा
जकणेश्च कन्या मंदोदरी तथा गताः ॥ दैत्यानां दानवाणां च सर्वे एष परिकीर्त्ताः ॥ अनायुधायाः पुत्रास्ते स्मृताः पंच महाबलाः ॥ ३० ॥ अरुद्ध

म. १०
उ. १०
॥ ८२ ॥

लवत्रौ च विज्वरश्च वृषस्तथा ॥ अग्नेस्तनयः क्रूरो धुंधुर्नाम महासुरः ॥ ३१ ॥ निहतः कुवलाश्वेन उत्तमः ॥ ३२ ॥ पुत्रो महावीर्यो तेजसाऽप्रति
माबुभो ॥ ३२ ॥ निकुंभश्चक्रवर्मा च स कर्णः पूर्वजन्मनि ॥ विजरस्यापि पुत्रो द्वौ कालकश्च स तौ ॥ ३३ ॥ पुनः पुनश्चाचारः क्रूरकर्मिणः ॥
श्राद्धादो यज्ञहा चैव ब्रह्महा पशुहा तथा ॥ ३४ ॥ क्रांता ह्यनायुषः पुत्राः वृत्रत्यापि निवेद्यत ॥ जज्ञिरेऽसुतायां यमः ॥ ३५ ॥ वैकाश्याम
समाख्याता राक्षसाः सुमहाबलाः ॥ शतं तानि सहस्राणि महेंद्रानुचराः स्मृताः ॥ ३६ ॥ मत्तः त्रिभिः काम्या यमिभिः ॥ मृदममूर्तयः ॥ प्रजास्वर्गताः
सर्वे निवसन्ति कुशावृताः ॥ ३७ ॥ क्रोधा त्वप्रतिमान्पुत्रान् जज्ञे वै गायनोत्तमान् ॥ विष्णुः पूर्णश्च बह्वी च पूर्णश्चैव वीर्यवान् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मचारी
शतगुणः सुपर्णश्चैव सतमः ॥ विश्वावसुश्च भानुश्च सुचंद्रो दशमस्तथा ॥ ३९ ॥ इति श्रीब्रह्मादि
महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे दनुवंशकीर्तनं नाम पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ गंधर्वाप्सरसः पुत्रा मौनयास्ता
त्रिवोधत ॥ भीमसेनोऽप्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रश्च गोमांश्च सूर्यवर्चास्तथैव च ॥ दत्तवानर्कपर्णश्च प्रयुतश्च तथैव हि ॥ २ ॥
भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वजिद्रथी ॥ त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥ ३ ॥ कलिः पंचदशस्तेषां नारदश्चैव षोडशः ॥
इत्येते देवगंधर्वा मौनियाः परिकीर्तिताः ॥ ४ ॥ चतुर्विंशश्चावजगन्तेपामप्सरसः शुभाः ॥ अरुणा चानपाया च विमनुष्या वीरवरा ॥ ५ ॥ मिश्र
केशी तथाचासिपर्णिनी चाप्यलुंबुषा ॥ मारीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥ ६ ॥ अट्रिका लक्ष्मणा शेमा दिव्या रमा मनोभवा ॥
असिता च सुबाहूश्च सुप्रिया सुभुजा तथा ॥ ७ ॥ षडंगिकाऽजगंधा च सुदती सुरसा तथा ॥ तथैवास्याः सुबाहूश्च विख्यातौ च हंसाद्वयौ ॥ ८ ॥
तुलसीश्चेति चत्वारः स्मृता गंधर्वमन्त्रमा ॥ गंधर्वाप्सरसो ह्येते मौनियाः परिकीर्तिताः ॥ ९ ॥ हंसा सरस्वती चैव मृता च कमलाभया ॥ सुमुखी
हंसादी च लौकिक्योऽप्सरसः स्मृताः ॥ १० ॥ हंसो ज्योतिष्टमोमध्य आचारस्त्वह दारुणः ॥ बह्वथोऽथ वरेण्यश्च ततो वसुधविः स्मृतः ॥ ११ ॥ अष्टमः
सुखिस्तोषां ततो विश्वावसुः स्मृतः ॥ सुपुत्रे सा महाभागा रिष्टा देवर्षिप्रजिता ॥ १२ ॥ अरूपां सुभगां ॥ सा विनि त्रेधा व्यजायत ॥ मनुवंती
सुकेली च तुवरोस्तु सुते शुभे ॥ १३ ॥ पंचवृडास्त्वमा विद्यादेवमप्सरसो दश ॥ मेनका सहजन्या च परिणिता ॥ १४ ॥ कृतस्थला
भृताची च विश्वाची पूर्वचित्त्यपि ॥ प्रम्लोचेत्यभिविख्याताऽनुम्लोचैव तु ता दश ॥ १५ ॥ अनादिनिधनस्याथ जज्ञे नागयज्ञस्य या ॥ कुलोचिता
नगदांसी उर्वश्येकादशी स्मृता ॥ १६ ॥ मेनस्य मेनका कन्या जज्ञे सर्वानसुंदरी ॥ सर्वाश्च ब्रह्मवर्दिन्यो ब्रह्मसंज्ञाश्च ताः स्मृताः ॥ १७ ॥

त्र. पु.

॥ ८३ ॥

गणास्त्वप्सरसां ख्याताः पुण्यास्ते वै चतुर्दश ॥ आहत्यः शोभवत्वश्च वेगवत्यस्तथैव च ॥ १८ ॥ ऊर्जाश्चैव युवत्यश्च सुचस्तु कुरवस्तथा ॥
वर्हयश्चामृताश्चैव मुदाश्च मृगवो रुचः ॥ १९ ॥ भीरवः शोभयंत्यश्च गणा ह्येते चतुर्दश ॥ ब्रह्मणो मानसाहत्यः शोभवत्यो मरुत्सुताः ॥ २० ॥
वेगवत्यश्च रिष्टायाः ऊर्जाश्चैवाग्निसंभवाः ॥ युवत्यश्च तथा सूर्यरश्मिजाताः सुशोभनाः ॥ २१ ॥ गभस्तिभिश्च सोमस्य जज्ञिरे कुरवः शुभाः ॥ यज्ञो
त्पन्ना सुचो नाम कुशवत्यां च वर्हयः ॥ २२ ॥ वारिजा ह्यमृतोत्पन्ना अमृता नामतः स्मृताः ॥ वायूत्पन्ना मुदा नाम भूमिजा मृगवस्तथा ॥ २३ ॥
विद्युतोऽत्र रुचो नाम मृत्योः कन्याश्च भीरवः ॥ शोभयंत्यश्च कामस्य गणाः प्रोक्ताश्चतुर्दश ॥ २४ ॥ इत्येते बहुमाहवा भास्वरा अप्सरोगणाः ॥
देवतानामृषीणां च पत्न्यश्च मातरश्च ह ॥ २५ ॥ मुग्धाश्चाथ निष्पन्दाः सर्वाश्चाप्सरसः समाः ॥ संप्रयोगस्तु कामेन माद्यं दिवि हरं विना ॥ २६ ॥ तासां
देवर्षिसंस्पर्शा जाताः साधारणा यतः ॥ पर्वतस्तत्र संभूतो नारदश्चैव तावुभौ ॥ २७ ॥ ततो यवीयसी चैव तृतीया रुधती स्मृता ॥ देवर्षिभ्यस्तयोर्जन्म यस्मा
न्नारदपर्वतौ ॥ २८ ॥ तस्मात्तौ तत्सनामानौ स्मृतौ नारदपर्वतौ ॥ विनतायाश्च पुत्रौ द्वौ अरुणो गरुडश्च ह ॥ २९ ॥ गायत्र्यादीनि छन्दांसि सौपर्ण्यानि
पक्षिणः ॥ व्यवहार्याणि सर्वाणि ऋजुसन्निहितानि च ॥ ३० ॥ कद्रूनागसहस्रं वै विजज्ञे धरणीधरम् ॥ अनेकशिखां तेषां खेचराणां महा
त्मनाम् ॥ ३१ ॥ बहुत्वान्नामधेयानां प्रधानांश्च निबोधत ॥ तेषां प्रधाना नागानां शेषवासुकितक्षकाः ॥ ३२ ॥ अकर्णो हस्तिकर्णश्च पिंजरश्चार्य
कस्तथा ॥ ऐरावतो महापद्मः कंबलाश्चतरावुभौ ॥ ३३ ॥ एलापत्रश्च शंखश्च कर्कोटकधनंजयो ॥ महाकर्णमहानीलो धृतराष्ट्रबलाह
को ॥ ३४ ॥ करवीरः पुष्पदंष्ट्रः सुमुखो दुर्मुखस्तथा ॥ सूनामुखो दधिमुखः कालियश्चालिपिंडकः ॥ ३५ ॥ कपिलश्चांबरीषश्च अक्रूरश्च कपित्थ
कः ॥ महादस्तु ब्रह्मणश्च गंधर्वोऽथ मणिस्थिकः ॥ ३६ ॥ नहुषः कररोमा च मणिरित्येवमादयः ॥ काद्रवेयाः समाख्याताः खशायास्तु निबोधत ॥ ३७ ॥
सखा विजज्ञे द्वौ पुत्रौ विकृतौ परुषव्रतौ ॥ श्रेष्ठं पश्चिमसंख्यायां पूर्वस्यां च कनीयसम् ॥ ३८ ॥ विलोहितैककर्णं च पूर्वं साऽज्जनयत्सुतम् ॥ चतुर्मुखं
च पुण्यादं किंचित्स्पदं द्विधागतिम् ॥ ३९ ॥ सर्वांगकेशं स्थूलांगं शुभनासं महोदरम् ॥ स्वच्छशीर्षं महाकर्णं मुञ्जकेशं महाबलम् ॥ ४० ॥ ह्रस्वा
स्य दीर्घजिह्वं च बहुदंष्ट्रं महाहनुम् ॥ रत्नपिगाक्षपादं च स्थूलभ्रूदीर्घनासिकम् ॥ ४१ ॥ गुह्यकं शितिकंठं च महापादं महासुखम् ॥ एवंविधं सखा
पुत्रं जज्ञेऽसावतिभीषणम् ॥ ४२ ॥ तस्यानुजं द्वितीयं सा ह्युपस्यन्ते व्यजायत ॥ त्रिशीर्षं च त्रिपादं च त्रिहस्तं कृष्णलोचनम् ॥ ४३ ॥ ऊर्ध्वकेशं
हरिच्छत्रं शिलासंहननं दृढम् ॥ ह्रस्वकायं प्रबाहुं च महाकायं महारवम् ॥ ४४ ॥ आकर्णदारितास्यं च बलवत्स्थूलनासिकम् ॥ स्थूलोष्ठमदंष्ट्रं च

म. मा.
उपो.पा. ३
अ. ७

३

॥ ८३ ॥

शंकुकर्णकम् ॥ ४५ ॥ शिगलोदत्तनयनं जटिलं द्रुपिडकम् ॥ महास्कन्धं महोरस्कं पृष्ठघोणं कुरोदरम् ॥ ४६ ॥ अस्थूलं लोहितग्रीव
 लोमोद्गण्डपिडकम् ॥ एवंविधं कुमारं सा कनिष्ठं समसूयत ॥ ४७ ॥ सद्यः प्रसूतमात्रौ तौ विवृद्धौ च प्रमादतः ॥ उपयोगसमर्थाभ्यां शरीराभ्यां व्यव
 स्थितौ ॥ ४८ ॥ संयोजातौ विवृद्धांगौ मातरं पर्यकर्षताम् ॥ तयोः पूर्वस्तु यः क्रूरो मातरं सोऽभ्यकर्षत ॥ ४९ ॥ भुवंश्च मातर्भक्षाय रक्षार्थं शुच
 यार्दितः ॥ न्यषेधयत्पुनश्च स्वयं स तु कनिष्ठकः ॥ ५० ॥ पूर्वेषां क्षेमकृत्त्वं वै रक्षेतां मातरं स्वकाम् ॥ बाहुभ्यां परिगृह्येन मातरं सोऽभ्यभाषयत्
 ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु प्रादुर्भूतस्तयोः पिता ॥ तौ दृष्ट्वा विकृताकारौ स्वक्षां तामभ्यभाषत ॥ ५२ ॥ तौ सुतौ पितरं दृष्ट्वा ह्येकभूतौ भयान्वितौ ॥
 मातुरेव पुनश्चाग्निं प्रलीयेतां स्वमायया ॥ ५३ ॥ अथाब्रवीद्विभार्या किमाभ्यामुक्तवत्यासि ॥ सर्वमाचक्ष्व तत्त्वेन तवैवायं व्यतिक्रमः ॥ ५४ ॥
 मातृदुस्त्यश्च जनने पुत्रो भवति कन्यका ॥ यथाशीला भवेन्माता तथाशीलो भवेत्सुतः ॥ ५५ ॥ यद्वर्णां तु भवेद्भूमिस्तद्वर्णं सलिलं ध्रुवम् ॥ मातृणां
 शीलदोषेण तथा रूपशुणेः पुनः ॥ ५६ ॥ विभिन्नास्तु प्रजाः सर्वास्तथा ख्यातिवशेन च ॥ इत्येवमुक्त्वा भगवान्स्वशामप्रतिमस्तदा ॥ ५७ ॥ पुत्रा
 वाहूय साम्ना वै चक्रे ताभ्यां तु नामनी ॥ पुत्राभ्यां यत्कृतं तस्यास्तदाचष्ट स्वशा तदा ॥ ५८ ॥ माता यथा समाख्याता तर्काभ्यां च पृथक्पृथक् ॥
 तेन चास्वर्थयोगेन तत्तदर्थं चकार ह ॥ ५९ ॥ मातर्भक्षेत्यथोक्तो वै स्वादने भक्षणे च सः ॥ भक्षवेत्युक्तवानेष तस्माद्यक्षोभवत्त्वयम् ॥ ६० ॥ रक्ष
 तद्विधां दृष्ट्वा विक्रियां च तयोः पिता ॥ ६१ ॥ तदा भाविनमर्थं च बुद्ध्वा मात्रा कृतं तयोः ॥ तावुभौ क्षुधितौ दृष्ट्वा विस्मितः परिमृष्टधीः ॥ ६२ ॥ तयोः
 प्रादिशद्वाहारं स्वशापतिरसृग्वासे ॥ पिता तौ क्षुधितौ दृष्ट्वा वरमेतं तयोर्ददौ ॥ ६३ ॥ युवयोर्हस्तसंपर्शाद्रक्तधाराश्च सर्वशः ॥ असृङ्मांसवसाभूता भवि
 ष्यंतीह कामतः ॥ ६४ ॥ नक्ताहारविहारौ च द्विजदेवादिभोजनौ ॥ नक्तं चैव बलीयांसौ दिवा वै निर्बलौ युवाम् ॥ ६५ ॥ मातरं रक्षत इमां धर्म
 म्भेवानुशिष्यते ॥ इत्युक्त्वा कश्यपः पुत्रौ तत्रैवांतरधीयत ॥ ६६ ॥ गते पितरि तौ क्रूरो निसर्गादेव दारुणौ ॥ विपर्ययेषु वर्तेतेऽकृतज्ञौ प्राणिर्हिसकौ
 ॥ ६७ ॥ महाबलौ महासत्त्वौ महाकायौ दुरासदौ ॥ मायाविदावदृश्यौ तावन्तर्धानगतावुभौ ॥ ६८ ॥ तौ कामरूपिणौ चोरौ नीरुजौ च स्वभावतः ॥
 रूपानुरूपैराचारैः प्रचरन्तौ प्रबाधकौ ॥ ६९ ॥ देवानृषीन्पितृन्श्चैव गंधर्वान्किन्नरानपि ॥ पिशाचांश्च मनुष्यांश्च पन्नमान्पक्षिणः पशून् ॥ ७० ॥ भक्षार्थं
 मिह लिप्सन्तौ चेरतुस्ती निशाचरौ ॥ इन्द्रस्यानुचरौ चैव क्षुब्धौ दृष्ट्वा ह्यतिष्ठताम् ॥ ७१ ॥ राक्षसं तं कदाचिद्वै निशीथे ह्येकमीश्वरम् ॥ आहारं स परी

अ. पु.
॥ ८४ ॥

पुन्ये सन्नेनानुससार ह ॥७३॥ आससाद पिशाचो वै स्वजः शंडश्च तावुभौ ॥ कषिपुषी महावीर्यो कृष्णशंडो पूर्वजावुभौ ॥७४॥ पिशाचोऽदुरीमोऽपि
वृताक्षो च सुदारुणोऽप्यभ्यासहितो तौ तु ताभ्यां भर्तुमिच्छीरिष्यात् ॥७५॥ ते कन्ये कामरूपिणीं तदाचारमुभे च तम् ॥ आहारार्थे समीहितौ संकन्यौ
तु ब्रह्मसिद्धौ ॥७६॥ अपश्यतां राक्षसं तौ कामरूपिणमग्रतः ॥ सहसा सन्निपातेन दृष्ट्वा चैव परस्परम् ॥७७॥ इतिमाणाः स्थितान्योन्यं परस्परजिघृक्ष
वः ॥ पितरावृधतुः कन्ये युवाभ्यामयतं द्रुतम् ॥७८॥ जीवग्रहं निगृह्येन विस्तुरतं पदेपदे ॥ ततस्तमभिमृत्येन कन्ये जगृहतुस्तदा ॥७९॥ संगृहीत्वा
तु हस्ताभ्यामानितः पितुसंसदि ॥ ताभ्यां कन्यागृहीतं तं पिशाचो वीक्ष्य राक्षसम् ॥ ८० ॥ अपृच्छतां च कस्व त्वं स च सर्वमभाषत ॥ तस्य
कन्याभिजाती च श्रुत्वा तौ राक्षसस्तदा ॥८१॥ अजः शंडश्च तस्मै ते कन्यके प्रत्यपादयत् ॥ तौ तुष्टौ कर्मणा तस्य कन्ये ते ददतुस्तु वै ॥८२॥ पेशाचेन
मिथ्येन रुदन्त्यामुदवाह सः ॥ अजः शंडः सुताभ्यां तु तदा श्रावयतां धनम् ॥ ८३ ॥ इयं ब्रह्मधना नाम कन्या या सहिता शुभा ॥ ब्रह्म तस्याः
प्रपहार इति शंडोऽभ्यभाषत ॥ ८४ ॥ इयं जंतुधना नाम कन्या सर्वांगजंतिला ॥ जंतुभावधनादाना इत्यजोऽश्रावयद्धनम् ॥ ८५ ॥ सर्वांगकेशपा
शा च कन्या जन्तुधना तु या ॥ वातुधानप्रसूता सा कन्या चैव महात्मा ॥ ८६ ॥ अरुणा चाप्यलामा च कन्या ब्रह्मधना तु या ॥ ब्रह्मधानप्रसूता
सा कन्या चैव महात्मा ॥ ८७ ॥ एवं पिशाचकन्ये ते मिथुने द्वे प्रसूयताम् ॥ तयोः प्रजानिसर्गं च कथयिष्ये निबोधत ॥ ८८ ॥ हेतिः प्रहेतिरुग्रश्च
तौ मिथो वधस्तथा ॥ विद्युस्फूर्जश्च वातश्च आयो व्याघ्रस्तथैव च ॥ ८९ ॥ सर्वश्च राक्षसा इमे यातुधानात्मजा दश ॥ माल्यवांश्च सुमाली च
प्रहेतितनयो मृगु ॥ ९० ॥ प्रहेतितनयः श्रीमान्पुलोमा नाम विश्रुतः ॥ मृगुः परो महोग्रस्तु लवणस्तस्य चारुमजः ॥ ९१ ॥ महायोगबलोपेतो
महादेवमुपस्थितः ॥ उग्रस्य पुत्रो विग्रहस्तो वज्रहा नाम विश्रुतः ॥ ९२ ॥ गौरुषेयसुताः पंच पुरुषादा महाबलाः ॥ क्रूरश्च विकृतश्चैव रुधिरास्तु
विग्रहश्च ॥ ९३ ॥ वैशाखश्च वपराश्च नामभिः पस्विनीर्षिताः ॥ वधपुत्रौ दुराचरो विग्रहश्च शमनश्च ह ॥ ९४ ॥ विद्युत्पुत्रो दुराचरो रसनो नाम
राक्षसः ॥ स्फूर्जेशोऽपि विष्णुमस्तु जातो वै ब्रह्मराक्षसः ॥ ९५ ॥ वातपुत्रो विरोधस्तु तथा वस्य जनान्तकः ॥ व्याघ्रपुत्रो निरानंदः कलनां विग्रहोऽपि
राक्षसः ॥ सर्वस्य चान्वये जाताः क्रूराः सर्पाश्च राक्षसाः ॥ यातुधानाः परिकीर्ता ब्रह्मधानान्निबोधत ॥ ९७ ॥ यज्ञपितो धृतिः क्षेमो ब्रह्मपितश्च यज्ञ
राक्षसश्चैव ॥ कलिर्षोऽपि ब्रह्मधानात्मजा नव ॥ ९८ ॥ स्वसरो ब्रह्मराक्षस्यस्तेषां त्रेमाः सुदारुणाः ॥ रक्तकणी महाजिह्वा क्षमा चैष्टाऽपहारिणी ॥ ९९ ॥

म. भा.
उपो. वा
अ. ७

३

॥ ८४ ॥

॥ १०० ॥ चक्रमे सरलं यत्तः पञ्चदशं क्रतुस्य
 ॥ १०१ ॥ तद्विष्णुर्निष्कलं स देवो ज्ञानानि मार्गते ॥ १०२ ॥ वैश्वदेवो सुरभिः चैव तन्म चैव यत्तः ॥ विरोधं युग्मे चैव नन्दनं च वनोत्तमम्
 ॥ १०३ ॥ कृष्णि रमणीयानि मार्गते ज्ञानलाससः ॥ इहा तां गन्धने सोऽय आचरेमिः सहासिनीम् ॥ १०४ ॥ नोपायं विन्दते तत्र तस्या कामाय
 ॥ १०५ ॥ दूषितः स्वेन रूपेण कर्षणा चैव दूषितः ॥ १०६ ॥ मयोद्विर्वाति विंशस्य तथस्तुतानि सर्वतः ॥ तत्कथं नम्य चार्थी प्राप्नुयामहमनन्तम्
 ॥ १०७ ॥ इहोपायं ततः सोऽय सीमाकसी न्यर्त्तयत् ॥ इहोपायं कुरु कुरुचेर्गर्धराय च कुम्भकः ॥ १०८ ॥ ततः सोऽयस्सर्वो मध्ये तां जगत्तु
 ॥ १०९ ॥ इहोपायं ततः सा मोक्षेन्यर्त्तयत् ॥ ११० ॥ संयुतः स तया सार्धं इह्यमानोऽसरोमणेः ॥ जगाम वैश्वदेव यतः पुनर्य स तया
 ॥ १११ ॥ इह्यमानोऽसरोलिप्सुः शंकां नैव चकार सः ॥ ततः संसिद्धकरणः सको ज्ञातः सुतस्तु ये ॥ ११२ ॥ उह्यात्परिणामेन सको
 ॥ ११३ ॥ श्रिया ज्वलत् ॥ राजादामिति नाभिर्हि पितरं सोऽध्यवादयत् ॥ ११४ ॥ भवान् राजत्वाभ्येति पिता तं प्रमुखाय ह ॥ नाम्नापुत्रो रूपेण पितु
 ॥ ११५ ॥ जाते तस्मिन्कुमारे तु स्वरूपं प्रत्यपद्यत ॥ स्वरूपं प्रतिपद्यति गूढतो यत्तस्य सः ॥ ११६ ॥ सुता त्रिपत्तः कुम्भकश्च भी
 ॥ ११७ ॥ तास्ते हर्षितास्तथा ॥ ततोऽप्यवीरसोऽप्सरसं स्मयमानस्तु गुह्यकः ॥ ११८ ॥ इह मे गच्छ भद्रं ते सद्यः त्वं वरानने ॥ इहोपायं तत्र इहा
 ॥ ११९ ॥ स्वमास्थितम् ॥ १२० ॥ विभ्राता प्रदुताः सर्वाः समेत्याप्सरसस्तथा ॥ मण्डलीमन्यगच्छतां पुनस्तान् त्वयम् शिरः ॥ १२१ ॥ गन्धर्वाप्सरसां मध्ये
 ॥ १२२ ॥ तां च दृष्ट्वा समुत्पत्तिं यक्षस्याप्सरसां गणाः ॥ १२३ ॥ यक्षाणां तु जनिनी त्वं इहोपायं प्राप्नुत्य काम् ॥ जगाम सद्य पुत्रेण
 ॥ १२४ ॥ ततो यक्षः स्वमालयम् ॥ १२५ ॥ न्यग्रोक्षे रोहिणो नाम्ना शेरते तत्र कुम्भकाः ॥ तस्मिन्निवासी यक्षाणां न्यग्रोक्षे रोहिणे स्मृतः ॥ १२६ ॥
 ॥ १२७ ॥ स्नातनाभश्च कुम्भकानां पितामहः ॥ अनुद्वादस्य वैत्यस्य भद्रां मणिपदां सुताम् ॥ १२८ ॥ उपमेऽनवर्थां तस्यां मणिपरो वरी ॥ जज्ञे
 ॥ १२९ ॥ ततः मणिभद्रं च राक्तुत्यपराक्रमम् ॥ १३० ॥ तयोः पत्न्यौ मणिन्यौ च क्रतुस्यस्यात्मजे शुभे ॥ नाम्ना पुण्यजनी चैव तथा देवजनी च या
 ॥ १३१ ॥ विजज्ञे मणिभद्रात् पुनः पुण्यजनी शुभा ॥ सिद्धार्थं सर्वतेजश्च सुमनं नन्दनं तथा ॥ १३२ ॥ मण्डकं रुचकं चैव मणिमते वसुं तथा ॥
 ॥ १३३ ॥ स्नातनाभं शरत्तं च विजज्ञे मीरमेव च ॥ १३४ ॥ अक्षोर्ध्वं कूरसोमं च पर्वं चन्द्रमर्धं तथा ॥ मेघवर्णं सुभद्रं च प्रबोले च महाश्रुतिम् ॥ १३५ ॥ द्युतिः

त्र. पु.
॥ ८५ ॥

मंतं कर्तुमंतं दर्शनीयं सुदर्शनम् ॥ चत्वारो विंशतिश्चैव पत्राः पुण्यजनीभवाः ॥ १२५ ॥ जज्ञिरे मणिभद्रस्य सर्वे ते पुण्यलक्षणाः ॥ तेषां पुत्राश्च
पौत्राश्च यक्षाः पुण्यजनाः शुभाः ॥ १२६ ॥ विजज्ञे वै देवजनी पुत्रान्मणिवराच्छुभा ॥ पूर्णभद्रं हेमवंतं मणिमंत्रविवर्द्धनौ ॥ १२७ ॥ कुसुं चरं
पिशंगं च स्थूलकर्णं महामुदम् ॥ श्वेतं च विमलं चैव पुष्पदंतं जयावहम् ॥ १२८ ॥ पद्मवर्णं सुचंद्रं च पक्षं च बलकं तथा ॥ कुमुदाक्षं सुकमलं
वर्द्धमानं तथाहितम् ॥ १२९ ॥ पद्मनाभं सुगंधं च सुवीरं विजयं कृतम् ॥ पूर्णमासं हिरण्याक्षं सारणं चैव मानसम् ॥ १३० ॥ पुत्रा मणि
वरस्यैते यक्षा वै युद्धकाः स्मृताः ॥ सुरूपाश्च सुवेषाश्च स्रग्विणः प्रियदर्शनाः ॥ १३१ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ स्वशा
यास्त्वपरे पुत्रा राक्षसाः कामरूपिणः ॥ १३२ ॥ तेषां यथा प्रधानान्वै वर्ण्यमानान्निबोधत ॥ लालाविः क्रथमो भीमः सुमाली मधुरेव च ॥ १३३ ॥
विस्फूर्ज्जो बृहन्निहो मार्तण्डो धूम्रितस्तथा ॥ चंद्रार्कभीकरो बुधः कपिलोमा प्रहासकः ॥ १३४ ॥ पीडापरस्त्रिनाभश्च वक्राक्षश्च निशाचरः ॥
त्रिशिराः शतदंष्ट्रश्च तुंडकोशश्च राक्षसः ॥ १३५ ॥ अश्वश्चाकंपनश्चैव दुर्मुखश्च निशाचरः ॥ इत्येते राक्षसवरा विक्रांता गणरूपिणः
॥ १३६ ॥ सर्वलोकचरास्ते तु त्रिदशानां समक्रमाः ॥ सप्त चान्या दुहितरस्ताः शृणुध्वं यथाक्रमम् ॥ १३७ ॥ यासां च यः प्रजासर्गो येन
चोत्पादिता गणाः ॥ आलंबा उत्कचोत्कृष्टा निर्ऋता कपिला शिवा ॥ १३८ ॥ केशिनी च महाभागा भगिन्यः सप्त याः स्मृताः ॥ ताभ्यो लोक
निकायस्य हंतारो बुद्धदुर्मदाः ॥ १३९ ॥ उदीर्णा राक्षसगणा इमे चोत्पादिताः शुभाः ॥ आलंबेयो गणः क्रूर औत्कचेयो गणस्तथा ॥ १४० ॥ तथो
त्पादिता देवराक्षसाः ॥ तथैव नैर्ऋतो नाम त्र्यंबकानुचरेण ह ॥ १४१ ॥ उत्पादितः प्रजासर्गे गणेश्वरेण तु ॥ विक्रांताः शौर्यसं
पन्ना नैर्ऋता देवराक्षसाः ॥ १४२ ॥ येषामधिपतिर्युक्तो नाम्ना ख्यातो विरूपकः ॥ तेषां गणशतानीका उद्धतानां महारमणाम् ॥ १४३ ॥ प्रायेणा
नुचरन्त्येते शंकरं जगतः प्रभुम् ॥ दैत्यराजेन कुंभेन महाकाया महात्मना ॥ १४४ ॥ उत्पादिता महावीर्या महाबलपराक्रमाः ॥ कापिलेया महा
वीर्या उदीर्णा दैत्यराक्षसाः ॥ १४५ ॥ कपिलेन च यक्षेण केशिन्यां ह्यपरे जनाः ॥ उत्पादिता बलवता उदीर्णा यक्षराक्षसाः ॥ १४६ ॥ केशिनी दुहि
ता चैव नीला याः सुद्वराक्षसी ॥ आलंबेयेन जनिता नैकाः सुरसिकेन हि ॥ १४७ ॥ नैला इति समाख्याता दुर्जया घोरविक्रमाः ॥ चरति पृथिवीं
दुस्तां तत्र ते देवलौकिकाः ॥ १४८ ॥ बहुत्वाच्चैव सर्गस्य तेषां वक्तुं न शक्यते ॥ तस्यास्त्वपि च नीलाया विकचा नाम राक्षसी ॥ १४९ ॥ दुहिता
सुताश्च विकचा महासत्त्वपराक्रमाः ॥ विरूपकेन तस्यां वै नैर्ऋतेन इह प्रजाः ॥ १५० ॥ उत्पादिताः सुघोराश्च शृणु तास्त्वनुपूर्वशः ॥ दंष्ट्राकराला

म. भा.
उपो. पा ३
अ. ७

॥ ८५ ॥

विकृता महाकर्णा महोदराः ॥ १५१ ॥ हारका भीषकाश्चैव तथैव कामकाः परे ॥ रेवाकाः पिशाचाश्च वाहकास्त्रासकाः परे ॥ १५२ ॥ भूमिराक्षसका
 ह्येते मंदाः परुषविक्रमाः ॥ चरन्त्यदृष्टपूर्वास्तु नानाकारा ह्यनेकशः ॥ १५३ ॥ उत्कृष्टबलसत्त्वा ये तेषां वै खेचराः स्मृताः ॥ लक्षमात्रेण चाकार्षी स्व
 रूपात्स्वरूपं चरन्ति वै ॥ १५४ ॥ एतेर्व्याप्तमिदं विश्वं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ भूमिराक्षसकैः सर्वैरनेकैः शुद्रराक्षसैः ॥ १५५ ॥ नानाप्रकारैराक्रांता नाना
 देशाः समंततः ॥ समासाभिहिताश्चैव ह्यष्टौ राक्षसमातरः ॥ १५६ ॥ अष्टौ विभागा ह्येषां हि व्याख्याता अनुपूर्वशः ॥ भद्रका निकराः केचिद्वज्र
 निष्पत्तिहेतुकाः ॥ १५७ ॥ सहस्रशतसंख्याता मर्त्यलोकविचारिणः ॥ पूतना मातृसामान्यास्तथा भूतभयंकराः ॥ १५८ ॥ बालानां मानुषे लोके ग्रहा
 मरणहेतुकाः ॥ स्कन्दग्रहादयो हास्या आपकास्त्रासकादयः ॥ १५९ ॥ कौमारास्ते तु विज्ञेया बालानां ग्रहवृत्तयः ॥ स्कन्दग्रहविशेषाणां मायि
 कानां तथैव च ॥ १६० ॥ पूतना नाम भूतानां ये च लोकविनायकाः ॥ एवं गणसहस्राणि चरन्ति पृथिवीमिमाम् ॥ १६१ ॥ यक्षाः पुण्यजना नाम
 पूर्णभूदाश्च ये स्मृताः ॥ यक्षाणां राक्षसानां च पौलस्त्यागस्तयश्च ये ॥ १६२ ॥ नैर्ऋतानां च सर्वेषां राजाभूदलकाधिपः ॥ यक्षा दृष्ट्या पितृ
 तीह नृणां मांसमसृग्वासे ॥ १६३ ॥ रक्षांस्यनुप्रवेशेन पिशाचैः परिपीडनैः ॥ नर्वलक्षणसंपन्नाः समासैश्चापि दैवतैः ॥ १६४ ॥ भास्वरा बलवंतश्च
 ईश्वराः कामरूपिणः ॥ अन्ताभिभाव्या विक्रांताः सर्वलोकनमस्कृताः ॥ १६५ ॥ सूक्ष्माश्चौजस्विनो मेध्या वरदा याज्ञिकाश्च वै ॥ देवानां लक्षणं
 ह्येतदसुराणां तथैव च ॥ १६६ ॥ हीना देवैस्त्रिभिः पादैर्गंधर्वाप्सरसः स्मृताः ॥ गंधर्वेभ्यस्त्रिभिः पादैर्हीना गुह्यकराक्षसाः ॥ १६७ ॥ ऐश्वर्यही
 ना रक्षोभ्यः पिशाचास्त्रिगुणं पुनः ॥ एवं धनेन रूपेण आयुषा च बले न च ॥ १६८ ॥ धर्मैश्वर्येण बुद्ध्या च तपःश्रुतपराक्रमैः ॥ देवासुरेभ्यो हीयं
 ते त्रीन्दीप्तिपादान्परस्परम् ॥ १६९ ॥ गंधर्वाद्याः पिशाचांताश्च नसो देवयोनयः ॥ अतः शृणुत भद्रं वः प्रजाः क्रोधवशान्वयाः ॥ १७० ॥ क्रोधायाः
 कन्यका जज्ञे द्वादशैवात्मसंभवाः ॥ ता भार्या पुलहस्यासन्नामतो मे निबोधत ॥ १७१ ॥ मृगी च मृगमन्दा च हरिभद्रा त्विरावती ॥ भूता च कपि
 शा दंष्ट्रा ऋषा तिर्या तथैव च ॥ १७२ ॥ धेता च सग्मा चैव सुरसा चेति विश्रुता ॥ मृग्यास्तु हरिणाः पुत्रा मृगाश्चान्ये शशास्तथा ॥ १७३ ॥ न्य
 कवः शरभा ये च रुखः पृषताश्च ये ॥ ऋक्षाश्च मृगमंदाया गवयाश्चापरे तथा ॥ १७४ ॥ महिषोष्ट्वराहाश्च गवदगा गौरसुखास्तथा ॥ हय्यास्तु हर
 यः पुत्रा गोलिंगूलास्तरक्षवः ॥ १७५ ॥ वनराः किन्नराश्चैव मायुः किंपुरुषास्तथा ॥ सिंहा व्याघ्राश्च नीलाश्च द्वापिनः क्रोधिताधराः ॥ १७६ ॥ सर्पा
 मर्कटाः प्राहा मार्जारा मूषिकाः परे ॥ मंडूका नकुलाश्चैव गच्छका वनगोचराः ॥ १७७ ॥ हंसं तु प्रथमं जज्ञे पुलहस्य वरं शुभा ॥ रणचंद्रं शत

ब. पु.
॥ ८६ ॥

सुखं दस्सुसमथापि च ॥ १७८ ॥ हरितं हरिकर्णं भीषणं शुभलक्षणम् ॥ प्रथितं मयितं चैव हरिणं लांगलिं तथा ॥ १७९ ॥ धेताया जज्ञिरे वीरा
दश वानरपुंगवाः ॥ ऊर्ध्वदृष्टिः कृताहारः सुवृत्तो विनतो बुधः ॥ १८० ॥ पारिजातः सुजातश्च हरिदासो गुणाकरः ॥ क्षेममूर्तिश्च बलवान् राजानः सर्व
स्य ते ॥ १८१ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च कलवंतः सुदुःसहाः ॥ अशक्याः सम्पदे जेतुं देवदानवमानवैः ॥ १८२ ॥ यत्रभूतपिशाचैश्च गक्ष
समुज्ज्वले ॥ नक्षत्राश्च विषैरन्यैर्धृतुरेषां विधीयते ॥ १८३ ॥ असंगतयः सर्वे पृथिव्यां व्योम्नि चैव हि ॥ पाताले च जले वायौ ह्यविनाशिन
स्य ते ॥ १८४ ॥ दशकोटिदशानि दशार्बुदशतानि च ॥ महापद्मसहस्राणि महापद्मशतानि च ॥ १८५ ॥ दशार्बुदानि कोटीनां सहस्राणां
शतं शतम् ॥ नियुतानां सहस्राणि निसर्वाणां तथैव च ॥ १८६ ॥ दशार्बुदानि कोटीनां षष्टिकोटिस्तथैव च ॥ अर्बुदानां च लक्षांस्तु कोटीशत
मपापरम् ॥ १८७ ॥ दशपद्मानि चाप्यानि महापद्मानि वै नव ॥ संख्यातानि कुलीनानां वानराणां तरस्विनाम् ॥ १८८ ॥ सर्वे तेजस्वि
नः दूराः कायरूपा महाबलाः ॥ दिव्याभरणवेष्टाश्च द्वाप्यभ्यादितामयः ॥ १८९ ॥ यष्टारः सर्वज्ञानां सहस्रातदक्षिणाः ॥ मुकुटैः कुण्डलैर्दरैः
चूडैः समलंकृताः ॥ १९० ॥ देवदेवांगविद्यासो नीतिशास्त्रविचक्षणः ॥ अस्त्राणां मोक्षने चापि तथा संहारकर्मणि ॥ १९१ ॥ दिव्यमंत्रपुरस्कारा
विष्णुमंत्रपुरस्कृताः ॥ समर्था बलिनः शूराः सर्वशस्त्रप्रहारिणः ॥ १९२ ॥ दिव्यरूपधराः सौम्या जराभरणवर्जिताः ॥ कुलानां च सहस्राणि दश
सहस्राणि च ॥ १९३ ॥ चतुर्ध्वजैरुपबन्धेन हेमकुटे हिमाद्रये ॥ नीले श्वेतनमे चैव निष्ये गङ्गायने ॥ १९४ ॥ द्वीपेषु सतसु तथा या गुहा
ये च वसताः ॥ निलयास्तेषु ते प्रोक्ताः विश्वकर्मकृताः स्वयम् ॥ १९५ ॥ पुरैश्च विविधाकारैः प्राकारैश्च विश्रुतिः ॥ सर्वतुरमणीयास्ते सुखानानि च
विश्रुताः ॥ १९६ ॥ सुहृद्विषु सप्यासु पुष्पमण्डपसोदितः ॥ आलेप्यैश्च विविधैर्विचित्रैश्च कौस्तुभैस्तथा ॥ १९७ ॥ सर्वैरनसमाकीर्णो मानसी
विष्णुसुतः ॥ १९८ ॥ देवदेवस्यैव स्यात् ॥ पुत्रास्ते वै शूरास्ते स्ताः ॥ धार्मिकाश्च कौर्त्तव्या सुवर्तोऽपि महाबलाः ॥ २०० ॥ अधुदाः सर्वस
त्त्वैश्च देवैश्च कृतान्विताः ॥ अस्त्राणि च सत्यसंज्ञा वानर्यैः सुअस्त्रिणः ॥ २०१ ॥ शिवाश्च कृष्णवर्त्तुः क्षापरपरिनिहिताः ॥ वनारण्यकारभूतो हि
वन्तः ॥ २०२ ॥ अस्त्राणि निमित्तं कोपेषु सत्यवर्त्तुः सुवर्त्तुः ॥ कर्त्तव्यमपराधिनैः सर्वपापविनाशनः ॥ २०३ ॥ धन्यः पुण्यो
वन्तः ॥ २०४ ॥ तेषां वीर्यवर्त्तुः सत्यपुण्यवर्त्तुः ॥ २०५ ॥ सर्वदेवैश्च तन्मते वन्द्यो नामोऽग्रेऽहली ॥ व्यासस्य आशिः

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७

५

॥ ८६ ॥

पञ्च स्वसागश्च तथास्य वै ॥ २०५ ॥ तांस्तथा न्यातुर्हंपु वानरंषु कृतान्मसु ॥ प्रतिपादिता स्वयं भ्रात्रा भातृदारास्तथैव च ॥ २०६ ॥ व्याघ्रस्य
 तु सुतो जज्ञे शरभो लोकविश्रुतः ॥ शरभस्यापि विट्वांसां भ्रातरां वीर्यसंभवाः ॥ २०७ ॥ गजानो वानराणां च सर्वधर्मप्रतिष्ठिताः ॥ शरभस्य
 सुतो यीमाञ्जुको नाम महाबलः ॥ २०८ ॥ तस्यापि पुत्रो बलवान्व्याघ्री जठरसंभवः ॥ समतः सर्वशूराणां चक्रवर्ती दुरासदः ॥ २०९ ॥ ऋक्षो
 नाम महतेजाः सर्ववानरयूथपः ॥ हंता सदैव शत्रूणां सर्वास्त्रविधिपाग्नः ॥ २१० ॥ तस्मै तादृग्विशिष्टाय सुतां गुणगणैर्भुताम् ॥ प्रजापतिरुपादाय
 कन्यां हेमविभूषिताम् ॥ २११ ॥ विरजो विरजां तस्मै प्रत्यपादयदंजसा ॥ पाणिं जग्राह तस्यास्तु ऋक्षो वानरयूथपः ॥ २१२ ॥ दर्शनीयाऽनवद्यार्गी
 सा कन्या चारुहासिनी ॥ चक्रे तां महेंद्रस्तु दृष्ट्वा वै प्रियदर्शनाम् ॥ २१३ ॥ तेन तस्यां सुतो जातो बाली विक्रमपौरुषः ॥ विरजायां महेंद्रेण
 महेंद्रसमविक्रमः ॥ २१४ ॥ तथा स्वांशो भानुना वै तस्यामेव यथाविधि ॥ रहस्युत्पादितः पुत्रः सुग्रीवो हरियूथपः ॥ २१५ ॥ ऋक्षो दृष्ट्वा तु
 तनयो बलरूपश्रिया युतौ ॥ हर्षं चक्रे सुविपुलं सर्ववानरयूथपः ॥ २१६ ॥ सोऽभ्याषिचत्सुतं ज्येष्ठं बालिनं हेममालिनम् ॥ अभिषिक्तस्ततो लावी
 सुग्रीवानुगतो बली ॥ २१७ ॥ कार्यामास राज्यं च दिवि देवेश्वरो यथा ॥ सुषेणस्य सुता चापि भार्या तस्य महात्मनः ॥ २१८ ॥ तारा नाम
 महाप्राज्ञा ताराधिपानिभानना ॥ सुषुवे सापि तनयमंगदं कनकांगदम् ॥ २१९ ॥ अंगदस्यापि तनयो जातो भीमपराक्रमः ॥ मैदस्य ज्येष्ठ
 कन्यायां ध्रुवो नाम महायशः ॥ २२० ॥ सुग्रीवस्य रुमा भार्या पनसस्य सुता शुभा ॥ तस्यापि च सुता जातास्त्रयः परमकीर्त्तयः ॥ २२१ ॥
 तेषां दारांस्तथाऽसाद्य सुन्वरूपान्बली ततः ॥ बालिनः पार्श्वतोऽतिष्ठत्सुग्रीवः सह दानैः ॥ २२२ ॥ बहुन्वर्षगणानुग्रो भ्रात्रा सह यथाऽमरः ॥
 केसरी कुंजरस्याथ सुतां भार्यामावेदत ॥ २२३ ॥ अंजना नाम सुभागा गत्वा पुंसवने शुचिः ॥ पर्युपास्ते च तां वायुर्योवनादेव गर्विताम्
 ॥ २२४ ॥ तस्यां जातस्तु हनुमान्बाभुना जगदाधुना ॥ ये ह्यन्ये केसरिसुता विख्याता दिवि चेह वै ॥ २२५ ॥ ज्येष्ठस्तु हनुमांस्तेषां मतिमांस्तु
 ततः स्मृतः ॥ श्रुतिमान्केतुमांश्चैव मतिमान्धृतिमानपि ॥ २२६ ॥ हनुमद्भ्रातरो ये वै ते दारैः सुप्रतिष्ठिताः ॥ स्वानुरूपैः सुताः पित्रा पुत्रपौत्रसमन्विताः
 ॥ २२७ ॥ ब्रह्मचारी च हनुमाच्छास्त्रोपदेशो योजितः ॥ सर्वलोकानपि रणे यो योद्धुं च समुत्सहेत् ॥ २२८ ॥ जवे जवे च वित्तं वैनतेय इवा
 परः ॥ अग्निपुत्रश्च कल्याणलः परसुदुर्भयः ॥ २२९ ॥ क्षेत्रे कनकविंदोस्तु जातो वानरपुंगवः ॥ तथात्वन्त्ये महाभागा बलवंतश्च वानराः ॥ २३० ॥
 सप्रधानास्तु विज्ञेया हरियूथपपुत्राः ॥ तारश्च कसुमश्चैव पनसो मध्ममादनः ॥ २३१ ॥ रूपश्रीर्विभवश्चैव मवयो विकटः सरः ॥ सुषेणः सधनुश्चैव

ब. पु.
॥ ८७ ॥

मुवांघुः शतदुंदुभिः ॥ २३२ ॥ विकचः कपिलो गैद्रः पारियात्रः प्रभंजनः ॥ कुंजगः शरभो दंष्ट्री कालस्यातैर्महाकुलः ॥ २३३ ॥ नंद कंदरसे
नश्च नलो वारुणिव च ॥ चिरवः कस्वस्ताम्रश्चित्रयोधी ग्रीवः ॥ २३४ ॥ भीमः शतबलिश्चैव कालवक्रोऽजलो नलः ॥ यक्षास्ते गहनश्चैव
दृष्टः पंचरथस्तथा ॥ २३५ ॥ पारिजातो महादीपः सुतपा बलसागरः ॥ श्रुतायुविजयापांक्षी गुम्फे ॥ यथाशक्तः ॥ २३६ ॥ दर्शनतास्मदो
त्रश्च शालिहोत्रोऽथ सर्पगः ॥ पुंश्चुचावरगात्रश्च चारुरूपश्च शतजित ॥ २३७ ॥ विकटः कयदा धीमं विरभः सुगतकः ॥ मंत्रा प्रोक्तः सगो
विभ्रांतश्चारुदासवान् ॥ २३८ ॥ क्षणक्षणमिताहारो दृढभक्तिः प्रमदंनः ॥ जात्रलिः पंचसुहृदो बलवत् सज्जितः ॥ २३९ ॥ पयःकार्त्तः शुभः
क्षत्रो विदुकेतुः सहस्रपात् ॥ नवाक्षो हरिनेत्रश्च जीमूतोऽथ बलाहकः ॥ २४० ॥ राज्ञो नश्यन्तामा च सुहृदः वृजाकः ॥ वीरबाहुः कृता कुंडो
कृतकृत्यः शुभक्षणः ॥ २४१ ॥ द्विविदः कमदो भासः सुमुखः सुमुखकः ॥ विकटः कयदाश्चैव जनेन उपाहृतः ॥ २४२ ॥ गवाक्षो नन्दवश्च
सुकेतुर्विमलाननः ॥ सहस्वारः शुभक्षेत्रः पुष्पध्वंसो विलोहितः ॥ २४३ ॥ नवतंद्रो यदुगुणः यमनेन मरीचमान् ॥ गोधामा च धनेशश्च
गोलांगूलश्च नेत्रवान् ॥ २४४ ॥ इत्येते हरयः क्रांताः प्राधान्येन यथार्थतः ॥ बहुवाचा योऽयानां न शक्यमभिवाणितुम् ॥ २४५ ॥
नागकोटीदशबले एकैकस्य प्रतिष्ठितम् ॥ सर्वानरसैन्यस्य सप्तद्वीपस्थितस्य तु ॥ २४६ ॥ क्रिष्णकामाश्रितो वाला राजाऽसीच्छत्रुतापनः ॥
रणे निगूह्य वामेन भुजेन स महाबलः ॥ २४७ ॥ विदुभ्यः पार्श्वे संस्थाप्य गवणं ध्यानमास्थितः ॥ मोहार्त्तिकी गतिं गत्वा चतुःपार्श्वानुपस्पृशन्
॥ २४८ ॥ समुद्रं दक्षिणं पूर्वपश्चिमं च तथोत्तरम् ॥ मनोवायुगतिभूर्त्वा वाली व्यपगतकमः ॥ २४९ ॥ स निर्जित्य महावीर्यो रावणं लोकराव
णम् ॥ वाली बाहुविनिर्मुक्तं विह्वलं नष्टचेतसम् ॥ २५० ॥ वृक्षमूलप्रदेशे च स्थापयित्वा बलोकटः ॥ सिच्यांभस्ता सुशीतेन ह्यापादतलमस्त
कात् ॥ २५१ ॥ स च तं लब्धसंज्ञं च कृत्वा विस्मयमास्थितः ॥ उवाच गणचंडं तं गक्षसेंद्रं कपीश्वरः ॥ २५२ ॥ भो भो राक्षसराजेंद्र महेंद्रसम
विक्रम ॥ असंख्येयं बलं जित्वा यमं ससचिवं गणे ॥ २५३ ॥ वरुणं च जवेन च शशिने आस्करं तथा ॥ मरुद्वणं तथा रुद्रानादित्यानश्विनो वसुन्
॥ २५४ ॥ दैतयान्कालकेयश्च दानवान्सुमहाबलान् ॥ सिद्धान्तैव गंधर्वान्यक्षक्षोभुजगमान् ॥ २५५ ॥ पक्षिणां प्रवरांश्चैव ग्रहनक्षत्रतारकाः ॥
तथा भूतपिशाचांश्च विबृद्धबलदर्पितान् ॥ २५६ ॥ मानुषाणां नृपांश्चैव शतशोऽथ सहस्रशः ॥ कथमीदृग्गुणो भूत्वा मनोवायुसमो जवे ॥ २५७ ॥
शक्तोऽसि चालने मेरोः कृतांत उर दुजयः ॥ विद्राव्य सर्वोल्लोकेषु वीरान्परपुरुजयः ॥ २५८ ॥ बलेग्गानिकल्पैश्च समीकृत्य च पर्वतान् ॥

म. भा.
उपो.पा.३
अ. ३

३७

॥ ८७ ॥

विमोक्ष्य सागरान्सप्त सप्तकृत्यो महारथः ॥ २५९ ॥ निर्विकारो जयप्रेषुः स्मयमानो बलादली ॥ दुर्वलेन मया कृतो वानसेष विरोधः ॥ २६० ॥
 विमोक्ष्य शमो बलवानपि दुर्जयः ॥ प्रवृद्धि हेतुवा केन ब्रह्मज्ञसप्तपुगवं ॥ २६१ ॥ अमयं ते मया दत्तं विश्वस्तो यम ते न मीः ॥ वपुः
 विमोक्ष्य भुत्वा वपुः प्रवापवान् ॥ २६२ ॥ उवाच भयसंभिन्नः सात्वत्पूर्वमिदं वचः ॥ असंशयं जिताः सर्वे मया देवासुरा रणे ॥ २६३ ॥
 विमोक्ष्य बलवान् मयाप्यदितः क्वचित् ॥ तस्मिन्मम त्वया सार्द्धं सौहृदं भयवर्जितम् ॥ २६४ ॥ मत्तो भवेन्न ते वीर कदाचिद्दे रणाजिरम् ॥
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २६५ ॥ जगाम लंकां सगणः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ २६६ ॥
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २६७ ॥ दक्षिणाभिः प्रवृद्धाभिः शतशोऽप्य सहस्रशः ॥ अग्निहो
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २६८ ॥ सर्वमेवानपि बहून्सर्वेदानसमन्वितान् ॥ तर्पयित्वाय देवांश्च देवेन्द्रं बहुभिस्तथा ॥ २६९ ॥
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७० ॥ राज्यं च पालयित्वा स कपीनामकुतोमयः ॥
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७१ ॥ बहून्वर्गगणजेमे सर्वराज्ञविशारदः ॥ यस्य देवमुनिर्गार्था जगौ यक्षेण नारदः ॥ २७२ ॥
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७३ ॥ न यज्ञद्वये
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७४ ॥ चक्रवर्ती महाप्राज्ञो बाली च कथितस्त्वया ॥ मारीडस्य तु नो ब्रूहि कथं मारीडता
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७५ ॥ सुत उवाच ॥ सृज्यमानेषु भूतेषु प्रजापतिरथ स्वयम् ॥ २७६ ॥ त्रैलोक्याद्यत्परं
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७७ ॥ पूर्वमंडं तु भगवानस्याश्वके तथोदरे ॥ तत्रावर्तत गर्भो वै अहस्ता
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २७८ ॥ बलं तेजोऽस्य गमिता निर्मिच्छसायिकं विभो ॥ २७९ ॥ उचुः प्रजापतिं मीता
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २८० ॥ नूनं कथं भविष्यामो नूनं नष्टा हि शाश्वत ॥ सर्वभूतानि यानीह
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २८१ ॥ तानि ब्रूयानि व विराडनिष्पत्ति न संशयः ॥ बर्द्धे स्थापितं तेजो बलं च द्विजसत्तम ॥ २८२ ॥ तत्संहर विधित्येह
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २८३ ॥ स चित्तयित्वा भगवान्प्रजापतिरथाशिपत् ॥ बलं चाडे चकाराथ तत्
 विमोक्ष्य बलवान् पुष्करे रक्षसेश्वरम् ॥ आजहार बहून्यज्ञानप्रपानसमावृतान् ॥ २८४ ॥ यदं तदं माहुर्यतेजः स शिशुर्मतः ॥ तत्तदरादिनिष्कांतं मृतापिडोपमं स तु ॥ २८५ ॥ प्रजापतिस्ततो दृष्ट्वा तदंडं वै

त्र. पु.

॥ ८८ ॥

दिवाकरोत् ॥ शकले द्वे समास्त्राय स एकस्मिन्प्रस्थत ॥ २८६ ॥ गर्भे दुर्बलभावेन युक्तं केचिदपि सक्तं ॥ तस्मिन्मुह्यन् चोत्पन्नचित्तस्य निवेद्य
च ॥ २८७ ॥ उवाचादित्यभावाच्च यस्मादंकेन वै स्मृतः ॥ तेन मार्तण्ड इति वै कथ्यते सुविता युवः ॥ २८८ ॥ तेजश्चैवाधिकं तस्यै निर्धमे प्रापिताम
हः ॥ ये ते अहंकपाले द्वे तद्वत् परमं मतम् ॥ २८९ ॥ नामौ पृथग्व्यवस्थाप्य ह्मावत्ये द्वौ प्रभुः ॥ उदरे प्रवेशयामास तस्याः स जननेच्छया
॥ २९० ॥ निरावत्यास्तथा जाताश्चकारौ लोकसंयताः ॥ निरोपवासा राजानो हस्तिनो बलवजराः ॥ २९१ ॥ ऐरावतोऽथ कुमुदो ह्यंजने वायनस्तथा ॥ उत्तरत्र
च वो मयस्तेषां वक्ष्यामि विस्तारम् ॥ २९२ ॥ मोऽयं प्रधानो लोकेऽस्मिन्नधिकेन्यमितौजसा ॥ भगवान्प्रसूयिता साक्षात्प्रभासयति रश्मिभिः ॥ २९३ ॥
निरालोकं जगदिदं लोकालोकांतरं विजाः ॥ बाह्यं तपोवृतं सर्वं तत्प्रमाणमशेषतः ॥ २९४ ॥ एतदुक्तं मया सर्वं यथावद्विजसत्तमाः ॥ श्रुतं भग
वतो व्यासात्पाराशर्यान्महात्मनः ॥ २९५ ॥ समत्कुमारेण पुरा प्रोक्तं वै वसुना पुरा ॥ विष्णुस्य बहुधा सप्त पुनस्त्यैः पृथक्पृथक् ॥ २९६ ॥ पुराणा
स्तुतुं श्रुत्वा पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ॥ अमयो विश्वत्येव जात्यंतरशतं मतः ॥ २९७ ॥ मार्तण्डजननं ह्येतद्देवस्य व्यवस्थितम् ॥ कथ्यते वा कथा
यस्य न तं विद्धि समानकम् ॥ २९८ ॥ न चाकाले त्रियतेऽस्य बाला अपि कदाचन ॥ ऋक्षस्य अग्निनी रक्ष वानरस्य बलीवसः ॥ २९९ ॥
मन्त्रात्यसिक्तशतसा जज्ञे शूरपरिग्रहम् ॥ ऋक्षराजं महाप्राज्ञं जांबवंतं यशस्विनम् ॥ ३०० ॥ तस्य जांबवती नाम सुता व्याघ्र्यामजायत ॥ वासु
देवस्य सा दत्ता पित्रा राजीवलोचना ॥ ३०१ ॥ तथान्ये ऋक्षराजस्य सुता जातु महाबलाः ॥ जयंतोश्च च सर्वज्ञो मृगराट् संवृतिर्जयः ॥ ३०२ ॥
मार्जारो बलिबाहुश्च कस्तुरजः श्रुतार्थकृत् ॥ भोजो राक्षसजिह्वैव पिशाचवनगोचरो ॥ ३०३ ॥ शरभः शलभश्चैव व्याघ्रः सिंहस्तथैव च ॥ तेषां
पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽप्य सप्तशराः ॥ ३०४ ॥ ऋक्षाणामेव तु मणो देवदामवपूजितः ॥ मार्जारस्य तु मार्जारा वाद्याः पुत्रा महाबलाः ॥ ३०५ ॥
वज्रः शतसाहस्राः सर्वे वीर्यसमन्विताः ॥ आचार्याः श्वापदादीनां शरमाणां महेजसः ॥ ३०६ ॥ स्वसदकाः पृषतादीनां सूचिकर्णाः च पक्षिणाम् ॥
अथपि प्लवने युक्तः सर्वसत्त्वावसादकाः ॥ ३०७ ॥ ग्रामेषु वनखंडेषु कोटरेषु महासु च ॥ छरेषु गृह्यर्षेषु गृह्यासावलंविनः ॥ ३०८ ॥ नानाम
सु संव्याः कुरालः ग्रामगोचराः ॥ तथा वनचराश्चैव स्वयात्समवस्थिताः ॥ ३०९ ॥ राज्ञो दिक्पराश्चैव संध्यासु च चरति ते ॥ नीलजी
वन्मर्गस्थ कपिला केकरारुणाः ॥ ३१० ॥ कृष्णवर्णास्तथा पिङ्गाः भक्तिचित्रास्तथापरे ॥ नखदंष्ट्राश्च घोर मयूरसमभाषणाः ॥ ३११ ॥
सर्पायाः सुतो जातो शूरो परमदुःमहो ॥ श्यामश्च शबलश्चैव यमस्यानुचरो स्मृतौ ॥ ३१२ ॥ तयोः पुत्रा दुसवर्षाः पुत्रपौत्रसमन्विताः ॥ इति

५. मा.

उपो.पा.३

अ. ७

॥ ८८ ॥

[illegible]

ब्र. पु.
॥ ८९ ॥

स्तरस्विनः ॥ नीचैर्बद्धाः कुले तस्य जायन्ते निबिडा गजाः ॥ ३४० ॥ सुप्रतीकस्तु वैरूप्यात्साम्नः सारूप्यमागतः ॥ तस्य प्रहारी संपातिः पृथुमेति
सुतास्त्रयः ॥ ३४१ ॥ प्राशवो दीर्घताल्बोष्ठाः सुविभक्ताशिरोरुहाः ॥ जायन्ते मृदुसंभोगा वंशे तस्य मतंगजाः ॥ ३४२ ॥ अंजनामंजनः साम्नो
विजज्ञे चांजनावती ॥ सुतौ जातौ तयोश्चापि प्रमाथिपुरुषौ स्मृतौ ॥ ३४३ ॥ महाविभक्तशिरसः त्रिगन्धजीमूतसन्निभाः ॥ सुदर्शनाः सुवर्ष्माणः
पद्माभाः परिमंडलाः ॥ ३४४ ॥ शूराः पीनायतमुखा गजास्तस्यान्वयेऽभवन् ॥ जज्ञे चांद्रमसः साम्नः कुमुदः कुमुदद्युतिः ॥ ३४५ ॥ पिंगलायां
जयार्थं जगृहुः सुराः ॥ ३४७ ॥ कृतार्थं विमृष्टास्ते पूर्वोक्ताः प्रययुर्दिशः ॥ एतेषां चान्वये जातान्विनीतांस्त्रिदशा ददुः ॥ ३४८ ॥ अंगाय लोमपादाय
सूत्रकाराय वै द्विपान् ॥ द्विरदौ रदनद्राभ्यां हस्ती हस्तात्करात्करी ॥ ३४९ ॥ वारणो वारणाहंती दंताभ्यां गर्जनाद्गजः ॥ कुंजरः कुंजचारित्वात्रागो नागस्य
यस्य यत् ॥ ३५० ॥ मत्तं यातीति मातंगो द्विपो द्वाभ्यां पिबन्स्मृतः ॥ सामजः सामजातत्वादिति निर्गन्धकमः ॥ ३५१ ॥ एषां जिह्वापरवृत्तिर्मुक्ता वै
चात्रिरापजा ॥ बलस्यानवबोधो यो या चैषां गूढमुष्कता ॥ ३५२ ॥ उभयं दंतिनामेतज्ज्ञेयं तु सुशापजम् ॥ देवदानगंधवपशाचोरगरक्षसाम् ॥
॥ ३५३ ॥ कन्यासु जाता दिग्भागैर्नानासत्त्वास्ततो गजाः ॥ संप्रतिश्च प्रसूतिश्च नामनिर्वचनं तथा ॥ ३५४ ॥ एतद्गजानां विज्ञेयमेषां राजा स
य यत् ॥ ३५५ ॥ गंगोद्भेदे सकेरुभ्यः सुप्रतीकस्य पत्तनम् ॥ अपरेणोत्कलं चैव कावेरीभ्यश्च पश्चिमम् ॥ ३५६ ॥ एकसूकात्मजस्येतद्वापनस्य
यत् स्मृतम् ॥ अपरेण तु लोहित्यमासिंधोः पश्चिमेन तु ॥ ३५७ ॥ पद्मस्येतद्रनं प्रोक्तमनुपर्वतमेव तत् ॥ मुना विजज्ञे भृतास्तु रुद्रस्यानुचरानिह ॥ ३५८ ॥
लंबकान् कर्णांश्च दीर्घांश्च वामनान्द्रस्वकान्समान् ॥ लंबकर्णान्प्रलंबौष्ठान् लंबजिह्वांस्तनूदरान् ॥ ३५९ ॥ एकमेत्रान्विहृषांश्च लंबस्फिक्स्थूल
पिष्टिकान् ॥ सकृष्णगौरात्रीलांश्च श्वेतान्वै लोहिताननान् ॥ ३६० ॥ बभूवै शबलान्ध्रम्रान्विकटून्नासमारुणान् ॥ मुंजकेशान्द्रुष्टरोम्णाः सर्पयक्षो
पपीतिनः ॥ ३६१ ॥ बहुशीर्षान्विपादांश्च द्वेकशीर्षान्शीर्षकान् ॥ चंडांश्च विकटांश्चैव निर्मितांश्च द्विजिह्वकान् ॥ ३६२ ॥ मुंडांश्च जटिलां
मेव कुब्जांश्च कान्सवामनान् ॥ सप्तश्रेष्ठसमुद्राद्रिनदीपुलिनैर्विनः ॥ ३६३ ॥ एककर्णान्महाकर्णाञ्चकुकर्णान्कर्णकान् ॥ दंष्ट्रिणो नखिनश्च निर्द
तांश्च विजिह्वकान् ॥ ३६४ ॥ एकहस्तान्द्रिहस्तांश्च त्रिहस्तांश्चाप्यहस्तकान् ॥ एकपादान्द्रिपादांश्च त्रिपादान्बहुपादकान् ॥ ३६५ ॥ महा

म. मा.
उपो.पा. ३
अ. ७

३
॥ ८९ ॥

योगान्महासत्त्वान्सुमनस्कान्महाबलान् ॥ सर्वत्रगानप्रतिधान्ब्रह्मज्ञान्कामरूपिणः ॥ ३६७ ॥ घोराङ्कूरांश्च मेघ्यांश्च मद्यमेघ्यान्सुवार्मिकान् ॥
 कूटदन्तान्महाजिह्वान्निशान्विकृताननान् ॥ ३६८ ॥ हस्तादांश्च मुखादांश्च शिरोदांश्च कपालिनः ॥ घन्विनो मुद्गरधरांसिखलम्बस्तथा ॥
 ३६९ ॥ दिग्वाससाश्चित्रवेषांश्चित्रमाल्यानुलेपनान् ॥ अत्रादान्पिशितादांश्च सुरापान्सोमपास्तथा ॥ ३७० ॥ केचित्सौम्या दिवाचराः ॥ नक्तंचराः खरस्पर्शा घोरास्तेषां निशाचराः ॥ ३७१ ॥ परत्वेन भयं देवं सर्वे ते गतमानसाः ॥ नैषां भार्याः स्त्रियाः
 पुत्रा वा सर्वे ते भूर्ध्वरेतसः ॥ ३७२ ॥ शतं तानि सदस्यानि भूतानामात्मयोगिनाम् ॥ भवपारिषदास्ते वै सर्वे भूताः प्रकीर्तिताः ॥ ३७३ ॥ कपिरा
 याश्च कूष्माण्डा जज्ञिरे च पुनःपुनः ॥ मिथुनेन पिशाचांश्च वर्णेन कपिशेन तु ॥ ३७४ ॥ कपिशत्वात्पिशाचास्ते सर्वे च पिशिताशनाः ॥ मुग्धानि
 षोडशाद्यानि वर्तमानस्तदन्वयः ॥ ३७५ ॥ नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि रूपतश्च तदन्वयम् ॥ छगलच्छगलाचैव वक्रो वक्रमुखी तथा ॥ ३७६ ॥ कुम्भरः
 पूरणा चैव सूची सूचीमुखस्तथा ॥ विषादश्च विपादी च ज्वाला चांगारकस्तथा ॥ ३७७ ॥ कुम्भपात्रश्च कुम्भी च प्रतुन्दश्च प्रतुन्दिका ॥ उपवीरश्च वीरा च सुलूख
 ल उलूखली ॥ ३७८ ॥ अकर्मकोकर्मकी च कुम्भदश्च कुम्भडिका ॥ पाणिपात्रः पाणिपात्री पांशुः पांशुमती तथा ॥ ३७९ ॥ नितुन्दश्च नितुन्दी च निष्ठ
 णो निष्ठुणी तथा ॥ बालादो केषणादी च प्रस्कन्दः स्कन्दिका तथा ॥ ३८० ॥ षोडशानां पिशाचानां गणाः श्लोकास्तु षोडश ॥ अजामुखा वक्रमुखा
 पूरणाः स्कन्दिनस्तथा ॥ ३८१ ॥ विषादांगारिकाश्चैव कुम्भपात्राः प्रतुन्दकाः ॥ उपवीरोलूखलिका अकर्मकाः कुम्भडिकाः ॥ ३८२ ॥ पांशवः पाणिपात्राश्च नै
 तुन्दा निष्ठुणास्तथा ॥ सूचीमुखोच्छेषणाकाः कलान्येतानि षोडश ॥ ३८३ ॥ इत्येता इमिजातास्तु कूष्माण्डानां प्रकीर्तिताः ॥ पिशाचास्ते पिशा
 च्यस्ताः सकुल्याः संप्रजज्ञिरे ॥ ३८४ ॥ वीमत्सं विकृताकारं पुत्रपौत्रमनंतकम् ॥ अतस्तेषां पिशाचानां लक्षणानि निबोधत ॥ ३८५ ॥ सर्वाङ्गेशा
 वृत्ताक्षा दंष्ट्रिणो नखिनस्तथा ॥ तिर्यग्नेत्राः परुषाः पिशाचास्ते इजामुखाः ॥ ३८६ ॥ अकर्मका इरोमाणोऽवाससश्चर्मवाससः ॥ कुम्भडकपि
 शाचास्ते प्रियमक्षाः सदाभयाः ॥ ३८७ ॥ वक्रमुखस्तथा वक्रशीलमतास्तथा ॥ ज्ञेया वक्राः पिशाचास्ते वक्रगाः कामरूपिणः ॥ ३८८ ॥ लं
 बा अकर्मकास्ते वृक्षवासोदनप्रियाः ॥ ३८९ ॥ उर्ध्वबाहुर्लोमाण उद्धताक्षाः यथालयाः ॥ मुञ्चन्ति पांशुमगेभ्यः पिशाचाः पांशवस्तु ते ॥ ३९० ॥
 भ्रमरीसंज्ञाः सुम्भाः सरालाश्चीरवाससः ॥ उपवीराः पिशाचास्ते श्मशानायतनाः सदा ॥ ३९१ ॥ निष्ठुणाश्च महाजिह्वा लेलिहाना सुलूखलाः ॥

म. पु.
॥ ९० ॥

चक्रवर्त्यभरणं रत्नचक्रश्च ते खलाः ॥ ३९३ ॥ पाणिप्रभाः पिशाचास्ते निमुहवलिभोजनः ॥ हस्तपृष्ठशिरसो विनतोदरपिण्डिकाः ॥ ३९४ ॥
पिशाचाः कुम्भपात्रास्ते अहधामानि भुञ्जते ॥ सुहमास्तु येमशाः पिपा दृष्टदृष्टश्चरंति ये ॥ ३९५ ॥ अनुकान्प्रचरंतीह निपुणास्ते पिशाचकाः ॥
आकपोदातिस्तस्याश्च लङ्घ्यन्तुलनासिकाः ॥ ३९६ ॥ शून्यागाराधियाः स्थूला पिशाचास्ते तु घुरणाः ॥ हस्तपादाकांततुंडा द्वस्वका सितिह
यः ॥ ३९७ ॥ बालावास्ते पिशाचा वै सुतिकावृद्धोभिनः ॥ पृष्ठतः पाणिपादाश्च पृष्ठतो वातरंहसः ॥ ३९८ ॥ विपद्दकाः पिशाचास्ते संग्रामे रुधि
राभ्याः ॥ नम्रका द्यनिकेताश्च कंबुसिंहादिपिडकाः ॥ ३९९ ॥ पिशाचाः स्कंदिनस्ते वै अन्य उच्छेषणादिनः ॥ षोडशैता हि जात्यस्ताः पिशाचानां
चकोसिताः ॥ ४०० ॥ एवाविद्यान्पिशास्तु दीनान्दृष्टानुकंपया ॥ ब्रह्मा तेभ्यो वरं प्रादात्कारुण्यदत्तपचेतसः ॥ ४०१ ॥ अंतर्धानं प्रजायां हि कामरु
पिपायेव चासंख्ये उभे प्रचारं च स्थानान्याजीवयेव च ॥ ४०२ ॥ हृदयि यानि भग्नानि शून्यान्कल्पजलानि च ॥ विध्वस्तानि च यानि स्मुरनाचारो
पिपायि च ॥ ४०३ ॥ असंख्येपलिप्तानि संस्कारैर्जिह्वानि तु ॥ राजमार्गैरप्यश्च निष्कुट्यश्चत्वरिणि च ॥ ४०४ ॥ द्वाराण्यदृष्टकांश्चैव
सिंहासंजमास्तथा ॥ पथो मयोऽथ तीर्थानि चैत्यकुला महापथम् ॥ ४०५ ॥ पिशाचा विनिविष्टा वै स्थानेष्वेतेषु सर्वशः ॥ अधार्मिको जनस्तेषाम्
सिंहे विहितः सुरैः ॥ ४०६ ॥ वर्णाश्रमाः संकरिकाः कुरुक्षिस्त्रिजनास्तथा ॥ ब्रह्मोपविशंधानाश्चोरा विश्वासव्यतिनः ॥ ४०७ ॥ एतेरन्येश्च च
पिपायोपाजितिरपि ॥ आस्त्रवन्ते क्रियामास्तु पिशाचास्तत्र देवता ॥ ४०८ ॥ यशुमांसोदवैदेभा तिलवृक्षैः सुगन्धैः ॥ धूपेदोदिकस्यैस्त्रि
लङ्घ्यन्ति ये ॥ ४०९ ॥ कुण्डलानि चैव वासांसि वृचः क्षुण्णसोऽप्ययः ॥ वक्त्रकास्तु कलमस्तेषां वै पर्वसंविपु ॥ ४१० ॥ पिशाचानामनुज्ञात्र ब्रह्म
चक्रिणो भवो ॥ सर्वभूतपिशाचावां गिरीणां गूलपाणिनाम् ॥ ४११ ॥ इहा स्वजन्मस्तु आन्तिहान्याभाश्च भगिनी ॥ द्विजिह्वश्च पुत्रास्त्रिज
ह्वश्च चारिणः ॥ ४१२ ॥ श्रमायस्तपि क्वात्स्न्येन प्रज्जर्ण्य विज्ञेयम् ॥ तस्य हृदयः पंच कथां कथानि ये नृपु ॥ ४१३ ॥ गीतापी
ठं कथं कृता चरिणश्च तमेव च ॥ अनुहृता च विज्ञेय तासां वै शृणुत प्रजाः ॥ ४१४ ॥ सहस्रं च मरुतः शरीरान्तिहोदिकाः ॥ इत्येवमपि
हि प्रसी भवो विस्तीर्णं चन्द्रे ॥ ४१५ ॥ मन्दारचतुर्विधा क्रिया मातुः संकल्पवशा ॥ जगत्त्रिभुवनं तापीना वैताल्यमाप्नुत ॥ ४१६ ॥
तथा सर्वविघ्नहर्ता भवति प्रकृतिरिणम् ॥ तथा सर्वविघ्नहर्ता भवति प्रकृतिरिणम् ॥ ४१७ ॥ मन्दारचतुर्विधा क्रिया मातुः संकल्पवशा ॥ जगत्त्रिभुवनं तापीना वैताल्यमाप्नुत ॥ ४१८ ॥

म. भा.
उपो. पा. ३.
अ. ७

॥ ९० ॥

[illegible]

ब. पु.
११

तमोऽपुल इत्येष गणः क्रोधवशान्वयः ॥ ४४४ ॥ पुलहस्यात्मजः सर्गस्ताम्रायास्तु निबोधत ॥ षट् कन्यास्त्वभिविख्यातास्ताम्रायाश्च विज
हि ॥ ४४५ ॥ गृध्री भासी शुकी कौची श्येनी च धृतराष्ट्रिका ॥ अरुणस्य च गृध्री तु वीर्यवंती महाबली ॥ ४४६ ॥ संपार्ति च जटायुं च
प्रसूता पत्तिसप्तमी ॥ संपार्तेर्विजयाः पुत्रा द्विरास्याः प्रसहाश्च ये ॥ ४४७ ॥ जटायुषः पुराःपुत्राः कंकगृध्राश्च कर्णिकाः ॥ भार्या गरुत्मतश्चैव
भासी कौची तथा शुकी ॥ ४४८ ॥ धृतराष्ट्री तथा श्येनी तास्वपत्यानि बन्धि ते ॥ शुकी गरुत्मतः पुत्रान्सुषुवे षट् परिश्रुतान् ॥ ४४९ ॥
अनेन विशिखं मुरुषं सुरसं बलिम् ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडानां महात्मनाम् ॥ ४५० ॥ चतुर्दश सहस्राणि पुराणां पन्नगाशिनाम् ॥
पुराणीप्रसिद्धाश्च तेषां वै वंशविस्तारैः ॥ ४५१ ॥ व्याप्तानि यानि स्थानानि तानि बक्ष्ये यथाक्रमम् ॥ शात्मलिङ्गीपमखिलं देवकूटं च
परित ॥ ४५२ ॥ मणिमतं च शैलेन्द्रं सहस्रशिखरं तथा ॥ पर्णमालं मुकुशं च शतशृंगं तथाऽचलम् ॥ ४५३ ॥ कौरं पंचशिखरं हेमकूटं च
परित ॥ प्रचंडबाहुप्रजवेदीपितैः पद्मरागिभिः ॥ ४५४ ॥ शैलशृंगाणि व्याप्तानि गारुडैस्तैर्महात्मभिः ॥ भासीपुत्राः स्मृता भासा उल्लुकाः
कंकगृध्राः ॥ ४५५ ॥ मयूराः कलर्विकाश्च कपोता लावतित्तिराः ॥ कौचा वाघ्रीणसाः श्येनाः कुररासारसा वकाः ॥ ४५६ ॥ इत्येवमादयोऽन्येऽ
पि कल्पिता ये च पक्षिणः ॥ धृतराष्ट्री तु हंसाश्च कलहंसाश्च भामिनी ॥ ४५७ ॥ चक्रवाकांश्च विहगान्सर्वाश्चैवौदकान्द्रिजान् ॥ श्येन्यनन्तं
विजये तु धूम्रो द्विजोत्तमाः ॥ ४५८ ॥ गरुडस्यात्मजाः प्रोक्ता इरायाः शृणुत प्रजाः ॥ इरा विजहो कन्या वै तिस्रः कमललोचनाः ॥ ४५९ ॥ वनस्प
तीनां वृक्षाणां वीरुषां चैव मातरः ॥ लता चैवालता चेति वीरुषा चेति तत्र या ॥ ४६० ॥ लता वनस्पतिर्जहो पुण्यादपि फलावधान् ॥ पुण्यैः फल
मिलिता सममुषत ॥ ४६१ ॥ गुल्मास्तथा लतावस्त्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ वीरुवस्तदपत्यं हि वंशश्चात्र समाप्यते ॥ ४६२ ॥ एते
वृक्षाद्या व्याख्याताः स्थापुर्जंगमाः ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च यैरिदं संततं जगत् ॥ ४६३ ॥ एष सर्वैकदेशस्य कीर्तितोऽग्रपथो मया ॥ भासी
पुत्राः प्रजासर्गः समासेन प्रकीर्तितः ॥ ४६४ ॥ न शक्यं व्यासतो वक्तुं वर्षाणां च शतैरपि ॥ अदितिर्धर्मशीला तु बलशीला दितिस्तथा ॥ ४६५ ॥
अदितिस्तथा सुमित्राशीला दुनुस्तथा ॥ गन्धरीला मुनिश्चैव क्रोधाऽध्ययनशीलिनी ॥ ४६६ ॥ भीमशीला क्षत्रिया तु क्रूरशीला राज्ञः
शीला ॥ क्रोधशीला तथा क्रूराः क्रोधा च शुचिशीलिनी ॥ ४६७ ॥ बाहशीला तु मित्रता ताया वै चातशीलिनी ॥ अश्वशीला तु शूरा

म. भा.
उपो.पा. ३
अ. ७

11 99 11

भक्षणे स्ना ॥ ४६८ ॥ अभवैल्लोकमातृणां शीलान्येतानि सर्वशः ॥ यतः शीलतो ॥ ४६९ ॥ रजःसत्त्वतमोदेतो
 धार्मिकाधार्मिकाश्च वै ॥ मातुस्तुल्याभिजाताश्च कश्यपस्यात्मजाः प्रभोः ॥ ४७० ॥ देवतासुगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ पिशाचाः वशश्चैव मृगाः
 पतंग्वारुधः ॥ ४७१ ॥ यस्माद्वाक्षायणोष्वेते जज्ञिरे मातुषीष्विह ॥ मनुष्यप्रकृतीस्तस्माद्देवादीश्च विजानते ॥ ४७२ ॥ यस्माच्च संभवः कृत्वा
 देवानां मानुषेष्विह ॥ मन्वन्तरेषु सर्वेषु तस्माच्चेष्टास्तु मानुषाः ॥ ४७३ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां मानुषाः साधकास्तु वै ॥ ततोऽर्वाकस्रोतसस्ते
 वै उत्पद्यन्ते सुरासुराः ॥ ४७४ ॥ जायन्ते कार्यसिद्धयर्थं मानुषेषु पुनःपुनः ॥ इत्येष वंशप्रभवः प्रसंख्यातस्तु विस्तरात् ॥ ४७५ ॥ सुराणामसुरा
 णां च गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ यक्षरक्षः पिशाचानां सुपर्णोरगपक्षिणाम् ॥ ४७६ ॥ व्यालानां शिखिनां चैव औषधीनां च सर्वशः ॥ कृमिकीटपतंगानां
 क्षुद्राणां जलचारिणाम् ॥ ४७७ ॥ पशूनां ब्राह्मणानां च श्रीमतां पुण्यलक्षणः ॥ आयुष्यश्चैव धन्यश्च श्रीमान् हितसुखावहः ॥ श्रोतव्यश्चैव सततं
 ब्राह्मश्चैवानसूयतः ॥ ४७८ ॥ इमं तु वंशं नियमेन यः पठेन्महात्मना ब्राह्मणवंद्यसंमते ॥ अपत्यलाभं लभते च पुष्कलं प्रियं धनं प्रेत्य च
 शोभनां गतिम् ॥ ४७९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे काव्यपेयवर्णन नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ सूत
 उवाच ॥ एवं प्रजासु मृष्टासु कश्यपेन महात्मना ॥ अविधितासु सर्वासु चरासु स्थावरासु च ॥ १ ॥ अभिषिञ्च्याधिपत्येषु तेषां सुख्यान्प्रजापतिः ॥
 ततः क्रमेण राज्यानि आदेषुमुपचक्रमे ॥ २ ॥ दिवानां वीरुधां चैव नक्षत्राणां ग्रहैः सह ॥ यज्ञानां तपसां चैव सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ ३ ॥ बृह
 स्पतिं तु विश्वेषां ददावंगिरसां पतिम् ॥ भृगुणामपि चैव कन्वं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ ४ ॥ आदित्यानां पुनर्विष्णुं वसुनामथ पावकम् ॥ प्रजापतीनां
 इक्षं च मरुतामथ वासवम् ॥ ५ ॥ देत्यानामथ राजानं प्रह्लादं दितिनंदनम् ॥ नारायणं तु साध्यानां रुद्राणां च वृषध्वजम् ॥ ६ ॥ विप्रचित्तिं च
 राजानं दानवानामथादिशत् ॥ अपां च वरुणं राज्ये राज्ञां वैश्वानरं तथा ॥ ७ ॥ यक्षाणां राक्षसनां च पार्थिवानां धनस्य च ॥ वैवस्वतं
 पिमूणां च यमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ ८ ॥ सर्वभूतपितामहं गिरिशं सुसुम्नाग्निम् ॥ शैलानां हिमवतं च नर्दनामथ सागरम् ॥ ९ ॥ गन्धर्वा
 णामधिपतिं चक्रं चित्ररथं तथा ॥ उच्चैःश्रवणमयानां रुद्रानां चाभ्यषेचयत् ॥ १० ॥ मृगाणामथ शार्दूलं गोवृषं च ककुद्भिनाम् ॥
 पक्षिणामथ सर्वेषां गरुडं पततां वरम् ॥ ११ ॥ गन्धर्वाणां मरुतां चैव भूतानामथ शरिणाम् ॥ समकलबलानां च वायुं बलवतां वरम् ॥ १२ ॥

६ पु.

सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषं नागानामथ वासुकिम् ॥ सरीसृपाणां सर्पाणां पत्तगानां च तक्षकम् ॥ १३ ॥ तालगणां नदीनां च मेघानां वषितस्य च ॥
आदित्यानामन्यतमं प्रज्जन्ममभिहितवान् ॥ १४ ॥ सस्तेगणानां च कर्णदेव तथा प्रभुम् ॥ ककुत्तामथ भासानामार्तवानां तथैव
च ॥ १५ ॥ यशाणां च विपशाणां मुहूर्ताणां च कर्णमात्रम् ॥ कर्णमात्रमात्रमात्रानां गतेत्यनयोस्तथा ॥ १६ ॥ गणितस्याथ योगस्य च
संज्ञां प्रभुम् ॥ प्रजापतेर्विरजसः पूर्वस्यां दिशि विष्णुम् ॥ १७ ॥ पुत्रं नाम्नं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ दक्षिणस्यां दिशि तथा कव
मस्य प्रजापतेः ॥ १८ ॥ पुत्रं शंखं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् ॥ पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमन्यतम् ॥ १९ ॥ केतुमंतं महात्मानं
राजानं चाभ्यषेचयत् ॥ तथा हिरण्यरोमाणं पतन्यस्य प्रजापतेः ॥ २० ॥ रदीन्वां दिशि बुद्धिपुत्रं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥ मनुष्याणामधिपतिं चक्रे
वैवस्वतं मनुम् ॥ २१ ॥ तैरियं पृथिवी सवा तप्तद्वीपा सपत्न्या ॥ यथादेशमद्यापि पश्चिमं प्राणाल्यते ॥ २२ ॥ स्वायंभुवतरे पूर्वं ब्रह्मणा
तेऽभिषेचिताः ॥ नृपाश्चैतेभिषिच्यन्ते मन्ववो ये भवन्ति वै ॥ २३ ॥ मन्वतरेऽप्युत्तरेऽपि गता ह्येतेषु पार्थिवाः ॥ एतज्जन्तेऽभिषिच्यन्ते प्राप्ते मन्वतरे
बुधः ॥ २४ ॥ अतीतानागताः सध्वं स्मृता मन्वतरेऽपि ॥ राज्ञोऽभिषिच्यन्ते बुधेऽभिषिच्यन्ते ॥ २५ ॥ बृहदेन विधिना सध्विराजः प्रतापवान् ॥
प्रतापुप्रस्य पुत्रास्तु प्रजासन्तानकाणां च ॥ २६ ॥ पुत्रेन नाम्नं राजानां पतिरीश्वरः ॥ कश्यपो गोत्रकामस्तु चचार परमं तपः ॥ २७ ॥
पुत्रो गोत्रकामोऽपि भवेतामिति चितवन् ॥ तस्य प्रध्यायमानस्य कश्यपास्य मङ्गलमनः ॥ २८ ॥ ब्रह्मणोऽपि सुतो पश्चान्प्रादुर्भूतो महौ
विजोतत ॥ २९ ॥ च्यवनस्य सुकन्यायां सुमेधाः समपद्यत ॥ निधुक्च तु दा पत्नी माता वै कुण्डयायिताम् ॥ ३० ॥ असितस्यैकपर्णायां
पतिः समपद्यत ॥ शांडिल्यानां कः श्रीमान् देवलः सुमहायशाः ॥ ३१ ॥ निधुवाः शांडिल्यैभ्यामप्यः पत्तास्तु काश्यपाः ॥ वज्रिप्रभृतयो
देवा वेदमस्तुः प्रजास्विमाः ॥ ३२ ॥ वज्रुर्गो च निष्कान्तं मनोर्द्वौकदशे प्रभोः ॥ अथानृषिष्टे तस्मिस्तु द्रापरे संप्रवर्तित ॥ ३३ ॥ मरुत्तम्य
वरिष्ठोऽस्तस्य पुत्रो दमः किल ॥ राज्यवर्द्धनकस्तस्य सुभक्तिस्तनुतो नरः ॥ ३४ ॥ वेदश्च ततस्तस्य बंधुमान्वेगवास्ततः ॥ बुधस्तस्य
भगवत्तस्य वृषादिदुर्द्विपतिः ॥ ३५ ॥ जेताद्युगसुतं राजा क्रापि ॥ ३६ ॥ तस्य चेलविला कन्यालंघनारभेमंमवा ॥ ३७ ॥ तस्यो

म. भा.
उपो. पा ३
अ. ८

१ तालगणपुत्रकाव्यमित्यर्थः । सस्तेगणपुत्राः कर्णदेव इति । नृपाश्चैतेभिषिच्यन्ते मन्ववो ये भवन्ति वै । तस्य चेलविला कन्यालंघनारभेमंमवा । ३७ ॥ तस्यो

३२ ॥

[illegible]

1. निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दीजिए

जातो विश्रवास्तु पौलस्त्यकुलवर्द्धनः ॥ बृहस्पतिवृहत्कीर्तिर्देवाचार्यस्तु कीर्तितः ॥ ३८ ॥ कन्यां तस्योपयेमे स नाम्ना वै देवार्पिनीम् ॥
 पुण्योत्कटां च वाकां च धुते मात्यवतस्तथा ॥ ३९ ॥ कैकसीं मालिनः कन्यां तासां तु शृणुत प्रजाः ॥ ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्य सुपुत्रं देवार्पि
 नी ॥ ४० ॥ दिव्येन विधिना युक्तमर्पेण च धुतेन च ॥ राक्षसेन च रूपेण आसुरेण बलेन च ॥ ४१ ॥ त्रिपादं सुमहाकायं स्थूलशीर्षं महाहनुम् ॥
 अष्टदंष्ट्रं हरिद्वंशं शंकुकर्णं विलोहितम् ॥ ४२ ॥ दम्बवाहुं प्रबाहुं च पिंगलं सुद्विभीषणम् ॥ वैवर्तश्चनसंपन्नं संबुद्धं चैव संभवात् ॥ ४३ ॥ पितृ
 दम्बाज्ज्वीतं तु कुबेरोयमिति स्वयम् ॥ बुध्नायां किंति शब्दोऽयं शरीरं केसुच्यते ॥ ४४ ॥ कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना वै तेन सोऽकितः ॥
 यस्माद्विश्रवसोऽपत्यं सादृश्याद्विश्रवा इव ॥ ४५ ॥ तस्माद्विश्रवणो नाम नाम्ना तेन भविष्यति ॥ ऋद्ध्यां कुबेरोऽजनयद्विश्रुतं नलकुबेरम् ॥ ४६ ॥
 रावणं कुम्भकर्णं च कन्यां शृणुत सी तथा ॥ विभीषणचतुर्थास्तु कैकस्यजनयत्सुतान् ॥ ४७ ॥ शंकुकर्णो दशमीवः पिंगलो रक्तमूर्धजः ॥ चतुष्प
 द्विरपिभुजो महाकायो महाबलः ॥ ४८ ॥ जान्यज्वनिभो दंष्ट्री लोहितग्रीव एव च ॥ राक्षसेनौजसा युक्ते रूपेण च बलेन च ॥ ४९ ॥ सत्पुत्रो
 जित्वैश्वराक्षसेव रावणः ॥ विसर्गदारुणः प्रो रावणो द्रावणस्तु सः ॥ ५० ॥ हिस्म्यकशिपुर्वासीद्रावणः पूर्णजन्मनि ॥ चतुर्गुणानि
 प्राप्तिं श्वे सप्तभ्रातृणां वर्षाणां च स रावणः ॥ देवतानामृषीणां च घोरं कृत्वा प्रजागम् ॥ ५१ ॥ प्रेतसुगो चतुर्विंशे रावणस्तपसः क्षयात् ॥ रासं वा
 श्वरं प्राप्य सप्तमः क्षयमायिमान् ॥ ५२ ॥ महोदरः प्रहस्तश्च महापार्श्वः खरस्तथा ॥ पुण्योत्कटायाः पुत्रास्ते कन्या कुम्भीमसी तथा ॥ ५३ ॥ त्रि
 भावगर्भजानाः सर्वे देवैरपि दुर्गसदा ॥ ५४ ॥ सन् लब्धकराः शूराः कुम्भपौत्रैः समन्विताः ॥ यस्तार्जुनं चैव सर्वेषां पौलस्त्या ये च राक्षसाः ॥ ५५ ॥
 तेषां चैव सत्पुत्रास्ते वै रक्षोगणास्त्रयः ॥ ५६ ॥ चतुर्धात्रा मन्त्राधाना वासाश्चैव दिवाचसः ॥ निशाचरगणास्तेषां चत्वारः कवि
 षिः सन्तः ॥ ५७ ॥ पौलस्त्या जैर्महोदरा आगस्त्याः कौशिकस्तथा ॥ इत्येताः सप्त तेषां वै जातयो राक्षसाः स्मृताः ॥ ५८ ॥ तेषां रूपं प्रवक्ष्यामि
 तेषां चैव शरीरानि ॥ ५९ ॥ तेषां चैव महाकाया महोदराः ॥ ६० ॥ अष्टदंष्ट्राः शंकुकर्ण उद्धरोमाण एव च ॥ आकर्णं हरितास्याश्च

म. पु.
॥ ९३ ॥

मुंजघ्नोर्ध्वमूर्धजाः ॥ ६४ ॥ स्थूलशीर्षाः सिताभाश्च ह्रस्वसक्थिप्रबाहवः ॥ ताम्रास्या लंबजिह्वोष्ठा लंबभ्रूस्थूलनासिकाः ॥ ६५ ॥ नीलांगा लोहि-
तग्रीवा गंभीराक्षा बिभीषणाः ॥ महाघोरस्वराश्चैव विकटोद्गर्धपिंडिकाः ॥ ६६ ॥ स्थूलाश्च तुंगनासाश्च शिलासंहनना दृढाः ॥ दारुणाभिजनाः
क्रूराः प्रायशः क्लिष्टकर्मिणः ॥ ६७ ॥ सकुंडलांगदापीडा मुकुटोष्णीषधारिणः ॥ विचित्राभरणाश्चित्रमाल्यगंधानुलेपनाः ॥ ६८ ॥ अन्नादाः पिशि-
तादाश्च पुरुषादाश्च ते स्मृताः ॥ इत्येतद्रूपसाधर्म्यं राक्षसानां स्मृतं बुधैः ॥ ६९ ॥ न समास्ते बले बुद्धौ युद्धे मायाकृते तदा ॥ पुलहस्य मृगाः
पुत्राः सर्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः ॥ ७० ॥ भूताः सर्पाः पिशाचाश्च सृमरा हस्तिनस्तथा ॥ वानराः किन्नराश्चैव मायुः किंपुरुषास्तथा ॥ ७१ ॥
प्रागप्येते परिक्रान्ता मया क्रोधवशान्वयाः ॥ अनपत्यः क्रतुर्ह्यस्मिन्स्मृतो वैवस्वतेऽतरे ॥ ७२ ॥ न तस्य पत्न्यः पुत्रा वा तेजः संक्षिप्य च
स्थितः ॥ अत्रेर्वशं प्रवक्ष्यामि तृतीयस्य प्रजापतेः ॥ ७३ ॥ तस्य पत्न्यस्तु सुंदर्यो दशैवासन्पतिव्रताः ॥ भद्राश्चस्य घृताच्यां वै दशाप्सरसि सूनवः
॥ ७४ ॥ भद्रा शूद्रा च मद्रा च शलभा मलदा तथा ॥ बला हला च सप्तैता या च गोचपलाः स्मृताः ॥ ७५ ॥ तथा तामरसा चैव रत्नकूटा च
तादृशः ॥ तत्र यो वंशकृच्चासौ तस्य नाम प्रभाकरः ॥ ७६ ॥ मद्रायां जनयामास सोमं पुत्रं यशस्विनम् ॥ स्वर्भानुना हते सूर्ये पतर्माने दिवो
महीम् ॥ ७७ ॥ तमोभिभूते लोकेऽस्मिन्प्रभा येन प्रवर्तिता ॥ स्वस्ति तेस्त्विति चोक्तो वै पतन्निह दिवाकरः ॥ ७८ ॥ ब्रह्मर्षेर्वचनात्तस्य न पपात
दिवो महोम् ॥ अत्रिश्रेष्ठानि गोत्राणि यश्चकार महातपाः ॥ ७९ ॥ यज्ञेष्वनिधनं च व सूरैर्यस्य प्रवर्तितम् ॥ स तासु जनयामास पुत्रानात्मसमान
कान् ॥ ८० ॥ दश तान्वै सुमहता तपसा भावितः प्रभुः ॥ स्वस्त्यात्रेया इति ख्याता ऋषयो वेदपारगाः ॥ ८१ ॥ तेषां द्वौ ख्यातयशसौ ब्रह्मिष्ठौ
सुमहौजसौ ॥ दत्तो ह्यनुमतो ज्येष्ठो दुर्वासास्तस्य चानुजः ॥ ८२ ॥ यवीयसी सुता तेषामबला ब्रह्मवादिनी ॥ अत्राप्युदाहरंतीमं श्लोकं पौराणिकाः
पुरा ॥ ८३ ॥ अत्रेः पुत्रं महात्मानं शांतात्मानमकल्मषम् ॥ दत्तात्रेयं तनुं विष्णोः पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ८४ ॥ तस्य गोत्रान्वयाज्जाताश्चत्वारः प्रथिता
भुवि ॥ श्यावाश्चा मुद्गलाश्चैव वाग्भूतकगावि स्थिराः ॥ ८५ ॥ एतेऽप्रीणां तु चत्वारः स्मृताः पक्षा महौजसः ॥ काश्यपो नारदश्चैव पर्वतोऽरुंधती
तथा ॥ ८६ ॥ जज्ञिरे मानसा ह्येतेऽरुंधत्यास्तन्निबोधत ॥ नारदस्तु वसिष्ठाचारुंधतीं प्रत्यपादयत् ॥ ८७ ॥ ऊर्ध्वरेता महातेजा दक्षशापात्तु नारदः ॥
पुरा देवासुरे तस्मिन्संग्रामे तारकामये ॥ ८८ ॥ अनावृष्ट्या हते लोके व्यग्रे शस्ते सूरैः सह ॥ वसिष्ठस्तपसा धीमाञ्जीवयामास वै प्रजाः ॥ ८९ ॥

१ पतेश्चानजार्थः ।

म. भा.
उपो.पा.३
अ. ८

॥ ९३ ॥

अनेकफलमूलिन्य औषधीश्च प्रवर्तयन् ॥ तास्तेन जीवयामास कारुण्यादौषधेन सः ॥ ९० ॥ अरुंधत्यां वसिष्ठस्तु शक्तिमुत्पादयत्सुतम् ॥ स्वागजं
 जनयच्छक्तिरदृश्यंत्यां पराशरम् ॥ ९१ ॥ काल्यां पराशराज्ज्ञे कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥ द्वैपायनादरण्यां वै शुको जज्ञे गुणान्वितः ॥ ९२ ॥ उदपद्यंत
 षडिमे पीवर्यां शुक्रसूनवः ॥ भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पंचमः ॥ ९३ ॥ कन्या कीर्तिमती चैव योगमाता धृतक्रता ॥ जननी ब्रह्मदत्तस्य
 पत्नी सा त्वणुहस्य च ॥ ९४ ॥ श्वेताः कृष्णाश्च पौराश्च श्यामधृम्नाश्च चंडिनः ॥ उष्मादा दारिकाश्चैव नीलाश्चैव पराशराः ॥ ९५ ॥ पराशरा
 णामष्टौ ते पक्षाः प्रोक्ता महात्मनाम् ॥ अत उद्ध्वं निबोध त्वीमं द्रुप्रमतिसंभवम् ॥ ९६ ॥ वसिष्ठस्य कर्पिजल्यां घृताच्यामुदपद्यत ॥
 कुणीति यः समाख्यात इन्द्रप्रमतिरुच्यते ॥ ९७ ॥ पृथोः सुतायां संभूतः पुत्रस्तस्याभवद्रसुः ॥ उपमन्युः सुतस्तस्य यस्येमे ह्यौपमन्यवः ॥ ९८ ॥
 मित्रावरुणयोश्चैव कुंडिनेयाः परिश्रुताः ॥ एकार्षेयास्तथा चान्ये वसिष्ठा नाम विश्रुताः ॥ ९९ ॥ एते पक्षा वसिष्ठानां स्मृता ह्येकादशैव
 तु ॥ इत्येते ब्रह्मणः पुत्रा मानसा अष्ट विश्रुताः ॥ १०० ॥ भ्रातरः सुमहाभागा येषां वंशाः प्रतिष्ठिताः ॥ त्रीँल्लोकान्वारयंतीमान्देव
 र्षिगणसंकुलान् ॥ १०१ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ व्याप्ता यैस्तु त्रयो लोकाः सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ १०२ ॥
 ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्धातपादे ऋषिवंशो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥
 कथं द्विवारवुत्पन्ना भवानी प्राक्सती तु या ॥ आसीद्वाक्षायणी पूर्वमुमा कथमजायत ॥ १ ॥ मेनायां पितृकन्यायां जनयञ्छैलराट्
 स्वयम् ॥ के वै ते पितरो नाम येषां मेना तु मानसी ॥ २ ॥ मेनाकश्चैव दौहित्रो दौहित्री च तथा ह्युमा ॥ एकपर्णा तथा चैव तथा चैव
 कपाटला ॥ ३ ॥ गंगा चापि सरिच्छ्रेष्ठा सर्वासां पूर्वजा तथा ॥ सर्वमेतत्त्वयोद्दिष्टं निर्देशं तस्य नो वद ॥ ४ ॥ श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते श्राद्धस्य
 च विधिं परम् ॥ पुत्राश्च के स्मृतास्तेषां कथं च पितरस्तु ते ॥ ५ ॥ कथं वा ते समुत्पन्नाः किं नामानः किमात्मकाः ॥ स्वर्गे वै पितरो ह्येते दवाना
 मपि देवताः ॥ ६ ॥ एवं वेदितुमिच्छामि पितॄणां सर्गमुत्तमम् ॥ यथा च दत्तमस्माभिः सार्द्धं प्रीणाति वै पितॄन् ॥ ७ ॥ यदर्थं ते न दृश्यंते तत्र किं
 कारणं स्मृतम् ॥ स्वर्गे तु के च वर्तन्ते पितरो नरके च के ॥ ८ ॥ अभिसंभाष्य पितरं पितुश्च पितरं तथा ॥ प्रपितामहं तथा चैव त्रिषु पिंडेषु ना
 मतः ॥ ९ ॥ नाम्ना दत्तानि श्राद्धानि कथं गच्छन्ति वै पितॄन् ॥ कथं च शक्तास्ते दातुं नरकस्थाः फलं पुनः ॥ १० ॥ के च ते पितरो नाम का

ब्र. पु.
॥ ९४ ॥

न्यजायते कथं पुनः ॥ केवा अपि पितृन्स्वर्गे यजंतीति हि नः श्रुतम् ॥ ११ ॥ एतदिच्छामि वै श्रोतुं विस्तरेण बहुश्रुत ॥ स्पष्टाभिधानमपि वै तद्वत्वा
न्यकुम्भसि ॥ १२ ॥ सूत उवाच ॥ अत्र वो कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ मन्वन्तरेषु जायते पितरो देवसूनुवः ॥ १३ ॥ अतीतानागताः
श्रेष्ठः कनिष्ठाः कर्मास्तु वै ॥ देवैः सार्द्धं पुरातीताः पितरोऽप्येतरेषु वै ॥ १४ ॥ वर्तते संप्रति ये तु तान्वै वक्ष्यामि निश्चयात् ॥ श्राद्धक्रियां
प्रमुखां आर्द्धदेवः प्रकर्तयेत् ॥ १५ ॥ देवान्सृजत ब्रह्मा र्मा यक्ष्यंतीति च वै प्रभुः ॥ तदुत्सृज्य तदस्मान्मयजंस्ते फलार्थिनः ॥ १६ ॥
ते शतं ब्रह्मणा मृता नष्टसंज्ञाभविष्यथ ॥ तस्मार्त्तिकविजानीत ततोऽलोकेषु मुह्यत ॥ १७ ॥ ते भूयः प्रफलाः सर्वे याचंति रम पितामहम् ॥ अनु
प्रक्षिप्य लोकानां पुनस्तान्ब्रवीत्प्रभुः ॥ १८ ॥ प्रायश्चित्तं कर्ष्वं वै व्यभिचारो हि वः कृत्स्नः ॥ पुत्रान्स्वान्परिपृच्छध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ॥ १९ ॥
ततस्ते स्वसुतांश्चैव प्रायश्चित्ताजिहृक्ष्वः ॥ अपृच्छन्संयतात्मानो विधिवच्च मिथो मिथः ॥ २० ॥ तेभ्यस्ते नियतास्मानः पुत्राः शंसुरनेकधा ॥
प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा कर्ष्वनः कर्मजानि च ॥ २१ ॥ ते पुत्रानब्रवीत्पिता लब्धसंज्ञा दिवौकसः ॥ यूयं वै पितरोऽस्माकं वैर्वयं प्रतिबोधिताः ॥ २२ ॥
वर्मा ज्ञानं च वैराग्यं कर्म करो वः प्रदीयताम् ॥ पुनस्तान्ब्रवीद्ब्रह्मा यूयं वै सस्यवादिनः ॥ २३ ॥ तस्माद्यदुक्तं बुष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा ॥
उक्तं च पितरोऽस्माकं चेति वै तनयाः स्वकाः ॥ २४ ॥ पितरस्ते भविष्यंति तेभ्योऽयं दीयतां वरः ॥ तेनैव वक्षसा ते वै ब्रह्मणः परमेष्ठिवः ॥ २५ ॥
पुत्राः पितृत्वमाजन्तुः पुत्रत्वं पितरः पुनः ॥ २६ ॥ तस्मात्ते पितरः पुत्राः पितृत्वं तेषु तस्मृतम् ॥ २६ ॥ एवं स्मृत्वा पितृन्पुत्राः पुत्रांश्चैव पितृस्तथा ॥
न्याजयन् पुनर्ब्रह्मा पितृनात्मविवृद्धये ॥ २७ ॥ यो ह्यनिष्टांश्चिदुग्र श्राद्धे क्रियां काचित्करिष्यति ॥ राक्षसा दानवाश्चैव फलं प्राप्स्यंति तस्य
तत् ॥ २८ ॥ श्राद्धैराप्यायिताश्चैव पितरः सोममव्ययम् ॥ आप्यायमाना बुष्माभिर्वर्द्धयिष्यंति नित्यशः ॥ २९ ॥ श्राद्धैराप्यायितः सोमो लोका
नाप्याययिष्यति ॥ कृत्स्नं सपर्वतवर्णं जंगमाजंगमैर्वृतम् ॥ ३० ॥ श्राद्धानि पुष्टिकामाश्च ये करिष्यंति मानवाः ॥ तेभ्यः पुष्टिं प्रजाश्चैव दास्यंति
पितरः सदा ॥ ३१ ॥ श्राद्धे येभ्यः प्रदास्यंति त्रीणिपदाभ्यामगोजतः ॥ सर्वत्र वर्तमानास्ते पितरः प्रपितामहाः ॥ ३२ ॥ तेषामाप्याययिष्यंति
श्राद्धदानेन वै प्रजाः ॥ इवमाज्ञा कृता पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ ३३ ॥ तेनैतत्सर्वथा सिद्धं दानमव्ययम् तवः ॥ ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो
वो व संतपः ॥ ३४ ॥ इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ॥ अम्योन्मपितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥ ३५ ॥ एतद्ब्रह्मवचः श्रुत्वा

१ अर्द्धदेव इति व्याख्यासलोप आर्धः ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ९

॥ ९४ ॥

स्यात्स्य विदितात्मनः ॥ पप्रच्छुर्मुनयो भूयः मृतं तस्माद्यदुत्तरम् ॥ ३३ ॥ ऋषय उचुः ॥ कियंतो वै मुनिगणाः कस्मिन्काले च ते
 मणाः ॥ पूर्वं तु देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ॥ ३७ ॥ मृत उवाच ॥ एतद्रोहं प्रवक्ष्यामि पितृसर्गमनुत्तमम् ॥ शंभुः कपञ्च यत्पूर्वं
 पितरं वै बृहस्पतिम् ॥ ३८ ॥ बृहस्पतिमुपासीनं सर्वज्ञानार्थकोविदम् ॥ पुत्रः शंभुस्मिं प्रश्नं पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ ३९ ॥ क एते पितसे ना
 म कियंतः के च नामसः ॥ समुद्रताः कथं चैते पितृत्वं समुपागताः ॥ ४० ॥ कस्माच्च पितरः पूर्वं यज्ञं पुष्पंति नित्यशः ॥ क्रियाश्च सर्वा कर्त्तसे
 श्राद्धपूर्वा महात्मनाम् ॥ ४१ ॥ कस्मै श्राद्धानि देयानि किं च दत्ते महाफलम् ॥ केषु चाप्यज्ञयं श्राद्धं तीर्थेषु च नदीषु च ॥ ४२ ॥ केषु वै सर्वमा
 प्रोति श्राद्धं कृत्वा द्विजोत्तमः ॥ कश्च कालो भवेच्छ्राद्धे विधिः कस्यानुवर्त्तते ॥ ४३ ॥ एतदिच्छामि भगवन्विस्तरेण यथा तथा ॥ व्याख्या
 तमनुपूर्व्येण यत्र चोदाहृतं मया ॥ ४४ ॥ बृहस्पतिस्त्रिदं सम्यगोवं पृष्टो महामतिः ॥ व्याजहारानुपूर्व्येण प्रश्नं प्रश्नविदां वरः ॥ ४५ ॥ बृहस्पति
 र्वाच ॥ कथयिष्यामि ते तात यस्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ विनयेन यथान्यायं मंभीरं प्रश्नपुत्तमम् ॥ ४६ ॥ द्यौस्तस्मिं पृथिवीं नक्षत्राणि दिशस्तथा ॥
 सूर्यामरुतमसौ चैव तथाऽहोरात्रमेव च ॥ ४७ ॥ न बभूवुस्तदा तात तमोभूतमभूजमत ॥ ब्रह्मैको दुस्वरं तत्र तताप परमं तपः ॥ ४८ ॥ शंभुस्तम
 ब्रह्मैक्यः पितरं ब्रह्मविस्तमम् ॥ सर्ववेदकतस्मात् सर्वज्ञानविदां वरः ॥ कीदृशं सर्वभूतेशस्तपस्तेषां प्रजापतिः ॥ ४९ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सर्वेषां
 तपसां यत्तत्तपो योगमनुत्तमम् ॥ ध्यायंस्तदा स भगवांस्तेन लोकानवाप्तुजत् ॥ ५० ॥ ज्ञानानि भूतमध्यानि लोका वेदाश्च सर्वशः ॥ योगानृता
 स्तदा सृष्टा ब्रह्मणा लोकचक्षुषा ॥ ५१ ॥ लोकाः संतानका नाम यत्र तिष्ठन्ति भास्वराः ॥ वैराजा इति विख्याता देवानां दिवि देवताः ॥ ५२ ॥
 योगेन तपसा युक्तः पूर्वमेव तदा प्रभुः ॥ देवानसृजत ब्रह्मा योगयुक्तान्सनातनान् ॥ ५३ ॥ आदिदेवा इति ख्याता महासत्त्वा महोजसः ॥ सर्वकाम
 प्रदाः पूज्या देवदानवमानवैः ॥ ५४ ॥ तेषां सप्त समाख्याता गणासैलोक्यपूजिताः ॥ अमूर्त्यस्त्येतेषां चत्वारस्तु समूर्त्यः ॥ ५५ ॥ उपरिष्ठा
 ज्यस्तेषां वर्त्तन्ते भावभूर्त्यः ॥ तेषामधस्ताद्वर्त्तते चत्वारः सूक्ष्मभूर्त्यः ॥ ५६ ॥ ततो देवास्ततो भूमिरेषा लोकपरंपरा ॥ लोके वर्त्तति ते ह्यस्मि
 स्तेभ्यः वर्जन्यसंभवः ॥ ५७ ॥ अन्नं भवति वै वृष्ट्या लोकानां संभवस्ततः ॥ आप्याययंति ते यस्मात्सोमं चान्नं च योगतः ॥ ५८ ॥ ऊचु
 स्तावै पितृस्तस्माच्छोकानां लोकस्तमाः ॥ मनोजवाः म्वधाभक्ष्याः सर्वकामपरिष्कृताः ॥ ५९ ॥ लोभमोहभयोपेता निश्चिन्ताः शोकव

ब्र. पु.
॥ ९५ ॥

जिताः ॥ एते योगं परित्यज्य प्राप्ता लोकान्सुदर्शनान् ॥ ६० ॥ दिव्याः पुण्या विपाप्मानो महात्मानो भवंत्युत ॥ ततो युगसहस्राणि जायन्ते
ब्रह्मवादिनः ॥ ६१ ॥ प्रतिलभ्य पुनर्योगं मोक्षं गच्छन्त्यमूर्तयः ॥ व्यक्ताव्यक्तं परित्यज्य महायोगबलेन च ॥ ६२ ॥ नश्यंत्युल्केव गगने क्षणा
द्विद्युत्प्रभेव च ॥ उत्सृज्य देहजालानि महायोगबलेन च ॥ ६३ ॥ निराख्योपास्यतां यांति सरितं सागरं यथा ॥ क्रियया गुरुपूजाभिर्यागं कुर्वन्ति
यत्नतः ॥ ६४ ॥ श्राद्धे प्रीतास्ततः सोमं पितरो योगमास्थिताः ॥ आप्याययन्ति योगेन त्रैलोक्यं येन जीवति ॥ ६५ ॥ तस्माच्छ्राद्धानि देयानि
योगानां यत्नतः सदा ॥ पितॄणां हि बलं योगो योगात्सोमः प्रवर्तते ॥ ६६ ॥ सहस्रशतविप्रान्वै भोजयेद्यावदागतान् ॥ एकस्तानपि मंत्रज्ञः
सर्वानर्हति तच्छृणु ॥ ६७ ॥ एतानेव च मन्त्रज्ञानभोजयेद्यः समागतान् ॥ एकस्तान्स्नातकः प्रीतः सर्वानर्हति तच्छृणु ॥ ६८ ॥ मंत्रज्ञानां सहस्रेण
स्नातकानां शतेन च ॥ योगाचार्येण यद्भुक्तं त्रायते महतो भयात् ॥ ६९ ॥ गृहस्थानां सहस्रेण वानप्रस्थशतेन च ॥ ब्रह्मचारिसहस्रेण योग
एव विशिष्यते ॥ ७० ॥ नास्तिको वाऽप्यधर्मो वा संकीर्णस्तस्करोऽपि वा ॥ नान्यत्र तारणं दानं योगेष्वहं प्रजापतिः ॥ ७१ ॥ पितरस्तस्य
तुष्यन्ति सुवृष्टेनेव कर्षकाः ॥ पुत्रो वाप्यथ वा पौत्रो ध्यानिनं भोजयिष्यति ॥ ७२ ॥ अलाभे ध्याननिष्ठानां भोजयेद्ब्रह्मचारिणम् ॥ तदलाभे
उदासीनं गृहस्थमपि भोजयेत् ॥ ७३ ॥ यस्तिष्ठेदेकपादेन वायुभक्षः शतं समाः ॥ ध्यानयोगी परस्तस्मादिति ब्रह्मानुशासनम् ॥ ७४ ॥ आद्य
एष गणः प्रोक्तः पितॄणाममितौजसाम् ॥ भावयन्सर्वलोकान्वै स्थित एष गणः सदा ॥ ७५ ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सर्वानपि गणान्पुनः ॥
संतर्ति संस्थितिं चैव भावनां च यथाक्रमम् ॥ ७६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे पितृकल्पो नाम नवमो
ध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सप्तैते जयतां श्रेष्ठाः स्वर्गे पितृगणाः स्मृताः ॥ चत्वारो मूर्तिमंतश्च त्रयस्तेषाममूर्तयः ॥ १ ॥
तेषां लोकान्विसर्गं च कीर्तयिष्ये निबोधत ॥ या वै दुहितरस्तेषां दौहित्राश्चैव ये स्मृताः ॥ २ ॥ लोकाः संतानका नाम यत्र
तिष्ठन्ति भास्वराः ॥ अमूर्तयः पितृगणास्ते वै पुत्राः प्रजापतेः ॥ ३ ॥ विराजस्य द्विजश्रेष्ठा वैराजा इति विश्रुताः ॥ एते वै पितरस्तात योगानां
योगवर्द्धनाः ॥ ४ ॥ अप्याययन्ति ये नित्यं योगायोगबलेन तु ॥ श्राद्धैराप्यायितास्ते वै सोममाप्याययन्ति च ॥ ५ ॥ अप्यायितस्ततः
सोमो लोकानाप्याययत्युत ॥ एतेषां मानसी कन्या मेना नाम महागिरेः ॥ ६ ॥ पत्नी हिमवतः पुत्रो यस्या मेनाक उच्यते ॥ पर्वतप्रवरः
सोऽयं कौचश्चास्य गिरेः सुतः ॥ ७ ॥ तिस्रः कन्यास्तु मेनायां जनयामास शैलराट् ॥ अपर्णामेकपर्णी च तृतीयामेकपाटलाम् ॥ ८ ॥ न्यग्रोधमे

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १०

॥ ९५ ॥

कपर्णा तु पाटलं त्वेकपाटला ॥ आश्रिते द्वे अपर्णा तु ह्यनिकेता तपोऽचरत् ॥ ९ ॥ शतं वर्षसहस्राणां दुश्चरं देवदानवैः ॥ आहारमेपर्णेन ह्येकपर्णा
 समाचरत् ॥ १० ॥ पाटलेनैव चैकेन व्यदधादेकपाटला ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे द्वे चाहारं वै प्रचक्रतुः ॥ ११ ॥ एका तत्र निराहारा तां माता प्रत्यभाषत ॥
 निषेधयंती सोमेति मातृस्नेहेन दुःखिता ॥ १२ ॥ सा तथोक्ता तदाऽपर्णा देवी दुश्चरचारिणी ॥ उमेति हि महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ १३ ॥
 तथैव नाम्ना तेनासौ निरुक्तोक्तेन कर्मणा ॥ एतत्तु त्रिकुमारीकं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ १४ ॥ एतासां तपसा सृष्टं यावद्भूमिर्द्धरिष्यति ॥ तपः
 शरीरास्ताः सर्वास्तिष्ठो योगबलान्विताः ॥ १५ ॥ सर्वास्ताः सुमहाभागाः सर्वाश्च स्थिरयौवनाः ॥ सर्वाश्च ब्रह्मवादिन्यः सर्वाश्चैवोर्ध्वरेतसः ॥
 ॥ १६ ॥ उमा तासां वरिष्ठा च श्रेष्ठा च वरवर्णिनी ॥ महायोगबलोपेता महादेवमुपस्थिता ॥ १७ ॥ दत्तकश्चोशनस्तस्याः पुत्रो वै भृगुनन्दनः ॥ असि
 तस्यैकपर्णा तु पत्नी सार्धं पतिव्रता ॥ १८ ॥ दत्ता हिमवता तस्मै योगाचार्याय धीमते ॥ देवलं सुषुवे सा तु ब्रह्मिष्ठं ज्ञानसंयुता ॥ १९ ॥ या
 वै तासां कमारीणां तृतीया चैकपाटला ॥ पुत्रं शतशलाकस्य जैगीषव्यमुपस्थिता ॥ २० ॥ तस्यापि शंखलिखितौ स्मृतौ पुत्रावयोनिजौ ॥
 इत्येता वै महाभागाः कन्या हिमवतः शुभाः ॥ २१ ॥ रुद्राणी सा तु प्रवरा स्वैर्गुणैरतिरिच्यते ॥ अन्योन्यप्रीतमनसोरुमाशंकरयोरथ ॥ २२ ॥
 श्लेषं संसक्तयोर्ज्ञात्वा शंकितः किल वृत्रहा ॥ ताभ्यां मैथुनशक्ताभ्यामपत्योद्भवभीरुणा ॥ २३ ॥ तयोः सकाशमिद्रेण प्रेषितो हव्यवाहनः ॥
 अनयो रतिविघ्नं च त्वमाचर हुताशन ॥ २४ ॥ सर्वत्र गत एव त्वं न दोषो विद्यते तव ॥ इत्येवमुक्ते तु तदा वह्निना च तथा कृतम् ॥ २५ ॥
 उमां देवः समुत्सृज्य शुक्रं भूमौ व्यसर्जयत् ॥ ततो रुषितया सद्यः शतोऽग्निरुमया तथा ॥ २६ ॥ इदं चोक्तवती वह्निं रोषगद्गदया गिरा ॥
 यस्मात्प्राववितताभ्यां रतिविघ्नं हुताशन ॥ २७ ॥ कृतवानस्य कर्तव्यं तस्मात्त्वमसि दुर्मतिः ॥ यदेवं विगतं गर्भं रौद्रं शुक्रं महाप्रभम् ॥ २८ ॥ गर्भं
 त्वं धारयस्वैवमेषा ते दण्डधारणा ॥ स शापदोषाद्बुद्ध्या अन्तर्गर्भो हुताशनः ॥ २९ ॥ बहुन्वर्षगणान्गर्भं धारयामास वै द्विज ॥ स
 गंमामभिगम्याह श्रूयतां सरिदुत्तमे ॥ ३० ॥ सुमहान्परिखेदो मे जायते गर्भधारणात् ॥ मद्धितार्थमथो गर्भमिमं धारय निम्नगे ॥ ३१ ॥ मत्प्र
 सादाच्च तनयो वरदस्ते भविष्यति ॥ तथेत्युक्त्वा तदा सा तु संप्रहृष्टा महानदी ॥ ३२ ॥ तं गर्भं धारयामास दह्यमानेन चेतसा ॥ सा हि कुच्छ्रेण
 महता खिद्यमाना महानदी ॥ ३३ ॥ प्रकृष्टं व्यसृजद्गर्भं दीप्यमानमिवानलम् ॥ रुद्राग्निगंगातनयस्त्वत्र जातोऽरुणप्रभः ॥ ३४ ॥ अद्वित्यशनसं

ब्र. पु.
॥ ९६ ॥

काशो महतेजाः प्रतापवान् ॥ तीस्मज्जाते महाभागे कुमारे जाह्नवीसुते ॥ ३५ ॥ विमानयानैराकाशं पतन्निभिरिवानृतम् ॥ देवदुन्दुभयो
नेदुराकाशे मधुरस्वनाः ॥ ३६ ॥ मुमुक्षुः पुष्पवर्षं च खेचराः सिद्धचारणाः ॥ जगुर्गर्वमुख्याश्च सर्वशस्तत्र तत्र ह ॥ ३७ ॥ यक्षा-विद्याधरा
सिद्धा किन्नराश्चैव सर्वशः ॥ महानागसहस्राणि प्रवराश्च पतात्रेणः ॥ ३८ ॥ उपतस्थुर्महाभागमग्नेयं शंकरात्मजम् ॥ पनाद्रेण हतास्तेन
दैत्यवानवराक्षसाः ॥ ३९ ॥ स हि सप्तर्षिभार्याभिरारादेवाग्निसंभवः ॥ अभिषेकप्रधाताभिर्हृष्टो वैज्यं त्वरुंधतीम् ॥ ४० ॥ ताभिः स बालाकैर्नि
निभो गद्गः परितुतः प्रभुः ॥ शिखमानाभिरत्यर्थं स्वकाभिरिव मातृभिः ॥ ४१ ॥ युगपत्सर्वदेवीभिर्दिधित्सुर्जाह्नवीं सुतः ॥ षण्मुखान्यसृजच्छ्री
मांस्तेनायं षण्मुखः स्मृतः ॥ ४२ ॥ तेन जातेन महता देवानामसहस्रिणः ॥ स्कंदिता दानवगणास्तस्मात्स्कन्दः प्रतापवान् ॥ ४३ ॥
कृतिकाभिस्तु यस्मात्स वर्द्धितो हि पुरातनः ॥ कार्तिकेय इति स्थातस्तस्मादसुरमुदनः ॥ ४४ ॥ जंभतस्तस्य दैत्यगर्ज्वाला
मालाकुला तदा ॥ मुखाद्विनिर्गता तस्य स्वशक्तिरपराजिता ॥ ४५ ॥ क्रीडार्थं चैव स्कंदस्य विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ गरुडादतिमृष्टो हि पक्षिणो द्वौ
प्रभद्रकौ ॥ ४६ ॥ मयूरः कुक्कुटश्चैव पताका चैव वायुना ॥ यस्य दत्ता सरस्वत्या महावीणा महाम्बुजा ॥ ४७ ॥ अजः स्वयंभुवा दत्ता मेपो दत्तश्च
शंभुना ॥ मायाविहरणे विप्र गिरौ कौंचे निपातिते ॥ ४८ ॥ तारके चासुरवरे समुदोर्णे निपातिते ॥ सैद्रापेद्रेमहाभागैर्देवैराग्निसुतः प्रभुः ॥ ४९ ॥
सेनामत्सेन दैत्यारिरभिषिक्तः प्रतापवान् ॥ देवसेनापतिस्त्वेव पठ्यते सुरनायकः ॥ ५० ॥ देवैरिस्कंदनः स्कंदः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ प्रमथैर्विविधै
दैवस्तथा भूतगणैरपि ॥ ५१ ॥ मातृभिर्विविधाभिश्च विनायकमणैस्ततः ॥ लोकाः सोमपदा नाम मरीचेयंत्र वे सुताः ॥ ५२ ॥ तत्र ते दिवि वर्तते
देवास्तान्पूजयन्त्युत ॥ श्रुता बर्हिषदो नाम पितरः सोमपास्तु ते ॥ ५३ ॥ एतेषां मानसी कन्या अच्छेदा नाम निम्नगा ॥ अच्छेदं नाम तद्विष्यं
मरा यस्यात्समुत्थिता ॥ ५४ ॥ तथा न दृष्टपूर्वास्तु पितरस्ते कदाचन ॥ संभूता मानसी तेषां पितृन्स्वाग्नाभिजानन्ती ॥ ५५ ॥ सा त्वन्यं पितरं वधे
तानतिव्याधे पितृन् ॥ अमावसुमिति स्यातमैलपुत्रं नभश्चरम् ॥ ५६ ॥ अद्रिकाप्सरसा युक्तं विमानाधिष्ठितं दिवि ॥ सा तेन व्यभिचारेण गमने
नाप्रचारिणी ॥ ५७ ॥ पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगश्रेष्ठा पयात ह ॥ जीष्मवश्यादिमानानि पतन्ती सा दिवश्श्रुता ॥ ५८ ॥ त्रसरेषुग्रमाणानि तेषु
चावस्थितान्पितृन् ॥ सुखं मानपरिव्यक्तानग्नीनिष्विवाहितान् ॥ ५९ ॥ त्रायध्वमित्युवाचार्ता पतन्ती चाम्पकाक्षरिणः ॥ तैरुक्ता सा तु माभैषी

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १०

॥ ९६ ॥

१ अरुन्तीः यजुर्मित्वा न्ययर्थः । २ पितुः पञ्चचिकीर्षुः । इतभाव इत्य चापरे ।

रित्यतोऽधिष्ठिताऽभवत् ॥ ६० ॥ ततः प्रासादयत्सा वै सीदंती त्वनया गिरा ॥ ऊचुस्ते पितरः कन्यां भ्रष्टैश्वर्या व्यतिक्रमात् ॥ ६१ ॥ भ्रष्टैश्वर्या स्वदे-
 षेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ॥ यैराचरन्ति कर्माणि शरीरैरह देवताः ॥ ६२ ॥ तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्ति सदा स्म ह ॥ सद्यः फलंति कर्माणि देवत्वे
 भ्रष्टं मानुषे ॥ ६३ ॥ तस्मात्स्वतपसः पुत्रि प्रत्य संप्राप्त्यसे फलम् ॥ इत्युक्तया तु पितरः पुनस्ते तु प्रसादितः ॥ ६४ ॥ ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रु-
 स्तस्यास्तदनुकंपया ॥ अवश्यं भाविनं दृष्ट्वा हर्षमुचुस्तदा तु ताम् ॥ ६५ ॥ सोमपा पितरः कन्यां राज्ञोऽन्यैव त्वमावसोः ॥ उत्पन्नस्य पृथिव्या
 तु मानुषेषु महात्मनः ॥ ६६ ॥ कन्या भूत्वा त्वमालोकान्पुनः प्राप्स्यसि नागिनि ॥ अष्टाविंश भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ॥ ६७ ॥ अस्त्यैव
 राज्ञो दुहिता अद्रिकायाममावसोः ॥ पराशरस्य दायादनुषि त्वं जनयिष्यसि ॥ ६८ ॥ स वदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्धा विभजिष्यति ॥ महाभिषस्य पुत्रो
 हो संतनोः कीर्तिवर्द्धनौ ॥ ६९ ॥ विचित्रवीर्यं धर्मज्ञं त्वमेवोत्पादयिष्यसि ॥ चित्रांगदं च राजानं सर्वसत्त्वबलान्वितम् ॥ ७० ॥ एतानुत्पादयि-
 त्वा पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ व्याभिचारात्पितृणां त्वं प्राप्स्यसे जन्म कुत्सितम् ॥ ७१ ॥ तस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या अद्रिकायां भविष्यसि ॥ कन्या
 भूत्वा ततश्च त्वमालोकानवाप्स्यसि ॥ ७२ ॥ एवमुक्त्वा तु दाशैर्यो जाता सन्त्यती तु सा ॥ अद्रिकायाः सुता मत्स्याः सुता जाता ह्यमावसोः ॥
 ७३ ॥ अद्रिकामत्स्यसंभूता मंगथपुनसंगमे ॥ तस्य राज्ञो हि सा कन्या राज्ञो वीर्येण चैव हि ॥ ७४ ॥ विरजा नाम ते लोका दिवि रोचन्ति ते
 मृणाः ॥ अग्निष्वात्ताः स्मृतास्तत्र पितरो भास्करप्रभाः ॥ ७५ ॥ तान्दानवगणा यक्षा रक्षोगंधर्वकिंनराः ॥ भूतसर्पपिशाचाश्च भावयन्ति फला-
 धिनः ॥ ७६ ॥ एते पुत्राः समाख्याताः पुलहस्य प्रजापतेः ॥ एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विश्रुता ॥ ७७ ॥ योगिनी योगपत्नी च योग-
 माता तत्रैव च ॥ भविता द्वापरं प्राप्य अष्टाविंशतिमेव तु ॥ ७८ ॥ श्रीमान्व्यासो महायोगी योगस्तस्मिन्निजोत्तमाः ॥ व्यासा
 योगमर्षादीन्पुत्रान्परिश्रुतान् ॥ कृष्णं गौरं प्रभुं शंभुं तान् भूरिश्रुतं च वै ॥ ८१ ॥ कन्यां कीर्तिमतीं चैव योगिनीं योगमातरम् ॥ ब्रह्मदत्तस्य
 जन्मनि भविषी त्वपुहस्य सा ॥ ८२ ॥ आदित्यकिरणोपेतमपुनर्मार्गमास्थितः ॥ सर्वव्यापी विनिर्मुक्तो भविष्यति महामुनिः ॥ ८३ ॥ त्रय एते
 मृणाः ॥ तान्वदयामि द्विजश्रेष्ठाः प्रभामूर्तिमतो गणान् ॥ ८४ ॥ उत्पन्नास्तु स्वधायां ते काव्या ह्यग्नेः कवेः सुताः ॥

ब्र. पु.
॥ ९७ ॥

पितरो देवल्लोकेषु ज्योतिर्भासिषु भास्वराः ॥ ८५ ॥ सर्वकामसमृद्धेषु द्विजास्तान्भावयंत्युत ॥ एतेषां मानसी कन्या योगोत्पत्तिरिति श्रुता ॥ ८६ ॥
दत्ता सनत्कुमारेण शुक्रस्य महिषी तु या ॥ एकशृंगेति विख्याता भृगूणां कीर्तिवर्द्धिनी ॥ ८७ ॥ मरीचिगर्भास्ते लोकाः समावृत्य दिवि स्थिताः ॥
एते हंगिरसः पुत्राः साध्वैः संवर्द्धिताः पुरा ॥ ८८ ॥ उपहृताः स्मृतास्ते वै पितरो भास्वरा दिवि ॥ तान्क्षत्रियगणाः सप्त भावयन्ति फलार्थिनः
॥ ८९ ॥ एतेषां मानसी कन्या यशोदा नाम विश्रुता ॥ मता या जननी देवी खट्वांगस्य महात्मनः ॥ ९० ॥ यज्ञे यस्य पुरा गीता गाथागीर्तमह
र्षिभिः ॥ अग्नेर्जन्म तदा दृष्ट्वा शौडिल्यस्य महात्मनः ॥ ९१ ॥ यजमानं दिलीपं ये पश्यन्त्यत्र समाहिताः ॥ सत्यव्रतं महात्मानं तेपि स्वर्गजितो
नराः ॥ ९२ ॥ आज्यपा नाम पितरः कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ समुत्पन्नस्य पुलहादुत्पन्नास्तस्य ते सुताः ॥ ९३ ॥ लोकेषु तेषु वैवर्ताः कामगेषु विहं
गमाः ॥ एतान्वैश्यगणाः श्राद्धे भावयन्ति फलार्थिनः ॥ ९४ ॥ एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ॥ ययातेर्जननी साध्वी पत्नी सा नहुप
स्य च ॥ ९५ ॥ सुकाला नाम पितरो वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ हरेण्यगर्भस्य सुताः शूद्रास्तां भावयंत्युत ॥ ९६ ॥ मानसा नाम ते लोका वर्तते यत्र
ते दिवि ॥ एतेषां मानसी कन्या नर्मदा सरितां वरा ॥ ९७ ॥ सा भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी ॥ जननी सात्रसदस्योः पुरुकुत्सपरिग्रहः ॥
॥ ९८ ॥ एतेषामभ्युपगमान्मनुर्मन्वंतरेश्वरः ॥ मन्वंतरादौ श्राद्धानि प्रवर्तयति सर्वशः ॥ ९९ ॥ पितृणामनुषूच्येण सर्वेषां द्विजसत्तमाः ॥ तस्मादेत
त्स्वर्धर्मेण देयं श्राद्धं च श्रद्धया ॥ १०० ॥ सर्वेषां राजतैः पात्रैरपि वा रजतान्वितैः ॥ दत्तं स्वधां पुरोधाय श्राद्धं प्रीणाति वै पितृन् ॥ १०१ ॥ सौ
म्यायने वाग्रयणे ह्यश्वमेधं तदाप्नुयात् ॥ सोमश्चाप्यायनं कृत्वा ह्यग्नेर्ववस्वतस्य च ॥ १०२ ॥ पितृन्प्रीणाति यो वंश्यः पितरः प्रीणयन्ति तम् ॥ पितरः
पुष्टिकामस्य प्रजाकामस्य वा पुनः ॥ १०३ ॥ पुष्टिं प्रजास्तथा स्वर्गं प्रयच्छन्ति न संशयः ॥ देवकार्यादपि सदा पितृकार्यं विशिष्यते ॥ १०४ ॥
देवताभ्यः पितृणां हि पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ॥ न हि योगगतिः सूक्ष्मा पितृणां न पितृक्षयः ॥ १०५ ॥ तपसा विप्रसिद्धेन दृश्यते मांसचक्षुषा ॥
इत्येते पितरश्चैव लोका दुहितरंश्च वै ॥ १०६ ॥ दौहित्रा यजमानाश्च प्रोक्ता ये भावयन्ति यान् ॥ चत्वारो मूर्तिमंतस्तु त्रयस्तेषाममूर्तयः ॥ १०७ ॥
तेभ्यः श्राद्धानि सत्कृत्य देवाः कुर्वन्ति यत्नतः ॥ भक्त्या प्रांजलयः सर्वे सेंद्रास्तद्गतमानसाः ॥ १०८ ॥ विश्वे च सिकताश्चैव पृथग्जाः शृंगिणस्तथा ॥ कृष्णाः
श्वेतांबुजाश्चैव विधिवत्पूजयंत्युत ॥ १०९ ॥ प्रशस्ता वातरसना दिवाकृत्यास्तथैव च ॥ मेघाश्च मरुताश्चैव ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ॥ ११० ॥ अत्रिभृग्वं
गिराद्याश्च ऋषयः सर्व एव ते ॥ यक्षा नागाः सुपर्णाश्च किन्नरा रक्षसैः सह ॥ १११ ॥ पितृस्तेऽपूजयन्सर्वे नित्यमेव फलार्थिनः ॥ एवमेते महा

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १०

३

॥ ९७ ॥

त्मानः श्राद्धे सत्कृत्य पूजिताः ॥ ११२ ॥ सर्वान्कामान्प्रयच्छति भक्तशोऽथ महत्तमः ॥ हित्वा त्रैलोक्यसंसारं जरामृत्युमपि तथा ॥ ११३ ॥ मोक्षं
 योगमर्थेश्वर्यं सुखमदेहमदेहिनाम् ॥ कुत्सनं वैशम्यमानस्यं प्रयच्छति पितामहा ॥ ११४ ॥ ऐश्वर्यं वित्तं योगमेश्वर्यं योऽपि उच्यते ॥ योगेश्वर्यमृते
 मोक्षः कथंचिन्नोपपद्यते ॥ ११५ ॥ अपश्यसेव गमनं गगने पक्षिणा च ॥ वरिष्ठः सर्वधर्माणां मोक्षधर्मं सनातनम् ॥ ११६ ॥ पितृणां हि प्रसादेन
 प्राप्यते स महात्मनाम् ॥ मुक्तावैडूर्यवन्ति वाजिनागायुतानि च ॥ ११७ ॥ कोऽप्यश्वचापि गतानि प्रयच्छति पितामहा ॥ हंसबर्हिणयुक्तानि
 मुक्तावैडूर्यवन्ति च ॥ ११८ ॥ किंकिणीजालनद्धानि सदा पुष्पफलानि च ॥ विमानाणां सहस्राणि युक्तान्यस्त्रम् गणैः ॥ ११९ ॥ सर्वकामसमुद्धानि
 प्रयच्छति पितामहाः ॥ प्रजां पुष्टिं स्मृतं मेधां राज्यमारोग्यमेव च ॥ प्रीता निर्यादं लब्धंति मानुषाणां पितामहाः ॥ १२० ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे
 महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीये उपोद्घातपादे पितृराज्यकल्पो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ बृहस्पतिस्तुवाच ॥ राजतं राजताक्तं वा पितृणां
 पात्रमुच्यते ॥ राजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव वा ॥ १ ॥ अर्चयश्च स्वर्गे राजते दानमुच्यते ॥ पितृनेतेन दत्तेन मनुष्यस्त्याज्यंत्युत ॥ २ ॥
 राजते हि स्वधा दुग्धा पात्रे तैः प्रथिवी पुरा ॥ स्वधां वा यार्थिभिस्तात तस्मिन् दत्तं तदक्षयम् ॥ ३ ॥ कृष्णाजिनस्य सौमित्रं दर्शनं दानमेव च ॥
 रक्षोघ्नं ब्रह्मवर्चस्यं पशून्पुत्रांश्च तारयेत् ॥ ४ ॥ कनकं राजतं पात्रं दौहित्रं कुतुपास्तलाः ॥ वस्तूनि पावनीयानि त्रिदंडाणां एव वा ॥ ५ ॥
 श्राद्धकर्मण्ययं श्रेष्ठो विधिर्ब्राह्मः सनातनः ॥ आयुःकीर्तिप्रज्ञेश्वर्यप्रज्ञासंततिवर्द्धनः ॥ ६ ॥ दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वाऽन्यथा न निवेदयेत् ॥ सर्वं
 तोऽग्निमात्रं च चतुरस्रं मुसंस्थितम् ॥ ७ ॥ वक्ष्यामि विधिवत्स्थानं पितृणामनुशासितम् ॥ धन्यमायुष्यमारोग्यं बलवर्णविवर्द्धनम् ॥ ८ ॥ तत्र
 गर्तास्त्रयः कार्यास्त्रयो दंडाश्च खादिराः ॥ अग्निमात्रास्ते कार्या रजतैः प्रविभाजिताः ॥ ९ ॥ ते वितस्त्यायता गर्ताः सर्वतश्चतुर्मुखाः ॥ प्राग्दक्षिणमुखा
 कुर्यात्स्थिरानशुषिगंस्तथा ॥ १० ॥ अग्निः पवित्रयुक्ताग्निं तपयेत्सततं शुचि ॥ पयसा ह्याजगन्त्येन शोधनं चाद्विरेव च ॥ ११ ॥ सततं तर्पणं
 क्षतवृत्तिर्भवति शाश्वती ॥ इह वासुत्रं च वशी सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२ ॥ एवं त्रिषवणस्नानो योऽर्चयेत्प्रयतः पितृन् ॥ मंत्रेण विधिवत्सम्यगश्वमेध
 फलं लभेत् ॥ १३ ॥ तान्स्थापयेदमावास्यां गर्तान् चतुर्मुखाः ॥ त्रिःसप्तमस्थास्ते यज्ञास्त्रैलोक्यं धार्यते तु ये ॥ १४ ॥ तस्य पुष्टिस्तथैश्वर्यमायुः
 संतातिरेव च ॥ दिवि च भ्राजते लक्ष्म्या मोक्षं च लभते जयते ॥ १५ ॥ पात्रमात्रं पावनीयं श्वमेधफलं लभेत् ॥ अश्वमेधफलं त्रैलोक्यैः संस्कृत्य

ब्र. पु.
॥ ९८ ॥

पूजितम् ॥ १६ ॥ मंत्रं वक्ष्याम्यहं तस्मादमृतं ब्रह्मनिर्मितम् ॥ दैवतेभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ॥ १७ ॥ नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव
भवत्युत ॥ आद्येष्वसने श्राद्धस्य त्रिरावृत्तं जपेत्सदा ॥ १८ ॥ पिंडनिर्वपणे वापि जपेदेतं समाहितः ॥ क्षिप्रमार्याति पितरो रक्षांसि प्रद्वंति च ॥
॥ १९ ॥ पितॄन् तु त्रिषु कालेषु मंत्रोऽयं तारयत्युत ॥ पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ २० ॥ राज्यकामो जपेदेतं सदा मंत्रमतंद्रितः ॥
वीर्यशौर्यसत्त्वाशीरायुर्बुद्धिविवर्धनम् ॥ २१ ॥ प्रीयंते पितरो येन जपेन नियमेन च ॥ सप्तार्चिषं प्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥ २२ ॥ अमृ
त्तीनां समृत्तीनां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ॥ नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां योगचक्षुषाम् ॥ २३ ॥ इंद्रादीनां च नेतारो दक्षमार्गचयास्तथा ॥ सप्त
र्षीणां पितॄणां च तान्नमस्यामि कामदान् ॥ २४ ॥ मन्वादीनां च नेतारः सूर्याचंद्रमसोस्तथा ॥ तान्नमस्कृत्य सर्वान्वै पितॄमत्सु विधिष्वपि ॥ २५ ॥
नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्न्योश्च पितॄनथ ॥ द्यावापृथिव्योश्च सदा नमस्यामि कृतांजलिः ॥ २६ ॥ देवर्षीणां च नेतारः सवलोकनमस्कृताः ॥ त्रितारः
सर्वभूतानां नमस्यामि पितामहान् ॥ २७ ॥ प्रजापतेर्गवां वहेः सोमाय च यमाय च ॥ योगेश्वरभ्यश्च सदा नमस्यामि कृतांजलिः ॥ २८ ॥
पितृगणेभ्यः सप्तभ्यो नमो लोकेषु सप्तसु ॥ स्वयंभुवे नमश्चैव ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥ २९ ॥ एतदुक्तं च सप्तार्चिर्ब्रह्मर्षिगणमेवितम् ॥ यावत्तं परमं
क्षेतच्छ्रीमद्रोगविनाशनम् ॥ ३० ॥ एतेन विधिना युक्तस्त्रीन्वराहभते नरः ॥ अन्नमायुः सुताश्चैव ददते पितरो भुवि ॥ ३१ ॥ भक्त्या परमया युक्तः
श्रद्धावानो जितेन्द्रियः ॥ सप्तार्चिषं जपेद्यस्तु नित्यमेव समाहितः ॥ ३२ ॥ सप्तर्षीपसमुद्रायां पृथिव्यामकगडं भवेत् ॥ यत्किंचित्पच्यते गेहे भक्ष्यं वा
भोज्यमेव वा ॥ ३३ ॥ अनिवेद्यं न भोक्तव्यं तस्मिन्नायतने सदा ॥ क्रमशः कीर्तयिष्यामि बलिपात्राण्यतः परम् ॥ ३४ ॥ येषु यच्च फलं प्रोक्तं तन्मे
निगदतः शृणु ॥ पलाशे ब्रह्मवर्चस्त्वमधस्थे वसुभावना ॥ ३५ ॥ सर्वभूताधिपस्त्वं च पुंक्षं नित्यमुदाहृतम् ॥ पुष्टिः प्रजाश्च न्यग्रोधे बुद्धिः प्रजा
धृतिः स्मृतिः ॥ ३६ ॥ रक्षोघ्नं च यशस्यं च काश्मरीपात्रमुच्यते ॥ सौभाग्यमुत्तमं लोके माधूके समुदाहृतम् ॥ ३७ ॥ फल्गुपात्रेषु कुर्वाणः सर्वा
न्कामानवाप्नुयात् ॥ पूर्णं द्युतिमयं तु प्राकाश्यं च विशेषतः ॥ ३८ ॥ वैल्वे लक्ष्मीं तथा मेधां नित्यमायुस्तथैव च ॥ क्षेत्रारामतडागेषु सर्वसस्येषु
चैव ह ॥ ३९ ॥ वरुणं जस्रं पञ्चनयनं पुण्ड्रं च ॥ एतेष्वेव सुपात्रेषु भोजनाग्रमशेषतः ॥ ४० ॥ सदा दद्यात्स यज्ञानां सर्वेषां फलमाप्नुयात् ॥
पितृभ्यः पुण्यजलपाने सुगंधानि च सत्परा ॥ ४१ ॥ सदा दद्यात्क्रियायुक्तः स विभाति दिवाकरः ॥ गुग्गुलादींस्तथा वृषाभिपुत्रभ्यो यः प्रमद
ति ॥ ४२ ॥ संयुक्तान् सप्तार्चिष्यां साक्षिणोऽप्यहं लभेत् ॥ वृषं योऽप्युपापते ब्रह्म पितृपरायणः ॥ ४३ ॥ लभेत् च सुशर्माणः ३३ वासुव चोभयोः ॥

म. भा.
उपो. पा. ३.
अ. ११

३

॥ ९८ ॥

[illegible]

ब्र. पु.
॥ ९९ ॥

गंधादपतानि चोन्नगन्धानि यानि च ॥ ७१ ॥ वर्जनीयानि पुष्पाणि पुष्टिमन्विच्छता सदा ॥ द्विजातयो यथोद्दिष्टा नित्यः स्युरुदहमुखाः ॥ ७२ ॥ पूजयेद्यजमानस्तु विधिवदक्षिणामुखः ॥ तेषामभिमुखो दद्याद्दर्भात्पिंडांश्च यत्नतः ॥ ७३ ॥ अनेन विधिना साक्षादर्चिताः स्युः पिता महाः ॥ हरिता वै स पिंजालाः पुष्टाः स्निग्धाः समाहिताः ॥ ७४ ॥ रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन स्मृताः ॥ उपमूले तथा नीला विष्टरार्थं कुशोत्तमाः ॥ ७५ ॥ तथा श्यामाकनीवारा दूर्वा च समुदाहता ॥ पूर्वं कीर्त्तिमतां श्रेष्ठो बभूवाश्चः प्रजापतिः ॥ ७६ ॥ तस्य बाला निपतिता भूमौ काशत्वमागताः ॥ तस्मादेयाः सप्त काशाः श्राद्धकर्मसु पूजिताः ॥ ७७ ॥ पिंडनिर्वपणं तेषु कर्त्तव्यं धृतिमिच्छता ॥ प्रजाः पुष्टिद्युतिप्रज्ञाकीर्त्तिकीर्त्ति समन्विताः ॥ ७८ ॥ भवंति रुचिरा नित्यं विषाम्पानोऽध्वर्जिताः ॥ सकृदेवास्तरेद्दर्भात्पिंडार्थं दक्षिणामुखः ॥ ७९ ॥ प्राग्दक्षिणाग्रान्नियतो विधिं चाप्यत्र वक्ष्यति ॥ न दीनो नापि वा क्रुद्धो न चैवान्यमना नरः ॥ एकत्र चाधाय मनः श्राद्धं कुर्यात्समाहितः ॥ ८० ॥ निहन्मि सर्वं यदमेध्यवद्भवे ददातश्च सर्वं सुरदानवा मया ॥ रक्षांसि यक्षाः सपिशाचसंवा हता मया यातुधानाश्च सर्वे ॥ ८१ ॥ एतेन मंत्रेण तु संयतात्मा तां वै वेदिं सकृदुल्लिख्य धीरः ॥ शिवां हि बुद्धिं ध्रुवमिच्छमानः क्षिपेद्विजातिर्देशमुत्तरां गतः ॥ ८२ ॥ एवं पित्र्यं दृष्टमंत्रं हि यस्य तस्यासुरा वर्जयंतीह सर्वे ॥ यस्मिन्देशे पठ्यते मंत्र एष तं वै देशं राक्षसा वर्जयंति ॥ ८३ ॥ अत्रप्रकाशनशुचीनसाधून्संवीक्षते नो स्पृशंश्चापि दद्यात् ॥ पवित्रपाणिश्च भवेन्न वा हि यः पुमान्न कार्यस्य फलं समश्नुते ॥ ८४ ॥ अनेन विधिना नित्यं श्राद्धं कुर्याद्भि यः सदा ॥ मनसा कांक्षते यद्यत्तत्तद्दधुः पितामहाः ॥ ८५ ॥ पितरो हृष्टमनसो रक्षांसि विमनांसि च ॥ भवन्त्येवं कृते श्राद्धे नित्यमेव प्रयत्नतः ॥ ८६ ॥ शूद्राः श्राद्धेष्वविक्षीरं वल्वा जा उपलभ्यन्तथा ॥ वीरणाश्चोतुवालाश्च लङ्का वर्ज्याश्च नित्यशः ॥ ८७ ॥ एवमादीन्ययज्ञानि तृणानि परिवर्जयेत् ॥ अंजनाभ्यंजनं गंधा न्मूत्रप्रणयनं तथा ॥ ८८ ॥ काशैः पुनर्भवेः कार्यमश्वमेधफलं लभेत् ॥ काशाः पुनर्भवा ये च बर्हिणो ह्युपबर्हिणः ॥ ८९ ॥ इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ॥ पुष्पगंधविभूषाणामेष मन्त्र उदाहृतः ॥ ९० ॥ आहृत्य दक्षिणाग्निं तु होमार्थं वै प्रयत्नतः ॥ अन्यार्थं लौकिकं वापि जुहुयात्कर्म सिद्धये ॥ ९१ ॥ अंतर्विधाय समिधस्ततो दीप्तो विधीयते ॥ समाहितेन मनसा प्रणीयाग्निं समंततः ॥ ९२ ॥ अग्नये कव्यवाहाय स्वधा अंगिरसे नमः ॥ सोमाय वै पितृमते स्वधा अंगिरसे पुनः ॥ ९३ ॥ यमाय वैवस्वतये स्वधा नम इति ध्रुवम् ॥ इत्येते होममंत्रास्तु त्रयाणामनुपूर्वशः ॥ ९४ ॥

१. होमनामः । २. इजार्चः ।

म. भा.
उपो.पा.३
अ. ११

॥ ९९ ॥

दक्षिणेनाग्नये नित्यं सोमायोत्तरतस्तथा ॥ एतयोरंतरे नित्यं जुहुयाद्वै विवस्वते ॥ ९५ ॥ उपहारः स्वधाकारस्तथैवोद्धेत्वनं च यत् ॥ होमजप्ये
 नमस्कारः प्रोक्षणं च विशेषतः ॥ ९६ ॥ बहुहव्येधने चाग्नौ सुसमिद्धे तथैव च ॥ अंजनाभ्यंजनं चैव पिंडनिर्वपणं तथा ॥ ९७ ॥ अश्वमेधफ
 लं चैतत्समिद्धे यत्कृतं द्विजैः ॥ क्रिया सर्वा यथोद्दिष्टाः प्रयत्नेन समाचरेत् ॥ ९८ ॥ बहुहव्येधने चाग्नौ सुसमिद्धे विशेषतः ॥ विधूमे लेलि
 हाने च होतव्यं कर्मसिद्धये ॥ ९९ ॥ अप्रबुद्धे समिद्धे वा जुहुयाद्यो हुताशने ॥ यजमानो भवेदंधः सोऽमुत्रेति हि नः श्रुतम् ॥ १०० ॥ अल्पेधनो वा
 रुक्षोग्निर्विस्फुर्लिङ्गश्च सर्वशः ॥ ज्वालाधूमापसव्यश्च स तु वह्निरसिद्धये ॥ १०१ ॥ दुर्गंधश्चैव नीलश्च कृष्णश्चैव विशेषतः ॥ धूमि वगाहते यत्र
 तत्र विद्यात्पराभवत् ॥ १०२ ॥ आर्चिष्मान् पिंडितशिवः सार्ष्णिकाञ्जनसन्निभः ॥ स्निग्धः प्रदक्षिणश्चैव वह्निः स्यात्कार्यसिद्धये ॥ १०३ ॥ नरनारीगणे
 भ्यश्च पूजां प्राप्नोति शाश्वतीम् ॥ अक्षयं पूजितास्तेन भवंति पितरोऽग्नयः ॥ १०४ ॥ बिल्वोदुंबरपत्राणि फलानि समिधस्तथा ॥ श्राद्धे महापवित्राणि
 मेध्यानि च विशेषतः ॥ १०५ ॥ पवित्रं च द्विजश्रेष्ठाः शुद्धये जन्मकर्मणाम् ॥ पात्रेषु फलमुद्दिष्टं यन्मया श्राद्धकर्मणि ॥ १०६ ॥ तदेव कृत्स्नं विज्ञेयं
 समित्सु च यथाक्रमम् ॥ कृत्वा समाहितं चित्तं आग्नेयं वै करोम्यहम् ॥ १०७ ॥ अनुज्ञातः करुष्वेति तथैव द्विजसत्तमैः धृतमादाय पात्रे च जुहु
 यादव्यवाहने ॥ १०८ ॥ पलाशपुष्पन्यग्रोधपुष्पश्च तथैविकंकताः ॥ उदुंबरस्तथा बिल्वश्चंदनो यज्ञियाश्च ये ॥ १०९ ॥ सरलो देवदारुश्च शालश्च
 खदिरस्तथा ॥ समिदर्थे प्रशस्ताः स्युरेते वृक्षा विशेषतः ॥ ११० ॥ ग्राम्याः कण्टकिनश्चैव याज्ञिया ये च केचन ॥ पूजिताः समिदर्थे ते पितॄणां
 वचनं यथा ॥ १११ ॥ समिद्धिः षट्फलेयाभिर्जुहुयाद्यो हुताशनम् ॥ फलं यत्कर्मणस्तस्य तन्मे निगदतः शृणु ॥ ११२ ॥ अक्षयं सर्वकामीयम्
 श्वमेधफलं हि तत् ॥ श्लेष्मातको नक्तमालः कपित्थः शाल्मलिस्तथा ॥ ११३ ॥ नीपो विभीतकश्चैव श्राद्धकर्मणि गार्हिताः ॥ चिरबिल्वस्तथा कोल
 र्निबृकः श्राद्धकर्मणि ॥ ११४ ॥ बल्वजः कोविदराश्च वर्जनीयाः समंततः ॥ शकुनानां निवासांश्च वर्जयेत् महीरुहान् ॥ ११५ ॥ अन्याश्चैव विधा
 न्सर्वान्नयज्ञीयांश्च वर्जयेत् ॥ स्वधेति चैव मंत्राणां पितॄणां वचनं यथा ॥ स्वाहेति चैव देवानां यज्ञकर्मण्युदाहृतम् ॥ ११६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महा
 पुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीये उणोऽष्टातपादे श्राद्धकल्पे समिद्धर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११॥ मृत उवाच ॥ देवाश्च पितरश्चैव अन्योन्यं नियताः
 स्मृताः ॥ आथर्वणस्त्वेष विधिरित्युवाच बृहस्पतिः ॥ १ ॥ पूजयेत् पितॄन्पूर्वं देवांश्च तदनन्तरम् ॥ देवा अपि पितॄन्पूर्वमर्चयन्ति हि यवतः ॥ २ ॥

३. पु.
॥३००॥

दक्षस्य दुहिता नाम्ना विश्वा नामेति विश्रुता ॥ विश्वाख्यास्तु सुतास्तस्यां धर्मतो जज्ञिरे दश ॥ ३ ॥ प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु सर्वलोक
त्रयस्कृताः ॥ समस्तास्ते महात्मानश्चेरुह्यं महत्तपः ॥ ४ ॥ हिमवन्निष्ठवरे रम्ये देवर्षिगणसेविते ॥ श्रद्धेन मनसा प्रीता चतुस्तान्पि
तस्तदा ॥ ५ ॥ कं वृणीध्वं प्रीताः स्म कं कामं करवामहे ॥ एवमुक्ते तु पितृभिस्तदा त्रैलोक्यभावनः ॥ ६ ॥ ब्रह्मवाच महातेजा
स्तपसा तैस्तु तोषितः ॥ प्रीतोऽस्मि तपसानेन कं कामं क स्वाणि वः ॥ ७ ॥ एवमुक्तास्तदा विश्वे ब्रह्मणा विश्वकर्मणा ॥ ऊचुस्ते संहिताः
पूर्वं ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥ ८ ॥ श्राद्धेऽस्माकं भवेदंशो ह्येष नः काक्षितो वरः ॥ प्रत्युवाच ततो ब्रह्मा तान्वै त्रिदशपूजितः ॥ ९ ॥ भविष्य
त्वमेवं तु काक्षितो वो वरस्तु यः ॥ पितृभिश्च तथेत्युक्तमेवमेतन्न संशयः ॥ १० ॥ सहास्माभिस्तु भोक्तव्यं यत्किंचिद्दृश्यते त्विह ॥
अस्माकं कल्पिते श्राद्धे युष्मानप्रशनं हिवै ॥ ११ ॥ भविष्यति मनुष्येषु सत्यमेतद्भवामहे ॥ माल्यैर्गन्धैस्तथात्रेन युष्मानग्रेऽ
र्चयिष्यति ॥ १२ ॥ अग्रे दत्त्वा तु युष्माकमस्माकं दास्यते ततः ॥ विसर्जनमथास्माकं पूर्वं पश्चात्तु देवतम् ॥ १३ ॥ रक्षणं चैव
श्राद्धस्य आतिथ्यस्य विधिद्वयम् ॥ भूतानां देवतानां च पितॄणां चैव कर्मणि ॥ १४ ॥ एवं कृते सम्यगेतत्सर्वमेव भविष्यति ॥ एवं दत्त्वा वरं तेषां
ब्रह्मा पितृगणैः सह ॥ १५ ॥ क्षमानुग्रहकृद्देवः संचकार यथोदितम् ॥ वेदे पंच महायज्ञानराणां समुदाहताः ॥ १६ ॥ एतान्पंच महायज्ञान्निर्वपे
त्सततं नरः ॥ यत्र स्थास्यन्ति दातारस्तत्स्थानं वै निबोधत ॥ १७ ॥ निर्भयं विरजस्कं च निःशोकं निर्व्यथकुमम् ॥ ब्राह्मं स्थानमवाप्नोति सर्वलोक
पुरस्कृतम् ॥ १८ ॥ श्रद्धेणापि च कर्त्तव्याः पंचैते मंत्रवर्जिताः ॥ अतोऽन्यथा तु यो भुङ्क्ते स ऋणं नित्यमश्नुते ॥ १९ ॥ ऋणं भुङ्क्ते स पापात्मा यः
पुचेदात्मकारणात् ॥ तस्मान्निर्वर्तयेत्पंच महायज्ञान्सदा बुधः ॥ २० ॥ उदकपूर्वं बलिं कुर्यादुदकांते तथैव च ॥ बलिं सुविहितं कुर्यादुच्चैरुच्चतरं
क्षिपेत् ॥ २१ ॥ परशुं गवां मूत्रं बलिं सूत्रं समुत्क्षिपेत् ॥ तन्निवेद्यो भवेत्पिण्डः पितॄणां यस्तु जीवति ॥ २२ ॥ इष्टेनाग्नेन भक्ष्यैश्च भोजयेद्य
यथाविधि ॥ निवेद्यं केचिदिच्छन्ति जीवंत्यपि हि यत्नतः ॥ २३ ॥ देवदेवा महात्मानो ह्येते पितर इत्युत ॥ इच्छन्ति केचिदाचार्याः पश्चात्पिण्ड
निवेदनम् ॥ २४ ॥ पूजनं चैव विप्राणां पूर्वमेवेह नित्यशः ॥ तादृि धर्मार्थकुशलो नेत्युवाच बृहस्पतिः ॥ २५ ॥ पूर्वं निवेदयेत्पिण्डान्पश्चाद्विप्रांश्च भोज
येत् ॥ योगात्मानो महात्मानः पितरो योगसंभवाः ॥ २६ ॥ सोममाप्याययंत्येते पितरो योगसंस्थिताः ॥ तस्माद्ब्रह्मच्छुचिः पिण्डान्योगेभ्यस्तत्परा
यणः ॥ २७ ॥ पितॄणां हि भवेदेतत्साक्षादिव हुतं हविः ॥ ब्राह्मणानां सहस्रस्य योगस्थं ग्रासयेद्यदि ॥ २८ ॥ यजमानं च भोक्तृंश्च नौरिवाम्भसि

मु. मा.
उपो. पा. ३
अ. १२

॥३००॥

तारयेत् ॥ असतां प्रमदो यत्र सतां चैव विमानना ॥ २९ ॥ दंडो देवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥ हित्वा मम सधर्माणं बालिशं यस्तु भोजयेत् ॥ ३० ॥ आदिकर्म समुत्सृज्य दाता तत्र विनश्यति ॥ पिंडमग्नौ सदा दद्याद्रोगार्थी प्रथमं नरः ॥ ३१ ॥ दद्यात्प्रजार्थी यत्नेन मध्यमं मंत्रपूर्वकम् ॥ उत्तमां कान्तिमन्विच्छन्गोषु नित्यं प्रयच्छति ॥ ३२ ॥ प्रज्ञां चैव यशः कीर्तिमप्सु वै संप्रयच्छति ॥ प्रार्थयन्दीर्घमायुश्च वायसेभ्यः प्रयच्छति ॥ ३३ ॥ सौकुमार्यमथान्विच्छन्कुक्कुटेभ्यः प्रयच्छति ॥ एवमेतत्समुद्दिष्टं पिंडनिर्वपणे फलम् ॥ ३४ ॥ आकाशे गमयेद्वापि अप्सु वा दक्षिणामुखः ॥ पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणां चैव दिग्भवेत् ॥ ३५ ॥ एके विप्राः पुनः प्रादुः पिंडोद्धरणमग्रतः ॥ अनुज्ञातस्तु तैर्विप्रेः कामसं-
 विज्ञातमिति ॥ ३६ ॥ पुष्पाणां च फलानां च भक्ष्याणामत्रतस्तथा ॥ अग्रमुद्धृत्य सर्वेषां जुहुयाद्धव्यवाहने ॥ ३७ ॥ भक्ष्यमग्रं तथा पेयं मूलादि-
 च फलानि च ॥ हुत्वाऽग्नौ च ततः पिंडान्निर्वपेदक्षिणामुखः ॥ ३८ ॥ वैवस्वताय सोमाय हुत्वा पिंडान्निवेद्य च ॥ उदकान्नपनं कृत्वा पश्चादि-
 ग्नां भोजयेत् ॥ ३९ ॥ अनुपूर्वं ततो विप्रान्भक्ष्यैरत्रैश्च शक्तितः ॥ स्निग्धैरुणौः सुगंधैश्च तर्पयेत्तात्रसैरपि ॥ ४० ॥ एकाग्रः पर्युपसीमः-
 श्रवतः प्राञ्जलिः स्थितः ॥ तत्परः श्रद्धधानश्च कामानाप्नोति मानवः ॥ ४१ ॥ अधुद्रत्वं कृतज्ञत्वं दाक्षिण्यं संस्कृतं वचः ॥ तपो यज्ञांश्च दानं-
 च प्रयच्छति पितामहाः ॥ ४२ ॥ अतः परं विधिं सौम्यं भुक्तवत्सु द्विजातिषु ॥ आनुपूर्व्येण विहितं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४३ ॥ प्रोक्ष्य-
 भूमिमथोद्धृत्य पूर्वं पितृपरायणः ॥ ततोऽन्नविकिरं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ४४ ॥ स्वधा वाच्या ततो विप्रान् विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥
 अन्नरोषमनुज्ञाप्य सत्कृत्य द्विजसत्तमान् ॥ ४५ ॥ प्राञ्जलिः प्रयतश्चैव अनुगम्य विसर्जयेत् ॥ ४६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायु-
 प्रोक्ते मध्यभागे तृतीये उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सकृदभ्यर्चिताः प्रीता भवन्ति पितरोऽप्ययाः ॥
 योगात्मानो महात्मानो विपाप्मानो महौजसः ॥ १ ॥ प्रेत्य च स्वर्गलोकाय कामैश्च बहुलं भुवि ॥ येषु वाप्यनुवृद्धन्ति मोक्षप्राप्तिः क्रमेण तु ॥ २ ॥ तानि वक्ष्याम्यहं सौम्य सरांसि सरितस्तथा ॥ तीर्थानि चैव पुण्यानि देशांश्छेलांस्तथाश्रमान् ॥ ३ ॥ पुण्यो हि त्रिषु लोकेषु सदैवा-
 मरकटकः ॥ पर्वतप्रवरः पुण्यः सिद्धचारणसेवितः ॥ ४ ॥ यत्र वर्षसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ तपः सुदुश्चरं तेपे भगवानंगिराः पुरा ॥ ५ ॥ यत्र मृत्योर्मतिर्नास्ति तथैवासुररक्षसाम् ॥ न भयं नैव चालक्ष्मीर्यावद्भूमिर्द्धरिष्यति ॥ ६ ॥ तपसा तेजसा तस्य भ्राजते स नगोत्तमः ॥

ब. पु.
॥१०॥

शृंगे माल्यवतो नित्यं वह्निः संवर्तको यथा ॥ ७ ॥ मृदवस्तु सुगंधाश्च हेमाभाः प्रियदर्शनाः ॥ शांताः कुशा इति ख्याताः परिदक्षिणनर्मदाम् ॥ ८ ॥ दृष्ट्वान्स्वर्गसोपानं भगवानंगिराः पुरा ॥ अग्निहोत्रे महातेजाः प्रस्तारार्थं कुशोत्तमान् ॥ ९ ॥ तेषु दर्भेषु यः पिंडान्मरकटकपर्वते ॥ दद्यात्सकृदपि प्राज्ञस्तस्य वक्ष्यामि यत्फलम् ॥ १० ॥ तद्भवत्यक्षयं श्राद्धं पितॄणां प्रीतिवर्द्धनम् ॥ अंतर्द्धानं च गच्छंति क्षेत्रमासाद्य तत्सदा ॥ ११ ॥ तत्र ज्वालासरः पुण्यं दृश्यते चापि पर्वसु ॥ सशल्यानां च सत्त्वानां विशल्यकरणी नदी ॥ १२ ॥ प्राग्दक्षिणायतावर्त्ता वापी सा मुनगोत्तमे ॥ कर्लिंगदेशपश्चाद्धे शृंगे माल्यवतो विभोः ॥ १३ ॥ सिद्धिक्षेत्रमृषिश्रेष्ठा यदुक्तं परमं भुवि ॥ संमतं देवदैत्यानां श्लोकं चाप्युशना जगौ ॥ १४ ॥ धन्यास्ते पुरुषा लोके ये प्राप्यामरकंटकम् ॥ पितॄन्संतर्पयिष्यन्ति श्राद्धे पितृपरायणाः ॥ १५ ॥ अल्पेन तपसा सिद्धिं गमिष्यन्ति न संशयः ॥ सकृदेवाचितास्तत्र स्वर्गमामरकंटके ॥ १६ ॥ महेंद्रः पर्वतः पुण्यो रम्यः शक्रनिषेवितः ॥ तत्रारूढ्य भवेत्पूतः श्राद्धं चैव महाफलम् ॥ १७ ॥ वैलाटशि शिखरे युक्त्वा दिव्यं चक्षुः प्रवर्तते ॥ अधृष्यश्चैव भूतानां देववच्चरते महीम् ॥ १८ ॥ मत्तगोदावरे चैव गोकर्णे च तपोवने ॥ अश्वमेधफलं स्नात्वा तत्र दत्त्वा भवेत्ततः ॥ १९ ॥ धूतपापस्थलं प्राप्य पूतः स्नात्वा भवेन्नरः ॥ रुद्रस्तत्र तपस्तेपे देवदेवो महेश्वरः ॥ २० ॥ गोकर्णे निहितं देवैर्नास्ति कानां निदर्शनम् ॥ अब्राह्मणस्य सावित्री पठतस्तु प्रणश्यति ॥ २१ ॥ देवर्षिभवने शृंगे सिद्धचारणसेविते ॥ आरूढ्य तं नियमवांस्ततो याति त्रिविष्टपम् ॥ २२ ॥ दिव्यैश्चंदनवृक्षैश्च पादपैरुपशोभितम् ॥ आपश्चंदनसंयुक्ता स्पंदन्ति सततं ततः ॥ २३ ॥ नदी प्रवर्तते ताभ्यस्ताम्रपर्णीति नामतः ॥ या चंदनमहाखंडादक्षिणं याति सागरम् ॥ २४ ॥ नद्यास्तस्याश्च ताम्रायास्तूह्यमाना महोदधौ ॥ शंखा भवन्ति शुक्तयश्च जायते याम् मौक्तिकम् ॥ २५ ॥ उदकानयनं कृत्वा शंखमौक्तिकसंयुतम् ॥ आधिभिव्याधिभिश्चैव मुक्ता यात्यमरावतीम् ॥ २६ ॥ चंदनेभ्यः प्रसूतानां शंखानां मौक्तिकस्य वा ॥ पापकर्तृनपि पितॄंस्तारयन्ति यथाश्रुति ॥ २७ ॥ चंद्रतीर्थे कुमार्या च कावेरीप्रभवे क्षये ॥ श्रीपर्वतस्य तीर्थेषु वै कृते च तथा गिरौ ॥ २८ ॥ एकस्था यत्र दृश्यन्ते वृक्षा ह्यौशीरपर्वते ॥ पलाशाः खदिरा बिल्वाः पुक्षाश्चत्यविकंकताः ॥ २९ ॥ एवं द्विमंडलाविद्धं विज्ञेयं द्विजसत्तमाः ॥ अस्मिस्त्यक्त्वा जनेगानि क्षिप्रं यात्यमरावतीम् ॥ ३० ॥ श्रीपर्वतस्य तीर्थे तु वैकृते च तथा गिरौ ॥ कर्माणि तु प्रयुक्ता

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. १३

॥१०॥

नि सिद्धयन्ति प्रभवाप्यये ॥ ३१ ॥ दुष्प्रयुक्ता हि पितृ सुप्रयुक्ता भवन्त्युत ॥ पितृणां दुष्टिना पुण्यं नमदा भगिनां वरा ॥ ३२ ॥ यत्र श्राद्धानि
 इत्तानि दक्षयाणि भवन्त्युत ॥ माठरस्य वने पुण्ये विष्टवत्तयवेति ॥ ३३ ॥ अंतर्जाले गच्छन्ति युक्ता तस्मिन्महागिरी ॥ विन्ध्ये चैव गिरी
 पुण्ये धर्माधर्मनिदर्शनीम् ॥ ३४ ॥ धारां पासा न पश्यन्ति धारां पश्यन्ति साधवः ॥ तत्र तद्वत्पते पापं केषां चित्पापकर्मणाम् ॥ ३५ ॥ कैलासे या
 मर्तयस्य वापी पापनिषूदनी ॥ श्रात्वा तस्यां दिवं याति कामचाप विह्वला ॥ ३६ ॥ शौर्पणिके तथा तीर्थे पर्वते पालमंजरे ॥ पांडुकूपे समु
 द्रति पिंडारकतटे तथा ॥ ३७ ॥ विमले च विपापे च सर्वपापं हनति ॥ श्रीवने चित्रकुटे च जंबूमार्गे च नित्यशः ॥ ३८ ॥ असितस्य गिरी
 पुण्ये योगाचार्यस्य धीमतः ॥ तत्रापि श्राद्धसांन्यमविनाशं च नित्यशः ॥ ३९ ॥ पुष्करेश्वरस्य श्राद्धं तपश्च महाफलम् ॥ महोदधौ प्रभासे च
 तद्देव विनिर्दिशेत् ॥ ४० ॥ देविकायां वृषां नाम कुपः विह्वलैर्विह्वलः ॥ दृष्टव्यमिति तस्यापो गवां गच्छेन नित्यशः ॥ ४१ ॥ योगेश्वरः सदा जुष्टः
 सर्वपापबहिष्कृतः ॥ दद्याच्छ्राद्धं तु यस्तस्मिन्स्तस्य वक्ष्यामि वक्ष्यामि ॥ ४२ ॥ अथ सर्वकर्मण्यं श्राद्धं प्रीणां चैव पितृन् ॥ जम्बूद शिला तत्र
 साक्षादग्नेः सनातनात् ॥ ४३ ॥ श्राद्धानि चाग्निभ्यश्च तत्र कर्तव्याः क्षयम् ॥ यस्त्वाग्निं पितृनात्तत्र नाकपृष्ठे च मोदते ॥ ४४ ॥ अग्निः शान्तः पुन
 र्जातिस्तत्र दत्तं ततोऽक्षयम् ॥ दशाश्वमेधिके तीर्थे तीर्थे पंचाश्वमेधिके ॥ ४५ ॥ यथादिष्टफलं तत्रां कर्तव्यं तत्र स्थायः ॥ ह्यजानं ह्यजिगे नाम
 तीर्थं सद्यो वक्ष्यामि ॥ ४६ ॥ श्राद्धं तत्र सुदासः कथा स्वर्गे च मोदते ॥ श्राद्धं सुंदरिसुंदरं च देव पापनिषूदकम् ॥ ४७ ॥ श्राद्धं तत्राभयं प्रोक्तं
 जषहोमतपांसि च अजतुगे गुणे नाथ तपः कर्तव्यं पितृन् ॥ ४८ ॥ दृश्यते पर्वसुच्छाया यत्र तिस्रः पितृकृपाः ॥ पृथिव्यामभयं तत्र विज्जा
 यत्र पादपः ॥ ४९ ॥ योगेश्वरः सदा जुष्टः सर्वपापं हनति ॥ दद्याच्छ्राद्धं तु यस्तस्मिन्स्तस्य वक्ष्यामि वक्ष्यामि ॥ ५० ॥ अचितास्तेन च साक्षाद्
 वन्ति पितरः सदा ॥ अन्तिमैल्लोके वशी च स्वाभिरस्य स्वर्गे मोदते ॥ ५१ ॥ प्रायश्चित्तं कर्तव्यं तत्र पितृनाथं हृदयतया ॥ तत्र व्यासस्य भक्त्यं दिव्यो
 ब्रह्महृदस्तथा ॥ ५२ ॥ उर्जतः पर्वतः पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५३ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५४ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५५ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५६ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५७ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५८ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ५९ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६० ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६१ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६२ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६३ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६४ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६५ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६६ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६७ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६८ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ६९ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७० ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७१ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७२ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७३ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७४ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७५ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७६ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७७ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७८ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ७९ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८० ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८१ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८२ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८३ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८४ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८५ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८६ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८७ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८८ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ८९ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९० ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९१ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९२ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९३ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९४ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९५ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९६ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९७ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९८ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ ९९ ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥ १०० ॥ अथैव नाथस्य पुण्यं यत्र गिश्चतयः ॥

ब्र. पु.
॥१०२॥

संध्यायां च महानद्यां दृश्यते महदद्भुतम् ॥ अश्रद्धधानं नाभ्येति साचाभ्येति धृतव्रतम् ॥ ५९ ॥ संश्रयित्वैकमेकेन सायाह्नं प्रति नित्यशः ॥
तस्मिन्देयं सदा श्राद्धं पितृणामक्षयार्थिनाम् ॥ ६० ॥ कृतात्मा वाकृतात्मा च यत्र विज्ञायते नरः ॥ स्वर्गमार्गप्रदं नाप तीर्थं सद्यो वरप्रदम् ॥ ६१ ॥
वीराण्युत्सृज्य यस्मिस्तु दिवं सप्तर्षयो गताः ॥ अद्यापि तानि दृश्यन्ते चीराण्यभोगतानि तु ॥ ६२ ॥ स्नात्वा स्वर्गं प्राप्नोति तस्मिन्तीर्थोत्तमेनरः ॥
स्यात्मायतनं तत्र नंदिनः सिद्धसेवितम् ॥ ६३ ॥ नदीश्वरस्य सा मूर्तिर्निर्गन्तारं दृश्यते ॥ दृश्यन्ते कांचना यूपास्त्वचिषो भास्करोदये ॥ ६४ ॥
कृत्वा प्रदक्षिणं तास्तु गच्छन्त्यानंदिना दिवम् ॥ सर्वतश्च कुरुक्षेत्रं सुतीर्थं तु विशेषतः ॥ ६५ ॥ पुण्यं सनत्कुमारस्य योगेशस्य महात्मनः ॥
कीर्त्यते च तिलान्दत्त्वा पितृभ्यो वै सदाक्षयम् ॥ ६६ ॥ उक्तमेवाक्षयं श्राद्धं धर्मराजनिषेवितम् ॥ श्राद्धं दत्तममावास्यां विधिना च यथाक्रमम् ॥
॥ ६७ ॥ पुंसां सन्निहितायां तु कुरुक्षेत्रे विशेषतः ॥ अर्चयित्वा पितृस्तत्र स पुत्रस्त्वनृणो भवेत् ॥ ६८ ॥ सरस्वत्यां विनशने पुक्षप्रश्रवणे तथा ॥
व्यासतीर्थे दृषद्वत्यां त्रिपुक्षे च विशेषतः ॥ ६९ ॥ देयमोकारपवने श्राद्धमक्षयमिच्छतां ॥ शक्रावतारे गंगायां मेताके च नमोत्तमे ॥ ७० ॥ यमुना
प्रभवे चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अत्युष्णाश्वातिशीताश्च आपस्तस्मिन्निदर्शनम् ॥ ७१ ॥ यमस्य भगिनी पुण्या भार्गवदुहिता शुभा ॥ तत्राक्षयं
सदा श्राद्धं पितृभिः पूर्वकीर्तितम् ॥ ७२ ॥ ब्रह्मतुंडद्वदे स्नात्वा सद्यो भवति ब्राह्मणः ॥ तस्मिस्तु श्राद्धमानंत्यं जपहोमतपांसि च ॥ ७३ ॥ स्थापु
भूतोऽचस्तत्र वसिष्ठो वै महातपाः ॥ अद्यापि तत्र दृश्यन्ते पादपा मणिवर्हेणाः ॥ ७४ ॥ तुला तु दृश्यते तत्र धर्माधर्मनिदर्शिनी ॥ यथा वै तोलितं
विप्रेस्तीर्थीनां फलमुत्तमम् ॥ ७५ ॥ पितृणां दुहिता योगा गंधकालीति विश्रुता ॥ चतुर्थी ब्रह्मणस्त्वंशः पराशरकुलोद्भवः ॥ ७६ ॥ व्यसिष्यति
पुत्रदो वै वेदं धीमान्महासुनिः ॥ महार्योगं महात्मानं या व्यासं जनयिष्यति ॥ ७७ ॥ अच्छोदकं नाम सन्तत्राच्छोदासमुद्भवः ॥ मत्स्ययोनी
पुत्रजाता नियोगात्कारणेन तु ॥ ७८ ॥ तस्यास्त्वाद्याश्रमे पुण्ये पुण्यकृद्भिर्निषेविते ॥ दत्तं सकृदपि श्राद्धमक्षयं समुदाहृतम् ॥ ७९ ॥ नद्यां योग
श्राद्धं दत्तं पुनपद्भवेत् ॥ कुबेरतुंगे पापघ्ने व्यासतीर्थे तथैव च ॥ ८० ॥ पुण्यायां ब्रह्मणो वेद्यां श्राद्धमानंत्यमिष्यते ॥ सिद्धेस्तु सेविता नित्यं
पुण्ये तु कृतात्मभिः ॥ ८१ ॥ अनिवर्तनं तु नंदायां वेद्याः प्रागुत्तरादिभिः ॥ सिद्धिश्चेत्तं सुरैर्बुधं यत्प्राप्य न निवर्तते ॥ ८२ ॥ यमालये पुनं न्यस्तं
पुण्यं न धीमताः ॥ श्राद्धानामनुकंपार्थं नास्तिकानां निदर्शनम् ॥ ८३ ॥ विरजे त्वक्षयं श्राद्धं पूर्वमेव महालये ॥ नंदायां विरजे चैव तथैव च महालये ॥ ८४ ॥
श्राद्धं तास्यतीह दशपूर्वांश्च दशापरान् ॥ कल्कद्वदे जातिस्मर्यं सुवर्णममितांजसम् ॥ ८५ ॥ कौमारं च सरः पुण्यं नागभोगाभिरक्षितम् ॥ कुमारतीर्थं

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १३

३

॥१०२॥

स्नात्वा तु त्रिदिवं याति मानवः ॥८६॥ देवालये तपस्तप्त्वा एकपादेन दुश्चरम् ॥ निराहारो युगं दिव्यमुमातुंगे स्थितो ज्वलन् ॥ ८७ ॥ उमातुंगे भृगोस्तुङ्गे
 महातुंगे महालये ॥ तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यमक्षयमिच्छता ॥ ८८ ॥ अक्षयं तु सदा श्राद्धं शालग्रामे समंततः ॥ दुष्कृतं दृश्यते तत्र प्रत्यक्षमकृतात्मनाम् ॥
 ॥ ८९ ॥ प्रत्यादेशो ह्यशिष्टानां शिष्टानां च विशेषतः ॥ तत्र देवद्वदः पुण्यो ब्रह्मणो नागराद् शुचिः ॥ ९० ॥ पिंडं गृह्णाति हि सतां न गृह्णात्यसतां सदा ॥
 अतिप्रदीप्तैर्भुजगैर्भोक्तुमन्नं न शक्यते ॥ ९१ ॥ प्रत्यक्षं दृश्यते धर्मस्तीर्थयोर्नतयोर्द्वयोः ॥ कारवत्यां च शांडिल्यां गुहायां वामनस्य च ॥ ९२ ॥ गत्वा
 चैतानि पूतः स्याच्छ्राद्धमक्षयमेव च ॥ जपो होमस्तपो ध्यानं यात्किंचित्सुकृतं भवेत् ॥ ९३ ॥ ब्रह्मचर्यं च यो धत्ते गुरुभक्तिं शतं समाः ॥ एवमा
 व्यास्सर्च्छेष्टा यत्प्रानादघमोक्षणम् ॥ कुमारधारा तत्रैव दृष्टा पापं प्रणश्येति ॥ ९४ ॥ ध्यानासनं तु तत्रैव व्यासस्याद्यापि दृश्यते ॥ शैलः कांतिपु
 राभ्यां प्रागुदीच्यां दिशि स्थितः ॥ ९५ ॥ पुण्या पुष्करिणी तत्र किरातगणरक्षिता ॥ यस्यां स्नात्वा सकृद्विप्रः कामानाप्नोति शाश्वतान् ॥ ९६ ॥ अह
 श्यः सर्वभूतानां देववचरते महाम् ॥ ९७ ॥ काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरिति श्रुतम् ॥ तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यमक्षयमिच्छता ॥ ९८ ॥ देवदारु
 वने वाऽपि धारयाम्तु निदर्शनम् ॥ निर्धूतानि तु पापानि दृश्यन्ते सुकृतात्मनाम् ॥ ९९ ॥ भागीरथ्यां प्रयोगे तु नित्यमक्षयमुच्यते ॥ कालंजरे
 दशाणां नैमिषे कुरुजांगले ॥ १०० ॥ वाराणस्यां नगर्यां च देयं श्राद्धं प्रयत्नतः ॥ तत्र योगेश्वरो नित्यं तस्यां दत्तमथाक्षयम् ॥ १०१ ॥ गत्वा
 चैतानि पूतः स्याच्छ्राद्धमक्षयमेव च ॥ जपो होमस्तपो ध्यानं यात्किंचित्सुकृतं भवेत् ॥ १०२ ॥ लौहित्ये वैतरण्यां च स्वर्गवेद्यां तथैव च ॥ सा तु
 देवी समुद्रां दृश्यते चैव नामभिः ॥ १०३ ॥ गयायां धर्मपृष्ठे तु सरसि ब्रह्मणस्तथा ॥ गवां गृध्रवटे चैव श्राद्धं दत्तं महाफलम् ॥ १०४ ॥ हिमं च
 पतते तत्र समेतान्पंचयोजनम् ॥ भरतस्याश्रमे पुण्येऽरण्यं पुण्यतमं स्मृतम् ॥ १०५ ॥ मतंगस्य वनं तत्र दृश्यते सर्वमानुषैः ॥ स्थापितं धर्मसर्व
 स्वं लोकस्यास्य निदर्शनम् ॥ १०६ ॥ यदंडकवनं पुण्यं पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ॥ यस्मिन्प्रादुर्विशल्येति तीर्थं सद्यो निदर्शनम् ॥ १०७ ॥ तुलामानैस्त
 था चापि शास्त्रैश्च विविधैस्तथा ॥ उन्मज्जन्ति तथा लग्ना ये वै पापकृतो जनाः ॥ १०८ ॥ तृतीयायां तथा पादे निराधारां तु मण्डले ॥ महाद्वदे च
 कौशिक्यां दत्तं श्राद्धं महाफलम् ॥ १०९ ॥ मुंडपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ बहुदेवयुगांस्तत्त्वां तपस्तीव्रं सुदुश्चरम् ॥ ११० ॥ अल्पेनाप्यत्र
 कालेन नरो धर्मपरायणः ॥ पाप्मानमुत्सृजत्याशु जीर्णं त्वचमिवोरगः ॥ १११ ॥ सिद्धानां प्रीतिजननं पापानां च भयंकरम् ॥ लेलिहानैर्महाघो

ब्र. पु.
॥१०३॥

रे गच्छते सुमहोदयैः ॥ ११२ ॥ नाम्ना कनकनदीति तीर्थं जगति विश्रुतम् ॥ उदीच्यां मुंडपृष्ठस्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ११३ ॥ तत्र स्नात्वा दिवं याति
स्वर्गं मानवाः ॥ दत्तं वापि सदा श्राद्धमक्षय्यं समुदाहृतम् ॥ ११४ ॥ ऋणैस्त्रिभिस्ततः स्नात्वा निष्क्रीणाति नरस्तनुम् ॥ मानसे मर
सि स्नात्वा श्राद्धं निर्वर्तयेत्ततः ॥ ११५ ॥ तीरे तु सरसस्तस्य देवस्यायतनं महत् ॥ आरुह्य तु जपंस्तत्र सिद्धो याति दिवं ततः ॥ ११६ ॥ उत्तरं
मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ स्नात्वा तस्मिन्सरश्रेष्ठे दृश्यते महद्द्रुतम् ॥ ११७ ॥ दिवश्च्युता महाभागा ह्यन्तरिक्षं विराजते ॥ गंगा त्रिपथगा
देवी विष्णुपादाच्युता सती ॥ ११८ ॥ आकाशे दृश्यते तत्र तोरणं सूर्यसन्निभम् ॥ जांबूनदमयं पुण्यं स्वर्गद्वारमिवायतम् ॥ ११९ ॥ ततः प्रवर्तते
भूयः सर्वसागरमंडिका ॥ पावनी सर्वभूतानां धर्मज्ञानां विशाखतः ॥ १२० ॥ चंद्रभागा च सिंधुश्च शुभे मानममभवे ॥ मार्गं पश्चिमं यातो दिव्यः
सिंधुनदो वरः ॥ १२१ ॥ पर्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः ॥ आयतो वै सहस्राणि योजनानां बहूनि तु ॥ १२२ ॥ सिद्धचारणसंकीर्णा
देवर्षिगणसेविता ॥ तत्र पुष्करिणी रम्या सुषुम्णा नाम नामतः ॥ १२३ ॥ दशवर्षसहस्राणि तस्यां स्नातस्तु जीवति ॥ श्राद्धं भवति चानंतं
तत्र दत्तं महोदयम् ॥ १२४ ॥ तारयेच्च सदा श्राद्धे दशपूर्वान्दशपरान् ॥ सर्वत्र हिमवान्पुण्यो गंगा पुण्या समंततः ॥ १२५ ॥ समुद्रगाः समुद्राश्च
सर्वे पुण्याः समंततः ॥ एवमादिषु चान्येषु श्राद्धं निर्वर्तयेद्बुधः ॥ १२६ ॥ पूतो भवति वै स्नात्वा हुत्वा दत्त्वा तथैव च ॥ शैलसानुषु शृंगेषु
कंदरेषु गुहासु च ॥ १२७ ॥ उपह्वरनितंबेषु तथाप्रसवणेषु च ॥ पुलिनेष्वापगानां च तथैव प्रभवेषु च ॥ १२८ ॥ महोदयो गवां गोष्ठे
संगमेषु वनेषु च ॥ सुसंमृष्टोपलिमेषु हृदयेषु सुरभिष्वथ ॥ १२९ ॥ गोमयेनोपलिमेषु विविक्तेषु गृहेषु च ॥ कुर्याच्छ्राद्धमर्थेषु नित्यमेव
यथाविधि ॥ १३० ॥ प्राग्दक्षिणां दिशं गत्वा सर्वकामचिकीर्षया ॥ एवमेतेषु सर्वेषु श्राद्धं कुर्यादतांद्रितः ॥ १३१ ॥ एतेष्वेव तु मेधावी ब्राह्मी
सिद्धिं मवाप्नुयात् ॥ त्रैवर्णाविहितैः स्थाने धर्मे वर्णाश्रमे रतैः ॥ १३२ ॥ कोपस्थानं च संत्यागात्प्राप्यते पितृपूजनम् ॥ तीर्थान्यनुसरन्वीरः
श्रद्धानः समाहितः ॥ १३३ ॥ कृतपापोपि शुध्येत किं पुनः शुभकर्मकृत् ॥ तिर्यग्योनिं न गच्छेच्च कदेशे च न जायते ॥ १३४ ॥ स्वर्गी भवति
विप्रो वै मोक्षोपायं च विदति ॥ अश्रद्धानः पापायुर्नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ १३५ ॥ हेतुनिष्ठश्च पश्यते न तीर्थं फलभागिनः ॥ गुरुतीर्थे परा

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १३

॥१०३॥

सिद्धिर्स्तीर्थानां परमं पदम् ॥१३६॥ ध्यानं तीर्थं परं तस्माद्ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ॥ उपवासात्परं ध्यानमिन्द्रियाणां निवर्तनम् ॥१३७॥ उपवासनिबद्धैर्हि
 प्राणैरेव पुनः पुनः ॥ प्राणापानौ वशे कृत्वा वशगानीन्द्रियाणि च ॥१३८॥ बुद्धिं मनसि संयम्य सर्वेषां तु निवर्तनम् ॥ प्रत्याहारं कृतं विद्धि मोक्षोपा-
 यमसंशयम् ॥१३९॥ इन्द्रियाणां मनो घोरं बुद्ध्यादीनां विवर्तनम् ॥ अनाहारो क्षयं याति विद्यादनशनं तपः ॥१४०॥ निग्रहे बुद्धिमनसोरन्यबुद्धिर्न
 जायते ॥ क्षीणेषु सर्वदोषेषु क्षीणेष्वेवेन्द्रियेषु च ॥१४१॥ परिनिर्वाति शुद्धात्मा यथा वह्निर्निधनः ॥ कारणेभ्यो गुणेभ्यश्च व्यक्ताव्यक्ताच्च कृत्स्नशः ॥
 ॥१४२॥ नियोजयति क्षेत्रज्ञं तेभ्यो योगेन योगवित् ॥ तस्य नास्ति गतिः स्थानं व्यक्ताव्यक्ते च सर्वशः ॥ न सन्नासन्न सदसन्नैव किंचिदवस्थितः ॥
 ॥१४३॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पे पुण्यदेशानुकीर्तनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ बृहस्पति-
 रुवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वदानफलानि च ॥ श्राद्धकर्मणि मेध्यानि वजनीयानि यानि च ॥ १ ॥ हिमप्रपतने कुर्यादाहरेद्वा हिमं ततः ॥ अग्निहोत्रमु-
 पायुष्यं पवित्रं परमं हितम् ॥ २ ॥ नक्तं तु वर्जयेच्छ्राद्धं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ सर्वस्वेनापि कर्त्तव्यं क्षिप्रं वै राहुदर्शने ॥ ३ ॥ उपरागे न कुर्याद्यः पंके-
 गौरिव सीदति ॥ कुर्वाणस्तत्तरेत्पापं सती नौरिव सागरे ॥ ४ ॥ वैश्वदेवं च सौम्यं च खड्गमांसं परं हविः ॥ विषाणवर्जं खड्गस्य मात्सर्यान्नाशयामहे ॥
 ॥ ५ ॥ त्वष्ट्रा वै यजमानेन देवेशेन महान्मना ॥ पिबच्छर्चापतिः सोमं पृथिव्यां मध्यगः पुरा ॥ ६ ॥ श्यामाकास्तत्र उत्पन्नाः पित्रर्थमपराजिताः ॥
 विष्टुषस्तस्य नासाभ्यामासक्ताभ्यां तथेक्षवः ॥ ७ ॥ श्लेष्मलाः शीतलाः स्निग्धामधुराश्च तथेक्षवः ॥ श्यामाकैरिक्षुभिश्चैव पितृणां सर्वकामिकम् ॥ ८ ॥
 कुर्यादाग्रयणं यस्तु स शीघ्रं सिद्धिमाप्नुयात् ॥ श्यामाकास्तु द्विनामानो विहिता यजने स्मृते ॥ ९ ॥ यस्मात्ते देवसृष्टास्तु तस्मात्ते चाक्षयाः स्मृताः ॥
 प्रसातिकाः प्रियंगुश्च मुद्राश्च हरितास्तथा ॥ १० ॥ एतान्यपि समानानि श्यामाकानां गुणैस्तु तैः ॥ कृष्णमाषास्तिलाश्चैव श्रेष्ठास्तु यवशालयः ॥
 ॥ ११ ॥ महायवाश्च निष्पावास्तथैव च मधूलिकाः ॥ कृष्णाश्चैवान्नलोहाश्च गह्वाः स्युः श्राद्धकर्मणि ॥ १२ ॥ राजमाषास्तथाऽन्ये वै वर्जनीयाः
 प्रयत्नतः ॥ मसूराश्चैव पुण्याश्च कुसुमं श्रीनिकेतनम् ॥ १३ ॥ वर्षांस्वतियवा नित्यं तथा वृषकवासकौ ॥ बिल्वामलकमृद्रीकापनसाम्रातदाडिमाः ॥
 ॥ १४ ॥ तवशोलंयताक्षौद्रखर्जुराग्रफलानि च ॥ कशेरुकोविदार्यश्च तालकंदं तथा विसम् ॥ १५ ॥ तमालं शतकंदं च मद्रसूचांतकांदिकी ॥ काले-
 यं कालशाकं च भूरिपूर्णा सुवर्चला ॥ १६ ॥ मांसाक्षं दुविशाकं च बुबुचेतांकुस्तथा ॥ कफालकं कणा द्राक्षा लकुचं चोचमेव च ॥ १७ ॥ अला-
 बुं ग्रीवकं कीरं कर्कधूमधुसाह्वयम् ॥ वैकंकतं नालिकेरशृंगाजपकरूपकम् ॥ १८ ॥ पिप्पली मरिचं चैव पटोलं बृहतीफलम् ॥ सुगंधमांसपीवांति क-

ब. पु.
॥१०४॥

पायाः सर्व एव च ॥ १९ ॥ एवमादीनि चान्यानि कराणि मधुराणि च ॥ नागरं चात्र वै देयं दीर्घमूलकमेव च ॥ २० ॥ वंशः करीरः सुरसः सर्जकं
भुस्तृणानि च ॥ वर्जनीयानि वक्ष्यामि श्राद्धकर्मणि नित्यशः ॥ २१ ॥ लघुनं गृजनं चैव पलांडुं पिंडमूलकम् ॥ करंभाद्यानि चान्यानि हीनानि
रसगंधतः ॥ २२ ॥ श्राद्धकर्मणि वर्ज्यानि कारणं चात्र वक्ष्यते ॥ पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितस्य बलेः सुरैः ॥ २३ ॥ शरैस्तु विक्षतादंगात्पतिता रक्त
विंदवः ॥ तत एतानि जातानि लघुनादीनि सर्वशः ॥ २४ ॥ तथैव रक्तनिर्यासा लवणान्यौषगाणि च ॥ श्राद्धकर्मणि वर्ज्यानि याश्च नायों
रजस्वलाः ॥ २५ ॥ दुर्गंधं फेनिलं चैव तथा वै पल्लवलोदकम् ॥ लभेद्यत्र न गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चैव गृह्यते ॥ २६ ॥ आविकं मार्गमौष्ट्रं च सर्व
मेकशफं च यत् ॥ माह्वं चामरं चैव पयो वर्ज्यं विजानता ॥ २७ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वर्ज्यान्देशान्प्रयत्नतः ॥ न द्रष्टव्यं च यैः श्राद्धं शौचाशौचं
च कृत्स्नशः ॥ २८ ॥ वन्यमूलफलैर्भक्ष्यैः श्राद्धं कुर्यात्तु श्रद्धया ॥ राजनिष्ठामवाप्नोति स्वर्गमक्षयमेव च ॥ २९ ॥ अनिष्टशब्दां संकीर्णां जंतुव्याप्ता
मथाविलाम् ॥ पूतिगंधां तथा भूमिं वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ॥ ३० ॥ नद्यः सागरपर्यन्ता द्वारं दक्षिणपूर्वतः ॥ त्रिशंकोर्वर्जयेद्देशं सर्व द्वादश
योजनम् ॥ ३१ ॥ उत्तरेण महानद्या दक्षिणेन च वैकटम् ॥ देशास्त्रिशंकवो नाम वर्ज्या वै श्राद्धकर्मणि ॥ ३२ ॥ कारस्कराः कर्लिगाश्च सिंधोरुत्त
रमेव च ॥ प्रनष्टाश्रमधर्माश्च वर्ज्या देशाः प्रयत्नतः ॥ ३३ ॥ नग्रादयो न पश्येयुः श्राद्धकर्म ज्यवस्थितम् ॥ गच्छंत्येतैस्तु दृष्टानि न पितृंश्च पि
तामहान् ॥ ३४ ॥ ॥ शंयुरुवाच ॥ नग्रादीन्भागवन्सम्यगाचक्ष्व परिपृच्छतः ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ सर्वेषामेव भूतानां त्रयीसंवरणं स्मृतम्
॥ ३५ ॥ तां ये त्यजंति संमोहात्ते वै नग्रादयो जनाः ॥ प्रलीयते वृषो यस्मिन्निरालंबश्च यो वृषे ॥ ३६ ॥ वृषं यस्तु परित्यज्य मोक्षमन्यत्र मार्ग
ति ॥ वृषो वेदाश्रमस्तस्मिन्यो वै सम्यक् न पश्यति ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो वृषलः स न संशयः ॥ पुरा देवासुरे युद्धे निर्जितैरसुरैस्तथा ॥ ३८ ॥
पापं वै कृतास्तात तेषां सृष्टिः प्रजायते ॥ वृद्धश्रावकिनिर्ग्रथाः शाक्याजीवककार्पटाः ॥ ३९ ॥ ये धर्मं नानुवर्तन्ते ते वै नग्रादयो जनाः ॥
कृपा जटी वृथा मुंडी वृथा नग्नश्च यो द्विजः ॥ ४० ॥ वृथा व्रती वृथा जापी ते वै नग्रादयो जनाः ॥ कुलधर्मातिगाः शश्वद् वृथा वृत्तिकलत्रकाः ॥ ४१ ॥
कृताकर्मविरास्त्वैते कुपथाः परिकीर्तिताः ॥ एतैर्हि दत्तं दृष्टं वै श्राद्धं गच्छति दानवान् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मघ्नश्च कृताघ्नश्च नास्तिको गुरुतरुपगः ॥
दस्वसुश्चैव नृशंसश्च दर्शने तान्विसर्जयेत् ॥ ४३ ॥ पतिताः क्रूरकर्माणः सर्वास्तान्परिवर्जयेत् ॥ देवतानामृषीणां च विवादे प्रवदंति ये ॥ ४४ ॥

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १४

॥१०४॥

देवांश्च ब्राह्मणांश्चैव आम्नायं यस्तु निदति ॥ असुरान्यातुधानांश्च दृष्टमेभिर्वर्जयितु ॥ ४५ ॥ ब्राह्मं कृतयुगं प्रोक्तं त्रेता तु क्षत्रियं युगम् ॥ वैश्यं
 द्रापरमित्याहुः शूद्रं कलियुगं स्मृतम् ॥ ४६ ॥ कृतेऽपूज्यंत पितरस्त्रेतायां तु सुरास्तथा ॥ युद्धानि द्रापरे नित्यं पाखंडाश्च कलौ युगे ॥ ४७ ॥ अपु
 मानपविद्धश्च कुण्डो ग्रामसूकरः ॥ श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि दर्शनादेव सर्वशः ॥ ४८ ॥ श्वसूकरोपसंसृष्टं दीर्घरोगिभिरेव च ॥ पतितैर्मलिनैश्चैव
 न द्रष्टव्यं कथंचन ॥ ४९ ॥ अन्नं पश्येयुरेते यत्तन्नाहं हव्यकव्ययोः ॥ उत्सृष्टव्याः प्रधानार्थैः संस्कारस्त्वापदो भवेत् ॥ ५० ॥ हविषां संहतानां
 च पूर्वमेव विवर्जयेत् ॥ मृष्टं युक्ताभिरद्भिश्च प्रोक्षणं च विधीयते ॥ ५१ ॥ सिद्धार्थकैः कृष्णतिलैः कार्यं वाप्यपवारणम् ॥ गुरुसूर्याग्निवास्त्राणां दर्शनं
 वापि यत्नतः ॥ ५२ ॥ आसनाखट्टमन्नाद्यं पादोपहतमं च ॥ अमेधैर्जगमैर्दृष्टं शुष्कं पर्युषितं च यत् ॥ ५३ ॥ अस्विन्नं परिदग्धं च तथैवाग्ना
 वलेहितम् ॥ शर्कराकीटपाषाणैः केशैर्यच्चाप्युपाहृतम् ॥ ५४ ॥ पिण्याकं मथितं चैव तथा तिलयवादिषु ॥ सिद्धीकृताश्च ये भक्ष्याः प्रत्यक्षलवणीकृताः
 ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा चैव तथा दोषोपात्तश्चोपहतं तथा ॥ वाससा चावधूतानि वज्यानि श्राद्धकर्मणि ॥ ५६ ॥ संति वेदविरोधेन केचिद्विज्ञाभिमानिनः ॥
 अयन्नयतयो नाम ते ध्वंसंति यथा रजः ॥ ५७ ॥ दधिशाकं तथा भक्ष्यं तथा चोषधिवर्जितम् ॥ वार्त्ताकं वर्जयेच्छ्राद्धे सर्वानभिषवानपि ॥ सैधवं
 लवणं चैव तथा मानससंभवम् ॥ ५८ ॥ पवित्रे परमे ह्येते प्रत्यक्षमपि वर्तिते ॥ अग्नौ प्रक्षिप्य गृहीयाद्वस्तौ प्रक्षिप्य यत्नतः ॥ ५९ ॥ गमयेन्मस्तकं
 चैव ब्रह्मतीर्थं हि तत्स्मृतम् ॥ द्रव्याणां प्रोक्षणं कार्यं तथैवावपनं पुनः ॥ ६० ॥ निधाय चाग्निः सिचेत्तत्तथा चासु निवेशनम् ॥ अश्वमूल
 फलेक्षुणां रज्जूनां चर्मणामपि ॥ ६१ ॥ वैदलानां च सर्वेषां पूर्ववच्छौचमिष्यते ॥ तथा दंतास्थिदारूणां शृंगाणां चावलखनम् ॥ ६२ ॥
 सर्वेषां मृन्मयानां च पुनर्दाहो विधीयते ॥ मणिमुक्ताप्रवालानां जलजानां च सर्वशः ॥ ६३ ॥ सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा
 पुनः ॥ स्याच्छौचं सर्ववालानामाविकानां च सर्वशः ॥ ६४ ॥ द्विपदां चैव सर्वेषां मृद्भिरद्भिर्विधीयते ॥ आद्यंतयोस्तु शौचानामग्निः
 प्रक्षालनं विधिः ॥ ६५ ॥ तथा कार्पासिकानां च भस्मना समुदाहृतम् ॥ फलपुष्पपलाशानां प्लावनं चाद्भिरिष्यते ॥ ६६ ॥ प्रोक्षणं ह्युपलेपश्च
 भूमेस्त्वैवावलेखनम् ॥ निषेको गोकुलो दाहः खननं शुद्धिरिष्यते ॥ ६७ ॥ निष्क्रमोऽध्वगतो ग्रामाद्रायुप्ता वसुंधरा ॥ पुंसां चतुष्पदां चैव
 मृद्भिः शौचं विधीयते ॥ ६८ ॥ एवमेव समुद्दिष्टः शौचानां विधिरुतमः ॥ अनिर्दिष्टमतो यद्यत्तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६९ ॥ प्रातर्गृहादक्षिण

१ अयुगपदिभिर्दृष्टं अन्नं तन्मन्त्रेण तान्मन्त्रजति । अत्र ब्राह्मण्यध्यास्यते । २ परस्मैपदवार्त्ताकम् ।

म. पु.
॥१०५॥

पश्चिमेन गत्वा चेषुक्षेपमात्रं पदं वै ॥ कुर्यात्पुरीषं हि शिरोऽवगुंठय न वै स्पृशेच्चातु शिरः करेण ॥ ७० ॥ शुक्लैस्तृणैर्वा काष्ठैर्वा पर्णैर्वेणुदलेन च ॥ सुसंवृत्ते प्रदेशे च अंतर्धाय वसुंधराम् ॥ ७१ ॥ उद्धृत्योदकमादाय मृत्तिकां चैव वाग्यतः ॥ दिवा उदङ्मुखः कुर्याद्रात्रौ वै दक्षिणामुखः ॥ ७२ ॥ दक्षिणेन तु हस्तेन गृहीत्वाऽथ कमंडलुम् ॥ शौचं वामेन हस्तेन गुदे तिस्रस्तु मृत्तिकाः ॥ ७३ ॥ दश चापि शनैर्देद्याद्रामहस्ते क्रमेण तु ॥ उभाभ्यां वा पुनर्देद्याद्वाभ्यां सप्त तु मृत्तिकाः ॥ ७४ ॥ मृदा प्रक्षाल्य पादौ तु आचम्य च यथाविधि ॥ आपस्त्वाद्यास्त्रयश्चैव सूर्याभ्य निलदेवताः ॥ ७५ ॥ कुर्यात्संनिहितो नित्यमाच्छिद्रे द्वे कमंडलू ॥ असंवार्यवनैरेव यथावत्पादधावनम् ॥ ७६ ॥ आचामनं द्वितीयं च देवकार्ये त तोपरम् ॥ उपवासस्त्रिरात्रं तु दुष्टभक्ते ह्युदाहृतः ॥ ७७ ॥ विप्रकृष्टेषु कृच्छ्रं च प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ॥ स्पृष्ट्वा श्वानं श्वपाकं च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ७८ ॥ मानुषास्थीनि संस्पृश्य उपोष्यं शुचिकारणात् ॥ त्रिरात्रमुक्त सस्नेहान्येकरात्रमतोऽन्यथा ॥ ७९ ॥ कारस्कराः कर्लिगाश्च तथाध्रशबरा दयः ॥ पीत्वा चापोभूतिलपा गत्वा चापि युगंधरम् ॥ ८० ॥ सिंधोरुत्तरपर्यंतं तथोदीच्यंतरं नरः ॥ पापदेशाश्च ये केचित्पापैरध्युषिता जनैः ॥ ८१ ॥ शिष्टैस्तु वर्जिता ये वै ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ गच्छतां रागसंमोहात्तेषां पापं न गच्छति ॥ ८२ ॥ गत्वा देशानपुण्यास्तु कृत्स्नं पापं समश्नुते ॥ आरुह्य भृगुतुंगं तु गत्वा पुण्यां सरस्वतीम् ॥ ८३ ॥ आपगां च नदीं गम्यां गंगां देवीं महानदीम् ॥ हिमवत्प्रभवा नद्योः याश्चान्या ऋषिपूजिताः ॥ ८४ ॥ सरस्तीर्थानि सर्वाणि नदीः प्रस्रवणानि च ॥ गत्वैतान्मुच्यते पापैः स्वर्गे चात्यंतमश्नुते ॥ ८५ ॥ दशरात्रमशौचं तु प्रोक्तं मृत कस्मृतके ॥ ब्राह्मणस्य द्वादशाहं क्षत्रियस्य विधीयते ॥ ८६ ॥ अर्द्धमासं तु वैश्यस्य मासं शूद्रस्य चैव ह ॥ उदक्या सर्ववर्णानां चतुरात्रेण शुध्यति ॥ ८७ ॥ उदक्यां मृत्तिकां चैव श्वानमंतावसायिनम् ॥ नग्रादीन्मृतहारांश्च स्पृष्ट्वा शौचं विधीयते ॥ ८८ ॥ स्नात्वा सचैलो मृद्भिस्तु शुद्धो द्वादशभिर्द्विजः ॥ एतदेव भवेच्छौचं मेषुने वमने तथा ॥ ८९ ॥ मृदा प्रक्षाल्य हस्तौ तु कुर्याच्छौचं च मानवः ॥ प्रक्षाल्य चाद्भिः स्नात्वा तु हस्तौ चैव पुनर्मृदा ॥ ९० ॥ त्रिः कृत्वा द्वादशान्तानि यथालेपस्तथा भवेत् ॥ एवं शौचविधिर्दृष्टः सर्वकृत्येषु नित्यदा ॥ ९१ ॥ परिदद्यान्मृदस्तिस्रस्तिस्रः पादावसेचने ॥ अरण्ये शौचमेतत्तु ग्राम्यं वक्ष्याम्यतः परम् ॥ ९२ ॥ मृदः पंचदशामेध्या हस्तादीनां विशेषतः ॥ अतिरिक्तमृदं दद्यान्मृदंते त्वद्भि र्वे च ॥ ९३ ॥ अद्भिरव्यक्तके शौचमेतच्चैतेषु कृत्स्नशः ॥ कंठं शिरो वा आवृत्य रथ्यापणगतोऽपि वा ॥ ९४ ॥ अकृत्वा पादयोः शौचमाचातोऽ

१ अच्छिन्नजलवाराभिः ।

म. भा.
उपो.पा.३
अ. १४

३

॥१०५॥

प्यशुचिर्भवेत् ॥ प्रक्षाल्य पात्रं निक्षिप्य आचम्याभ्युक्षणं ततः ॥ ९६ ॥ द्रव्यस्यान्यस्य तु तथा कुर्यादभ्युक्षणं ततः ॥ पुष्पादीनां तृणानां च
 प्रोक्षणं हविषां तथा ॥ ९६ ॥ पराहृतानां द्रव्याणां निधायाभ्युक्षणं तथा ॥ नाप्रोक्षितं स्पृशेत्किञ्चिच्छाद्धे देवेऽथ वा पुनः ॥ ९७ ॥ उत्तरेणाहरे
 द्रव्यं दक्षिणेन विसर्जयेत् ॥ संवृते यजमानस्तु सर्वं श्राद्धे समाहरेत् ॥ ९८ ॥ उच्छिष्टे स्याद्विपर्यासो देवे पित्र्ये तथैव च ॥ दक्षिणेन तु हस्तेन
 दक्षिणां वेदिमालभेत् ॥ ९९ ॥ कराभ्यामेव देवानां पितॄणां विकरं तथा ॥ क्षरणं स्वप्रयोश्चैव तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ १०० ॥ निष्ठीविते तथाऽभ्यंगे
 भुत्स्ना विपरिधाय च ॥ उच्छिष्टानां च संस्पर्शं तथा पादावसेचने ॥ १०१ ॥ उच्छिष्टस्य च संभाषादशित्वा प्रयतस्य वा ॥ संदेहेषु च
 सर्वेषु शिखां मुक्त्वा तथैव च ॥ १०२ ॥ विना यज्ञोपवीतेन मोचं तत्समुपस्पृशेत् ॥ उष्ट्रस्यावेश्व संस्पर्शं दर्शनेऽवाच्यवाचिनाम् ॥ १०३ ॥
 जिह्वया चैव संस्पृश्य दंतासक्तं तथैव च ॥ सशब्दमंगुलीभिर्वा पतितं वा विलोकयन् ॥ १०४ ॥ स्थितो यश्चाचमेन्मोहादाचांतोऽप्यशुचिर्भ
 वेत् ॥ उपविश्य शुचौ देशे प्रयतः प्रागुदङ्मुखः ॥ १०५ ॥ पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च अंतर्जानु त्वपः स्पृशेत् ॥ प्रसन्नास्त्रिः पिबेद्भारि प्रयतः सुसमाहितः
 ॥ १०६ ॥ द्विरेव मार्जनं कुर्यात्सकृदभ्युक्षणं ततः ॥ स्वानि मूर्द्धानमात्मानं हस्तौ पादौ तथैव च ॥ १०७ ॥ अभ्युक्षयेत्ततस्तस्य यद्यन्मी
 मांसितं भवेत् ॥ एवमाचमतस्तस्य वेदा यज्ञास्तपांसि च ॥ १०८ ॥ दानानि व्रतचर्याश्च भवन्ति सफलानि वै ॥ क्रियां यः कुरुते मोहा
 दनाचम्येह नास्तिकः ॥ १०९ ॥ भवन्ति हि वृथा तस्य क्रिया ह्येता न संशयः ॥ वाक्कायबुद्धिपूतानि अस्पृष्टं वाप्यनिर्दिष्टम् ॥ ११० ॥ ज्ञेयान्येतानि मेध्या
 नि दुष्टमेध्या विपर्यये ॥ मनोवाक्कायमग्निश्च कालश्चैवोपलेखनम् ॥ १११ ॥ विख्यापनं च शौचानां नित्यमज्ञानमेव वा ॥ अतोऽन्यथा तु यः कुर्यान्मोहा
 च्छौचस्य संकरम् ॥ ११२ ॥ पिशाचान्यातुधानांश्च फलं गच्छत्यसंशयम् ॥ शौचे चाश्रद्धानो हि म्लेच्छजातिषु जायते ॥ ११३ ॥ अयज्वा
 चैव पापश्च तिर्यग्योनिगतोऽपि च ॥ शौचेन मोक्षं कर्वाणः स्वर्गवासी भवेन्नरः ॥ ११४ ॥ शुचिकामा हि देवा वै देवैश्चैतदुदाहृतम् ॥ बीभत्सान
 शुचींश्चैव वर्जयन्ति सुराः सदा ॥ ११५ ॥ त्रीणि शौचानि कर्वातिन्यायतः शुभकर्मिणः ॥ ब्रह्मण्यायातिथेयाय शौचयुक्ताय धीमते ॥ ११६ ॥ पितृभक्ताय दान्ता
 य सानुक्रोशाय च द्विजाः ॥ तस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पितरः त्रीविवर्द्धनाः ॥ मनसाकांक्षितान्कामांश्चैलोक्यप्रवर्गनापि ॥ ११७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे
 वासुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पेऽशौचविधिर्नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अहो धन्यस्त्वया सूत श्राद्धकल्पः प्रकीर्तितः ॥
 श्रुता नः श्राद्धकल्पास्तु ऋषिभिर्ये प्रकीर्तिताः ॥ ११९ ॥ अतीव विस्तरो ह्यस्य विशेषेण तु कीर्तितः ॥ वेदाशेषं महाप्राज्ञ ऋषेस्तस्य मतं यथा ॥ १२० ॥ मूत उवाच ॥

ब. पु.
॥१०६॥

कीर्तयिष्यामि वो विप्रा ऋषेस्तस्य मतं तु यत् ॥ श्राद्धं प्रति महाभागास्तन्मे शृणुत विस्तृतम् ॥ ३ ॥ उक्तं श्राद्धं मया पूर्वं विधिश्च श्राद्धकर्मणि ॥
परिशिष्टं प्रवक्ष्यामि ब्राह्मणानां परीक्षणम् ॥ ४ ॥ न मीमांस्याः सदा विप्राः पवित्रं ह्येतदुक्तम् ॥ दैवे पित्र्ये च नियतं श्रूयते वै परीक्षणम् ॥ ५ ॥
यस्मिन्दोषाः प्रदृश्येरन्स हि कार्येषु वर्जितः ॥ जानीयाद्वापि संवत्साद्वर्जयेत्तं प्रयत्नतः ॥ ६ ॥ अविज्ञातं द्विजं श्राद्धे न परीक्षेत पंडितः ॥ सिद्धा
हि विप्ररूपेण चरन्ति पृथिवीमिमाम् ॥ ७ ॥ तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृतं जलिः ॥ पूजयेच्चाघ्यं पाद्याभ्यां तथाभ्यंजनभोजनैः ॥ ८ ॥
उर्वी सागरपर्यन्तां देवा योगेश्वराः सदा ॥ नानारूपैश्चरन्त्येते प्रजा धर्मेण योजयेत् ॥ ९ ॥ तस्माद्दद्यात्सदा दातः समभ्यर्च्योतिथिं नरः ॥ व्यंज
नानि तु वक्ष्यामि फलं तेषां तथैव च ॥ १० ॥ अग्निष्टोमं पयसा प्राप्नुयाद्द्वि फलं तथोक्थस्य च पायसेन ॥ सषोडशी सत्रफलं घृतेन मध्वाति
रात्रस्य फलं तथैव ॥ ११ ॥ तथाप्नुयाच्छूद्रधानो नरो वै सर्वैः कामैर्भोजयेद्यस्तु विप्रान् ॥ सर्वार्थदं सर्वविप्रातिथेयं फलं च भुंक्ते सर्वमेधस्य
नित्यम् ॥ १२ ॥ यस्तु श्राद्धेऽतिथिं प्राप्तं दैवे चाप्यवमन्यते ॥ तं वै देवा निरस्यन्ति हतो यद्वत्परावसुः ॥ १३ ॥ देवाश्च पितरश्चैव
तमेवांतर्हिता द्विजम् ॥ आविश्य विप्रं भोक्ष्यन्ति लोकानुग्रहकारणात् ॥ १४ ॥ अपूजितो दहत्येव दिशेत्कामांश्च पूजितः ॥ सर्वस्वेनापि तस्मा
द्वि पूजयेदतिथिं सदा ॥ १५ ॥ वानप्रस्थो गृहस्थश्च सतामभ्यागतो यथा ॥ बालखिल्यो यतिश्चैव विज्ञेयो ह्यतिथिः सदा ॥ १६ ॥ अभ्यागतः
पाकचारादतिथिः स्यादपावकः ॥ अतिथेरतिथिः प्रोक्ताः स्सोतिथिर्योग उच्यते ॥ १७ ॥ नाव्रती न च संकीर्णो नाविद्यो नाविशेषवित् ॥ न च
संतानसंबद्धो न सेवी नागसेऽतिथिः ॥ १८ ॥ पिपासिताय श्रान्ताय भ्रान्तायातिबुभुक्षते ॥ तस्मै सत्कृत्य दातव्यं यज्ञस्य फलमिच्छता ॥ १९ ॥
न वक्तव्यं सदा विप्रं क्षुधिते नास्ति किंचन ॥ तस्मै सत्कृत्य दातव्यं सदापचित्तिरिव सः ॥ २० ॥ अक्लिष्टमव्रणं युक्तं कृशवृत्तिमयाचकम् ॥ एकां
तशीलं धीमंतं सदा श्राद्धेषु भोजयेत् ॥ २१ ॥ नो ददामि तमित्येवं ब्रूयाद्यो वै दुर्गात्मवान् ॥ अपि जातिशतं गत्वा न समुच्येत किल्बिषात् ॥ २२ ॥
समोदं भोजयेद्विप्रानेकपत्तयां तु यो नरः ॥ नियुक्तो ह्यनियुक्तो वा पत्तया हरति किल्बिषम् ॥ २३ ॥ पाप्मानं गृह्यते क्षिप्रमिष्टापूर्तं च नश्यति ॥
यातिस्तु सर्वविप्राणां सर्वेषामग्रतो भवेत् ॥ २४ ॥ पंच वेदान्सेतिहासान्यः पठेद्विजसत्तमः ॥ योगादनंतरं सोध नियोक्तव्यो विजानता ॥ २५ ॥
त्रिवेदो नंतरं तस्य द्विवेदस्तदनंतरम् ॥ एकवेदस्ततः पश्चादुपाध्यायस्ततः परम् ॥ २६ ॥ पावना येऽत्र संख्यातास्तान्प्रवक्ष्ये निबोधत ॥

१ यो नयन्त इत्यर्थः । एकवचनमार्पम् ।

म. भा.
उपो. ३.
अ. १५

३
॥१०६॥

य इते पूर्वनिर्दिष्टाः सर्वे ते ह्यनुपूर्वशः ॥ २७ ॥ षडंगविद्वयानयोगौ सर्वतंत्रस्तथैव च ॥ यायावरश्च पंचैते विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥ २८ ॥ श्राद्ध
 कल्पे भवेद्यस्तु सन्निपत्य तु पावनः ॥ चतुर्दशानां विद्यानामेकस्यामपि पारगाः ॥ २९ ॥ यथाबद्धर्तमानाश्च सर्वे ते पंक्तिपावनाः ॥ अस्मिन्
 हस्तु सौपर्णाः पंचाग्नेयाश्च सामगाः ॥ ३० ॥ यश्चेद्विधिवद्विप्रः समा द्वादश संततः ॥ त्रिनाचिकेतस्त्रैविद्यो यश्च धर्मान्द्रिजः पठेत् ॥ ३१ ॥ कर्त्तव्यं
 स्थित्ये महाराष्ट्रे यश्च पारंगतो द्विजः ॥ सर्वे ते पावना विप्राः पंक्तीनां समुदाहृताः ॥ ३२ ॥ आमंत्रितस्तु यः श्राद्धे योषितं सेवते द्विजः ॥ पित
 रस्तस्य तन्मांसं तस्मिन्त्रेतासि शरते ॥ ३३ ॥ ध्याननिष्ठाय दातव्यं सानुक्रोशाय धीमते ॥ यतिं वा बालस्त्रियं वा भोजयेच्छ्राद्धकर्मणि
 ॥ ३४ ॥ वानप्रस्थाय कुर्वाणः पूजामात्रेण तुष्यते ॥ गृहस्थं भोजयेद्यस्तु विधेदेवास्तु पूजिताः ॥ ३५ ॥ वानप्रस्थेन ऋषयो बालस्त्रियः पू
 र्णः ॥ यतीनां तु कृता पूजा साक्षाद्ब्रह्मा तु पूजितः ॥ ३६ ॥ आश्रमोऽपावनो यस्तु पंचमस्संकरात्मकः ॥ चत्वारस्त्वाश्रमाः पूज्याः श्राद्धे देवे
 तयैव च ॥ ३७ ॥ चातुराश्रमबाह्येभ्यस्तेभ्यः श्राद्धे न दापयेत् ॥ यस्तिष्ठेद्राशुमक्षश्च चातुराश्रमबाह्यतः ॥ ३८ ॥ अनाश्रमो तपस्तेपे न तं
 तत्र निर्मत्रयेत् ॥ अयतिर्मोक्षवादी च श्रुतौ तौ पंक्तिदूषकौ ॥ ३९ ॥ उग्रेण तपसा युक्ता बहुंशश्चित्रवादिनः ॥ निर्दंति च द्विजातिभ्यः सर्वे ते पंक्ति
 दूषकाः ॥ ४० ॥ औपवस्तास्तथा सांख्या नास्तिका वेदनिंदकाः ॥ ध्यानं निदंति ये केचित्सर्वे ते पंक्तिदूषकाः ॥ ४१ ॥ वृथा मुंडाश्च जाटिलाः
 सर्वे कर्षटिकास्तथा ॥ निर्घृणान्भिन्नवृत्तांश्च सर्वभक्षांश्च वर्जयेत् ॥ ४२ ॥ कारुकादीननाचाराल्लोकवेदबहिष्कृतान् ॥ गायनान्वेदघृतांश्च हव्यकर्म्ये न
 भोजयेत् ॥ ४३ ॥ एतैस्तु वर्तयेद्यस्तु कृष्णवर्णं स गच्छति ॥ योऽश्राति सह शूद्रेण सर्वे ते पंक्तिदूषणाः ॥ ४४ ॥ व्याकर्षणं सत्त्वनिर्घर्षणं च
 कृषिर्षिज्या पशुपालनं च ॥ शुश्रूषणं चाप्यगुरोरेरवाप्यकार्यमेतद्वि सदा द्विजानाम् ॥ ४५ ॥ मिथ्यासंकल्पिनः सर्वानुद्वृत्तांश्च विवर्जयेत् ॥ मिथ्या
 श्रमादी निदाकृत्या सूचकदांभिकौ ॥ ४६ ॥ उपपातकसंयुक्ताः पातकैश्च विशेषतः ॥ वेदे नियोगदातारो लोभमोहफलार्थिनः ॥ ४७ ॥ ब्रह्मविक्रियिण
 स्तान्वे श्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ॥ न वियोगास्तु वेदानां यो नियुक्ते स पापकृत् ॥ ४८ ॥ वक्ता वेदफलाद्भक्ष्येदाता दानफलात्तथा ॥ भूतकोऽध्यापयेद्यस्तु
 भूतकोऽध्यापितस्तु यः ॥ ४९ ॥ नार्हतस्तावपि श्राद्धे ब्राह्मणः क्रयविक्रयी ॥ क्रयश्च विक्रयश्चैवाजीवितार्थे विगर्हितौ ॥ ५० ॥ वृत्तिरेषा तु वैश्यस्य
 ब्राह्मणस्य तु पातकम् ॥ आहरेभृतितो वेदान् वेदेभ्यश्चोपजीवति ॥ ५१ ॥ उभौ तौ नार्हतः श्राद्धं पुत्रिकापतिरेव च ॥ वृथा दारांश्च यो गच्छेद्यो यजेत वृथा
 भोजयेत् ॥ ५२ ॥ नार्हतस्तावपि श्राद्धं द्विजो यश्चैव वार्धुषी ॥ स्त्रियो रक्तांतरा येषां परदारपराश्च ये ॥ ५३ ॥ अर्थकामरताश्चैव न ताञ्छ्राद्धेषु भोजयेत् ॥

ब्र. पु.
॥१०७॥

वर्णाश्रमाणां धर्मेषु विरुद्धाः सर्वकर्मणि ॥ ५४ ॥ स्तेनश्च सर्वभाजा च सर्वे ते पंक्तिदूषकाः ॥ यश्च मूकरवदुक्ते यश्च पाणितले द्विजः ॥
॥ ५५ ॥ न तदश्रंति पितरो यश्च वाच्यं समश्नुते ॥ स्त्रीशूद्रायात्रमेतद्रे आद्रोच्छिष्टं न दापयेत् ॥ ५८ ॥ यो दद्याच्चानुसंमोहात् तद्वच्छति वै पितृन् ॥
तस्मान्न देयमन्नाद्यमुच्छिष्टं श्राद्धकर्मणि ॥ ५७ ॥ अन्यच्च दधिमर्षिभ्यां शिष्टं पुत्राय नान्यथा ॥ अवशेषं तु दातव्यमन्नाद्यं तु विशेषतः ॥ ५८ ॥ पुष्पमूलफलै
र्वापितुष्टा गच्छेयुरंततः ॥ यावन्न श्रपितं चान्नं यावदौष्ण्यं न मुच्यते ॥ ५९ ॥ तावदश्रंति पितरो यावदश्रंति वाग्यताः ॥ दत्तं प्रतिग्रहो होमो भोजनं
बलिरेव च ॥ ६० ॥ सांगुष्ठेन तथापाद्यं नासुरेभ्यो यथा भवेत् ॥ एतान्येव च सर्वाणि दानानि च विशेषतः ॥ ६१ ॥ अंतर्जानूपविष्टेन तद्वदाच
मनं भवेत् ॥ मुंडाज्जटिलकाषायाञ्च श्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ॥ ६२ ॥ ये तु वृत्ते स्थिता नित्यं ज्ञानिनो ध्यानिनस्तथा ॥ देवभक्ता महात्मानः पुनीयुर्दर्श
नादपि ॥ ६३ ॥ शिखिभ्यो धातुरक्तैर्भ्यस्त्रिदंडेभ्यः प्रदापयेत् ॥ सर्वं योगेश्वरैर्व्याप्तं त्रैलोक्यं हि निरंतरम् ॥ ६४ ॥ तस्मात्पश्यंति ते सर्वं यत्किंचि
ज्जगतीगतम् ॥ व्यक्ताव्यक्तं वशे कृत्वा सर्वस्यापि च यत्परम् ॥ ६५ ॥ सत्यासत्यं च यहृष्टं सदसच्च महात्मभिः ॥ सर्वज्ञानानि सृष्टानि मोक्षादीनि
महात्मभिः ॥ ६६ ॥ तस्मात्तेषां सदा भक्तः फलं प्राप्नोति चोत्तमम् ॥ ६७ ॥ ऋचश्च यो वेद स वेद वेदान्यजुषि यो वेद स वेद यज्ञम् ॥ सामानि यो
वेद स वेद ब्रह्म यो मानस वेद स वेद सर्वम् ॥ ६८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पे ब्राह्मणपरीक्षा
नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दानानि च फलानि च ॥ तारणं सर्वभूतानां स्वर्गमार्गसुखावहम् ॥ १ ॥ लोके
श्रेष्ठतमं सर्वमात्मनश्चैव यत्प्रियम् ॥ सर्वं पितॄणां दातव्यं तेषामेवाज्ञयार्थिना ॥ २ ॥ जाबूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्यसन्निभम् ॥ दिव्याप्सरोभिः संपूर्णमन्नदो
लभतेऽक्षयम् ॥ ३ ॥ सव्यंजनं तु यो दद्यादहतं श्राद्धकर्मणि ॥ आयुः प्राकाशश्चैश्वर्यं रूपं च लभते शुभम् ॥ ४ ॥ यज्ञोपवीतं यो दद्याच्छ्राद्धकाले तु यज्ञवित् ॥
पावनं सर्वविप्राणां ब्रह्मदानस्य तत्फलम् ॥ ५ ॥ प्लुतं विप्रेषु यो दद्याच्छ्राद्धकाले कमंडलुम् ॥ मधुक्षीराज्यदधिभिर्दोतारमुपतिष्ठते ॥ ६ ॥ चक्राविद्धं च यो
दद्याच्छ्राद्धकाले कमंडलुम् ॥ धेनुं स लभते दिव्यां पयोदां सुखदोहिनीम् ॥ ७ ॥ तूलपूर्णं च यो दद्यात्पादुके श्राद्धकर्मणि ॥ शोभनं लभते यानं पादयोः
सुखमेधते ॥ ८ ॥ व्यजनं तालवृंतं च दत्त्वा विप्राय सत्कृतम् ॥ प्राप्नुयात्सर्वपुष्पाणि सुगंधीनि मृदूनि च ॥ ९ ॥ श्राद्धे ह्युपानहौ दत्त्वा ब्राह्मणे
भ्यः सदा बुधः ॥ दिव्यं स लभते यानं वाजियुक्तं नवं तथा ॥ १० ॥ श्राद्धे छत्रं तु यो दद्यात्पुष्पमालान्वितं तथा ॥ प्रासादो ह्युत्तमो भूत्वा मच्छं
तमनुगच्छति ॥ ११ ॥ शरणं रत्नसंपूर्णं सशय्याभोजनं बुधः ॥ श्राद्धे दत्त्वा यतिभ्यस्तु नाकपृष्ठे महीयते ॥ १२ ॥ सुक्तावैदूर्यवासांसि रत्नानि

म. भा.
उपो.पा. ३
अ. १६

५

॥१०७॥

विविधानि च ॥ वाहनानि च दिव्यानि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ १३ ॥ सुमहद्वयोमगं पुण्यं सर्वकामसमन्वितम् ॥ चंद्रसूर्यनिभं दिव्यं विमानं लभ
 तेऽक्षयम् ॥ १४ ॥ अप्सरोभिः परिवृतं कामगं सुमनोजवम् ॥ वसेत्स तु विमानाग्रे स्तूयमानः समंततः ॥ १५ ॥ दिव्यैः पुष्पैश्चित्वाद्बुर्दानानां
 परमं बुधाः ॥ सुशृङ्गानि सुवर्णानि श्राद्धे पात्राणि दापयेत् ॥ १६ ॥ रसास्तमुपतिष्ठन्ति भक्ष्यं सौभाग्यमेव च ॥ तिलानिक्षुस्तथा श्राद्धे द्विजे
 भ्यः संप्रयच्छति ॥ १७ ॥ मित्राणि लभते लोके स्त्रीषु सौभाग्यमेव च ॥ यः पात्रं तैजसं दद्यान्मनोज्ञं श्राद्धभोजनैः ॥ १८ ॥ पात्रं भवति
 कामानां रूपस्य च धनस्य च ॥ राजतं कांचनं वापि यो दद्याच्छ्राद्धकर्मणि ॥ १९ ॥ दानात्तु लभते कामान्प्राकाश्यं धनमेव च ॥ धेनुं श्राद्धे
 तु यो दद्याद्वाष्टिं कुंभापदोदनीम् ॥ २० ॥ गावस्तमुपतिष्ठन्ति नरं पुष्टिस्तथैव च ॥ दद्याद्यः शिशिरे चाग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ॥ २१ ॥ कायाग्निदीप्तिं
 प्राकाश्यं सौभाग्यं लभते नरः ॥ इधनानि तु यो दद्याद्विजेभ्यः शिशिरागमे ॥ २२ ॥ नित्यं जयति संग्रामे श्रिया जुष्टस्तु जायते ॥ सुरभीणि च
 माल्यानि गंधवंति तथैव च ॥ २३ ॥ पूजयित्वा तु पात्रेभ्यः श्राद्धे सत्कृत्य दापयेत् ॥ गंधमाल्यं महात्मानं सुखानि विविधानि च ॥ २४ ॥ दाता
 रमुपतिष्ठन्ति युवत्यश्च पतिव्रताः ॥ शयनासनयानानि भूमयो वाहनानि च ॥ २५ ॥ श्राद्धेष्वेतानि यो दद्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥ श्राद्धकाले गुणवति
 विप्रे वै समुपस्थिते ॥ २६ ॥ इष्टद्रव्यं च यो दद्यात्स्मृतिं मेधां च विदति ॥ सर्पिःपूर्णानि पात्राणि श्राद्धे सत्कृत्य दापयेत् ॥ २७ ॥ कुंभोपदोह
 गृहीनां बह्वीनां फलमश्नुते ॥ श्राद्धे यथेप्सितं दत्त्वा पुंडरीकफलं लभेत् ॥ २८ ॥ वनं पुष्पफलोपेतं दत्त्वा गोसवमश्नुते ॥ कूपारामतडागानि क्षेत्र
 गोष्ठगृहाणि च ॥ २९ ॥ दत्त्वा मोदन्ति ते स्वर्गे नित्यमाचंद्रतारकम् ॥ स्वास्तीर्णं शयनं दत्त्वा श्राद्धे रत्नविभूषितम् ॥ ३० ॥ पितरस्तस्य तुष्यन्ति
 स्वर्गलोकं समश्नुते ॥ अस्मिँल्लोके च संपन्नं स्यंदनं च सुवाहनैः ॥ ३१ ॥ अष्टाभिः पूज्यते चात्र धनधान्यैश्च वर्द्धते ॥ पर्णकौशेयपट्टोर्णे तथा प्रा
 वारकंबली ॥ ३२ ॥ अजिनं कांचनं पटं प्रवेणीं मृगलोमकम् ॥ दद्यादेतानि विप्राणां भोजयित्वा यथाविधि ॥ ३३ ॥ प्राप्नोति श्रद्धधानस्तु वाज
 पेयफलं नरः ॥ बहुभार्याः सुरूपाश्च पुत्रा भृत्याश्च किंकराः ॥ ३४ ॥ वशे तिष्ठन्ति भूतानि लोके चास्मिन्निरामयम् ॥ कौशेयं क्षौमकार्पासं दुकूलं
 गहनं तथा ॥ ३५ ॥ श्राद्धे चैतानि यो दद्यात्कामानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥ अलक्ष्मीन्नाशयंत्येते तमः सूर्योदयो यथा ॥ ३६ ॥ भ्राजते च विमानाग्रे नश
 त्रेष्विव चंद्रमाः ॥ वासो हि सर्वदेवत्यं सर्वदेवैरभिष्टुतम् ॥ ३७ ॥ वस्त्राभावे क्रिया नास्ति यज्ञदानतपांसि च ॥ तस्माद्वस्त्राणि देयानि श्राद्धकाले
 तु नित्यशः ॥ ३८ ॥ तानि सर्वाण्यवाप्नोति श्राद्धे दत्त्वा तु मानवः ॥ नित्यश्राद्धे तु यो दद्यात्प्रयतस्तत्परायणः ॥ ३९ ॥ सर्वकामानवाप्नोति राज्यं

ब्र. पु.
॥१०८॥

स्वर्गं तथैव च ॥ सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥ ४० ॥ भक्ष्यजातं तु सुकृतं स्वस्तिकाद्यं सशर्करम् ॥ कृसरं मधुसर्पिश्च पयः पायसमेव
च ॥ ४१ ॥ स्निग्धप्रायांश्च यो दद्यादग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ दधिगव्यमसंसृष्टं भक्ष्यान्नाविधांस्तथा ॥ ४२ ॥ दत्त्वा न शोचते श्राद्धे वर्षासु च मवासु
च ॥ घृतेन भोजयेद्विप्रान्घृतं भूमौ समुत्सृजेत् ॥ ४३ ॥ छायायां हस्तिनश्चैव दत्त्वा श्राद्धे न शोचते ॥ ओदनं पायसं सर्पिर्मधुमूलफलानि च ॥ ४४ ॥
भक्ष्यांश्च विविधान्दत्त्वा परत्रेह च मोदते ॥ शर्कराक्षीरसंयुक्ताः पृथुका नित्यमक्षयाः ॥ ४५ ॥ स्यात्तु संवत्सरं प्रीतिः शर्करासंयुतेन
च ॥ सक्तुलाजास्तथाऽपूपाः कुल्माषा व्यञ्जनैः सह ॥ ४६ ॥ सर्पिःस्निग्धानि सर्वाणि दध्ना संस्कृत्य भोजयेत् ॥ श्राद्धेष्वेतानि यो दद्यात्
त्पन्नं स लभते निधिम ॥ ४७ ॥ नवसस्यानि यो दद्याच्छ्राद्धे सत्कृत्य यत्नतः ॥ सर्वभोगानवाप्नोति पूज्यते च दिवं गतः ॥ ४८ ॥ भक्ष्यगोच्यानि
पेयानि चोष्यलेह्यवराणि च ॥ भोजनाप्रासनं दत्त्वा अतिथिभ्यः कृताञ्जलिः ॥ ४९ ॥ सर्वयज्ञक्रतूनां हि फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ क्षिप्रमत्युष्णम
क्षिप्तं दद्यादन्नं तुभुक्षते ॥ ५० ॥ सव्यञ्जनं तथा स्निग्धं भक्त्या सत्कृत्य यत्नतः ॥ तरुणादित्यसंकाशं विमानं हंसवाहनम् ॥ ५१ ॥ अन्नदो
लभते नित्यं कन्याकोटीस्तथैव च ॥ अन्नदानात्परं दानं नान्यत्किञ्चित्तु विद्यते ॥ ५२ ॥ अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति प्रभवन्ति च ॥ जीवदामात्यरं
दानं नान्यत्किञ्चन विद्यते ॥ ५३ ॥ अन्नाल्लोकाः प्रतिष्ठन्ति लोकदानस्य तत्फलम् ॥ अन्नं प्रजापतिः साक्षात्सेम सर्वमिदं ततम् ॥ ५४ ॥ तस्मा
दन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ यानि रत्नानि मेदिन्यां वाहनानि स्त्रियस्तथा ॥ ५५ ॥ क्षिप्रं प्राप्नोति तत्सर्वं पितृभक्तस्तु यो नरः ॥ प्रतिश्रद्धं
च यो दद्यादतिथिभ्यः कृताञ्जलिः ॥ ५६ ॥ देवास्तं संप्रतीच्छन्ति दिव्यातिथ्यैः सहस्रशः ॥ सर्वाण्येतानि यो दद्यात्पृथिव्यामेकराड् भवेत् ॥ ५७ ॥
त्रिभिर्द्वाभ्यामथैकेन दानेन तु सुखी भवेत् ॥ दानानि परमो धर्मः सद्भिः सत्कृत्य पूजितः ॥ ५८ ॥ त्रैलोक्यस्याधिपत्यं हि दानेनैव ध्रुवं स्थितम् ॥
अराजा लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनम् ॥ क्षीणायुर्लभते चायुः पितृभक्तः सदा नरः ॥ ५९ ॥ इति श्रीमहापुराणे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे
पृथीय उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पे दानप्रशंसा नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अत उर्ध्वं श्राद्धकर्मणि पूजितम् ॥
श्राद्धकर्मणि नित्यशः ॥ १ ॥ पुत्रदारनिमित्ताः स्मरणास्तिस्र एव तु ॥ कृष्णक्षेत्रे वरिष्ठा हि पूर्वास्तदलदेवता ॥ २ ॥
पश्चिमोत्तरा द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविका ॥ आद्याऽपूपैः सदा कार्या मसिरम्या सदा भवेत् ॥ ३ ॥ शर्करा कर्मा तृतीया स्यादेवं श्राद्धमस्तौ
विधिः ॥ अन्नापीष्टं पितृणां वै नित्यमेव विधीयते ॥ ४ ॥ या चाप्यन्या चतुर्थी स्यात्तां च कुर्याद्विशेषतः ॥ आहु श्राद्धं शुभः कुर्वन्सर्वस्वेनापि

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. १७

॥१०८॥

निम्नशः ॥ ५ ॥ क्षिप्रमाप्नोति हि श्रेयः परत्रेह च मोदते ॥ पितरः पर्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ॥ ६ ॥ सर्वेषु पुरुषा यांति निपातमिव
 धनम् ॥ मासति प्रतिमच्छेपुरष्टकासु द्युपूजिताः ॥ ७ ॥ मोघास्तस्य भवंत्याशाः परत्रेह च सर्वशः ॥ पूजकानां समुत्कर्षो नास्तिकानामधोगतिः
 ॥ ८ ॥ देवास्तु दायिनो यांति तिर्यग्गच्छन्त्यदायिनः ॥ पुष्टिं प्रजां स्मृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव च ॥ ९ ॥ कुर्वाणः पूजनं चासु सर्वं पूर्णं सम-
 श्रुते ॥ प्रतिपद्दनलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति ॥ १० ॥ द्वितीयायां तु यः कुर्याद्विपदाधिपतिर्भवेत् ॥ वरार्थिनां तृतीया तु शत्रुघ्नी पापना-
 शिनी ॥ ११ ॥ चतुर्थ्यां तु प्रवर्वाणः शत्रुच्छिद्राणि पश्यति ॥ पंचम्यां चापि कर्वाणः प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ १२ ॥ षष्ठ्यां श्राद्धानि कुर्वाणः
 संपूज्यः स्यात्प्रयत्नतः ॥ कुरुते यस्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः ॥ १३ ॥ महीशत्वमवाप्नोति गणानां चाधिपो भवेत् ॥ संपूर्णामृद्धिमाप्नोति
 योऽष्टम्यां कुरुते नरः ॥ १४ ॥ श्राद्धं नवम्यां कर्तव्यमैश्वर्यं स्त्रीश्च कांक्षता ॥ कर्वन्द्वादशम्यां तु नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ वेदांश्चेवाप्नुया-
 त्सर्वान्विप्राणां समतां व्रजेत् ॥ एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं सततं तथा ॥ १६ ॥ द्वादश्यां जयलाभं च राज्यमाधुर्वसूनि च ॥ प्रजावृद्धिं पशून्मेधां स्वातं-
 त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ॥ १७ ॥ दीर्घमाधुर्वैश्वर्यं कुर्वाणस्तु त्रयोदशीम् ॥ रुवानश्च गृहे यस्य मृतास्तेभ्यः प्रदापयेत् ॥ १८ ॥ शस्त्रेण वा हता ये च तेषां
 दद्याच्चतुर्दशीम् ॥ अमावास्यां प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्यात्सदा शुचिः ॥ १९ ॥ सर्वकामानवाप्नोति स्वर्गं चानंतमश्नुते ॥ तथा विषमजातानां यमलानां च
 सर्वशः ॥ २० ॥ श्राद्धं दद्यादमावास्यां सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ मघासु कुर्वन्द्वादश्यां सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २१ ॥ प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवंति पितर-
 स्तदा ॥ पितृदेवा मघा यस्मात्तस्मात्तास्वक्षयं स्मृतम् ॥ २२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे श्राद्धकल्पे
 तिथिश्राद्धवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशाबिंदवे ॥ तानि मे शृणु कार्याणि नक्षत्रेषु
 पृथक् पृथक् ॥ १ ॥ श्राद्धं यः कृत्तिकायोगं कुरुते सततं नरः ॥ अग्नीनाधाय स स्वर्गे राजते सुदृढव्रतः ॥ २ ॥ अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये
 तेजस्वीना भवेत् ॥ श्रायशः क्रूरकर्माणि आर्द्रायां श्राद्धमाचरन् ॥ ३ ॥ क्षेत्रभागी भवेत्पुत्री श्राद्धं कृत्वा पुनर्वसौ ॥ पुष्टिकामः पुनस्तिष्ये
 श्राद्धं कुर्वति मानवः ॥ ४ ॥ अश्लेषासु पितृनर्चन्वीराः पुत्रानवाप्नुयात् ॥ जार्त्तीनां भवति श्रेष्ठो मघासु श्राद्धमाचरन् ॥ ५ ॥ फाल्गुनीषु पितृनर्च-
 न्सीभाग्यं लभते नरः ॥ प्रदानशीलः साफलय उत्तरासु करोति यः ॥ ६ ॥ संसत्सु मुर्यो भवति हस्तेऽभ्यर्च्य पितनपि ॥ चित्रायां चैव यः कुर्यात्प-

अ. पु.
॥१०९॥

श्वेद्वपवतः सुतान् ॥ ७ ॥ स्वातिनां चैव यः कुर्याद्वाणिज्ये लाभमाप्नुयात् ॥ पुत्रार्थी तु विशाखासु श्राद्धमीहेत मानवः ॥ ८ ॥ अत्रराधासु कुर्वा
णो नरश्चक्रं प्रवर्त्तयेत् ॥ आधिपत्यं भवेच्छ्रेष्ठं ज्येष्ठायां सततं तु यः ॥ ९ ॥ मूलेनारोग्यमिच्छंति व्याषाढासु महद्यशः ॥ उत्तरासु तु कुर्वाणो
वीतशोको भवेन्नरः ॥ १० ॥ श्रवणेन तु लोकेषु प्राप्नुयात्परमां गतिम् ॥ राज्यभागी धनिष्ठासु प्राप्नुयाद्विपुलं धनम् ॥ ११ ॥ श्राद्धनिर्जितलोकश्च
वेदान् सांगानवाप्नुयात् ॥ नक्षत्रैर्वारुणैः कुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ पूर्वप्रोष्ठपदे कुर्वन्विदेताजीविकान्वहन् ॥ उत्तरास्वनतिक्रम्य विदेद्रा
वै सहस्रशः ॥ १३ ॥ बहुकुम्भकृतं द्रव्यं विदेत्कुर्वन्सुरवतीम् ॥ अश्वानश्वयुजा भक्तो भर्ण्यां साधुसत्तमः ॥ १४ ॥ इमं श्राद्धविधिं
कुर्वन्च्छाविदुर्महीमिमाम् ॥ कृत्स्नां बलेन सोऽक्रिष्टो लब्ध्वा च प्रशशास ह ॥ १५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय
उपोद्धातपादे श्राद्धकल्पे नक्षत्रश्राद्धं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ ॥ १८ ॥ शंयुरुवाच ॥ किं त्विदं पितॄणां तु तृप्तिदं वदतां वर ॥ किंस्वित्स्याच्चिर
रात्राय किं वानंत्याय कल्पते ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ १॥ हवींषि श्राद्धकल्पे तु यानि श्राद्धविदो विदुः ॥ तानि मे शृणु सर्वाणि फलं चैषां यथातथम् ॥
॥ २ ॥ तिलैर्व्रीहियवैर्मषैरज्जिर्मूलफलैस्तथा ॥ दत्तेन मासं प्रीयंते श्राद्धेन हि पितामहाः ॥ ३ ॥ मत्स्यैः प्रीणन्ति द्वौ मासौ त्रीन्मासान्हारिणेन तु ॥
शासेन चतुरो मासान्पंच प्रीणाति शाकुनैः ॥ ४ ॥ ब्राह्मेण तु षण्मासाञ्छायलं सप्तमासिकम् ॥ अष्टमासिकमित्युक्तं यच्च पार्वतकं भवेत् ॥ ५ ॥
सैरेकेण तु प्रीयंते नव मासान्पितामहाः ॥ गवयस्य न मासेन तृप्तिः स्यादशमासिकी ॥ ६ ॥ औरभ्रेण च मासेन मासानेकादशैव तु ॥ श्राद्धे च तृप्तिदं
गन्धं पयः संबत्सरं द्विजाः ॥ ७ ॥ आनंत्याय भवेत्तद्वत्स्वर्गमासं पितृक्षये ॥ पायसं मधुसर्पिभ्यां व्यायायां कुंजरस्य च ॥ ८ ॥ कृष्णच्छागस्य
मासेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ अत्र गाथाः मिच्छीताः कीर्तयन्ति मुराविदः ॥ ९ ॥ तास्तेऽहं कीर्त्तयिष्यामि यथावत्सन्निबोध मे ॥ आप नः स कुले
मायासो नो दद्यान्नयोदशीम् ॥ १० ॥ आज्ञेन सर्वलोहेन वर्षासु च मन्त्रासु च ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्योकोऽपि गयां ब्रजेत् ॥ गौरीं वाप्युद्देहद्वार्यां नालं
वा वृषभान्वसेत् ॥ ११ ॥ ॥ शंयुरुवाच ॥ गयादीनां फलं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥ दातॄणां चैव यत्पुण्यं मिश्रिलेन ब्रवीहि मे ॥ १२ ॥
बृहस्पतिरुवाच ॥ गयायाश्चक्षयं श्राद्धं जपदोमतासि च ॥ पितृक्षये हि तत्पुत्र तस्मात्तत्राक्षयं स्मृतम् ॥ १३ ॥ पूर्णायामेकविंशं तु गौर्यामुत्पादितः
सुतः ॥ मन्त्रमहांश्च ब्रूयादिति तस्य फलं स्मृतम् ॥ फलं बृहस्पतये ब्रूयामि गदतो मे निबोधत ॥ १४ ॥ ह्योत्सष्टा पुनात्येव दशातीताम्बरा

१-वार्धः । २-ईदगुणावर्णः ।

म. भा.
उपो.पा. २६
अ. १९

४२

॥१०९॥

काव ॥१५॥ यत्किञ्चित्कृत्यते नोभयवतीर्णो नदीजले ॥ इति तस्मात्पितृणां ० प्रसन्नं नमुद्रा ॥१६॥ येनयेन त्युशोत्तायं लांगूलादिभिस्सराः ॥ सर्वे
 नदक्षय तस्य पितृणां नाय संशयः ॥१७॥ श्रीः सुम्वा क्षान्तिं नमुद्रा ॥१८॥ सहस्रनल्व
 मात्रेण तद्वर्णितं यथास्तुतिः ॥ इतिस्तु वा पितृणां वै सा वृषणेह कल्पते ॥ १९ ॥ ० दद्यात् गुडोन्मिश्रतिलानि धातुकर्मणि ॥ मधु वा मधुमिश्रं
 वा सर्वमेवाक्षय भवेत् ॥२०॥ न यज्ञाणं परीक्षित मदा देयं हि मानवैः ॥ देवे कर्मणि ॥ ये च श्रूयते वै परीक्षणम् ॥२१॥ सर्ववेदव्रतस्नाताः पंक्तीनां
 पावना द्विजाः ॥ ये च अपाविदः केचिद्ये च व्याकरणे रताः ॥ २२ ॥ अथोच्यते पुण्यं वै धर्मशास्त्रमपि च ॥ त्रिणाचिकेतः पंचाग्निः स सौ
 पर्णः षडंगवित् ॥ २३ ॥ ब्रह्मदेवसुतश्चैव च्छंदोगो ज्येष्ठसामगः ॥ पुण्येषु यश्च सौम्येषु कृतघ्नानः कृतव्रतः ॥ २४ ॥ मखेष्टु ये च सर्वेषु भवन्त्य
 कथ्यप्लुताः ॥ ये च सत्यव्रता नित्यं स्वधर्मनिस्ताश्च य ॥ २५ ॥ अक्रोधना लाभपराभ्याज्याद्रेषु निमग्नयत् ॥ एतेभ्यो दत्तमक्षय्यमेते वै पंक्ति
 पावनाः ॥ २६ ॥ आर्द्धीया ब्राह्मणा ये तु योगव्रतसुनिष्ठिताः ॥ त्रयोऽपि पूजितास्तेन ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥२७॥ पितृभिः सह लोकाश्च यो ह्येतान्पू
 जयेन्नरः ॥ पवित्राणां पवित्रं च मंगलानां च मंगलम् ॥ २८ ॥ प्रथमः सर्वधर्माणां योगवर्त निगद्यते ॥ अपांतेयान्प्रवक्ष्यामि गदतो मे निबोध
 न ॥ २९ ॥ कितवो मद्यपो यश्च पशुपालो निराकृतः ॥ ग्रामप्रेष्यो दार्धुपिकां ह्यापणो र्धमस्तथा ॥ ३० ॥ अगारदाही गरदो वृषलो ग्राम
 याजकः ॥ कांडपृष्ठाऽथ कुंडाशी मधुपः सोमविक्रयी ॥ ३१ ॥ समुद्रांतरितो भृत्यः पिशुनः प्रसाक्षिकः ॥ पित्रा विवदमानश्च यस्य चोपपतिर्गृहे ॥
 ॥ ३२ ॥ अभिशस्तस्तथा स्तेनः शिल्पं यश्चोपजीवति ॥ स्तवकः सुपकारश्च यश्च मित्राणि निदति ॥ ३३ ॥ काणश्च खंजकश्चैव नास्तिको वेद
 वर्जितः ॥ उन्मत्तोऽप्यथ षंडश्च भ्रूणहा गुरुतल्पगः ॥ ३४ ॥ भिषग्जीवी प्राशनिकः परस्त्री यश्च सेवते ॥ विक्रीणाति च यो ब्रह्मव्रतानि
 नियमांस्तथा ॥ ३५ ॥ नष्टं स्यान्नास्तिके दत्तं व्रतघ्ने चापवर्जितम् ॥ यच्च वाणिजके दत्तं नेह नामुत्र संभवेत् ॥३६॥ निक्षेपहारके चैव कृतघ्ने वेदव
 र्जिते ॥ तथा पाणविके वै च कारुके धर्मवर्जिते ॥ ३७ ॥ क्रीणाति यो ह्यपण्यानि विक्रीणाति प्रशंसति ॥ अन्यत्रास्य समाधानं न वणिक्ब्राह्ममर्हति
 ॥ ३८ ॥ भस्मनीव हुतं हव्यं दत्तं पौनर्भवे द्विजः ॥ पाष्टिं काणः शतं षंडः श्वित्री पंचशतान्याति ॥ ३९ ॥ पापगोर्गा सहस्रं वै दातुर्नाशयते
 फलम् ॥ अश्वोद्वि स फलात्तस्मान्प्रदाता यस्तु बालिशः ॥ ४० ॥ यद्वेदिनाशिरा भुंक्ते यद्वेदे दक्षिणामुखः ॥ सोपानत्कश्च यद्वेदे यच्च दत्तम्

म. पु.
॥११॥

सत्कृतम् ॥ ४१ ॥ सर्वं तदसुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् ॥ श्वा चैव ब्रह्महा चैव नावेक्षेत कथंचन ॥ ४२ ॥ तस्मात्परिवृतेर्दद्यात्तिलैश्चान्नं विकीर्य
च ॥ राक्षसानां तिलाः प्रोक्ता शुनां परिवृतास्तथा ॥ ४३ ॥ शनात्सूकरो हन्ति पक्षवातेन ककुटः ॥ रजस्वला स्पर्शेन क्रुद्धो यश्च प्रय
च्छति ॥ ४४ ॥ नदीतीरेषु रम्येषु सरित्सु च सरस्सु च ॥ विविक्तेषु च प्रीयंत दत्तनह पितामहाः ॥ ४५ ॥ नासव्यं पातयेज्जानु न युक्तो वाच
मीरयेत् ॥ तस्मात्परिवृतेनेह विधिवद्दर्भपाणिना ॥ ४६ ॥ पित्रोराराधनं कार्यमेवं प्रीणयते पितृन् ॥ अनुमान्य द्विजान्पूर्वमग्नौ कुर्याद्यथा
विधि ॥ ४७ ॥ पितॄणां निर्वपेद्भूमौ भूयै वा दर्भसंस्तरे ॥ शुक्लपक्षे च पूर्वाह्ने श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ ४८ ॥ कृष्णपक्षेऽपराह्णे तु रौहिणं वै
न लंघयेत् ॥ एवमेते महात्मानो महायोगा महौजसः ॥ ४९ ॥ सदा वै पितरः पूज्याः संप्राप्तौ देशकालयोः ॥ पितृभक्त्यैव तु नरो योगं प्राप्नोति दुर्ध
भम् ॥ ५० ॥ ध्यानेन मोक्षं गच्छेद्धि हित्वा कर्म शुभाशुभम् ॥ यज्ञहेतोस्तदुद्धृत्य मोहायित्वा जगत्तथा ॥ ५१ ॥ गुहायां निहितं ब्रह्म कश्यपेन
महात्मना ॥ अमृतं गुह्यमुद्धृत्य योगो योगविदां वराः ॥ ५२ ॥ प्रोक्तः सनत्कुमारेण महतो ब्रह्मणः पदम् ॥ देवानां परमं गुह्यं ऋषीणां च पराय
णम् ॥ ५३ ॥ पितृभक्त्या प्रयत्नेन प्राप्यते तन्मनीषिभिः ॥ पितृभक्तः समासेन पितृपूर्वपरश्च यः ॥ अयत्नात्प्राप्नुयादेव सर्वमेतन्न संशयः ॥ ५४ ॥
बृहस्पतिरुवाच ॥ यस्मै श्राद्धानि देयानि यच्च दत्तं महत्फलम् ॥ येषु चाप्यक्षयं श्राद्धं तीर्थेषु च गुहासु च ॥ ५५ ॥ येषु स्वर्गमवाप्नोति तत्ते
प्रोक्तं ससंग्रहम् ॥ श्रुत्वेमं श्राद्धकल्पं च न कुर्याद्यस्तु मानवः ॥ ५६ ॥ समञ्जेन्नरके घोरे नास्ति कस्मिन्मसावृते ॥ परिवादो न कर्तव्यो योमि
नां तु विरीषतः ॥ ५७ ॥ परिवादात्किमिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्तते ॥ योगान्परिवदेद्यस्तु ध्यानिना मोक्षकाक्षिणः ॥ ५८ ॥ स गच्छेन्नरकं घोरं श्रोता
प्यस्य न संशयः ॥ आवृतं तमसा सर्वं नरकं घोरदर्शनम् ॥ ५९ ॥ योगीश्वरपरीवादान्न स्वर्गं याति मानवः ॥ योगेश्वरगणामाक्रोशं शृणुयाद्यो यता
त्मनाम् ॥ स हि कालं चिरं मञ्जेन्नरके नात्र संशयः ॥ कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते जिह्वाच्छेदं पुनःपुनः ॥ ६० ॥ ममुद्रे च यथा लोष्टः तद्वत्सीदन्ति ते
नराः ॥ मनसा कर्मणा वाचा द्वेषं योगेषु वर्जयेत् ॥ प्रेत्यानंतं फलं भुङ्क्ते इह वापि न संशयः ॥ ६१ ॥ न पारगो विंदति पारमात्मनस्त्रिलोकमध्ये
परति स्वकर्मभिः ॥ ऋचो यजुः साम तदंगपारगेऽविकारमेतं ह्यनवाप्य सीदति ॥ ६२ ॥ विकारपारं प्रकृतेश्च पारगस्त्रयीमुणानां त्रिगु
णस्य पारगः ॥ यस्याच्चतुर्विंशतितत्त्वपारगः स पारगो नाध्यनस्य पारगः ॥ ६३ ॥ कृत्स्नं यथावत्समुपैति तत्परस्तथैव भूयः प्रलयतत्त्वात्मनः ॥
प्रत्याहरेद्योगपथं न यो द्विजो न सर्वपारक्रमपारगोऽचरः ॥ ६४ ॥ वेदस्य वेदितव्यं च वेद्यं विंदति योगवित् ॥ तं वै वेदविदः प्राहुस्तमाहुः

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. १९

॥११॥

[illegible]

न. पु.
॥१११॥

नवः ॥ कीर्तिताः पितरस्ते वै तव पुत्र यथाक्रमम् ॥ १६ ॥ ॥ शंयुरुवाच ॥ अहो दिव्यस्त्वया तात पितृसर्गस्तु कीर्तितः ॥ लोका दुहितरश्चैव
दौहित्राश्च श्रुतास्तथा ॥ १७ ॥ दानानि सह शौचेन कीर्तितानि फलानि च ॥ अक्षय्यत्वं द्विजांश्चैव सर्वमेतदुदाहृतम् ॥ अद्यप्रभृति कर्त्ताऽस्मि सर्वं
मेतद्व्यातथम् ॥ १८ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ इत्येतदंगिराः पूर्वमृषीणामुक्तवान्प्रभुः ॥ पृष्टश्च संशयान्सर्वानृषीणाह नृसंसदि ॥ १९ ॥ सत्रे तु वितते
पूर्वं तथा वर्षसहस्रके ॥ यस्मिन्सदस्पतिर्ज्ञातो ब्रह्मासीदेवताप्रभुः ॥ २० ॥ गतानि तम वर्षाणां पंचारात्र शतानि वै ॥ श्लोकाश्चात्र पुरा गीता ऋषि
भिर्महर्षिभिः ॥ २१ ॥ दीक्षितस्त्व पुरा सत्रे ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ तत्रैव दत्तमन्नाद्यं पितृणामक्षयार्थिनाम् ॥ लोकानां च हितार्थाय ब्रह्मणा परमे
ष्ठिना ॥ २२ ॥ सूत उवाच ॥ एवं बृहस्पतिः पूर्वं वृष्टः पुत्रेण धीमता ॥ प्रोवाच पितृसर्गं तु यश्चैव समुदाहृत ॥ २३ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डे महापुराणे
वसुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोदात्तपादे श्राद्धकल्पो नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ समाप्तश्चायं श्राद्धकल्पः ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्थं प्रवर्त्तमा
नस्य जमदग्नेर्महात्मनः ॥ वर्षाणि कतिचिद्राजन्व्यतीत्युर्मितौजसः ॥ १ ॥ रामोऽपि नृपशार्दूल सर्वधर्मभृतां वरः ॥ जन्वेदांगतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्र
विशारदः ॥ २ ॥ पित्रोश्चकार शुश्रूषां विनीतात्मा सहामतिः ॥ प्रीतिं च निजचेष्टाभिगन्वहं पर्यवर्त्तयत् ॥ ३ ॥ इत्थं प्रवर्त्तमानस्य वर्षाणि कति
चिन्मृत्युः ॥ पित्रोः शुश्रूषयानैषीद्रामो मतिमतां वरः ॥ ४ ॥ स कदाचिन्महातेजाः पितामहगृहं प्रति ॥ गन्तुं व्यवसितो राजन्दैवेन च नियोजितः ॥ ५ ॥
पितृद्वयं शिरसा पित्रोश्चरणौ शृणुयुगवः ॥ उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा सप्रश्रयमिदं वचः ॥ ६ ॥ कंचिदर्थमहं तात मातरं त्वां च साम्प्रतम् ॥ विज्ञाप
यामि मम तच्छ्रेतुमर्हथः ॥ ७ ॥ पितामहमहं द्रष्टुमुत्कंठितमनाश्चिरम् ॥ तस्मात्तत्पार्श्वमधुना गमिष्ये वामनुज्ञया ॥ ८ ॥ आहूतश्चासक्त
स्तथा कोऽहं प्रीयमाणया ॥ पितामहा बहुमुखैरिच्छंत्या मम दर्शनम् ॥ ९ ॥ पितृन्पितामहस्यापि प्रियमेव प्रदर्शनम् ॥ मदीयं तेन तत्पार्श्वं गन्तुं
शक्नुमि न ॥ १० ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा संभ्रांतं समुदीरितम् ॥ हर्षेण महता युक्तौ साश्रुनेत्रौ बभूवतुः ॥ ११ ॥ तभाञ्जलिं महा
तेजोऽर्पयामास सादरम् ॥ अभिनंवाशिषा तात ह्युभौ ताविदमाहतुः ॥ १२ ॥ पितामहगृहं तात प्रयाहि त्वं यथासुखम् ॥ पितामहपितामहोः
प्रीत्यै दर्शनाय च ॥ १३ ॥ सत्रं गत्वा यथान्यायं तं शुश्रूषापरायणः ॥ कंचित्कालं नयोर्वत्स प्रीतये वस तद्गृहे ॥ १४ ॥ स्थित्वा तातिचिं
कालं तयोर्भूयोऽप्यनुज्ञया ॥ अत्रागच्छ महाभाग क्षेमेणास्मदिदृक्षया ॥ १५ ॥ क्षणार्द्धमपि शक्ताःस्थो न विना पुत्रदर्शनम् ॥ तस्मान्पितामह

म. भा.
उपा. पा. ३
अ. २१

५

॥१११॥

मृदे न विराट्स्थातुमर्हसि ॥ १६ ॥ तदाज्ञयाथ वा पुत्र प्रीतिमहसन्निधिम ॥ गतोपि शीघ्रमागच्छ क्रमेण तदनुज्ञया ॥ १७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्थं
 ततस्तौ परिक्रम्य प्रणम्य च महामतिः ॥ पितरावप्यनुज्ञाप्य पितामहशृङ्गं ततः ॥ १८ ॥ स गत्वा भृगुवर्यस्य ऋचीकस्य महात्मनः ॥ प्रविश्याश्रमं रामो
 मुनिराच्योपरमेयितम् ॥ १९ ॥ स्वाध्यायघोषैर्विपुलैः सर्वतः प्रतिनादितम् ॥ प्रशांतवैरसत्त्वाच्च सर्वसत्त्वमनोहरम् ॥ २० ॥ स प्रविश्याश्रमं रम्यम्
 चोक्तं स्थितमासने ॥ ददर्श रामो राजेन्द्र स पितामहमग्रतः ॥ २१ ॥ जाज्वल्यमानं तपसा धिष्यस्थमिव पावकम् ॥ उपासितं सत्यवत्या यथा दक्षिण
 पादं चरम् ॥ २२ ॥ स्वसर्पिमुपायातं राममालोक्य तौ नृप ॥ सुचिरं तं विमर्शेतां समाज्ञापूर्वदर्शनौ ॥ २३ ॥ कोऽयमेव तपोरशिः सर्वलक्षणगुजितः ॥
 बालोऽयं बलवान्भाति गांभीर्यात्प्रश्रयेण च ॥ २४ ॥ एवं तयोश्चितयंतोः सहर्षं हृदि कौतुकात् ॥ आससाद शनैः रामः समीपे विनयान्वितः ॥ २५ ॥
 स्वनामगोत्रे मतिमानुक्त्वा पित्रोर्मुदान्वितः ॥ संस्पृशंश्चरणौ मूर्ध्ना हस्ताभ्यां चाभ्यवादयत् ॥ २६ ॥ ततस्तौ प्रीतमनसौ समुथाप्य च सत्तमम् ॥
 आसीदभिरभिनंदतां पृथक् पृथग्भुवात्रपि ॥ २७ ॥ तमाश्लिष्याकम्मारोप्य हर्षाश्रुक्षुत्तलोचनौ ॥ वीक्षंतौ तन्मुखांमोर्जं परं हर्षमवापदुः ॥ २८ ॥ ततः
 सुखोपविष्टं तमात्मवंशसमुद्रहम् ॥ अनामयमपृच्छेतां तावुभौ दंपती तदा ॥ २९ ॥ पितरौ ते कुशलिनौ वत्स किंभ्रातरस्तथा ॥ अनायासेन ते
 वृत्तिर्भूतिं चाथ कश्चित् ॥ ३० ॥ समस्ताभ्यां ततो राजन्नाचक्षे यथोदितः ॥ तथा स्वानुगतं पित्रोर्भ्रातृणां चैव चेष्टितम् ॥ ३१ ॥ एवं तयोर्म
 हाराज सत्प्रीतिजनितेगुणैः ॥ प्रीयमाणोऽवसन्नमः पितुः पित्रोर्निवेशने ॥ ३२ ॥ स तस्मिन्सर्वभूतानां मनोनयननंदनः ॥ उवास कतिचिन्मासांस्तच्छुश्रू
 षामायणः ॥ ३३ ॥ अथानुज्ञाप्य तौ राजन्भृगुवर्यो महामनाः ॥ पितामहगुरोर्गुप्तमियेषाश्रयमाश्रमम् ॥ ३४ ॥ स ताभ्यां प्रीतियुक्ताभ्यामाशीर्भिरभि
 नंदितः ॥ यथा चाभ्यां प्रदिष्टेन यथावौवाश्रमं प्रति ॥ ३५ ॥ तं नमस्कृत्य विधिवच्छयनं च महात्माः ॥ सप्रहर्षं तदाज्ञातः प्रययावाश्रमं भृगोः
 ॥ ३६ ॥ स गत्वा मुनिमुख्यस्य भृगोराश्रममंडलम् ॥ ददर्श शांतचेतोभिर्मुनिभिः सर्वतो वृतम् ॥ ३७ ॥ सुखिंश्चशीतलच्छायैः सर्वतुल्यगुणान्वितैः ॥
 तन्ममः संतुष्टं प्रीतः फलपुष्पोत्तरान्वितैः ॥ ३८ ॥ नानास्वर्गकुलारावैर्मनःश्रोत्रमुखवहैः ॥ ब्रह्मघोषैश्च विविधैः सर्वतः प्रतिनादितम् ॥ ३९ ॥ समं
 चरतिहोमोत्थधूमगंधेन सर्वतः ॥ निरस्तनिखिलाचौघं नानांतरविसर्पिणा ॥ ४० ॥ समित्कुशाहरैर्दंडमेखलाजिनमंडितैः ॥ अभितः शोभितं राज
 मय्यमुनिकुमारकैः ॥ ४१ ॥ प्रसूनजलसंपूर्णपात्रहस्ताभिरंतरा ॥ शोभितं मुनिकन्याभिश्चरंतीभिरितस्ततः ॥ ४२ ॥ सपोतहरिणीयूथैर्विम्बभाउविशं

म. पु.
॥११२॥

किमिः ॥ उटजांगणपर्यंततरुच्छायास्वाधिष्ठितम् ॥४३॥ रोमंथतः परामृष्टिग्रसालिकमुत्प्रदेः ॥ प्रारब्धतांडव केकीमयूरैर्मधुरस्वरैः ॥ ४४ ॥ प्रविक्ती
र्णैकणोद्देशं मृगशब्दैः समीपगैः ॥ अनालीढातपच्छायाशुष्यन्नीवारराशिभिः ॥ ४५ ॥ हूयमानानलं काले पूज्यमानातिथिब्रजम् ॥ अभ्य
स्यमानच्छंदौघं चित्यमानागमोदितम् ॥ ४६ ॥ पठ्यमानाखिलस्मार्तं श्रोतार्थप्रविचारणम् ॥ प्रारब्धपितृदेवेज्यं सर्वभूतमनोहरम् ॥ ४७ ॥
तपस्विजनभूयिष्ठमकापुरुषसेवितम् ॥ तपोवृद्धिकरं पुण्यं सर्वसत्त्वसुखास्पदम् ॥ ४८ ॥ तपोधनानंदकरं ब्रह्मलोकमिवापरम् ॥ प्रसूनसौ
रभ्राम्यन्मधुपारावनादितम् ॥ ४९ ॥ सर्वतो वीज्यमानेन विविधेन नभस्वता ॥ एवंविधगुणोपेतं पश्यन्नाश्रममुत्तमम् ॥ ५० ॥
प्रविवेश विनीतात्मा सुकृतीवामरालयम् ॥ संप्रविश्याश्रमोपांतं रामः स्वप्रपितामहम् ॥ ५१ ॥ ददर्श परितो राजन्मुनिशिष्यशता
वृतम् ॥ व्याख्यानवेदिकामध्ये निविष्टं कुशविष्टरे ॥ सितश्मश्रुजटाकुर्वन्नमूत्रोपशोभितम् ॥ ५२ ॥ वामेतरोरुमध्यास्तवामजंघेन जानुना ॥
॥ ५३ ॥ योगपट्टेन संवीतस्वदेहमृषिगुणवम् ॥ व्याख्यानमुद्राविलसत्सव्यपाणितलांबुजम् ॥ ५४ ॥ योगपट्टोपरिन्यस्तविभ्राजद्वा
मपाणिकम् ॥ सम्यगारण्यवाक्यानां सूक्ष्मतत्त्वार्थसंहतिम् ॥ ५५ ॥ विवृत्य मुनिमुख्येभ्यः श्रावयंतं तपोनिधिम् ॥ पितुः पितामहं दृष्ट्वा
रामस्तस्य महात्मनः ॥ ५६ ॥ शनैरिव महाराज समीपं समुपागमत् ॥ तमागतमुपालक्ष्य तत्प्रभावप्रदर्शिताः ॥ ५७ ॥ शंकां
मवापुर्मुनयो दूरादेवाखिला नृप ॥ तावद्भृगुरमेयात्मा तदागमनतोषितः ॥ ५८ ॥ निवृत्तान्यकथालापस्तं पश्यन्नास पार्थिव ॥ रामो
पि तमुपागम्य विनयावनताननः ॥ अवंदत यथान्यायमुपेद्र इव वेधसम् ॥ ५९ ॥ अभिवाद्य यथान्यायं स्यार्तिं च विनयान्वितः ॥ ६० ॥ तांश्च
संभावयामास मुनीत्रामो यथावयः ॥ ६० ॥ तैश्च सर्वैर्मुदोपेतै राशीर्भिरभिवर्द्धितः ॥ ६१ ॥ उपाविवेश मेधावी भूमौ तेषामनुज्ञया ॥ उपविष्टं ततो
राममाशीर्भिरभिनंदितम् ॥ ६२ ॥ प्रपच्छ कुशलप्रश्नं तमालोक्य भगुस्तदा ॥ कुराणं खलु ते वत्स पित्रोश्च किमनामयम् ॥ ६३ ॥ भ्रातृणां
चैव भवतः पितुः पित्रोस्तथैव च ॥ किमर्थमागतोऽत्र त्वमधुना मम सन्निधिम् ॥ ६४ ॥ केनापि वा त्वमादिष्टः स्वयमेवाथवागतः ॥ ततो रामो य
थान्यायं तस्मै सर्वमशेषतः ॥ ६५ ॥ कथयामास यत्पृष्टं तदा तेन महात्मना ॥ पितुर्मातुश्च वृत्तांतं भ्रातृणां च महात्मनाम् ॥ ६६ ॥ पितुः पित्रोश्च
कौशल्यं दर्शनं च तयोर्नृप ॥ एतदन्यच्च सकलं भृगोः सप्रश्रयं मुदा ॥ ६७ ॥ न्यवेदयद्यथान्यायमात्मनश्च समीहितम् ॥ श्रुत्वेतदखिलं

१ यलोप सन्निधिरर्थः ।

म. भा.
उपो.पा.३
अ. २१

॥११२॥

राजन् रामेण समुदीरितम् ॥ ६८ ॥ तं च दृष्ट्वा विशेषेण भृगुः प्रीतोऽभ्यनन्दत ॥ एतन्मयं प्रियं कुर्वन्तु त्वत्पुत्रात्मकर्मभिः ॥ ६९ ॥ तत्राश्रमे
 प्रसद्रामो दिनानि कतिचिन्नृप ॥ ततः कदाचिदेकानि रामं मुनिवरोत्तमः ॥ ७० ॥ वत्सागच्छति वं राजन्नुपाह्वयदुपहरे ॥ सोऽभिगम्य
 तमासीनमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ७१ ॥ तस्थौ तत्पुरतो रामः सुप्रीतेनांतरात्मना ॥ आशीर्भिरभिनन्धाथ भृगुस्तं प्रीतमानसः ॥ ७२ ॥ ग्राह
 नाधिगताशंकं राममालोक्य सादरम् ॥ शृणु वत्स वचो मह्यं यत्त्वां वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ ७३ ॥ हितार्थं सर्वलोकानां तव चास्माकमेव च ॥ गच्छ
 पुत्र ममादेशाद्धिमवंतं महागिरिम् ॥ ७४ ॥ आधुनैवाश्रमादस्मात्तपसे धृतमानसः ॥ तत्र गत्वा महाभाग कृत्वाऽश्रमपदं शुभम् ॥ ७५ ॥ आरा
 धय महादेवं तपसा नियमेन च ॥ प्रीतिमुत्पाद्य तस्य त्वं भक्त्यानन्यगया चिरात् ॥ ७६ ॥ श्रेयो महदवाप्नोषि नात्र कार्या विचारणा ॥
 तरसा तव भक्त्या च प्रीतो भवति शंकरः ॥ ७७ ॥ करिष्यति च ते सर्वं मनसा यद्यदिच्छसि ॥ तुष्टे तस्मिञ्जगन्नाथे शंकरे भक्तवत्सले ॥ ७८ ॥
 अस्त्रग्राममशेषं त्वं वणु पुत्र यथेप्सितम् ॥ त्वया हितार्थं देवानां करिणीयं सुदुष्करम् ॥ ७९ ॥ विद्यतेऽभ्यधिकं कर्म शस्त्रसाध्यमनेकशः ॥
 तस्मात्त्वं देवदेवेशं समराधय शंकरम् ॥ ८० ॥ भक्त्या परमया युक्तस्ततोऽभीष्टमवाप्स्यसि ॥ ८१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे
 तृतीय उपोद्घातपादे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवमुक्तो भृगुणा तथेत्युक्त्वा प्रणम्य तम् ॥ रामस्तेनाभ्यनुज्ञातश्चकार गमने
 मनः ॥ १ ॥ भृगुं ख्यार्तिं च विधिवत्परिक्रम्य प्रणम्य च ॥ परिष्वक्तस्तथा ताभ्यामाशीर्भिरभिनन्दितः ॥ २ ॥ मुनींश्च तात्रमस्कृत्य तैः सर्वैरनुमोदितः ॥
 निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तपसे कृतनिश्चयः ॥ ३ ॥ ततो गरुनियोगेन तदुक्तेनैव वर्त्मना ॥ हिमवंतं गिरिवरं ययौ रामो महामनाः ॥ ४ ॥ स्नात्वा
 विविधान्देशान्पर्वतान्सरितस्तथा ॥ वनानि मुनिमुख्यानामावासांश्चात्यगाच्छनैः ॥ ५ ॥ तत्रतत्र निवासेषु मुनीनां निवसन्पथि ॥ तीर्थेषु क्षेत्र
 सुख्येषु निवसन्वा ययौ शनैः ॥ ६ ॥ अतीत्य सुबहून्देशान्पश्यन्नपि मनोरमान् ॥ आससादाचलश्रेष्ठं हिमवंतमनुत्तमम् ॥ ७ ॥ स गत्वा पर्वतवरं
 नानाद्रुमलतास्थितम् ॥ ददर्श विपुलैः शृंगैरुल्लिखंतमिवांबरम् ॥ ८ ॥ नानाधातु विचित्रैश्च प्रदेशैरुपशोभितम् ॥ रत्नौषधीभिरभितः स्फुराद्रिरभि
 शोभितम् ॥ ९ ॥ मरुत्संघटनापृष्ठनीरसांप्रिपजन्मना ॥ सानिलेनानलेनोच्चैर्दह्यमानं वनं क्वचित् ॥ १० ॥ क्वचिद्रविकरामशंज्वलदकोपलाग्निभिः ॥
 द्रवादिमरीलाजानुजलशांतदवानलम् ॥ ११ ॥ स्फटिकांजनदुर्वर्णस्वर्णराशिप्रभाकरैः ॥ स्फुरत्परस्परच्छायाशरद्गैर्निवनं क्वचित् ॥ १२ ॥ उपत्यकाशि
 लापृष्ठबालातपनिषेविभिः ॥ तुषारकिन्नरसिद्धौघैरुद्भासितवनं क्वचित् ॥ १३ ॥ क्वचिदर्काशुसंभिन्नश्यामीकरसिलाश्रितैः ॥ यक्षौघैर्भासितोपांतं विशाद्री

न. पु.

॥११३॥

रिव पाषकम् ॥१४॥ दरीमुखविनिष्कांतरक्षत्पतनाकुलैः ॥ मृगयुथार्तसन्नादैरापूरितगुहं क्वचित् ॥ १५ ॥ युद्धयद्वाहिशार्दूलयूथपरितरेतरम् ॥ प्रसभो
न्मृष्टकतीरुशिलातरुतटं क्वचित् ॥ १६ ॥ कलभोन्मेषणाकृष्टकरिणीभिरनुद्वैः ॥ गवयैः सुरसंमुष्णशिलाप्रस्थनटं क्वचित् ॥ १७ ॥ वासिनार्येभि
संवृद्धमदोन्मत्तमतगजेः ॥ युद्धचद्रिशृणितानेकगंडशैलवनं क्वचित् ॥ १८ ॥ वृंहितश्रवणामर्षान्मातंगानाभिधावताम् ॥ सिंहानां चरणशुण्णनख
भिन्नोपलं क्वचित् ॥ १९ ॥ सहसा निपतस्सिहनखनिभिन्नमस्तकैः ॥ गजैराकंदनादेन पूर्यमाणं वनं क्वचित् ॥ २० ॥ अष्टपादबलाकृष्टकसग
दारुणारवेः ॥ भेद्यमानाखिलशिलागंभीरकुहरं क्वचित् ॥ २१ ॥ संरब्धानेकशबरप्रसक्तैर्जंक्षयूथपैः ॥ इतरेतरसंमदविप्रभग्नदृष्टक्वचित् ॥
॥ २२ ॥ गिरिकुंजेषु संकीडत्करिणीमद्रिपं क्वचित् ॥ करेणुमाद्रवन्मत्तगजाकलितकाननम् ॥ २३ ॥ स्वप्राप्तिदुःखधासमरुत्पूर्णदरीशतम् ॥
गहनेषु गुरुवाससाशंकविहरन्मृगम् ॥ २४ ॥ कंटकलिष्टलांगूललोमत्रुटनकातरैः ॥ क्रीडितं चमरीयूथैर्मदमदविचारिभिः ॥ २५ ॥
मिर्चकंदरसंसक्तकिन्नरीसमुदीरितैः ॥ सतालनादैरुदितैर्भूताशेषदिशासुखम् ॥ २६ ॥ अरण्यदेवतानां च चरनीनामितस्ततः ॥
अलतकरसङ्किन्नचरणांकितभूतलम् ॥ २७ ॥ मयूरकेकिनीवृद्धैः संगीतमधुरस्वरैः ॥ प्रवृत्तनृत्तं परितो विततोद्ग्रवर्हिभिः ॥ २८ ॥ जलस्थलरुहाने
ककुसुमोत्करवापिभिः ॥ गात्राढादकरैर्मदं धीज्यमानं वनानिलैः ॥ २९ ॥ भूतार्तवरसास्वादमाद्यत्पुंस्कोकिलाग्वैः ॥ आकुलीकृतपर्यंतसहकारवना
करम् ॥ ३० ॥ नानापुष्पासवोन्माद्यद्गंसंगीतनादितम् ॥ अनेकविहगारावबधिरीकृतकाननम् ॥ ३१ ॥ मधुद्रवाद्याविलप्रत्ययकुसुमोत्करैः ॥ वना
तमारुताकीर्णैरलंकृतमहीतलम् ॥ ३२ ॥ उपरिष्ठात्रिपततां विषमोपलसंकटे ॥ निर्झराणां महारावैः समंताद्वायिगीकृतम् ॥ ३३ ॥ विनतानेकसंसक्त
शमखात्राविरलच्छदः ॥ पाटलेर्विटपच्छायैरुपशल्यसमुत्थितैः ॥ ३४ ॥ कदंबनिर्वहितालसर्जबंधूकानिदुकैः ॥ कपित्थपनमाशोकसहकरैर्गुदाशनेः
॥ ३५ ॥ मागचिपकपुत्रागकोविदारप्रियंगुभिः ॥ प्रियालनीपवकुलबंधूकाक्षतमालकैः ॥ ३६ ॥ द्राक्षामधुकमलकजंभुकंकोलजातिभिः ॥ विल्वार्जुन
करंजाप्रवीजप्रात्रिपैरपि ॥ ३७ ॥ पिचुलांबष्ठकनकवैकंकतशर्माधवैः ॥ पुत्रजीवाभयारिहलोत्तुंदुग्गपिप्लवैः ॥ ३८ ॥ अन्यैश्च विविधैर्वृक्षैः समंतादुप
शोभितम् ॥ निरंतरतरुच्छायासुदूरविनिवारितैः ॥ ३९ ॥ समंतादर्ककिंमैरनामादितयतलम् ॥ नानापकफलाश्चादवलपुष्टैः पुवंगमैः ॥
॥ ४० ॥ आकृतिवर्कितानैकवनपंक्तिशताकुलम् ॥ तत्र तत्रातिरम्यैश्च शिखरकुहरनिर्मितैः ॥ ४१ ॥ प्रयत्नविषमै रजन्मन्त्रान्यमानं सगच्छतैः ॥
सरीरैश्च विपुलैः कुमुदोत्पलमंडितैः ॥ ४२ ॥ नागविहगसंवृष्टैः समंतादुपशोभितम् ॥ समामाद्याथ शैलेन्द्रं तुषारशिखिं निर्गम ॥ ४३ ॥

म. भा.

उपो. पा. २

अ. २२

॥११३॥

आरुहोह भृगुश्रेष्ठस्तसा तं मुदान्वितः ॥ तस्य प्रविश्य गहनं वने रामो महामनाः ॥ ४४ ॥ विचरन् रामो राजन्नुपश्लेषमहीरुदम् ॥
 स तत्र विचरन्दिक्षु हरिणीभिः समंततः ॥ ४५ ॥ वीक्ष्यमानो मुदं लेभे सायकं सुखदायिभिः ॥ स तत्र केशभासादगंधिभिर्वनवासिभिः ॥ ४६ ॥
 वीज्यमानो जहर्षे स वीक्ष्योदारां वनश्रियम् ॥ विविधाश्च स्थलीः मूक्षममुपरिक्रम्य भागवतः ॥ ४७ ॥ इदं च यत्तु न्विदधान्यस्यैवमतर्क्यत ॥
 अहोऽयं सर्वशैलानामाधिपस्येऽभिषेचितः ॥ ४८ ॥ ब्रह्मणा यज्ञभाक्चैव स्थानं संप्रतिपादितः ॥ अस्य शैलाधिपजन्म सुव्यक्तमभिलक्ष्यते ॥ ४९ ॥
 रवेः कीचकवेषूनां मधुरीकृतकाननः ॥ नितंबस्थलसंसक्ततुषारनिचयैर्यम् ॥ ५० ॥ विभर्तावाहितवन्द्योऽयं यत्तु लक्ष्यते ॥ निवि
 डाश्रितनीद्वारनिकरेण तथोपरि ॥ ५१ ॥ नानावर्णोत्तरासंगावृत्तांग इव लक्ष्यते ॥ चंदनागुरुकर्पूरकस्तूरीकुङ्कुमादिभिः ॥ ५२ ॥ अलं
 कृतांगः सुव्यक्तं दृश्यतेऽहो विलासिवत् ॥ मृगेन्द्राहनदंतीन्द्रकुम्भस्थलपरिच्युतः ॥ ५३ ॥ स्थूलमुक्तोत्करैश्च विभर्ति पतिता गिरिः ॥
 नानादृशलतावह्नीपुष्पालंकृतमृद्धजः ॥ ५४ ॥ नीगंधांचितमेवौववितानसमलंकृतः ॥ नानाधातुविचित्रांग सर्वोन्नविभूषितः ॥ ५५ ॥
 कलासज्जजविलसत्सितच्छत्रविराजितः ॥ गजश्वमुखयूथैश्च समंतात्परिवारितः ॥ ५६ ॥ रत्नद्रीपमहाद्रागशिलकदम्बदिभिः ॥ विविक्त
 महारास्थानमध्यासिहासनीश्रयः ॥ ५७ ॥ समंतात्प्रतिसंसक्ततरुवेकवर्ता शनैः ॥ दृष्ट्वा जनैरनासाद्यो महागजाविगजवत् ॥ ५८ ॥ द्रोण
 यमानो विचरन्मरीचारुचामरैः ॥ मयूरैरुपनृत्यद्विर्गायद्विश्वैव किन्नरैः ॥ ५९ ॥ सत्त्वजातेरनेकैश्च सेव्यमानो विगजते ॥ व्यक्तमेवावस्थे
 द्राणामाकिराज्यपदे स्थितः ॥ ६० ॥ भुनक्त्याक्रम्य वसुधां समग्रां श्रियमोजसा ॥ एवं मंचितयानः स हिमाद्रिजनहरे ॥ ६१ ॥
 विचरन् चिरं रामो मुदा परमया युतः ॥ आससाद वने तस्मिन्विपुले भृगुपुंगवः ॥ ६२ ॥ सरोवरं महागज विपुलं विमलदकम् ॥ कुमुदोत्पलकहारा
 निरुपशोभितम् ॥ ६३ ॥ पंकजरुत्पलैश्चैव रक्तपीतैः सितासितः ॥ अन्यैश्च जलजैर्वृक्षैः सर्वतः समलंकृतम् ॥ ६४ ॥ हंससागसदान्यूहकारंडव
 रतिरपि ॥ जीवजीवकचक्राहकुररभ्रमरोत्करैः ॥ ६५ ॥ संयुज्यमाणं परितः सेवितं मंदवायुना ॥ शफरीमत्स्यसंघैश्च विचगद्गितिस्ततः ॥ ६६ ॥
 अतर्जितकल्लोलैर्नृत्यमानभिवाभितः ॥ आससाद भृगुश्रेष्ठस्तत्सरोवरमुत्तमम् ॥ ६७ ॥ नानापतत्रिविस्तैर्मधुरीकृतदिकतटम् ॥ स तस्य शिरे विपुल
 कृतकश्रमपदं शुभम् ॥ ६८ ॥ रामो मतिमर्ता श्रेष्ठस्तपसे च मनो दधे ॥ शाकमूलफलाहारो नियतं नियतैर्द्रियः ॥ ६९ ॥ तपश्चकार देवैः विनि

49 9811

१ अतन्नेतमः ईमः ।

11992E

तत्र तरुच्छायासुपाश्रितः ॥ १४ ॥ तिष्ठतं सरसस्तीरे सोऽपश्यद्भृगुनन्दनम् ॥ ततः स शीघ्रमुत्थाय समीपमुपसृत्य च ॥ १५ ॥ रामाय सेषुचा
 पाभ्यां करभ्यां विदर्बेऽजलिम् ॥ सजलांभोदसन्नादगंभीरेण स्वरेण च ॥ १६ ॥ जगाद भृगुशादूलं गुहांतरविसर्पिणा ॥ तोषमर्ष्यव्याधोऽ
 हं कसाम्यस्मिन्महावने ॥ १७ ॥ देशोऽहमस्य देशस्य सप्राणितरुवीरुधः ॥ चरामि समचित्तात्मा नानासत्त्वामिषाशनः ॥ १८ ॥ समम् सर्वे
 भूतेषु न च पित्रादयोपि मे ॥ अभक्ष्यागम्यपेयादिच्छन्दवस्तुषु कञ्चित् ॥ १९ ॥ कृत्याकृत्यविधौ चैव न विशेषितधीरहम् ॥ प्रपन्नो नास्मि
 मर्नं निवासमपि कस्यचित् ॥ २० ॥ शक्रस्यापि बलेनाहमनुमन्ये न संशयः ॥ जानते तद्यथा सर्वे देशोऽयं मदुपाश्रयः ॥ २१ ॥ तस्मान्न क
 षिदायाति ममात्रानुमतिं विना ॥ इत्येष मम वृत्तान्तः कात्स्न्येन कथितस्तव ॥ २२ ॥ त्वं च मे ब्रूहि तत्त्वेन निजवृत्तमरोषतः ॥ कस्त्वं कस्मा
 दिहायातः किमर्थमिह धिष्टितः ॥ उद्यतोऽन्यत्र वा गंतुं किं वा तव चिकीर्षितम् ॥ २३ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवमुक्तः प्रहसंस्तेन रामो महा
 बुतिः ॥ तूष्णीं क्षणमिव स्थित्वा दध्यौ किञ्चिदवाङ्मुखः ॥ २४ ॥ कोयमेव दुराधर्षः सजलांभोदनिस्वनः ॥ ब्रवीति च गिरोऽन्यर्थं विस्पष्टार्थं
 पदाक्षराः ॥ २५ ॥ किं तु मे महर्तुं शंकां तनुरस्य तनोति वै ॥ विजातिसंश्रयत्वेन रमणीया यथा शराः ॥ २६ ॥ एवं चिंतयतस्तस्य निमित्तानि
 शुभानि वै ॥ बभूवुर्भुवि देहे च स्वाभिप्रेतार्थदान्यलम् ॥ २७ ॥ ततो विमृश्य बहुशो मनसा भृगुपुंगवः ॥ उवाच शनकैर्व्याधं वचनं सूनृता
 क्षरम् ॥ २८ ॥ जामदग्न्योऽस्मि भद्रं ते रामो नाम्ना तु भार्गवः ॥ तपश्चर्तुमिहायातः सांप्रतं गुरुशासनात् ॥ २९ ॥ तपसा सर्वलोकेशं भक्त्या च
 नियमेन च ॥ आराधयितुमस्मिस्तु चिरायाहं समुद्यतः ॥ ३० ॥ तस्मात्सर्वेश्वरं सर्वशरण्यमभयप्रदम् ॥ त्रिनेत्रं पापदमनं शंकरं भक्तवत्स
 लम् ॥ ३१ ॥ तपसा तोषयिष्यामि सर्वज्ञं त्रिपुरांतकम् ॥ आश्रमेऽस्मिन्सरस्तीरे नियमं समुपाश्रितः ॥ ३२ ॥ भक्तानुकंपी भगवान्यावत्प्रत्यक्षां
 हरः ॥ उपैति तावदत्रैव स्थास्यामीति मतिर्मम ॥ ३३ ॥ तस्मादितस्तवयाद्यैव गन्तुमन्यत्र युज्यते ॥ न चेद्भ्रवाति मे हानिः स्वकृतेर्नियमस्य च ॥ ३४ ॥
 माननीयोऽथ वाहं ते भक्त्या देशांतरातिथिः ॥ स्वनिवासमुपायातस्तपस्वी च तथा मुनिः ॥ ३५ ॥ त्वत्संनिधौ निवासो मे भवेत्पापाय केवलम् ॥
 तव चाप्यसुखोदकं मत्समीपनिषेवणम् ॥ ३६ ॥ स त्वं मदाश्रमोपांते परिचंक्रमणादिकम् ॥ परित्यज्य सुखी भूया लोकयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥

तत्र प्रायस्त्वं शंभुना द्विज ॥ उपदिष्टोऽसि तत्कर्तुं नोचेद्वं कथं कथाः ॥ ६३ ॥ तादात्म्यगुणसंयोगान्मनस्य स्वस्य तेभ्यः ॥ तपसिद्विरनुप्रा
प्तं कालेनाहर्षीयसा मुने ॥ ६४ ॥ श्रद्धाभावात्तरं हत्वा सर्वैर्लोकैर्निष्कृतः ॥ तपोव्याजेन गहने निर्जने संप्रवृत्ते ॥ ६५ ॥ मुरुस्त्रीचरित्येव तथपा
तकदण्डणाम च ॥ तपश्चरसि नातेन तपसा तन्मणश्चरति ॥ ६६ ॥ पातकानां किलान्येषां प्रायश्चित्तानि संत्यपि ॥ मातृदुहामघेहि त्वं न कचि
त्किल निष्कृतिः ॥ ६७ ॥ अहिंसायाः प्रथमं लोकेषु यदि ते मतः ॥ स्वहस्तेन कथं राम मातरं कृत्तवानसि ॥ ६८ ॥ कृत्वा मातृवधं घोरं सर्व
लोकेषु निर्मादितम् ॥ त्वं पुनर्धर्मिणे भूत्वा कामतोऽन्यान्विनिन्दसि ॥ ६९ ॥ पश्यता हसतामोघं आत्मदोषमजानता ॥ अपर्याप्त्यहं मन्ये पर
धर्मिणाम् ॥ ७० ॥ स्वधर्मं यदाहं त्यक्त्वा वर्त्तेयमकुतो भयम् ॥ तर्हि गर्हय मां कामं निरूप्य मनसा स्वयम् ॥ ७१ ॥ मातापितृभुक्तादीनां
मरणायैव केवलम् ॥ क्रियते प्राणिदहनं निजधर्मतया मया ॥ ७२ ॥ स्वधर्मादामिषेणाहं सकुटुम्बो दिनेदिने ॥ वर्त्तामि साऽपि मे वृत्तिर्विधात्रा विदि
तपुरा ॥ ७३ ॥ मासेन यावता मे स्यान्नित्यं पित्रादिपोषणम् ॥ हविष्ये चेत्तदधिकं तर्हि युज्येयमेनसा ॥ ७४ ॥ यावत्पोषणघातेन न कथं स्यात्
निनिताः ॥ तदेतत्संप्रवर्त्य त्वं निन्द वा मां प्रशंस वा ॥ ७५ ॥ साष्टु वाऽसाष्टु वा कर्म यस्य बद्धिदितं पुरा ॥ तदेव तेन कर्त्तव्यमावद्यपि कथंचन
॥ ७६ ॥ निरूपय स्वबुद्ध्या त्वमात्मनो मम चांतरम् ॥ अहं तु सर्वभावेन मित्रादिभरणे रतः ॥ ७७ ॥ संत्यज्य विद्वं वृद्धं विनिन्दत्य च मातुस्म ॥
भूत्वा तु धार्मिकस्त्वं तु तपश्चर्तुमिहागतः ॥ ७८ ॥ ये तु मूलविदस्तेषां विस्मयं यत्र दर्शनम् ॥ यथाजिह्वं भवेन्नात्र क्वचसाऽपि समीक्षितम् ॥ ७९ ॥ अहं तु
सम्यग्जानामि तव वृत्तमशेषतः ॥ तस्मादलं ते तपसा निष्फलं भृगूद्वह ॥ ८० ॥ सुखमिच्छसि चेत्त्यक्त्वा कार्यकुशलं तपः ॥ याहि राम त्वमन्मदं नृप
॥ न निरुज्जनाः ॥ ८१ ॥ इति श्रीमहादे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्तं मे
महादेवा गतिवर्तां वरः ॥ निरूप्य मनसा भूयस्तमुवाचाभिर्विस्मितम् ॥ १ ॥ ॥ राम उवाच ॥ कस्त्वं ब्रूहि महाभाग न वै प्राकृतमूलः ॥ इदं स्वे
नानुभावेन वपुरालक्ष्यते तव ॥ २ ॥ विचित्रार्थमदौदार्यगुणगर्भीर्यजातिभिः ॥ सर्वज्ञस्यैव ते वाणी श्रूयतेऽतिमनोहरा ॥ ३ ॥ इदं ब्रूहि यं मे कथा
मरणो वा भवति ॥ ईशानस्तपनो ब्रह्मा वायुः सोमो मरुर्गुहः ॥ ४ ॥ एषामन्यतमः प्रायो भवान्भवितुमर्हति ॥ अनुभावेन जातिरिते ब्रूहि
यं त्वमेति मे ॥ ५ ॥ श्रूयामी मम वा निष्पुः श्रूयते पुरुषोत्तमः ॥ को वा त्वं वपुषानेन ब्रूहि मां समुपामतः ॥ ६ ॥ अथ वा जगतां नाथः सर्वज्ञः

ब. पु.
॥११६॥

परमेश्वरः ॥ परमात्मात्मसंघतिरात्मारामः सनातनः ॥ ७ ॥ स्वच्छंदचारी भगवान्छिवः सर्वजगन्मयः ॥ वपुषानेन संयुक्तो भवान्भविष्यति ॥
॥ ८ ॥ नान्यस्येदृग्भवेच्छोके प्रभावानुगतं वपुः ॥ जात्यर्थसौष्ठवोपेता वाणी चौदार्यशालिनी ॥ ९ ॥ मन्येऽहं भक्तात्सल्याद्दानेन वपुषा
हरः ॥ प्रत्यक्षतामुपगतो संदेहोस्मत्परीक्षया ॥ १० ॥ न केवलं भवान् व्याधस्तेषां नेदृग्विधाकृतिः ॥ तस्मात्तुभ्यं नमस्तस्मै सूरूपं
संप्रदर्शय ॥ ११ ॥ आविष्कुर्वन्प्रसीदात्ममहिमानुगुणं वपुः ॥ ममानेकविधा शंका मुच्येत येन मानसी ॥ १२ ॥ प्रसीद सर्वभावेन बुद्धिमोह
ममाधुना ॥ प्रणाशय स्वरूपस्य ग्रहणादेव केवलम् ॥ १३ ॥ प्रार्थये त्वां महाभाग प्रणम्य शिरसासकृत् ॥ कस्त्वं मे दर्शयात्मानं बद्धोऽयं ते मया
भलिः ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वा तं महाभाग ज्ञातुमिच्छन्भृगूद्ब्रह्म ॥ उपविश्य ततो भूमौ ध्यानमास्ते समाहितः ॥ १५ ॥ बद्धपद्मासनो मौनी यतवाक्काय
मानसः ॥ निरुद्धप्राणसंचारो दध्यौ चिरमुदारधीः ॥ १६ ॥ सन्नियम्येन्द्रियग्रामं मनो हृदि निरुध्य च ॥ चित्तयामास देवेशं ध्यानदृष्ट्या जगद्ग
रुम् ॥ १७ ॥ अपश्यच्च जगन्नाथमात्मसंधानचक्षुषा ॥ स्वभक्तानुग्रहकरं सृगव्याधस्वरूपेणम् ॥ १८ ॥ तत उन्मील्य नयने शीघ्रमुत्थाय भार्गवः ॥
वदंशं देवं तेनैव वपुषा पुरतः स्थितम् ॥ १९ ॥ आत्मनोनुग्रहार्थाय शरण्य भक्तवत्सलम् ॥ आविर्भूतं महाराज दृष्ट्वा रामः ससंभ्रमम् ॥ २० ॥
रोमाञ्चोद्भिन्नसर्वाङ्गो हर्षाश्रुप्लुतलोचनः ॥ पपात पादयोर्भूमौ भक्त्या तस्य महामतिः ॥ २१ ॥ स गद्गदमुवाचैनं संभ्रमाकुलया गिरा ॥ शरणं भद
शर्वेति शंकरेत्यसकृन्नुप ॥ २२ ॥ ततः स्वरूपधृक् शंभुस्तद्भक्तिपरितोषितः ॥ गममुत्थापयामास प्रणामावनतं भुवि ॥ २३ ॥
उत्थापितो जगद्धात्रा स्वहस्ताभ्यां भृगूद्ब्रह्म ॥ तुष्टाव देवदेवेशं पुरः स्थित्वा कृताञ्जलिः ॥ २४ ॥ ॥ राम उवाच ॥ नमस्ते देवदेवाय शंकरायादि
भर्तये ॥ नमः शर्वाय शांताय शाश्वताय नमोनमः ॥ २५ ॥ नमस्ते नीलकण्ठाय नीललोहितभर्तये ॥ नमस्ते भूतनाथाय भूतवासाय ते
नमः ॥ २६ ॥ व्यक्ताव्यक्तस्वरूपाय महादेवाय मीढुषे ॥ शिवाय बहुरूपाय त्रिन्त्रय नमोनमः ॥ २७ ॥ शरणं भव मे शर्वं त्वद्भक्तस्य जग
त्पते ॥ भूयो नन्याश्रयाणां तु त्वमेव हि परायणम् ॥ २८ ॥ यन्मयाऽपकृतं तेन दुष्कृतं वापि शंकर ॥ अजानता त्वां भगवन्मम तत्क्षंतुमर्हसि
॥ २९ ॥ अनन्यवेद्यरूपस्य सद्भावमिह कः एमान् ॥ त्वामुते तव सर्वेश सम्यक् शक्रोति वेदितुम् ॥ ३० ॥ तस्मात्त्वं सर्वभावेन प्रसीद मम शंकर ॥
नान्यास्ति मे गतिस्तुभ्यं नमो भूयो नमोनमः ॥ ३१ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इति संस्तूयमानस्तु कृताञ्जलिषुटं पुनः ॥ विष्टंमाह भगवान्प्रसन्नान्मा जग
न्मयः ॥ ३२ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ प्रीतोऽस्मि भवने तावत्तत्प्राप्तेन सांप्रतम् ॥ भक्त्या चैवानयाधिन्या शर्पि भगवत्सत्तम ॥ ३३ ॥ वास्ये यामि

म. भा.
उपो. प. ३
अ. २४

॥११६॥

मतं सर्वं भवतेऽहं त्वया कृतम् ॥ भक्तो हि मे त्वमन्यर्थं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३४ ॥ मयैवावगतं सर्वं हृदि यतः स वृत्तते ॥ तस्माद्ब्रवीमि यत्त्वाहं
 तत्कुरुष्वविशंकितम् ॥ ३५ ॥ ताम्राणां धारणेऽवत्स विद्यते शक्तिर्यत्र ॥ गेढाणां तेन भूयांसि नद्यो योऽं समाचर ॥ ३६ ॥ परीत्य पृथिवीं सर्वां सर्व
 तीर्थेषु च क्रम्यते ॥ स्नात्वा पवित्रेदेहस्त्वं सर्वाण्यस्त्राण्यवाप्स्यसि ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा तदधे देवस्तेनैव वपुषा विभुः ॥ गमस्य पश्यतो राजन्क्षणेन भव
 मानकृत ॥ ८ ॥ अतश्चित् जगन्नाथ गमो नत्वा तु शंकरम् ॥ पनेत्य वसुधां सर्वां तीर्थस्नानेऽकरोन्मनः ॥ ३९ ॥ ततः स पृथिवीं सर्वां परिक्रम्य
 यथाक्रमम् ॥ वक्रान्नदीतीर्थेषु स्नानं विधिवदात्मवान् ॥ ४० ॥ तीर्थेषु क्षेत्रमुख्येषु तथा देवालयेषु च ॥ पितृन्देवांश्च विधिवदतर्पयदतंद्रितः
 ॥ ४१ ॥ उपानयनपोषणमजस्रस्नानादिसुक्रियाः ॥ तीर्थेषु विधिवन्कुर्वन्परिचक्राम मेदिनीम् ॥ ४२ ॥ एव क्रमण तीर्थेषु स्नात्वा चैव वसुंधराम् ॥
 प्रशिक्षणीकृत्य गतेः शुद्धेऽहोऽभवत्तप ॥ ४३ ॥ परीत्यैव वसुमतो भार्गवः शंभुशासनात् ॥ जगाम भूयस्तं देशं यत्र पूर्वमुवास सः ॥ ४४ ॥ गत्वा
 गजसंश्रामो गेमहर्षणः ॥ ४५ ॥ ततो देवान्पराजित्य युद्धेऽनित्यं गतोऽसुराः ॥ अवापुरमैश्वर्यमशेषमकुतोभया ॥ ४६ ॥ युद्धे पराजिता देवाः स
 कला प्रवादय ॥ शंकरं शरणं जग्मुर्हर्तैश्चर्या द्युगतिभिः ॥ ४७ ॥ तोषयित्वा जगन्नाथं प्रणामजयसंस्तवः ॥ प्रार्थयामासुरसुगन्धन्तुं देवाः पिना
 केनम् ॥ ४८ ॥ ततस्तपः प्रवृत्तुं शनवाना वरं नृप ॥ देवासां वन्दः शंभुर्महोदरमुवाच ह ॥ ४९ ॥ हिमद्रेर्दक्षिणे भागे रामो नाम महातपाः ॥
 मुनिपुत्रावतैतेजस्वी वासुदेव्य तपस्यति ॥ ५० ॥ तत्र गत्वा त्वमद्यैव निवेद्य मम शासनम् ॥ महोदर तपस्यंतं तमिहानय माचिरम् ॥ ५१ ॥ तच्छ्रु
 जयज्ञातस्तथेत्युक्त्वा प्रमन्येष्टं महोदरः ॥ जगाम वायुवेगेन यत्र गमो व्यवस्थितः ॥ ५२ ॥ समासाद्य स तं देशं दृष्ट्वा रामं महामुनिम् ॥ तपस्यंत
 मितं वाक्यमुवाच ॥ तयान्वितः ॥ ५३ ॥ द्रष्टुमिच्छति शंभुस्त्वां भृगुवर्य तदाज्ञया ॥ आगतोऽहं तदागच्छ तत्पादांबुजसन्निधिम् ॥ ५४ ॥ तच्छ्रु
 त्वा वचनं तस्य श्रीगणेशाय भार्गवः ॥ तदाज्ञां शिरसान्धं तथेति प्रत्यभाषत ॥ ५५ ॥ ततो रामं त्वरोपेतः शंभुपार्श्वं महोदरः ॥ प्रापयामास
 स्वद्विस्तपोधनैः ॥ गजैरुपगायद्विद्वन्त्रिश्चाप्सरोगणैः ॥ ५६ ॥ उपानयमानं देवं गजचर्मधृताम्बरम् ॥ भस्मोद्भूतसर्वाङ्गं त्रिनेत्रं चन्द्रशेखरम् ॥
 ॥ ५७ ॥ उतर्पिणस्तथाभारं नागाभरणभूषितम् ॥ प्रलम्बाष्टभुजं सौम्यं प्रसन्नमुखपङ्कजम् ॥ ५८ ॥ आस्थितं काञ्चने पट्टे गीर्वाणसमितौ नृप ॥

ब. पु.
१११७५

उपासपुं देवेभ्यः श्रुत्वाः कृताञ्जलिः ॥६२॥ श्रीकृष्णोत्तरोपासनाचिंतविग्रहः ॥ वाष्पान्तरात्तु सिककायेन स तु भवा त्रांशिकम् ॥६३॥ अथ स
भम वाचा हर्षणद्वयासक्तम् ॥ नमस्ते देवदेवेति व्यालपन्नाकुलात्तरम् ॥ ६४ ॥ पपात संस्पृशन्मूर्धं चरणौ पुरविष्टिषः ॥ पश्यतां देवदेवतां मध्ये
महाकुलोद्वहम् ॥६५॥ तस्मत्पाप्य शिवः प्रीतः प्रसन्नमुखपंकजम् ॥ रामं मधुरवा वाचा प्रहसन्नाह साक्षरम् ॥ ६६ ॥ इमे दैत्यगणैः क्रमताः तत्र विह्वला
स्मरिषुताः ॥ अशक्तुर्वास्तान् देवतां गीर्वाणम् मासुपायताः ॥ ६७ ॥ तस्मान्ममाह्वय सम देवानां च प्रियेप्सया ॥ जहि दैत्यगणान्सर्वान्समयेस्त्व
दि मे मृतः ॥ ६८ ॥ ततो रामोऽधीच्छर्वं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ शृण्वतां सर्वदेवानां सप्रश्रयमिदं वचः ॥ ६९ ॥ स्वामिन्न विदितं किं ते सर्वे
स्त्वासिलान्मनः ॥ तथापि विहायस्तो वचनं मेऽवधारय ॥ ७० ॥ यदि शक्रादिभिर्देवैरखिलैरमरायः ॥ न शक्या हंतुमेकस्य शक्यास्युस्ते कथं
मम ॥ ७१ ॥ अमराणोऽस्मि देवैरा बुद्धानामप्यकोविदः ॥ कथं हनिष्ये सकलान्सुरशत्रून्नायुधः ॥ ७२ ॥ इत्युक्तस्तेन देवेशः सितं कालाग्रिसं
क्षयम् ॥ शैवमक्षयं तेजो वदौ तस्मै महात्मने ॥ ७३ ॥ आत्मीयं परशुं दत्वा सर्वशस्त्राभिभावकम् ॥ गममाह प्रसन्नान्मा गीर्वाणानां तु शृण्व
ताम् ॥७४॥ इत्यसावेन सकलान्सुरशत्रून्विनिव्रतः ॥ शक्तिर्भवतु ते सौम्य समस्तारिदुरासदा ॥ ७५ ॥ अनेनैवायुधेन त्वं गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः ॥
त्यमयेव च वेत्सि त्वं यथावयुद्धकौशलम् ॥ ७६ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एकमुक्तस्ततो रामः शंभुना तं प्रणम्य च ॥ जग्राह परशुं शैवं विबुधारिवधो
क्तः ॥ ७७ ॥ ततः स सुशुभे रामो विष्णुतेजोऽशसंभवः ॥ रुद्रमत्तया समायुक्तो युत्येव सवितुर्महः ॥ ७८ ॥ सोऽनुज्ञातस्त्रिनेत्रेण देवैः सर्वैः सम
न्वितः ॥ जगाम हंतुमशुरान्युद्धाय हतनिश्चयः ॥७९॥ ततोऽमक्तपुनर्बुद्धं देवानामसुरैः सह ॥ त्रैलोक्यविजयोद्युक्ते राजव्रतिभयंकम् ॥८०॥ अथ
रामो महाबाहुस्तस्मिन्पुद्धे सुदारुणे ॥ कुद्धः परशुना तेन निजघ्नान् महासुरान् ॥८१॥ प्रहारेरशनिप्रत्यैर्निघ्नन्दैत्यान्सहस्रशः ॥ चचार सप्ते रामः
क्षयः कुलक्षयः ॥ ८२ ॥ इत्वा तु सकलान्दैत्यान्देवान्सर्वान्दहयत् ॥ क्षणेन नाशयामास रामः प्रहर्ता वरः ॥ ८३ ॥ रामेण हन्यमानास्त
देवता दैत्यगणाः ॥ बहवः सर्वतो रामं हतशेषा भयान्विताः ॥ ८४ ॥ इत्येवसुरसंघेषु विद्वतेषु च कृत्स्नशः ॥ राममामंय विबुधाः प्रयुज्जिनिर्
वृताः ॥ ८५ ॥ रामोऽपि इत्वा व्रित्तिजानभ्यनुज्ञाप्य चामरान् ॥ स्वमाश्रमं समापदे तपस्यासक्तमानसः ॥ ८६ ॥ मृगव्याधप्रतिकृतिं कृत्वा शंभोर्वा
सुभिः ॥ अथ स संव्रजामास स तस्मिन्नाश्रमे वशी ॥८७॥ गवैः पुण्यैस्तथा ह्यनेनैवैवैगमिवर्जैः ॥ स्तोत्रैश्च विविधदत्तया परां प्रीतिसुपानयत् ॥८८॥
इति श्रीमहादि महाभारते वासुप्रोक्ते मध्वभागे तृतीय उपोद्घातपादोर्जुनायाख्याने चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ महाभारत

मं. भा.
उपो. पा. २
अ. २४

1199511

प्रत्यक्षममत्तस्य सर्वैः सह मद्भुजैः ॥ ११ ॥ तं दृष्ट्वा देवदेवेशं त्रिनेत्रं चंद्रशेखरम् ॥ वृषेणामयं धंसुं भूतकोटि
 प्रसन्नितम् ॥ १२ ॥ संस्रमं समुत्थाय हर्षेणकुललोचनः ॥ प्रणाममकरोद्वत्तया शर्माय सुवि भार्गवः ॥ १३ ॥ उत्पन्नोत्थाय देवेशं प्रणम्य शिरसा
 म्भुजैः ॥ कर्णजलिपुटो रामस्तुभ्यं नमः ॥ १४ ॥ राम उवाच ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते परमेश्वर ॥ नमस्ते जगत्पते नमस्ते त्रिपुरांत
 क ॥ १५ ॥ नमस्ते सकलायुक्त नमस्ते भक्तमत्सल ॥ नमस्ते सर्वभूतेश नमस्ते वृषभचक्र ॥ १६ ॥ नमस्ते सदाश्रीरा नमस्ते कदाचन ॥ नमस्ते
 सदाश्रीरा नमस्ते नीललोहित ॥ १७ ॥ नमः सकलदेवारिगणनारायण कृष्णिने ॥ कृष्णिने नमस्तुभ्यं सर्वलोकेष्वपि ॥ १८ ॥ शम्भुनामसिने
 नमः ॥ नमोऽस्तु पारिने तुभ्यं कालकूटविपारिने ॥ १९ ॥ विभवेऽम्बरवन्ध्याय नमो ते स्वर्गपते ॥ नमोऽस्तु जगत्कर्मस
 विनाशाय रामे ॥ २० ॥ नमस्त्रिपथगाफेनभक्तसिताब्जदुमौलिने ॥ महामोर्णीद्रहासक शिवाय परमात्मने ॥ २१ ॥ भस्मसंस्कारदेहाय नमो
 भस्मसंस्कारदेहाय नमो ॥ कर्पदिने नमस्तुभ्यं वक्रासुरमर्दिने ॥ २२ ॥ त्रिपुरध्वंसिने दक्षयज्ञविध्वंसिने नमः ॥ गिरिजाकुचकाशीरविर्जितमहोरसे
 ॥ २३ ॥ महोदयाय महते नमस्ते कृत्वाससे ॥ योगिध्वजस्वरूपाय शिवायार्चित्यतेजसे ॥ २४ ॥ स्वभक्तद्वयभोजनकर्णिकामयवर्षिणे ॥
 सदाश्रीरा नमस्तुभ्यं सदाश्रीराय ते नमः ॥ २५ ॥ नमो निखिलयोगेन्द्रबोधनमाकुलात्मने ॥ संकरयाखिलव्यापकमणि परमात्मने ॥ २६ ॥ न
 मः शर्माय शंताय ब्रह्मणे विष्णवे ॥ आदिमध्यांतहीनाय नित्यायाव्यक्तमूर्तये ॥ २७ ॥ व्यक्ताव्यक्तस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः ॥
 नमो वेदांगेऽय विद्यविज्ञानरूपिणे ॥ २८ ॥ नमः सुरासुरश्रेणिमौलिपुष्पाचितांजये ॥ श्रीकण्ठाय जगद्गुरवे लोककर्त्रे नमोऽयम् ॥ २९ ॥
 रामोऽनन्तात्मने तुभ्यं विष्णुविष्णुविष्णवे ॥ शिष्यगर्भरूपाय हराय जगद्गुरवे ॥ ३० ॥ नमो विश्वात्मने लोकस्थितिव्यापकमयि
 निने ॥ सदाश्रीरा नमस्तुभ्यं पराय प्रत्यगात्मने ॥ ३१ ॥ तमोगुणविकाराय जगत्संहारकारिणे ॥ कल्पान्ते रुद्रराय परात्मनि नमः ॥ ३२ ॥
 अविनाशाय नित्याय नमः सदाश्रीरात्मने ॥ बुद्धबुद्धिप्रबोधाय बुद्धीन्द्रियविकारिणे ॥ ३३ ॥ वस्त्रादित्यमयस्य सदाश्रीराय नमः ॥ यम्यमयमि
 त्तमो देवास्तस्यै नमोनमः ॥ ३४ ॥ अविकारमजं नित्यं सूक्ष्मरूपमनौपमम् ॥ तव यत्तत्र ज्ञानं त्वि योगिनोऽपि सदा मलाः ॥ ३५ ॥
 तामाश्रित्य वृक्षेयं संयम्यसादयोऽपि हि ॥ संसरन्ति भवे नूनं न तत्कर्मात्मकाश्चिरम् ॥ ३६ ॥ यावन्नोपैति चरणौ तत्राज्ञानविघातिनः ॥ तावद्धमति
 ममारे पितृभोजनोऽपि वा ॥ ३७ ॥ स एव दक्षः स कृती स मुनिः स च पंडितः ॥ भक्तभक्त्याभाजे येन बुद्धिः स्थिरीकृता ॥ ३८ ॥ सुसं

क्षमत्वेन गहनः सद्भावस्ते त्रयीमयः ॥ विदुषामपि मूढेन स मया ज्ञायते कथम् ॥ २९ ॥ अशब्दगोचरत्वेन महिम्नस्तव सांप्रतम् ॥ स्तोतुमप्यनलं
 सम्यक्कामहं जडधीर्यतः ॥ ३० ॥ तस्मादज्ञानतो वापि मया भक्त्यैव संस्तुतः ॥ प्रीतश्च भव देवेश ननु त्वं भक्तवत्सलः ॥ ३१ ॥ ॥ वसिष्ठ
 उवाच ॥ इति स्तुतस्तदा तेन भक्त्या रामेण शंकरः ॥ मेघगंभीरया वाचा तमुवाच हसन्निव ॥ ३२ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ रामाहं सुप्रसन्नोऽस्मि
 शौर्यशालितया तव ॥ तपसा मयि भक्त्या च स्तोत्रेण च विशेषतः ॥ ३३ ॥ वरं वरय तस्मात्त्वं यद्यदिच्छसि चेतसा ॥ तुभ्यं तत्तदशेषेण
 दास्याम्यहमशेषतः ॥ ३४ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेन तं प्रणम्य भृगूद्ग्रहः ॥ कृताञ्जलिपुटो भूत्वा राजन्निदमुवाच ह ॥ ३५ ॥ यदि
 देव प्रसन्नस्त्वं कराहोऽस्मि च यद्यहम् ॥ भवतस्तदभीप्सामि हेतुमन्प्राप्यशेषतः ॥ ३६ ॥ अस्त्रे शस्त्रे च शास्त्रे च न मत्तोऽभ्यधिको भवेत् ॥
 लोकेषु मां रणे जेता न भवेत्त्वत्प्रसादतः ॥ ३७ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ तथेत्युक्त्वा ततः शंभुरस्त्रशस्त्राण्यशेषतः ॥ ददौ रामाय सुप्रीतः समन्त्राणि
 क्रमावृष ॥ ३८ ॥ सप्रयोगं संहारमस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ॥ प्रसादाभिमुखोऽरामं ग्राहयामास शंकरः ॥ ३९ ॥ असंगवेगं शुभ्राश्वं सुध्वजं च रथो
 त्तमम् ॥ इषुधी चाक्षयशरौ ददौ रामाय शंकरः ॥ ४० ॥ अभेद्यमजरं दिव्यं दृढज्यं विजयं धनुः ॥ सर्वशस्त्रसहं चित्रं कवचं च महाधनम् ॥ ४१ ॥
 अजेयत्वं च युद्धेषु शौर्यं चाप्रतिमं भुवि ॥ स्वेच्छया धारणे शक्तिं प्राणानां च नराधिप ॥ ४२ ॥ ख्यातिं च बीजमंत्रेण तन्नाम्ना सर्वलौकि
 कीम् ॥ तपःप्रभावं च महत्प्रददौ भार्गवाय सः ॥ ४३ ॥ भक्तिं चात्मनि रामाय दत्त्वा गजन्यथोचिताम् ॥ सहितः सकलैर्भूतैश्चामरैश्चंद्रशेखरः ॥
 ४४ ॥ तेनैव वपुषा शंभुः क्षिप्रमंतरधाद्धरः ॥ कृतकृत्यस्ततो रामो लब्ध्वा सर्वमभीप्सितम् ॥ ४५ ॥ अदृश्यतां गते शर्वे महोदरमुवाच ह ॥ महो
 दरे मया त्वमिदं सर्वमशेषतः ॥ ४६ ॥ रथचापादिकं तावत्परिरक्षितुमर्हसि ॥ यदा कृत्यं ममैतेन तदानीं त्वं मया स्मृतः ॥ रथचापादिकं सर्वं प्रहि
 तं त्वं मदतिकम् ॥ ४७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ तथेत्युक्त्वा गते तस्मिन्भृगवर्यो महोदरे ॥ कृतकृत्यो गुरुजनं द्रष्टुं गंतुमियेष सः ॥ ४८ ॥ गच्छन्नथ तदासौ
 त्रिमासि वनगह्वरे ॥ विवेश कंदरं रामो भाविकर्मप्रचोदितः ॥ ४९ ॥ स तत्र ददृशे बालं धृतप्राणमनुदुतम् ॥ व्याघ्रेण विप्रतनयं रुदंतं भीत
 म् ॥ ५० ॥ दृष्ट्वा तु कर्णद्वयस्तत्परिप्राणकातरः ॥ तिष्ठ तिष्ठेति तं व्याघ्रं वदन्नुच्चैरथान्वयात् ॥ ५१ ॥ तमनुदुत्य वेगेन किरादिव भृश
 म् ॥ आससाद कने चौरं सार्द्धं लमतिभीषणम् ॥ ५२ ॥ व्याघ्रेणानुदुतः सोषि पलायन्वनगह्वरे ॥ निपपात द्विजसुतस्तः प्राणमया
 त्तम् ॥ ५३ ॥ रामोपि क्रोधस्तप्तो विप्रपुत्रपरीप्सया ॥ तृणमूलं समादाय कुशास्त्रेणाभ्यमंत्रयत् ॥ ५४ ॥ तावत्तरक्षुर्बलवानाद्रवत्पतितं द्विजम् ॥

दृष्ट्वा ननाद सुभृशं रोदसी कम्पयन्निव ॥ ५५ ॥ दग्ध्वा त्वस्त्राग्निना व्याघ्रं प्रहरन्तं नखांकुरैः ॥ अकृतव्रणमेवाशु मोक्षयामास तं द्विजम् ॥ ५६ ॥
 सोऽपि मृगाग्निनिर्दग्धदेहः पाप्मा नभस्तले ॥ गान्धर्वं वपुरास्थाय राममाहेति सादरम् ॥ ५७ ॥ विप्रशापेन भो पूर्वमहं प्राप्तस्तरक्षुताम् ॥ गच्छ
 मि मोक्षितः शापात्त्वयाऽहमधुना दिवम् ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वा तु गते तस्मिन्नामो वेगेन विस्मितः ॥ पतितं द्विजपुत्रं तं कृपया व्यवपद्यत ॥ ५९ ॥ माभे
 र्खं वदन्वाणीमारादेव द्विजात्मजम् ॥ परामृशत्तदंगानि शनैरुर्ध्ववयवृष ॥ ६० ॥ गमेणोत्थापितश्चैवं स तदोन्मील्य लोचने ॥ विलोकयन्
 शशिं मृशुश्रेष्ठमवस्थितम् ॥ ६१ ॥ भस्मीकृतं च शार्दूलं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥ सतभीराह कस्त्वं भोः कथं वेह समागतः ॥ ६२ ॥ केन वार्यं नि
 र्हतं मामुद्यतो भस्मसात्कृतः ॥ तरक्षुर्भीषणाकारः साक्षान्मृत्युरिवापरः ॥ ६३ ॥ भयसंमूढमनसो ममाद्यापि महामते ॥ इतोऽपि तस्मिन्नखिला
 भान्ति वै तन्मयादिशः ॥ ६४ ॥ त्वामेव मन्ये सकलं पिता माता सुहृद्गुरु ॥ परमापदमापन्नं त्वं मां समुपजवियन् ॥ ६५ ॥ आसीन्मुनिवरः कश्चिच्छांतो
 नाम महातपाः ॥ पुत्रस्तस्यास्मि तीर्थार्थी शालग्रामपयासिषम् ॥ ६६ ॥ तस्मात्संप्रस्थितशैलं दिदृक्षुर्गर्धमादनम् ॥ नानासुनियणैर्जुष्टं पुण्यं
 बदरिकाश्रमम् ॥ ६७ ॥ गंतुकामोऽपहायाहं पंथानं हिमाचले ॥ प्रविशन्गहनं रम्यं प्रदेशालोकनाकुलम् ॥ ६८ ॥ दिशं प्रार्ची समुद्दिश्य क्रेश
 मात्रमयासिषम् ॥ ततो दिष्टवशेनाहं प्राद्रवं भयपीडितः ॥ ६९ ॥ पतितश्च त्वया भूयो भूमेरुत्थापितोऽधुना ॥ पित्रेव नितरां पुत्रः प्रेम्णा
 त्यर्थं दयालुना ॥ इत्येष मम वृत्तांतः साकल्येनोदितस्तव ॥ ७० ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इति पृष्टस्तदा तेन स्ववृत्तांतमश्रोतः ॥ कथयामास
 राजेन्द्र रामस्तस्मै यथाक्रमत् ॥ ७१ ॥ ततस्तौ प्रीतिसंयुक्तौ कथयंतौ परस्परम् ॥ स्थित्वा नातिचिरं कालमथ गंतुमियेष सः ॥ ७२ ॥ अन्वीयमा
 नस्तेनाथ रामस्तस्माद्ब्रह्मासुखात् ॥ निष्क्रम्यावसथं पित्रोः संप्रतस्थे सुदान्वितः ॥ ७३ ॥ अकृतव्रण एवासौ व्याघ्रेण भुवि पातितः ॥
 रामेण रक्षितश्चाप्ययस्मद्व्याघ्रं विनिघ्नता ॥ ७४ ॥ तस्मात्तदेव नामास्य बभूव प्रथितं भवि ॥ विप्रपुत्रस्य राजेन्द्र तदेतत्सोऽकृतव्रणः
 ॥ ७५ ॥ तदा प्रभृतिरामस्यच्छायेवातपगा भुवि ॥ बभूव मित्रमत्यर्थं सर्वावस्थासु पार्थिव ॥ ७६ ॥ स तेनानुगतो राजन्भृगोरासाद्य सन्नि
 वि ॥ दृष्ट्वा स्यार्तिं च सोऽभ्येत्य विनयेनाभ्यवादयत् ॥ ७७ ॥ स ताभ्यां प्रियमाणाभ्यामाशीर्भिरभिनंदितः ॥ दिनानि कतिचित्तत्र न्यवस
 त् ॥ ७८ ॥ ततस्तयोरनुमते च्यवनस्य महामुनेः ॥ आश्रमं प्रतिचक्राम शिष्यसंघैः समावृतम् ॥ ७९ ॥ नियंत्रितांतःकरणं तं च

संशान्तमानसम् ॥ सुकन्या चापि तद्वार्यामवदत् महामनाः ॥ ८० ॥ ताभ्यां च प्रीतियुक्ताभ्यां रामः समभिनन्दितः ॥ और्वाश्रमं समापेदे
 ॥ ८१ ॥ तं चाविवाहमेवावी तेन च प्रतिनन्दितः ॥ उवास तत्र तस्मीत्या दिनानि कतिविन्म ॥ ८२ ॥ विमृष्टेन शनैक
 ॥ ८३ ॥ प्रतस्थे भार्गवः श्रीमानकृतवर्णसंयुतः ॥ ८४ ॥ अवदत् पितुः पित्रोर्नृत्वा पादौ पृथक् पृथक् ॥ तौ च तं नृपसंहर्या
 ॥ ८५ ॥ प्रत्यनन्दताम् ॥ ८६ ॥ पृष्ट्वा ताभ्यामखिलं निजवृत्तमुदारवीः ॥ कथयामास राजेंद्र यथावृत्तमनुक्रमात् ॥ ८७ ॥ स्थित्वा दिनानि
 ॥ ८८ ॥ कतिपितृणापि तदनुज्ञया ॥ जगामावसथं पित्रोर्मुदा परमया युतः ॥ ८९ ॥ अभ्येत्य पितरौ राजन्नामीनावाश्रमात्तमे ॥ अवदत् तयोः पादा
 ॥ ९० ॥ पादप्रणामानन्तरं समुत्थाप्य च सादरम् ॥ अप्लिष्य नेत्रसलिलैर्नन्दतौ पर्यापिचताम् ॥ ९१ ॥ आशीर्भिरभिनन्द्यांके
 ॥ ९२ ॥ समुत्थेन सुमुखम् ॥ वीक्षंतौ तस्य चांगानि परिस्पृश्यापतुर्मुदम् ॥ ९३ ॥ अपृच्छतां च तौ समं कालेनेतावता त्वया ॥ किं कृतं पुत्र को
 ॥ ९४ ॥ नाहं कुत्र वा त्वमुपस्थितः ॥ ९५ ॥ कथं सह सकाशे त्वमास्थितो वात्र वागतः ॥ त्वयैतदखिलं वत्स कथ्यतां तथ्यमावयोः ॥ ९६ ॥ इति
 ॥ ९७ ॥ मद्यपुण्ये वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्गातपादेर्धनोपाख्याने भार्गवचरिते पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ इति
 ॥ २६ ॥ तदा ताभ्यां रामो राजन्कृताजलिः ॥ तयोरकथयत्सर्वमात्मना यदनुष्ठितम् ॥ १ ॥ निदेशाद्रे कुल्युगेस्तपश्चरणमात्मनः ॥ शंभोर्निदेशात्तीर्था
 ॥ २ ॥ नामटनं च यथाक्रमम् ॥ २ ॥ तदाज्ञयैव दैत्यानां वधं चामरकरणात् ॥ हरप्रसादादत्रापि द्वाकृतवर्णदर्शनम् ॥ ३ ॥ एतत्सर्वमशेषेण यदन्य
 ॥ ४ ॥ मात्मना कृतम् ॥ कथयामास तद्रामः पित्रीः संप्रीयमाणयोः ॥ ४ ॥ तौ च तेनोद्दितां सर्वं श्रुत्वा तत्कर्म विस्मरन् ॥ हृष्टौ हर्षांतरं भूयो सज
 ॥ ५ ॥ जगामावसथौ ॥ ५ ॥ एवं पित्रोर्महासज शुश्रूषां भृगुपुंगवः ॥ प्रकुर्वन्तद्विधेयात्मा भ्रातृणां चाविरोधतः ॥ ६ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु कदाचिद्दे
 ॥ ७ ॥ वीर्यः ॥ इषेण मृगयां गंतुं चतुरंगबलान्वितः ॥ ७ ॥ संरज्यमाने गमने बभूवकुसुमारुणैः ॥ ताराजालयुतिहरैः समन्तादरुणांशुभिः
 ॥ ८ ॥ मर्दं वीजति प्रोद्धतकेतकीवनराजिभिः ॥ प्राभातिके गंधवहे कुमुदाकरसंस्पृशे ॥ ९ ॥ क्यांसि नर्मदातीस्तहनीडाभ्येष्ट च ॥
 ॥ १० ॥ नर्मदातीरतीर्थसमवतीयां चक्षुरिषि ॥ ततोये सुनिर्दिष्टे

म. मा.
उपो.पा. ३
अ. २६

३२

॥११९॥

नमः शाश्वतम् ॥ ११ ॥ विधिवत्कृतमैत्रेषु सन्निवृत्य सरित्तटात् ॥ आश्रमं प्रति गच्छत्सु मुनिमुख्येषु कर्मिषु ॥ १२ ॥ प्रत्येकं वीरपत्नीषु व्यग्रासु बृहकर्म
 ॥ १३ ॥ मुनिरुपासितुं समानासु वेनुषु ॥ १३ ॥ स्थाने मुनिमुखांस्तु तं दौर्ध्रं हि नयत्सु च ॥ अग्निहोत्राकुले जाते सर्वेऽस्तु सौभाग्ये ॥ १४ ॥
 विद्वत्सु सरोजेषु गावत्सु भ्रमरेषु च ॥ वाशत्सु वीडान्निष्पत्य पतत्रिषु समंततः ॥ १५ ॥ अनतिव्यग्रमत्तेमत्तुंगरथगामिनाम् ॥ गात्राद्वाद
 निष्कृत्या वेलायां मत्स्यायुना ॥ १६ ॥ गच्छत्सु चाश्रमोपांतं प्रसूनजलहारिषु ॥ स्वाध्यायमदीर्घैर्दुभिरजिनैर्विस्वाभिः ॥ १७ ॥ सम्यक् प्रभो
 ज्यमानेषु मंत्रेषु प्रावयेषु च ॥ प्रेषेषु चार्यमणेषु हूयमानेषु बह्विः ॥ १८ ॥ यथावन्मंत्रतंत्रोक्तक्रियासु विततासु च ॥ ज्वलन्निशि स्वाकरो
 तिमस्तपन्तो जसि ॥ १९ ॥ प्रतिहत्य दिशः सर्वा विदुष्वाने च मेदिनीम् ॥ सवितर्युद्धं याति नेरो तमसि नश्यति ॥ २० ॥ तारकासु विली
 नासु काष्ठासु निमलासु च ॥ कृतमैत्रादिको राजा मृगायां हेहयेभ्यः ॥ २१ ॥ निर्मयो नगरात्तस्मात्पुरोद्भूतसमन्वितः ॥ बलैः सर्वैः समुद्रितैः
 सवाजिरथकुंजरैः ॥ २२ ॥ सचिवैः सहितः श्रीमान् सवयोभिश्च राजभिः ॥ महता बलभारेण नमस्यन्वमुवातलम् ॥ २३ ॥ नादकजयघोषेण ककु
 भः सर्वतो नृपः ॥ स्वबलौघपदसेमप्रदुष्णावमिरेषुभिः ॥ २४ ॥ ययौ संच्छादयन्ध्योम विमानशतसंकुलम् ॥ संप्रविश्य वनं घोरं विध्याद्भैरवं
 संचयैः ॥ २५ ॥ भृशं मिलोलभाभास समंताद्भजसक्तयः ॥ परिवार्य वनं तत्तु स राजा निजसैनिकैः ॥ २६ ॥ मृगान्नानाविधान्निहसन्निजघान शितैः
 शरैः ॥ आकर्णकृष्टकंदं दंष्ट्रामोघमूतैः शितेषुभिः ॥ २७ ॥ निहृतमाघाः शार्ङ्गला न्यपतन्मुवि केचन ॥ उदग्रवेगपादात्तखड्गखण्डितविभ्रदाः ॥ २८ ॥
 पराङ्मुखपाः केचिद्विभ्रान्नां वरामगुः ॥ प्रचंडशक्तिकोन्पुत्तराकिनिर्भिन्नमस्तकाः ॥ २९ ॥ मृगौघाः प्रत्यपद्यंत पर्वता इव मेदिनीम् ॥ नाराचा
 विद्वत्प्रीणाः सिंहशरभादयः ॥ ३० ॥ वसुधामन्वकीर्यत शोणितार्द्राः समंततः ॥ एवं सवागुरैः कैश्चित्पतद्भिः पतिनैरपि ॥ ३१ ॥ अभिश्चातुद्भूतैः
 केचिद्भानमानैस्तथा मृगैः ॥ आसैर्विक्रोशमानैश्च भीतैः प्राणभसाहुरैः ॥ ३२ ॥ युगापाये यथात्यर्थं वनमाकुलमावभौ ॥ वराहसिंहराद्वल्लभादि
 चमराकुलानि च ॥ ३३ ॥ चमरीरुगोमायुगवयसौकान्वहम् ॥ कुण्णसासन्द्रीपिमृगाजलेलङ्घ्यमानपि ॥ ३४ ॥ विचित्रांगान्मृगानन्याभ्यङ्गनापि च
 सर्वशः ॥ बालान्स्तनं धमान्यूनः स्थविरान्मिथुमान्गजात् ॥ ३५ ॥ निजघ्नुर्विशितैः शस्त्रैः शस्त्रवध्यान्हि सैनिक्यः ॥ एवं हत्वा मृगान् घोरा
 निहृतात्मानशेमतः ॥ ३६ ॥ श्रमेण महता युक्ता बभूवुर्नृसैनिकाः ॥ मध्ये दिनकरे प्राप्ते ससैन्यः स तदा नृपः ॥ ३७ ॥ नर्मदां धर्मसंतप्तः

ब्र. पु.
॥१२०॥

पिपासुरगमच्छनैः ॥ अवतीर्य ततस्तस्यास्तोये सबलवाहनः ॥ ३८ ॥ विजगाह शुभे राजा क्षुत्तृष्णापरिपोडितः ॥ स्नात्वा पत्न्या च सलिलं स
तस्याः सुखशीतलम् ॥ ३९ ॥ विसांकुराणि शुभ्राणि स्वादूनि प्रजघास च ॥ विक्रीडय तोये मुचिरमुत्तीर्य सबलो नृपः ॥ ४० ॥ विशश्राम च
तत्तीरे तरुखंडोपमंडिते ॥ आलंबमाने तिग्मांशौ ससैन्यः सानुगो नृपः ॥ ४१ ॥ निश्चक्राम पुरं गंतुं विध्याद्रिवनगह्वरात् ॥ स गच्छन्नेव ददृशे
नर्मदातीरमाश्रितम् ॥ ४२ ॥ आश्रमं पुण्यशीलस्य जमदग्नेर्महात्मनः ॥ ततो निवृत्य सैन्यानि दूरेऽवस्थाप्य पार्थिवः ॥ ४३ ॥ परिवारैः कतिपयैः
सहितोऽयात्तदाश्रमम् ॥ गत्वा तदाश्रमं रम्यं पुरोहितसमन्वितः ॥ ४४ ॥ उपेत्य मुनिशार्दूलं ननाम शिरसा नृपः ॥ अभिनंद्याशिषा तं वै जमद
ग्निर्नृपोत्तमम् ॥ ४५ ॥ पूजयामास विधिवदर्धपाद्यासनादिभिः ॥ संभावयित्वा तां पूजां विहितां मुनिना तदा ॥ ४६ ॥ निषसादासने शुभ्रे पुरस्तस्य
महामुनेः ॥ तमासीनं नृपवरं कुशासनगतो मुनिः ॥ ४७ ॥ पप्रच्छ कुशलप्रश्नं पुत्रमित्रादिबंधुषु ॥ सह संकथयंस्तेन राजा मुनिवरोत्तमः ॥ ४८ ॥
स्थित्वा नातिचिरं कालमातिथ्यर्थं न्यमंत्रयत् ॥ ततः स राजा मुनीतो जमदग्निमभाषत ॥ ४९ ॥ महर्षे देहि मेऽनुज्ञां गमिष्यामि स्वकं पुरम् ॥
समग्रवाहनबलो ह्यहं तस्मान्महामुने ॥ ५० ॥ कर्तुं न शक्यमातिथ्यं त्वया वन्याशिना वने ॥ अथवा त्वं तपःशक्त्या कर्तुमातिथ्यमद्य मे
॥ ५१ ॥ शक्नोष्यपि पुरीं गंतुं मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ अन्यथा चेत्खलैः सैन्यैरत्यर्थं मुनिसत्तम ॥ ५२ ॥ तपस्विना भवेत्पीडा नियमक्षयकारि
का ॥ ५३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवमुक्तः स मुनिस्तं प्राह स्थायतां क्षणम् ॥ ५४ ॥ सर्वं संपादयिष्येऽहमातिथ्यं सानुगस्य ते ॥ इत्युक्त्वा ह्य तां दोग्ध्री
मुवाचायं ममातिथिः ॥ ५५ ॥ उपागतस्त्वया तस्मात्क्रियतामद्य सत्कृतिः ॥ इत्युक्त्वा मुनिना दोग्ध्री सातिथेयमशेषतः ॥ दुदोह नृपतेराशु
ययोग्यं मुनिगौरवात् ॥ ५६ ॥ अथाश्रमं तत्सुरराजसद्मनिकाशमासीद्भुषुंगस्य ॥ विभूतिभेदैरविचिन्त्यरूपमनन्यसाध्यं सुरभिप्रभावात् ॥ ५७ ॥
अनेकरत्नोज्ज्वलचित्रहेमप्रकाशमालापरिवीतमुच्चैः ॥ पूर्णदुशुभ्राभविषक्तभृंगैः प्रासादसंचैः परिवीतमंतः ॥ ५८ ॥ कांस्त्यारकूटारसताग्रहेमदुर्वर्णसौवो
पाद्वारुणैः ॥ पृथग्विमिश्रैर्भवनैरनेकैः सद्भासितं नेत्रमनोभिरामैः ॥ ५९ ॥ महार्हरत्नोज्ज्वलहेमवेदिकानिष्कूटसोपानकुटीविटंकैः ॥ तुलाक
पादमलकुड्यदेहलीनिशांतशालाजिरशोभितैर्भृशम् ॥ ६० ॥ बलभ्यर्लिदांगणचारुतोरणैर्दभ्रपर्यंतचतुष्पिकादिभिः ॥ स्तंभेषु कुड्येषु च
विचित्रमिचित्रचित्रैः परिशोभमानैः ॥ ६० ॥ उच्चावचै रत्नवरैर्विचित्रसुवर्णसिंहासनपीठिकाद्यैः ॥ स भक्ष्यभोज्यादिभिरन्नपानैरुपेतभांडोपगतै

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. २६

॥१२०॥

कदेशैः ॥ ६१ ॥ गृहैरमर्त्योचितसर्वसंपत्समन्वितैर्नैत्रमनोऽभिरामैः ॥ तस्याश्रमं सन्नगरोपमानं बभौ वधूभिश्च मनोहराभिः ॥ ६२ ॥
 इति श्रीमहादे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादेर्जुनोपाख्याने षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ तस्मि
 न्युरे सन्तुलितामरेन्द्रपुरीप्रभावे मुनिवर्यधेनुः ॥ विनिर्ममे तेषु गृहेषु पश्चात्तद्योग्यनारीनरवृन्दजातम् ॥ १ ॥ विचित्रवेषाभरणप्रसूनगन्धांशुकालंकृत
 विग्रहाभिः ॥ सहावभावाभिरुदारचेष्टाश्रीकांतिसौंदर्यगुणान्विताभिः ॥ २ ॥ मंदस्फुरदंतमरीचिजालविद्योतिताननसरोजजितेंद्रुभाभिः ॥ प्रत्यग्र
 यौवनभरालसवल्लुगीभिः स प्रेममंथरकटाक्षनिरीक्षणाभिः ॥ ३ ॥ प्रीतिप्रसन्नहृदयाभिरतिप्रभाभिः शृंगारकल्पतरुपुष्पविभूषिताभिः ॥ देवांगना
 तुलितसौभगसौकुमार्यरूपाभिलाषमधुराकृतिरंजिताभिः ॥ ४ ॥ उत्तमेमकलशोपमचारुपीनवक्षोरुद्वयभरानतमध्यमाभिः ॥ श्रोणीभिराक्रमण
 खेदपरिश्रितासृगारक्तपावकरसारुणितांघ्रिभूभिः ॥ ५ ॥ केयूरहारमणिकंकणहेमकंठसूत्रामलश्रवणमण्डलमण्डिताभिः ॥ स्रग्दामचुंबितसकुंतलके
 शपाशकांचीकलापपरिशिजितनृपुराभिः ॥ ६ ॥ आमृष्टरोषपरिसांत्वननर्महासकेलीप्रियालपनभर्त्सनरोषणेषु ॥ भावेषु पार्थिवनिजप्रियधैर्यबन्ध
 सर्वापहारचतुरेषु कृतांतराभिः ॥ ७ ॥ तन्त्रीस्वनोपमितमंजुलसौम्यगेयगंधर्वतारमधुरारवभाषिणीभिः ॥ वीणाप्रवीणतरपाणितलांगुलीभिर्गभीरचक्र
 चटुवादरतोत्सुकाभिः ॥ ८ ॥ स्त्रीभिर्मदालसतराभिरतिप्रगल्भभावाभिराकुलितकामुकमानसाभिः ॥ कामप्रयोगनिपुणाभिरहीनसंपदौदार्यरूपगुणशी
 लसमन्विताभिः ॥ ९ ॥ संख्यातिगाभिरनिशं गृहकृत्यकर्मव्यग्रात्मकाभिरपि तत्परिचारिकाभिः ॥ पुंभिश्च तद्गुणगणोचितरूपशोभैरुद्गा
 सितैर्गृहचरैः परितः परीतम् ॥ १० ॥ सराजमार्गापणसौधसन्नसोपानदेवालयचत्वरेषु ॥ पौरैरशेषार्थगुणैः समंतादध्यास्यमानं परि
 पूर्णकामैः ॥ ११ ॥ अनेकरत्नोज्ज्वलितैर्विचित्रैः प्रासादसंघैरतुलैरसंख्यैः ॥ रथाश्चमातंगस्वरोष्ट्रगोजायोग्यैरनेकैरपि मंदिरैश्च ॥ १२ ॥ नरै
 रद्रसामंतनिषादिसादिपदातिसेनापतिनायकानाम् ॥ विप्रादिकानां रथिसारथीनां गृहैस्तथा मागधवंदिनां च ॥ १३ ॥ विविक्तरथ्यापणचित्रचत्वरैरनेक
 वस्तुकयाविक्रयैश्च ॥ महाधनोपस्करसाधुनिर्मितैर्गृहैश्च शुभ्रैर्गणिकाजनानाम् ॥ १४ ॥ महार्हरत्नोज्ज्वलतुंगगोपुरैः सह श्वश्रुध्वजवर्तनालवैः ॥ चित्रै
 रध्वजैश्चापि पताकिकाभिः शुभ्रैः पटैर्महापिकाभिरुन्नतैः ॥ १५ ॥ कङ्कारकंजकुमुदोत्पलरेणुवासितैश्चक्राह्वंसकुरीबकसारसानाम् ॥ नानारवाट्यरमणी
 यतटाकवापीसरोवरैश्चापि जलोपपन्नैः ॥ १६ ॥ वृताप्रियालपनसाम्रमधुकजंबूषक्षैर्नवंश्च तरुभिश्च कृतालवालैः ॥ पर्यतरोपितमनोरमनामृकतर्कापुष्पाग
 चंपकवनैश्च पतत्रिजुष्टैः ॥ १७ ॥ मंदारकुंदकरवीरमनोज्ञयूथिकाजात्यादिकैर्विविधपुष्पफलैश्च वृक्षैः ॥ संलक्ष्यमाणपरितोपवनालिभिश्च संशोभितं जगति

विस्मयनीयरूपैः ॥१८॥ सर्वचतुर्कप्रवरसौग्भवायुमंदमंदप्रचारपरिभर्तिसंतधर्मकालम् ॥ इत्थं सुरासुरमनोरमभोगसंपद्विस्पष्टमाविष्टं यमं यमं ॥१९॥
 सौभाग्यभोगममितं मुनिहोमधेनुः सद्यो विधाय विनिवेद्यदाशु तस्मै ॥ ज्ञात्वा ततो मुनिवरो द्विजहोमधेन्या संपादितं नरपते ॥२०॥
 आहूय केचन तदंतिकमात्मशिष्यं प्रास्थापयत्सगुणशालिनमाशु राजन् ॥ गत्वा विशामधिपतेस्तरसा समीपं ॥२१॥
 आतिथ्यमस्मदुपपादितमाशु राज्ञा संभावनीयमिति नः कुलदेशिकाया ॥ राजा ततो मुनिवरेण कृताचरुः संपादितं नरपते ॥२२॥
 सर्वोपभोग्यनिलयं मुनिहोमधेनुसामर्थ्यमुचकमशेषबलैः समेतः ॥ अंतः प्रविश्य नगरदिमशेषलोकसंमोहिनीमभिसमीक्ष्य स राजनयः ॥२३॥
 प्रीतिप्रसन्नवदनः सबलः दानी धीरोऽपि विस्मयमवाप भृशं तदानीम् ॥ गच्छन्सुरक्षीनयनालियूथपानैकपात्रोचितचारुमूर्तिः ॥२४॥
 रमे स हृदयपतिः पुरराजमार्गे शकैः कुवेरवसताविव सामरोचः ॥ तं प्रस्थितं राजपथात्समतात्पौरांगनाश्चंदनवारिसिक्तैः ॥२५॥
 प्रसूनलज्जाप्रदं राजसमवीर्यसौधगताः सुदृष्टैः ॥ अभ्यातातार्दणसमुत्सुकपौरैकांतारवैदगालितामललाजवर्षैः ॥२६॥
 कालेयपंकसुरभीकृतनंदनोत्थशुभ्र ॥ तत्रत्यपौरवनितांजनरत्नसारमुक्ताभिरुपयुक्तं प्रविकीर्यमाणः ॥२७॥
 व्यभ्राजतावनिपतिर्विशदैः समंताच्छ्रीतांशुराश्विनि ॥ करारिव मंदरादिः ॥ ब्राह्मी तपःश्रियमुदारगुणप्रचिह्नां लोकेषु दुर्लभतरां स्पृहणीयशोभाम् ॥२८॥
 पश्यन्विशामधिपतिः पुरसंपदं तामुयैः शशं ॥ स मनसा वचसेव राजन् ॥ येन च हृदयपतिर्मुनि दुर्लभेयं क्षात्री मनोहरतरा सहिता हि संपत् ॥२९॥
 अस्याः शतांशतुलनामपि नोक्तं विप्रविजः ॥ प्रसक्त्यति सुराचितायाः ॥ मध्येपुरं पुरजन्मोपचितां विभ्रतिमालोक्यन्सह पुरोदितमंत्रिसाथः ॥३०॥
 गच्छत्स्वपार्श्वचार्दितवर्णसौधो लोके सुद ॥ राजनैः परिपूज्यमानः ॥ राजा ततो मुनिहोमधेनुं सपर्यामात्त्राकुरुपमिह सन्नुचये लभस्व ॥३१॥
 इत्यश्रमेण नृपतिर्विनिवर्तयित्वा स्वार्थ ॥ प्रतिपत्तौ साभिमुखो जगाम ॥ पुरैः समेत्य विप्रिवाहणपाणिभिश्च मार्गे मुदा विरचितांजलिभिः समंतात् ॥३२॥
 संभावितोऽयमुपदं जगत्सुखो ॥ नृपसौम्यैश्चर्मासीकृतसिक्ताभ्यां ॥ कस्तूरस्युषि नृपतिः शनैश्चरन्तीत्य त्रीणि क्रमेण च ससंभ्रमकंदुकीनि ॥३३॥
 पुरजसहितहृदयजनसंमुखानि ॥ सविभक्तिं सचिन्तायुक्तवस्तु ॥ तत्र प्रसीपद्विदग्धमंगंधपुष्पद्वौधताभिभक्तं पुष्पाभिनीमिः ॥३४॥
 निर्वाणं राजमार्गगतं ॥ सखीकमानं ॥ ततो नरपतिर्गन्तव्यं ॥ तानिः समाभिविनिर्गन्तव्यं नृपसमभोग्यविजयराजमानम् ॥३५॥
 सुप्रमोदोऽयमुपदं नृपसमभोग्यमनोहरं

कुरोह कनकोत्तरविहरं तम् ॥ तस्मिन्मृदे नृप तदीयपुरंभिवर्गः स्वासीनिमाशु नृपतिर्विविधार्हणाभिः ॥ ३६ ॥ वाद्यादिभिस्तदनुष्णणगंधपुष्पवस्त्रा
 नृपतिभिरग्न्याद तत्तान् ॥ तस्मिन्मृदेविवसोषितकर्म सूर्यं निर्वर्त्य देहयपतिः स्वयतानुसरम् ॥ ३७ ॥ नानाविधालयननर्मविविधप्रकीर्तिते
 विनयरोषमलं निनाय ॥ कृत्वा दिनंतसमयोचितकर्म चैव राजा स्वमंत्रिसचिवानुगतः समंतात् ॥ ३८ ॥ आसन्नभृत्यकरसंस्थितदीपकौवसंशांतसंतम
 यमाशु सूर्यः प्रपेदे ॥ तत्रासने समुपविश्य पुरोधसंभिसांभंतमायकशतैः समुपास्यमानः ॥ ३९ ॥ अन्वास्त राजसमितौ विविधैर्विनोदेईष्टः सुरैश्च इव
 यजमानरूपेतः ॥ तस्मिन्मृदे विविधवाक्प्रभिनोदनृत्तप्रेक्षाप्रवृत्तहसनादिकथाप्रसंगः ॥ ४० ॥ आसां चकार गणिकाजननर्महासकीडाविलसपस्तितोपि
 तपितश्रुतिः ॥ इत्थं विशामधिपतिर्भुशमानिशार्दं नानाविहारविभवानुभवेस्तेकैः ॥ ४१ ॥ स्थितवानुगात्रपतीनपि तन्निवासं प्रस्थाप्य वासमवनं स्वय
 मक्यासीत् ॥ तद्राजसैन्यं मखिलं निजजीर्यशौर्यसंपत्प्रभावमहिमानुगुणं गृहेषु ॥ ४२ ॥ आत्मानुरूपविभवेषु महार्हवस्त्रसंग्रहणप्रभिरलं मुदितं वक्षुः ॥
 तानि तानि नृपतेर्विविधात्रपानसद्रक्ष्यभोज्यमधुमांसपयोवृताद्यैः ॥ ४३ ॥ तृप्तान्यवात्सुरखिलानि सुखोपभोगैस्तस्यां नरेन्द्रपुरि देवमणा विवीक ॥
 एवं तदा नस्पतेरनुयायिनस्ते नानाविधोषितसुखानुभवप्रतीताः ॥ ४४ ॥ अन्योन्यमुच्युरीति मेहधनादिभिर्वा किं साध्यते वयमिहैव वसाम सर्वे ॥
 राजापि शार्करविधानमथो विधाय निर्वर्त्य वासभवने शयनीयमग्र्यम् ॥ अध्यास्य सननिकरैरतिशोभि मद्रं निद्रामसेवत नरेन्द्र चिरं प्रतीतः ॥ ४५ ॥
 वि श्रीमद्वाडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्धातपादेऽर्जुनोपाख्याने सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ स्वपंतमेत्य
 राजानं सूतमागधवंदिनः ॥ प्रबोधयितुमन्यथा जगुरुच्चैर्विशाल्यये ॥ १ ॥ वीणावेणुरवोन्मिश्रकलतालततानुगम् ॥ समस्तश्रुतिसुश्राव्यप्रशस्तमनु
 भवम् ॥ २ ॥ श्लिग्धकंठाः सुविस्पष्टमुच्चरन्नाग्रामसूचितम् ॥ जगुर्गेयं मनोहारि तारमंद्रलयान्वितम् ॥ ३ ॥ उचुश्च तं महात्मानं राजानं
 सुपाववाः ॥ स्वपंतं विविधा वाचः विबोधयिषवः शनैः ॥ ४ ॥ पश्यायमस्तमभ्येति राजेन्द्रेदुः पराजितः ॥ विवर्द्धमानया नूनं तव वक्रांशु
 रभिया ॥ ५ ॥ ब्रह्मं त्वदन्ननांभोजं सहस्रसुख इवशुना ॥ तमांसि भिदन्नादित्यः संप्राप्तो हृदयं विभो ॥ ६ ॥ राजन्नखिलप्रीतांशुर्वशमौलि
 मितयमे ॥ निद्रयालं महाकुदे प्रतिबुध्यस्व सांप्रज्ञम् ॥ ७ ॥ इति तेषां वचः शृण्वन्नबुध्यत महीपतिः ॥ क्षीरान्धौ शेषशयनाद्यथा
 निद्रावशेन ॥ ८ ॥ विनिद्राः सन्त्यक्त्य कर्म केचनमावरात् ॥ चकारावहितः सम्यग्जयादिकमशेषतः ॥ ९ ॥ देवतामभिवर्द्धय मा

ब. पु.
॥१२२॥

दिव्यस्रग्गंधभूषणः ॥ कृत्वा दूर्वाजनादर्शमंगल्यालम्बनानि च ॥ १० ॥ दत्त्वा दानानि चार्थिभ्यो नत्वा गोब्राह्मणानपि ॥ निष्क्रम्य च
पुरात्तस्मादुपतस्थे च भास्करम् ॥ ११ ॥ तावदभ्याययुः सर्वे मंत्रिसामंतनायकाः ॥ रचितांजलयो राजन्नेमुश्च नृपसत्तमम् ॥ १२ ॥ ततः स तैः
परिवृतः समुपेत्य तपोनिधिम् ॥ ननाम पादयोस्तस्य किरीटेनार्कवर्चसा ॥ १३ ॥ आशीर्भिरभिनंद्याथ राजानं मुनिपुंगवः ॥ प्रश्रयावनतं
साम्राज्यं तमवाचास्यतामिति ॥ १४ ॥ तमासीनं नरपतिं महर्षिः प्रीतिमानसः ॥ उवाच रजनी व्युष्टा सुखेन तव किं नृप ॥ १५ ॥ अस्माकं
मेव राजेंद्र वने वन्येन जीवताम् ॥ शक्यं मृगसधर्माणां येन केनापि वर्तितुम् ॥ १६ ॥ अरण्ये नागराणां तु स्थितिरत्यंतदुःसहा ॥ अनभ्यस्तं
हि राजेंद्र ननु सर्वं हि दुष्करम् ॥ १७ ॥ वनवासपरिक्लेशं भवान्यत्सानुगोऽसकृत् ॥ आप्तस्तु भवतो नूनं सा गौरवसमुन्नतिः ॥ १८ ॥ इत्युक्त
स्तेन मुनिना स राजा प्रीतिपूर्वकम् ॥ प्रहसन्निव तं भूयो वचनं प्रत्यभाषत ॥ १९ ॥ ब्रह्मन्किमनया ह्युक्त्या दृष्टस्ते यादृशो महान् ॥ अस्मा
भिमीहमा येन विस्मितं, सकलं जगत् ॥ २० ॥ भवत्प्रभावसंजातविभवाद्दत्तचेतसः ॥ इतो न गंतुमिच्छन्ति सैनिका मे महामुने ॥ २१ ॥ त्वाद्
शानां जगतीह प्रभावैस्तपसां विभो ॥ त्रियते सर्वदा नूनमर्चित्यं ब्रह्मवर्चसम् ॥ २२ ॥ नैव चित्रं तव विभो शक्नोति तपसा भवान् ॥ ध्रुवं कर्तुं हि
लोकानामवस्थात्रितयं क्रमात् ॥ २३ ॥ सुदृष्टा ते तपःसिद्धिर्महती लोकपूजिता ॥ गमिष्यामि पुरीं ब्रह्मन्ननुजानातु मां भवान् ॥ २४ ॥ वसिष्ठ
उवाच ॥ इत्युक्तस्तेन स मुनिः कार्तवीर्येण सादरम् ॥ संभावयित्वा नितरां तथेति प्रत्यभाषत ॥ २५ ॥ मुनिना समनुज्ञातो विनिष्क्रम्य तदा
श्रमात् ॥ सैन्यैः परिवृतः सर्वैः संप्रतस्थे पुरीं प्राति ॥ २६ ॥ स गच्छन्निवर्तयामास मनसा पथि पार्थिवः ॥ अहोऽस्य तपसः सिद्धिलोकविस्म
यदायिनी ॥ २७ ॥ यया लब्धेदृशी धेनुः सर्वकामदुहां वरा ॥ किं मे सकलराज्येन योगद्धर्या वाप्यनल्पया ॥ २८ ॥ गोरत्नभृता यदियं
धेनुर्मुनिवरे स्थिता ॥ अनयोत्पादिता नूनं संपत्स्वर्गसदामपि ॥ २९ ॥ क्रुद्धमैन्द्रमपि व्यक्तं पदं त्रैलोक्यपूजितम् ॥ अस्या धेनोरहं मन्ये कलां ना
हंति षोडशीम् ॥ ३० ॥ इत्येवं चिंतयानं तं पश्चादभ्येत्य पार्थिवम् ॥ चन्द्रगुप्तोऽब्रवीन्मन्त्री कृतांजलिपुटस्तदा ॥ ३१ ॥ किमर्थं राजशार्दूल
पुरीं प्रतिगमिष्यसि ॥ रक्षितेन च ज्येन पुर्यां वा किं फलं तव ॥ ३२ ॥ गोरत्नभृता नृपतेर्यावद्धेनुर्न चालयेत् ॥ वर्तते नार्द्धमपि ते राज्यं शून्यं तव
प्रभो ॥ ३३ ॥ अन्यच्च दृष्ट्वाभ्यर्थं मया राजञ्छृणुष्व तत् ॥ भवनानि मनोज्ञानि मनोज्ञाश्च तथा स्त्रियः ॥ ३४ ॥ प्रासादा विविधाकारा घनं

१ पुनश्च ज्ञाते ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. २८

५

॥१२२॥

चादृष्टसक्षयम् ॥ धेनो तस्यां क्षणेनैव विलीनं पश्यतो मम ॥ ३५ ॥ तत्तपोवनमेवासीदिदानीं राजसत्तम ॥ एवंप्रभावा सा यस्य तस्य
 किं दुर्लभं भवेत् ॥ ३६ ॥ तस्माद्रत्नाहंसत्वेन स्वीकर्तव्या हि गौस्त्वया ॥ यदि तेऽनुमतं कृत्यमाख्येयमनुजीविभिः ॥ ३७ ॥ राजोवाच ॥
 एवमेवाहमप्येनां न जानामीत्यसांप्रतम् ॥ ब्रह्मस्वं नापहर्तव्यमिति मे शङ्कते मनः ॥ ३८ ॥ एवं ब्रुवंतं राजानमिदमाह पुरोहितः ॥ गर्गो म
 तिमर्ता श्रेष्ठो गर्हयान्निव भूपते ॥ ३९ ॥ ब्रह्मस्वं नापहर्तव्यमापद्यपि कथंचन ॥ ब्रह्मस्वसदृशं लोके दुर्जरं नेह विद्यते ॥ ४० ॥ विषं हंत्युपयोक्ता
 रं लक्ष्यभूतं तु हेहय ॥ कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ॥ ४१ ॥ अनिवार्यमिदं लोके ब्रह्मस्वं दुर्जरं विषम् ॥ पुत्रपौत्रान्तफलदं विपाककद
 पार्थिव ॥ ४२ ॥ ऐश्वर्यमूढं हि मनः प्रभूणामसदात्मनाम् ॥ किन्नरामासन्न कुरुते नेत्रासद्विप्रलोभितम् ॥ ४३ ॥ वेदान्यस्त्वामृते कोऽन्यः
 विना दानान्नृपोत्तम ॥ आदानं चितयानो हि ब्राह्मणेष्वभिवाञ्छति ॥ ४४ ॥ ईदृशस्त्वं महाबाहो कर्म सज्जननिन्दितम् ॥ मा कृथास्तादृि लोकेषु
 यशोहानिकरं तव ॥ ४५ ॥ वंशे महति जातस्त्वं वदान्यानां महीभुजाम् ॥ यशांसि कर्मणामेन सांप्रतं माव्यनीनशः ॥ ४६ ॥ अहोऽनुजी
 विनः किंचिद्भर्तारं व्यसनार्णवे ॥ तत्प्रसादसमन्नद्धा मज्जयन्त्यनयोन्मुखाः ॥ ४७ ॥ श्रिया विकुर्वन्पुरुषकृत्याचित्ये विचेतनः ॥ तन्मतामुप्रवृत्ति
 श्च राजा सद्यो विषीदति ॥ ४८ ॥ अज्ञातमुनयो मंत्री राजानमनयांसुधौ ॥ आत्मना सह दुर्बुद्धिर्लोहनौरिव मज्जयेत् ॥ ४९ ॥ तस्मात्त्वं राजशा
 दूल मूढस्य नयवर्त्मनि ॥ मतमस्य सुदुर्बुद्धेर्नानुवर्तितुमर्हासि ॥ ५० ॥ एवं हि वदतस्तस्य स्वामिश्रेयस्करं वचः ॥ आक्षिप्य मन्त्री राजान
 मिदं भूयो ह्यभाषत ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणोऽयं स्वजातीयाहितमेव समीक्षते ॥ महांति राजकार्याणि द्विजैर्वैचुं न शक्यते ॥ ५२ ॥ राजैव राजकार्याणि
 वेद्यानि स्वमनीषया ॥ विना वै भोजनादाने कार्यं विप्रो न विंदति ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणो नावमंतव्यो वंदनीयश्च नित्यशः ॥ प्रतिसंग्राह
 यणीयश्च नाधिकं साधितं क्वचित् ॥ ५४ ॥ तस्मात्स्वीकृत्य तां धेनुं प्रयाहि स्वपुरं नृप ॥ नोचेद्राज्यं परित्यज्य गच्छस्व तपसे वनम् ॥ ५५ ॥
 क्षमावत्त्वं ब्राह्मणानां दण्डः क्षत्रस्य पार्थिव ॥ प्रसह्य हरणे वापि नाधर्मस्ते भविष्यति ॥ ५६ ॥ प्रसह्य हरणे दोषं यदि संपश्यसे नृप ॥ दत्त्वा मूल्यं
 गवाश्चाद्यमृषेर्धेनुः प्रगृह्यताम् ॥ ५७ ॥ स्वीकर्तव्या हि सा धेनुस्त्वया त्वं रत्नभाग्यतः ॥ तपोधनानां हि कुतो रत्नसंग्रहणादरः ॥ ५८ ॥ तपोधन
 बलः शांतः प्रीतिमान्स नृप त्वयि ॥ तस्मात्ते सर्वथा धेनुं याचितः संप्रदास्यति ॥ ५९ ॥ अथ वा गोहिरण्याद्यं यदन्यदभिवाञ्छितम् ॥

१ भुगमार्गार्थः । २ आत्मनःपदमार्गं सत्कर्मकत्वात् ।

म. पु.
॥१२३॥

संग्रहं विचिं विपुलं धेनुं तां प्रतिदास्यति ॥ ६० ॥ अनुपेक्ष्यं महद्रत्नं राज्ञा वै भूतिमिच्छता ॥ इति मे वर्तते बुद्धिः कथं वा मन्यते भवान् ॥ ६१ ॥
 ॥ राजोवाच ॥ गत्वा त्वमेव ते विप्रं प्रसाद्य च विशेषतः ॥ दत्त्वा चाभीप्सितं तस्मै तां गन्मानस्य मंत्रिक ॥ ६२ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एषुक्त
 स्ततो राज्ञा स मंत्री विधिचोदितः ॥ निवृत्य प्रययौ शशिं जमदग्नेरथाश्रमम् ॥ ६३ ॥ गते तु नृपतौ तस्मिन्नकृतव्रणसंयुतः ॥ समिदानयनार्थो
 समोपि प्रययौ वनम् ॥ ६४ ॥ ततः स मंत्री सबलः समासाद्य तदाश्रमम् ॥ प्रणम्य मुनिशार्दूलमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६५ ॥ ॥ चंद्रगुप्त उवाच ॥
 ब्रह्मन्नुपतिनाऽहं राजा तु भुवि स्तनभाक् ॥ रत्नभूता च धेनुः सा भुवि दोग्ध्रीष्वनुत्तमा ॥ ६६ ॥ तस्माद्रत्नं सुवर्णं वा मूल्यमुक्ता यथोचितम् ॥
 आदाय गौरत्नभूतां धेनुं मे दातुमर्हसि ॥ ६७ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ होमधेनुरियं मह्यं न दातव्या हि कस्यचित् ॥ राजा वदान्यः स कथं
 स्वमभिवाञ्छति ॥ ६८ ॥ ॥ मंत्र्युवाच ॥ स्तनभाक्त्वेन नृपतिर्धेनुं ते प्रतिकांक्षति ॥ गवायुतेन तस्मात्त्वं तस्मै तां दातुमर्हसि ॥ ६९ ॥
 ॥ जमदग्निरुवाच ॥ ऋषिस्त्वयोरर्हो कर्ता जातु कथंचन ॥ इविर्धोनीं च वै तस्मात्तोत्सहे दातुमंजसा ॥ ७० ॥ मंत्र्युवाच ॥ राज्याधेनाथ वा
 न्नसकसलेचापि भूतः ॥ देहि धेनुमिमामेकां तस्ते श्रेयो भविष्यति ॥ ७१ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ जीवन्नाहं तु दास्यामि वासवस्यापि दुर्मते ॥
 प्यासि ॥ ७२ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ दाता द्विजानां नृपतिः स यद्यप्याहरिष्यति ॥ विप्रोऽहं किं करिष्यामि स्वेच्छावितरणं विना ॥ ७३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥
 इत्येवमुक्तेः संवृत्तः स मंत्री पापघेतनः ॥ प्रसन्न नेतुमारेभे यमेतस्व पयस्विनीम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीमद्वाङ्मे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय
 सर्गात् ॥ १ ॥ प्रसन्न गां मे हस्तो पापमाप्स्यसि दुर्मते ॥ आयुर्जानि परिक्षीणं न धेदेतत्करिष्यति ॥ २ ॥ कलादिच्छसि यन्नेतुं तत्र शक्यं कथंचन ॥
 ॥ ३ ॥ इत्युक्तेन संवृत्तः स मंत्री कालचोदितः ॥ ब्रह्मा तां मां हरेः परोक्षिकर्षं बलान्वितः ॥ ४ ॥ जमदग्निरथ क्रोधात्क्रान्तिर्भवति ॥
 ॥ ५ ॥ तस्मात्क्रान्तिं निरूपितं पयस्विनीम् ॥ ६ ॥ जीवन्न प्रतिमोक्षयामि गमेनामित्यमर्षितः ॥ जग्राह मुहुरं कंठे बाहुभ्यां तां महाशक्तिः ॥ ७ ॥
 ॥ श्रीकृष्णतात्प्रा चंद्रगुप्तोऽर्पितनिर्गुणः ॥ उत्सारयध्वमित्येनसादिदेश स्वसेनिकात् ॥ ८ ॥ अप्रवृष्यतर्षं लोके तर्षं तदा

म. मा.
उपो.पा.३
अ. २९

५

॥१२३॥

किंकराः ॥ भर्वाङ्गया प्रसङ्गेन परिवहः समंततः ॥ ९ ॥ दंडैः कशाभिलकुडैर्विनिघ्नतश्च सुष्टिभिः ॥ ते समुत्सारयन् धेनोः सुहृत्तरमं विप्रस्य ॥ १० ॥
 स तथा हन्यमानोऽपि व्यथितः क्षमयान्वितः ॥ न पुन्येवाकोवनत्वं स्तो हि परमं धनम् ॥ ११ ॥ स च राज्ञः स्वतपसा संश्रितोऽपि सति ॥
 स हन्यमानः सुहृत्संघर्षितांगास्त्विवधनः ॥ निपपात महातेजा धरण्यां मत्तयेतनः ॥ १२ ॥ रामेणाभूत्ततो नित्यं राक्षस एव महातपाः ॥ १३ ॥
 रामादिशस्त्रैश्च धेनोरानयने बलात् ॥ १४ ॥ ततः सवत्सां तां धेनुं बद्धा पारोर्दंटेनृप ॥ कशाभिरभिहन्यत चक्रुः पुन्यं मिनीषया ॥ १५ ॥
 व्याकुल्यमाना बहुभिः कशाभिलकुडैरपि ॥ हन्यमाना भृशं तैश्च चुक्रुधे च पयस्विनी ॥ १६ ॥ व्यथितात्किंकरापातैः क्षोभेन महताम्बिता ॥
 ॥ १७ ॥ विषाणसुरपुच्छाग्रैरभिहत्य समंततः ॥ राजमंत्रिबलं सर्वं व्यद्रावयदमार्षिहता ॥ २० ॥ विद्राव्य किंकरान्सर्वीस्तरसैव पयस्विनी ॥ पश्यतां
 सर्वभूतानां समन्तं प्रत्यपद्यत ॥ २१ ॥ ततस्ते भग्नसंकल्पाः संभग्नस्तविग्रहाः ॥ प्रसह्य बद्धा तद्वत्सं जम्बूरेवातिनिर्गुणाः ॥ २२ ॥ पयस्विनीं
 विना वत्सं दृष्ट्वा किंकरीः सह ॥ स पापस्तरसा राज्ञः सन्निधिं समुपागमत् ॥ २३ ॥ गत्वा समीपं नृपतेः प्रणम्यास्त्रे प्रशंसकृत् ॥ तद्वत्तां
 तमशेषेण व्याचक्षते ससाध्वसः ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीमद्वाङ्मे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय अधोदातपदिर्बुनोपाख्याने एकोनविंश
 अधो मे सुहृत्संघस्य लोकयोरुभयोरपि ॥ ब्रह्मस्वहरणे वाञ्छा तद्वत्या चातिगर्हिता ॥ २ ॥ अहो नाश्रौषमस्याहं ब्राह्मणस्य विजानतः ॥
 वधनं तर्हि तर्ज जज्ञां विमूढात्मा गतत्रयः ॥ ३ ॥ इति संचितयन्नेव हृदयेन विवृतता ॥ स्वपुं प्रतिष्ठाप्य सबलः सातुगस्ततः ॥ ४ ॥
 पुं प्रतिगते राज्ञि तस्मिन्सपरिवारके ॥ आश्रमात्सहसा राजन्विनिघ्नजम् रेणुका ॥ ५ ॥ अयं सक्ततसर्वांगं रुधिरं परिप्लुतम् ॥
 निवेष्टं पतितं भूमीं ददर्श पतिमात्मनः ॥ ६ ॥ ततः सा विहतं मत्वा मर्त्तारं गतयेतनम् ॥ अन्वाहतेवाशनिना सृष्टिता न्यपतद्भुवि
 ॥ ७ ॥ विराडिव पुनर्भूमिरुत्थायातीव दुःखिता ॥ पतित्वोत्थाय सा भूयः सुस्वरं प्रहरोद् ॥ ८ ॥ विललाप च सात्यर्थं धरणीधृ

ब्र. पु.
॥१२४॥

लिधूसरा ॥ अश्रुपूर्णमुखी दीना पतिता शोकसागरे ॥ ९ ॥ हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ दाक्षिण्यामृतसागर ॥ हा धिगत्यंतशांत त्वं नैव
कांक्षेत चेदृशम् ॥ १० ॥ आश्रमादिभिनिष्कांतः सहसा व्यसनार्णवे ॥ क्षिप्तवानाथामगाधे मां क्व च यातोऽसि मानद ॥ ११ ॥ सतां साक्षपदे भैत्रे
मुषिताऽहं त्वया सह ॥ यासि यत्र त्वमेकाकी तत्र मां नेतुमर्हसि ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा त्वामीदृशावस्थमचिराद्दुःखं मम ॥ न दीर्यते महाभाग
कठिनाः खलु योषितः ॥ १३ ॥ इत्येवं विलपंती सा रुदंती च मुहुर्मुहुः ॥ चुक्रोश रामरामेति भ्रंशं दुःखपरिप्लुता ॥ १४ ॥ तावद्रामोऽपि स वनात्स
मिद्गारसमन्वितः ॥ अकृतव्रणसंयुक्तः स्वाश्रमाय न्यवर्तत ॥ १५ ॥ अपश्यद्भयशंसीनि निमित्तानि बहूनि सः ॥ पश्यन्नुद्विग्नहृदयस्तूर्णं
प्रापाश्रमं विभुः ॥ १६ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्य रुदती सा भृशातुरा ॥ नवीभूतेव शोकेन प्रारुदद्रेणुका पुनः ॥ १७ ॥ रामस्य पुरतो राजन्मर्त्यव्य
सनपीडिता ॥ उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामुदरं समताडयत् ॥ १८ ॥ मार्गे विदितवृत्तांतः सम्यग्रामोऽपि मातरम् ॥ कुररीमिव शोकार्त्ता दृष्ट्वा दुःख
मुपेयिवान् ॥ १९ ॥ धैर्यमारोप्य मेधावी दुःखशोकपरिप्लुतः ॥ नेत्राभ्यामश्रुणाभ्यां तस्थौ भूमावधोमुखः ॥ २० ॥ तं तथागतमालोक्य रामं
प्राहाकृतव्रणः ॥ किमिदं भृगुशार्दूल नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ २१ ॥ न त्वाद्दृशा महाभाग भृशं शोचंति कुत्रचित् ॥ धृतिमंतो महांतस्तु दुःखं कुर्वति न व्यये
॥ २२ ॥ शोकः सर्वेन्द्रियाणां हि परिशोषप्रदायकः ॥ त्यज शोकं महाबाहो नतत्पात्रं भवादृशाः ॥ २३ ॥ ऐहिकामुष्मिकार्थानां नूनमेकांतरोधकः ॥
शोकस्तस्यावकाशं त्वं कथं हृदि नियच्छसि ॥ २४ ॥ तत्त्वं धैर्यधनो भूत्वा परिसांत्वय मातरम् ॥ रुदती बत वैधव्यशंकापहतचेतनाम् ॥ २५ ॥
नेवागमनमस्तीह व्यतिक्रांतस्य वस्तुनः ॥ तस्मादतीतमखिलं त्यक्त्वा कृत्यं विचिंतय ॥ २६ ॥ इत्येवं सांत्वमानश्च तेन दुःखसमन्वितः ॥ रामः
संस्तंभयामास शनैरात्मानमात्मना ॥ २७ ॥ दुःखशोकपरीता हि रेणुका त्वरुदन्मुहुः ॥ त्रिःसप्तकृत्वो हस्ताभ्यामुदरं समताडयत् ॥ २८ ॥ ताव
त्तदतिकं रामः समभ्येत्याश्रुलोचनः ॥ रुदतीमलमंबेति सांत्वयामास मातरम् ॥ २९ ॥ उवाचापनयन्दुःखाद्भर्तृशोकपरायणाम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वो यदि
दं त्वया वक्षः समाहतम् ॥ ३० ॥ तावत्संख्यमहं तस्मात्क्षत्रजातमशेषतः ॥ हनिष्ये भुवि सर्वत्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३१ ॥ तस्मात्त्वं शोकमु
त्सृज्य धैर्यमातिष्ठ सांप्रतम् ॥ नास्त्येव नूनमायातमतिक्रांतस्य वस्तुनः ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा रेणुका तेन भृशं दुःखान्विताऽपि सा ॥ कृच्छ्रादिर्यं समालं
व्य तथेति प्रत्यभाषत ॥ ३३ ॥ ततो रामो महाबाहुः पितुः सह सहोदरैः ॥ अग्नौ सत्कर्तुमारंभे देहं राजन्यथाविधि ॥ ३४ ॥ भर्तृशोकपरीता

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. ३०

॥१२४॥

गी रेणुकापि दृढव्रता ॥ पुत्रान्सर्वान्समाहूय त्विदं वचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ ॥ रेणुकोवाच ॥ अहं वः पितरं पुत्राः स्वर्गतं पुण्यशीलिनम् ॥
 अनुगंतुमिच्छामि तन्मेऽनुज्ञातुमर्ह्य ॥ ३६ ॥ असह्यदुःखं वैधव्यं सहमाना कथं पुनः ॥ भर्त्रा विरहिता तेनः प्रवर्तिष्ये विनिदिता ॥ ३७ ॥
 तस्मादनुगमिष्यामि भर्तारं दयितं मम ॥ यथा तेन प्रवर्तिष्ये परत्रापि सहानिशम् ॥ ३८ ॥ ज्वलंतमिममेवाग्निं संप्रविश्य चिरादिव ॥ भर्तुर्मम
 भविष्यामि पितृलोकप्रियातिथिः ॥ ३९ ॥ अनुवादमृतेपुत्रा भवद्विस्तत्र कर्मणि ॥ प्रतिभूय न वक्तव्यं यदि मत्प्रियमिच्छथ ॥ ४० ॥ इत्येवमुक्त्वा
 वचनं रेणुका दृढनिश्चया ॥ अग्निं प्रविश्य भर्तारमनुगंतुं मनो दधे ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु रेणुकां तनयैः सह ॥ समाभाष्याऽतिगंभीरा
 वागुवाचाशरीरिणी ॥ ४२ ॥ हे रेणुके स्वतनयैरिह मेऽवहिता शृणु ॥ मा कार्षीः साहसं भद्रे प्रवक्ष्यामि प्रियं तव ॥ ४३ ॥ साहसो नैव कर्तव्यः
 केनाप्यात्महितैषिणा ॥ न मर्त्तव्यं त्वया सर्वो जीवन्भद्राणि पश्यति ॥ ४४ ॥ तस्माद्वैर्यधना भूत्वा भव त्वं कालकांक्षिणी ॥ निमित्तमंतरीकृत्य
 किंचिदेव शुचस्मिते ॥ ४५ ॥ अचिरेणैव भर्ता ते भविष्यति सचेतनः ॥ उत्पन्नजीवितेन त्वं कामं प्राप्स्यसि शोभने ॥ भवित्री चिररात्राय बहुक
 ल्याणभाजनम् ॥ ४६ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा धृतिमालंब्य रेणुका ॥ तद्वाक्यगौरवाद्धर्ममवापुस्तनयाश्च ते ॥ ४७ ॥ ततो नीत्वा
 सन्ननेकानि महांति च ॥ ४८ ॥ तेन ते किंचिदाश्वस्तचेतसो मनिपुंगवाः ॥ निषेदुः सहिता मात्रा कांक्षितो जीवितं पितुः ॥ ४९ ॥ एतस्मिन्नंतरे
 राजन्मृगुवंशधरो मुनिः ॥ विधेर्बलेन मतिमास्तत्रागच्छद्गच्छया ॥ ५० ॥ अथर्वणां निधिः साक्षाद्वेदेदांगपारगः ॥ सर्वशास्त्रार्थवित्प्राज्ञः
 सकलासुरवंदितः ॥ ५१ ॥ मृतसंजीविनीं विद्यां यो वेद मुनिदुर्लभाम् ॥ यथाहतान्मृतान्देवैरुत्थापयति दानवान् ॥ ५२ ॥ शास्त्र
 मोशनसं येन राज्ञां राज्यफलप्रदम् ॥ प्रणीतमनुजीवांति सर्वेऽद्यापीह पार्थिवाः ॥ ५३ ॥ स तदाश्रममासाद्य प्रविष्टोऽतमहामुनिः ॥
 ददर्श तदवस्थांस्तान्सर्वान्दुःखपरिप्लुतान् ॥ ५४ ॥ अथ ते तु भृगुं दृष्ट्वा वंशस्य पितरं मुदा ॥ उत्थायास्मै ददुश्चापि सत्कृत्य परमासनम्
 ॥ ५५ ॥ स चाशीर्भिस्तु तान्सर्वानभिनंद्य महामुनिः ॥ पप्रच्छ किमिदं वृत्तं तत्सर्वं ते न्यवेदयन् ॥ ५६ ॥ तच्छ्रुत्वा स भृगुः
 शीघ्रं जलमादाय मंत्रवित् ॥ संजीविन्या विद्यया तं सिषेच प्रोच्चरन्निदम् ॥ ५७ ॥ यज्ञस्य तपसो वीर्यं ममापि शुभमस्ति
 चेत् ॥ तेनासौ जीवताच्छीघ्रं प्रसुप्त इव चोत्थितः ॥ ५८ ॥ एवमुक्ते शुभे वाक्ये भृगुणा साधुकारिणा ॥ समुत्तस्थावथार्ची

कः साक्षादुपनिषत्परः ॥ ६० ॥ दृष्टं तत्र स्थितं वेद्यं भृगुं स्वस्य पितामहम् ॥ नमाम भक्त्या भूषते कृताकृतौ च ॥ ६१ ॥ जगद्वि-
 रुपाय ॥ कर्मोऽयं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवितं च मे ॥ ६२ ॥ यापयिष्ये वरणीं तेऽयं सुरासुरनरकृतौ ॥ मगवान्किं करोम्यस्य भूषणं तव मानसम् ॥
 ॥ ६३ ॥ भुनीयात्पुण्ड्रं स्वस्य चरणांशुकर्णैर्विभो ॥ इत्युक्त्वा सहसाऽऽनीतं रामेणार्घ्यं मुदान्वितः ॥ ६४ ॥ प्रददौ पादयोस्तस्य मत्तयाऽनामिक-
 चरः ॥ तन्मलं रिरसाऽधत्त सकुटुंबो महामनाः ॥ ६५ ॥ अथ सत्कृत्य स भृगुं पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ भगवन् किं कृतं तेन राज्ञा पुष्टेन
 पतनम् ॥ ६६ ॥ यस्यातिर्य्यं विद्वत्काननं सम्यग्विधानतः ॥ साधुबुद्ध्या स दुष्टात्मा किं चकार महामते ॥ ६७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं स
 पुष्टे मत्सिन्धुः सर्वविदीक्षरः ॥ चिरं ध्यात्वा समालोच्य कारणं प्राह भूपते ॥ ६८ ॥ ॥ भृगुरुवाच ॥ शृणु तात महाभाग बीजमस्य
 हि कर्मणः ॥ यश्च वे कृतवान्पापं सर्वज्ञस्य तवान्न च ॥ ६९ ॥ शतः पुरा वसिष्ठेन नारायणं स महीपतिः ॥ द्विजापराधतो मूढ वीर्यं ते विनशि-
 यते ॥ ७० ॥ तत्कथं वचनं तस्य भविष्यत्यन्यथा मुनेः ॥ अयं रामो महावीर्यं प्रसन्न नृपपुंगवम् ॥ ७१ ॥ हनिष्यति महाबाहो प्रतिज्ञां कृत-
 वान्पुरा ॥ कस्याकुरः प्रतिहतं त्वया मातर्हमाग्रतः ॥ ७२ ॥ एकविंशतिवारं हि मृगं दुःखपीतया ॥ त्रिःसप्तकृत्वो निःक्षत्रां करिष्ये पृथिवीमि-
 मां ॥ ७३ ॥ अतोऽयं वार्यमाणोऽपि त्वया पित्रा निरन्तरम् ॥ आविनोऽयस्य च बलान्करिष्यत्येव मानद ॥ ७४ ॥ स तु राजा महामागो वृद्धा-
 योऽसुखसिता ॥ दत्तात्रेयाद्धरेरराहन्मोघो महामतिः ॥ ७५ ॥ साक्षाद्भक्तो महात्मा च तद्वधे पातकं भवेत् ॥ एवमुक्त्वा महाराज स भृगुर्ब्रह्मणः
 पुत्रः ॥ कथं गतं यथी विद्वान्भविष्यत्यलपर्ययात् ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मर्षि महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गवचरिते
 विंशत्योऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ समर उवाच ॥ ब्रह्मपुत्र महामाग वद भार्गवकैलसम् ॥ यश्चकार महावीर्य्यो राज्ञः कुब्जो हि कर्मणा
 ॥ १ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ गते तस्मिन्महाभागे भृगी पितृपराधनः ॥ रामः प्रोवाच संकुब्जो भुवङ्गसांशुर्बुधः ॥ २ ॥ ॥
 कर्मणां प्रसादः ॥ अहो पश्यत मूढत्वं राज्ञो सुत्पथगामिनः ॥ कार्त्तिकीर्यस्य यो विद्वान्भक्ते ब्रह्मचर्यममम् ॥ ३ ॥ देव हि बलवन्मन्यै यत्प्रमाण-
 ॥ ४ ॥ ॥ योऽयं राजा सुरैः सर्वैर्ग्रायेतानैस्तथा ॥ रक्षिष्यते तथाप्येनं संहरिष्यामि नान्यथा ॥ ५ ॥ एवमुक्तं समाकर्ण्य रामेण सुप्रह्लादम् ॥

म. मा.
 उपो. पा. ३
 अ. ३१

जमदग्निस्त्वाच ॥ ७ ॥ ॥ जमदग्निस्त्वाच ॥ शृणु राम प्रवक्ष्यामि सतां धर्मं सनातनम् ॥ यच्छ्रुत्वा मानवाः सन्ते
 जयन्ति धर्मकारिणः ॥ ८ ॥ साधवो ये महाभागाः संसारान्मोक्षकाक्षिणः ॥ न कस्मैचित्प्रकुर्यान्ति निदितास्ताडिता अपि ॥ ९ ॥ समाचन्या
 महाभागा ये च दातास्तपस्विनः ॥ तेषां चैवात्मना लोकाः सततं साधुकारिणाम् ॥ १० ॥ यस्तु दुष्टस्तु दंडाद्यैर्वचसाऽपि च ताडितः ॥ न च क्षीयमवा
 प्यति स साधुः परिकीर्त्यते ॥ ११ ॥ ताडयेत्ताडयंतं यो न च साधुः स पापभाक् ॥ क्षमयाऽर्हणतां प्राप्ताः साधवो ब्राह्मणा वयम् ॥ १२ ॥ न
 भाषन्ते सात पातकं सुमहद्भवेत् ॥ तस्मान्निवारये त्वाद्य क्षमां कुरु तपस्वर ॥ १३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं पित्रा समादिष्टं विज्ञाय नृपनंदन ॥ रामः
 सुमहत्तमवाम् ॥ १४ ॥ ॥ परशुरामः उवाच ॥ शृणु तात महाप्राज्ञ विज्ञाति मम सांप्रतम् ॥ भवता शमं वदिष्वः साधुना
 कर्तव्यीर्यस्य वै मया ॥ देहाक्षां माननीयाद्य साधवे वैरमात्मनः ॥ १५ ॥ ॥ जमदग्निस्त्वाच ॥ शृणु राम महाभाग वचो मम समाहितः ॥ क
 ष्यसि दया भावि तथा नैवान्यथा भवेत् ॥ १६ ॥ इतो ब्रज त्वं ब्रह्माणं पृच्छ तात हिताहितम् ॥ स यद्वदिष्यति विमुस्तत्कर्त्ता चात्र संशयः
 ॥ १७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवमुक्तः स पितरं नमस्कृत्य महामतिः ॥ जगाम ब्रह्मणो लोकमगम्य प्राकृतैर्जनैः ॥ २० ॥ ददर्श ब्रह्मणो लोके शक्त
 योऽभविनिर्मितम् ॥ स्वर्णप्राकारसंयुक्तं मणिस्तम्भैर्विभूषितम् ॥ २१ ॥ तत्रापश्यत्समासीनं ब्रह्माणममितोजसम् ॥ रत्नसिंहासने रम्ये रत्न
 वनसिंहासने ॥ २२ ॥ स ब्रह्म मुनीन्द्रिष्य वेष्टितं ध्यानतत्परैः ॥ विद्याधरीणां नृत्यं च पश्यंतं सस्मितं मुदा ॥ २३ ॥ तपसां फलदातारं कर्त्तारं
 जगतां मिथुनं ॥ वरिष्ठतमं ब्रह्म ध्यायंतं यत्तमानसम् ॥ २४ ॥ गुह्ययोगं प्रवोचंतं भक्तवृंदेषु संततम् ॥ दृष्ट्वा तमव्ययं भक्त्या प्रणनाम भूम्
 मापि ॥ कर्त्तारं कार्त्तवीर्यस्य पितुः स्वस्य महात्मनः ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा सकलं ब्रह्मा विज्ञातार्योऽपि मानद ॥ उवाच रामं धर्मिष्ठं परिणामसु
 साधवम् ॥ २६ ॥ प्रतिज्ञां कुर्वन्मा वत्स यां भवान्कृतवानुवा ॥ सृष्टिरेषा भगवतः संभवेत्कृपया बटो ॥ २७ ॥ जगत्सृष्टं मया तात सृष्टिशेन
 तदात्मना ॥ तस्मात्कारिणी चैव प्रतिज्ञा भवता कृता ॥ २८ ॥ त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूपां कर्तुमिच्छसि मेदिनीम् ॥ एकस्य राज्ञो दोषेण पितुः परि
 भवेत्तव ॥ २९ ॥ जगत्सृष्टिनिर्मातृः सृष्टिरेषा सनातनी ॥ आविर्भूता तिरोभूता हरेरेव पुनःपुनः ॥ ३० ॥ अव्ययार्था त्वत्प्रतिज्ञा तु भवित्री

ब. पु.
॥१२६॥

प्राक्तेन च ॥ यद्रायासेन ते कार्यसिद्धिर्भवितुमर्हति ॥ ३३ ॥ शिवलोकं प्रयाहि त्वं शिवस्याज्ञामवाप्सि ॥ पञ्चगव्यं बहवो भूपाः संति शंकर
किंकराः ॥ ३४ ॥ विनैवाज्ञां महेशस्य को वा तान्दं तुमीश्वरः ॥ बिभ्रतः कवचान्यंगे शक्तीश्चापि दृगमदाः ॥ ३५ ॥ उपायं कुरु यत्नेन जयबीजं
गुभावहम् ॥ उपाये तु समारब्धे सर्वे सिध्यंत्युपक्रमाः ॥ ३६ ॥ श्रीकृष्णमंत्रं कवचं गृह्य वत्स गुणद्वयम् ॥ दुर्लभं वैष्णवं तेजः शिवशक्ति
विजेष्यति ॥ ३७ ॥ त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥ यथा कथं च विज्ञाप्य शंकरं लभ दुर्लभम् ॥ ३८ ॥ प्रमन्नः स गुणैस्तुभ्यं कृपालुर्दी
नवत्सलः ॥ दिव्यपाशुपतं चापि दत्तस्यत्येव न संशयः ॥ ३९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्तं मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गवचरिते
एकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ॥ ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा स प्रणम्य जगद्गुरुम् ॥ प्रसन्नचेता मुमुक्षुः शिवलोकं जगाम ह ॥ १ ॥
लक्ष्ययोजनमूर्द्धं च ब्रह्मलोकाद्विलक्षणम् ॥ अथ निर्वचनीयं च योगिगम्यं परात्परम् ॥ २ ॥ वैकुण्ठे दक्षिणे यस्माद्द्वीर्गलोकश्च वामतः ॥ यद्
ध्रुवलोकश्च सर्वलोकपरस्तु सः ॥ ३ ॥ तपोवीर्यगती रामः शिवलोकं ददर्श च ॥ उपमानेन रहितं नानाकौतुकसंयुतम् ॥ ४ ॥ वसति यत्र योगी
द्राः सिद्धाः पाशुपताः शुभाः ॥ कोटिकल्पतपःपुण्याः शांता निर्मत्सरा जनाः ॥ ५ ॥ पारिजातमुखैर्वृक्षैः शोभितं कामधेनुभिः ॥ योगेन
योगिना सृष्टं स्वेच्छया शंकरेण हि ॥ ६ ॥ शिल्पिनां गरुणा स्वप्ने न दृष्टं विश्वकर्मणा ॥ सरोवरशतैर्दिव्यैः पद्मगगविराजितैः ॥ ७ ॥ शोभितं
चातिस्म्यं च संयुक्तं मणिवेदिभिः ॥ सुवर्णरत्नरचितप्राकारेण समावृतम् ॥ ८ ॥ अत्यूर्द्धमं वरस्पर्शि स्वच्छं क्षीरनिभं परम् ॥ चतुर्द्वारसमायुक्तं
शोभितं मणिवेदिभिः ॥ ९ ॥ रक्तसोपानयुक्तैश्च रत्नस्तंभकपाटकैः ॥ नानाचित्रविचित्रैश्च शोभितैः सुमनोहरैः ॥ १० ॥ तन्मध्ये भवनं रम्यं
सिद्धारोपशोभितम् ॥ ददर्श रामो धर्मात्मा विचित्रमिव संगतः ॥ ११ ॥ तत्र स्थितो द्वारपालो ददर्शातिभयंकरो ॥ महाकरालदंतास्यो विकृत
रक्तलोचनो ॥ १२ ॥ दग्धशैलप्रतीकाशो महाबलपराक्रमो ॥ विभूतिभूषितांगो च व्याघ्रचर्मवरो च तौ ॥ १३ ॥ त्रिशूलपाटिश्वरो ज्वलतो
मण्डितः ॥ १४ ॥ तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा गृहीत्वाऽज्ञां शिवस्य च ॥ प्रवेष्टुमाज्ञां ददतुरीश्वरानुचरो च तौ ॥ १५ ॥ स तदाज्ञामनुप्राप्य विवेशांतपुरं
॥ तत्रातिरम्यां सिद्धीवैः समाकीर्णां सर्वां द्विजः ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा विस्मयमापेदे सुगंधबहुलां विभोः ॥ तत्रापश्यच्छिवं शांतं त्रिनेत्रं
॥ १७ ॥ त्रिशूलशोभितकरं व्याघ्रचर्मवरांबरम् ॥ विभूतिभूषितांगं च नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ १८ ॥ आत्मारामं पूर्णकामं कोटिसूर्यं

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ३२

॥१२६॥

समप्रभम् ॥ पंचाननं भक्तानुग्रहविग्रहम् ॥ २० ॥ योगज्ञाने प्रवृत्तं सिद्धेभ्यस्तर्कमुद्रया ॥ स्तुयमानं च सोमं ॥ मय्यभ्युप-
 न्यासम् ॥ २१ ॥ भक्तैर्गोपिनीभिः च लङ्गणेस्तथा ॥ सुप्रो ननाम तं दृष्ट्वा रामः परमया मुखा ॥ २२ ॥ वामभागे कान्तिरस्य ॥
 विभुः ॥ २३ ॥ नर्मस्ये शिवमीशानं विभुं व्यापकम् ॥ २४ ॥ कोडे दुर्गा शतमुखी दृष्ट्वा नत्वाय तामपि ॥ स्तोतुं प्रयत्नं विनिश्चितं ॥
 विनाशकम् ॥ नत्वादिपुष्पज्येष्ठस्तं त्वां वेद कृपार्णवम् ॥ २५ ॥ मुजंगधुषणं चोत्रं नृकपालस्वमुज्ज्वलम् ॥ २६ ॥ यो विभुः सर्वलोकानां सुखिन् ॥
 नमाम्यहम् ॥ २७ ॥ शक्रादयः सुरगणा ऋषयो मनवोऽसुराः ॥ न ५ भिदयथातत्त्वं तं नमामि परात्परम् ॥ २८ ॥ यस्यांशारेण सृज्यते लोकः सर्व-
 परम् ॥ २९ ॥ पृथ्वीपवनवद्भ्यम्भोनमोयज्वेदुभास्कराः ॥ मूर्तयोऽष्टौ जगत्पूज्यास्तं नमामि परात्परम् ॥ २९ ॥ यस्यांशारेण सृज्यते लोकः सर्व-
 प्रथमपूज्यो जगन्मयः ॥ इत्थां पुना रुद्रवपुस्तथांति तं कालरूपं शरणं प्रपद्ये ॥ ३० ॥ इत्येवमुक्त्वा स तु भार्गवो मुखा पपात तस्याभिसमीप-
 आसुरः ॥ उत्थाप्य तं वामकरेण लीलया दधे तदा मुग्धि करं कृपार्णवः ॥ ३१ ॥ आशीर्भिरनं हान्निभ्य सादरं निवेशयामास गणेशपूर्वतः ॥
 उवाच वामागमिबीक्ष्य चाप्सुमां कृपाद्वेदेषास्त्रिलोकामपूरकः ॥ ३२ ॥ शिव उवाच ॥ कस्त्वं वटो कस्त्वं कले प्रसूतः किं कार्यमुद्दिश्य भवा-
 निहमताः ॥ विनिर्दिशाहं तव भक्तिभावतः प्रीतः प्रदद्यां भवतो मनोगतम् ॥ ३३ ॥ इत्येवमुक्तः स भृगुर्महात्मनः हरेण विचारितहरेण साद-
 रम् ॥ पुनश्च नत्वा विबुधां पतिं भुवं कृपासमुद्रं समुवाच सत्वरम् ॥ ३४ ॥ ॥ परशुराम उवाच ॥ भृगोर्माहं कुले जाते जयदग्निसुतो विभो ॥
 रामो नाम जगद्गर्भं त्वामहं शरणं गतः ॥ ३५ ॥ यत्कार्यार्थमहं नाथ तव सान्निध्यमागतः ॥ तं प्रसाद्य विमेश वाञ्छितं काममेव मे ॥ ३६ ॥ मृग-
 यामागतस्यापि कार्तवीर्यस्य भूपतेः ॥ आतिथ्यं कृतवाच देव जयदग्निः पिता मम ॥ ३७ ॥ राजा तं स बलाद्धेभात्पातयामास मन्दघीः ॥ सा-
 वनुस्तं मृतं दृष्ट्वा गवां लोकं जह्याम ह ॥ ३८ ॥ राजा न शोचन्मरणं पितुर्मम निरागसः ॥ जह्याम स्वपुत्रं पश्यान्पाता मे प्रारुददृशम् ॥ ३९ ॥
 तस्मात्त्वा लोकवृत्तौ भृगुर्नः प्रपितामहः ॥ आजगाम महादेव ब्रह्मप्यागतो वनात् ॥ ४० ॥ मया सह सुदुःखार्तान्भ्रातृन्मात्रा सहैव मे ॥ सां-

१. मूर्तिपूजाविग्रहः ॥ २. नमः ॥ ३. व्यापकम् ॥ ४. लङ्गणेस्तथा ॥ ५. भिदयथातत्त्वं ॥ ६. नमामि परात्परम् ॥ ७. यस्यांशारेण ॥ ८. सृज्यते लोकः सर्व- ॥ ९. प्रथमपूज्यो ॥ १०. इत्थां ॥ ११. उवाच ॥ १२. आशीर्भिरनं ॥ १३. हान्निभ्य ॥ १४. सादरं ॥ १५. निवेशयामास ॥ १६. गणेशपूर्वतः ॥ १७. उवाच ॥ १८. वामागमिबीक्ष्य ॥ १९. चाप्सुमां ॥ २०. कृपाद्वेदेषास्त्रिलोकामपूरकः ॥ २१. शिव उवाच ॥ २२. कस्त्वं वटो ॥ २३. कस्त्वं कले ॥ २४. प्रसूतः ॥ २५. किं कार्यमुद्दिश्य ॥ २६. भवा- ॥ २७. निहमताः ॥ २८. विनिर्दिशाहं ॥ २९. तव भक्तिभावतः ॥ ३०. प्रीतः ॥ ३१. प्रदद्यां ॥ ३२. भवतो मनोगतम् ॥ ३३. इत्येवमुक्तः ॥ ३४. स भृगुर्महात्मनः ॥ ३५. हरेण ॥ ३६. विचारितहरेण ॥ ३७. साद- ॥ ३८. रम् ॥ ३९. पुनश्च ॥ ४०. नत्वा ॥ ४१. विबुधां ॥ ४२. पतिं ॥ ४३. भुवं ॥ ४४. कृपासमुद्रं ॥ ४५. समुवाच ॥ ४६. सत्वरम् ॥ ४७. परशुराम उवाच ॥ ४८. भृगोर्माहं ॥ ४९. कुले ॥ ५०. जाते ॥ ५१. जयदग्निसुतो ॥ ५२. विभो ॥ ५३. यामागतस्यापि ॥ ५४. कार्तवीर्यस्य ॥ ५५. भूपतेः ॥ ५६. आतिथ्यं ॥ ५७. कृतवाच ॥ ५८. देव ॥ ५९. जयदग्निः ॥ ६०. पिता ॥ ६१. मम ॥ ६२. राजा ॥ ६३. तं ॥ ६४. स ॥ ६५. बलाद्धेभात्पातयामास ॥ ६६. मन्दघीः ॥ ६७. सा- ॥ ६८. वनुस्तं ॥ ६९. मृतं ॥ ७०. दृष्ट्वा ॥ ७१. गवां ॥ ७२. लोकं ॥ ७३. जह्याम ॥ ७४. ह ॥ ७५. राजा ॥ ७६. न ॥ ७७. शोचन्मरणं ॥ ७८. पितुर्मम ॥ ७९. निरागसः ॥ ८०. जह्याम ॥ ८१. स्वपुत्रं ॥ ८२. पश्यान्पाता ॥ ८३. मे ॥ ८४. प्रारुददृशम् ॥ ८५. ॥ ८६. ॥ ८७. ॥ ८८. ॥ ८९. ॥ ९०. ॥ ९१. ॥ ९२. ॥ ९३. ॥ ९४. ॥ ९५. ॥ ९६. ॥ ९७. ॥ ९८. ॥ ९९. ॥ १००. ॥

१. व्यापकम् ॥ २. लङ्गणेस्तथा ॥ ३. भिदयथातत्त्वं ॥ ४. नमामि परात्परम् ॥ ५. यस्यांशारेण ॥ ६. सृज्यते लोकः सर्व- ॥ ७. प्रथमपूज्यो ॥ ८. इत्थां ॥ ९. उवाच ॥ १०. आशीर्भिरनं ॥ ११. हान्निभ्य ॥ १२. सादरं ॥ १३. निवेशयामास ॥ १४. गणेशपूर्वतः ॥ १५. उवाच ॥ १६. वामागमिबीक्ष्य ॥ १७. चाप्सुमां ॥ १८. कृपाद्वेदेषास्त्रिलोकामपूरकः ॥ १९. शिव उवाच ॥ २०. कस्त्वं वटो ॥ २१. कस्त्वं कले ॥ २२. प्रसूतः ॥ २३. किं कार्यमुद्दिश्य ॥ २४. भवा- ॥ २५. निहमताः ॥ २६. विनिर्दिशाहं ॥ २७. तव भक्तिभावतः ॥ २८. प्रीतः ॥ २९. प्रदद्यां ॥ ३०. भवतो मनोगतम् ॥ ३१. इत्येवमुक्तः ॥ ३२. स भृगुर्महात्मनः ॥ ३३. हरेण ॥ ३४. विचारितहरेण ॥ ३५. साद- ॥ ३६. रम् ॥ ३७. पुनश्च ॥ ३८. नत्वा ॥ ३९. विबुधां ॥ ४०. पतिं ॥ ४१. भुवं ॥ ४२. कृपासमुद्रं ॥ ४३. समुवाच ॥ ४४. सत्वरम् ॥ ४५. परशुराम उवाच ॥ ४६. भृगोर्माहं ॥ ४७. कुले ॥ ४८. जाते ॥ ४९. जयदग्निसुतो ॥ ५०. विभो ॥ ५१. यामागतस्यापि ॥ ५२. कार्तवीर्यस्य ॥ ५३. भूपतेः ॥ ५४. आतिथ्यं ॥ ५५. कृतवाच ॥ ५६. देव ॥ ५७. जयदग्निः ॥ ५८. पिता ॥ ५९. मम ॥ ६०. राजा ॥ ६१. तं ॥ ६२. स ॥ ६३. बलाद्धेभात्पातयामास ॥ ६४. मन्दघीः ॥ ६५. सा- ॥ ६६. वनुस्तं ॥ ६७. मृतं ॥ ६८. दृष्ट्वा ॥ ६९. गवां ॥ ७०. लोकं ॥ ७१. जह्याम ॥ ७२. ह ॥ ७३. राजा ॥ ७४. न ॥ ७५. शोचन्मरणं ॥ ७६. पितुर्मम ॥ ७७. निरागसः ॥ ७८. जह्याम ॥ ७९. स्वपुत्रं ॥ ८०. पश्यान्पाता ॥ ८१. मे ॥ ८२. प्रारुददृशम् ॥ ८३. ॥ ८४. ॥ ८५. ॥ ८६. ॥ ८७. ॥ ८८. ॥ ८९. ॥ ९०. ॥ ९१. ॥ ९२. ॥ ९३. ॥ ९४. ॥ ९५. ॥ ९६. ॥ ९७. ॥ ९८. ॥ ९९. ॥ १००. ॥

१. व्यापकम् ॥ २. लङ्गणेस्तथा ॥ ३. भिदयथातत्त्वं ॥ ४. नमामि परात्परम् ॥ ५. यस्यांशारेण ॥ ६. सृज्यते लोकः सर्व- ॥ ७. प्रथमपूज्यो ॥ ८. इत्थां ॥ ९. उवाच ॥ १०. आशीर्भिरनं ॥ ११. हान्निभ्य ॥ १२. सादरं ॥ १३. निवेशयामास ॥ १४. गणेशपूर्वतः ॥ १५. उवाच ॥ १६. वामागमिबीक्ष्य ॥ १७. चाप्सुमां ॥ १८. कृपाद्वेदेषास्त्रिलोकामपूरकः ॥ १९. शिव उवाच ॥ २०. कस्त्वं वटो ॥ २१. कस्त्वं कले ॥ २२. प्रसूतः ॥ २३. किं कार्यमुद्दिश्य ॥ २४. भवा- ॥ २५. निहमताः ॥ २६. विनिर्दिशाहं ॥ २७. तव भक्तिभावतः ॥ २८. प्रीतः ॥ २९. प्रदद्यां ॥ ३०. भवतो मनोगतम् ॥ ३१. इत्येवमुक्तः ॥ ३२. स भृगुर्महात्मनः ॥ ३३. हरेण ॥ ३४. विचारितहरेण ॥ ३५. साद- ॥ ३६. रम् ॥ ३७. पुनश्च ॥ ३८. नत्वा ॥ ३९. विबुधां ॥ ४०. पतिं ॥ ४१. भुवं ॥ ४२. कृपासमुद्रं ॥ ४३. समुवाच ॥ ४४. सत्वरम् ॥ ४५. परशुराम उवाच ॥ ४६. भृगोर्माहं ॥ ४७. कुले ॥ ४८. जाते ॥ ४९. जयदग्निसुतो ॥ ५०. विभो ॥ ५१. यामागतस्यापि ॥ ५२. कार्तवीर्यस्य ॥ ५३. भूपतेः ॥ ५४. आतिथ्यं ॥ ५५. कृतवाच ॥ ५६. देव ॥ ५७. जयदग्निः ॥ ५८. पिता ॥ ५९. मम ॥ ६०. राजा ॥ ६१. तं ॥ ६२. स ॥ ६३. बलाद्धेभात्पातयामास ॥ ६४. मन्दघीः ॥ ६५. सा- ॥ ६६. वनुस्तं ॥ ६७. मृतं ॥ ६८. दृष्ट्वा ॥ ६९. गवां ॥ ७०. लोकं ॥ ७१. जह्याम ॥ ७२. ह ॥ ७३. राजा ॥ ७४. न ॥ ७५. शोचन्मरणं ॥ ७६. पितुर्मम ॥ ७७. निरागसः ॥ ७८. जह्याम ॥ ७९. स्वपुत्रं ॥ ८०. पश्यान्पाता ॥ ८१. मे ॥ ८२. प्रारुददृशम् ॥ ८३. ॥ ८४. ॥ ८५. ॥ ८६. ॥ ८७. ॥ ८८. ॥ ८९. ॥ ९०. ॥ ९१. ॥ ९२. ॥ ९३. ॥ ९४. ॥ ९५. ॥ ९६. ॥ ९७. ॥ ९८. ॥ ९९. ॥ १००. ॥

१. व्यापकम् ॥ २. लङ्गणेस्तथा ॥ ३. भिदयथातत्त्वं ॥ ४. नमामि परात्परम् ॥ ५. यस्यांशारेण ॥ ६. सृज्यते लोकः सर्व- ॥ ७. प्रथमपूज्यो ॥ ८. इत्थां ॥ ९. उवाच ॥ १०. आशीर्भिरनं ॥ ११. हान्निभ्य ॥ १२. सादरं ॥ १३. निवेशयामास ॥ १४. गणेशपूर्वतः ॥ १५. उवाच ॥ १६. वामागमिबीक्ष्य ॥ १७. चाप्सुमां ॥ १८. कृपाद्वेदेषास्त्रिलोकामपूरकः ॥ १९. शिव उवाच ॥ २०. कस्त्वं वटो ॥ २१. कस्त्वं कले ॥ २२. प्रसूतः ॥ २३. किं कार्यमुद्दिश्य ॥ २४. भवा- ॥ २५. निहमताः ॥ २६. विनिर्दिशाहं ॥ २७. तव भक्तिभावतः ॥ २८. प्रीतः ॥ २९. प्रदद्यां ॥ ३०. भवतो मनोगतम् ॥ ३१. इत्येवमुक्तः ॥ ३२. स भृगुर्महात्मनः ॥ ३३. हरेण ॥ ३४. विचारितहरेण ॥ ३५. साद- ॥ ३६. रम् ॥ ३७. पुनश्च ॥ ३८. नत्वा ॥ ३९. विबुधां ॥ ४०. पतिं ॥ ४१. भुवं ॥ ४२. कृपासमुद्रं ॥ ४३. समुवाच ॥ ४४. सत्वरम् ॥ ४५. परशुराम उवाच ॥ ४६. भृगोर्माहं ॥ ४७. कुले ॥ ४८. जाते ॥ ४९. जयदग्निसुतो ॥ ५०. विभो ॥ ५१. यामागतस्यापि ॥ ५२. कार्तवीर्यस्य ॥ ५३. भूपतेः ॥ ५४. आतिथ्यं ॥ ५५. कृतवाच ॥ ५६. देव ॥ ५७. जयदग्निः ॥ ५८. पिता ॥ ५९. मम ॥ ६०. राजा ॥ ६१. तं ॥ ६२. स ॥ ६३. बलाद्धेभात्पातयामास ॥ ६४. मन्दघीः ॥ ६५. सा- ॥ ६६. वनुस्तं ॥ ६७. मृतं ॥ ६८. दृष्ट्वा ॥ ६९. गवां ॥ ७०. लोकं ॥ ७१. जह्याम ॥ ७२. ह ॥ ७३. राजा ॥ ७४. न ॥ ७५. शोचन्मरणं ॥ ७६. पितुर्मम ॥ ७७. निरागसः ॥ ७८. जह्याम ॥ ७९. स्वपुत्रं ॥ ८०. पश्यान्पाता ॥ ८१. मे ॥ ८२. प्रारुददृशम् ॥ ८३. ॥ ८४. ॥ ८५. ॥ ८६. ॥ ८७. ॥ ८८. ॥ ८९. ॥ ९०. ॥ ९१. ॥ ९२. ॥ ९३. ॥ ९४. ॥ ९५. ॥ ९६. ॥ ९७. ॥ ९८. ॥ ९९. ॥ १००. ॥

त्र. पु.
॥१२७॥

त्वयित्वा स मंत्रोऽजीवयत्पितरं मम ॥ ४३ ॥ अनागते भृगौ मातुदुःखनाह प्रकापितः ॥ प्रतिष्ठां कृतवान्देवसांस्त्वयन्मातरं स्वकाम् ॥ ४४ ॥ त्रिः
सप्तकृत्वो यदुरस्ताडितं मातुरात्मनः ॥ तावत्संख्यमहं पृथ्वीं करिष्ये क्षत्रवजिताम् ॥ ४५ ॥ इत्येवं परिपूर्णा मे कर्त्ता देवो जगत्पतिः ॥ महादेवो
यतो नाथ त्वत्सकाशमिहागतः ॥ ४६ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवं तद्वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा दुर्गाशुक्लं हरः ॥ बभूवानब्रवदनाश्रितमानः ॥ सदा
॥ ४७ ॥ एतस्मिन्नंतरे दुर्गा विस्मिता प्राहसदृशम् ॥ उवाच च महाराज भार्गवं वैरसाधकम् ॥ ४८ ॥ तपस्विन्द्रिजपुत्र क्षमां निर्भूषां कर्तुमिच्छसि ॥
त्रिःसप्तकृत्वः कोपेन साहसस्ते महान्मूढो ॥ ४९ ॥ हंतुमिच्छसि निःशस्त्रः सहस्रार्जुनमीश्वरम् ॥ भ्रूंगल्लीलया येन रावणोऽपि निराकृतः ॥ ५० ॥
तस्मै प्रदत्तं दत्तेन श्रीहरेः कवचं पुरा ॥ शक्तिरत्यर्थवीर्या च तं कथं हंतुमिच्छसि ॥ ५१ ॥ शंकरः करुणासिद्धः कर्त्तुं चाप्यन्यथा विभुः ॥ न
चान्यः शंकरात्पुत्र त्वत्कार्यं कर्तुमीश्वरः ॥ ५२ ॥ अथ देव्या अनुमतिं प्राप्य शंभुर्हयार्णवः ॥ अभ्यधाद्रद्रया वाचा जमदग्निमुतं विभुः ॥ ५३ ॥
॥ शिव उवाच ॥ अद्यप्रभृति विप्र त्वं मम स्कंदसमो भव ॥ दास्यामि मंत्रं दिव्यं ते कवचं च महामते ॥ ५४ ॥ लीलया यत्प्रसादेन कार्त्तवीर्यं
निष्पद्यसि ॥ त्रिःसप्तकृत्वो निर्भूषां महीं चापि करिष्यसि ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा शंकरस्तस्मै ददौ मंत्रं सुदुर्लभम् ॥ त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमा
मुतम् ॥ ५६ ॥ नागपाशं पाशुपतं ब्रह्मास्त्रं च सुदुर्लभम् ॥ नारायणास्त्रमात्रेयं वायव्यं वारुणं तथा ॥ ५७ ॥ गांधर्वं मारुहं चैव जृम्भणास्त्रं महाद्रुतम् ॥
गदां शक्तिं च परशुं शूलं दण्डमनुत्तमम् ॥ ५८ ॥ शस्त्रास्त्रग्राममखिलं प्रहृष्टः संवभूव ह ॥ तत्स्कृत्य शिवं शांतं दुर्गां स्कन्दं गणेश्वरम् ॥ ५९ ॥ परि
क्रम्य ययौ रामः पुष्करं तीर्थमुत्तमम् ॥ सिद्धं कृत्वा शिवोक्तं तु मन्त्रं कवचमुत्तमम् ॥ ६० ॥ साधयामास निखिलं स्वकार्यं भूयुनंदनः ॥ निहत्य काचं
तीर्थं तं ससेन्यं सकुलं सुदा ॥ विनिवृत्तो ह्यहं प्रागात्पितुः स्वस्य भृगुद्वयः ॥ ६१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उच्यते
शक्तिपदे भार्गवचरिते द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ सगर उवाच ॥ ॥ श्रुतं सर्वं मनित्रेष्ट कीर्त्यमानं त्वया विमो ॥ कवचं वद सर्वत्र प्रेक्ष्य
कर्मविजयप्रदम् ॥ १ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि कवचं परमाद्रुतम् ॥ मंत्रं च सिद्धिदं शम्भुसाधकानां सुखावहम् ॥ २ ॥ गोपीज
नोऽप्यस्यति कष्टभाय समुदरेत् ॥ स्वाहांतोऽयं महाभक्तो देशाणो मुक्तिसुखिदः ॥ ३ ॥ सदाशिवस्तस्य ऋषिः पंक्तिश्छंद उदाहृतम् ॥ देवता कृष्ण
वर्णो विनियोगोऽखिलात्मये ॥ ४ ॥ त्रैलोक्यविजयस्याय कवचस्य प्रजापतिः ॥ ऋषिश्छंदश्च जगती देवो राजेश्वरः स्वयम् ॥ ५ ॥ त्रैलोक्य
विजयमाप्ती विनियोगः प्रकीर्तितः ॥ भूयुनं मे शिरः पान्त्रीकृष्णाय नमः सदा ॥ ६ ॥ पायात्कपालं कृष्णाय स्वाहेति सततं जपः ॥ कृष्णोऽपि

म. भा.
उपो. पा ३
अ. ३३

६९

॥१२७॥

पातु नेत्रे मे कृष्णस्वाहेति तारकाम् ॥ ७ ॥ हरये नम इत्येव श्रुतां पातु मे सदा ॥ ॐ गोविन्दाय स्वाहेति नासिकां पातु संततम् ॥ ८ ॥ गोपा
 लाय नमो गंडं पातु मे सततं मनुः ॥ ह्रीं कृष्णाय नमः कर्णौ पातु कल्पतरुर्मम ॥ ९ ॥ श्रीं कृष्णाय नमः पातु नित्यं मेऽधस्तुम्भकम् ॥ ओं गोपी
 शाय स्वाहेति दंतपंक्तिं ममावतु ॥ १० ॥ श्रीकृष्णेति रदच्छिद्रं पातु मे व्यक्षरो मनुः ॥ श्रीकृष्णाय स्वाहेति जिह्वां पातु मे सदा ॥ ११ ॥ राम
 श्वराय स्वाहेति तालुकं पातु मे सदा ॥ राधिकेशाय स्वाहेति कंठं मे पातु सर्वदा ॥ १२ ॥ नमो गोपीगणेशाय श्रीवां मे पातु सर्वदा ॥ ॐ गोपेश
 शाय स्वाहेति स्कंधौ पातु सदा मम ॥ १३ ॥ नमः किशोरवेषाय स्वाहा पृष्ठं ममावतु ॥ उदरं पातु मे नित्यं मुकुंदाय नमो मनुः ॥ १४ ॥ ह्रीं
 श्रीं कृष्णाय स्वाहा करौ पातु सदा मम ॥ ॐ विष्णवे नमः स्वाहा बाहुयुग्मं ममावतु ॥ १५ ॥ ॐ ह्रीं गवते स्वाहा नखपंक्तिं ममावतु ॥ नमो
 नारायणायेति नखग्रंथं ममावतु ॥ १६ ॥ ॐ ह्रीं श्रीपद्मनाभाय नाभिं पातु सदा मम ॥ ॐ सर्वेशाय स्वाहेति केशान्मम सदाऽवतु ॥ १७ ॥ नमः कृष्णाय
 स्वाहेति ब्रह्मग्रंथं सदाऽवतु ॥ ॐ माधवाय स्वाहेति भालं मे सर्वदाऽवतु ॥ १८ ॥ ॐ ह्रीं श्रीगणेशाय कटिं मम सदाऽवतु ॥ नमो गोपीजनेशाय
 पातु सदा मम ॥ १९ ॥ ॐ नमो दैत्यनाशाय स्वाहेत्यवतु जानुनी ॥ यशोदानंदनाभेति नगोतो जंघकेवत ॥ २० ॥ रासारंभप्रियायेति स्वाहांतो
 ह्रीं ममावतु ॥ वृंदाप्रियाय स्वाहेति सकलांगां मे सदाऽवतु ॥ २१ ॥ मूर्ध्नि सदा कृष्णं प्राच्यां मां सर्वदावतु ॥ स्वयं गोलोकनाथो मामाग्नेय्यां दिशि
 रक्षतु ॥ २२ ॥ पूर्णब्रह्मस्वरूपश्च दक्षिणे मां सदाऽवतु ॥ नक्षत्राणां पातु मां कृष्णः पश्चिमे पातु मां हरिः ॥ २३ ॥ गोविंदः पातु वायव्यास्तरे रसिके
 श्वरः ॥ ऐशान्यां मे सदा पातु वृंदावनविहारकृत् ॥ २४ ॥ वृंदाप्राणेश्वरः शश्वन्पातु मामुद्धदेशतः ॥ सदैव मामधः पातु बलिध्वंसी महाबलः ॥
 २५ ॥ जले स्थले चांतरिक्षे नृसिंहः पातु मां सदा ॥ स्वप्ने जागरणे चैव पातु मां माधवः स्वयम् ॥ २६ ॥ सर्वांतरात्मा निर्लिप्तः पातु मां
 सर्वतो विभुः ॥ इति ते कथितं भूप सर्वाघौघविनाशनम् ॥ २७ ॥ त्रैलोक्यविजयं नाम कवचं परमेशितुः ॥ मया श्रुतं शिवमुखात्प्रवक्तव्यं
 न कस्यचित् ॥ २८ ॥ गुरुमभ्यर्च्य विधिवत्कवचं धारयेत्तु यः ॥ कंठं वा दक्षिणे बाहौ सोऽपि विष्णुर्न संशयः ॥ २९ ॥ स साधको वसद्यत्र तत्र
 वाणीरमे स्थिते ॥ यदि स्यात्सिद्धकवचो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ३० ॥ निश्चितं कोटिबिषाणां पूजायाः कलामुयात् ॥ राजसूयसहस्राणि
 वाजपेयशतानि च ॥ ३१ ॥ महादानाः यान्येव भुवश्चापि प्रदक्षिणा ॥ त्रैलोक्यविजयस्यास्य कलां नार्हति पौंडरीम् ॥ ३२ ॥ व्रतोपवासनियमाः
 स्वाध्यायाध्ययने तथा ॥ स्नानं च सर्वतीर्थेषु नास्यार्हति कलामपि ॥ ३३ ॥ सिद्धत्वं ममत्वं च दासत्वं श्रीहरेर्गपि ॥ यदि स्यात्सिद्धकवचः

ब. पु.
॥१२८॥

सर्वं प्राप्नोति निश्चितम् ॥ ३४ ॥ स भवेत्सिद्धकवचो दशलक्षं जपेत्तु यः ॥ यो भवेत्सिद्धकवचो विजयी सभवेद् ध्रुवम् ॥ ३५ ॥ राज्यं देवं सिद्धिं
देयं प्राणा देयाश्च भूपते ॥ एतत्तु कवचं वत्स न देयं संकटेऽपि च ॥ ३६ ॥ मया प्रकाशितं यत्ते चैतेषां त्राणकारणात् ॥ मया प्रकाशितं यत्ते चैतेषां त्राणकारणात् ॥
द्वि कुलमास्कर ॥ इदं धृत्वा तु कवचं चक्रवर्ती भवान्भव ॥ ३७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्दितायां अष्टादशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
सगर उवाच ॥ ब्रह्मपुत्र महाभाग महान्मेऽनुग्रहः कृतः ॥ यदिदं कवचं मह्यं प्रकाशितमनामयम् ॥ १ ॥ धीर्वै
गानुगृहीतोऽहं कृतास्त्रो यदनुग्रहात् ॥ भवतस्तु कृपापात्रं जातोऽहमधुना विभो ॥ २ ॥ रामेण भार्गवेन्द्रेण कार्त्तवीर्यो दृपो गुरो ॥ यथा सम्प्रापितो
वीरस्तन्मे विस्तरतो वद ॥ ३ ॥ कृपापात्रं स दत्तस्य राजा रामः शिवस्य च ॥ उभौ तौ समरे वीरौ जघ्नाते कथं गुरो ॥ ४ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥
भूषु राजन्प्रवक्ष्यामि चरितं पापनाशनम् ॥ कार्त्तवीर्यस्य भूपस्य रामस्य च महात्मनः ॥ ५ ॥ स रामः कवचं लब्ध्वा मंत्रं चैव गुरोर्मुखात् ॥
चकार साधनं तस्य भक्त्या परमया युतः ॥ ६ ॥ भूमिशायी त्रिषवणं स्नानसंध्यापरायणः ॥ उवास पुष्करे रामः शतवर्षमतन्द्रितः ॥ ७ ॥ समि
त्पुष्पकुशादीनि द्रव्याण्यहरहर्मृगोः ॥ आनीय काननाद्रूपप्रायच्छदकृतव्रणः ॥ ८ ॥ सततं ध्यानसंयुक्तो रामो मतिमतां वरः ॥ आराध
यामास विभुं कृष्णं कल्मषनाशनम् ॥ ९ ॥ तस्यैवं यजमानस्य रामस्य जगतीपते ॥ गतं वर्षशतं तत्र ध्यानयुक्तस्य नित्यदा ॥ १० ॥ एकदा तु
महाराज रामः स्नातुं गतो महान् ॥ मध्यमं पुष्करं तत्र ददर्शाश्चर्यमुत्तमम् ॥ ११ ॥ मृग एकः समायातो मृग्या युक्तः पलायितः ॥ व्याधस्य
मृग्यां प्राप्नो घर्मतप्तोऽतिपीडितः ॥ १२ ॥ पिपासितो महाभाग जलपानसमुत्सुकः ॥ रामस्य पश्यतस्तत्र सरसस्तटमागतः ॥ १३ ॥ पश्चा
त्तत्र संविष्टं रामं भार्गवनन्दनम् ॥ १४ ॥ अकृतव्रणसंयुक्तं तस्थौ दूरकृतक्षणः ॥ स चिंतयामास तदा शंकितो भृगुनन्दनात् ॥ १५ ॥ अयं रामो
महावीरो दुष्टानामतकारकः ॥ कथमेतस्य हन्म्येतौ पश्यतो मृग्यामृगौ ॥ १६ ॥ इति चिन्तासमाविष्टो व्याधो राजन्यसत्तम ॥ तस्थौ तत्रैव
रामस्य भयात्संव्रस्तमानसः ॥ १७ ॥ रामस्तु तौ मृगौ दृष्ट्वा पिबंतौ सभयं जलम् ॥ तर्कयामास मेधावी किमत्र भयकारणम् ॥ १८ ॥ नैवात्र
व्याधसंज्ञादो न च व्याधो हि दृश्यते ॥ केनैतौ कारणेनाहो शंकितौ चकितेक्षणौ ॥ १९ ॥ अथ वा मृगजातिर्हि निसर्गाच्चकितेक्षणा ॥ येनैतौ जल
पानेऽपि पश्यतश्चकितेक्षणौ ॥ २० ॥ नैतावत्कारणं चात्र किं तु खेदभयातुरौ ॥ लक्ष्येते खिन्नसर्वाङ्गौ कंपयुक्तौ यतस्त्वित्तमौ ॥ २१ ॥ एवं संचिन्त्य

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ३४

॥१२८॥

मातमान्स तस्थौ मध्यपुष्करे ॥ शिष्येण संयुतो रामो यावत्तौ चापि संस्थितौ ॥ २३ ॥ पत्वा जलं ततस्तौ तु वृक्षच्छायासमाश्रितौ ॥ रामं ब्रूयात्
 महात्मानं कथां तौ चक्रतुमुदा ॥ २४ ॥ मृग्युवाच ॥ कांत चात्रैव तिष्ठावो यावद्रामोऽत्र संस्थितः ॥ अस्य वीरस्य सान्निध्ये भयं नैव
 योर्भवेत् ॥ २५ ॥ अत्राप्यागत्य चेद्यायो ह्यावयोः प्रहरिष्यति ॥ दृष्टमात्रो हि मुनिना भस्मीभूतो भविष्यति ॥ २६ ॥ इत्युक्ते वृक्षे मृग्या
 दर्शनतुष्टया ॥ मृगश्चोवाच हर्षेण समाविष्टः प्रियां स्वकाम ॥ २७ ॥ एवमेव महाभागे यद्वै वदसि भामिनि ॥ जानेहमपि रामस्य प्रसादं कुरु
 त्मनः ॥ २८ ॥ योऽयं संहृष्यते चास्य पाश्व शिष्योऽकृतव्रणः ॥ सचानेन महाभागस्त्रातो व्याघ्रभयातुरः ॥ २९ ॥ अयं रामो महाभागे जगत्
 शिखितोऽनुजः ॥ पितरं कार्तवीर्येण दृष्ट्वा चैव तिरस्कृतम् ॥ ३० ॥ चकारातितरां क्रुद्धः प्रतिज्ञां नृपघातिनीम् ॥ तत्पूर्तिकामो ब्रह्महर्षोऽपि
 ब्रूयम् ॥ ३१ ॥ स ब्रह्मा दिष्टवांश्चैनं शिवलोकं व्रजेति ह ॥ तस्य त्वाज्ञां समादाय गतोऽसौ शिवसन्निधिसु ॥ ३२ ॥ श्लोकैश्चालिखत्पुनः शिवस्य
 प्यात्मनः पितुः ॥ स कृपालुर्महादेवः सभाज्य भृगुनन्दनम् ॥ ३३ ॥ ददौ कृष्णस्य सन्मंत्रमभेद्यं कवचं तथा ॥ स्वीयं पाशुपतं चास्त्रमन्यासमाममेव च
 ॥ ३४ ॥ विसर्जयामास मुदा दत्त्वा शस्त्राणि चादरात् ॥ सोऽयमत्रागतो भद्रे मंत्रसाधनतत्परः ॥ ३५ ॥ नित्यं जपति कर्मात्मा कृष्णस्य कवचं
 सुधीः ॥ शतवर्षाणि चाप्यस्य गतानि सुमहात्मनः ॥ ३६ ॥ मंत्रं साधयतो भद्रे न च तत्सिद्धिरेति हि ॥ अत्रास्ति कथं भक्तिः सा च वै त्रिविधा
 मता ॥ ३७ ॥ उत्तमा मध्यमा चैव कनिष्ठा तरलेशने ॥ शिवस्य नारदस्यापि शुकस्य च महात्मनः ॥ ३८ ॥ अंबरीषस्य राजर्षे रंतिदेवस्य मास्ते ॥
 बलेर्विभीषणस्यापि प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ ३९ ॥ उत्तमा भक्तिरेवास्ति गोपीनामुद्भवस्य च ॥ वसिष्ठादिमुनीशानां मन्वादीनां शुभेक्षणे ॥ ४० ॥ मध्यमा
 भक्तिरेवास्ति प्राकृतान्यजनेषु सा ॥ मध्यभक्तिरयं रामो नित्यं यमपरायणः ॥ ४१ ॥ सेवते गोपिकाधीशं तेन सिद्धिं न चायतः ॥ वसिष्ठ उवाच ॥
 इत्युक्ता चरितं कांतं सा सुमी दृष्टमानसा ॥ ४२ ॥ पुनः पप्रच्छ भक्तेस्तु लक्षणं प्रेमदायकम् ॥ मृग्युवाच ॥ साधु कांत महाभाग वचस्तेऽलौकिकं
 प्रिय ॥ इदम् ज्ञानं तव कथं संजातं तद्ददाधुना ॥ ४३ ॥ मृग उवाच ॥ शृणु प्रिये महाभागे ज्ञानं पुण्येन जायते ॥ ४४ ॥ तत्पुण्यमद्य संजातं
 भार्गवस्यास्य दर्शनात् ॥ पुण्यात्मा भार्गवश्चायं कृष्णभक्तो जितेन्द्रियः ॥ ४५ ॥ गुरुश्रुश्रूषको नित्यं नित्यनैमित्तिकादरः ॥ अतोऽस्य दर्शनाज्जा
 तं ज्ञानं मेऽप्येव भामिनि ॥ ४६ ॥ त्रैलोक्यास्थितसत्त्वानां शुभाशुभनिदर्शकम् ॥ अद्यव विदितं मेऽभूद्रामस्यास्य महात्मनः ॥ ४७ ॥ चरितं पुण्यदं
 चैव पापं नृष्वतामिदम् ॥ यस्मात्करिष्यते चैव तदपि ज्ञानगोचरम् ॥ ४८ ॥ श्रेष्ठमा भक्तिरख्याता तां विना नैव सिद्ध्यति ॥ कवचं मंत्रसहितं

३. ५.
॥१२९॥

ह्यपि वर्षासुतायुतैः ॥ ४९ ॥ यद्ययं भार्गवो भट्टे द्वागस्त्यानुग्रहं लभेत् ॥ कृष्णप्रेमामृतं नाम स्तोत्रमुत्तमभक्तिदम् ॥ ५० ॥ ज्ञात्वा च लप्स्यते
सिद्धिं मंत्रस्य कवचस्य च ॥ स मुनिर्ज्ञाततत्त्वार्थः सानकंपोऽभयप्रदः ॥ ५१ ॥ उपदेक्ष्यति चैवैनं तत्त्वज्ञानं मुदाबहम् ॥ श्रीकृष्णचरितं सर्वं नाम
भिर्माथितं यतः ॥ ५२ ॥ कृष्णप्रेमामृतस्तोत्राज्ज्ञास्यतेऽस्यै महामतिः ॥ ततः संसिद्धकवचो राजानं हैहयाधिपम् ॥ ५३ ॥ इत्वा सपुत्रामात्यं च
ससुहृदलवाहनम् ॥ विःसप्तकृत्वो निर्भूपां करिष्यत्यवनीं प्रिय ॥ ५४ ॥ ॥ वासष्ठ उवाच ॥ एवमुक्त्वा मृगो राजन्विरराम मृगी ततः ॥ आत्मनो
मृगभावस्य कारणं ज्ञातवांश्च ह ॥ ५५ ॥ इति ब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृताय उपोद्धातपादे भार्गवचरिते चतुस्त्रिंशत्तमोऽध्यायः
॥ ३४ ॥ ॥ सगर उवाच ॥ मुने परमतत्त्वज्ञ ध्यानज्ञानार्थकोविद ॥ भगवद्भक्तिसंलीनमानसानुग्रहः कृतः ॥ १ ॥ त्वयापि हि महाभाग यतः
शंससि सत्कथाः ॥ श्रुत्वा मृगमुखात्सर्वं भार्गवस्य विचेष्टितम् ॥ २ ॥ भूतं भवद्भविष्यं च नारायणकथान्वितम् ॥ पुनः प्रपच्छ किं नाथ तन्मे
वद सविस्तरम् ॥ ३ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि मृगस्य चरितं महत् ॥ यथा पृष्टं तथा सोऽस्यै वर्णयामास तत्त्ववित
॥ ४ ॥ श्रुत्वा तु चरितं तस्य भार्गवस्य महात्मनः ॥ भूयः प्रपच्छ तं कांतं ज्ञानतत्त्वार्थमादरात् ॥ ५ ॥ ॥ मृग्युवाच ॥ साधुसाधु महाभाग
ज्ञातार्थस्त्वं न संशयः ॥ यदस्य दर्शनात्तोऽद्य जातं ज्ञानमर्तीन्द्रियम् ॥ ६ ॥ अथातश्चात्मनः सर्वं ममापि वद कारणम् ॥ कर्मणा येन संप्राप्ता
गतां तिर्यग्जनिं प्रभो ॥ ७ ॥ इति वाक्यं समाकर्ण्य प्रियायाः स मृगः स्वयम् ॥ वर्णयामास चरितं मृग्याश्चैवात्मनस्तदा ॥ ८ ॥ मृग उवाच ॥ शृणु
प्रिये महाभागे यथाऽऽवां मृगतां गतौ ॥ संसारेऽस्मिन्महाभागे भावोऽस्य भवकारणम् ॥ ९ ॥ जीवस्य सदसद्वां हि कर्मभ्यामागतः स्मृतिम् ॥ पुरा
मभिददेशे तु नानात्रादिसमाकुले ॥ १० ॥ ब्राह्मणानां कले वाहं जातः कौशिकगोत्रिणाम् ॥ ११ ॥ पता मे शिवदत्तोऽभून्नाम्ना शास्त्रविशारदः ॥ १२ ॥
तस्य पुत्रा वयं जाताश्चत्वारो द्विजसत्तमाः ॥ ज्येष्ठो रामोऽनुजस्तस्य धमस्तस्यानुजः पृथुः ॥ १३ ॥ चतुर्थोऽहं प्रिये जातो सुरिरित्यभिविश्रुतः ॥
अपनीय क्रमात्सर्वाञ्छिवदत्तो महायशाः ॥ १४ ॥ वेदानध्यापयामास सांगांश्च सरहस्यकान् ॥ चत्वारोऽपि वयं तत्र वेदाध्ययनतत्पराः ॥ १५ ॥
तस्य पुत्रोऽहं जाता ज्ञानपरायणाः ॥ गत्वाऽऽरुण्यं फलान्यंबुसमित्कुशमृदोऽन्वहम् ॥ १६ ॥ आनीय पित्रे दत्वाय कर्मोऽध्ययनमेव हि ॥
सर्वं तु वयं सर्वे संप्राप्ता पर्वतं वने ॥ १७ ॥ औद्भिदं नाम लोलाक्षि कृतमालातटे स्थितम् ॥ सर्वे स्नात्वा महानद्यामुपसि प्रीतिमानसाः ॥ १८ ॥
दत्ताद्याः कृतजप्याश्च समारूढा नगोत्तमम् ॥ शालस्तमालैः प्रियकैः पनसैः कोविदारकैः ॥ १९ ॥ सरलार्जुनपूगेभ्यः सर्जरैर्नारिकेलैः ॥

म. भा.
उपो.पा.३
अ. ३५

३२

॥१२९॥

जंघुभिः सहकारैश्च कटफलैर्बृंहतीद्रुमैः ॥ १९ ॥ अन्यैर्नानाविधवृक्षः परार्थप्रतिपादकैः ॥ सिग्धच्छायेः समाहृष्टनानापक्षिनिनादितैः ॥ २० ॥ शार्दूल
हरिभिर्मल्लैर्गडकैर्मृगनाभिभिः ॥ गजैरेः शरभाद्यैश्च सेवितं कन्दरागतैः ॥ २१ ॥ मल्लिकापाटलाकुन्दकर्णिकारकदंबकैः ॥ सुगंधिभिर्वृतं चान्यैर्वातोद्भूत
परागीभिः ॥ २२ ॥ नानामणिगणाकीर्णैर्नीलपीतसितारुणैः ॥ शृंगैः समुल्लिखंतं च व्योम कौतुकसंयुतम् ॥ २३ ॥ अत्युच्चपातध्वनिभिर्निर्झरेः कंदरोद्गतैः ॥
गर्भतमिव संसक्तं व्यालाद्यैर्मृगपक्षिभिः ॥ २४ ॥ तत्रातिकौतुकाद्दृष्टव्यो भ्रातरो वयम् ॥ नास्माप्स्यं चात्मनाऽत्मानं विमुक्ताश्च परस्परम् ॥ २५ ॥
एतस्मिन्नंतरे चैका मृगी द्वागात्पिपासिता ॥ निर्झरापातशिरसि पातुकामा जलं प्रिये ॥ २६ ॥ तस्याः पिबंत्यास्तु जलं शार्दूलोऽतिभयंकरः ॥ तत्र
प्राप्तो यदृच्छतो जगृहे तां भयार्दिताम् ॥ २७ ॥ अहं तद्वह्णं पश्यन्भयेन प्रपलायितः ॥ अत्युच्चवत्त्वात्पतितो मृतश्चैणीमनुस्मरन् ॥ २८ ॥ सा
मविष्यं च तथा शृणु भद्रे वदाम्यहम् ॥ २९ ॥ योऽयं वा पृष्ठसंलग्नो व्याधो दूरस्थितोऽभवत् ॥ रामस्यास्य भयात्सोऽपि भक्षितो हरिणाऽपुना ॥ ३० ॥
प्राणांस्त्यक्त्वा विधानेन स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥ आवाभ्यां तु जलं पीतं मध्यमे पुष्करे त्विह ॥ ३१ ॥ संदृष्टो भार्गवश्चार्थं साक्षाद्विष्णुस्वरूप
धृक् ॥ तेनानेकभवोत्पन्नं पातकं नाशमागतम् ॥ ३२ ॥ अगस्त्यदर्शनं लब्ध्वा श्रुत्वा स्तोत्रं गतिप्रदम् ॥ गमिष्यावः शुभोल्लोकान्येषु गत्वा न
शोचति ॥ ३३ ॥ ॥ इत्येवमुक्त्वा स मृगः प्रियायै प्रियदर्शनः ॥ विरराम प्रसन्नात्मा पश्यन्नाममनोतुरः ॥ ३४ ॥ भार्गवः श्रुतवाञ्छिव
मृगोक्तं शिष्यसंयुतः ॥ विस्मितोऽप्युच्च राजेन्द्र गन्तुं कृतमतिस्तथा ॥ ३५ ॥ अकृतव्रणसंयुक्तो द्वागस्त्यस्याश्रमं प्रति ॥ स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा
प्रतस्थे हर्षितो भृशम् ॥ ३६ ॥ रामेण गच्छता मार्गे दृष्टो व्याधो मृतस्तदा ॥ सिद्धस्य संप्रहारेण विस्मितेन महात्मना ॥ ३७ ॥ अध्यर्द्ध
योजनं गत्वा कनिष्ठं पुष्करं प्रति ॥ स्नात्वा माध्याह्निकीं सन्ध्यां चकारातिमुदान्वितः ॥ ३८ ॥ हितं तदात्मनः प्रोक्तं मृगेण स विचारयन् ॥ ताव
त्तत्पृष्ठसंलग्नं मृगयुग्ममुपागतम् ॥ ३९ ॥ पुष्करे तु जलं पीत्वाभिषिन्ध्यात्मतनुं जलैः ॥ पश्यतो भार्गवस्यागादगस्त्याश्रमसंमुखम् ॥ ४० ॥
रामोऽपि सन्ध्यां निर्वर्त्य कुंभजस्याश्रमं ययौ ॥ विपद्भवं पुष्करं तु पश्यमानो महामनाः ॥ ४१ ॥ विष्णोः पदानि नागानां कुण्डं सप्तर्षिसंस्थि
तम् ॥ गत्वोपस्पृश्य शुच्यंभो जगामागस्त्यसंश्रयम् ॥ ४२ ॥ यच्च ब्रह्मसुता राजन्समायाता सरस्वती ॥ त्रीन्संपूरयितुं कुण्डानग्निहोत्रस्य वै विधेः
॥ ४३ ॥ तत्र तीरे शुभं पुण्यं नानामुनिनिषेवितम् ॥ ददर्श महदाश्चर्यं भार्गवः कुंभजाश्रमम् ॥ ४४ ॥ मृगेः सिद्धैः सहगतैः सेवितं शांतमानसैः ॥

म. पु.
॥१३०॥

कुटजेरुनेर्निधिः पारिमर्ध्वेणुदेः ॥ ४६ ॥ स्वदिरासनस्वर्गैः संकुलं बहरीदुमैः ॥ तत्र प्रविश्य वै रामो सकृत्तण्डुलसंयुतः ॥ ४७ ॥ ददर्श मुनि
पासीने कुम्भजं शान्तमानसम् ॥ स्तिमितोदसरः प्रसूयं ध्यायन्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ४८ ॥ कौश्यां वृष्यां मार्गकुप्तिं वसानं पद्मवोटजे ॥ नमाम च
महाराज स्वाभिधानं समुत्तरम् ॥ ४९ ॥ रामोऽस्मि जामदग्न्योऽहं भवंतं द्रुमागतः ॥ तद्विद्धि प्रणिपातेन नमस्ते लोकभावन ॥ ५० ॥ इत्युक्तं
रामं तु वन्द्यीत्य नयने शनैः ॥ दृष्ट्वा स्वागतसुचार्यं तस्मायासनमाविशत् ॥ ५१ ॥ मधुपर्कं समानीय शिष्येण मुनिपुंगवः ॥ ददौ प्रपञ्चं कुशलं
तपसश्च कुलस्य च ॥ ५२ ॥ स पृष्टस्तेन वै रामो चटोद्भवमुवाच ह ॥ भवत्संदर्शनादींशं कुशलं मम सर्वतः ॥ ५३ ॥ किं त्वेकं संशयं जातं
किं विस्वचनानृतैः ॥ मृगयैको मेवा दृष्टो मध्यमे पुष्करे विभो ॥ ५४ ॥ तेनोक्तमखिलं वृत्तं मम भूतमनागतम् ॥ तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्टो भव
त्संभ्रमागतः ॥ ५५ ॥ पाहि मां कृपया नाथ साधयंतं महामनुम् ॥ शिवेन दत्तं कवचं मम साधयतो गुरो ॥ ५६ ॥ कृष्णस्य समतीतं तु
साधकं हि शरच्छतम् ॥ न च सिद्धिमवाप्तोऽहं तन्मे त्वं कृपया वद ॥ ५७ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं प्रश्नं समाकर्ण्य रामस्य सुमहात्मनः ॥
जन्म ज्ञात्वा महाराज मृगोक्तं ज्ञातवान् हृदा ॥ ५८ ॥ मृगं चापि समायातं मृग्या सह निजाश्रमे ॥ श्रोतुं कृष्णामृतं स्तोत्रं सर्वं तत्कारणं मुनिः ॥
मिथार्णोपासनाभासं भार्गवः स्ववचोमृतैः ॥ ५९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गवचरिते पञ्चत्रिंशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ अवगत्य स वै सर्वं कारणं प्रीतमानसः ॥ उवाच भार्गवं राममगस्त्यः कुम्भसंभवः ॥ १ ॥ ॥ अगस्त्य
उवाच ॥ मृगं राम महामागं कथयामि हितं तव ॥ मन्त्रस्य सिद्धिं येन त्वं शीघ्रमेव समाप्नुयाः ॥ २ ॥ भक्तेस्तु लक्षणं ज्ञात्वा त्रिविधाया महा
मते ॥ यो यतो नस्तस्य सिद्धिर्भवति सत्वरम् ॥ ३ ॥ एकदाऽहमनुप्राप्तो नन्तदर्शनकाक्षया ॥ पातालं नागगर्जद्रेः शोभितं परया मुदा ॥ ४ ॥
तत्र दृष्ट्वा महामागं मया सिद्धाः समन्ततः ॥ सनकाद्या नारदश्च गौतमो जाजलिः क्रतुः ॥ ५ ॥ ऋषुर्हसोऽरुणिश्चैव वाल्मीकिः शक्तिरासुरिः ॥
एतेऽन्ये च महसिद्धा ज्ञात्स्यायनमुत्वा द्विज ॥ ६ ॥ उपासत ह्युपासीना ज्ञानार्थं फणिनायकम् ॥ तं नमस्कृत्य नागेन्द्रैः सह सिद्धैर्महात्मभिः
॥ ७ ॥ उपविष्टः कथास्तत्र शृण्वानो वैष्णवीर्मुदा ॥ येयं भूमिर्महाभाग भूतधात्री स्वरूपिणी ॥ ८ ॥ निविष्टा पुणस्तस्याशृण्वन्ती ताः कथाः
सदा ॥ यद्यत्पृच्छति सा भूमिः शेषं साक्षान्महीधरम् ॥ ९ ॥ शृण्वन्ति ऋषयः सर्वे तत्रस्थाः तदनुग्रहात् ॥ मया तत्र श्रुतं वत्स कृष्णप्रेमा
मृतं शुभम् ॥ १० ॥ स्तोत्रं तत्ते प्रवक्ष्यामि यस्यार्थं त्वमिहागतः ॥ वाराहाद्यवताराणां चरितं पापनाशनम् ॥ ११ ॥ सुखदं मोक्षदं चैव ज्ञानविज्ञान

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. ३६

॥१३०॥

कारणम् ॥ श्रुत्वा सर्वं वरा वत्स प्रहृष्टा तं वरावरम् ॥ १२ ॥ उवाच प्रणता भूयो ज्ञातुं कृष्णविचेष्टितम् ॥ धरण्यावाच ॥ अलंकृतं जन्म पुंसां
 मपि नन्दव्रजौकसाम् ॥ १३ ॥ तस्य देवस्य कृष्णस्य लीलाविग्रहधारिणः ॥ जयोपाधिनिधुकानि संति नामान्वनेकशः ॥ १४ ॥ तेषु नामानि
 मुञ्चानि श्रोतुकामा विसदहम् ॥ तत्तानि ब्रूहि भ्रामानि वासुदेवस्य वासुके ॥ १५ ॥ नातः परतरं पुण्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ शेष उवाच ॥ वसुं
 धो वरारोहे जनानामस्ति भुक्तिदम् ॥ १६ ॥ सर्वमंगलमूर्धन्यमणिमाद्यसिद्धिदम् ॥ महापातककोटिघ्नं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १७ ॥ समस्तजपय
 त्वां कलदं पापनाशनम् ॥ मृषु देवि प्रवक्ष्यामि नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥ १८ ॥ सहस्रनाम्नां पुण्यानां त्रिरावृत्त्या तु यत्फलम् ॥ एकावृत्त्या
 तु कृष्णस्य नामैकं तत्प्रयच्छति ॥ १९ ॥ तस्मात्पुण्यतरं चैतत्स्तोत्रं पातकनाशनम् ॥ नाम्नामष्टोत्तरशतस्याहमेव ऋषिः प्रिये ॥ २० ॥ छंदोऽ
 स्तुभक्तो यशोदावत्सलो हरिः ॥ २१ ॥ चतुर्भुजात्तचक्रासिगदाशंखाद्युदायुधः ॥ देवकीनन्दनः श्रीशो नन्दगोपप्रियात्मजः ॥ २२ ॥ श्रीवत्सकौ
 द्वारी बलभद्रप्रियाभुजः ॥ पूतमाजीमिहहरः शकटासुरभंजनः ॥ २३ ॥ नन्दव्रजजनानंदी सच्चिदानंदविग्रहः ॥ नवनीतविलितांगो नवनी
 तनयोजनकः ॥ २४ ॥ नवनीतलवाहरी मुचुकुंदप्रसादकृत् ॥ षोडशस्त्रीसहस्रेशास्त्रिभंगी मधुराकृतिः ॥ २५ ॥ शुकवागमृताब्जोदुर्गो
 विंशे गोविंदो पतिः ॥ वत्सपालनसंचारी धेनुकासुरमर्दनः ॥ २६ ॥ तृणीकृततृणावर्तो यमलार्जुनभंजनः ॥ उत्तालतालभेत्ता च
 विजयसाः पारिजातापहारकः ॥ गोवर्द्धनाचलोद्धर्ता गोपालः सर्वपालकः ॥ २७ ॥ अजो निरंजनः कामजनकः कंजलोचनः ॥ मधुदा
 यः शङ्खधारी परमपूरकः ॥ मुष्टिकासुरपाण्डूभयुद्धविशारदः ॥ २८ ॥ संसारवेरी कंसारिर्गुरारिर्नरकांतकः ॥ अनादिब्रह्मचारी च कृष्णाव्यसनकर्ष
 कः ॥ २९ ॥ शिशुपालसिरस्छेत्ता दुर्मोचनकुलतकृत् ॥ मिदुराक्षरदो विषहृत्पद्मदूर्यकः ॥ ३० ॥ सत्यवानसत्यसंकल्पः सत्यभामारतो जयी ॥
 अर्जुनहर्ता मिथुनीधामुक्तिदायकः ॥ ३१ ॥ जगद्गुरुर्जगन्नाथो वेणुवाद्यविशारदः ॥ वृषभासुरविध्वंसी बकारिर्बाणबाहुकृत् ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिर
 हर्ता भीमार्जुनभंसकः ॥ पार्थसारथिरव्यक्तो गीतामृतमहोदधिः ॥ ३३ ॥ कालीयफणिमांणिक्यरंजितश्रीपदाभुजः ॥ दामोदरो यज्ञभोक्ता दानवै

ब्र. पु.
॥१३१॥

द्रविनाशनः ॥ ३९ ॥ नारायणः परं ब्रह्म पन्नगाशनवाहनः ॥ जलक्रीडासमासक्तगोपीवस्त्रापहारकः ॥ ४० ॥ पुण्यलोकस्तीर्थपादो वेदवेद्यो दयानि-
धिः ॥ सर्वतीर्थात्मकः सर्वग्रहरूपी परात्परः ॥ ४१ ॥ इत्येवं कृष्णदेवस्य नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥ कृष्णेन कृष्णभक्तेन श्रुत्वा गीतामृतं पुरा ॥ ४२ ॥
स्तोत्रं कृष्णप्रियकरं कृतं तस्मान्मया श्रुतम् ॥ कृष्णप्रेमामृतं नाम परमानन्ददायकम् ॥ ४३ ॥ अत्युपद्रवदुःखघ्नं परमायुष्यवर्द्धनम् ॥ दातुं श्रुतं तपस्ती-
र्थं यत्कृतं त्विह जन्मनि ॥ ४४ ॥ पठतां शृण्वतां चैव कोटिकोटिमुणं भवेत् ॥ पुत्रप्रदमपुत्राणामगतीनां गतिप्रदम् ॥ ४५ ॥ धनवाहं दरिद्राणां जयेच्छूनां
जयावहम् ॥ शिश्नानां गोकुलानां च पुष्टिदं पुण्यवर्द्धनम् ॥ ४६ ॥ बालरोगग्रहादीनां शमनं शान्तिकारकम् ॥ अंते कृष्णस्मरणदं भक्तापन्न-
यापहम् ॥ ४७ ॥ असिद्धसाधकं भद्रे जपादिकरमात्मनाम् ॥ कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ॥ ४८ ॥ नाथाय रुक्मिणीशाय नमो वे-
दांतवेदिने ॥ इमं मंत्रं महादेवि जपन्नेव दिवानिशम् ॥ ४९ ॥ सर्वग्रहानुग्रहभावसर्वप्रियतमो भवेत् ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतः सर्वसिद्धिसमृद्धिमान् ॥ ५० ॥
निषेव्य भोगानन्तेऽपि कृष्णसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ एतावदुक्तो भगवान्ननंतो मूर्तिस्तु संकर्षणसंज्ञिता विभोः ॥ ५१ ॥
धराधरोऽलं जगतां धरायै निर्दिश्य भूयो विरराम मानदः ॥ ततस्तु सर्वे सनकादयो ये समास्थितास्तत्परितः कथाहताः ॥ आनन्द-
पूर्णबुद्धिधौ निमग्नाः सभाजयामासुरहीश्वरं तम् ॥ ५२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ नमो नमस्तेऽखिलविश्वभावन प्रपन्नभक्तार्तिहराव्यात्मन् ॥
धराकरायापि कृपार्णवाय शेषाय विश्वप्रभवे नमस्ते ॥ ५३ ॥ कृष्णामृतं नः परिपायितं विभो विधूतपापा भक्ता कृता वयम् ॥ भवादृशा-
दीन्दयालवो विभो समुद्धरन्त्येव निजा निह संनतान् ॥ ५४ ॥ एवं नमस्कृत्य फणीशपादयोर्मनो विधायाखिलकामपूरयोः ॥ प्र-
सादाकान्तस्य सिद्धिदम् ॥ ५५ ॥ इदं राम महाभाग स्तोत्रं परमदुर्लभम् ॥ श्रुतं साक्षाद्भगवतः शेषात्कथयतः कथाः ॥ ५६ ॥ यावन्ति मंत्र-
जालानि स्तोत्राणि कवचानि च ॥ ५७ ॥ त्रैलोक्ये तानि सर्वाणि सिद्धयन्त्येवास्य शीलनात् ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाराज कृष्ण-
प्रेमामृतं स्तवम् ॥ यावद्रथरंसीत्स मुनिस्तावत्स्वर्यानमागतम् ॥ ५९ ॥ चतुर्भिस्सुतेः सिद्धेः कामरूपैर्मनोजवैः ॥ अनुयातमयोत्सृज्य-
स्त्रीपुंसौ हरिणौ तदा ॥ अगस्त्यचरणौ नत्वा समारुरुहतुमुदा ॥ ६० ॥ दिव्यदेहधरो भूत्वा शंखचक्रादिविभूतौ ॥ गतौ च वेणुवं लोकं स-

१ दोर्व मावः ।

म. मा.
उपो.पा. ३
अ. ३६

॥१३१॥

देनमस्कृतम् ॥ पश्यतां सर्वभूतानां भार्गवागस्त्ययोस्तथा ॥ ६१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीयं उपोद्घातपादे भार्गवच-
 रितं पट्टशतमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ दृष्ट्वा परशुरामस्तु तदाश्चर्यं महाद्भुतम् ॥ जगाद सर्ववृत्तांतं मृगयोस्तु यथाश्रुतम् ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वा
 भगवान्साक्षादगस्त्यः कुंभसंभवः ॥ मोदमान उवाचेदं भार्गवं पुरतः स्थितम् ॥ २ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ शृणु राम महाभाग कार्याकार्यविशारद ॥
 हितं वदामि यतोऽद्य तत्कुरुष्व समाहितः ॥ ३ ॥ इतो विदूरे सुमहत्स्थानं विष्णोः सुदुर्लभम् ॥ पदानि यत्र दृश्यन्ते न्यस्तानि सुमहात्मना ॥ ४ ॥ यत्र
 गंगा समुद्रता वामनस्य महात्मनः ॥ पदाग्रात्कमतो लोकास्तद्वलेस्तु विनिग्रहे ॥ ५ ॥ तत्र गत्वा स्तवं चेदं मासमेकमनन्यधीः ॥ पठस्व नियमे
 नैव नियतो नियताशनः ॥ ६ ॥ यत्त्वया क्वचं पूर्वमभ्यस्तं सिद्धिमिच्छता ॥ शत्रूणां निग्रहार्थाय तच्च ते सिद्धिदं भवेत् ॥ ७ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥
 एवमुक्तो ह्यगस्त्येन रामः शत्रुनिवर्हणः ॥ नमस्कृत्य मुनिं शांतं निर्जगामाश्रमाद्वहिः ॥ ८ ॥ पुनस्तेनैव मार्गेण संप्राप्तस्तत्र सत्वरम् ॥ यत्रोत्तरात्प-
 दन्यासान्निर्गता स्वर्णदी नृप ॥ ९ ॥ तत्र वासं प्रकल्प्यासावकृतव्रणसंयुतः ॥ समभ्यस्यत्स्तवं दिव्यं कृष्णप्रेमाभृताभिधम् ॥ १० ॥ नित्यं ब्रज-
 पतेस्तस्य स्तोत्रं तुष्टोऽभवद्भरिः ॥ जगाम दर्शनं तस्य जामदग्न्यस्य भूपते ॥ ११ ॥ चतुर्व्यूहाधिपः साक्षात्कृष्णः कमललोचनः ॥ किरीटनार्कवर्णेन
 कुंडलाभ्यां च राजितः ॥ १२ ॥ कौस्तुभोद्भासितोरस्कः पीतवासा घनप्रभः ॥ मुरलीवादनपरः साक्षान्मोहनरूपधृक् ॥ १३ ॥ तं
 दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय जामदग्न्यो मुदान्वितः ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ तुष्टाव प्रयतो विभुम् ॥ १४ ॥ ॥ परशुराम उवाच ॥ नमो नमः कारणविग्र-
 हाय प्रपन्नपालाय सुरार्तिहारिणे ॥ ब्रह्मेशविष्ण्वद्रसुखस्तुताय नतोऽस्मिः नित्यं परमेश्वराय ॥ १५ ॥ यं वेदवादैर्विविधप्रकारैर्निर्णेतुमीशानसुखा-
 न शक्नुयुः ॥ तं त्वामनिर्देश्यमजं पुराणमनंतमीडे भव मे दयापरः ॥ १६ ॥ यस्त्वेक ईशो निजवाञ्छितप्रदो धत्ते तन्मूलोक्तविहार-
 रणक्षे ॥ नानाविधा देवमनुष्यतिर्यग्यादः सु भूमेर्भरवारणाय ॥ १७ ॥ तं त्वामहं भक्तजनानुरक्तं विरक्तमत्यंतमपीदिरादिषु ॥ स्वयं समक्षं
 व्यभिचारदुष्टचित्तास्वपि प्रेमनिबद्धमानसम् ॥ १८ ॥ यं वै प्रपन्ना असुराः सुरा नराः सकिन्नरास्तिर्यग्योनयोऽपि हि ॥ गताः स्वरूपं
 निखिलं विहाय ते देहव्यपत्यार्थममत्वमीश्वर ॥ १९ ॥ तं देवदेवं भजतामभीप्सितप्रदं निरीहं गुणवर्जितं च ॥ अर्चित्यमव्यक्तमवो-
 चनानां प्राप्तोऽरणं प्रेमनिधानमादरात् ॥ २० ॥ तपन्ति तापैर्विविधैः स्वदेहमन्ये तु यज्ञैर्विविधैर्यजन्ति ॥ स्वप्नेऽपि ते रूपमलौकिकं विभो पश्यन्ति

प्र. पु.
॥१३२॥

नेवार्थमिच्छासनाः ॥ २१ ॥ ये दे त्वदीयं करणं भवप्रमाप्तिर्विष्णुविष्णु विविवत्स्मरन्ति ॥ नमन्ति भक्त्याऽथ समर्चयन्ति वै पर
स्मरन् संसदि कर्षयन्ति ॥ २२ ॥ तेनैकजन्मोऽप्यर्पकमेवमप्रसक्तविष्णु भवतोऽपि ॥ तरन्ति चान्यानपि तारयन्ति हि भवोपवं नाम्ने
सुखा तवेश ॥ २३ ॥ अहं प्रमो कामनिबद्धचित्तो भवंतमार्य विविधप्रवृत्तैः ॥ आराधयं नाथ भवानभिज्ञः किं ते ह विष्णुविष्णुविष्णु लोके
॥ २४ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्येवं जामदग्न्यं तु स्तुवंतं प्रणतं पुरः ॥ उवाचागाधया वाचा मोहयन्निव मायया ॥ २५ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ इत रास
महाभाग सिद्धं ते कार्यमुत्तमम् ॥ कर्मवस्य स्तवस्यापि प्रमावादवधारय ॥ २६ ॥ इत्या तं कार्तवीर्यं हि राजानं दत्तमानसम् ॥ साधयित्वा पितु
र्यैः कुरु निःकृत्रिणां महीम् ॥ २७ ॥ मम चक्रवर्तारो हि कार्तवीर्यो धरातले ॥ कृतकार्यो द्विजश्रेष्ठ तं समापय मानद ॥ २८ ॥ अद्य प्रभृति लोकेऽ
विष्णुविष्णुविष्णु मे भवान् ॥ चरिष्यति यथाकालं कर्ता इतो स्वयं प्रभुः ॥ २९ ॥ चतुर्विंशे युगे वत्स त्रेतायां रघुवंशजः ॥ रामो नाम भविष्यामि
मनुजैः सनातनः ॥ ३० ॥ कौसल्यानंदजनको राज्ञो दशरथादहम् ॥ तदा कौशिकयज्ञं तु साधयित्वा सलक्ष्मणः ॥ ३१ ॥ गमिष्यामि महाभाग
जन्मकस्य पुरं प्रहस्य ॥ तत्रेशाचारं निर्भज्य परिणीय विदेहजाम् ॥ ३२ ॥ तदा यास्यन्नयोध्यां ते हरिष्ये तेज उन्मदम् ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ कृष्ण
समादिश्य जामदग्न्यं तपोनिधिम् ॥ पश्यतोऽतर्दधे तत्र रामस्य सुमहात्मनः ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीमद्वाङ्महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय
अध्याये कृष्णसुभाषितः ॥ ३ ॥ अष्टमस्कन्धसंपुक्तः प्रदीप्ताग्निरिव ज्वलन् ॥ समायातो भार्गवोऽसौ पुरीं माहिष्मतीं प्रति ॥ २ ॥ यत्र पापहरा पुण्या
समीपते ॥ ३ ॥ तत्र किं कर्ष्यते पुण्यं नृणां देवस्वहृदिनाम् ॥ स ह्यहं नर्मदां धूप भार्गवः कुलनंदनः ॥ ५ ॥ नमस्कृत्य सुप्रीतः राज्ञाऽप्युवाच
प्रस्थानायमास कार्पवीर्माहुर्यं प्रति ॥ इत राजा त्वया वाच्योऽयं वचनं तेऽजम् ॥ ८ ॥ न संविदस्त्वया कार्यो वृत्तः कश्चि न कर्ष्यते ॥ यदहं तु
समाश्रित्य जामदग्निसुमि कृपः ॥ १॥ इति स्तव्यं कृतवान्मुद तत्पुत्रो योऽनुमानतः ॥ शीघ्रं निर्गच्छ मंदात्मन्मुदं समाप्य देहि तत् ॥ ११ ॥ याम्नेतत् संपास्य
॥ १२ ॥ अहं कर्तुं त्वरा ॥ कर्ष्येयमुत्तमां राजानं सुखा तस्य वचस्तथा ॥ १३ ॥ शीघ्रमागच्छ भद्रं ते विलेखो मेहं शस्यते ॥ तेनैवमुक्त्वा दत्तस्तं भक्तं

म. मा.
उपो. वा. ३
अ. ३८

॥१३२॥

॥ १२ ॥ रामोदितं वृत्तकलं श्रवणामास संसृजि ॥ स राजानेयवत्सु महाबलपराक्रमः ॥ १३ ॥ पुण्येय युवा नान्यः तदापुनरु-
 च्यते ॥ १४ ॥ कार्तवीर्य उवाच ॥ मया सुजगलेनेय वत्सलेन विदिमी ॥ १५ ॥ जिता प्रसङ्ग भूपालाश्चतुर्गण निजं पुरम् ॥ तद्वलं मयि वृत्तं
 मयि मयापुनः ॥ १६ ॥ वृत्तं विससपीशु दूतं देह्यवृत्तिः ॥ सेनाप्यसं समाहूय प्रोवाच वदतां वत्स ॥ १७ ॥ सख्यं कुरु महामातु सैन्यं मे वीरसैन्यं ॥
 योत्सवेषु मया विद्वान्मा भवत्विति ॥ १८ ॥ स्वयंको महावीरः सेनाप्यसः प्रतापनः ॥ सैन्यं सख्यं विद्यायाः चतुरंगं न्यवेदयत ॥ १९ ॥ सैन्यं
 सख्यं सुखाद्यं कार्तवीर्यो नृपो मुदा ॥ सुतेपनीलं स्वस्थमासुरोद विरापते ॥ २० ॥ तस्य राक्षः समतांशु सामंता मंडलकराः ॥ अनेकास्तैः
 युक्तः परिभाषितस्थिरे ॥ २१ ॥ नामास्तु कोटिशस्तत्र हवस्मदवपतयः ॥ असंख्याता महाराज सैन्यं सामरसप्रिये ॥ २२ ॥ हवस्मि तत्र
 वपतय नानावरासमुद्रवाः ॥ महावीरा महाकन्या नानासुदविरास्वाः ॥ २३ ॥ नानाराजाश्चपुराला नामावाङ्मता नृपाः ॥ नामा
 लंकरसंयुक्ताः मत्ता दानविभूषिताः ॥ २४ ॥ महामात्रकृतोद्देशा भाति नामा हनेकराः ॥ नामाशतिसमुत्पन्ना हयाः पवेमरासः ॥ २५ ॥ पुर्वतो
 भाति भूपाल सादिभिः कृतशिक्षणाः ॥ स्वदनानि सुदीर्घाणि जवनाश्चतुर्गणानि च ॥ २६ ॥ चक्रनिर्घोषयुक्तानि प्रापुण्येचोपमानि च ॥ पदा
 तमस्तु राजते स्वर्गचर्मकरा नृप ॥ २७ ॥ अहपूर्वमहपूर्वमित्यहपूर्वकान्विताः ॥ यदा प्रचलितं सैन्यं कार्तवीर्यार्जुनस्य वै ॥ २८ ॥ तदा प्रच्छादि
 तं व्योम रजसा च विशो दरा ॥ नानावादित्रनिर्घोषैर्हयानां हेषितैस्तथा ॥ २९ ॥ गजानां वृंहितै राजन्व्याप्तं गगनमंडलम् ॥ मार्गे ददर्श राजे
 षो विपरीतानि वृप्ते ॥ ३० ॥ शकुनानि रणे तस्य मृत्युदौत्यकराणि च ॥ मुक्तकेशां छिन्ननासां रुदतां च दिगंबराम् ॥ ३१ ॥ कृष्णवस्त्रपरीधानां व
 नितां स ददर्श ॥ कुचैलं परितं मग्नं नग्नं काषायवाससम् ॥ ३२ ॥ अंगहीनं ददर्शासौ नरं दुःस्थितमानसम् ॥ गोधां च शशकं शल्यं रिक्तकुम्भं
 सपितृपम् ॥ ३३ ॥ कापांसं कच्छपं तैलं लवणं चास्थिखंडकम् ॥ स्वदक्षिणे शृगालं च कुर्वतं भैरवं रवम् ॥ ३४ ॥ रोमिणं पुष्कसं चैव वृषं च
 रणेन वस्तुभिः ॥ दृष्ट्वाप्यप्रययौ मोक्षं कालपाराकृतो ह्यजत ॥ ३५ ॥ नर्मदोस्तस्तीरस्थो ह्यकृतप्रणसंयुतः ॥ वटच्छायासमासीनो रामोपस्थदुपाग
 तम् ॥ ३६ ॥ कार्तवीर्यं नृपकरं सतकोटिकृपावितम् ॥ सहस्राक्षोहिणीयुक्तं दृष्ट्वा हृष्टो बभूव ह ॥ ३७ ॥ अद्य मे सिद्धिमायातं कार्यं विरसमीहि
 तम् ॥ ३८ ॥ अहो नोपेतं जातः कार्तवीर्यो दूपायमः ॥ ३९ ॥ इत्येवमुक्ता चोत्थाय पृथा परशुमायुधम् ॥ व्यजृम्भतोरिमाशाय सिंहः कुड्रो यथा तथा
 ॥ ४० ॥ यदा समुद्यतं रामं सैनिकानां वपाय च ॥ चक्रपिरे भूरां सर्वे मृष्योरिव सतीरिणः ॥ ४१ ॥ स यत्र यत्रानिलरंहसं मृष्युश्चक्षेप रोषेण युतः

न. पु.
॥१३३॥

परश्वधम् ॥ ततस्ततश्छिन्न भुजोरुकंधरा नागा हयाः शूरनरा निपेतुः ॥ ४० ॥ यथा मज्जेदो मदयुक्सेमंततो नालं कर्तुं महामति प्रयासम् ॥ तदेव
रामोपि मनोचिन्तया विमर्दयामास नृपस्य सेनाम् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा तमित्थं प्रहरंतमोजसा समं रणे शस्त्रभृतां वरिष्ठम् ॥ उद्यम्य चापं महदास्थितो
वृहीत्वा धनुषं महोद्यमम् ॥ ४२ ॥ वायव्यमस्रं विदधे रुषाप्लुतो निवास्यन्मंगलवाणवर्षम् ॥ दृष्ट्वा तमावातिमयो महात्मा रामो
तामसम् ॥ ४३ ॥ तस्तंभं तेषां विबलं तदस्रं वायव्यमिष्यस्त्रविधानदशः ॥ रामोपि तत्रातिबलं विदित्वा तं मत्स्यराजं विविधास्रपूगेः ॥ ४४ ॥
किरंतमस्रजो प्रसभं सुमोच नारायणास्रं विधिमन्त्रयुक्तम् ॥ नारायणास्त्रे भृशुणा प्रयुक्ते रामेण राजन्नृपतेर्वधाय ॥ ४५ ॥ दिशस्तु सर्वाः सुभृशं हि
तेजसा प्रजज्वलुर्मत्स्यपतिश्चक्रे ॥ रामस्तु तस्याथ विलक्ष्य कम्पं बाणैश्चतुर्भिर्निजवान वाहान् ॥ ४६ ॥ शरेण चैकेन ध्वजं महात्मा
विच्छेद चापं च शरद्वयेन ॥ बाणेन चैकेन प्रसह्य सारथिं निपात्य भूमौ स्थमार्दयद्भिभिः ॥ ४७ ॥ त्यक्त्वा रथं भूमिगतं च मंगलं परश्वधेनाशु
जवान मुर्दनि ॥ स भिन्नरीषो रुधिरं वमन्मुहुर्मुर्च्छामवाप्याथ भमार च क्षणात् ॥ ४८ ॥ तत्सैन्यमस्त्रेण च संप्रदग्धं विनाशमायादय भस्मसा
क्षणात् ॥ तस्मिन्निपतिते राज्ञि चंद्रवंशसमुद्रवे ॥ ४९ ॥ मंगले नृपतिश्रेष्ठे रामो हर्षमुपागतः ॥ ५० ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यम
भागे तृतीय उपोद्घातपादे भागवतचरिते अष्टमिशतसप्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ मत्स्यराजे निपतिते राजा बुद्धविशारदः ॥ राजेन्द्रान्त्रे
मैत्रेय प्रपते ॥ वर्षतः शरजालानि नानाबुद्धविशारदाः ॥ ३९ ॥ वीराभिर्मानिनः सर्वे हेह्यस्याज्ञया तदा ॥ पिनाकहस्तः स भृशुर्ज्वलदग्निशिखोपमः
॥ ४० ॥ विक्षेप नागपारां च अभिमन्यु शरात्तमम् ॥ तदस्रं मार्गद्विजं क्षितं संग्राममूर्धनि ॥ ४१ ॥ चकर्त मारुडास्त्रेण सोमवतो महाबलः ॥ ततः क्रुद्धो माय
भागो रामः शत्रुविदारणः ॥ ४२ ॥ रुद्रदत्तं शूलेन सोमदत्तं जवान ह ॥ वृहद्रथं च गदया विदर्भ मुष्टिना तथा ॥ ४३ ॥ मेथिलं मुद्रेणैव शतपा
च निषवाधिवम् ॥ आयधं घर्णाघातैरस्रजालेन सैनिकान् ॥ ४४ ॥ निहत्य निखिलां सेनां संहारमिसमीरणे ॥ दुद्राव कार्तवीर्यं च जामदग्नौ
महाबलः ॥ ४५ ॥ दृष्ट्वा तं योद्धुमायांतं राजानोऽन्ये महात्माः ॥ काव्याकार्यविधानज्ञाः पृष्ठे कृत्वा च हेह्यम् ॥ ४६ ॥ रामेण सुप्रयुक्तं दशमं

म. म.
उपो. पा ३
अ. ३९

३

॥१३३॥

१. मत्स्यराजे निपतिते राजा

सौन्दर्यम् ॥ कान्यकुब्जाश्च शतराः सौराष्ट्राज्यतयस्तथा ॥ ११ ॥ चक्रुश्च शरजालानि रामस्य च समंततः ॥ शरजालान्तस्तेषां रामः संग्राममूर्धनि
 ॥ १२ ॥ न चाहस्यत राजेन्द्र तवा स त्वकृतमणः ॥ सस्मार रामचरितं यदुक्तं हरिणेन वै ॥ १३ ॥ कुरालं भार्गवेन्द्रस्य याचमानो हरिं मुनिः ॥ एत
 स्मिन्नेव काले तु रामः राजासक्तो विदः ॥ १४ ॥ विधूय शरजालानि वायव्याक्षेण मंत्रवित् ॥ उदतिघट्टणकोशी नीहारादिव मास्करः ॥ १५ ॥ त्रिरात्रं सम
 रे रामस्तेः सार्धं युयुधे बली ॥ द्वादशाक्षौहिणीस्तत्र विच्छेद लघुविक्रमः ॥ १६ ॥ रम्मास्तम्भवनं यद्वत् परमधवरायुधः ॥ सर्वोस्तान्भूषणैश्च तदी
 यैश्च महाचमूः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा विनिहतां तेन रामेण सुमहात्मना ॥ आजगाम महावीर्यः सुचंद्रः सूर्यवंशजः ॥ १८ ॥ लक्षराजन्यसंयुक्तः ससज्जो
 हिणिमंयुतः ॥ तत्रनेकमहावीरा गर्जतस्तोयदा इव ॥ १९ ॥ कर्षयंतो भुवं राजन् युयुधेभार्गवेण च ॥ तेः प्रयुक्तानि शस्त्राणि महाक्षत्राणि च
 भूपते ॥ २० ॥ क्षणेन नाशयामास भार्गवेन्द्रः प्रतापवान् ॥ कृहीत्वा परशुं दिव्यं कालातकयमोपमम् ॥ २१ ॥ कालयन्सकलां सेनां विच्छेद भूयुन
 दनः ॥ कर्षकस्तु यथा क्षेत्रे पक्वं धान्यं तथा तृणम् ॥ २२ ॥ निशेषयति दात्रेण तथा रामेण तत्कृतम् ॥ लक्षराजन्यसैन्यं तद्दृष्ट्वा रामेण दारितम्य
 ॥ २३ ॥ सुचन्द्रः पृथिवीपालो युयुधे संगरे नृप ॥ तावुमौ तत्र संक्षुब्धौ नानाशस्त्रास्त्रकोविदौ ॥ २४ ॥ युयुधाते महावीरौ मुनीशमृपतीश्वरौ ॥ रा
 मोऽस्मै यानि शस्त्राणि चिक्षेपास्त्राणि चापि हि ॥ २५ ॥ तानि सर्वाणि विच्छेद सुचंद्रो युद्धपंडितः ॥ ततः क्रुद्धो रणे रामः सुचंद्रं पृथिवीधरम्
 ॥ २६ ॥ कृतप्रतिकृताभिज्ञं ज्ञात्वोपस्पृश्य वार्यथ ॥ नारायणास्त्रं विशिखे संदधे चानिवारितम् ॥ २७ ॥ तदस्त्रं शतसूर्याभं क्षितं रामेण धीमता ॥
 दृष्टोत्तीर्य रथात्सद्यः सुचंद्रः प्रणनाम ह ॥ २८ ॥ सर्वोस्त्रपूज्यं तच्चापि नारायणाकिर्निर्मितम् ॥ तमेवं प्रणतं त्यक्त्वा ययौ नारायणांतिकम् ॥ २९ ॥
 विस्मितोऽब्रुत्तदा रामः समरे शत्रुसूदनः ॥ दृष्ट्वा व्यर्थं महास्त्रं तद्द्रुपं स्वस्थं विलोक्य च ॥ ३० ॥ रामः शक्तिं च मुसलं तोमरं पट्टिशं तथा ॥ अदा
 च परशुं कोपश्चिक्षेप नृपमूर्धनि ॥ ३१ ॥ अग्राह तानि सर्वाणि सुचंद्रो लीलयेव हि ॥ चिक्षेप शिवशूलं च रामो नृपतये यदा ॥ ३२ ॥ बभूव पुष्प
 मालां च तच्छूलं नृपतेर्गले ॥ ददर्श च पुरस्तस्य भद्रकालीं जगत्प्रसूम् ॥ ३३ ॥ बहंतौ सुंदमालां च विकटास्यां मयंकरीम् ॥ सिंहस्थां च त्रिनेत्रां
 च त्रिशूलवरधारिणीम् ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा विहाय शास्त्रास्त्रं नमस्कृत्य समैकत ॥ ॥ राम उवाच ॥ नमोस्तु ते शंकरवल्लभायै जगत्सवित्र्यै समलंकृता
 ये ॥ ३५ ॥ नानाविभूषाभिरिमारुगायै प्रपन्नरक्षाविहितोद्यमायै ॥ दक्षप्रसूत्यै हिमवद्रवायै महेश्वरादंगसमास्थितायै ॥ ३६ ॥ काल्यै कलानाथ

म. ५.
॥१३४॥

कलाधराय भक्तप्रियायै सुवनाधिप्रायै ॥ ताराभिधायै शिवतत्प्रायै यमेश्वराभितपादुकायै ॥ ३७ ॥ वराधरायै वरप्रेष्ठिदायै तापत्रयोन्मु-
लनचितनायै ॥ जगद्धितावास्तपुरत्रयायै कालादिकायै त्रिपुराभिधायै ॥ ३८ ॥ समस्ताविद्यासु विलासदायै अमरगन्धै निदितादिदायै ॥
वक्राननाय बहुसौख्यदायै विध्वस्तनानासुदानवायै ॥ ३९ ॥ वराभक्तलंकृतदोर्लतायै समस्तागोर्वाणनमस्कृतायै ॥ पीताम्बरायै पद्मनाभुगायै सुम-
न्दायै शिवसंस्तुतायै ॥ ४० ॥ नागास्यायै नवखण्डकायै नीलाचलामांगलसत्प्रभायै ॥ लघुकर्मायै ललिताभिधायै लेखाधिप्रायै लवणाकरो-
॥ ४१ ॥ लोल्लक्ष्म्यायै लवणजितायै लाक्षास्सालंकृतपत्तजायै ॥ रमाभिधायै रतिसुप्रियायै रोगापहायै रचितालिलायै ॥ ४२ ॥
नमो नमस्ते नमो नमस्ते विलम्बिहारायै ॥ प्रसीद देवेशि मम प्रार्थितं पुरा कृतां बाल्य भद्रकालि ॥ ४३ ॥ सदा च सर्वत्र
जगद्व्यापि नमो नमस्ते ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं स्तुता तदा देवी भद्रकाली तदस्विनी ॥ ४४ ॥ त्वमेव माता च पिता त्वमेव
॥ भद्रकाल्युवाच ॥ कस्य संवत्सराय प्रीतिस्मि तव सांप्रतम् ॥ ४५ ॥ क्वं कस्य मतो यस्त्वया चाभ्यर्चितो हृदि ॥ राम उवाच ॥ मातर्य-
दि यो देवस्त्वया मे भक्तवत्सले ॥ ४६ ॥ तत्सुचंद्रं जये कुदे तवानुग्रहभाजनम् ॥ इति मेमिदितं देवि कुरु प्रीतेन चेत्सदा ॥ ४७ ॥ येन केनाप्यु-
पायेन जनन्यातर्नमोऽस्तु ते ॥ ॥ भद्रकाल्युवाच ॥ आग्नेयास्त्रेण राजेंद्रं सुचंद्रं नय मद्भयम् ॥ ४८ ॥ ममातिप्रियमग्रेव पार्श्वदो मे भक्तवत्सलम् ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्तमाकर्ण्य स मार्गवेदो देव्याः प्रियं कर्तुमथोद्यतोऽपुनः ॥ ४९ ॥ प्राण्णाग्नेय्याचमनं च कृत्वा सुचंद्रमुद्दिश्य च तत्समाधत्ते ॥
॥ ५० ॥ दग्ध्वा वपुर्हृतमयं तदीयं निनाय लोकं परदेवतायाः ॥ ततस्तु रामेण कृतप्रणाम-
सा भक्तवत्सले जगदादिकर्त्री ॥ ५१ ॥ अंतर्हितामृदयं जामदग्न्यस्तस्यो रणे मृगवचाभिकांक्षी ॥ ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते वराधराणे वरप्रेष्ठो-
पनिषत्सु सुचंद्रमुपासने ॥ १ ॥ स रथस्यो महावीर्यः सर्वराजास्रकोविदः ॥ अभिधीत्य रथेन तं वीर्यवान् ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ततः निगम्य सदा मार्गवेदो

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४०

॥१३४॥

महाबलः ॥ शर्वधाम्नहारज समुद्देशत सर्वतः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा तं पुष्कराक्षं तु सुचंद्रतनयं तदा ॥ क्रोधमाहारयामास दिधक्षत्रिव पावकः ॥ ५ ॥
स क्रोधेन समाविष्टो वायव्यं समवाहयत् ॥ ततो जेयः राहुत्पन्ना गतौ नैवाववाह ॥ ६ ॥ ववृषुर्जलधाराभिः प्लावयंतो धरां नृप ॥
पुष्कराक्षो महावीर्यो वायव्याग्रमवाहयत् ॥ ७ ॥ तेन तददर्शनं नीताः सद्य एव बलाहकाः ॥ अथ रामो भृशं क्रुद्धो ब्राह्मं तन्नाभि
संदध ॥ ८ ॥ पुष्कराक्षोऽपि तेनैव विचक्रे महाबलः ॥ ब्रह्मं मोप्याहितं दृष्ट्वा दंडाहत इवोग्नः ॥ ९ ॥ घोरं परशुमादाय निःशस्त्रम्
धावत ॥ रामस्याग्रतस्तत्र पुष्कराक्षो धनुर्वरः ॥ १० ॥ संदधे पंचविगिण्वान्दीप्ताम्यानुरगानिव ॥ एकैकेन च बाणेन हृदि शीघ्रं भुज
द्वये ॥ ११ ॥ शिखायां च क्रमादित्वा तन्तं भृशमातुरम् ॥ स चैवं पीडितो रामः पुष्कराक्षेण संयुगे ॥ १२ ॥ क्षणं स्थित्वा भृशं धावन्परशु
मृद्ध्यपातयत् ॥ शिखामाग्न्य पादांतं पुष्कराक्षं द्विधाऽकरोत् ॥ १३ ॥ पतिते शकले भूमौ तत्कालं पश्यतां नृणाम् ॥ आश्चर्यं सुमहत्पातं
दिवि चैव दिवौकसाम् ॥ १४ ॥ विदार्य रामस्तं क्रोधान्पुष्कराक्षं महाबलम् ॥ तन्मेन्यमदहत्क्रुद्धः पावको विपिनं यथा ॥ १५ ॥ यतो यतो
भाषति भार्गवेद्रो मनोनिर्लजाः प्रहरन्परश्वधम् ॥ ततस्ततो वाजिरथेममानवा निवृत्तगात्राः शतशो निपेतुः ॥ १६ ॥ रामेण तत्रातिबलेन
संगरे निहन्यमानास्तु परश्वधेन ॥ हा तात मातस्त्विति जलपानेना भस्मीभवतुः सुविचारीतास्तदा ॥ १७ ॥ मुहूर्त्तमात्रेण च भार्गवेण तत्पु
ष्कराक्षस्य बलं समग्रम् ॥ अनेकराजन्यकुलं हतेश्वरं हतं नवाक्षोदिणिकं भृशातुरम् ॥ १८ ॥ पतिते पुष्कराक्षे तं कार्तवीर्यार्जुनः स्वयम् ॥
आजगाम महावीर्यः सुवर्णस्थमास्थितः ॥ १९ ॥ नानाशस्त्रसमाकीर्णं नानारत्नपरिच्छदम् ॥ दशनत्वप्रमाणं च शतवाजियुतं नृप
॥ २० ॥ कुत बाहुसहलेण नानाशुभधरेण च ॥ बभौ स्वर्लोकमारोक्ष्यन्देहति सुकृती यथा ॥ २१ ॥ पुत्रास्तस्य महावीर्याः शतं मुह
विशास्वाः ॥ सेनाः संयुक्ता संतस्तुः संग्रामे पितुराज्ञया ॥ २२ ॥ कार्तवीर्यस्तु बलवाज्याम् दृष्ट्वा रणाजिरे ॥ कालोत्कयमप्रसूयं योद्धुं समुप
चक्रमे ॥ २३ ॥ दक्षे पंचशतं बाणान्वधे पंचशतं धनुः ॥ जग्राह भार्गवदस्य समरे जेतुमुद्यतः ॥ २४ ॥ बाणवर्षं चकाराथ रामस्योपरि
भूयते ॥ यथा बलाहको वीरं पर्वतोपरि वर्पति ॥ २५ ॥ बाणवर्षेण तेनाजौ सत्कृतौ मयुनेदनः ॥ जग्राह स्वधनुर्दिव्यं बाणवर्षं तथाऽकरोत्
॥ २६ ॥ बाणवर्षेण संहतो तदा भार्गवेहयो ॥ चक्रतुर्दमकुलं सुकुलं लोमहर्षणम् ॥ २७ ॥ ब्रह्माक्षं च स भूपालः संदधे रणमुद्योनि ॥

न. ५
॥१३५॥

वधाय भागवदस्य पञ्चमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ रामोऽपि वार्युपस्पृश्य ब्राह्मं ब्राह्मण्य सदेव ॥ ततो व्योमि सदा सक्ते द्वे चाप्यसौ नरा
धिप ॥ २९ ॥ वृथा न जगन्प्राप्तिं तेजसा ज्वलनार्कवत् ॥ त्रयो लोकाः सण्णताला दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥ ३० ॥ ज्वलदस्रपुगं तप्ता मेनिस्त्रिऽस्योपसं
रिणा ॥ इति व्यवस्य प्रभुरुग्रतेजा नेत्रद्वयेनाथ तदस्रपुगम् ॥ ३१ ॥ त्वा विधेयाऽथ मयाऽस्य संयमो निवारणीयः परमांशवा
प्रभावेण ततस्तु तस्य ब्रह्मास्त्रमुग्मं विगतप्रभावम् ॥ ३२ ॥ पीत्वातिरामं जगदाकलय्य तस्यै क्षणं ध्यानगतो महात्मा ॥ ध्यान
दम्या महतां महीयान्स्रपुं तथा पालयितुं निहतुम् ॥ ३३ ॥ विमुक्त्यापेक्ष निजं प्रभावं गोपायितुं लोकविधिं चकार ॥ धनुर्द्धरः शूरतमः मह
स्वान्सदग्रणीः संमदि तथ्यवक्ता ॥ ३४ ॥ कलाकलापेषु कृत्वा तन्मो विद्यासु शास्त्रेषु बुधो विधिज्ञः ॥ एवं नृलोके प्रथयन्स्वमावं
सर्वाणि कृत्यानि करोति नित्यम् ॥ ३५ ॥ सर्वे तु लोका विजिगृह्यन्ते तेन रामेण गजन्त्यनिपूढनेन ॥ एवं स रामः प्रथितप्रभावः प्रशा
मयित्वा तु तदस्रपुगम् ॥ ३६ ॥ पुनः प्रवृत्तो निजं प्रकर्तुं रणांगणे हैहयशकंता ॥ तृणाग्नः पत्रियुगं गृहीत्वा पुंस्त्रे निधायाथ धनु
ज्यंकायाम् ॥ ३७ ॥ आलक्ष्य लक्ष्यं नृपदण्डपुग्मं चकत् ब्रह्मणिहन्तृधामः ॥ स कुत्तकणो नृपतिर्महात्मा विनिर्जिताशेषजगत्प्रवीरः ॥ ३८ ॥
मेने निजं वीर्यमिह प्रणष्टुं रामेण भूमीशतिरन्कुतात्मा ॥ क्षणं धगवीशतद्विजयां गतानभावा नृपतेर्विव ॥ ३९ ॥ लेख्येव सच्चित्रकरप्रयुक्ता सुदीन
चित्तस्य विलक्ष्यतेऽग ॥ ततः स राजा निजवीर्यैर्भवं समस्तलोकाधिकतां प्रयातव ॥ ४० ॥ निचित्य पालस्यजयादिलब्धं शोचन्निवासीत्स
जयाभिकांक्षी ॥ दध्यौ पुनर्मीलितलोचनो नृपः दत्तं तमात्रेयकुलपदीपव ॥ ४१ ॥ यस्य प्रभावानुगृहीत आजसा निश्चकाराखिललोकेपालकम् ॥
यदास्य हृदये महानुभावो दत्तः प्रयातो न हि दर्शनं तदा ॥ ४२ ॥ निजोऽपि तस्मात् धरणीपालस्तदा पुनः पुनर्व्यानपथं जगाम ॥ स ध्यायमानोऽपि
न चाजगाम दत्तो मनोगोचरस्य गजन् ॥ ४३ ॥ नृपास्वतः शोचन्त्येव सा जगतागता दुःखं कर्मागते विभुः ॥ एवं यदात्रेस्तनयो महात्मा दृष्टो
न च ध्यानपथे नृपेण ॥ ४४ ॥ तदाऽतिदुःखेन विद्वत्तमः शोचन् मोक्षं कुतोऽप्युपै ॥ न शोकमयं नृपतिं महात्मा रामो जगादाखिलचित्त
दर्शी ॥ ४५ ॥ सा शोकभावं नृपते प्रधाति नृपानुगाति महानुभावः ॥ यदा जगतागतादिमर्गे न एव चाहं तव सादनाय ॥ ४६ ॥ समागतस्त्वं भव

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४०

॥१३५॥

धीरचित्तः संग्रामकाले न विषादचचा ॥ सर्वो हि लोकः स्वकृतं भुनक्ति शुभाशुभं दैवकृतं विपाके ॥ ४८ ॥ अन्योनकोऽप्यस्य शुभाशुभस्य विपर्ययं कर्तुम
 लं नरेश ॥ यतो सुपुण्यं बहुजन्मसंचितं तेनेह दत्तस्य वरार्हपात्रम् ॥ ४९ ॥ जातो भवानद्य तु दुष्कृतस्य फलं प्रभुंस्व त्वमिहार्जितस्य ॥ गुरुर्विम
 त्यापकृतस्त्वया मे यतस्ततः कर्णनिकृंतनं ते ॥ ५० ॥ कृतं मया पश्य हरंतमोजसा वृडामणिं मामपहत्य ते यशः ॥ इत्येवमुक्त्वा स भृगुर्महा
 त्मा नियोज्य बाणं च विकृष्य चापम् ॥ ५१ ॥ चिक्षेप राज्ञः स तु लाघवेन च्छित्त्वा मणिं राममुपाजगाम ॥ तद्दीक्ष्य कर्मास्य मुनेः सुतस्य
 स चार्जुनो हैहयवंशधर्ता ॥ ५२ ॥ समुद्यतो भूषुनरप्युदायुधस्तं हंतुमाजौ द्विजमात्मशत्रुम् ॥ शूलशक्तिगदाचक्रखड्गपट्टिशतोमरैः ॥ ५३ ॥
 नानाप्रहरणैश्चान्यैराजघान द्विजात्मजम् ॥ स रामो लाघवेनैव संप्रक्षितान्यनेन च ॥ ५४ ॥ शूलादीनि चकर्त्तांशु मध्य एव निजाशुगैः ॥ स राजा
 वार्युपस्पृश्य ससर्जग्रेयमुत्तमम् ॥ ५५ ॥ अस्त्रं रामो वारुणेन शमयामास सत्वरम् ॥ गार्धर्वं विदधे राजा वायव्येनार्हं नद्रिभुम् ॥ ५६ ॥ नागास्त्रं
 गारुडेनापि रामश्चिच्छेद भूपते ॥ दत्तेन दत्तं यच्छूलमव्यर्थं मंत्रपूर्वकम् ॥ ५७ ॥ जग्राह समरे राजा भार्गवस्य वधाय च ॥ तच्छूलं शतसूर्याभ
 मनिवार्य सुरासुरैः ॥ ५८ ॥ चिक्षेप राममुद्दिश्य समग्रेण बलेन सः ॥ मूर्ध्नि तद्भगवस्याथ निपपात महीपते ॥ ५९ ॥ तेन शूलप्रहारेण व्यथितो भार्ग
 वस्तदा ॥ मूर्च्छामवाप राजेन्द्र पपात च हरिं स्मरन् ॥ ६० ॥ पतिते भार्गवे तत्र सर्वे देवा भयाकुलाः ॥ समाजग्मुः पुरस्कृत्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥
 ॥ ६१ ॥ शंकरस्तु महाज्ञानी साक्षान्मृत्युंजयः प्रभुः ॥ भार्गवं जीवयामास संजीवन्या स विद्यया ॥ ६२ ॥ रामस्तु चेतनां प्राप्य ददर्श पुरतः सुरान् ॥
 प्रणनाम च राजेन्द्र भक्त्या ब्रह्मादिकांस्तु तान् ॥ ६३ ॥ ते स्तुता भार्गवेन्द्रेण सद्योऽदर्शनमागताः ॥ स रामो वार्युपस्पृश्य जजाप कवचं तु तत्
 ॥ ६४ ॥ उत्थितश्च सुसंरब्धो निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ स्मृत्वा पाशुपतं चास्त्रं शिवदत्तं स भार्गवः ॥ ६५ ॥ सद्यः संहतवांस्तत्तु कार्तवीर्यं महाबलम् ॥
 स राजा दत्तभक्तस्तु विष्णोश्चक्रं सुदर्शनम् ॥ प्रविष्टो भस्मसाक्षात् शरीरं बाहुनंदन ॥ ६६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीये
 उपोद्घातपादे भार्गवचरिते कार्तवीर्यवधो नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ दृष्ट्वा पितुर्वधं घोरं तत्पुत्रास्ते शतं त्वग ॥
 वारयामासुरत्युग्रं भार्गवं स्वबलैः पृथक् ॥ १ ॥ एकैकाक्षीहिणीयुक्ताः सर्वे ते युद्धदुर्मदाः ॥ संग्रामं तुमुलं चक्रुः संख्यास्तु पितुर्वधात् ॥ २ ॥
 रामस्तु दृष्ट्वा तत्पुत्रान्भूराजविशारदान् ॥ परश्वधं समादाय युयुधे तैश्च संगरे ॥ ३ ॥ तां मेनां भगवन्मया दत्ताः ॥

ब्र. पु.
॥१३६॥

ताम् ॥ निजघन त्वरासुखे सुहृत्तदयमात्रतः ॥ ४ ॥ निःशेषितं स्वसैन्यं तु कुठारेणैव लीलया ॥ दृष्ट्वा रामेण ते सर्वे युयुधुर्वीर्यसंमताः ॥ ५ ॥
नामाविधानि दिव्यानि प्रहरन्तो महौजसः ॥ परितो मंडलं चक्रुर्भार्गवस्य महात्मनः ॥ ६ ॥ अथ रामोऽपि बलवांस्तेषां मंडलमध्यगः ॥
विरेजे भगवान्साक्षाद्यथा नाभिस्तु चक्रगा ॥ ७ ॥ नृत्यत्रिवाजौ विरराज रामः शतं पुनस्ते परितो भ्रमन्तः ॥ रेजुश्च गोपी गणमध्यसंस्थः
कुण्डलोः कथा ताः परितो भ्रमन्तः ॥ ८ ॥ तदा तु सर्वे दुहिणप्रधानाः समागताः स्वस्वाभिमानसंस्थाः ॥ समाकिरब्रन्दनमाल्यवर्षैः समन्ततो
राममदीनपरिपु ॥ ९ ॥ यः शस्त्रमादादुदतिष्ठत ध्वनिर्दुर्कारगर्भो दिवमस्पृशन्स वै ॥ तौर्यत्रिकस्येव शरक्षतानि भांतीव यद्वज्रखड्गपाताः ॥ १० ॥
पञ्चमि शस्त्रैः सप्तविंशतां गायांति यद्वत्किल गीतविज्ञाः ॥ एवं प्रवृत्तं नृपयुद्धमण्डलं पश्यन्ति देवा भशविस्मिताक्षाः ॥ ११ ॥ ततस्तु रामोऽपि
पञ्चततः पलायिताः ॥ भूयो वृषास्यो वृषशूरसेनो जयध्वजश्चापि विभिन्नवैर्याः ॥ १२ ॥ एकैकशस्तात्रिजघान वीराञ्छतं तदा
य ॥ पृथग्गतास्ते सुवरीप्सवो नृपा न कोऽपि कास्विददृशे भृशार्तः ॥ १३ ॥ महाभयेनाथ परीतचित्ता हिमाद्रिपादांतरकाननं
सायकस्तत्रनेन सखौ मुदाऽगत्य च नर्मदायाम् ॥ १४ ॥ स्नात्वा नित्यक्रियां कृत्वा संपूज्य वृषभध्वजम् ॥ प्रतस्थे द्रष्टुमुर्वीशं शिवं कैलासवा
सिनम् ॥ १५ ॥ गुरुपत्नीमुमां चापि सुतौ स्कन्दविनायकौ ॥ मनोयायी महात्माऽसावकृतव्रणसंयुतः ॥ १६ ॥ कृतकार्यो मुदा युक्तः कैलासे
प्राप्य तत्क्षणम् ॥ ददर्श तत्र नगरीं महतीमलकाभिधाम् ॥ १७ ॥ नानामणिगणाकीर्णभवनैरुपशोभिताम् ॥ नानारूपधरैर्यज्ञैः शोभितां चित्रमू
कनस्था ॥ तत्र देवांगनाद्यानमुक्तकुङ्कुमर्पिजरम् ॥ १८ ॥ तृषाविरहिताश्चोभः पिवन्ति करिणो मुदा ॥ यत्र संगीतसंनादा श्रूयन्ते तत्रतत्र ह ॥ १९ ॥
गणैर्पसारोभिश्च सततं सहकारिभिः ॥ तां दृष्ट्वा भार्गवो राजन्मुदा परमया युतः ॥ २० ॥ ययौ तदूर्ध्वं शिखरं यत्र शैवपरं गृहम् ॥ ततो ददर्श
राजेंद्रं सिम्बध्वजं महावटम् ॥ २१ ॥ तस्याधस्ताद्वरावासं सुसेव्यं सिद्धसंयुतम् ॥ ददर्श तत्र प्राकारं शतयोजनमंडलम् ॥ २२ ॥ नानारत्नाचितं

१. जातमिन्दुमार्कम् ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४१

॥१३६॥

रत्नं नन्दीश्वरं गणाध्यायम् ॥ नन्दीश्वरं महाकालं रत्नाक्षं विकटोदरम् ॥ २६ ॥ पिंगलाक्षं विशालाक्षं विरूपाक्षं वटोदरम् ॥ मंदारं भैरवं बाणं रुद्रं भैरवं
 ॥ २७ ॥ वीरकं वीरभद्रं च चंडं भृंगं रिटिं मुखम् ॥ सिद्धेन्द्रनाथरुद्रांश्च विद्याधरमहोरगांश्च ॥ २८ ॥ भूतप्रेतापिशाचांश्च कूर्पाडान्महाराक्ष
 ॥ २९ ॥ केवलान्महामोहान् यो गीन्द्रांश्च जटाधरान् ॥ २९ ॥ यक्षकिपुरुषांश्चैव डाकिनीयोगिनीस्तथा ॥ दृष्ट्वा नैवाश्रया तत्र पवित्रोत्प्रेता
 ॥ ३० ॥ दर्शय तत्र भुवनेसवृत्तं शिवमंदिरम् ॥ चतुर्योजनविस्तीर्णं तत्र प्राग्द्वारसंस्थितम् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा वामे कार्तिकेयं दक्षे चैव विनाय
 ॥ ३२ ॥ नमाम भार्गवस्तीक्ष्णं शिवतुल्यभक्तकर्म ॥ ३२ ॥ पार्वत्यम्बरास्तत्र क्षेत्रपालांश्च संस्थिताः ॥ रत्नसिंहासनस्थाश्च रत्नभूषणभूषिताः ॥
 ॥ ३३ ॥ भार्गवं प्रविशन्तं तु संपृच्छन्ति वामंदिरम् ॥ विनायको महाराज क्षणं तिष्ठत्युवाच ह ॥ ३४ ॥ निद्रितो ह्युग्रया युक्तो महादेवोऽधुनेति च ॥
 ॥ ३५ ॥ त्वया सार्द्धं प्रवेक्ष्यामि भ्रातस्तिष्ठान्न संप्रतम् ॥ विनायकवचश्चैवं श्रुत्वा भार्गवमन्दनः ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥ गत्वा ह्यंतःपुरं भ्रातः प्रणम्य जगदीश्वरौ ॥ ३७ ॥ पार्वतीशंकरौ सद्यो यास्यामि
 ॥ ३८ ॥ कार्तिकेयं सुचन्द्रं च संपुत्रवल्गुवक्त्रं ॥ ३८ ॥ अन्ये सहस्रशो भूषाः कंबोजाः पङ्कजाः शक्राः ॥ कान्यकुब्जाः कोशलेशा माया
 ॥ ३९ ॥ निहताः समरे सर्वे मया शंभुप्रसादतः ॥ तमिमं प्रणिपत्यैव यास्यामि स्वगृहं प्रदि ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा भार्गवस्तत्र तस्थौ
 ॥ ४१ ॥ प्रोवाच मधुरं वीर्यं भार्गवं स गणाधिपः ॥ ४१ ॥ ॥ विनायक उवाच ॥ क्षणं तिष्ठ महाभाग दर्शनं ते भविष्यति ॥ अद्य विधेयरो
 ॥ ४२ ॥ स्त्रीपुंसोर्गुण्योस्तात सहैकासनसंस्थयोः ॥ करोति सुखमेवं यो नरकं स ब्रजेद्भुवम् ॥ ४३ ॥ विशेषतस्तु पितरं
 ॥ ४४ ॥ रक्ष्यं सपुत्रासीनं न पश्येदिति निश्चयः ॥ ४४ ॥ कामतोऽकामतो वापि पश्येद्यः सुरतोन्मुखम् ॥ स्त्रीविच्छेदो भवेत्तस्य ध्रुव
 ॥ ४५ ॥ श्रोत्रिणः स्थलं वक्त्रं यः पश्यति परस्मिन् ॥ मातुर्वापि भगिन्या वा दुहितुः स नराधमः ॥ ४६ ॥ भार्गव उवाच ॥ अहो
 ॥ ४७ ॥ भ्रातृणां विनिर्गतं वापि हस्त्यार्यमयबोधितम् ॥ ४७ ॥ कामिनां सुविकाराणामेतच्छास्त्रनिर्देशनम् ॥ निर्विकारस्य च
 ॥ ४८ ॥ यास्याम्यंतःपुरं भ्रातस्त्वय किं तिष्ठ बालक ॥ यथादृष्टं करिष्यामि तत्र यत्समयोचितम् ॥ ४९ ॥ तत्रैव माता
 ॥ ५० ॥ जगतां पितरौ तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वा भार्गवो राजव्रतगैतु समुद्यतः ॥ विनायकस्तदोत्थाय वार
 ॥ ५१ ॥ ततोऽपि ततोऽपि ततोऽपि ततोऽपि ततोऽपि ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा भार्गवो राजव्रतगैतु समुद्यतः ॥ विनायकस्तदोत्थाय वार
 ॥ ५२ ॥ बाहुभ्यां द्वौ समुद्रह

॥१३७॥

म. भा.
उपो.पा. ३
अ. ४२

119394

श्यामो विशङ्खस्यो रत्नकेयूरहारो विद्युद्भासा मकरसदृशो कुण्डले संदधानः ॥ बर्हापीडं मणिगणयुतं विभ्रदीर्षस्मितं तस्यो गोपीनाथो गदि
 तसुमशाः कौस्तुभोद्भासिवत्साः ॥ २० ॥ राधया सहितः श्रीमान् श्रीदात्रा चापराजितः ॥ २१ ॥ मुष्णंस्तेजांसि सर्वेषां स्वरुचा ज्ञान
 वारिधिः ॥ अथैनमागतं दृष्ट्वा शिवः संदृष्टमानसः ॥ २२ ॥ प्रणिपत्य यथान्यायं पूजयामास चागतम् ॥ प्रवेश्याभ्यंतरे वेश्म राधया सहितं
 विष्टुम् ॥ २३ ॥ रत्नसिंहासने रम्ये सदां स न्यवेशयत् ॥ अथ तत्र गता देवी पार्वती तनयान्विता ॥ २४ ॥ ननाम चरणान्प्रभ्वोः पुत्राभ्यां
 सहिता सुदा ॥ अथ रामोऽपि तत्रैव गत्वा नमितकंधरः ॥ २५ ॥ पार्वत्याश्चरणोपति पपाताकुलमानसः ॥ सा यदा नाभ्यनंदत्तं भार्गवं प्रणतं पुरः
 ॥ २६ ॥ तदोवाच जगन्नाथः पार्वती प्रीणयन्गिरा ॥ २७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अथि नगनंदिनि निदितचंद्रमुखि त्वमिमं जमदग्निमु
 तम् ॥ नय निजहस्तसरोजसमर्पितमस्तकमंकमनंतगुणे ॥ २८ ॥ भवभयहारिणि शंभुविहारिणि कल्मषनाशिनि कुंभिगते ॥ तव चरणे
 पतितं सततं कृतकित्खिषमप्यवदेहि वरम् ॥ २९ ॥ शृणु देवि महाभागे वेदोक्तं वचनं मम ॥ यच्छ्रुत्वा हर्षिता नूनं भविष्यासि न संशयः ॥
 विनायकस्ते तनयो महात्मा महतां महान् ॥ ३० ॥ यं कामः क्रोध उद्वेगो भयं नाविशते कदा ॥ वेदस्मृतिपुराणेषु संहितासु च भामिनि ॥ ३१ ॥
 नामान्यस्योपदिष्टानि सुपुण्यानि महात्मभिः ॥ यामि तानि प्रवक्ष्यामि निखिलावहराणि च ॥ ३२ ॥ प्रमथानां गणा ये च नानारूपा महाबलाः ॥
 तेषामीशास्त्वयं यस्माद्गणेशस्तेन कीर्तितः ॥ ३३ ॥ भूतानि च भविष्याणि वर्तमानानि यानि च ॥ ब्रह्मांडान्याखिलान्येव यस्मिँल्लंबो
 हरः स तु ॥ ३४ ॥ यः स्थितो देवयोगेन च्छिन्नं संयोजितं पुनः ॥ गजस्य शिरसा देवि तेन प्रोक्तो गजाननः ॥ ३५ ॥ चतुर्थ्यामुदितश्चंद्रो द
 मिष्ठा शत आतुरः ॥ अनेन विधृतो भाले भालचंद्रस्ततः स्मृतः ॥ ३६ ॥ शतः पुरा सतभिस्तु मुनिभिः संक्षयं गतः ॥ जातवेदा दीपितोभूये
 नासौ सूर्यकर्णकः ॥ ३७ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे पूजितो दिविषद्रणैः ॥ विघ्नं निवारयामास विघ्ननाशस्ततः स्मृतः ॥ ३८ ॥ अद्यायं देवि गमेण कुठारेण
 निपात्य च ॥ दक्षं देवतो भद्रे शोकवन्तः कृतोऽमुना ॥ ३९ ॥ भविष्यत्यथ पर्याये ब्रह्मणो हरवल्लभे ॥ वक्रीभविष्यत्तुंडवाद्रुतुंडः स्मृतो
 बुधेः ॥ ४० ॥ एवं तवास्य पुत्रस्य संति नामानि पार्वति ॥ स्मरणात्पापहारीणि त्रिकालानुगतान्यपि ॥ ४१ ॥ अस्मात्रयोदशीकल्पात्पूर्वं
 स्थिन्दुरापीभवे ॥ ययास्मै तु वरः दत्तः सगर्दिवाग्रपूजने ॥ ४२ ॥ जातकर्मादिसंस्कारे गर्भाधानादिकेऽपि च ॥ यात्रायां च वणिज्यादौ युद्धे देवा
 नने बुधे ॥ ४३ ॥ संकटे काम्यसिद्धयर्थं पूजयेद्यो गजाननम् ॥ तस्य सर्वाणि कार्याणि सिद्धयन्त्येव न संशयः ॥ ४४ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥

ब. पु.
॥१३८॥

इत्युक्तं तु समाकर्ण्य कृष्णेन सुमहात्मना ॥ पार्वती जगतां नाथा विस्मिताऽसीच्छुभानना ॥ ४५ ॥ यदा नैवोत्तरं प्रादात्पार्वती शिवसन्निधौ ॥
तदा राधाऽवकीर्णैः शिवरूपा सनातनी ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीराधोवाच ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चोभावन्योन्याश्रयविग्रही ॥ द्विधा भिन्नौ प्रकाशेते प्रपंचेऽस्मिन्
यथा तथा ॥ ४७ ॥ त्वं चाहमावयोर्देवि भेदो नैवास्ति कश्चन ॥ विष्णुस्त्वमहमेवास्मि शिवो द्विगुणतां गतः ॥ ४८ ॥ शिवस्य हृदये विष्णुर्भवत्या रूप
मास्थितः ॥ मय रूपं समास्थाय विष्णोश्च हृदये शिवः ॥ ४९ ॥ एष रामो महाभागे वैष्णवः शैवतां गतः ॥ गणेशोऽयं शिवः साक्षाद्वैष्णवत्वं
समास्थितः ॥ ५० ॥ एतयोराक्यो प्रबोधापि भेदो न दृश्यते ॥ एवमुक्त्वा तु सा राधा क्रोडे कृत्वा गजाननम् ॥ ५१ ॥ मूर्ध्निपात्राय पस्पर्श
स्वहस्तेन कपोलके ॥ स्पृष्टमात्रे कपोले तु सतं पूर्त्तिमुदागतम् ॥ ५२ ॥ पार्वती सुप्रसन्नाभूदनुनीताऽथ राधया ॥ पादयोः पतितं राममुत्थाप्य
निजपाणिना ॥ ५३ ॥ क्रोडे चकार सुप्रीतां मूर्ध्निपात्राय पार्वती ॥ एवं तयोस्तु सत्कारं दृष्ट्वा रामगणेशयोः ॥ ५४ ॥ कृष्णः स्कंदमुपाकृष्य स्वांके
रेणाभ्यवेष्टायत् ॥ अथ शंभुरपि प्रीतः श्रीदामानमुपस्थितम् ॥ ५५ ॥ स्वोत्संगे स्थापयामास प्रेम्णा सत्कृत्य मानदः ॥ ५६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे
महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घात पादे भार्गवचरिते द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवं सुस्निग्धचित्तेषु तेषु तिष्ठत्सु
॥ २ ॥ राम उवाच ॥ प्रकृतिविकृतिजातं विश्वमेतद्विधातुं मेमं कियन्नुभावं वैभवं तत्प्रमातुम् ॥ अविदिततनुनामाऽभीष्टवस्त्वेकधामाऽभवदथ भव
मात्रा पातु मां पूर्णकामा ॥ ३ ॥ प्रकटितगुणभानं कालसंख्याविधानं सकलभवनिदानं कीर्त्यते यत्प्रधानम् ॥ तदिह निखिलतातः संबभूवो
क्षपातः कृतकृतकनिपातः पातु मामद्य मातः ॥ ४ ॥ दनुजकुलविनाशी लेखपाताविनाशी प्रमथकुलविकाशी सर्वविद्याप्रकाशी ॥ प्रसभ
यितकाशी मङ्गलताखिलाश्रितु विजितपाशी मां सदा वप्सुस्ताशी ॥ ५ ॥ अग्निकटेनिवासी कृष्णसेवाविलासी प्रणतजनविभासी गोपकन्याप्र
दासी ॥ इन्द्रकुलबहुमानो गोपिकेशैकतानो विदितबहुविधानो जायतां कीर्तिहा ना ॥ ६ ॥ प्रभुनियतमना यो नुब्रभक्तान्तरायो हतदुरितनिकायो
ज्ञानदातापरायो ॥ सकुलगुणगरिष्ठो राविकर्क निविष्टो मम कृतमपराधं संतुमर्हस्यगायम् ॥ ७ ॥ या राधा जगदुद्भवस्थितिलयेष्वारा
ध्यायिणी ॥ ८ ॥ यथा मर्मसमुद्भवो ह्यतिविराडयस्यांशुतो विराट् यन्नाभ्यवुरुहोद्भवेन विधिनिर्वातोपदिष्टेन वै ॥ सृष्टं सर्वमिदं चराच

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४३

॥१३८॥

रमयं विश्वं च यद्रोमसु ब्रह्मांडानि विभांति तस्यं जननी शश्वत्प्रसन्नाऽस्तु सा ॥ ९ ॥ प्रयान्येः स चराक्षस्य जगतो व्यापी विशुः सखिदानंदा
 विधुः प्रकटस्थितो विलसति प्रेमांधया राधया ॥ कृष्णः पूर्णतमो ममोपरि दयाकृत्रिणांतरः स्तात्सदा येनाहं सुकृती भवामि च भवाम्यानंद
 लीनांतरः ॥ १० ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ स्तुत्वैवं जामदग्न्यस्तु विरगाम इ तत्परम् ॥ विज्ञातासिलतत्त्वार्थो हृष्टरोमा कृतार्थवत् ॥ ११ ॥ अथो
 वाच प्रसन्नात्मा कृष्णः कमललोचनः ॥ भार्गवं प्रणतं भक्त्या कृपापात्रं पुरस्थितम् ॥ १२ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ सिद्धोऽसि भार्गवेंद्रं त्वं प्रसा
 दान्मम सांप्रतम् ॥ अद्य प्रभृति वत्सास्मिंल्लोके श्रेष्ठतमो भव ॥ १३ ॥ तुभ्यं वरो मया दत्तः पुरा विष्णुपदाश्रमे ॥ तत्सर्वं क्रमतो भाव्यं समा बही
 स्त्वया विभो ॥ १४ ॥ दया विधेया दीनेषु श्रेय उत्तममिच्छता ॥ योगश्च साधनीयो वै शत्रूणां निग्रहस्तथा ॥ १५ ॥ त्वत्समो नास्ति लोके
 ऽस्मिंस्तेजसा च बलेन च ॥ ज्ञानेन यशसा वापि सर्वश्रेष्ठतमो भवान् ॥ १६ ॥ अथ स्वगृहमासाद्य पित्रोः शुश्रूषणं कुरु ॥ तपश्च यथाकालं तेन
 सिद्धिः करस्थिता ॥ १७ ॥ राधोत्संगात्समुत्थाप्य गणेशं राधिकेश्वरः ॥ आलिंग्य गाढं रामेण मैत्रौ तस्य चकार ह ॥ १८ ॥ अथोभावपि संप्रीतौ
 तदा रामगणेश्वरौ ॥ कृष्णाज्ञया महाभागौ बभूवतुरिदम ॥ १९ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी राधा कृष्णप्रिया सती ॥ उभाभ्यां च वरं प्रादात्प्रसन्नास्या
 मुदान्विता ॥ २० ॥ ॥ राधोवाच ॥ सर्वस्य जगतो वंद्यौ दुराधर्षौ प्रियावहौ ॥ मद्भक्तौ च विशेषेण भवंतौ भवतां सुतौ ॥ २१ ॥ भवतोर्नाम
 चोच्चार्य यत्कार्यं यः समारभेत् ॥ सिद्धिं प्रयातु तत्सर्वं मत्प्रसादाद्धि तस्य तु ॥ २२ ॥ अथोवाच जगन्माता भवानी भवकृष्णभा ॥ वत्स राम
 कृष्णयोर्भवयोर्भक्तो भविष्यामीति देहि मे ॥ अभेदेन च पश्यामि कृष्णौ चापि भवौ तथा ॥ २३ ॥ पार्वत्युवाच ॥ एवमस्तु महाभाग भक्तोऽसि
 भवकृष्णयोः ॥ चिरंजीवी भवाशु त्वं प्रसादान्मम सुव्रत ॥ २४ ॥ अथोवाच धराधीशः प्रसन्नस्तमुमापतिः ॥ प्रणतं भार्गवेंद्रं तु वराहं जगदीश्वरः ॥
 ॥ २५ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ रामभक्तोऽसि म वत्स यस्ते दत्तो वरो मया ॥ स भविष्यति कात्सर्येण सत्यमुक्तं न चान्यथा ॥ २६ ॥ अद्यप्रभृति
 लोकेऽस्मिन् भवतो बलवत्तरः ॥ न कोऽपि भवताद्वत्स तेजस्वी च भवत्परः ॥ २७ ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ अथ कृष्णोऽप्यनुज्ञाप्य शिवं च
 नगानंदिनीम् ॥ गोलोकं प्रययौ युक्तः श्रीदाम्ना चापि राधया ॥ २८ ॥ अथ रामोऽपि धर्मात्मा भवानीं च भवं तथा ॥ संपूज्य चाभिवाद्याथ प्रदक्षिणमुपा

ब. पु.
॥१३९॥

कमीत ॥३०॥ यणेऽं कार्तिकेयं च नत्वापृच्छय च भूपते ॥ अकृतव्रणसंयुक्तो निश्चयम् गृहान्तरात् ॥ ३१ ॥ विष्कम्भ्यमाणो रामस्तु नदीपरमुत्तर्गणैः ॥ नम
स्कृतो ययौ राजस्वगृहं परया सुदा ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीमहादे महापुराणे वासुपुत्रेके मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गवचरिते त्रिचत्वारिंशत्तमो
ऽध्यायः ॥३३॥ वसिष्ठ उवाच ॥ राज्ञेयं भूविद्वान्पश्यन्नपदान्वहन् ॥ समाजगाम धर्मात्माऽकृतव्रणसमन्वितः ॥ १ ॥ निलित्युः क्षत्रियाः सर्वे यत्र तत्र
निरीक्ष्य तमाऽवर्जं भार्गवं मार्गे प्रणरसणस्तवराः ॥ २ ॥ अपाससाद् राजेन्द्र रामः स्वपितुराश्रमम् ॥ शांतस्त्वसमाकर्ण वेदध्वनिनिनादितम् ॥ ३ ॥ यत्र
सिंहा मृगा गावो मानवाश्चैव ययौ ॥ समं कर्ति संहृष्टा भयं त्यक्त्वा सुदूरतः ॥ ४ ॥ यत्र धूमं समीक्ष्यैव क्षमिहोत्रसमुद्भवम् ॥ उग्रदंति मयूराश्च नृत्यं
ति च महीपते ॥ ५ ॥ यत्र सप्ततमे काले सूर्यस्याभिसुरवं द्विजैः ॥ जलाञ्जलीन्प्रतिपदिः क्रियते भुजलाविला ॥ ६ ॥ यत्रातिवासीभिर्नित्यं वेदाः
शास्त्राणि संविताः ॥ अभ्यस्यति सुदा सुविद्वान्चर्यते स्थिते ॥ ७ ॥ अथ रामः प्रसन्नात्मा पश्यन्नाश्रमसंपदम् ॥ प्रविवेश शनै राजम्रकृतव्रणसं
युतम् ॥ ८ ॥ अक्षराब्धं नमःशब्दं मोक्षरश्मिर्ज्जात्ययैः ॥ द्विजैश्च साकृत्ते समः पं हर्षमुपागतः ॥ ९ ॥ आश्रमाभ्यन्तरे तत्र संप्रविश्य निजं गृहम् ॥
वपुर्न पितरं रामो जमदग्निं तपोनिधिम् ॥ १० ॥ साक्षाद्भूमिवासीनं निमग्नमुग्रहसमम् ॥ पपात करणोपान्ते द्वाष्टांगालिगितावनिः ॥ ११ ॥ रामोऽहं
तव दासोऽस्मिन् प्रोक्षरमिति भूयते ॥ जमदग््नं पर्यौ पति विविक्तसन्धनान्वहीः ॥ १२ ॥ अथ मातुश्च करणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ उवाच प्रपत्तो
वक्त्रं तयोः संहर्षकारणम् ॥ १३ ॥ ॥ राम उवाच ॥ पितरस्तव प्रभावेन तपसोऽतिदुरासदः ॥ कार्तवीर्यो हतो युद्धे सपुत्रबलवान्नः ॥ १४ ॥
मस्तेऽप्यार्य कृतवान्पुत्रमंत्रिप्रबोधितः ॥ तस्य दण्डो यदा दत्तः प्रसन्नं मुनिभूंगम ॥ १५ ॥ भवन्तं तु नमस्कृत्य गतोऽहं व्रजगौरिकम् ॥ तं नमः
सकृन् विविक्तस्त्वकार्यं प्रत्यवेदयम् ॥ १६ ॥ स मातुश्च भगवन्पुत्रं कृताञ्जलिः ॥ व्रज स्वकार्यसिद्धयर्थं शिवलोकं सप्तातनम् ॥ १७ ॥ श्रुत्वा
हं तद्वक्त्रात् नमस्कृत्य पितामहम् ॥ नतवाण्डिप्रत्यवेदं वे हृदयेनकीर्तय ॥ १८ ॥ प्रविश्य तत्र भगवद्भूम्या सहितः शिवः ॥ नमस्कृत्यो
यमा देवो वीर्यप्रथमदायकः ॥ १९ ॥ तयोः निमित्तः स्त्रीनो कृतान्तो विमिलेवितः ॥ यदा समाहितमिन्द्र स सर्वं श्रुत्वापति ॥ २० ॥ श्रुत्वा
विचार्य तत्सर्वं तयो माह कृतान्विताः ॥ वैदिकमभिजयं माह कर्णः सर्वप्रदिवम् ॥ २१ ॥ तत्पश्यन् तं महाकृत्य पुनर्हं सत्प्राप्तम् ॥ तत्पश्यन्
सोमयित्वा तु रामं वदन्मनसः ॥ २२ ॥ वरार्जुनं निमग्नयो शिवलोकं मुनीनां ॥ तत्पश्यन् तं महाकृत्य पुनर्हं सत्प्राप्तम् ॥ २३ ॥ तं
नमस्कृत्य ययौ प्रविष्टुं वीर्यतोऽभयम् ॥ स मानवेभ्य वक्त्रो पितरान् स्वरयागिभ्यः ॥ २४ ॥ वरयागस्त तदा मायावत्त इत्यथ ॥ यत्र तेन

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४४

३२

॥१३९॥

पितन्तत्र वायुद्वं हन्तव्यं ॥ २६ ॥ सञ्जातपरशुमेवमते जगन्मन्द ॥ स तज्ज्ञात्वा सधृद्वह्मन्मन्दमेव ॥ २७ ॥ कथं च
 यामास पुनश्चानीतवन्ततः ॥ २८ ॥ निन्द्य भित्तिः कुठारे हि मया कृतः ॥ २९ ॥ वृत्तं विवर्तितस्तस्य तदा त्वं उपागतः ॥ पापं त्वं सञ्जात
 तदा कृष्णः समागतः ॥ ३० ॥ अत्र त्वं सञ्जातः सञ्जातः सञ्जातः ॥ ३१ ॥ मत्तं कृष्णो जगन्मन्द त्वं मत्तं विवाय च ॥ ३२ ॥ ततः सञ्जातः सञ्जातः
 पार्वतपरमेष्ठरी ॥ ३३ ॥ अत्र त्वं सञ्जातः सञ्जातः सञ्जातः ॥ ३४ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्त्वा भार्गवो रामो विष्णवे च ॥ ३५ ॥ सञ्जातः सञ्जातः
 वाचेदं रामं सञ्जातवर्णम् ॥ ३६ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ सञ्जातवर्णमिभूतस्त्वं तावद्वोषोपशांतये ॥ प्राचाञ्चितं ततस्तावत्तस्मात्तस्मात्तस्मात्
 ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः प्राह विष्णवे मत्तमता करः ॥ प्राचाञ्चितं तु तद्योग्यं त्वं मे निर्देष्टुमर्हसि ॥ ३८ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ वृत्तं निन्द्य
 कर्षयन्देहमात्मनः ॥ शाक्यगृहस्थस्यो द्रावशाब्दं तपश्चर ॥ ३९ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं मातरं च भृगुद्वहः ॥ सञ्जातः
 तस्मै राजव्रतव्रणसंयुतः ॥ ४० ॥ स गत्वा पर्वतवरं महेन्द्रजिकषेणः ॥ कृत्वाऽऽश्रमपदं तस्मिन्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ॥ ४१ ॥ वृत्तं स्तपोभिर्निन्द्य
 दैवतागच्छैरपि ॥ निन्द्य वर्षाणि तस्मिन्निद्रास्य तस्मिन्महामनाः ॥ ४२ ॥ इति श्रीमद्वाङ्मे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यखण्डे तृतीय उपोद्घातपादोऽष्टमोऽध्यायः
 पञ्चम्याने भार्गवचरिते चतुर्विंशत्यांशतमेऽध्यायः ॥ ४३ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ततः कदाचिद्रूपिने चतुरंगबलान्वितः ॥ वृगयावामाच्यूरः सञ्जातः
 नादेभिः सह ॥ ४४ ॥ ते प्रविश्य तदाश्रमं इत्युक्त्वा बहुविधान्मृगान् ॥ जग्मुस्तृषार्ता मध्याह्ने सरितं नर्मदामनु ॥ ४५ ॥ तत्र ब्राह्मणं च पीत्वा च वारि
 नद्या गतश्रमाः ॥ गच्छन्तो दृष्टुमात्रं समदंशरथाश्रमम् ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वाश्रमपदं गम्य युनीनागच्छतः पथि ॥ कस्येदमिति पञ्चदशभौविकर्मण्यचोदिताः
 ॥ ४७ ॥ ते प्रोचुरतिशयात्मा जमदग्नेमहातपाः ॥ वसत्यस्मिन्सुतो यस्य रामः शस्त्रभृतां कः ॥ ४८ ॥ तच्चक्षुत्वा भीरुपुत्रेण रामनामानुकीर्तनात् ॥
 इत्युक्त्वा ब्रह्मन्तास्ते सञ्जातवर्णं तदाश्रमम् ॥ प्रजकिं प्रयातेषु मुनिवीरेषु सर्वतः ॥ ४९ ॥ तं इत्वाऽस्य शिरो हत्वा निपात्य त्वं निर्देष्टा ॥ ५० ॥
 दुरात्मनः सवलाः स्वर्गं प्रति ॥ ५१ ॥ पुत्रास्तस्य महात्मानो दृष्ट्वा स्वपितरं हतम् ॥ परिवार्य महाराज रुद्रः शोककर्षिताः ॥ ५२ ॥ भर्ता
 निहतं भूमौ पतितं वीक्ष्य रेणुका ॥ पपात मुर्च्छिता सद्यो ललेषानित्यमदेता ॥ ५३ ॥ सा स्वयेतसि संसृक्त्यं शोकपावकदीपिताः ॥ दूरप्रणदसं
 ज्ञातं तव्यः प्राणैर्व्यकुञ्जत ॥ ५४ ॥ अनालपत्न्यां तस्यां तु संज्ञां यातः ॥ तं दृष्ट्वाऽन्यतन्मृद्विद्वत् भूमौ निमग्नः शोकस्तागरे ॥ ५५ ॥ ततस्तपः

श्र. ५.
॥१४०॥

ना येऽन्ये तत्तपोवनवासिनः ॥ संमत्प्रासासयामासुस्तुल्यदुःखाः सुताग्ने ॥ १४ ॥ मत्त्यमाना सुनिर्गन्धोऽप्यन्यथा यथापि ॥ आयक्षुर्व
चसा तेषामग्नौ पित्रोः कलेकरे ॥ १५ ॥ चकुर्वे तदूर्ध्वं वै यत्कर्तव्यमनंतरम् ॥ निर्वृत्तगदः खन पादयमाना दिवानिशम् ॥ १६ ॥ ततः काले गते
रामः समानां द्वादशावधौ ॥ निवृत्तस्तपसः सख्या सहागादाश्रमं पितुः ॥ १७ ॥ अत्र श्रीब्रह्मादे महापुण्ये वायुप्रोक्त मध्यमभागे संगोपास्याने भार्य
वचस्ते पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ स मच्छन्पथि शुश्रूषे सुलेभ्यस्तत्त्वमादितः ॥ तत्र पुत्रव्यवसितं पित्रोः स्वर्गतिमेव च
॥ १ ॥ पितुस्तु जीवहरणं शिरोहरणमेव च ॥ तन्मृतेरेव मरणं श्रुत्वा मातुश्च कथञ्चन ॥ २ ॥ विललाप महाबाहुर्दुःखशोकसमन्वितः ॥ तमथा
श्वासयामास तुल्यदुःखाऽकृतव्रणः ॥ ३ ॥ हेतुभिः शास्त्रनिर्दिष्टैर्वीर्यसामर्थ्यैश्चकैः ॥ युक्तिलौकिकदृष्टान्तिस्तच्छोकं संव्यशामयत् ॥ ४ ॥ सांत्वि
तस्तेन मेधावी धृतिमालंब्य भार्गवः ॥ प्रययौ सहितः सख्या भ्रातृणां तु दिदृक्षथा ॥ ५ ॥ स तान्दृष्ट्वाभिवाद्यैतान्दुःखितान्दुःखकर्षितः ॥
शोकामर्षयुक्तस्तैश्च सह तस्थौ दिनत्रयम् ॥ ६ ॥ ततोऽस्य सुमहान्कायः स्मरतो निवनं पितुः ॥ बभूव सहसा सर्वलोकसंहरणक्षमः ॥ ७ ॥
मातुर्गर्भे कृतां पूर्वं प्रतिज्ञां मन्यसंगरः ॥ दृढीचकार हृदये सर्वशत्रव्योद्यतः ॥ ८ ॥ सत्रवंश्यान्निरोप्य हत्वा तदेहलोहितैः ॥ अरिष्ये
तर्पणं पित्रोरिति निश्चित्य भार्गवः ॥ ९ ॥ भ्रातृणां चैव सर्वेषामाख्यायात्मपभीहितम् ॥ प्रययौ तदनुज्ञातः कृत्वा संस्थां पितुः क्रियाम् ॥ १० ॥
अकृतव्रणसंयुक्तः प्राप्य माहिष्मतीं ततः ॥ तद्वाह्यापवने स्थित्वा सरमारम महोदयम् ॥ ११ ॥ स तस्मै रथचापाद्यं सहसाश्वसमन्वितम् ॥ प्रेष्या
मास रामोयः सर्वसंहननानि च ॥ १२ ॥ गमोऽपि रथमारुह्य सत्रद्वः सशरं वधुः ॥ गृहीत्वा पूरयच्छंखं कुरुक्षेत्रमित्रजित् ॥ १३ ॥ ज्याघोषं च
चक्रोच्चैरोदसी कंफमन्त्रिव ॥ सहसाहोय सारथ्यं चक्र सागथिनां वरः ॥ १४ ॥ रथज्याशंखवत्पुस्तं वधात्पित्रोरमर्षिणः ॥ तस्याभूव
गरी सर्वा संश्रुत्वा च नरदिपाः ॥ १५ ॥ रामं त्वागतमाज्ञाय भवशत्रुकुलान्तकम् ॥ संश्रुत्वाश्चकुरुद्योगं सत्रययः नृपात्मजाः ॥ १६ ॥ अथ पंच
स्थाः शूराः शूरसेनादयो नृप ॥ रामेण योद्धुं सहिता राजभिश्चकुरुद्यमम् ॥ १७ ॥ चतुरंगबलोपेतास्तस्मादत्रियर्षभाः ॥ रामप्रासासयामासुः
पतंगा इव पावकम् ॥ १८ ॥ निवार्य तानापतता रथैर्नैकेन भार्गवः ॥ युयुधे पार्थिवैः सवः समेऽमितविक्रमः ॥ १९ ॥ ततः पुनरयुधैः रामस्य
सह सज्जभिः ॥ जवान यत्र संकुटो सज्जा रातमुदारधीः ॥ २० ॥ ततः स शूरसेनादीन्हत्वा मगलवादाय ॥ अणेन पादप्रासास क्षितौ
सन्निवसंदलय ॥ २१ ॥ ततस्ते भग्नसंकल्पाः हस्तस्वबलवाहकाः ॥ पार्थिवान् नृपतयो दुर्ध्रुवः सर्वतोदिशम् ॥ २२ ॥ एवं विद्राव्य विजयिनि हत्वा

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४६

॥१४०॥

पितृवाथ संयुगे ॥ जवान शतशो राज्ञः शुभं च वराग्निना ॥ २३ ॥ ततः को भवतीति दग्धुकामोऽखिलां पुरीम् ॥ उदैर्यद्गार्गोऽज्म कात्थमि
सदृश्यमभम् ॥ २४ ॥ ज्वालाकडलिताशेषपुराकाङ्क्षालिनीम् ॥ पुनर्मेहस्त्वचनरां म ददाहास्रपावकः ॥ २५ ॥ दद्यमानां पुरीं दृष्ट्वा प्राणत्रा
णपरायणः ॥ जीवनाय जगामाशु कीर्तिहात्रो भयातुः ॥ २६ ॥ अन्त्याग्निना पुरीं सर्वां दग्ध्वा हत्वा च शात्रवान् ॥ प्राशयानोऽखिलान् लोकान्
साक्षात्काल इवांतकः ॥ २७ ॥ अकृतव्रणमयुक्तः महसाहेन चान्वितः ॥ जगाम ग्यघोषेण कंपयन्नैव मोदताम् ॥ २८ ॥ विनिघ्नन् क्षत्रि
ण्यै बद्धदीप्तो धृतव्रतः ॥ २९ ॥ क्षत्रक्षेत्रेषु भूयश्च क्षत्रमुत्पादिनं द्विजैः ॥ निजवान् पुनर्वर्मौ राज्ञः शतमहमरा ॥ ३० ॥ वर्षद्वयेन भूयोऽपि कृत्वा
निःक्षत्रियां महीम् ॥ षट्चतुष्टयवर्षांतं तपस्तेषां पुनश्च सः ॥ ३१ ॥ भूयोऽपि राजन् संबुद्धं क्षत्रमुत्पादिनं द्विजैः ॥ जवान् भूमौ निःशेष साक्षात्काल
मांतकः ॥ ३२ ॥ कालेन तावता भूय समस्तपन्नं तृपात्वयम् ॥ मित्रश्चचार पृथिवीं दर्षेद्रयमनागतम् ॥ ३३ ॥ अलं रामेण राजेन्द्र स्मरता निधनं
विःसप्तकृत्वः पृथिवीं तेन निःक्षत्रिया कृता ॥ ३४ ॥ त्रिसप्तकृत्वा तन्माता यदुरः स्वमतोऽडयत् ॥ तावद्रामेण तस्मात्तु क्षत्रमुत्सादितं भुवि ॥
३५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यखभागे तृतीय उपोद्घातपादे भागवच्चरिते षट्सत्त्वाभिस्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ततो
महातेजाः कुरुक्षेत्रं तपोमयम् ॥ २ ॥ सप्तां पंचकं तत्र खानयित्वा अभद्रहः ॥ सुखाख्यातलोकोने भवे चक्रे समन्ततः ॥ ३ ॥ जवान् तत्र
यथाशास्त्रमतांजिरा ॥ ४ ॥ पितु प्रत्यस्य राजेन्द्र आद्यादिकमशेषतः ॥ ब्राह्मणे एव मातुश्च तत्र चक्रे वर्णात्मिनः ॥ ५ ॥ सर्वं योग्यं तत्र स तु
॥ ६ ॥ मस्यमेतपचकमितं स्थानं त्रैलोक्यविभूतम् ॥ यत्र चक्रे भुवुष्टेष्ट पितृणां कामतः ॥ ७ ॥ तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं
माप्यायितास्तेन यत्र ते पितरोऽखिलाः ॥ ८ ॥ अवापुष्ठां बुद्धिं पितृलोकं च शाश्वतम् ॥ ९ ॥ तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं तत्रैव त्रैलोक्यं

त्र. पु.

॥१४३॥

अथ महापुण्यापवृहतिम् ॥ मर्त्यानां यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १२ ॥ अथैवाप्यासीति प्रकाशं यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १२ ॥
गमनं मर्त्यानामसतामिह ॥ १३ ॥ न लभ्यते महाराज जातु जन्मशक्तिम् ॥ समता ॥ तीर्थं कुक्षेत्रं प्रजापतिः ॥ १४ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १४ ॥
सर्वतीर्थैः स्नातो भवति मानवः ॥ कृतकृत्यस्ततो रामः सम्यक् पूर्णमनोस्यः ॥ १५ ॥ जातं तत्र विदुः ॥ १५ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १५ ॥
संवत्सरस्याति ब्राह्मणैः सहितो वशी ॥ १६ ॥ पितृपिण्डप्रदानाय त्रामदभ्योऽभ्यद्वयाम् ॥ १७ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १७ ॥
ब्राह्मणस्तर्पयामास पितृनुदिश्य सत्कृतान् ॥ शैवं तत्र परं स्थानं चन्द्रपादमिति स्मृतम् ॥ १८ ॥ पितृपिण्डप्रदानाय ॥ १८ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १८ ॥
ननार्चिताः स्वकुलजैर्यथाशक्ति मनागपि ॥ १९ ॥ पितरः पिण्डदानाद्यैः प्राप्स्यन्ति गतिमजयाय ॥ १९ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ १९ ॥
ददौ च विधिवत्पिण्डं पितृभक्तिसमन्वितः ॥ ततस्तात्पितरः सर्वे पितृलोकादुपागमाः ॥ २० ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ २० ॥
संप्रीतिमनसः समेत्य भृगुनन्दनम् ॥ २१ ॥ उचुस्तत्पितरः सर्वेऽष्टश्वा भूत्वा तं विदुः ॥ २१ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ २१ ॥
सुहृन्मम ॥ २२ ॥ अस्मानपि यथान्यथं सम्यक् तर्पितवानसि ॥ अस्माकमक्षयां प्रीतिं तयापि ॥ २३ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ २३ ॥
तु कृतं कर्माभवद्यतः ॥ क्षेप्रस्यास्य ममापेक्ष भक्त्या च तव दर्शनम् ॥ २४ ॥ प्राप्ताः स्म पुजिताः के तु माक्षय्यपत्यमार्गिनः ॥ तस्मात्त्वं वीरहत्या ॥ २४ ॥
दिपापप्रशमनाय हि ॥ २५ ॥ प्रायश्चित्तं यथान्यथं कुरु धर्मं च शाश्वतम् ॥ बवाच्च विनिवर्तस्व प्रविश्याणां प्रतः ॥ २६ ॥ यत्र यातानामेनांसि निखिलानि ॥ २६ ॥
न स्वतंत्रं यतो अगत ॥ तन्निमित्तं तु मरणं पितृस्ते विहितं पुरा ॥ २७ ॥ हंतुं कं कः समर्थः स्याद्विदुः गत्येतुमेव वा ॥ निमित्तमात्रमेव सर्वः ॥ २८ ॥
सर्वस्य चैतयोः ॥ २९ ॥ भुवं कर्मानुद्वेगं ते चेष्टते सर्व एव हि ॥ कालानुवृत्तं बलवान्नुलोको नात्र शयः ॥ ३० ॥ चाचितं भाव भूतानि ॥ ३० ॥
यत्नानां ते विधिं विना ॥ शक्यते कश्च सर्वोपि यतः शक्त्या स्वकर्मकृत ॥ ३१ ॥ शत्रं प्रति ततो गेवं विदुष्यास्मन्प्रियेष्मया ॥ राममाशुहि ॥ ३१ ॥
यत् ते स कलहार्कं परं बलम् ॥ ३२ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ इत्थुकांतर्दधुः सर्वे पितरो भृगुनन्दनम् ॥ न चापि तद्वदः सर्वं प्रतिजग्राह सादरम् ॥ ३३ ॥
यत्नानां ते विधिं विना ॥ शक्यते कश्च सर्वोपि यतः शक्त्या स्वकर्मकृत ॥ ३४ ॥ तस्मिन्स्थित्वा भृगुश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सहितो नृप ॥ तपसे ॥ ३४ ॥
यत्नानां ते विधिं विना ॥ शक्यते कश्च सर्वोपि यतः शक्त्या स्वकर्मकृत ॥ ३५ ॥ सूर्यं सहस्रां च वनःसंहननानि च ॥ पुनरागमसंकेतं कृत्वा प्रास्थाप्यतदा ॥ ३६ ॥ ततः स ॥ ३६ ॥
समीक्ष्य च सान्मनाः ॥ परित्यज्य पृथिवीं तनीं पितृदेवादिपूजकः ॥ ३७ ॥ एवं क्रमेण शुचिर्वा विहारं भृगुनन्दनः ॥ परित्यज्य च सान्मनाः ॥ ३७ ॥

॥१४३॥

लोकवृत्तमनुव्रतः ॥ ३८ ॥ ततः स पर्वतश्रेष्ठं महेंद्रं पुनर्ययत् ॥ जगाम तपसे राजन्वासीभिर्भुजः ॥ ३९ ॥ स तर्म्मभिस्तपसा मुनिभिर्
निपेक्षितः ॥ निवासमात्मनो राजन्कल्पयामास धर्मवित् ॥ ४० ॥ मुनयस्तं तपस्यन्तं सर्वोन्नतिनिवासिनः ॥ दृष्ट्वा तपः स राजन्मुनिकृत
ब्रह्मवाक्विः ॥ ४१ ॥ दृष्टुं श्रुते मुनिगणास्तपस्यासक्तमानसम् ॥ श्रावं कश्मशेषेण कृत्वा शांतिमिवानलम् ॥ ४२ ॥ अत्र ताना
मन्त्राः सुनीन्दिव्यास्तपोमयान् ॥ अध्यादिसमुदाचारैः पूजयामास भगवित् ॥ ४३ ॥ कृतकौशलसंप्रभं सर्वैकाः सुमहोदयः ॥ तेषां तपः च सर्वेषां
सर्वोत्तमम् ॥ विश्वामित्रभरद्वाजमार्कण्डेयादिभिस्तथा ॥ ४४ ॥ तेषामनुमते कृत्वा काश्यपं गुरुमात्मनः ॥ वाजिमेधं ततो राजप्राबदार महाज
नम् ॥ ४५ ॥ तस्याभूत्काश्यपोऽध्वर्युरुद्राता गौतमो मुनिः ॥ विश्वामित्रोऽभवद्भोता रामस्य विदितात्मनः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मत्वमकरोत्तस्य मार्कण्डेयो महा
मुनिः ॥ भरद्वाजमित्रेभ्याद्या वेदवेदांगपात्माः ॥ ४७ ॥ मुनयश्चकुरन्यानि कर्माण्यन्ये यथाक्रमम् ॥ पुत्रैः शिष्यैः प्रशिष्यैश्च सहितो भगवान्भृगुः ॥
यथाम्याम्य कन्यां रूपवतीं महीम् ॥ ४८ ॥ पुराममशतोपेतां समुद्रांबरमालिनीम् ॥ आहूय भृगुशार्दूलः सशैलवनकननाम् ॥ ४९ ॥ काश्यपाय ददौ
सर्वाङ्गो तं शैलमुत्तमम् ॥ आत्मनः सन्निवासार्थं तं रामः पर्यकल्पयत् ॥ ५० ॥ ततः प्रभृति गजेन्द्र पूजयामास शास्त्रतः ॥ हिरण्यरत्नमञ्जराभ्योमजा
मृगनन्दनः ॥ तत्रापि पर्वतको तपश्चर्तुं समारभत् ॥ ५१ ॥ ततस्तं समनुज्ञाय सदस्या ऋत्विजस्तथा ॥ यत्पुर्यथागतं सर्वं मुनयः शंसितवताः ॥ ५२ ॥
मोक्षेषु तेषु भगवानकृतवणसंयुतः ॥ तपो महत्समास्थाय तत्रैव न्यसत्सुखी ॥ ५३ ॥ काश्यपी तु ततो भूमिर्जननाया ह्यनेकराः ॥ सर्वदुःखप्रशान्त्यर्थे
शतदुर्भावं उदाहृतः ॥ यस्मिन्भुते नरः सर्वपातकैर्विप्रमुच्यते ॥ ५४ ॥ प्रभावः कार्त्तवीर्यस्य लोके प्रथिततेजसः ॥ प्रसंगात्कथितः सम्यक्कनातिसं
विप्रविस्तरः ॥ ५५ ॥ एषं प्रभावः स नृपः कार्त्तवीर्योऽभवद्भुवि ॥ न तादृशः पुमात्कभिद्रावी भूतोऽथवा श्रुतः ॥ ५६ ॥ दक्षप्रियादरं क्व मृतिमु
त्तमकृपात् ॥ कश्चिदसौ जगत्प्रसूति रणे रामेण धातितः ॥ ५७ ॥ तस्यैवैवंचक्रः पुत्रः प्रख्यातः सो जगद्विदः ॥ पुत्रस्तस्य कश्चिदसौ जगत्प्रसूति

त्र. पु.
॥१४२॥

जंघोऽभवन्नृप ॥ ६६ ॥ अभूत्तस्यापि पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ॥ तालजंघाभिधा येषां वीतिहोत्रोऽभवत् ॥ ६७ ॥ पुत्रैः सवीतिहोत्रावे
हैहयाद्यैश्च राजभिः ॥ कालं महांतमवसद्धिमाद्रिवनगह्वरे ॥ ६८ ॥ यः पूर्वं रामबाणेन द्रवन्पृष्ठेऽभिताडितः ॥ तालजंघोऽपतद्रमौ मूर्छितो गाढवे
दनः ॥ ६९ ॥ ददर्श वीतिहोत्रस्तं द्रवन्दैववशादिव ॥ स्थमारोप्य वेगेन पलायनपरोऽभवत् ॥ ७० ॥ ते तत्र न्यवसन्सर्वे हिमाद्रौ भयपीडिताः ॥
कृच्छ्रं महांतमासाद्य शाकमूलफलाशनः ॥ ७१ ॥ ततः शान्तिं गते गमे तपस्यासक्तमानसे ॥ जालजंघः स्वकं राज्यं सपुत्रः प्रत्यपद्यत ॥ ७२ ॥
सन्निवेश्य पूर्णं भूयः पूर्ववन्नृपसत्तमः ॥ वसंस्तदा निजं राज्यमपालयदरिदमः ॥ ७३ ॥ सपुत्रः सानुगबलः पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ अभ्याययौ महाराज
तालजंघः पुरं तव ॥ ७४ ॥ चतुरंगबलोपेतः कंपयन्निव मेदिनीम् ॥ रुरोधाभ्येत्य नगरीमयोध्यां स महीपतिः ॥ ७५ ॥ ततो निष्क्रम्य नगरात्फ
ल्मुतंत्रोपि ते पिता ॥ युयुधे तैर्नृपैः सर्वैर्वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ७६ ॥ निहतानेकमातंगतुरंगरथसैनिकः ॥ शत्रुभिर्निर्जितो वृद्धः पलायनपरोऽभवत् ॥
॥ ७७ ॥ त्यक्त्वा स नगरं राज्यं सम्प्राप्तबलवाहनम् ॥ अंतर्वत्न्या च ते मात्रा सहितो वनमाविशत् ॥ ७८ ॥ तत्र चावांश्रमोपांते निवसन्नचिरादिव ॥
शोकामर्षसमाविष्टो वृद्धभावेन च स्वयम् ॥ ७९ ॥ विलोक्यमानो मात्रा ते बाष्पगद्गदकंठया ॥ अनाथ इव राजेंद्र स्वर्गलोकमितो
गतः ॥ ८० ॥ ततस्ते जननी राजन्दुःखशोकसमन्विता ॥ चितामारोपयद्भर्तुं रुदती सा कलेवरम् ॥ ८१ ॥ अनशनादिदुःखेन भर्तुर्व्यसनकर्शि
ता ॥ ८१ ॥ चकाराग्निप्रवेशाय सुदृढां मतिमात्मनः ॥ ८२ ॥ और्वस्तदखिलं श्रुत्वा स्वयमेव महामुनिः ॥ निर्गन्त्य चाश्रमात्तां च वारयन्निदमब्रवीत्
॥ ८३ ॥ न भर्तव्यं त्वया राज्ञि सांप्रतं जठरे तव ॥ पुत्रस्तिष्ठति सर्वेषां प्रवरश्चक्रवर्तिनाम् ॥ ८४ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा माता तव मनस्विनी ॥ विरगम्
मृतेस्तां दुःखिनीः स्वाश्रममानयत् ॥ ततः सा सर्वदुःखानि नियम्य त्वन्मुखांबुजम् ॥ ८५ ॥ दिदृक्षुराश्रमोपांते तस्यैव न्यवसत्सुखम् ॥ सुषाव च
ततः काले सा त्वामौवांश्रमे तदा ॥ ८६ ॥ जातकर्मादिकं सर्वं भवतः सोऽकरोन्मुनिः ॥ औवांश्रमे विवृद्धश्च भवांस्तेनानुकंपितः ॥ ८७ ॥ त्वयैव
विदितं सर्वमतः परमरिदम् ॥ एवं प्रभावो नृपतिः कार्त्तवीर्योभवद्भुवि ॥ ८८ ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेण सर्वलोकेषु विश्रुतः ॥ यद्वंशजैर्जितो युद्धे पिता
ते वनमादिशत् ॥ ८९ ॥ तद्वृत्तांतमशेषेण मया ते समुदीरितम् ॥ एतच्च सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं तव ॥ ९० ॥ समन्वतन्त्रं लोकेषु सर्वलोकफ
लप्रदम् ॥ न ह्यस्य कुर्तुर्नृपतेः पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ ९१ ॥ भवन्त्यभीष्टानि किञ्चिद्दुर्लभा भूदनत्रये ॥ संक्षेपेण मयाख्यातं व्रतं हैहयभूभुजः ॥ जामद
ग्न्यस्य च मुनेः किमन्यत्कथयामि ते ॥ ९२ ॥ जमिनिरुवाच ॥ तव मं सगरे गच्छा कृतांजलिपुटो मुनिम् ॥ ९३ ॥ उवाच भगवन्नेतत्कर्तुमि

म. भा.
उपो.पा.३
अ. ४७

॥१४२॥

चाम्यहं क्रतुम् ॥ सम्यक्तुपदेशेन तत्रानुज्ञां प्रयच्छ मे ॥ ९४ ॥ कर्मणानेन विप्रैः कृतार्थोऽस्मि न संशयः ॥ इत्युक्तस्तेन राज्ञा तु तथे
 त्युक्ता महाशुनिः ॥ ९५ ॥ दीक्षयामास राजानं शास्त्रोक्तेनैव वर्त्मना ॥ स दीक्षितो वसिष्ठेन सगरो राजसत्तमः ॥ ९६ ॥ द्रव्याण्यानीय विधिवत्प्र
 चचार शुभव्रतम् ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं विधिना तेन पार्थिवः ॥ ९७ ॥ समाप्य च यथायोग्यमनुज्ञाय गुरुं ततः ॥ प्रतिज्ञामकरोद्वाजा व्रतमेतद
 व्रतमम् ॥ ९८ ॥ आजीवांतं धरिष्यामि यत्नेनेति महामतिः ॥ अथानुज्ञाप्य राजानं वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ९९ ॥ सन्निवर्त्यानुगच्छंतं प्रजगाम
 निजाश्रमम् ॥ १०० ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे सगरोपाख्याने वसिष्ठगमनं नाम सप्तचत्वारिंशत्तमो
 ध्यातव्यः ॥ ४७ ॥ जैमिनेरुवाच ॥ गते तस्मिन्मुनिवरे सगरो राजसत्तमः ॥ अयोध्यायामधिवसन्पालयामास मेदिनीम् ॥ १ ॥ सर्वसंपद्गोपेतः सर्व
 धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ वयसेव स बालोभूत्कर्मणा वृद्धसंमतः ॥ २ ॥ तथापि न दिवा भुंक्ते शेते वा निशि संस्मरन् ॥ सुदीर्घं निःश्वसित्युष्णमुद्विग्नहृदयोऽ
 निशम् ॥ ३ ॥ श्रुत्वा राजा स्वराज्यं निजगुरुमवजित्यारिभिः संगृहीतं मात्रा सार्द्धं प्रयातं वनमतिगहनं स्वर्गतं तं च तस्मिन् ॥ शोकाविष्टः सरोषं
 सकलरिपुकुलोच्छिद्यते सत्प्रतिज्ञाश्रके सद्यः प्रतिज्ञां परिभवमनलं सोढुमिक्ष्वाकुवंश्यः ॥ ४ ॥ स कदाचिन्महीपालः कृतकौतुकमंगलः ॥ रिपुं जेतुं
 मनश्चक्रे दिशश्च सकलाः क्रमात् ॥ ५ ॥ अनेकरथसाहसैर्गजाश्वरथसैनिकैः ॥ सर्वतः संवृतो राजा निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥ ६ ॥ शत्रून् दहतुं प्रतस्थे
 निजबलनिबहेनोत्पतद्भिस्तुरंगैर्नानासत्त्वोर्मिजालाकुलजलधिनिभेनाथ षाडंगिकेन ॥ मत्तैर्मातंगयूथैः सकुलगिरिकुलेनैव भ्रमंडलेन श्वेतच्छत्रध्वजौ
 चैरपि शशिसुकराभातस्त्रेनैव सार्द्धम् ॥ ७ ॥ तस्याग्रेसरसैन्ययूथचरणप्रक्षुण्णशैलोच्चयसोदापूरितनिम्नभागमवनीपालस्य संयास्यतः ॥ प्रत्येकं चतुरंग
 सैन्यनिकरप्रसोदसंभृतभूरेणुप्रावृतिरुत्थली समभवद्भूमिस्तु तत्रानिशम् ॥ ८ ॥ निम्नन्द्भाननेकान्द्रिपतुरगयूथसंभिन्नवीरान्सद्यः शोभां दधानोऽ
 सुरनिकरचमूर्निम्नतश्चन्द्रमौलिः ॥ दूरादेवाभिर्शंसन्नरिनगरनिरोधेषु कर्माभिर्बले तेषां शीघ्रापयानक्षणमभिदिशति प्राणिधैर्यं विधत्ते ॥ ९ ॥ विजिगीषु
 दिशो राजा राज्ञो यस्याभियास्यति ॥ १० ॥ विषयं स नृपस्तस्य सद्यः प्रणतिमेध्यति ॥ विजित्य नृपतन्सर्वान्कृत्वा च स्वपदानुगान् ॥ ११ ॥
 संकेतगामिनः कांश्चित्कृत्वा राज्ये न्यवर्तत ॥ एवं स विसरन्दिक्षु दक्षिणाभिमुखो नृपः ॥ १२ ॥ स्मरन्पूर्वकृतं वैरं हैहयानभ्यवर्तत ॥ ततस्तस्य
 नृपैः सार्द्धं समग्रयकुंजरैः ॥ १३ ॥ बभूव हैहयैर्वैरैः संग्रामो रोमहर्षणः ॥ राज्ञां यत्र सहस्राणि स बलानि महाहवे ॥ १४ ॥ निजघान
 महाबाहुः संकुन्दः कोसलेधरः ॥ जित्वा हैहयभूपालान्भङ्गा दग्ध्वा च तत्पुरीम् ॥ १५ ॥ निःशेषान्यामकरोद्द्वैरांतकरणो नृपः ॥ समग्रबलसंमर्द

ब. पु.
॥१४३॥

प्रमृष्टशेषभूतलः ॥ १६ ॥ देहयानामशेषं तु चक्रे सज्यं स्वःसमम् ॥ राज्यं पूर्णं चाप्यहम् भूतेश्वरः ॥ १७ ॥ रामानो हतभूयिष्ठा व्यद-
 वंत समंततः ॥ अभिदुत्य नृपास्तास्तु द्रवमाणान्महीपतिः ॥ १८ ॥ जवान सानुमान्मत्तः प्रजाः कुब्ज इवांतकः ॥ ततस्तान्प्रति सक्रोधः
 सगरः समरेऽरिह ॥ १९ ॥ मुमोचस्त्रं महारौद्रं भार्गवं रिपुभीषणम् ॥ तेनोत्सृष्टातिरौद्रप्रियुवनमयदप्रस्तुद्रागंवालादं दहमानावशतनु
 ततयस्ते नृपाः सद्य एव ॥ वाय्वस्त्रावृत्तधूमोद्गमपटलतमोमुष्टदृष्टिप्रसारा भ्रेमूर्धपृष्ठलोठदुलतमरजोगूढमात्रा मुहूर्तम् ॥ २० ॥ आग्ने
 मुक्तकेशा विस्पष्टोन्मत्तभावान्भृशतरमनुकर्षत्यग्रतः शात्रवाणाम् ॥ २१ ॥ विजित्य देहयान्सर्वान्समरे सगरो क्ली ॥ संक्षुब्धसागराकारः
 कांबोजानभ्यवर्त्तत ॥ २२ ॥ नानावादित्रयोपाहतपटहरवाकर्णनध्वस्तधैर्याः सद्यःसंत्यक्तराज्यस्वबलपुरपुरंभी समूहा विमुढाः ॥
 रिपवः केचित्प्रतापानलज्वालामुष्टदृशो विसृज्य वसन्ति राज्यं च पुत्रादिभिः ॥ द्विदसैन्यैः समभिद्रुता वनमुवं संप्राप्य तत्रापि तेऽस्तैमित्यं
 समुपगता गिरिगुहासुप्तोत्थितेन द्विषः ॥ २४ ॥ तालजंघानिहत्याजौ राजा स बलवाहनान् ॥ क्रमेण नाशयामास तद्राज्यमरिकर्षणः ॥ २५ ॥
 संवशो भीता हतशिष्टाः समंततः ॥ २७ ॥ युष्माभिर्यस्य राज्यं बहुभिर्गृह्यतं तस्य पुत्रोऽधुनाऽहं हन्तुं वः संप्रतिहं प्रसभमुपगतो वैरुनिर्वातने
 पी ॥ इत्युच्चैः श्रावयाणो युधि निजचरितं वेरिभिर्नागवीर्यः शत्रैर्विध्वंसितेजाः सगरनरपतिः स्मारयामास शूषः ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वा राजवर्य सकल
 स्त्रिपुकुलप्रक्षयोपात्तदीक्षं भीताः स्त्रीबालपूव शरणमभिययुः स्वसुसंस्वणाय ॥ इक्ष्वाकुणां वसिष्ठं कुलामुरुमभितः सप्त राज्ञां कलेषु प्रख्याताः
 संप्रसृताः नृपवररिपवः पारदाः पस्वमाणाः ॥ २९ ॥ वसिष्ठमाश्रमोपाते वसंतमृषिभिर्वृतम् ॥ उपगम्यश्रुवन्सर्वे कृतांजलिपुटा नृपाः ॥
 ॥ ३० ॥ शरणं भव नो ब्रह्मन्नातानामभयैणिणाम् ॥ सगगास्त्राग्निनिर्दग्धशरीराणां मुमूर्षताम् ॥ ३१ ॥ स हंत्यस्मानशेषेण वैरांतकरणोन्मुखः ॥
 तस्माद्भयादि निष्कांता क्यं जीवितकांक्षिणः ॥ ३२ ॥ विभिन्नज्यभोगादिस्वदारावत्स्वबांधवः ॥ केवलं प्राणरक्षार्थं त्वां त्वयं शरणं गताः ॥ ३३ ॥
 न ह्यशेषेऽस्ति पुत्रांशके सौख्येन बलेन वा ॥ यस्तं निर्वर्त्तयत्वास्मान्पालयेन्महतो भयात् ॥ ३४ ॥ त्वं किलार्कान्वयभुवं राज्ञां कुलगुरु

म. भा.
उपो.पा. ३
अ. ४८

३

॥१४३॥

॥ तत्राह जैमिनिः स्वयं भावश्च तादृशः ॥ ३५ ॥ तेनायं सगरोऽन्वयः सुरुगैरवधारितः ॥ भस्मिदेरां नान्येति वेदमिव यदीदृशः ॥ ३६ ॥ त्वं
 सुवर्णिता मत्ता लोकनां च गुरुर्विश्वे ॥ तस्मादस्मान्महाभाग परितुष्टं त्वमर्हसि ॥ ३७ ॥ ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा व
 सानुवर्णकः ॥ ३८ ॥ चिरं निरूप्य मनसा तान्विलोक्य च सादरम् ॥ उन्नीय च नैर्वाचा मा मेहेति महामतिः ॥ ३९ ॥ अथावोचन्म
 वसिष्ठः सममवनिपालप्रतिज्ञानिवृत्त्यै ॥ गत्वा तं राजवर्यं स्वयमथ शनकैः सांत्वयित्वा यथावत्सप्राणानामरीणामपमनविधावभ्यनुज्ञां
 वस्यसे ॥ ४० ॥ सकोधोऽपि महीपतिर्गुरुवचः संभावयंस्तानरीन्धमस्य स्वकलोचितस्य च तथा वेषस्य संत्यागतः ॥ श्रौतस्मार्त्तविभिन्नक
 र्मनिस्तान्पिश्व दूरोऽद्वितान्सासूक्तेवलमत्यजन्मृतसमानेकैकशः पार्थिवान् ॥ ४१ ॥ अर्द्धमुंडाच्छकांश्चक्रे पल्हवान् श्मश्रुधारिणः ॥
 पयमानिमतश्मश्रुत्कांषोजांश्चिबुकान्वितान् ॥ ४२ ॥ एवं विरूपानन्यांश्च स चकार नृपान्वयान् ॥ वेदोक्तकर्मनिर्मुक्तान्विश्वैश्च परिवर्जि
 तान् ॥ ४३ ॥ कृत्वा संस्थाप्य समये जीवतस्तान्व्यसर्जयत् ॥ ततस्ते रिपवस्तस्य त्यक्तस्वाचारलक्षणाः ॥ ४४ ॥ आत्यतां समनुप्राप्ताः सर्ववर्ण
 तादृशः सद्य एव त्यक्तस्वाचारवेषा गिरिमहनगुहाद्याश्रयाः संवभूवुः ॥ एता अद्यापि सद्भिः सततमवमता ज्ञातव्योऽसत्प्रवृत्त्या वर्तते
 दुष्टपक्षे जगती नरपतेः पालकतः प्रतिज्ञाम् ॥ ४५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे सगरोपाख्याने सगर
 उपाख्ये विदग्धमभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ ततो विदर्भराट् तस्मै स्वसुतां प्रीतिपूर्वकम् ॥ केशिन्याख्यामनुपमामनुरूपां न्यवेदयत् ॥ २ ॥ स तस्या राज
 तादृशे विभिन्नद्विस्त्रासिकम् ॥ शुभे मुहूर्ते केशिन्याः पाणिं जग्राह भूमिपः ॥ ३ ॥ स्थित्वा दिनानि कतिचिद्द्वे तस्यातिसत्कृतः ॥ विदर्भराज्ञा
 वस्यसे ततो गंहं प्रचक्रे ॥ ४ ॥ अनुज्ञातस्ततस्तेन पारिवर्हेश सत्कृतः ॥ निष्क्रम्य तत्पुराद्राजा शूरसेनानुपेयिवान् ॥ ५ ॥ संभावितस्ततश्चैव
 वस्यसे मांसोदरेः ॥ धनोऽपि स्तर्पितस्तैश्च मधुराया विनिर्ययी ॥ ६ ॥ एवं स सगरो राजा विजित्य वसुधामिमाम् ॥ करैश्च स नृपान्सर्वांश्चक्रे

म. पु.
॥१४४॥

संकेतगानपि ॥ ७ ॥ ततोऽनुमान्य नृपतीन्निजराज्याय सानुगान् ॥ अनुजज्ञे नरपतिः समस्ताननुयायिनः ॥ ८ ॥ ततो बलेन महता स्कंधावारसं
मन्वितः ॥ शनैरपीडयन्देशान्स्वराज्यमुपजग्मिवान् ॥ ९ ॥ सम्भाव्यमानश्च मुहुरुपदाभिरनेकशः ॥ नानाजनपदैस्तूर्णमयोध्यां समुपागमत् ॥ १० ॥
तदागमनमाज्ञाय नागरः सकलो जनः ॥ नगरीं तामलंचक्रे महोत्सवसमुत्सुकः ॥ ११ ॥ ततः सा नगरी सर्वा कृतकौतुकमंगला ॥ सितसंमृष्टभू
भागा पूर्णकुंभशतावृता ॥ १२ ॥ समुच्छ्रितध्वजशता पताकाभिरलंकृता ॥ सर्वत्रागरुधूपान् विचित्रकुसुमोज्ज्वला ॥ १३ ॥ सद्भवतोरणोत्तुंगगोपुरा
इलभूषिता ॥ प्रसूनलाजवर्षैश्च स्वलंकृतमहापथा ॥ १४ ॥ महोत्सवसमायुक्ता प्रतिगृहमभूत्पुरी ॥ संपूजिताशेषवास्तुदेवतागृहमालिनी ॥ १५ ॥ दिक्
चक्रजयिनो गजः संदर्शनमुदान्वितः ॥ पौरजनपदैर्हृष्टः सर्वतः समलंकृतः ॥ १६ ॥ ततः प्रकृतयः सर्वे तथान्तःपुरवासिनः ॥ वारकांताकदंबैश्च नग
भूरेणा ॥ नानावादित्रसंघेषमिश्रेण मधुरेण च ॥ १७ ॥ सत्कृत्य तान्यथायोगं सहितस्तेर्मुदान्वितैः ॥ आनंदयन्प्रजाः सर्वाः प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥
॥ २० ॥ वेदवोषैः सुमधुरैर्ब्राह्मणैरभिनंदितः ॥ संस्तूयमानः सुभृशं सूतमागवर्षादिभिः ॥ २१ ॥ जयशब्दैश्च परितो नानाजनपदेरितैः ॥ कलताल
खोन्मिश्रवीणावेणुतलस्वनैः ॥ २२ ॥ गायत्रिर्गायकजनैर्नृत्याद्रिर्गणिकाजनैः ॥ अर्वायमानो विलसच्छ्रेतच्छत्रावराजितः ॥ २३ ॥ विकीर्यमाणः
परितः सल्लाजकुसुमोत्करैः ॥ पुरीमयोध्यामविशन्स्वपुरीमिव वामवः ॥ २४ ॥ दृष्टिपूतेन गंधेन ब्राह्मणानां च वर्त्मना ॥ जगाम मध्येनगरं गृहं
श्रीमदलंकृतम् ॥ २५ ॥ अवरुह्य ततो यानाद्गार्याभ्यां सहितो मुदा ॥ प्रविवेश गृहं मातुर्हृष्टपुष्टजनायुतम् ॥ २६ ॥ पर्यंकस्थामुपागम्य मातरं विनया
न्वितः ॥ तत्पादौ संस्पृशन्मूर्ध्ना प्रणाममकरोत्तदा ॥ २७ ॥ साभिनंद्य तमाशीर्भिर्हर्षगद्गदया गिरा ॥ ससंभ्रमं समुत्थाय पर्यव्वजत चात्मजम् ॥ २८ ॥
सहर्षं बहुधाशीर्भिरभ्यनंददुभे सुखे ॥ स तां संभाव्य कथया तत्र स्थित्वा चिरादिव ॥ २९ ॥ अनुज्ञातस्तया गजा निश्चक्राम तदालया
त् ॥ ततः सानुचरो राजा श्वेतव्यजनवीजितः ॥ ३० ॥ सुरराज इव श्रीमान्सभां समगमच्छतैः ॥ संप्रविश्य सभां दिव्यामनेकनृपसेविताम् ॥ ३१ ॥
नत्वा गुरुजनं सर्वमाशीर्भिश्चाभिनंदितः ॥ सिंहासने शुभे दिव्ये निषसाद नरेश्वरः ॥ ३२ ॥ संसेव्यमानश्च नृपैर्नानाजनपदेशैः ॥ नानाविधाः कथाः
कुर्वन्स तत्र नृपसत्तमः ॥ ३३ ॥ संप्रीयमाणः सुतगसुखात् सदा बंधुभिः ॥ प्रतिज्ञां पालयित्वैवं जितदिक्कमंडलो नृपः ॥ ३४ ॥ अन्व
तिष्ठद्यथान्यायमर्थत्रयमुदारधीः ॥ स्वप्रभावजितारोवैरिदिक्कमंडलाधिपः ॥ ३५ ॥ एकातपत्रां पृथिवीमन्वशासद्वेषो यथा ॥ स्वर्यातस्य

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ४९

॥१४४॥

पितुं पूर्वं अभिभावकमर्पितः ॥ ३६ ॥ तं यां प्रतिज्ञामाहृतस्तां सम्यक्पार्ष्ण्यं च ॥ सप्तद्वीपाविवनगरायायतनमालिनीम् ॥ ३७ ॥ जित्वा
 शत्रुशोभं बालमाहृतं मेदिनीम् ॥ ३८ ॥ अथ वचनं ॥ काले च शत्रुः प्रवृत्तः ॥ ३९ ॥ अभ्यनुज्ञाय तं ॥ ४० ॥ द्रष्टुमिच्छे जेष्ठा ॥
 नमस्तर्मात्प्रदुर्भुतां सुनिर्मां वनेषु ॥ ४१ ॥ अथ वचनं ॥ ४२ ॥ तं वचनं ॥ ४३ ॥ अथ वचनं ॥ ४४ ॥ अथ वचनं ॥ ४५ ॥ अथ वचनं ॥ ४६ ॥
 अथ वचनं ॥ ४७ ॥ अथ वचनं ॥ ४८ ॥ अथ वचनं ॥ ४९ ॥ अथ वचनं ॥ ५० ॥ अथ वचनं ॥ ५१ ॥ अथ वचनं ॥ ५२ ॥ अथ वचनं ॥ ५३ ॥
 अथ वचनं ॥ ५४ ॥ अथ वचनं ॥ ५५ ॥ अथ वचनं ॥ ५६ ॥ अथ वचनं ॥ ५७ ॥ अथ वचनं ॥ ५८ ॥ अथ वचनं ॥ ५९ ॥ अथ वचनं ॥ ६० ॥
 अथ वचनं ॥ ६१ ॥ अथ वचनं ॥ ६२ ॥ अथ वचनं ॥ ६३ ॥ अथ वचनं ॥ ६४ ॥ अथ वचनं ॥ ६५ ॥ अथ वचनं ॥ ६६ ॥ अथ वचनं ॥ ६७ ॥
 अथ वचनं ॥ ६८ ॥ अथ वचनं ॥ ६९ ॥ अथ वचनं ॥ ७० ॥ अथ वचनं ॥ ७१ ॥ अथ वचनं ॥ ७२ ॥ अथ वचनं ॥ ७३ ॥ अथ वचनं ॥ ७४ ॥
 अथ वचनं ॥ ७५ ॥ अथ वचनं ॥ ७६ ॥ अथ वचनं ॥ ७७ ॥ अथ वचनं ॥ ७८ ॥ अथ वचनं ॥ ७९ ॥ अथ वचनं ॥ ८० ॥ अथ वचनं ॥ ८१ ॥
 अथ वचनं ॥ ८२ ॥ अथ वचनं ॥ ८३ ॥ अथ वचनं ॥ ८४ ॥ अथ वचनं ॥ ८५ ॥ अथ वचनं ॥ ८६ ॥ अथ वचनं ॥ ८७ ॥ अथ वचनं ॥ ८८ ॥
 अथ वचनं ॥ ८९ ॥ अथ वचनं ॥ ९० ॥ अथ वचनं ॥ ९१ ॥ अथ वचनं ॥ ९२ ॥ अथ वचनं ॥ ९३ ॥ अथ वचनं ॥ ९४ ॥ अथ वचनं ॥ ९५ ॥
 अथ वचनं ॥ ९६ ॥ अथ वचनं ॥ ९७ ॥ अथ वचनं ॥ ९८ ॥ अथ वचनं ॥ ९९ ॥ अथ वचनं ॥ १०० ॥

ब्र. पु.
॥१४५॥

माणो यथाकामं सह ताभ्यां पुरेऽवसत् ॥ अन्येषां भुवि राज्ञां तु राजशब्दो न चाप्यभूत् ॥ ६३ ॥ गुणेन चाभवत्तस्य सगरस्य महात्मनः ॥
अल्पेऽपि धर्मः सततं यथा भवति मानसे ॥ ६४ ॥ राज्ञस्तन्म्यार्थकामौ तु न तथा विपुलावपि ॥ अलुब्धमानसोऽर्थं च भेजे धर्ममपीडयन् ॥ ६५ ॥
॥ ६६ ॥ नदर्थमेव राजेन्द्र कामं चापीडयंस्तयोः ॥ ६६ ॥ इति श्रोत्रह्नाडि महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे सगरादिम्विजयो
नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एवं स राजा विधिवत्पालयामास मेदिनीम् ॥ सप्तद्वीपवतीं सम्यक्संसाक्षाद्धर्म इवापर ॥ १ ॥
ब्राह्मणादींस्तथा वर्णान्स्वेस्त्वे धर्मे पृथक्पृथक् ॥ स्थापयित्वा यथान्यायं ररक्षव्याहतेन्द्रिय ॥ २ ॥ प्रजाश्च सर्ववर्णेषु यथाश्रेष्ठानुवर्तिनः ॥ वर्णश्च
वानुलोम्येन तद्वर्णेषु च क्रमात् ॥ ३ ॥ न सति स्थविरे बालं मृग्युरभ्युपगच्छति ॥ सर्ववर्णेषु भूपाले महीं तस्मिन्प्रशमति ॥ ४ ॥ स्फीतान्यपत्न्या
घानि तदा राष्ट्राणि कृत्स्नशः ॥ तेष्वसंख्या जनपदाश्चातुर्वर्ण्यजनावृताः ॥ ५ ॥ ते चामंख्यगृहग्रामगतोपेता विभागशः ॥ देशाश्चावामभूयिष्ठा नृप
तस्मिन्प्रशासति ॥ ६ ॥ अनाश्रमी द्विजः कांश्चन बभूव तदा भुवि ॥ प्रजानां सर्ववर्णेषु प्राग्भा ॥ तददायिनः ॥ ७ ॥ स्वाचितान्येव कर्माणि प्राग्भा
ते च मानवाः ॥ पुरुषार्थोपपन्नानि कर्माणि च तदा नृणाम् ॥ ८ ॥ महोत्सवममुद्युक्ताः पुरग्रामव्रजाकराः ॥ अन्योन्याप्रियकामाश्च राजभक्तिसमन्विता
॥ ९ ॥ न निदितोभिशस्तो वा दरिद्रे व्याधितोऽपि वा ॥ प्रजासु कांश्चिल्लुब्धो वा कृपणो वाऽपि नाभवत् ॥ १० ॥ जना परगणप्रोता स्वसंपर्काभिर
क्षिणः ॥ गुरुषु प्रणता नित्यं सद्विद्याव्यसनादृताः ॥ ११ ॥ परापवादभीताश्च स्वदाग्गतयोऽतिशम ॥ निमगात्स्वलभ्यसर्गविन्ता ॥ शयनन्पराः ॥ १२ ॥
आस्तिकाः सर्वशोऽभूवन् प्रजान्तस्मिन्प्रशम्यति ॥ एवं सुवाङ्मनये स्वप्रतापाजितां वृत्तिम् ॥ १३ ॥ क्रतवश्च महाभाग यथाकालानुवर्तिनः ॥
शालिभूयिष्ठसस्याख्या सदैव सकला महा ॥ १४ ॥ वभूव नृपशार्दूले तस्मिन् राज्याने शासति ॥ १५ ॥ यस्याष्टादशमंडलाधिपतिभिः सखाय
मभ्यागतैः प्रख्यातोरुपगक्रमेनृपशतैर्मूर्द्धाभिर्षिक्तैः पृथक् ॥ संविष्टैर्मणिविष्टरुषु निनगामभ्याम्यमानाऽमरैः ॥ शक्रस्यैव विराजते दिवि
सभा रत्नप्रभोद्भासिता ॥ १६ ॥ संकेताविषयांस्तान्यपगमाः सर्वेऽपि सोपायनाः कृत्वा सैन्यनिवेशनात् ॥ पवित्रं सुवर्णं सुवस्त्रं पवित्रं
वाः ॥ द्रष्टुं कांक्षितराजकाः सवनया विज्ञापयन्ता मुहुर्दृष्ट्वेव नरेश्वराय सुचिरं वत्स्यन्तमंतःपुरं ॥ १७ ॥ नमस्त्रंदमुहुश्चक्षुःश्रीनामतिवरा
णात् ॥ किर्णाकृतौ विराजते चरणौ नम्य भुजः ॥ १८ ॥ सेवान्नरैर्द्रौवविनिकीर्णैः समंततः ॥ रत्नैर्भाति सभा तस्य गृहा सौम्यवी यथा ॥ १९ ॥

१ पत्न्योः ।

म. भा.
उपो. पा. ३
५०

॥१४५॥

एवं स राजा यमेण भानुवशागेखम्पि ॥ अनन्यभासनामुमन्वशाभ्यर्चय ॥ २० ॥ इत्थं पालयतः पृथ्वीं सगरस्य मर्हापतेः ॥
 न चापपात मुत्र पुत्रद्वालोकनजंमिता ॥ २१ ॥ पिता ता इति ताऽन्यथं चित्तमात्रं नैकधा ॥ अहो कष्टमपुत्राज्जहमस्मिन्वशे ध्रुवं तु यत् ॥ २२ ॥
 प्रयांति नूनमस्माकं पितरः पिंडविप्रवम् ॥ निरयादपि सत्पुत्रे संजाते पितरः किल ॥ २३ ॥ प्रीत्या प्रयांति तद्देहं जातकत्रयिष्यान्मुका ॥ महता
 सुकृतेनापि संप्राप्तस्य दिवं किल ॥ २४ ॥ अपुत्रस्यामराः स्वर्गे द्वारं नोद्घाटयन्ति हि ॥ पिता तु लोकमुभयोः स्वलोकं नान्यत्रामहा ॥ २५ ॥
 जेष्यांति किल सत्पुत्रे जाते वंशद्वयेऽपि च ॥ अनपत्यतयाज्जहं तु पुत्रिणां या भवेद्वनिः ॥ २६ ॥ न नां प्राप्स्यामि वै कृतं पुद्गलभतया विमा ॥
 पदादौद्रात्किलाभिन्नमृद्धं राज्यमखंडितम् ॥ २७ ॥ मम यत्तदपुण्यस्य याति निष्फलतामिह ॥ इदं मत्पूर्वजैरेव सिंहासनमधिष्ठितम् ॥ २८ ॥ अपु
 त्रत्वेन राज्यं च पराधीनत्वमेष्यति ॥ तस्मादौर्वाश्रममहं गत्वा ते मुनिपुंगवम् ॥ २९ ॥ प्रसादयिष्ये पुत्रार्थं भार्याभ्यां सहितोऽधुना
 गत्वा तस्मै त्वपुत्रत्वं विनिवेद्य महात्मने ॥ ३० ॥ स यद्वक्ष्यति तत्सर्वं कर्तव्यं नात्र मशयः ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा सगरो राजसत्तमः ॥ ३१ ॥
 इत्येष कृत्यविद्राजन्गंतुमौर्वाश्रमं प्रति ॥ स मन्त्रिप्रवरे राज्यं प्रतिष्ठाप्य ततो वनम् ॥ ३२ ॥ प्रययौ ग्धमारुह्य भार्याभ्यां सहितो मुदा ॥ जगाम
 रथघोषेण मेघनादातिशंकिभिः ॥ ३३ ॥ स्तब्धेक्षणैर्लक्ष्यमाणो मार्गोपांतं शिखंडिभिः ॥ प्रियाभ्यां दर्शयन्नाजन्सागरांस्तिमितेशणान् ॥ ३४ ॥
 क्षणमूर्ध्वमुखान्सद्यः पलायनपरान्पुनः ॥ वृक्षान्पुष्पफलोपतान्विलोक्य मुदिनोऽभवत् ॥ ३५ ॥ अम्लानकुसुमैः स्वादुफलैः शाद्वलधूमिकैः ॥
 सुस्रिग्धपल्लवच्छायैरभितः संभृतं नगैः ॥ ३६ ॥ वृताग्रपल्लवास्वादन्निग्धकंठयिकाग्वैः ॥ आचामेराग्रजनकेम्बुषु सर्वतोदिशम् ॥ ३७ ॥ सर्वतु
 गणान्वितम् ॥ ३८ ॥ गायद्विद्याधरवधूगीतिकासुमनोहरम् ॥ संचरत्किन्नरीद्विद्विराजद्वनगह्वरम् ॥ ३९ ॥ हंससारसचक्राह्वकाण्डवशुकादिभिः ॥ सुस्व
 रैरावृतोपातिः सरोभिः परिवारितम् ॥ ४० ॥ सरःस्वंबुजकडारकुमुदोत्पलराशिषु ॥ शनैःपरिवहन्मंदमारुतापूर्णदिङ्मुखम् ॥ ४१ ॥ एवंविधगुणो
 पेतमाधिगाह्य तपोवनम् ॥ गच्छन्नथेनाथ नृपः प्रहर्षं परमं ययौ ॥ ४२ ॥ उपशांताशयः सोऽथ मंत्राभ्याममंडलम् ॥ भार्याभ्यां सहितः श्रीमान्वा
 हाद्वरुरोह वै ॥ ४३ ॥ धुर्यान्विश्रामयेत्युक्त्वा यंतारमवनीपतिः ॥ आससादाश्रमोपांतं महयेऽपि यतः ॥ ४४ ॥ स श्रुत्वा मुनिशिष्येभ्यः कृत
 नित्यक्रियादरम् ॥ मुनिं द्रष्टुं विनीतात्मा प्रविवेशाश्रमं तदा ॥ ४५ ॥ मुनिमध्ये समासीनमृषिर्वदः समन्वितम् ॥ ननाम शिष्या राजा भार्याभ्यां

ब. पु.
५६॥

नानि मुदा ॥ ५७ ॥ हृतप्रणवे नृपतिभूषितैः प्रह्लादचन ॥ उपाविशति श्रेष्ठा ॥ ५८ ॥ अर्धेणाद्या
मान सम्यक्पूजयित्वा महामुनिः ॥ आतिथ्येन च वन्द्येन समार्यं तमतोभयत् ॥ ५९ ॥ अयत्तिर्योपदिश्रान्तं प्रगम्यासीनश्चतः ॥
राजानमवनीदौर्वः शनैश्चक्षुरं वचः ॥ ६० ॥ कक्षलं ननु न राज्यं भावेप्याभ्यन्तरेषु च ॥ अयं नमभ सकलाः प्रजास्त्वं परिरक्षसि ॥ ६१ ॥
अपि जेतुं त्रिवर्गं त्वमुपासी सम्यग्गोदसे ॥ फलंति हि बुष्णास्तुभ्यं त्वया सम्यक्प्रचोदितः ॥ ६२ ॥ दिष्ट्या त्वया जितः सर्वं त्वया
नृपसत्तम ॥ दिष्ट्या च सकलं राज्यं त्वया धर्मेण रक्ष्यते ॥ ६३ ॥ धर्म एव स्थितियर्थं देवां नान्यत्र विभुषः ॥ न तं ज्ञातं किं धर्मः
स्वयं येनाभिरक्षितः ॥ ६४ ॥ पूर्वमेवाहमर्थोपं विजित्य सकलां महीम् ॥ सबलो नगरीं प्राप कुम्भदो भवानिने ॥ ६५ ॥ राज्ञां तु प्रवरो धर्मो
व्याप्रमर्शजालनम् ॥ अस्ति क्षुभितो पुनर् नैवेह परत्र च ॥ ६६ ॥ न भवात्राज्यभ्रं पश्यत्ययं मर्दतिकम् ॥ भायोऽप्या सहितो राजन्समाकतोऽ
स्ति म यद ॥ ६७ ॥ ॥ अस्तिनेरुवाच ॥ स्वयमुक्तम् मुनिना समो राजसत्तम ॥ हृतालिङ्गो भूत्वा महत्तं यत्नं वचः ॥ ६८ ॥
रतिश्रीद्वष्टाडे महापराणं वायुज्ज्वलं मध्यममागं नृप ॥ उपाडातपादे मगरम्ये पाशमगमनं यत्नं पातराशौ ज्ञाय ॥ ६९ ॥
रुम्न उवाच ॥ कुशलं मम सर्वत्र महर्षे नात्र नशयः ॥ यम्य मे त्वन्नुप्यता राम तर्जवन्तः ॥ ७० ॥ यस्तथा
रिषितः पूर्वमस्त्रे शस्त्रे च संभितः ॥ सोऽहं कथयथाक्तः स्यां सकलविनिर्धे ॥ ७१ ॥ त्वं मे युगं सुहृदेयं वंशुर्मित्रं च
केवलम् ॥ न ह्यन्यमभि नान्यन्नि स्मर्यो पितरं च मे ॥ ७२ ॥ त्वयोपदिष्टेनास्त्रेण सत्तमं वनं प्रया ॥ विजिता यदुन जरा शक्तिः सा तपसस्तव
॥ ७३ ॥ तवसा त्वं जगन्मयं पुनःसि पापार्तिः ॥ ७४ ॥ नष्टं सहस्रंमपि च शक्रोऽप्येव न नशयः ॥ ७५ ॥ नृपतिनयस्तामन्याः पावसायस्य
ते ॥ ७६ ॥ नस्य म्देशाऽपि इन्दुनं विम्बययद ॥ ७७ ॥ परं त्विषामनं बाल्यादुनेत्यनृपोनृपः ॥ तव यमं मरिचकं न तव योने ॥ ७८ ॥
ययत्यत्रातिविसंभात् कुशाज्ये हरिणी स्तनम् ॥ कर्णेन मगन्तुमां गदकं दूयनं कृत् ॥ ७९ ॥ यममूकं हरिणो हृत्वा त्वयं यता ॥ न ज्ञाता त्वरा
पमावामे त्वेव पुष्पाति लठिभृत् ॥ ८० ॥ गतं हृतमनुहृत्य सिंहो यत्सादिः यमम् ॥ अविशोऽनुमं च प्रजापतेकत्र विभुषः ॥ ८१ ॥ तं वसुधैव कुमा
जरीमयुःशायययः ॥ बुक्कमुक्त्यादिल्लाम्भर्षुणमा ॥ ८२ ॥ त्वया त्वं गपता गानो त्वं न ज्ञातव्यम् ॥ अत्र सहजं वै दिष्टा भूमीमुपागताः
॥ ८३ ॥ एवंविधा तपसां कलौ विस्मयदायिनी ॥ न कापि ज्ञाते प्रह्लादचनं तुमि दुर्लभा ॥ ८४ ॥ तदं तु त्वयमस्त्रेन विजितं वसुधानि

म. भा
उपो. पा. २
५६

५६

म. भा

माम् ॥ रिपुभिः सह विप्रपै स्वराज्यं समुपागतः ॥ १४ ॥ वश्यामात्यस्त्रिदशैः अपि यथायोग्यं तादरः ॥ त्वयोपादिष्टमार्गेण सम्यग्राज्यमपालयम् ॥ १५ ॥
 एव प्रवर्तमानस्य मम राज्येऽवतिष्ठतः ॥ भवद्विदंशा संजाता सोपेक्षा मृगुपुंगव ॥ १६ ॥ किं त्वद्य माय पर्याप्तमनपत्यतयैव मे ॥ पितृपिंडप्रदानेन सह
 संरक्षणं भुवः ॥ १७ ॥ तदिदं दुःखमत्यर्थमनिवार्य मनोगतम् ॥ नान्योऽपहर्ता लोकेऽस्मिन् ममेति त्वामुपागतः ॥ १८ ॥ इत्युक्तः सगरेणाथ स्थित्वा
 सौतर्जनाः क्षणम् ॥ उवाच भगवानौर्वः सनिदेशमिदं वचः ॥ १९ ॥ नियम्य सह भागोभ्यां कृत्वा कालमिहावत ॥ अवाप्स्यति ततोऽभीष्टं भवान्नात्र
 विचारणा ॥ २० ॥ स च तत्रावसत्प्रतिस्तच्छुश्रूषणायणः ॥ पक्षिभ्यां सह धर्मोत्सा भक्तियुक्तश्चिह्नं तदा ॥ २१ ॥ राजपत्न्यौ च ते तस्य सर्वकालमतं
 दिते ॥ मुनेरतनुतां प्रीतिं विनयाधारभक्तिभिः ॥ २२ ॥ भक्त्या शुश्रूषया चैव तयोस्तुष्टा महामुनिः ॥ राजपत्न्यौ समाहूय इदं वचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 भवत्यौ वरमस्मत्तो व्रियतां काममर्माप्सितम् ॥ दास्यामि तं न संशयो यद्यापे स्यात्सुदुर्लभम् ॥ २४ ॥ ततः प्रणम्य शिरसा तेऽप्युभे तं महामनिम् ॥ उच
 तुर्भगवान्पुत्रान्कामयावेति सादरम् ॥ २५ ॥ ततस्ते भगवानाह भर्तृभ्यां मया पुनः ॥ गजश्च प्रियकामेन वगे दत्तायमीप्सितः ॥ २६ ॥ पुत्रवत्यौ
 महाभागे भवत्यौ मत्प्रसादतः ॥ भवेतां ध्रुवमन्यच्च श्रूयतां वचनं मम ॥ २७ ॥ पुत्रो भविष्यत्येकस्यामेकः सोऽनतिधार्मिकः ॥ तथापि तस्य कर्त्तव्यं
 तं संवर्तय भविष्यति ॥ २८ ॥ षष्टिः पुत्रसहस्राणामप्यस्यां च जायत ॥ अकृतार्थाश्च ते सर्वं विनंद्यन्त्यचिरादिव ॥ २९ ॥ एवंविधगुणेपेतौ वगे
 दत्ता मया युवाम् ॥ अभीप्सितं तु वयस्याः स्वेच्छया तन्प्रज्ञान्यताम् ॥ ३० ॥ एवमुक्ते तु मुनिना वैदर्भ्यन्वयवर्द्धनम् ॥ वरयाप्तास तनयं पुत्रानन्यां
 स्तथा परः ॥ ३१ ॥ इति क्त्वा वरं राज्ञे सगय महापतिः ॥ सुभायमनुमान्यैनं विमसन्नं पुनः प्रति ॥ ३२ ॥ मुनिना समनुज्ञातः कृतकृत्यो महीप
 तिः ॥ रत्नामस्तु वगेन सप्रियः प्रययौ पुनः ॥ ३३ ॥ सप्रियः पुनः स्याद्दृष्टपुष्टजनावृताम् ॥ आनंदितः पौरजनै रेमे परमया मदा ॥ ३४ ॥ एत
 स्मिन्नेव काले तु राजपत्न्यावुभे नृप ॥ राज्ञे प्रायोचनां गर्भं यदा परमया भुते ॥ ३५ ॥ ववृधे च तयोर्गर्भः शुक्रपक्षे यथोदुराट् ॥ सह संतो
 पसंपत्न्याः पित्रोः पौरजनस्य च ॥ ३६ ॥ संपूर्णे तु ततः काले सुदुर्लभे कोशनी शुभे ॥ असूयतामिगर्भां कुमारमभितद्यतिम् ॥ ३७ ॥ जातकर्मा
 दिकं तस्य कृत्वा चैव यथाविधि ॥ असमंजस इत्येव नाम तन्त्याकरोन्नृपः ॥ ३८ ॥ सुमतिश्चापि तत्काले गर्भालाबुमसूयत ॥ संप्रसूतं तु तं
 त्यक्तुं दृष्ट्वा राजाऽकरोन्नमः ॥ ३९ ॥ तज्ज्ञात्वा भगवानौर्वस्तत्रागच्छद्दृष्ट्वा ॥ सम्यक् संभावितो राज्ञा तमुवाच त्वरान्वितः ॥ ४० ॥ गर्भालाबु
 रयं राजत्र त्यक्तं भवातादति ॥ पुत्राणां षष्टिमाहसवीजकृतो यत्नस्तव ॥ ४१ ॥ तस्मात्तत्सकलीकृत्य घृतकुम्भेषु यत्नतः ॥ निःक्षिप्य सपिधानेषु

३. पु.

॥१४७॥

रक्षणीयं पृथक्पृथक् ॥ ४२ ॥ सम्यगेवं कृते राजन्भवतो मत्प्रसादतः ॥ यथोक्तसंख्या पत्राणां भविष्यति न संशयः ॥ ४३ ॥ काले पूर्णे ततः कुं
भान्भित्वा निर्याति ते पृथक् ॥ एवं ते षष्टिसाहस्रं पुत्राणां जायते नृप ॥ ४४ ॥ इत् का भगवानौर्वस्तत्रैवांतरधाद्विभुः ॥ राजा च तत्तथा चक्रे
यथौर्वेण समीरितम् ॥ ४५ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णे घृतकुंभात्क्रमेण ते ॥ भित्वाभित्वा पुनर्जहुः सहसैवानुवासरम् ॥ ४६ ॥ एवं क्रमेण संजातास्त
नयास्ते महीपते ॥ ववृधुः संवशो राजन्षष्टिसाहस्रसंख्यया ॥ ४७ ॥ अपृथग्धर्मचरणा महाबलपराक्रमाः ॥ बभूवुस्ते दुराधर्षाः क्रूरात्मानो
विशेषतः ॥ ४८ ॥ स नातिप्रीतिमांस्तेषु राजा मतिमतां वरः ॥ कोशिनीतनयं त्वेकं बहुमनसुतं प्रियम् ॥ ४९ ॥ विवाहं विधिवत्तस्मै कारया
मास पार्थिवः ॥ स चाप्यानन्दयामास स्वगुणैः सुहृदोखिलान् ॥ ५० ॥ एवं प्रवर्तमानस्य केशिनीतनयस्य तु ॥ अजायत सुतः श्रीमानंशुमानिति
विश्रुतः ॥ ५१ ॥ स बाल्य एव मूर्तिमानुदारैः स्वगुणैर्भृशम् ॥ प्रीणयामास सुहृदः स्वपितामहमेव च ॥ ५२ ॥ एतस्मिन्नंतरे गजः तस्य पुत्रोऽ
समंजसः ॥ आविष्टो नष्टचेष्टोऽभूत्स पिशाचेन केन चित् ॥ ५३ ॥ स तु कश्चिदभूद्देश्यः पूवजन्मानि धर्मवि ॥ कस्यचिद्विषये गजः प्रभृतधन
धान्यवान् ॥ ५४ ॥ स कदाचिदरण्येषु विचरन्निधिसुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा ग्रहीतुमाग्रेभे वणिग्लोभपरिप्लुतः ॥ ५५ ॥ ततस्तद्रक्षकोऽभ्येत्य पिशाचः
प्राह तं तदा ॥ क्षुधितोहं चिरादस्मिन्निवसन्निधिपालकः ॥ ५६ ॥ तस्मात्तत्परिहाराय मम दत्त्वा गवामिषम् ॥ कामतः प्रतिगृह्णीष्व निधिमेनं
ममाज्ञया ॥ ५७ ॥ स तस्मै तत्परिश्रुत्य दास्यामीति गवामिषम् ॥ आदत्त च निर्धे तं तु पिशाचेनानुमोदितः ॥ ५८ ॥ न प्रादाच्च ततो मौढ्यात्तस्मै
यत्तत्प्रतिश्रुतम् ॥ प्रतिश्रुताप्रदानोत्थरोषः न श्रद्धये नृप ॥ ५९ ॥ तमेवं सुचिरं कालं प्रतीक्ष्याशनकांक्षया ॥ अपनीतधनः सोऽपि ममार व्यथितः
क्षुवा ॥ ६० ॥ वैश्योऽपि बालो मरणं संप्राप्य सगरस्य तु ॥ बभूव काले केशिन्यां तनयोऽन्वयवर्द्धनः ॥ ६१ ॥ अशरीरः पिशाचेऽपि पूर्ववैरमनुस्म
रन् ॥ बाहुभूतोविशदेहं राजपुत्रस्य भूपते ॥ ६२ ॥ तेनाविष्टस्ततः सोऽपि क्रूरचित्तोऽभवत्तदा ॥ मतिविभ्रंशमासाद्य मुहुस्तेन बलात्कृतः ॥ ६३ ॥
असमंजसत्वं नगरे चक्रे सोऽपि नृशंसवत् ॥ बालांश्च यनः स्थविरान्योषितश्च सदा खलः ॥ ६४ ॥ हत्वाहत्वा प्राचिक्षेप सरय्वामति
निर्दयः ॥ ततः पौरजनाः सर्वे दृष्ट्वा तस्य कदयताम् ॥ ६५ ॥ बहुशो निकृतास्तेन गत्वा राज्ञे व्यजिज्ञपन् ॥ राजा च तदुपश्रुत्य तमाहूय प्रय
त्नतः ॥ ६६ ॥ वारयामास बहुधा दुःखेन महतान्वितः ॥ बहुशः प्रतिषिद्धोऽपि पित्रा तेन महात्मना ॥ ६७ ॥ जले तप्ते च संतप्ताः सं

१ निवास्यन्तीत्यर्थः । २ बहिरे ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ५१

॥१४७॥

बभूवुर्यथा यवाः ॥ नाशकत्वं यदा पापादिनिवर्तयितुं नृपः ॥ ६८ ॥ लोकापवादभीरुत्वाद्विषयानेत्यजत्तदा ॥ ६९ ॥ इति श्रीब्रह्मादि
 महापुराणे वायुपुराणे मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे सगरचरितेऽसमंजसत्यागो नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥
 नृप ॥ वृष्टुः संघशः सर्वे परस्परमनुव्रताः ॥ २ ॥ वचमंहतनाः कृत्वा निदया निगमन् ॥ अधर्मोऽलान्तरमेकधर्माण एव च ॥ ३ ॥
 एककार्याभिनिरताः क्रोधना मूढचेतसः ॥ अधृष्याः सर्वभूतानां जनाञ्चकारिणः ॥ ४ ॥ विनयाच्चात्मन्यप्यपि नमस्ततः ॥ ववाधिरे
 जगत्सर्वमसुरा इव कामतः ॥ ५ ॥ विध्वस्तयज्ञसन्मार्गं भुवनं तैरुपद्रुतम् ॥ निस्त्राध्यायस्यदकारं बभूवते विषयः ॥ ६ ॥ विध्वस्यमाने
 सुभृशं सागरैर्वैरदर्पितैः ॥ प्रक्षोभं परमं जग्मुर्देवासुरमहोरगाः ॥ ७ ॥ धग सा सागराणां च चलापि नदा स्त्रा ॥ नृप समाधिभंगश्च
 प्रबभूव तपस्विनाम् ॥ ८ ॥ हव्यकव्यपरिभ्रष्टास्त्रिदशाः पितृभिः सह ॥ दुर्गेन महताविष्टा विजिभ्रतं ययुः ॥ ९ ॥ तत्र गत्वा यथान्यायं देवाः
 शर्वपुरोगमाः ॥ शशंसुः सकलं तस्मै सागराणां विचेष्टितम् ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां ब्रह्मा लोकापितामहः ॥ शणभतर्जना भुवनं जगाद सुरस
 तमः ॥ ११ ॥ देवाः शृणुत भद्रं वो वाणीमवाहिता मम ॥ विनश्यंत्यचिरेण सागरा नात्र मशयः ॥ १२ ॥ कालं कंचित्प्रवक्ष्यामि ननु सर्वं निय
 म्यते ॥ निमित्तमात्रमन्यत्त स एव सकलेशिता ॥ १३ ॥ तस्माद्युष्माद्धितायां यद्रक्ष्यामि समं तमा ॥ सर्वभवंद्रिगधुना नतर्त्तयन्तद्रिते
 ॥ १४ ॥ विष्णोरंशेन भगवान्कपिलो जयतां वरः ॥ जातो जगद्धितार्थाय यमोर्लदप्रवरो भुवि ॥ १५ ॥ अगम्ययानिमलिले दिव्यवर्षाणा
 वधि ॥ ध्यायन्नास्तेषुनां भोधावेकानि तत्र कत्र चित् ॥ १६ ॥ गत्वा यूयं प्रज्जगान्कपिल मुनिपुंगवम् ॥ व्यासस्य नाममन्यन्मिष्ट
 ध्वं तदुपहरे ॥ १७ ॥ समाधिविरतौ तस्य स्वादिप्रायमशेषतः ॥ नत्वा तस्मै वदिष्ये च य वः श्रेयो विधाम्यति ॥ १८ ॥ समादिनगश्च मुनेयथा
 स्यात्सागरैः कृतः ॥ कुरुध्वं च तथा यूयं प्रवृत्तिं विबुधात्तमाः ॥ १९ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ उपकृतास्तं विबुधास्तं प्रणम्य पितामहम् ॥ गत्वा न विबु
 श्रेष्ठं ते कृतांजलयोऽब्रुवन् ॥ २० ॥ देवा उबुः ॥ प्रसीद नो मुनिश्रेष्ठ वयं त्वां शरणं गता ॥ उपद्रुत जगत्सर्वं भारं प्रणम्यते ॥ २१ ॥ त्वं
 किलाखिललोकानां स्थितिसंहारकारणः ॥ विष्णोरंशेन योगोद्भवरूपी भुवि संस्थितः ॥ २२ ॥ पुमां तापत्रयात्तानां त्तिनाशाय कवलम् ॥ स्वे

ब्र. पु.
॥१४८॥

च्छया ते धृता दहो न तु त्वं तपतां वरः ॥२३॥ मनसैव जगत्सर्वं सृष्टुं संहर्तुमिव च ॥ विधातुं स्वेच्छया ब्रह्मन्भवाच्छक्रोत्यसंशयम् ॥२४॥ त्वं नो
धाता विधाता च त्वं गुरुस्त्वं परायणम् ॥ परित्राता त्वमस्माकं विनिवर्तय चापदम् ॥२५॥ शरणं भव विभेद विभेदघाणां विशेषतः ॥ सागरेर्देहमाभामानं
लोकत्रयनिवासिनाम् ॥ २६ ॥ ननु वै सात्त्विकी चेष्टा भवतीह भवाद्दृशाम् ॥ त्रातुमर्हसि तस्मात्त्वं लोकानस्माभ्य सुकृत ॥ २७ ॥ न चेदकाले भव
वन्विनक्ष्यत्यस्विलं जगत् ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ इत्युक्तः सकलैर्देवैरुन्मत्स्य नयने शनैः ॥ २८ ॥ विलोक्य तानुवाचेदं कपिलः स्मृतं वचः ॥
स्वकर्मणैव निर्देग्धाः श्रविण्डश्चन्ति सम्भराः ॥ २९ ॥ काले प्राप्ते तु शुष्माभिः स तावत्परिपाल्यताम् ॥ अहं तु कारणं तेषां विनाशाय दुरात्मनाम्
॥ ३० ॥ भविष्यामि सुरश्रेष्ठा भवतामर्थसिद्धये ॥ मम क्रोधाग्निविप्लुष्टाः सागराः पापचेतसः ॥ ३१ ॥ भविष्यं चिरेणैव कालोपहतबुद्धयः ॥ तस्मा
द्व्रतज्वरा देवा लोकश्चैवाकुतोभयाः ॥ ३२ ॥ भवन्तु ते दुराचाराः क्षिप्रं यास्यन्ति संक्षयम् ॥ तद्ययं निर्मेका भूत्वा व्रजध्वं स्वां पुरीं प्रति ॥ ३३ ॥ कालं
कंचित्प्रतीक्ष्य ततोऽभीष्टमवाप्स्यथ ॥ कपिलेनैव युक्तस्ते देवाः सर्वे सक्तसवाः ॥ ३४ ॥ तं प्रणम्य तत्प्रे जम्बुः प्रतीतास्त्रिदिवं प्रति ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा
सगरः पृथिवीपतिः ॥ ३५ ॥ वाजिन्ध्रं महायज्ञं कर्तुं चक्रे मनोस्थम् ॥ आहूत्य सर्वसंभारान्वसिष्ठानुमते तदा ॥ ३६ ॥ और्वाक्षैः सहितो विप्रैर्यथा
वशीक्षितोऽभवत् ॥ दीक्षां प्रविष्टो नृपतिर्हयसंचारणाय वै ॥ ३७ ॥ पुत्रान्सर्वान्समाहूय संदिदेश महायथाः ॥ संचारयित्वा तुरगं परीत्य पृ
थिवीतले ॥ ३८ ॥ क्षिप्रं मर्मांतिकं पुत्राः पुनराहर्तुमर्हथ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततस्ते पितुरादेशात्तमादाय तुरंगमम् ॥ ३९ ॥ परिचंक्रमयामासुः सक
ले क्षितिर्मंडले ॥ विधिचोदनयैवाश्वः स भूमौ परिवर्तितः ॥ ४० ॥ न तु दिग्विजयार्थाय करादानार्थमेव च ॥ पृथिवीभूभुजा तेन पूर्वमेव विनिर्जिता
॥ ४१ ॥ नृपाश्चोदारवीर्येण करदाः समरे कृताः ॥ ततस्ते राजतनया निस्तोये लवणांबुधौ ॥ ४२ ॥ भूतले विविशुर्हृष्टाः परिवार्य तुरंगमम् ॥ ४३ ॥
इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे सगरचरितेश्वमोचनं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ जैमिनिरुवाच ॥
तेषु तत्र निविष्टेषु वासवेन प्रचोदितः ॥ जहार तुरगं वायुस्तत्क्षणैर्न रसातलम् ॥ १ ॥ अदृष्टमर्थं तेः सर्वैरपहत्य सदागतिः ॥ अन्यत्तत्पथां राजन्क
पिलस्यांतिकं पुनः ॥ २ ॥ ततः समाकुलाः सर्वे विनष्टेऽश्वे नृपात्मजाः ॥ परीत्य वसुधां सर्वाः प्रमार्गितस्तुरंगमम् ॥ ३ ॥ विक्षित्य पृथिवीं ते तु स
पुराचलकाननाम् ॥ अपश्यन्ति यज्ञपथं दुःखं महद्वापुवन् ॥ ४ ॥ ततोऽप्यौध्यां समासाद्य ऋषिभिः परिवारिताम् ॥ दृष्ट्वा प्रणम्य पितरं तस्मै सर्वे
भक्तिपूर्वकम् ॥ ५ ॥ परीत्य पृथ्वीमस्याभिनिविष्टे वरुणालये ॥ रक्ष्यमाणोऽपि पश्यद्भिः केनापि तुरगो हतः ॥ ६ ॥ इत्युक्तस्ते रुपाविष्टस्तानुवाच

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ५३

॥१४८॥

नृपोत्तमः ॥ प्रयास्यध्वमधर्मिणाः सर्वेनावृत्तये पुनः ॥ ७ ॥ कथं नवद्विर्जीवद्विर्विन्धो वै दुरात्मभिः ॥ तुरगेण विना सत्यं नेहागमनमस्ति वः ॥ ८ ॥
ततः सजेत्य तस्मात्ते संप्रयाताः परस्परम् ॥ ऊचुर्न दृश्यतेऽद्यापि तुरगः किं प्रकुमह ॥ ९ ॥ वसुधा विचिताऽस्माभिः सरीलवनकानना ॥ न चापि
दृश्यते वाञ्छी तद्वत्तापि न कुत्र चित् ॥ १० ॥ तस्मादब्धेः समारभ्य पातालाववि मेदिनीम् ॥ विभज्य स्वात्वा पातालं विविशाम तुरंगमम् ॥ ११ ॥ इति
कृत्वा मतिं सर्वे सागराः क्रूरनिश्चयाः ॥ निचरुर्भूमिमन्त्रोपेस्तटादारभ्य सर्वतः ॥ १२ ॥ तैः खन्यमाना वसुधा ग्रास भूषाविह्वला ॥ चुकुशुस्वापि
भूतानि दृष्ट्वा तेषां विचेष्टितम् ॥ १३ ॥ ततस्ते भारतं खंडं स्वात्वा सीक्षिष्य भूतले ॥ भूमयोजनसाहस्रं योजयामासुरं बुधौ ॥ १४ ॥ आपातालतलं ते तु स्वर्गं
ददृशुश्च महत्मानं कपिलं दीप्ततेजसम् ॥ बृद्धं पद्मासनासीनं नासाग्रन्यस्तलोचनम् ॥ १५ ॥ संप्रहृष्टास्ततः सर्वे समेन्य च सभंततः ॥ संतोषाब्जहसुः केचिन्नृतुश्च मुदान्विताः ॥ १६ ॥
भिसस्ता परिपूर्णैः सर्वतः ॥ १७ ॥ प्रकाशमानं परितो निवातस्थप्रदीपवत् ॥ स्वांतप्रकाशिताशेषविज्ञानमयविग्रहम् ॥ १८ ॥ समाधिगतचित्तं
भिरुत्तमोद्यमनिमम् ॥ आरूढयोगं विधिवद्व्येयमलीनमानसम् ॥ १९ ॥ योगीन्द्रप्रवरं शांतं ज्वालाभालमिवानलम् ॥ विलोक्य तत्र तिष्ठतं विमृशतः
परस्परम् ॥ २० ॥ मुहुर्त्तमिव ते राजन्साध्वसं परमं मताः ॥ ततोऽयमश्वहर्त्तेति सागराः कालचोदिताः ॥ २१ ॥ परिवबुद्धात्मानः कपिलं मुनि
सत्तमम् ॥ ततस्तं परिवार्योऽश्वोरोऽयं नात्र संशयः ॥ २२ ॥ अश्वहर्त्ता ततोऽहोष कथ्योऽस्माभिर्दुराशयः ॥ तं प्राकृतवदासीनं ते सर्वे हतबुद्धयः
॥ २३ ॥ आसन्नमग्नाश्चरुर्धर्षितं मुनिर्मजसा ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततो मुनिरदीनात्मा ध्यानभंगप्रधर्षितः ॥ २४ ॥ क्रोधेन महताऽऽविष्टश्चुशुमे
कपिलस्तदा ॥ प्रचचाल दुराधर्षो धर्षितस्तेर्दुरात्मभिः ॥ २५ ॥ व्यजृम्भत च कल्पाते मरुद्भिरिव चानलः ॥ तस्य चार्णवगंभीराद्रपुषः कोप
पावकः ॥ २६ ॥ दिवश्चुरिव पातोलील्लोकान्संक्रप्योऽनलः ॥ शुशुमे धर्षणक्रोधपरामर्शविदीपितः ॥ २७ ॥ उन्मीलयत्तदा नेत्रे वह्निचक्र
समद्युतिः ॥ तदाऽक्षिणी क्षणं राजन्राजितौ सुमृशारुणे ॥ २८ ॥ पूर्वसंध्यासमुदितो पुष्पवैताविवांबरे ॥ ततोऽप्युद्गर्तमानाभ्यां नेत्राभ्यां नृप
नंदनाम् ॥ २९ ॥ अवेक्षत च गंभीरः कृतांतः कालपर्यये ॥ क्रुद्धस्य तस्य नेत्राभ्यां सहसा पावकावपिः ॥ ३० ॥ निश्चेरुभितो दिक्षु कालाग्ने
रिव सतीताः ॥ सधूमकवलीदग्नाः स्फूर्तिगोचमुचो मुहुः ॥ ३१ ॥ मुनिक्रोधानलज्वालाः समताद्यानिशुदिशः ॥ व्यालोदरोऽग्निकुहरा ज्वालास्त

त्रेत्रनिर्गताः ॥ ३३ ॥ विरेजुर्निभृतांभोधेर्वडवाग्नेगिवाचिपः ॥ क्रोधाग्निः मुमहागज ज्वालाव्याप्तदिगंतरः ॥ ३४ ॥ दग्धाश्चकार तान्सर्वानाव्या-
नो नभस्तलम् ॥ ३५ ॥ सशब्दमुद्गांतमरुत्प्रकोपविवर्त्तमानानलधूमजालैः ॥ महीगजोभिश्च नितांतमुद्धतैः समावृतं लोकमभूद्दशातुरम् ॥ ३६ ॥
ततः स वह्निर्विलिखन्निवाभितः समीरवेगाभिहताभिरंबरम् ॥ अस्वाभिरुर्वीशसुतानशेषतो ददाह सद्यः सुरविद्विषस्तात् ॥ ३७ ॥ मिषतः
सर्वलोकस्य क्रोधाग्निस्तमृते हयम् ॥ सागरांस्तानशेषेण भस्मभादकरोत्स तान् ॥ ३८ ॥ एवं क्रोधाग्निना तेन सागराः पापनेतसः ॥ जज्वलुः
सहसा दावे तरवो नीरसा इव ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वा तेषां तु निधन सागराणां दुरात्मनाम् ॥ अन्योन्यमब्रुवन्देवा विस्मिता ऋषिभिः सह ॥ ४० ॥ अहो
दारुणपापानां विपाको न चिरायितः ॥ दुरंतः खलु लोकेऽन्मित्रराणामसदात्मनाम् ॥ ४१ ॥ यदिमे पर्वताकारा नृशंसाः क्रूबुद्धयः ॥ युगपद्विलयं
प्राप्ताः सहसैव तृणाग्रिवत् ॥ ४२ ॥ उद्वेजनीया भूतानां मष्टिरन्यतर्गहिताः ॥ आर्जावांतमिमे हर्तुं दिष्ट्या संक्षयमागताः ॥ ४३ ॥ परोपतापि
नितरां सर्वलोकजुगुप्सितम् ॥ इह कृत्वाऽशुभं कर्म न पुमान्वदते सुखम् ॥ ४४ ॥ विक्रोश्य सर्वभूतानि संप्रयाताः स्वकर्मभिः ॥ ब्रह्मदंडहताः
पापा निरयं शाश्वतीः समाः ॥ ४५ ॥ तस्मात्सदैव कर्तव्यं कर्म पुमा मनीषिणाम् ॥ दुरतश्च परित्याज्यमितरल्लोकनिदितम् ॥ ४६ ॥ कर्तव्यः
श्रेयसे यत्नो यावज्जीवं विजानता ॥ नाचरेत्कस्यचिद्बोहमानित्यं जीवनं यतः ॥ ४७ ॥ अनित्योऽयं सदा देहः संपदश्चातिचंचलाः ॥ संसार-
श्चातिनिस्सारः तत्कथं विश्वसेदुधः ॥ ४८ ॥ एवं सुमुनीन्द्रेषु कथयत्सु परम्परम् ॥ मुनिकोधेयनीभृता विनेशुः मरगात्मजाः ॥ ४९ ॥ निर्दग्धदेहाः
सहसा भुवं विष्टभ्य भस्मना ॥ अवापुर्निरयं सद्यः सागरास्ते स्वकर्मभिः ॥ ५० ॥ सागरांस्तानशेषेण दग्ध्वा तत्क्रोधजोऽनलः ॥ क्षणेन लोकान-
खिलानुद्यतो दग्धुमंजसा ॥ ५१ ॥ भयभीतास्ततो देवाः स्मेत्य द्विवि मस्मिन्तः ॥ तृष्टुवन्तं महात्मानं क्रोधाग्निशमनार्थिनः ॥ ५२ ॥
इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे मरुत्प्रकोपे सागराविनाशो नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
॥ जैमिनिरुवाच ॥ क्रोधाग्निमेतं विप्रेन्द्र सद्यः संहर्तुमर्हसि ॥ नो वेदकाले लोकोऽयं सकलस्तेन दह्यते ॥ १ ॥ दृष्ट्वा महिमानेन
व्याप्तमासीच्चराचरम् ॥ अमस्व संहर क्रोध नमस्ते विप्रपुंगव ॥ २ ॥ एवं मन्तुयमानन्तु भगवान्कपिलो मुनिः ॥ तर्णमिव क्षयं निन्ये
क्रोधाग्निमतिभैरवम् ॥ ३ ॥ ततः प्रशांतमभवज्जगत्सर्वं चराचरम् ॥ देवास्तपस्विनश्चैव बभूवुर्विगतज्वराः ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेव काले
तु भगवान्नास्दो मुनिः ॥ अयोध्यामगमद्राजन्देवलोकद्वहच्छया ॥ ५ ॥ तमागतमभिप्रैक्ष्य नारदं सगरस्तदा ॥ अर्घ्यपाद्यादि-

[illegible]

1196011

[illegible]

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. ५५

附錄三

समी वेदिः प्रात्राण्युच्चावचानि च ॥ सुसमृद्धं यथाशास्त्रं यज्ञे सर्वं बभूव ह ॥ ४ ॥ एवं प्रवर्तितं यज्ञमृत्विजः सर्व एव ते ॥ क्रमात्समापयामासुः
 समानपुरस्सराः ॥ ५ ॥ समापयित्वा तं यज्ञं राजा त्रिविधां करः ॥ यथातद्वक्षिणां चैव ऋत्विजां प्रददौ तदा ॥ ६ ॥ अथ ऋत्विजास्तानां
 प्राणिपत्य च ॥ ८ ॥ ब्राह्मणाद्यैस्ततो वर्णैर्ऋत्विग्भिश्च समन्वितः ॥ वारकीयाकदंबैश्च सूतमागधवांदिभिः ॥ ९ ॥ अन्वीयमानः सखीकः श्वेतच्छत्रवि
 राजितः ॥ दोषयमानचर्मो बालव्यजनराजितः ॥ १० ॥ नानावादित्रनिघोषैर्बाधिरकितादिहस्तैः ॥ स गत्वा सरयूतीरं यथाशास्त्रं यथाविधि ॥ ११ ॥
 दधौषैश्च सह विप्रजनेरितैः ॥ १२ ॥ संस्तूयमानः परितः सूतमागधवांदिभिः ॥ प्रविवेश पुरीं गम्य हृत्पुत्रजनायुताम् ॥ १३ ॥ श्वेतव्यजनसं
 पताकाध्वजमालिनीम् ॥ सितसंमृष्टभूभागापणशोभासमन्विताम् ॥ १४ ॥ कैलासाद्रिप्रकाशाभिरुज्ज्वलां सौधपंक्तिभिः ॥ स तत्रागच्छुपोत्थनं धा
 वभिर्गजैः ॥ संभाव्यमानः शनकैर्जगाम स्वपुरं प्रति ॥ १५ ॥ स प्रविश्य गृहं गम्य सर्वमण्डलमंडितम् ॥ सम्यक्संभावयामास सुहृदो ब्राह्मणा
 नपि ॥ १६ ॥ संसेव्यमानश्च तदा नानादेशैश्चरैर्नृपैः ॥ सभायां राजशार्दूलो रेमे शक्र इवापरः ॥ १७ ॥ एवं सुहृद्भिः सहितः पूरयित्वा मनो
 रथम् ॥ सगरः सह भार्याभ्यां रेमे नृपवरोत्तमः ॥ १८ ॥ अंशुमन्तं ततः पौत्रं मुदा विनयशालिनम् ॥ वसिष्ठानुमते राजा यौवराज्येऽभ्यषेचयत्
 ॥ १९ ॥ पौरजानपदानां तु बंधूनां सुहृदामपि ॥ स प्रियोभवदत्यर्थमुदारैश्च गुणैर्नृपः ॥ २० ॥ प्रजास्तमन्वरज्यंत बालमप्यमितौजसम् ॥
 नवं च शुक्रपक्षादौ शीर्तांशुमचिरोदितम् ॥ २१ ॥ स तेन सहितः श्रीमान्सुहृद्भिश्च नृपोत्तमः ॥ भार्याभ्यामनुरुपाभ्यां रममाणो वसत्रिभिरम् ॥ २२ ॥
 युवेव राजशार्दूलः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥ पालयामास वसुधां सशैलवनकाननाम् ॥ २३ ॥ एवं महानहिमदीधितिं शर्मालिरत्नायमानवपुरुत्तरकोसलेषाः ॥
 पूर्णदुवत्सकललोकमनोऽभिरामः सार्द्धं प्रजाभिरखिलाभिरलं जहर्ष ॥ २४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वसुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे
 सगरापात्यानंशुमतो राज्यप्राप्तिर्नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ जैमिनिर्वाच ॥ एतत्ते चरितं सर्वं सगरस्य महत्त्मनः ॥ संक्षेपविस्ताराभ्यां तु
 कथितं पापनाशनम् ॥ १ ॥ खंडोऽयं भारतो नाम दक्षिणोत्तरमायतः ॥ नवयोजनसाहस्रं विस्तारपरिमंडलम् ॥ २ ॥ पुत्रैस्तस्य नरेन्द्रस्य भूयानिस्तुरंगमम् ॥

ब. पु.
॥१५१॥

योजनानां सहस्रं तु स्वात्वाष्टौ विनिपादिताः ॥३॥ सगरस्य सुतैर्यस्माद्रुद्धितो मकरालयः ॥ ततः प्रभृति लोकेषु सागराख्यामवाप्तवान् ॥४॥ ब्रह्मपादा
वधि महीं सतीर्थक्षेत्रकाननाम् ॥ अब्धिः संक्रमयामास परिक्षिप्य निजांभसा ॥ ५ ॥ ततस्तन्निलयाः सर्वे सदेवासुरमानवाः ॥ इतस्ततश्च संजाता
दुःखेन महतान्विताः ॥६॥ गोकर्णं नाम विख्यातं क्षेत्रं सर्वसुरार्चितम् ॥ सार्द्धयोजनविस्तारं तीरे पश्चिमवारिधेः ॥७॥ तत्रासंख्यानि तीर्थानि मुनिदे
वाल्याश्च वै ॥ वसन्ति सिद्धसंघाश्च क्षेत्रे तस्मिन्पुरा नृप ॥ ८ ॥ क्षेत्रं तल्लोकविख्यातं सर्वपापहरं शुभम् ॥ तत्तीर्थमब्धेरपतद्भागे दक्षिणपश्चिमे
॥ ९ ॥ यत्र सर्वे तपस्तप्त्वा मुनयः संशितव्रताः ॥ निर्वाणं परमं प्राप्ताः पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ १० ॥ तत्क्षेत्रस्य प्रभावेण प्रीत्या भूतगणैः सह ॥
देव्या च सकलैर्देवैर्नित्यं वसति शंकरः ॥ ११ ॥ एनांसि यन्समुद्दिश्य तीर्थयात्रां प्रकुर्वताम् ॥ तृणामाशु प्रणश्यन्ति प्रवन्ति शुष्कवर्णवत् ॥ १२ ॥
तत्क्षेत्रसेवनरतिर्नैव जात्वभिजायते ॥ समीपे वसमानानामपि पुंसां दुरात्मनाम् ॥ १३ ॥ महता सुकृतेनैव तत्क्षेत्रगमने गतिः ॥ नृणां संजायते
राजन्नान्यथा तु कथंचन ॥ १४ ॥ निर्बन्धेन तु ये तस्मिन्प्राणिनः स्थिरजंगमाः ॥ ध्रियन्ते नृप सद्यस्ते स्वर्गं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥ १५ ॥
स्मृत्याऽपि सकलैः पापैर्यस्य मुच्येत मानवः ॥ क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं सर्वार्थानिकेतनम् ॥ १६ ॥ स्नान्वा चैतत् तीर्थेषु यजन्तश्च मदाशिवम् ॥ सिद्धि
कामा वसन्ति स्म मुनयस्तत्र केचन ॥१७॥ कामक्रोधविनिमुक्ता ये तस्मिन्वीतमत्सराः ॥ निवसन्त्यचिरेणैव तस्मिद्धि प्राप्नुवन्ति हि ॥१८॥ जपहोमरताः
शांता नियता ब्रह्मचारिणः ॥ वसन्ति तस्मिन्ये ते हि सिद्धिं प्राप्स्यन्त्यभीप्सिताम् ॥ १९ ॥ दानहोमजपाद्यं वै पितृदेवद्विजार्चनम् ॥ अन्यस्मात्कोटि
गुणितं भवेत्तस्मिन्फलं नृप ॥ २० ॥ अंभोधिसलिले मग्ने तस्मिन् क्षेत्रेऽतिपावने ॥ महता तपसा युक्त मुनयस्तन्निवासिनः ॥ २१ ॥ सद्यं शिवगिणं
श्रेष्ठं निलयार्थं समारुहन् ॥ वसन्तस्तत्र ते सर्वे संप्रधार्य परमं गतुं प्रचक्रमुः ॥ राजोवाच ॥ अगस्त्यपीततो
येऽब्धौ परितो राजनन्दनैः ॥ २३ ॥ स्वात्वाधः पातिते क्षेत्रे सतीर्थाश्रमकानने ॥ भूभागेषु तथान्येषु पुण्यमन्त्रादिषु ॥ २४ ॥ विनाशितेषु देशेषु
समुद्रोपांतवर्तिषु ॥ किमकार्षुर्मुनिश्रेष्ठ जनास्तन्निलयास्ततः ॥ २५ ॥ तत्रैव चावसन्कृच्छ्रात्प्रस्थितान्यत्र न ततः ॥ कियता चैव कालेन संपूर्णो
भूदपां निधिः ॥ केन वापि प्रकारेण ब्रह्मत्रेतद्ददस्व मे ॥ २६ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ अनूपेषु प्रदेशेषु नाशितेषु जलमयिः ॥ २७ ॥ जनास्तन्नि
लयाः सर्वे संप्रयाता इतस्ततः ॥ तत्रैव चावसन्कृच्छ्रात्केचित्क्षेत्रनिवासिनः ॥ २८ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु राजब्रह्मसुतः ॥ बभूव भुवि धर्मात्मा

ब. भा.
उपो. पा. ३
अ. ५६

॥१५१॥

दिलीप इति विश्वतः ॥ २९ ॥ गच्छतः स गच्छ ॥ ३० ॥ भूमिभुक्तभोगोऽशुभलुप ॥ ३१ ॥ जगाम मेधावी तपसे धृतमानसः ॥ ३० ॥ दिलीपस्तु ततः
 श्रीमान्महोपाध्यायः ॥ ३२ ॥ गच्छतः स गच्छ ॥ ३३ ॥ भगीरथो तपः स तपस्यापीडितः ॥ सर्ववर्मार्थकुशलः
 भोगैर्दिवि देवपत्निर्यथा ॥ स शुश्रावान्मनः पूर्व पूर्वजानां महीपतिः ॥ ३४ ॥ निर्यात्ततः कुरु विप्रकोपममुद्रवम् ॥ ब्रह्मदंडहतान्सर्वान्पितृच्छ्रुत्वाऽ
 तिदुःखितः ॥ ३५ ॥ राज्यं वंशुषु भोगे वा निवेदं परमं ययौ ॥ स मंत्रिप्रकोपं गच्छन् विप्रस्य तपसे वनम् ॥ ३६ ॥ प्रययौ स्वपितृन्नाकं निनीषु
 नृपसत्तमः ॥ तपसा महता पूर्वगणेषु कथमाद्रवम् ॥ ३७ ॥ आराध्य तस्माच्छेधे च यावदशुनिर्जोषतम् ॥ ततो गंगां महाराज समाराध्य प्रसाद्य
 च ॥ ३८ ॥ वरमागमनं कुरु दिवस्त्वया पृथु प्रति ॥ ततस्तो शिम्वा बर्हस्पत्याऽऽवयच्छिवम् ॥ ३९ ॥ स चापि तद्वरं तस्मै प्रददौ भक्तवत्सलः ॥
 मेरोर्मध्वस्ततो गंगां पतंतो शिरसात्मनः ॥ ४० ॥ सत्रादनक्रम्यन्तः सत्रादः कानां प्रति ॥ स तच्छिष्यः समामाद्य महोवगप्रवाहिनी ॥ ४१ ॥ तच्चटामं
 डले शुभ्रे विलिल्ये साऽतिगह्वरे ॥ तुलकोदकवच्छंभोर्विलासां शिरसि पयोः ॥ ४२ ॥ विलोक्य तन्प्रसादाय पुनरगधयद्वरम् ॥ स तां शर्वप्रसादेन
 यामास सर्वतः ॥ स तु राजकृषिः क्रुद्धो यज्ञवाटेऽखिले तया ॥ ४३ ॥ मग्ने गंडूषजलवत्स पयो तामशेषतः ॥ अतद्रतो वषण्णं शुश्रूषित्वा स तं पुनः
 ॥ ४४ ॥ तस्मात्प्रसन्नान्पुनर्षतिलेभे गंगां महात्मनः ॥ उपित्वा सुचिरं तस्य निःसृता जटमाद्यतः ॥ ४५ ॥ प्रथितं जाह्नवात्पस्यान्ततो नामाभवद्भुवि
 णात् ॥ ४६ ॥ निरयात्सागराः सर्वे नष्टपापा दिवं ययुः ॥ एवं सा सागरान्सर्वान्दिवं नीत्वा महानदी ॥ ५० ॥ तेनैव मार्गेण जवात्प्रयाता पूर्वसाग
 रम् ॥ मेरोर्मध्वस्ततो भूत्वा याता चतुर्दिशम् ॥ ५१ ॥ चतुर्भेदतया चाभुत्तस्या नाम्नां चतुष्टयम् ॥ सीता चालकनंदा च सुचक्षुर्भद्रवत्यापि ॥ ५२ ॥
 अंतर्हिताऽभवन्देशा बहवस्तत्समीपगाः ॥ ५३ ॥ पूर्णमाणे समुद्रे तु सागरेः परिवर्द्धिते ॥
 अंतर्हिताऽभवन्देशा बहवस्तत्समीपगाः ॥ ५४ ॥ समुद्रोपंतवर्त्तानि क्षेत्राणि च समंततः ॥ इतस्ततः प्रयाताश्च जनास्तन्निलया नृप ॥ ५५ ॥

[illegible]

म. भ.
उपे. न. ३
अ. ५७

च्यावयते सन्याद्यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ॥ २३ ॥ तस्मादन्मद्विद्यार्थाय भवता प्राक्तमायुधम् ॥ धर्म एव महान्त्वेन चरितस्ते भविष्यति ॥ २४ ॥
 ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एवं संप्रार्थ्यमानस्तु मुनिभिर्भृगुपुत्रः ॥ तमनुद्ध्य मेधावी धर्ममुद्दिश्य केवलम् ॥ २५ ॥ स ते सह मुनिश्रेष्ठो दिशं दक्षिण
 पश्चिमाम् ॥ समुद्दिश्य ययौ राजन्द्रष्टुकामः सरित्पतिम् ॥ २६ ॥ स महामचलधेयमवसीय भृगुद्रहः ॥ तत्परं सरितां पत्युस्तीरं प्राप महामनाः
 ॥ २७ ॥ स ददर्श महाभागः परितो मारुताकुलम् ॥ आकुरं सर्वगन्तानां पृथग्माणमनारुतम् ॥ २८ ॥ अपरिज्ञेयगांभीर्यं महतामिव मानसम् ॥
 दुष्पारपरं सर्वस्य विविचयाहमहतिम् ॥ २९ ॥ अप्रवृध्यतमं लोके धातागमिव केवलम् ॥ आत्मानमिव चात्मत्वे न्यक्कृताखिलमुद्धतम् ॥ ३० ॥
 आश्रयं सर्वसत्त्वानामाकणानां च पार्थिवः ॥ अन्यथैव पलातुं न तर्गशतमालिनम् ॥ ३१ ॥ उपांतोपलसंघातकुहरांतरसंश्रयात् ॥ विशीर्य
 माणलहरांतफेनैर्वाधशोभितम् ॥ ३२ ॥ मंथीरयोव जलाधि पश्यन्पुंगवगणैः सह ॥ संसेव्यमानस्तरलैर्लहरीकणशीतलैः ॥ ३३ ॥ सुहृत्तमिव
 राजेंद्र तीरे तद्वनदीपतेः ॥ विशाश्रमे महाबाहुद्रष्टुकामः प्रचेतसम् ॥ ३४ ॥ ततो रामः समुत्थाय दक्षिणाभिमुखः स्थितः ॥ मेघमंभीर्या
 वाचा वरुणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अहं मुनिगणैः सार्द्धमागतस्त्रिदिवक्ष्या ॥ तस्मात्स्वरूपधृष्टमद्यं प्रचेतो देहि दर्शनम् ॥ ३६ ॥ इति श्रुत्वाऽपि
 तद्वाक्यं वरुणो दाडसां पतिः ॥ तत्र चाल निजस्थानान्नृप धीरतरस्त्वयम् ॥ ३७ ॥ पुनः पुनश्च रामेण समाहूतोऽपि तोयराट् ॥ न ददौ दर्शनं
 तस्मै प्रतिवाच्यं च नाभ्यधात् ॥ ३८ ॥ अलंघनीयं तद्वाक्यं वरुणेनावधीरितम् ॥ अत्यंतमिति कार्याधीं विदुषा समुपेक्षितम् ॥ ३९ ॥ ततः प्रणे
 तसा वाक्यं मन्यमानोऽवधीरितम् ॥ दुर्काप तमभिप्रेक्ष्य रामः शस्त्रभृतां वरः ॥ ४० ॥ संक्षुब्धसागराकारः स तदा स्वबलाश्रयात् ॥ निस्तोयमर्णवं
 कर्तुमियेष रुषितो भृशम् ॥ ४१ ॥ ततो जलमुपस्पृश्य समीपे विजयं धनुः ॥ ततः प्रणम्य मनसा शर्वं रामो महद्भुः ॥ ४२ ॥ गृहीत्वारोपयामास
 क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अभिसृश्य धनुःश्रेष्ठं समुजं भृगुसत्तमः ॥ ४३ ॥ पश्यतां सर्वभूतानां ज्याघोषमकरोत्तदा ॥ ज्याघोषः शुश्रुवे तस्य दिक्स्थितम्
 तिनिष्ठरः ॥ ४४ ॥ चंचाल निखिला येन सप्तद्वीपार्णवा मही ॥ ततः सरभसं रामश्चापे कालानलोपमम् ॥ ४५ ॥ सुवर्णपुंखं विशिखं संक्षे
 शसत्तमम् ॥ तस्मिन्महामहोपायं भागवं वद्विदेवतम् ॥ ४६ ॥ युयोज भृगुशार्दूलः समंत्राभ्यासमोक्षणम् ॥ ततश्चाल वसुधा सरोलवनका
 नना ॥ ४७ ॥ प्रक्षामं पद्मं जग्मुर्देशासुरसहोदगाः ॥ संधितास्त्रं भृगुश्रेष्ठं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वा संभ्रांतमनसो वरुणः सच
 राक्षसः ॥ सदिग्दाहाभ्रपटलैर्भवनसंवृता दिशः ॥ ४९ ॥ ववुश्च परुषा वाता रजोव्याप्ता महारवाः ॥ मंदरश्मिरशीतांशुरभूत्संस्तमंडलः ॥ ५० ॥

म. पु.
॥१५३॥

सोल्कपाताशनिवृष्टिर्बभूव रुधिरौदका ॥ किमेतदिति संभ्रांता धूमोद्गारातिभीषणम् ॥ ५१ ॥ अधिरोपितदिव्यास्त्रं प्रचकषं महाशरम् ॥ धनुर्विकर्षमाणं तं स्फुरन्बलाग्रसायकम् ॥ ५२ ॥ ददृशुर्मुनयो रामं कल्पांतानलसन्निभम् ॥ आकर्णाकृष्टकोदंडमंडलाभ्यंतरस्थितम् ॥ ५३ ॥ तस्य प्रतिभयाकारं दुष्प्रापमभवद्वपुः ॥ विकृष्टधनुषस्तस्य रूपमुग्रं रवेरिव ॥ ५४ ॥ कल्पातिभ्युदितस्येव मंडलं परिवेषितम् ॥ कल्पांताग्निमज्ज्वालाभीषणं स्फुरतो वपुः ॥ ५५ ॥ तस्यालक्ष्यत चक्रस्य हरेरिव च मंडलम् ॥ स्फुरत्कोधानलज्वालापरीतस्यातिरौद्रताम् ॥ ५६ ॥ अवाप विष्णोः स तदा नरसिंहाकृतेरिव ॥ वपुर्विकृष्टचापस्य भृकुटीकुटिलाननम् ॥ ५७ ॥ रामस्याभूद्रवस्येव दिवक्षोस्त्रिपुरं पुरा ॥ जाज्वल्यमानवपुषं तं दृष्ट्वा सहसा भयात् ॥ ५८ ॥ प्रसीद जय रामेति तुष्टुर्मुनयोऽखिलाः ॥ ततोऽस्त्राग्निस्फुरद्भूमपटलैः शकलीकृतम् ॥ ५९ ॥ बभूव च्छन्नमंभोधेरंतःपुरमशेषतः ॥ ज्वलदस्त्रानलज्वालापरितापपराहतः ॥ ६० ॥ अत्यरिच्यत संभ्रांतसलिलौघ उदन्वतः ॥ तिमिगिलतिमिश्राह्नकमत्स्याहिकच्छपाः ॥ ६१ ॥ प्रजग्मुः परमामार्त्तिं प्राणिनः सलिलेशयाः ॥ उत्पतन्निपतत्ताम्यन्नानासत्त्वोद्धतोर्मिभिः ॥ ६२ ॥ प्रक्षोभं भृशमंभोधिः सहसा समुपागमत ॥ त्रासरासं च विपुलमंभसा पुवता सह ॥ ६३ ॥ उद्वेलतामितास्तप्ताः सलिलांतरचारिणः ॥ ततस्तस्माच्छराज्ज्वालाः फूत्कृताशेषभीषणाः ॥ ६४ ॥ निरूपितमिव व्यक्तं निश्चेरुः सर्वतो दिशम् ॥ ततः प्रचंडपवनैः सर्वतः परिवर्तितम् ॥ ६५ ॥ अग्निज्वालामयं रक्तवितानाभमलक्ष्यत ॥ प्रलयाब्धेरिवात्यर्थमस्त्राग्निव्याकुलांभसः ॥ ६६ ॥ समुद्रिक्ततया तस्य तरंगास्तीरमभ्ययुः ॥ अस्त्राग्निविद्धाकुलितजलघोषेण भ्रूयसा ॥ ६७ ॥ ककुभो बधिरीकुर्वन्नलक्ष्यत पयोनिधिः ॥ परितोऽस्त्रानलज्वालापरिवीतजलाविलः ॥ ६८ ॥ जगाम परमामार्त्तिं सह्यः सद्यस्तदाश्रयः ॥ आकर्णाकृष्टकोदंडं दृष्ट्वा रामं पयोनिधिः ॥ ६९ ॥ विषादमगमत्तीव्रं यमं दृष्ट्वेव पातकी ॥ भयकंपितसर्वांगस्ततो नदनदीपतिः ॥ ७० ॥ विहाय सहजं धैर्यं भीरुत्वं समुपागमत ॥ ततः स्वरूपमास्थाय सर्वाभरणभूषितः ॥ ७१ ॥ उत्तीर्यमाणः स्वजलं वरुणः प्रत्यदृश्यत ॥ कृतांजलिः सार्वहस्तः प्रचेता भार्गवांतिकम् ॥ ७२ ॥ त्वरयाऽभ्याययौ शीघ्रसायकाद्रीतभीतवत् ॥ अभ्येत्याकृष्टधनुषः स तस्य चरणाब्जयोः ॥ ७३ ॥ अब्रवीच्च भृशं भीतः संभ्रमाकुलिताक्षरम् ॥ गच्छ मां भृगुशार्दूल कृपया शरणागतम् ॥ ७४ ॥ अपराधमिमं राम मया कृतमजानता ॥ स्थितोऽस्मि तव निर्देशे शाधि किं कर्वाणि वै ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे मध्यमभागे तृतीये उपोद्घातपादे भार्गवप्रतिवरुणागमनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एवं ब्रुवाणं वरुणं विलोक्य पतितं भुवि ॥ संजहार पुनर्धीमानस्रं भृगुकुलो

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ५८

२

॥१५३॥

दहः ॥ १ ॥ संहतास्त्रस्ततो रामो वरुण पुरतः स्थितम् ॥ विलोक्य विगतक्रोधस्तमुवाच हसन्निव ॥ २ ॥ गोकर्णनिलयाः पूर्वमिमं मां मुनिपुंग
 वाः ॥ समायाता महेन्द्राद्रौ निवसन्तं सरित्पते ॥ ३ ॥ त्वत्तोये मेदिनीं पूर्वं खनद्भिः सगरात्मजैः ॥ अधो निपातितं क्षेत्रं गोकर्णमृषिसेवितम् ॥ ४ ॥
 उपलब्धमिमं भूयः क्षेत्रं तद्रववल्लभम् ॥ अधावन्मासुपागम्य मुनयस्तीर्थवासिनः ॥ ५ ॥ एषामर्थे ततः सोऽहं महेन्द्रादचलोत्तमात् ॥ भवंत
 मागतो द्रष्टुं सहेभिर्मुनिपुंगवैः ॥ ६ ॥ तस्मान्मदर्थे सलिलं समुत्सार्यात्मनो भवान् ॥ दातुमर्हति तत्क्षेत्रमेषां तोये च पूर्ववत् ॥ ७ ॥ ॥ जैमिनि
 रुवाच ॥ इति तस्य वचः श्रत्वा वरुणो यादसां पतिः ॥ निरूप्य मनसा राममिदं भूयोऽब्रवाद्विचः ॥ ८ ॥ वरुण उवाच ॥ न शक्यमुत्सारयितुं
 मदम् केनचिद्भवेत् ॥ तथा हि मे वगे दत्तः पुराणेन विगिञ्चिना ॥ ९ ॥ सोऽहं त्वत्तेजसेदानीं विहाय सहजां धृतिम् ॥ कातरं समुपायातो वशतां
 तव भार्गव ॥ १० ॥ एषामर्थे विशेषेण भवता परिचोदितः ॥ कथं न कुर्वां कमेदमहं क्षत्रकुलांतक ॥ ११ ॥ तस्माद्यावत्प्रमाणं मे भवान्संकल्प
 यिष्यति ॥ तावत्संधारयिष्यामि भूमौ सलिलमात्मनः ॥ १२ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा स सायकम् ॥ यथागतं प्रचिक्षेप धनुर्निर्भिद्य
 भार्गवः ॥ १३ ॥ ततो निरूप्य मीमानं दर्शयानो महीपते ॥ सुवं जग्राह मतिमान्क्षेप्तुकामो जलाशये ॥ १४ ॥ प्रसन्नचेतसं रामं गतरोषमथात्मानि ॥
 अन्तर्हिते सरित्राथे रामः सुवमुदङ्मुखः ॥ १५ ॥ भ्रामयित्वातिवेगेन चिक्षेप लवणार्णवे ॥ क्षिप्तत्वेन समुद्रे तु दिशमुत्तरपश्चिमाम् ॥ १६ ॥ गत्वा
 सुवोपतद्राजन्योजनानां शतद्वयम् ॥ तीर्थं शूर्पारकं नाम सर्वपापविमोचनम् ॥ १७ ॥ विश्रुतं यत्रिलोकेषु तीरे नदनदीपतेः ॥ तीर्थं तदंतरी
 कृत्य सुवो रामकगाच्युतः ॥ १८ ॥ निपपात महाराज सूचयन्नामविक्रमम् ॥ यत्राभूद्रामसृष्टाया भुवो निष्ठाऽथ पार्थिव ॥ १९ ॥ तीर्थं शूर्पारकं
 तत्तु श्रीमल्लोकपरिश्रुतम् ॥ उत्सारयित्वा सलिलं समुद्रस्तावदात्मनः ॥ २० ॥ अतिष्ठदपसृत्योर्वीं दत्त्वा रामाय पार्थिव ॥ अनतिक्रान्तमर्यादो यथाकालं
 भृगूदहः ॥ २१ ॥ समयं स्थापयामास तस्यैवानुमते भुवि ॥ विज्ञाय पूर्वसीमान्तां भुवमभ्युत्ससर्ज ह ॥ २२ ॥ व्यस्मयन्त सुराः सर्वे दृष्ट्वा रामस्य
 विक्रमम् ॥ नगरग्रामनीमानः किञ्चित्किञ्चित्किञ्चित्कचित् ॥ २३ ॥ सद्यः तु पूर्ववत्तास्मिन्नन्धेरपसृतेभसि ॥ तत्र देवास्तथा स्थानान्निम्नत्वात्स प्रलक्ष्य
 तु ॥ २४ ॥ ततस्तेषां भृगुश्रेष्ठो मनीनां भावितात्मनाम् ॥ यथाभिलषितं स्थानं प्रददौ प्रीतिपूर्वकम् ॥ २५ ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे हर्षेण महता
 न्विताः ॥ कृतकृत्या भृशं राममाशिषा समपूजयन् ॥ २६ ॥ अथैतैरभ्यनुज्ञातो ययौ प्राप्तमनोग्धः ॥ गते मुनिवरे रामे देशात्तस्मान्निजाश्रमम् ॥ २७ ॥
 संभूय मुनयः सर्वे प्रजग्मुस्तीरमंबुधेः ॥ परिचक्रम्य तां भूमिं यत्नेन महतान्विताः ॥ २८ ॥ ददृशुः सर्वतो राजन्धर्णवातःस्थितां महीम् ॥ नित्यत्वा

१३२४

स्वयं तदाधिष्ठानतया तथा ॥ २९ ॥ स्वातमन्वौ निपतितं नष्टोर्ध्वं विरोषितम् ॥ अपि रुद्रप्रभावेण प्राणास्तर्पयति ॥ ३० ॥ ततोयनिःसृते
 त्रमन्वोऽपि न हि ॥ एतद्धि देवमामर्त्यमचित्यं नृपसत्तमा ॥ ३१ ॥ एवं रामेण जलधेः पुनः सृष्टा वसुंधरा ॥ दक्षिणोत्तरो गजान्योजनानां तत्तु ॥ ३२ ॥
 नातिक्रामति सोद्यापि सीमानं पयसां निधिः ॥ कृतं रामेण महता न तु सत्तं महद्धतुः ॥ ३३ ॥ एवंप्रभावो रामोऽसौ सगरश्च महीपतिः ॥ यस्य कुमेर्य
 खंडो भातोऽव्यौ निपातितः ॥ ३४ ॥ योजनानां सहस्रं तु वृद्धितश्च महोदधिः ॥ गमेशाभ्युत्पन्नः सृष्टं योजनानां तु षट्शतम् ॥ ३५ ॥ सगरस्य कुतेर्ध
 स्माद्वृद्धितो मकरालयः ॥ ततः प्रभाते लोकपुः सागराख्यामवाप्तवान् ॥ ३६ ॥ एतत्तेमिदितं मय्यडमहतश्चरितं मया ॥ गमस्य कार्त्तवीर्यस्य सगरस्य
 महीपतः ॥ ३७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुण्ये वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादोऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ब्रह्मरपतिमुवाच ॥ ऋषयस्त्वे
 वमुक्तास्तु परं हर्षमुपागताः ॥ परं श्रुत्वा भूयः प्रपच्छुस्तदनंतरम् ॥ १ ॥ ऋषय उचुः ॥ वंशानामानुपूर्व्येण राज्ञां चामिततेजसाम् ॥ स्थितिं चेवा
 प्रभावं च ब्रूहि नः परिपृच्छताम् ॥ २ ॥ एवमुक्तस्ततस्तेस्तु तदाऽसौ लोमहर्षणः ॥ शृण्वतामुत्तराख्याने ऋषीणां वाक्यकोविदः ॥ ३ ॥ अख्यानकुशलो
 भूयः परं वाक्यमुवाच ह ॥ ब्रुवतां मे निबोधंश्च ऋषिगह मया सम ॥ ४ ॥ वंशानामानुपूर्व्येण राज्ञां चामिततेजसाम् ॥ स्थितिं चेवां प्रभावं च
 क्रमतो मे निबोधत ॥ ५ ॥ सगरस्य सपत्नीकां च स्मृता देवी उदाहता ॥ तस्याः पुत्रो कलिर्वैद्यः स्मृता च सुरसुंदरी ॥ ६ ॥ कलिपुत्रो महावीर्यो जय
 श्च विजयश्च ह ॥ वैद्यपुत्रो धृणिश्च मुनिश्च महाबलः ॥ ७ ॥ प्रतानामनुकामानामन्योन्यस्य प्रभाभिर्णां ॥ प्रक्षयित्वा नवन्योन्यं विनाशं समवावुतः ॥
 ८ ॥ कलिः सुगयाः संजयस्तस्य पुत्रो मदः स्मृतः ॥ स्मृता हिमा कलेभार्या श्रेष्ठा या निकृतास्मृतिः ॥ ९ ॥ प्रसूतान्ये कलेः पुत्राश्चत्वारः पुरुषा
 द्रकाः ॥ नाके विघ्नश्च विख्यातो भद्रसो विधमस्तथा ॥ १० ॥ अशिरन्कतया विघ्नो नाकश्च ॥ शोभमान ॥ भद्रमश्चैकहस्तोऽभद्रमश्चैकपात्स्मृतः ॥
 ११ ॥ भद्रमस्य तथा पत्नी नामसी पुतना तथा ॥ पत्नी विधमस्यापि तयो पुत्राः महत्तमः ॥ १२ ॥ नाकस्य शकुनिः पत्नी विघ्नस्य च अयो
 मुखी ॥ राक्षसास्तु महावीरा ॥ संख्याद्वयविचारणः ॥ १३ ॥ मेवतीपुतनापुत्राः नैकता नामतः स्मृताः ॥ ग्रहास्त राक्षसाः सर्वे बालानां तु विशेषतः
 १४ ॥ स्कंदस्तेषामधिपतिर्ब्रह्मणोनुमत्तः प्रभुः ॥ बृहस्पतेर्योगिनी वरुणी ब्रह्मचारिणी ॥ १५ ॥ योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता चरते सदा ॥ प्रभा
 सस्य तु सा भार्या वसुनामष्टमस्य च ॥ १६ ॥ विश्वकर्मा सुतस्तस्या जातः शिल्पिप्रजापतिः ॥ त्वष्टा हिमजो रूपानि वर्मपात्र उदाह्वीः ॥ १७ ॥
 कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां तु योगतः ॥ यः सर्वेषां विमानानि देवतानां चकार ह ॥ १८ ॥ मातृशब्दोऽपि जीविति यस्य शिल्पं महात्मनः ॥

म. ग.
उपो. पा. ३
अ. ५८.

॥१५४॥

प्रदादी विश्रुता नस्य प्रती त्वष्टुर्विचिता ॥ १९ ॥ अगमनस्य भूतो माता विश्रुतस्तथा ॥ देवाचार्यस्य नवतो विष्णुस्य धामनः ॥ २० ॥
 विश्वकर्मात्मजश्चैव विश्वकर्मा मयः स्मृतः ॥ मृगेषुगति विख्याता स्वनामन्य यथायथा ॥ २१ ॥ त्वाष्टी यः सवितुर्भाषा पुनः सज्जति विश्रुता ॥ प्रा
 मृत सा महाभागं मनुं ज्येष्ठं विवस्वतः ॥ २२ ॥ यमो प्रभुत च पुनः यमं च यमुना च हवः सा तु यम्या कुक्ष्यन्दी वदवाहय्याणो ॥ २३ ॥
 सवितुश्चास्य रूपस्य नासिकाभ्यां तू तो स्मृतौ ॥ ग्रामृत सा महाभागा त्वं विदिता ॥ २४ ॥ नान्यैव दम् न मार्तडस्यामजादुर्भा
 ॥ ऋषय उचुः ॥ कस्यान्मार्तड इत्येष विवस्वानुदिता कुनी ॥ २५ ॥ किमर्थं तु कुक्ष्यं वै नासिकाभ्याममुपत ॥ एतद्विदुर्मन्त्रयोगे सर्वे नो
 ब्रूहि पृच्छताम् ॥ २६ ॥ मृत उवाच ॥ विरोन्यप्रभतिभिर्ममदं त्वया विदाग्निम् ॥ त्वया नम्यं नासिकाभ्यां कथ्यपो विदुर्भाभवतः ॥ २७ ॥ अहं द्विधा
 कृते त्वं दृष्ट्वा त्वष्टेदमब्रवीत् ॥ तैतव्युनं भवादं ॥ मार्तडस्त्वं भवानव ॥ २८ ॥ न त्वयं नृत्तडम् इति स्नेहाविताऽब्रवीत् ॥ तस्य तद्वचन
 श्रुत्वा नामान्वर्थमुदाहरन् ॥ २९ ॥ यन्मार्तडो भवेत्युक्तस्त्वं दान्मोडे द्विधाकृते ॥ यन्मार्तडो भवेत्युक्तस्त्वं पुनर्गणैर्विख्यातः ॥ ३० ॥ ततः प्रजा
 प्रवक्ष्यामि मार्तडस्य विवस्वतः ॥ विजज्ञे सवितुर्भाषा संज्ञा पुत्रान्तु त्रीन्युतः ॥ ३१ ॥ मरुतं यमी यमं तैव द्याया सा तपः ॥ शनैश्च नथै
 वते मार्तडस्यान्मजाः स्मृताः ॥ ३२ ॥ विवस्वान्कथ्यपाजज्ञे दाशायिण्यां महायगाः ॥ तस्य संज्ञाऽन्मजाः त्वाष्टी ॥ ३३ ॥
 मृगेषुगति विख्याता पुनः संज्ञेति विश्रुता ॥ सा तु भाषा भगवतो मार्तडस्यान्मजाः ॥ ३४ ॥ न त्वयं नृत्तडम् इति स्नेहाविताऽब्रवीत् ॥ अजान
 न्कथ्यः स्नेहात् मार्तड इति गोच्यते ॥ ३५ ॥ तजन्मन्त्रविके तस्य तस्यैव विवस्वतः ॥ येनापि नायथासास व्रीहिरा ॥ ३६ ॥
 ततो यमो यमी च व यमजो मवभूवतु ॥ ३७ ॥ अमर्तडस्त्वं दृष्ट्वा संज्ञा विवस्वतः ॥ अमर्तडो स्वकां द्यायां सवर्णां निर्ममे पुनः
 ॥ ३८ ॥ महाभागा तु सा नारी द्यायाच्छायाऽभूदता ॥ प्राजलिता माता भूया पुनः संज्ञामभापत ॥ ३९ ॥ वदम्ब किं मया कार्यं सा संज्ञा
 तामयाब्रवीत् ॥ अहं दास्यामि भद्रं ते स्वमेव भवन् पिता ॥ ४० ॥ त्वया भवन् मयं वदन्तं निविशं कथा ॥ इमौ च वातका मह्यं कन्या च
 वरवर्णिनी ॥ ४१ ॥ अर्तन्या तैवमास्यप्रसिद्धं भवन्ते त्वया ॥ एमौ च वातका मह्यं कन्या च ॥ ४२ ॥ त्वया समीपमगमद्रीडितेव तप
 स्विनी ॥ पिता नामामता दृष्ट्वा दृष्ट्वा संज्ञामाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ अर्तः मर्मपं गच्छति मयुका च पुनः पुनः ॥ अगमदृष्ट्वा भूत्वाच्छाद्य ह

ब. पु.
॥१५५॥

पमनिदिता ॥ ४५ ॥ उत्तराग्न्या कुरुन्वात्वा तृणान्यथ चचार मा ॥ द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्त्य नाम् ॥ ४६ ॥ आदित्यो जनया
मास पुत्रावादित्यवर्चसौ ॥ पूर्वजस्य मनोस्तुल्यौ सादृश्येन तु वै प्रभु ॥ ४७ ॥ श्रुतश्रवं तु धर्मज्ञं श्रुतकर्मणामिव च ॥ श्रुतश्रवा मनुस्नाभ्यां माव
र्णिवै भविष्यति ॥ ४८ ॥ श्रुतकर्मा तु विज्ञेयो ग्रहो वै यः शनैश्चरः ॥ मनुर्गवाभवन्मोऽपि सार्वर्णिकं वाच्यते ॥ ४९ ॥ संज्ञा तु पार्थिवी मा वै
स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ॥ चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्वजेषु वै ॥ ५० ॥ मनुस्नचाक्षमन्सर्वं यमनं न वाक्रमत ॥ बहुशो जल्पमानस्तु
सापत्न्यादतिदुःखितः ॥ ५१ ॥ तां वै रोषाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ यदा संतर्जयामास च्छायां वैवस्वतो यमः ॥ ५२ ॥ सा शशाप
ततः क्रोधात्सार्वर्णिजननी यमम् ॥ यदा तर्जयमेऽकस्मात्पितृभार्या यशस्विनीम् ॥ ५३ ॥ तस्मात्तत्रैष नृगः पतिष्यति न संशयः ॥ यमस्तु तेन शापे
न भृशं पीडितमानसः ॥ ५४ ॥ मनुना सह धर्मान्मा पितुः सर्वं न्ययदयत ॥ भृशं शापभयोद्दिग्धं संज्ञादास्यैर्विनिर्जितः ॥ ५५ ॥ तस्यां मयो
वतः पादो न तु देहे निपातितः ॥ बाल्याद्वा यादे वा मोहात्तद्भवान्क्षतमर्हति ॥ ५६ ॥ शमोऽप्यस्मि लोकं जनन्या तपतां वर ॥ तव प्र
सादो नञ्जातुमेतस्मान्महतो भयात् ॥ ५७ ॥ विवस्वानेवमुक्तस्तु यमं प्रोवाच वै प्रभुः ॥ अयं यमः तु वदद्वाचयन्त्यत्र ज्ञानम् ॥ ५८ ॥ येन
त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातुर्वचस्तव ॥ ५९ ॥ कृपया मां नमादाय धाम्यंति च महीं तव ॥
ततः पादं महाप्राज्ञ पुनः संप्राप्त्यसे सुखम् ॥ ६० ॥ कृतमेवं वचः सत्यं मातुस्तव भविष्यति ॥ शापस्य पाददोषेण त्वं च व्रातो भविष्यसि ॥ ६१ ॥
आदित्यस्त्वमवीत्संज्ञां किमर्थं तनयेषु तु ॥ तुल्येष्वभ्यधिकस्नेह एकस्मिन्क्रियते नृया ॥ ६२ ॥ यः नृणां गिरहन्ती वै नाचचक्षे विवस्वतः ॥
आत्मना स समावाय योगात्तत्त्वमपेक्ष्यत ॥ ६३ ॥ तां शत्रुकामो भगवान्नाशाय कुपितः प्रभुः ॥ सा तन्मव यथातत्त्वमाचक्षे विवस्वतः ॥ ६४ ॥
विवस्वास्तु यथा श्रुत्वा क्रुद्धस्त्वष्टागमभ्ययात् ॥ त्वष्टा तु तं यथान्यायमर्चयित्वा विभावसुम् ॥ ६५ ॥ निदधुक्राम गवेषणं सान्वयामास वै शनैः ॥
तवातिजसा युक्तमिदं रूपं न शोभते ॥ ६६ ॥ अमहन्ती तु तत्पंक्षा वने चरति शादले ॥ द्रक्ष्यते नां भवानद्य स्वां भार्या शुभचारिणीम् ॥ ६७ ॥
आय्ययौवनसंपन्नां योगमास्थाय गोपते ॥ अनुकूलं भवेदेवं यदि स्यात्समयो मतः ॥ ६८ ॥ रूपं निदर्शयेय ते ह्याद्यं श्रेष्ठमर्गिदम् ॥ रूपं विवस्व
तस्त्वासीत्तिर्यगूर्द्धमधस्तथा ॥ ६९ ॥ तेनासौ पीडिता दवां रूपेण तु दिवस्पतेः ॥ तस्मात्तव समचक्रं तु वर्तते रूपद्रुतम् ॥ ७० ॥ अनुज्ञातस्ततस्त्वष्टा

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ५९

॥१५५॥

रूपनिर्वर्तनाय वै ॥ ततोऽभ्युपागमत्त्वष्टा मार्तण्डस्य विवस्वतः ॥ ७१ ॥ अग्निमारेष्य नृतेजः शान्तयामास तस्य वै ॥ तं निर्मूलिततेजस्क
 तेजसापहृतेन तु ॥ ७२ ॥ कांतां प्रभाकरो द्रष्टुमिषेष्ट शुभदर्शनः ॥ ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्या वडवां तथा ॥ ७३ ॥ अदृश्यां सर्वभूतानां
 त्वं विवस्वतः ॥ ७४ ॥ देवौ तस्मादजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥ नासत्यश्चैव दम्बश्च भूमतौ द्वादशमूर्तिनः ॥ ७५ ॥ मार्तण्डस्य सुतावेताव
 तमानसः ॥ ७६ ॥ धर्मेण रंजयामास धर्मराजस्ततस्तु सः ॥ सोऽलभत्कर्मणा तेन शुभेन परमाद्युतिम् ॥ ७७ ॥ पितृणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमेव
 ॥ ७८ ॥ भ्राता शनैश्चरस्तत्र ग्रहत्वं स तु लब्धवान् ॥ त्वष्टा तु तेन रूपेण विष्णोश्चक्रमकल्पयत् ॥ ७९ ॥ महामहोऽप्रतिहनं दानवान्प्रति
 सांप्रतम् ॥ ८० ॥ विस्तरं तस्य वक्ष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य ह ॥ इदं तु जन्म देवानां शृणुयाद्वा पठेच्च वा ॥ ८१ ॥ वैवस्वतस्य पुत्राणां मतानां
 स्वतोत्पत्तिर्नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ततो मन्वंतरेऽनीते चाक्षुषे दैवतैः सह ॥ वैवस्वताय महते पृथिवीराज्यमादिशत्
 ॥ ८३ ॥ तस्माद्वैवस्वतात्पुत्रा जज्ञिरे दश तत्समाः ॥ इक्ष्वाकुश्च नृगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च ॥ ८४ ॥ नरिष्यंतस्तथा प्रांशुर्नाभागो दिष्ट एव च ॥ करुषश्च
 कृत्वापि प्रजापतिः ॥ मित्रावरुणयोरेणो अनलाहुतिमेव यत् ॥ ८५ ॥ तत्र दिव्यांबरधरा दिव्याभरणभूषिता ॥ दिव्यसंहनना चैव इला जज्ञ अति श्रुतम्
 ॥ ८६ ॥ तमिलेऽप्यथ होवाच मुनिरुदधरस्ततः ॥ अनुगच्छस्व भद्रं ते तमिला प्रत्युवाच ह ॥ ८७ ॥ धर्मयुक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिम् ॥
 ॥ ८८ ॥ तयोः सकाशं श्रान्यामि मास्तौ धर्मो हतो वर्धेत ॥ एवमुक्त्वा पुनर्देवी तयोरन्तिकमागमत ॥ ८९ ॥

म. पु.
॥१५६॥

गन्वातिकं वरारोहा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ अंशेऽस्मिन्नुवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वाम् ॥ १० ॥ मनुनेवाहमुक्ताऽस्मि अनुगच्छस्व मामिति ॥
तथा तु ब्रुवतीं साध्वीमिडामाश्रित्य तावुभौ ॥ ११ ॥ देवौ च मित्रावरुणाविदं वचनमूचतुः ॥ अनेन तव धर्मज्ञे प्रश्रयेण दमेन च ॥ १२ ॥
सत्येन चैव सुश्रोणि प्रीतौ स्वौ वरवर्णिनि ॥ आवयोस्त्वं महाभागे ख्यातिं कन्ये प्रयास्यसि ॥ १३ ॥ सुद्युम्न इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु पूजितः ॥
जगत्प्रियो धर्मशीलो मनोर्वशविवर्द्धनः ॥ १४ ॥ मानवः स तु सुद्युम्नः स्त्रीभावमगमत्प्रभुः ॥ सा तु देवी वरं लब्ध्वा निवृत्ता पितरं प्रति ॥ १५ ॥
बुधेनोत्तरमासाद्य मेथुनायोपमंत्रिता ॥ सोमपुत्राद्बुधाच्चास्यामैलो जज्ञे पुरुषवाः ॥ १६ ॥ बुधात्सा जनयित्वा तु सुद्युम्नत्वं पुनर्गता ॥ सुद्युम्नस्य तु
दायदास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ १७ ॥ उत्कलश्च गयश्चैव विनतश्च तथैव च ॥ उत्कलस्योत्कलं राष्ट्रं विनतस्यापि पश्चिमम् ॥ १८ ॥ दिक्पूर्वा तस्य
राजर्षेर्गयस्य तु गया पुरा ॥ प्राविष्टे तु मनुः तस्मिन्प्रजाः सृष्ट्वा दिवाकर्म ॥ १९ ॥ दशधा तदधात्क्षत्रमकरोत्पृथिवीमिमाम् ॥ इक्ष्वाकुरेव दायदादो
भागं दशममाप्तवान् ॥ २० ॥ कन्याभावात् सुद्युम्नो नैव भागमवाप्तवान् ॥ वसिष्ठवचनाच्चासीत्प्रतिष्ठाने महाद्युतिः ॥ २१ ॥ प्रतिष्ठां धर्मराजस्य
सुद्युम्नस्य महात्मनः ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ऋषयः पप्रच्छुः सूतजं प्रति ॥ मानवः स तु सुद्युम्नः स्त्रीभावमगमत्क्रथम् ॥ २२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ पुरा
महेश्वरं द्रष्टुं कुमारस्त्वनकादयः ॥ इलावृतं समाजग्मुर्देहशुर्वेषमध्वजम् ॥ २३ ॥ उमया रममाणं तं विलोक्य पिहिते स्थले ॥ प्रतिजग्मुस्ततः सर्वे
ब्रीडिताभूच्छिवाप्यथ ॥ २४ ॥ प्रोवाच वचनं देवी प्रियहृतोः प्रिय प्रिया ॥ इमं ममाश्रमं देव यः पुमान्संप्रवेक्ष्यति ॥ २५ ॥ भविष्यति ध्रुवं
नारी स तुल्याप्सरसां शुभा ॥ तत्र सर्वाणि भूतानि पिशाचाः पशवश्च ये ॥ २६ ॥ स्त्रीभूताः सह रुद्रेण क्रीडन्त्यप्सरसो यथा ॥ उमावनं प्रविष्टस्तु
स राजा सुगयां गतः ॥ २७ ॥ पिशाचैः सह भूतैस्तु रुद्रे स्त्रीभावमास्थिते ॥ तस्मात्स राजा सुद्युम्नः स्त्रीभावं लब्धवान्पुनः ॥ महादेवप्रसादाच्च मान
वत्वमवाप्तवान् ॥ २८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे मध्यमभागे वायुप्रोक्ते वैवस्वतमनोः सृष्टिनाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ सूत उवाच ॥ विसर्गं मनु
पुत्राणां विस्तरेण निबोधत ॥ पृषधो हिंसयित्वा तु गुरोर्ना निशि तत्क्षये ॥ १ ॥ शापाच्छूद्रत्वमापन्नश्च्यवनस्य महात्मनः ॥ करूपस्य तु कारुणाः
क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ॥ २ ॥ सहस्रं क्षत्रियगणो विक्रांतः संवभूव ह ॥ नाभागो दिष्टपुत्रस्तु विद्वानासीद्भलंदनः ॥ ३ ॥ भलंदनस्य पुत्रोऽभूत्प्रांशुर्नाम
महाबलः ॥ प्रांशोरेकोऽभवत्पुत्रः प्रजापतिसमो नृपः ॥ ४ ॥ संवर्तेन दिवं नीतः ससुहृत्सहर्षांधवः ॥ विवादोऽत्र महानासीत्संवर्तस्य बृहस्पतेः ॥ ५ ॥
ऋद्धिं दृष्ट्वा तु यज्ञस्य क्रुद्धस्तस्य बृहस्पतिः ॥ संवर्तेन तते यज्ञे कुकोप स भृशं तदा ॥ ६ ॥ लोकानां म हि नाशाय देवतैर्हि प्रसादितः ॥ मरु

म. मा.
उपो. प. ३
अ. ६१

॥१५६॥

तत्रैकवर्ती स नरिष्यंतमवामवान् ॥ ७ ॥ नरिष्यंतस्य दायादो राजा दंडधरो दमः ॥ कन्या पुत्रस्तु विजानो राजाऽसीद्राष्ट्रवर्द्धनः ॥ ८ ॥
 सुधृतिस्तस्य पुत्रस्तु नरः सुधृतिः पुनः ॥ केवलस्तस्य पुत्रस्तु वन्धुमान्केवलान्मनः ॥ ९ ॥ अथ वधुमनः पुनः धर्मात्मा वेगवानप ॥ वधो
 वेगवतः पुत्रस्तु णविदुर्बुधात्मजः ॥ १० ॥ जेतयुगमुखे राजा तृतीयः नरप्रवह ॥ कन्या तु पुन्येद्विदा मता विश्रवसो हि सा ॥ ११ ॥
 पुत्रो योऽस्य विशालोऽभूद्राजा परमधार्मिकः ॥ दाश्वान्प्रख्यातवीर्योऽजा ॥ १२ ॥ विशालस्य सुतो राजा हेम
 चन्द्रो महाबलः ॥ मुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ॥ १३ ॥ मुचन्द्रस्य पुत्रो राजा वृषाश्व इति विश्रुतः ॥ वृषाश्वतनयो विद्वान्सृजयः
 समपद्यत ॥ १४ ॥ सृजयस्य सुत श्रीमान्महदेवः प्रतापवान् ॥ कृशाश्व महादेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १५ ॥ कृशाश्वस्य महातेजाः
 सोमदत्तः प्रतापवान् ॥ सोमदत्तस्य राजर्षेः सुतोऽभूजनेजयः ॥ १६ ॥ जनेजयान्मजध्वैव परमतिर्नाम विश्रुतः ॥ तृणविदुप्रभावेण
 सर्वे वैशालका नृपाः ॥ १७ ॥ दीर्घायुषो महात्मानो दीर्यवतः सुधार्मिकाः ॥ शतनिषिधुनं त्वामीदान्तो नाम विश्रुतः ॥ १८ ॥ पुत्रः सुकन्या
 कन्या च भार्या या च्यवनस्य च ॥ आनर्तस्य तु दायादो रघो नाम सर्वार्यवान् ॥ १९ ॥ आनर्तविषयो यस्य पुरी चापि कुशस्थली ॥ रेवस्य
 स्वतः पुत्रः ककुब्दी नाम धार्मिकः ॥ २० ॥ ज्येष्ठो भ्रातृशतस्थार्माद्रान्यं प्राप्य कुशस्थलीम् ॥ कन्यया सह श्रुत्वा च गांधर्वं ब्रह्मणोतिके ॥
 ॥ २१ ॥ मुहूर्तं देवदेवस्य मार्त्यं बहुयुगं विभो ॥ आजगाम युवा चैव स्वां पुरीं यादवैर्वनाम् ॥ २२ ॥ कृतां दारवतीं नाम बहुद्वारं मनोरमाम् ॥
 भोजवृष्ण्यंधकैर्गुप्तां वसुदेवपुरोगमैः ॥ २३ ॥ तां कथां रेवतः श्रुत्वा यथातत्त्वमग्निदमः ॥ कन्यां तु बलदद्याय सुव्रतां नाम रेवतीम् ॥ दत्त्वा जगाम शि
 खरं मेरोस्तपसि संस्थितः ॥ २४ ॥ रेमे रामश्च धर्मात्मा रेवत्या सहितः किल ॥ तां कथामृषयः श्रुत्वा पप्रच्छुस्तदनंतरम् ॥ २५ ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं
 बहुयुगे काले समतीते महामते ॥ न जग रेवतीं प्राप्ता रेवतं वा ककुब्धिनम् ॥ एतच्छुश्रूषमाणान्नो गान्धर्वं वद चैव हि ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ न जरा
 याथातथ्येन सुव्रताः ॥ २८ ॥ सप्त स्वरा स्त्रयो ग्रामा मूर्धनास्त्वेकविंशतिः ॥ तानाश्चैकोनपंचाशदित्येतत्स्वरमंडलम् ॥ २९ ॥ षड्वर्षभौ च गांधारो
 मध्यमः पंचमस्तथा ॥ धैवतश्चापि विज्ञेयस्तथा चापि निषादकः ॥ ३० ॥ सौवीरा मध्यमा ग्रामा हरिणाश्च तथैव च ॥ ३१ ॥ तस्याः कालोयनो
 पता चतुर्थाऽष्टमध्यमाः ॥ नार्मि च पौषा वै देव दृष्टा कां च यथाक्रमः ॥ ३२ ॥ मध्यमग्रामिकारूयाता षड्जग्रामा निबोधत ॥ उत्तरमेन्द्रा रजनी

म. पु.
॥१५७॥

तथा वाचोत्रयताः ॥ ३३ ॥ मध्यषड्जा तथा चैव तथान्या चाभिमुद्रणा ॥ गंधारग्रामिका श्यामा कीर्तिमान् निबोधत ॥ ३४ ॥ अग्निष्टोमं तु
माद्यं तु द्वितीयं वाजपेयिकम् ॥ यवरातस्यस्तुषष्ठवत्सुवर्णकम् ॥ ३५ ॥ सप्त गौसवना नाम महावृष्टिकृताष्टमाम् ॥ ब्रह्मदानं च नवमं
प्राजापत्यमनंतरम् ॥ नागयक्षाश्रयं विद्वान् तद्वोक्ततथैव च ॥ ३६ ॥ दपक्रांतमृगक्रांतं विष्णुक्रांतमनोहरा ॥ सूर्यक्रांतधरेण्यैव संतकोकिलविश्रतः ॥
॥ ३७ ॥ तेनवानित्यपवशापिशाचांतीवनपि ॥ सावित्रमर्धसावित्रं सर्वतोभद्रमेव च ॥ ३८ ॥ मनोहरमधार्ज्यं च गंधर्वानुपतश्च यः ॥ अलबुषेसे
ष्टमथो विष्णुवैणवरावुभौ ॥ ३९ ॥ सागराविजयं चैव सर्वभूतमनोहरः ॥ हतोत्त्वष्टो विजानीत स्कंधं तु प्रियमेव च ॥ ४० ॥ मनोहरमधार्ज्यं च
गंधर्वानुपतश्च यः ॥ अलंबुषेष्टस्य तु नारदप्रिय एव च ॥ ४१ ॥ कथितो भीमसेनेन नगरातानयप्रियः ॥ विकलोपनीतविनताश्रिगण्योभार्गव
प्रियः ॥ ४२ ॥ चतुर्दश तथा पंचदशेच्छेतीह नारदः ॥ ससौवीरा सुसौवीराब्रह्मणोऽपुणीयते ॥ ४३ ॥ उत्तरादिम्बश्चैव ब्रह्मा वै देवतास्त्रयः ॥ हरिदे
शसमुत्पन्ना हरिणस्याव्यजायत ॥ ४४ ॥ मूर्च्छना हरिणा ते वै चंद्रस्यास्याधिदेवता ॥ करोपनीता विद्वतावनुद्रिः स्वर्गमंडलः ॥ ४५ ॥ साकलोपनतातस्यान्म
नुतस्याद्देवतः ॥ मनुदेशा समुत्पन्ना मूर्च्छनाशुद्धमात्मना ॥ ४६ ॥ तस्मात्तस्मात्सामागामीमृगं त्रेत्याधिदेवता ॥ सावाश्रमसमाद्युष्मा अनेकापौरुषान
खान् ॥ ४७ ॥ मूर्च्छनायोजनाहोषास्याद्रजसारजनीततः ॥ तानि उत्तरमद्रासपद्मदेवतकं विदुः ॥ ४८ ॥ तस्मादुत्तरतायावत्प्रथमं स्वायमं विदुः ॥ तमो
दुत्तरमैद्रोयदेवतास्याध्रुवेन च ॥ ४९ ॥ अपामदुत्तरत्वावधेवतस्योत्तरायणः ॥ स्यादिजमूर्च्छनाद्येचापितः श्रद्धदेवताः ॥ ५० ॥ शुद्धपद्मजस्वरं कृत्वा यस्माद
ग्निमहर्षयभोऽपैतितस्मान्नजानीयाच्छुद्धयच्छिक्करासभा ॥ ५१ ॥ इत्येता मूर्च्छनाः कृत्वायस्यामीहश्रद्धावताः ॥ पक्षीणांमूर्च्छनाः श्रुत्वा पक्षोका मूर्च्छनाः स्मृताः ॥
॥ ५२ ॥ नौगाहर्षिविषागीतानोपसंप्रतिमूर्च्छना ॥ नानासाधारणाश्चैववडवात्रिविदस्तथा ॥ ५३ ॥ इति श्रीब्रह्मादि महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे
तृतीय उपोद्घातपादे गंधर्वमूर्च्छनालक्षणवर्णनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ पूर्वोच्यमानं तु ब्रह्मा प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥ विख्यातान्वे अलंकारांस्तन्मे
निगदतः शृणु ॥ १ ॥ अलंकारास्तु वक्तव्या स्वैःस्वैर्वर्णैः प्रहेनवः ॥ संस्थानपदैश्च नया मता नाट्याद्यदेशया ॥ २ ॥ वाक्यार्थपदयोगार्थैरलंकारै
श्च पूरणम् ॥ पदानि गीतकस्याहुः पुरस्तात्पृष्ठतोऽथ वा ॥ ३ ॥ स्यातामन्यत्र नोद्गीमनः कंठोत्पन्नः ॥ एतेषु त्रिषु स्थानेषु प्रवृत्ता
विधिरुत्तमः ॥ ४ ॥ चत्वारः प्रकृतौ वर्णाः प्रविभक्त्यनुविज्ञा ॥ त्रिवर्णमप्युच्यते देवा पोऽप्यनुविदुः ॥ ५ ॥ मूर्च्छो वर्णः प्रसंचारी
तृतीयमवरोहणम् ॥ आगोहणं चतुर्थं तु वर्णं वर्णोक्तिं विदुः ॥ ६ ॥ त्रिवर्णं त्रिवर्णमप्युच्यते संचरणं त्रिवर्णमप्युच्यते ॥ चतुर्वर्णवर्णानामवरो

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६२

॥१५७॥

हं विनिर्दिशेत् ॥ ७ ॥ आरोहणेन वारोहान्वर्णान्वर्णविदो विदुः ॥ एतेषामेव वर्णानामलंकारात्रिबोधतः ॥ ८ ॥ अलंकारास्तु चत्वारस्थाप
 नीकमरेजनः ॥ प्रमादस्याप्रमादश्च तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ ९ ॥ विस्वरोष्टकलाश्चैव स्थानं द्वेक्ष्यतागतः ॥ आवर्तस्याऋमोत्वाक्षी
 वेकार्यो परिमाणतः ॥ १० ॥ कुमारं संपरं विद्धि द्विस्तरं वामनं गतः ॥ एष वै एष चैवस्यकुतरेकः कुलाधिकः ॥ ११ ॥ स्वेन स्वे कातरे जातक
 लामभितरेषितः ॥ तस्मिंश्चैव स्वरे वृद्धिनिष्ठे तद्विचक्षणः ॥ १२ ॥ स्वेनस्तु अपरो हस्त उत्तरः कमलाकलः ॥ प्रमाणवसर्विपुर्ना
 जायते विदुरे पुनः ॥ १३ ॥ कला कार्या तु वर्णानां तदा तुः स्थापितो भवेत् ॥ विपर्ययस्य रोपित्याद्यस्य प्रादुर्बटीमम ॥ १४ ॥ एकीत्तरः स्वरस्तुस्था
 त्पङ्कजतः परमः स्वरः ॥ अक्षेपस्कंदनाकार्यकाकस्योयचपुष्कलम् ॥ १५ ॥ तंतारौ तौनुसर्वाय्यौ कार्यं वा कारणं तथा ॥ आक्षिप्तमकरोह्यासीत्प्रो
 क्षमद्यस्तथैव च ॥ १६ ॥ द्वादशे च कलास्थानामेकातरगतस्तथा ॥ प्रेखोल्लिखितमलंकारमेवस्वरसमन्विता ॥ १७ ॥ स्वरस्वरबहुप्राम
 काप्रयोष्टनुपन्कलाः ॥ आक्षिप्तमेवकलयाचोपादानायाभवेत् ॥ १८ ॥ द्विकथंवावथाभूतयत्रभाषितमुच्यते ॥ उच्चराद्विश्वरारूढातथायाष्टस्वरातथा ॥ १९ ॥
 वापः स्याद्वगरेष्टेण नारतोभवतिध्रुवम् ॥ एकांतरं च ह्येतेवैतमेवस्वरसत्तमः ॥ २० ॥ मक्षिप्रच्छेदनामाचचतुष्कलगणः स्मृतः ॥ अलंकाराभवत्येते त्रिंश
 द्वेवः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१ ॥ वर्णस्थानप्रयोगेण कलामात्राप्रमाणतः ॥ संस्थानं च प्रमाणं च विकारो लक्षणस्तथा ॥ २२ ॥ चतुर्विधमिदं
 ज्ञेयमलंकारप्रयोजनम् ॥ यथात्मनोह्यलंकारोविपर्यस्तोविगर्हितः ॥ २३ ॥ वर्णमेवाप्यलंकर्तुं विषमाद्यात्मसंभवाः ॥ नानाभरणसंयोगायथानार्योविभू
 षणम् ॥ २४ ॥ वर्णस्य चैवालंकारो विभूषा ह्यात्मसंभवः ॥ नणदेकुंडलंष्टनकंठेरसनातथा ॥ २५ ॥ एवमेवाद्यलंकारोविपर्यस्तोविगर्हितः ॥ क्रियमाणो
 प्यलंकारोनागयश्चैवदर्शयत् ॥ २६ ॥ यथादृष्टस्यमार्गस्यदत्तव्यस्यविधीयते ॥ लक्षणंपर्यवस्यापिर्वर्तिकामपिर्वर्त्तते ॥ २७ ॥ यायात्त
 थ्येन वक्ष्यामि मासोद्भवमुखोद्भव ॥ त्रयोविंशतिशीतिस्तु विज्ञातपवदैवतम् ॥ २८ ॥ नगोनातुपुरस्तानुमध्यमांशस्तुपर्ययः ॥ तयोर्विभागोदेवानां
 लावण्येमार्गसंस्थितः ॥ २९ ॥ अनुपंगमयोदृष्टस्वसारंस्वरातर ॥ विपर्ययः संवर्त्तनसप्तस्वरपदक्रमम् ॥ ३० ॥ गांधारसेतुगीयन्तेवरोमद्ग
 वानेच ॥ पंचममध्यमचैवधैवतं निषादतः ॥ ३१ ॥ षड्जर्षभश्चजानीमोमद्रकेष्वेवनांतरे ॥ द्वेद्व्यपरतुर्किंविद्याद्वयमुष्णांतिकस्यतु ॥ ३२ ॥ प्राकृतेष्व
 कृतेष्वैवगांधारःस प्रयुज्यते ॥ पदस्यात्ययरूपंतुसप्तरूपंतुकोशिकीम् ॥ ३३ ॥ गांधारस्येनकात्स्येनचायंयस्यविधिःस्मृतः ॥ एषचैवऋमोदिष्टोमध्यमश्चैव
 मध्यमः ॥ ३४ ॥ यानिप्रोक्तानिगीतानिवतुहपांशोपतः ॥ ततः सप्तस्वरंकार्यसप्तरूपंचकौशिकी ॥ ३५ ॥ अगदर्शनमित्याहुर्मानुषैर्ममकैतया ॥ द्विती

ब्र. पु.
॥१५८॥

यामासमात्राणाभिः सर्वाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३६ ॥ उत्तरेवप्रकृत्येवंमाताब्राह्मतलायत ॥ तथाहतारोपिडकेयत्रमायांनिवर्त्तते ॥ ३७ ॥ पादेनैकेनमायात्रा
पादो नामतिवारिणः ॥ संख्यापनोपहृतावैतत्रपानमितिस्मृतम् ॥ ३८ ॥ द्वितीयपादभंगंचग्रहेनामप्रतिष्ठितम् ॥ पूर्वमष्टतीटतीनिद्वितीयंचापरा
न्तिकैः ॥ ३९ ॥ पादभागसपादंतुप्रकृत्यामपिसंस्थितम् ॥ चतुथमुत्तरं चैवमद्रवत्पावमद्रकौ ॥ ४० ॥ मद्रकोदक्षिणस्यापि यथोक्ता
वर्त्ततेकला ॥ सर्वमेवानुयोगं तु द्वितीयं बुद्धिमिष्यते ॥ ४१ ॥ पादौवाहरणं चास्यात्पारं नात्र विधीयते ॥ एकत्वं मनुयोगस्य द्वयोर्यद्य
द्विजोत्तम ॥ ४२ ॥ अनेकसमवायस्तु पातका हरिणा स्मृताः ॥ तिसृणां चैव वृत्तीनां वृत्तौ वृत्ते च दक्षिणः ॥ ४३ ॥ अष्टौ तु समवायस्तु वी
रा संमूर्धना तथा ॥ कस्यनासुतराचैव स्वरशाखा प्रकीर्तिता ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपाद्धात
पादे भार्गवचरिते गांधर्वलक्षणं नाम द्विपाद्येतमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ मृत उवाच ॥ कुकुब्जिनस्तु तं लोकं स्वतस्य गतस्य ह ॥ हता पुण्यजनैः सर्वा
राक्षसैः सा कुशस्थली ॥ १ ॥ तद्वै भ्रातृशतं तस्य धार्मिकस्य महात्मनः ॥ निबध्यमानं नाराचैर्विदिशः प्राद्रवद्रयात् ॥ २ ॥ तेषां तु तद्वयक्रांत
क्षत्रियाणां च विदुताम् ॥ अन्ववायस्तु सुमहांस्तत्र तत्र द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥ भार्याना इति विख्याता दिक्षु सर्वासु धार्मिकाः ॥ धृष्टस्य धार्ष्टिकं सर्व
रणधृष्टं बभूव ह ॥ ४ ॥ त्रिसाहस्रं तु स गणः क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ नभगस्य च दायदो नाभागो नाम वीर्यवान् ॥ ५ ॥ अंबरीषस्तु नाभा
गिर्विरूपस्तस्य चात्मजः ॥ पृषदश्वो विरूपस्य तस्य पुत्रो रथीतरः ॥ ६ ॥ एते क्षत्रप्रसूता वै पुनश्चांगिरसः स्मृताः ॥ रथीतगणां प्रवराः क्षत्रोपेता
द्विजातयः ॥ ७ ॥ क्षुवतस्तु मनोः पूर्वमिक्ष्वाकुरभिनिःसृतः ॥ तस्य पुत्रशतं त्वासीदिक्ष्वाकोर्भूरिदक्षिणम् ॥ ८ ॥ तेषां श्रेष्ठो विकुक्षिस्तु निमिर्दे
वश्च ते जयः ॥ शकुनिप्रमुखास्तस्य पुत्राः पंचाशतस्तु ते ॥ ९ ॥ उत्तरापथदेशस्य गश्तिगो महीक्षितः ॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च दक्षिणम्यां तु वै दिवि
॥ १० ॥ विराटप्रमुखास्ते च दक्षिणापथरक्षिणः ॥ इक्ष्वाकुस्तु विकुक्षिं वै अष्टकाचामथादिशत् ॥ ११ ॥ ॥ राजोवाच ॥ मांसमानय आद्रे त्वं
मृगान्हत्वा महाबल ॥ आद्रे मम तु कर्त्तव्यमष्टकानां न संशयः ॥ १२ ॥ स गतो मृगयां चैव वचनात्तस्य धीमतः ॥ मृगान्सहस्रकान्हत्वा परिश्रान्तश्च
वीर्यवान् ॥ १३ ॥ भक्षयेच्छशकं तत्र विकुक्षिर्मृगयां गतः ॥ आगतं हि विकुक्षौ तु समासे सहसैनिके ॥ १४ ॥ वसिष्ठं चोदयामास मांसं प्रोक्षय
तामिति ॥ तथेति चोदितो राजा विधिवत्तदुपस्थितम् ॥ १५ ॥ स दृष्टोपहतं मांसं क्रुद्धो राजानमब्रवीत् ॥ अनेनोपहतं मांसं पुत्रेण तव पार्थिव ॥ १६ ॥

॥ अदमाय भार्यः ॥

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६३

॥१५८॥

शशभक्षाददुष्टं वै नैव मांसं महाद्युते ॥ १७ ॥ दुःखान्मना पूर्वममना भक्षितोऽनघ ॥ १७ ॥ तेन मांसमिदं दुष्टं पितॄणां नृपसत्तम ॥ इह्वा
 कुस्तु ततः कुद्धो विकुक्षिमिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ पितृकर्मणि निर्दिष्टो मया च मृगयां गतः ॥ शशं यत्प्रयमेऽरण्ये निर्घृणः पूर्वमद्य तु ॥ १९ ॥
 तस्मात्परित्यजामि त्वां गच्छ त्वं स्वेन कर्मणः ॥ एतस्मिन्वाकुणा त्यक्तो मांसपचवनात्तुतः ॥ २० ॥ इक्ष्वाकौ संस्थिते तस्मिच्छादः पृथिवीमिमा
 म् ॥ प्राप्तः परमधर्मात्मा स चायोध्याधिपोऽभवत् ॥ २१ ॥ तदाऽकरात्स राज्यं वै वसिष्ठपरिनोदितः ॥ ततस्तेनैनसा पूर्णो राज्यावस्थो महीपतिः
 ॥ २२ ॥ कालेन गतवान्सोऽथ शकृन्मृत्रतरंगितम् ॥ ज्ञात्वैवमेतदाम्यानां नाविधिर्भक्षयेद्दुयः ॥ २३ ॥ मांसभक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाद्वयहम् ॥
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २४ ॥ शरादस्य तु शथादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ॥ इन्द्रस्य वृषभृतस्य ककुत्स्थो जयते पुरा
 ॥ २५ ॥ पूर्वमाडीवके युद्धे ककुत्स्थस्तेन स स्मृतः ॥ अनेनास्तु ककुत्स्थस्य पृथुश्वानेनमः स्मृतः ॥ २६ ॥ हृषदश्वः पृथोः पुत्रस्तस्मादंघ्रस्तु वीर्य
 वान् ॥ अंध्रात्तु युवनाश्वस्तु श्रावस्तस्तस्य चात्मजः ॥ २७ ॥ जज्ञ श्रावस्तको राजा श्रावस्ती येन निर्मिता ॥ श्रावस्तस्य तु दायादो बृहदश्वो महा
 यशः ॥ २८ ॥ बृहदश्वसुतश्चापि कुवलाश्व इति श्रुतः ॥ यस्तु धुन्धुवधाद्राजा धुन्धुमारत्वमागतः ॥ २९ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ धुन्धोर्वधं महाप्राज्ञ
 श्रोतुमिच्छाम विस्तरात् ॥ यदर्थं कुवलाश्वस्य धुन्धुमारत्वमागतम् ॥ ३० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ कुवलाश्वस्य पुत्राणां सहस्राण्येकविंशतिः ॥ सर्वे
 विद्यासु निष्णाता बलवंतो दुरासदाः ॥ ३१ ॥ बभ्रुवर्धार्मिकाः सर्वे यज्वानो भूरिदक्षिणाः ॥ कुवलाश्वं महावीर्यं शूरसुत्तमधार्मिकम् ॥ ३२ ॥ बृहद
 श्वो ह्यभ्यर्षिचतुस्मिन् राज्याये नराधिपः ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु वनं राजा विवेश ह ॥ ३३ ॥ बृहदश्वं महाराजं शूरसुत्तमधार्मिकम् ॥ प्रयास्यं
 तमुतंकस्तु ब्रह्मर्षिः प्रत्यवाग्यत ॥ ३४ ॥ ॥ उत्तंक उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत्कर्तुमर्हति ॥ निरुद्धिन्नस्तपश्चर्तुं न हि शक्नोषि पार्थिव
 ॥ ३५ ॥ ममाश्रमसमीपेषु मेरोर्हि पण्डितस्तु वै ॥ समुद्रो वालुकापूर्णस्तत्र तिष्ठति भूपते ॥ ३६ ॥ देवतानामवध्यस्तु महाकायो महा
 बलः ॥ अतर्भूमिगतस्तत्र वालुकातर्हितो महान् ॥ ३७ ॥ राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुन्धुर्नाम महासुरः ॥ शतं लोकविनाशाय तप आस्थाय दारुणम्
 ॥ ३८ ॥ संवत्सरस्य पर्यन्ते स निश्वासं विमुञ्चति ॥ यदा तदा मही तत्र चलति स्म सकानना ॥ ३९ ॥ तस्य निश्वासवतीन गज उद्भूयते

ब. पु.
॥१५९॥

महत् ॥ आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकंपनम् ॥ ४० ॥ सविस्फुल्लिगं सज्जालं सधूममतिदारुणम् ॥ तेन राजन्न शक्रोमि तस्मिन्स्थातुं स्व आश्र
मे ॥ ४१ ॥ तंवारय महाबाहो लोकानां हितकाम्यया ॥ तेजस्ते सुमहाद्विष्णुस्तेजसाप्याययिष्यति ॥ ४२ ॥ लोकाः स्वस्था भवंत्वद्य तस्मिन्विनि
हतेसुरे ॥ त्वं हि तस्य वधार्थाय समर्थः पृथिवीपते ॥ ४३ ॥ विष्णुना च वगे दत्तो मम पूर्वं यतोऽनत्र ॥ न हि धुंधुर्महावीर्यस्तेजसाल्पेन शक्यते
॥ ४४ ॥ निर्दग्धुं पृथिवीपालैरपि वर्षशतैरपि ॥ वीर्यं हि सुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदम् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्तु राजर्षिरुत्तंकेन महात्मना ॥ कुवलाश्वं
तु तं प्रादात्तास्मिन् धुंधुनिवारणे ॥ ४६ ॥ भगवन्त्यस्तशस्त्रोऽहमयं तु तनयो मम ॥ भविष्यति द्विजश्रेष्ठ धुंधुमारो न संशयः ॥ ४७ ॥ स तमादिश्य त
नयं धुंधुमारणमच्युतम् ॥ जगाम स वनायैव तपसे शमितव्रतः ॥ ४८ ॥ कुवलाश्वस्तु वमात्त्या पितुर्वचनमाश्रितः ॥ सहस्रैरेकविंशत्या पुत्राणां
सह पार्थिवः ॥ ४९ ॥ प्रायादुत्तंकसंहितो धुंधोस्तस्य निवारणे ॥ तमाविशत्ततो विष्णुर्भगवान्नेन तेजसा ॥ ५० ॥ उत्तंकस्य नियोगात्तु लोकानां
हितकाम्यया ॥ तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे दिवि शब्दो महानभूत् ॥ ५१ ॥ अद्य प्रभृत्येष तपो धुंधुमारो भविष्यति ॥ दिव्यैः पुण्यैश्च तं देवाः समंता
त्समवाकिरन् ॥ ५२ ॥ देवदुंदुभयश्चैव प्रणेदुर्हि तदा भृशम् ॥ स गत्वा पुरुषव्याघ्रस्तनयैः सह वीर्यवान् ॥ ५३ ॥ समुद्रं स्नानयामास वालु
कापूर्णमव्ययम् ॥ तस्य पुत्रैः खनद्विश्च वालुकांतार्हितस्तदा ॥ ५४ ॥ धुंधुरानादितस्तत्र दिशमाश्रित्य पश्चिमाम् ॥ मुखजेनाग्निना कुद्रो लोकानु
द्वर्तयन्निव ॥ ५५ ॥ वारि सुसाव योमेन महोदधिरिवोदये ॥ सोमस्य सोऽरुरश्रेष्ठो वारोर्मिकलिलो महान् ॥ ५६ ॥ तस्य पुत्रास्तु निर्दग्धास्त्रय
द्वर्षिता भूधे ॥ ततः स राजातिबलो राक्षसं तं महाबलम् ॥ ५७ ॥ आससाद् महानेजा धुंधुं बंधुनिर्दहणम् ॥ तस्य वारिमयं वेगमपि वत्स
नराविषः ॥ ५८ ॥ योगी योगेन वह्निं च शमयामास वारिणा ॥ निरस्यतं महाकार्यं वलेनोदकराक्षसम् ॥ ५९ ॥ उत्तंकं दर्शयामास कृतकर्मा
नराधिपः ॥ उत्तंकश्च वरं प्रादात्तस्मै राज्ञे महात्मने ॥ ६० ॥ ददत्तश्चाक्षयं वित्तं शत्रुभिश्चाप्यधुष्यताम् ॥ धर्मे रतिं च मततं स्वर्गं वा
सं तथाक्षयम् ॥ ६१ ॥ पुत्राणां चाक्षयल्लोकान्स्वर्गं ये गच्छन्ता हताः ॥ तस्य पुत्रास्त्रयः शिष्टा दृढाश्चो ज्येष्ठ उच्यते ॥ ६२ ॥ भद्राश्वः कपिलाश्वश्च
कनीर्यासौ तु तौ स्मृतौ ॥ धौंधुमारिर्दृढाश्वश्च ह्यश्वस्तस्य चात्मजः ॥ ६३ ॥ ह्यश्वस्य निकुंभोऽभूत्क्षत्रधर्मरतः सदा ॥ संहताश्वो निकुंभस्य
सुतो रणविशारदः ॥ ६४ ॥ कृशाश्वश्चाहताश्वश्च संहताश्चमुतावुर्भौ ॥ तस्य पत्नी हैमवती सती माता दृपद्वती ॥ ६५ ॥ विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रश्चा

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६३

॥१५९॥

स्य प्रसेनजित् ॥ युवनाश्वसुतस्तस्य त्रिषु लोकेषु विभुतः ॥ ६६ ॥ अत्यन्तवार्मिका गौरी तस्य पत्नी पतिव्रता ॥ अभिशस्ता तु सा भर्ता नदी सा
 बहुदा कृता ॥ ६७ ॥ तस्यास्तु गौरिकः पुत्रश्चक्रवर्ती बभूव ह ॥ मांधाता यौवनाश्वो वै त्रैलोक्यविजयी मृगः ॥ ६८ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीमं श्लोकं
 ॥ ७० ॥ साध्वी बिंदुमती नाम ह्येणाप्रतिमा भुवि ॥ पतिव्रता च ज्येष्ठा च भातृणाम्युतस्य सा ॥ ७१ ॥ तस्यामुत्पादयामास मांधाता
 त्रीन्सुतान्प्रभुः ॥ पुरुकुत्समंदरीषं मुचुत्कुदं च विभुतम् ॥ ७२ ॥ अंबरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः ॥ नर्मदायां समुत्पन्नः संभूतस्तस्य
 चात्मजः ॥ ७३ ॥ संभूतस्यात्मजः पुत्रो ह्यनरण्यः प्रतापवान् ॥ रावणेन हतो येन त्रैलोक्यं विजितं पुरा ॥ ७४ ॥ तेन दृश्येनारण्यस्य ह्य
 श्वस्तस्य चात्मजः ॥ हर्यश्वात्तु दृष्टव्यां जज्ञे च सुमतिर्नृपः ॥ ७५ ॥ तस्य पुत्रोऽभवद्राजा त्रिधन्वा नाम धार्मिकः ॥ आसीन्निधन्वनश्चापि
 विद्रांस्रय्यारुणिः प्रभुः ॥ ७६ ॥ तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः ॥ तेन भार्या विदभंस्य हता हत्वा दिवौकसः ॥ ७७ ॥ पाणिग्रहणमंत्रे
 षु निष्ठानं प्रपितेष्विह ॥ कामाद्वलाच्च मोहाच्च संदर्पेण बलेन च ॥ ७८ ॥ भाविनोर्यस्य च बलात्तत्कृतं तेन धीमता ॥ तमधर्मेण संयुक्तं
 पिता त्रय्यारुणोऽत्यजत् ॥ ७९ ॥ अपध्वंसेति बहुशो वदन्कोधसमन्वितः ॥ पितरं सोऽब्रवीदिकः क्व गच्छामीति वै मुहुः ॥ ८० ॥ पिता चैवमथो
 वाच शपाकैः सह वत्तय ॥ नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाद्य कुलपांसन ॥ ८१ ॥ इत्युक्तः स निगक्रामन्नगराद्वचनाद्विभोः ॥ न चैनं वारयामास
 वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ८२ ॥ स तु सत्यव्रतो र्यामाञ्श्वपाकावसथांतिके ॥ पित्रा त्यक्तोऽवसद्भीरः पिता चास्य वनं ययौ ॥ ८३ ॥ तस्मिन्सु विषये
 तस्यनावर्षत्पाकशासनः ॥ समा द्वादश संपूर्णास्तेनावर्षेण वै तदा ॥ ८४ ॥ दारास्तु तस्य विषये विश्वामित्रो महातपाः ॥ संन्यस्य सागरानूपे च
 चार विष्णुलं तपः ॥ ८५ ॥ तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यमं पुत्रमौरसम् ॥ शिष्टानां भरणार्थाय व्यक्रीणाद्रोशतेन वै ॥ ८६ ॥ तं तु बद्धं गले दृष्ट्वा
 विरूपाय नरोत्तमः ॥ महर्षिपुत्रं धर्मात्मा मोक्षयामास सुव्रतः ॥ ८७ ॥ सत्यव्रतो महाबुद्धिर्भरणं तस्य चाकरोत् ॥ विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनु
 कूपया च प्रतिज्ञया ॥ विश्वामित्रकलत्रं च वभार विनये स्थितः ॥ ८८ ॥ सत्यव्रतो महाबुद्धिर्भरणं तस्य चाकरोत् ॥ विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनु
 कृपया च प्रतिज्ञया ॥ विश्वामित्रकलत्रं च वभार विनये स्थितः ॥ ८९ ॥ तस्य व्रतेन भक्त्या च
 तन्ममसमन्यतः ॥ ९१ ॥ उपांशुव्रतमास्थाय दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ॥ पितुर्नियोगादभजन्नुपे तु वनमास्थिते ॥ ९२ ॥ अयोध्यां चैव राष्ट्रं

ब्र. पु.
॥१६०॥

च तथैवातःपुरं मुनिः ॥ याज्योत्थान्यायसंयोगाद्रसिष्ठः पर्यरक्षत ॥ ९३ ॥ सत्यव्रतः सुबाल्यात्तु भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ वसिष्ठेऽन्याधिकं
मन्युं धारयामास मन्युना ॥ ९४ ॥ पित्रा तु तं तदा गृह्णात्यपत्यं स्वमात्मजम् ॥ न वाग्यामास मुनिर्वासिष्ठः कारणेन वै ॥ ९५ ॥ पाणिग्रह
णमंत्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ एवं सत्यव्रतस्तां वै हतवान्सप्तमे पदे ॥ ९६ ॥ जानन्धर्मान्वसिष्ठस्तु नवमंत्रानिहेच्छति ॥ इति सत्यव्रतो
रोषं वसिष्ठे मनसाऽकरोत् ॥ ९७ ॥ गुणबुद्ध्या तु भगवान्वसिष्ठः कृतवांस्तपः ॥ न तु सत्यव्रतोऽबुध्यदुपांशुव्रतमस्य वै ॥ ९८ ॥ तस्मिंस्तु
परशो रोषः पितुरासीन्महात्मनः ॥ तेन द्वादश वर्षाणि नावर्षत्पाकशासनः ॥ ९९ ॥ तेन त्विदानीं वहता दीक्षां तां दुर्वहां भुवि ॥
कुलस्य निष्कृतिः स्वस्य कृतेयं च भवेदिति ॥ १०० ॥ ततो वसिष्ठो भगवान्पित्रा त्यक्तं न वारयत् ॥ अभिषेक्ष्याम्यहं नष्टे पश्चादे
नमिति प्रभुः ॥ १०१ ॥ स तु द्वादशवर्षाणि दीक्षां तामुद्रहन्बली ॥ अविद्यमाने मांसे तु वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ १०२ ॥ सर्वकामदुवां धेनुं स
ददर्श नृपात्मजः ॥ तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च श्रमाच्चैव क्षुधान्वितः ॥ १०३ ॥ दम्युधर्मगतो दृष्ट्वा जघान बलिनां वरः ॥ स तु मांसं स्वयं चैव
विश्वामित्रस्य चात्मजान् ॥ १०४ ॥ भोजयामास तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्तं तदाऽत्वजत् ॥ प्रोवाच चैव भगवान्वसिष्ठस्तं नृपात्मजम् ॥ १०५ ॥ पातयेय
महं क्रूर तव शंकुममपोह्य वै ॥ यदि ते त्रीणि शंकूनि न स्युर्हि पुरुषायम ॥ १०६ ॥ पितुश्चापारतोषेण गुरोर्दोर्ध्रुवधेन च ॥ अप्रोक्षितोपयो
गाच्च त्रिविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ १०७ ॥ एवं स त्रीणि शंकूनि दृष्ट्वा तस्य महातपाः ॥ त्रिशंकुरिति होवाच त्रिशंकुस्तेन स स्मृतः ॥ १०८ ॥ विश्वा
मित्रस्तु दाराणामगतो भरणे कृते ॥ ततस्तस्मै वरं प्रादात्तदा प्रीतस्त्रिशंकवे ॥ १०९ ॥ छंद्यमानो वरेणाथ गुरुं ववे नृपात्मजः ॥ सशरीरो व्रजे स्वर्ग
मित्येवं याचितो वरः ॥ ११० ॥ अनावृष्टिभये तस्मिञ्जाते द्वादशवार्षिके ॥ अभिषिच्य राज्ये पित्र्यं वै योजयामास तं मुनिः ॥ १११ ॥ मिषतां
देवतानां च वसिष्ठस्य च कौशिकः ॥ सशरीरं तदा तं वै दिवमारोपयत्प्रभुः ॥ ११२ ॥ मिषतस्तु वसिष्ठस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥ अत्राप्युदाहरणीमं
श्लोकं पौराणिका जनाः ॥ ११३ ॥ विश्वामित्रप्रसादेन त्रिशंकुर्दिवि राजते ॥ देवैः सार्द्धं महातेजोऽनुग्रहात्तस्य धीमनः ॥ ११४ ॥ तस्य सत्यरता नाम
भार्याकैकयवंशजा ॥ कुमारं जनयामास हरिश्चंद्रमकल्मषम् ॥ ११५ ॥ स तु राजा हरिश्चंद्रश्चैशंकव इति श्रुतः ॥ आहर्ता राजसूयस्य सम्राडिति
परिश्रुतः ॥ ११६ ॥ हरिश्चंद्रस्य तु सुतो रोहितो नाम वीर्यवान् ॥ हरितो रोहितस्याथ चंचुर्हारीत उच्यते ॥ ११७ ॥ विनयश्च सुदेवश्च चंचुपुत्रौ

१. अहमाव आर्षः । १. यलोप दीर्घ आर्षः ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६३

॥१६०॥

बभूवतुः ॥ जेता सर्वस्य क्षत्रस्य विजयस्तेन स स्मृतः ॥ ११८ ॥ रुरुकस्तनयस्तस्य राजा धर्मार्थकोविदः ॥ रुरुकात्तु वृकः पुत्रस्तस्माद्वाहुर्विज
 जिवान् ॥ ११९ ॥ हैहयैस्तालजं वैश्च निरस्तो व्यसनी नृपः ॥ शकैर्यवनकांजो जैः पारदैः पृह्वैस्तथा ॥ १२० ॥ नात्यर्थं धार्मिको भूय
 धर्म्यं सति युगे तथा ॥ सगरस्तु सुतो बाहोजंज्ञे सह गेरेण वै ॥ १२१ ॥ भृगोराश्रममासाद्य ह्यार्वणं परिश्रितः ॥ अग्नेयमस्त्रं लब्ध्वा तु मानं
 वात्सगरो नृपः ॥ १२२ ॥ जघान पृथिवीं गत्वा तालजंघान्सहैहयान् ॥ शकानां पृह्वानां च धर्मं निरसदच्युतः ॥ १२३ ॥ शत्रियाणां तथा तेषां
 पारदानां च धर्मवित् ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कथं स सगरो राजा गेरेण सह जज्ञिवान् ॥ १२४ ॥ किमर्थं वा शकादीनां शत्रियाणां महोजसाम् ॥
 धर्मान्कुलोचितान्कुद्धो गजानिरसदच्युतः ॥ १२५ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ बाहोर्व्यसनिनस्तस्य हतं राज्यं पुनः किल ॥ हैहयैस्तालजं वैश्च शकैः
 सार्द्धं समागतैः ॥ १२६ ॥ यवनाः पारदाश्चैव कांजो जाः पृह्वास्तथा ॥ हैहयार्थं पराक्रान्ता एते पंच गणास्तदा ॥ १२७ ॥ हतराज्यस्तदा
 दुर्वलात्वाच्च ह्यंतरा स ममार च ॥ १२८ ॥ कदाचिदप्यकल्पः स तोयार्थं प्रस्थितो नृपः ॥ वृद्धत्वा
 सा तु भर्तुश्चितां कृत्वा वह्निं च समग्रेहयत् ॥ और्वस्तं भार्गवो दृष्ट्वा कारुण्यादि न्यवर्तयत् ॥ १२९ ॥ तस्याश्रमे तु गर्भं सा गेरेण च तदा सहो व्यजा
 यत् महाबाहुं सगरं नाम धार्मिकम् ॥ १३० ॥ और्वस्तु जातकम्प्रादीन्कुत्वा तस्य महात्मनः ॥ अध्याप्य वेदाञ्छास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ १३१ ॥
 ततः शकान्स यवनान्कांजो जग्नारदांस्तथा ॥ पृह्वाश्चैव निभेषान्कर्तुं व्यवसितो नृपः ॥ १३२ ॥ त इत्यमाना र्वणं सगेरेण महात्मना ॥
 वसिष्ठं शरणं सर्वे संप्राप्ताः शर्णापणः ॥ १३३ ॥ वसिष्ठो वीक्ष्य तान्युक्त्वा निवर्तयेन महामुनिः ॥ सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयं तथा ॥ १३४ ॥
 सगरः स्वां प्रतिज्ञां च गुरोर्वाक्यं निशम्य च ॥ जघान धर्मं वै तेषां वेपान्यत्वं चकार ह ॥ १३५ ॥ अर्द्धं शकानां शिखरो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् ॥
 यवनानां शिरः सर्वं कांजो जानां तथैव च ॥ १३६ ॥ पारदा मुक्केशाश्च पृह्वाः श्मश्रुधारिणः ॥ निःस्वाभ्यायपटकाः कृतान्तेन महात्मना
 निराकृतः ॥ वसिष्ठवचनात्पूर्वं सगेरेण महात्मना ॥ १३७ ॥ स धर्मविजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ॥ अश्वं च वारयामास वाजिमेधाय दीक्षितः
 ॥ १३८ ॥ तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ॥ वेलासमीपेऽपहतो भूमिं चैव प्रवेशितः ॥ १३९ ॥ स तं देशं सुतैः सवैः खानयामास पार्थि
 वः ॥ आसेदुश्च ततस्तस्मिन्स्वर्गं महावर्णवे ॥ १४० ॥ तमादिपुरुषं देवं हरिं कृष्णं प्रजापतिम् ॥ विष्णुं कपिलरूपेण हंसं नारायणं प्रभुम् ॥ १४१ ॥

ब. पु.
॥१६१॥

तस्य चक्षुः समासाद्य तेजस्तत्प्रतिपद्यते ॥ दग्धाः पुत्रास्तदा सर्वे चत्वारस्त्ववशेषिताः ॥ १४६ ॥ बहिर्केतुः सुकेतुश्च तथा धर्म
स्थश्च यः ॥ शूरः पंचजनश्चैव तस्य वशंकराः प्रभोः ॥ १४७ ॥ प्रादाच्च तस्य भगवान्हर्गिर्नागायणो वगन् ॥ अक्षयत्वं स्ववंशस्य वाजिमेध
शतं तथा ॥ १४८ ॥ विभुः पुत्रं समुद्रं च स्वर्गे वासं तथाऽक्षयम् ॥ तं समुद्रोऽश्वादाय ववदे सर्गितांपतिः ॥ १४९ ॥ सागरत्वं च
लेभे स कर्मणा तेन तस्य वै ॥ तं चाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रात्प्राप्य पार्थिवः ॥ १५० ॥ आजहागश्चमेवानां शतं चैव पुनःपुनः ॥
षष्टिं पुत्रसहस्राणि दग्धान्यस्य रुषा विभो ॥ १५१ ॥ तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानि महात्मनाम् ॥ पुत्राणां तु महस्याणि षष्टि
स्तु इति नः श्रुतम् ॥ १५२ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ सगरस्यात्मजा नाना कथं जाता महाबलाः ॥ विक्रान्ताः षष्टिसहस्रा विधिना
केन वा वद ॥ १५३ ॥ ॥ मूल उवाच ॥ द्वे पत्न्यौ सगरस्यास्तां तपसा दग्धाकैल्विष्ये ॥ ज्येष्ठा विदमंदुहिता केशिनी नाम नामतः ॥ १५४ ॥
कनीयसी तु या तस्य पत्नी पद्मधर्मिणी ॥ अरिष्टनेमिर्दुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ १५५ ॥ अर्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तपसाप्राधितः प्रभुः ॥ एका
जनिष्यते पुत्रं वंशकर्त्ताग्नीप्सितम् ॥ १५६ ॥ षष्टिं पुत्रसहस्राणि द्वितीयः जनविष्यति ॥ मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनीः पुत्रमेककम् ॥ १५७ ॥
वंशस्य कारणं श्रेष्ठं जग्राह नृप संसदि ॥ षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तथा ॥ १५८ ॥ महाभागः प्रसूयता जग्राह सुमतिस्तथा ॥ अथ
काले गते ज्येष्ठा ज्येष्ठं पुत्रं व्यजायत ॥ १५९ ॥ असमंज इति ख्यातं काकुत्स्थं सगरान्मजम् ॥ सुमतिस्त्वापि जज्ञ वै गर्भतुल्यं यशस्विनी ॥ १६० ॥
षष्टिः पुत्रसहस्राणां तुल्यमभ्याहितिन्मृताः ॥ धृतपूर्णेषु कुम्भेषु तान्गर्भान्यदवातत ॥ १६१ ॥ धात्रीश्चैकैकशः प्रादात्तावतीः पोषणे नृपः ॥ ततो
नवसु मासेषु समुत्तस्थुर्यथासुखम् ॥ १६२ ॥ कुमारस्ते महाभागाः सगरप्रीतिवर्द्धनाः ॥ कालेन महता चैव यौवनं समुपाश्रिताः ॥ १६३ ॥
केशिन्यास्तनयं योऽन्यः सगरस्यात्मसम्भवः ॥ असमंज इति ख्यातो बहिर्केतुर्भवावलः ॥ १६४ ॥ पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वसितः पुरात् ॥
तस्य पुत्रोऽहमात्राम असमंजस्य शीर्यवान् ॥ १६५ ॥ तस्य पुत्रस्तु धर्मात्मा दिलीप इति विश्रुतः ॥ दिलीपात्तु महातेजा वीरो जातो भर्गस्थः ॥
॥ १६६ ॥ येन गंगा सरिच्छ्रेष्ठा विमानैरुपशोभिता ॥ इहानीता सुंशाद्वै दुहितृत्वे च कल्पिता ॥ १६७ ॥ अत्राप्युदाहरंतमिं श्लोकं पौराणिका
जनाः ॥ भर्गस्थस्तु तां गंगामानयामास कर्मभिः ॥ १६८ ॥ तस्माद्भर्गस्थो गंगा कथ्यते पौरवित्तमैः ॥ भर्गस्थसुतश्चापि श्रुतो नाम बभूव
ह ॥ १६९ ॥ नाभागस्तस्य दयादो नित्यं धर्मपरायणः ॥ अंबरीषः सुतस्तस्य सिंधुदीपस्ततोऽभवत् ॥ १७० ॥ पूर्वं वंशपुराणज्ञा गायंतीति

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६३

॥१६१॥

परिश्रुतम् ॥ नाभागेऽवरीपस्य भुजाभ्यां धनिपालिता ॥ १७१ ॥ अयुतायुः सुतस्तस्य सिंधुद्वीपस्य वीर्यवा
 न् ॥ १७२ ॥ अयुतायोस्तु दायाद ऋतुपर्णो महायशः ॥ दिव्याशब्दयज्ञोऽसौ राजा नलस्यो नलो ॥ १७३ ॥ नलो द्राविति विख्यातौ पुराणेषु
 ॥ १७४ ॥ सुदासस्य सुतः प्रोक्तः सौदासो नाम पार्थिवः ॥ ख्यातः कल्माषपादो वै नाम्ना मित्रसहस्र सः ॥ १७५ ॥ वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे क
 ल्माषपादके ॥ अश्मकं जनयामास त्विश्वाकुकुलवृद्धये ॥ १७६ ॥ अश्मकस्यौरसो यस्तु मूलकस्तत्सुतोऽभवत् ॥ अत्राप्युदाहरंतीमं मूलकं वै नृपं
 प्राति ॥ १७७ ॥ स हि रामभयाद्राजा स्त्रीभिः परिवृतोऽवसत् ॥ विवस्त्राणामिच्छन्वै नारीकवच ईश्वरः ॥ १७८ ॥ मूलकस्यापि धर्मात्मा राजा
 शतरथः स्मृतः ॥ तस्माच्छतरथाजज्ञे राजा त्विडविडो बली ॥ १७९ ॥ आसीत्तैडविडः श्रीमान्कृशशर्मा प्रतापवान् ॥ पुत्रो विश्वसहस्रस्य पुत्रीक
 स्यां व्यजायत ॥ १८० ॥ दिलीपस्तस्य पुत्रोऽभूत्त्वद्वांग इति विश्रुतः ॥ येन स्वर्गादिहागत्य मुहूर्तं प्राप्य जीवितम् ॥ १८१ ॥ त्रयोऽभिसंहिता
 लोका बुद्ध्या सत्येन चैव हि ॥ दीर्घबाहुः सुतस्तस्य रघुस्तस्मादजायत ॥ १८२ ॥ अजः पुत्रो रघोश्चापि तस्माजज्ञे स वीर्यवान् ॥ राजा दश
 रथो नाम इश्वाकुकुलनंदनः ॥ १८३ ॥ रामो दाशरथिर्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥ भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः ॥ १८४ ॥ माधवं
 वैदेह्यौ मथुरां पुरीम् ॥ १८५ ॥ अंगदश्चंद्रकेतुश्च लक्ष्मणस्यात्मजावुभौ ॥ हिमवत्पर्वतस्यान्ते स्फीतौ जनपदौ तयोः ॥ १८६ ॥ अंगदस्यांगदाख्या
 ता देशे कारयने पुरी ॥ चंद्रकेतोस्तु विख्याता चंद्रचक्रा पुरी शुभा ॥ १८७ ॥ भरतस्यात्मजौ वीरौ तक्षः पुष्कर एव च ॥ गांधारविषये सिद्धे तयोः
 पुर्यो महात्मनोः ॥ १८८ ॥ तक्षस्य दिक्षु विख्याता नाम्ना तक्षशिला पुरी ॥ पुष्करस्यापि वीरस्य विख्याता पुष्करावती ॥ १८९ ॥ गाथां चैवात्र
 बाहुः सुमुखः सिंहस्कंधो महाभुजः ॥ १९० ॥ दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयत् ॥ ऋक्सामयजुषां घोषो यो घोषश्च महास्वनः ॥ १९१ ॥
 अयुच्छिन्नोऽभवद्राज्ये दीयतां भुज्यतामिति ॥ जनस्थाने वसन्कार्यं त्रिदशानां चकार सः ॥ १९२ ॥ तमागस्कारिणं पूर्वं पौलस्त्यं मनुजर्षभः ॥

१. सध्यामात्रं यत्पुत्री कुम्भीवती तां मथुरापुरीयां महाबाहोः तस्मादस्य माधवत्वम् ।

ब पु.
॥१६२॥

सीतायाः पदमन्विच्छन्निजघान महायशाः ॥१९६॥ सत्त्ववान्गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ अतिसुर्यं च वह्निं च रामो दारस्थिर्बभौ ॥१९७॥
एवमेव महाबाहोस्तस्य पुत्रौ बभूवतुः ॥ कुशो लव इति ख्यातौ तयोर्देशौ निबोधत ॥ १९८ ॥ कुशस्य कोशला राज्यं पुरी चापि कुशस्थली ॥
रम्या निवेशिता तेन विंध्यपर्वतसानुषु ॥ १९९ ॥ उत्तराकोशले राज्यं लवस्य च महात्मनः ॥ श्रावस्तिलोकविख्याता कुशवंशं निबोधत ॥ २०० ॥
कुशस्य पुत्रो धर्मात्मा ह्यतिथिः सुप्रियातिथिः ॥ अतिथेरपि विख्यातो निषधो नाम पार्थिवः ॥ २०१ ॥ निषधस्य नलः पुत्रो नलस्य
तु नभसः सुतः ॥ नभसः पुण्डरीकस्तु क्षेमधन्वा ततः स्मृतः ॥ २०२ ॥ क्षेमधन्वसुतो राजा देवानीकः प्रतापवान् ॥ आसीदहीनगुर्नाम देवानी
कात्मजः प्रभुः ॥ २०३ ॥ आसीदगोस्तु दायादः पारियात्रो महायशाः ॥ दलस्तस्यात्मजश्चापि तस्माज्ज्ञे बलो नृपः ॥ २०४ ॥ उलूको
नाम धर्मात्मा बलपुत्रो बभूव ह ॥ वज्रनाभः सुतस्तस्य शंखणस्तस्य चात्मजः ॥ २०५ ॥ शंखणस्य सुतो विद्वान् व्युषिताश्व
इति श्रुतः ॥ व्युषिताश्वसुतश्चापि राजा विश्वसहः किल ॥ २०६ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यो वरिष्ठस्तत्सुतो भवत् ॥ पौष्यजेश्व स वै शिष्यः स्मृतः
प्राच्येषु सामसु ॥ २०७ ॥ शतानि संहितानां तु पंच योऽर्धातवांस्ततः ॥ तस्मादधिगतो योगो याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ २०८ ॥ पुष्पस्तस्य
सुतो विद्वान्ध्रुवसंधिश्च तत्सुतः ॥ सुदर्शनस्तस्य सुतो ह्यग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ २०९ ॥ अग्निवर्णस्य शीघ्रस्तु शीघ्रकस्य मरुः स्मृतः ॥ मरुस्तु योगमा
स्थाय कलापग्राममास्थितः ॥ २१० ॥ एकोनविंशप्रयुगे क्षत्रप्रावर्त्तकः प्रभुः ॥ प्रभुसुतो मरोः पुत्रः सुसंधिस्तस्य चात्मजः ॥ २११ ॥ सुसंधेश्च तथा
मर्षः सहस्वान्नाम नामतः ॥ आसीत्सहस्वतः पुत्रो राजा विश्रुतवानिति ॥ २१२ ॥ तस्यासीद्विश्रुतवतः पुत्रो राजा बृहद्वलः ॥ एते हीक्ष्वाकुदाया
दा राजानेः शतशः स्मृताः ॥ २१३ ॥ वंशे प्रधाना ये तस्मिन्प्राधान्येन तु कीर्तिताः ॥ पठन्सम्यगिमां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः ॥ २१४ ॥ प्रजा
वानोति सायुज्यं मनोर्ववस्वतस्य सः ॥ श्राद्धदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च ॥ २१५ ॥ विपाप्मा विरजाश्चैव आयुष्माञ्जायतेऽच्युतः ॥ २१६ ॥
इति श्रीमहाभारते महाराणे वायुप्रोक्ते मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गवचरिते इक्ष्वाकुवंशकीर्त्तनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ सूत
उवाच ॥ अनुजस्य विकुक्षेस्तु निमेर्वशं निबोधत ॥ योऽसौ निवेशयामास पुरं देवपुरोपमम् ॥ १ ॥ जयंतामिति विख्यातं गौतमस्याश्रमान्तिकम् ॥
यस्यान्ववाये जज्ञे वै जनको नृपसत्तमः ॥ २ ॥ निर्मिर्नाम सुधर्मात्मा सर्वसत्त्वनमस्कृतः ॥ आसीत्पुत्रो महाराज चक्ष्वाकोर्भूरितेजसः ॥ ३ ॥
स शापेन वसिष्ठस्य विदेहः समपद्यत ॥ तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनितः पर्वभिन्निभिः ॥ ४ ॥ अरण्यां मथ्यमानाया प्रादुर्भूतो महायशाः ॥ नाम्ना

म. मा.
उपो. पा. २
अ. ६३

॥१६२॥

मिथिरिति ख्यातो जननाज्जनकोऽभवत् ॥२॥ मिथिनाम महावीर्यो येनासौ मिथिलाऽभवत् ॥ राजाऽसौ जनको नाम जनकाद्यापुत्रावसु ॥६॥ उदावयामन्
 धर्मात्मा जातोऽसौ नन्दिवर्द्धनः ॥ नन्दिवर्द्धनतः शूरः सुकेतुर्नाम धार्मिकः ॥७॥ सुकेतोरपि धर्मात्मा देवराजः महाबलः देवराजस्य ॥ धर्मात्मा बृहदुक्थ
 इति श्रुतः ॥८॥ बृहदुक्थस्य तनयो महावीर्यः प्रतापवान् ॥ महावीर्यस्य धृतिमान् सुधृतिस्तस्य चात्मजः ॥९॥ सुधृतरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुः परंतपः ॥
 धृष्टकेतुस्तथापि हर्यश्चो नाम विश्रुतः ॥ १० ॥ हर्यश्चस्य मरुः पुत्रो मरुः पुत्रः प्रतिवक्रः ॥ प्रतिवक्रस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः स्मृतः ॥ ११ ॥
 पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवर्माद इति श्रुतः ॥ देवर्मादस्य विबुधो विबुधस्य महाधृतिः ॥ १२ ॥ महाधृतिसुतो राजा कीर्तिराजः प्रतापवान् ॥ कीर्ति
 रातात्मजो विद्वान् महारोमेति विश्रुतः ॥ १३ ॥ महारोमेस्तु विख्यातः स्वर्णरोमा व्यजायत ॥ स्वर्णरोमात्मजश्चापि द्वस्वरोमाऽभवन्नृपः ॥ १४ ॥
 द्वस्वरोमात्मजो विद्वान् सारिद्धज इति श्रुतः ॥ उद्भिन्ना कर्षता येन सीता राजा यशस्विनी ॥ १५ ॥ रामस्य महिषी साध्वी सुव्रता नियतव्रता ॥
 वैशंपायन उवाच ॥ कथं सीता समुत्पन्ना कृष्यमाणा यशस्विनी ॥ १६ ॥ किमर्थं वाऽकूपद्राजा क्षेत्रं यस्मिन् बभूव ह ॥ ॥ सूत उवाच ॥
 अग्निक्षेत्रे कृष्यमाणे अश्वमेधे महात्मनः ॥ १७ ॥ विधिना सुप्रयत्नेन तस्मात्सा तु समुत्थिता ॥ सीरध्वजानुजातस्तु भानुमानाम् मैथिलः
 ॥ १८ ॥ भ्राता कुशध्वजस्तस्य स काश्यपिपतिर्नृपः ॥ तस्य भानुमतः पुत्रः प्रद्युम्नश्च प्रतापवान् ॥ १९ ॥ मुनिस्तस्य सुतश्चापि तस्मादूर्जवहः
 स्मृतः ॥ ऊर्जवहात्सनद्राजः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥२०॥ स्वागतः शकुनेः पुत्रः सुवर्चास्तत्सुतः स्मृतः ॥ सुतो यस्तस्य दायदः सुश्रुतस्तस्य
 चात्मजः ॥२१॥ सुश्रुतस्य जयः पुत्रो जयस्य विजयः सुतः ॥ विजयस्य क्रतुः पुत्रः क्रतोश्च सुनयः स्मृतः ॥२२॥ सुनयाद्रीतहव्यस्तु वीतहव्यात्मजो
 धृतिः ॥ धृतेस्तु बहुलाश्वोऽभृद्बहुलाश्वसुतः कृतिः ॥२३॥ तस्मिन्संतिष्ठते वंशो जनकानां महात्मनाम् ॥ इत्ये ते मैथिलाः प्रोक्ताः सोमस्यापि निबोधत
 ॥ २४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे बाष्पाश्लोके मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे मिनिवंशानुकीर्तनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ सूत उवाच ॥
 पिता सोमस्य वै विप्रा जज्ञेऽग्निर्भगवानृषिः ॥ तत्राग्निः सर्वलोकानां तस्थौ स्वेनौजसा वृतः ॥१॥ कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव समाचरन् ॥ काष्ठकुड्य
 शिलाभूत ऊर्ध्वबाहुर्महाद्युतिः ॥ २ ॥ सुदुश्चरं नाम तपो येन तप्तं महत्पुरा ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि दिव्यानीति हि नः श्रुतम् ॥ ३ ॥ तस्योर्ध्वरेत
 सस्तत्र स्थितस्यानिमिषस्य ह ॥ सोमत्वं तनुरापेदे महाबुद्धिः स वै द्विजः ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमत्वं भावितात्मनः ॥ नेत्राभ्या
 मप्यग्रेणो मुखे चोपनिषा ॥ ५ ॥ तं गर्भं विधिना हृष्टा दश देव्यो दधुस्तदा ॥ समेत्य धारयामासुर्न च ताः समशक्नुवन् ॥ ६ ॥ स

ब्र. पु.
॥१६३॥

ताभ्यः सहसैवाथ दिग्भ्यो गर्भः प्रसाधितः॥ पपात भासयँल्लोकाञ्छीतांशुः सर्वभावनः ॥ ७ ॥ यदा न धारणे शक्तास्तस्य गर्भस्य ताः स्त्रियः ॥
ततः सहाभिः शीतांशुर्निपपात वसुंधराम् ॥ ८ ॥ पतंतं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया
॥ ९ ॥ स हि वेदमयो विप्रा धर्मात्मा सत्यसंगरः ॥ युक्ते वाजिसहस्रेण रथेऽध्यास्तेति नः श्रुतम् ॥ १० ॥ तस्मिन्निपतिते देवाः पुत्रेऽत्रेः परमा
त्मनः ॥ तुष्टुब्रह्मणः पुत्रा मानसाः सप्त विश्रुताः ॥ ११ ॥ तत्रैवांगिरसास्तस्य भृगोश्चैवात्मजास्तथा ॥ ऋग्भिर्यजुर्भिर्बहुभिरथर्वांगिरसैरपि
॥ १२ ॥ ततः संस्तूयमानस्य तेजः सोमस्य भास्वतः ॥ आप्यायमानं लोकांस्त्रीन्भावयामास सर्वशः ॥ १३ ॥ स तेन रथमुख्येन
सागरांतां वसुंधराम् ॥ त्रिःसप्तकृत्वोऽतियशाश्चकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥ तस्य यद्वर्द्धितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत ॥ ओषध्यस्ताः समु
द्रस्तास्तेजसा खं ज्वलत्युत ॥ १५ ॥ ताभिः पुष्पात्ययं लोकान्प्रजाश्चापि चतुर्विधाः ॥ पोष्टा हि भगवान्सोमो जगतो हि द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥
स लब्धतेजास्तपसा संस्तवैस्तैः स्वकर्मभिः ॥ तपस्तेपे महाभागः समानां नवतीर्दश ॥ १७ ॥ हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्त्यात्मना जगत् ॥
विमुस्तासां मुदा सोमः प्रख्यातः स्वेन कर्मणा ॥ १८ ॥ ततस्तस्मै ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ॥ बीजौषधीनां विप्राणामपां च द्विजस
त्तमाः ॥ १९ ॥ सोऽभिषिक्तो महातेजा महाराज्येन राजराट् ॥ लोकान्वै भावयामास तेजस्वी तपतां वरः ॥ २० ॥ सप्तविंशतिरिदोस्तु
दाक्षायण्यो महाव्रताः ॥ ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणीति या विदुः ॥ २१ ॥ स तत्प्राप्य महद्राज्यं सोमः सोमवतां प्रभुः ॥ समारेभे राजसूयं
सहस्रशतदक्षिणम् ॥ २२ ॥ हिरण्यगर्भश्चोद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमार्थिवान् ॥ सदस्यस्तत्र भगवान्हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ २३ ॥ सनत्कुमारप्रमुखे
रथैर्नक्षत्रैर्भिर्वृतः ॥ २४ ॥ दक्षिणामददात्सोमस्त्रील्लोकानिति नः श्रुतम् ॥ तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च वै द्विजाः ॥ २५ ॥
तं सिनी च रुद्रश्चैव वपुः पुष्टिः प्रभा वसुः ॥ कीर्तिर्धृतिश्च लक्ष्मीश्च नव देव्यः सिषेविरे ॥ २६ ॥ प्राप्यावभृथमव्यग्रः सर्वदेवर्षिपूजितः ॥ अति
रेजे हि राजेंद्रो दशधा भासयन्दिशः ॥ २७ ॥ तस्य तत्प्राप्य दुष्प्रापमैश्वर्यमृषिसंस्तुतम् ॥ विबभ्राम मर्तिर्विप्रा विनयादनयावृता ॥ २८ ॥
बृहस्पतेः स वै भार्या तारां नाम यशस्विनीम् ॥ जहार सहसा सर्वानवमन्यांगिरःसुतान् ॥ २९ ॥ स याच्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिश्च ह ॥
नैव व्यसर्जयत्तारां तस्मा अंगिरसे तदा ॥ ३० ॥ उग्रानास्तस्य जग्राह पार्ष्णिपंगिरस्यो भवः ॥ स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वं बृहस्पतेः ॥ ३१ ॥
तेन स्नेहेन भगवान्बृहस्पतस्य बृहस्पतेः ॥ पार्ष्णिप्राहोऽभवद्देवः प्रगृह्याज्जगत्पुनः ॥ ३२ ॥ तेन ब्रह्मशिरो नाम परमास्त्रं महात्मना ॥ उद्दिश्य

१. अन्त्येनोपगूढा ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६५

॥१६३॥

देवानुत्सृष्टं येनैषां नाशितं यशः ॥ ३३ ॥ तत्र तद्युद्धमभवत्प्रत्यातं तारकामयम् ॥ देवानां दानवानां च लोकक्षयकरं महत् ॥ ३४ ॥
 तत्र शिष्टास्तु ये देवास्तुषिताश्च न स्मृताः ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुर्गदितेव पितामहम् ॥ ३५ ॥ ततो निवार्योशनसं रुद्रं ज्येष्ठं च शक्रम् ॥ ददा
 वांगिरसे तारां स्वयमेत्य पितामहम् ॥ ३६ ॥ अंतर्वेत्नीं च तां दृष्ट्वा तारां ताराधिपाननाम् ॥ गर्भमुत्सृज्य सद्यस्त्वं विप्रः प्राद बृहस्पतिः ॥ ३७ ॥
 मदीयायां न ते योनौ गर्भो धार्यः कथंचन ॥ अथो ताराऽसृजद्र्भं ज्वलन्तमिव पावकम् ॥ ३८ ॥ जातमात्राऽथ सगवान्देवानामाक्षिपदपुः ॥
 ततः संशयमापन्नास्तारामकथयन्सुराः ॥ ३९ ॥ सत्यं बृहि सुतः कस्य सोमस्याऽथ बृहस्पतेः ॥ द्रव्यमाणा यदा देवान्नाह सा साध्वसाधु वा ॥ ४० ॥
 तदा तां शमुमागन्धः कुमारो दस्युहतमः ॥ तं निवाय तदा ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयम् ॥ ४१ ॥ यदत्र तथ्यं तद्वहि तारे कस्य सुतस्त्वय
 म् ॥ सा प्राञ्जलिरुवाचेदं ब्रह्माणं वरदं प्रभुम् ॥ ४२ ॥ सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहतमम् ॥ ततः सुतमुपाधाय सोमो राजा प्रजापतिः
 ॥ ४३ ॥ बुध इत्यकरोन्नाम तस्य पुत्रस्य धीमतः ॥ प्रतिवस्त्रं च गगने समभ्युत्तिष्ठते बुधः ॥ ४४ ॥ उत्पादयामास तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ॥ तस्य
 पुत्रो महातेजा बभूवैलः पुरुर्वाः ॥ ४५ ॥ उर्वश्यां जज्ञिरे तस्य पुत्राः षट् सुमहौजसः ॥ प्रसह्य धार्यतस्तत्र विवशां राजयक्ष्मणा ॥ ४६ ॥ ततो
 यक्ष्माभिमुत्सृष्टु सोमः प्रक्षीणमंडलः ॥ जगाम शरणायाथ पितरं सोऽत्रिमेव तु ॥ ४७ ॥ तस्य तत्पापशमनं चकारात्रिर्महायशाः ॥ स राजयक्ष्मणा
 मुक्तः श्रिया जज्वाल सर्वशः ॥ ४८ ॥ एतत्सोमस्य वै जन्म कीर्त्तिनं द्विजमत्तमाः ॥ वंशं तस्य द्विजश्रेष्ठाः कीर्त्यमानं निवायत ॥ ४९ ॥ अन्यमागेत्य
 सोमस्योऽस्योर्जन्मकथनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ सूत उवाच ॥ सोमस्य तु बुधः पुत्रो बुधस्य तु पुरुर्वाः ॥ तेजस्वी दानशीलश्च यज्वा विपुलद
 क्षिणः ॥ ५१ ॥ महापादी पराकांतः शत्रुभिर्युधि दुर्जयः ॥ आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानां च महीपतिः ॥ ५२ ॥ सत्यवाग्धर्मबुद्धिश्च कांतः संवृत्तमैथुनः ॥ अर्ताव
 त्रिषु लोकेषु रूपेणाप्रतिमोऽभवत् ॥ ५३ ॥ तं ब्रह्मवादिनं दांतं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ उर्वशीं वर्यामास हित्वा मानं यशास्विनी ॥ ५४ ॥ तथा सहावसद्राजा
 दश वर्षाणि चाष्ट च ॥ सप्त षट्सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च वीर्यवान् ॥ ५५ ॥ वने चैत्रग्रे गम्य तथा मंदाकिनीतटे ॥ अलकायां विशालायां नंदने च वनो
 त्तमे ॥ ५६ ॥ गंधमादनपादेषु मेरुश्रेष्ठो नगोत्तमे ॥ उत्तरांश्च कुरुन्प्राप्य कलापग्राममेव च ॥ ५७ ॥ एतेषु वनमुख्येषु सुगन्धर्गिणेषु च ॥ उर्वश्या

ब. पु.
॥१६४॥

सहितो राजा रेमे परमया मुदा ॥ ८ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ गंधर्वी चोर्वशी देवी राजानं मानुषं कथम् ॥ उत्सृज्य तं च संप्राप्ता तत्रो हृदि च दुष्कृतम् ॥ ९ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता ॥ आत्मनः शापमोक्षार्थं नियमं सा चकार तु ॥ १० ॥ अन्नप्रवर्जनं चैव अकामात्सह मैथुनम् ॥ द्रो मेघो शयनाभ्यासे सा तावद्वचवतिष्ठिते ॥ ११ ॥ घृतमात्रं तथाऽऽहारः कालमेकं तु पार्थिवान्यपि समयो राजन्यावत्कालश्च ते दृढः ॥ १२ ॥ तावत्कालं तु वत्स्यामि एष नः समयः कृतः ॥ तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा पर्यपालयत् ॥ १३ ॥ एवं सा चारुसरोर सहे रेनाभिगामिनी ॥ वर्षाण्यथ चतुर्षष्टि तद्रक्त्या शापमोहिता ॥ १४ ॥ उर्वशी मानुषं प्राप्ता गंधर्वीश्चितयान्विताः ॥ गंधर्व ऊचुः ॥ पितृयध्वं महामागा यथा सा तु वरांगना ॥ १५ ॥ आगच्छेत् पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणम् ॥ ततो विश्वावसुर्नाम गंधर्वः सुप्रहामतिः ॥ १६ ॥ जहारोणकी तस्यास्तत्पश्चात्सा दिवं गता ॥ तस्यास्तु विरेहेणासौ भ्रममाणस्त्वथोर्वशीम् ॥ १७ ॥ ददर्श च कुरुक्षेत्रे तयासंभाषितोप्ययम् ॥ गंधर्वानुपधावेति स तच्च क्रेड्य ते ददुः ॥ १८ ॥ अग्निस्थालीं तया राजा गतः स्वर्गं महारथः ॥ एकोऽग्निः पूर्वमासीद्वि ऐलस्तं त्रीनकल्पयत् ॥ १९ ॥ एवं प्रभावो राजासीदै लस्तु द्विजसत्तमाः ॥ देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरलंकृते ॥ २० ॥ राज्यं स कारयामास प्रयोगे पृथिवीपतिः ॥ उत्तरे यामुने तीरे प्रतिष्ठानि महा यशाः ॥ २१ ॥ तस्य पुत्रा बभूवुर्हि षडिन्द्रोपमतेजसः ॥ गंधर्वलोके विदिता आयुर्द्वीमानमावसुः ॥ २२ ॥ विश्वावसुः श्रतायुश्च घृतायुश्चोर्वशी सुताः ॥ अमावसोस्तु वै जातो भीमो राजाऽथ विश्वजित् ॥ २३ ॥ श्रीमान्भीमस्य दायादो राजाऽसीत्कांचनप्रभः ॥ विद्वांस्तुकांचनस्यापि सुहोत्रोऽ भून्महाबलः ॥ २४ ॥ सुहोत्रस्याभवजहः केशिनीगर्भसंभवः ॥ प्रतिगत्य ततो गंगा वितते यज्ञकर्मणि ॥ २५ ॥ सादयामास तं देशं भाविनोऽर्थस्य दर्शनीत् ॥ गंगया पूषितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समंततः ॥ २६ ॥ सौहोत्रिगपि संकुद्धो गंगां राजा द्विजोत्तमाः ॥ तदा राजार्षिणा पीतां गंगां दृष्ट्वा सुर षेयः ॥ २७ ॥ उपनिन्युर्महाभागा दुहितृत्वेन जाह्नवीम् ॥ यौवनाश्वस्य पौत्री तु कावेरी जहुराषट् ॥ २८ ॥ युवनाश्वस्य शापेन गंगादेन विनिर्ममे ॥ कावेरी सरितां श्रेष्ठां जहृभार्यामनिदिताम् ॥ २९ ॥ जहस्त दयितं पुत्रं सुनहं नाम धामैकम् ॥ कावेर्या जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ॥ ३० ॥ अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महायशाः ॥ बभूव मृगयाशालः कुशस्तस्यात्मजः स्मृतः ॥ ३१ ॥ कुशपुत्रो बभूवुश्च चत्वारो देव वर्चसः ॥ कुशावः कुशनाभश्च अमूर्तरयसो वसुः ॥ ३२ ॥ कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रार्थी राजसत्तमः ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे वै शतक्रतुरपश्यत ॥ ३३ ॥ तमुग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥ समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवागम्य शाश्वतः ॥ ३४ ॥ पुत्रत्वं कल्पयामास स्वयमेव पुरंदरः ॥ गाधिर्नामाऽ

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६६

॥१६४॥

भवत्पुत्रः कौशिकः पाकशासनः ॥ ३५ ॥ पौरकुत्स्यभवद्भार्या गाधेस्तस्यामजायत ॥ पूर्वं कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा ॥ ३६ ॥
 त। गाधिः पुत्रकामाय ऋचीकाय ददौ प्रभुः ॥ तस्याः प्रीतन्तु वै भर्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ॥ ३७ ॥ पुत्रार्थं साधयामास चरुं गाधेस्तथैव
 च ॥ अथाचोचत्प्रियां तत्र ऋचीको भार्गवस्तदा ॥ ३८ ॥ उपभोज्यश्चरुयं त्वया मात्रा च ते शुभः ॥ तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान्क्षत्रियर्षभः
 ॥ ३९ ॥ अजेयः क्षत्रियैर्युद्धे क्षत्रियर्षभसूदनः ॥ तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमंतं तपोधनम् ॥ ४० ॥ शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुषे विधास्यति ॥ एव
 मुक्ता तु तां भार्यामृचीको भृगुनन्दनः ॥ ४१ ॥ तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह ॥ गाधिः सदास्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ॥ ४२ ॥ तोयं
 यात्राप्रसंगेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः ॥ चरुद्वयं गृहीत्वा तु ऋषेः सत्यवती तदा ॥ ४३ ॥ भर्तुर्वचनमव्यग्रा ? दृष्ट्वा मात्रे न्यवेदयत् ॥ माता तु तस्यै
 वैनं दुहित्रे स्वचरुं ददौ ॥ ४४ ॥ तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मनः सा चकार ह ॥ अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियांतकं शुभम् ॥ ४५ ॥ धारयामास
 दीप्तेन वपुषा घोरदर्शना ॥ तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाप्यवसृज्य च ॥ ४६ ॥ तदाऽब्रवीद्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ॥ मात्रासि वंचिता
 भद्रे चरुव्यत्यासदनुना ॥ ४७ ॥ जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ॥ माता जनिष्यते चापि तथा भृतं तपोधनम् ॥ ४८ ॥ विश्वं हि
 मया तत्र समर्पितम् ॥ एवमुक्ता महाभागा भर्ता सत्यवती तदा ॥ ४९ ॥ प्रसादयामास पतिं सुतो मे नेदृशो भवेत् ॥ ब्राह्मणापशद
 क्ता वाप्यमेवमुक्ताऽब्रवीद्विदम् ॥ इच्छोक्तानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतम् ॥ ५० ॥ नैव संकल्पितः कामो मया भद्रे तथा त्वया ॥ उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ॥ ५१ ॥ पुनः सत्य
 विदः कौत्रोऽयं स्यात्तव सुतः ॥ ५२ ॥ शमात्मकमृजुं भर्तः पुत्रं मे दातुमर्हसि ॥ काममेवं
 नास्ति निषेधो मे प्रीते वा वरवर्णिनि ॥ त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ॥ ५३ ॥ तस्मात्सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम् ॥ तपस्यभि
 रतोऽपि सुतः सत्यवती ॥ ५४ ॥ पुनोऽब्रवीद्विजश्रेष्ठः प्राप्य कामसिंघतां जगाम ब्रह्मणा वृतः ॥ ५५ ॥ सा हि सत्यवती पुण्या सत्यव्रतपरायणा ॥ कौशिकी तु
 सत्यवती सत्यवती ॥ ५६ ॥ परिश्रुता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुको नाम पार्थिवः ॥ ५७ ॥ तस्य कन्या
 सत्यवती नाम रेणुका ॥ रेणुकायां कमल्यां तु तपोवृत्तिसमाधिना ॥ ५८ ॥ आर्चीको जनयामास जमदग्निः सुदारुणम् ॥ सर्व

अ. पु.
॥१६५॥

विद्यातमं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पागम् ॥ ६२ ॥ रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीतमिव पावकम् ॥ और्वस्यैव कौशिकस्य सत्यकृत्वा महामनाः ॥ ६३ ॥ जमदग्नि-
स्तपोवार्याजज्ञे ब्रह्माविदां वरः ॥ मध्यमश्च शुनःशेफः शुनः पुच्छः कनिष्ठकः ॥ ६४ ॥ विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः ॥
जज्ञे भृशुप्रसादेन कौशिकान्वयवर्द्धनः ॥ ६५ ॥ विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेफोभवन्मुनिः ॥ हरिश्चन्द्रस्य यज्ञे तु पशुत्वे नियतः स वै ॥ ६६ ॥
देवैर्दत्तः शुनः शेफो विश्वामित्राय वै पुनः ॥ देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् ॥ ६७ ॥ विश्वामित्रस्य पुत्राणां शुनःशेफोऽग्रजः स्मृतः ॥
मधुच्छन्दादयश्चैव कृतदेवौ ध्रुवाष्टकौ ॥ ६८ ॥ कच्छपः पूरणश्चैव विश्वामित्रसुतास्तु वै ॥ तेषां गोत्राणि बहुधा कौशिकानां महात्मनाम् ॥ ६९ ॥
पार्थिवा देवराताश्च याज्ञवल्क्याः समर्षणाः ॥ उदुम्बराश्च वातड्यास्तालकायनचांद्रवाः ॥ ७० ॥ लोहिण्यो रेणवश्चैव तथा करीष्वः
स्मृताः ॥ बभ्रवः पणिनश्चैव ध्यानजप्यास्तथैव च ॥ ७१ ॥ श्यामायना हिरण्याक्षाः सांकृता गालवाः स्मृताः ॥ देवला यामदूताश्च शालंका
यनबाष्कलाः ॥ ७२ ॥ लालाख्या वादराश्चान्ये विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ ऋष्यन्तरविवाह्यास्ते बहवः कौशिकाः स्मृताः ॥ ७३ ॥ कौशिकाः सौश्रुताश्चैव
तथान्ये सैधवायनाः ॥ योगेश्वरस्य पुण्यस्य ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य वै ॥ विश्वामित्रस्यपुत्राणां शुनः शेफोऽग्रजः स्मृतः ॥ ७४ ॥ दृषद्वती
सुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः ॥ अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ॥ ७५ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ किंलक्षणेन धर्मेण तपसेह श्रुतेन वा
॥ ७६ ॥ ब्राह्मण्यं समनुप्राप्तं विश्वामित्रादिभिर्नृपैः ॥ येनयेनाभिधानेन ब्राह्मण्यं क्षत्रिया गताः ॥ ७७ ॥ विशेषं ज्ञातुमिच्छामि तपसो दानतस्तथा ॥
एवमुक्तस्ततो वाक्यमब्रवीदिदमर्थवत् ॥ ७८ ॥ अन्यायोपगतैर्द्रव्यैराहूय द्विजसत्तमान् ॥ धर्माभिकांक्षी यजते न धर्मफलमश्नुते ॥ ७९ ॥
जपं कृत्वा तथा तीव्रं धनलोभान्निरंकुशः ॥ रागमोहान्वितो ह्यंते पावनार्थं ददाति यः ॥ ८० ॥ तेन दत्तानि दानानि ह्यफलानि भवंत्युत ॥
तस्य धर्मप्रवृत्तस्य हिंसकस्य दुर्गत्मनः ॥ ८१ ॥ एवं लब्ध्वा धनं मोहाददतो यजतश्च ह ॥ संक्रिष्टं कर्मणा दानं न तिष्ठति दुर्गत्मनः ॥
॥ ८२ ॥ न्यायागतानां द्रव्याणां तीर्थ संप्रतिपादनम् ॥ कामाननभिसंधाय यजते च ददाति च ॥ ८३ ॥ स दानफलमाप्नोति तच्च दानं सुखो
दयम् ॥ दानेन भोगानाप्नोति स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥ ८४ ॥ तपसा तु सुतप्तेन लोकान्विष्टभ्य तिष्ठति ॥ सत्यं तु तपसः श्रेयस्तस्माज्ज्ञानं गुरु
स्मृतम् ॥ ८५ ॥ श्रूयते हि तपस्सिद्ध्याः सन्तोषेता द्विजातयः ॥ विश्वामित्रो नरपतिर्माधाता संकृतिः कपिः ॥ ८६ ॥ काश्यश्च पुरुकुत्सश्च शलो
मृत्समदः प्रभुः ॥ आर्षिपणोऽजमीदृश्च भार्गव्येनस्तथैव च ॥ ८७ ॥ कक्षीवांश्चैवौशिजश्च नृपश्च शिशिरस्तथा ॥ स्थान्तरः

म. मा.
उपो. पा. ३
अ. ६६

॥१६५॥

शौनकाश्च विष्णुवृद्धादयो नृपाः ॥ ८८ ॥ क्षत्रोपेताः स्मृता ह्येते तपसा ऋषितां गताः ॥ एते राजर्षयः सर्वे सिद्धिं तु महतीं गताः ॥ ८९ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आयोर्वंशं महात्मनः ॥ ९० ॥ इति श्रीब्रह्मांड महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे मार्गवचरिते
 अर्षावसुवंशानुकीर्तनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ आयोः पुत्रो महात्मानः पंचैवासन्महाबलः ॥ स्वर्भानुतनयायां ते प्रभायां जज्ञिरे
 नृपाः ॥ १ ॥ नहुषः प्रथमस्तेषां क्षत्रवृद्धस्ततः स्मृतः ॥ रंभो रजिस्नेनाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ २ ॥ क्षत्रवृद्धात्मजश्चैव सुनहोत्रो महायशः ॥ सुनहो
 त्रस्य दायदासश्च परमधार्मिकः ॥ ३ ॥ काशः शलश्च द्रावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः ॥ पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकः ॥ ४ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ॥ एतस्य वंशे संभूता विचित्रैः कर्मभिर्द्विजाः ॥ ५ ॥ शलात्मजो ह्यार्षिषेणः शिशि
 रस्तस्य चात्मजः ॥ शौनकाश्चार्षिषेणाश्च क्षत्रोपेता द्विजातयः ॥ ६ ॥ काश्यस्य काशिपो राजा पुत्रो दीर्घतपास्तथा ॥ धन्वश्च दीर्घत
 पसो विद्वान्धन्वन्तरिस्ततः ॥ ७ ॥ नपसोतेमहातेजा जातो वृद्धस्य धीमतः ॥ अथैनमृषयः प्रोचुः मृतं वाक्यमिदं पुनः ॥ ८ ॥
 ॥ ऋषय उचुः ॥ कश्च धन्वन्तरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामस्तन्नो ब्रूहि परंतप ॥ ९ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ धन्वन्तरेः
 संभवोऽयं श्रूयतामिह वै द्विजाः ॥ स संभूतः समुद्रान्ते मथ्यमानेऽमृते पुरा ॥ १० ॥ उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रिया कृतः ॥ सद्यःसंसि
 द्धकार्यं तं दृष्ट्वा विष्णुस्त्वस्थितः ॥ ११ ॥ अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः ॥ अब्जः प्रोवाच विष्णुं तं तनयोऽस्मि तव
 प्रभो ॥ १२ ॥ विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरोत्तम ॥ एवमुक्तः स दृष्ट्वा तु तथ्यं प्रोवाच स प्रभुः ॥ १३ ॥ कृतो यज्ञविभागस्तु देतेर्यदि
 सुरैस्तथा ॥ वेदेषु विधियुक्तं च विधिहोत्रं महर्षिभिः ॥ १४ ॥ न शक्यमिह होमं वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन ॥ अर्वाक्सूतोऽसि हे देव तव मंत्रो न वै प्रभो
 ॥ १५ ॥ द्वितीयायां तु संभृत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यसि ॥ अणिमादियुतां सिद्धिं गतस्तत्र भविष्यसि ॥ १६ ॥ एतेनैव शरीरेण देवत्वं प्राप्स्य
 सि प्रभो ॥ चा (च) तुर्मन्त्रैर्घृतैर्गव्यैर्यक्ष्यन्ते त्वां द्विजातयः ॥ १७ ॥ अथ वा त्वं पुनश्चैव ह्यायुर्वेदं विधास्यसि ॥ अवश्यभावी ह्यर्योऽयं प्राग्दृष्टस्त्व
 ब्जयोनिना ॥ १८ ॥ द्वितीयं द्रापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ॥ तस्मात्तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरंतर्दधे ततः ॥ १९ ॥ द्वितीये द्रापरे प्राप्ते सौनहो
 त्रः स काशिराट् ॥ पुत्रकामस्तपस्तेपे नृपो दीर्घतपास्तथा ॥ २० ॥ अब्जं देवं तु पुत्रार्थं ह्यारिराधयिषुर्नृपः ॥ वरेण च्छंदयामास ततो धन्व
 तस्विर्नृपः ॥ २१ ॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे गतिमान्भवेः ॥ तथेति समनुज्ञाय तत्रैवांतरधात्प्रभुः ॥ २२ ॥ तस्य मेहे समु

म. पु.
॥१६६॥

त्यत्रो देवो धन्वंतरिस्तदा ॥ काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ॥ २३ ॥ आयुर्वेदं भद्राजात्प्राप्येह सभिषक्किञ्चन ॥ तमष्टधा पुनर्व्यस्व
शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥ २४ ॥ धन्वंतरिस्तुतश्चापि केतुमानिति विश्रुतः ॥ अथ केतुमतः पुत्रो जज्ञे भीमरथो नृपः ॥ २५ ॥ पुत्रो भीमरथ
स्यापि जातो धीमान्प्रजेश्वरः ॥ दिवोदास इति ख्यातो वाराणस्यधिपोऽभवत् ॥ २६ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पुर्णं वाराणसीं पुरा ॥ शून्यां निवेश
यामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥ २७ ॥ शता हि सा पुरी पूर्वं निकुंभेन महात्मना ॥ शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति पुनःपुनः ॥ २८ ॥ तस्यां तु शत
मात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ॥ विषयति पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ॥ २९ ॥ ऋषय उचुः ॥ वाराणसीं किमर्थं तां निकुंभः शतवा
न्पुरा ॥ निकुंभश्चापि धर्मात्मा सिद्धोऽत्र शशाप यः ॥ ३० ॥ मृत उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरीं प्राप्य पार्थिवः ॥ वसते स महातेजाः
स्फीतायां वै नराधिपः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः ॥ देव्याः स प्रियकामस्तु वसन्वै श्वशुरांतिके ॥ ३२ ॥ देवाज्ञया पारिषदा
विश्वरूपास्तपोधनाः ॥ पूर्वोक्तरूपसंवेष्टोपयन्ति महेश्वरीम् ॥ ३३ ॥ हृष्यते तैर्महादेवो मेना नैव तु तुष्यति ॥ जुगुप्सते सा नित्यं वै देवं देवीं नथैव
च ॥ ३४ ॥ मम पार्थे त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः ॥ दग्धः सर्वथैव ह हा कष्टं लज्जते न वै ॥ ३५ ॥ मात्रा नथोक्ता वचसा स्त्रीस्वभावात्र चक्षमे ॥
स्मितं कृत्वा तु वरदा हरपार्थमथागमत् ॥ ३६ ॥ विषण्णवदना देवी महादेवमभाषत ॥ नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्व निवेशनम् ॥ ३७ ॥
तथोक्तस्तु महादेवः सर्वाल्लोकान्निरीक्ष्य ह ॥ वासार्थं गेचयामास पृथिव्यां तु द्विजोत्तमाः ॥ ३८ ॥ वाराणसीं महातेजाः सिद्धोऽत्र महेश्वरः ॥
दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ॥ ३९ ॥ पार्थम्यं स समाहूय गणेशं क्षेममब्रवीत् ॥ गणेशं पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु
॥ ४० ॥ ब्रह्मना चाभ्युषयेन अस्मिरीयः स पार्थिवः ॥ ततो गत्वा निकुंभस्तु पुरीं वाराणसीं पुनः ॥ ४१ ॥ स्वप्ने संदर्शयामास मंजनं नामतो द्विजम् ॥
मिथस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रोचयानघ ॥ ४२ ॥ मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगरीं निवेशय ॥ तथा स्वप्ने यथादृष्टं सर्वं कारितवान्द्विजः ॥ ४३ ॥
नगरीं प्राप्य राजानं तु यथाविधि ॥ पूजा तु महती चैव नित्यमेव प्रयुज्यते ॥ ४४ ॥ रथैर्ध्वंश्च माल्यैश्च प्रक्षणीयेन्मयैव च ॥ अन्नप्रदानं च
सुखं सत्यं शान्तिं च ॥ ४५ ॥ एवं संपूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः ॥ ततो वसमहमणिं नागराणां प्रयच्छति ॥ ४६ ॥ पुत्रान्निर्णयमायुं पि
तृणां योस्तथैव च ॥ राजस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ॥ ४७ ॥ पुत्रार्थमागतः साध्वी राज्ञा देवी प्रवेदिता ॥ पूजां तु विपुलां कृत्वा देवी
पुनःपुनः ॥ ४८ ॥ पुनःपुनरथागत्य बहुशः पुत्रकारणात् ॥ न प्रयच्छति पुत्रांस्तु निकुंभः कारणेन तु ॥ ४९ ॥ कुप्यते यदि राजा तु ततः

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६७

॥१६६॥

किञ्चित्प्रवर्तते ॥ अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजनिमाविशत् ॥ ६० ॥ अतं त्विदं महद्वारि नागराणां प्रयच्छति ॥ प्रीत्या करांश्च शतशो न किञ्चिन्नः
 प्रयच्छति ॥ ६१ ॥ मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव तु ॥ स यावन्निश्च बहुशो देव्या मे पुत्रकाम्णात् ॥ ६२ ॥ न वदति च पुत्रं मे कृतघ्नो
 बहुभोजनः ॥ अतो नार्हति पूजा तु मत्सकशात्कथंचन ॥ ६३ ॥ तस्मात्तु दाशायिष्यामि तस्य स्थानं दुरात्मनः ॥ एवं तु स विनिश्चित् दुरात्मा
 राजकिस्त्रिषी ॥ ६४ ॥ स्थानं गणपतेन्नस्य नाशयामास दुर्मतिः ॥ महामायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्त्रभुः ॥ ६५ ॥ यस्माद्विनापराधं मे त्वया
 स्थानं विनाशितम् ॥ अकस्मात्तु पुरी शून्या भवित्री ते नराधिप ॥ ६६ ॥ ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा ॥ श्वत्वा पुरीं निकुम्भस्तु महादे
 वगन्धानयत् ॥ ६७ ॥ शून्यां पुरीं महादेवो निर्ममं पदमात्मनः ॥ तुल्यां देवाविभूत्या तु देव्याश्चैव महामन्त्रः ॥ ६८ ॥ रमसे तत्र वै देवी ह्यैश्वर्यात्सा
 तु विस्मिता ॥ देव्या कीडार्थमीशानो देवो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६९ ॥ नाहं देशं किमोक्ष्यामि ह्यविमुक्तं हि मे गृहम् ॥ प्रहस्येनामथोवाच ह्यवि
 मुक्तं हि मे गृहम् ॥ नाहं देवि गमिष्यामि त्वन्यत्रेदं विहाय वै ॥ ७० ॥ मया सह रमस्वैह क्षेत्रे भामिन्यनुत्तमे ॥ तस्मात्तदविमुक्तं हि प्राक्तं
 देवेन वै स्वयम् ॥ ७१ ॥ एवं वाराणसी शप्ता ह्यविमुक्तं च कीर्तिता ॥ यस्मिन्वसेद्भुवो देवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ७२ ॥ युगेषु त्रिषु धर्मात्मा
 सह देव्या महेश्वरः ॥ अंतर्द्धानं कलौ याति तत्पुं तु महान्मनः ॥ ७३ ॥ अंतर्हिते पुरे तस्मिन्पुरी सा वसते पुनः ॥ एवं वाराणसी शप्ता निवेशं
 पुनरागता ॥ ७४ ॥ भद्रसेनस्य पुत्राणां शतमुत्तमयन्विनाम ॥ हत्वा तिवेशयामास दिवोदासो नरपुंगवः ॥ ७५ ॥ भद्रसेनस्य राज्यं तु इतं
 तेन बलीयसा ॥ भद्रसेनस्य पुत्रस्तु दुर्मदो नाम नामतः ॥ ७६ ॥ दिवोदासेन कालेति घृण्या स विसर्जितः ॥ दिवोदासादृषद्व्यां वीरो जज्ञे
 प्रतर्दनः ॥ ७७ ॥ तेन पुत्रेण कालेन प्रहतं तस्य वै पुनः ॥ वेत्स्यातं महाराज तदा तेन विधित्सता ॥ ७८ ॥ प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सो गर्गश्च विश्व
 तौ ॥ कत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु सत्रातिमन्तस्य चात्मजः ॥ ७९ ॥ अलर्कं प्रति राजर्षिं श्लोको गीतः पुरातनैः ॥ षष्टिर्वापुःसहस्राणि षष्टि
 वर्षशतानि च ॥ ८० ॥ युवा रूपेण संपन्नो ह्यलर्कः काशिमत्तमः ॥ लोपासुद्राप्रसादेन परमायुस्त्वामवान् ॥ ८१ ॥ शापस्त्विति महाबाहुर्दत्त्वा
 क्षेमकराक्षमम् ॥ स्यान्मावासायामास पुरीं वाराणसीं नृपः ॥ ८२ ॥ सन्नेतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः ॥ सुनीथस्य तु दायादः क्षेमाख्यो
 नाम धार्मिकः ॥ ८३ ॥ क्षेमस्य केतुमान्पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः ॥ सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ॥ ८४ ॥ धर्मकेतोस्तु दायादः
 सत्प्रकेतुर्महारथः ॥ सत्यकेतुस्तथापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ॥ ८५ ॥ सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततः स्मृतः ॥ सुकुमारस्य पुत्रस्तु सुष्टकेतुः

ब. पु.
॥१६७॥

सुधार्मिकः ॥ ७६ ॥ धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः ॥ वेणुहोत्रसुतश्चापि गार्ग्यो वै नाम विश्रुतः ॥ ७७ ॥ गार्ग्यस्य गर्गभूमिस्तु वंशो
वत्सस्य धीमतः ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव तयोः पुत्राः सुधार्मिकाः ॥ ७८ ॥ विक्रान्ता बलवन्तश्च सिंहतुल्यपराक्रमाः ॥ इत्येते काश्यपाः प्रोक्ता
रजेरपि निबोधत ॥ ७९ ॥ रजेः पुत्रशतान्यासन्पञ्च वीर्यवतो भुवि ॥ राजेयमिति विख्यातं क्षत्रमिदमयावहम् ॥ ८० ॥ तदा देवासुरे युद्धे समु
त्पन्ने सुदारुणे ॥ देवाश्चैवासुराश्चैव पितामहमथाब्रुवन् ॥ ८१ ॥ आवयोर्भगवन्युद्धे विजेता को भविष्यति ॥ ब्रूहि नः सर्वलोकेश श्रोतुमिच्छामहे
वयम् ॥ ८२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ येषामर्थाय संग्रामे रजिरात्तायुधः प्रभुः ॥ योत्स्यते ते विजेष्यन्ते त्रैलोक्यान्नात्र संशयः ॥ ८३ ॥ रजिर्यतस्ततो लक्ष्मीर्यतो
लक्ष्मीस्ततो धृतिः ॥ यतो धृतिस्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ८४ ॥ ते देवा दानवाः सर्वे ततः श्रुत्वा रजेर्जयम् ॥ अभ्ययुर्जयमिच्छन्तः स्तुवंतो
राजसत्तमम् ॥ ८५ ॥ ते हृष्टमनसः सर्वे राजानं देवदानवाः ॥ ऊचुरस्मज्जयाय त्वं गृहाण वरकार्मुकम् ॥ ८६ ॥ रजिरुवाच ॥ अहं जेष्यामि
भो देव्या देवाञ्छकपुरोगमान् ॥ इन्द्रो भवामि धर्मात्मा ततो योत्स्ये गणाजिरे ॥ ८७ ॥ दानवा ऊचुः ॥ अस्माकमिन्द्रः प्रह्लादस्तम्यार्थं विजया
महे ॥ अस्मिस्तु समये राजंस्तिष्ठेथा देवनोदिते ॥ ८८ ॥ स तथेति ब्रुवन्नेव देवैरप्यभिनोदितः ॥ भविष्यसीन्द्रो जत्वेति देवैरपि निमन्त्रितः ॥ ८९ ॥
जघान दानवान्सर्वान्येऽवध्या वज्रपाणयः ॥ स विप्रनष्टां देवानां परमश्रीः श्रियं वशी ॥ ९० ॥ निहत्य दानवान्सर्वानाजहार रजिः प्रभुः ॥ तं
तथा सन्नि तत्र देवैः सह शतक्रतुः ॥ ९१ ॥ रजिपुत्रोऽहमित्युक्त्वा पुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ इन्द्रोऽपि राजन्देवानां सर्वेषां नात्र संशयः ॥ ९२ ॥ यस्याह
मिन्द्रः पुत्रस्ते स्याति यास्यामि शत्रुहन् ॥ स तु शक्रवचः श्रुत्वा वंचितस्तेन सायया ॥ ९३ ॥ तथेत्येवाह वै राजा प्रीयमाणः शतक्रतुम् ॥
तस्मिन्सु देवसहस्रे दिवं प्राप्ते महीपतौ ॥ ९४ ॥ दायाद्यमिन्द्रादाजद्गुगचार्यतनया रजेः ॥ तानि पुत्रशतान्यस्य तत्र स्थानं शचीपतेः ॥ ९५ ॥
समाकोर्मन्त बहुधा स्वर्गलोकं त्रिविष्टपम् ॥ ततः काले बहुतिथे ममतीते महाबलः ॥ ९६ ॥ हतराज्योऽब्रवीच्छक्रो हतभागो बृहस्पतिम् ॥ बदरी
फलमात्रं वै पुरोडाशं विधत्स्व मे ॥ ९७ ॥ ब्रह्मर्षे येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितस्तवः ॥ ब्रह्मन्कृशोऽहं विमना हतराज्यो हतासनः ॥ ९८ ॥
स्तौजा दुर्बलो युद्धे रजिपुत्रैः प्रसीद मे ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येव चोदितः शक्र त्वयास्यां पूर्वमेव हि ॥ ९९ ॥ नाभविष्यत्त्वत्प्रियार्थमकर्तव्यं
ममानव ॥ प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वद्वितार्थं महाद्युते ॥ १०० ॥ यज्ञभागं च राज्यं च अकिरात्प्रतिपस्त्यसे ॥ तथा शक्र गमिष्यामि मा भूते वि

म. भा.
उपो. पा.
अ. ६७

॥१६७॥

कुर्वन् मनः ॥ १०३ ॥ ततः कर्म चक्रागस्य तेजःसंवर्द्धनं महत् ॥ तेषां च बुद्धिसंमोहमकरोद्बुद्धिसत्तमः ॥ १०२ ॥ ते यदा तु सुसंमृता गगान्मत्ते
 विधर्मिणः ॥ ब्रह्मद्विषश्च संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमाः ॥ १०३ ॥ ततो लेभेऽसुरैश्चर्यमैद्रस्थानं तथोत्तमम् ॥ इत्वा रजिसुतान्सर्वान्कामक्रोधपरायणान्
 ॥ १०४ ॥ य इदं च्यवनं स्थानात्प्रतिष्ठां च शतक्रतोः ॥ शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि न स दौरात्म्यमाप्नुयात् ॥ १०५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे
 दशमोऽध्यायः ॥ किंवीर्याश्च महात्मानो जाता मरुतकन्यया ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ आहरत्स मरुत्सोममत्रकामः प्रजेश्वरः ॥ मासिमासि
 महतेजाः षष्टिसंवत्सरात्रप ॥ २ ॥ तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तोषिताः ॥ अक्षय्यान्नं ददुः प्रीताः सर्वकामपरिच्छदम् ॥ ३ ॥
 अन्नं तस्य सकृद्रुक्तमहोरात्रं न क्षीयते ॥ कोटिशो दीयमानं च सूर्यस्योदयनादपि ॥ ४ ॥ मित्रज्योतेस्तु कन्याया मरुतस्य च धीमतः ॥ तस्मा
 जाता महासत्त्वा धर्मज्ञा मोक्षदर्शिनः ॥ ५ ॥ संन्यस्य गृहधर्माणि वैराग्यं समुपस्थिताः ॥ यतिधर्ममवाप्येह ब्रह्मभूयाय ते गताः ॥ ६ ॥
 अनेनसः सुतो जातः क्षत्रधर्मः प्रतापवान् ॥ क्षत्रधर्मसुतो जातः प्रतिपक्षो महातपाः ॥ ७ ॥ प्रतिपक्षसुतश्चापि सृजयो नाम विश्रुतः ॥ सृजयस्य
 जयः पुत्रो विजयस्तस्य जज्ञिवान् ॥ ८ ॥ विजयस्य जयः पुत्रस्तस्य हर्यश्वकः स्मृतः ॥ हर्यश्वस्य सुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ॥ ९ ॥ सहदेवस्य
 धर्मात्मा अहीन इति विश्रुतः ॥ अहीनस्य जयत्सेनस्तस्य पुत्रोऽथ संकृतिः ॥ १० ॥ संकृतेरपि धर्मात्मा कृतधर्मा महायशः ॥ इत्येते क्षत्रधर्माणो नहुषस्य
 निबोधता ॥ ११ ॥ नहुषस्य तु दायदाः षडिन्द्रोपमतेजसः ॥ यतिर्ययातिः संयातिरायतिर्वियतिः कृतिः ॥ १२ ॥ यतिर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततोऽ
 वीपतिः ॥ १३ ॥ देवयानीसुशनसः सुतां भार्यामवाप ह ॥ शर्मिष्ठा मासुरी चैव तनयां वृषपर्वणः ॥ १४ ॥ यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ॥
 द्रुहं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ १५ ॥ अजीजनन्महावीर्यान्सुतान्देवसुतोपमान् ॥ रथं तस्मै ददौ शक्रः प्रीतः परमभास्वरम् ॥ १६ ॥
 असंख्यं काञ्चनं दिव्यमक्षयो च महेषुधी ॥ युक्तं मनोजवैरथैर्येन कन्यां समुद्रहत् ॥ १७ ॥ स तेन रथमुखेन जिगाय संततं महीम् ॥ ययातिर्बुधि
 र्देवदेवानवमानवैः ॥ १८ ॥ पौरवाणां नृपाणां च सर्वेषां सोऽभवद्रथी ॥ यावत्सुदेशप्रभवः कौरवो जनमेजयः ॥ १९ ॥ कुरोः पौत्रस्य राज्ञस्तु राज्ञः

ब्र. पु.
॥१६८॥

परीक्षितस्य ह ॥ जगाम सख्यो नाशं शापाद्भाग्यस्य धीमतः ॥ २१ ॥ गार्ग्यस्य हि सुतं बालं स राजा जनमेजयः ॥ दुर्बुद्धिर्हि जयामास लोहगंवी
नराधिपः ॥ २२ ॥ स लोहगंवी राजपिः परिवावन्नितस्ततः ॥ पौरजानपदैस्त्यक्तो न लेभ शर्म कर्हिचित् ॥ २३ ॥ ततः स दुःस्वसंततो नालभ
त्संविदं क्वचित् ॥ स प्रायान्छौनकमृषिं शरणं व्यथितस्तदा ॥ २४ ॥ इन्द्रोत्तानाम विरुधातो योसौ मुनिरुदारधीः ॥ योजयामास चंद्रोतः शौनको
जनमेजयम् ॥ २५ ॥ अश्वमेधेन राजानं पावनार्थं द्विजोत्तमम् ॥ स लोहगंवी व्यनशत्स्यावभृथमेव ह ॥ २६ ॥ स वै दिव्यो रथस्तम्माद्रसोऽभेदिपते
स्तथा ॥ दत्तः शकेण तुष्टेन लेभे वस्माद्बृहदथः ॥ २७ ॥ ततो हत्वा जगाम वै भीमस्य रथमुत्तमम् ॥ प्रहृष्टो गमुदेवाय प्रीत्या कौत्सनंदनः ॥
॥ २८ ॥ स जरां प्राप्य राजर्षिर्यथातिर्नृपस्यमजः ॥ पुत्रं श्रेष्ठं तमिदं च यदुभित्यवधीकृतः ॥ २९ ॥ जगवली च मां तात पलितानि च ध्रुवपुः ॥
काव्यस्योशनसः शापात्र च तुरोऽस्मि यौवने ॥ ३० ॥ त्वं मे प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ जरां मे प्रतिगृह्णीष्व तं यदुः प्रपुत्राव ह ॥
॥ ३१ ॥ अतिर्दिष्टा हि मे भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता ॥ सा तु व्याधामसा व्या वै न ग्रहीष्यामि ते जगम् ॥ ३२ ॥ तवयां ब्रह्मो देवाः पानभो
जनकारिताः ॥ तस्माज्जरां न ते राजन्प्रहीतुमहमुत्सहे ॥ ३३ ॥ सिद्धममुयं जीतो जया शिथिलीकृतः ॥ बलसिंततगजश्च निरासो दुर्बलाकृतिः ॥
॥ ३४ ॥ अशक्तः कार्यकरणे परिभूतस्तु यौवन ॥ सत्पुत्रोऽतिप्रियैव तं जरां नाभिक्षामये ॥ ३५ ॥ संति ते ब्रह्मः पुत्रा मताः प्रियस्य नृप ॥
प्रतिगृह्णंतु धर्मज्ञ पुत्रमन्यं वृणीष्व वै ॥ ३६ ॥ स पश्यते यदुत दीवकेऽपगन्विनः ॥ उवाच ब्रह्मा श्रेष्ठो ज्येष्ठं ते गर्हयन्मुनय ॥ ३७ ॥ आ
श्रमः कस्तवान्योऽस्ति को वा धर्मविधिस्तव ॥ मामनादात दुर्बुद्धे यदहं तव देशिकः ॥ ३८ ॥ पश्यतु क्वायं दुर्गजः शापितं समनुमान् ॥ यस्त्वं मे हृदया
जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ ३९ ॥ तस्मात्र राज्यभङ्गपुत्र प्रजा ते वै भविष्यति ॥ तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ ४० ॥ दुर्वसुरुवाच ॥
न कामये जरां तात कासभोगप्रणाशिनीम् ॥ जरायां ब्रह्मो देवाः पानभोजनकारिताः ॥ ४१ ॥ तस्माज्जरां न ते राजन्प्रहीतुमहमुत्सहे ॥ ४२ ॥ यया
तिरुवाच ॥ यस्त्वं मे हृदयाजातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रजा तु विच्छेदं तुर्वसो नव प्राप्स्यति ॥ संकीर्णेषु च धर्मैः प्रतिलोमनरेषु
च ॥ ४४ ॥ पिशिताशिषु चान्येषु सूठ राजा भविष्यति ॥ गुरुदाप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिर्गतेषु वा ॥ वासस्ते पापं लेच्छेयुः भविष्यति न संराय ॥ ४५ ॥
॥ सुत उवाच ॥ एवं तु तुर्वसुं शब्दा यथातिः सुतमात्मनः ॥ ४६ ॥ शर्मिष्ठायाः सुतं दुष्टमिदं वचनमब्रवीत् ॥ दुष्टो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णरूप
विनाशिनीम् ॥ ४७ ॥ जरां वर्षसहस्रं वै यौवनं स्वं ददस्व मे ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे ते प्रतिदास्यामि यौवनम् ॥ ४८ ॥ स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मा

म. भा.
उपो. फ. ३
अ. ६८

॥१६८॥

नं जरया सह ॥ ॥ दुह्युवाच ॥ नारोहेत रथं नाश्व जीर्णो भुक्ते न च त्रियम् ॥ न सुखं चास्य भवति न जरां तेन कामये ॥ ४८ ॥ यया
तिरुवाच ॥ यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छामि ॥ ४९ ॥ तस्माद्दुह्यो प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ॥ नौप्लवोत्तरसंचारस्तव
नित्यं भविष्यति ॥ ५० ॥ अराजा राजवंशस्त्वं तत्र नित्यं वशिष्यासि ॥ अनो त्वं प्रतिपाद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ ५१ ॥ एवं वर्षसहस्रं
तु चरेयं यौवनेन ते ॥ ॥ अनुरुवाच ॥ जीर्णः शिशुरिवाशक्तो जरया ह्यशुचिः सदा ॥ न जुहोति स कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥ ५२ ॥
ययातिरुवाच ॥ यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छामि ॥ ५३ ॥ जरादोषस्त्वयोक्तोऽयं तस्मात्त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥ प्रजा च यौवनं प्राप्ता विनाशि
प्यन्त्यनो तव ॥ ५४ ॥ अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं वाप्येवं भविष्यसि ॥ पुरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ ५५ ॥ जरावली च मां तात पालि
यौवनम् ॥ ५६ ॥ स्वं चैव प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ ॥ मृत उवाच ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच पुत्रः पितरमंजसा ॥ ५८ ॥ यथा तु मन्यसे
तात करिष्यामि तथैव च ॥ प्रतिपत्स्ये च ते राजन्पाप्मानं जरया सह ॥ ५९ ॥ गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् ॥ जरया हं प्रतिच्छत्रो
वयोरूपधरस्तव ॥ ६० ॥ यौवनं भवतं दद्या चरिष्यामि यथार्थवत् ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ पुरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते प्रीतश्चेदं ददामि ते ॥ ६१ ॥
गवस्य तु ॥ गौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ॥ ६३ ॥ प्रीतियुक्तो नरश्चेष्टश्चचार विषयान्स्वकान् ॥ यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम्
॥ ६४ ॥ धर्माविगेधी राजेंद्रो यथाशक्ति स एव हि ॥ देवानर्तपयद्वाज्ञैः पितृञ्चाद्धिन्तथैव च ॥ ६५ ॥ दाराननुग्रहरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥
अतिथीनत्रपानैश्च वैश्याश्च परिपालनैः ॥ ६६ ॥ आनुशस्येन शूद्रांश्च दस्युन्सन्निग्रहेण च ॥ धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरंजयन् ॥ ६७ ॥ ययातिः
पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ स राजा सिंहाविकातो दुहा विषयगोचरः ॥ ६८ ॥ अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ स मार्गमाणः कामा
नामतदोषनिदर्शनात् ॥ ६९ ॥ विश्वान्या सहितो रमे वैभ्राजे नन्दने नै ॥ अपश्यन्स यदा तान्चै वर्द्धमानान्नृपस्तदा ॥ ७० ॥ गत्वा पुरोः सका
शं वै स्वां जरां प्रत्यपद्यत ॥ संप्राप्य स तु तान्कामांस्तृतः सिन्नश्च पार्थिवः ॥ ७१ ॥ कालं वर्षसहस्रं वै सस्मार मनुजाधिपः ॥ परिसंख्याय काले
च कलाः काष्ठास्तथैव च ॥ ७२ ॥ पूर्णं मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥ यथासुखं यथोत्साहं यथाकालमरिदम् ॥ ७३ ॥ सेविता विषयाः

म. पु.
॥१६९॥

पुत्र यौवनेन मया तव॥पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाण त्वं स्वयौवनम्॥७४॥गज्यं च त्वं गृहाणेदं त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः॥ प्रतिपेदे जरां राजा ययातिन
दुपात्मजः ॥ ७५ ॥ यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मनः ॥ अभिपेक्षुकामं च नृपं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ॥ ७६ ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचन
मब्रुवन् ॥ कथं शुकस्य नप्तारं देवयान्याः सुतं प्रभो ॥ ७७ ॥ ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं दास्यसि पूरु ॥ यदुज्येष्ठस्तव सुतो जातस्तमनुदत्त
वसुः ॥ ७८ ॥ शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्यस्ततोऽनुः पूरुरेव च ॥ कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयाज्जाज्यमर्हति ॥ सुतः संवोधयामस्त्वां धर्मं समं नृपा
लय ॥ ७९ ॥ ययातिरुवाच ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ॥ ८० ॥ ज्येष्ठं प्रति यथापुराणं न देयं मे कथंचन ॥ मातापित्रो
र्वचनकृद्दीरः पुत्रः प्रशस्यते ॥ ८१ ॥ मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ॥ प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः नतां मनः ॥ ८२ ॥ स पुत्रः पुत्र
वक्ष्ये वर्तते पितृमातृषु ॥ यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुवसुनापि च ॥ ८३ ॥ द्रुह्यना चानुनाचैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ पूरुणा तु कृतं वाक्यं
मानितश्च विशेषतः ॥ ८४ ॥ कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम ॥ सर्वे कामा मम कृताः पूरुणा पुण्यकारिणा ॥ ८५ ॥ शुक्रेण च वरो दत्तः
काम्येनोशनसा स्वयम् ॥ पुत्रो यस्त्वानुवर्त्तते स राजा तु महामतः ॥ ८६ ॥ ॥ प्रजा उचुः ॥ भवतोऽनुमताऽप्येवं पूरुः राज्येऽभिषिच्यताम् ॥ यः
पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ॥ ८७ ॥ सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानापे स प्रभुः ॥ अहोऽस्य पूरुः राज्यस्य यः प्रियः प्रियकृत्तव ॥ ८८ ॥
वरदानेन शुकस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥ पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्ते नाहुषस्तदा ॥ ८९ ॥ अभिषिच्य ततः पूरुं स राज्यं सुतमात्मनः ॥ दिशि दक्षिण
पूर्वस्यां तुवसुं तु न्यवेशयत् ॥ ९० ॥ दक्षिणापरतो राजा यदुं ज्येष्ठं न्यवेशयत् ॥ प्रतीच्याभुत्तरस्यां च द्रुह्यं वानुं च तावमौ ॥ ९१ ॥ सप्तद्वीपां
ययातिस्तु जित्वा पृथ्वीं ससागराम् ॥ व्यभजत्पंचधा राजा पुत्रेभ्यो नाहुषस्तदा ॥ ९२ ॥ तैरियं पृथिवीं सर्वां सप्तद्वीपां सप्ततना ॥ यथाप्रदेशं धर्म
क्षेत्रं प्रेण प्रतिपाल्यते ॥ ९३ ॥ एवं विभज्य पृथिवीं पुत्रेभ्यो नाहुषस्तदा ॥ पुत्रसंक्रामितश्चीस्तु प्रीतिमानभवन्नृपः ॥ ९४ ॥ धनुर्न्यम्य पृषत्कांश्च राज्यं
चैव सुतेषु तु ॥ प्रीतिमानभवद्राजा भारमावेश्य बंधुषु ॥ ९५ ॥ अत्र गाथा महाराज्ञा पुरा गीता ययातिना ॥ याभिः प्रत्याहं कामात्कर्मोर्गानीत्र
सर्वशः ॥ ९६ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्भ्यति ॥ हविषा कृष्णवर्मेव भूय एवाभिवर्द्धते ॥ ९७ ॥ यत्पृथिव्यां ब्रह्मिचं द्विरण्यं पशवः
क्षियः ॥ नालमेकस्य तत्सर्वमिति पश्यन्न मृह्यति ॥ ९८ ॥ यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेष्वमंगलम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ९९ ॥
यदा परान्न बिभेति यदान्यस्मान्न बिभ्यति ॥ यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ १०० ॥ या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या नजीर्यते जीयतः ॥ देश

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६८

॥१६९॥

प्राणांतिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ १०१ ॥ जीर्यति जीर्यतः केशा दंता जीर्यति जीर्यतः ॥ जीविताशा धनाशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति
 ॥ १०२ ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ॥ कृष्णाक्षयमुखस्यैतत्कलां नाहति षोडशीम् ॥ १०३ ॥ एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्र
 स्थितो वनम् ॥ भृशतुंगे तपस्तप्त्वा तत्रैव च महायशाः ॥ १०४ ॥ पालयित्वा व्रतं चार्षं तत्रैव स्वर्गमाप्तवान् ॥ तस्य वंशास्तु पंचैते पुण्या देवर्षि
 सत्कृताः ॥ १०५ ॥ वैवर्षासा पृथिवी कृत्स्ना सूर्यस्येव गभस्तिभिः ॥ धन्यः प्रजावानायुष्मान्कीर्त्तिमांश्च भवेन्नरः ॥ १०६ ॥ ययातेऽभरितं सर्वं पठन्
 प्वान्द्रिजोत्तमाः ॥ १०७ ॥ इति श्रीब्रह्मण्डि महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे अष्टादशितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ सूत उवाच ॥ यदेवमंशं
 प्रवक्ष्यामि ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः ॥ विस्तरेणानुपूर्व्यां च गदतो मे निबोधत ॥ १ ॥ यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पंच देवसुतोपमाः ॥ सहस्रजिदय श्रेष्ठः क्रोष्टु
 नीलोजिको लघुः ॥ २ ॥ सहस्रजित्सुतः श्रीमान्छतजिन्नाम पार्थिवः ॥ शतजित्तनयाः ख्यातास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥ ३ ॥ हेहयश्च इयश्चैव राजा वेषु
 बभूवुस्तथा ॥ हेहयस्य तु दायादो धर्मनेत्र इति श्रुतः ॥ ४ ॥ धर्मनेत्रस्य कुंतिस्तु संज्ञेयस्तस्य चात्मजः ॥ संज्ञेयस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः ॥ ५ ॥
 आसीन्महिष्मतः पुत्रो भद्रसेनः प्रतापवान् ॥ वाराणस्याधिपो राजा कथितः पूर्व एव हि ॥ ६ ॥ भद्रसेनस्य दायादो दुर्मदो नाम पार्थिवः ॥ दुर्मदस्य
 सुतो धीमान्कनको नाम विश्रुतः ॥ ७ ॥ कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः ॥ कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च ॥ ८ ॥ कृतौजाश्च चतु
 र्योभूत्कृतवीर्यात्मजोऽर्जुनः ॥ जज्ञे बाहुसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः ॥ ९ ॥ स हि वर्षायुतं तप्त्वा तपः परमदुश्चरम् ॥ दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्योऽ
 त्रिसंभवम् ॥ १० ॥ तस्मै दत्तो वरान्प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः ॥ पूर्व बाहुसहस्रं तु स वज्रे प्रथमं वरम् ॥ ११ ॥ अधर्मं ध्यायमानस्य सहसास्मान्निवार
 णम् ॥ धर्मेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम् ॥ १२ ॥ संग्रामांस्तु बहुजित्वा हत्वा चारीन्सहस्रशः ॥ संग्रामे युध्यमानस्य वधः
 स्यात्प्रधने मम ॥ १३ ॥ तेनेयं पृथिवीं कृत्स्ना सप्तद्वीपा सपत्तना ॥ सप्तोदधिपरिक्षिता क्षात्रेण विधिना जिता ॥ १४ ॥ तस्य बाहुसहस्रं तु
 बुध्यतः किल योमतः ॥ योगो योगेश्वरस्येव प्रादुर्भवति मायया ॥ १५ ॥ तेन सप्तसु द्वीपेषु सप्तयज्ञशतानि वै ॥ कृतानि विधिना राज्ञा
 श्रूयते मुनिसत्तमाः ॥ १६ ॥ सर्वे यज्ञा महाबाहोस्तस्यासन्भूरितेजसः ॥ सर्वे कांचनवेदीकाः सर्वे शूपैश्च कांचनैः ॥ १७ ॥ सर्वैर्देवैर्महाभागैर्विमान
 स्थैर्यैः कृताः ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ १८ ॥ तस्य राज्ञो जगौ गाथां गंधर्वो नारदस्तथा ॥ चरितं तस्य राजर्षेर्गहिमानं
 निरीक्ष्य च ॥ १९ ॥ न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं चास्थंति मानवाः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन च ॥ २० ॥ द्वीपेषु सप्तसु स वैव न्वी

ब. पु.
॥१७०॥

खड्गी शरासनी ॥ रथी राजा सानुचरो योगाश्चैवानुदृश्यते ॥ २१ ॥ अनष्टद्रव्यता चासन्नि केशो न च विभ्रमः ॥ प्रभावेण महाराजः प्रजा धर्मेण
रक्षितः ॥ २२ ॥ पंचाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः ॥ स सर्वरत्नभावसम्प्राट् चक्रवर्ती बभूव ह ॥ २३ ॥ स एष पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपालस्तथै
व च ॥ स एव वृष्ट्या पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥ २४ ॥ स वै बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनेन च ॥ भाति रश्मिसहस्रेण शारदेनैव भास्करः ॥
॥ २५ ॥ स हि नागसहस्रेण माहिष्मत्यां नराधिपः ॥ कर्कोटकसभां जित्वा पुरीं तत्र न्यवेशयत् ॥ २६ ॥ स वै वेगं समुद्रस्य प्रावृट्काले बुजेक्षणः ॥
क्रीडन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रावृट्कालं चकार ह ॥ २७ ॥ लुलिता क्रीडता तेन हेमखगदाममालिनी ॥ उर्मिमुक्तार्त्तसन्नादा शंकिताभ्येति नर्मदा ॥ २८ ॥
पुरा भुजसहस्रेण स जगाहे महार्णवम् ॥ चकारोद्बुत्तवेले तमकाले मारुतोद्धतम् ॥ २९ ॥ तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ ॥ भवन्ति लीना निश्चे
ष्टाः पातालस्था महासुराः ॥ ३० ॥ चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहाविषम् ॥ पतिताविद्धफेनौघमावर्त्तक्षितदुस्सहम् ॥ ३१ ॥ चकार क्षोभयन् राजा दोःस
हस्रेण सागरम् ॥ देवासुरपरिक्षितं क्षीरोदमिव सागरम् ॥ ३२ ॥ मंदरक्षोभणभ्रान्तममृतोत्पत्तिहेतवे ॥ सहसा विद्रुता भीता भीमं दृष्ट्वा नृपोत्तमम् ॥
॥ ३३ ॥ निश्चितं नतमूर्द्धानो बभूवुश्च महोरगाः ॥ सायाह्ने कदलीखंडा निवातेस्तपिता इव ॥ ३४ ॥ ज्यामारोप्य दृढे चापे सायकैः पंचभिः शतैः ॥
लंकेशं मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ॥ ३५ ॥ निर्जित्य वशमानीय माहिष्मत्यां बबंध तम् ॥ ततो गत्वा पुलस्त्यस्तमर्जुनं च प्रसार्धयत् ॥
॥ ३६ ॥ मुमोच राजा पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः ॥ तस्य बाहुसहस्रस्य बभूव ज्यातलस्वनः ॥ ३७ ॥ युगार्तिबुदवंदस्य स्फुटितस्याशनेरिव ॥
अहो मृधे-महावीर्यो भार्गवस्तस्य योऽच्छिनत् ॥ ३८ ॥ मृधे सहस्रं बाहूनां हेमतालवनं यथा ॥ दृष्टितेन कदाचित्सभिक्षितश्चित्रभानुना ॥ ३९ ॥
सप्तद्वीपांश्चित्रभानोः प्रादाद्रिक्षां विशांपतिः ॥ पुराणि घोषान्ग्रामांश्च पत्तनानि च सर्वशः ॥ ४० ॥ जज्वाल तस्य बाणेषु चित्रभानुर्दिधक्षया ॥ स तस्य
पुरुषेन्द्रस्य प्रतापेन महायशाः ॥ ४१ ॥ ददाह कार्तवीर्यस्य शैलांश्चापि वनानि च ॥ स शून्यमाश्रमं सर्वं वरुणस्यात्मजस्य वै ॥ ४२ ॥ ददाह
सवनाटोपं चित्रभानुः स हैहयः ॥ यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भास्वंतमुत्तमम् ॥ ४३ ॥ वसिष्ठनामा स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥ तत्रापवस्तदा
क्रोधादर्जुनं शप्तवान्विभुः ॥ ४४ ॥ यस्मान्न वर्जितमिदं वनं ते मम हैहय ॥ तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो हनिष्यति ॥ ४५ ॥ अर्जुनो नाम
कौत्सेयः स च राजा भविष्यति ॥ अर्जुनं च महावीर्यो रामः प्रहरतां वरः ॥ ४६ ॥ छित्त्वा बाहुसहस्रं वै प्रमथ्य तरसा बली ॥ तपस्वी ब्राह्मणश्चैव

१ युतामिति शेषः २ अडभाव आर्षः ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ६९

॥१७०॥

वधिष्यति महाबलः ॥ ४७ ॥ तस्य रामस्तदा ह्यासीन्मृत्युः शोपेन धीमतः ॥ राज्ञा तेन वरश्चैव स्वयमेव वृतः पुनः ॥ ४८ ॥ तस्य पुत्रशतं त्वासी
 त्पंच तत्र महारथाः ॥ कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो यशस्विनः ॥ ४९ ॥ शूराश्च शूरसेनश्च वृषास्यो वृष एव च ॥ जयध्वजो वंशकर्ता अवं
 तिषु विशांपतिः ॥ ५० ॥ जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजंघः प्रतापवान् ॥ तस्य पुत्रशतं त्वेवं तालजंघा इति श्रुतम् ॥ ५१ ॥ तेषां पंच गणाः स्याता
 हेहयानां महात्मनाम् ॥ वीतिहोत्राश्च संजाता भोजाश्चावंतयस्तथा ॥ ५२ ॥ तुंडिकेराश्च विक्रांतास्तालजंघास्तथैव च ॥ वीतिहोत्रस्तश्चापि अनंतो
 नाम पार्थिवः ॥ ५३ ॥ दुर्जयस्तस्य पुत्रस्तु यभूवामित्रकर्शनः ॥ अनष्टव्यता चैव तस्य राज्ञो यभूव ह ॥ ५४ ॥ प्रभावेण महाराजः प्रजास्ताः पर्य
 पालयत् ॥ न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं प्रतिलभेच्च सः ॥ ५५ ॥ कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः ॥ वर्द्धते विभवाश्शत्रुद्वैतश्चास्य विवर्द्ध
 ते ॥ ५६ ॥ यथा यथा यथा दाता तथा स्वर्गे महीयते ॥ ५७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे भार्गव
 चरिते कार्तवीर्यसंभवो नाम एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ किमर्थं तु वनं दग्धमापवस्य महात्मनः ॥ कार्तवीर्येण विक्रम्य तन्नः
 प्रवृद्धिं पृच्छताम् ॥ १ ॥ रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः श्रुतम् ॥ कथं स रक्षिता भूत्वा नाशयत तपोवनम् ॥ २ ॥ ॥ सुत उवाच ॥
 आदित्यो विप्ररूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः ॥ तृप्तिकामः प्रयच्छान्नमादित्योऽहं न संशयः ॥ ३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्केन ते तृप्तिर्भवेद्
 ब्रूहि दिवाकर ॥ कीदृशं भोजनं दद्वि श्रुत्वा च विदधाम्यहम् ॥ ४ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां
 वर ॥ तेन तृप्तो भवेयं वै न तृप्येऽन्येन पार्थिव ॥ ५ ॥ ॥ राजोवाच ॥ न शक्यः स्थावरः सर्वस्तेजसा मानुषेण तु ॥
 निर्दग्धुं तपसां श्रेष्ठ त्वामेव प्रणमाम्यहम् ॥ ६ ॥ आदित्य उवाच ॥ तुष्टस्तेहं शरान्दद्वि अक्षयान्सर्वतोमुखान् ॥ ये क्षिप्ताः
 धिपः ॥ ८ ॥ ततः शरानथादित्यस्त्वर्जुनायाददात्प्रभुः ॥ ततः संप्राप्य स शरान्स्थावरं सर्वमेव हि ॥ ९ ॥ आश्रमानथ ग्रामांश्च गोपांश्च नगरा
 णि च ॥ तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च ॥ १० ॥ तच्चापक्षिप्तबाणौघा अदहन्स्थावरान्नृप ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्दग्धा सौरेण तेजसा
 ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु आपवोऽनलमाश्रितः ॥ दशवर्षसहस्राणि जलवासान्महानृषिः ॥ १२ ॥ पूर्णे व्रते महतेजा उदतिष्ठत्तपोधनः ॥ सोऽ
 पश्यत्तत्र दग्धमर्जुनेन महानृषिः ॥ १३ ॥ क्रोधाच्छाप राजर्षि कीर्तितं वो यथा मया ॥ क्रोष्टोः शृणुत राजर्षेर्वंशमुत्तमपूरुषम् ॥ १४ ॥ यस्यान्ववाये

ब. पु.
॥१७५॥

संभृतो वृष्णिर्बृष्णिङ्कुलोद्बहः ॥ क्रोष्टोरेकोऽभवत्पुत्रो वृजिनीवान्महायशः ॥ १५ ॥ वार्जिनीवतमिच्छन्ति स्वाहं स्वाहमितां वरम् ॥ स्वाहेः पुत्रोऽभव
द्राजा रुशेकुर्ददतां वरः ॥ १६ ॥ सुतप्रसूतिमिच्छन्तु रुशेकुः प्रयतात्मवान् ॥ महाक्रतुभिरीजे स विविधिराप्तदक्षिणे ॥ १७ ॥ जज्ञे चित्ररथस्तस्य पुत्रः
कर्णेभिर्गन्वितः ॥ जज्ञे चित्ररथिर्वीरे यज्वा विपुलदक्षिणः ॥ १८ ॥ शशबिंदुः परं वृत्तं राजर्षीणामनुष्ठितः ॥ चक्रवर्त्ती महासत्त्वो महावीर्यो बहुप्रजः
॥ १९ ॥ तत्रानुवंशोऽयं यस्मिन्नीतः पुरातनैः ॥ शशबिंदोस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतम् ॥ २० ॥ श्रीमतामनुरूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् ॥
तेषां षट् वै प्रधानास्तु पृथुस्तादा महाबलाः ॥ २१ ॥ पृथुःश्रवाः पृथुयशः पृथुकर्माः पृथुजयः ॥ पृथुकीर्तिः पृथुर्दातो राजानः
शशबिंदवः ॥ २२ ॥ शंसन्ति च पुराणज्ञाः पार्थश्रवसमंतरम् ॥ अक्षरस्य सुयज्ञस्तु उशनास्तत्सुतोऽभवत् ॥ २३ ॥ उशनाः स तु धर्मात्मा अवाप्य
पृथिवीमिमाम् ॥ आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमदक्षिणम् ॥ २४ ॥ मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षीणामनुव्रतः ॥ वीरकंबलबर्हिस्तु मरुत्ततनयः स्मृतः ॥
॥ २५ ॥ पुत्रस्तु रुक्मकवचो विद्वान्कंबलबर्हिषः ॥ निहत्य रुक्मकवचः पुरा कवचिनो रणे ॥ २६ ॥ धन्विनो निशितैर्बाणैरवाप श्रियमुत्तमाम् ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तमश्वमेधे महायशः ॥ २७ ॥ राज्ञस्तु रुक्मकवचात्परावित्परवीरहा ॥ जज्ञिरे ष्व पुत्रास्तु महासत्त्वा महाबलाः ॥ २८ ॥
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो हरिः ॥ परिघं च हंरिं चैव विदेहेऽस्थापयत्पिता ॥ २९ ॥ रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः ॥ तेभ्यः परा
जितो राजा ज्यामघोऽवसदाश्रमे ॥ ३० ॥ प्रशांतस्तु वने घोरं ब्राह्मणेन विरोधितः ॥ जगाम धनुरादाय देशमन्यं रथी ध्वजी ॥ ३१ ॥ नर्मदां
नृप एकाकीमेकलान्मिरिकावनम् ॥ क्रक्षवंतं गिरिं गत्वा मुक्तिमंतमथाविशत् ॥ ३२ ॥ ज्यामघस्याभवद्रार्या शैव्या बलवर्त्ता भृशम् ॥ अपुत्रोऽपि स वै
राजा भार्यामन्यां न विदति ॥ ३३ ॥ तस्यासीद्विजयो युद्धे ततः कन्यामवाप सः ॥ भार्यामुवाच भीतः सन्सुषेति तु नरेश्वरः ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वाऽ
ब्रवीदेवं कस्येयं ते सुषेति सा ॥ वस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति ॥ ३५ ॥ तस्याः सा तपसोऽग्रेण शैव्या चैव ह्यसूयत ॥ पुत्रं विदम
सुभमा शैव्या परिणता सती ॥ ३६ ॥ राजपुत्रस्तु विद्रांसौ सुषायां क्रथकैशिकौ ॥ पुत्रौ विदर्भोऽजनयच्छूगै रणविशारदौ ॥ ३७ ॥ लोमपादं
तृतीयं तु पश्चाज्जज्ञे सुधार्मिकम् ॥ लोमपादसुतो बभूराकृतिस्तस्य चात्मजः ॥ ३८ ॥ कौशिकस्य चिदिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या नृपाः स्मृताः ॥ क्रथो विदर्भ
पुत्रस्तु कुंतिस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥ ३९ ॥ कुंतेघोष्टः सुतो जज्ञे रणे धृष्टः प्रतापवान् ॥ धृष्टस्य पुत्रो धर्मात्मा निर्वृतिः परवीरहा ॥ ४० ॥ तस्य
पुत्रो दशार्हस्तु महाबलपराक्रमः ॥ दशार्हस्य सुतो व्योमस्ततो जीमूत उच्यते ॥ ४१ ॥ जीमूतपुत्रो विकृतिस्तस्य भीमरथः सुतः ॥ अथ भीमरथस्या

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७०

॥१७५॥

सीतुजो रथकरः किल ॥४२॥ दानधर्मरतो नित्यं शीलश्रुतपरायणः ॥ तस्य पुत्रो नवरथस्ततो दशरथः स्मृतः ॥४३॥ तस्य चैकादशरथः शकुनिस्तस्य
 चारुमजः ॥ तस्मात्करंभको धन्वी देवरातोऽभवत्ततः ॥ ४४ ॥ देवशत्रोऽभवद्राजा देवरातिर्महानृषाः ॥ देवशत्रुसुतो जज्ञे देवनः क्षत्रतंदनः ॥ ४५ ॥
 भद्रवत्यां पुरुद्वहः ॥ ४७ ॥ ऐश्वरी त्वभवद्रार्या सत्त्वस्तस्यामजायत ॥ तस्मात्सत्त्वगुणोपेतः सात्त्वतः कीर्तिवर्द्धनः ॥ ४८ ॥ इमां विष्ठाष्टं विज्ञाय
 ज्यामघस्य महात्मनः ॥ प्रजावानेति साधुज्यं राज्ञः सोमस्य धीमतः ॥ ४९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे
 सप्ततितमोऽध्यायः ॥५०॥ सूत उवाच ॥ सात्त्वताजिह्विरे पुत्राः कौशल्यायां महाबलाः ॥ भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृधोऽन्वकः ॥१॥ महाभोजश्च
 वाहके ते उदावहत् ॥ ३ ॥ तस्य भार्ये भगिन्यो ते प्रसूते तु सुतान्वहून् ॥ निम्लोचिः किंकणश्चैव धृष्टिः परपुरंजयः ॥ ४ ॥ ते वाहकायां संजय्या
 भजमानाद्विजहिरे ॥ अयुताजित्सहस्राजिच्छताजिदिति नामतः ॥ ५ ॥ वाहकायां भगिन्यां ते भजमानाद्विजहिरे ॥ तेषां देवावृधो राजा चचार
 परमं तपः ॥ पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्म इ ॥६॥ संयोज्यात्मानमेवं स पर्णाशजलमस्पृशत् ॥ ७ ॥ सा चोपस्पर्शनात्तस्य चकार प्रियमा
 पगा ॥ कल्याणत्वात्प्रपतेस्तस्य सा निम्नगोत्तमा ॥ ८ ॥ चिंतयाभिपरीतांगी जगामाथ विनिश्चयम् ॥ नाभिगच्छामि तां नारीं यस्यामेवं
 भवस्तस्य वयेरितः ॥ ९ ॥ भवेत्सर्वगुणोपेतो राज्ञो देवावृधस्व हि ॥ तस्मादस्य स्वयं चाहं भवाम्यद्य सहव्रता ॥ १० ॥ जज्ञे तस्याः स्वयं हस्त्यो
 स्मिन्महाराधीः ॥ १२ ॥ अथ सा नक्षत्रे मासि सुषुप्ते सरितां करा ॥ पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभूव देवावृधात्तदा ॥ १३ ॥ तत्र वंशे पुराणज्ञा गाथां
 गायन्ति ते विजाः ॥ गुणान्देवावृधस्यापि कीर्तयन्तो महात्मनः ॥ १४ ॥ यथैव शृणुमो दूरात्संपश्यामस्तथांतिकात् ॥ बभूवः श्रेष्ठो मनुष्याणां
 सः सत्यवान्पुत्रः ॥ कीर्तिमांश्च महाभोजः सत्त्वतानां महारथः ॥ १७ ॥ तस्यान्ववायः सुमहान्भोजा ये भुवि विद्युताः ॥ गांधारी चैव माद्री
 च पुत्रेभ्यो बभूवुः ॥ १८ ॥ गांधारी जनयामास सुमित्रं मित्रन्वनम् ॥ माद्री युधाजितं पुत्रं ततो मीढांसमेव च ॥ १९ ॥ अममित्रं शिनं

ब्र. पु.
॥१७२॥

चैव तावुभौ पुरुषोत्तमौ ॥ अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः ॥ २० ॥ प्रसेनश्च महाभागः सत्राजिब सुतावुभौ ॥ तस्य सत्राजितः सूर्यः
सखा प्राणसमोऽभवत् ॥ २१ ॥ स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वरः ॥ तोयं कूलात्समुद्धर्तुमुपस्थातुं ययौ रविम् ॥ २२ ॥ तस्योपतिष्ठतः सूर्य
विवस्वानग्रतः स्थितः ॥ सुस्पष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमंडलवान्विभुः ॥ २३ ॥ अथ राजा विवस्वन्तमुवाच स्थितमग्रतः ॥ यथैव व्योम्नि पश्यामि
त्वामहं ज्योतिषां पते ॥ २४ ॥ तेजोमंडलिनं चैव तथैवाप्यग्रतः स्थितम् ॥ को विशेषो विवस्वन्स्ते सख्येनोपगतस्य वै ॥ २५ ॥ एतच्छ्रुत्वा
स भगवान्मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ स्वकंठादवमुच्याथ बबन्ध नृपतेस्तदा ॥ २६ ॥ ततो विग्रहवन्तं तं ददर्श नृपतिस्तदा ॥ प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा
मुहूर्तं कृतवान्कथाम् ॥ २७ ॥ तमग्निप्रस्थितं भूयो विवस्वन्तं स सत्राजित् ॥ प्रोवाचाग्निसवर्णं त्वां येन लोकः प्रपश्यति ॥ २८ ॥ तदेतन्मणिरत्नं
मे भगवन्दातुमर्हसि ॥ स्यमन्तकं नीमैमणिं दत्तवांस्तस्य भास्करः ॥ २९ ॥ स तमामुच्य नगरीं प्रविवेश महीपतिः ॥ विस्मोपयित्वाऽथ ततः
पुरीमन्तःपुरं ययौ ॥ ३० ॥ स प्रसेनाय तदिव्यं मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ ददौ भ्रात्रे नरपतिः प्रेम्णा सत्राजिदुत्तमम् ॥ ३१ ॥ स्यमन्तको नाम
मणिर्यस्मिन्नाष्ट्रे स्थितो भवेत् ॥ कामवर्षी च पर्जन्यो न च व्याधिभयं तथा ॥ ३२ ॥ लिप्सां चक्रे प्रसेनात्तु मणिरत्नं स्यमन्तकम् ॥ गोविंदो न
च तं लेभे शक्तोऽपि न जहार च ॥ ३३ ॥ कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः ॥ स्यमन्तककृते सिंहाद्रधं प्राप सुदारुणम् ॥ ३४ ॥ जांबवानृक्ष
राजस्तु तं सिंहं निजघान वै ॥ आदाय च मणिं दिव्यं स्वविलं प्रविवेश ह ॥ ३५ ॥ तत्कर्म कृष्णस्य ततो वृष्ण्यंधकमहत्तराः ॥ मणिं गृध्रोस्तु
मन्वानास्तमेव विशांकिरे ॥ ३६ ॥ मिथ्यापवादं तेभ्यस्तं बलवानरिसूदनः ॥ अमृष्यमाणो भगवान्वनं स विचचार ह ॥ ३७ ॥ स तु प्रसेनो
मृगयामचरद्यत्र चाप्यथ ॥ प्रसेनस्य पदं ग्राह्यं पुरं पौराक्षकारिभिः ॥ ३८ ॥ ऋक्षवन्तं गिरिवरं विध्यं च नगमुत्तमम् ॥ अन्वेषयन्परिश्रान्तः
स ददर्श महामनाः ॥ ३९ ॥ साध्वं हतं प्रसेनं तं नाविदत्तत्र वै मणिम् ॥ अथ सिंहः प्रसेनस्य शरीरस्याविदूरतः ॥ ४० ॥ ऋक्षेण निहतो
दृष्टः पदैर्ऋक्षस्य सूचितः ॥ पदैर्ऋक्षेयामास गुहामृक्षस्य यादवः ॥ ४१ ॥ महत्यन्तर्विले वाणीं शुश्राव प्रमदेरिताम् ॥ धा
या कुमारमादाय सुतं जांबवतो द्विजाः ॥ क्रीडयन्त्याथ मणिना मारोदीरित्युदीरितम् ॥ ४२ ॥ धात्र्युवाच ॥ प्रसेनमवर्धोन्तिहः सिंहो जांबव
ता हतः ॥ ४३ ॥ सुकुमारक मारोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥ व्यक्तीकृतश्च शब्दः स तूर्णं चापि ययौ बिलम् ॥ ४४ ॥ अपश्यच्च बिलाभ्यां प्रसेन

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७१

॥१७२॥

भवदारितम् ॥ प्रविश्य चापि भगवान्स ऋक्षविलमंजसा ॥ ४५ ॥ ददर्श ऋक्षराजानं जांबवंतमुदारवीः ॥ युयुधे वासुदेवस्तु विले जांबवता सह ॥
 ॥ ४६ ॥ बाहुभ्यामेव गोविंदो दिवसानेकविंशतिम् ॥ प्रविष्टे च विलं कृष्णे वसुदेवपुरस्सराः ॥ ४७ ॥ पुनर्द्वारवर्तो चैत्य हतं कृष्णं न्यवेदयन् ॥
 वासुदेवस्तु निर्जित्य जांबवंतं महाबलम् ॥ ४८ ॥ लेभे जांबवतीं कन्यामृक्षराजस्य सम्मताम् ॥ भगवत्तेजसा ग्रस्तो जांबवान्प्रसभं मणिम् ॥
 ॥ ४९ ॥ सुतां जांबवतीमाशु विष्वक्सेनाय दत्तवान् ॥ मणिं स्यमंतकं चैव जग्राहात्मविशुद्धये ॥ ५० ॥ अनुनीयर्क्षराजं तं निर्ययौ च तदा
 विलात् ॥ एवं स मणिमाहृत्य विशोध्यात्मानमात्मना ॥ ५१ ॥ ददौ सत्राजिते रत्नं मणिं सात्त्वतसन्निधौ ॥ कन्यां पुनर्जांबवतीमुवाह मधुमदनः ॥ ५२ ॥
 तस्मान्मिथ्याभिशापात् व्यशुध्यन्मधुमदनः ॥ इमां मिथ्याभिशापि यः कृष्णस्येह व्यपोहिताम् ॥ ५३ ॥ वेद मिथ्याभिशापि स नाभिस्पृशति
 कर्हिचित् ॥ दश त्वासन्सत्रजितो भार्यास्तस्याशुतं सुताः ॥ ५४ ॥ ख्यातिमंतस्त्रयस्तेषां भंगकारस्तुं पूर्वजः ॥ वीरो वातपातिश्चैव तपस्वी च बहुप्रि
 यः ॥ ५५ ॥ अथ वीरवती नाम भंगकारस्य तु प्रसूः ॥ सुषुवे सा कुमारीस्तु तिस्रो रूपगुणान्विताः ॥ ५६ ॥ सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता ॥ तथा
 तपस्विनी चैव पिता कृष्णाय तां ददौ ॥ ५७ ॥ न च सत्राजितः कृष्णो मणिरत्नं स्यमंतकम् ॥ आदत्त तदुपश्रुत्य भोजेन शतधन्वना ॥ ५८ ॥
 तदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिर्दिताम् ॥ अक्रूरो धनमन्विच्छन्मणिं चैव स्यमंतकम् ॥ ५९ ॥ सत्राजितं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः ॥
 सत्रो तं मणिमादाय ततोऽक्रूराय दत्तवान् ॥ ६० ॥ अक्रूरस्तु तदा रत्नमादाय स नरर्षभः ॥ समयं कारयांचक्रे बोध्यो नान्यस्य चेत्युत ॥ ६१ ॥ वयमभ्युप
 रयमालस्य नम्रं वारणाक्तम् ॥ ६२ ॥ सत्यभामा तु तद्वृत्तं भोजस्य शतधन्वनः ॥ भर्तुर्निवेद्य दुःस्वार्ताः पार्श्वस्थाश्रूण्यवर्तयत् ॥ ६३ ॥ पांडवानां
 तु दग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियाम् ॥ कल्याणं चैव भ्रातॄणां न्ययोजयत सात्यकिम् ॥ ६४ ॥ ततस्त्वरितमागत्य द्वारकां मधुमदनः ॥ पूर्वजं हलिनं
 श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ६५ ॥ हतः प्रसेनः सिंहेन सत्राजिच्छतधन्वना ॥ स्यमंतको मार्गणीयः तस्य प्रभुरहं प्रभो ॥ ६६ ॥ तदाग्रेह रथं
 शीघ्रं भोजं हत्वा महाबलम् ॥ स्यमंतकं महाबाहो सामान्यं वो भविष्यति ॥ ६७ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धे तु तुमुले भोजकृष्णयोः ॥ शतधन्वा तमक्रूर
 मनेसत्सर्वतो विशम् ॥ ६८ ॥ अनालब्धावहारौ तु कृत्वा भोजजनाईनौ ॥ शक्तोऽपि शाठ्याद्वादिक्यो नाक्रूरोऽभ्युपपद्यत ॥ ६९ ॥ अपयान्ते

ब. पु.
॥१७३॥

ततो बुद्धिं भूयश्चक्रे भयान्वितः ॥ योजनानां शतं सामं हृदया प्रत्यपद्यत ॥ ७१ ॥ विख्यातां हृदया नाम शतयोजनगामिनी ॥ भोजस्य बडवा
दिन्या यया कृष्णमयोधयत् ॥ ७२ ॥ क्षीणां जवेन हृदयामध्यनः शतयोजने ॥ हृदा रथस्य तां बुद्धिं शतयन्त्रा समुद्रवत् ॥ ७३ ॥ ततस्तस्या
हृदयास्तु श्रमात्स्वेदाच्च वै द्विजाः ॥ स्वमुत्पेतुरथ प्राणाः कृष्णो राममथाग्रवीत् ॥ ७४ ॥ तिष्ठस्वेह महाबाहो दृष्टदोषा मया इर्या ॥ पद्मां गत्वा हरि
प्यामि मणिरत्नं स्यमंतकम् ॥ ७५ ॥ पद्मामेव ततो गत्वा शतधन्वानमच्युतः ॥ मिथिलोपवने तं वै जघाम परमास्रवित् ॥ ७६ ॥ स्यमंतकं न चाप
श्यदत्वा भोजं महाबलम् ॥ निवृत्तं चाग्रवीकृष्णं रत्नं देहीति लांगली ॥ ७७ ॥ नास्तीति कृष्णश्चोवाच ततो रामो रुषान्वितः ॥ धिक्छब्दपूर्वमसकृत्
त्तुवाच जनार्दनम् ॥ ७८ ॥ भ्रातृत्वात्पुनर्याम्येष स्वस्ति तेऽस्तु ब्रह्मण्यहम् ॥ कृत्यं न मे द्वारकया न त्वया न च वृष्णिभिः ॥ ७९ ॥ प्रविवेश ततो रामो
मिथिलापरिमर्दनः ॥ सर्वकामैरुपहृतैर्मिथिलेनैव पूजितः ॥ ८० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु बभ्रुर्मतिमतां वरः ॥ नानारूपान्कतून्सर्वानाजहार निर
र्गमान् ॥ ८१ ॥ दीक्षामयं सकवचं रक्षार्थं प्रविवेश ह ॥ स्यमंतककृते प्राज्ञो गांदिनीजो महामनाः ॥ ८२ ॥ अक्रूरयज्ञा इति ते ख्यातास्तस्य
महात्मनः ॥ बह्वन्नदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ॥ ८३ ॥ अथ दुर्योधनो राजा गत्वाऽथ मिथिलां प्रभुः ॥ गदाशिक्षां ततो दिव्यां बलभद्रादवा
प्तवान् ॥ ८४ ॥ प्रसाद्य तु ततो रामो कृष्णमंधकमहारथैः ॥ आनीतो द्वारकामेव कृष्णेन च महात्मना ॥ ८५ ॥ अक्रूरश्चांधकैः सार्द्धमथाया
त्युरुपैभ्यः ॥ बुद्धे इत्या तु शत्रुमं सह बंधुमता बली ॥ ८६ ॥ सुयज्ञतनयायां तु नरायां नरसत्तमौ ॥ भंगकारस्य तनयौ विश्रुतौ सुम
हाबलौ ॥ ८७ ॥ जज्ञार्तेधकसुख्यस्य शत्रुमो बंधुमांश्च तौ ॥ वधे च भंगकारस्य कृष्णो न प्रीतिमानभूत् ॥ ८८ ॥ ज्ञातेभेदभयाद्भीकस्त
मुपेक्षितवानथ ॥ अपयाते ततोऽक्रूरे नावर्षत्पाकशासनः ॥ ८९ ॥ अनावृष्ट्या हतं राष्ट्रमभवद्बुधा यतः ॥ ततः प्रसादयामासुरक्रूरं बुद्ध्या
धकाः ॥ ९० ॥ पुनर्द्वारवर्ती प्राप्ते तदा दानपतौ तथा ॥ प्रववर्ष सार्वभौमः कुक्षौ जलनिधेस्ततः ॥ ९१ ॥ कन्यां वै वासुदेवाय स्वसहं शीघ्र
संमताम् ॥ अक्रूरः प्रददौ श्रीमान्प्रीत्यर्थं मुनिपुंगवाः ॥ ९२ ॥ अथ मिथिलां योगेन कृष्णो बभ्रुमतं मणिस्र ॥ सभामध्ये तदा प्राह तमक्रूरं जघा
र्दनः ॥ ९३ ॥ यत्तद्वत् मणिवरं तव हस्तगतं प्रभो ॥ तत्प्रयच्छ स्वमानार्थं मयि मानार्थकं कृथाः ॥ ९४ ॥ षष्टिवर्षगते काले यद्योपोऽभूतदा यम ॥
सुसंरुद्धोऽसकृत्प्राप्तस्तुवा कालात्वयो महान् ॥ ९५ ॥ ततः कृष्णस्य वधनात्सर्वसात्वतसंसदि ॥ प्रददौ तं मणिं बभ्रुश्छेदनेन महामतिः ॥ ९६ ॥
ततस्तमान्वेषातं वधोर्हस्तादरिदमः ॥ ददौ हृष्टमनास्तुष्टस्तं मणिं कृष्णे पुनः ॥ ९७ ॥ स कृष्णहस्तात्संप्राप्य मणिरत्नं स्यमंतकम् ॥

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७१

॥१७३॥

आबध्य गांदिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव ॥ १८ ॥ इमां मिथ्याभिशाति यो विशुद्धिमपि चोत्तमाम् ॥ वेद मिथ्याभिशाति स न लभेत कथंचन ॥ १९ ॥
 अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनदनात् ॥ सत्यशान्मत्यसंपन्नः सत्यकस्तस्य चान्मजः ॥ १०० ॥ सात्यकिर्युधुधानश्च तस्य भूतिः सुतोऽभ
 वत् ॥ भूतेर्युगंधरः पुत्र इति भौत्यः प्रकीर्तितः ॥ १०१ ॥ माड्याः सुतस्य जज्ञे तु सुनो वृष्णिर्गुधाजितः ॥ जज्ञाते तनयौ वृष्णोः स्वफल्क
 श्वित्रकश्च यः ॥ १०२ ॥ श्वफल्कस्तु महाराजो धर्मात्मा यत्र वर्तते ॥ नास्ति व्याधिभयं तत्र न चावृष्टिभयं तथा ॥ १०३ ॥ कदाचित्काशिराजस्य
 विभोस्तु द्विजसत्तमाः ॥ त्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत्पाकशासनः ॥ १०४ ॥ स तत्र वासयामास स्वफल्कं परमार्चितम् ॥ स्वफल्कपरिवासे
 न प्रावर्षत्पाकशासनः ॥ १०५ ॥ श्वफल्कः काशिराजन्य सुतां भार्यामविदत् ॥ गांदिनीनाम गां सा हि द्वौ विप्राय निम्यशः ॥ १०६ ॥ सा
 चैनं गर्भस्था सा कन्या गां दिने दिने ॥ १०८ ॥ यदि दद्यास्ततो गर्भाद्बहिः स्यां हायनेस्त्रिभिः ॥ तदेत्युवाच तां तस्याः पिताकामपूरयत् ॥ १०९ ॥
 दाता यज्वा च शूरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः ॥ तस्याः पुत्रः स्मृतोऽकूरः श्वफल्कोऽपिरेदक्षिणः ॥ ११० ॥ उपमंगुस्तथा मंगुर्दुरश्चारिमेजयः ॥ गिरि
 रक्षस्ततो यक्षः शत्रुघ्नोथारिर्मर्दनः ॥ १११ ॥ धर्मवृद्धः सुकर्मा च कथमादस्तथापरः ॥ आवाहप्रतिवाहौ च वसुदेवा वरांगना ॥ ११२ ॥ अक्रू
 रादौप्रसेन्या तु सुतौ द्वौ कुलनंदिनौ ॥ देवानुपदेवश्च जज्ञाते देवतंनिभौ ॥ ११३ ॥ चित्रकस्याभवन्पुत्राः पृथुर्विप्रथुरेव च ॥ अश्वमी
 वोऽश्ववाहश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥ ११४ ॥ अरिष्टनेमिरश्वास्यः सुवर्मा वर्मभृतथा ॥ अभूमिर्वहुभूमिश्च श्रविष्ठाश्रवणे स्त्रियौ ॥ ११५ ॥
 सत्यकात्काशिदुहिता लेभे या चतुरः सुतान् ॥ कुरुरं भजमानं च शुचिं कंचलवर्हिपम् ॥ ११६ ॥ कुरुरस्य सुतो वृष्णिर्गुग्मेस्तु तनयोऽभवत् ॥
 ॥ ११८ ॥ तस्याभिजित्ततः पुत्र उत्पन्नस्तु पुनर्वसुः ॥ अश्वमेधं तु पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ॥ ११९ ॥ तस्य मध्येऽतिरात्रस्य सदासध्यात्स
 मतां करो ॥ १२१ ॥ इमांशोदाहर्त्यत्र श्लोकान्प्रति तमाहुकम् ॥ सोपासांगानुकर्षाणां सध्वजानां वरूथिनाम् ॥ १२२ ॥ स्थानां मेघघोषाणां सह
 साणि दशैव तु ॥ नासत्यवादी चासीत्तु नायज्ञो नामहस्रदः ॥ १२३ ॥ नाशुचिर्नाप्यधर्मात्मा नाविद्वान्न कुरोभवत् ॥ आर्द्रकस्य धृतिः पुत्रः इत्ये

ब्र. पु.
॥१७४॥

कानुशुभम् ॥ १२४ ॥ स तेन परिवारण कथं प्रतिमा ॥ १२५ ॥ तन्मन्त्रवर्तियुतान्याहुर्कोऽप्रातिमो व्रजन् ॥ १२६ ॥ पूर्वस्यां दिशि नागानां
भोजस्य त्वतिभावयन् ॥ हृष्यकांचनकदाणां सप्तस्राप्येकविंशति ॥ १२७ ॥ तान्त्येव सहस्राणि उत्तरस्यां तथा दिशि ॥ इमिपालस्य भोजस्य
उत्तिष्ठेत्किं कणी किल ॥ १२८ ॥ आहुकश्चायवतीषु स्वसारं पातुकी दत्ते ॥ आहुकान्काश्यदुहितुर्दो पुरा संवत्सु ॥ १२९ ॥ देवकश्चोग्रसेनश्च
देवगर्भसमावृभौ ॥ देवकस्य सुता कोरा जज्ञिरे त्रिष्टोपमा ॥ १३० ॥ देववातुपदेवश्च संतरे देवगर्भिनः ॥ तेषां स्वसारं सप्तमन्वसुदेवाय ता
ददौ ॥ १३१ ॥ धृतदेवोपदेवा च तथान्या देवगर्भिता ॥ जज्ञिरे राजर्षिदेवा च महर्षेः सप्तस्राप्या ॥ १३२ ॥ सप्तस्रा देवतां तामां मानुजा चाम
रुथाना ॥ नवोग्रसेनस्य सुताः कम्पनेषां तु एवञ्च ॥ १३३ ॥ नवग्रोवश्च सुतस्य च कंठस्य कस्यचन ॥ सुतस्य सप्तस्राप्यं सुतस्य तुष्टिमान्
॥ १३४ ॥ तेषां स्वसारं पंचैव कंसा कम्पवती तथा ॥ सुतस्य सप्तपाली च तंका चैव तंजना ॥ १३५ ॥ उग्रसेना सप्तस्राप्यं सप्तस्राप्यं कुरु
रोद्रवः ॥ कुरुराणामिह यं प्राप्यप्रमिताजज्ञा ॥ १३६ ॥ आत्मनो विपुलं यं यज्ञं चैव तंजना ॥ सप्तमन्वस्य पुत्रा विपुलस्यो विपुलश्च ॥
॥ १३७ ॥ राजार्षिदेवः शतश्च विद्वयसुतेऽभवत् ॥ तस्य शुभश्च तु सुता जज्ञिरे वयस्यता ॥ १३८ ॥ कान्तश्चैव निवानश्च योगिताः शतसाहस्रः ॥
शमी च गदवर्मा च निदान् यत्तु शतस्राप्या ॥ १३९ ॥ शतस्राप्याः शतस्राप्याः प्रतिशतस्य सप्तस्राप्याः ॥ स्वयंभोजः स्वयंभोजश्चैव स्वयंभुव इ
॥ १४० ॥ हृदिकस्य सुतास्वास्तन्या मोक्षप्रदाया ॥ कुरुराण्यजनेषां शतवन्वा तु सप्तस्राप्या ॥ १४१ ॥ देववाहसुतस्य विपुलश्चैव तस्यश्च
यः ॥ सुदोतश्चाधिदांतश्च कनकः कनकोऽयम् ॥ १४२ ॥ देववाहसुतस्य विपुलश्चैव तस्यश्च ॥ अमर्षोजाः सुतस्तस्य सप्तस्राप्याश्च विपुलः ॥ १४३ ॥
अजातपुत्राय ततः प्रददावसमीजसे ॥ सुतस्य सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ १४४ ॥ अंधकानां मयं वंशं कीर्त्तयेद्यन्तु नित्यशः ॥ आत्मनो
विपुलं वंशं लभते नात्र संशयः ॥ १४५ ॥ अंधकस्य सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ सप्तस्राप्याः जज्ञिरे शृगद्राजस्य सप्तस्राप्याः ॥ १४६ ॥
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुदुभिः ॥ जज्ञिरे यं यज्ञस्य दुदुभिः प्राप्यदिति ॥ १४७ ॥ आनन्दागां च संद्वष्टः सुतस्तस्य सप्तस्राप्याः ॥ पपात
पुष्पवर्षं च शस्य भवने महत् ॥ १४८ ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ १४९ ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥
देवभागस्तनो जज्ञे ततो देवश्च ॥ पुत्राः अजातपुत्रस्य सप्तस्राप्याः ॥ १५० ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ १५१ ॥
देवा च शतकीर्तिः शतश्रवाः ॥ १५२ ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः सप्तस्राप्याः ॥ १५३ ॥ तस्मान्सा तु सप्तस्राप्याः

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७३

॥१७४॥

कुन्ती कुन्तिभोजात्मजा पृथा ॥ कुरुवीरः पांडुसुख्यस्तस्माद्भार्यामविदत् ॥ १५२ ॥ पृथा जज्ञे ततः पुत्रांस्त्रिभिः समतेजसः ॥ लोके प्रसिद्धान्वसिष्ठ
 क्रतुल्यपरमात्मा ॥ १५३ ॥ धर्माद्युधिष्ठिरं पुत्रं मादताञ्च वृकोदरम् ॥ इन्द्राद्धनं जयं चैव पृथा पुत्रानजीजनत् ॥ १५४ ॥ माद्रवत्या तु जनि
 महाबलः ॥ १५५ ॥ कैकयाच्छ्रुतिकर्त्या तु जज्ञे संतर्दनो बली ॥ चेकितानवृहत्क्षत्रौ तथैवान्यौ महाबलौ ॥ १५६ ॥ विदानुर्विदावर्षांत्यौ
 भ्रातारौ समहाबलौ ॥ श्रुतश्रवायां चैवस्तु शिशुपालो बभूव ह ॥ १५७ ॥ दमघोषस्य राजर्षेः पुत्रो विख्यातपौरुषः ॥ यः पुरा स दशभीवः संपन्न
 चापरा तथा ॥ तथैव भद्रवैशाखी सुनाम्नी पञ्चमी तथा ॥ १५८ ॥ सहदेवा शांतिदेवा श्रीदेवा देवरक्षिता ॥ धृतदेवोपदेवा च देवकी सम्पत्नी तन्व
 ॥ १५९ ॥ सुगंधा वनगजी च द्वे चान्ये पारिचारिके ॥ रोहिणी पौरवी चैव चार्द्धाकस्यानुजाऽभवत् ॥ १६० ॥ ज्येष्ठा पत्नी महाभागा
 क्षिताऽऽनकदुन्दुभेः ॥ ज्येष्ठं लेभे सुतं रामं सागणं हि शठं तथा ॥ १६१ ॥ दुर्दमं दमनं शुभ्रं पिंडारककुशीतकौ ॥ चित्रां नाम कुमारीं च
 सोहिण्याष्टौ व्यजायत ॥ १६२ ॥ पुत्रौ रामस्य जज्ञाते विज्ञातौ निशठौ लमुकौ ॥ पार्श्वौ च पार्श्वमर्दी च शिशुः सत्यधातिस्तथा ॥ १६३ ॥ मन्त्र
 आचिन्मती सुनंदा च सुरसा सुवचास्तथा ॥ १६४ ॥ तथा शतबला चैव सागणस्य सुतास्त्रिमाः ॥ भद्राश्चो भद्रगुप्तिश्च भद्रविष्टस्तथैव च ॥ १६५ ॥
 भद्रकापुर्भद्रयो भद्रकल्पस्तथैव च ॥ सुपार्श्वकः कीर्तिमांश्च रोहिताश्वः शठात्मजाः ॥ १६६ ॥ दुर्मदस्याभिभूतश्च रोहिण्याः कुलजाः स्मृताः ॥
 नंदोपनंदौ मित्रश्च कुक्षिमित्रस्तथा बलः ॥ १६७ ॥ चित्रोपचित्रौ कृतकस्तुष्टिः पुष्टिस्थापरः ॥ मदिरायाः सुता एते वसुदेवाद्विजज्ञिरे ॥ १६८ ॥
 उपविबोध बिंबश्च सस्वदंतमहौजसौ ॥ चत्वार एते विख्याता भद्रापुत्रा महाबलाः ॥ १६९ ॥ वैशाल्यामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमुत्तमम् ॥ देवक्यां
 तस्यामवस्थायां आयुष्मान्संबभूव ह ॥ लोकनाथः पुनर्विष्णुः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः ॥ १७० ॥ अनुजाताऽभवत्कृष्णात्सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥
 कृष्णसुभद्रेति पुनर्व्याख्याता वृष्णिनंदिनी ॥ १७१ ॥ सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत ॥ वसुदेवस्य भार्यासु महाभागसु सप्तसु ॥ १७२ ॥

म. पु.
॥१७५॥

मे पुत्रं जहिरं सुरा नायकस्तत्रियोपत ॥ पूर्वाह्नः सहदेवायां सुरादे जहिरं सुताः ॥ १७५ ॥ श्रुतिरेव जनस्तस्य शौरिः कुरुक्षेत्रम् ॥
आर्जुनो महाभा च कुरुक्षेत्राय जायत ॥ १८० ॥ श्रीदेवायां स्वयं जहो मंदको नाम नामतः ॥ उपासंगं वसुं चापि तनयं देवाभितः ॥ १८१ ॥
एवं कुरु सुतस्तस्य वसुस्तस्यैवातमत् ॥ विजयं रोचनं चैव वर्द्धमानं च देवलम् ॥ १८२ ॥ पतान्पदात्मनः पुत्रान्पुत्रान् विधिराजती ॥
सप्तमी देवकी पुत्रं सुनामान्ममसुत ॥ १८३ ॥ गवेषणं महाभागं संग्रामे चित्रयोधिनम् ॥ आहूदेभ्यां पुत्रेभ्याने वने तु निवसन्निभः ॥ १८४ ॥
देवतायामदवाच्छोरिः पुत्रं कौशिकं वसुधम् ॥ सुगंधी वनराजी च शौरैरास्तां पतिग्रही ॥ १८५ ॥ पुंड्रश्च कपिलश्चैव सुमेध्याभ्यात्मजौ तु तौ ॥
तयोराजाभ्यामपुंड्रः कपिलस्तु वनं गमौ ॥ १८६ ॥ अन्यस्यामभवद्भीरो वसुदेवात्मजो बली ॥ जरा नाम निपादोऽसौ प्रथमः स धनुर्धरः ॥ १८७ ॥
मित्राक्षी वसुधायस्य महाभागः सुतोऽभवत् ॥ पंडितानां मतं प्राहुदवश्वससुजयम् ॥ १८८ ॥ अश्वक्यां लभते पुत्रमनाधृष्टिरास्विनम् ॥
निपुणस्तु स ह्यस्य आहूदेवं महाबलम् ॥ १८९ ॥ व्यजायत आहूदेवो नैषादिर्यः परिश्रुतः ॥ एकलव्यो महाभागो निपादेः परिवर्द्धितः ॥ १९० ॥
महाभागानपत्याय कृष्णस्तुष्टोऽदत्तसुतो ॥ आहूदेष्णं च सावं च कृताक्षौ शस्तलक्ष्णौ ॥ १९१ ॥ रंतिश्च रन्तिपालश्च द्वौ पुत्रौ नंदवत्स्य च ॥
हृदयं वै स्वपुत्राय वसुदेवः प्रतापवान् ॥ १९२ ॥ सौमिं ददौ सुतं वीरं शौरिः कौशिकमेव च ॥ संजयस्य धनुश्चैव विरजाश्च सुताविमौ ॥ १९३ ॥
जनकस्यैव वसुधायामः शमीकस्तु वनं गमौ ॥ उरुपुष्यानो भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् ॥ १९४ ॥ य इदं जन्म कृष्णस्य पठते नियतमतः ॥
महाभागोऽयं चापि स कुरुक्षेत्राय जायत ॥ १९५ ॥ वेणुदेवो महातेजाः पुत्रं कृष्णः प्रजापतिः ॥ विशारद्यं मनुष्येषु जहो नारायणः प्रभुः ॥ १९६ ॥
विष्णुः सारथिः तपसा पुण्यतेजाः ॥ अर्जुनोऽस्तु स ह्यस्यैव दिव्यव्यवस्थितः ॥ १९७ ॥ प्रकाशो भगवान्बली कृष्णो मानुपतां गतः ॥
अश्वमेधं महाभागं स ह्यस्य महाव्रतः ॥ १९८ ॥ नारायणो यदायुः व्यचं चैताम्यवति यत् ॥ देवो नारायणो भूत्वा सारथीरथानात्तनः ॥ १९९ ॥
मित्राक्ष्यापुत्रं पुत्रं चैव शौरिः ॥ अक्षितेरपि पुण्यमेव यावद्वर्द्धनः ॥ २०० ॥ देवो मिथुरिति कथ्यतः शमीकस्यैव भवत् ॥ अश्वमेधं
य इति शौरिः महाभागः ॥ २०१ ॥ यदायं सुरात्रायां दैत्यदानकातस्य ॥ वनादिपंशस्तस्याय कथितव्यं प्रीतः ॥ २०२ ॥ पुत्रं पुण्यं
महाभागं सारथिः प्रभुः सारथिः समकंपत चेत्तु च परधीपतः ॥ २०३ ॥ जन्मदुस्त्यभिहितं सारथिः कथयति ॥ शिवान्धं वसु
धैव महाभागं ॥ २०४ ॥ उद्योतीं च यद्विदं तेषामभ्याने जगद्गने ॥ अग्निजिह्वाम गजार्जुनीं गान् शरीरं ॥ २०५ ॥ सुतं विष्णुं

क. मा.
उपे. पा. ३
अ. ७१

॥१७५॥

नाम यत्र जातो जनार्दनः ॥ अव्यक्तः शब्दतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ २०६ ॥ जज्ञे तथैव भगवान्मायया मोहयन्प्रजाः ॥ अकामास्तु
 ष्ववृष्टिं च ववर्ष त्रिदशेश्वरः ॥ २०७ ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तुवंतो मधुसूदनम् ॥ महर्षयः संगंधर्वा उपतस्थुः सहस्रशः ॥ २०८ ॥ वसुदेवस्तु
 तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजम् ॥ श्रीवत्सलक्षणं दृष्ट्वा हृदि दिव्यैः स्वलक्षणैः ॥ २०९ ॥ उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो ॥ भीतोऽहं कंसस्तस्मात् त
 स्मादेवं ब्रवीम्यहम् ॥ २१० ॥ मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठास्तेऽद्भुतदर्शनाः ॥ वसुदेवकचः श्रुत्वा रूपं संस्तवान्प्रभुः ॥ २११ ॥ अनुज्ञातः पितॄ
 त्वेन नंदगोपकं नयत् ॥ उग्रसेनगृहेऽतिष्ठन् यशोदायै नदा ददौ ॥ २१२ ॥ तुल्यकालं तु गर्भिण्यौ यशोदा देवकी तथा ॥ यशोदा नंदगोपस्य
 पत्नी सा नंदगोपतेः ॥ २१३ ॥ यामेव रजनीं कृष्णो जज्ञे वृष्णि कुले प्रभुः ॥ तामेव रजनीं कन्या यशोदायां व्यजायत ॥ २१४ ॥ तं ज्ञातं स्त
 माणस्तु वसुदेवो महायशः ॥ प्रदात्पुत्रं यशोदायै कन्यां तु जगृहे स्वयम् ॥ २१५ ॥ दत्वेमं नंदगोपस्य रक्षेममिति चाब्रवीत् ॥ सुतस्ते सर्वे
 न्याणो यादवानां भविष्यति ॥ २१६ ॥ अयं स गर्भो देवक्या ग्रम केशान्दरिष्यति ॥ उग्रसेनात्मजायाथ कन्यामानकदुंदुभिः ॥ २१७ ॥ निवे
 दयामास तदा कन्येति शुभलक्षणा ॥ स्वसुस्तु तनयं कंसो जातं नैवावधारयत् ॥ २१८ ॥ अथ तामपि दुष्टात्मा सुतस्सर्ज सुदृक्कृतः ॥ तवैषा
 त्पालयामास देवी देवीं मुदा तदा ॥ २२० ॥ तमेवं विधिनोत्पन्नमाहुः कृष्णं प्रजापतिम् ॥ एकादशा तु जज्ञे वै रक्षार्थं केशवस्य ह ॥ २२१ ॥ एतां
 चैकाग्रमनसः पूजयिष्यन्ति यादवाः ॥ देवदेवो दिव्यवपुः कृष्णः संरक्षितोनया ॥ २२२ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ किमर्थं वसुदेवस्य भोजः कंसो नरा
 धिपः ॥ जज्ञान पुत्रान्बालान्वै तन्नो व्याख्यातुमर्हसि ॥ २२३ ॥ ॥ सुत उवाच ॥ शृणुध्वं वै यथा कंसः पुत्रानानकदुंदुभैः ॥ जाताज्जातास्तु
 किल देवक्या वसुदेवस्य धीमतः ॥ सागृथं कृतवान्कंसो युवराजस्तदाऽभवत् ॥ २२६ ॥ ततोऽतरिक्षे वागासीदित्याऽभूद्यस्य कस्यचित् ॥ कंसस्य
 नाममात्रेण पुष्कला लोकसाक्षिणी ॥ २२७ ॥ यामेतां वह्ने कंस न्येन प्रियकारणात् ॥ तस्या यश्चाष्टमो गर्भः स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ २२८ ॥ तां
 नृणां व्यापितो वाणीं तदा कंसो वृथामतिः ॥ निष्कृष्य खड्गं तां कन्यां हंतुकामोऽभवत्तदा ॥ २२९ ॥ तमुवाच महाबाहुर्वसुदेवः प्रतापवान् ॥

व. पु.
॥१७६॥

उयसेनात्मजं कंसं सौहृदात्प्रणयेन वा ॥ २३० ॥ न स्त्रियं क्षत्रियो जातु हंतुमर्हसि कश्चन ॥ उपायः परिदृष्टोऽत्र मया यादवनन्दन ॥ २३१ ॥
योऽस्याः संजायते गर्भः ह्यष्टमः पृथिवीपते ॥ तमहं ते प्रयच्छामि तत्र कुर्या यथाक्रमम् ॥ २३२ ॥ न त्विदानीं यथेष्टं त्वं वक्तव्यं भूरिद
क्षिण ॥ सर्वानप्यथ वा गर्भान्पृथङ्प्रेष्यामि ते वशम् ॥ २३३ ॥ एवं मिथ्या नरश्रेष्ठ वांग्वा न भविष्यति ॥ एवमुक्तोऽनुनीतः स जग्राह
वचनं तदा ॥ २३४ ॥ वसुदेवश्च तां भार्यामवाप्य मुदितोऽभवत् ॥ कंसस्तस्यावधीत्युत्रान्पापकर्मा वृथामतिः ॥ २३५ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ क एष
वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी ॥ नंदगोपस्तु कस्तवेष यशोदा च महायशाः ॥ २३६ ॥ यो विष्णुं जनयामास यं च तातेत्यभाषत ॥ या गर्भं जनया
मास या वै न चाभ्यवर्द्धयत् ॥ २३७ ॥ सूत उवाच ॥ पुरुषः कश्यपस्तवासीददितिस्तत्प्रिया तथा ॥ कश्यपो ब्रह्मणेभ्यश्च पृथिव्यां अर्दिनस्तथा ॥
॥ २३८ ॥ नंदो द्रोणः समाख्यातो यशोदा च धराऽभवत् ॥ अथ कामान्महाबाहुर्देवक्याः संप्रवर्द्धयत् ॥ २३९ ॥ अचरन्महो देवः प्रविष्टो मानुषीं
समुद्रम् ॥ मोहयन्सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥ १४० ॥ नष्टे धर्मे तदा जज्ञ विष्णुर्द्विष्णुकुले स्वयम् ॥ कर्तुं धर्मं कथं नानमसुगुणां प्रणाश
नम् ॥ १४१ ॥ वैदर्भी रुक्मिणी कन्या सत्या नम्रजितस्तदा ॥ सत्राजितः सत्यभामा चांबवत्यौ गोहिणी ॥ २४२ ॥ शैब्या धन्यानि देवीनां सह
स्राणि च षोडश ॥ चतुर्दश तु ये प्रोक्ता गणास्त्वप्सुग्मां दिवि ॥ २४३ ॥ विचायं देवः शक्रेण विशिष्टास्त्विह प्रपिता ॥ अन्यथैव वासुदेवस्य जन्मत्रा
सज्जनेभ्यसु ॥ २४४ ॥ एताः पत्न्यो महाभागा विष्वक्सेनस्य विश्रुताः ॥ प्रद्युम्नश्चारुदेवश्च सुदेवः शम्भुस्तथा ॥ २४५ ॥ चारुश्च चारुपद्मश्च
भद्रश्चैस्तथापरः ॥ चारुविद्यश्च रुक्मिण्यां कन्या चारुमती तथा ॥ २४६ ॥ सानुर्मानुस्तथाश्व गोहिता मंत्रवित्तया ॥ जगद्यकस्तात्रचक्रौ सौभरिश्च
जरधरः ॥ २४७ ॥ चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारो गरुडध्वजात् ॥ भानुः सौभरिका च चतस्रणी जरधरा ॥ २४८ ॥ सत्यभामासुता एते जांबवत्या
प्रजाः यष्टु ॥ भद्रश्च भद्रयुतश्च भद्रचित्रस्तथैव च ॥ २४९ ॥ भद्रबाहुश्च विख्यातः कन्या भद्रवती तथा ॥ संबोधनी च विख्याता ज्ञेया जांबवती
तथा ॥ २५० ॥ संग्रामजिच्च शतजित्तथैव च सहस्रजित् ॥ एते पुत्राः सुदेव्यां च विष्वक्सेनस्य कीर्तिता ॥ २५१ ॥ वृको वृकाशो वृकजिदृजिनी च
वसन्तिका ॥ मित्रबाहुः सुनीथश्च नाम्रजित्याः प्रजास्त्विह ॥ २५२ ॥ एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत ॥ प्रयुतं तु समाख्यातं वासुदेवस्य ये
सुताः ॥ २५३ ॥ अयुतानि यथाष्टौ च शूरा रणविशारदाः ॥ जनार्दनस्य वंशो वः कीर्तिनोऽयं यथातथम् ॥ २५४ ॥ बृहती पुरुभार्यासीत्सुमध्या
सुतिस्तथा ॥ कन्या सा बृहदुक्थस्य शैनेयस्य महात्मनः ॥ २५५ ॥ तस्याः पुत्रास्तु विख्याताश्चयः समितिशोभनाः ॥ अंगदः कनकः श्वेतः कन्या

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७१

॥१७६॥

श्वेता तथैव च ॥ २५६ ॥ अगावहस्य चित्रश्च शूरश्चित्रश्च यः ॥ चित्रसेनः स्मृतश्चास्य कन्या चित्रवती तथा ॥ २५७ ॥ तुंबश्च तुंबवर्चाश्च
 जातो तुम्बस्य तावुभौ ॥ उपासंगसुतो द्वौ तु वज्रागः क्षिप्र एव च ॥ २५८ ॥ भूरींद्रसेनो भूरिश्च गवेषणसुतावुभौ ॥ युधिष्ठिरस्य कन्यायां सुघनुस्तस्य
 चात्मजः ॥ २५९ ॥ काश्यां तु पंच तनयाँल्लेभे सांबात्तरस्विनः ॥ सत्यप्रकृतयो देवाः पंच वीराः प्रकीर्तिताः ॥ २६० ॥ तिस्रः कोट्यस्तु पौत्राणां
 यादवानां महात्मनाम् ॥ सर्वमेव कुलं यच्च वर्तते चैव ये कुले ॥ २६१ ॥ विष्णुस्तेषां प्रमाणे च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः ॥ निदेशस्थायिभिस्तस्य
 षड्यन्ते सुरमानुषाः ॥ २६२ ॥ देवासुराहवहता असुरा ये महाबलाः ॥ इहोत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते ते तु मानवान् ॥ २६३ ॥ तेषामुत्सादनार्थाय उत्पन्ना
 यादवे कुले ॥ समुत्पन्नं कुलशतं यादवानां महात्मनाम् ॥ २६४ ॥ इति प्रसूतिर्वृष्णीनां समासव्यासयोगतः ॥ कीर्तिता कीर्तनीया सा कीर्तिसिद्धि
 मभीप्सता ॥ २६५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्रोक्ते मध्यमभागे तृतीय उपोद्घातपादे वृष्णिवंशानुकीर्तनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 सप्तर्षयः कबेरश्च यज्ञो मणिवरस्तथा ॥ २ ॥ शालूकिर्नारदश्चैव विद्वान्धन्वंतरिस्तथा ॥ नंदिनश्च महादेवः सालंकायन एव च ॥ आदिदेवस्तदा विष्णु
 गमेश्च सह दैवतैः ॥ ३ ॥ ऋषय उचुः ॥ विष्णुः किमर्थं संभूतः स्मृताः संभूतयः कति ॥ भविष्याः कति चान्ये तु प्रादुर्भावा महात्मनः ॥ ४ ॥ ब्रह्मसूत्रेषु
 शस्तेषु किमर्थमिह जायते ॥ पुनः पुनर्मनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ५ ॥ विस्तरैरेव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिनः ॥ ६ ॥ श्रोतुमिच्छामहे सम्यग्ब्रूहि कृष्ण
 स्य धीमतः ॥ कर्मणामानपूर्वी च प्रादुर्भावाश्च ये प्रभो ॥ ७ ॥ या वाऽस्य प्रकृतिस्तात तां चास्मान्वक्तुमर्हसि ॥ कथं स भगवान्विष्णुः सुरेश्वरिनि
 नेता धातुर्यः प्रसवो हरिः ॥ १० ॥ किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुष्ये समवेशयत् ॥ यश्चक्रं वर्तयत्येको मनुष्याणां मनोमयम् ॥ ११ ॥ मानुष्ये स कथं
 बुद्धिं चक्रे चक्रभृतां वरः ॥ गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वकालिकम् ॥ १२ ॥ स कथं गां गतो विष्णुर्गोपत्वमकरोत्प्रभुः ॥ महाभूतानि भूतात्मा यो
 दधार चकार ह ॥ १३ ॥ श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया वृतः ॥ येन लोकान्कर्मैर्जित्वा सश्रीकास्त्रिदशाः कृताः ॥ १४ ॥ स्थापिता जग
 तो मार्गास्त्रिभुवः पुरास्तम् ॥ ददौ जितां वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ॥ १५ ॥ येन सैहं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत्पुनः ॥ पूर्वदैत्यो महावीर्यो हिरण्य

1104

अ. ७२

1994

आकाशप्रभवो वायुर्वायुप्राणो हुतारानः ॥ ४२ ॥ देवा हुतारानप्राणाः प्राणोऽग्नेर्मधुसूदनः ॥ रसाच्छोणितसंभूतिः शोणितान्मासमुच्यते ॥ ४३ ॥ मांसास्तु मेदसो जन्म मेदसोऽस्ति निरुच्यते ॥ अस्थो मज्जाः समभवन्मज्जातः शुक्रसंभवः ॥ ४४ ॥ शुक्रादूर्ध्वः समभवद्रससं-
 लेन कर्मणा ॥ तत्रापि त्रयमावापः स सौम्यो राशिरुच्यते ॥ ४५ ॥ गर्भोऽश्मसंभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ॥ शुक्रं सोमात्मकं विद्यादात्तं
 पावकात्मकम् ॥ ४६ ॥ भावो रसानुगावेतौ वीर्यं च शशिपावकौ ॥ कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवर्गे च शोणितम् ॥ ४७ ॥ कफस्य हृदयं स्थानं
 सौम्यं विभाष्यते ॥ ४८ ॥ पित्तमग्निः स्मृतो ह्येतदग्नीषोमात्मकं जगत् ॥ एवं प्रवर्तिते गर्भे वृत्ते कर्कशुसंनिभे ॥ ४९ ॥ कफस्य हृदयं स्थानं
 परमात्मना ॥ स पञ्चधा शरीरस्थो विद्यते वर्द्धयेत्पुनः ॥ ५० ॥ प्राणापानौ समानश्च हृदये स्थितौ ॥ प्राणोऽस्य परमात्मानं वर्द्धयन्परिवर्तते
 ॥ ५१ ॥ अपानः पश्चिमं कायमुदानोऽर्द्धं शरीरिणः ॥ व्यानो व्यानीयते येन समानः सर्वसंविषु ॥ ५२ ॥ मृतावातिस्ततस्तस्य कार्यतोद्विगोचरा ॥
 भूमिर्वा वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥ ५३ ॥ सर्वेन्द्रियनिविष्टास्ते स्वस्वयोगं प्रचक्रिरे ॥ पार्थिवं ह्यमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ॥ ५४ ॥
 शिवाण्याकशयोनीनि जलात्सावः प्रवर्तते ॥ ज्योतिश्चक्षुषि कोष्ठोऽस्मात्तेषां यन्नामतः स्मृतम् ॥ ५५ ॥ संव्राणं विषयाश्चैव यस्य वीर्योत्प्रवर्तिताः ॥
 स्थितान्पुरुषः सर्वान्सृजत्येकः सनातनः ॥ ५६ ॥ नैधनेऽस्मिन्कथं लोके नरत्वं विष्णुरायतः ॥ एष नः संशयो धीमन्नेष वै विस्मयो महान् ॥ ५७ ॥
 कथं गतिर्मेतिमतामापन्नो मानुषी तनुम् ॥ श्रोतुमिच्छामहे विष्णोः कर्माणि च यथाक्रमम् ॥ ५८ ॥ आश्चर्यं परमं विष्णुर्देवैश्च कथ्यते ॥ विष्णो-
 रमात्मा सर्वं कथयस्व महामते ॥ ५९ ॥ एतदाश्चर्यमाख्यातं कथ्यतां वै सुखावहम् ॥ प्रख्यातबलवीर्यस्य प्रादुर्भावान्महात्मनः ॥ कर्मणाऽ-
 स्मिन्पुनस्तु विष्णोः सत्त्वमिहोच्यते ॥ ६० ॥ मृत उवाच ॥ अहं वः कीर्तयिष्यामि प्रादुर्भावं महात्मनः ॥ ६१ ॥ यथा बभूव भगवान्मानुषे-
 नोत्तम ॥ ६२ ॥ कुम्भधर्मे परावृत्ते काले च शिथिले प्रभुः ॥ कर्तुं धर्मव्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह ॥ भृगोः शापनिमित्तेन देवासुरकृतेन च ॥
 ६३ ॥ प्रसूत उवाच ॥ कथं देवासुरकृते तद्व्याहारमवाप्तवान् ॥ एतद्वेदितुमिच्छामो वृत्तं देवासुरं कथम् ॥ ६४ ॥ ॥ मृत उवाच ॥ देवासुरं यथा

ब्र. पु.
॥१७८॥

वृत्तं ब्रुवतस्तन्निबोधत ॥ ६७ ॥ हिरण्यकशिपुर्देत्यस्त्रैलोक्यं प्राक्प्रशांसति ॥ बलिनाऽधिष्ठितं राज्यं पुनर्लोकत्रये क्रमात् ॥ ६८ ॥ सख्यमासीत्परं
तेषां देवानामसुरैः सह ॥ युगाख्या दश संपूर्णा ह्यासीदव्याहतं जगत् ॥ ६९ ॥ निदेशस्थायिनश्चैव तयोर्देवासुरामर्षेण ॥ बद्धे बलौ विवादोऽथ संग्र
वृत्तः सुदारुणः ॥ ७० ॥ देवासुराणां च तदा घोरः क्षयकरो महान् ॥ तेषां द्वीपनिमित्तं वै संग्रामा बहवोऽभवन् ॥ ७१ ॥ वराहेऽस्मिन्क्षेत्रे द्वौ च
पंडामर्कतगाः स्मृताः ॥ नामतस्तु समासेन शृणुध्वं तान्विवक्षतः ॥ ७२ ॥ प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयश्चापि वामनः ॥ तृतीयः स तु वाराहश्च
तुयोऽमृतमंथनः ॥ ७३ ॥ संग्रामः पृथमश्चैव सुघोरस्तारकामयः ॥ षष्ठो ह्याडीबकस्तेषां सप्तमस्त्रैपुरः स्मृतः ॥ ७४ ॥ अंधकारोऽष्टमस्तेषां ध्वज
श्च नवमः स्मृतः ॥ वार्त्रश्च दशमो घोरस्ततो हालाहलः स्मृतः ॥ ७५ ॥ स्मृतो द्वादशकस्तेषां घोरः कोलाहलोऽपरः ॥ हिरण्यकशिपुर्देत्यो
नरसिंहेन सूदितः ॥ ७६ ॥ वामनेन बलिर्बद्धस्त्रैलोक्याक्रमणे कृते ॥ हिरण्याक्षो हतो द्वंद्वे प्रतिवादे च दैवते ॥ ७७ ॥ महाबलो महासत्त्वः संग्रामेष्व
पराजितः ॥ दंष्ट्रया तु वराहेण स दैत्यस्तु द्विधाकृतः ॥ ७८ ॥ प्रह्लादो निर्जितो युद्धे इंद्रेणामृतमंथने ॥ विरोचनस्तु प्राडादिर्नित्यामिद्रवधो
वतः ॥ ७९ ॥ इंद्रेणैव स विक्रम्य निहतस्तारकामये ॥ भवादवध्यतां प्राप्य विशेषास्त्रादिभिस्तु यः ॥ ८० ॥ स जंभो निहतः षष्ठे शक्राविष्टेन
विष्णुना ॥ अशकुवत्सु देवेषु परं सोढुमदैकतम् ॥ ८१ ॥ निहता दानवाः सर्वे त्रिपुरे त्र्यंबकेण तु ॥ अथ दैत्यासुराश्चैव राक्षसास्त्वंधकारिके
॥ ८२ ॥ जिता देवमनुष्यैस्ते पितृभिश्चैव संगताः ॥ सवृत्रान्दानवाश्चैव संगतान्कृत्स्नशश्च तान् ॥ ८३ ॥ जप्ते विष्णुसहायेन महेंद्रस्तेन
सूदितः ॥ हतो ध्वजे महेंद्रेण मायाछत्रश्च योगवित् ॥ ८४ ॥ ध्वजलक्षं समाविश्य विप्रचित्तिः सहानुजः ॥ दैत्याश्च दानवाश्चैव संहतान्कृत्स्नशश्च
॥ ८५ ॥ जयद्वालाहले सर्वेदेवैः परिवृतो वृषाः ॥ रजिः कोलाहले सर्वान्दैत्यान्परिवृतोऽजयत् ॥ ८६ ॥ यज्ञस्यावभृथे जित्वा पंडामर्कौ तु दैवतैः ॥
एते देवासुरा वृत्ताः संग्रामा द्वादशैव तु ॥ ८७ ॥ सुरासुरक्षयकराः प्रजानामशिवश्च ह ॥ हिरण्यकशिपू राजा वर्षाणामर्बुदं बभौ ॥ ८८ ॥ तथा शत
सहस्राणि ह्यधिकानि त्रिसमतिः ॥ अशीतिश्च सहस्राणि त्रैलोक्यस्येश्वरोऽभवत् ॥ ८९ ॥ पारंपर्येण राजा तु बलिर्वर्षाभुदं पुनः ॥ षष्टिमेव सहस्राणि
किंवाच निगुतानि च ॥ ९० ॥ बले राज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूव ह ॥ प्रह्लादो निर्जितोऽमृतं तावत्कालं सहासुरैः ॥ ९१ ॥ इंद्राक्षयस्ते विख्याता
सुराणां महौजसः ॥ दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीदशयुगं किल ॥ ९२ ॥ अशपत्तु ततः शुक्रो राष्ट्रं दशयुगं पुनः ॥ त्रैलोक्यमिदमन्यत्र महेंद्रो

उपो. पा. २
अ. ७२

॥१७८॥

द्वाभ्याद्वलेः ॥ ९३ ॥ प्रहादस्य हते तस्मिन्नेल्लोक्ये कालपर्ययात् ॥ पर्यायेणैव संप्राप्तं त्रैलोक्यं पाकशासनम् ॥ ९४ ॥ ततोऽसुरान्परित्यज्य यज्ञो
 देवानुपागमत् ॥ यज्ञे देवानथ गते काव्यं ते असुरा ब्रुवन् ॥ ९५ ॥ किं तन्नो मिषतां राष्ट्रं त्यक्त्वा यज्ञः सुराङ्गतः ॥ स्थातुं
 न शक्नुमो ह्यथ प्रविशाम रसातलम् ॥ ९६ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीदेतान्विषण्णः सात्वयन्गिरा ॥ माभैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वः सुराः
 ॥ ९७ ॥ वृष्टिरोषधयश्चैव रसा वस्तु च यत्परम् ॥ कृत्स्नानि ह्यपि तिष्ठन्तु पादस्तेषां सुरेषु वै ॥ ९८ ॥ युष्मदर्थं प्रदास्यामि तत्सर्वं
 धारयते मया ॥ ततो देवासुरान्दृष्ट्वा धृतान्काव्येन धीमता ॥ ९९ ॥ अमंत्रयंस्तदा ते वै संविम्ना विजिगीषया ॥ एष काव्य इदं
 सर्वं व्याकर्तयति नो बलात् ॥ १०० ॥ साधु गच्छामहे तूर्णं यावन्नाप्याययेत्तु तान् ॥ प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु पातालं प्राप्या
 महे ॥ १०१ ॥ ततो देवास्तु संख्या दानवानभिसृत्य वै ॥ जघ्रुस्तैर्वध्यमानास्ते काव्यमेवाभिदुदुवुः ॥ १०२ ॥ ततः काव्यस्तु तान्दृष्ट्वा
 तूर्णं देवैरभिदुतान् ॥ समरक्षत संव्रस्तान्देवेभ्यस्तान्दितेः सुतान् ॥ १०३ ॥ काव्यो दृष्ट्वा स्थितान्देवांस्तत्र देवमचितयत् ॥ तानुवाच ततो ध्यात्वा
 पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ १०४ ॥ त्रैलोक्यं विजितं सर्वं वामनेन त्रिभिः क्रमैः ॥ बलिर्बद्धो हतो जैभो निहतश्च विरोचनः ॥ १०५ ॥ महासुरा द्वादशसु
 संप्रामेषु सुरैर्हताः ॥ तैस्तैरुपायैर्भूमिष्ठा निहता ये प्रधानतः ॥ १०६ ॥ किञ्चिच्छिष्टास्तु वै ब्रुयं युद्धे स्वल्पे तु वै स्वयम् ॥ नीर्तिं वो हि विधास्यामि
 कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यताम् ॥ १०७ ॥ यास्याम्यहं महादेवं मंत्रार्थे विजयाय च ॥ अग्निमाप्याययेद्धेता मंत्रेषु दहिष्यति ॥ १०८ ॥ ततो यास्याम्यहं देवं मंत्रा
 र्थे नीललोहितम् ॥ युष्माननुग्रहीष्यामि पुनः पश्चादिहागतः ॥ १०९ ॥ ब्रूयं तपश्चरध्वं वै संवृता वल्कलैर्वने ॥ न वै देवा वधिष्यन्ति यावदागम
 नं मम ॥ ११० ॥ अप्रतीपांस्ततो मंत्रान्देवात्प्राप्य महेश्वरात् ॥ योत्स्यामहे पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै जयम् ॥ १११ ॥ ततस्ते कृतसंवादा
 देवानुब्रुवन्ततोऽसुराः ॥ न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे लोकान्ब्रूयं क्रमन्तु वै ॥ ११२ ॥ वयं तपश्चरिष्यामः संवृता वल्कलैर्वने ॥ प्रहादस्य वचः
 श्रुत्वा संत्यानुव्याहृतं तु ततः ॥ ११३ ॥ ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च ह ॥ न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु स्वान्वै जग्मुर्यथागतान् ॥ ११४ ॥
 कृतस्तानमवीत्काव्यः कञ्चित्कालं प्रतीक्ष्यताम् ॥ निरुत्सुकास्तपोयुक्ताः कालः कार्यार्थसाधकः ॥ ११५ ॥ पितुर्ममाश्रमस्था वै संप्र
 तीक्षित दानवाः ॥ स संदिश्यासुरान्काव्यो महादेवं प्रपद्य च ॥ ११६ ॥ प्रणम्यैवमुवाचायं जगत्प्रभवमीश्वरम् ॥ मंत्रानिच्छामि हे देव ये न संति

म. पु.
॥१७९॥

बृहस्पतौ ॥ ११७ ॥ परामवाय देवानामसुरेष्वभयावहान् ॥ एवमुक्तोऽग्नीदेवो मंत्रानिच्छसि वै द्विज ॥ ११८ ॥ व्रतं च मयोहिं मन्त्राचारी
समाहितः ॥ पूर्णं वर्षस्य सं वै कुंडलममवपिराः ॥ ११९ ॥ यदि पास्यति भद्रं ते मतो मंत्रमवाप्स्यसि ॥ तथोक्तो देवेन स मुक्तस्तु मन्त्रा-
पः ॥ १२० ॥ पावो संपृश्य देवस्य कटमित्यभ्यमाषत ॥ व्रतं चराम्यहं देव यथोद्दिष्टोऽस्मि वै प्रभो ॥ १२१ ॥ ततो निष्कृतो तेन कुंदवारोऽस्य
॥ १२२ ॥ तस्मिन्निष्ठे तदामर्षादेवतान्सममिदधन् ॥ प्रवृहीतायुधाः सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ॥ १२३ ॥ दृष्ट्वाऽसुरगणा देवान्प्रवृहीतायुधान्पुनः प्रत्येतुः
समवा सार्धं संवस्तास्ते ततोऽभवत् ॥ १२४ ॥ न्यस्ते शस्त्रेऽभ्ये दत्ते साचार्ये व्रतमास्थिते ॥ संत्यज्य समं देवास्ते सपत्नजिघांसवः ॥ १२५ ॥ अना-
मर्षास्तु भद्रं वो विपस्तास्तपसे स्थिताः ॥ चीरघल्काजिनधरा निष्क्रिया निष्परिग्रहाः ॥ १२६ ॥ अना-
मर्षास्तु सत्त्वं कल्पमातरम् ॥ १२७ ॥ प्रापद्यंत ततो भीतास्तथा चैव तदाऽभवत् ॥ दत्तं तेषां तु भीतानां दैत्यानामभयार्थिनाम् ॥ १२८ ॥ तथा
प्रवृहीतास्तान्दृष्ट्वा देवास्तदाऽसुरान् ॥ अभिजघ्नुः प्रसखीतान्विचार्य च बलाबलम् ॥ १२९ ॥ ततस्तान्वध्वमानास्तु देवैर्दृष्ट्वाऽसुरास्तदा ॥ देवी-
कृत्याग्नीदेवानानिद्रवः करोम्यहम् ॥ १३० ॥ संस्तभ्य शीघ्रं संरमादित्रं साभ्यचस्ततः ॥ ततः संस्तमितं दृष्ट्वा शक्रं देवास्तु मूढवत् ॥ १३१ ॥ व्यद्वंत
ततो भीता दृष्ट्वा शक्रं वशीकृतम् ॥ मतेषु सुरसंघेषु विष्णुरिद्रमभाषत ॥ १३२ ॥ मां त्वं प्रविरा भद्रं ते नेष्यामि त्वां सुरेश्वर ॥ एवमुक्तस्ततो विष्णुः
प्रविरा भद्रं ते ॥ १३३ ॥ विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा वचोऽवदत् ॥ यथा त्वां विष्णुना सार्द्धं दहामि मघवन्बलात् ॥ १३४ ॥ मिषतां संपृ-
श्य देवतां मे तपोबलम् ॥ तयाऽभिभूतो तौ देवार्विद्राविष्णु अजल्पतुः ॥ १३५ ॥ कथं मुच्येव सहितौ विष्णुरिद्रमभाषत ॥ इन्द्रोऽग्नीषादि क्षे-
पान् न योद्दिषो ॥ १३६ ॥ विरेषेणाभिभूतोऽहमिमां तज्जहि माचिरम् ॥ ततः समीक्ष्य तां विष्णुस्त्रीवधं कर्तुमास्थितः ॥ १३७ ॥ अभिघ्नात्
तान्प्रमथामास सुत्वरं शत्रुः ॥ तस्याः संत्वरमाणायाः शीघ्रंकारी सुरारिहा ॥ १३८ ॥ त्रिधा विष्णुस्ततो देवः कुरुं क्रुद्धा पिपीलिवत् ॥ क्रुद्धस्तान्
तानिभ्यः शिरभिच्छेद माधवः ॥ १३९ ॥ तं दृष्ट्वा स्त्रीवधं चोरं चुकोप मुहुरीश्वरः ॥ ततोऽभिमतो मुहुरा विष्णुमर्षावधे वद ॥ १४० ॥
वदस्व मे भवता धर्मवध्या स्त्री निषूदिता ॥ तस्मात्त्वं सप्तकृत्यो वै मानुष्येषु प्रपद्यसे ॥ १४१ ॥ ततस्तेन विरापि महे कर्म पुनः पुनः ॥ संतुष्टः

म. म.
उपो. पा. ३
अ. ७२

२

॥१७९॥

विशालं वापते मातुलेयि ॥ १२३ ॥ अनुज्वाहत्य विष्णुं स तदादाय शिरः स्वयम् ॥ समानीय ततः कथे समान्येभ्यमब्रवीत् ॥ १२४ ॥
 तदा तान् विष्णुना सत्तमं ह्यसं संजीवयामास ॥ यदि ह्यसौ मया कर्मवस्तो ज्ञानोऽपि वा ॥ १२५ ॥ तेन सत्येन जीवत्य यदि सत्यं ब्रवी
 त् ॥ १२६ ॥ तदा तां प्रोक्ष्य शीतान्निद्रिणीयेति लोचयति ॥ ततस्तां सर्वभूतानां ददा
 त् ॥ १२७ ॥ संस्तुताभिर्यदस्यानां कचस्तः सस्वतुर्हितः ॥ दद्यात् संजीविताये देवीं तां शृणुता तदा ॥ १२८ ॥ विष्णोः स
 व ॥ १२९ ॥ दद्यात् शम्भो म लेमेव शम्भे काव्यमयाततः ॥ प्रजागरे ततः प्र
 ॥ १३० ॥ ॥ १३१ ॥ ॥ १३२ ॥ ॥ १३३ ॥ ॥ १३४ ॥ ॥ १३५ ॥ ॥ १३६ ॥ ॥ १३७ ॥ ॥ १३८ ॥ ॥ १३९ ॥ ॥ १४० ॥ ॥ १४१ ॥ ॥ १४२ ॥ ॥ १४३ ॥ ॥ १४४ ॥ ॥ १४५ ॥ ॥ १४६ ॥ ॥ १४७ ॥ ॥ १४८ ॥ ॥ १४९ ॥ ॥ १५० ॥ ॥ १५१ ॥ ॥ १५२ ॥ ॥ १५३ ॥ ॥ १५४ ॥ ॥ १५५ ॥ ॥ १५६ ॥ ॥ १५७ ॥ ॥ १५८ ॥ ॥ १५९ ॥ ॥ १६० ॥ ॥ १६१ ॥ ॥ १६२ ॥ ॥ १६३ ॥ ॥ १६४ ॥ ॥ १६५ ॥ ॥ १६६ ॥ ॥ १६७ ॥ ॥ १६८ ॥ ॥ १६९ ॥ ॥ १७० ॥ ॥ १७१ ॥ ॥ १७२ ॥ ॥ १७३ ॥ ॥ १७४ ॥ ॥ १७५ ॥ ॥ १७६ ॥ ॥ १७७ ॥ ॥ १७८ ॥ ॥ १७९ ॥ ॥ १८० ॥ ॥ १८१ ॥ ॥ १८२ ॥ ॥ १८३ ॥ ॥ १८४ ॥ ॥ १८५ ॥ ॥ १८६ ॥ ॥ १८७ ॥ ॥ १८८ ॥ ॥ १८९ ॥ ॥ १९० ॥ ॥ १९१ ॥ ॥ १९२ ॥ ॥ १९३ ॥ ॥ १९४ ॥ ॥ १९५ ॥ ॥ १९६ ॥ ॥ १९७ ॥ ॥ १९८ ॥ ॥ १९९ ॥ ॥ २०० ॥ ॥ २०१ ॥ ॥ २०२ ॥ ॥ २०३ ॥ ॥ २०४ ॥ ॥ २०५ ॥ ॥ २०६ ॥ ॥ २०७ ॥ ॥ २०८ ॥ ॥ २०९ ॥ ॥ २१० ॥ ॥ २११ ॥ ॥ २१२ ॥ ॥ २१३ ॥ ॥ २१४ ॥ ॥ २१५ ॥ ॥ २१६ ॥ ॥ २१७ ॥ ॥ २१८ ॥ ॥ २१९ ॥ ॥ २२० ॥ ॥ २२१ ॥ ॥ २२२ ॥ ॥ २२३ ॥ ॥ २२४ ॥ ॥ २२५ ॥ ॥ २२६ ॥ ॥ २२७ ॥ ॥ २२८ ॥ ॥ २२९ ॥ ॥ २३० ॥ ॥ २३१ ॥ ॥ २३२ ॥ ॥ २३३ ॥ ॥ २३४ ॥ ॥ २३५ ॥ ॥ २३६ ॥ ॥ २३७ ॥ ॥ २३८ ॥ ॥ २३९ ॥ ॥ २४० ॥ ॥ २४१ ॥ ॥ २४२ ॥ ॥ २४३ ॥ ॥ २४४ ॥ ॥ २४५ ॥ ॥ २४६ ॥ ॥ २४७ ॥ ॥ २४८ ॥ ॥ २४९ ॥ ॥ २५० ॥ ॥ २५१ ॥ ॥ २५२ ॥ ॥ २५३ ॥ ॥ २५४ ॥ ॥ २५५ ॥ ॥ २५६ ॥ ॥ २५७ ॥ ॥ २५८ ॥ ॥ २५९ ॥ ॥ २६० ॥ ॥ २६१ ॥ ॥ २६२ ॥ ॥ २६३ ॥ ॥ २६४ ॥ ॥ २६५ ॥ ॥ २६६ ॥ ॥ २६७ ॥ ॥ २६८ ॥ ॥ २६९ ॥ ॥ २७० ॥ ॥ २७१ ॥ ॥ २७२ ॥ ॥ २७३ ॥ ॥ २७४ ॥ ॥ २७५ ॥ ॥ २७६ ॥ ॥ २७७ ॥ ॥ २७८ ॥ ॥ २७९ ॥ ॥ २८० ॥ ॥ २८१ ॥ ॥ २८२ ॥ ॥ २८३ ॥ ॥ २८४ ॥ ॥ २८५ ॥ ॥ २८६ ॥ ॥ २८७ ॥ ॥ २८८ ॥ ॥ २८९ ॥ ॥ २९० ॥ ॥ २९१ ॥ ॥ २९२ ॥ ॥ २९३ ॥ ॥ २९४ ॥ ॥ २९५ ॥ ॥ २९६ ॥ ॥ २९७ ॥ ॥ २९८ ॥ ॥ २९९ ॥ ॥ ३०० ॥ ॥ ३०१ ॥ ॥ ३०२ ॥ ॥ ३०३ ॥ ॥ ३०४ ॥ ॥ ३०५ ॥ ॥ ३०६ ॥ ॥ ३०७ ॥ ॥ ३०८ ॥ ॥ ३०९ ॥ ॥ ३१० ॥ ॥ ३११ ॥ ॥ ३१२ ॥ ॥ ३१३ ॥ ॥ ३१४ ॥ ॥ ३१५ ॥ ॥ ३१६ ॥ ॥ ३१७ ॥ ॥ ३१८ ॥ ॥ ३१९ ॥ ॥ ३२० ॥ ॥ ३२१ ॥ ॥ ३२२ ॥ ॥ ३२३ ॥ ॥ ३२४ ॥ ॥ ३२५ ॥ ॥ ३२६ ॥ ॥ ३२७ ॥ ॥ ३२८ ॥ ॥ ३२९ ॥ ॥ ३३० ॥ ॥ ३३१ ॥ ॥ ३३२ ॥ ॥ ३३३ ॥ ॥ ३३४ ॥ ॥ ३३५ ॥ ॥ ३३६ ॥ ॥ ३३७ ॥ ॥ ३३८ ॥ ॥ ३३९ ॥ ॥ ३४० ॥ ॥ ३४१ ॥ ॥ ३४२ ॥ ॥ ३४३ ॥ ॥ ३४४ ॥ ॥ ३४५ ॥ ॥ ३४६ ॥ ॥ ३४७ ॥ ॥ ३४८ ॥ ॥ ३४९ ॥ ॥ ३५० ॥ ॥ ३५१ ॥ ॥ ३५२ ॥ ॥ ३५३ ॥ ॥ ३५४ ॥ ॥ ३५५ ॥ ॥ ३५६ ॥ ॥ ३५७ ॥ ॥ ३५८ ॥ ॥ ३५९ ॥ ॥ ३६० ॥ ॥ ३६१ ॥ ॥ ३६२ ॥ ॥ ३६३ ॥ ॥ ३६४ ॥ ॥ ३६५ ॥ ॥ ३६६ ॥ ॥ ३६७ ॥ ॥ ३६८ ॥ ॥ ३६९ ॥ ॥ ३७० ॥ ॥ ३७१ ॥ ॥ ३७२ ॥ ॥ ३७३ ॥ ॥ ३७४ ॥ ॥ ३७५ ॥ ॥ ३७६ ॥ ॥ ३७७ ॥ ॥ ३७८ ॥ ॥ ३७९ ॥ ॥ ३८० ॥ ॥ ३८१ ॥ ॥ ३८२ ॥ ॥ ३८३ ॥ ॥ ३८४ ॥ ॥ ३८५ ॥ ॥ ३८६ ॥ ॥ ३८७ ॥ ॥ ३८८ ॥ ॥ ३८९ ॥ ॥ ३९० ॥ ॥ ३९१ ॥ ॥ ३९२ ॥ ॥ ३९३ ॥ ॥ ३९४ ॥ ॥ ३९५ ॥ ॥ ३९६ ॥ ॥ ३९७ ॥ ॥ ३९८ ॥ ॥ ३९९ ॥ ॥ ४०० ॥ ॥ ४०१ ॥ ॥ ४०२ ॥ ॥ ४०३ ॥ ॥ ४०४ ॥ ॥ ४०५ ॥ ॥ ४०६ ॥ ॥ ४०७ ॥ ॥ ४०८ ॥ ॥ ४०९ ॥ ॥ ४१० ॥ ॥ ४११ ॥ ॥ ४१२ ॥ ॥ ४१३ ॥ ॥ ४१४ ॥ ॥ ४१५ ॥

ब. पु.
॥१८०॥

चक्षुषे ॥ १६८ ॥ सहस्रकुसुमे चैव सहस्रचरणाय च ॥ सहस्रशिरसे चैव बहुरूपाय वेचसे ॥ १६९ ॥ भवाय विश्वरूपाय श्वेताय पुरुषाय
च ॥ निषंगिणे कवचिने सुहृमाय क्षपणाय च ॥ १७० ॥ ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च ॥ महादेवाय सर्वाय विश्वरूपशिवाय च
॥ १७१ ॥ हिरण्याय वसिष्ठाय वर्षाय मध्यमाय च ॥ धाम्ने चैव पिशंगाय पिङ्गलायारुणाय च ॥ १७२ ॥ पिनाकिने चेषुमते चित्रायः रोहिताय च ॥
दुन्दुभ्यायैकपादाय अर्होय बुद्धये तथा ॥ मृगव्याधाय सर्वाय स्थाणवे भोषणाय च ॥ १७३ ॥ बहुरूपाय चोशाय त्रिनेत्रायेश्वराय च ॥ कपिला
स्याय चैव योगाय ध्यानिने दीप्तिमाय च ॥ अंतर्हिताय सर्वाय तप्याय व्यापिने तथा ॥ १७४ ॥ बुद्धाय चैव शुद्धाय मुक्ताय केवलाय च ॥ रो
चसे चैकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये ॥ १७५ ॥ चतुष्पादाय मेध्याय वर्मिणे शीघ्रगाय च ॥ शिखांडिने कपालाय दंडिने विश्वमेवसे ॥ १७६ ॥ अप्र
शाय शर्षाय मेघाय वैद्युताय च ॥ १७७ ॥ दक्षाय च जघन्याय लोकानामीश्वराय च ॥ अनामयाय चैध्माय हिरण्यायैकचक्षुषे ॥ १७८ ॥ अष्टाय
सहस्रेवाय ईशानाय च धीमते ॥ महाकल्पाय दीप्ताय रौदनाय हसाय च ॥ १७९ ॥ दृढवन्धिने कवचिने रथिने च वरुधिने ॥ भृगुनाथाय
सुकाय महास्थिाय धीमते ॥ १८० ॥ अमोक्ताय प्रशांताय सदा विप्रप्रियाय च ॥ दिग्वासः कृतिवासाय भगवाय नमोऽस्तु ते ॥ १८१ ॥ पञ्चना
भाय कर्त्रे इद्रे च क्षपणाय च ॥ १८२ ॥ भूतमन्यभवेशाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः ॥ त्रसवे चैव साध्याय रुद्रादित्यादिनाय च ॥ १८३ ॥ निषा
यैव तुभ्यं देवात्मने नमः ॥ अग्निषोमविधिनाय पशुमंजैषधाय च ॥ १८४ ॥ दक्षिणावभृथायैव तुभ्यं यज्ञात्मने नमः ॥ तपसे चैव
चांतरिक्षाय महसे त्रिदिवाय च ॥ जनस्तपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः ॥ १८५ ॥ अव्यक्तायाय महते भूतायैर्वैत्रिमाय च ॥ तन्मा
त्रायाय महते तुभ्यं तत्त्वात्मने नमः ॥ १८६ ॥ नित्याय चाप्यलिंगाय सुहृमाय चेताराय च ॥ शुद्धाय विभवे चैव तुभ्यं नित्यात्मने नमः ॥ १८७ ॥

अकन्तमार्गम् ।

म. मा.
उपो. पृ. ३
अ. ७२

३

॥१८०॥

नमस्ते त्रिषु लोकेषु स्वर्गेषु भुवर्गेषु ॥ सत्यानन्दमयं चतुर्षु य नमोऽस्तु ते ॥ १९४ ॥ तस्मात्तन्त्रे मातृ त्वारम्भेन तत्त्वान् वक्तुं ॥ इदं प्रतिपादय-
 ण्य सर्वं तत्संस्तुयामि ॥ १९५ ॥ इति श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अष्टमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥
 मृत उवाच ॥ ण्यमाराध्य देवशर्माग्नात् नाललोहितम् ॥ ब्रह्मसंतिप्रयत्नमन्यम् ॥ प्राजलिभूत्वा जयंतीमिदमब्रवीत् ॥ १९७ ॥ काव्यस्य गात्रं सन्पुण्यं हस्तेन प्रीतिमान्भूतः ॥
 निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवातपसा ॥ १९८ ॥ ततः सातविंशं तस्मिन्नेव मानुषं तदापिष्ठतौ प्राजलिभूत्वा जयंतीमिदमब्रवीत् ॥ १९९ ॥ कस्य त्वं शुभगे
 का वा दुःखिते मायि दुःखिता ॥ महता तपसा पुनः कामर्थं मां जिहीषामि ॥ २०० ॥ अतया सततं भक्त्या प्रथयेण दमेन च ॥ स्नेहेन चैव शुश्रोणि
 प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ॥ २०१ ॥ किमिच्छसि वरगणे ॥ कस्मै कामः सद्दयताम् ॥ तं ते संपूज्याम्यद्य यद्यापि स्यात्सुदुर्लभः ॥ २०२ ॥ एवमुक्ताऽब्रवी-
 देनं तपसा ज्ञातुमर्हसि ॥ चिकीर्षितं मे ब्रह्मिष्ठ त्वं हि दत्तं यथातथम् ॥ २०३ ॥ एवमुक्ताऽब्रवीदनां दश दिव्येन चक्षुषा ॥ नहिंती त्वं वरगणे मद्भि-
 तार्थमिहागता ॥ २०४ ॥ मया नह त्वं शुश्रोणि दशवर्षाणि भामिनि ॥ अदृश्यं सर्वभूतैस्तु संप्रयोगामिहच्छसि ॥ २०५ ॥ देवैर्नीलवर्णाभि वरगणे
 सुलोचने ॥ इमं वृणीष्य कामं त्वं मत्ता वै कल्गुभाषिणि ॥ २०६ ॥ एवं भवतु गच्छावां गृहान्मत्तेभगामिनि ॥ ततः स्वगृहमागम्य जयंत्या सहितः प्रभुः
 ॥ २०७ ॥ स तथा चावभृते दश वर्षाणि भार्गवः ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतस्तदा ॥ २०८ ॥ कृतार्थमागतं ज्ञात्वा काव्यं सर्व-
 दितः सुताः ॥ अभिजग्मुर्गृहं तस्य मुदितास्तं दिदक्षवः ॥ २०९ ॥ गता यदा न पश्यन्ति जयंत्या सव्रतं युग्मम् ॥ लक्षणं तस्य तद् बुद्ध्या प्रति-
 जग्मुर्यथागतम् ॥ २१० ॥ बृहस्पतिस्तु संरुद्धं ज्ञात्वा काव्यं वेणु र ॥ प्रीत्यर्थं दश वर्षाणि जयंत्या हितकाम्यया ॥ २११ ॥ बुद्ध्या तदंतरं तं य-
 देवानां मंत्रचोदितः ॥ काव्यस्य रूपमास्थाय सोऽसुगन्समभाषत ॥ २१२ ॥ ततः साऽभ्यागतान्दृष्ट्वा बृहस्पतिरुवाच तान् ॥ अगन्तं मम याज्यानां
 संप्राप्तोऽस्मि हिताय च ॥ २१३ ॥ अहं वोऽध्यापयिष्यामि प्राप्ता विद्या मया हि याः ॥ ततस्तं हृष्टमनसो विद्यार्थमुपपेदि ॥ २१४ ॥ पूर्णं कृतं तदा तस्मिन्
 न्समये दशवर्षिके ॥ समयाति देवयार्जी सद्यो जातमतिस्तदा ॥ २१५ ॥ बुद्धिं चक्रे ततश्चापि याज्यानां प्रत्यवेक्षणम् ॥ २१६ ॥ शुभं तदा ॥ देव-
 गच्छाम्यहं द्रष्टुं तव याज्याञ्छुचिस्मिते ॥ २१७ ॥ विभ्रान्तप्रेक्षिते साध्वि त्रिवर्णायतलोचने ॥ एवमुक्ताऽब्रवीदेवो भज यत्तां महाव्रत ॥ एष-
 कान्सतां धर्मो न धर्मं लोपयामि ते ॥ २१८ ॥ मृत उवाच ॥ ततो गत्वा सुगन्धद्वा देवाचार्येण धीमता ॥ २१९ ॥ तत्रैतान्काव्यरूपेण वचसा
 पुनरब्रवीत् ॥ काव्यं मामनुजानीध्वमेष ह्यांगिरसो मुनिः ॥ २२० ॥ वचिता यत यूयं वै मये मत्ते तु दानवाः ॥ श्रुत्वा तथा उवाच तं सभ्राता दितिजा

स्ततः ॥ २४ ॥ संप्रभृताः स्थिताः सर्वे प्रापद्यंत न किंचन ॥ २५ ॥ ततस्तेषु प्रभृतेषु
 काव्यस्तान्पुनरब्रवीत् ॥ आचार्यो यो ह्ययं काव्यो देवाचार्योऽयमंगिराः ॥ २६ ॥ अनुगच्छत मां सर्वे त्यजतेन बृहस्पतिम् ॥ एतमुक्ते
 तु ते सर्वे तावुभौ समवेक्ष्य ॥ २७ ॥ तदाऽसुरा विशेषं तु न व्यजानंस्नयोद्वयोः ॥ बृहस्पतिरुवाचैनामसंप्रभृतोऽयमंगिराः ॥ २८ ॥
 काव्योऽहं वो गुरुर्देव्या मद्रूपोऽयं बृहस्पतिः ॥ संमोहयति रूपेण मामकेनैव वोऽसुराः ॥ २९ ॥ श्रुत्वा तस्य वचस्ते वै संवेक्ष्य
 नचोऽब्रुवन् ॥ अयं नो दशवर्षाणि सतनं शास्ति वै प्रभुः ॥ ३० ॥ एष वै गुरुरस्माकमंतरेषुसुर्यं द्विजा ॥ ततस्ते दानवाः सैव
 परिपन्थाभिवाद्य च ॥ ३१ ॥ वचनं जगृहस्तस्य विद्याभ्यासेन मोहिताः ॥ अहस्तमसुरा एवैव बुद्धाः संततं चिन्तनाः ॥ ३२ ॥ अयं गुरु
 हितोऽस्माकं ननु त्वं नासि नो गुरुः ॥ भार्गवो गिरसो वाऽयं भवत्वेषैव नो गुरुः ॥ ३३ ॥ स्थिता यं निदेशेऽयं गच्छ त्वं साधु मा चिरम् ॥ एव
 मुक्त्वा सुराः सर्वे प्रापद्यंत बृहस्पतिम् ॥ ३४ ॥ यदा न प्रतिपद्यंत तेनोक्तं तन्महद्वितम् ॥ सुकोप भार्गवस्तेषामवल्लेपेन वै तदा ॥ ३५ ॥ बोधिताऽपि
 मया यस्मात्त मां भजत दानवाः ॥ तस्मात्प्रणष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्यथ ॥ ३६ ॥ इति व्याहृत्य नान्काव्यो जगामाथ यथागतम् ॥ शतांस्तानसु
 राज्ञात्वा काव्येन तु बृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ कुतश्च स तदा हृष्टः स्वरूपं प्रत्यवद्यत ॥ बुद्धासुर्ज्ञास्तदा भ्रष्टान्कृतार्थोत्तद्विमागमत् ॥ ३८ ॥ ततः
 प्रनेष्ट तस्मिन्ने विभ्रांता दानवास्तदा ॥ अयं विभ्रवचिताः सेहत्परम्परमथाब्रुवन् ॥ ३९ ॥ धर्मतोऽर्धमुक्ताश्चैव काण्डि वेधसा वयम् ॥ दग्धाश्चैवोप
 धायोगात्स्वस्वै कर्तुं तु मायया ॥ ४० ॥ ततोऽसुराः परितृप्ताः देवेभ्यस्त्वरिता ययुः ॥ प्रह्लादप्रतः कृत्वा काव्यस्यानुकम्पं पुनः ॥ ४१ ॥ ततः
 काव्यं समासाथ ह्यभिलिख्युर्वाङ्मुखाः ॥ तानानान्पुनर्दृष्ट्वा काव्यो याज्यानुवाच ह ॥ ४२ ॥ मया संबोधिताः काले यतो मां नाम्यनंदय ॥ तत
 स्तेनावल्लेपेन गता ययु पराभवम् ॥ ४३ ॥ प्रह्लादस्तन्भोक्ताच मा नस्त्वं त्यज भार्गव ॥ स्थान्याज्यान्भजमानांश्च भक्तांश्चैव विशेषतः ॥ ४४ ॥
 त्वय्यष्टं वयं तेन दत्तचर्या मोहिताः ॥ भक्तानर्हसि नस्त्रातुं ज्ञात्वा दीर्घेण चक्षुषा ॥ ४५ ॥ यदि तत्त्वं न गुरुरेव प्रसादं भृगुनन्दन ॥ अपध्या
 तास्तव्या ह्यत्र प्रवेष्टुं यो रसातलम् ॥ ४६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ज्ञात्वा काव्यो यथात्तत्त्वं काव्येन महीयमा ॥ एवं सुकोऽगुनीनः संस्ततः कोपं
 न्यर्त्तयन् ॥ ४७ ॥ त्वयं न मत्तव्यं गंतव्यं न रसातलम् ॥ अवश्यंभावी ह्यर्थोयं प्राप्तो वो मयि जायते ॥ ४८ ॥ न शक्यमन्यथा कर्तुं दिष्टं हि बलव

तरम् ॥ संज्ञा प्रनष्टा या चय काम नां प्रतिलप्स्यथ ॥ ३९ ॥ प्राप्तः पर्यायकालो वा इति ब्रह्माभ्यभाषत ॥ मत्प्रसादाच्च युष्माभिर्भुक्तं त्रैलोक्यं
 मूर्धितम् ॥ ५० ॥ युगाख्या दश संपूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि ॥ तावन्तमेव कालं वै ब्रह्मा गज्यमभाषत ॥ ५१ ॥ सावर्णिके पुनस्तुभ्यं राज्यं किल
 भविष्यति ॥ लोकानामाश्वरो आर्वा यौत्रस्तद पुनर्बलिः ॥ ५२ ॥ एवं कालमयं प्रोक्तः प्रौत्रस्ते ब्रह्मणा स्वयम् ॥ तथाहनेषु लोकेषु न शोको न किला
 भवत् ॥ ५३ ॥ यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य न कामैरभिसंधिताः ॥ तस्मादजेन प्रीतेन दत्तं सावर्णिके तरे ॥ ५४ ॥ देवराज्यं बलेर्भाव्यमिति मामीश्वरोऽब्रवीत्
 त ॥ तस्माददृश्यो भूतानां कालाकांक्षी स तिष्ठति ॥ ५५ ॥ प्रीतेन चामरत्वं वै दत्तं तुभ्यं स्वयंभुवा ॥ तस्मान्निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं सहसाकुलः
 ॥ ५६ ॥ न च शक्यं मया तुभ्यं पुरस्ताद्वैसर्पितुम् ॥ ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽस्मि भविष्यं जानता प्रभो ॥ ५७ ॥ इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं तुल्यावे
 तौ बृहस्पतेः ॥ दैवतैः सह संरब्धान्सर्वान्वो धारयिष्यतः ॥ ५८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तास्तु दैतेया काव्येनाङ्घ्रिकर्मणा ॥ ततस्ताभ्यां
 अयुः सार्द्धं प्रह्लादप्रमुखास्तदा ॥ ५९ ॥ अवश्यमाव्यमर्थं तं श्रुत्वा दैतेयदानवाः ॥ सहसा शंसमानास्ते जयं काव्येन भाषितम् ॥ ६० ॥ दंशिताः
 साबुधाः सर्वे ततो देवान्समाह्वयन् ॥ अथ देवासुरान्दृष्ट्वा संग्रामे समुपस्थितान् ॥ ६१ ॥ ततः संवृतसन्नाहा देवास्तान्समयोवयम् ॥ देवासुरे ततस्तास्मिन्वर्त
 माने शतं समाः ॥ अजयन्तासुरा देवान्ब्रह्मा देवा अमंत्रयन् ॥ ६२ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ शंडामर्कप्रभावेण जिताः स्मस्त्वसुरैर्वयम् ॥ तस्माद्यज्ञं
 समुद्दिश्य कार्यं चात्महितं च यत् ॥ ६३ ॥ यज्ञेनोपाह्वयिष्यामस्ततो जेष्यामहेसुरान् ॥ अथोपामत्रयन्देवाः शंडामर्कौ तु तावुभौ ॥ ६४ ॥ यज्ञे चाह्वय
 तौ प्रोक्तौ त्यजन्तामसुरा द्विजौ ॥ ६५ ॥ अहं तु वां ब्रह्मिण्यामो ह्यनुजित्य तु दानवान् ॥ एवं तत्त्यजनुस्तौ तु शंडामर्कौ तदा सुरान् ॥ ६६ ॥ ततो देवा
 जयं प्राप्ता दानवाश्च परामवम् ॥ देवासुरान्पराभाव्य शंडामर्काबुपागमन् ॥ ६७ ॥ काव्यशापाभिभूताश्च अनाधाराश्च ते पुनः ॥ बाध्यमानास्त
 दा देवैर्विचित्रुस्ते रसातलम् ॥ ६८ ॥ एवं निरुग्रमास्ते वै कृता शक्रेण दानवाः ॥ ततः प्रभृति शापेन भृगुनैमित्तिकेन च ॥ ६९ ॥ यज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्यज्ञे
 य शिथिले प्रभुः ॥ कर्तुं धर्मव्यवस्थानमधर्मस्य प्रणाशनम् ॥ ७० ॥ प्रह्लादस्य निदेशे तु येऽसुरा न व्यवस्थिताः ॥ मनुष्यवध्यांस्तान्सर्वान्ब्रह्मा
 व्याहरत प्रभुः ॥ ७१ ॥ धर्मात्रारायणस्तस्मात्संभृतश्चाक्षुषे तरे ॥ यज्ञं प्रवर्तयामास वैन्यो वैवस्वते तरे ॥ ७२ ॥ प्रादुर्भावे तु वैन्यस्य ब्रह्मवासी
 तुरेभिः ॥ चतुर्थ्या तु युगाख्यायामापन्नेषु सुरेष्वथ ॥ ७३ ॥ संभृतः स समुद्रांतर्हिग्न्यकशिपोर्वधे ॥ द्वितीयो नरसिंहोभूद्रौद्रः सुतपु

१. अमर्कः २. देवा अनुजित्य तरे ३. तस्मिन्वर्तः ।

ब. पु.
॥१८२॥

स्मः ॥ ७४ ॥ यजमानं तु दैत्यैर्दमदित्याः कुलनन्दनः ॥ द्विजो भूत्वा शुभे काले बलिं वैरोचनं जगौ ॥ ७५ ॥ त्रैलोक्यस्य भवाज्जगता त्वयि सर्वं
प्रतिष्ठितम् ॥ दातुमर्हसि मे राजन्विक्रमांस्त्रीनिति प्रभुः ॥ ७६ ॥ ददामीत्येव तं राजा बलिं वैरोचनोऽब्रवीत् ॥ वामनं तं च विज्ञाय ततोऽदान्मुदितः
स्वेन नेजसा ॥ प्रकाशयन्दिशः सर्वाः प्रदिशश्च महायथाः ॥ ७७ ॥ शुशुभे स महाबाहुः सर्वलोकान्प्रकाशयन् ॥ आसुरीं श्रियमाहृत्य त्रींल्लो
कांश्च जनार्दनः ॥ ७८ ॥ स पुत्रपौत्रानसुरान्पातालतलमानयन् ॥ नमुचिः शंकरश्चैव प्रह्लादश्चैव विष्णुना ॥ ७९ ॥ कूरा हता विनिर्धृता दिशः संप्र
तिपेदिरे ॥ महाभूतानि भूतात्मा संविशेषाणि माधवः ॥ ८० ॥ बलिं च सबलं विप्रास्तत्राद्भुतमदर्शयत् ॥ तस्य गात्रे जगत्सर्वमात्मानमनु
पश्यति ॥ ८१ ॥ न किञ्चिदस्ति लोकेषु यदव्याप्तं महात्मना ॥ तद्वै रूपमुपेन्द्रस्य देवदानवमानवाः ॥ ८२ ॥ दृष्ट्वा संमुमुहुः सर्वे विष्णुतेजोविमो
हिताः ॥ बालः सितो महापाशैः संबधुः समुहद्वजः ॥ ८३ ॥ त्रिगोचनकुलं सर्वं पाताले सन्निवेशितम् ॥ ततः सर्वामरैश्चर्यं दत्त्वेन्द्राय महात्मने
॥ ८४ ॥ मानुषेषु महाबाहुः प्रादुर्गस जनार्दनः ॥ जनास्तित्तः स्मृतास्तस्य त्वित्याः संभृतयः शुभाः ॥ ८५ ॥ मानुष्यः सप्त यास्तस्य साग्रगास्ता
निबोधत ॥ त्रेतायुगे तु दशमे जन्तव्ये च भूव ॥ ८६ ॥ नष्टे धर्मे चतुर्थश्च मार्कण्डेयपुरःसरः ॥ पञ्चमः पञ्चदश्यां तु त्रेतायां संबभूव
ह ॥ ८७ ॥ मांघाता चक्रवर्तिनो नन्दोत्तमः पुरस्सरः ॥ एकोनविंश्या त्रेतायां सर्वशत्रुतक्रादभुः ॥ ८८ ॥ त्रामदश्यास्तदा पष्टे विश्वामित्रपुर
स्सरः ॥ चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुण्यधरा ॥ ८९ ॥ सप्तमो यवणस्यार्थे जज्ञे दशगथात्मजः ॥ अष्टमो द्रापेर विष्णुरष्टाविंशे पराशरात् ॥ ९० ॥
वेदव्यासस्ततो जज्ञे जातूकर्ण्यपुरस्सरः ॥ नवमे नवमे विष्णुरदित्याः कश्यपात्मजः ॥ ९१ ॥ दशक्यां वसुदेवात् जातो गार्ग्यपुरस्सरः ॥ अप्रमेयो
नियोगश्च यतकामवरो वर्षी ॥ ९२ ॥ क्रीडते भगवान्लोके बालः क्रीडनकैरिव ॥ न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽसौ मधुसूदनः ॥ ९३ ॥ पर
श्वरमेतस्माद्विश्वरूपान्न विद्यते ॥ अष्टाविंशतिकं तद्व्यापम्याथ संक्षये ॥ ९४ ॥ नष्टे धर्मे तदा जज्ञे विष्णुर्वृष्णि कुले प्रभुः ॥ कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुरा
णां प्रणाशनम् ॥ मोहयन्मर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ॥ ९५ ॥ प्रविष्टो मनुषीं योनिं प्रैच्छन्नश्चरत् महात्मैः ॥ ९६ ॥ विहागर्थं मनुष्येषु सांदि

१ आत्मनोपदमार्थम् ।

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७३

३

॥१८२॥

पतिपुरस्तमः ॥ तत्र कंस च शल्यं च द्विविदं च महासुरम् ॥ १०८ ॥ अरिं वृषं च पुनर्नां केशिनं हयम् ॥ नागं कुवल्यापीडं मल्लं राजगृहा
 विषम् ॥ १०९ ॥ विन्यान्मानुषं वृषं च शल्यं च महासुरम् ॥ विषं वाहुसंघं च नागं च वृषं च पुनर्नां केशिनं हयम् ॥ ११० ॥ नरकश्च हतः संसृजे यवनश्च
 महात्मनः ॥ हनानि च महापानां सन्त्वानि तेजसा ॥ १११ ॥ कुरुवीरश्च निहताः पार्थिवश्च रमातले ॥ एते लोकहितार्थाय प्रादुर्भावा महात्मनः
 ॥ ११२ ॥ अस्मिन्नेव युगे क्षीणे संवत्सरे भविष्यति ॥ कल्किर्विष्णुयशा नाम पागशर्षः प्रतापवान् ॥ ११३ ॥ दशमो भाव्यसंभूतौ याज्ञवल्क्य
 पुन्यतः ॥ अनुकर्षन्स वै सेनां हन्त्यश्चरन्सकुलान् ॥ ११४ ॥ प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृतः शतसहस्रतः ॥ नात्यर्थं धार्मिका ये च ये च धर्मद्विषः
 कश्चित् ॥ ११५ ॥ उदीच्यान्मध्यदेशांश्च तथा विन्यापगतिकान् ॥ तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सहस्रैः सह ॥ ११६ ॥ गांधारान्पारदांश्चैव
 पद्धान्पुन्याञ्छकान् ॥ तुवराञ्छ्वरांश्चैव पुण्ड्रान्दण्डान् वसान् ॥ ११७ ॥ लंपाकानां प्रकान्पुनः शक्तिगतांश्चैव स प्रभुः ॥ प्रवृत्तचक्रो बलवान्मले
 च्छानामन्तकृद्वली ॥ ११८ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां वृद्धिर्धौ विचरिष्यति ॥ मानवः स तु संजज्ञे देवमंतस्य धीमतः ॥ ११९ ॥ पूर्वजन्मानि
 विष्णुर्यः प्रमिदिर्नाम वीर्यवान् ॥ गत्रिणं च चंद्रमनः पुनः कलियुगेऽभवत् ॥ १२० ॥ इत्येतास्तस्य देवस्य दश संभूतयः स्मृताः ॥ तंतं कालं च
 कार्यं च तत्तदुद्दिश्य कारणम् ॥ १२१ ॥ अंशेन विभक्त्यैव तस्मात् योक्तुः प्रयत्नवान् ॥ पंचविंशे स्थितः कल्पे पंचविंशत्स वै समाः ॥ १२२ ॥
 विनिघ्नन्सर्वभूतानि मानुषानेव सर्वशः ॥ कृत्वा पीडांश्चैव तु पदां क्लृप्ते कर्मणा ॥ १२३ ॥ शान्तयित्वा तु वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् ॥ ततः
 स वै तदा कल्किश्चरितार्थं समैनिकः ॥ १२४ ॥ कर्मणा विन्यासे तु मिदाम्ने तु पुनः स्वयम् ॥ अकस्मात्कुपितान्योन्यं भविष्यंति च मोहि
 ताः ॥ १२५ ॥ क्षीयत्वा तु तान्सर्वान्भाविनार्थेन चादिनः ॥ नृपायमुनयोर्मध्ये सिद्धां प्राप्स्यति सानुगः ॥ १२६ ॥ ततो व्यतीते कल्पे तु समाप्ते
 सहस्रैकिके ॥ नृपश्च विनष्टेषु तदा त्वप्रग्रहाः प्रजाः ॥ १२७ ॥ रक्षणे विनिवृत्ते तु हत्वा चान्योन्यमाहवे ॥ परस्परहृतस्वाश्च निरानंदाः सुदुःखिताः
 ॥ १२८ ॥ पुराणं हित्वा ग्रामांश्च तुल्यास्ता निष्पश्यन्ग्रहाः ॥ प्रनष्टश्रुतिधर्माश्च नष्टधर्माश्चमास्तथा ॥ १२९ ॥ ह्रस्वा अल्पायुषश्चैव भविष्यंति वनौ
 कसः ॥ मरित्पवनसंविन्यः पत्रमूलफलाशनाः ॥ १३० ॥ नीरपत्राजिनधराः संकरं घोरप्रास्थिताः ॥ अल्पायुषो नष्टवर्ता वद्वाबाधाः सुदुःखिताः
 ॥ १३१ ॥ एवं काष्ठामनुप्राप्ताः कलिसंध्यांशकं तदा ॥ प्रजाः क्षयं प्रयाम्यंति सार्द्धं कलियुगेन तु ॥ १३२ ॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिन्प्रवृत्ते च

प्र. ५.
॥१८३॥

कृते पुनः ॥ प्रपत्स्यन्ते यथान्यायं स्वभावादेव जान्यथा ॥ १२४ ॥ इत्यतन्कीर्तयेत् सर्वं देवासुरविवाहितम् ॥ यदुवंशप्रसंगेन महद्गो वैष्णवं यथा ॥
॥ १२५ ॥ तुर्वमोस्तु प्रवक्ष्यामि पुनर्द्विभागनेस्तथा ॥ १२६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुराणे वायुप्राज्ञे मध्यभागे तृतीय उपोद्घातपादे विष्णुवाहात्म्य
वर्णनं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ एत एवान् ॥ तुर्वमोस्तु सुतो वाह्वेद्वर्गोऽप्युत्तमजः ॥ गोभानोस्तु सुतो वीरस्त्रिसानुरपराजितः
॥ १ ॥ कंधमस्तु वेमाः मरुतस्तस्य चात्तमजः ॥ अन्यस्तवावितितो राजा मरुतः जंघता पुरा ॥ २ ॥ अतस्तस्यो मरुतस्तु स राजाऽसीदिति
श्रुतम् ॥ दुष्कंते पाम्पे गांश्च स वै पुत्रमकरोत्त ॥ ३ ॥ एत वयानिश्चयेन परास्तमस्य पुरा ॥ तुर्वमोः पुत्रोऽयं प्रविशति पुरा किल ॥ ४ ॥
दुष्कंतस्य तु गायः सहस्रः बीम पाथिवः ॥ मरुतान् नवाडीमन्वास्तस्य चात्तमजः ॥ ५ ॥ मरुतश्च केलश्चैव वीरः कुरुवर्यिव
च ॥ तेषां जनता कुरुतः पाथिवाश्चैव मरुताः ॥ ६ ॥ इत्येतां तनयान् वीरान् वपुः सेतश्च विवृतौ ॥ वक्रदंतेषु पुत्रस्तु सप्तमो
गिपुरुष्यते ॥ ७ ॥ वीरगणैश्च समितो वक्रदंते निहतौ वीरौ ॥ पुत्रं उग्रदंतेन तु मामान्पावतुदेश ॥ ८ ॥ उग्रदंतेन तु वासादौ
गांधारो नाम पाथिवः ॥ म्यायने यस्य नावा तु ॥ अतस्तेषां महद्गो ॥ ९ ॥ गांधारदेशजश्चापि नृगा गाजितां वीरः ॥ गांधारपुत्रो यमस्तु
धृत्तस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ १० ॥ धृतस्य तुर्वमो जने प्रचेतामताय चात्तमजः ॥ प्रचेतमः पुत्रस्तु गजान् मय एव ते ॥ ११ ॥ प्रचेतामना विपः
सर्वं द्युर्दाचीं दिशमास्थिताः ॥ अतोऽथ सुता वीरस्तस्य पाथिवाश्चैव ॥ १२ ॥ समानाः कालचक्षुः परस्मिन्वाति निवृत्ताः ॥ समानास्तस्य पुत्रस्तु
विद्वान्कालानलो नृपः ॥ १३ ॥ कालानलस्य यमात्मा संजया नाम निधुतः ॥ नृजयस्त्याभवत्पुत्रो वीरः नृगा पुंजयः ॥ १४ ॥ वासादिवृत्तमो
राजा प्रतिष्ठितयशा दिवि ॥ महादंता सुतस्तस्य महाशालकस्य चामिकः ॥ १५ ॥ सप्तदीपेभ्यो राजा चक्रवर्ती महायुधः ॥ महाभक्तस्तु द्वौ पुत्रौ
जनयामास विद्वतौ ॥ १६ ॥ उशीनरं च यमद्वं निविशु चैव चामिकम् ॥ उशीनरस्य यमस्तु पंच राजपिंशजाः ॥ १७ ॥ नृगा कुर्मो नृगा वीरौ
पंचमी च दण्डनी ॥ उशीनरस्य पुत्र्यस्तु पंच तातु तुल्यादहाः ॥ १८ ॥ तपस्वतः सुमहती जाता वृद्धस्य चामिका ॥ नृगायाम् नृगाः पुत्रौ
नकाया नव एव तु ॥ १९ ॥ क्रम्याः क्रमिस्तु क्रम्याः सुवर्गः नाम चामिकः ॥ दण्डनीस्तश्चापि शिविरीगोस्तौ द्विजाः ॥ २० ॥ शिवः शिवपुं
ख्यातं यौधेयं तु नृगस्य च ॥ नवस्य नवराष्ट्रं तु क्रमस्तु क्रम्या पुरा ॥ २१ ॥ सुवर्तस्य नवराष्ट्रं शिविपुत्राविवीरतः ॥ शिवस्तु शिवयः पुत्रा
श्चत्वारो लोकसमताः ॥ २२ ॥ वृषदंताः सुवीरस्तु कैकयो मद्रकस्तथा ॥ तेषां जनपदाः रक्षिताः कैकया मद्रकास्तथा ॥ २३ ॥ वृषदंताः सुवी

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७६

७२

॥१८३॥

राश्व तितिशोः शृगुत वजाः ॥ तितिशुभ्रवद्राजा पूर्वस्यां दिशि विद्युतः ॥ २४ ॥ उशद्रथो महाबाहुस्तस्य हेमः सुतोऽभवत् ॥ हेमस्य सुतपा जज्ञे
 सुतः सुतपसो बलिः ॥ २५ ॥ जज्ञो मनुष्ययेन्यां वै श्रीणे वंशे प्रजेप्सया ॥ महायोगी स तु बलिर्वद्धो यः स महामनाः ॥ २६ ॥ पुत्रानुत्पादया
 माम चातुर्वर्ण्यकगन्धुवि ॥ अगं स जनयामास वंगं सुहृन् तथैव च ॥ २७ ॥ युद्धं कलिगं च तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते ॥ बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य
 वंशकगः प्रभोः ॥ २८ ॥ बलेस्तु ब्रह्मणा दत्ता वराः प्रीतेन धीमतः ॥ महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम् ॥ २९ ॥ संग्रामे वाप्यजेयत्वं
 धर्मे चैव प्रभावतः ॥ त्रैलोक्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे तथा ॥ ३० ॥ बलेश्चाप्रतिमत्वं वै धर्मतत्त्वार्थदर्शनम् ॥ चतुरो नियतान्वर्णास्त्वं वै
 स्थापयितोति वै ॥ ३१ ॥ इत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं पगं ययौ ॥ कालेन महता विद्वान्स्वं च स्थानमुपागतः ॥ ३२ ॥ तेषां जनपदाः स्फुरिताः
 अंगवंगाश्च सुहृदाः ॥ पुंद्वा कलिगाश्च तथा तेषां वंशं निबोधत ॥ ३३ ॥ तस्य ते तनयाः सर्वे क्षेत्रजा मुनिसंभवाः ॥ संभूता दीर्घतमसः सुदेष्णायां
 महोजसः ॥ ३४ ॥ ऋषय उचुः ॥ कथं बलेः सुताः पंच जनिता क्षेत्रजाः प्रभो ॥ ऋषिणा दीर्घतमसा ह्येतत्प्रब्रूहि पृच्छताम् ॥ ३५ ॥ सुत उवाच ॥ उ
 स्पतिर्बृहतेजा ममतां सोऽभ्यपद्यत ॥ ३६ ॥ उवाच ममता तं तु बृहस्पतिमनिच्छती ॥ अंतर्वत्न्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्यास्य च मामिनी ॥ ३७ ॥ अयं हि मे
 महान्गर्भो मेग्दीति बृहस्पते ॥ अजस्रं ब्रह्म चाभ्यस्य पदंगं वेदमुद्दिग्न् ॥ ३८ ॥ अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजितुमर्हसि ॥ अस्मिन्नेव यथाकाले यथा
 वा मन्यसे विभो ॥ ३९ ॥ एवमुक्तस्तथा सम्यग्बृहतेजा बृहस्पतिः ॥ कामात्मानं महात्माऽपि नात्मानं सोऽभ्यधारयत् ॥ ४० ॥ संबभूवैव धर्मात्मा तथा
 सार्द्धं बृहस्पतिः ॥ उत्सृजंतं तदा गतो गर्भस्थः सोऽस्यभाषत ॥ ४१ ॥ शुक्रं त्याक्षीश्च मा जीव द्वयोर्नेहास्ति संभवः ॥ अमोघरेतास्त्वं वापि पूर्वं
 भूतेऽसिने सति ॥ मामेवमुक्तवान्मोहात्तमो दीर्घ प्रवक्ष्यामि ॥ ४२ ॥ ततो दीर्घतमा नाम शापादपिरजायत ॥ अथौशिजो बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौ
 जसा ॥ ४३ ॥ ऊर्ध्वगतास्ततश्चापि न्यवसद्भ्रातुगश्रमे ॥ गो यमं सौरभेयात्तु वृषभाच्छ्रुतवान्प्रभोः ॥ ४४ ॥ तस्य भ्राता पितृव्यस्तु चकार भवनं
 तदा ॥ तस्मिन्नि तत्र वसति यदृच्छाभ्यागतो वृषः ॥ ४५ ॥ वृषार्थमास्तुतान्दर्भाञ्चचार सुरभीसुतः ॥ जग्राह तं दीर्घतमा विस्फुरंतं तु शृंगयोः
 ॥ ४६ ॥ स तेन निमृहीतस्तु न चचाल पदान्पदम् ॥ ततोऽर्ध्वगद् वृषस्तं वै सुंच मां बलिनां वर ॥ ४७ ॥ न मया सादितस्तात बलवांस्तद्विधः

ब. पु.
॥१८४॥

कचित् ॥ त्वयैकं बहता देवं यतो जातः प्रमत्तः ॥ ५१ ॥ तु न मां बलिनां श्रेष्ठः शस्त्रेण वं वृणु ॥ ५२ ॥ त्वयैकं बहता देवं यतो जातः प्रमत्तः ॥ ५३ ॥ तेन त्वाहं न मोक्ष्यामि परस्वादः सत्परायणः ॥ ५४ ॥ त्वयैकं बहता देवं यतो जातः प्रमत्तः ॥ ५५ ॥ नास्माकं विद्यते ताव पातकं स्तेयमेव च ॥ भक्ष्याभक्ष्यं न जानीमः पेयापेयं च सर्वम् ॥ ५६ ॥ कार्याकार्यं च वै निषिध्यगम्य तथैव च ॥ न पाप्मानो वयं विप्र धर्मो ह्येष गवाः श्रुतः ॥ ५७ ॥ गवां नाम स वै श्रुत्वा संभ्रांतस्तममुचत ॥ मनसा चातुश्रावक्या गोसुतं वै प्रयादयत् ॥ ५८ ॥ प्रमादतो वृषेन्द्रस्य गोधर्मं जगृहेऽथ सः ॥ मनसैव तदा दध्रे तद्विधस्तत्परायणः ॥ ५९ ॥ ततो गवीयसः पर्वामोतव्यस्याभ्युपगम्यत ॥ विचित्रमाना भवती देवात्मसदचेतनः ॥ ६० ॥ अवलेपं तु तं मत्वा सुरदांस्तस्य नाशमतः प्रजापते वै वरं कृत्वा सुषां न ह्यभ्युपगम्यत ॥ ६१ ॥ विषयेयं तु न ह्यशरद्वान्प्रविचिन्तय च ॥ भविष्यमर्थं ज्ञात्वा च महात्मा त्वयमत्य तम ॥ ६२ ॥ प्रोवाच दीर्घतमसः क्रोधान्मरुत्कलाचनः ॥ गम्यागम्य न जानीमः गोधर्मो प्रार्थयन्सुषाम् ॥ ६३ ॥ दुर्वृत्तं त्वा त्वयाप्येष गच्छ न स्वेन कथया ॥ यस्मात्त्वमथा तद्वत् प्रवृत्तः दुरनुष्ठितः ॥ ६४ ॥ त्वयापि त्वं परित्यक्तो दुर्गचारोऽसि न पतः ॥ सून उवाच ॥ कृपेणार्थिमस्ततः क्रूरं तस्य इद्विज्जायते ॥ ६५ ॥ त्वयाप्येष कथं ब्रूणो साहस्यं परिगृह्य च ॥ कोष्ठे समुद्रे प्राक्षिप्य गम्याभ्यां समुन्मूलतः ॥ ६६ ॥ उद्यमानः समुत्तमः स ह्यश्रोनयः पतः ॥ तं गच्छादो बलिनां गजा धर्मार्थतत्त्वंवित् ॥ ६७ ॥ अपश्यन्प्रक्षयानं तु गजाभ्यामप्युपगम्य ॥ न गृहीत्वा स प्रक्षयः बलिनां प्रवृत्तः ॥ ६८ ॥ अंतःपुरं जुगोपैन् भक्ष्यैर्भोज्यैश्च तर्पयन् ॥ पीतः स वै कंठाय चन्द्रेण समः ॥ ६९ ॥ स तं तस्माद्वरं वेत्रं पुत्रार्थं तत्तर्पयन् ॥ बलिहयाच ॥ संतानार्थं महाभाग भार्यायां मम मानद ॥ ७० ॥ शृणुन्ममार्थं संयुक्तादुत्पादयितुमर्हसि ॥ त्वयमुक्तं त्वमपि स्मृत्वा त्वत्पुत्रोऽन्विहन्तम ॥ ७१ ॥ सुदेष्णां नाम भार्या स्वां गजा स्मैऽप्राहणोत्तदा ॥ अथ वृद्धं च न हृष्टा न मां शरणं गच्छतः ॥ ७२ ॥ अथैवैकां तस्मै भूषयित्वा व्यसर्जयत् ॥ कक्षीवच्चक्षुषौ तस्यां शूद्रयोऽन्यामृषिवंशी ॥ ७३ ॥ जतयामास धर्मं त्वयावत् पदं शरीरं ॥ कक्षीवच्चक्षुषौ तौ तु हृष्टा गजा बलिस्तदा ॥ ७४ ॥ अधीतो विधिवत्सम्यगोश्रुते ब्रह्मवादिनो ॥ सिद्धौ प्रत्यक्षधर्माणौ वृद्धोऽथ तस्मान्नो ॥ ७५ ॥ ममैताविति होवाच बालैर्वेगे चनस्त्वृषिम ॥ नेत्युवाच तदस्मिन् तु ममैताविति चाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ उत्पन्नो शूद्रयोऽनो तु भवतः क्षमासुखान्दो ॥ अथ वृद्धं च मां मत्वा सुदेष्णां सहि

१ अटमाव भार्याः २ इडागम भार्याः

ह. भा.
अपो. पा.
॥१८४॥

२

॥१८४॥

॥ १८ ॥ ... ॥ १९ ॥ ... ॥ २० ॥ ... ॥ २१ ॥ ... ॥ २२ ॥ ... ॥ २३ ॥ ... ॥ २४ ॥ ... ॥ २५ ॥ ... ॥ २६ ॥ ... ॥ २७ ॥ ... ॥ २८ ॥ ... ॥ २९ ॥ ... ॥ ३० ॥ ... ॥ ३१ ॥ ... ॥ ३२ ॥ ... ॥ ३३ ॥ ... ॥ ३४ ॥ ... ॥ ३५ ॥ ... ॥ ३६ ॥ ... ॥ ३७ ॥ ... ॥ ३८ ॥ ... ॥ ३९ ॥ ... ॥ ४० ॥ ... ॥ ४१ ॥ ... ॥ ४२ ॥ ... ॥ ४३ ॥ ... ॥ ४४ ॥ ... ॥ ४५ ॥ ... ॥ ४६ ॥ ... ॥ ४७ ॥ ... ॥ ४८ ॥ ... ॥ ४९ ॥ ... ॥ ५० ॥ ... ॥ ५१ ॥ ... ॥ ५२ ॥ ... ॥ ५३ ॥ ... ॥ ५४ ॥ ... ॥ ५५ ॥ ... ॥ ५६ ॥ ... ॥ ५७ ॥ ... ॥ ५८ ॥ ... ॥ ५९ ॥ ... ॥ ६० ॥ ... ॥ ६१ ॥ ... ॥ ६२ ॥ ... ॥ ६३ ॥ ... ॥ ६४ ॥ ... ॥ ६५ ॥ ... ॥ ६६ ॥ ... ॥ ६७ ॥ ... ॥ ६८ ॥ ... ॥ ६९ ॥ ... ॥ ७० ॥ ... ॥ ७१ ॥ ... ॥ ७२ ॥ ... ॥ ७३ ॥ ... ॥ ७४ ॥ ... ॥ ७५ ॥ ... ॥ ७६ ॥ ... ॥ ७७ ॥ ... ॥ ७८ ॥ ... ॥ ७९ ॥ ... ॥ ८० ॥ ... ॥ ८१ ॥ ... ॥ ८२ ॥ ... ॥ ८३ ॥ ... ॥ ८४ ॥ ... ॥ ८५ ॥ ... ॥ ८६ ॥ ... ॥ ८७ ॥ ... ॥ ८८ ॥ ... ॥ ८९ ॥ ... ॥ ९० ॥ ... ॥ ९१ ॥ ... ॥ ९२ ॥ ... ॥ ९३ ॥ ... ॥ ९४ ॥ ... ॥ ९५ ॥ ... ॥ ९६ ॥ ... ॥ ९७ ॥ ... ॥ ९८ ॥ ... ॥ ९९ ॥ ... ॥ १०० ॥ ... ॥

॥ १८ ॥ ... ॥

त्र. पु.
॥१८५॥

स्तथा ॥ बलिस्तानभिषिच्येह पंच पुत्रानकल्मषान् ॥ १०० ॥ कृतायः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य च प्रभुः ॥ अदृश्यः सर्वभूतान
कालाकांक्षी चस्तुत ॥ १०१ ॥ तत्रागस्य तु राजर्षे राजासीद्विवाहनः ॥ सोऽपरम्यान्मृतं पाया यनपानोऽभवन्मृतः ॥ १०२ ॥ अनपानस्य
पुत्रस्तु राजा दिविस्थः स्मृतः ॥ पुत्रो दिविस्थस्यासीद्विद्वान्धर्मस्थो नृपः ॥ १०३ ॥ एते एवाकवः प्रोक्ता भविताः कलौ युगे ॥ बृहद्रथान्नय
ज्जाता मदासीर्यसकमाः ॥ १०४ ॥ शूराश्च कुतविद्याश्च मन्यसंवा जितेन्द्रियाः ॥ अत्रात्तवशोकोऽयं भविष्यज्जैरुदाहतः ॥ १०५ ॥
इत्याह्वययं वंशः सुमित्रांतो भविष्यति ॥ सुमित्रं प्राप्य राजानं मर्यादां प्राप्स्यते वै कलौ ॥ १०६ ॥ इत्येतन्मानव शत्रुमैलं च ममुदाहतम् ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मानवो यो बृहद्वंशः ॥ १०७ ॥ जगन्मोक्षस्य ये वंशे नृद्वान्नय नृपाः ॥ अतीता वर्तमानाश्च भविष्याश्च तथा पुनः
॥ १०८ ॥ प्राधान्यतः प्रवक्ष्यामि गदतो मे निबोधत ॥ संग्रामे भारते तस्मिन्ममदेवो निरातिवः ॥ १०९ ॥ तेषामपि मन्य तनयो राजर्षिः स
गिरिव्रजे ॥ पंचाशतं तथाऽष्टौ च समा राज्यमकाव्यन् ॥ ११० ॥ श्रुतश्चाः सतर्षाष्टः सभारमस्य सुनेऽभवत् ॥ अयतायुस्तु षड्विंशद्राज्यं वर्षाण्य
कारयत् ॥ १११ ॥ समाः शतं निरामित्रो मही भुक्ता दिव गतः ॥ पंचाशतं समाः षट् च सुभ्रवः प्राप्तवान्महीन ॥ ११२ ॥ त्रयोविंशद्वहत्कर्मा
राज्यं वर्षाण्यकारयत् ॥ सेनाजित्सांप्रतं चापि स्तः वै भोक्ष्यते समाः ॥ ११३ ॥ श्रुतं जयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्विध्यति ॥ पिपुजयो महाबाहुर्म
हाबुद्धिपराक्रमः ॥ ११४ ॥ पंचात्रिंशत्तु वर्षाणि मही पालयिता नृपः ॥ अष्टपञ्चाशतं चाव्द्वाराज्ये स्थास्यति वै श्रुतेः ॥ ११५ ॥ अष्टाविंश
त्समाः पूर्णाः क्षेमो राजा भविष्यति ॥ सुव्रतस्तु चतुर्षाष्टि राज्यं प्राप्स्यति वीर्यवान् ॥ ११६ ॥ पंच वर्षाणि पूर्णानि धर्मेनो भोक्ष्यति ॥ भोक्ष्यते
नृपतिक्षेमा अष्टपञ्चाशतं समाः ॥ ११७ ॥ अष्टत्रिंशत्समा राष्ट्रं सुश्रमस्य भविष्यति ॥ चत्वारिंशद्विंशत्तु च षड्विंशते भविष्यति ॥ ११८ ॥ चत्वारिंशत्तु वर्षाणि सुमतिः प्राप्स्यते ततः ॥ चत्वारिंशत्समा राजा सुनेत्रो भोक्ष्यते ततः ॥ ११९ ॥ मत्पुत्रजित्पुत्रविजित्पुत्रं व्यशति भोक्ष्यते समा ॥ वा
योर्षं विजयिष्यापि पंचविंशद्विध्यति ॥ १२० ॥ अरिजयस्तु वर्षाणां पंचाशत्प्राप्स्यते महीम् ॥ षड्विंशच्च नृपा ह्येतं भवितारो बृहद्रथाः ॥ १२१ ॥
इति वर्णसहस्रं वै तेषां राज्यं भविष्यति ॥ बृहद्रथेष्वतीतेषु वीरहंतृष्वर्वातिषु ॥ १२२ ॥ शुनकः स्वायिनं हत्वा पुत्रं सप्तभिषेक्ष्यति ॥ सिषतां अ

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७४

त्रियाणां हि प्रद्योतिं नृपाति बलात् ॥ २३ ॥ स वै प्रणतसामंतो भविष्येण प्रवर्तितः ॥ त्रयोविंशत्समा गजा भविता स नरोत्तमः ॥ २४ ॥ चतुर्विंश
 त्समा राजा पालको भविता ततः ॥ विशाखयूपो भविता नृपः पञ्चाशत्समाः ॥ २५ ॥ एकविंशत्समा राज्यमजकस्य भविष्यति ॥ भविष्यति ममा
 विंशत्सुतो नन्दिवर्द्धनः ॥ २६ ॥ अष्टविंशच्छतं भाव्याः प्राद्योतः पञ्च ते नृपाः ॥ हन्ता तेषां यशः कृच्छं शिशुनागो भविष्यति ॥ २७ ॥ धाराण
 स्यां सुतस्तस्य संयास्यति गिरिवज्रम् ॥ शिशुनागश्च वर्षाणि चत्वारिंशद्विष्यति ॥ २८ ॥ काकवर्णः सुतस्तस्य षट्त्रिंशच्च भविष्यति ॥ ततस्तु वि
 शतिं राजा क्षेमधर्मा भविष्यति ॥ २९ ॥ चत्वारिंशत्समा राष्ट्रं क्षत्रौजाः प्राप्स्यते ततः ॥ अष्टविंशत्समा राजा विधिसारो भविष्यति ॥ ३० ॥ अजात
 शत्रुर्भविता पञ्चविंशत्समा नृपः ॥ पञ्चविंशत्समा राजा दर्भकस्तु भविष्यति ॥ ३१ ॥ उदयी भविता तस्मात्त्रयोविंशत्समा नृपः ॥ स वै पुरवरं गजा
 पृथिव्यां कुसुमाह्वयम् ॥ ३२ ॥ गंगाया दक्षिणे कूले चतुर्थेऽह्नि करिष्यति ॥ चत्वारिंशत्समा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्द्धनः ॥ ३३ ॥ चत्वारिंशच्च
 यशैव सहानन्दिर्यविष्यति ॥ भविष्यति च वर्षाणि षष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥ ३४ ॥ शिशुनागा दर्शयैते राजानः क्षत्रबंधवः ॥ एतैः सार्धं भविष्यन्ति
 तावत्कालं नृपाः करे ॥ ३५ ॥ ऐश्वर्यवन्तुर्विंशत्पञ्चालाः पञ्चविंशतिः ॥ कालकास्तु चतुर्विंशच्चतुर्विंशस्तु हैहयाः ॥ ३६ ॥ द्वाविंशदेकलिगास्तु
 पञ्चविंशत्समा शकाः ॥ कुर्वन्वापि षट्त्रिंशदष्टाविंशति मैथिलाः ॥ ३७ ॥ शूरसेनास्त्रयोविंशद्भीतिहोत्राश्च विंशतिः ॥ तुल्यकालं भविष्यन्ति
 सर्व एव महीक्षितः ॥ ३८ ॥ महानन्दिसुतश्चापि सृद्रायाः कालसंवृतः ॥ उत्पत्स्यते महापद्मः सर्वक्षत्रांतकृन्नृपः ॥ ३९ ॥ ततः प्रभृति गजानो भवि
 ष्याः शूद्रयोनयः ॥ एकराट् स महापद्म एकच्छत्रो भविष्यति ॥ ४० ॥ अष्टाशीति तु वर्षाणि पृथिवीं पालयिष्यति ॥ सर्वक्षत्रं समुद्धृत्य भावि
 नोऽर्थस्य वै बलात् ॥ ४१ ॥ तत्पश्चात्सुता ह्यष्टौ समा द्वादश तं नृपाः ॥ महापद्मस्य पर्याये भविष्यन्ति नृपाः क्रमात् ॥ ४२ ॥ उद्धरिष्यति तान्सर्वा
 न्कौटिल्यो वै द्विजर्षभः ॥ भुक्त्वा मही वर्षशतं नरोदः स भविष्यति ॥ ४३ ॥ चंद्रगुप्तं नृपं राज्ये कौटिल्यः स्थापयिष्यति ॥ चतुर्विंशत्समा राजा चंद्रगु
 प्तो भविष्यति ॥ ४४ ॥ भविता भद्रसारस्तु पञ्चविंशत्समा नृपः ॥ षट्त्रिंशत्सु समा राजा अशोकानां च तृप्तिदः ॥ ४५ ॥ तस्य पुत्रः कुशलस्तु वर्षाण्यष्टौ
 भविष्यति ॥ कुशलमनुरष्टौ च भोक्ता वै बंधुपालितः ॥ ४६ ॥ बन्धुपालितदायादो भविता चंद्रपालितः ॥ भविता सम वर्षाणि देवधर्मा नरा
 विपः ॥ ४७ ॥ राजा शतधनुश्चापि तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ बृहद्रथश्च वर्षाणि सप्त वै भविता नृपः ॥ ४८ ॥ इत्येते नव मौर्या वै भोक्ष्यन्ति च वंशं वंशम् ॥

त्र. पु.
॥१८६॥

नृपस्यैव प्रणेतव्यं शृंगो गमिष्यति ॥४९॥ पुष्पमित्रस्तु सन्मर्षद्वयं तु बुद्धयश्च ॥ कारिष्यति वै गज्यं समा यद्रसं चैव नु ॥ ५० ॥
 भविष्यति नृपस्यैव भविष्यति समा नृपः ॥ भविता चापि सुखेन सव वर्षाणि वै ततः ॥ ५१ ॥ वसुमित्रस्ततो भाव्यो दशवर्षाणि पारिष्य ॥
 ततो भद्रः सन्मर्षेन भविष्यति नृपश्च वै ॥ ५२ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ५३ ॥ वसुमित्रस्ततो भाव्यो दशवर्षाणि पारिष्य ॥
 सत वै वज्रमित्रस्तु समा गजा ततः पुनः ॥ द्वाविंशद्विंश वापि समा भागवतो नृपः ॥ ५४ ॥ भविष्यति सुखेन सव वर्षाणि वै ततः ॥ ५५ ॥
 शृंगगजानो भोक्ष्यंतीमां वसुमित्रस्तु ॥ ५६ ॥ शतं पुनः दश द्वे च ततः कर्णं गमिष्यति ॥ समा यद्रसं चैव नु ॥ ५७ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ५८ ॥
 भूयै ततो दत्वा शृंगेषु भागवतो नृपः ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ५९ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६० ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६१ ॥
 द्वादश सप्तस्तमः सप्तमस्तु ॥ ६२ ॥ सुभर्मा तन्नुतश्चापि भविष्यति नृपः ॥ ६३ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६४ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६५ ॥
 ति प्रथिवो पुनः प्रान्तगतिं धत्ते ॥ ६६ ॥ सुभर्मा तन्नुतश्चापि भविष्यति नृपः ॥ ६७ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६८ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ६९ ॥
 गजा मिथुको भविता नृपश्च वै ॥ ७० ॥ शृंगो भ्राताऽस्य शृंगेण सोऽपि नृपः ॥ ७१ ॥ शृंगो भ्राताऽस्य शृंगेण सोऽपि नृपः ॥ ७२ ॥ शृंगो भ्राताऽस्य शृंगेण सोऽपि नृपः ॥ ७३ ॥
 पंचाशत्तु समा यद्रसं चैव नु ॥ ७४ ॥ शतं पुनः दश द्वे च ततः कर्णं गमिष्यति ॥ समा यद्रसं चैव नु ॥ ७५ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ७६ ॥
 एकर्णं तु वर्षाणां पंचविंशतिम् ॥ ७७ ॥ ततः संवत्सरे पुनः दश द्वे च ततः कर्णं गमिष्यति ॥ समा यद्रसं चैव नु ॥ ७८ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ७९ ॥
 रस्तु सन्मर्षेणैकविंशतिम् ॥ शतकर्णैर्वर्षमकं भविष्यति नृपश्च वै ॥ ८० ॥ अष्टविंशतिं वर्षाणि निवस्यति भविष्यति ॥ राजा च गौतमी
 पुनः एकविंशत्समा नृपः ॥ ८१ ॥ एकोनविंशतिं गजा यतः शृंगगजानो भोक्ष्यंतीमां वसुमित्रस्तु ॥ ८२ ॥ शृंगगजानो भोक्ष्यंतीमां वसुमित्रस्तु ॥ ८३ ॥
 कर्णी च तस्य पुनः सप्तमस्तु ॥ पुलोमारिः समा यद्रसं चैव नु ॥ ८४ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ८५ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ८६ ॥
 चत्वारि एकाशत्पटं यतः च ॥ ८७ ॥ अष्टाशो नृपस्यैव भविष्यति नृपः ॥ ८८ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ८९ ॥ भविष्यति समा यद्रसं चैव नु ॥ ९० ॥
 गदाभैतश्चापि ततऽप्य दश वै शतम् ॥ सप्तवर्षाणि भविष्यति नृपगमस्तु चतुर्दश ॥ ९१ ॥ ययोदश गुरुंदाश्च मौना द्योकादशौ तु ॥ अथा भोक्ष्यंति
 वसुधां शते द्वे च शतश्च वै ॥ ९२ ॥ सप्तवर्षाणि भविष्यति नृपगमस्तु चतुर्दश ॥ ९३ ॥ ययोदश गुरुंदाश्च मौना द्योकादशौ तु ॥ अथा भोक्ष्यंति
 १ सप्तमस्तु ॥

म. भा.
उपो. पा. ३
अ. ७४

॥१८६॥

च भोक्ष्याति वसुधां शकाः ॥ आशीती द्वे च वर्षाणि भोक्तारो यवना महाम् ॥ १७५ ॥ पंचवर्षशतानीह तु राणां मही स्मृता ॥ शतान्यर्द्धचतुर्थानि
 भवितारस्योदश ॥ १७६ ॥ गुरुंडा वृषलैः सार्द्धं भोक्ष्यन्ते म्लेच्छजातयः ॥ शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ते मौना एकादशेव तु ॥ १७७ ॥ तेषु च्छिन्नेषु
 कालेन ततः किलकिलो नृपः ॥ ततः किलकिलेभ्यश्च विध्यशक्तिर्भविष्यति ॥ १७८ ॥ समाः पण्णवार्ते चैव पृथिवी तु समेष्यति ॥ नृपान्वेदिशकां
 शाय भविष्यास्तु निबोधत ॥ १७९ ॥ शेषस्य नागराजस्य पुत्रः सुरपुरंजयः ॥ भोगी भविष्यते राजा नृपो नागकुलोद्भवः ॥ १८० ॥ सदाचंद्रस्तु
 चंद्रांशुर्द्वितीयो नखवांस्तथा ॥ धनधर्मा ततश्चापि चतुर्थो वंशजः स्मृतः ॥ १८१ ॥ भूतिनंदस्ततश्चापि वैदिशे तु भविष्यति ॥ तस्य भ्राता यवर्षास्तु
 नाम्ना नंदियशाः किल ॥ १८२ ॥ तस्यान्वये भविष्यन्ति राजानस्ते त्रयस्तु वै ॥ दौहित्रः शिशिको नाम पूरिकायां नृपोऽभवत् ॥ १८३ ॥ विध्यशक्ति
 रो भविष्यन्ति नराधिपाः ॥ १८४ ॥ विध्यकानां कुलानां ते नृपा वैवाहिकास्तयः ॥ सुप्रतीको गभीरश्च समा भोक्ष्यति त्रिंशतिम् ॥ १७६ ॥ शंकमानोऽ
 भवद्राजा महिषीणां महीपतिः ॥ पुष्पमित्रा भविष्यन्ति षट् स्त्रिमित्रास्तयोदश ॥ १८७ ॥ मेकलायां नृपाः सप्त भविष्यन्ति च सप्ततिः ॥ कोमलायां
 तु राजानो भविष्यन्ति महाबलाः ॥ १८८ ॥ मेघा इति समाख्याता बुद्धिमंतो नवैव तु ॥ नैषधाः पार्थिवाः सर्वे भविष्यन्त्यामनुक्षयात् ॥ १८९ ॥ नलवं
 कांश्चैव पुलिंदान्ब्राह्मणांस्तथा ॥ १९१ ॥ स्थापयिष्यन्ति राजानो नानादेशेषु ते जनान् ॥ विश्वस्फाणिर्महासत्त्वो युद्धे विष्णुसमप्रभः ॥ १९२ ॥
 विश्वस्फाणिर्नरपतिः क्रीबाकृतिरिवोच्यते ॥ उत्सादयित्वा क्षत्रं तु क्षत्रमन्यत्करिष्यति ॥ १९३ ॥ नव नागास्तु भोक्ष्यन्ति पुरीं चंपावतीं नृपाः ॥ मथुरां
 च पुरीं रम्यां नामा भोक्ष्यन्ति सप्त वै ॥ १९४ ॥ अनुगंगाप्रयागं च साकेतं मगधांस्तथा ॥ एताज्जनपदान्सर्वान्भोक्ष्यन्ते सप्तवंशजाः ॥ १९५ ॥ नैष
 धान्यदुकंश्चैव शैर्वातान् कालतोयकांश्च ॥ एताज्जनपदान्सर्वान्भोक्ष्यन्ते मणिधान्यजान् ॥ १९६ ॥ कोशलांश्चांध्रपौंड्रांश्च ताम्रालिमान्ससागगन् ॥
 चंपां चैव पुरीं रम्यां भोक्ष्यन्ते देवराजिताः ॥ १९७ ॥ कर्लिगां महिषाश्चैव महेंद्रनिलयाश्च ये ॥ एताज्जनपदान्सर्वान् पालयिष्यति वै गुहः ॥ १९८ ॥ स्त्री

श. पु.
॥१८७॥

राष्ट्रभोजकांश्चैव भोक्ष्यते कनकाह्वयः ॥ तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते महीक्षितः ॥ १९९ ॥ अल्पप्रसादा ह्यनृता महाक्रोधा ह्यधार्मिकाः ॥ भविष्यन्तीह यवना धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ २०० ॥ नैव मूर्धाभिषिक्तास्ते भविष्यन्ति नराधिपाः ॥ युगदोषदुराचारा भविष्यन्ति नृपास्तु ते ॥ २०१ ॥ भविष्यन्तीह पर्याये कालेन पृथिवीक्षितः ॥ विहीनास्तु भविष्यन्ति धर्मतः कामतोऽर्थतः ॥ २०२ ॥ तैर्विमिश्रा जनपदा म्लेच्छा चाराश्च सर्वशः ॥ विगयेयेष वर्तते नाशयिष्यन्ति वै प्रजाः ॥ २०३ ॥ लुब्धा अनृतवाचश्च भवितारस्तदा नृपाः ॥ तेषां वर्तते पर्याये ऋद्धीके युगे नदा ॥ २०४ ॥ लवाल्लव अश्रमना आग्रहपबलश्रुतैः ॥ तथा गतासु वै काष्ठं प्रजासु जगतीश्वराः ॥ २०५ ॥ राजानः संप्रणश्यन्ति काले न पवतास्तदा ॥ काल्कना व्याहताः सर्वे म्लेच्छा यास्यन्ति संक्षयम् ॥ २०६ ॥ अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं पाखंडाश्चैव सर्वशः ॥ प्रनष्टे नृपशब्दे च संध्या शिष्टे कलौ युगे ॥ २०७ ॥ किञ्चिच्छिष्टाः प्रजास्ता वै धर्मे नष्टे परिग्रहाः ॥ असाधना हतस्वाश्च व्याधिशोकनिर्पाडिताः ॥ २०८ ॥ अनावृष्टिहताश्चैव परस्परस्वयेन च ॥ २०९ ॥ अनाधाराः परिव्रस्ता वार्तामुत्सृज्य दुःखिताः ॥ त्यक्त्वा पुराणि ग्रामांश्च भविष्यन्ति वनौकसः ॥ २१० ॥ एवंपेपुषु नष्टेषु प्रजास्त्यक्त्वा गृहाणि तु ॥ नष्टे स्ते दुरापत्रा अष्टोदाः दुह्वनाः ॥ २११ ॥ वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः संकरं घोरमास्थिताः ॥ सग्नित्पर्वतसेविन्यो भविष्यन्ति प्रजास्तदा ॥ २१२ ॥ सारतः सागगनुपान्मेवते पर्वतानथ ॥ अंगान्कलिमान्वगांश्च काश्मीरान्काशिकोशलान् ॥ २१३ ॥ ऋषिकातागिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः ॥ कृत्स्नं हिमवतः पृष्ठं कूलं च लवणांभसः ॥ २१४ ॥ अरण्यमभिपत्स्यन्ते आर्या म्लच्छजनैः सह ॥ मृगैर्मनैर्विहयैश्च आपदैश्च भुभिस्तथा ॥ २१५ ॥ मधुशाकफलैर्मूलैर्वर्तयिष्यन्ति मानवाः ॥ चीरं पर्णं च विविधं वल्कलान्याजिनानि च ॥ २१६ ॥ स्वयं कृत्वा पिपास्यन्ति यथा मुनिजनस्तथा ॥ बीजाग्नानि तथा निम्नेर्ष्वहंतः काष्ठशंकुभिः ॥ २१७ ॥ अजैडकं खरोष्ट्रं च पालयिष्यन्ति यन्नतः ॥ नदीवत्स्यन्ति तोयार्थं नूनमाश्रित्य मानवाः ॥ २१८ ॥ पार्थिवा व्यवहारेण विवाधन्ते परस्परम् ॥ बहुमन्याः प्रजाहीनाः शौचाचारविवर्जिताः ॥ २१९ ॥ एवं भविष्यन्ति नरास्तदा धर्मव्यवस्थिताः ॥ हीनान्दीनास्तथा धर्मान्प्रजा समनुवत्स्यन्ति ॥ २२० ॥ आयुस्तदा त्रयोविंशति कश्चिदतिवर्तते ॥ दुर्बला विषयग्लाना जग्या संपरिप्लुताः ॥ २२१ ॥ पत्रमूलफलादाराश्च कृष्णाजिनांबराः ॥ वृत्त्यर्थमभिलिष्यन्तश्चरिष्यन्ति वसुंधरम् ॥ २२२ ॥

श. मा.
उपो. पा. ३
अ. ७४

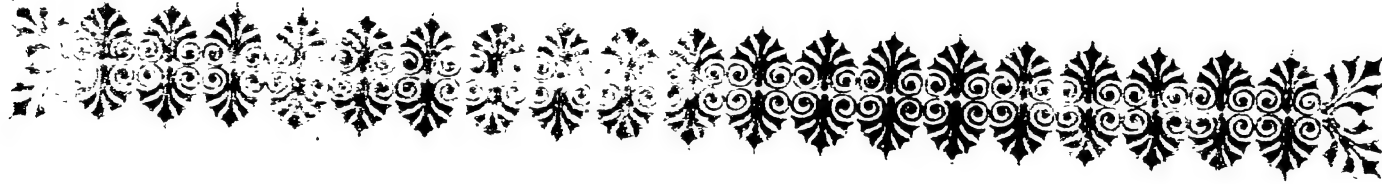
एतत्कालमनुप्राप्ताः प्रजाः कलियुगांतके ॥ क्षीण कलियुगे तस्मिन्निद्वये वर्षसहस्रक ॥ २२३ ॥ तिस्रस्तु भविष्यति मार्द्ध कलियुगेन तु ॥ स
 संख्यांशे तु निःशेषे कृतं वै प्रतिपन्स्यते ॥ २२४ ॥ यदा चंद्रश्च मृषश्च तथा तिस्रश्च हस्तौ ॥ एकमशौ भविष्यति तदा कलियुगं भवेत् ॥ २२५ ॥
 एष वंशक्रमः कृत्स्नः कीर्तितो वो यथाक्रमम् ॥ अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ २२६ ॥ प्रधानदामिनेकांतं जन्म यादत्परीक्षितः ॥
 एतद्वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पंचाशदुत्तरम् ॥ २२७ ॥ प्रमाणं वै तथा वक्तुं महापद्मोत्तरं च यत् ॥ अंतरं च शतान्यष्टौ पट्टविंशच्च समाः स्मृताः ॥ २२८ ॥
 एतत्कालांतरं भाव्यं अंध्रांताद्याः प्रकीर्तिताः ॥ भविष्येस्तत्र मंस्याताः पुण्यजैः श्रुतर्षिभिः ॥ २२९ ॥ सप्तर्षयस्तदा प्राजाः पित्र्यं पारीक्षिते
 शतम् ॥ सप्तविंशैः शतैर्भाव्या अंध्राणां तेऽन्वयाः पुनः ॥ २३० ॥ सप्तविंशतिपर्वते कुम्भे नक्षत्रमंडले ॥ सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पथपिण शतशतम् ॥
 ॥ २३१ ॥ सप्तर्षीणां युगं त्वेतद्विव्यया संस्यया स्मृतम् ॥ मासा दिव्याः स्मृताः पट्ट दिव्याश्चैव सप्त हि ॥ २३२ ॥ तेन्यः प्रवर्तते कालो दिव्यः सप्तर्षि
 भिस्तु तैः ॥ सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वौ दृश्येते उत्तरादिभिः ॥ २३३ ॥ तयोर्मध्ये च नक्षत्रं दृश्यते यत्समं दिवि ॥ तेन सप्तर्षयो युक्ता ज्ञेया व्याप्ति शतं मयाः
 ॥ २३४ ॥ नक्षत्राणामृषीणां च योगस्यैतद्विदर्शनम् ॥ सप्तर्षयो ह्यथायुक्ताः काले पारीक्षिते शतम् ॥ २३५ ॥ अंध्रांशे सचतुर्विंशे भविष्यन्ति जनं
 समाः ॥ इमास्तदा तु प्रकृताव्यापिन्स्यन्ते प्रजाभूषणम् ॥ २३६ ॥ अनृतोपहताः सर्वा धर्मेतः कामतोऽर्थनः ॥ श्रौतस्मान्ने प्रणिथिले धर्मे वर्णाश्रमे तदा ॥
 ॥ २३७ ॥ संकरं दुर्वलात्मानः प्रतियास्यन्ति मोहिताः ॥ संसृताश्च भविष्यन्ति शूराः मार्द्ध द्विजार्जवः ॥ २३८ ॥ आह्वणाः शूद्रयष्टाः शूद्रा वै
 मंत्रयोनयः ॥ उपस्थास्यन्ति तान्विप्रास्तदा दीर्घस्यलिप्सवः ॥ २३९ ॥ लवाल्लवे प्रश्रुताः प्राजा सर्वा क्रमेण ॥ अथभव गमिष्यन्ति क्षीणशेषा
 युगक्षये ॥ २४० ॥ यस्मिन्कृष्णे दिवं यातन्तस्मिन्नेव तदा विरा ॥ प्रणिपन्नः कालियुगान्तस्य सार्यां निवाधतः पंचाशत् मन्त्राणां गानादीह त्रीणि
 मानुषमन्त्रयया ॥ षष्टिं चैव सहस्राणि वर्णाणां नृत्यते कीर्तिः ॥ २४१ ॥ दिव्यं यपसस्तत्र तु तत्संयुति हि कीर्तितः ॥ तत्रापि च तदं तस्मिन्कृतं
 वै प्रतिपत्स्यते ॥ २४२ ॥ गेलश्चैव कुवंशश्च एव मेघैः प्रकल्पितः ॥ इक्ष्वाकुस्तु स्मृतं क्षत्रं सुमित्रांतं विष्णुना ॥ २४३ ॥ गेलं क्षत्रं क्षेम
 कर्तं सोमवंशविदो विदुः ॥ एते विवस्वतः पुत्राः कीर्तिताः कीर्तिवद्धनाः ॥ २४४ ॥ अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ॥ सप्तर्षयाः शत्रियः

वैश्याः शूद्राश्चैवात्र ये स्मृताः ॥ २४६ ॥ युगेयुगे महात्मानः समतीताः सहस्रशः ॥ बहुत्वान्नामधेयानां परिसंख्या कुलेकुले ॥ २४७ ॥
पुनरुक्तिबहुत्वाच्च न मया परिकीर्तिता ॥ वैवस्वतंतरे ह्यस्मिन् निमिवंशः समाप्यते ॥ २४८ ॥ एतस्यां तु युगाख्यायां यतः क्षत्रं
प्रपत्न्यते ॥ तथा हि कथयिष्यामि गदतो मे निबोधत ॥ २४९ ॥ देवापिः पौरवो राजा ऐक्ष्वाकुश्चैव यो मरुः ॥ महायोगबलोपेतौ कलापयाम
मास्थितौ ॥ २५० ॥ एतौ क्षत्रप्रणेतासौ चतुर्विंशे चतुर्युगे ॥ सुवर्चा नाम पुत्रस्तु इक्ष्वाकोस्तु भविष्यति ॥ २५१ ॥ नवविंशे युगे सोऽथ वंशस्या
दिर्भविष्यति ॥ देवापेश्च सपौलस्तु ऐलादिर्भविता नृपः ॥ २५२ ॥ क्षत्रप्रवर्तकौ ह्येतौ भविष्येते चतुर्युगे ॥ एवं सर्वत्र विज्ञेयं संतानार्थं तु
लक्षणम् ॥ २५३ ॥ क्षीणे कलियुगे तस्मिन्भविष्ये त कृते युगे ॥ सप्तर्षिभिस्तु तैः सार्द्धमाद्ये त्रेतायुगे पुनः ॥ २५४ ॥ गोत्राणां क्षत्रियाणां
च भविष्येते प्रवर्तकौ ॥ द्वापरांशेन तिष्ठन्ति क्षत्रिया ऋषिभिः सह ॥ २५५ ॥ भविष्ये तु ततः सर्ग काले कृतयुगे पुनः ॥ बीजार्थं ते भविष्यन्ति
ब्रह्मक्षत्रस्य वै पुनः ॥ २५६ ॥ एवमेव तु सर्वेषु तिष्ठन्तीहामुषु वै ॥ सप्तर्षयो नृपैः सार्द्धं संतानार्थं युगेयुगे ॥ २५७ ॥ क्षत्रस्यैव समुच्छेदसंबन्धो
वै द्विजैः स्मृतः ॥ मन्वंतराणां समानां संतानश्च श्रुतश्च ते ॥ २५८ ॥ परस्पराद्युगानां च ब्रह्मक्षत्रस्य चोद्भवः ॥ यथा प्रवृत्तिस्तेषां वै प्रवृत्तानां
तथा क्षयः ॥ २५९ ॥ सप्तर्षयो विदुस्तेषां दीर्घायुद्वाद्भवाभवा ॥ एतेन क्रमयोगेन ऐलेक्ष्वाकृन्वया द्विजाः ॥ २६० ॥ उत्पद्यमानास्त्रेतायां
क्षीयमाणाः कलौ पुनः ॥ अनुयांति युगाख्यां तु यावन्मन्वंतरक्षयः ॥ २६१ ॥ जामदग्न्येन गमेण क्षत्रे निरवशेषिते ॥ कृतेयं संकुला सर्वा क्षत्रि
यैर्वसुधाधिपैः ॥ २६२ ॥ द्विवंशकारणश्चैव कीर्तयिष्ये निबोधत ॥ ऐलस्यैक्ष्वाकुनंदस्य प्रकृतिः परिवर्तते ॥ २६३ ॥ राजानः श्रेणिबद्धास्तु
तथान्ये क्षत्रिया नृपाः ॥ ऐलवंशस्य ये ख्यातास्तथैवैक्ष्वाकवो नृपाः ॥ २६४ ॥ तेषामेकशतं पूर्णं कुलानामभिपेकितम् ॥ तावदेव तु भोजानां विस्तरौ
द्विगुणः स्मृतः ॥ २६५ ॥ मज्जेते व्यंशकं क्षत्रं चतुर्थात्तद्वयं दिशम् ॥ तेष्वतीताः समाना ये ह्यवतस्तान्निबोधत ॥ २६६ ॥ शतं वै प्रतिविध्यानां
शतं नग्नाः सहैदृयाः ॥ धृतराष्ट्राश्चैकशतं अर्शातेर्जनमेजयाः ॥ २६७ ॥ शतं च ब्रह्मदत्तानां शारिणां वीर्णिनां शतम् ॥ ततः शतं तु पौलानां
श्वेतकाभ्यकुन्दादयः ॥ २६८ ॥ ततोऽपरे सहस्रं वै येऽतीताः शशबिंदवः ॥ ईजिरे चाश्वमेवैस्ते सर्वे नियुतदक्षिणैः ॥ २६९ ॥ एवं राजर्षयाऽर्जिताः

शतशोऽथ सहस्रशः ॥ मनोवैवस्वतस्यास्मिन्वर्त्तमानैस्तेन तु ये ॥ २७० ॥ तेषां निबोधनात्पन्ना लोके संततदः नृताः ॥ न शक्यो विस्तरस्तासां
 संततीनां परम्परम् ॥ २७१ ॥ तन्पूर्वापरयोगेन वदतुं वर्षशतैरपि ॥ अष्टाविंशद्युगाभ्यास्तु गता वैवस्वतैरे ॥ २७२ ॥ एतै राजर्षिभिः सार्द्धं शिष्टा
 याम्ना विनाधत्त ॥ चत्वारिंशद्वयश्चैव भविष्याः सह राजभिः ॥ २७३ ॥ युगाख्यानावशिष्टास्तु ततो वैवस्वतक्षयः ॥ एतद्वः कथितं सर्वं समा
 सव्यासयोगतः ॥ २७४ ॥ पुनरुक्तिवदुक्त्या न शक्यं तु युगैः सह ॥ एते यवतपुत्राणां पञ्च यथा विशां द्विताः ॥ २७५ ॥ कीर्तिताश्च व्यती
 ता ये ये लोकान्धारयन्त्युत ॥ लभते च वगन्पञ्च दुर्लभानिह लौकिकान् ॥ २७६ ॥ आयुः कालं धनं पुत्रान्मर्गं चानन्यमश्नुते ॥ धारणाच्छ्र
 वणाच्चैव पञ्चवैश्वस्य वीर्यतः ॥ २७७ ॥ इत्येव वो मया पादस्तृतीयः कथितः द्विजा ॥ विमन्त्रेणानुपूर्व्या च किं भूयो वर्णयाम्यहम् ॥
 ॥ २७८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडे महापुण्ड्रके वायुप्रणि प्रथमपादे तृतीय उपोद्घातपादे वशाजवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

ममामश्रायं तृतीयः पादः ।

ब. पु.
॥१८९॥

॥ अथोत्तरभागप्रारम्भः ॥ श्रुत्वा पादं तृतीयं तु क्रांतं सूतेन धीमता ॥ ततश्चतुर्थं प्रपञ्चुः पादं वै ऋषिसत्तमा ॥ १ ॥
पादः क्रांतस्तृतीयोऽयमनुषंगेण नस्त्वया ॥ चतुर्थं विस्तरात्पादं संहारं परिकीर्तय ॥ २ ॥ मन्वंतराणि सर्वाणि पुराण्येवापरैः सह ॥ समर्पय
मयैतेषां सांप्रतस्यांतरे मनोः ॥ ३ ॥ विस्तरावयवं चैव निसर्गस्य महात्मनः ॥ विस्तेरणानुपूर्व्या च सर्वमेव ब्रवीहि न ॥ ४ ॥
भवतां कथयिष्यामि सर्वमेतद्यथातथम् ॥ पादं त्विमं संहारं चतुर्थं मुनिसत्तमाः ॥ ५ ॥ मनोर्वैवस्वतस्येमं सांप्रतस्य महात्मनः ॥ विस्ते
रणानुपूर्व्या च निमर्गं धृणुत द्विजा ॥ ६ ॥ मन्वंतराणां संक्षेपं भविष्यः सह सप्तभिः ॥ प्रलयं चैव लोकानां ब्रुवतो मे निबोधत ॥ ७ ॥
न्युक्तानि वै सम्यक्समस्तसु वै प्रजाः ॥ मन्वंतराणि संक्षेपाच्छृणुतानागतानि मे ॥ ८ ॥ सावर्णस्य प्रवक्ष्यामि मनोर्वैवस्वतस्य ह ॥ न
प्यस्य भविष्ये तु समासात्तावद्वचत ॥ ९ ॥ अनागताश्च सप्तैव स्मृतास्त्विह महर्षयः ॥ कौशिको गालवश्चैव जामदग्न्यश्च भार्गवः ॥ १० ॥
द्वेपायनो वाशिष्ठश्च कृपः शारद्वतस्तथा ॥ आत्रेया दाममश्विश्च ऋष्यशृङ्गस्तु काश्यपः ॥ ११ ॥ भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महायशाः ॥
एते सप्त महात्मानो भविष्याः परमपयः ॥ सुतपाश्चाभिस्तामाश्च सुखाश्चैव गणास्त्रयः ॥ १२ ॥ तेषां गणस्तु देवानामेकैको विंशकः स्मृतः ॥ नाम
स्तु प्रवक्ष्यामि निबोधध्वं समाहृताः ॥ १३ ॥ ऋतुस्तपश्च शुक्रश्च कृतिर्नोमिः प्रभाकरः ॥ प्रभामो मामकृद्धर्मस्तेजोरश्मिः क्रतुर्विराट् ॥ १४ ॥
अविष्मान् द्यौतनो भानुयशःकीर्त्तिर्बुधो धृतिः ॥ १५ ॥ विंशतिः सुतपा द्यौते नामभिः परिकीर्त्तिताः ॥ प्रभुर्विभुर्विभासश्च जेता हंतारिहा ऋतुः ॥
॥ १६ ॥ सुमतिः प्रमतिर्दीप्तिः सुमाख्यातो महो महान् ॥ देही मुनिर्निः पांष्टा सप्तः सत्यश्च विश्रुतः ॥ १७ ॥ इत्येते द्यौमिताभास्तु विंशतिः परिकीर्त्तिताः ॥
दामो दानो ऋतः सोमो वित्तं वैद्यो यमो निधिः ॥ १८ ॥ होमो हव्ये दानं दानं देयं दाता तपः नामः ॥ ब्रुवं स्थानं विधानं च नियमश्चेति विंशतिः ॥ १९ ॥
सुत्वा द्यौते समाख्याताः सावर्ण्ये प्रथमेतरे ॥ मागीचस्यैव ते पुत्राः कन्यपस्य महात्मनः ॥ २० ॥ सांप्रतस्य भविष्यति षष्टिर्देवास्तदंतरे ॥ सावर्णस्य मनाः
पुत्रा भविष्यन्ति नवैव तु ॥ २१ ॥ विरजाश्चार्करीशश्च निर्मोकाद्यास्तथा परः ॥ नव चन्येषु वक्ष्यामि सावर्णेष्वंतरेषु वै ॥ २२ ॥ सावर्णमनवश्चान्ये
भविष्या ब्रह्मणः सुताः ॥ मेरुसावर्णितस्ते वै चत्वारो दिव्यदृष्टयः ॥ २३ ॥ दक्षस्य ते हि दौहित्राः क्रियायाः दुहितुः सुताः ॥ महता तपसा युक्ता
मेरुपृष्ठे महोजसः ॥ २४ ॥ ब्रह्मादिभिस्ते जनिता दक्षेणैव च धीमता ॥ महलोकं गता वृत्ता भविष्या मेरुमात्रिताः ॥ २५ ॥ महानुभावस्ते पूर्व जज्ञिरे
चाशुषेतरे ॥ जज्ञिरे मनवस्ते हि भविष्यानागतान्तरं ॥ २६ ॥ प्राचेतसस्य दक्षस्य दौहित्रा मनवस्तु ये ॥ सावर्णा नामतः पंच चत्वारः

उ भा.
अप पा. १२

५२

॥१८९॥

पुनर्विजाः ॥ २७ ॥ सङ्गोद्भूतं मादयिन्को वैवस्वतस्तथा ॥ पुनर्विजाः सङ्गोद्भूतं मादयिन्को वैवस्वतस्तथा ॥ २८ ॥ वैवस्वतेऽनेन प्राप्ता सुनुत्पतिस्तथा
गुहा ॥ चतुर्देशैः मनसः कीर्तितः कीर्त्यमानः परमा विदमना पुत्राणि च सर्वे न प्रभाविष्णवः ॥ प्रजानां पतरः सर्वे भूतानां पतरः स्थिताः ॥
निग्रहं धृष्टीया सका नश्वरीया मरुता ॥ एष कुम्बकले व परिपाल्या नेश्वरः ॥ ३३ ॥ प्रजाभिस्तपना चेव विन्नरस्तेषु वक्ष्यते ॥ चतुर्देशैः विज्ञेया
नगाः स्वार्थमुदाहृतः ॥ ३२ ॥ मन्वंतोऽप्यकार्ष्ण ऋषिरेव तद्धन्मकृतः ॥ विनिवृत्ताधिकारास्ते महर्लोकं समाश्रिताः ॥ ३३ ॥ समतीतास्तु ये वेदा
मथा यद न तथाऽपर ॥ पूर्वेषु नापितश्चाय शान्तिं वैवस्वतः प्रभुः ॥ ३४ ॥ यः शिष्टास्तान्प्रवक्ष्यामि सह देवर्षिदानवैः ॥ सह प्रजा निसर्गेण सर्वास्तेऽ
नागतान्द्रिजः ॥ ३५ ॥ वैवस्वतान्निरोगेण तेषां लेयन्तु विस्तरः ॥ अनुना नातिरिक्तास्ते यस्मात्सर्वे विवस्वतः ॥ ३६ ॥ पुनरुक्तबहुत्वान्तु न वक्ष्ये
तेषु विस्तरम् ॥ मन्वंतरेषु भाव्येषु भूतेष्वपि तथैव च ॥ ३७ ॥ कुलेकुले निसर्गास्तु तन्माज्ज्ञेया विभागशः ॥ तेषामेव हि सिद्धचर्यं विस्तरेण क
मेण च ॥ ३८ ॥ इवस्य कन्या यमित्रा सुव्रता नाम विख्याता ॥ सर्वकन्यावर्णिषा तु ज्येष्ठा या वीर्णिषा सुता ॥ ३९ ॥ गृहीत्वा तां पिता कन्यां जगाम ब्र
ह्मणोऽतिकं ॥ वैराजस्थमुपासीत यमेत्र न भवेत् ॥ ४० ॥ भवधर्ममपीपस्थं दक्षं ब्रह्माभ्यासायत ॥ दक्ष कन्या तवेयं वै जनयिष्यति सुव्रता
॥ ४१ ॥ चतुरो वै मन्तृपुत्राश्चातुर्वर्ण्यकगच्छुर्भावाः ॥ ब्रह्मणे वचनं श्रुत्वा दक्षो यमो भवन्तदा ॥ ४२ ॥ तां कन्यां मनसा जग्मुस्त्रयस्ते ब्रह्मणा
सह ॥ सत्याभिधायिनां तेषां मद्यः कन्या व्यजायत ॥ ४३ ॥ महाबाहोऽनन्तरां चतारो व कुमारकाव ॥ संनिद्धाः कार्यकरणे पञ्चाले श्रिया
न्विताः ॥ ४४ ॥ उपभोगासमर्थैश्च मद्योजातैः शर्गिकैः ॥ मे दक्षो तान्स्वयंभुजात्प्रह्वयत्तानि मन्त्रा ॥ ४५ ॥ सर्वथा वै आकृष्य प्रभु पुत्रां ममेत्यु
त ॥ अभिव्यायान्मनोत्पन्नानुचुवे ते पश्यन्म ॥ ४६ ॥ यो यस्य वपुषा दुन्यो भजतां न तु र शुभम् ॥ यस्याऽप्यस्यश्चापि रूपे वीर्यं न नाशन ॥ ४७ ॥
तं गृह्णातु स भद्रं वो वर्णतो यस्य यः ममः ॥ ध्रुवं हृषं पितुः पुत्रं सोऽनुभवति स्वदेवा ॥ ४८ ॥ तन्मादात्मस्य गुणः पितुर्मनुष्यं वीर्यतः ॥
एवं ते समयं कृत्वा सर्वेषां जगद्दुः सुतान् ॥ ४९ ॥ चाक्षुषन्यांतरंऽतीति प्राप वैवस्वतस्तथा ॥ ५० ॥ प्रजापतेः पुत्रो मैत्र्यो नाशास्वसन् ॥ ५१ ॥
भूत्यामुत्पादितो यस्तु मौन्यो नाम कवेः सुतः ॥ वैवस्वतरे जातो द्वौ पुत्रौ तु विदमन्तः ॥ ५२ ॥ वैवस्वतोऽप्युतः ॥ ५३ ॥ अतः प्रजापतेः पुत्रो मैत्र्यो नाशास्वसन् ॥ ५४ ॥
सङ्गासुतो विद्वान्मनुर्वैवस्वतः प्रभुः ॥ ५५ ॥ सवर्णायाः सुतश्चान्यः स्मृतो वैवस्वतो मनुः ॥ यावन्मनसो न तु यः कथं न महाविजाः ॥ ५६ ॥ यथासा
संभृतात्मानः स्वेषु मन्वंतरेषु वै ॥ भविष्येषु भविष्यन्ति यदेकार्यार्थमाचक्षाः ॥ ५७ ॥ यथैव तस्मात्कर्णोऽप्युत्पन्नो वै मनोः ॥ परामर्गोचिर्भावा

परमाविजाः ॥ २७ ॥ संज्ञासुतो मातृपितृभ्यां विवस्वतः प्रभुः ॥ २८ ॥ विवस्वतेऽप्युपानुपमिस्तथो
 ग्या ॥ चतुर्दशैत मन्त्राः कर्मिणः कीर्तिवदन्तः ॥ २९ ॥ वेदं मन्त्रां पुनश्च सर्वे न प्रभविष्यन् ॥ प्रजातां पतयन्त्ये प्रजातां पतयन्त्ये म्रियन्ताः ॥ ३० ॥
 तस्मिन् अधिष्ठी मया नवहोरा मन्त्रना ॥ पूर्णं कृतवदन्तं यतोपात्त्या तन्मर्थः ॥ ३१ ॥ प्रजाभिस्तपना चैव विस्तरस्तेषु वक्ष्यते ॥ चतुर्दशैत विज्ञेया
 नमोः स्वायम्भुवदयः ॥ ३२ ॥ मन्त्राणां यिक्तां यन्तेऽत्र न ह्यन्मकृता ॥ विनिवृत्ताधिकारास्ते महर्लोकं समाश्रिताः ॥ ३३ ॥ समतीतास्तु वे वेदा
 मथा पठन्त तथाऽपि ॥ पूर्वेषु साधनैश्च शास्त्रिणैश्चैव प्रभुः ॥ ३४ ॥ य शिष्टास्तान्प्रवक्ष्यामि सह देवर्षिजनैः ॥ सह प्रजा निसर्गेण सर्वास्तेऽ
 नागतान्निदजः ॥ ३५ ॥ वैवस्वतनिर्गमे मन्त्रेषां ज्ञेयन्तु विस्तरः ॥ अनुना तातिरिक्तास्ते यस्मात्सर्वे विवस्वतः ॥ ३६ ॥ पुनरुक्तबहुत्वात्तु न वक्ष्ये
 तेषु विस्तरम् ॥ यन्त्रंतेषु भाव्येषु भवेत्पि तथैव च ॥ ३७ ॥ कुलेकुले निमगास्तु तस्माज्ज्ञेया विभागराः ॥ तेषामेव हि सिद्धयर्थे विस्तरेण क
 मेण च ॥ ३८ ॥ इक्षस्य कन्या शनिष्ठा सुव्रता नाम विद्यता ॥ सर्वकन्यावर्णिषा तु ज्येष्ठा या वीर्णिषासुता ॥ ३९ ॥ गृह्णीत्वा तां पिता कन्यां जगाम ब्र
 ह्मणोऽतिकं ॥ वैराजस्थमुपासीत धर्मज्ञ च भवेत्तु च ॥ ४० ॥ भव्यममरीचिपथं दक्षं ब्रह्माऽभ्यधापत् ॥ दक्ष कन्या तवेयं वै जनयिष्यति सुव्रता
 ॥ ४१ ॥ चतुरो वै मनूनुव्रांश्चातुर्वर्ण्यकगञ्जुभान् ॥ ब्रह्मणे वानं श्रुत्वा दक्षो यमो भव्यतदा ॥ ४२ ॥ तां कन्यां मनसा जग्मुस्त्रयस्ते ब्रह्मणा
 सह ॥ सत्याभिधायिनां तेषां मद्यः कन्या व्यजायत ॥ ४३ ॥ भद्राणां तस्मैषां चतुरो व कुमानकात् ॥ तसिद्धाः कार्यक्षणे पञ्चतास्ते श्रिया
 न्विताः ॥ ४४ ॥ उपभोगासमर्थे च मद्योजातः शरीरकैः ॥ मे दक्षो वाग्वयं सुतः प्रह्वयत्तु तसि जगत् ॥ ४५ ॥ सर्वव्या वै दक्षकृपेण मम पुत्रो ममेत्यु
 त ॥ अभिव्यायात्मनोत्पन्नानुचुवे ते परमणम् ॥ ४६ ॥ यो यत्न्य वपुषा तुल्यो भवत्यो न तु व पृथक् ॥ यस्मा यः सदाऽपि रूपे वीर्ये च नान्यतः ॥ ४७ ॥
 तं गृह्णातु स भद्रं वो वर्णनो यस्य यः यमः ॥ ध्रुवं रूपं विहः पुत्रः सानुभूयति सर्वदा ॥ ४८ ॥ तस्मादानुसमः पुत्रः पितृर्मातृव्य वीर्यतः ॥
 एवं ते समयं कृत्वा सर्वेषां जगद्दुः सुतान् ॥ ४९ ॥ चाक्षुषन्यांतरेऽर्नति फलं वेदन्तकन्य ह ॥ सदा प्रजापतेः पुत्रो मेच्यो नाशायकस्तुतः ॥ ५० ॥
 भृत्यामुत्पादितो यस्तु भौत्यो नाम कवेः सुतः ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५१ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५२ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५३ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५४ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५५ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५६ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५७ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५८ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ५९ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६० ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६१ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६२ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६३ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६४ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६५ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६६ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६७ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६८ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ६९ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७० ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७१ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७२ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७३ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७४ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७५ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७६ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७७ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७८ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ७९ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८० ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८१ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८२ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८३ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८४ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८५ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८६ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८७ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८८ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ८९ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९० ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९१ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९२ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९३ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९४ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९५ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९६ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९७ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९८ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ ९९ ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥ १०० ॥ वैवस्वतरे जातो ह्ये स तु विवस्वतः ॥

सुधर्माणश्च ते त्रयः ॥ संभूताश्च महात्मानः सर्वे वैवस्वतेतरे ॥ ५५ ॥ दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ॥ भविष्यन्ति भविष्यास्तु एकैको
द्वादशो गणः ॥ ५६ ॥ ऐश्वर्यश्च ग्रहो राहुर्वाकुर्वशस्तथैव च ॥ पाग द्वादश विज्ञेया उत्तरास्तु निबोधत ॥ ५७ ॥ वाजिपो वाजिजिह्वैव प्रभूतिश्च ककु
बथ ॥ दधिकावा विपक्वश्च प्रणीतो विजयो मधुः ॥ ५८ ॥ उत्थ्योत्तमकौ द्वौ तु द्वादशैते मरीचयः ॥ सुधर्माणस्तु वक्ष्यामि नामतस्तान्निबोधत ॥ ५९ ॥
वर्णस्तथाथर्गविश्च भुरण्यो व्रजनोऽमितः ॥ अमितो द्रवकेतुश्च जम्भोऽथाजस्तु शक्रकः ॥ ६० ॥ सुनेमिर्द्युतयश्चैव सुधर्माणः प्रकीर्तिताः ॥ तेषा
मिद्रस्तदा भाव्यो ह्यद्रुतो नाम नास्तु ॥ ६१ ॥ स्कंदोऽसौ पार्वतीयो वै कार्तिकेयस्तु पावकिः ॥ मेघातिथिश्च पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ॥ ६२ ॥
ज्योतिष्मान्भार्गवाश्चैव द्युतिमानंगिरास्तथा ॥ वसिनश्चैव वासिष्ठ आत्रयो हव्यवाहनः ॥ ६३ ॥ सुतपाः पौलहश्चैव सप्तैते रोहितेतरे ॥ धृतिके
तुर्दीप्तिकेतुः शापहस्तनिगमयाः ॥ ६४ ॥ पृथुश्चास्तथाऽनीको भूरिद्युमो बृहद्यशः ॥ प्रथमस्य तु सावर्णेनैव पुत्राः प्रकीर्तिताः ॥ ६५ ॥ दशमे
त्वथ पर्याये धर्मपुत्रस्य वै मनोः ॥ द्वितीयस्य तु सावर्णेर्भाव्यस्यैवांतरे मनोः ॥ ६६ ॥ सुधामानो विरुद्धाश्च द्वावेव तु गणौ स्मृतौ ॥ दीप्तिमन्तश्च
ते सर्वे शतसंख्याश्च ते समाः ॥ ६७ ॥ प्राणानां यच्छतं प्रोक्तं ऋषिभिः पुरुषेति वै ॥ देवास्ते वै भविष्यन्ति धर्मपुत्रस्य वै मनोः ॥ ६८ ॥ तेषामिद्रस्तथा
विद्वान्भविष्यः शांतिरुच्यते ॥ हविष्मान्पौलहः श्रीमान्सुकीर्तिश्चाथ भार्गवः ॥ ६९ ॥ आपोमूर्तिस्तथात्रेयो वसिष्ठश्चापवः स्मृतः ॥ पौलस्त्योऽ
प्रतिमश्चापि नाभागश्चैव काश्यपः ॥ ७० ॥ अभिमन्युश्चांगिरसः सप्तैते परमर्षयः ॥ सुक्षेत्रश्चोत्तमौजाश्च भूरिसेनश्च वीर्यवान् ॥ ७१ ॥ शतानीको
निगमित्रो वृषसेनो जयद्रथः ॥ भूरिद्युमः सुवर्चाश्च दशैते मानवाः स्मृताः ॥ ७२ ॥ एकादशे तु पर्याये सावर्णे वै तृतीयके ॥ निर्वाणस्तयो देवाः काम
गा वै मनोजवाः ॥ ७३ ॥ गणास्त्वेते त्रयः ख्याता देवतानां महात्मनाम् ॥ एकैकस्त्रिंशतस्तेषां गणस्तु त्रिदिवौकसाम् ॥ ७४ ॥ मासस्याहानि त्रिंशत्
यानि वै ऋषयो विदुः ॥ निर्वाणस्तयो देवा रात्रयस्तु विहंगमाः ॥ ७५ ॥ गणस्तृतीयो यः प्रोक्तो देवतानां भविष्यति ॥ मनोजवा मुहूर्तास्तु इति देवाः
प्रकीर्तिताः ॥ ७६ ॥ एते हि ब्रह्मणः पुत्रा भविष्या मानवाः स्मृताः ॥ तेषामिद्रो वृषा नाम भविष्यः सुरराट् ततः ॥ ७७ ॥ तेषां सप्तऋषीश्चापि कर्त्त्य
मानान्निबोधत ॥ हविष्मान्काश्यपश्चापि वपुष्माश्चैव भार्गवः ॥ ७८ ॥ आरुणिश्च तथात्रेयो वसिष्ठो नग एव च ॥ पुष्टिर्गंगिरसो ज्ञेयः पौलस्त्यो निश्च
ग्नस्तथा ॥ ७९ ॥ पौलहो द्युतितेजाश्च देवा द्योकादर्शेनरे ॥ सर्ववेगः सुधर्मा च देवानीकः पुण्ड्रहः ॥ ८० ॥ क्षेमधर्मा ग्रहेषुश्च आदर्शः पौंड्रको मरुः ॥ सा
वर्णस्य तु ते पुत्राः प्रजापत्यस्य वै नव ॥ ८१ ॥ चतुर्दशैव पर्याये धर्मपुत्रस्य वै मनोः ॥ चतुर्थो रुद्रमावर्णो देवांस्तस्यातरे शृणु ॥ ८२ ॥ पंचैव तु

गणाः प्रोक्ता देवतानामनागताः ॥ हरिता गोहिताश्चैव देवाः सुमनसस्तथा ॥ ८३ ॥ सुकर्माणः सुताश्च विद्वांश्चैव सहस्रदः ॥ पर्वतोऽनुचरश्चैव अपा-
 शुश्च मनोजवः ॥ ८४ ॥ ऊर्जा स्वाहा स्वधा तारा दर्शते हरिताः स्मृताः ॥ तपो ज्ञानी मृतिश्चैव वर्चा बंधुश्च यः स्मृतः ॥ ८५ ॥ रजश्चैव तु राजश्च
 स्वर्णपादस्तथैव च ॥ पुष्टिर्विधिश्च वै देवा दर्शते गोहिताः स्मृताः ॥ ८६ ॥ तृषिताद्यास्तु ये देवास्त्रयस्त्रिंशत्प्रकीर्तिताः ॥ ते वै सुमनसो वेद्यान्नि-
 बोधत सुकर्मणः ॥ ८७ ॥ सुपर्वा वृषभः पृष्टः कपियुग्राविपाश्चितः ॥ विक्रमश्च क्रमश्चैव विभक्तः कांत एव च ॥ ८८ ॥ एते देवाः सुकर्माणः सुतरांश्च
 निबोधत ॥ वर्षो दिव्यस्तथाजिष्ठो वर्चस्वी द्युतिमान्कावेः ॥ ८९ ॥ शुभो हविः कृतप्राग्भिर्यापृतो दशमस्तथा ॥ सुतारा नामतस्त्वेते देवा वै
 संप्रकीर्तिताः ॥ ९० ॥ तेषामिंद्रस्तु विज्ञेयो ऋतधामा महायशाः ॥ द्युतिर्विसिष्टपुत्रस्तु आत्रेयः सुतपास्तथा ॥ ९१ ॥ तपोमूर्तिस्त्वांगिरसस्तपस्वी
 काश्यपस्तथा ॥ तपोधनश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपोगतिः ॥ ९२ ॥ भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपोधृतिः ॥ एते सप्तर्षयः सिद्धा अंत्ये सावर्णिके तरे ॥
 त्रयोदशे तु पर्याये भाव्ये गैत्र्यंतरे पुनः ॥ ९३ ॥ त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवानां तु स्वयंभुवा ॥ ब्रह्मणो मानसाः पुत्रास्ते हि सर्वे महात्मनः ॥
 ९४ ॥ सुत्रामाणः सुधर्माणः सुकर्माणश्च ते त्रयः ॥ त्रिदशानां गणाः प्रोक्ता भविष्याः सोमपायिनाम् ॥ ९५ ॥ त्रयस्त्रिंशद्देवतायाः पृथगि-
 ज्यास्तु याज्ञिकैः ॥ आज्येन पृषदाज्येन ग्रहश्रेष्ठेन चैव ह ॥ ९६ ॥ ये वै देवास्त्रयस्त्रिंशत्पृथक्केन निबोधत ॥ सुत्रामाणः प्रयाज्यास्तु आज्याशा-
 स्तेषामिंद्रो भविष्यति ॥ पुलहात्मजपुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः ॥ ९७ ॥ अंगिरश्चैव धृतिमान् पौलस्त्योप्यव्ययस्तु सः ॥ पौलहस्तत्त्वदर्शी च
 भार्गवश्च निरुत्सुकः ॥ ९८ ॥ निष्प्रकप्यस्तथाऽत्रेयो निर्मोहः काश्यपस्तथा ॥ सुतपाश्चैव वामिष्ठः सप्तमे तु त्रयोदश ॥ ९९ ॥ चित्रमेनो विचि-
 त्त्याप्यंतरे मनोः ॥ १०० ॥ देवतानां गणाः पंच प्रोक्ता ये तु भविष्यति ॥ चाक्षुषाश्च पारिव्राश्च कनिष्ठा भ्राजितास्तथा ॥ १०१ ॥ वाचा ब्रह्माश्च इत्येते
 पंच देवगणाः स्मृताः ॥ निषादाद्याः स्वराः सप्त सप्त तान्विद्धि चाक्षुषान् ॥ १०२ ॥ बृहदाद्यानि सामान कनिष्ठान्सप्त तान्विदुः ॥ सप्त लोकाः पारिव्रा

प्र. ५.
॥१९१॥

स्ते भ्राजिताः सप्तसिधवः ॥ १०८ ॥ वाचावृद्धानृषीन्विद्धि मनोः स्वायंभुवस्य ये ॥ सर्वे मन्वंतरेन्द्राश्च विज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः ॥ १०९ ॥ तेजसा तप
सा बुद्ध्या बलश्रुतपरः क्रमैः ॥ त्रैलोक्ये यानि सत्त्वानि गतिमन्ति भुवाणि च ॥ ११० ॥ सर्वशः स्वर्गुणैस्तानि इंद्रास्तेऽग्निभवन्ति वै ॥ भूतापवादिनो ह्यष्टा
मध्यस्था भूतवादिनः ॥ १११ ॥ भूताभवादिनः शक्तास्त्रयो वेदाः प्रवादिनाम् ॥ अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मार्गधश्च यः ॥ ११२ ॥ भार्गवो ह्यग्नि
बाहूश्च शुचिराग्निरसस्तथा ॥ शुक्रश्चैव तु वासिष्ठः पौलहो मुक्त एव च ॥ ११३ ॥ आत्रेयः श्राजितः प्रोक्ता मनुपुत्रानतः शृणु ॥ उरुर्गुरुश्च गंभी
रो बुद्धः शुद्धः शुचिः कृती ॥ ११४ ॥ ऊर्जस्वी सुबलश्चैव भौत्यस्यैते मनोः सुताः ॥ सावर्णा मनवो ह्येते चत्वारो ब्रह्मणः सुताः ॥ ११५ ॥ एको
वैवस्वतश्चैव सावर्णो मरुच्यते ॥ रौच्यो भौत्यश्च यौ तौ तु मतौ पौलहभार्गवौ ॥ भौत्यस्यैवाधिपत्ये तु तर्ग कल्पस्तु प्रयत्ने ॥ ११६ ॥ मृत उवाच ॥
निःशेषेषु तु सर्वेषु तदा मन्वंतरेष्विह ॥ ११७ ॥ अन्तेऽनेकयुगे तस्मिन्क्षणे सहार उच्यते ॥ स्मृतं भार्गवा देवा अन्ते मन्वंतां तदा ॥ ११८ ॥ मुक्ता त्रैलो
क्यमध्यस्था युगाख्या ह्येकसप्ततीः ॥ पितृभिर्मनुभिः सार्द्धं क्षीणे मन्वंतरे तदा ॥ ११९ ॥ अनाधारम्यं सर्वं त्रैलोक्यं वै निषिध्यति ॥ ततः स्थानानि शुभ्रा
णि स्थानिनां तानि वै तदा ॥ १२० ॥ प्रव्रश्यन्ते विमुक्तानि तारा ऋक्षग्रहेस्तथा ॥ ततस्तेषु व्यतीतेषु त्रैलोक्यस्येक्षमायुः ॥ १२१ ॥ संप्राप्तेषु महर्लोकं
यस्मिन्स्ते कल्पवासिनः ॥ अजिताद्या गणा यत्र आयुष्मन्तश्चतुर्दश ॥ १२२ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु देवास्ते वै चतुर्दश ॥ मशीगश्च श्रूयन्ते जनलोकं
सहानुगाः ॥ १२३ ॥ एवं देवेष्वतीतेषु महर्लोकाच्चनं प्रति ॥ भूतादिष्ववशिष्टेषु स्थावर्गतेषु तेषु वै ॥ १२४ ॥ ग्रन्थेषु लोकस्थानेषु महान्तेषु भुवादिषु ॥
देवेषु च गतेष्वूर्ध्वं सासृज्यं कल्पवासिनाम् ॥ १२५ ॥ संहृत्य तास्ततो ब्रह्मा देवर्षिपितृदानवान् ॥ संस्थापयति वै सर्गमहर्दंष्ट्रा युगक्षये ॥ १२६ ॥
चतुर्युगसहस्रांतमदर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥ रात्रिं युगसहस्रां तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १२७ ॥ नैमित्तिकः प्राकृतिको यश्चैवान्यंतिकोऽर्थतः ॥ त्रिविधः
सर्वभूतानामित्येष प्रतिसंस्वरः ॥ १२८ ॥ ब्राह्मो नैमित्तिकस्तस्य कल्पदाहः प्रसंयमः ॥ प्रतिसर्गे तु भूतानां प्राकृतः करणक्षयः ॥ १२९ ॥
ज्ञानाध्यात्मिकः प्रोक्तः कारणानामसंभवः ॥ ततः संहृत्य तान्ब्रह्मा देवांस्त्रैलोक्यवासिनः ॥ १३० ॥ प्रहरन्ते प्रकुरुते सर्गस्य प्रलयं पुनः ॥
सुषुम्भमग्नान्ब्रह्मा प्रजाः संहरते तदा ॥ १३१ ॥ ततो युगसहस्रांति संप्राप्ते च युगक्षये ॥ तत्रात्मस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रपेदे स प्रजापतिः ॥ १३२ ॥
तदाभवत्यनाष्टिः संतप्ता शतमार्षिकी ॥ तथा यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीतले ॥ १३३ ॥ तान्येवात्र प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयांति च ॥
सप्तसिधवो भूत्वा उदतिष्ठद्भिर्भाक्सुः ॥ १३४ ॥ असह्यगश्मिर्भगवान्पिबत्यंभो गभस्तिभिः ॥ हरिता रश्मवस्तस्य दीप्यमानास्तु सप्ततिः ॥ १३५ ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १

॥१९१॥

भूय एव विवर्तते व्याभुवन्तोरं शनैः ॥ भौमं काष्ठेधनं तेजो भृशमद्रिस्तु दीप्यते ॥ १३७ ॥ तस्यापि तदा दग्धं भवति हि ॥ १३८ ॥
 वृष्ट्या तपते सूर्यो नावृष्ट्या परिविध्यते ॥ १३९ ॥ नावृष्ट्या परिविध्येन वारिणा ॥ १४० ॥ तस्य ते रश्मयः सप्त पिबन्त्यभो महार्णवात् ॥ तेनाहारणं संदीताः सूर्याः सप्त भवन्त्युत ॥ १४१ ॥ ततस्ते रश्मयः सप्त मयभूताश्चतुर्दिशम् ॥ च
 तुल्लोकमिमं सर्वं दहन्ति शिखिनस्तदा ॥ १४२ ॥ प्राप्नुवन्ति च नाभिस्तु सूर्ध्वं चाश्व रश्मिभिः ॥ दीप्यन्ते भास्कराः सप्त युग्माताम्रिप्रतापिनः ॥ १४३ ॥
 ते वारिणा प्रदीप्ताश्च बहुसाहस्ररश्मयः ॥ स्वं समाकृत्य तिष्ठन्ति निर्दहन्तो वसुंधराम् ॥ १४४ ॥ ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुंधरा ॥ साद्रिनद्यर्णवा
 पृथ्वी निस्त्रेहा समपद्यत ॥ १४५ ॥ दीपाभिः संतताभिश्च चित्राभिश्च समंततः ॥ अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च संरुद्धा सूर्यरश्मिभिः ॥ १४६ ॥ सूर्याग्निनां
 प्रवृद्धानां संसृष्टानां परस्परम् ॥ एकत्वमुपयातानामेकज्वाला भवत्युत ॥ १४७ ॥ सर्वलोकप्रणाशश्च सोऽग्निर्भूत्वाऽनुमंडलः ॥ चतुर्लोकमिदं
 सर्वं निर्दहत्याहुतेजसा ॥ १४८ ॥ ततः प्रलीने सर्वस्मिज्जंगमे स्यादने तथा ॥ निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिः कूर्मपृष्ठसमा भवेत् ॥ १४९ ॥
 अंबरीषमिवाभाति सर्वमप्यखिलं जगत् ॥ सर्वमेव तदधिभिः पूर्णं जाज्वल्यते घनः ॥ १५० ॥ भूतले यानि सत्त्वानि महोदधिगतानि च ॥ ततस्ता
 नि प्रलीयते भूमित्वमुपयाति च ॥ १५१ ॥ द्वीपाश्च पर्वताश्चैव वर्णाण्यश्च ग्रहोदधिः ॥ सर्वं तद्रस्ममाचके सर्वात्मा पावकस्तु सः ॥ १५२ ॥ समुद्रे
 भ्यो नदीभ्यश्च पातालेभ्यश्च सर्वशः ॥ पिबत्यपः समिद्धोऽग्निः पृथिवीमाथितो ज्वलन् ॥ १५३ ॥ ततः संवर्द्धितः शैलानतिक्रम्य ग्रहांस्तथा ॥ लोका
 न्संहस्ते दीप्तो घोरः संवर्तकोऽनलः ॥ १५४ ॥ ततः स पृथिवीं भिक्षां समातलमशोषयत् ॥ निर्दहानि तु पातालं वायुलोकमथादहत ॥ १५५ ॥
 अधस्तात्पृथिवीं दग्ध्वा तूर्ध्वं स दहतो दिवम् ॥ योजनानां सहस्राणि प्रयुतान्यनुदानी च ॥ १५६ ॥ उदनिष्ठश्चिह्नास्तस्य बह्वयः संवर्तइस्य तु ॥
 गर्वश्च पिशाचांश्च समहोराशसात् ॥ १५७ ॥ तदा दहतो संदीप्तो गोलकं चैव सर्वशः ॥ भूलोकं च भुवर्लोकं स्वर्लोकं च महस्तथा ॥ १५८ ॥
 घोरं दहतो कालाग्निरिव लोकचतुष्टयम् ॥ व्यानेषु तेषु लोकेषु तिर्यगूर्ध्वमथाग्निना ॥ १५९ ॥ ततोऽजः समदुष्काः सप्त जगद्विदं जने ॥
 अयोमुडनिभं सर्वं तदा ह्येवं प्रकाशते ॥ १६० ॥ ततो गजकुलाकारास्ताडिद्रिः समलंकृताः ॥ उत्तिष्ठन्ति तदा घोरं व्योमि संदीप्ताः सप्त ॥ १६१ ॥
 केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित्कुमुदसन्निभाः ॥ केचिद्द्रौह्यमंकाशा इंद्रीलनिभाः परे ॥ १६२ ॥ शबकुलनिभाश्च जाल्यजनिभा
 स्तथा ॥ धूम्रवर्णा घनाः केचित्केचितीताः पयोधराः ॥ १६३ ॥ केचिद्रासभवर्णाभा लाक्षासन्निभास्तथा ॥ सप्तैव तदा सप्तैव कथेतामस्तु

ब्र. पु.
॥१९२॥

थांबुदा ॥ १६२ ॥ इंद्रगोपनिभाः केचिद्भगिनालनिभास्तथा ॥ चाषपत्रनिभाः केचिदुच्चिष्ठंति घना दिवि ॥ १६३ ॥ किंचित्पुरवराकारोःकचिद्
जकुलापमाः ॥ केचित्पर्वतसंकाशाः केचित्स्थलानिभा घनाः ॥ १६४ ॥ क्रीडागारनिभाः केचित्केचिन्मीनकुलोपमाः ॥ बहुरूपा घोररूपा घोरस्व
गतिनादिनः ॥ १६५ ॥ तदा जलधराः सर्वे प्रगच्छन्ति नभस्मलम् ॥ ततस्ते जलदा घोरगविणो भास्करात्मकाः ॥ १६६ ॥ सप्रधा संवृतात्मानस्तमाग्निं
शमयन्त्युत ॥ ततस्ते जलदा वर्षं मुच्यन्ति च महौघवत् ॥ १६७ ॥ सुचोर्मशिवं सर्वं नाशयन्ति च पावकम् ॥ प्रवृष्टैश्च तथात्यर्थं वारिणा पूर्यते
जगत् ॥ १६८ ॥ अद्रिस्तेजोभिभूतं च तदाग्निः प्रविशत्यपः ॥ नष्टे चाग्नौ वर्षगते पयोदाः पावकोद्भवाः ॥ १६९ ॥ प्लावयंतो जगत्सर्वं बृहज्जलपरि
मवैः ॥ धाराभिः प्रगच्छन्तां चोद्यमानाः स्वयंभुवा ॥ १७० ॥ अन्ये तु सलिलौघैस्तु वेलाभिमभवंत्यपि ॥ साद्रिद्रीपांतरं पीतं जलमंत्रेषु तिष्ठति
॥ १७१ ॥ पुनः पतति भूमौ तत्पयोधस्तात्रभस्तले ॥ संवेष्टयति घोगत्या दिवि वायुः समंततः ॥ १७२ ॥ तस्मिन्नेकाणवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥
पूर्णं युगसहस्रे वै निःशेषः कल्प उच्यते ॥ १७३ ॥ अथांभसाऽऽवृते लोके प्रादुरेकाणवं बुधाः ॥ अथ भूमिर्जलं खं च वायुश्चैकाणवं तदा ॥ १७४ ॥
नष्टेऽनलेऽन्यभूते तु प्राज्ञायत न किंचन ॥ पार्थिवास्त्वथ सामुद्रा आपो दैव्याश्च सर्वशः ॥ १७५ ॥ अस्रन्त्यो ब्रजन्त्येक्यं सलिलाख्यां भजन्त्युत ॥
आगतागतिके चैव तदा तत्सलिलं स्मृतम् ॥ १७६ ॥ प्रच्छाद्यति महामेतामर्णवाख्यं तु तज्जलम् ॥ आभाति यस्मात्तद्भाभिर्भाशब्दो व्याप्ति
दीप्तिषु ॥ १७७ ॥ भस्म सर्वमनुप्राप्य तस्मादंभो निरुच्यते ॥ नानात्वे चैव शीघ्रे च धातुर्वै अर उच्यते ॥ १७८ ॥ एकाणवे तदा ह्यो वै न शीघ्रस्तेन ता
नराः ॥ तस्मिन्युगसहस्रान्ते दिवसे ब्रह्मणो गते ॥ १७९ ॥ तावन्तं कालमेवं तु भवत्येकाणवं जगत् ॥ तदा तु सर्वे व्यापारा निवर्तते प्रजापतेः ॥
॥ १८० ॥ एवमेकाणवे तस्मिन्नष्टे स्थावरजंगमे ॥ तदा स भवति ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ १८१ ॥ सहस्रशीर्षा सुमनाः सहस्रपात्सह
स्रचक्षुर्वदनः सहस्रवाक् ॥ महस्रवाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयीमयो यः पुरुषो निरुच्यते ॥ १८२ ॥ आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता अपूर्व एकः
प्रथमस्तुगपाट ॥ हिमयगर्भः पुरुषो महान्दै संपठयते वै रजसः परस्तात् ॥ १८३ ॥ चतुर्युगसहस्रान्ते सर्वतः सलिलाप्लुते ॥ सुषुप्सुर
प्रकाशेषु स तस्मिन् कुरुते प्रभुः ॥ १८४ ॥ चतुर्विधा यदा शेते प्रजाः सर्वा लयं गता ॥ पश्यन्ति तं महात्मानं कालं सप्त महर्षयः ॥ १८५ ॥
जनलोकं विवृतास्ते तपसा लब्धचक्षुः ॥ १८६ ॥ भृगवादयो महात्मानः पूर्वं व्याख्यातलक्षणा ॥ १८६ ॥ सत्यादीन्सप्तलोकान्वै ते हि पश्यन्ति

उ. भा.
उप. पृ. ४
अ. १

॥१९२॥

चक्षुषा ॥ ब्रह्माण्डे च पश्यन्ति सदा ब्रह्मणो गात्रिषु ॥ १८७ ॥ स्रष्टव्यं प्रजापतेः कालं ब्रह्मणो ॥ ब्रह्माण्डं पश्यन्ति ब्रह्मणो गात्रिषु स
 पठयन्ते ॥ १८८ ॥ स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ ब्रह्मणोऽपि च प्रजायति ॥ १८९ ॥ अथात्मनि महति जायते
 माताय सर्वकृते ॥ ततो स भूतानां गात्रिषु ब्रह्मणोऽपि जले ॥ १९० ॥ ततो रात्रिर्वायुः प्रातः प्रतिकुक्षः प्रजायति ॥ मनः सिम्बुक्षया युक्तः सर्गाय
 निदधे पुनः ॥ १९१ ॥ ततो च लोकं निर्वृत्तं प्रजायते ॥ ब्रह्म नैमित्तिके तस्मिन्काले वै प्रकल्पते ॥ १९२ ॥ देहैर्वियोगः सत्त्वानां
 तस्मिन्नेव कृत्स्नशः स्मृतः ॥ ततो देहस्य भूतेषु सर्वेष्वपि स्थिराश्मिन् ॥ १९३ ॥ देवैर्मनुष्येषु तस्मिन्नेव भूते तदा ॥ मन्वर्वादीनि सत्त्वानि पिशाचां
 तानि सर्वशः ॥ १९४ ॥ कल्पशतप्रतपानि जनमेकाश्रयति वै ॥ तिर्यग्योनीनि त्र्यम्बके यानि यानि गतान्यपि ॥ १९५ ॥ तदा तान्यापि दग्धानि
 धृतपापानि सद्देश ॥ जले तान्युपपद्यन्ते यावन्मण्डवते जगत् ॥ १९६ ॥ व्युष्टायां च रजन्यां तु ब्रह्मणोऽव्यक्त्यानिताः ॥ जायन्ते हि पुनस्तानि सर्व
 भूतानि कृत्स्नशः ॥ १९७ ॥ कल्पयो मनसो देवाः प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ॥ तेषामपि च पिशाचां नियनोत्पत्तिश्च्यते ॥ १९८ ॥ यथा सूर्यस्य लोकेऽ
 ते वर्षणोऽप्यह ॥ २०० ॥ स्थावरादीनि नियमात्कल्पे कल्पे तथा प्रजाः ॥ यथार्तादुत्तुल्लिखानि नानारूपाणि पर्यये ॥ २०१ ॥ दृश्यन्ते तानि तान्येव
 तथा ब्रह्मणो गात्रिषु ॥ प्रत्याहारे विमर्शे च गतिमानि ध्रुवाणि च ॥ २०२ ॥ निष्कर्मन्ते विद्यन्ते च प्रजाः काले प्रजायन्ति ॥ ब्रह्माणं सर्वभूतानि
 महायोगं महेश्वरम् ॥ २०३ ॥ स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पादिषु पुनः पुनः ॥ व्यक्तोऽव्यक्तो महादेवस्तस्य सर्वसिद्धं जगत् ॥ २०४ ॥ येनैव सृष्टाः
 तत्रैव विवर्तमानाः ॥ मर्त्यास्तु देहांतस्मादितत्वाद्देवैर्वशाद्देव्यमधश्चरन्ति ॥ २०५ ॥ यथा शुभेन च शुभेन चैव तत्रैव
 तद्भाविताः स्यातिवशाच्च धर्म्याः पुनर्विसर्गेण भवन्ति सत्त्वाः ॥ २०६ ॥ अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि कालमाभूतमभूतम् ॥ २०७ ॥ अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि कालमाभूतमभूतम् ॥ २०८ ॥ सा युगाख्या सहस्रं तु सर्वाण्येवात्मना ॥ २०९ ॥ अतः स्रष्टाः स्रष्टाः
 पूर्णो विशेषः कल्प उच्यते ॥ एतद्ब्रह्ममहर्षेयं तस्य संख्यां निबोधत ॥ २१० ॥ निमेषतुल्यसाक्षा हि कृता स्रष्टाः स्रष्टाः ॥ २११ ॥ अतः स्रष्टाः स्रष्टाः

१ स्वभावात्कार्षः । २ आत्मनेन्दुकार्षः । ३ दिक्चतुर्भावात्कार्षः । ४ दिव उदित्युत्पत्तिः । ५ दृश्यमानात्मनश्चिन्तित्वाद्देव विवर्तते इति । ६ आकाशप्रकाशम् ।

न. पु.
॥१९३॥

स्यः पञ्चदश स्मृताः ॥ २११ ॥ नव क्षणस्तु पञ्चैव विंशत्काष्ठा तु ते त्रयः ॥ प्रस्था सप्तोदकाश्चैव साधिकास्तु लवः स्मृतः ॥ २१२ ॥ लवास्त्रिंशत्कला ज्ञेया मुहूर्तास्त्रिंशतः कलाः ॥ मुहूर्तास्तु पुनस्त्रिंशदहोरात्रमिति स्थितिः ॥ २१३ ॥ अहोरात्रं कलानां तु अधिकानि शतानि षट् ॥ ताश्चैव संख्यया ज्ञेयाश्चैव द्वावित्यगतिर्यथा ॥ २१४ ॥ निमेषा दश पञ्चैव काष्ठास्तास्त्रिंशतः कला ॥ विंशत्कला मुहूर्तं तु दशभागं कला स्मृतम् ॥ २१५ ॥ चत्वारिंशत्कलाः पञ्च मुहूर्तं इति संज्ञितः ॥ मुहूर्ताश्च लवाश्चापि प्रमाणज्ञैः प्रकल्पिताः ॥ २१६ ॥ तथानेनां भसश्चापि पलान्यथ त्रयोदश ॥ मानेनैव मानेन जलप्रस्थो विधीयते ॥ २१७ ॥ एते वाराप्लुतप्रस्थाश्चत्वारो नालिकोच्चयः ॥ हेममापैः कृतच्छिद्रश्चतुर्भिश्च तुरगुलैः ॥ २१८ ॥ नमोहानि च रात्रौ च मुहूर्ता वै द्विनालिकाः ॥ स्वर्गतिविशेषेण सर्वेष्वेतेषु नित्यशः ॥ २१९ ॥ अधिकं षट्शतं यच्च कलानां प्रविधीयते ॥ तदहर्मानुषं ज्ञेयं नाक्षत्रं तु दशाधिकम् ॥ २२० ॥ सावनेन तु मानेन अब्दोऽयं मानुषः स्मृतः ॥ एतदिव्यमहोरात्रमिति शास्त्राविनिश्चयः ॥ २२१ ॥ अहानेन तु या संख्या मासर्वयनवार्षिकी ॥ तदाबद्धमिदं ज्ञानं संज्ञया ह्युपलक्षितम् ॥ २२२ ॥ कलानां तु परीमा ग कला इत्यभिधीयते ॥ यदहो ब्रह्मणः प्रोक्तं दिव्या कोटी तु सा स्मृता ॥ २२३ ॥ शतानां च सहस्राणि दशाद्विगुणितानि च ॥ नवतिं च सहस्राणि तथैवान्यानि यानि तु ॥ २२४ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ऋषयो विस्मयं परमाद्भुतम् ॥ संख्यासंभजनं ज्ञानमपृच्छन्सुतरां तदा ॥ २२५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ संप्रकालनमानं तु मानुषेणैव सम्मतम् ॥ मानेन श्रोतुमिच्छामः संक्षेपार्थपदाक्षम् ॥ २२६ ॥ तेषां श्रुत्वा स देवस्तु वायुर्लोकहिते रतः ॥ संक्षेपादिव्यचक्षुश्चात्प्रोवाच वचने प्रभुः ॥ २२७ ॥ एते राज्यहनी पूर्वं कीर्तिते त्विह लौकिके ॥ तामां संख्याथ वर्षाग्रं ब्राह्मे वक्ष्याम्यहःक्षये ॥ २२८ ॥ कोटीशतानि चत्वारि वर्षाणि मानुषाणि तु ॥ द्वाविंशच्च तथा कोटयः संख्याताः संख्यया द्विजः ॥ २२९ ॥ तथा शतसहस्राणि एकोननवतिः पुनः ॥ अशीतिश्च सहस्राणि एष कालः पृथग्य तु ॥ २३० ॥ मानुषाख्येन संख्यातः कालो ह्याभूतसंप्रवः ॥ सप्तमूर्यप्रदग्धेषु तदा लोकेषु तेषु वै ॥ महाभूतेषु लीयन्ते प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ॥ २३१ ॥ सलिलेनाप्लुते लोके नष्टे स्थावरजंगमे ॥ २३२ ॥ विनिवृत्ते च संहारे उपशान्ते प्रजापती ॥ निरालोके प्रदग्धे तु नैशेन तमसा वृते ॥ २३३ ॥ ईश्वराधिष्ठिते त्वस्मिन्नुदा ह्येकाणिवे किल ॥ तावदेकाणिव ज्ञेयं यावदासां दहः प्रभाः ॥ २३४ ॥ रात्रिस्तु सलिलावस्था निवृत्तौ वाप्यहः स्मृतम् ॥ अहोरात्रस्तथैवास्य क्रमेण परिवर्तते ॥ २३५ ॥ आभूतसंप्रवां ह्येष अहोरात्रः स्मृतः प्रभोः ॥ त्रैलोक्ये यानि सत्त्वानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ॥ २३६ ॥ आभूतेभ्यः प्रलीयन्ते तस्मादाभूतसंप्रवः ॥ अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताः प्रजाः ॥ २३७ ॥ दिव्यसं

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १

९

॥१९३॥

[illegible]

ब. पु.
॥१९४॥

मत्तल्पयत् ॥ ततो भूः पार्थिवो लोको ह्यंतरिक्षं भुवः स्मृतम् ॥ १८ ॥ स्वर्गलोके च दिवः ह्येष पुनरन्तर्निश्चयो गतः ॥ भूतस्याधिपतिश्चाग्निस्ततो भूत-
पातिः स्मृतः ॥ १९ ॥ वायुर्भुवश्चाधिपतिस्तेन वायुर्भुवस्पतिः ॥ दिवस्य मृत्याधिपतिस्तेन मृत्या दिवस्पतिः ॥ २० ॥ महेति व्याहृतेनैव महर्लोक-
स्ततोऽभवत् ॥ विनिवृत्ताधिकाराणां देवानां तत्र वै क्षयः ॥ २१ ॥ जनस्तु पंचमः लोकस्तस्माज्जायंति वे जनाः ॥ तासां स्वायंभुवाद्यानां प्रजानां
जननाजनः ॥ २२ ॥ ये ते स्वायंभुवाद्या हि पुरस्तात्पत्निकीर्तिताः ॥ कल्पेण यदा लोकं प्रतिष्ठानं तदा तपः ॥ २३ ॥ ऋभुः सनत्कुमागद्या
यत्रासन्नूर्द्धरेतसः ॥ तपसा भावितान्मानसतत्र संतीति वा तपः ॥ २४ ॥ सत्योऽन्तः प्रथमः पञ्चमावन्तु स स्मृतः ॥ ब्रह्मलोकस्ततः सत्यः
सतमः स तु भास्वरः ॥ २५ ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा गुह्यकास्तु मराक्षसाः ॥ सर्वेऽपि पशवाश्च नागाश्च तदा मानुषे ॥ २६ ॥ स्वर्गलोकाभिनः
सर्वे देवा भुवि निवासिनः ॥ मरुतो मातृश्वानो रुद्रा देवास्तथाश्विनो ॥ २७ ॥ अतिकेतावर्जितास्तु भुवर्लोको दिवर्लोकः ॥ आग्निश्चा ऋभवो
विश्वे साध्याश्च पितरस्तथा ॥ २८ ॥ ऋष्याग्निमश्चैव भुवर्लोकं समश्रिताः ॥ एते वै प्रातिका देवास्तत्र प्रविशामि ॥ २९ ॥ आग्ने-
तु तन्मात्रैः शुद्धास्तेषां परस्परम् ॥ शुद्धाद्याश्चाशुषाताश्च ये व्यतीना भुवं श्रिताः ॥ ३० ॥ महर्लोकश्च त्र्यस्तु ताम्रस्तु चतुष्पासिनः ॥
इत्येते क्रमशः प्रोक्ता ब्रह्मव्यवहारसंभवः ॥ ३१ ॥ भुवर्लोकप्रथमा लोका भर्गताश्च ते स्मृताः ॥ तान्मर्त्यान्मनस्ययास्तं अविधिनिष्ठति वै ॥ ३२ ॥
भर्गोऽपि कश्यपो दक्षस्तथा स्वायंभुवाग्निः ॥ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुरित्येव ऋषयः ॥ ३३ ॥ प्रजानां पतयः तत्र व्रजते तत्र तेऽसह ॥
निःसत्त्वा निर्ममाश्चैव तत्र ते लङ्घ्येतसः ॥ ३४ ॥ ऋभुः सनत्कुमागद्या वैगजास्ते तपोधनाः ॥ कल्पंतराणां सर्वेषां सावधाना ततः स्मृताः ॥
॥ ३५ ॥ चतुर्दशानां सर्वेषां पुनर्गवृत्तिरुत्पत्तिः ॥ योगे तपश्च सर्वं च समाधाय तदात्मानं ॥ ३६ ॥ पञ्च काले निवर्तते तदा प्राहुर्विपर्ययात् ॥
सत्यस्तु सतमो लोको ह्यपुनर्मर्गाग्निनाम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मलोकः समारूपातो ह्यप्रतीपातलक्षणः ॥ पर्यास्परिमाणेन भुवर्लोकं समभिस्मृतः ॥ ३८ ॥
पुण्यंतरं यदादिभ्यादंतरिक्षं भुवः स्मृतम् ॥ पृथुधुवांतरं यच्च स्वर्गलोको दिवः स्मृतः ॥ ३९ ॥ भुवाभिनर्तकं यच्च महर्लोकः म उच्यते ॥
व्यामन्यास्तः सप्त लोकास्तु तेषां वक्ष्यामि सिद्धयः ॥ ४० ॥ भुवर्लोकवासीनः सर्वे अत्रादास्तु रसात्मकाः ॥ भुवि मृगं च ये सर्वे मोमपा-
आज्यपाश्च ते ॥ ४१ ॥ चतुर्थे यदापि वर्तते महर्लोकं समश्रिताः ॥ विज्ञेया मानसां तेषां सिद्धिर्वै पंचलक्षणा ॥ ४२ ॥ सर्वेषां

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २

॥१९४॥

तपश्चतुर्तेषां मनसा सर्वमोप्सितम् ॥ एते देवा यजंत वै यजे सर्वं पश्यन्त्यस्य ॥ ४२ ॥ अर्जुना वनेमानाश्च तथा ये चाप्यनागताः ॥ प्रथमानंतरे
 दिष्टा अंतरे मांप्रतैः पुनः ॥ ४३ ॥ निवर्तते हि सर्वेषां देवगणैः तदा ॥ विनिवृत्ताश्चिदात्मनां सांख्येतिषा तु मानसी ॥ ४४ ॥ तेषां तु मानसी
 ज्ञेया शुद्धा सिद्धिः परम्यगत् ॥ उत्तमं लोकान् तु यजन्ते जनस्यनुविधिस्तथा ॥ मनसि तु स्यात्तु यजन्ते वतयामि वः ॥ ४५ ॥ वायुमवाच ॥
 मनीचि कल्पये दक्षो यमिष्टुर्जीवितं तस्य ॥ ४६ ॥ पुनस्तथा ब्रह्मर्षेयं कृतमित्येवमावाच ॥ पुनर्देव यजन्ते ब्रह्मणो मानसा इह ॥ ४७ ॥ ततः
 शशा प्रणिश्राप्य जनमेवाश्रयंति ते ॥ कल्पदक्षे तु सदा नमः कालेषु तेषु वै ॥ ४८ ॥ भुगविः स्थानेषु भुगं व्याप्ते यथाग्निना ॥ मिथ्याः संव
 तकाग्रयोः प्राप्नुवति स्वामना ॥ ४९ ॥ याप्रादयो गणाः सर्वे महर्षीकानियासिनः ॥ महर्षीकेषु दीप्ता जनमेवाश्रयंति ते ॥ ५० ॥ सर्वे सृष्टमहरी
 गस्ते तदन्थाश्च भवन्ति ते ॥ तेषां ते तुल्यमायन्यास्तुल्यवृत्तिः शान्तया ॥ ५१ ॥ जनलोकं विवर्तते सर्वतः उपेतं जगत् ॥ व्युष्टायां तु रजन्यां वै
 ब्रह्मणोऽव्यक्तयोनिनः ॥ ५२ ॥ अहर्गर्हा प्रमुच्येते पूर्ववत्तत्प्रमाणवत् ॥ स्वयंभुवादयः सर्वं मरीच्यन्तेऽनु साधकाः ॥ ५३ ॥ देवास्ते वै पुनस्तेषां जायं
 ते निवर्ततेष्विह न यामादयः क्रमेणैव कनिष्ठाश्च यजायते ॥ ५४ ॥ पूर्वं पूर्वं भूषस्ते पश्चिमं पश्चिमात्मनः ॥ इयान्वये देवता हि सप्त संभृत
 यः स्मृताः ॥ ५५ ॥ व्युत्पत्ताः कल्पजस्तेषां तिस्रः प्राप्तास्तथापि ॥ अर्जुनाप्य देवास्ते क्रमेणैतेन सर्वशः ॥ ५६ ॥ गत्वा जयजवीभावं दशकृ
 त्स्था ॥ ५७ ॥ वैराजस्यपद्यंते लोकानुत्सृज्य ते गताः ॥ ततोऽनन्तेव कारयेत्तु निवृत्तं तारतप्यवित्तः ॥ ५८ ॥ कथनाच्चैव धर्मस्य तेषां ते जज्ञिरेऽन्वये ॥
 इहोत्पन्नास्तनस्ते वै स्थानान्यापूर्यन्त्युत ॥ ५९ ॥ उवत्येव तं संप्रति च तदुत्पत्तिः च सर्वशः ॥ एवं वेदगणाः सर्वे दशकृत्वो निवर्त्य वै ॥ ६० ॥
 वैराजेषुपपन्नस्ते दश तिष्ठन्त्युपपन्नान् ॥ पूर्णोपूर्णं ततः कल्पे स्थित्वा वैराजके पुनः ॥ ६१ ॥ ब्रह्मलोके विवर्तते पूर्वपूर्वक्रमेण तु ॥ एतास्मिन्ब्रह्म
 लोके तु कल्पे वैराजके गते ॥ ६२ ॥ वैराजः पुनरव्यक्तं कल्पस्थानमकल्पयत् ॥ एवं पुनस्तुल्यैर्गणैर्ब्रह्मलोकं गतेन वै ॥ ६३ ॥ वैराजेषुपपद्यंते
 दशकृत्वो विवर्त्य ते ॥ एवं देवगुणानीह व्यनीतानि महर्षयः ॥ ६४ ॥ निधनं ब्रह्मलोके तु गतानामृषिभिः सतः ॥ न शक्यमानुपुष्ये
 ण तेषां क्तुं श्रविस्तस्मै ॥ ६५ ॥ अनमदित्वाच्च कालस्य ह्यसंख्यानं सर्वशः ॥ एषमेव न संशयो यमवकाशिनं मया ॥ ६६ ॥ तदुपश्रुत्वा

न. पु.
॥१९५॥

दत्तयार्थमृपयः मंशयान्विताः ॥ सूतमाहुः पुराणज्ञं व्यासशिष्यं महामतिम् ॥ ६९ ॥ ॥ ऋषय उचुः ॥ वैराजास्ते यदाहाग यन्मन्त्राश्च यदाश्रयाः ॥
तिष्ठति चैव यत्कालं तन्ने ब्रूहि यथातथम् ॥ ७० ॥ तदुक्तमपिभिर्वाक्यं श्रुत्वा लाकार्थतत्त्वविव ॥ मृतः योगिणिको वाक्यं विनयेन दमब्रवीत्
॥ ७१ ॥ ततः प्राप्य तु सर्वेषां शुद्धबुद्धिं तमाश्रयत् ॥ आभूतसंभवास्तत्र दत्तं तिष्ठति तत्त्वज्ञः ॥ ७२ ॥ सर्वे मूक्ष्यशरीरगस्त विद्वान्मो व्रतम
र्तयः ॥ स्थितलोकस्थितत्वाच्च तेषां मृतं न विद्यते ॥ ७३ ॥ उचुः सनत्कुमारायः सिद्धास्ते योगधर्मेण ॥ एतदेव महाभागाः प्रणव संप्राप्तव्यं ह
॥ ७४ ॥ ब्रह्मलोकं प्रवर्त्तमस्तत्र श्रेयो भविष्यति ॥ एवमुक्त्वा तदा सर्वे ब्रह्मांडः व्यवमाणः ॥ ७५ ॥ याज्ञवल्क्यः तदाऽन्मानो वर्त्तते योगधर्मेण ॥
तत्रैव संप्रलीयते शान्ता दीपार्चिषो यथा ॥ ७६ ॥ ब्रह्मकायमवर्त्तते पुनरनुविदुर्लभम् ॥ लोके त समद्वेषात् न तत्रैव प्राप्नुनामयम् ॥ ७७ ॥ आनंद
ब्रह्मणः प्राप्य अमृतत्वाय न गताः ॥ वेगजेभ्यस्तथैवोद्धर्मंतरे षड्गुणे नतः ॥ ७८ ॥ ब्रह्मलोकं समप्राप्तो यः ब्रह्म हर्षोदित ॥ न तत्र प्रणवा
त्मानो बुद्धिशुद्धतया स्थिताः ॥ ७९ ॥ आनंदं ब्रह्मणः प्राप्य ह्यमृतत्वं यजन्त्युत ॥ द्वंद्वेस्ते न भिन्नभूयन् मावययावयवतया ॥ ८० ॥ आनंदेयं विना
तुल्या ब्रह्मणस्ते महौजसः ॥ प्रभावविजयैश्चर्यस्यतिवैराग्यदर्शनः ॥ ८१ ॥ न ब्रह्मलौकिका सर्वे गते प्राप्यानेयचिन्तय ॥ यद्विष्णुं सह देवैश्च
संप्राप्ते प्रतिसंचरे ॥ ८२ ॥ तपसोते क्रियान्मानो बुद्धावस्था मनीषिणः ॥ अव्यक्ते संप्रलीयते सर्वे त क्षणदर्शिनः ॥ ८३ ॥ इत्येतदब्रुव शुद्ध चित्त्य
मक्षयमव्ययम् ॥ देवर्षयो ब्रह्मसत्त्वं सनातनमुपासते ॥ ८४ ॥ अपुनर्मरिकादीनां तेषां चेत्तद्वैतमाम् ॥ कर्मोभ्यग्नपक्रतां श्रद्धां तदातपुपल
क्ष्यते ॥ ८५ ॥ तत्र तेऽभ्यामिनो युक्त्य परां काष्ठमुपासते ॥ हित्वा शरीरं पाप्मानममृतत्वाय न गताः ॥ ८६ ॥ व्रतभगा जितक्रोधा निर्मोहा
सत्यवादिनः ॥ शान्ताः प्रणिहितात्मानो दयावंता जितेन्द्रियाः ॥ ८७ ॥ निःसंगाः शुचयश्चैव ब्रह्ममायुज्यन्ताः स्मृताः ॥ अकामयुक्तयै वेगान्स्पर्शान्
दग्धकिल्बिषाः ॥ ८८ ॥ तेषामभ्रंशिनो लोका अप्रमेयमुखाः स्मृताः ॥ एतद्ब्रह्मपदं विन्य कश्च दशोऽत्र भास्वतः ॥ यत्र गत्वा न शोचन्ति ह्यमरा
ब्रह्मणा सह ॥ ८९ ॥ ऋषय उचुः ॥ कस्मादेषु परार्द्धे च कश्चैव पर उच्यते ॥ एतद्ब्रह्मपदं विन्य कश्च दशोऽत्र भास्वतः ॥ ९० ॥ मृत उवाच ॥ शृणुष्व
मे परार्द्धस्य परिसंख्यां परस्य च ॥ ९१ ॥ एकं दशशतं चैव सहस्रं चैव संख्यया ॥ विज्ञेयमात्मनश्च न सदस्याणि दशायुतम् ॥ ९२ ॥ एकं शतसहस्रं
तु नियुतं प्रोच्यते बुधैः ॥ तथा शतमहन्नाजः दशप्रयुतमुच्यते ॥ ९३ ॥ तथा दशसहस्राणामयुतं काटिरुच्यते ॥ अब्रुद दशकोट्यस्तु ह्यब्जं

१ परस्यैपदमार्कम्

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३.

॥१९५॥

कोटिशतं विदुः ॥ ९४ ॥ सहस्रमपि कोटीनां खर्वमाहुर्मनीषिणः ॥ दशकोटिमहत्वाणि निखर्वमिह न विदुः ॥ ९५ ॥ शत कोटिमहत्वाणां
 शंकुरित्यभिधीयते ॥ सहस्रं तु महत्वाणां कोटीनां पद्ममुच्यते ॥ ९६ ॥ महत्वाणि सहस्राणां कोटीनां दशया पुनः ॥ गुणितानि समुद्रं वै
 प्राहुः संख्याविदो जनाः ॥ ९७ ॥ कोटीमहत्मानियुतमंत्यसित्यभिधीयते ॥ कोटीसहस्रप्रयुतं मध्यमित्यभिर्मेजितम् ॥ ९८ ॥ कोटिकोटिमहसं तुर्गपार्द्धं
 इति कीर्त्यते ॥ परार्द्धं द्विगुणं चापि परमाहुर्मनीषिणः ॥ ९९ ॥ शतमाहुः परितुष्टं सहस्रं परिपद्मकम् ॥ विज्ञेयमयुतं तन्मात्रियुतं ययुतं
 ततः ॥ १०० ॥ अर्बुदं न्यर्बुदं चैव खर्बुदं च ततः स्मृतम् ॥ खर्वं चैव निखर्वं च शंकुः पद्मं तथैव च ॥ १०१ ॥ समुद्रमंत्यं मध्यं च परार्द्धं च परं ततः ॥
 एवमष्टादशैतानि स्थानानि गणनाविधौ ॥ १०२ ॥ शतादीनि विजानीयात्संज्ञितानि महर्षिभिः ॥ कल्पमन्व्याप्रवृत्तस्य ऋगद्वौ ब्रह्मणः स्मृतः
 ॥ १०३ ॥ तावच्छेषोऽपि कालोऽस्य तस्याति प्रतितिष्ठते ॥ पर एव परार्द्धश्च संख्यातः संख्यया मया ॥ १०४ ॥ तन्मादम्पदं परं तथैव परमायुः
 परं तपः ॥ परा शक्तिः परो धर्मः परा विद्या परा धृतिः ॥ १०५ ॥ परं ब्रह्म परं ज्ञानं परमैश्वर्यमेव च ॥ तन्मान्पन्तरं भूतं ब्रह्मणो यत्र विद्यते
 ॥ १०६ ॥ परे स्थितो ह्येष परः सर्वार्थेषु ततः परम् ॥ संख्यातस्तु परो ब्रह्मा तस्यार्द्धस्य परार्द्धता ॥ १०७ ॥ संख्येयं चाप्यसंख्येयं सत्त्वं चापि
 तांत्रिकम् ॥ संख्येयं संख्यया दृष्टमपराद्धादिभाष्यते ॥ १०८ ॥ गणौ दृष्टे न संख्याऽस्ति तदसंख्यास्तु लक्षणम् ॥ आनेत्यं निकताद्येषु दृष्टं
 चान्यं त्वलक्षणम् ॥ १०९ ॥ ईश्वरस्तत्प्रसंख्यानं शुद्धत्वादिव्यदृष्टिभिः ॥ एवं ज्ञानप्रतिष्ठत्वात्सर्वं ब्रह्मानुपश्यति ॥ ११० ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ते सर्वे
 नेमिषेयास्तपस्विनः ॥ बाष्पपर्याकुलाक्षास्तु प्रहर्षाद्गदस्वराः ॥ १११ ॥ पप्रच्छुर्मातरिश्वानं सर्वे ते ब्रह्मवादिनः ॥ ब्रह्मलोकस्तु भगवन्त्यावन्मात्रान्तरे प्रभो
 ॥ ११२ ॥ योजनाग्रेण संख्यातः पाथनं योजनस्य तु ॥ क्रोशस्य च परीमाणं श्रोतुमिच्छाम तत्त्ववः ॥ ११३ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मातरिश्वा
 विनीतवत् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं यथादृष्टं यथाक्रमम् ॥ ११४ ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ एतद्वोऽहं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मे विवक्षितम् ॥ अत्यन्ताद्व्यक्त
 भागो वै महान्स्थूलो विभाष्यते ॥ ११५ ॥ दशैव महतो भागा भूतादिः स्थूल उच्यते ॥ दशभागाधिकं चापि भूतादिपरिमाणकम् ॥ ११६ ॥ पर
 माणुः सुसूक्ष्मस्तु भावग्राह्यो न चक्षुषा ॥ यदमेद्यतमं लोके विज्ञेयं परमाणुवत् ॥ ११७ ॥ जालांतरगते भानौ यत्सूक्ष्म दृश्यते गजः ॥ प्रथमं तत्प्र
 माणं परमाणुं प्रवक्षते ॥ ११८ ॥ अष्टानां परमाणूनां सप्तवायो यदा भवेत् ॥ त्रसरेणुः समाख्यातस्तत्पद्मरज उच्यते ॥ ११९ ॥ त्रसरेणवोऽथ ये

ब्र. पु.
॥१९६॥

प्यष्टौ रथेषुस्तु स स्मृतः ॥ तेऽप्यष्टौ समवायस्था बालाग्रं तत्स्मृतं बुधैः ॥१२०॥ बालाग्राण्यष्ट लिखा स्यादग्रकालिशाष्टकं भवेत् ॥ यूकाष्टकं यवं
प्रादुरंगुलं तु यवाष्टकम् ॥ १२१ ॥ द्वादशांगुलपर्वाणि वितस्तिस्थानमुच्यते ॥ रत्निश्चांगुलिपर्वाणि विज्ञेयो द्वेकविंशतिः ॥ १२२ ॥ चत्वारो विंशति
श्चैव हस्तः स्यादंगुलानि तु ॥ किष्कुर्द्विर्विज्ञेयो द्विचत्वारिंशदंगुलः ॥ १२३ ॥ पणवत्यंगुलं चैव धनुराहुर्मनीषिणः ॥ एतद्रव्यतिसंख्यायामा
दानं धनुषः स्मृतम् ॥ १२४ ॥ धनुर्दंडयुगं नाली तुल्यान्यस्तैस्तथांगुलैः ॥ धनुषां त्रिशतं नल्वमाहुः संख्याविदो जनाः ॥ १२५ ॥ धनुःसहस्रे द्वे
चापि गव्यूतिरुपदिश्यते ॥ अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनं तु विधीयते ॥ २२६ ॥ एतेन धनुषा चैव योजनं तु समाप्यते ॥ एतत्सहस्रं विज्ञेयं
शक्रकोशांतरं तथा ॥ १२७ ॥ योजनानां च संख्यातं संख्याज्ञानविशारदः ॥ एतेन योजनाग्रेण नृपुध्वं ब्रह्मणोतरे ॥ १२८ ॥ महीतलात्स
हस्राणां शतादूर्ध्वं दिवाकरः ॥ दिवाकरात्सहस्रे तु शते चोर्ध्वं निशाकरः ॥ १२९ ॥ पूर्णं शतसहस्रं तु योजनानां निशाकरात् ॥ नक्षत्रमंडलं कृत्स्न
मुपरिष्ठात्प्रकाशत ॥ १३० ॥ शतं सहस्रं संख्यातमेतद्विगुणितं पुनः ॥ ग्रहांतरमर्थैकैकमूर्ध्वं नक्षत्रमंडलात् ॥ १३१ ॥ ताराग्रहाणां सर्वेषामधस्ताच्च
रते बुधः ॥ तस्योर्ध्वं चरते शुक्रस्तस्मादूर्ध्वं च लोहितः ॥ १३२ ॥ ततो बृहस्पतिश्चोर्ध्वं तस्मादूर्ध्वं शनैश्चरः ॥ उर्ध्वं शतसहस्रं तु योजनानां शनैश्च
रात् ॥ १३३ ॥ सप्तर्षिमंडलं कृत्स्नमुपरिष्ठात्प्रकाशते ॥ ऋषिभ्यस्तु सहस्राणां शतादूर्ध्वं विभाष्यते ॥ १३४ ॥ योऽसौ तारामये दिव्ये विमाने
द्वस्वरूपके ॥ उत्तानपादपुत्रोऽसौ मेढीभूतो ध्रुवो दिवि ॥ १३५ ॥ त्रैलोक्यस्यैष उत्सेधो व्याख्यातो योजनैर्मया ॥ मन्वंतरेषु देवानामेज्या यत्रैव
लौकिकी ॥ १३६ ॥ वर्णाश्रमेभ्य इष्टा तु लोकेऽस्मिन्संप्रवर्तते ॥ सर्वासां देवयोनीनां स्थितिहेतुः स वै स्मृतः ॥ १३७ ॥ त्रैलोक्यमेतद्व्याख्यातमत ऊर्ध्वं
निबोधत ॥ ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोको यस्मिन्स्ते कल्पवासिनः ॥ १३८ ॥ एकायोजनकोटीशा इत्येवं निश्चयो गतः ॥ द्विकोत्थां तु महर्लोकाच्चनलोको
व्यवस्थितः ॥ १३९ ॥ यत्र ते ब्रह्मणः पुत्रा दक्षाद्याः साधकाः स्मृताः ॥ चतुर्गुणोत्तरादूर्ध्वं जनलोकात्तपः स्मृतः ॥ १४० ॥ वै राजा यत्र ते देवा भूत
दाहविवर्जिताः ॥ षडंगुणं तु तपोलोकात्सत्यलोकांतरं स्मृतम् ॥ १४१ ॥ अपुनर्मरिक्तो नाम ब्रह्मलोकः स उच्यते ॥ यस्मिन्न च्यवते भूयो ब्रह्मणो य उपा
सते ॥ १४२ ॥ एककोटिर्योजनानां पंचाशत्रियुतानि तु ॥ ऊर्ध्वं भागस्ततोऽडस्य ब्रह्मलोकात्परः स्मृतः ॥ १४३ ॥ चतुर्दशैव कोटयस्तु नियुतानि च पंच षट् ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २

४

॥१९६॥

स चोर्द्धे संप्रचारोऽस्य गत्यंतश्चापरः स्मृतः ॥ १४४ ॥ ध्रुवप्रमेद्यानख्यानं योजनाप्राद्यथाश्रुतम् ॥ अधोगतीनां वक्ष्यामि भूतानां स्थानकल्पनाम् ॥ १४५ ॥ गच्छन्ति घोरकर्माणः प्राणिनो यत्र कर्मभिः ॥ नरको गैर्वा घोरः भूकस्ताल एव च ॥ १४६ ॥ ततकुंभो महाज्वालः शबलोऽथ विमोहनः ॥ कृमी च कृमिभक्षश्च लालाभक्षो विशंसनः ॥ १४७ ॥ अपरिणिगः पूयवहो रुधिराधुस्तथैव च ॥ विष्टाकीर्णश्च नरको मूत्राकीर्णस्तथैव च ॥ १४८ ॥ तथा वैतरणी कृष्णमसिपत्रवनं तथा ॥ अग्निज्वालो महाघोरः संदेशोऽथ श्वभोजनः ॥ १४९ ॥ तमश्च कृष्णसूत्रश्च लोहश्चाप्यभिजस्तथा ॥ अप्रतिष्ठोऽथ कीचिश्च नरका ह्येवमादयः ॥ १५० ॥ तामसा नरकाः सर्वे यमस्य विषये स्थिताः ॥ येषु दुष्कृतकर्माणः पतन्तीह पृथक्पृथक् ॥ १५१ ॥ भुमरवस्ताप्ते सर्वे गैर्वाद्याः प्रकीर्तिताः ॥ गैर्वै रुद्रसाधे तु मिथ्या चश्चाभिगंसति ॥ १५२ ॥ क्रूरग्रहे पक्षवादी ह्यसक्तः पतते नरः ॥ रोधो गोघ्रो भृणहो च द्युप्रिदाता पुंस्य च ॥ १५३ ॥ शूकं ब्रह्मदा ममेतुगपः स्वर्णतस्करः ॥ ताले पतेत्क्षत्रियहा हत्वा वैश्यं च मच्चति ॥ १५४ ॥ ब्रह्महत्या च यः कुर्यादथ स्याद्रुतलपगः ॥ समकुम्भध्वनो गार्गी तथा राजभटश्च यः ॥ १५५ ॥ संताप्यते वाऽश्ववणिक्तथा च धनरयति ये ॥ १५६ ॥ गृहैश्चैवावमन्यते शकृर्गिणोऽप्ययति च ॥ अगम्यगार्गी च नरो नरकं गच्छति व्रजेत् ॥ १५७ ॥ विमोहे पतते घोरे मर्यादां यो भिनति वै ॥ दुग्धिं कुर्वन् यस्तु कीटलोहं प्रपद्यते ॥ १५८ ॥ देवब्राह्मणविद्वेषा गुरुणा वाप्यपूजकः ॥ गतं दूषयते यस्तु कृमिभक्षे प्रपद्यते ॥ १५९ ॥ पर्यश्रति य एकोनो ब्राह्मणान्सुहृदो विना ॥ लालाभक्षे स विष्टेत् दुर्गधे नरके गतः ॥ १६० ॥ आत्मानोऽप्यग्निदाता यः पतते स विशंसने ॥ १६१ ॥ अमत्प्रतिग्रही यश्च तथैवायज्ययाजकः ॥ नक्षत्रैर्जीवते यश्च नरो गच्छत्यधोमुखम् ॥ १६२ ॥ शीरं मुगं च लवणं लाक्षां गंधं रसं तिलान् ॥ यमादीनि विक्रीणन्धोऽप्ययति च ॥ १६३ ॥ यः कुक्कुटाग्निबध्नाति मार्जान्मृकगस्तथा ॥ १६४ ॥ अगारदाही गरदः कुंडाशी मोगविकयी ॥ मुगपो मसिभक्षश्च तथा च पशुघातकः ॥ १६५ ॥ विशस्ता महिषादीना मृगहंता तथैव च ॥ पर्वकारश्च सूची च यश्च स्यान्मित्रघातकः ॥ १६६ ॥ सारंगी पतत्येते ह्येवमाहुर्नारीणि ॥ उपविष्टं भोक्तुमथ पतत्यां वै वंचयन्ति ये ॥ १६७ ॥

93201

१ परस्मैपदमार्थम् ।

4. 2

117 - 21

एषा स्वाभाविकी सज्ञा लोकालोके वर्तते ॥ अथाब्रुवन्पुनर्वायु ब्राह्मणः सत्रिणस्तदा ॥ १९५ ॥ ऋषय उचुः ॥ सत्त्वमिव ज्ञानात् ॥
 लोकनिवासिनाम् ॥ संसारे संमर्तन्तं यावत् ॥ अणिमन्त्रे ॥ १९६ ॥ संसृज्य परिसंख्याय ताव प्रब्रूहि कृत्स्नम् ॥ ऋषीणां तद्वचः श्रुत्वा
 मरुतो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९७ ॥ वायुरुवाच ॥ न मया विद्यया दृष्टम् ॥ ज्ञातुं ज्ञानेन वा पुनः ॥ चक्षुषा वै प्रसंख्यातुमनो ह्यतो न च द्विजाः
 ॥ १९८ ॥ अनाभ्यानादमेयत्वमिव प्रश्ना विधीयते ॥ ब्रह्मणा संजितं यत् स संख्या तत्रियोयत ॥ १९९ ॥ यः सहस्रतमो भागः स्थावराणां भवेदिह ॥
 पार्थिवाः कृमयस्तावत्समेकाग्रैः संभवाः ॥ २०० ॥ संमेकाग्रान् भागेन सद्वर्णय स मिना ॥ अदका जेतवः सर्वे निश्चयात्तन्निधार्यताम् ॥ २०१ ॥
 सहस्रेणैव भागेन मन्वानां सलिलसमा ॥ विद्वत्समास्तु विज्ञेया लौकिकस्ते च सर्वशः ॥ २०२ ॥ यः सहस्रतमो भागस्तेषां वै पक्षिणां भवेत् ॥
 पशवस्तन्ममा ज्ञेया लौकिकाम्स्तु चतुर्पदाः ॥ २०३ ॥ चतुर्पदानां सुवेषा सहस्रेणैव संमिताः ॥ द्विपदास्तत्सहस्रेण संमिता धार्मिकाः पुनः ॥ २०४ ॥
 सहस्रेणैव भागेन धार्मिकेभ्यो दिव गताः ॥ यः सहस्रतमो भागो धार्मिकाणां भवेदिवि ॥ २०५ ॥ संमितास्तेन भागेन मोक्षिणस्तावदेव हि ॥ स्वर्गोपपादकै
 स्तुल्या यातनास्थानवासिनः ॥ २०६ ॥ पतिता धर्माविद्वेषाद्दुर्गन्धानो म्रियंति ये ॥ गैरेव तमसि ह्येने शीतोष्णं प्राप्नुवंति ते ॥ २०७ ॥ वेदनाः कटुकाः स्त
 ध्या यातनास्थानमागताः ॥ उष्णस्तु गैरवो ज्ञेयस्तेजोघोरमात्मकः ॥ २०८ ॥ ततोऽधनामकश्चापि शीतात्मा सततं तपः ॥ एवं सुदुर्लभाः सतः स्वर्गे वा
 धार्मिका नराः ॥ २०९ ॥ एषा सजीकृता संख्या चेश्वरेण स्वयंभुवा ॥ गणनादिनिवृत्तैषा संख्या ब्राह्मी त्वमानुषी ॥ २१० ॥ ऋषय उचुः ॥ महाज्जनस्तपः
 सत्यो भूतो भव्यो भवन्तथा ॥ उक्ता ह्येते त्वया लोका लोकानामंतरेण च ॥ २११ ॥ लोकांतरं च यादृक् च तन्नो ब्रूहि यथा तथा ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ऋषी
 णामर्द्रेणसाम् ॥ स वायुर्दष्टतत्त्वार्थं हृदं तत्त्वमुवाच ह ॥ २१२ ॥ वायुरुवाच ॥ व्यक्तं तर्केण पश्यंति योगात्प्रत्यक्षदर्शिनः ॥ २१३ ॥ प्रत्याहारेण ध्या
 नेन तपसा जयमात्मनः ॥ ऋभुः सन्तकुमागद्याः संबुद्धाः शुद्धबुद्धयः ॥ २१४ ॥ व्यपेतक्रोशा विग्जाः संतो ब्रह्मैव सत्तमाः ॥ अक्षयाः प्रीतिस्त
 युक्ता ब्रह्मे तिष्ठंति योगिनः ॥ २१५ ॥ ऋषीणां बालखिल्यानां तिर्यथाकृतमश्वरैः ॥ यथाऽत्रैव मया दृष्टं सानिध्यं तत्र कुर्वता ॥ २१६ ॥ अग्राह्यमकृ
 तार्थानामालयं चेश्वरस्य यत् ॥ ईश्वरः परमाणुत्वाद्वावग्राह्यो मर्नषिणाम् ॥ २१७ ॥ ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः ॥ द्रष्टृत्वमात्मसंबन्ध
 मधिष्ठातृत्वमेव च ॥ २१८ ॥ अव्ययानि दर्शयानि तस्मिन्निष्ठंति शंकरे ॥ विभुत्वात्त्वलु योगाढ्यो ब्रह्मणोऽनुग्रहे स्तः ॥ २१९ ॥ स लोकविग्रहो

प्रसन्नमूर्तिः शान्तमूर्तिः समीरणम् ॥ २४६ ॥ ऋषय उचुः ॥ के तु तत्र महात्मानो ये भवस्यानुसारिणः ॥ अनुग्राह्यतमाः सम्यक्प्रमोदते पुरोत्तमे
 ॥ २४७ ॥ कर्षणी वचनं श्रुत्वा वासुदेवस्य वैष्णवः ॥ कुरुवाच ॥ श्रूयतां देवदेवस्य भक्तियैव कल्पिता ॥ २४८ ॥ द्विंशत्पूर्विका संज्ञाः शीघ्रं
 युक्ता ह्येतेषां ॥ कर्षणा मनसा वाचा विदुर्देवताकल्पिता ॥ २४९ ॥ अनन्यमनसो भूत्वा श्रमना ये महेश्वरम् ॥ तैलम्बं रुद्रमालम्ब्य शास्त्रं
 पदमव्ययम् ॥ २५० ॥ सकृत् रूपसादृश्यं गृह्यन्ते वस्तुतमम् ॥ वैश्वानरमुत्वाः सर्वे विश्वरूपाः कर्षद्भिः ॥ २५१ ॥ नीलकण्ठाः सिद्धिदास्तु
 र्भारंगच्छिलोचनाः ॥ अर्धचंद्रतोष्णीषा वरुणकृष्णारिणः ॥ २५२ ॥ सर्वे दशभुजा वीराः पञ्चान्तरसंभिनः ॥ तरुणादित्यसंभवाः सर्वे ते
 पीतवस्त्रसः ॥ २५३ ॥ पिनाकग्राहयः सर्वे श्वेतगोपवाहनाः ॥ श्रियान्विताः कुंडलिनो मुक्ताहारविभूषिताः ॥ २५४ ॥ तेजसाः शशिपदेः
 सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः ॥ विभज्य बहुधात्मानं जगाम त्वविवर्जिताः ॥ २५५ ॥ कीदृंते विविधैर्वावैर्भोगान्प्राप्य सुदुर्लभान् ॥ स्वच्छंदमतमः सिद्धाः
 सिद्धिभान्यैर्विवोदिताः ॥ २५६ ॥ एकादशानां रुद्राणां कोटयो नैका महात्मनाम् ॥ एभिः सह महात्मा वै देवदेवो महेश्वरः ॥ २५७ ॥ भक्तानुसंगी
 भवन्मोदते पार्वतीप्रियः ॥ नाहं वेदां तु रुद्राणां प्रवस्य च महात्मनः ॥ २५८ ॥ नानात्वमनुपश्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ॥ मातरिश्वाकवीत्तु
 प्यामित्येताप्यश्वरात्पुत्रात् ॥ २५९ ॥ अथ ते ऋषयः स्रजं दिवाकरसमप्रभाः ॥ श्रुत्वेमां परमां पुण्यां कथां त्रैयंबको ततः ॥ २६० ॥ श्रुत्वा तु
 महं प्राप्य हर्षं चैवाप्यनुत्तमम् ॥ संभोजयित्वा चाप्येनं वासुदेवमहाबलम् ॥ २६१ ॥ ऋषय उचुः ॥ समीरण महाभाग त्वस्माकं च त्वया विभो ॥
 ॥ २६२ ॥ तस्य स्थानं प्रमाणं च यथावत्परिकीर्तितम् ॥ योगधर्मसमृद्धं वै परमं परमात्मनः
 ॥ २६३ ॥ महादेवस्य महात्मनं दुर्भित्तं सुरैरपि ॥ स्वेनमाहात्म्ययोगेन सहस्रस्याभिर्तोजसः ॥ २६४ ॥ यस्य भक्तेषु संमोहो ह्यनुकं
 पार्थमेव च ॥ माही लक्ष्म्या स्वयं ज्ञाया साऽप्रतिमशालिनी ॥ २६५ ॥ व्याप्य ज्योत्स्नेव चंद्रस्य विन्यस्ता विश्वरूपिणः ॥ विभूतिर्भाज
 तेजस्तार्यं देवदेवस्य वैष्णवि ॥ २६६ ॥ महादेवस्य सुख्यानां रुद्राणां तु महात्मनाम् ॥ तत्सर्वं निखिलेनेहं वक्रादमृतनिखवः ॥ २६७ ॥ आपीतं खलु शर्वं
 स्य भक्त्यात्मनोऽस्तु सुकृतं ॥ नास्ति किंचिद्विद्वेयमन्यचैवातुगामिनः ॥ प्रश्नं देवकप्राण यथावद्ब्रुमहसि ॥ २६८ ॥ सूत उवाच ॥ स खलूवाच
 ॥ २६९ ॥ ऋषय उचुः ॥ आदित्याः परिपार्थे ये सिद्धा वै क्रोधविक्रमाः ॥
 ॥ २७० ॥ आभूतैर्देवे घोरे सर्वप्राणिभृतां क्षये ॥ किमवस्था भवंत्येते तन्नो ब्रूहि यथार्थवत् ॥ २७१ ॥

ब्र. पु.
॥१९९॥

विज्ञायेश्वरसद्भावमव्यक्तं प्रभवं तथा ॥ ॥ वायुरुवाच ॥ यत्र पूर्वं गतास्ते तु कुमारा ब्रह्मणः सुताः ॥ २७२ ॥ सनंदनश्च सनकः तृतीयश्च सना-
तनः ॥ वोढुश्च कपिलस्तेषामासुरिश्च महायशाः ॥ २७३ ॥ मुनिः पंचशिखश्चैव ये चान्येऽप्येवमादयः ॥ ततः काले व्यतिक्रान्तिं कल्पानां पर्यये
गते ॥ २७४ ॥ महाभूतविनाशातिं प्रलये प्रत्युपस्थिते ॥ अनेकरुद्रकोट्यस्तु या प्रसन्ना महेश्वरीम् ॥ २७५ ॥ शब्दादीन्विषयान्भोगान्संत्यज्याष्ट
विधाश्रयात् ॥ प्रविश्य सर्वभूतानि ज्ञानयुक्तेन तेजसा ॥ २७६ ॥ विहाय पदमव्यग्रं भूतानामनुकंपया ॥ तत्र यांति महात्मानः परमाणुं महेश्वरम्
॥ २७७ ॥ तरंति सुमहावर्त्ता जन्ममृत्युदकां नदीम् ॥ ततः पश्यन्त्यपर्वाणं परं ब्रह्माणमेव च ॥ २७८ ॥ देव्या वै सहिताः सप्त या देव्यः परिकीर्त्ति-
ताः ॥ यत्तत्सहस्रं सिंहानामादित्यानां तथैव च ॥ २७९ ॥ वैश्वानरा भूतगणा व्याघ्राश्चैवानुगामिनः ॥ आवेश्यात्मनि तान्सर्वान् संख्यायोग्यभवां
स्तथा ॥ २८० ॥ लोकान्सप्त इमान्भूयो महाभूतानि पंच च ॥ विष्णुना सह संयुक्तः करोति विकरोति च ॥ २८१ ॥ स रुद्रो यः साममयस्तथैव
च यजुर्मयः ॥ स एष ओतः प्रोतश्च बद्धिंतश्च निश्चयात् ॥ २८२ ॥ एको हि भगवान्नाथः प्रभवश्चांतकृद्भिजाः ॥ ततस्ते ऋषयः सर्वे दिवाकरसप्त
प्रभाः ॥ २८३ ॥ सुसत्यं श्रवसः सम्यगारोप्यार्घ्रिं तथात्मनि ॥ कर्मणा मनसा वाचा विशुद्धेनांतरात्मना ॥ २८४ ॥ अनन्यमनसो भूत्वा प्रपद्यंत
महेश्वरम् ॥ व्रतोपवासनिरताः सर्वभूतदयापराः ॥ २८५ ॥ योगं त्वनुयमं दिव्यं प्राप्तं तैश्छिन्नसंशयैः ॥ प्रपद्य परया भक्त्या ज्ञानयुक्तेन तेजसा ॥
॥ २८६ ॥ तैर्लब्धं रुद्रसालोक्यं शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ यः पठेत्तपसा युक्तो वायुप्रोक्तमिमां श्रुतिम् ॥ २८७ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वाऽपि वैश्यो वा
सूक्त्यापरः ॥ लभते रुद्रलोकं वै कारणं लोककारणम् ॥ २८८ ॥ विनिवृत्ते तदा सर्गे ऋत्यावस्थितेन वै ॥ तदात्यंतपरोक्षत्वाददृष्टत्वाच्च कस्य
चित् ॥ २८९ ॥ अनाख्यानादबोध्यत्वादज्ञानाज्ज्ञानिनामपि ॥ आगतागतिकत्वाच्च ग्रहणं तत्र विद्यते ॥ २९० ॥ भावग्राह्यानुमानाच्च चित्
चित्त्वेदमुच्यते ॥ स्थिते तु कारणे तस्मिन्नित्ये सदसदात्मके ॥ २९१ ॥ अनिर्देश्ये प्रवृत्तिर्वै स्वात्मिकाकारणेन तु ॥ एवं सप्तद्विरभ्यस्ताः
कमात्प्रकृतयस्तु वै ॥ २९२ ॥ प्रत्याहारे तदा सर्गे प्राविशन्ति परस्परम् ॥ येनेदमावृतं सर्वमंडमप्सु प्रलीयते ॥ २९३ ॥ सप्तदीपसप्त
प्रांतं सप्तलोकं सपर्वतम् ॥ उदकावरणं यच्च ज्योतिष्यालीयते तु यत् ॥ २९४ ॥ यत्तेजसं चावरणं मारुतो ग्रसते तु यत् ॥ यद्वायव्यं
चावरणमाकाशं ग्रसते तु तत् ॥ २९५ ॥ आकाशावरणं यच्च भूतादिर्ग्रसते तु तत् ॥ भूतादिं ग्रसते चापि महान्नै बुद्धिलक्षणः ॥ २९६ ॥

१ आत्मनिष्ठमार्गम् ।

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २

॥१९९॥

महांतं प्रसतेऽव्यक्तं गुणसाम्यं ततः परम् ॥ एतौ संहारविस्तारौ ब्रह्मा व्यक्तौ ततः पुनः ॥ २९७ ॥ सृजते प्रसते चैव विकारात्सर्गसंयमे ॥
संसिद्धकार्यकरणाः संसिद्धा ज्ञानिनस्तु ये ॥ २९८ ॥ गत्वा जवं जवीभावे स्थाने त्वेषु प्रसंयमात् ॥ प्रत्याहारेऽधिगुज्यते क्षेत्रज्ञाः करणैः
पुनः ॥ २९९ ॥ अव्यक्तं क्षेत्रमित्याहुर्ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ साधर्म्यवैधर्म्यकृतः संयोगो नादिमांस्तयोः ॥ ३०० ॥ एवं सर्गेषु विज्ञेयः क्षेत्रज्ञेष्विह
ब्राह्मणाः ॥ ब्रह्मविज्ञेयं विज्ञेयः क्षेत्रज्ञानात्पृथक्पृथक् ॥ ३०१ ॥ विषयाविषयत्वं च क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोः स्मृतम् ॥ ब्रह्मा त्वविषयो ज्ञेयो विषयः क्षेत्रज्ञमुच्यते
॥ ३०२ ॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं क्षेत्रं क्षेत्रज्ञार्थं प्रचक्षते ॥ बहुत्वाच्च शरीराणां शरीरी बहुया स्मृतः ॥ ३०३ ॥ अव्यूहाशंकराच्चैव ज्योतिर्यच्च व्यवस्थितम् ॥
यस्मात्प्रतिशरीरं हि सुखदुःखोपलब्धिता ॥ ३०४ ॥ तस्मात्पुरुषनानात्वं विज्ञेयं तु विज्ञानता ॥ यदा प्रवर्तते चैषां भेदानां चैव संयमः
॥ ३०५ ॥ स्वभावकारिनाः सर्वे कालेन महता तदा ॥ निवर्तन्ते तदा तस्मिन्स्थितरागाः स्वयंभुवः ॥ ३०६ ॥ सह सायुज्यकैः सर्वैर्ब्रह्मलोकनि
वासिभिः ॥ विनिवृत्तेस्तदा तेषां स्थितेरात्मनिवासिनाम् ॥ ३०७ ॥ तत्कालवासिनां तेषां तत्र वै दोषदर्शिनाम् ॥ उत्पद्यतेऽथ वैराग्यमात्मैवाप्रणा
शनम् ॥ ३०८ ॥ भोज्यभोक्तृत्वनानात्वेस्तेषां तद्भावदर्शिनाम् ॥ पृथग्ज्ञानेन क्षेत्रज्ञास्ततस्ते ब्रह्मलौकिकाः ॥ ३०९ ॥ प्रकृतौ कारणातीताः सर्वे नानाप्रदर्शिनः ॥
स्वात्मन्येवावतिष्ठन्ते प्रशांतादर्शनात्मकाः ॥ ३१० ॥ शुद्धा निरंजनाः सर्वे चेतनाचेतनास्तथा ॥ तत्रैव परिनिर्वाणाः स्मृतानागामिनस्तु ते ॥ ३११ ॥
निर्गुणत्वाग्निरात्मानः प्रकृत्यन्ते व्यतिक्रमात् ॥ इत्येवं प्राकृतः प्रोक्तः प्रतिसर्गः स्वयंभुवा ॥ ३१२ ॥ वर्णाश्रमाचारयुतः प्रतिसर्गं शृणोति यः ॥ स
ब्रजेच्छिवसालोक्यं भक्तिमान्विगतज्वरः ॥ ३१३ ॥ अमद्यपश्च यः शूद्रो भवभक्तो जितेन्द्रियः ॥ आभूतसंप्रवस्थायी अप्रतीघातलक्षणः ॥ ३१४ ॥ गा
णपत्यं स लभते स्थानं वा सार्वकालिकम् ॥ मद्यपो मद्यपैः सार्द्धं भूतसंघैश्च मोदते ॥ ३१५ ॥ सेव्यमानो मदीपृष्ठे मर्त्यानां वरदो भवः ॥ इति होवाच
भगवान्क्षयिर्वाक्यमिदं वरम् ॥ ३१६ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डे महापुराणे वायुप्रोक्ते उत्तरभागे चतुर्थे उपसंहारपादे शिवपुरवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ सूत
उवाच ॥ प्रत्याहारं प्रवक्ष्यामि परस्याति स्वयंभुवः ॥ ब्रह्मणः स्थितिकाले तु क्षीणे तस्मिन्स्तदा प्रभोः ॥ १ ॥ यथेदं कुरुते व्यक्तं सुसूक्ष्मं विश्वमीश्वरः ॥
अव्यक्तं प्रसते व्यक्तं प्रत्याहारे च कृत्स्नशः ॥ २ ॥ पुरांतद्व्यणुकाद्यानां संपूर्णे कल्पसंक्षये ॥ उपस्थिते महाचोरे ह्यप्रत्यक्षे न कस्यचित् ॥ ३ ॥ अंते
द्रुमस्य संप्राप्ते पश्चिमं स्व मनोस्तदा ॥ अंते कलियुगे तस्मिन्क्षीणे संहार उच्यते ॥ ४ ॥ संप्रक्षाले तदा वृत्ते प्रत्याहारे ह्युपस्थिते ॥ प्रत्याहारे तदा तस्मि

ब. पु.
॥२००॥

नभूततन्मात्रसंक्षये ॥ ५ ॥ महदादिविकारस्य विशेषांतस्य संक्षये ॥ स्वभावकारिते तस्मिन्प्रवृत्ते प्रतिसंचरे ॥ ६ ॥ आपो असंति वै पूर्व भूमेर्गवात्मकं
गुणम् ॥ आत्तगंधा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ प्रणष्टे गंधतन्मात्रे तोयावस्था धरा भवेत् ॥ आपस्तदा प्रविष्टास्तु वेगवत्यो महास्वनाः
॥ ८ ॥ सर्वमापूरयित्वेदं तिष्ठन्ति विचरन्ति च ॥ अपामपि गणो यस्तु ज्योतिःष्वालीयते रसः ॥ ९ ॥ नश्यंत्यापस्तदा तत्र रसतन्मात्रसंक्षयात् ॥ तत्र
तेजोहतरसा ज्योतिर्द्वं प्रागुवंत्युत ॥ १० ॥ अस्ते च सलिले तेजः सर्वतोमुखमीक्षते ॥ अथाग्निः सर्वतो व्याप्त आदत्ते तच्छलं तदा ॥ ११ ॥ सर्वमा
पूर्यते अर्चिर्भिस्तदा जगदिदं शनैः ॥ अर्चिर्भिः संतते तस्मिन्स्तिर्यग्गूर्ध्वमधस्ततः ॥ १२ ॥ ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुराति प्रकाशकम् ॥ प्रलीयते त
दा तस्मिन्दीपार्चिरिव मारुते ॥ १३ ॥ प्रणष्टे रूपतन्मात्रे हतरूपो विभावसुः ॥ उपशाम्यति तेजो हि वायुराभूयते महान् ॥ १४ ॥ निरालोके तदा
लोके वायुभूते च तेजसि ॥ ततस्तु मूलमासाद्य वायुः संबन्धमात्मनः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वं चाधश्च तिर्यक्च दोववीति दिशो दश ॥ वायोरपि गुणं स्पर्श
मासाद्यं असते च तत् ॥ १६ ॥ प्रशाम्यति तदा वायुः खं तु तिष्ठत्यनावृतम् ॥ अरूपमरसस्पर्शमगंधं न च भूर्तिमत ॥ १७ ॥ सर्वमापूरयच्छब्दैः सु
खवत्तत्प्रकाशते ॥ तस्मिन्क्षीने तदा शिष्टमाकाशं शब्दलक्षणम् ॥ १८ ॥ शब्दमात्रं तदाऽकाशं सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ तत्र शब्दं गुणं तस्य भूता
तिर्यस्यते हुनः ॥ १९ ॥ भूतेन्द्रियेषु युगपद्भूतादः संस्थितेषु वै ॥ अभिमानात्मको ह्येष भूतादिस्तामसः स्मृतः ॥ २० ॥ भूतादिग्रसते चापि महान्वे
गुर्लक्षणः ॥ तदाज्ञात्मा तु विज्ञेयः संकल्पो व्यवसायकः ॥ २१ ॥ बुद्धिर्मनश्च लिङ्गं च महानक्षर एव च ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैस्तमा
हस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ २२ ॥ संप्रलीनेषु भूतेषु गुणसाम्ये ततो महान् ॥ लीयते गुणसाम्यं तु स्वात्मन्नेवावतिष्ठते ॥ २३ ॥ लीयते सर्वभूतानां कारणा
ति संसंयमो ॥ इत्येष संसंयमेव तत्त्वानां कारणैः सह ॥ २४ ॥ तत्त्वप्रसंयमो ह्येष स्मृतो ह्याकर्तृको द्विजाः ॥ धर्माधर्मौ तपो ज्ञानं
धर्मस्त्याज्यते तमा ॥ २५ ॥ ऊर्ध्वभावो ह्यधोभावः सुरुदुःखे प्रियाप्रिये ॥ सर्वमेतत्प्रपंचस्थं गुणमात्रात्मकं स्मृतम् ॥ २६ ॥ निरिन्द्रियाणां च तदा
भूतानां यन्मुखायुग्मम् ॥ प्रकृत्मां चैव तत्सर्वं पुण्यं पापं प्रतिष्ठति ॥ २७ ॥ श्रोत्यवस्था तु सा चैव देहिनां तु निरुच्यते ॥ जंतूनां पापपुण्यं
तदाऽपि वक्ष्यति धियुः ॥ २८ ॥ अक्स्त्रास्थानि तान्येव पुण्यपापानि जंतवः ॥ योजयन्ति पुनर्देहान्परत्वेन तथैव च ॥ २९ ॥ धर्माधर्मौ तु जंतूनां
यन्मात्रात्मकाभ्याम् ॥ कारणैः त्वैः प्रचीयेते कायत्वेनेह जंतुभिः ॥ ३० ॥ सचेतनाः प्रलीयन्ते श्रेत्रज्जाधिष्ठिता गुणाः ॥ सर्गे च प्रतिसर्गे च संसारे
चैव जंतवः ॥ ३१ ॥ संयुज्यन्ते त्रियुज्यन्ते कारणैः संचरन्ति च ॥ राजसी तामसी चैव सान्त्विकी चैव वृत्तयः ॥ ३२ ॥ गुणमात्राः प्रवर्तन्ते पुरुषाधिष्ठिता

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३

६

॥२००॥

द्विधा ॥ ऊर्द्धदेशात्मकं सत्त्वमयोभागात्मकं तमः ॥ ३३ ॥ तयोः प्रवर्तकं मध्ये ईहवावर्तकं रजः ॥ इत्येवं परिवर्तते त्रयश्चेतोऽगुणात्मकाः ॥ ३४ ॥
 लोकेषु सर्वभूतानां तत्र कार्यं विजानता ॥ अविद्याप्रत्ययारंभा आरभ्यन्ते हि मानवैः ॥ ३५ ॥ एतास्तु गतयस्तिष्ठः शुभात्पापात्मिकाः स्मृ-
 ताः ॥ तमसोऽभिभवान्तुयाथातथ्यं न विदति ॥ ३६ ॥ अतत्त्वदर्शनात्सोऽथ विविधं वध्यते ततः ॥ प्राकृतेन च बंधेन तथ्यावैकारिकेण च
 ॥ ३७ ॥ दृष्टिणाभिस्तृतीयेन बद्धोऽन्यंतं विवर्तते ॥ इत्येते वै त्रयः प्रोक्ता बंधा ह्यज्ञानहेतुकाः ॥ ३८ ॥ अनित्ये नित्यसंज्ञा च दुःखे च सुखदर्शनम् ॥
 अस्वे स्वमिति च ज्ञानमशुचौ शुचिनिश्चयः ॥ ३९ ॥ येषामेते मनोदोषा ज्ञानदोषा विपर्ययात् ॥ रागद्वेषनिवृत्तिश्च तज्ज्ञानं समुदाहृतम् ॥ ४० ॥
 अज्ञानं तमसो मूलं कर्मद्वयफलं रजः ॥ कर्मजस्तु पुनर्देहो महादुःखं प्रवर्तते ॥ ४१ ॥ श्रोत्रजा नेत्रजा चैव त्वग्जिह्वाघ्राणजा तथा ॥ पुनर्भव-
 करी दुःखात्कर्मणां जायते तृषा ॥ ४२ ॥ सत्पुण्यमिहितो बालः स्वकृतैः कर्मणः फलैः ॥ तैलपीडकवज्जीवस्तत्रैव परिवर्तते ॥ ४३ ॥ तस्मा-
 न्मूलमनर्थानामज्ञानमुपदिश्यते ॥ तं शत्रुमवधार्यैकं ज्ञाने यत्नं समान्तरम् ॥ ४४ ॥ ज्ञानाद्वि त्यजते सर्वं त्यागादुद्धिर्विरज्यते ॥ वैराग्याच्छुध्यते
 चापि शुद्धः सत्त्वेन मुच्यते ॥ ४५ ॥ अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि गतं भूतापहारिणम् ॥ अभिष्वंगाय योगः स्याद्विषयेष्ववशात्मनः ॥ ४६ ॥ अनि-
 द्वादौ स्थावरन्ति वै संसारे ह्यादिभौतिके ॥ ४८ ॥ अज्ञानपूर्वकं तस्मादज्ञानं तु विवर्जयेत् ॥ यस्य चार्षे न प्रमाणं शिष्टाचारं तथैव च ॥ ४९ ॥ व-
 र्णाश्रमविरुद्धो यः शिष्टशास्त्रविरोधकः ॥ एष मार्गो हि निग्ये तिर्य्यग्योनौ च कारणम् ॥ ५० ॥ तिर्य्यग्योनिगतं चैव कारणं तन्निरुच्यते ॥
 इत्येषा तामसी वृत्तिर्भूतादीनां चतुर्विधा ॥ सत्त्वस्थमात्रकं चित्तं यथासत्त्वं प्रदर्शनात् ॥ ५३ ॥ तत्त्वानां च यथातत्त्वं दृष्ट्वा वै तत्त्वदर्शनात् ॥
 सत्त्वक्षेत्रज्ञनानात्वमेतन्नानार्थदर्शनम् ॥ ५४ ॥ नानात्वदर्शनं ज्ञानं ज्ञानाद्वै योग उच्यते ॥ तेन बद्धस्य वै बंधो मोक्षो मुक्तस्य तेन च ॥ ५५ ॥ संसारे
 विनिवृत्ते तु मुक्तो लिङ्गेन मुच्यते ॥ निःसंबंधो ह्यचैतन्यः स्वात्मन्येवावतिष्ठते ॥ ५६ ॥ स्वात्मन्यवस्थितश्चापि विरूपाख्येन लिख्यते ॥ इत्ये-
 तच्छेषां प्रोक्तं समासाज्ज्ञानमोक्षयोः ॥ ५७ ॥ स चापि त्रिविधः प्रोक्तो मोक्षो वै तत्त्वदर्शाभिः ॥ पूर्वं वियोगो ज्ञानेन द्वितीये रागसंक्षयात् ॥ ५८ ॥
 तृतीयेऽप्यनृतीयस्तु व्याख्यातं मोक्षकारणम् ॥ लिङ्गाभावात्तु कैवल्यं कैवल्यात्त निरंजनम् ॥ ५९ ॥ निरंजनत्वाच्छुद्धस्तु नेताऽन्यो नैव विद्यते ॥ अ-

ब. पु.
॥२०१॥

त ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि वैराग्यं दोषदर्शनात् ॥ ६० ॥ दिव्ये च मानुषे चैव विषये पंचलक्षणे ॥ अपद्रेष्टोऽनभिष्वंगः कर्तव्यो दोषदर्शनात् ॥ ६१ ॥ त
पप्रीतिविषादानां कार्यं तु परिवर्जनम् ॥ एवं वैराग्यमास्थाय शरीरी निर्ममो भवेत् ॥ ६२ ॥ अनित्यमशिवं दुःखमिति बुद्धानुचित्य च ॥ वि
शुद्धं कार्यकरणं सत्त्वस्यातिनिषेवया ॥ ६३ ॥ परिपक्वकषायो हि कृत्स्नान्दोषान्प्रपश्यति ॥ ततः प्रयाणकाले हि दोषैर्नैमित्तिकैस्तथा ॥ ६४ ॥ ऊ
ष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः ॥ स शरीरमुपाश्रित्य कृत्स्नान्दोषान्बुणद्धि वै ॥ ६५ ॥ प्राणस्थानानि भिदन् हि छिदन्मर्माण्यतीत्य च ॥
शैत्यान्प्रकुपितो वायुरूद्धं तूत्क्रमते ततः ॥ ६६ ॥ स चायं सर्वभूतानां प्राणस्थानेष्ववस्थितः ॥ समासात्संवृते ज्ञाने संवृत्तेषु च कर्मसु ॥ ६७ ॥
स जीवो नाभ्यधिष्ठानः कर्मभिः स्वैः पुराकृतैः ॥ अष्टांगप्राणवृत्तिं वै स विच्यावयते पुनः ॥ ६८ ॥ शरीरं प्रजहन्सोति निरुच्छासस्ततो भवेत् ॥
एवं प्राणैः परित्यक्तो मृत इत्यभिधीयते ॥ ६९ ॥ यथैह लोके स्वप्ने तं नीयमानमितस्ततः ॥ रज्जनं तद्विषयस्य ते तान्यो न च विद्यते ॥ ७० ॥ तज्जग
क्षयस्तृतीयस्तु व्याख्यातं मोक्षलक्षणम् ॥ अदोष विषये दोषद्वयै पंचलक्षणे ॥ ७१ ॥ अपद्रेष्टोऽनभिष्वंगः प्रीतिनापविवर्जनम् ॥ वैराग्यकाण्
क्षेते प्रकृतीनां लयस्य च ॥ ७२ ॥ अष्टांगप्राणो ज्ञेयाः पूर्वोक्ता वै यथाक्रमम् ॥ अव्यक्ताद्यास्तु विज्ञेया भूतानाः प्रकृतेर्भवाः ॥ ७३ ॥ वणा
श्रमाचारयुक्तः शिष्टः शास्त्राविरोधनः ॥ वणाश्रमाणां धर्मोऽयं देवस्थानेषु कारणम् ॥ ७४ ॥ ब्रह्मादीनि पिशाचांतान्प्राणैः स्थानानि देवताः ॥ ऐश्वर्य
मणिमाद्यं हि कारणं द्वाष्टलक्षणम् ॥ ७५ ॥ निमित्तमप्रतीक्षां दृष्टं शब्दादिलक्षणे ॥ अप्राप्येतानि रूपाणि प्राकृतानि यथाक्रमम् ॥ ७६ ॥
क्षेत्रज्ञेष्वनुसज्जते गुणमात्रात्मकानि तु ॥ प्रावृट्काले पथगमनं यथ्यतीव सन्नक्षुपः ॥ ७७ ॥ पश्यन्त्यवाविधाः सिद्धा जीवं दिव्येन चक्षुषा ॥
खादतश्चात्रपानानि योनीः प्रविशतस्तथा ॥ ७८ ॥ त्रियगूर्ध्वगस्ताच्च धावतोऽपि यथाक्रमम् ॥ जीवं प्राणस्तथा लिङ्गं करणं च चतुष्टयम् ॥
॥ ७९ ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैरेकार्थैः सोऽभिलिप्यते ॥ व्यक्ताव्यक्तप्रमाणोयं स वै यंक्तुः कृत्स्नः ॥ ८० ॥ अव्यक्तानुग्रहांतं च क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं च
यत् ॥ एवं ज्ञात्वा शुचिर्भूत्वा ज्ञानाद्वै विप्रमुच्यते ॥ ८१ ॥ तद्वै चैव यथा तच्च तत्त्वानां तच्चदर्शने ॥ यथेष्ट परिनिर्णयति भिन्ने देहे सुनिर्वृते ॥ ८२ ॥
भिद्यते करणं चापि ह्यव्यक्तज्ञानिनस्ततः ॥ मुक्तो गुणशरीरेण प्राणाद्येन तु सर्वशः ॥ ८३ ॥ नान्यच्छरीरमादत्ते दग्धे बीजे यथांकुरः ॥ ज्ञानी च
सर्वसंसारविज्ञशरीरमानसः ॥ ८४ ॥ ज्ञानाच्चतुर्दशाबुद्धः प्रकृतिम्यो निवर्तते ॥ प्रकृतिं मर्त्यान्त्याहुर्विकागेऽनृतमुच्यते ॥ ८५ ॥ असद्भावोऽनृतं
ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते ॥ अनामरूपं क्षेत्रज्ञानामरूपं प्रवक्षते ॥ ८६ ॥ यस्मात्क्षेत्रं विजानाति तस्मात्क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ क्षेत्रं प्रत्ययते यस्मात्क्षे

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३.

॥२०१॥

त्रजः शुभ उच्यते ॥ ८० ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥
 अतत्राणात्तथैव च ॥ सोऽयत्नविषयत्वाच्च अत्र क्षेत्रविशेषः विद्यते ॥ ८१ ॥ तद्वद्वैविध्यं विशेषतः सर्वत्रापि विद्यमानम् ॥ विचारलक्षणं तद्वै सोऽयम् ॥
 मेति च ॥ ८२ ॥ तमेवानुपेक्षां तु यन्महिम्नः ॥ ८३ ॥ तन्मात्रं कारणञ्चैव समित्यभिधीयते ॥ ८४ ॥ तद्वै सर्वत्रापि विद्यमानम् ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥
 दुःखत्राणात्पुनश्चापि अत्रमिन्योऽभिधीयते ॥ ८५ ॥ सुखदुःखमहभावाद्भोज्यमित्यभिधीयते ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥
 न श्रेयत न अगति विकारप्रसूतः तु तत् ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥ अथ ह्यस्य सप्तमः स्कन्धः ॥
 यस्मात्पुरुषेत्यभिधीयते ॥ ८६ ॥ पुरुषं कथयस्वाध्वं कथितोऽस्तिभिष्यते ॥ शुद्धो निरंजनाभासो ज्ञानः ज्ञानविजितः ॥ ८७ ॥ अस्तिनास्त्यं
 ति सोऽन्यो वा बद्धो मुक्तो गतः स्थितः ॥ नैर्हेतुकात्त्वनिर्देश्यादहंत्वस्मिन् विद्यते ॥ ८८ ॥ शुद्धत्वः च तु दृश्यो वै दृष्टत्वात्समदर्शनः ॥ आत्मप्रत्य
 यकारित्वादन्यूनं वाप्यहेतुकम् ॥ ८९ ॥ भावग्राह्यमनुमानादित्यत्र प्रमुह्यते ॥ यदा प्रथमं ज्ञानं जातं तदानीं तत्त्वज्ञानात्मकम् ॥ ९० ॥ दृष्ट्यादृश्यं तु
 निर्देश्यं तदा तदुद्धरं वरम् ॥ विज्ञाता न च दृश्येन पृथक्तेनह सर्वशः ॥ ९१ ॥ स्वेनात्मना तथात्मानं कारणस्या नियच्छते ॥ प्रकृतौ कारणे
 तत्र स्वात्मन्येवोपतिष्ठति ॥ ९२ ॥ अस्तिनास्तीति सोऽन्यो वा इहामुत्रेति वा पुनः ॥ एकत्वं वा पृथक्त्वं वा क्षेत्रज्ञः पुरुषोऽपि वा ॥ ९३ ॥
 आत्मा वा स निरात्मा वा चेतनोऽचेतनोऽपि वा ॥ कर्ता वा सोऽप्यकर्ता वा भोक्ता वा भोक्तृमेव वा ॥ ९४ ॥ तद्वत्त्वा न निवर्तते क्षेत्रज्ञं तु निरंज
 नम् ॥ अवाच्यं तदनाख्यानादग्राह्यं वादहेतुभिः ॥ ९५ ॥ अप्रतर्क्यमाचित्यत्वादवार्थत्वाच्च सर्वशः ॥ नालप्य वचसा तत्त्वमप्राप्यं मनसा मह ॥ ९६ ॥
 क्षेत्रज्ञे निर्गुणे शुद्धे शांते क्षीणे निरंजने ॥ व्यपेतसुखदुःखे च निरुद्धे शांतिमागते ॥ ९७ ॥ निगन्मके पुनस्तस्मिन्वाच्यावाच्यं न विद्यते ॥ एतौ संहारविस्तारौ
 व्यक्ताव्यक्तौ ततः पुनः ॥ ९८ ॥ सृज्यते प्रसृते चैव व्यक्तौ पर्यवतिष्ठत ॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं सर्वं पुनः सर्गे प्रवर्तते ॥ ९९ ॥ अधिष्ठानं प्रपद्येत तस्यांते
 बुद्धिपूर्वकम् ॥ साधर्म्यवैधर्म्यकृतः संयोगो विदितस्तयोः ॥ अनादिमांश्च संयोगो महापुरुषजः स्मृतः ॥ १०० ॥ यावच्च सर्गप्रतिमर्गकाल
 स्तावच्चगतिष्ठति संनिरुध्य ॥ पूर्वं हि तस्यैव च बुद्धिपूर्वं प्रवर्तते तत्पुरुषार्थमेव ॥ १०१ ॥ एषा निमर्गप्रतिमर्गप्रतिमार्गाणां चैश्वरका
 रिता वा ॥ अनाद्यनन्ता ह्यभिमानपूर्वकं वित्रासम्यक्ती जगदभ्युपैति ॥ १०२ ॥ इत्येषः प्राकृतः सर्गस्तृतीयो हेतुलक्षणः ॥ उक्तो

३. पु.

॥२०२॥

हस्मिस्तदात्यंतं कालं ज्ञात्वा प्रमुच्यते ॥ ११२ ॥ इत्येष प्रतिसर्गो वक्षिष्विधः कीर्तितो मया ॥ विस्तरेणानुपूर्व्या च श्रव्यः किं वर्तयाम्यहम् ॥
॥ ११३ ॥ ॥ इति श्रीमहाडि महापुराणे वायुश्रुते उत्तरभागे चतुर्थे उपसंहारपादे प्रतिसर्गो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ श्रवय उचुः ॥
श्रुतं ब्रुमहदाख्यानं भक्ता परिकीर्तितम् ॥ प्रजानां मनुभिः सार्द्धं देवानामृषिभिः सह ॥ १ ॥ पितृर्गर्भव्युतानां पितामहोत्तरसाम् ॥
देत्यानां दानवानां च यक्षाणामेव पक्षिणाम् ॥ २ ॥ अत्यद्भुतानि कर्माणि विविधा धर्मनिश्चयाः ॥ विचित्राश्च कथायोगा जम्भवाग्र्य
मनुत्तमम् ॥ ३ ॥ तत्कथ्यमानमस्माकं भक्ता श्रद्धया गिरा ॥ मनः कर्णमुखं सैते प्रीणात्यमृतसन्निभम् ॥ ४ ॥ एवमाराध्य ते
सूतं सत्कृत्य च महर्षयः ॥ पप्रच्छुः सन्निभः सर्वे पुनः सर्गप्रवर्तनम् ॥ ५ ॥ कथं सूत महाप्राज्ञ पुनः सर्गः प्रपत्स्यते ॥ कंचेषु संप्रली
नेषु गणसाम्ये तमोमये ॥ ६ ॥ विकारेष्वविसृष्टेषु द्रव्यके चात्मानि स्थिते ॥ अप्रवृत्ते ब्रह्मणा तु सहसा योज्यगैस्तदा ॥ ७ ॥ कथं प्रपत्स्यते सर्ग
स्तन्नः प्रबुद्धि पृच्छताम् ॥ एवमुक्तेस्ततः सूतस्तेदाऽसौ लोमहर्षणः ॥ ८ ॥ व्याख्यातुमुपचक्राम पुनः सर्गप्रवर्तनम् ॥ अत्र वो वर्तयिष्यामि
यथा सर्गः प्रपत्स्यते ॥ ९ ॥ पूर्ववत्स तु विज्ञेयः समासात्तन्निबोधत ॥ दृष्टेनेवानुमेयं च तर्कं वक्ष्यामि युक्तिः ॥ १० ॥ यस्माद्राचो निवर्तते
त्वप्राप्य मनसा सह ॥ अव्यक्तवत्परोक्षत्वाद्ब्रह्म तदुरासदम् ॥ ११ ॥ विकारैः प्रतिसंसृष्टो गुणः साम्येन वर्तते ॥ प्रधानं पुरुषाणां च सा
धर्म्येणैव तिष्ठति ॥ १२ ॥ धर्माधर्मौ प्रलीयेते द्रव्यके प्राणिनां सदा ॥ सत्त्वमात्रात्मको धर्मो गुणे सत्त्वे प्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥ तमोमात्रात्मको धर्मो
गुणे तमसि तिष्ठति ॥ अविभागेन तावेतौ गुणसाम्ये स्थिताबुभौ ॥ १४ ॥ सर्वं कार्यं बुद्धिपूर्वं प्रधानस्य प्रपत्स्यते ॥ अबुद्धिपूर्वं क्षेत्रज्ञं अधिष्ठा
स्यति तान्गुणान् ॥ १५ ॥ एवं तानभिमानेन प्रपत्स्यति पुनस्तदा ॥ यदा प्रवर्तितव्यं तु क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्द्वयोः ॥ १६ ॥ भोज्यभीकृत्वसंबन्धाः प्र
पत्स्यन्ते च ताबुभौ ॥ तस्मादक्षरमव्यक्तं साम्ये स्थित्वागुणात्मकम् ॥ १७ ॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं तत्र वैषम्यं भजते तु तत् ॥ ततः प्रपत्स्यते व्यक्तं क्षेत्रज्ञे
प्रपत्स्यते ॥ १८ ॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं सत्त्वं विकारं जनयिष्यति ॥ महदाद्यं विशेषांतं चतुर्विंशगुणात्मकम् ॥ १९ ॥ क्षेत्रज्ञस्य प्रधानस्य पुरुषस्य
प्रवत्स्यतः ॥ आदिदेवः प्रधानस्यानुग्रहाय प्रचक्षते ॥ २० ॥ अनाद्यौ वरमुत्पादौ उभौ सूक्ष्मौ तु तौ स्मृतौ ॥ अनादिसंयोगयुतौ सर्वे क्षेत्रज्ञमेव
च ॥ २१ ॥ अबुद्धिपूर्वकं युक्तमशक्तौ तु वरौ तदा ॥ अप्रत्ययममोचं च स्थितानुदकमन्मयवत् ॥ २२ ॥ प्रवृत्तपूर्वौ तौ पूर्वं पुनः सर्वं प्रपत्स्य

उ. भा.

उप. पा. ४

अ. ४

॥२०२॥

ते ॥ अज्ञा गुणैः प्रवर्तते रजःसत्त्वतमोभिधैः ॥ २३ ॥ प्रवृत्तिकाले रजसाभिपन्नो महत्त्वभूतादिविशेषतां च ॥ विशेषतां चोद्वेयतां च याति
 गुणावसानौषधिभिर्मनुष्यः ॥ २४ ॥ सत्याभिध्यायिनस्तस्य ध्यायिनः सन्निमित्तकम् ॥ रजःसत्त्वतमोव्यक्ताविधम णिः परस्परम् ॥ २५ ॥ आद्यतं
 वै प्रपत्स्यति क्षेत्रमज्ञानं सर्वशः ॥ संसिद्धकार्यकरणा उत्पद्यतेऽभिमानिनः ॥ २६ ॥ सर्वे सत्त्वाः प्रपद्यन्ते व्यक्त्यात्पूर्वमेव च ॥ प्रपद्यन्तौ ये त्व
 सुवहाः साधकाश्चाप्यसाधकाः ॥ २७ ॥ असंशान्तास्तु ते सर्वे स्थानप्रकण्ठैः सह ॥ कार्याणि प्रतिपत्स्यन्ते उत्पत्स्यन्ते पुनःपुनः ॥ २८ ॥ गुणमा
 धीयते तस्मात्तत्स्य रोचते ॥ २९ ॥ गुणास्ते यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपदिं ॥ तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनःपुनः ॥ ३० ॥ हिंसाहिंसे
 मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृत्तान्ते ॥ तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्स्य रोचते ॥ ३१ ॥ महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु ॥ विप्रयोगश्च भूतानां गुणे
 भ्यः संप्रवर्तते ॥ ३२ ॥ इत्येष वो मया ख्यातः पुनः सर्गः समासतः ॥ समासादेव वक्ष्यामि ब्रह्मणोऽथ समुद्रवम् ॥ ३३ ॥ अव्यक्तात्कारणात्तस्मा
 त्रित्यात्सदसदात्मकात् ॥ प्रधानपुरुषाभ्यां तु जायते च महेश्वरः ॥ ३४ ॥ स पुनः संभावयित्वा जायते ब्रह्मसंज्ञितः ॥ सृजन्त स पुनर्लोकानभि
 मानगुणात्मकान् ॥ ३५ ॥ अहंकारस्तु महत्तस्माद्भूतानि चात्मनः ॥ युगपत्संप्रवर्तन्ते भूतान्येवेन्द्रियाणि च ॥ ३६ ॥ भूतभेदाश्च भूतभ्य इति
 सर्गः प्रवर्तते ॥ विस्तरावयवस्तेषां यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ कीर्त्यतो वो यथापूर्वं तथैवाप्युपधार्यताम् ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वा नैमिषेयास्तदा
 नीं लोकोत्पत्तिं सुस्थितिं चाप्ययं च ॥ तस्मिन्सत्रेऽवभृथं प्राप्य शुद्धाः पुण्यं लोकमृषयः प्राप्नुवन्ति ॥ ३८ ॥ यथा यूयं विधिना देवतादी
 निष्ठा चैवावभृथं प्राप्य शुद्धाः ॥ त्यक्त्वा देहानायुषेते कृतार्थाः पुण्यं लोकं प्राप्य मोदध्वमेवम् ॥ ३९ ॥ एते ते नैमिषेया वै दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा
 च वै तदा ॥ जम्मुश्चावभृथस्राताः स्वर्गं सर्वे तु सत्रिणः ॥ ४० ॥ विप्रास्तथा यूयमापि इष्टा बहुविधैर्मखैः ॥ आयुषेते ततः स्वर्गं गन्तव्यं स्थ
 द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥ प्रक्रिया प्रथमः पादः कथायास्तु परिग्रहः ॥ अनुषंग उपोद्धात उपसंहार एव च ॥ ४२ ॥ एवमेव चतुःपादं पुराणं लोकसम्म
 तम् ॥ उवाच भगवान्सक्षाद्रायुलोकहिते रतः ॥ ४३ ॥ नैमिषे सत्रमासाद्य मुनिभ्यो मुनिसत्तम ॥ तत्प्रसादं च संसिद्धं भूतोत्पत्तिलयान्वितम् ॥ ४४ ॥
 प्राधानिकीमिमां सृष्टिं तथैवेष्टव्यकारिताम् ॥ सम्यग्विदित्वा मेधावी न मोहमधिगच्छति ॥ ४५ ॥ इदं यो ब्राह्मणो विद्वानितिहासं पुरातनम् ॥
 तं नान्यथाप्येदापि तथैवाप्युपयोजयिष्ये च ॥ ४६ ॥ स्थानेषु स महद्भूतस्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥ ब्रह्मसायुज्यगो भूत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ॥ ४७ ॥

तेषां कीर्तिमतां कीर्तिं प्रजशान् महत्स्यनाम् ॥ अथ यन्मृषीषीशानां ब्रह्मभूयाय गच्छति ॥ ७९ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संमितम् ॥ कृष्णद्वैपायनेनोक्तं पुराणं ब्रह्मवादिना ॥ ८० ॥ मन्वन्तरे श्वराणां च यः कीर्तिं प्रथयेदिमाम् ॥ देवतानामृषीणां च भूरिद्रविणतेजसाम् ॥ ८१ ॥ स सर्वं मुच्यते पापैः पुण्यं च महदाप्नुयात् ॥ यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान्सदा पर्वणि पर्वणि ॥ ८२ ॥ धृतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान् पादमन्ततः ॥ ८३ ॥ अक्षयं सर्वकामीयं पितृस्तत्रोपतिष्ठते ॥ यस्मात्पुरा ह्यणंतीदं पुराणं तेन चोच्यते ॥ ८४ ॥ निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ तथैव त्रिषु वर्णेषु ये मनुष्या अधीयते ॥ ८५ ॥ इतिहासमिमं श्रुत्वा धर्माय विदधे मतिम् ॥ यावन्त्यस्य शरीरेषु रोमकूपानि सर्वशः ॥ ८६ ॥ तावत्कोटिसहस्राणि वर्षाणि दिवि मोदते ॥ ब्रह्मसायुज्यगो भूत्वा देवैः सह मोदते ॥ ८७ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं पवित्रं च यशस्वि च ॥ ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने ॥ ८८ ॥ तस्माच्चोशनसा प्राप्तं तस्माच्चापि बृहस्पतिः ॥ बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सवित्रे तदनन्तरम् ॥ ८९ ॥ सविता मृत्यवे ग्राह मृत्युश्चंद्राय वै पुनः ॥ इंद्रश्चापि वसिष्ठाय सोऽपि सारस्वताय च ॥ ९० ॥ सारस्वतश्च धाम्नेऽथ त्रिधामा च शरद्वते ॥ शरद्वस्तु त्रिविष्टाय सोऽतरिक्षाय दत्तवान् ॥ ९१ ॥ ऋषिण चांतरिक्षो वै सोऽपि त्रय्यारुणाय च ॥ त्रय्यारुणाद्ध नंजयः स वै प्रादात्कृतंजये ॥ ९२ ॥ कृतंजयात्तृणंजयो भरद्वाजाय सोऽप्यथ ॥ गौतमाय भरद्वाजः सोऽपि निर्य्यतरे पुनः ॥ ९३ ॥ निर्य्यतगस्तु प्रावाच तथा वाजश्रवाय वै ॥ स ददौ सोमशुष्माय स चादानृणविंदवे ॥ ९४ ॥ तृणविंदुस्तु दक्षाय दक्षः प्रोवाच शक्तये ॥ शक्तेः पराशरश्चापि गर्भस्थः श्रुतवानिदम् ॥ ९५ ॥ पराशराज्जातुकर्ण्यस्तस्माद्वैपायनः प्रभुः ॥ द्वैपायनात्पुनश्चापि मया प्राप्तं द्विजोत्तम ॥ ९६ ॥ मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये ॥ इत्येव वाक्यं ब्रह्मादिगुरुणां समुदाहृतम् ॥ ९७ ॥ नमस्कार्याश्च गुरवः प्रयत्नेन मनीषिभिः ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं सर्वार्थसाधकम् ॥ ९८ ॥ पापघ्नं नियमेनेदं श्रोतव्यं ब्राह्मणैः सदा ॥ नाशुचौ नापि पापाय नाप्यमं वत्सरोषिते ॥ ९९ ॥ नाश्रद्धानेऽविदुषे नापुत्राय कथंचन ॥ नाहिताय प्रदातव्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥ १०० ॥ अव्यक्तं वै यस्य योनिं वदन्ति न्यक्तं देहं कालमेतं गतिं च ॥ वह्निर्वक्त्रं चंद्रसूर्यौ च नेत्रे दिशः श्रोत्रे प्राणमाहुश्च वायुम् ॥ १०१ ॥ वाचो वेदा अंतरिक्षं शरीरं क्षितिः पादास्तांका सेमकूपाः ॥ सर्वाणि द्यौर्मस्तकानि त्व

धो विद्याविनोपनिषत्सु पुच्छम् ॥ ७२ ॥ तं देवदेवं जननं जनानां भूतानां सत्यलोकप्रतिष्ठम् ॥ वरं वराणां वरदं महेश्वरं ब्रह्माणमादिं प्रयतो
 नमस्ये ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहादे महापुराणे वायुप्रोक्ते द्वादशसाहस्र्यां संहितायां उत्तरभागे चतुर्थ उपसंहारपादे ब्रह्मांडावर्त नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
 ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ श्रीललितोपाख्यानं प्रारभ्यते ॥ चतुर्भुजे चंद्रकलावतंसे कुचोन्नते कुङ्कुमरागशोणे ॥ पुंद्रेक्षुपाशाङ्कुशपुष्पवा
 णहस्ते नमस्ते जगदेकमातः ॥ १ ॥ अस्तु नः श्रेयसे नित्यं वस्तु वामाङ्गसुन्दरम् ॥ यतस्तृतीयो विदुषां तृतीयस्तु परं महः
 ॥ २ ॥ अगस्त्यो नाम देवर्षिर्वेदेवेदाङ्गपारगः ॥ सर्वसिद्धान्तसारज्ञो ब्रह्मानन्दरसात्मकः ॥ ३ ॥ चचाराद्भुतहेतूनि तीर्थान्यायतनानि च ॥
 शैलारण्यापगामुख्यान्सर्वाञ्जनपदानपि ॥ ४ ॥ तेषु तेष्वखिलाञ्जतूनज्ञानतिमिरावृतान् ॥ शिश्नोदरपरान्दृष्ट्वा चिन्तयामास तान्प्रति ॥ ५ ॥
 तस्य चिन्तयमानस्य चरतो वसुधामिमाम् ॥ प्राप्तमासीन्महापुण्यं कांचीनगरमुत्तमम् ॥ ६ ॥ तत्र वारणशैलेन्द्रमेकाग्रनिलयं शिवम् ॥ कामाक्षीं
 कलिदोषघ्नीमपूजयदथात्मवान् ॥ ७ ॥ लोकहेतोर्दयार्द्रस्य धीमतश्चिन्तनो मुहुः ॥ चिरकालेन तपसा तोषितोऽभूज्जनार्दनः ॥ ८ ॥ ह्य
 ग्रीवां तनुं कृत्वा साक्षाच्चिन्मात्रविग्रहाम् ॥ शङ्खचक्राक्षवलयपुस्तकोज्ज्वलबाहुकाम् ॥ ९ ॥ पूरयित्रीं जगत्कृत्स्नं प्रभया देहजातया ॥ प्रादुर्ब
 भूव पुरतो मुनेरमिततेजसा ॥ १० ॥ तं दृष्ट्वानन्दभरितः प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥ विनयावनतो भूत्वा सन्तुष्टाव जगत्पतिम् ॥ ११ ॥ अथोवाच
 जगन्नाथस्तुष्टोऽस्मि तपसा तव ॥ वरं वरय भद्रं ते भविता भूसुरोत्तमः ॥ १२ ॥ इति पृष्टो भगवता प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥ यदि तुष्टोऽसि
 भगवन्निमे पामरजन्तवः ॥ १३ ॥ केनोपायेन मुक्ताः स्युरेतन्मे वक्तुमहसि ॥ इति पृष्टो द्विजेनाथ देवदेवो जनार्दनः ॥ १४ ॥ एष एव पुरा
 प्रश्नः शिवेन चरितो मम ॥ अयमेव कृतः प्रश्नो ब्रह्मणा तु ततः परम् ॥ १५ ॥ कृतो दुर्वाससा पश्चाद्भवता तु ततः परम् ॥ १६ ॥ भवद्भिः
 सर्वभूतानां गुरुभूतैर्महात्मभिः ॥ ममोपदेशो लोकेषु प्रथितोऽस्तु वरो मम ॥ १७ ॥ अहमादिर्हि भूतानामादिकर्ता स्वयं प्रभुः ॥ सृष्टिस्थितिल
 यानां तु सर्वेषामपि कारकः ॥ १८ ॥ त्रिमूर्तिस्त्रिगुणातीतो गुणहीनो गुणाश्रयः ॥ १९ ॥ इच्छाविहारो भूतात्मा प्रधानपुरुषात्मकः ॥ एवं
 भूतस्य मे ब्रह्माक्षिजगद्रूपधारिणः ॥ २० ॥ द्विधाकृतमभूद्रूपं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ मम प्रधानं यद्रूपं सर्वलोकगुणात्मकम् ॥ २१ ॥ अपरं यद्
 भातीति परस्परतः सद् ॥ एकमेव तयोर्ज्ञात्वा मुच्यते ते उभे किमु ॥ २२ ॥ तपोभिश्चिरकालोत्थैर्यमैश्च नियमैरपि ॥ त्यागैर्दुष्कर्मनाशान्ति
 मुत्तिस्तपसा यत्नैः ॥ २३ ॥ यद्रूपं यद्गुणयुतं तद्गुणैर्येन लभ्यते ॥ अन्यत्सर्वजगद्रूपं कर्मभोगपराक्रमम् ॥ २४ ॥ कर्मभिलम्ब्यते तच्च त

त्यागेनापि लभ्यते ॥ दुस्तरस्तु तयोस्तथाः सकलैरपि तापस ॥ २५ ॥ अनपायं च सुखं सदसत्कर्मगोचरम् ॥ २६ ॥ आत्मस्थेन गुणे
 नैव सता चाप्यसतापि वा ॥ आत्मैक्येनैव यज्ज्ञानं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ २७ ॥ वर्णत्रयविहीनानां पापिष्ठानां नृणामपि ॥ यद्रूपध्यानमात्रेण
 दुष्कृतं सुकृतायते ॥ २८ ॥ येऽर्चयन्ति परां शक्तिं विधिनाऽविधिनापि वा ॥ न ते संसारिणो नूनं मुक्ता एव न संशयः ॥ २९ ॥ शिवो वा यां
 समाराध्य ध्यानयोगबलेन च ॥ ईश्वरः सर्वसिद्धानामर्द्धनारीश्वरोऽभवत् ॥ ३० ॥ अन्येब्जप्रमुखा देवाः सिद्धास्तद्ध्यानवैभवात् ॥ तस्माद
 शेषलोकानां त्रिपुराराधनं विना ॥ ३१ ॥ न स्तो भोगापवर्गो तु यौगपद्येन कुत्रचित् ॥ तन्मनास्तद्व्रतप्राणस्तद्याजी तद्व्रतेहकः ॥ ३२ ॥ तादा
 त्येनैव कर्माणि कुर्वन्मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ एतद्रहस्यमाख्यातं सर्वेषां हितकाम्यया ॥ ३३ ॥ सन्तुष्टेनैव तपसा भवतो मुनिसत्तम ॥ देवाश्च मुनयः
 सिद्धा मानुषाश्च तथापरे ॥ त्वन्मुखांभोजतोवाप्य सिद्धिं यांतु परात्पराम् ॥ ३४ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा हयग्रीवस्य शार्ङ्गिणः ॥ प्रणि
 पत्य पुनर्वाक्यमुवाच मधुसूदनम् ॥ ३५ ॥ भगवन्कादृशं रूपं भवता यत्पुरोदितम् ॥ किंविहारं किंप्रभावमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ ३६ ॥ हयग्रीव
 उवाच ॥ एषोऽंशभूतो देवर्षे हयग्रीवो ममापरः ॥ श्रोतुमिच्छसि यद्यत्त्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हति ॥ ३७ ॥ इत्यादिश्य जगन्नाथो हयग्रीवं तपोधनम् ॥
 पुरतः कुम्भजातस्य मुनेरंतरधाद्धरिः ॥ ३८ ॥ ततस्तु विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा तपोधनः ॥ हयग्रीवेण मुनिना स्वाश्रमं प्रत्यपद्यत ॥ ३९ ॥
 इति श्रीब्रह्माण्डमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने अगस्त्ययात्राजनार्दनाविर्भावो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
 अथोपवेश्य चैवैनमासने परमाद्भुते ॥ हयाननमुपागत्यागस्त्यो वाक्यं समब्रवीत् ॥ १ ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वसिद्धान्तवित्तम ॥
 लोकाभ्युदयहेतुर्हि दर्शनं हि भवादृशम् ॥ २ ॥ आविर्भावं महादेव्यास्तस्या रूपान्तराणि च ॥ विहाराश्चैव मुख्या
 ये तावो विस्तरतो वद ॥ ३ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ अनादिरखिलाधारा सदसत्कर्मरूपिणी ॥ ध्यानैकदृश्या ध्यानांगी विद्यांगी
 हवयास्पदा ॥ ४ ॥ आत्मैक्याद्वक्तिमायाति चिरानुष्ठानगौरवात् ॥ ५ ॥ आदौ प्रादुरभूच्छक्तिर्ब्रह्मणो ध्यानयोगतः ॥ प्रकृतिर्नाम सा ख्याता देवा
 नामिष्टसिद्धिदा ॥ ६ ॥ द्वितीयमुदभूद्रूपं प्रवृत्तेऽमृतमंथने ॥ शर्वसंमोहजनकमवाहमनसगोचरम् ॥ ७ ॥ यद्दर्शनादभूदीशः सर्वज्ञोऽपि विमोहि
 तः ॥ त्रिजग्य पार्ष्णी शीघ्रं तथा रुद्रोऽनोद्यतम् ॥ ८ ॥ तस्यां वै जनयामास शास्तारमसुरार्दनम् ॥ ९ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथं वै सर्व
 जगत् ॥ अतो विमोहिती देव्या जनयामास मातृजम् ॥ १० ॥ हयग्रीव उवाच ॥ पुराणपुराणीशो विजयश्रीसमृद्धि

ब्र. पु.
॥२०५॥

कीदृशः ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा देवेन्द्रस्य बृहस्पतिः ॥ प्रत्युवाच ततो वाक्यं धर्मार्थसहितं शुभम् ॥ ३४ ॥ कृतस्य कर्मणो राजन्कल्प
कोटिशतैरपि ॥ प्रायश्चित्तोपभोगाभ्यां विना नाशो न जायते ॥ ३५ ॥ इंद्र उवाच ॥ कर्म वा कीदृशं ब्रह्मन्प्रायश्चित्तं च कीदृशम् ॥ तत्सर्वं श्रोतु
मिच्छामि तन्मे विस्तरतो वद ॥ ३६ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ हननस्तेयहिंसाश्च पानमन्यांगनारतिः ॥ कर्म पंचविधं प्राहुर्दुष्कृतं वर्णीपते ॥ ३७ ॥
ब्रह्मक्षत्रियविदशूद्रगोतुरंगखरोप्रकाः ॥ चतुष्पदोऽष्टजाब्जाश्च विर्यचोऽनस्थिकान्तथा ॥ ३८ ॥ अयुतं च सद्भ्यं च शतं दश तथा दश ॥ दशपंच
त्रिरेकार्धमानुपूर्व्यादिदं भवेत् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां स्त्रीणामुक्तार्थे पापमादिशेत् ॥ पितृमातृपुत्रपुत्र्याणां चैव निष्कृतिः ॥ ४० ॥ गुर्वज्ञया
कृतं पापं तदाज्ञालंघनेऽर्थकम् ॥ दशब्राह्मणभृत्यार्थमेकं हन्याद्विजं नृप ॥ ४१ ॥ शतब्राह्मणभृत्यार्थमेकं दण्डयेत् ॥ पंचब्रह्मविद्यामर्थे वैश्यमेकं
तु दंडयेत् ॥ ४२ ॥ वैश्यं दशविशामर्थे विशां वा दंडयेत्तथा ॥ तथा शतविशामर्थे द्विजमेकं तु दंडयेत् ॥ ४३ ॥ शूद्राणां च सद्भ्याणां दंडयेद्ब्राह्मणं
तु वा ॥ तच्छतार्थं तु वा वैश्यं तदशार्धं तु शूद्रकम् ॥ ४४ ॥ बंधूनां चैव मित्राणामिषार्थं तु त्रिषादकम् ॥ अर्थं पक्षत्रपुत्रार्थे स्वात्मार्ये
न तु किंचन ॥ ४५ ॥ आत्मानं हंतुमाख्यं ब्राह्मणं अत्रिषं विशम् ॥ गां वा तुरगमन्यं वा हत्वा दोषेन लिप्यते ॥ ४६ ॥ आत्मदागन्मज्झातु
बंधूनां च द्विजोत्तम ॥ क्रमादशगुणो दोषो रक्षणे च तथा फलम् ॥ ४७ ॥ भूपद्विजश्रेष्ठिष्वेदविद्वितीत्येतान्विद्वेदविदां विनाशो ॥ एकद्विपंचाश
दथायुतं च स्यान्निष्कृतिश्चेति वदन्ति संतः ॥ ४८ ॥ तेषां च रक्षणद्विषो हि कृते च दाने पूर्वोऽनित्यगुणं पवदन्ति पुण्यम् ॥ तेषां च दर्शनविषो
नर्मने च कार्ये शुश्रूषणेऽपि चरतां सदृशांश्च तेषां ॥ ४९ ॥ चित्तव्याघ्रमृगादीनि चोक्तद्विषकराणि च ॥ तयो हन्याच्च मृतं देवार्थे ब्राह्मणा
र्थके ॥ ५० ॥ आपत्स्वान्मायिकं चापि हत्वा मेध्यानि नक्षयेत् ॥ ५१ ॥ नास्मार्थे पापयेत्तत्र नास्मार्थे पापयेत्पशुम् ॥ देवार्थे ब्राह्मणार्थे वा
पचमानो न लिप्यते ॥ ५२ ॥ पुरा भगवती प्राया जगदुज्जीवितानुत्तुर्वा ॥ ससर्ज सर्वदेवाश्च तथैवासुरमातृपान् ॥ ५३ ॥ तेषां संरक्षणार्थाय
पशूनपि चतुर्दश ॥ यज्ञाश्च तद्विधानानि कृत्वा चैतानुवाच ह ॥ ५४ ॥ यज्ञध्वं पशुभिर्दुर्गन्धिनिर्वाप्य तान् मानवाः ॥ इष्टानि ये प्रदाम्यन्ते पुष्टान्ते
यज्ञभाविताः ॥ ५५ ॥ एवं प्रवर्तितं चक्रं न पुनरुदनाह ॥ ५६ ॥ नास्मार्थे पापयेत्तत्र नास्मार्थे पापयेत्पशुम् ॥ ५७ ॥ देवार्थे च पित्र्ये तथैवाभ्या
गते गुप्तौ ॥ महदागमने नैव हन्यान्मेध्यान्पशुनिद्रां ॥ ५८ ॥ आपत्सु ब्राह्मणो मामे मेध्यामश्नतु दोषभाक् ॥ विहितानि तु कार्याणि प्रति
पिद्धानि वर्जयेत् ॥ ५९ ॥ पुराभूतुवनाश्चस्य देवतानां मदाह ॥ मयायांमति देवानां कलहः सम्पन्नयत् ॥ ६० ॥ तदा विभज्य देवानां मानुषांश्च

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ६

५

॥२०५॥

पशूनपि ॥ विभज्यैकैकशः प्रादाद्ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ६० ॥ ततस्तु परमा शक्तिर्भूतसंघसहायिनी ॥ कुपिताभूत्ततो ब्रह्मा तामुवाच नयान्वितः
 ॥ ६१ ॥ प्रादुर्भूतां समुद्रीक्ष्य भूतानंदभयान्वितः ॥ प्रांजलिः प्रणतस्तुत्वा प्रसीदेति पुनः पुनः ॥ ६२ ॥ प्रादुर्भूता यतोऽसि त्वं कृतार्थोऽस्मि
 पुरो मम ॥ त्वयैतदखिलं कर्म निर्मितं सुशुभाशुभम् ॥ ६३ ॥ श्रुतयः स्मृतयश्चैव त्वयैव प्रतिपादिताः ॥ त्वयैव कल्पिता यागा मन्मुखात्तु
 महाकृतौ ॥ ६४ ॥ ये विभक्तास्तु पशवो देवानां परमेश्वरि ॥ ते सर्वे तावकाः संतु भूतानानपि तृप्तये ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वा तर्दधे तेषां पुर एव
 पितामहः ॥ तदुक्तेनैव विधिना चकार च महाकृतून् ॥ ६६ ॥ इयाज च परां शक्तिं हत्वा मेध्यान्पशूनपि ॥ तत्तद्विभागो वेदेषु प्रोक्तत्वादिह
 नोदितः ॥ ६७ ॥ स्त्रियः शूद्रास्तथा मांसमादद्युर्ब्राह्मणं विना ॥ आपत्सु ब्राह्मणो वापि भक्षयेद्बुधनुज्ञया ॥ ६८ ॥ शिवोद्भवमिदं पिंडमत्यर्थं
 शिवतां गतम् ॥ उद्बुध्यस्व पशो त्वं हि नाशिवः सञ्छिद्वोऽह्यसि ॥ ६९ ॥ ईशः सर्वजगत्कर्ता प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ यतो विश्वाधिको रुद्र
 स्तन रुद्रोऽसि वै पशो ॥ ७० ॥ अनेन तुरगं गा वा गजोऽष्टमहिषादिकम् ॥ आत्मार्थं वा परार्थं वा हत्वा दोषैर्न लिप्यते ॥ ७१ ॥ गृहानिष्ट
 करान्वापि नागासुखलिवृश्चिकान् ॥ एतद्गृहाश्रमस्थानां क्रियाफलमभीप्सताम् ॥ मनःसंकल्पसिद्धानां महतां शिववर्चसाम् ॥ ७२ ॥ पशुयज्ञेनचान्ये
 षामिष्टापूर्तिकरं भवेत् ॥ जपहोमार्चनाद्यैस्तु तेषामिष्टं च सिध्यति ॥ ७३ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने
 हिंसाद्यस्वरूपकथनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ इंद्र उवाच ॥ भगवन्सर्वमाख्यातं हिंसाद्यस्य तु लक्षणम् ॥ स्तेयस्य लक्षणं किं वा तन्मे
 विस्तरतो वद ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ पापानामधिकं पापं हननं जीवजातिनाम् ॥ एतस्मादधिकं पापं विश्वस्ते शरणं गते ॥ २ ॥ विश्वस्य
 हत्वा पापिष्ठं शूद्रं वाप्यंत्यजातिजम् ॥ ब्रह्मण्याधिकं पापं तस्मान्नास्त्यस्य निष्कृतिः ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञस्य दरिद्रस्य कृच्छ्राजिनधनस्य च ॥
 बहुपुत्रकलत्रस्य तेन जीवितुमिच्छतः ॥ तद्व्यस्तेयदोषस्य प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४ ॥ विश्वस्तद्रव्यहरणं तस्याप्यधिकमुच्यते ॥ विश्वस्ते
 वाप्यविश्वस्ते न दरिद्रधनं हरेत् ॥ ५ ॥ ततो देवद्विजातीनां हेमरत्नापहारकम् ॥ यो हन्यादविचारेण सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६ ॥ गुरुदेव
 द्विजसुहृत्पुत्रस्वात्मसुखेषु च ॥ स्तेयादधःक्रमेणैव दशोत्तरगुणं त्वघम् ॥ ७ ॥ अंत्यजात्पादजाद्वैश्यात्क्षत्रियाद्ब्राह्मणादपि ॥ दशोत्तरगुणैः पापै
 र्लिप्यते धनहारकः ॥ ८ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ रहस्यातिरहस्यं च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९ ॥ पुरा कांचीपुरे जातो वज्राख्यो

ब्र. पु.
॥२०६॥

नाम चोरकः ॥ तस्मिन्पुरवरे रम्ये सर्वैश्वर्यसमन्विताः ॥ सर्वे नीरोगिणो दांताः सुखिनो दययांचिताः ॥ १० ॥ सर्वैश्वर्यसमृद्धेऽस्मिन्नगरे स तत्तत्करः ॥
स्तोकास्तोकक्रमेणैव बहुद्रव्यमपाहरत् ॥ ११ ॥ तदरण्येऽवटं कृत्वा स्थापयामास लोभतः ॥ तद्गोपनं निशार्धायां तस्मिन्दूरं गते सति ॥ १२ ॥
किरातः कश्चिदागत्य तं दृष्ट्वा तु दशांशतः ॥ जहाराविदितस्तेन काष्ठभारं वहन्ययौ ॥ १३ ॥ सोऽपि तच्छिलया छाद्य मृद्भिर्गपूर्य यत्नतः ॥
पुनश्च तत्पुरं प्रायाद्वज्रोऽपि धनतृष्णया ॥ १४ ॥ एवं बहुधनं हत्वा निश्चिक्षेप महीतले ॥ किरातोऽपि गृहं प्राप्य बभाषे मुदितः प्रियाम् ॥
॥ १५ ॥ मया काष्ठं समाहर्तुं गच्छता पथि निर्जने ॥ लब्धं धनमिदं भीरु समाधत्स्व धनार्थिनि ॥ १६ ॥ तच्छ्रुत्वा तत्समादाय निधायाभ्यन्तरे
ततः ॥ चिंतयंती ततो वाक्यमिदं स्वपतिमब्रवीत् ॥ १७ ॥ नित्यं संचरते विप्रो मामकानां गृहेषु यः ॥ मां विलोक्यैवमचिराद्बहुभाग्यवती
भवेत् ॥ १८ ॥ चातुर्वर्ण्यासु नारीषु स्थेयं चेद्राजवल्लभा ॥ किं तु भिल्ले किराते च शैलूपे चांत्यजादिजे ॥ लक्ष्मीर्न तिष्ठति चिं शापाद्वर्मा
कजन्मनः ॥ १९ ॥ तथापि बहुभाग्यानां पुण्यानामपि पात्रिणे ॥ दृष्टपूर्वं तु तद्वाक्यं न कदाचिद्द्रुथा भवेत् ॥ २० ॥ अथ वात्स्यप्रयागेन कृच्छ्या
द्यलभ्यते धनम् ॥ तदेव तिष्ठति चिरादन्यद्गच्छति कालतः ॥ २१ ॥ स्वयमागतवित्तं तु धर्मार्थैर्विनियोजयेत् ॥ कुरुष्वैतेन तस्माच्च वापीकृपादि
काञ्चुभान् ॥ २२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा भाविभाग्यप्रबोधितम् ॥ बहूदकसमं देशं तत्र तत्र व्यलोकयत् ॥ २३ ॥ निर्ममेऽथ महेंद्रस्य दिग्भागे
विमलोदकम् ॥ सुबहुद्रव्यसंसाध्यं तटाकं चाक्षयोदकम् ॥ २४ ॥ दत्तेषु कर्मकारिभ्यो निखिलेषु धनेषु च ॥ असंपूर्णं तु तत्कर्म दृष्ट्वा चिंता
कुलोऽभवत् ॥ २५ ॥ तं चोरं वज्रनामानमज्ञातोऽनुचराभ्यहम् ॥ तेनैव बहुधा क्षिप्तं धनं भूरि महीतले ॥ २६ ॥ स्तोकांस्तोकां हर्षिष्यामि
तत्रतत्र धनं बहु ॥ इति निश्चित्य मनसा तेनाज्ञातस्तमन्वगात् ॥ २७ ॥ तथैवाहृत्य तद्रव्यं तेन सेतुमपूरयत् ॥ मध्ये जलावृतस्तेन प्राप्ताद
श्चापि शार्ङ्गिणः ॥ २८ ॥ तत्तटाकमभूद्विष्यमशोषितजलं महत् ॥ सेतुमध्ये चकारासौ शंकरायतनं महत् ॥ २९ ॥ काननं च क्षयं नीतं बहुसत्त्व
समाकुलम् ॥ तेनाग्न्याणि महार्हाणि क्षेत्राण्यपि चकार सः ॥ ३० ॥ देवताभ्यो द्विजेभ्यश्च प्रदत्तानि विभज्य वै ॥ ब्राह्मणांश्च समामंज्य देवव्रात
मुखान्बहून् ॥ ३१ ॥ संतोष्य हेमवस्त्राद्यैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ क्व चाहं वीरदत्ताख्यः किरातः काष्ठविक्रयी ॥ ३२ ॥ क्व वा महासेतुबंधः क्व
देवालयकल्पना ॥ क्व वा क्षेत्राणि क्लृप्तानि ब्राह्मणायतनानि च ॥ ३३ ॥ कृपयैव कृतं सर्वं भवतां भूसुरोत्तमाः ॥ प्रतिगृह्य तथैवैतदेवव्रातमुखा
द्विज्जाः ॥ ३४ ॥ द्विजवर्मेति नामास्मै तस्यै शीलवतीति च ॥ चक्रुः संतुष्टमनसो महात्मानो महौजसः ॥ ३५ ॥ तेषां संरक्षणार्थाय बंधुभिः

उ. भा.
उप. पा.
अ. ७

२

॥२०६॥

सहितो वशी ॥ तत्रैव वसति चक्रं मुदितो भाग्यया सह ॥ ३६ ॥ पुणेतिभाषितोऽयं देवगणपतिः ॥ नाम चक्रे पुरस्यास्य तोषयन्नस्त्रि
 लान्द्रिजात् ॥ ३७ ॥ यतः कायव्यवसायो हि जगत्पूज्यतः ॥ ३८ ॥ अन्योऽन्यमभवत्तेषां
 युद्धं देवासुरोपमम् ॥ ३९ ॥ तेषां गणपतौ नारदोऽपि विप्रः ॥ ४० ॥ अयं किरातश्चौर्येण सेतुबंधं
 पुराकरोत् ॥ ४० ॥ वायुभूतश्चैको यावद्व्यवतोऽपि ॥ ४१ ॥ तं बहुभ्यो हन्द्ध्यं तस्य यावत्तथा मृनिः ॥ ४१ ॥ गतेष्वखिलदूतेषु श्रुत्वा
 नारदभाषितम् ॥ चचाग्रादशाब्दं तु वायुभूतौतर्दिशः ॥ ४२ ॥ भाग्या नस्याह म मुनिस्तव दोषो न किंचन ॥ त्वया कृतेन पुण्येन ब्रह्मलोक
 मितो ब्रज ॥ ४३ ॥ वायुभूतं पतिं दृष्ट्वा नेच्छति ब्रह्मर्षिः ॥ निर्वेदं परमापन्ना मुनिमेवमभाषत ॥ ४४ ॥ विना पतिमहं तेन न
 गच्छेयं पितामहम् ॥ इदंवाग्मे पतिर्यावत्स्वदेहं लभते तव ॥ ४५ ॥ नतस्तु या गतिस्तस्य तामेवानुत्तममहम् ॥ परिहारोऽथ वा किं तु
 मया कार्यस्तु तेन वा ॥ ४६ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा प्रीतः प्राह तपोवनः ॥ भोगात्मकं शरीरं तु कर्म कार्यकरं तव ॥ ४७ ॥ मम प्रभावा
 द्रविता परिहारं वदामि ते ॥ निराहारो महार्तार्थे स्नान्या नित्यं हि सांविक्म ॥ ४८ ॥ पूजयित्वा शिवं भक्त्या कंदमूलफलाशनः ॥ ध्यात्वा
 हृदि मंथानं शतरुद्रमतुं जपेत् ॥ ४९ ॥ ब्रह्महा मुच्यते पापेर्घोतमहमतः ॥ पापेर्गन्धेश्च सकलैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५० ॥ इत्यादिश्य
 ददौ तस्यै रुद्राध्यायं तपोवनः ॥ अनुगृह्येति तां नारीं तत्रैवागच्छिमागमत ॥ ५१ ॥ भर्तुः प्रियार्थं संकल्प्य जज्ञाप परमं जपम् ॥ विमुक्तस्तेयदोषेण
 स्वशरीरमवाप सः ॥ ५२ ॥ ततो वज्राभियश्चोः कालधर्ममुपागतः ॥ अन्ये तद्व्यवतोऽपि कालधर्ममुपागताः ॥ ५३ ॥ यमस्तु तान्समाहूय
 वाक्यं चैतदुवाच ह ॥ ५४ ॥ भवद्विस्तु कृतं पापं देवात्मुकृतमप्युत ॥ किमिच्छथ फलं भोक्तुं दुष्कृतस्य शुभस्य वा ॥ ५५ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा
 प्रोचुर्वज्रादिकास्ततः ॥ सुकृतस्य फलं त्वादौ पश्चात्पापस्य भुज्यते ॥ ५६ ॥ पुनराह वमो यूयं पुत्रमित्रकलत्रकैः ॥ पुनर्येव वलात्सर्वे त्रिदिवं
 गच्छत द्रुतम् ॥ ५७ ॥ तेऽधिरुद्र विमानाग्र्यं द्विजवर्मागमाश्रिताः ॥ यथोचितफलापेतास्त्रिदिवं जगसुरंजमा ॥ ५८ ॥ द्विजवर्माखिलाद्योका
 नतीत्य प्रमदासखः ॥ गाणपत्यमनुप्राप्य कैलासेऽद्यापि मोदते ॥ ५९ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥ तान्त्वम्यविभक्तं च कथय त्वं सवामते ॥ सेतु
 बंधादिकानां च पुण्यानां पुण्यवर्धनम् ॥ ६० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ पुण्यपार्श्वफलं प्राप्य द्विजवर्मा सहाययाः ॥ वज्रः प्राप्य तदर्थं तु
 तदर्थेन युताः परे ॥ ६१ ॥ मनोवाक्कायचेष्टाभिश्चतुर्था क्रियते कृतिः ॥ विनश्यतेन तेनैव कृतेस्तत्परिहानकैः ॥ ६२ ॥ ॥ इंद्र उवाच ॥ ॥

ब्र. पु.
॥२०७॥

आसवस्य तु किं रूपं को दोषः कश्च वा गुणः ॥ अन्नं दोषकरं किं तु तन्मे विस्तरतो वद ॥ ६३ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ पैष्टिकं तालजं कैरं
माधुकं गुडसंभवम् ॥ क्रमान्मनतरं पापं तदर्द्धार्द्धार्द्धतस्तथा ॥ ६४ ॥ क्षत्रियादित्रिवर्णानामासवं पेयमुच्यते ॥ स्त्रीणामपि तृतीयादि पेयं स्या
द्राक्षणीं विना ॥ ६५ ॥ पतिहीना च कन्या च त्यजेद्वतुमती तथा ॥ अभर्तुसन्निधौ नारी मद्यं पिबति लोलुपा ॥ ६६ ॥ उन्मादिनीति सा
रूयाता तां त्यजेदन्त्यजामिव ॥ ६७ ॥ दशाष्टषट्चतसस्तु द्विजातीनामयं भवेत् ॥ स्त्रीणां मद्यं तदर्द्धं स्यात्पादं स्याद्भर्तृसङ्गमे ॥ ६८ ॥ मद्यं
पीत्वा द्विजो मोहात्कृच्छ्रचान्द्रायणं चरेत् ॥ जपेच्चायुतगायत्रीं जातवेदसमेव वा ॥ ६९ ॥ अम्बिकाहृदयं वापि जपेच्छुद्धिं भवेन्नरः ॥ क्षत्रियोऽपि
त्रिवर्णानां द्विजादर्धोऽर्धतः क्रमात् ॥ ७० ॥ स्त्रीणामर्धार्धकृत्तिः स्यात्कारयेद्वा द्विजैरपि ॥ अन्तर्जले सहस्रं वा जपेच्छुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥
लक्ष्मीः सरस्वती गौरी चंडिका त्रिपुरांबिका ॥ भैरवो भैरवी काली महाशास्त्री च मातरः ॥ ७२ ॥ अन्याश्च शक्तयस्नासां पूजने मधु शस्यते ॥
ब्राह्मणस्तु विना तेन यजेद्वेदाङ्गपारगः ॥ ७३ ॥ तन्निवेदितमश्नंतस्तदनन्यास्तदात्मकाः ॥ तासां प्रवाहा गच्छन्ति निर्लेपास्ते परां गतिम् ॥ ७४ ॥
कृतस्याखिलपापस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं परां शक्तेः पदस्मृतिः ॥ ७५ ॥ अनभ्यर्च्य परां शक्तिं पिबेन्मद्यं तु योऽधमः ॥
रौरवे नरकेऽब्दं तु निवसेद्विदुसंख्यया ॥ ७६ ॥ भोगेच्छया तु यो मद्यं पिबेत्स मानुषाधमः ॥ प्रायश्चित्तं न चैवास्य शिलाभिपतनादृते ॥ ७७ ॥
द्विजो मोहान्न तु पिबेत्स्नेहाद्वा कामतोऽपि वा ॥ अनुग्रहाच्च महतामनुतापाच्च कर्मणः ॥ ७८ ॥ अर्चनाच्च परां शक्तेर्यमैश्च नियमैरपि ॥ चांद्रायणेन
कृच्छ्रेण दिनसंख्याकृतेन च ॥ शुद्धयेच्च ब्राह्मणो दोषाद्विगुणाद्विपूर्वतः ॥ ७९ ॥ इति ब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितो
पाख्यानेस्तेयपानकथननाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥ इन्द्र उवाच ॥ अगम्यागमनं किं वा को दोषः का च निष्कृतिः ॥ एतन्मे मुनिशार्दूल विस्तरा
द्रक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ अगम्यागमनं नाम मातृस्वसृगुरुस्त्रियः ॥ मातुलस्य प्रिया चेति गत्वेमा नास्ति निष्कृतिः ॥ २ ॥ मातृ
सङ्गे तु यदघं तदेव स्वसृसङ्गमे ॥ गुरुस्त्रीसंगमे तद्गुरुवो बहवः स्मृताः ॥ ३ ॥ ब्रह्मोपदेशमारभ्य यावद्वेदांतदर्शनम् ॥ एकेन वक्ष्यते येन स
महागुरुच्यते ॥ ४ ॥ ब्रह्मोपदेशमेकत्र वेदशास्त्राण्यथैकतः ॥ आचार्यः स तु विज्ञेयस्तदेकैकास्तु देशिकाः ॥ ५ ॥ गुरोर्गत्मांतमेव स्यादाचार्यस्य
प्रिया गमे ॥ द्वादशाब्दं चरेत्कृच्छ्रमेकैकं तु षडब्दतः ॥ ६ ॥ मातुलस्य प्रियां गत्वा षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ॥ ब्राह्मणस्तु सजातीयां प्रमदां यदि
गच्छति ॥ ७ ॥ उपोषितस्त्रिगत्रं तु प्राणायामशतं चरेत् ॥ कुलटां तु सजातीयां त्रिगत्रेण विशुध्यति ॥ ८ ॥ पञ्चाहात्क्षत्रियां गत्वा सप्ताहा

उ. भा.
उप. पा. ३.
अ. ८

॥२०७॥

द्वैश्वयजामपि ॥ चर्क्रीकिगतैर्वर्तकर्मकारादियोषितः ॥ ९ ॥ शुद्धिः स्याद्वादशाहेन धराशक्त्यर्चनेन च ॥ अंत्यजां ब्राह्मणो गत्वा प्रमादा
 दब्धतः शुचिः ॥ १० ॥ देवदासी ब्रह्मदासी स्वतंत्रा शूद्रदासिका ॥ दासी चतुर्विधा प्रोक्ता द्वे चाद्ये क्षत्रि
 यासमे ॥ ११ ॥ अन्या वेश्याङ्गनातुल्या तदन्या हीनजातिवत् ॥ आत्मदासी द्विजो मोहादुक्तार्थे दोषमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 स्वस्त्रीमृतमर्ता गत्वा प्राजापत्यं चरेद्व्रतम् ॥ द्विगुणेन परां नारीं चतुर्थिः क्षत्रियांगनाम् ॥ १३ ॥ अष्टभिर्वेश्यनारीं च शूद्रां षोडश
 भिस्तथा ॥ द्वात्रिंशता संकरजां वेश्यां शूद्रामिवाचरेत् ॥ १४ ॥ रजस्वलां तु यो भार्या मोहतो गंतुमिच्छति ॥ स्नात्वान्यवस्त्रसंयुक्तमुक्तार्थे
 नैव शुध्यति ॥ १५ ॥ उपोष्य तच्छेषदिनं स्नात्वा कर्म समाचरेत् ॥ तथैवान्यांगनां गत्वा तदुक्तार्थं समाचरेत् ॥ १६ ॥ पित्रोरनुज्ञया कन्यां
 यो गच्छेद्विधिना विना ॥ त्रिरात्रोपोषणाच्छुद्धिस्तामेवोद्वाहयेत्तदा ॥ १७ ॥ कन्यां दत्त्वा तु योऽन्यस्मै दत्ता यश्चानुयच्छति ॥ पित्रोरनुज्ञया पाद
 दिनार्धेन विशुध्यति ॥ १८ ॥ ज्ञातः पितृभ्यां यो मासं कन्याभावे तु गच्छति ॥ वृषलः स तु विज्ञेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ १९ ॥ ज्ञातः
 पितृभ्यां यो गत्वा परोढां तद्विनाशने ॥ विधवा जायते नेयं पूर्वगन्तारमाप्नुयात् ॥ २० ॥ अनुग्रहाद्विजातीनामुद्वाहविधिना तथा ॥ त्यागकर्माणि
 कुर्वीत श्रौतस्मार्तादिकानि च ॥ २१ ॥ आदावुद्वाहिता वापि तद्विनाशेऽन्यदः पिता ॥ भोगेच्छोः साधनं सा तु न योग्याखिलकर्मसु ॥ २२ ॥
 ब्रह्मादिपिपीलकांतं च जगत्स्थावर्जंगमम् ॥ पञ्चभूतात्मकं प्रोक्तं चतुर्वासनयान्वितम् ॥ २३ ॥ जन्माद्याहारमथननिद्राभीत्यश्च सर्वदा ॥ आहा
 रेण विना जंतुर्नाहारो मदनात्स्मृतः ॥ २४ ॥ दुस्तरौ मदनस्तस्मात्सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ पुत्रारौरूपवत्कृत्वा मदनेनैव विश्वसृक् ॥ २५ ॥
 प्रवृत्तिमकरोदादौ सृष्टिस्थितिलयात्मिकाम् ॥ तत्प्रवृत्त्या प्रवर्तते तन्निवृत्त्याक्षयां गतिम् ॥ २६ ॥ प्रवृत्त्यैव यथा मुक्तिं प्राप्नुयुष्ये न धीयुताः ॥
 तद्रहस्यं तदोपायं शृणु वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥ २७ ॥ सर्वात्मको वासुदेवः पुरुषस्तु पुरातनः ॥ इयं हि मूलप्रकृतिर्लक्ष्मीः सर्वजगत्प्रसूः ॥ २८ ॥
 पंचापंचात्मतृस्यर्थं मथनं क्रियतेतराम् ॥ एवं मंत्रानुभावात्स्यान्मथनं क्रियते यदि ॥ २९ ॥ तावुभौ मंत्रकर्माणौ न दोषो विद्यते तयोः ॥ ३० ॥
 तपोबलवतामेतत्केवलानामधोगतिः ॥ स्वस्त्रीविषय एवेदं तयोरपि विधेर्बलात् ॥ ३१ ॥ परस्परात्म्यैक्यहृदोर्देव्या भक्त्यार्द्रचेतसोः ॥ तयोरपि
 मनाक्चेन्न निषिद्धदिवसेष्वघम् ॥ ३२ ॥ इयमंबा जगद्धात्री पुरुषोऽयं सदाशिवः ॥ पंचविंशतितत्त्वानां प्रीतये मथ्यतेऽधुना ॥ ३३ ॥ एतन्मंत्रा

ब्र. ५.

॥२८॥

तुलावाच सत्यं कियते यदि ॥ तदुभौ च यकर्मणो न दोषा विद्यते तयोः ॥ ३२ ॥ इदं च शृणु देवेन्द्र त्वस्य परमं महत् ॥ सर्वपापेषु पा
पानां योगपथेन नाशकम् ॥ ३३ ॥ अतिब्रह्मसमायुक्तः स्यात्वांतर्जलसंस्थितः ॥ अष्टोत्तमसहस्रं तु जपेत्पंचदशाक्षरीम् ॥ ३४ ॥ आगत्य च
परां शक्तिं मुच्यते सर्वपापेभ्यः ॥ नित नभ्यंति शपानि कल्पकोटिकृतान्यपि ॥ सर्वापत्रयो विमुच्येत तर्वाभीष्टं च विदति ॥ ३५ ॥ इदं त्वया च ॥
भगवन्सर्वकर्मज्ञ नरेभ्यस्तद्विदोऽपि ॥ सर्वपापस्य पापस्य विशेषं वक्तुर्महमि ॥ ३६ ॥ बृहस्पतिस्त्वाच ॥ संयोगज्ञं तु यस्यापि तत्तत्तु
निगद्यते ॥ कर्त्तव्यं यथातः सद्वृत्तिभित्ताऽनुमतः क्रमात् ॥ ३७ ॥ क्रमादशांशतोऽयं न्याय्यद्विः पुरोक्तमार्गतः ॥ ३८ ॥
मद्यं कलंजं निर्यासं धूपकं पुंजनं तथा ॥ लज्जुं च कलिंगं च महाकोशानकीं तथा ॥ ३९ ॥ द्वितीं च कवकं चैव क्षुत्तरीं शिष्ट
लं विकाम ॥ औदुम्बरं च वार्त्तिकं कनकं विल्वमहिम्ना ॥ ४० ॥ क्रमादशगुणं न्यूनमवमेपां विनिदिशेत् ॥ पञ्चाशान्गवैश्यांश्चैव यो
यनविक्रयी ॥ ४१ ॥ नैऋतः पुरमेत्यत्र कुशामस्थोऽभिशास्तकः ॥ वैद्यो वैखानसः शैवो नारीजीवोऽत्रविक्रयी ॥ ४२ ॥ यजमानोऽपि
ब्राह्म च वैदिकाचारनिदर्शकः ॥ क्रमादशगुणान्यूनमेषामब्राह्मणे भवेत् ॥ ४३ ॥ स्वतंद्रं तैलकुम्भं तु युक्तार्थं पापमादिशेत् ॥ तैलकुम्भं च तैलकुम्भं
विनिदिशेत् ॥ ४४ ॥ त्रयस्त्रयविंशतिं चैव नृपद्राणां यथोदनेष्ट ॥ तैलपक्रमदष्टं च भुजैर्नपादमद्यं भवेत् ॥ ४५ ॥ द्विजान्मदाजीकृतं च तैलकुम्भं
तदर्धके ॥ श्याथान्त्रिंशतिं चैव म्यान्त्रा दष्टं तदोदने ॥ ४६ ॥ शुद्धामन्यात्तु गोपात्रं विना गव्यचतुष्टयम् ॥ तैलाज्यगुडमयुक्तं पक्वं चैव
दुष्यति ॥ ४७ ॥ तैलाज्यगुडमयुक्तं पक्वं चैव दुष्यति ॥ ४८ ॥ युवस्यात्र द्विजो भुक्त्वा प्राणायामशतं चरेत् ॥ अथवांतर्जलं जप्त्वा
द्रुपदां वा त्रिंशतिं च ॥ ४९ ॥ इदं विष्णुन्यवकं वा तथैवांतर्जले जपेत् ॥ उपोष्य रजनीमेकां ततः पापाद्रिमुच्यति ॥ ५० ॥ अथ वा प्रोक्षयेद्वन
विल्लोः पावमांशिकं ॥ अत्रपुनः जपित्वा तु शृणुर्वै वारुणीनि च ॥ ५१ ॥ ब्रह्मार्पणमिति श्लोकं जप्त्वा नियममाश्रितः ॥ उपोष्य रजनीमेकां ततः
शुद्धो भविष्यति ॥ ५२ ॥ सौ सुखम् ॥ तु त्वाद्यत्रमेकाद्यान्मोजयेद्विजान् ॥ आपदि ब्राह्मणो योपायत्रं भुक्त्वा न दोषमाक ॥ ५३ ॥ इदं
विष्णुगतिं भवेत् ॥ भगवान्गण्डिमं विदुः ॥ मोक्षं भवेत्तद्व्यात्वा भुक्त्वा दोषैर्न लिप्यते ॥ ५४ ॥ अथ वा शंकरं व्यायज्जत्वा वैष्णवंकं मनुम् ॥
सोऽहंभावेन तज्ज्ञानाब्रह्मणैः प्रदिलिप्यते ॥ ५५ ॥ इदं बृहस्पतिं देवेन्द्र शृणु ॥ जप्त्वा देवीं परां शक्तिं जप्त्वा पञ्चदशाक्षरीम् ॥ ५६ ॥

१ परस्मैपदसार्धम् ।

उ. ५०

उप. ५०

अ. ८

५०

॥२८॥

तन्निवेदितबुद्ध्यादौ योऽश्रुति प्रत्यहं द्विजः ॥ नाम्यान्नदोषजं किञ्चिन्न दारिद्र्यभयं तथा ॥५९॥ न व्याधिजं भयं तस्य न च शत्रुभयं तथा ॥
 जपतो मुक्तिरेवास्य सदा सर्वत्र मंगलम् ॥६०॥ एष ते कथितः शक्र पापानामपि विस्तरः ॥ प्रायश्चित्तं तथा तेषां किमन्यन् श्रोतुमिच्छसि ॥६१॥
 इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे इन्द्रोपाख्यानस्यैव ललितोपाख्याने ऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ इन्द्र उवाच ॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ त्रिकालज्ञानवित्तम ॥
 दुष्कृतं तत्प्रतीकारो भवता नम्यमानसि ॥ १ ॥ केन कर्मविपाकेन मयापदियमागता ॥ प्रायश्चित्तं च किं तस्य गदस्व वदतां
 वर ॥ २ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ काश्यपस्य ततो जज्ञ हित्यां दत्तुमिति स्मृतः ॥ कन्या रूपवती नाम यात्रे तां प्रददौ पिता ॥ ३ ॥
 तस्याः पुत्रस्ततो जातो विश्वरूपो महाद्युतिः ॥ नारायणपरो नित्यं वेदवेदांगपारगः ॥ ४ ॥ ततो दैत्येश्वरो वरे भृगुपुत्रं पुरोहितम् ॥
 भवानधिकृतो गज्ये देवानामिव शम्भुः ॥ ५ ॥ ततः पूर्वं च काले तु सुधर्मायां त्वयि स्थिते ॥ त्वया कश्चि
 त्कृतः प्रश्नः ऋषीणां मन्त्रियो तदा ॥ ६ ॥ संसारमर्थयात्रा वा कोऽधिकोऽस्मि तयोर्गुणः ॥ वदंतु तद्विनिश्चित्य भवन्ते मदनुग्रहात् ॥ ७ ॥
 तत्प्रश्नस्योत्तरं वक्तुं ते सर्वं उपचक्रिरे ॥ तत्पूर्वमेव कथितं मया विधिवलेन वै ॥ ८ ॥ तीर्थयात्रा समधिका संसारादिति च द्रुतम् ॥ तच्छ्रुत्वा ते
 प्रकुपिताः शेषुर्मांशुऽग्नित्वाः ॥ ९ ॥ कर्मभूमिं व्रजेः शीघ्रं दारिद्र्येण मितैः सुतैः ॥ एवं प्रकुपितैः शप्तः खिन्नः कांचो समाविशम् ॥ १० ॥
 पुरीं पुनोधत्ता हीनां वीक्ष्य चिन्ताकुलात्मना ॥ भवता मह देवैस्तु पौरोहित्यार्थमादगत् ॥ ११ ॥ प्रार्थितो विश्वरूपस्तु बभूव तपतां वरः ॥
 स्वस्त्रीयो दानवानां तु देवानां च पुरोहितः ॥ १२ ॥ नात्यर्थमकरोद्वैरं दैन्येष्वपि महानपाः ॥ बभूवतुस्तुल्यबलौ तदा दैत्येन्द्रवासवौ ॥ १३ ॥
 ततस्त्वं कुपितो गजन्स्वस्त्रीयं दानवशितुः ॥ हेतुमिच्छन्नगाश्चासु तपसः साधनं वनम् ॥ १४ ॥ तमासनस्थं मुनिभिस्त्रिशृंगमिव पर्वतम् ॥ त्रयी
 मुखरदिग्भागं ब्रह्मानन्दैकनिष्ठितम् ॥ १५ ॥ सर्वभूतहितं तं तु मत्वा चेशानुकूलितः ॥ शिरांसि योगपद्मेन छिन्नान्यामंस्त्वयैव तु ॥ १६ ॥
 तेन पापेन संयुक्तः पीडितश्च मुहुर्मुहुः ॥ ततो मेरुगुहां नीत्वा बहूनब्दान्हि संस्थितः ॥ १७ ॥ ततस्तस्य वचः श्रुत्वा ज्ञात्वा तु मुनिवाक्यतः ॥
 पुत्रशोकेन संतप्तस्त्वां शशाप रुषान्वितः ॥ १८ ॥ निःश्रीको भवतु क्षिप्रं मम शापेन वासवः ॥ अनाथकास्तनो देवा विषण्णा दैत्यपीडिताः
 ॥ १९ ॥ त्वया मया च गहिताः सर्वे देवाः पलायिताः ॥ गत्वा तु ब्रह्मसदनं नत्वा तद्वृत्तमृचिरे ॥ २० ॥ ततस्तु चिन्तयामास तदवस्य प्रति
 क्रियाम् ॥ तस्य प्रतिक्रियां वेत्तुं न सशाकात्मभूस्तदा ॥ २१ ॥ ततो देवैः परिवृतो नागयणमुपागमत् ॥ २२ ॥ नत्वा स्तुत्वा चतुर्वक्त्रस्तदव

ब्र. पु.
॥२०९॥

तातं व्यजिज्ञपत् ॥ विचिंत्य सोऽपि बहुधा कृपया लोकनायकः ॥ २३ ॥ तदघं तु त्रिधा नित्वा त्रिषु स्थानेष्वथार्पयत् ॥ स्त्रीषु भूम्यां च
वृक्षेषु तेषामपि वरं ददौ ॥ २४ ॥ तदा भर्तृसमायोगं पुत्रावाप्तिमृतुष्वपि ॥ छेदे पुनर्भवत्वं तु सर्वेषामपि शाखिनाम् ॥ २५ ॥ स्वातन्त्र्यं धरण्याश्च
प्रददौ मधुसूदनः ॥ तेष्वघं प्रबभूवाशु रजोनिर्वासमृषरम् ॥ २६ ॥ निर्गतो गह्वरात्तन्मात्त्वमिद्रो देवनायकः ॥ राज्यश्रियं च संप्राप्तः प्रसादात्परमे
ष्ठिनः ॥ २७ ॥ तेनैव सांत्वितो धाता जगाद च जनार्दनम् ॥ मम शापो वृथा न स्यादस्तु कालांतरे मुने ॥ २८ ॥ भगवांस्तद्वचः श्रुत्वा
मुनेरमिततेजसः ॥ प्रहृष्टो भाविकार्यज्ञस्तूष्णीमेव तदा ययौ ॥ २९ ॥ एतावंतमिमं कालं त्रिलोकीं पालयन्भवान् ॥ ऐश्वर्यमदमत्तत्वात्कैला
साद्रिमपीडयत् ॥ ३० ॥ सर्वज्ञेन शिवेनाथ प्रेषितो भगवान्मुनिः ॥ दुर्वासास्त्वन्मदभ्रंशं कर्तुकामः शशाप ह ॥ ३१ ॥ एकमेव फलं जातमुभ
योः शापयोरपि ॥ अधुना पश्य निःश्रीकं त्रैलोक्यं समजायत ॥ ३२ ॥ न यज्ञाः संग्रह्यन्ते न दानानि च वासव ॥ न यमा नापि नियमा न तपांसि
च कुत्रचित् ॥ ३३ ॥ विप्राः सर्वेऽपि निःश्रीका लोभोपहतचेतसः ॥ निःसत्त्वा धैर्यहीनाश्च नास्तिकाः प्रायशोऽभवन् ॥ ३४ ॥ निरौष
धिरसा भूमिनिर्वीर्या जायतेतराम् ॥ भास्करो धूसराकारश्चंद्रमाः कांतिवार्जितः ॥ ३५ ॥ निस्तेजस्को हविर्भोक्ता मरुद्धलिकृताकृतिः ॥ न प्रस
न्ना दिशां भागा नभो नैव च निर्मलम् ॥ ३६ ॥ दुर्बला देवताः सर्वा विभ्रान्त्यन्यादृशा इव ॥ विनष्टप्रायमेवास्ति त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ३७ ॥
ह्यग्रीव उवाच ॥ इत्थं कथयतोरेव बृहस्पतिमर्हद्भयोः ॥ मलकाद्या महादैत्याः स्वर्गलोकं बबाधिरे ॥ ३८ ॥ नंदनोद्यानमखिलं चिच्छिदुर्बल
गर्विताः ॥ उद्यानपालकान्सर्वानायुधैः समताडयन् ॥ ३९ ॥ प्राकारमवभिद्यैव प्रविश्य नगरांतरम् ॥ मंदिरस्थान्सुरान्सर्वानत्यंतं पर्यपीडयन् ॥
॥ ४० ॥ आजहुरप्सरोत्तमान्यशेषाणि विशेषतः ॥ ततो देवाः समस्ताश्च चक्रंदुर्भृशमबाधिताः ॥ ४१ ॥ तादृशं घोषमाकर्ण्य वासवः प्रोज्झि
तासनः ॥ सर्वैरनुगतो देवैः पलायनपरोऽभवत् ॥ ४२ ॥ ब्राह्मं धाम समभ्येन्य विषण्णवदनो वृषा ॥ यथावत्कथयामास निखलं दैत्यचेष्टि
तम् ॥ ४३ ॥ विधातापि तदाकर्ण्य सर्वदेवसमन्वितम् ॥ हतश्रीकं हरिहयमात्रोदयदमुवाच ह ॥ ४४ ॥ इदं त्वमखिलैर्देवैर्मुकुन्दं शरणं ब्रज ॥
दैत्यारातिर्जगत्कर्ता स ते श्रेयो विधास्यति ॥ ४५ ॥ इत्युक्त्वा तं सहितः स्वयं ब्रह्मा पितामहः ॥ समन्तद्विप्राहितः क्षीरोदधिमुपाययौ ॥ ४६ ॥
अथ ब्रह्मादयो देवा भगवंतं जनार्दनम् ॥ तुष्टुर्वर्गिणीयाभिः त्रैलोक्यमहेन्दुवत् ॥ ४७ ॥ अथ स तं भगवान्वासुदेवः सनातनः ॥ जगाद म

उ. भा.
उप. पा
अ. ९

५२

॥२०९॥

कलान्देवाभ्रगद्रक्षणलंपटः ॥ ४८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवतां सुविधास्यामि तेजसैवोपबृंहणम् ॥ यदुच्यते मयेदानीं युष्माभिस्तद्विधीयताम् ॥
 ॥ ४९ ॥ ओषधिप्रवराः सर्वाः क्षिपत क्षीमागरे ॥ असुरैरपि संधाय सममेव च तैरिह ॥ ५० ॥ मंधानं मदं कृत्वा कृत्वा योक्रं च वासु
 किम् ॥ मयि स्थिते सहाये तु मथ्यताममृतं सुराः ॥ ५१ ॥ समस्तदानवाश्चापि वक्तव्याः सांस्वपूर्वकम् ॥ सामान्यमेव युष्माकमस्माकं च
 फलं त्विति ॥ ५२ ॥ मथ्यमाने तु दुग्धाब्धौ या समुत्पद्यते सुधा ॥ तत्पानाद्वलिनो यूयममर्त्याश्च भविष्यथ ॥ ५३ ॥ यथा दैत्याश्च पीयूषं
 नेतव्याप्स्यन्ति किंचन ॥ केवलं क्लेशवंतश्च करिष्यामि तथा ह्यहम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीवासुदेवेन कथिता निखिलाः सुराः ॥ संधानं त्वतुलैर्दैत्यैः
 कृतवंतस्तदा सुराः ॥ नानाविधौषधिगणं समानीय सुरासुराः ॥ ५५ ॥ क्षीराब्धिपयसि क्षित्वा चंद्रमोऽधिकनिर्मलम् ॥ मंधानं मदं कृत्वा
 कृत्वा योक्रं तु वासुकिम् ॥ प्रारंभिरे प्रयत्नेन मथितुं यादसां पतिम् ॥ ५६ ॥ वासुकेः पुच्छभागे तु सहिताः सर्वदेवताः ॥ शिरोभागे तु दैतेया
 नियुक्तास्तत्र शौरिणा ॥ ५७ ॥ बलवंतोऽपि ते दैत्यास्तन्मुखोच्छ्वासपावकैः ॥ निर्दग्धवपुषः सर्वे निस्तेजस्कास्तदाभवन् ॥ ५८ ॥ पुच्छदेशे तु
 कर्पतो मुहुराप्यायिताः सुराः ॥ अनुकूलेन वातेन विष्णुना प्रेरितेन तु ॥ ५९ ॥ आदिकूर्माकृतिः श्रीमान्मध्ये क्षीरपयोनिधेः ॥ भ्रमतो मंदराद्रेस्तु तस्या
 धिष्ठानतामगात् ॥ ६० ॥ मध्ये च सर्वदेवानां रूपेणान्येन माधवः ॥ चकर्ष वासुकिं वेगादैत्यमध्ये परेण च ॥ ६१ ॥ ब्रह्मरूपेण तं शैलं
 विधार्याक्रान्तवारिधिम् ॥ अपरेण च देवर्षिर्महता तेजसा मुहुः ॥ ६२ ॥ उपबृंहितवान्देवान्येन ते बलशालिनः ॥ तेजसा पुनरन्येन बलात्कार
 सहेन सः ॥ ६३ ॥ उपबृंहितवान्नागं सर्वशक्तिर्जनार्दनः ॥ मथ्यमाने ततस्तस्मिन्क्षीराब्धौ देवदानवैः ॥ ६४ ॥ आविर्बभूव पुरतः सुरभिः सुरपू
 जिता ॥ मुदं जग्मुस्तदा देवा दैतेयाश्च तपोधन ॥ ६५ ॥ मथ्यमाने पुनस्तस्मिन्क्षीराब्धौ देवदानवैः ॥ किमेतदिति सिद्धानां दिवि चिंतयतां
 तदा ॥ ६६ ॥ उत्थिता वारुणी देवी मदाल्लोलविलोचना ॥ असुराणां पुरस्तात्सा स्मयमाना व्यतिष्ठत् ॥ ६७ ॥ जगद्गुर्नैव तां दैत्याः असुरा
 श्चाभवन्स्ततः ॥ सुरा न विद्यते येषां तेनैवासुरशब्दिताः ॥ ६८ ॥ अथ सा सर्वदेवानामग्रतः समतिष्ठत् ॥ जगद्गुस्तां मुदा देवाः सूचिताः परमे
 ष्ठिना ॥ सुराग्रहणतोऽप्येते सुरशब्देन कीर्तिताः ॥ ६९ ॥ मथ्यमाने ततो भूयः पारिजातो महाद्रुमः ॥ आविरासीत्सुगंधेन परितो वासयञ्ज
 गत् ॥ ७० ॥ अत्यर्थसुंदराकारा घीराश्चाप्सरसां गणाः ॥ आविर्भूताश्च देवर्षे सर्वलोकमनोहराः ॥ ७१ ॥ ततः सीतांशुरुदभूत्तं जग्राह महे
 श्वरः ॥ विषजातं तदुत्पन्नं जगद्गुर्नागजातयः ॥ ७२ ॥ कौस्तुभाख्यं ततो रत्नमाददे तज्जनार्दनः ॥ ततः स्वपत्रगंधेन मदयंती महौषधीः ॥

विजया नाम संजज्ञे भैरवस्तामुपाददे ॥ ७३ ॥ ततो दिव्यांबरधरो देवो धन्वंतरिः स्वयम् ॥ उपस्थितः करे विभ्रदमृताढ्यं कमंडलुम् ॥
 ॥ ७४ ॥ ततः प्रहृष्टमनसो देवा दैत्याश्च सर्वतः ॥ मुनयश्चाभवंस्तुष्टास्तदानीं तपसां निधे ॥ ७५ ॥ ततो विकसितांभोजवासिनी वरदा
 यिनी ॥ उत्थिता पद्माहस्ता श्रीस्तस्मात्क्षीरमहार्णवात् ॥ ७६ ॥ अथ तां मुनयः सर्वे श्रीमूक्तेन श्रियं पराम् ॥ तुष्टुस्तुष्टुहृदया गंधर्वाश्च
 जगुः परम् ॥ ७७ ॥ विश्वार्चीप्रमुखाः सर्वे ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ गङ्गाद्याः पुण्यनद्यश्च स्नानार्थमुपतस्थिरं ॥ ७८ ॥ अष्टौ दिग्दंतिनश्चैव
 मेध्यपात्रस्थितं जलम् ॥ आदाय स्नापयांचक्रुस्तां श्रियं पद्मवासिनीम् ॥ ७९ ॥ तुलसीं च समुत्पन्नां परार्ध्यामैक्यजां हरेः ॥ पद्ममालां ददौ
 तस्यै मूर्तिमान्क्षीरसागरः ॥ ८० ॥ भूषणानि च दिव्यानि विश्वकर्मा समर्पयत् ॥ दिव्यमाल्यांबरधरा दिव्यभूषणभूषिता ॥ ययौ वक्षस्थलं
 विष्णोः सर्वेषां पश्यतां रमा ॥ ८१ ॥ तुलसी तु धृता तेन विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ पश्यति स्म च सा देवी विष्णुवक्षस्थलालया ॥ देवान्द
 यार्द्रया दृष्ट्या सर्वलोकमहेश्वरी ॥ ८२ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने अमृतमंथनत्राम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
 ॥ हयग्रीव उवाच ॥ अथ देवा महेन्द्राद्या विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ अङ्गीकृता महाधीराः प्रमोदं परमं ययुः ॥ १ ॥ मलकाद्यास्तु ते सर्वे दैत्या
 विष्णुपराङ्मुखाः ॥ संत्यक्ताश्च श्रिया देव्या भृशमुद्वेगमागताः ॥ २ ॥ ततो जगद्दिनं दैत्या धन्वंतरिकरस्थितम् ॥ परमामृतसारा
 ष्यं कलशं कनकोद्भवम् ॥ अथासुराणां देवानामन्योन्यं कलहोऽभवत् ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुः सर्वलोकैकगर्भकः ॥ सम्यगाराधया
 मास ललितां स्वैक्यरूपिणीम् ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणां च रणं वीक्ष्य सुदारुणम् ॥ ब्रह्मा निजपदं प्राप शंभुः कैलासमास्थितः ॥ ५ ॥ मलकं
 योधयामास दैत्यानामधिपं वृषा ॥ असुनेश्च सुराः सर्वे सांपरायमकुर्वत ॥ ६ ॥ भगवानपि योगीन्द्रः समाराध्य महेश्वरीम् ॥ तदेकध्यान
 योगेन तद्रूपः समजायत ॥ ७ ॥ सर्वसंमोहिनी सा तु साक्षाच्छृङ्गारनायिका ॥ सर्वशृङ्गारवेषाढ्या सर्वाभरणभूषिता ॥ ८ ॥ सुराणामसुराणां
 च निवार्य रणमुत्वनम् ॥ मंदस्मितेन दैत्यान्मोहयन्ती जगाद् ह ॥ ९ ॥ अलं युद्धेन किं शस्त्रैर्ममस्थानविभेदिभिः ॥ निष्ठुरैः किं वृथालापैः
 कंठशोषणहेतुभिः ॥ १० ॥ अहमेवात्र मध्यस्था युष्माकं च दिवौकसाम् ॥ यूयं तथामी नितरामत्र हि क्लेशभागिनः ॥ ११ ॥ सर्वेषां
 सममेवाद्य दास्याम्यमृतमद्भुतम् ॥ मम हस्ते प्रदातव्यं सुधापात्रमनुत्तमम् ॥ १२ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा दैत्यास्तद्राक्ष्यमोहिताः ॥ पीयूष
 कलशं तस्यै ददुस्ते मुग्धचेतसः ॥ १३ ॥ सा तत्पात्रं समादाय जगन्मोहनरूपिणी ॥ सुराणामसुराणां च पृथक्पंक्तिं चकार ह ॥ १४ ॥

द्रयोः पन्तयोश्च मध्यस्थास्तातुवाच सुगसुगान् ॥ तूष्णीं भवतु सर्वेऽपि क्रमयो दीयते ॥ १८ ॥ तदास्यसुरगोचकुस्ते नरे वमवा
 यिनः ॥ सा तु समोहिताश्लेषलोका दातुं प्रवक्रमे ॥ १९ ॥ क्षणत्कनकदर्वाका कणन्यगलकंकणा ॥ आनीयविभूषाढ्या कला सा परमा
 वभौ ॥ १७ ॥ वामे वामे कर्गभोजे सुधाकलशमुज्ज्वलम् ॥ सुधां तां देवतायुक्तो प्रव दध्यां तदादिशत् ॥ १८ ॥ दिशंती क्रमशस्तत्र
 तन्द्रभास्करसुचितम् ॥ दर्शक्रेण चिच्छेद सैहिकेयं तु मध्यगम् ॥ पीताभृतशिरोमात्रं तस्य व्योज जगाम च ॥ १९ ॥ तं दृष्ट्वाऽप्यसुरास्तत्र
 तूष्णीमासन्विमोहिताः ॥ एवं क्रमेण तत्सर्वं विबुधेभ्यो वितीर्य सा ॥ असुराणां पुनः पात्रं सा निनाय तिरोदधे ॥ २० ॥ रिक्तपात्रं तु
 तं दृष्ट्वा सर्वे दैतेयदानवाः ॥ उद्वेलं केवलं क्रोधं प्राप्ता युद्धचिकीर्षया ॥ २१ ॥ इंद्रादयः सुगः सर्वे सुधापानाद्वलोत्तराः ॥ दुर्बलैरसुरैः
 सार्धं समयुद्धचन्त सायुधाः ॥ २२ ॥ ते विध्यमानाः शतशो दानवैद्राः सुरोत्तमैः ॥ दिगंतान्कतिचिज्जग्मुः पातालं कतिचिद्ययुः ॥ २३ ॥
 दैत्यं मलकनामानं विजित्य विबुधेश्वरः ॥ आत्मीयां श्रियमाजहे श्रीकटाक्षसमीक्षितः ॥ २४ ॥ पुनः सिंहासनं प्राप्य महेन्द्रः
 सुरसेवितः ॥ त्रैलोक्यं पालयामास पूर्ववत्पूर्वदेवजित् ॥ २५ ॥ निर्भया निखिला देवास्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ यथाकामं चरन्ति
 स्म सर्वदा हृष्टचेतसः ॥ २६ ॥ तदा तदखिलं दृष्ट्वा मोहिनीचरितं मुनिः ॥ विस्मितः कामचारी तु कैलासं नारदो गतः ॥ २७ ॥ नंदिना
 च कृतानुज्ञः प्रणम्य परमेश्वरम् ॥ तेन संभाव्यमानोऽसौ तुष्टो विष्टमास्त सः ॥ २८ ॥ आसनस्थं महादेवो मुनिं स्वेच्छाविहारिणम् ॥
 पप्रच्छ पार्वतीजानिः स्वच्छस्फटिकसन्निभः ॥ २९ ॥ भगवन्सर्ववृत्तज्ञ पवित्राकृतविष्टर ॥ कलहप्रिय देवर्षे किं वृत्तं तत्र नाकि
 नाम् ॥ ३० ॥ सुराणामसुराणां वा विजयः समजायत ॥ किं वाप्यमृतवृत्तांतं विष्णुना वापि किं कृतम् ॥ ३१ ॥ इति पृष्टो
 महेशेन नारदो मुनिसत्तमः ॥ उवाच विस्मयाविष्टः प्रसन्नवदनेक्षणः ॥ ३२ ॥ सर्वं जानासि भगवन्सर्वज्ञोऽसि यतस्ततः ॥ तथापि
 परिपृष्टेन मया तद्वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३३ ॥ तादृशे समरे वीरे सति दैत्यदिवौकनाम् ॥ आदिनारायणः श्रीमान्मोहिनीरूपमादधे ॥ ३४ ॥
 तामुदारविभूषाढ्यां मुतां शृङ्गारदेवताम् ॥ सुरासुराः समालोक्य विरताः समरोद्यमात् ॥ ३५ ॥ तन्मायामोहिता दैत्याः सुधापात्रं च याचिताः ॥
 कृत्वा तामेव मध्यस्थामर्पयामासुरंजसा ॥ ३६ ॥ तदा देवी तदादाय मंदस्मितमनोहरा ॥ देवेभ्य एव पीयूषमशेषं विततार सा ॥ ३७ ॥ तिरो
 हितामदृष्ट्वा तां दृष्ट्वा शून्यं च पात्रकम् ॥ ज्वलन्मन्युमुक्त्वा दैत्या युद्धाय पुनरुत्थिताः ॥ ३८ ॥ अमरैरमृतास्वादादत्युल्वणपराक्रमैः ॥ पराजिता

ब्र. पु.
॥२११॥

महादेत्या नष्टाः पातालमभ्ययुः ॥३९॥ इमं वृत्तांतमाकर्ण्य भवानीपतिरव्ययः ॥ नारदं प्रेषयित्वाशु तदुक्तं सत्ततं स्मरन् ॥४०॥ अज्ञातः प्रमथैः
सर्वैः स्कन्दनंदिविनायकैः ॥ पार्वतीसहितो विष्णुमाजगाम सविस्मयः ॥४१॥ क्षीरोदनीरगं दृष्ट्वा सस्त्रीकं वृषवाहनम् ॥ भोगिभोगासना
द्विष्णुः समुत्थाय समागतः ॥४२॥ वाहनादवरुद्धोऽशः पार्वत्या सहितः स्थितम् ॥ तं दृष्ट्वा शीघ्रमागत्य संपूज्याध्यादितो मुदा ॥४३॥
सस्नेहं गाढमालिङ्ग्य भवानीपतिमच्युतः ॥ तदागमनकार्यं च पृष्ट्वान्विष्टश्चरः ॥४४॥ तमुवाच महादेवो भगवन्पुरुषोत्तम ॥ महायोगेश्वर
श्रीमन्सर्वसौभाग्यसुन्दरम् ॥४५॥ सर्वसंमोहजनकमवाङ्मनसगोचरम् ॥ यद्रूपं भवनोपात्तं तन्मह्यं संप्रदर्शय ॥४६॥ द्रष्टुमिच्छामि ते रूपं
रूपमद्वैतमद्भुतम् ॥४७॥ तदेवान्मनसा ध्यात्वा किञ्चिद्विहस्य सः ॥ तथास्त्विति तिरोऽधत्त महायोगेश्वरो हरिः ॥४८॥ शर्वोऽपि सर्व
तश्चक्षुर्मुहुर्न्यापारयन्कचित् ॥ अदृष्टपूर्वमाराममभिगमं व्यलोकयत् ॥४९॥ विकसत्कुसुमश्रेणीविनोदमधुपालिकम् ॥ चयकन्तयकामोदसुर
भीकृतदिव्यतटम् ॥५०॥ माकन्दवृन्दमाध्वीकमाद्यदुल्लोलकोकिलम् ॥ अशोकमण्डलीकांडसतांडवशिखण्डिकम् ॥५१॥ भृङ्गालिनवझंकार
जितवह्निनिस्वनम् ॥ पाटलोदारसौरभ्यपाटलीकुसुमोज्ज्वलम् ॥५२॥ तमालतालहितालकृतमालाविलासितम् ॥ पर्यन्तदीर्घिकादीर्घपङ्कज
श्रीपरिष्कृतम् ॥५३॥ वातपातचलच्चारुपल्लवोत्फुल्लपुष्पकम् ॥ सन्तानप्रसवामोदसन्तानाधिकवासितम् ॥५४॥ तत्र सर्वत्र
पुष्पाढ्ये सर्वलोकमनोहरे ॥ पारिजाततरोर्मूले कान्ता काचिददृश्यत ॥५५॥ बालार्कपाटलाकाग नवयौवनदर्पिता ॥ आकृष्टपद्म
रामाभा चरणाब्जनखच्छदा ॥५६॥ यावकश्रीविनिक्षेपपादलौहित्यवाहिनी ॥ कलनिःस्वनमञ्जीरपदपद्ममनोहरा ॥५७॥
अनङ्गवीरतूणीरदपोन्मदनजंघिका ॥ करिशुंडाकदलिकाकांतितुल्योरुशोभिनी ॥५८॥ अरुणेन दुकूलेन सुस्पशेन तनीयसा ॥
अलङ्कृतनितंबाढ्या जवनाभोगभासुरा ॥५९॥ नवमाणिक्यसन्नद्धहेमकांचीविराजिता ॥ नतनाभिमहावर्त्तत्रिवल्यूर्मिप्रभाङ्गरा
॥६०॥ स्तनकुङ्कुलहिंदोलमुक्तादामशतावृता ॥ अतिपीवरवक्षोजभारभङ्गुरमध्यधुः ॥६१॥ शिरीषकोमलभुजा कंकणाङ्गशालिनी ॥
सोर्मिकाङ्गुलिमन्मृष्टशंसुन्दरकंधरा ॥६२॥ मुखदर्पणवृत्ताभचुबुकापाटलाधरा ॥ शुचिभिः पङ्क्तिभिः शुद्धैर्विद्यारूपैर्विभास्वरेः ॥६३॥
कुन्दकुङ्कुलसच्छायेर्दतेर्दर्शितचंद्रिका ॥ स्थूलमौक्तिकनम्रद्वनासाभरणभासुरा ॥६४॥ केतकांतदलद्राग्निदीर्घदीर्घविलोचना ॥ अर्धेन्दुतुलिता

उ. भा.
उप. पा. ३
अ. १०

॥२११॥

फाले सम्यक्कलतामचच्छटा ॥ ६६ ॥ पालीवतंसमाणिक्यकुंडलामंडितश्रुतिः ॥ नवकूर्कस्तुगीसामोदितवीटिका ॥ ६७ ॥ शङ्खारुनिराजना
 थमंडलीमधुरानना ॥ स्फुरत्कस्तुरितिलका नीलकुंतलसंहतिः ॥ ६८ ॥ सीमंतसेवाविनयतामिदमश्रेणिमासुरा ॥ ६९ ॥ स्फुरच्चंद्रकलोत्तंसमद
 लोलविलोचना ॥ सर्वशृंगारपाट्या सर्वाभरणमंडिता ॥ ७० ॥ तामिमां कद्रुकाश्रयेणैव सायाये लभ्यन्ताम् ॥ दृष्ट्वा क्षिप्रमुमां त्यक्त्वा सोऽन्व
 धावदयेश्वरः ॥ ७१ ॥ उमापि तं समावेक्ष्य धावत आत्मनः प्रियम् ॥ स्वात्मनः स्वात्मनानन्द्य निर्वर्तयति चानि विस्मिता ॥ तस्याववाहमुखी
 तूष्णीं लज्जामुयात्तमन्विता ॥ ७२ ॥ गृहीत्वा कथमप्यनामालिलिङ्ग मुहुर्मुहुः ॥ उद्धृष्टोद्धृत्य सार्वभौमं भवति स्म सुदूरतः ॥ ७३ ॥ पुनर्गृहीत्वा
 तामीशः कामं कामवशीकृतः ॥ आश्लिष्ट चानिवेगेन नर्दारीयं प्रच्युतं तदा ॥ ७४ ॥ तत्र समुत्थिता देवी पराजान्ता महाबलः ॥ अनेककोटि
 दैत्यैर्द्रगर्वनिर्वापणक्षमः ॥ ७५ ॥ नर्दारीयविदुसंस्पर्शात्मा भूमिस्तत्रतत्र च ॥ रजतन्यमण्योभूदक्षणाद्विभ्यमर्दन ॥ ७६ ॥ तथैवांतर्दधे सापि
 देवता विश्वमोहिनी ॥ निवृत्तः स गिर्गशोऽपि गिरि गीर्गसखो ययौ ॥ ७७ ॥ अथाद्भुतनिर्दयस्ये लोपामुद्रापते शृणु ॥ यत्र कस्यचिदाख्यातं
 समैव हृदये स्थितम् ॥ ७८ ॥ पुनः भंडासुरो नाम सर्वदेव्यशिखामणिः ॥ पूर्वदेवान्वहुविधमन्यः शास्ता स्वेच्छया पटुः ॥ ७९ ॥ विशुक्रं नाम दैत्यं
 वर्गसंरक्षणक्षमम् ॥ शुक्रतुल्यं विज्जगद्गं दक्षासेन ससर्ज नः ॥ ८० ॥ वामासेन विषांगं च मृष्टवान्दुष्टशेखरम् ॥ धूमिनीनामधेयां च भगिनीं भंडदा
 नवः ॥ ८१ ॥ भ्रातृभ्यामुग्रवीर्याभ्यां सहितो निहताहिनः ॥ ब्रह्मांडं खंडयामास शौर्यवीर्यसमुच्छ्रितः ॥ ८२ ॥ ब्रह्माविष्णुमहेशाश्च तं दृष्ट्वा दीप्ततेजसम् ॥
 पलायनपत्ताः सद्यः स्वेस्वे धाम्नि सदावसन् ॥ ८३ ॥ तदानीमेव तद्बाहुसंमर्दनविमूर्च्छिताः ॥ श्वसितुं चापि पटवो नाभवन्नाकिनां गणाः ॥ ८४ ॥
 केचित्पातालगर्भेषु केचिदंबुधिवान्निष्ठ ॥ केचिद्दिगंतकोणेषु केचिन्कुंजेषु भूभृताम् ॥ ८५ ॥ विलीना भृशवित्रस्तास्त्यक्तदारसुतस्त्रियः ॥ भ्रष्टाधिकारा
 ऋभवो विचेरुश्छत्रवेषकाः ॥ ८६ ॥ यक्षान्महोरगान्सिद्धान्साध्यान्समरदुर्मदान् ॥ ब्रह्माणं पद्मनाभं च रुद्रं वज्रिणमेव च ॥ मत्वा तृणा
 यितान्सर्वाल्लोकान्भंडः शशाम ह ॥ ८७ ॥ अथ भंडासुरं हंतुं त्रैलोक्यं चापि रक्षितुम् ॥ तृतीयमुदभूद्रूपं महायागानलान्मुने ॥ ८८ ॥ यद्रूप
 शालिनीमाहुर्ललितां परदेवताम् ॥ पाशाकुशधनुर्दणपरिष्कृतचतुर्भुजाम् ॥ ८९ ॥ सा देवी परमा शक्तिः परब्रह्मस्वरूपिणी ॥ जवान भंडदैत्येन्द्रं
 युद्धे युद्धविशारदा ॥ ९० ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने मोहिनीप्रादुर्भावमलकासुरवधो नाम दशमो
 अध्यायः ॥ १० ॥ समाप्तश्चोपोद्घातखंडः ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथं भंडासुरो जातः कथं वा त्रिपुरां विका ॥ कथं वभंज तं संख्ये तत्सर्वं वद विस्तरात् ॥ १ ॥

ब्र. पु.
॥२१२॥

हयग्रीव उवाच ॥ पुरा दाक्षायणीं त्यक्त्वा पितुर्यज्ञविनाशनात् ॥ २ ॥ आत्मानमात्मना पश्यञ्ज्ञानानन्दसात्मकः ॥ उपास्यमानो मुनिभिरद्वंद्व
गुणलक्षणः ॥ ३ ॥ गंगाकूले हिमवतः पर्यन्ते प्रविवेश ह ॥ सापि शंकरमाराध्य चिरकालं मनस्विनी ॥ ४ ॥ योगेन स्वां तनुं त्यक्त्वा
सुतासीद्धिमभूभृतः ॥ ५ ॥ स शैलो नारदाच्छ्रुत्वा रुद्राणीति स्वकन्यकाम् ॥ तस्य शुश्रूषणार्थाय स्थापयामास चांतिके ॥ ६ ॥ एतस्मिन्न
तरे देवास्तारकेण हि पीडिताः ॥ ब्रह्मणोक्ताः समाहूय मदनं चेदमब्रुवन् ॥ ७ ॥ सर्गादौ भगवान्ब्रह्मा सृजमानोऽखिलाः प्रजाः ॥ न निर्वृतिरभू
तस्य कदाचिदपि मानसे ॥ तपश्चचार सुचिरं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ ८ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्सलक्ष्मीको जनार्दनः ॥ वरेण छंदयामास वरदः
सर्वदेहिनाम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदि तुष्टोऽसि भगवन्ननायासेन वै जगत् ॥ चराचरयुतं चेदत्सृजामि त्वत्प्रसादतः ॥ १० ॥ एवमुक्तो विधा
त्रा तु महालक्ष्मीमुदैक्षत ॥ तदा प्रादुरभूस्त्वं हि जगन्मोहनरूपधृक् ॥ ११ ॥ तवायुयार्थं दत्तं च पुष्पवाणेषुकार्मुकम् ॥ विजयत्वमजेयत्वं
प्रादात्प्रमुदितो हरिः ॥ १२ ॥ असौ सृजति भूतानि कारणेन स्वकर्मणा ॥ साक्षिभूतः स्वजनतो भवान्भजतु निर्वृतिम् ॥ १३ ॥ एष इत्तवगो
ब्रह्मा त्वयि विन्यस्य तद्भरम् ॥ मनसो निर्वृतिं प्राप्य वर्ततेऽद्यापि मन्यथ ॥ १४ ॥ अमोघं बलवीर्यं ते न ते मोघः पराक्रमः ॥ १५ ॥ सुकुमा
राण्यमोघानि कुसुमास्त्राणि ते सदा ॥ ब्रह्मदत्तवरोऽयं हि तांको नाम दानवः ॥ १६ ॥ बाधते सकलाल्लोकानस्मानपि विशेषतः ॥ शिवपुत्रा
दृतेऽन्यत्र न भयं तस्य विद्यते ॥ १७ ॥ त्वां विनास्मिन्महाकाये न कश्चित्प्रवदेदपि ॥ स्वकराच्च भवेत्कार्यं भवतो नान्यतः क्वचित् ॥ १८ ॥
आत्म्यैक्यध्याननिरतः शिवो गौर्या समन्वितः ॥ हिमाचलतले रम्ये वर्तते मुनिभिर्वृतः ॥ १९ ॥ तं नियोजय गौर्या तु जनिष्यति च
तत्सुतः ॥ ईषत्कार्यमिदं कृत्वा त्रायस्वास्मान्महाबल ॥ २० ॥ एवमभ्यर्थितो देवैः स्तूयमानो मुहुर्मुहुः ॥ जगामात्मविनाशाय यतो हिमवतस्त
टम् ॥ २१ ॥ किमप्याराधयंतं तु ध्यानसंमीलितेक्षणम् ॥ ददर्शेशानमासीनं कुसुमेषुरुदायुधः ॥ २२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र हिमवत्तनया
शिवम् ॥ आरिराधयिषुश्चागाद्विभ्राणा रूपमद्भुतम् ॥ २३ ॥ समेत्य शम्भुं गिरिजां गंधपुष्पोपहारकैः ॥ शुश्रूषणपरां तत्र
ददर्शातिबलः स्मरः ॥ २४ ॥ अदृश्यः सर्वभूतानात्रातिदूरेऽस्य संस्थितः ॥ सुमनोमार्गणैर्गग्यैस्स विव्याध महेश्वरम् ॥ २५ ॥ विस्मृत्य स
हि कार्याणि बाणविद्धोऽंतिके स्थिताम् ॥ गौरीं विलोकयामास मन्मथाविष्टचेतनः ॥ २६ ॥ धृतिमालंब्य तु पुनः किमेतदिति चिंतयन् ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ११

५

॥२१२॥

ददशः ॥ १ ॥ सत्रद्धं मन्मथं कुसुमायुधम् ॥ २७ ॥ तं दृष्ट्वा कुपितः शूली त्रैलोक्यदहनक्षमः ॥ तार्तीयं चशुरुन्मोल्य ददाह मकरध्वजम् ॥ २८ ॥
 शिवेनैव ज्ञाता दुःखिता शैलकन्यका ॥ अनुज्ञया ततः पित्रोस्तपः कर्तुमगाहनम् ॥ २९ ॥ अथ तद्रूपं सर्वोक्ष्य चित्रकर्मा गणेश्वरः ॥
 तद्रूपं तु पुरुषं चित्राकारं चकार सः ॥ ३० ॥ तं विचित्रतनुं रुद्रो ददर्शाये तु पुरुषम् ॥ तत्राणाञ्जानजीवोऽभून्मूर्तिमान्वि मन्मथः ॥ महा
 बलोऽतितेजस्वी मध्याह्नार्कसमप्रभः ॥ ३१ ॥ तं चित्रकर्मा बाहुभ्यां समालिङ्ग्य मुदान्वितः ॥ स्तुहि बाल महादेवं स तु सर्वार्थसिद्धिदः ॥ ३२ ॥
 इत्युक्त्वा शतरुद्रीयमुपादिशदमेयधीः ॥ ननाम शतशो रुद्रं शतरुद्रियमाजपन ॥ ३३ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान्महादेवो वृषध्वजः ॥ वरेण च्छंद
 यामास वरं वरे स बालकः ॥ ३४ ॥ प्रतिद्वंद्विवलार्थं तु मद्वलेनोपयोक्ष्यति ॥ तदस्त्रशस्त्रमुख्यानि वृथा कुर्वतु नो मम ॥ ३५ ॥ तथेति
 तत्प्रतिश्रुत्य विचार्य किमपि प्रभुः ॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणि राज्यमस्मै ददौ पुनः ॥ ३६ ॥ एतदृष्ट्वा तु चरितं धाता भंडिति भंडिति ॥ यदुवाच
 ततो नाम्ना भंडो लोकेषु कथ्यते ॥ ३७ ॥ इति दत्त्वा वरं तस्मै सर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ॥ दत्त्वास्त्राणि च शस्त्राणि तत्रैवांतरधाञ्च सः ॥ ३८ ॥
 इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने भंडासुरप्रादुर्भावो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ रुद्रकोपानलाज्जातो यतो
 भंडो महाबलः ॥ तस्माद्रौद्रस्वभावो हि दानवश्चाभवत्ततः ॥ १ ॥ अथागच्छन्महातेजाः शुक्रो दैत्यपुरोहितः ॥ समायाताश्च शतशो दैते
 याः सुमहाबलाः ॥ २ ॥ अथाहूय मयं भंडो दैत्यवंश्यादिशिल्पिनम् ॥ नियुक्तो भृगुपुत्रेण निजगादार्थवद्रचः ॥ ३ ॥ यत्र स्थित्वा तु दैत्येन्द्रैस्त्रै
 लोक्यं शासितं पुरा ॥ तद्रत्वा शोणितपुरं कुरुष्व त्वं यथापुरम् ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं शिल्पी स गत्वाथ पुरं महत् ॥ चक्रेऽमरपुरप्रख्यं मन
 सेवेक्षणेन तु ॥ ५ ॥ अथाभिषिक्तः शुक्रेण दैत्यैश्च महाबलैः ॥ शुशुभे परया लक्ष्म्या तेजसा च समन्वितः ॥ ६ ॥ हिरण्याय तु यदत्तं
 किरीटं ब्रह्मणा पुरा ॥ सर्जीवमविनाश्यं च दैत्येन्द्रैर्गपि भूषितम् ॥ दधौ भृगुसुतोत्सृष्टं भंडो बालार्कसन्निभम् ॥ ७ ॥ चामरे चंद्रसंकाशे स
 जीवे ब्रह्मनिर्मिते ॥ न रोगो न च दुःखानि संदर्धो यन्निषेवणात् ॥ ८ ॥ तस्यातपत्रं प्रददौ ब्रह्मणैव पुराकृतम् ॥ यम्य च्छाया निषण्णास्तु बाध्यं
 ते नास्त्रकोटिभिः ॥ ९ ॥ धनुश्च विजयं नाम शंखं च रिपुघातिनम् ॥ अन्यान्यपि महार्हाणि भूषणानि प्रदत्तवान् ॥ १० ॥
 तस्य सिंहासनं प्रादादक्षय्यं सूर्यसन्निभम् ॥ ततः सिंहासनात्मानः सर्वाभरणभूषितः ॥ बभूवातीव तेजस्वी रत्नमुत्तंजितं
 यथा ॥ ११ ॥ बभूवुरथ दैतेयास्तयाष्टौ तु महाबलाः ॥ इंद्रशत्रुरभिषेधो विद्युन्माली विभीषणः ॥ उग्रकर्मोऽग्रधन्वा च विजयश्रुति

ब्र. पु.
॥२१३॥

पारगः ॥ १२ ॥ सुमोहिनी कुमुदिनी चित्रांगी सुंदरी तथा ॥ चतस्रो वनितास्तस्य बभूवुः प्रियदर्शनाः ॥ १३ ॥ तमसेवंत कालज्ञा
देवाः सर्वे सवासवाः ॥ स्यंदनास्तुरगा नागाः पादाताश्च सहस्रशः ॥ १४ ॥ संबभूवुर्महाकाया महातो जितकाशिनः ॥ बभूवुर्दानवाः सर्वे
भृगुपुत्रमतानुगाः ॥ १५ ॥ अर्चयंतो महादेवमास्थिताः शिवशासने ॥ बभूवुर्दानवास्तत्र पुत्रपौत्रधनान्विताः ॥ गृहेगृहे च यज्ञाश्च संब
भूवुः समंततः ॥ १६ ॥ ऋचो यजुषि सामानि मीमांसान्यायकादयः ॥ प्रवर्तते स्म दैत्यानां भूयः प्रतिगृहं तदा ॥ १७ ॥ यथाश्रमेषु मुख्येषु
मुनीनां च द्विजन्मनाम् ॥ तथा यज्ञेषु दैत्यानां बुभुजुर्हव्यभोजिनः ॥ १८ ॥ एवं कृतवतोऽप्यस्य भंडस्य जितकाशिनः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि
व्यतीतानि क्षणार्धवत् ॥ १९ ॥ वर्धमानमथो दैत्यं तपसा च बलेन च ॥ हीयमानबलं चेन्द्रं संप्रेक्ष्य कमलापतिः ॥ २० ॥ ससर्ज सहसा
कांचिन्मायां लोकविमोहिनीम् ॥ तामुवाच ततो मायां देवदेवो जनार्दनः ॥ २१ ॥ त्वं हि सर्वाणि भूतानि मोहयंती निजौजसा ॥ विचरस्व
यथाकामं त्वां न ज्ञास्यति कश्चन ॥ २२ ॥ त्वं तु शीघ्रमितो गत्वा भंडं दैतेयनायकम् ॥ मोहयित्वाचिरं णैव विषयानुपभोक्ष्यसे ॥ २३ ॥
एवं लब्ध्वा वरं माया तं प्रणम्य जनार्दनम् ॥ ययाचेऽप्सरसो मुख्या सहायार्थं तु काश्चन ॥ २४ ॥ तथा संप्रार्थितो भूयः प्रेषयामास काश्चन ॥
ताभिर्विश्वाचिमुख्याभिः सहिता सा मृगेशणा ॥ प्रययौ मानसस्याग्र्यं तटमुज्ज्वलभूरुहम् ॥ २५ ॥ यत्र क्रीडति दैत्येन्द्रो निजनागीभिरन्वितः ॥
तत्र सा मृगशावाक्षी मूले चंपकशाखिनः ॥ निवासमकरोद्रम्यं गायंती मधुरस्वरम् ॥ २६ ॥ अथागतस्तु दैत्येन्द्रो बलिभिर्मन्त्रिभिर्वृतः ॥ श्रुत्वा तु
वीणानिनदं ददर्श च वरांगनाम् ॥ २७ ॥ तां दृष्ट्वा चारुसर्वांगीं विद्युल्लेखामिवापराम् ॥ मायामये महागते पतितो मदनाभिधे ॥ २८ ॥ अथास्य
मन्त्रिणोऽभूवन्हृदये स्मरतापिताः ॥ २९ ॥ तेन दैतेयनाथेन चिरं संप्रार्थिता सती ॥ तैश्च संप्रार्थितास्ताश्च प्रतिशुश्रुवुरंजसा ॥ ३० ॥ यास्त्वल
भ्या महायज्ञैरश्वमेधादिकैरपि ॥ ता लब्ध्वा मोहिनीमुख्या निर्वृतिं परमां ययुः ॥ ३१ ॥ विसस्मरुस्तदा वेदांस्तथा देवमुमापतिम् ॥ विजहुस्ते
तथा यज्ञाक्रियाश्चान्याः शुभावहाः ॥ ३२ ॥ अवमानहतश्चासीत्तेषामपि पुरोहितः ॥ मुहूर्त्तमिव तेषां तु ययावब्दाद्युतं तदा ॥ ३३ ॥ मोहि
तेष्वथ दैत्येषु सर्वे देवाः सवासवाः ॥ विमुक्तोपद्रवा ब्रह्मब्रामोदं परमं ययुः ॥ ३४ ॥ कदाचिदथ देवेन्द्रं वीक्ष्य सिंहासने स्थितम् ॥ सर्वदेवैः परिवृतं
नारदो मुनिराययौ ॥ ३५ ॥ प्रणम्य मुनिशार्दूलं ज्वलंतमिव पावकम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा देवेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ भगवन्मर्यादमर्ह

१ हस्त आर्षः । २ अश्रुदिति शेषः ।

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १२

॥२१३॥

परापरविदो वर ॥ तत्रैव गमनं ते स्याद्यं धन्यं कर्तुमिच्छसि ॥ ३७ ॥ भविष्यच्छोभनाकारं तवागमनकारणम् ॥ त्वद्वाक्यामृतमाकर्ण्य
 भगवन्निर्ममम् ॥ अशेषदुःखान्पुच्छीर्य कृतार्थः स्यां मुनीश्वर ॥ ३८ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अथ संमोहितो भंडो देत्येद्रो विष्णु
 मायया ॥ तथा विमुक्तो लोकांस्त्रीन्दहेतांभिरिवापरः ॥ ३९ ॥ अधिकस्तव तेजोभिरस्त्रैर्मायाबलेन च ॥ तस्य तेजोऽपहारस्तु कर्तव्योऽतिबलस्य तु
 ॥ ४० ॥ विनाराधनतो देव्याः पराशक्तेस्तु वासव ॥ अशक्योन्येन तपसा कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४१ ॥ पुरेवोदयतः शत्रोराराधयत बालिशाः ॥
 आराधिता भगवती सा वः श्रेयो विधास्यति ॥ ४२ ॥ एवं संबोधितस्तेन शक्रो देवगणेश्वरः ॥ तं मुनिं पूजयामास सर्वदेवैः समन्वितः ॥ तपसे
 कृतसन्नाद्धो ययौ हैमवतं तटम् ॥ ४३ ॥ तत्र भागीरथीतीरे सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वले ॥ पराशक्तेर्महापूजां चक्रेऽखिलसुरैः समम् ॥ इन्द्रप्रस्थमभून्नाम्ना
 तदाचक्षिलसिद्धिदम् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मात्मजोपदिष्टेन कुर्वतां विधिना पराम् ॥ देव्यास्तु महतीं पूजां जपध्यानरतात्मनाम् ॥ ४५ ॥ ॥ तपसि संस्थाना
 मनन्यार्पितचेतसाम् ॥ दशवर्षसहस्राणि दशाहानि च संययुः ॥ ४६ ॥ मोहितानथ तान्दृष्ट्वा भृगुपुत्रो महामतिः ॥ भंडासुरं समभ्येत्य निज
 गाढ पुरोहितः ॥ ४७ ॥ त्वामेवाश्रित्य राजेन्द्र सदा दानवसत्तमाः ॥ निर्भयास्त्रिषु लोकेषु चरंतीच्छाविद्धारिणः ॥ ४८ ॥ जातिमात्रं हि
 भवतो हंति सर्वान्सदा हरिः ॥ तेनैव निर्मिता माया यया संमोहितो भवान् ॥ ४९ ॥ भवंतं मोहितं दृष्ट्वा रंध्रान्वेषणतत्परः ॥ भवतां विजया
 र्थाय करोतींद्रो महत्तपः ॥ ५० ॥ यदि तुष्टा जगद्धात्री तस्यैव विजयो भवेत् ॥ इमां मायामयीं त्यक्त्वा मंत्रिभिः सहितो भवान् ॥ गत्वा हैम
 वतं शैलं परेषां विघ्नमाचर ॥ ५१ ॥ एवमुक्तस्तु गुरुणा हित्वा पर्यंकमुत्तमम् ॥ मंत्रिवृद्धानुपाहूय यथावृत्तांतमाह सः ॥ ५२ ॥ तच्छ्रुत्वा नृपतिं
 प्राह श्रुतवर्मा विमृश्य च ॥ षष्टिवर्षसहस्राणां राज्यं तव शिवार्पितम् ॥ ५३ ॥ तस्मादप्यधिकं वीर गतमासीदनेकशः ॥ अशक्यप्रतिकायोऽयं यः
 कालशिवचोदितः ॥ ५४ ॥ अशक्यप्रतिकायोऽयं तदभ्यर्चनतो विना ॥ काले तु भोगः कर्तव्यो दुःखस्य च सुखस्य वा ॥ ५५ ॥ अथाह भीमकर्मा
 ख्यो नोपेक्ष्योरिर्यथाबलम् ॥ क्रियाविघ्ने कृतेऽस्माभिर्विजयस्ते भविष्यति ॥ ५६ ॥ तव युद्धे महाराज परार्थं बलहारिणी ॥ दत्ता विद्या शिवेनैव
 तस्मात्ते विजयः सदा ॥ ५७ ॥ अनुमेने च तद्वाक्यं भंडो दानवनायकः ॥ निर्गत्य सहसेनाभिर्ययौ हैमवतं तटम् ॥ ५८ ॥ तपोविघ्नकरान्दृष्ट्वा
 दानवाजगदंबिका ॥ अलंघ्यमकरोदग्रे महाप्राकारमुज्ज्वलम् ॥ ५९ ॥ तं दृष्ट्वा दानवेन्द्रोऽपि किमेतदिति विस्मितः ॥ संक्रुद्धो दानवास्त्रेण

बभञ्जातिबलेन तु ॥ ६० ॥ पुनरेव तदग्रेऽभूदलङ्घ्यः सर्वदानवैः ॥ वायव्यास्त्रेण तं धीरो बभञ्ज च ननाद च ॥ ६१ ॥
 पौनःपुन्येन तद्भस्म प्राभूत्पुनरुपस्थितम् ॥ एतद्वद्वा तु दैत्येन्द्रो विषण्णः स्वपुरं ययौ ॥ ६२ ॥ तां च दृष्ट्वा जगद्धात्रीं दृष्ट्वा प्राकारमुज्ज्वलम् ॥
 भयाद्विव्यथिरे देवा विमुक्तसकलक्रियाः ॥ ६३ ॥ तानुवाच ततः शक्रो दैत्येन्द्रोऽयमिहागतः ॥ अशक्यः समरे योद्धुमस्माभिर
 खिलैरपि ॥ ६४ ॥ पलायितानामपि नो गतिरन्या न कुत्रचित् ॥ कुण्डं योजनविस्तारं सम्यक्कृत्वा तु शोभनम् ॥ ६५ ॥ महायागविधानेन
 प्रणिधाय हुताशनम् ॥ यजामः परमां शक्तिं महामांसैर्वयं सुराः ॥ ६६ ॥ ब्रह्मभूता भविष्यामो भोक्ष्यामो वा त्रिविष्टपम् ॥ एवमुक्तास्तु ते
 सर्वे देवाः सेंद्रपुरोगमाः ॥ ६७ ॥ विधिवज्जुहुवुर्मासान्युत्कृत्योत्कृत्य मंत्रतः ॥ हुतेषु सर्वमांसेषु पादेषु च कर्गेषु च ॥ ६८ ॥ होतुमिच्छत्सु
 देवेषु कलेवरमशेषतः ॥ प्रादुर्बभूव धूमन्तेजःपुंजो ह्यनुत्तमः ॥ ६९ ॥ तन्मध्यतः समुदभ्युच्चक्राकारमनुत्तमम् ॥ तन्मध्ये तु महादेवीमुदयार्क
 समप्रभाम् ॥ ७० ॥ जगदुज्जीवनकरीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ॥ सौंदर्यसारसीमां तामानंदरससागराम् ॥ ७१ ॥ जपाकुसुमसंकाशां
 दाडिमीकुसुमांबराम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तां शृङ्गारैकरसालयाम् ॥ ७२ ॥ कृपातरंगितापांगनयनालोककौमुदीम् ॥ पाशांकुशेशुकोदंडपंचबा
 णलसत्कराम् ॥ ७३ ॥ तां विलोक्य महादेवीं देवाः सर्वे सवासवाः ॥ प्रणेमुर्मुदितात्मानो भूयोभूयोऽखिलात्मिकाम् ॥ ७४ ॥ तथा विलोकिताः
 सबस्ते सर्वे विगतज्वराः ॥ संपूर्णांगा दृढतरा वज्रदेहा महाबलाः ॥ तुष्टुबुध्वा महादेवीमंबिकामखिलार्थदाम् ॥ ७५ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डमहापुराणे
 उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने ललिताप्रादुर्भावो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ देवा उचुः ॥ जयदेवि जगन्मातर्जय देवि परात्परे ॥
 जय कल्याणनिलये जय कामकलात्मिके ॥ १ ॥ जयकारि च वामाक्षि जय कामाक्षि सुंदरि ॥ जयाखिलसुराराध्ये जय कामेशि मानदे ॥ २ ॥
 जय ब्रह्ममये देवि ब्रह्मात्मकरसात्मिके ॥ जय नारायणि परे नंदिताशेषविष्टपे ॥ ३ ॥ जय श्रीकण्ठदयिते जय श्रीललितेबिके ॥ जय श्रीविजये
 देवि विजयश्रीसमृद्धिदे ॥ ४ ॥ जातस्य जायमानस्य इष्टापूर्तस्य हेतवे ॥ नमस्तस्यै त्रिजगतां पालयित्र्यै परात्परे ॥ ५ ॥ कलामुहूर्तका
 ष्टाहर्मासर्तुशरदात्मने ॥ नमः सहस्रशीर्षायै सहस्रमुखलोचने ॥ ६ ॥ नमः सहस्रहस्ताब्जपादपंकजशोभिते ॥ अणोरणुतरे देवि महतोऽपि
 महीयसि ॥ ७ ॥ परात्परतरे मातस्तेजस्तेजीयसामपि ॥ अतलं तु भवेत्पादौ वितलं जानुनी तव ॥ ८ ॥ रसातलं कटीदेशः कुक्षिस्ते धरणी
 भवेत् ॥ हृदयं तु भुवर्लोकः स्वस्ते मुखमुदाहृतम् ॥ ९ ॥ दशशृङ्गार्कदहना दिशस्ते बाहवोबिके ॥ महतस्तु तवोच्छ्वासा वाचस्ते श्रुतयोऽ

खिलाः ॥ १० ॥ क्रीडा ते लोकरचना सखा ते चिन्मयः शिवः ॥ आहारस्ते सदानंदो वासस्ते हृदये सताम् ॥ ११ ॥ दृश्यादृश्यस्वरूपाणि रूपाणि भुवनानि ते ॥ शिरोरुहा घनास्ते तु तारकाः कुसुमानि ते ॥ १२ ॥ धर्माद्या बाहवस्ते स्युरधर्माद्यायुधानि ते ॥ यमाश्च नियमाश्चैव ऋपादरुहास्तथा ॥ १३ ॥ स्तनौ स्वाहास्वधाकारौ लोकोज्जीवनकारकौ ॥ प्राणायामस्तु ते नासा रसना ते सरस्वती ॥ १४ ॥ प्रत्याहारस्त्विन्द्रियाणि ध्यानं ते धीस्तु सत्तमा ॥ मनस्ते धारणाशक्तिर्हृदयं ते समाधिकः ॥ १५ ॥ महीरुहास्तेंगरुहाः प्रभातं वसनं तव ॥ भूतं भव्यं भविष्यच्च नित्यं च तव विग्रहः ॥ १६ ॥ यज्ञरूपा जगद्धात्री विष्वग्रूपा च पाविनी ॥ आदौ या तु दया भूता ससर्ज निखिलाः प्रजाः ॥ १७ ॥ हृदयस्थापि लोकानामदृश्या मोहनात्मिका ॥ १८ ॥ नामरूपविभागं च या करोति स्वलीलया ॥ तान्यधिष्ठाय तिष्ठन्ति तेष्वसत्कार्यकामदा ॥ नमस्तस्यै महादेव्यै सर्वशक्त्यै नमोनमः ॥ १९ ॥ यदाज्ञया प्रवर्तते बह्निर्मुख्येन्दुमारुताः ॥ पृथिव्यादीनि भूतानि तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २० ॥ या ससर्जादिधातारं सर्गादावादिभूरिदम् ॥ दधार स्वयमेवैका तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २१ ॥ यथा धृता तु धारिणी यथाकाशममेयया ॥ यस्या बुधेति सचिता तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २२ ॥ यत्रोदेति जगत्कृत्स्नं यत्र तिष्ठति निर्भरम् ॥ यत्रांतमेति काले तु तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २३ ॥ नमोनमस्ते रजसे भवायै नमोनमः सात्त्विकसंस्थितायै ॥ नमोनमस्ते तमसे हरायै नमोनमो निर्गुणतः शिवायै ॥ २४ ॥ नमोनमस्ते जगदेकमात्रे नमोनमस्ते जगदेकपित्रे ॥ नमोनमस्तेऽखिलरूपतन्त्रे नमोनमस्तेऽखिलयन्त्ररूपे ॥ २५ ॥ नमोनमो लोकगुरुप्रधाने नमोनमस्तेऽखिलवाग्विभूतयै ॥ नमोऽस्तु लक्ष्म्यै जगदेकतुष्टयै नमोनमः शांभवि सर्वशक्त्यै ॥ २६ ॥ अनादिमध्यांतमपाञ्चभौतिकं ह्यवाङ्मनोगम्यमतर्क्यवैभवम् ॥ अरूपमद्वंद्वमदृष्टिगोचरं प्रभावमग्र्यं कथमंब वर्णये ॥ २७ ॥ प्रसीद विश्वेश्वरि विश्ववन्दिते प्रसीद विश्वेश्वरि वेदरूपिणि ॥ प्रसीद मायामयि मंत्रविग्रहे प्रसीद सर्वेश्वरि सर्वरूपिणि ॥ २८ ॥ इति स्तुत्वा महादेवीं देवाः सर्वे सवासवाः ॥ भूयोभूयो नमस्कृत्य शरणं जग्मुरञ्जसा ॥ २९ ॥ ततः प्रसन्ना सा देवी प्रणतं वीक्ष्य वासवम् ॥ वरेण च्छन्दयामास वरदाखिलदेहिनाम् ॥ ३० ॥ इन्द्र उवाच ॥ यदि तुष्टास्मि कल्याणि वरं दैत्यैर्द्रपीडितः ॥ दुर्धरं जीवितं देहि त्वां गताः शरणार्थिनः ॥ ३१ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ अहमेव विनिर्जित्य भंडं दैत्यकुलोद्भवम् ॥ अचिरात्तव दास्यामि त्रैलोक्यं सच्चराचरम् ॥ ३२ ॥ निर्भया भुदिताः सन्तु सर्वे देवगणास्तथा ॥ ये स्तोष्यन्ति च मां भक्त्या स्तवेनानेन मानवाः ॥ ३३ ॥ भाजनं ते भविष्यन्ति धर्मश्रीयशसां सदा ॥ विद्याविनयसंपन्ना नीरोगा दीर्घजीविनः ॥ ३४ ॥ पुत्रमित्रकलत्राद्या भवन्तु मदनुग्रहात् ॥

ब्र. पु.
॥२१५॥

इति लब्धवरा देवा देवेन्द्रोऽपि महाबलः ॥ ३५ ॥ आमोदं परमं जग्मुस्तां विलोक्य मुहुर्मुहुः ॥ ३६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडनहापुगणे उत्तरभागे हयग्री
वागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने ललितास्तवराजो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु ब्रह्मा लोकपि
तामहः ॥ आजगामाथ देवेशीं द्रष्टुकामो महर्षिभिः ॥ १ ॥ आजगाम ततो विष्णुरारूढो विनतासुतम् ॥ शिवोऽपि वृषमारूढः समा
यातोऽखिलेश्वरीम् ॥ २ ॥ देवर्षयो नारदाद्याः समाजग्मुर्महेश्वरीम् ॥ आययुस्तां महादेवीं सर्वे चाप्सरसां गणाः ॥ ३ ॥ विश्वावसुप्रभृतयो गंधर्वा
श्चैव यक्षकाः ॥ ब्रह्मणाथ समादिष्टो विश्वकर्मा विशां पतिः ॥ ४ ॥ चकार नगरं दिव्यं यथामरपुरं तथा ॥ ततो भगवती दुर्गा सर्वमंत्राधिदेवता
॥ ५ ॥ विद्याधिदेवता श्यामा समाजग्मतुरंबिकाम् ॥ ब्राह्म्याद्या मातरश्चैव स्वस्वभूतगणावृताः ॥ ६ ॥ सिद्धयो ह्यणिमाद्याश्च योगिन्यश्चैव कोटि
शः ॥ भैरवाः क्षेत्रपालाश्च महाशक्तस्तान् गणाग्रणीः ॥ ७ ॥ महागणेश्वरः स्कंदो बटुको वीरभद्रकः ॥ आगत्य ते महादेवीं तुष्टुवुः प्रणतास्तदा ॥
॥ ८ ॥ तत्राथ नगरीं रम्यां साष्ट्राकारतोरणाम् ॥ गजाश्वरथशालाढ्यां राजवीथिविगजिताम् ॥ ९ ॥ सामंतानाममात्यानां सैनिकानां
द्विजन्मनाम् ॥ वेतालदासदासीनां गृहाणि रुचिगणि च ॥ १० ॥ मध्यं राजगृहं दिव्यं द्वाग्गोपुरभूषितम् ॥ शालाभिर्वहुभिर्युक्तं सभाभिरुपशो
भितम् ॥ ११ ॥ सिंहासनसभां चैव नवरत्नमयीं शुभाम् ॥ मध्ये सिंहासनं दिव्यं चितामणिविनिर्मितम् ॥ १२ ॥ स्वयं प्रकाशमद्रं द्रमुद्या
दित्यसंनिभम् ॥ विलोक्य चिंतयामास ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १३ ॥ यस्त्वेतत्समधिप्राय वर्तते बालिशोऽपि वा ॥ पुरस्यास्य प्रभावेण सर्व
लोकाधिको भवेत् ॥ १४ ॥ न केवला स्त्री राज्यार्हा पुरुषोऽपि तया विना ॥ मंगलाचार्यमुक्तं महापुरुषलक्षणम् ॥ अनुकूलं नानायुक्तमभिदि
चेदिति श्रुतिः ॥ १५ ॥ विभार्तीयं वरारोहा मूर्तो शृंगारदेवता ॥ वरोऽस्यास्त्रिषु लोकेषु न चान्यः शंकरादृते ॥ १६ ॥ जटिलो मुंडधानी च
विरूपाक्षः कपालभृत् ॥ कल्माषी भस्मदिग्धांगः श्मशानास्थिविभूषणः ॥ १७ ॥ अमंगलास्पदं चैनं वरयेत्सा सुमंगला ॥ इति चिंतयमा
नस्य ब्रह्मणोऽग्रे महेश्वरः ॥ १८ ॥ कोटिकंदर्पलावण्ययुक्तो दिव्यशरीरवान् ॥ दिव्यांबरधरः सखी दिव्यगंधानुलेपनः ॥ १९ ॥ किरीटहारके
युरकुंडलाद्यैरलंकृतः ॥ प्रादुर्बभूव पुरतो जगन्मोहनरूपधृक् ॥ २० ॥ तं कुमारमथालिङ्ग्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ चक्रे कामेश्वरं नाम्ना कमनीयव
पुर्वरम् ॥ २१ ॥ तस्यास्तु परमाशक्तेरनुरूपो वरस्त्वयम् ॥ इति निश्चित्य तेनैव सहितास्तामथाययुः ॥ २२ ॥ अस्तुवंस्ते परां शक्तिं ब्रह्मविष्णु
महेश्वराः ॥ तां दृष्ट्वा मृगशावाक्षीं कुमारो नीललोहितः ॥ अभवन्मन्मथाविष्टो विस्मृत्य सकलाः क्रियाः ॥ २३ ॥ सापि तं वीक्ष्य तन्वंगी

उ. भा.
उप. पा. ४

॥२१५॥

मूर्तिमंतमिव स्मरम् ॥ मदनाविष्टसर्वांगी स्वात्मरूपममन्यत ॥ अन्योन्या लोकनासक्तौ तावुभौ मदनातुरौ ॥ २४ ॥ सर्वभावविशेषज्ञौ धृतिमंतौ
मनस्विनौ ॥ परैरज्ञातचारित्र्यौ मुहूर्तास्वस्थचेतनौ ॥ २५ ॥ अथोवाच महादेवीं ब्रह्मा लोकैकनायिकाम् ॥ इमे देवाश्च ऋषयो गंधर्वाप्सरसां
गणाः ॥ त्वामीशां द्रष्टुमिच्छन्ति सप्रियां परमाहवे ॥ २६ ॥ को वानुरूपस्ते देवि प्रियो धन्यतमः पुमान् ॥ लोकसंरक्ष
णार्थाय भजस्व पुरुषं परम् ॥ २७ ॥ राज्ञी भव पुरस्यास्य स्थिता भव वरासने ॥ अभिषिक्तां महाभागे देवर्षिभिर
कल्मषैः ॥ २८ ॥ साम्राज्यचिह्नसंयुक्तां सर्वाभरणसंयुताम् ॥ सप्रियामासनगतां द्रष्टुमिच्छामहे वयम् ॥ २९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे
हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने मदनकामेश्वरप्रादुर्भावो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं देवी मंदस्मितमुखांबुजा ॥
उवाच सा ततो वाक्यं ब्रह्मविष्णुमुखान्सुरान् ॥ १ ॥ स्वतंत्राहं सदा देवाः स्वेच्छाचारविहारिणी ॥ ममानुरूपचरितो भविता तु मम प्रियः
॥ २ ॥ तथेति तत्प्रतिश्रुत्य सर्वेदेवैः पितृमहः ॥ उवाच च महादेवीं धर्मार्थसहितं वचः ॥ ३ ॥ कालक्रीता क्रयक्रीता पितृदत्ता स्वयंयुता ॥ नारी
पुरुषयोरेवमुद्राहस्तु चतुर्विधः ॥ ४ ॥ कालक्रीता तु वेश्या म्यात्क्रयक्रीता तु दासिका ॥ गंधर्वोद्वाहिता युक्ता भार्या स्यात्पितृदत्तका ॥ ५ ॥ समानधर्मिणी
युक्ता भार्या पितृवशंवदा ॥ यदद्वैतं परं ब्रह्म सदसद्भाववर्जितम् ॥ ६ ॥ चिदानन्दात्मकं तस्मात्प्रकृतिः समजायत ॥ त्वमेवासीच्च तद्ब्रह्म प्रकृतिः सा
त्वमेव हि ॥ ७ ॥ त्वमेवानादिरखिला कार्यकारणरूपिणी ॥ त्वामेव हि विचिन्वंति योगिनः सनकादयः ॥ ८ ॥ सदसत्कर्मरूपां च व्यक्ताव्यक्तो
दयात्मिकाम् ॥ त्वामेव हि प्रशंसन्ति पञ्चब्रह्मस्वरूपिणीम् ॥ ९ ॥ त्वमेव हि सृजस्यादौ त्वमेव ह्यवसि क्षणात् ॥ भजस्व पुरुषं कंचिल्लोकानुग्रहकाम्यया ॥ १० ॥
इति विज्ञापिता देवी ब्रह्मणा सकलैः सुरैः ॥ नृजमुद्यम्य हस्तेन चिक्षेप गगनांतरे ॥ ११ ॥ तयोत्सृष्टा हि सा माला शोभयन्ती नभस्थलम् ॥ पपात
कण्ठदेशे हि तदा कामेश्वरस्य तु ॥ १२ ॥ ततो मुमुदिरे देवा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ ववृषुः पुष्पवर्षाणि मंदवातेरिता घना ॥ १३ ॥ अथोवाच
विधाता तु भगवंतं जनार्दनम् ॥ कर्तव्यो विधिनोद्वाहस्त्वनयोः शिवयोर्हरे ॥ १४ ॥ मुहूर्तो देव सम्प्राप्तो जगन्मंगलकारकः ॥ त्वद्रूपा हि
महादेवी सहजश्च भवानपि ॥ १५ ॥ दातुमर्हसि कल्याणीमस्मै कामशिवाय तु ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य देवदेवस्त्रिविक्रमः ॥ १६ ॥ तदौ तस्यै
विधानेन प्रीत्या तां शङ्कराय तु ॥ देवर्षिपितृमुख्यानां सर्वेषां देवयोगिनाम् ॥ १७ ॥ कल्याणं कारयामास शिवयोरादिकेशवः ॥ उपाय
नानि प्रददुः सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ॥ १८ ॥ तदौ ब्रह्मेभ्युचापं तु वज्रसारमनश्चरम् ॥ तयोः पुष्पायुधं प्रादादम्लानं हरिरव्ययम् ॥ १९ ॥ नागपाशं

त्र. पु.
॥२१६॥

ददौ ताभ्यां वरुणो यादसांपतिः ॥ अङ्कुशं च ददौ ताभ्यां विश्वकर्मा विशांपतिः ॥ २० ॥ किरीटमग्निः प्रायच्छत्ताटंकौ चन्द्रभास्करो ॥
नवरत्नमयीं भूषां पादाद्रत्नाकरः स्वयम् ॥ २१ ॥ ददौ सुराणामधिपो मधुपात्रमथाक्षयम् ॥ चिन्तामणिमयीं मालां कुबेरः
प्रददौ तदा ॥ २२ ॥ साम्राज्यसूचकं छत्रं ददौ लक्ष्मीपतिः स्वयम् ॥ गङ्गा च यमुना ताभ्यां चामरे चन्द्रभास्वरे ॥ २३ ॥
अष्टौ च वसवो रुद्रा आदित्याश्चाश्विनौ तथा ॥ दिक्पाला मरुतः साध्या गन्धर्वाः प्रमथेश्वराः ॥ स्वानिस्वान्यायुधान्यस्यै प्रददुः परि
तोषिताः ॥ २४ ॥ रथाश्च तुरगात्रागान्महादेगान्महाबलान् ॥ उष्ट्रानरोमान्मत्तान्क्षुत्तृष्णापरिवर्जितान् ॥ ददुर्वज्रोपमाकारान्सायुधान्सपरि
च्छदान् ॥ २५ ॥ अथाभिपेकमातेनुः साम्राज्ये शिवयोः शिवम् ॥ अथाकर्णोत्तमानं च नाम्ना तु कुसुमाकरम् ॥ २६ ॥ विधाताम्लानमालं
वे नित्यं चाभेद्यमायुधैः ॥ दिवि भूम्यंतरिक्षे च कामगं सुसमृद्धिमत् ॥ २७ ॥ यद्वेषत्राणमात्रेण भ्रातिरोगक्षुधातयः ॥ तत्क्षणादेव नश्यन्ति मनो
ह्लादकरं शुभम् ॥ २८ ॥ तद्विमानमथारोप्य तावुर्भौ दिव्यदंपती ॥ चामरव्यजनच्छत्रध्वजयष्टिमनोहरम् ॥ २९ ॥ वीणावेणुमृदंगादिविवि
धैस्तैर्यवादनेः ॥ सेव्यमाना सुरगणैर्निर्गन्ध नृपमंदिरात् ॥ ३० ॥ ययौ वीथीं विहात्या शोभयन्ती निर्जोजसा ॥ प्रतिहर्म्याग्रसंस्थाभिरप्सरोभिः
सहस्रशः ॥ ३१ ॥ सलाजाक्षतहस्ताभिः पुंश्रीभिश्च वर्षिता ॥ गाथाभिर्मंगलार्थाभिर्वीणादिभिर्निन्वनैः ॥ तुप्यन्ती वीथीर्वीथीषु मंदमंदम
थाययौ ॥ ३२ ॥ प्रतिगृह्याप्सरोभिस्तु कृतं नीराजानाविधिम् ॥ अवरुह्य विमानाग्रात्प्रविष्टा महामभाम् ॥ ३३ ॥ मिहासनमविश्रय सह देवेन
शंभुना ॥ यद्यद्वाञ्छन्ति तत्रस्था मनसैव महाजनाः ॥ सर्वज्ञा साक्षिपातेन तत्तत्कामानपूरयन् ॥ ३४ ॥ तद्वष्ट्रा चरिते देव्या ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
कामाक्षीति तदाभिरूपां ददौ कामेश्वरीति च ॥ ३५ ॥ ववर्षाश्चर्यमेघोऽपि पुरे तस्मिन्स्तदाज्ञया ॥ महाहर्षिणि च वस्तूनि दिव्यान्याभरणानि च
॥ ३६ ॥ चिन्तामणिः कल्पवृक्षः कमला कामधेनवः ॥ प्रतिवेश्म ततस्तस्थुः पुरो देव्या जयाय ते ॥ ३७ ॥ तां सेवैकरसाकारां विमुक्तान्यक्रि
यायुगाः ॥ सर्वकामार्थसंयुक्ता हृष्यन्तः सार्वकालिकम् ॥ ३८ ॥ पितामहो हरिश्चैव महादेवश्च वाम्भवः ॥ अन्ये दिशामधीशास्तु सकला
देवतागणाः ॥ ३९ ॥ देवर्षयो नारदाद्याः सनकाद्याश्च योगिनः ॥ महर्षयश्च मन्वाद्या वशिष्ठाद्यास्तपोधनाः ॥ ४० ॥ गंधर्वाप्सरसो यक्षा
याश्चान्या देवजातयः ॥ दिवि भूम्यंतरिक्षेषु ससंवाधं वसन्ति यः ॥ ४१ ॥ ते सर्वे चाप्यसंवाधं निवसन्ति स्म तत्पुरे ॥ ४२ ॥ एवं तद्वत्सला देवी
नान्यत्रैत्यखिलाज्जनात् ॥ तोषयामास सततमनुरागेण भूयसा ॥ ४३ ॥ राज्ञो महति भूलोके विदुषः सकलेप्सिताम् ॥ राज्ञी दुदोहाभीष्टानि

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १६

॥२१६॥

सर्वभूतलवासिनाम् ॥ ४४ ॥ त्रिलोकैकमहीपाले सांबिके कामशंकरे ॥ दशवर्षसहस्राणि ययुः क्षण इवापरः ॥ ४५ ॥ ततः कदाचिदागत्य
 नारदो भगवानृषिः ॥ प्रणम्य परमां शक्तिं प्रोवाच विनयान्वितः ॥ ४६ ॥ परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमेश्वरि ॥ सदसद्भावसंकल्पविकल्पकल
 नात्मिका ॥ ४७ ॥ जगदभ्युदयार्थाय व्यक्तभावमुपागता ॥ असज्जनविनाशार्था सज्जनाभ्युदयार्थिनी ॥ प्रवृत्तिस्तव कल्याणि साधूनां रक्ष
 णाय हि ॥ ४८ ॥ अयं भंडोऽसुरो देवि बाधते जगतां त्रयम् ॥ त्वयैकयैव जेतव्यो न शक्यस्त्वपरैः सुरैः ॥ ४९ ॥ त्वत्सेवैकपरा
 देवाश्चिरकालमिहोषिताः ॥ त्वदाज्ञया गमिष्यन्ति स्वानिस्वानि पुराणि तु ॥ ५० ॥ अमंगलानि शून्यानि समृद्धार्थानि संत्वतः ॥ एवं विज्ञा
 पिता देवी नारदेनाखिलेश्वरी ॥ स्वस्ववासनिवासाय प्रेषयामास चामरान् ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्माणं च हरिं शंभुं वासवादीन्दिशां पतीन् ॥ यथाहं पूज
 यित्वा तु प्रेषयामास चांबिका ॥ ५२ ॥ अपराधं ततस्त्यक्तुमपि संप्रेषिताः सुराः ॥ स्वस्वांशैः शिवयोः सेवामादिपित्रोरकुर्वत ॥ ५३ ॥ एत
 दाख्यानमायुष्यं सर्वमंगलकारणम् ॥ आविर्भावं महादेव्यास्तस्या राज्याभिषेचनम् ॥ ५४ ॥ यः प्रातरुत्थितो विद्वान्भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥
 जपेद्धनसमृद्धः स्यात्सुधासंमितवाग्भवेत् ॥ ५५ ॥ नाशुभं विद्यते तस्य परत्रेह च धीमतः ॥ यशः प्राप्नोति विपुलं समानोत्तमतामपि ॥ ५६ ॥
 अचला श्रीर्भवेन्नस्य श्रेयश्चैव पदेपदे ॥ कदाचिन्न भयं तस्य तेजस्वी वीर्यवान्भवेत् ॥ ५७ ॥ तापत्रयविहीनश्च पुरुषार्थैश्च पूर्यते ॥ त्रिसंध्यं
 यो जपेन्नित्यं ध्यात्वा सिंहासनेश्वरीम् ॥ ५८ ॥ षण्मासान्महतीं लक्ष्मीं प्राप्नुयाज्जापकोत्तमः ॥ ५९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवा
 गस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने वैवाहिकोत्सवो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ अथ सा जगतां माता ललिता परमेश्वरी ॥ त्रैलोक्यकंटकं भंडं
 दैत्यं जेतुं विनिययौ ॥ १ ॥ चकार मर्दलाकारानंभोराशींस्तु सप्त ते ॥ प्रभूतमर्दलध्वानैः पूरयामासुरंबरम् ॥ २ ॥ मृदंगमुरजाश्चैव पटहोऽतु
 कुलीगणाः ॥ सेलुकाश्चहरीगंधाहुडुकाहुंडकाघटाः ॥ ३ ॥ आनकाः पणवाश्चैव गोमुखाश्चार्धचंद्रिकाः ॥ यवमध्या मुष्टिमध्या मर्दला
 डिंडिमा अपि ॥ ४ ॥ झर्झराश्च बरीताश्च इंग्यालिंग्यप्रभेदजाः ॥ उद्धकाश्चैतुहुंडाश्च निःसाणा वर्वराः परे ॥ ५ ॥ हुंकारा काकतुंडाश्च वाद्य
 भेदास्तथापरे ॥ दध्वनुः शक्तिसेनाभिगहताः समरोद्यमे ॥ ६ ॥ ललितापरमेशान्या अंकुशास्त्रान्समुद्रता ॥ संपत्करी नाम देवी चचाल
 सह शक्तिभिः ॥ ७ ॥ अनेककोटिमातंगतुरंगरथपंक्तिभिः ॥ सेविता तरुणादित्यषाटला संपदीश्वरी ॥ ८ ॥ मत्तमुद्दंडसंग्रामरसिकं शैलसन्निभम् ॥

ब्र. पु.
॥२१७॥

रणकोलाहलं नाम सारुरोह मतंगजम् ॥ १ ॥ तामन्वगा ययौ सेना महती धोग्गाविणी ॥ लोलाभिः केतुमालाभिरुद्धिखती घनाघनात् ॥ १० ॥
तस्याश्च संपन्नाथायाः पीनस्तनसुसंकटः ॥ कंटको घनसंनाहो रुरुचे वक्षसि स्थितः ॥ ११ ॥ कंपमाना खड्गलता व्यरुचत्तत्करे धृता ॥ कुटिला
कालनाथस्य भृकुटीव भयंकरा ॥ १२ ॥ उत्पातवातसंपाताञ्चलिता इव पर्वताः ॥ तामन्वगा ययुः कोटिसंख्याकाः कुंजरोत्तमाः ॥ १३ ॥
अथ श्रीललितादेव्याः श्रीपाशायुधसंभवा ॥ अतित्वरितविकांतिरश्वाखूटाचलत्पुरः ॥ १४ ॥ तथा सह हयप्रायं सैन्यं हेषातरंगितम् ॥
व्यचरत्सुरकुटालविदारितमहीतलम् ॥ १५ ॥ वनायुजाश्च कांबोजा पारदाः सिंधुदेशजाः ॥ कणाः पर्वतीयाश्च पारसीकास्तथा
परे ॥ १६ ॥ आज्ञातेया वटधरा दग्धाः कालवंदिजाः ॥ वाल्मीक्यावनोद्धृता गान्धर्वाश्चाथ ये हयाः ॥ १७ ॥ प्राग्देशजाताः कैराताः प्रांत
देशोद्भवास्तथा ॥ विनीताः साधु वौढारो वेगिनः स्थिरचेतसः ॥ १८ ॥ स्वामिचित्तविशेषज्ञा महायुद्धसाहष्णवः ॥ लक्षणैर्बहुभिर्युक्ता जित
क्रोधा जितश्रमाः ॥ १९ ॥ पञ्चधारासु शिक्षाभ्या विनीताश्च पृथग्विनीताः ॥ २० ॥ फलशुक्तिश्रिया युक्ताः श्वेतशुक्तिसमन्विताः ॥ देवपद्मं देव
मणिं देवस्वस्तिकमेव च ॥ २१ ॥ अथ स्वस्तिकशुक्तिश्च गडुरं पुष्पगंडिकाम् ॥ एतानि शुभलक्ष्माणि जयराज्यप्रदानि च ॥ वहंतो वातजवना
वाजिनस्तां समन्वयुः ॥ २२ ॥ अपराजितनामानमतितेजस्विनं चलम् ॥ अत्यंतोत्तुंगवर्ष्माणं कविकाविलसन्मुखम् ॥ २३ ॥ पार्श्वद्वयेऽपि
पतितस्फुरत्केसरमण्डलम् ॥ स्थूलवालधिविक्षेपक्षिप्यमाणपयोधरम् ॥ २४ ॥ जंवाकांडसमुन्नद्धमणिकिङ्किणिभासुरम् ॥ वादयंतमिवोच्चंडैः खुर
निष्ठुरकुट्टनैः ॥ २५ ॥ भूमण्डलमहावाद्यं विजयस्य समृद्धये ॥ घोषमाणं प्रति मुहुः संदर्शितगतिक्रमम् ॥ २६ ॥ आलोलचामरव्याजाद्ब्रहंतं
पक्षती इव ॥ भांडैर्मनोहरैर्युक्तं वर्वरीजालमंडितम् ॥ २७ ॥ एषां घोषस्य कपटाहंकुर्वाणमिवासुरान् ॥ अश्वाखूटा महादेवी समारूढा हयं ययौ
॥ २८ ॥ चतुर्भिर्बाहुभिः पाशमंकुशं वेत्रमेव च ॥ हयवल्गां च दधती बहुविक्रमशोभिनी ॥ २९ ॥ तरुणादित्यसङ्काशा ज्वलत्काञ्चीतरङ्गिणी ॥
सञ्चाल हयाखूटा नर्तयन्तीव वाजिनम् ॥ ३० ॥ अथ श्रीदण्डनाथाया निर्याणपटहध्वनिः ॥ उदंडसिन्धुनिस्वानश्चकार वधिरं जगत् ॥ ३१ ॥
वज्रबाणैः कठोरैश्च भिदंत्यः ककुभो दश ॥ अत्युद्धतभुजाश्मानः शक्तयः काश्चिदुच्छ्रिताः ॥ ३२ ॥ काश्चिच्छ्रीदण्डनाथायाः सेनानासीर
सङ्गताः ॥ खड्गं फलकमादाय पुप्लुबुश्चण्डशक्तयः ॥ ३३ ॥ अत्यन्तसैन्यसम्बाधं वेत्रसंताडनैः शतैः ॥ निवारयंत्यो वेत्रिण्यो व्युच्चलन्ति स्म

१ अनेककंटकयुक्तः । २ कर्मधारयेऽपुं बहुवचनं आर्षः ।

उ. भा.
उप.पा. ४
अ. १६

॥२१७॥

शक्तयः ॥ ३४ ॥ अथ तुंगध्वजश्रेणीर्महिषांका मृगांकिकाम् ॥ सिंहांकाश्चैव बिभ्राणाः शक्तयो व्यचलन्पुरा ॥ ३५ ॥ ततः श्रीदण्डनाथायाः
 श्वेतच्छत्रं सहस्रशः ॥ स्फुरत्कणाः प्रचलिताः शक्तयः काञ्चिदाददुः ॥ ३६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने
 ससेनविजययात्रा नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ दण्डनाथाविनिर्याणे संख्यातीतैः सितप्रभैः ॥ छत्रैर्गगनमारेजे निःसंख्यशशिमण्डितम् ॥ १ ॥
 अन्योन्यसक्तैर्धवलच्छत्रैर्गन्तर्धनीभवत् ॥ तिमिरं तुमुदे भूयस्तत्काण्डमणिरोचिषा ॥ २ ॥ वज्रप्रभाधगधगच्छायापूरितदिङ्मुखाः ॥ तालवृन्ताः
 नूतविधाः क्रोडमुख्या बलेऽचलन ॥ ३ ॥ चण्डो दण्डायम्नीवा भैरवाः शूलपाणयः ॥ ज्वलत्केशपिशङ्गाभास्तडिद्रासुरदिङ्मुखाः ॥ ४ ॥
 दहत्य इव दैत्यैर्वास्तीक्ष्णैर्मार्गपराहिभिः ॥ प्रचेतुर्दण्डनाथायास्सेना नामीरधाविताः ॥ ५ ॥ अथ पोत्रीमुखीदेवीसमानाकृतिभूषणाः ॥
 तत्समानायुधकगस्तत्समानस्ववाहनाः ॥ ६ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रविनिष्ठयूतवह्निध्रुमाम्बितांवरः ॥ तमालक्ष्यामलाकाराः कपिलाः क्रूरलोचनाः ॥ ७ ॥
 सहस्रमहिषारूढाः प्रचेलुः सूकगमगाः ॥ अथ श्रीदण्डनाथा च करिचक्ररथोत्तमात् ॥ ८ ॥ अवरुह्य महासिंहमारुह स्ववाहनम् ॥ वज्रघोष
 इति ख्यातं धृतकेसरमंडलम् ॥ ९ ॥ व्यक्ताम्यं विकटाकारं विशंकटविलोचनम् ॥ दंष्ट्राकटकटत्कारवधिरीकृतदित्तटम् ॥ १० ॥ आदिकूर्म
 कठारास्थिखर्पप्रतिमैर्नखैः ॥ पिवंतमिव भूचक्रमापातालं निमज्जिभिः ॥ ११ ॥ योजनत्रयमुत्तुंगं वेगादुद्धूतवालधिम ॥ सिंहवाहनमारुह्य
 व्यचलदण्डनायिका ॥ १२ ॥ तस्यामसुरसंहारे प्रवृत्तायां ज्वलत्कुक्षि ॥ उद्वेगं बहुलं प्राप त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १३ ॥ किमसौ वक्ष्यति
 रुषा विश्वमद्यैव पोत्रिणी ॥ किं वा मुसलघातेन भूमिं द्वेधा करिष्यति ॥ १४ ॥ अथ वा हलनिर्घातैः क्षोभयिष्यति वारिधीन् ॥ इति त्रस्तहृदः
 सर्वे गगने नाकिनां गणाः १५ ॥ दूराद्भुतं विमानैश्च सत्रासं ददृशुर्गताः ॥ ववंदिरे च तां देवा बद्धांजलिषुटान्विताः ॥ मुहुर्द्वादशनामानि
 कीर्तयंतो नभस्तले ॥ १६ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कानि द्वादशनामानि तस्या देव्या वद प्रभो ॥ आश्वाननमहाप्राज्ञ येषु मे कौतुकं महत् ॥
 ॥ १७ ॥ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ शृणु द्वादशनामानि तस्या देव्या घटोद्भव ॥ यदाकर्णनमात्रेण प्रसन्ना सा भविष्यति ॥ पंचमी दण्डनाथा
 च संकेता समयेश्वरी ॥ १८ ॥ तथा समयसंकेता वाराही पोत्रिणी तथा ॥ वार्ताली च महासेनाप्याज्ञा चक्रेश्वरी तथा ॥ १९ ॥ अरिग्री
 चेति सम्प्रोक्तं नामद्वादशकं मुने ॥ नामद्वादशकाभिरुपवज्रपञ्जरमध्यगः ॥ संकटे दुःसमाप्नोति न कदाचन मानवः ॥ २० ॥ एतैर्नामभिरभ्रस्थाः
 संकेता बहु तुष्टुवुः ॥ तेषामनुग्रहार्थाय प्रचचाल च सा पुनः ॥ २१ ॥ अथ संकेतयोगिन्या मंत्रनाथा पदस्पृशः ॥ निर्याणसूचनकरी दिवि द

ध्वान काहला ॥ २२ ॥ शृंगारप्रायभूषाणां शार्दूलश्यामलत्वेषाम् ॥ वीणासंयतपार्णानां शक्तीनां निर्ययौ बलम् ॥ २३ ॥ काश्चिद्वायंति नृत्यंति
 मत्तकोकिलनिःस्वनाः ॥ वीणावेणुमृदंगाद्याः सविलासपदक्रमाः ॥ २४ ॥ प्रचेलुः शक्तयः श्यामा हर्षयंत्यो जगन्नान् ॥ मयूरवाहनाः काश्चि
 त्कतिचिद्धंसवाहनाः ॥ २५ ॥ कतिचिन्नकुलारूढाः कतिचित्कोकिलासनाः ॥ सर्वाश्च श्यामलाकाराः काश्चित्कर्णीरथस्थिताः ॥ २६ ॥ कदंबमधुमत्ताश्च
 काश्चिदारूढसैन्धवाः ॥ मंत्रनाथां पुरस्कृत्य संप्रचेलुः पुरःपुरः ॥ २७ ॥ अथारूढ समुत्तुंगध्वजचक्रं महारथम् ॥ बालार्कवर्णकवचा मदालोलविलो
 चना ॥ २८ ॥ ईषत्प्रस्वेदकणिकामनोहरमुखांबुजा ॥ प्रेक्षयंती कटाक्षौघैः किंचिद्भ्रूवल्लितांडवैः ॥ २९ ॥ समस्तमपि तत्सैन्यं शक्तीनामुद्धतोद्धतम् ॥
 पिच्छत्रिकोणच्छत्रेण विरुदेन महीयसा ॥ ३० ॥ आसां मध्येन चान्यासां शक्तीनामुज्ज्वलोदया ॥ निर्जगाम घनश्यामश्यामला मंत्रनायिका ॥ ३१ ॥
 तां तुष्टुबुः षोडशभिर्नामभिर्नाकवासिनः ॥ तानि षोडशनामानि शृणु कुंभसमुद्भव ॥ ३२ ॥ संगीतयोगिनी श्यामा श्यामला मंत्रनायिका ॥
 मंत्रिणी सचिवेशी च प्रधानेशी शुकप्रिया ॥ ३३ ॥ वीणावती वैणिकी च मुद्रिणी प्रियकप्रिया ॥ नीपप्रिया कदंबेशी कदंबवनवासिनी ॥ ३४ ॥
 सदामदा च नामानि षोडशैतानि कुंभज ॥ एतैर्यः सचिवेशानीं सकृत्स्तौति शरीरवाद् ॥ तस्य त्रैलोक्यमखिलं हस्ते तिष्ठन्त्यनुशयम् ॥ ३५ ॥
 मंत्रिनाथा यत्रयत्र कटाक्षं विकिरत्यसौ ॥ तत्रतत्र गताशंकं शत्रुसैन्यं पतत्यलम् ॥ ३६ ॥ ललितापरमेशान्या गज्यचर्चा तु यावती ॥
 शक्तीनामपि चर्चा या सा सर्वत्र जयप्रदा ॥ ३७ ॥ अथ संगीतयोगिन्याः करस्थाच्छुकपोतकात् ॥ निर्जगाम धनुर्वेदो बहन्सज्जं शरासनम् ॥ ३८ ॥
 चतुर्बाहुयुतो वीरस्त्रिशरास्त्रिविलोचनः ॥ नमस्कृत्य प्रधानेशीमिदमाह स भक्तिमान् ॥ ३९ ॥ देवि भंडासुरेन्द्रस्य युद्धाय त्वं प्रवर्तसे ॥ अतस्तव
 मया साह्यं कर्तव्यं मंत्रिनायिके ॥ ४० ॥ चित्रजीवमिमं नाम कोदंडं सुमहत्तरम् ॥ गृहाण जगतामंब दानवानां निबर्हणम् ॥ ४१ ॥ इमौ चाक्षय
 बाणाढ्यौ तूणीरौ स्वर्णचित्रितौ ॥ गृहाण दैत्यनाशाय ममानुग्रहेतवे ॥ ४२ ॥ इति प्रणम्य शिरसा धनुर्वेदेन भक्तितः ॥ अर्पितांश्चापतूणीरा
 जग्राह प्रियकप्रिया ॥ ४३ ॥ चित्रजीवं महाचापमादाय च शुकप्रिया ॥ विस्फारं जनयामास मौर्वीमुद्राद्यः शूरिशः ॥ ४४ ॥ संगीतयोगिनी चा
 पध्वनिना पूरितं जगत् ॥ नाकालयानां च मनोनयनानंदसंपदा ॥ ४५ ॥ यंत्रिणी तंत्रिणी चेति द्वे तस्याः परिचारिके ॥ शुकं वीणां च
 सहसा बहंत्यौ परिचेरुः ॥ ४६ ॥ आलोलवल्लवकाणवर्धिष्णुगुणनिस्वनम् ॥ धारयंती घनश्यामा चकारातिमनोहरम् ॥ ४७ ॥ चित्रजीव
 शरासेन भूषिता गीतयोगिनी ॥ कदंबिनीव रुरुचे कदम्बच्छत्रकार्मुका ॥ ४८ ॥ कालीकटाक्षवत्तीक्ष्णो नृत्यद्भुजगभीषणः ॥ उल्लसन्दक्षिणे

उ. भा.

उप. पा. ४

अ. १७

५४

॥२१८॥

पाणी विललास शिलीमुखः ॥ २९ ॥ गेयचक्रग्याहृता नां पञ्चाञ्च रिपविरे ॥ तद्रच्छ्यामलशोभाढ्या देव्यो वाणयनुर्वराः ॥ ३० ॥ सहस्राक्षौ
 हिणीसंस्थान्तीव्रवेगा मदालसाः ॥ आपूरयन्त्यः ककुभं कः ॥ किलिङ्गिलारवैः ॥ ३१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे यहग्रीवाग
 स्त्यसंवाले ललितोपाख्याने दंडनाथाश्यामलासेनायात्रा नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अथ राजनायिका श्रिता ज्वलितांकुशा फणिसमानपा
 शभृता ॥ कलनिक्रणद्वयलयमेशवं धनुर्देवती प्रदीप्तकुलुम्पुपंचका ॥ १ ॥ उदयत्सहस्रमहमा महत्ततोऽप्यतिपाटलं निजवपुः प्रभाङ्गम् ॥
 किरती विशासु वदनस्य कांतिभिः सृजतीव चंद्रमयमभ्रमंडलम् ॥ २ ॥ दशयोजनायतिमता जगत्त्रयीमभिवृण्वता ॥ विशदमौक्ति
 कात्मना धवलातपत्रवलयेन भासुरा शशिमंडलस्य सखितामुपेयुषा ॥ ३ ॥ अभिवीजिता च मणिकांतशोभिना विजयादिमुखपरि
 चारिकरणैः ॥ नवचंद्रिकालहरिकांतिकंदलीचतुरेण चामरचतुष्टयेन च ॥ ४ ॥ शक्त्यैकराज्यपदवीमभिमूचयन्ती साम्राज्यचिह्नशतमंडित
 नेत्रयेना ॥ संगीतवाद्यरचनाभिरधामरीणां संस्तुयमानविभवा विशदप्रकाशा ॥ ५ ॥ वाचापगोचरमगोचरमेव बुद्धेरीदृक्तया न कलनीयमन
 न्यनुत्तमम् ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यगर्भपरिपूरितशक्तिचक्रसाम्राज्यसंपदभिमानमभिरुशन्ती ॥ आवद्धभक्तिविपुलांजलिशेखराणामारादहंप्रथमिका
 कुलसंयतानाम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मेशविष्णुवृषमुख्यसुगेतमानां वक्राणि वपिननुतीनि कदाक्षयन्ती ॥ उद्दीप्तपुष्पशरपंचकतः समुत्थैर्ज्योतिर्मयं त्रिभुवनं
 सहस्र उद्याना ॥ ८ ॥ विद्युत्समद्युतिभिरप्सरसां समूहैर्विशिष्यमाणजयमंगललाजवर्षा ॥ कामेश्वरीप्रभृतिभिः कमनीयभाभिः संग्रामवेप
 र्चत्सुमनोहराभिः ॥ ९ ॥ दीप्तायुधद्युतिरिस्कृतभास्कराभिर्नित्याभिरंध्रनविधे समुपास्यमाना ॥ श्रीचक्रनामतिलकं दशयोजनानितुंग
 ध्वजे ह्रियितमेधकदंबमुच्चैः ॥ १० ॥ तीव्राभिरावणसुशक्तिपरंपराभिर्युक्तं गन्धं समरकर्मणि चालयन्ती ॥ प्रोद्यन्तिशंगरुचिभाजमहाशुकेन वीता
 मनोहररुचि स्मररे व्यभासीत ॥ ११ ॥ पंचाधिकैर्विंशतिनामरत्नैः प्रपंचपापप्रशमातिदक्षैः ॥ संस्तुयमाना ललिता नरुद्रिः संग्राममुद्दिश्य
 समुच्चिता ॥ १२ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ वाजिवक्र महाबुद्धे पंचविंशतिनामभिः ॥ ललितापद्मेशान्या देहि कर्णरसायनम् ॥ १३ ॥
 ॥ ॥ यर्प्राव उवाच ॥ ॥ सिंहासना श्रीललिता महाराज्ञी परांकुशा ॥ चापिनी त्रिपुरा चैव महात्रिपुणसुंदरी ॥ १४ ॥ सुंदरी चक्र
 नाथा च साम्राजी चक्रिणी तथा ॥ चक्रेश्वरी महादेवी कामेशी परमेश्वरी ॥ १५ ॥ कामराजप्रिया कामकोटिगा चक्रवर्तिनी ॥ महाविद्या
 शिवानंगवल्लभा सर्वपाटला ॥ १६ ॥ कुलनाथाम्रायनाथा सर्वाम्नायनिवासिनी ॥ शृङ्गारनायिका चेति पंचविंशतिनामभिः ॥ १७ ॥ स्तुवंति ये

ब्र. पु.
॥२१९॥

महाभागां ललितां परमेश्वरीम् ॥ ते प्राप्नुवन्ति सौभाग्यमष्टौ सिद्धीर्महद्यशः ॥ १८ ॥ इत्थं प्रचंडसंरंभं चालयन्ती महद्वलम् ॥ भंडासुरं
प्रति कुद्धा चचाल ललितांबिका ॥ १९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने ललितापरमेश्वरीसेनाजय
यात्रा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ चक्रराजरथेद्रस्य याः पर्वणि समाश्रिताः ॥ देवता प्रकटाभिख्यास्तासां
माख्यां निवेदय ॥ १ ॥ संख्याश्च तासामखिला वर्णभेदांश्च शोभनान् ॥ आयुधानि च दिव्यानि कथयस्व हयानन ॥ २ ॥ ॥ हयग्रीव
उवाच ॥ ॥ नवमं पर्व दीप्तस्य रथस्य समुपस्थिताः ॥ दश प्रोक्ताः सिद्धिदेव्यस्तासां नामानि मच्छृणु ॥ ३ ॥ अणिमा महिमा चैव लघिमा
गरिमा तथा ॥ ईशिता वशिता चैव प्राप्तिः सिद्धिश्च सप्तमी ॥ ४ ॥ प्राकाम्यमुक्तिसिद्धिश्च सर्वकामाभिधापरा ॥ एता देव्यश्च
तुर्बाह्व्यो जपाकुसुमसंनिभाः ॥ ५ ॥ चित्तामणिकपालं च त्रिशूलं सिद्धिकज्जलम् ॥ दधाना दयया पूर्णा योगिभि
श्च निषेविताः ॥ ६ ॥ तत्र पूर्वार्द्धभागे च ब्रह्माद्या अष्ट शक्तयः ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही चैव माहिंद्री चामुण्डा चैव
सप्तमी ॥ ७ ॥ महालक्ष्मीरष्टमी च द्विभुजाः शोणविग्रहाः ॥ कपालमुत्पलं चैव विभ्राणा रक्तवाससः ॥ ८ ॥ अथ वान्यप्रकारेण केचिद्भयानं
प्रचक्षते ॥ ब्रह्मादिसदृशाकारा ब्रह्मादिसदृशायुधाः ॥ ९ ॥ ब्रह्मादीनां परं चिह्नं धारयन्त्यः प्रकीर्तिताः ॥ तासामूर्ध्वस्थानगतां मुद्रां देव्यो
महत्तराः ॥ १० ॥ मुद्राविरचनायुक्तेर्हस्तैः कमलकांतिभिः ॥ दाडिमीपुष्पसङ्काशाः पीतांबरमनोहराः ॥ ११ ॥ चतुर्भुजा भुजद्वन्द्वधृतचर्म
कृपाणकाः ॥ मदरक्तविलोलाक्ष्यस्तासां नामानि मच्छृणु ॥ १२ ॥ सर्वसंक्षोभिणी चैव सर्वविद्राविणी तथा ॥ सर्वाकर्षणकृन्मुद्रा तथा सर्व
वशाङ्करी ॥ १३ ॥ सर्वोन्मादनमुद्रा च यष्टिः सर्वमहाङ्कुशा ॥ सर्वखेचरिका मुद्रा सर्वबीजा तथापरा ॥ १४ ॥ सर्वयोनिश्च नवमी तथा सर्व
त्रिखण्डिका ॥ सिद्धिब्राह्म्यादिमुद्रास्ता एताः प्रकटशक्तयः ॥ १५ ॥ भण्डासुरस्य संहारं कर्तुं रक्तस्थिताः ॥ या गुप्ताख्याः पूर्वमुक्तास्तासां
नामानि मच्छृणु ॥ १६ ॥ कामाकर्षणिका चैव बुद्ध्याकर्षणिका कला ॥ अहङ्काराकर्षिणी च शब्दाकर्षणिका कला ॥ १७ ॥ स्पर्शाकर्षणिका
नित्या रूपाकर्षणिका कला ॥ रसाकर्षणिका नित्या गन्धाकर्षणिका कला ॥ १८ ॥ चित्ताकर्षणिका नित्या धैर्याकर्षणिका कला ॥ स्मृत्या
कर्षणिका नित्या नामाकर्षणिका कला ॥ १९ ॥ बीजाकर्षणिका नित्या चात्माकर्षणिका कला ॥ अमृताकर्षिणी नित्या शरीराकर्षिणी कला ॥ २० ॥

१ महालक्ष्मीरष्टमी चेति पूर्ववन्वयि ।

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १९

५

॥२१९॥

[illegible]

ब्र. पु.
॥२२०॥

कामेशी भोगिनी विमला तथा ॥ अरुणा च जविन्याख्या सर्वेशी कौलिनी तथा ॥ ४८ ॥ अष्टावेताः स्मृता देव्यो दैत्यसंहारहेतवः ॥ अथ
चक्ररथेन्द्रस्य द्वितीयं पर्व संश्रिताः ॥ ४९ ॥ चापबाणौ पानपात्रं मातुलुंगं कृपाणिकाम् ॥ तिस्रस्त्रिपीठनिलया अष्टबाहुसमन्विताः ॥ ५० ॥
पलकं नागपाशं च घंटां चैव महाध्वनिम् ॥ विभ्राणा मदिरामत्ता अतिगुप्तरहस्यकाः ॥ ५१ ॥ कामेशी चैव वज्रेशी भगमालिन्यथापरा ॥
तिस्र एताः स्मृता देव्यो भण्डे कोपसमन्विताः ॥ ५२ ॥ ललितासममाहात्म्या ललितासमतेजसः ॥ एतास्तु नित्यं श्रीदेव्या अन्तरङ्गाः
प्रकीर्तिताः ॥ ५३ ॥ अथानन्दमहापीठे रथमध्यमपर्वणि ॥ परितो रचितावासाः प्रोक्ताः पञ्चदशाक्षराः ॥ ५४ ॥ तिथिनित्याः काल
रूपा विश्वं व्याप्येव संस्थिताः ॥ भण्डासुरादिदैत्येषु प्रक्षुब्धभ्रकुटीतटाः ॥ ५५ ॥ देवीसमनिजाकाग देवीसमनिजायुधाः ॥
जगतामुपकाराय वर्तमाना युगेयुगे ॥ ५६ ॥ तासां नामानि मत्तस्त्वमवधारय कुम्भज ॥ कामेशी भगमाला च नित्यकि
त्रा तथैव च ॥ ५७ ॥ भेरुंडा वह्निवासिन्यो महावज्रेश्वरी तथा ॥ दूती च त्वरिता देवी नवमी कुलसुन्दरी ॥ ५८ ॥ नित्या नीलपताका च विज
या सर्वमंगला ॥ ज्वालामालिनिकाचित्रे दश पंच च कीर्तिताः ॥ ५९ ॥ एताभिः सहिता देवी सदा सैवैकबुद्धिभिः ॥ दुष्टं भंडासुरं जेतुं निर्य
यो परमेश्वरी ॥ ६० ॥ मंत्रिनाथा महाचक्रे गीतिं चक्रे रथोत्तमे ॥ सप्तपर्वाणि चोक्तानि तत्र देव्याश्च ताः शृणु ॥ ६१ ॥ गेयचक्रग्ये पर्वम
ध्यपीठनिकेतना ॥ संगीतयोगिनी प्रोक्ता श्रीदेव्या अतिवल्लभा ॥ ६२ ॥ तदेव प्रथमं पर्व मंत्रिण्यास्तु निवासभूः ॥ अथ द्वितीयपर्वस्था गेय
चक्रे रथोत्तमे ॥ ६३ ॥ रतिः प्रीतिर्मनोजा च वीणाकार्मुकपाणयः ॥ तमालश्यामलाकारा दानवोन्मूलनक्षमाः ॥ ६४ ॥ तृतीयपर्वसंरुढा
मनोभूवाणदेवता ॥ द्राविणी शोषिणी चैव बंधिनी मोहिनी तथा ॥ ६५ ॥ उन्मादिनीति पंचैता दीप्तकार्मुकपाणयः ॥ तत्र पर्वण्यधस्तात्तु वर्तमाना
महोजसः ॥ ६६ ॥ कामराजश्च कंदर्पो मन्मथो मकरध्वजः ॥ मनोभवः पंचमः स्यादेते त्रैलोक्यमोहनाः ॥ ६७ ॥ कस्तूरीतिलकोल्लासि
भाला मुक्ताविराजिताः ॥ कवचच्छत्रसर्वांगाः पलाशप्रसवत्विषः ॥ ६८ ॥ पंचकामा इमे प्रोक्ता भंडासुरवधार्थिनः ॥ जेयचक्ररथेन्द्रस्य चतुर्थं पर्व
संश्रिताः ॥ ६९ ॥ ब्रह्मीमुख्यास्तु पूर्वोक्ताश्रंडिका त्वष्टमी परा ॥ तत्र पर्वण्यधस्ताच्च लक्ष्मीश्चैव सरस्वती ॥ ७० ॥ रतिः प्रीतिः कीर्तिशांती
पुष्टिस्तुष्टिश्च शक्तयः ॥ एताश्च क्रोधरक्ताक्ष्यो दैत्यं हंतुं महाबलम् ॥ ७१ ॥ कुंतचक्रधराः प्रोक्ताः कुमार्यः कुंभसंभव ॥ पंचमं पर्व संप्राप्ता
वामाद्याः षोडशापराः ॥ ७२ ॥ गीतिं चक्र रथेन्द्रस्य तासां नामानि मच्छृणु ॥ वामा ज्येष्ठा च रौद्री च शांतिः श्रद्धा सरस्वती ॥ ७३ ॥ श्रीभूशक्तिश्च

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. १९

५

॥२२०॥

लक्ष्मीश्च सृष्टिश्चैव तु मोहिनी ॥ तथा प्रमाथिनी चाश्वासिनी वीचिस्त्र्यैव च ॥ ७४ ॥ विद्युन्मालिन्यथ सुरानंदाथो नागबुद्धिका ॥ एतास्तु कुरवि
दाभा जगत्क्षोभणलंपटाः ॥ ७५ ॥ महासरसमन्नाहमादधानाः पदेपदे ॥ वज्रकंकटसंछन्नाः अट्टहासोज्ज्वलाः परे ॥ वज्रदंडौ शतघ्नीं च संबिभ्राणा भुशुं
डिकाः ॥ ७६ ॥ अथ गीतिरथेन्द्रस्य षष्ठं पर्व समाश्रिताः ॥ असितांगप्रभृतयो भैरवाः शस्त्रभीषणाः ॥ ७७ ॥ त्रिशिखं पानपात्रं च विभ्राणा नील
वर्चसः ॥ असितांगो रुरुश्चंडः क्रोध उन्मत्तभैरवः ॥ ७८ ॥ कपाली भीषणश्चैव संहारश्चाष्टभैरवाः ॥ अथ गीतिरथेन्द्रस्य सप्तमं पर्व संश्रिताः ॥ ७९ ॥
मातंगी सिद्धलक्ष्मीश्च महामातंगिकापि च ॥ महती सिद्धलक्ष्मीश्च शोणा वाणधनुर्वराः ॥ ८० ॥ तस्यैव पर्वणोऽधस्ताद्गणपः क्षेत्रपस्तथा ॥
दुर्गावा बटुकश्चैव सर्वे ते शस्त्रपाणयः ॥ ८१ ॥ तत्रैव पर्वणोऽधस्ताद्विष्णुश्चैव सरस्वती ॥ शंखः पद्मो निधिश्चैव ते सर्वे शस्त्रपाणयः ॥ ८२ ॥
लोकद्विषं प्रति क्रुद्धा भंडं चंडपराक्रमम् ॥ शक्रादयश्च विष्णवंता दश दिक्कृत्नायकाः ॥ ८३ ॥ शक्तिरूपास्तत्र पर्वण्यधस्तात्कृतसंश्रयाः ॥
वज्रे शक्तिं कालदंडमसिं पाशं ध्वजं तथा ॥ ८४ ॥ गदां त्रिशूलं दर्भास्त्रं वज्रं च दधनम्बुधरी ॥ सेवन्ते मंत्रिनाथां तां नित्यं भक्तिसमन्विताः ॥ ८५ ॥
भंडासुरान्दुर्दुष्टान्निहंतु विश्वकंटकान् ॥ मंत्रिनाथाश्रयद्वारा ललिताज्ञापनोत्सुकाः ॥ ८६ ॥ गीतिचक्ररथोपांते दिक्पालाः संश्रयं ददुः ॥ सर्वेषां चैव
देवानां मंत्रिणी द्वारतः कृता ॥ ८७ ॥ विज्ञापना महादेव्याः कार्यसिद्धिं प्रयच्छति ॥ राक्षी विज्ञापना चेति प्रधानद्वारतः कृता ॥ ८८ ॥ यथ
खलु फलप्राप्तिः सेवकानां हि जायते ॥ अन्यथा कथमेतेषां सामर्थ्यं ज्वलितौजसः ॥ ८९ ॥ अपधृष्यप्रभावायाः श्रीदेव्या उपसर्पणे ॥
सा हि संगीतविद्येति श्रीदेव्या अतिवल्लभा ॥ ९० ॥ नातिलंघति च क्वापि तदुक्तं कार्यसिद्धिषु ॥ श्रीदेव्याः शक्तिसाम्राज्ये सर्वकर्माणि
मंत्रिणी ॥ ९१ ॥ अकर्तुमन्यथा कर्तुं कर्तुं चैव प्रगल्भते ॥ तस्मात्सर्वेऽपि दिक्पालाः श्रीदेव्या जयकांक्षिणः ॥ तस्याः प्रधानभूतायाः सेवामेव
वितन्वते ॥ ९२ ॥ इति श्रीललितादेव्याश्चक्रराजरथोत्तमे ॥ पर्वस्थितानां देवीनां नामानि कथितान्यलम् ॥ ९३ ॥ भंडासुरस्य संहारे तस्या दिव्यायु
धान्यपि ॥ प्रोक्तानि गेयचक्रस्य पर्वदेव्यश्च कीर्तिताः ॥ ९४ ॥ इमानि सर्वदेवीनां नामान्याकर्णयन्ति ये ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते स्युर्विजयिनो
नराः ॥ ९५ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे ह्यग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने श्रीचक्रगजस्थज्ञेयचक्ररथपर्वस्थदेवतानामप्रकाशनं नामैकोन
विंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ह्यग्रीव उवाच ॥ किरिचक्ररथेन्द्रस्य पंचपर्वणमाश्रिताः ॥ देवताश्च शृणु प्राज्ञ नाम यच्छृण्वतां जयः ॥ १ ॥ प्रथमं

ब्र. पु.
॥२२१॥

पर्वविद्राख्यं संप्राप्ता दंडनायिका ॥ सा तत्र जगद्गुह्यकण्टकव्रातवस्मरी ॥ २ ॥ नानाविधाभिर्ज्वालाभिर्नर्तयंती जयश्रियम् ॥ ३ ॥ उदंडपो
त्रनिर्घातनिर्भिन्नोद्धतदानवाः ॥ दंष्ट्राबालमृगांकांशुविभावनविभावरी ॥ ४ ॥ प्रावृषेण्यपयोवाहव्यूहनीलवपुर्लता ॥ किरिचक्रथेन्द्रस्य मालंकारा
यते सदा ॥ पोत्रिणी पुत्रिताशेषविश्वावर्तकदंबिका ॥ ५ ॥ तस्यैव रथनाथस्य द्वितीयं पर्व संश्रिताः ॥ जृम्भिनी मोहिणी चैव स्तंभिनी तिस्र एव हि ॥
उत्फुल्लदाडिमीप्रख्यं सर्वदानवमर्दनाः ॥ ६ ॥ मुसलं च हलं हालापात्रं मणिगणार्पितम् ॥ ज्वलन्माणिक्यवलयेर्विभ्राणाः पाणिपल्लवैः ॥ ७ ॥
अतितीक्ष्णकरालाक्ष्यो ज्वालाभिर्देत्यसैनिकान् ॥ दहंत्य इव निःशंकं सेवते सूकराननाम् ॥ ८ ॥ किरिचक्रथेन्द्रस्य तृतीयं पर्व संश्रिताः ॥
अंधिन्याद्याः पञ्च देव्यो देवीयंत्रकृतास्पदाः ॥ ९ ॥ कठोरेणाट्टहासेन भिदंत्यो भुवनत्रयम् ॥ ज्वाला इव तु कल्पाग्नेरंगनावेषमाश्रिताः ॥ १० ॥
भंडासुरस्य सर्वेषां सैन्यानां रुधिरप्लुतिम् ॥ ललितक्षमाणा जिह्वाभिलेलिहानाभिरुज्ज्वलाः ॥ ११ ॥ सेवते सततं दंडनाथामुदंडविक्रमाम् ॥ किरि
चक्रथेन्द्रस्य चतुर्थं पर्व संश्रिताः ॥ १२ ॥ ब्रह्माद्याः पञ्चमीवर्ज्या अष्टमीवर्जिता अपि ॥ पडेव देव्यः पट्चक्रज्ज
लज्ज्वालाकलेवराः ॥ १३ ॥ महता विक्रमौघेण पिबंत्य इव दानवान् ॥ आज्ञया दंडनाथायास्तं प्रदेशमुपासते ॥ १४ ॥ तस्यैव पर्वणोऽधमनाच्वरिताः
स्थानमाश्रिताः ॥ यक्षिणी शंखिनी चैव लाकिनी हाकिनी तथा ॥ १५ ॥ शाकिनी डाकिनी चैव तासामैक्यस्वरूपिणी ॥ हाकिनी मत्तमीत्ये
ताश्चंदोदंडविक्रमाः ॥ १६ ॥ पिबंत्य इव भूतानि पिबंत्य इव मेदिनीम् ॥ त्वचं रक्तं तथा मांसं मेदोस्थि च विरोधिनाम् ॥ १७ ॥ मज्जान
मथ शुक्रं च पिबंत्यो विकटाननाः ॥ निष्ठुरैः सिंहनादैश्च पूरयंत्यो दिशो दश ॥ १८ ॥ धातुनाथा इति प्रोक्ता अणिमाद्यष्टसिद्धिदाः ॥ मोहने
मारणे चैव स्तंभने ताडने तथा ॥ १९ ॥ भक्षणे दुष्टदैत्यानामामूलं च निकृंतने ॥ पंडिताः खंडिताशेषविपदो भक्तिशालिषु ॥ २० ॥
धातुनाथा इति प्रोक्ताः सर्वधातुषु संस्थिताः ॥ सप्तापि वारिधीन्मर्मिमालासंचुम्बितांबरान् ॥ २१ ॥ क्षणार्धेनैव निष्पातुं निष्पन्नबहुसाहसाः ॥
शकटाकारदन्ताश्च भयंकरविलोचनाः ॥ २२ ॥ स्वस्वामिनीद्रोहकृतां स्वकीयसमयद्रुहाम् ॥ वैदिकद्रोहणादेव द्रोहिणां वीरवैरिणाम् ॥ २३ ॥
यश्चद्रोहकृतां दुष्टदैत्यानां भक्षणे समाः ॥ नित्यमेव च सेवते पोत्रिणीं दंडनायिकाम् ॥ २४ ॥ तस्यैव पर्वणः पार्श्वे द्वितीये दिव्यमंदिरे ॥
क्रोधिनी स्तंभिनी ख्याते वर्तते देवते उभे ॥ २५ ॥ चामरे वीजयंत्यौ च लोलकंकणदोलते ॥ देवद्विषां चमूरक्तहालापानमहोद्धते ॥ २६ ॥
सदा विघूर्णमानाक्ष्यौ सदा प्रहसितानने ॥ अथ तस्य रथेन्द्रस्य किरिचक्राश्रितस्य च ॥ २७ ॥ पार्श्वद्वयकृतावासमायुधद्वंद्वमुत्तमम् ॥ हलं च

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २०

॥२२१॥

मुसलं चैव देवतारूपमास्थितम् ॥ २८ ॥ स्वर्कायमुकुटस्थाने स्वर्कायायुधविग्रहम् ॥ आदिभागं जगदेषिषस्मरं विबुधैः स्मृतम् ॥ २९ ॥ एत
 दायुधयुग्मेन ललिता दंडनायिका ॥ खण्डयिष्यति संग्रामं विषंगं नाम दानवम् ॥ ३० ॥ तस्यैव पर्वणो दण्डनाथाया अग्रसीमनि ॥ वर्त्तमानो
 महाभीमः सिंहो नादैर्ध्वनन्नमः ॥ ३१ ॥ दंष्ट्राकटकटात्कारवधिर्गीकृतदिङ्मुखः ॥ चंडोच्चंड इति ख्यातश्चतुर्दंस्तस्त्रिलोचनः ॥ ३२ ॥ शूलखट्व
 प्रेतपाशान्दधानो दीप्तविग्रहः ॥ सदा संसेवते देवां पश्यन्नेव हि पोत्रिणीम् ॥ ३३ ॥ किरिचक्ररथेन्द्रस्य षष्ठं पर्वं समाश्रिताः ॥ वार्त्ताल्याद्या
 अष्ट देव्यो दिक्ष्वष्टासूपविश्रुताः ॥ ३४ ॥ अष्टपर्वतनिष्पातघोरनिर्घातनिःस्वनाः ॥ अष्टनागस्फुरद्दूषा अनष्टबलतेजसः ॥ ३५ ॥ प्रकृष्ट
 दोष्प्रकांडोष्महुतदानवकोटयः ॥ सेवते ललितां देव्यो दंडनाथामहर्निशम् ॥ ३६ ॥ तासामाख्याश्च विख्याताः समाकर्णय कुंभज ॥ वार्तालि
 चैव वाराही सा वाराहमुखी परा ॥ ३७ ॥ अंधिनी रोधिनी चैव जृम्भिणी चैव मोहिनी ॥ स्तंभिनीति रिपुक्षोभस्तंभनोच्चाटनक्षमाः ॥ ३८ ॥
 तासां च पर्वणो वामभागे सततसंस्थितिः ॥ दंडनाथोपवाह्यस्तु कासरो धूसराकृतिः ॥ ३९ ॥ अर्धकोशायतः शृङ्गद्वितये कोशवि
 ग्रहः ॥ खड्गवन्निष्ठुरैर्लोमजातैः संवृतविग्रहः ॥ ४० ॥ कालदंडवदुच्चंडबालकांडभयंकरः ॥ नीलांजनाचलप्रख्यो विकटो
 न्नतरुष्टभूः ॥ ४१ ॥ महानीलगिरिश्रेष्ठगरिष्ठस्कंधमंडलः ॥ प्रभूतोष्मलनिश्वासप्रसराकंपितांबुधिः ॥ ४२ ॥ घर्घरध्वनिना कालमहिषं विहसन्निव ॥
 वर्त्तते सुरविक्षिप्तपुष्कलावर्तवारिदः ॥ ४३ ॥ तस्यैव पर्वणोऽधस्ताच्चित्रस्थानकृतालयाः ॥ इन्द्रादयोऽनेकभेदा दिशामष्टकदेवताः ॥ ४४ ॥ ल
 लितायां कार्यसिद्धिं विज्ञापयितुमागताः ॥ इन्द्रश्चाप्सरसश्चैव स चतुष्पष्टिकोटयः ॥ ४५ ॥ सिद्ध अग्निश्च साध्याश्च विश्वेदेवास्तथापरे ॥ विश्व
 कर्मा मयश्चैव मातरश्च बलोन्रताः ॥ ४६ ॥ रुद्राश्च परिचाराश्च रुद्राश्चैव पिशाचकाः ॥ कंदर्पं रक्षसां नाथा राक्षसा बहवस्तथा ॥ ४७ ॥ मित्राश्च तत्र
 गंधर्वाः सदा गानविशारदाः ॥ विश्वावसुप्रभृतयो विख्यातास्तत्पुरोगमाः ॥ ४८ ॥ तथा भूतगणाश्चान्ये वरुणो वामवः परे ॥ विद्याधराः किन्नराश्च
 मारुतेश्वर एव च ॥ ४९ ॥ तथा चित्ररथश्चैव रथकाङ्ककारकाः ॥ तुंबुरुर्नारदो यक्षः सोमो यक्षेश्वरस्तथा ॥ ५० ॥ देवैश्च परा ॥ ५१ ॥ मोहिनीः
 कमलापतिः ॥ ईशानश्च जगच्चक्रमक्षकः शूलभीषणः ॥ ५२ ॥ वज्रा चैवाश्विर्नापुत्री वैद्यविद्याविशारदौ ॥ अश्विनश्च भगवानयान्ये गणना
 यकाः ॥ ५३ ॥ कटकाण्डगलहानसंतर्पितमधुव्रताः ॥ अनेनो वासुकिश्चैव कर्कोटः पद्म एव च ॥ ५४ ॥ महापद्मः गंधर्वाणां गुलिकः सुवक्र
 स्तथा ॥ एते नागेश्वराश्चैव नागकोटिभिरावृताः ॥ ५५ ॥ एवं प्रकारा बहवो देवतास्तत्र जाग्रति ॥ पूर्वादिदिशामभ्य परितः कृतमंदिराः ॥ ५६ ॥

ब्र. पु.
॥२२२॥

तत्रैव देवताश्चक्रे चक्राकारा मरुद्दिशः ॥ आश्रित्य किल वर्तते तदधिष्ठातृदेवताः ॥ ५६ ॥ जृम्भिणी स्तंभिनी चैव मोहिनी तिस्र एव च ॥
तस्यैव पर्वणः प्रांते किरिचक्रस्य भास्वतः ॥ ५७ ॥ कपालं च गदां बिभ्रदूर्ध्वकेशो महावपुः ॥ पातालतलजंबालबहुलाकारकालिमा ॥ ५८ ॥
अट्टहासमहावज्रदीर्णब्रह्मांडमण्डलः ॥ भिन्दन्डमरुकध्वाने रोदसीकंदरोदरम् ॥ ५९ ॥ फूत्कारीत्रिपुरायुक्तं फणिपाशं करे वहन् ॥ क्षेत्रपालः
सदा भाति सेवमानः किटीश्वरीम् ॥ ६० ॥ तस्यैव च समीपस्थस्तस्या वाहनकेसरी ॥ यमारुह्य प्रववृते भंडासुरवधैषिणी ॥ ६१ ॥ प्रागुक्तमेव
देवेशीवाहसिंहस्य लक्षणम् ॥ तस्यैव पर्वणोऽधस्ताद्वटनाथासमत्विपः ॥ ६२ ॥ दंडिनीसदृशाशेषभूषणायुधमंडिताः ॥ शाम्याः क्रोडाननाश्चंद्र
रेखोत्तंसितकुंतलाः ॥ ६३ ॥ हलं च मुसलं हस्ते धृण्यं यो मुहुर्मुहुः ॥ ललिताद्रोहिणां श्यामाद्रोहिणां स्वामिनीद्रुहाम् ॥ ६४ ॥ रक्तस्रोतोभिरु
त्कूलेः पूरयंत्यः कपालकम् ॥ निर्जभक्तद्रोहकृतामंत्रमालाविभूषणाः ॥ ६५ ॥ स्वगोष्ठीसमयाक्षेपकारिणां मुंडमंडलेः ॥ अखंडरक्तविच्छर्दोर्विभ्र
त्यो वक्षसि स्रजः ॥ ६६ ॥ सहस्रं देवताः प्रोक्ताः सेवमानाः किटीश्वरीम् ॥ ६७ ॥ तासां नामानि सर्वासां दंडिन्याः कुंभसंभव ॥ सहस्रनामा
ध्याये तु वक्ष्यंते नाधुना पुनः ॥ ६८ ॥ अथ तासां देवतानां कोलास्यानां समीपतः ॥ वाहनं कृष्णसांगं दंडिन्याः समये
स्थितः ॥ ६९ ॥ क्रोशार्धाद्धायतः शृंगे तदर्धार्धायतो मुखे ॥ क्रोशप्रमाणपादश्च सदा चोद्धृतवालधिः ॥ ७० ॥ उदरे धवलच्छायो हुंकारेण
महीयसा ॥ हसन्मारुतवाहस्य हरिणस्य पराक्रमम् ॥ ७१ ॥ तस्यैव पर्वणो देशे वर्तते वाहनोत्तमम् ॥ किरिचक्ररथेन्द्रस्य स्थितस्तत्रैव पर्वणि
॥ ७२ ॥ वर्तते मदिरासिंधुर्देवतारूपमास्थिता ॥ माणिक्यगिरिवच्छोणं हस्ते पिशितपिंडकम् ॥ ७३ ॥ दधाना घूर्णमानाक्षी हेमांभोजस्रगावृता ॥
मदशक्त्या समाश्लिष्टा धृतरक्तसरोजया ॥ ७४ ॥ यदायदा भंडदैत्यः संग्रामे संप्रवर्तते ॥ युद्धस्वेदमनुप्राप्ताः शक्तयः स्युः पिपासिताः ॥ ७५ ॥
तदातदा सुरासिंधुरात्मानं बहुधा क्षिपन् ॥ रणे खेदं देवतानामंजसापाकरिष्यति ॥ ७६ ॥ तदप्यद्भुतमेवैवं भविष्यति न संशयः ॥ तदा श्रोष्य
सि संग्रामे कथ्यमानं मया मुदा ॥ ७७ ॥ तस्यैव पर्वणोऽधस्तादष्टदिक्ष्वध एव हि ॥ उपर्यपि कृतावासा हेतुकाद्या दश स्मृताः ॥ ७८ ॥ महान्तो
भैरवश्रेष्ठाः ख्याता विपुलविक्रमाः ॥ उद्दीप्तायुततेजोभिर्हिवा दीपितभानवः ॥ ७९ ॥ कल्पांतकाले दंडिन्या आज्ञया विश्ववस्मराः ॥ अत्यु
दग्रप्रकृतयो रददष्टौष्ठसंपुटाः ॥ ८० ॥ त्रिशूलाग्रविनिर्भन्नमहावारिदमंडलाः ॥ हेतुकस्त्रिपुरारिश्च तृतीयश्चाग्निभैरवः ॥ ८१ ॥ यमजिह्वैकपादौ
च तथा कालकरालकौ ॥ भीमरूपो हाटकेशस्तथैवाचलनामवान् ॥ ८२ ॥ एते दशैव विख्याता दशकोटिभटान्विताः ॥ तस्यैव किरिचक्रस्य

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २०

५

॥२२२॥

वर्तते पर्वसीमनि ॥ ८३ ॥ एवं हि दंडनाथायाः किरिचक्रम्य देवताः ॥ जुंभिण्याद्यचलेंद्राताः प्रोक्तास्त्रैलोक्यगावनाः ॥ ८४ ॥ तत्रत्येदेवता
 वृंदैर्वहवस्तत्र संगरे ॥ दानवा मारयिष्यन्ते पात्यन्ते ग्क्तवृष्टयः ॥ ८५ ॥ इत्थं बहुविधत्राणं पर्वस्थैर्देवतागणैः ॥ किरिचक्रं दंडनेत्र्या रथरत्नं
 चचाल ह ॥ ८६ ॥ चक्रगजस्थो यत्र तत्र गेयस्थोत्तमः ॥ यत्र गेयस्थस्तत्र किरिचक्रस्थोत्तमः ॥ ८७ ॥ एतद्वथत्रयं तत्र त्रैलोक्यमिव जंग
 मम् ॥ शक्तिसेनासहस्रस्यांतश्चचार तदा शुभम् ॥ ८८ ॥ मेरुमंदरविंध्यानां समवाय इवाभवत् ॥ महाघोषः प्रववृते शक्तीनां सैन्यमंडले ॥
 चचाल वसुधा सर्वा तच्चक्रवदारिता ॥ ८९ ॥ ललिता चक्रराजाख्या रथनाथस्य कीर्तिताः ॥ पदसारथय उदंडपाशग्रहणकोविदाः ॥ ९० ॥
 यत्र गेयस्थस्तत्र किरिचक्रस्थोत्तमम् ॥ इति देवी प्रथमतस्तथा त्रिपुरभैरवी ॥ ९१ ॥ संहारभैरवश्चान्यो ग्क्तयोगिनिवल्लभः ॥ सारसः पंचमश्चैव
 चामुंडा च तथा परा ॥ ९२ ॥ एतासु देवतास्तत्र रथसारथयः स्मृताः ॥ गेयचक्रस्थेन्द्रस्य सारथिस्तु हसंतिका ॥ ९३ ॥ किरिचक्रस्थेन्द्रस्य स्तंभिनी
 सारथिः स्मृता ॥ दशयोजनमुन्नम्रो ललितारथपुंगवः ॥ ९४ ॥ सप्तयोजनमुच्छ्रायो गीतचक्रस्थोत्तमः ॥ षड्योजनसमुन्नम्रो किरिचक्रस्था मुने ॥ ९५ ॥
 महामुक्तातपत्रं तु दशयोजनविस्तृतम् ॥ वर्तते ललितेशान्या रथ एव न चान्यतः ॥ ९६ ॥ तदेव शक्तिसाम्राज्यमूचकं पार्किर्तीतम् ॥
 सामान्यमातपत्रं तु रथद्वंद्वेपि वर्तते ॥ ९७ ॥ अथ सा ललितेशानी सर्वशक्तिमहेश्वरी ॥ महासाम्राज्यपदवीमारूढा परमेश्वरी ॥ ९८ ॥ चचाल भंडदैत्यस्य
 क्षयसिद्धयभिकांक्षिणी ॥ शब्दायन्ते दिशः सर्वाः कंपते च वसुंधरा ॥ ९९ ॥ क्षुभ्यान्त सर्वभूतानि ललितेशाविनिर्गमं ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्नि
 पेतुः पुष्पवृष्टयः ॥ १०० ॥ विश्वावसुप्रभृतयो गंधर्वाः सुरगायकाः ॥ तुंबुरुर्नारदश्चैव साक्षादेव सरस्वती ॥ १०१ ॥ जयमंगलपद्यानि पठंतः
 पदुगीतिभिः ॥ हर्षसंफुल्लवदनाः स्फुरत्पुलकभूषणाः ॥ मुहुर्जयजयेत्येवं स्तुवाना ललितेश्वरीम् ॥ १०२ ॥ हर्षेणाढ्या मदोन्मत्ताः प्रनृत्यन्तः पदे
 पदे ॥ सप्तर्षयो वशिष्ठाद्या ऋग्यजुःसामरूपिभिः ॥ १०३ ॥ अथर्वरूपैर्मन्त्रैश्च वर्धयन्तो जयश्रियम् ॥ हविषेव महावह्निशिखामन्यन्तपाविनीम् ॥ १०४ ॥
 आशीर्वादेन महता वर्धयामासुरुत्तमाः ॥ तैः स्तूयमाना ललिता राजमाना रथोत्तमे ॥ १०५ ॥ भंडासुरं विनिर्जंतुमुदंडैः सह सैनिकैः ॥ १०६ ॥
 इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने किरिचक्ररथदेवताप्रकाशनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ आकर्ण्य
 ललितादेव्या यात्रानिर्गमनिस्वनम् ॥ महान्तं क्षोभमायाता भंडासुरपुरालयाः ॥ १ ॥ यत्र चास्ति दुराशस्य भंडदैत्यस्य दुर्धियः ॥ महेंद्रपर्व

ब. पु.
॥२२३॥

तोपांते महार्णवतटे पुरम् ॥ २ ॥ तत्तु शून्यकनाम्नेव विख्यातं भुवनत्रये ॥ विषंगाग्रजदैत्यस्य सदावासः किलाभवत् ॥ ३ ॥ तस्मिन्नेव पुरे
तस्य शतयोजनविस्तरे ॥ वित्रेसुरसुराः सर्वे श्रीदेव्यागमसंभ्रमात् ॥ ४ ॥ शतयोजनविस्तीर्णं तत्सर्वं पुरमासुरम् ॥ धूमैरिवावृतमभ्रदुत्पात
जनितैर्मुहुः ॥ ५ ॥ अकाल एव निर्भिन्ना भित्तयो दैत्यपत्तने ॥ घूर्णमाना पतन्ति स्म महोल्का गगनस्थलात् ॥ ६ ॥ उत्पातानां प्राथमि
को भूकंपः पर्यवर्तत ॥ मही जज्वाल सकला तत्र शून्यकपत्तने ॥ ७ ॥ अकाल एव हत्कंपं भेजुर्दैत्यपुरौकसः ॥ ध्वजाग्रवार्तिनः कंकगृध्राश्चैव
बकाः खगाः ॥ ८ ॥ आदित्यमंडले दृष्ट्वादृष्ट्वा चक्रंदुरुच्चकैः ॥ क्रव्यादा बहवस्तत्र लोचनैर्नावलोकिताः ॥ ९ ॥ मुहुराकाशवाणीभिः परुषाभिर्ब
भाषिरे ॥ सर्वतो दिक्षु दृश्यन्ते केतवस्तु मलीमसाः ॥ १० ॥ धूमायमानाः प्रक्षोभजनका दैत्यरक्षसाम् ॥ दैत्यस्त्रीणां च विभ्रष्टा अकाले भूषणस्रजः
॥ ११ ॥ हाहेति दूरं क्रंदन्त्यः पर्यश्रु समरोदिषुः ॥ दर्पणानां वर्मणां च ध्वजानां खड्गसंपदाम् ॥ १२ ॥ मणीनामंबगणां च मालिन्यमभवंन्मु
हुः ॥ सौधेषु चंद्रशालासु केलिवेश्मसु सर्वतः ॥ १३ ॥ अट्टालकेषु गोष्ठेषु विपणेषु सभासु च ॥ चतुष्पिकास्वाल्लिङ्गेषु प्रग्रीवेषु वलेषु च
॥ १४ ॥ सर्वतोभद्रवासेषु नन्द्यावर्तेषु वेश्मसु ॥ विच्छंदकेषु संक्षुब्धष्ववरोधनपालिषु ॥ स्वस्तिकेषु च सर्वेषु गर्भागारपुटेषु च ॥ १५ ॥ गोपुरेषु
कपाटेषु क्लृप्तीनां च सीमसु ॥ वातायनेषु कक्ष्यासु धिष्ण्येषु च खलेषु च ॥ १६ ॥ सर्वत्र दैत्यनगरवासिभिर्जनमंडलैः ॥ अश्रूयन्त महाघोषाः परुषा भू
तभाषिताः ॥ १७ ॥ शिथिली सर्वतो जाता घोरपर्णा भयानका ॥ करटैः कटुकालापैरवलोकित्वा दिवाकरः ॥ आराविषु करोटीनां कोटयश्चापतन्मु
वि ॥ १८ ॥ अपतन्वेदिमध्येषु बिंदवः शोणितांभसाम् ॥ केशौघकाश्च निष्पेतुः सर्वतो धूमधूसराः ॥ १९ ॥ भौमांतरिक्षदिव्यानामुत्पाताना
मिति क्रजम् ॥ अवलोक्य भृशं त्रस्ताः सर्वे नगरवासिनः ॥ निवेदयामासुरमी भंडाय प्रथितौजसे ॥ २० ॥ स च भंडः प्रचंडोत्थैस्तैरुत्पातकदंब
कैः ॥ असंजातधृतिभ्रंशो मंत्रस्थानमुपागमत् ॥ २१ ॥ मेरोरिव वपुर्भेदं बहुरत्नविचित्रितम् ॥ अध्यासामास दैत्यैर्द्रुः सिंहासनमनुत्तमम् ॥ २२ ॥
स्फुरन्मुकुटलग्नानां रत्नानां किरणैर्धनैः ॥ दीपयन्निखिलाशान्तानद्युतदानवेश्वरः ॥ २३ ॥ एकयोजनविस्तारे महत्यास्थानमंडपे ॥ तुंगसिंहास
नस्थं तं सिषेवाते तदानुजो ॥ २४ ॥ विशुक्रश्च विषंगश्च महाबलपराक्रमौ ॥ त्रैलोक्यकंटकीभूतभुजदंडभयंकरो ॥ २५ ॥ अग्रजस्य सदैवाज्ञा
मकिलंघ्य मुहुर्मुहुः ॥ त्रैलोक्यविजये लब्धं वर्धयन्तो महद्यशः ॥ २६ ॥ न तेन शिरसा तस्य मृद्वंतौ पादपीठिकाम् ॥ कृतांजलिप्रणामौ च समु
पाविशतां भुवि ॥ २७ ॥ अथास्थाने स्थिते तस्मिन्नमरद्वेषिणां वरे ॥ सर्वे सामंतदैत्येन्द्रास्तं द्रष्टुं समुपागताः ॥ २८ ॥ तेषामेकैकसैन्यानां गणना

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २१

॥२२३॥

न हि विद्यते ॥ स्वस्वं नाम समुच्चार्य प्रणेमुर्भंडकेश्वरम् ॥ २९ ॥ स च तानसुरान्सर्वानतिधीरकनीनकैः ॥ संभावयन्समालोकैः कियंतं
 चित्क्षणं स्थितः ॥ ३० ॥ अवोचत विशुक्रस्तमग्रजं दानवेश्वरम् ॥ मथ्यमानमहासिंधुसमानागलनिस्वनः ॥ ३१ ॥ देव त्वदीयदोर्दंडविध्वस्तब
 लविक्रमाः ॥ पापिनः पामराचारा दुर्गत्मानः सुराधमाः ॥ ३२ ॥ शरण्यमन्यतः कापि नाप्नुवंतो विषादिनः ॥ ज्वलज्वालाकुले बह्वौ पति
 त्वा नाशमागताः ॥ ३३ ॥ तस्माद्देवान्समुत्पन्ना काचित्स्त्री बलगविता ॥ स्वयमेव किलास्त्राक्षुस्तां देवा वासवादयः ॥ ३४ ॥ तैः पुनः प्रबलो
 त्साहैः प्रोत्साहितपराक्रमाः ॥ बहुस्त्रीपरिवाराश्च विविधायुधमंडिताः ॥ ३५ ॥ अस्माञ्जितुं किलायांति हा कष्टं विधिवेशसम् ॥ अबलानां समु
 हश्चेद्वलिनोस्मान्विजेष्यते ॥ ३६ ॥ तर्हि पल्लवभंगेन पापाण्यस्य विदारणम् ॥ उद्धमानमिदं हंतुं परिहासाय कल्प्यते ॥ ३७ ॥ विडंबना न
 किमसौ लज्जाकरमिदं न किम् ॥ अस्मत्सैनिकनासीग्भटभ्योऽपि भवेद्भयम् ॥ ३८ ॥ कातरत्वं समापन्नाः शक्राद्यास्त्रिदिवौकसः ॥ ब्रह्मादयश्च
 निर्विण्णविग्रहा मद्वलायुधैः ॥ ३९ ॥ विष्णोश्च का कथंवास्ते विव्रस्तः स महेश्वरः ॥ अन्येषामिह का वार्ता दिक्पालास्ते पलायिताः ॥ ४० ॥
 अस्माकमिषुभिस्तीक्ष्णैरदृश्यैरंगपातिभिः ॥ सर्वत्र विद्ववर्माणो दुर्मदा विबुधाः कृताः ॥ ४१ ॥ तादृशानामपि महापराक्रमभुजोष्मणाम् ॥
 अस्माकं विजयायाद्य स्त्री काचिदभिधावति ॥ ४२ ॥ यद्यपि स्त्री तथाप्येषा नावमान्या कदाचन ॥ अल्पोऽपि रिपुरात्मज्ञैर्नाव
 मान्यो जिगीषुभिः ॥ ४३ ॥ तस्मात्तदुत्सारणार्थं प्रेषणीयास्तु किङ्कराः ॥ सकचग्रहमाकृष्य सानेतव्या मदोद्धता ॥ ४४ ॥ देव
 त्वदीयशुद्धांतर्वर्तिनीनां मृगीदृशाम् ॥ चिरेण चेटिकाभावं सा दुष्टा संश्रयिष्यति ॥ ४५ ॥ एकैकस्माद्भटादस्मात्सैन्येण परिपंथिनः ॥
 शङ्कते खलु विव्रस्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४६ ॥ अन्यदेवस्य चित्तं तु प्रमाणमिति दानव ॥ निवेद्य भण्डदैत्यस्य क्रोधं तस्य
 व्यवीवृधत् ॥ ४७ ॥ विषद्भस्तु महासत्त्वो विचारज्ञो विचक्षणः ॥ इदमाह महादैत्यमग्रजन्मानमुद्धतम् ॥ ४८ ॥ देव त्वमेव जानासि सर्वं
 कार्यमरिन्दम ॥ न तु ते कापि वक्तव्यं नीतिवर्त्मनि वर्तते ॥ ४९ ॥ सर्वं विचार्य कर्तव्यं विचारः परमा गतिः ॥ अविचारेण चेत्कर्म समूल
 मवकृन्तति ॥ ५० ॥ परस्य कटके चाराः प्रेषणीयाः प्रयत्नतः ॥ तेषां बलाबलं ज्ञेयं जयसंद्धिमिच्छता ॥ ५१ ॥ चारचक्षुर्दृढप्रज्ञः सदाशंकित
 मानसः ॥ अशंकितकारवांश्च गुप्तमन्त्रः स्वमंत्रिषु ॥ ५२ ॥ षडुपायान्प्रयुज्जानः सर्वत्राभ्यर्हिते पदे ॥ विजयं लभते राजा जाल्मो मंशु
 विनश्यति ॥ ५३ ॥ अविमृश्यैव यः कश्चिदारम्भः स विनाशकृत् ॥ विमृश्य तु कृतं कर्म विशेषाज्जयदायकम् ॥ ५४ ॥ तिर्यगित्यपि नारीति

ब्र. पु.
॥२२४॥

क्षुद्रा चेत्यपि राजभिः ॥ नावज्ञा वैरिणां कार्या शक्तेः सर्वत्र सम्भवः ॥ ५५ ॥ स्तंभोत्पन्नेन केनापि नरतिर्यग्बुधता ॥ भूतेन सर्वभूतानां
हिरण्यकशिपुर्हतः ॥ ५६ ॥ पुरा हि चंडिका नाम नारी मायाविजृम्भिणी ॥ निशुम्भशुम्भौ महिषं व्यापादितवती रणे ॥ ५७ ॥ तत्प्रसंगेन बहव
स्तया दैत्या विनाशिताः ॥ अतो वदामि नावज्ञा स्त्रीमात्रे क्रियतां क्वचित् ॥ ५८ ॥ शक्तिरेव हि सर्वत्र कारणं विजयश्रियः ॥ शक्तेराधारतां
प्राप्तेः स्त्रीपुंलिङ्गेन नो भयम् ॥ ५९ ॥ शक्तिस्तु सर्वतो भाति संसारस्य स्वभावतः ॥ तर्हि तस्या दुराशायाः प्रवृत्तिर्ज्ञायतां त्वया ॥ ६० ॥ केयं
कस्मात्समुत्पन्ना किमाचारा किमाश्रया ॥ किंबला किंसहाया वा देव तत्प्रविचार्यताम् ॥ ६१ ॥ इत्युक्तः स विषंगेण को विचारो महोजसाम् ॥
अस्मद्वले महासत्त्वा अक्षोहिण्यधिपाः शतम् ॥ ६२ ॥ पातुं क्षमास्ते जलधीनलं दग्धुं त्रिविष्टपम् ॥ अरे पापसमाचार किं वृथा शङ्कसे स्त्रियः ॥ ६३ ॥
तत्सर्वं हि मया पूर्वं चारद्वारावलोकितम् ॥ अग्रे समुदिता काचिल्ललितानामधारिणी ॥ ६४ ॥ यथार्थनामवत्येषा पुष्पवत्पेशलाकृतिः ॥ न
सत्त्वं न च वीर्यं वा न संग्रामेषु वा गतिः ॥ ६५ ॥ सा चाविचारनिवहा किं तु मायापरायणा ॥ तत्सत्त्वेनाविद्यमानं स्त्रीकदम्बकमात्मनः ॥ ६६ ॥
उत्पादितवती किं ते न चैवं तु विचेष्टते ॥ अथ वा भवदुक्तेन न्यायेनास्तु महद्वलम् ॥ ६७ ॥ त्रैलोक्योल्लंघिमहिमा भण्डः केन विर्जीयते ॥ ६८ ॥
इदानीमपि मद्बाहुबलसंमर्दमूर्च्छिताः ॥ श्वसितुं चापि पटवो न कदाचन नाकिनः ॥ ६९ ॥ केचित्पातालगर्भेषु केचिदम्बुधिवारिषु ॥ केचिद्दिगंत
कोणेषु केचित्कुञ्जेषु भूभृताम् ॥ ७० ॥ विलीना भृशवित्रस्तास्त्यक्तदारसुतश्रियः ॥ भ्रष्टाधिकाराः पशवश्छन्नवेषाश्चरन्ति ते ॥ ७१ ॥ एतादृशं न जानाति
मम बाहुपराक्रमम् ॥ अबला न चिरोत्पन्ना तेनैषा दर्पमश्नुते ॥ ७२ ॥ न जानन्ति स्त्रियो मूढा वृथा कल्पितसाहसाः ॥ विनाशमनुधावन्ति कार्या
कार्यविमोहिताः ॥ ७३ ॥ अथ वा तां पुरस्कृत्य यद्यागच्छन्ति नाकिनः ॥ यक्षा महोरगाः सिद्धाः साध्या वा युद्धदुर्मदाः ॥ ७४ ॥ ब्रह्मा वा
पद्मनाभो वा रुद्रो वापि सुराधिपः ॥ अन्ये वा हरितां नाथास्तान्संपेष्टुमहं पटुः ॥ ७५ ॥ अथ वा मम सेनासु सेनान्यो रणदुर्मदाः ॥ पक्व
कर्करिकापेषमवपेक्ष्यन्ति वैरिणः ॥ ७६ ॥ कुटिलाक्षः कुरंडश्च करंकः कालवाशितः ॥ वज्रदंतो वज्रमुखो वज्रलोमा बलाहकः ॥ ७७ ॥
सूचीमुखः फलमुखो विकटो विकटाननः ॥ करालाक्षः कर्कटको मदनो दीर्घजिह्वकः ॥ ७८ ॥ हुंबको हलमुल्लुंचः कर्कशः कल्किवाहनः ॥
पुल्कसः पुंड्रकेतुश्च चंडबाहुश्च कुक्कुरः ॥ ७९ ॥ जंबुकाक्षो जृम्भणश्च तीक्ष्णशृङ्गस्त्रिकंटकः ॥ चतुर्गुप्तश्चतुर्बाहुश्चकाराक्षश्चतुःशिराः ॥ ८० ॥
वज्रघोषश्चोर्ध्वकेशो महामायामहाहनुः ॥ मखशत्रुर्मखास्कंदी सिंहघोषः शिरालकः ॥ ८१ ॥ अंधकः सिंधुनेत्रश्च कूपकः कूपलोचनः ॥ गुहाक्षो

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २१

॥२२४॥

गंडगल्लश्च चंडधर्मो यमांतकः ॥ ८२ ॥ लङ्घनः पट्टसेनश्च पुरजिन्पूर्वमारकः ॥ स्वर्गशत्रुः स्वर्गबलो दुर्गाख्यः स्वर्गकंटकः ॥ ८३ ॥ अतिमा
 यो बृहन्माय उपमाय उलूकजित् ॥ पुरुषेणो विषेणश्च कुंतिषेणः परूषकः ॥ ८४ ॥ मलकश्च कशूरश्च मंगलो द्रवणस्तथा ॥ कोह्लाटः कुजि
 लाश्चश्च दासेरो बभ्रुवाहनः ॥ ८५ ॥ दृष्टहासो दृष्टकेतुः परिक्षेतापकंचुकः ॥ महामहो महादंष्ट्रो दुर्गतिः स्वर्गमेजयः ॥ ८६ ॥ पट्टकेतुः षड्वसु
 श्वैव षडदंतः षट्प्रियस्तथा ॥ दुःशठो दुर्विनीतश्च छिन्नकर्णश्च मूषकः ॥ ८७ ॥ अट्टहासी महाशी च महाशीर्षो मदोत्कटः ॥ कुंभोत्कचः कुंभ
 नासः कुंभग्रीवो घटोदरः ॥ ८८ ॥ अश्वमेद्धो महाडश्च कुम्भाडः पूतिनासिकः ॥ पूतिदंतः पूतिचक्षुः पूत्यास्यः पूतिमहनः ॥ ८९ ॥ इत्येव
 सेनान्यो मे मदोदृत्ता मम पुत्रैरनुदुताः ॥ ९१ ॥ नाशयिष्यंति समरे प्रोद्धतानमराधमान् ॥ ये केचित्कुपिता युद्धे सहस्राक्षौहिणीवराः ॥
 भस्मशेषा भयेयुस्ते हा हंत किमुताबला ॥ ९२ ॥ मायाविलासाः सर्वेऽपि तस्याः समरसीमनि ॥ महामायाविनोदाश्च कुप्युस्ते भस्मसाद्रलम् ॥
 ॥ ९३ ॥ तद्वृथा शंकया खिन्नं मा ते भवतु मानसम् ॥ इत्युक्त्वा भंडदैत्यैः समुत्थाय नृपासनात् ॥ ९४ ॥ उवाच निजसेनान्यं कुटिलाक्षं
 महाबलम् ॥ उत्तिष्ठ रे बलं सर्वं संनाहय समंततः ॥ ९५ ॥ शून्यकस्य समंताच्च द्वारेषु बलमर्पय ॥ दुर्गाणि संगृहाण त्वं कुरु क्षेपणिकाशतम् ॥
 ॥ ९६ ॥ दुष्टाभिचाराः कर्तव्या मंत्रिभिश्च पुरोहितैः ॥ सज्जीकुरु त्वं शस्त्राणि युद्धमेतदुपस्थितम् ॥ ९७ ॥ सेनापतिषु यं कंचिदग्रे
 प्रस्थापयाधुना ॥ अनेकबलसंघातसहितं घोरदर्शनम् ॥ ९८ ॥ तेन संग्रामसमये सन्निप्रत्य विनिर्जितम् ॥ केशेष्वकृप्य तां मृदां देवसत्त्वे
 न दर्पिताम् ॥ ९९ ॥ इत्याभाष्य चमूनाथं सहस्रत्रितयाधिपम् ॥ कुटिलाक्षं महासत्त्वं स्वयं चांतःपुरं ययौ ॥ १०० ॥ अथापतंत्याः
 श्रीदेव्या यात्रानिःसाणनिःस्वनाः ॥ अश्रूयंत च दैत्येद्रैरतिकर्णज्वरावहाः ॥ १०१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे
 ललितोपाख्याने भंडासुराहंकारो नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अथ श्रीललितासेनानिस्साणप्रतिनिस्वनः ॥ उच्चचालासुरेंद्राणां योद्धतो दुन्दु
 मिध्वनिः ॥ १ ॥ तेन मर्दितदिक्केन क्षुभ्यद्गर्भपयोधिना ॥ बधिरीकृतलोकेन चकंपे जगतां त्रयी ॥ २ ॥ मर्दयन्ककुभां वृंदं भिदन्भूधरकंदराः ॥
 पुत्रोत्थे गगनाभोगे दैत्यनिःसाणनिस्वनः ॥ ३ ॥ महानरहरिकुद्धहंकारोद्धतिमद्धनिः ॥ विरसं विररांसोच्चैर्विबुधद्वेषिज्ञहरी ॥ ४ ॥ ततः
 किलिकिलारावसुखरा दैत्यकोटयः ॥ समनहन्त संकुद्धाः प्रति तां परमेश्वरीम् ॥ ५ ॥ कश्चिद्रत्नविचित्रेण वर्मणाच्छन्नविग्रहः ॥ चकाशे जङ्गम इव

ब्र. पु.
॥२२५॥

प्रोत्तुंगो रोहणाचलः ॥ ६ ॥ कालरात्रिमिवोदग्रां शस्त्रकारेण गोपिताम् ॥ अधुनीत भटः कश्चिदतिथौतां कृपाणिकाम् ॥ ७ ॥ उल्लासय
न्कराग्रेण कुंतपल्लवमेकतः ॥ आरूढतुरगो वीथ्यां चारिभेदं चकार ह ॥ ८ ॥ केचिदारुरुह्योधा मातंगांस्तुंगवर्ष्मणः ॥ उत्पातवातसंपातप्रेरितानिव
पर्वतान् ॥ ९ ॥ पट्टिशैर्मुद्गरैश्चैव भिदुरैर्भिडिपालकैः ॥ द्रुहणैश्च भुशुंडीभिः कुठारैर्मुसलैरपि ॥ १० ॥ गदाभिश्च शतघ्नीभिस्त्रिशिखैर्द्विशिखैरपि ॥ अर्धचक्रैर्म
हाचकैर्वक्रांगैरुगाननैः ॥ ११ ॥ फणिशीर्षप्रभेदैश्च धनुर्भिः शार्ङ्गधन्विभिः ॥ दंडैः क्षेपणिकाशस्त्रैर्वज्रबाणैर्दृषद्वरैः ॥ १२ ॥ यवमध्येर्मुष्टिमध्येव
ललैः खंडलैरपि ॥ कटारैः कोणमध्येश्च फणिदंतैः परःशतैः ॥ १३ ॥ पाशायुधैः पाशतुंडैः काकतुण्डैः सहस्रशः ॥ एवमादिभिरत्युग्रेष्वयुधैर्जीवहारिभिः
॥ १४ ॥ परिकल्पितहस्ताग्रा वर्मिता दैत्यकोटयः ॥ अश्वारोहा गजारोहा गर्धमारोहिणः परे ॥ १५ ॥ उग्रारोहा वृकारोहा शुनकारोहिणः
परे ॥ काकादिरोहिणो गृध्रारोहाः कंकादिरोहिणः ॥ १६ ॥ व्याघ्राधिरोहिणश्चान्ये परे सिंहादिरोहिणः ॥ शरभारोहिणश्चान्ये भेरुंडारोहिणः
परे ॥ १७ ॥ सूकरारोहिणो व्यालारूढाः प्रेतादिरोहिणः ॥ एवं नानाविधैर्वाहवाहिनो ललितां प्रति ॥ १८ ॥ प्रचेलुः प्रबलकोधसंमूर्च्छित
निजाशयाः ॥ कुटिलं सैन्यभर्तारं दुर्मदं नाम दानवम् ॥ दशाक्षौहिणिकायुक्तं प्राहिणोल्ललितां प्रति ॥ १९ ॥ दिधक्षुभिरिवाशेषं विश्वं सह बलोत्कटैः ॥
भटैर्युक्तः स सेनानी ललिताभिमुखे ययौ ॥ २० ॥ भिदन्पटहसंरावैश्चतुर्दश जगन्ति सः ॥ अट्टहासान्वितन्वानो दुर्मदस्तन्मुखो ययौ ॥ २१ ॥
अथ भंडासुराज्ञप्तः कुटिलाक्षे महाबलः ॥ शून्यकस्य पुरद्वारे प्राचीने समकल्पयत् ॥ रक्षणार्थं दशाक्षौहिण्युपेतं तालजंघकम् ॥ २२ ॥
अवाचीने पुरद्वारे दशाक्षौहिणिकायुतम् ॥ नाम्ना तालभुजं दैत्यं रक्षणार्थमकल्पयत् ॥ २३ ॥ प्रतीचीने पुरद्वारे दशाक्षौहिणिकायुतम् ॥
तालग्रीवं नाम दैत्यं रक्षणार्थं समकल्पयत् ॥ २४ ॥ उत्तरे तु पुरद्वारे तालकेतुं महाबलम् ॥ आदिदेश स रक्षार्थं दशाक्षौहिणिकायुतम् ॥ २५ ॥
पुरस्य सालवलये कपिशीर्षकवेश्मसु ॥ मण्डलाकारतो वस्तुं दशाक्षौहिणिमादिशत् ॥ २६ ॥ एवं पञ्चाशता कृत्वाक्षौहिण्या पुररक्षणम् ॥ शून्य
कस्य पुरस्यैव तद्वृत्तं स्वामिनेऽवदत् ॥ २७ ॥ कुटिलाक्ष उवाच ॥ देव त्वदाज्ञया दत्तं सैन्यं नगररक्षणे ॥ दुर्मदः प्रेषितः पूर्वं दुष्टां तां ललितां
प्रति ॥ २८ ॥ अस्मत्किङ्करमात्रेण सुनिराशा हि साबला ॥ तथापि राज्ञामाचरः कर्तव्यं पुररक्षणम् ॥ २९ ॥ इत्युत्तवा भण्डदैत्येद्रं कुटिलाक्षोति
गर्वितः ॥ स्वसैन्यं सज्जयामास सेनापतिभिरन्वितः ॥ ३० ॥ दूतस्तु प्रेषितः पूर्वं कुटिलाक्षेण दानवः ॥ स ध्वनन्ध्वजिनीयुक्तो ललितासैन्य

१ इत्युत आर्षः ।

उ. मा.
उप. पा. १
अ. २२

१
॥२२५॥

मावृणोत् ॥ ३१ ॥ कृत्वा किलकिलारावं भटास्तत्र सहस्रशः ॥ दोधूयमानैरसिभिर्निपेतुः शक्तिसैनिकैः ॥ ३२ ॥ ताश्च शक्तय उदंडाः
 स्फुरितादृहसस्वनाः ॥ देदीप्यमानशस्त्राभाः समयुध्यंत दानवैः ॥ ३३ ॥ शक्तीनां दानवानां च संशोभितजगत्रयः ॥ समवर्तत संग्रामो
 धूलिग्रामतताम्बरः ॥ ३४ ॥ रथवंशेषु मूर्च्छत्यः करिकंठैः प्रपञ्चिताः ॥ अश्वनिःश्वासविक्षिता धूलयः खं प्रपेदिरे ॥ ३५ ॥ तस्मापतन्तमा
 लोक्य दशाक्षौहिणिकावृतम् ॥ संपत्सरस्वती क्रोधादभिदुद्राव संगरे ॥ ३६ ॥ सम्पत्करीसमानाभिः शक्तिभिः समधिष्ठिताः ॥ अश्वाश्च दंति
 नो मत्ता व्यमर्दन्दानवीं चमूम् ॥ ३७ ॥ अन्योन्यतुमुले युद्धे जाते किलकिलारवे ॥ धूलीषु धूयमानासु ताडयमानासु भेरिषु ॥ ३८ ॥
 इतस्ततः प्रववृधे रक्तसिन्धुर्महीयसी ॥ शक्तिभिः पात्यमानानां दानवानां सहस्रशः ॥ ३९ ॥ ध्वजानि लुठितान्यासन्विलूनानि शिलीमुखैः ॥
 विस्वस्ततत्तच्चिह्नानि समं छत्रकदम्बकैः ॥ ४० ॥ रक्तारुणायां युद्धोर्व्या पतितैश्छत्रमण्डलैः ॥ आलंभि तुलना संध्यारक्ताभ्रहिमरोचिषा ॥ ४१ ॥
 ज्वालाकपालः कल्पाग्निरिव चारुपयोनिधौ ॥ दैत्यसैन्यानि निवहाः शक्तीनां मर्यवारयन् ॥ ४२ ॥ शक्तिच्छन्दोज्ज्वलच्छस्त्रधारानिष्कृतकन्धराः ॥
 दानवानां रणतले निपेतुर्मुडराशयः ॥ ४३ ॥ दष्टौष्ठैर्भुक्कुटीक्रूरैः क्रोधसंरक्तलोचनैः ॥ मुण्डैरखण्डमभवत्संग्रामधरणीतलम् ॥ ४४ ॥ एवं प्रवृत्ते
 समये जगच्चक्रभयङ्करे ॥ शक्तयो भृशसंकुद्धा दैत्यसेनाममर्दयन् ॥ ४५ ॥ इतस्ततः शक्तिश्चैस्ताडिता मूर्च्छिता इति ॥ विनेशुर्दानवास्तत्र
 संपदेवीबलाहताः ॥ ४६ ॥ अथ भग्नं समाश्वास्य निजं बलमरिन्दमः ॥ उष्ट्रमारुह्य सहसा दुर्मदोऽभ्यद्रवच्चमूम् ॥ ४७ ॥ दीर्घग्रीवः
 समुन्नद्धः पृष्ठे निष्ठुरतोदनः ॥ अधिष्ठितो दुर्मदेन वाहनोष्ट्रश्चाल ह ॥ ४८ ॥ तमुष्ट्रवाहनं दुष्टमन्वीयुः क्रुद्धचेतसः ॥ दानवान
 श्वसत्सर्वान्भीताञ्छक्तियुयुत्सया ॥ ४९ ॥ अवाकिरदिशो भलैरुल्लसत्फलशालिभिः ॥ संपत्करीचमूचक्रं वनं वारिर्वांबुदः ॥ ५० ॥ तेन
 दुःसहसत्त्वेन ताडिता बहुभिः शरैः ॥ स्तंभितेवाभवत्सेना संपत्कर्याः क्षणं रणे ॥ ५१ ॥ अथ क्रोधारुणं चक्षुर्दधाना संपदविका ॥ रणकोलाहल
 गजमारुढायुध्यतामुना ॥ ५२ ॥ आलोलकंकणकाणरमणीयतरः करः ॥ तस्याश्चाकृष्य कोदंडमौर्वीमाकर्णमाहवे ॥ ५३ ॥ लघुहस्ततयापश्यन्नाकृ
 ष्टन्न च मोक्षणम् ॥ दृष्ट्वा धनुषश्चक्रं केवलं शरधारणे ॥ ५४ ॥ आश्चर्कावरसंपर्कस्फुटप्रतिफलत्फलाः ॥ शराः सम्पत्करीचापच्युताः समदहन्न
 रीन् ॥ ५५ ॥ दुर्मदस्याथ तस्याश्च समभ्युद्धमुद्धतम् ॥ अभूदन्योन्यसंघट्टाद्विष्णुलिंगशिलीमुखैः ॥ ५६ ॥ प्रथमं प्रसृतैर्बाणैः सम्पदेवीसुर

ब्र. पु.
॥२२६॥

द्विषोः ॥ अन्धकारः समभवत्तिरस्कुर्वन्नहस्करम् ॥५७॥ तदंतरे च बाणानामतिसंघट्टयोनयः ॥ विष्णुर्लिङ्गा विदधिरे दधिरे भ्रमचातुरीम् ॥५८॥
तयाधिरूढः संश्रोण्या रणकोलाहलः करी ॥ पराक्रमं बहुविधं दर्शयामास संगरे ॥५९॥ करेण कतिचिद्वैत्यान्पादघातेन कांश्चन ॥ उदग्रदंत
मुसलघातैरन्यांश्च दानवान् ॥ ६० ॥ वालकांडहतैरन्यान्फेत्कारैरपरात्रिपून् ॥ गात्रव्यामर्दनैरन्यान्प्रखघातैस्तथापरान् ॥ ६१ ॥ पृथुमाना
भिघातेन कांश्चिद्वैत्यान्व्यमर्दयत् ॥ चतुरं चरितं चक्रे संपदेवीमतंगजः ॥ ६२ ॥ सुदुर्मदः क्रुधा रक्तो दृढेनैकेन पत्रिणा ॥ संपत्करीमुकुटगं मणि
मेकमपाहरत् ॥ ६३ ॥ अथ क्रोधारुणदशा तया मुक्तैः शिलीमुखैः ॥ विक्षतो वक्षसि क्षिप्रं दुर्मदो जीवितं जहौ ॥ ६४ ॥ ततः किलकिला
रावं कृत्वा शक्तिचमूवरैः ॥ तत्सैनिकवरास्त्वन्ये निहता दानवोत्तमाः ॥ ६५ ॥ इतावशिष्टा दैत्यास्तु शक्तिबाणैः खिलीकृताः ॥ पलायिता रण
क्षोण्याः शून्यकं पुरमाश्रयन् ॥ ६६ ॥ तद्वृत्तांतमथाकर्ण्य संकुद्धो दानवेश्वरः ॥ ६७ ॥ प्रचंडेन प्रभावेण दीप्यमान इवात्मनि ॥ स पस्पर्शं निगु
ह्याय खड्गमुग्रविलोचनः ॥ कुटिलाक्षं निकटगं बभाषे पृतनापतिम् ॥ ६८ ॥ कथं सा दुष्टवनिता दुर्मदं बलशालिनम् ॥ निपातितवर्ता युद्धे
कष्ट एव विधेः क्रमः ॥ ६९ ॥ न सुरेषु न यक्षेषु नोरगेंद्रेषु यद्वलम् ॥ अभूत्प्रतिहतं सोऽपि दुर्मदोऽवलया हतः ॥ ७० ॥ तां दुष्टवनितां
जेतुमाक्रुष्टं च कचं हठात् ॥ सेनापतिं कुरंडाख्यं प्रेषयाहवदुर्मदम् ॥ ७१ ॥ इति संप्रेषितस्तेन कुटिलाक्षो महाबलम् ॥ कुरंडं चंडदोर्दंडमा
जुहाव प्रभोः पुरः ॥ ७२ ॥ स कुरंडः समागत्य प्रणामं स्वामिनेऽदिशत् ॥ उवाच कुटिलाक्षस्तं गच्छ मज्जय सैनिकान् ॥ ७३ ॥ मायायां
चतुरोऽसि त्वं चित्रयुद्धविशारद ॥ कूटयुद्धे च निपुणस्तां स्त्रियं परिमर्दय ॥ ७४ ॥ इति स्वामिपुगस्तेन कुटिलाक्षेण देशितः ॥ निर्जगाम
पुरात्तूर्णं कुरंडश्चंडविक्रमः ॥ ७५ ॥ विंशत्यक्षौहिणीभिश्च समंतात्परिवारितः ॥ मर्दयन्स महीगोलं हस्तिवाजिपदादिभिः ॥
दुर्मदस्याग्रजश्चंडः कुरंडः समरं ययौ ॥ ७६ ॥ धूलीभिस्तुमुलीकुर्वन्दिगंतं धीरमानसः ॥ शोकरोपग्रहग्रस्तो जवनाश्वगता ययौ
॥ ७७ ॥ शार्ङ्गं धनुः समादाय घोरटंकारमुत्स्वनम् ॥ वर्षं शस्धाराभिः संपत्कर्या महाचमूम् ॥ ७८ ॥ पापे मदनुजं हत्वा दुर्मदं
मुद्धदुर्मदम् ॥ वृथा वहसि विकांतिलवलेषं महामदम् ॥ ७९ ॥ इदानीं चैव भवतीमेतैर्नाराचमंडलैः ॥ अंतकस्य पुरीमत्र प्रापयिष्यामि
पश्य माम् ॥ ८० ॥ अतिहृद्यमतिस्वादु त्वद्वपुर्विलनिर्गतम् ॥ अपूर्वमंगनारक्तं पिबन्तु रणपूतनाः ॥ ८१ ॥ ममानुजवधोत्थस्य
प्रत्यवायस्य तत्फलम् ॥ अधुना भोक्ष्यसे दुष्टे पश्य मे भुजयोर्वलम् ॥ ८२ ॥ इति संतर्जयन्संपत्करीं करिवरस्थिताम् ॥ सैन्यं प्रोत्सा

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २२

॥२२६॥

ह्यामास शक्तिसेनाविमर्दने ॥ ८३ ॥ अथ तां पृतनां चंडी कुरंडस्य महौजसः ॥ विमर्दयितुमुद्युक्ता स्वसैन्यं प्रोदसीसहत् ॥ ८४ ॥
 अपूर्वाहवसंजातकौतुकाथ जगाद ताम् ॥ अश्वारूढा समागत्य सस्नेहार्द्रमिदं वचः ॥ ८५ ॥ सखि संपत्करि प्रीत्या मम वाणी निशम्य
 ताम् ॥ अस्य युद्धमिदं देहि मम कर्तुं गुणोत्तरम् ॥ ८६ ॥ क्षणं सहस्व समरे मयैवैष नियोत्स्यते ॥ याचितासि सखित्वेन नात्र संशय
 माचर ॥ ८७ ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा संपदेव्याः शुचिस्मिता ॥ निर्वर्तयामास चमूं कुरंडाभिमुखोत्थिताम् ॥ ८८ ॥ अथ बालार्कवर्णाभिः
 शक्तिभिः समधिष्ठिताः ॥ तरंगा इव सैन्याब्धेस्तुरंगा वातरंहसः ॥ ८९ ॥ खरैः सुरपुटैः क्षोणीमुल्लिखंतो मुहुर्मुहुः ॥ पेतुरेकप्रवाहेण कुरंडस्य
 चमूमुखे ॥ ९० ॥ वल्गाविभागकृत्येषु संवर्तनविवर्तने ॥ गतिभेदेषु चारेषु पंचधा सुरपातने ॥ ९१ ॥ प्रोत्साहने च संज्ञाभिः करपादाग्रयो
 निभिः ॥ चतुराभिस्तुरंगस्य हृदयज्ञाभिराहवे ॥ ९२ ॥ अश्वारूढांश्चिकसैन्यशक्तिभिः सह दानवाः ॥ प्रोत्साहिताः कुरंडेन समयुध्यंत दुर्मदाः
 ॥ ९३ ॥ एवं प्रवृत्ते समरे शक्तीनां च सुरद्विषाम् ॥ अपराजितनामानं ह्यमारुह्य वेगिनम् ॥ अभ्यद्रवद्गुराचारमश्वारूढा कुरंडकम् ॥ ९४ ॥
 प्रचलद्वेणिमुभगा शरच्चन्द्रकलोज्ज्वला ॥ संध्यानुरक्तशीतांशुमंडलीसुंदरानना ॥ ९५ ॥ स्मयमानेव समरे गृहीतमणिकार्मुका ॥ अवाकिरच्छरासारैः
 कुरंडं तुरगानना ॥ ९६ ॥ तुरगारूढयोत्क्षिप्ताः समाक्रामन्दिगंतरान् ॥ दिशो दश व्यानशिरे रुक्मपुङ्गाः शिलीमुखाः ॥ ९७ ॥ दुर्मदस्याग्रजः
 कुद्धः कुरंडश्चंडविक्रमः ॥ विशिखैः शार्ङ्गनिष्ठचूतैरश्वारूढामवाकिरत् ॥ ९८ ॥ चंडैः सुरपुटैः सैन्यं खण्डयन्नतिवेगतः ॥ अश्वारूढातुरंगोऽपि
 मर्दयामास दानवान् ॥ ९९ ॥ तस्य हेषारवाहूरमुत्पातांबुधिनिःस्वनाः ॥ अमूर्च्छयन्ननेकानि तस्यानीकानि वैरिणः ॥ १०० ॥ इतस्ततः
 प्रचलितैर्दैत्यचक्रे हयासना ॥ निजं पाशायुधं दिव्यं मुमोच ज्वलिताकृति ॥ १०१ ॥ तस्मात्पाशात्कोटिशोऽन्ये पाशा भुजगभीषणाः ॥
 समस्तमपि तत्सैन्यं बद्धाबद्धा व्यमूर्च्छयन् ॥ १०२ ॥ अथ सैनिकबंधेन कुद्धः स च कुरंडकः ॥ शरेणैकेन चिच्छेद तस्या मणिध
 नुर्गुणम् ॥ १०३ ॥ छिन्नमूर्तिं धनुस्त्यक्त्वा भृशं कुद्धा हयासना ॥ अंकुशं पातयामास तस्य वक्षसि दुर्मतेः ॥ १०४ ॥ तेनांकुशेन ज्वलता
 पीतजीवितशोणितः ॥ कुरंडो न्यपतद्भूमौ वज्ररुग्ण इव द्रुमः ॥ १०५ ॥ तदंकुशविनिष्ठचूताः पृतनाः काश्चिदुद्रटाः ॥ तत्सैन्यं पाशनिध्यंदं
 भक्षयित्वा क्षयं गताः ॥ १०६ ॥ इत्थं कुरंडे निहते विंशत्यशौहिणीपतौ ॥ हतावशिष्टास्ते दैत्याः प्रपलायंत वे द्रुतम् ॥ १०७ ॥ कुरंडं सानुजं
 युद्धे शक्तिसेन्यैर्निपातितम् ॥ श्रुत्वा शून्यकनाथोऽपि निशश्वास भुजंगवत् ॥ १०८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे

ब्र. पु.
॥२२७॥

ललितोपाख्याने दुर्मदकुरंडवधो नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ अथाश्वारूढया क्षिते कुरंडे भंडानवः ॥ कुटिलाक्षमिदं प्रोचे पुनरेव
युयुत्सया ॥ १ ॥ स्वप्नेऽपि यत्र संभाव्यं यत्र श्रुतमितः पुरा ॥ यच्च नो शंकितं चित्ते तदेतत्कष्टमागतम् ॥ २ ॥ कुरंडदुर्मदो सत्त्वशालिनो
भ्रातरौ हि तौ ॥ दुष्टदास्याः प्रभावोऽयं मायाविन्या महत्तरः ॥ ३ ॥ इतः परं करंकादीन्यंचसेनाधिनायकान् ॥ शतमक्षौहिणीनां च
प्रस्थापय रणांगणे ॥ ४ ॥ ते युद्धदुर्मदाः शूराः संग्रामेषु तनुत्यजः ॥ सर्वथैव विजेष्यन्ते दुर्विद्वन्विलासिनीम् ॥ ५ ॥ इति भंडवचः श्रुत्वा
भृशं च त्वरयान्वितः ॥ कुटिलाक्षः करंकादीनाञ्जुवाहव चमूपतीन् ॥ ६ ॥ ते स्वामिनं नमस्कृत्य कुटिलाक्षेण देशिताः ॥ अग्नौ प्रविष्णव
इव क्रोधांधा निर्ययुः पुरात् ॥ ७ ॥ तेषां प्रयाणनिःसाणरणितं भृशदुःसहम् ॥ आकर्ण्य दिग्गजास्तूर्णं शीर्णकर्णा जुघूर्णिरे ॥ ८ ॥ शतम
क्षौहिणीनां च प्राचलत्केतुमालकम् ॥ उत्तरंगतुरंगादि बभौ मत्तमत्तंगजम् ॥ ९ ॥ द्वेषमाणहयाकीर्णं क्रंदद्द्रटकुलोद्भवम् ॥ बृहमाणगजं गर्जद्रथ
चक्रं चचाल तत् ॥ १० ॥ चक्रनेमिहतक्षोणीरेणुक्षपितरोचिषा ॥ बभूवे तुहिनासारच्छन्नेनेव विवस्वता ॥ ११ ॥ धूलीमयमिवाशेषमभव
द्विश्वमंडलम् ॥ क्वचिच्छब्दमयं चैव निःसाणकठिनस्वनैः ॥ १२ ॥ उद्भूतैर्धूलिकाजालैराक्रांता दैत्यसैनिकाः ॥ इयत्तयातः सेनायाः संख्याः परि
भाविता ॥ १३ ॥ ध्वजा बहुविधाकारा मीनव्यालादिचित्रिताः ॥ प्रचलुर्धूलिकाजाले मत्स्या इव महोदधौ ॥ १४ ॥ तानापतत आलोक्ष्य
ललितासैनिकं प्रति ॥ वित्रेसुरमराः सते शक्तीनां भङ्गशङ्कया ॥ १५ ॥ ते करङ्कमुखाः पञ्च सेनापतय उद्धताः ॥ सर्पिणीं नाम यमरे मायां
चक्रुर्महीयसीम् ॥ १६ ॥ तैः समुत्पतिता दुष्टा सर्पिणी रणशांभरी ॥ धूम्रवर्णा च धूम्रोष्ठी धूम्रवर्णपयोधरा ॥ १७ ॥ महोदधिरिवान्यं गंभीर
कुहरोदरी ॥ पुरश्चाल शक्तीनां त्रासयंती मनो रणे ॥ १८ ॥ कद्दूरिवापरा दुष्टा बहुसर्पविभूषणा ॥ सर्पाणामुद्भवस्थानं मायामयं गीगाम्
॥ १९ ॥ सेनापतीनां नासीरे वेष्टयंती महीतले ॥ वेष्टितं बहुधा चक्रे घोरावकिराविणी ॥ २० ॥ तथैव मायया पूर्वं तेऽसुगन्ध्रा व्यजी
जयन् ॥ करंकाद्या दुरात्मानः पञ्च पञ्चत्वकासुकाः ॥ २१ ॥ अथ प्रवृत्ते युद्धं शक्तीनाममरद्रुहाम् ॥ अन्योन्यवीर्यभाषाभिः
प्रोत्साहितवनकुधाम् ॥ २२ ॥ अत्यंतसंकुलतया न विज्ञातपरस्पराः ॥ शक्तयो दानवाश्चैव प्रजहुः शस्त्रपाणयः ॥ २३ ॥
अन्योन्यशस्त्रसंवट्टसमुत्थितहुताशने ॥ प्रवृत्तविशिखस्रोतःप्रच्छन्नहरिदंतरे ॥ २४ ॥ बहुरक्तनदीपूगद्वियमाणमतंगजे ॥ मांसकर्दम
निर्मग्ननिष्पंदरथमंडले ॥ २५ ॥ विकीर्णकेशशैवालविलसद्रक्तनिर्झरे ॥ अतिनिष्ठुरविध्वंसि सिंहनादभयंकरे ॥ २६ ॥ गजाधिकारतु

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २३

७

॥२२७॥

बुले राक्षसीवृत्तिदायिनि ॥ शस्त्रीशरणिविच्छिन्नदैत्यकंठोत्थितासृजि ॥ २७ ॥ प्रवृत्ते घोरसंग्रामे शक्तीनां च सुरद्विषाम् ॥ अथ स्वबलमादाय
 पंचभिः प्रेरिता सती ॥ सर्पिणी बहुधा सर्पान्विससर्ज शरीरतः ॥ २८ ॥ तक्षककोटकसमा वासुकिप्रमुखत्विषः ॥ नानाविधवपुर्वर्णा नानादृष्टि
 भयंकराः ॥ २९ ॥ नानाविधविषज्वालानिर्दग्धभुवनत्रयाः ॥ दारदं वत्सनाभं च कालकूटमथापरम् ॥ ३० ॥ सौराष्ट्रं च विषं घोरं ब्रह्मपुत्रमथा
 परम् ॥ प्रतिपन्नं शौकिकेयमन्यान्यपि विषाणि च ॥ ३१ ॥ व्यालैः स्वकीयवदनैर्विलोलरसनाद्वयैः ॥ विकिरंतः शक्तिसैन्ये विसृष्टः सर्पि
 णीतनोः ॥ ३२ ॥ धूम्रवर्णा द्विवदनाः सर्पा अतिभयंकराः ॥ सर्पिण्या नयनद्वंद्वदुत्थिताः क्रोधदीपिताः ॥ ३३ ॥ पीतवर्णास्त्रिफणकाः दंष्ट्रा
 भिविकटाननाः ॥ सर्पिण्याः कर्णकुहरादुत्थिताः सर्पकोटयः ॥ ३४ ॥ अग्रे पुच्छे च वदनं धारयंतः फणान्वितम् ॥ आस्यादानीलवपुषः
 सर्पिण्याः फणिनोऽभवन् ॥ ३५ ॥ अन्यैश्च बलवर्णाश्च चतुर्वक्त्राश्चतुष्पदाः ॥ नासिकाविवरात्तस्या उद्रता उग्रोचिषः ॥ ३६ ॥ लंबमान
 महाचर्मवृत्तस्थूलपयोधरात् ॥ नाभिकुंडाच्च बहवो रक्तवर्णा भयानकाः ॥ ३७ ॥ हालाहलं वहंतश्च प्रोत्थिताः पन्नगाधिपाः ॥ विदशंतः शक्ति
 सेनां दहंतो विषवह्निभिः ॥ ३८ ॥ बध्नंतो भोगपाशैश्च निघ्नंतः फणमंडलैः ॥ अत्यंतमाकुलां चक्रुर्ललितेशीचमूममी ॥ ३९ ॥ खंडचमा
 ना अपि मुहुः शक्तीनां शस्त्रकोटिभिः ॥ ४० ॥ उपर्युपरि वर्धते सपिण्डप्रविसर्पिणः ॥ नश्यंति बहवः सर्पा जायंते चापरे पुनः ॥ ४१ ॥
 एकस्य नाशसमये बहवोऽन्ये समुत्थिताः ॥ मूलभूता यतो दुष्टा सर्पिणी न विनश्यति ॥ ४२ ॥ अतस्तत्कृतसर्पाणां नाशे सर्पांतरोद्भवः ॥ ततश्च
 शक्तिसैन्यानां शरीराणि विषानलैः ॥ ४३ ॥ दह्यमानानि दुःखेन विप्लुतान्यभवव्रणे ॥ किंकर्तव्यविमूढेषु शक्तिचक्रेषु भोगिभिः ॥ ४४ ॥ परा
 क्रमं बहुविधं चक्रुस्ते पंच दानवाः ॥ करीन्द्रो गर्दभशतैर्युक्तं स्यंदनमास्थितः ॥ ४५ ॥ चक्रेण तीक्ष्णधारेण शक्तिसेनाममर्दयत् ॥ वज्रदंताभि
 र्युतधाराभिः शक्तिचक्रममर्दयत् ॥ वज्रदंताभिधानोऽन्यश्चमूनामधिपो बली ॥ ४६ ॥ गृध्रयुग्मरथारूढः प्रजहार शिलीमुखैः ॥ तैः सेनापतिभि
 र्दुष्टैः प्रोत्साहितमथाहवे ॥ ४७ ॥ शतमक्षोहिणीनां च निपपातैकहेलया ॥ सर्पिणी च दुराचारा बहुमायापरिग्रहा ॥ ४८ ॥ क्षणेक्षणे कोटि
 संख्यान्विससर्ज फणाधरान् ॥ तथा विकलितं सैन्यमवलोक्य रुषाकुला ॥ ४९ ॥ नकुली गरुडारूढा सा पपात रणाजिरे ॥ प्रतप्तक
 नकंप्रख्या ललितातालुसम्भवा ॥ ५० ॥ समस्तवाङ्मयाकारा दंतैर्वज्रमयैर्युता ॥ सर्पिण्यभिमुखं तत्र विससर्ज निजं बलम् ॥ ५१ ॥ तथाधिष्ठित

तुंगांसः पक्षविक्षिप्तभूधरः ॥ गरुडः प्राचलद्युः सुमेरुगिर्जंगम ॥ ५२ ॥ सर्पिणीमायया तातान्मर्षान्द्रुः भयात्कृत ॥ कोपमर्षेण ध्यानं
नकुली विदधे मुखम् ॥ ५५ ॥ अथ श्रान्तकुलैरन्या द्वात्रिंशदंशोऽयम् ॥ द्वात्रिंशत्कोट्यं जाता नकुलाः कनकधरा ॥ ५६ ॥ इत्यन्तः
खण्डयन्तः सर्पिणीमर्षमण्डलम् ॥ निजदंष्ट्राभिर्भित्ति न्याययश्च न विपर ॥ व्यभ्रमस्तुमं घोरं विपद्वाः ॥ ५७ ॥ उत्कर्णाः
क्रोधसम्पर्काद्भिताशेषलोमकाः ॥ उग्रमुखा नकुला व्याप्तवदन्ता व्यदशत्रयीन् ॥ ५८ ॥ एकैषानापयस्य बभ्रुरेकैकजडतः ॥ तीक्ष्णदंतनिपातेन
खण्डयामास विग्रहम् ॥ ५९ ॥ भोगिभोगमते रक्षेः सुहिणी भोगतां रते ॥ विहंतो नकुला विष्णुपदयोः पुच्छुर्मुखे ॥ ६० ॥ नकुलैर्दृश्य
मानानामन्यन्तचटुलं वपुः ॥ मुहुः कुण्डलितभोरैः श्लाघता व्यवेष्टन ॥ ६१ ॥ नकुलाविलम्बिताः सन्तुल्यं पण्यं ताम ॥ पणान्नसमु
त्कीर्णा मणयो व्यरुचत्रणे ॥ ६२ ॥ नकुलावापेसंजीर्णफणाचक्रैर्विहते ॥ पणयान्महादीप्तसद्भावात् ॥ ६३ ॥ एवंप्रकारतो
बभ्रुमण्डलैरवखण्डिते ॥ मायामये मर्षजाते सर्पिणी कोपमादधे ॥ ६४ ॥ तया सह महद्युष्टं कृतं न कुलेश्वरे ॥ गरुडास्त्रमतिक्रमं समाधत्त
शिलीमुखे ॥ ६५ ॥ नद्गरुडास्त्रमुद्दामतात्वादीप्तिरिष्टमुग्धम् ॥ प्रविश्य सर्पिणीदंष्ट्रे लपेताया व्यशापयत् ॥ ६६ ॥ मायाशक्तविनाशेन
सर्पिणी विलयं गता ॥ क्रोधं च तद्विनाशेन शक्तः पद्मं चमूकम् ॥ ६७ ॥ गडलेन मृगसर्वाभ्येतान्यग्नद्वमेनिरे ॥ सा सर्पिणी कथाशेषं
नीता नकुलवीर्यतः ॥ ६८ ॥ अतः स्ववलनागेन नृपः कुद्धाश्चमूकम् ॥ एकोद्यमेन शस्त्रैर्विनेकुली तामवाकिन् ॥ ६९ ॥ एकैव सा तादृश्या
पञ्चभिः पृतनेश्वरी ॥ लघुहस्ततया युद्धं चक्रे वै शम्भुः ॥ ७० ॥ पट्टिशैर्मुसलैश्चैव भिन्दिपालैः सहस्रशः ॥ वज्रसारमयेर्दतैर्व्यदशन्मर्म
सीमसु ॥ ७१ ॥ ततो हाहारुतं घोरं कुर्वाणा दैत्यकिङ्कराः ॥ उदग्रदंशनकुलैर्नकुलैर्गकुलीकृताः ॥ ७२ ॥ उत्पत्य गगनात्केचिद्घोरगीत्कारकारिणः ॥
दंशतस्तद्विषां सैन्यं नकुलाः प्रज्वलकुधः ॥ ७३ ॥ कर्णेषु दद्या नासायामन्ये दद्याः शिरस्तटे ॥ पृष्टतो व्यदशन्केचिदागत्य व्याकृतक्रियाः
॥ ७४ ॥ विकलाच्छिन्नवर्माणो भयविषस्तशस्त्रिकाः ॥ नकुलैर्गभिभूतान्ते न्यपतन्नमरुदुहः ॥ ७५ ॥ केचित्प्रविश्य नकुलाः व्यात्तान्या
स्यानि वैरिणाम् ॥ भोगिभोगानि वाकृप्य व्यदशत्रसनातलम् ॥ ७६ ॥ अन्ये कर्णेषु नकुलाः प्राविशन्देवैरिणाम् ॥ सुदमरूपा विशन्ति
स्म नानारन्ध्राणि बभ्रवः ॥ ७७ ॥ इति तैर्गभिभूतानि नकुलैर्गवलोकयन् ॥ निजसैन्यानि दीनानि करुः कोपमास्थितः
॥ ७८ ॥ अन्येऽपि च चमूनाथा लघुहस्ता महाबलाः ॥ ७९ ॥ प्रतिबभ्रु शरस्तोमान्ववृषुर्वारिदा इव ॥ दैत्यसैन्यर्षोतिप्रोद

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २३

॥२२८॥

कोदंडोत्थाः शिलीमुखाः ॥ वभ्रूणां दंतकोटीषु कठोरघट्टनं व्यधुः ॥ ८० ॥ चमूपतिशरव्यूहेराहतेभ्यः परः शतैः ॥ वभ्रूणां वभ्रदंतेभ्यो निश्च
 क्राम हुताशनः ॥ पञ्चापि ते चमूनाथविस्मृष्टेरेकहेलया ॥ ८१ ॥ स्फुरत्फलैः शरकुलैर्बभ्रुसेनां व्यमर्दयन् ॥ इतस्ततश्चमूनाथविक्षिप्तशरकोटिभिः ॥
 विशीर्णगात्रा नकुला नकुली पर्यवारयन् ॥ ८२ ॥ अथ सा नकुली वाणी वाह्मयस्यैकनायिका ॥ नकुलानां परावृत्त्या महांतं रोषमाश्रिता ॥ ८३ ॥
 अक्षीणनकुलं नाम महास्रं सर्वतोमुखम् ॥ वह्निज्वालापरीताग्रं संदधे शार्ङ्गधन्वनि ॥ ८४ ॥ तदस्रतो विनिष्ठयूता नकुलाः कोटिसंख्यकाः ॥
 वज्राङ्गा वज्रलोमानो वज्रदंष्ट्रा महाजवाः ॥ ८५ ॥ वज्रसाराश्च निबिडा वज्रजालभयंकराः ॥ वज्राकारैर्नखैस्तूर्णं दारयंतो महीतलम् ॥ ८६ ॥
 वज्ररत्नप्रकाशेन लोचनेनापि शोभिताः ॥ वज्रसंपातसदृशा नासाचीत्कारकारिणः ॥ ८७ ॥ मर्दयन्ति सुरारातिसैन्यं दशनकोटिभिः ॥ पराक्रमं
 बहुविधं ते निरे ते निरेनसः ॥ ८८ ॥ एवं नकुलकोटीभिर्वज्रधोरैर्महाबलैः ॥ विनष्टाः प्रत्यवयवं विनेशुर्दानवाधमाः ॥ ८९ ॥ एवं वज्रमयेर्बभ्रु
 मंडलैः खंडिते बले ॥ ९० ॥ शताक्षौहिणिके संख्ये ते स्वमात्रावशेषिताः ॥ अतित्रासेन रोषेण गृहीताश्च चमूवराः ॥ संग्राममधिकं तेनः समाकृष्ट
 शरासनाः ॥ ९१ ॥ तैः समं बहुधा युद्धं तन्वाना नकुलेश्वरी ॥ पट्टिशेन करंकस्य विच्छेद कठिनं शिरः ॥ ९२ ॥ काकवाशितमुख्यानां चतुर्णां
 मपि वैरिणाम् ॥ उत्पत्योत्पत्य ताक्ष्येण व्यलुनादसिना शिरः ॥ ९३ ॥ तादृशं लाघवं दृष्ट्वा नकुल्या श्यामलांबिका ॥ ९४ ॥ बहुमेने महा
 भीतभीता नकुलीशरणं गताः ॥ ९५ ॥ सापि तान्वीक्ष्य कृपया मा भैष्टेति विहस्य च ॥ भवद्राज्ञे रणोदंतमशेषं च निबोधत ॥ ९६ ॥ तथैवं
 प्रेषिताः शीघ्रं तदालोक्य रणक्षितिम् ॥ मुदितास्ते पुनर्भीत्या शून्यकायां पलायिताः ॥ ९७ ॥ तदुदंतं ततः श्रुत्वा भंडश्चंडो रुषाभवत् ॥ ९८ ॥
 इति ब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे ललितोपाख्याने करंकादिपंचसेनापतिवधो नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ इतेषु तेषु रोषांधो निश्चसञ्छून्यके
 श्वरः ॥ कुजलाक्षमिति प्रोचे युयुत्साव्याकुलाशयः ॥ १ ॥ भद्र सेनापतेऽस्माकमभद्रं समुपागतम् ॥ करंकाद्याश्चमूनाथाः कंदलद्रुजविक्रमाः
 ॥ २ ॥ सर्पिणीमायया सर्वगीर्वाणमदभंजनाः ॥ पापीयस्या तया गूढमायया विनिपातिताः ॥ ३ ॥ बलाहकप्रभृतयः सप्त ये सैनिकाधिपाः ॥
 तानुद्वमृज्यासत्त्वान्प्रादिषु प्रधानं प्रति ॥ ४ ॥ त्रिशतं चाक्षौहिणीनां प्रस्थापय सदैव तैः ॥ ते मर्दयित्वा ललितासैन्यं मायापरायणाः ॥ ५ ॥

ब. पु.
॥२२९॥

अयं विजयमाहार्यं संप्राप्स्यन्ति समातिकम् ॥ १ ॥ नोऽकसानभमंजाः स्तेः नन्दपराक्रमाः ॥ ६ ॥ बलाहकमुखाः सप्त भ्रातरो जयिनः सदा ॥
तेषांप्रवश्यं विजयो भविष्यति गणांगणे ॥ ७ ॥ भंडामुरेणोक्तः कुन्तिलाभः समाह्वयत् ॥ बलाहकमुखान्सप्त सेनानाथान्मदोत्कटान् ॥
॥ ८ ॥ बलाहकः प्रथमतस्तस्मात्समृचीकृत्य ॥ अन्यः फालमुखश्चैव विकर्णो विकटाननः ॥ ९ ॥ करलाघुः करटकः
सत्तैते वीर्यशालिनः ॥ भंडामुरं नमस्कृत्य युद्धकोटिप्रवृत्तवणाः ॥ १० ॥ कीकसासूनवः सर्वे भ्रातरोऽन्योन्यमावृताः ॥ अन्योन्यसुसहायाश्च
निर्जग्मुर्नगरांतरात् ॥ ११ ॥ त्रिशताक्षौहिणीसेनासैनान्योऽन्वगमस्तदा ॥ उल्लिखन्ति केतुजालैरंबरे घनमंडलम् ॥ १२ ॥ घोरसंभ्रामिणीपादा
घातैर्मर्दितभूतलाः ॥ पिवन्ति धूलिकाज्जलैर्मोक्षपापे भागवत् ॥ १३ ॥ भेरीनिःसाणतपोद्वयणवानकनिस्वनैः ॥ नभोगुणमयं विश्वमादधानाः
पदेपदे ॥ १४ ॥ त्रिशताक्षौहिणीसेनां तां गृहीन्वः पदोद्धताः ॥ प्रवेष्टुमिष्ट विश्वस्मितैकसेयाः प्रतस्थिरे ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रारुणाः सूर्यमंडलो
दीपकंकटाः ॥ उद्दीप्तशस्त्राभरणाश्चेलुदीनोर्ध्वकण्ठिनः ॥ १६ ॥ लोकान्प्रमथितुं प्रेषिताः पूर्वमुद्धताः ॥ भंडामुरेण महता जगद्विजयका
रिणा ॥ १७ ॥ सप्तलोकविमर्देन तेन दृष्ट्वा महाबलाः ॥ प्रोषितः शक्तिसेनयं जेतुकामेन दुर्धिया ॥ १८ ॥ नैव ततो गतलमुच्चलच्छत्रपा
णयः ॥ शक्तिसेनामभिमुखं सकोधमभिदुद्रुधुः ॥ १९ ॥ मृदुः किलोत्पलस्यवर्षोपयंतो दिशो दश ॥ देव्यास्तु मेनिक थत्र तत्र ते जग्मुरुद्धताः
॥ २० ॥ सैन्यं च ललितादेव्याः सन्नद्धं शस्त्रभीषणम् ॥ पश्यन्निष्पीणमभवत्तद्वधुकुटिनिष्ठुरम् ॥ २१ ॥ पाशिन्यो मुसलिन्यश्च चक्रिण्यश्च
परा मुने ॥ मुद्गरिण्यः पट्टिशिन्यः कोदंडिन्यस्तथाप्यम् ॥ २२ ॥ अनेकाः शक्तयस्तीव्रा ललितासैन्यसंगताः ॥ पिवन्त्य इव दैत्याब्धिं सन्नि
पेतुः सहस्रशः ॥ २३ ॥ आयातायात हे दुष्टाः पापिन्यो वनितकाः ॥ मायापरिग्रहेर्दूरं मोहयंत्यो जडाशयान् ॥ २४ ॥ नेष्यामो भवती
रथं प्रेतनाथनिकेनम् ॥ श्वसद्भुजगसंकाशैर्बाणैस्त्यंतभीषणैः ॥ इति शक्तिसेनयंतो दानवाश्चक्रुराहवम् ॥ २५ ॥ काचिच्छिच्छेद दैत्यैर्द्रं कंठे
पट्टिशपातनात् ॥ तद्गोलोद्गलितो रक्तपूर उर्ध्वमुखोऽभवत् ॥ २६ ॥ तत्र लब्ध्वा बहुतरा गृध्रा मंडलतां गताः ॥ तैरेव प्रेतनाथस्य च्छत्रच्छ
विरुदं चिता ॥ २७ ॥ काचिच्छक्तिः सुराराति मुक्तशक्त्यायुधं रणे ॥ लुप्ततच्छक्तिनैकेन बाणेन व्यलुनीत च ॥ २८ ॥ एका तु गजमारूढा
कस्यचिद्दैत्यदुर्मतेः ॥ उरःस्थले स्वकरिणा वप्रावातमशिक्षयत् ॥ २९ ॥ काचित्प्रतिभटारूढं दंतिनं कुंभसीमनि ॥ खड्गेन सहसा हत्वा

उ. भा.
उप. पं. ४
अ. २३

२
॥२२९॥

गजस्य स्वप्रियं व्यधात् ॥ ३० ॥ कस्मिन्नेन चक्रेण कस्यचिदेववर्णिः ॥ वसुर्ददं द्विधा कृत्वा स्वधुवाः प्रतिमां तेनोत् ॥ ३१ ॥ शक्तिरन्या
 शरैः शातेः शानयित्वा विरोधिनः ॥ कृपाणपद्मा गेमाल्यां स्वकीयायां मुदं व्यधात् ॥ ३२ ॥ काचिन्मुद्रपातेन वर्णयित्वा विरोधिनः ॥ स्थचक्रनि
 तंवस्य स्वस्य तेनातनोन्मुदम् ॥ ३३ ॥ रथकृवरमुग्रं कस्यचिदानवप्रभोः ॥ खड्गेन छिदती स्वस्य प्रियमुर्व्यास्ततान ह ॥ ३४ ॥ अभ्यंतरं शक्तिसेना
 दैत्यानां प्रविवेश ह ॥ प्रविवेश च दैत्यानां सेना शक्तिवलांतरम् ॥ ३५ ॥ नीरक्षीरवदत्यंताश्लेषं शक्तिसुरद्विषाम् ॥ सकुलाकागतां प्राप्तो युद्धकालेऽ
 भवत्तदा ॥ ३६ ॥ शक्तीनां खड्गपातेन लूनशुण्डारद्वयाः ॥ दैत्यानां करिणो मत्ता महाक्रोडा इवाभवन् ॥ ३७ ॥ एवं प्रवृत्ते समरे वीराणां च
 भयंकरे ॥ अशक्ये स्मर्तुमप्यंतं कातरत्ववतां नृणाम् ॥ भीषणानां भीषणे च शस्त्रव्यापारदुर्गमे ॥ ३८ ॥ बलाहको महागृध्रं वज्रतीक्ष्णमुखादिकम् ॥
 युद्धं कृतवान्युद्धदुर्मदः ॥ पक्षो वितत्य क्रोशार्थं स स्थितो भीमनिःस्वनैः ॥ अंगारकुंडवच्चक्षुं विदार्याभक्षयचमूम् ॥ ४० ॥ आरुह्य विविधं
 कूरविलोचनः ॥ बलाहकमुवाहोच्चैराकृष्टधनुषं रणे ॥ ४२ ॥ बलाहको वपुर्धुन्वन्गृध्रपृष्ठकृतस्थितिः ॥ सपक्षकूटशैलस्थो बलाहक इवाभवत्
 ॥ ४३ ॥ सूचीमुखश्च दैत्येन्द्रः सूचीनिष्ठुरपक्षतिम् ॥ काकवाहनमारुह्य कठिनं समरं व्यधात् ॥ ४४ ॥ मत्तः पर्वतशृङ्गाभश्चंद्रदण्डं समुद्रहन् ॥
 कालदण्डप्रमाणेन जंघाकाण्डेन भीषणः ॥ ४५ ॥ पुष्कलावर्तकसमा जंघालसदृशद्युतिः ॥ क्रोशमात्रायतौ पक्षावुभावपि समुद्रहन् ॥ ४६ ॥
 सूचीमुखाधिष्ठितोऽसौ करटः कटुवासितः ॥ मर्दयश्चुवातेन शक्तीनां मण्डलं महत् ॥ ४७ ॥ अथो फलमुखः फालं गृहीत्वा निजमायुधम् ॥
 कंकमारुह्य समरे चकाशे गिरिसन्निभम् ॥ ४८ ॥ विकर्णाख्यश्च दैत्येन्द्रश्चभूभर्ता महाबलः ॥ भेरुण्डपतनारूढः प्रचण्डयुद्धमातनोत् ॥ ४९ ॥
 विकटानननामानं विलसत्पट्टिशायुधम् ॥ उवाह समरे चण्डः कुक्कुटोऽतिभयङ्करः ॥ ५० ॥ गर्जनकण्ठस्थरोमाणि हर्षयज्ज्वलदीक्षणः ॥
 पश्यन्पुरः शक्तिसैन्यं चवाल चरणायुधः ॥ ५१ ॥ करालाक्षश्च भूभर्ता षष्ठोऽत्यन्तगरिष्ठदः ॥ वज्रनिष्ठुरघोषश्च प्राचलत्प्रेतवाहनः ॥ ५२ ॥
 श्मशानमन्त्रशूरेण तेन संसाधितः पुरा ॥ प्रेतो भूतसमाविष्टस्तमुवाह रणाजिरे ॥ ५३ ॥ अवाङ्मुखो दीर्घबाहुः प्रसारितपदद्वयः ॥ प्रेतो वाह
 नतां प्राप्तः करालाक्षमथावहत् ५४ ॥ अन्यः करटको नाम दैत्यसेनाशित्वामणिः ॥ मर्दयामास शक्तीनां सैन्यं वेतालवाहनः ॥ ५५ ॥ योज

१. ५.
३०॥

नायतमूर्तिः सन्वेतालः क्रूरलोचनः ॥ श्मशानभूमौ वेतालो मंत्रेणानेन साधितः ॥ ५६ ॥ मर्दयामास पृतनां शक्तीनां तेन देशितः ॥
तस्य वेतालवर्यस्य वर्तमानोऽसीमनि ॥ बहुधायुध्यत तदा शक्तिभिः सह दानवः ॥ ५७ ॥ एवमेते खलात्मानः सप्तसप्तार्णवोपमाः ॥
शक्तीनां सैनिकं तत्र व्याकुलीचक्रुरुद्धताः ॥ ५८ ॥ ते सप्त पूर्वं तपसा सवितारमतोषयन् ॥ तेन दत्तो वरस्तेषां तपस्तुष्टेन भास्वता ॥ ५९ ॥
कैकसेया महाभागा भवतां तपसाधुना ॥ परितुष्टोऽस्मि भद्रं वो भवतो वृणतां वरम् ॥ ६० ॥ इत्युक्ते दिननाथेन कैकसेयास्तपःकृशाः ॥ प्रार्थया
मासुरत्यर्थं दुर्दान्तं वरमीदृशम् ॥ ६१ ॥ रणेषु सन्निधातव्यमस्माकं नेत्रकुक्षिषु ॥ भवता घोरतेजोभिर्दहता प्रतिरोधिनः ॥ ६२ ॥
त्वया यदा सन्निहितं तपनास्माकमक्षिषु ॥ तदाक्षिविषयः सर्वो निश्चेष्टो भवतात्प्रभो ॥ ६३ ॥ त्वत्सान्निध्यसमिद्धेन नेत्रेणास्माकमीक्षिताः ॥
स्तब्धशस्त्रा भविष्यन्ति प्रतिरोधकसैनिकाः ॥ ६४ ॥ ततः स्तब्धेषु शस्त्रेषु वीक्षणादेव नः प्रभो ॥ निश्चेष्टा रिपवोऽस्माभिर्हतव्याः सुकरत्वतः ॥
॥ ६५ ॥ इति पूर्वं वरः प्राप्तः कैकसेयैर्दिवाकरात् ॥ वरदानेन ते तत्र युद्धे चेरुर्मदोद्धताः ॥ ६६ ॥ अथ सूर्यसमाविष्टनेत्रैस्तेस्तु निरीक्षिताः ॥
शक्तयः स्तब्धशस्त्रौघा विफलोत्साहतां गताः ॥ ६७ ॥ कीकसातनयैस्तेस्तु सप्तभिः सत्त्वशालिभिः ॥ विष्टंभितास्त्रशस्त्राणां शक्तीनां नोद्य
मोऽभवत् ॥ ६८ ॥ उद्यमे क्रियमाणेऽपि शस्त्रस्तम्भेन भूयसा ॥ अभिभूताः सनिश्वासं शक्तयो जोषमासत ॥ ६९ ॥ अथ ते वासरं प्राप्य नाना
प्रहरणोद्यताः ॥ व्यमर्दयञ्छक्तिसैन्यं दैत्याः स्वस्वामिदेशिताः ॥ ७० ॥ शक्तयस्तास्तु सैन्येन निर्व्यापारा निरायुधाः ॥ अंक्षुभ्यन्त शरैस्तेषां वज्र
कङ्कटभेदिभिः ॥ ७१ ॥ शक्तयो दैत्यशस्त्रौघैर्विद्धगात्राः सृतासृजः ॥ सुपल्लवा रणे रेजुः कङ्कोललतिका इव ॥ ७२ ॥ हाहाकारं वितन्वत्यः प्रपन्ना
ललितेश्वरीम् ॥ चुकुशुः शक्तयः सर्वास्तैः स्तंभितनिजायुधाः ॥ ७३ ॥ अथ देव्याज्ञया दंडनाथा प्रत्यङ्गरक्षिणी ॥ तिरस्करणिका देवी समु
त्तस्थौ रणाजिरे ॥ ७४ ॥ तमोलिप्ताह्वयं नाम विमानं सर्वतोमुखम् ॥ महामाया समारुह्य शक्तीनामभयं व्यधात् ॥ ७५ ॥ तमालश्यामलाकारा
श्यामकंचुकधारिणी ॥ श्यामच्छाये तमोलिते श्यामयुक्ततुरङ्गमे ॥ ७६ ॥ वासन्ती मोहनाभिरुच्यं धनुदाराय सस्वनम् ॥ सिंहनादं विनद्येषूनवर्षत्सर्प
सन्निभान् ॥ ७७ ॥ कृष्णरूपभुजङ्गाभानधोमुसलसंनिभान् ॥ मोहनास्त्रविनिष्ठचूतान्बाणान्दैत्या न सेहिरे ॥ ७८ ॥ इतस्ततो मर्दयमाना महा
मायाशिलीमुखैः ॥ प्रकोपं परमं प्राप्ता बलाहकमुखाः खलाः ॥ ७९ ॥ अथो तिरस्करण्यंवा दंडनाथानिदेशतः ॥ अन्धाभिधं महास्रं सा मुमोच

१ अकम्पितं धातुं बहुवचनम् ।

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २४

॥२३०॥

द्विपतां गणे ॥ ८० ॥ बलाहकाद्यास्ते सप्त दिननाथवरोद्धताः ॥ अन्धास्त्रेण निजं नेत्रं दधिरे च्छादितं यथा ॥ ८१ ॥ तिरस्करणिकादेव्या
 महामोहनधन्वनः ॥ उद्गतेनांधबाणेन चक्षुस्तेषां प्यधीयत ॥ ८२ ॥ अंधीकृताश्च ते सप्त न तु प्रेक्षन्त किञ्चन ॥ तद्दीक्षणस्य विरहाच्छस्त्रस्तम्भः
 क्षयं गतः ॥ ८३ ॥ पुनः संसिंहनादं ताः प्रोद्यतायुधपाणयः ॥ चक्रुः समरसन्नाहं दैत्यानां प्रजिवांसया ॥ ८४ ॥ तिरस्करणिकां देवीमग्रे
 कृत्वा महाबलाम् ॥ सदुपायप्रसङ्गेन भृशं तुष्टा रणं व्यधुः ॥ ८५ ॥ साधुसाधु महाभागे तिरस्करणिकांविके ॥ स्थाने कृततिरस्कारा द्विपा
 मेषां दुरात्मनाम् ॥ ८६ ॥ त्वं हि दुर्जननेत्राणां तिरस्कारमहौषधी ॥ त्वया बद्धदृशानेन दैत्यचक्रेण भूयते ॥ ८७ ॥ देवकार्यमिदं देवि त्वया सम्य
 गनुष्ठितम् ॥ अस्मादशामजय्येषु यदेषु व्यसनं कृतम् ॥ ८८ ॥ तत्त्वयैव दुराचारानेतान्सप्त महासुरान् ॥ निहिताल्ललिता श्रुत्वा सन्तोषं परमा
 प्स्यति ॥ ८९ ॥ एवं त्वया विरचिते दंडिनीप्रीतिमाप्स्यति ॥ मन्त्रिण्यपि महाभागा यास्यत्येव परां मुदम् ॥ ९० ॥ तस्मात्त्वमेव सप्तैतान्निगृ
 हाण रणाजिरे ॥ एषां सैन्यं तु निखिलं नाशयाम उदायुधाः ॥ ९१ ॥ इत्युक्त्वा प्रेरिता ताभिः शक्तिभिर्युद्धकौतुकान् ॥ तमोलिप्तेन यानेन
 बलाहकबलं ययौ ॥ ९२ ॥ तामायांतीं समावेक्ष्य ते सप्ताथ सुराधमाः ॥ पुनरेव च सावित्रं वरं सस्मरुरंजसा ॥ ९३ ॥ प्रविष्टमपि सावित्रं नाश
 कं तन्निरोधने ॥ तिरस्कृतं तु नेत्रस्थं तिरस्करणितेजसा ॥ ९४ ॥ वरदानास्त्ररोषांधं महाबलपराक्रमम् ॥ अस्त्रेण च रुषा चांधं बलाहकमहासु
 रम् ॥ आकृष्य केशेष्वसिना चकर्तातर्धिदेवता ॥ ९५ ॥ तस्य बाहनगृध्रस्य लुनाना पत्रिणा शिरः ॥ सूचीमुखस्याभिमुखं तिरस्करणिकाव्रजत
 ॥ ९६ ॥ तस्य पट्टिशपातेन विलूय कठिनं शिरः ॥ अन्येषामपि पञ्चानां पञ्चत्वमकरोच्छनैः ॥ ९७ ॥ तैः सप्तदैत्यमुण्डैश्च प्रथितान्योन्यके
 शकैः ॥ हारदाम गले कृत्वा ननादांतर्धिदेवता ॥ ९८ ॥ समस्तमपि तत्सैन्यं शक्तयः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ हत्वा तद्रक्तसलिलैर्बह्वीः प्रावाहयन्नदीः
 ॥ ९९ ॥ तत्राश्चर्यमभूद्भूरि महामायांविकाकृतम् ॥ बलाहकादिसेनान्यां दृष्टिरोधनवैभवात् ॥ १०० ॥ हतशिष्टाः कतिपया बहुवित्रास
 सङ्कुलाः ॥ शरणं जग्मुर्त्यार्त्ताः क्रंदंतं शून्यकेश्वरम् ॥ १०१ ॥ दंडिनीं च महामायां प्रसंशंति मुहुर्मुहुः ॥ प्रसादमपरं चक्षुस्तम्या आदाय
 पिप्रियुः ॥ १०२ ॥ साधुसाध्विति तत्रस्थाः शक्तयः कम्पमौलयः ॥ तिरस्करणिकां देवीमश्लाघंत पदेपदे ॥ १०३ ॥ इति
 श्रीब्रह्माण्डमहापुराणे उत्तरभागे ह्यग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने बलाहकादिमत्तसेनापतिवधो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
 ततः श्रुत्वा तेषां तपोबलवतामपि ॥ न्यश्चसत्कृष्णसर्पेद्र इव भंडो महासुरः ॥ १ ॥ एकांते मंत्रयामास स आहूय महोदरौ ॥

म. पु.

॥२३१॥

भंडः प्रचंडशौडीर्यः कांक्षमाणो रणे जयम् ॥ २ ॥ युवराजोऽपि सकोधो विषंगेण यवीयसा ॥ भंडासुरं नमस्कृत्य मंत्रस्थानमुपागमत् ॥ ३ ॥
अत्याप्तैर्मन्त्रिभिर्युक्तः कुटिलाक्षपुरःसरैः ॥ ललिताविजये मंत्रं चकार कथिताशयः ॥ ४ ॥ भंड उवाच ॥ अहो बत कुलभ्रंशः समायातः
सुरद्विषाम् ॥ उपेक्षामधुना कर्तुं प्रवृत्तो बलवान्विधिः ॥ ५ ॥ मद्भृत्यनाममात्रेण विद्रवंति दिवौकसः ॥ तादृशानामिहास्माकमागतोऽयं
विपर्ययः ॥ ६ ॥ करोति बलिनं क्लीबं धनिनं धनवर्जितम् ॥ दीर्घायुषमनायुष्कं दुर्धाता भवितव्यता ॥ ७ ॥ क सत्त्वमस्मद्राहुनां क्रयं
दुर्ललिता वधूः ॥ अर्काड एव विधिना कृतोऽयं निष्ठुरो विधिः ॥ ८ ॥ सर्पिणीमाययोदग्रास्तया दुर्घटशौर्यया ॥ अधिसंग्रामभूचक्रे सेनान्यो
विनिपातिताः ॥ ९ ॥ एवमुद्दामदर्पाढ्या वनिता कापि मायिनी ॥ यदि संप्रहरत्यस्मान्निधग्वलं नो भुजार्जितम् ॥ १० ॥ इमं प्रसंगं वक्तुं
च जिह्वा जिह्वेति मामकी ॥ वनिता किमु मत्सैन्यं मर्दयिष्यति दुर्मदा ॥ ११ ॥ तदत्र मूलच्छेदाय तस्या यत्नो विधीयताम् ॥ मया चारमुखा
ज्ज्ञाता तस्या वृत्तिर्महाबला ॥ १२ ॥ सर्वेषामपि सैन्यानां पश्चादेवावतिष्ठते ॥ अग्रतश्चलितं सैन्यं हयहस्तिरथादिकम् ॥ १३ ॥ अस्मिन्नेव ह्यवसरे
पार्ष्णिग्राहो विधीयताम् ॥ पार्ष्णिग्राहमिमं कर्तुं विषंगश्चतुरो भवेत् ॥ १४ ॥ तेन प्रौढमदोन्मत्ता बहुसंग्रामदुर्मदाः ॥ दश पंच च सेनान्यः सह यांतु
युयुत्सया ॥ १५ ॥ पृष्ठतः परिवारास्तु न तथा संति ते पुनः ॥ अल्पैस्तु रक्षिता वै स्यात्तेनैवासौ सुनिग्रहा ॥ १६ ॥ अतस्त्वं बहुसन्नाहमा
विधाय मंदोत्कटः ॥ १७ ॥ विषंगं गुप्तरूपेण पार्ष्णिग्राहं समाचर ॥ १८ ॥ अल्पीयसी त्वया सार्द्धं सेना गच्छतु विक्रमात् ॥ सज्जाश्चलंतु
सेनान्यो दिक्पालविजयोद्धताः ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्यश्च सेनानां दश पंच चलंतु ते ॥ त्वं गुप्तवेषस्तां दुष्टां संनिपत्य दृढं जहि ॥ २० ॥
सेव निःशेषशक्तीनां मूलभूता महीयसी ॥ तस्याः समूलनाशेन शक्तिवृन्दं विनश्यति ॥ २१ ॥ कंदच्छेदे सरोजिन्या दलजालमिवाभसि ॥
सर्वेषामेव पश्चाद्यो रथश्चलति भासुरः ॥ २२ ॥ दशयोजनसंपन्ननिजदेहसमुच्छ्रयः ॥ महामुक्तातपत्रेण सर्वोर्द्धं परिशोभितः ॥ २३ ॥ वहन्सु
दुर्वीज्यमानं चामराणां चतुष्टयम् ॥ उत्तंगकेतुसंघातलिखितांबुदमंडलः ॥ २४ ॥ तस्मिन्नथे समायाति सा दुष्टा हरिणेक्षणा ॥ निभृतं संनिपत्य
त्वं चिह्नेनानेन लक्षिताम् ॥ २५ ॥ तां विजित्य दुराचारां केशेष्वकृष्य मर्दय ॥ पुरतश्चलिते सैन्ये सत्त्वशालिनि सा वधूः ॥ २६ ॥ स्त्रीमात्र
रक्ष्या भवतो वशमेष्यति सत्त्वरम् ॥ भवत्सहायभूतायां सेनेन्द्राणामिहाभिधा ॥ २७ ॥ शृणु येर्भवतो युद्धे साह्यकार्यमतंद्रितैः ॥ आद्यो मद
नको नाम दीर्घजिह्वो द्वितीयकः ॥ २८ ॥ दुर्वको दुलुमुलुश्च कक्रुसः कक्रिवाहनः ॥ थुक्रुसः पुंद्रकेतुश्च चंडबाहुश्च कुक्कुरः ॥ २९ ॥

उ. भा.

उप. पा.

अ. २५

५

॥२३१॥

जंबुकाशो जंभनश्च तीक्ष्णशुद्धस्रिकंटकः ॥ चंद्रगुप्तश्च पंचैते दश रत्नाश्चसुवराः ॥ ३२ ॥ एकैकाशीहिणीयुक्ताः प्रत्येकं भवता सह ॥ आग
मिष्यन्ति सेनान्यो दमनाद्या महाबलाः ॥ ३० ॥ पणस्य कटकं नैव यथा जानाति ते गतिम् ॥ तथा गुप्तसमानाः पार्णिग्राहं समाचर ॥ ३१ ॥
अस्मिन्काये सुमहतां प्रौढिमानं समुद्रहन् ॥ विषंगं त्वं हि लभसे जयसिद्धिमनुत्तमाम् ॥ ३२ ॥ इति मंत्रितमंत्रोऽयं दुर्मत्री भंडदानवः ॥
विषंगं प्रेषयामास रक्षितं सैन्यपालकैः ॥ ३३ ॥ अथ श्रीललितादेव्याः पार्णिग्राहकृतोद्यमे ॥ युवराजानुजे दैत्ये सूर्योऽस्तगिरिमाययौ ॥
॥ ३४ ॥ प्रथमे युद्धदिवसे व्यतीते लोकभीषणे ॥ अंधकारः समभवत्तस्य बाह्यचिकीर्षया ॥ ३५ ॥ महिषस्कंधधूम्राभं वनक्रोडवपुर्द्युति ॥
नीलकण्ठनिभच्छायं निविडं पप्रथे तमः ॥ ३६ ॥ कुंजेषु पिंडितमिव प्रधावदिव मंधिषु ॥ उज्जिहानमिव शोणीविवरेभ्यः सहस्रशः ॥ ३७ ॥
निर्गच्छदिव शैलानां भूरि कंदरमंदिरात् ॥ कचिर्दीपप्रभाजाले कृतकातरचेष्टितम् ॥ ३८ ॥ दत्तावलंबनमिव स्त्रीणां कर्णोत्पलन्विषि ॥
एकाभूतमिव प्रौढदिङ्नागमिव कज्जले ॥ आबद्धमैत्रकमिव स्फुरच्छाद्वलमंडले ॥ ३९ ॥ कृतप्रियाश्लेषमिव स्फुरन्तीष्वसियष्टिषु ॥ गुप्तप्रविष्टमिव
च श्यामासु वनपंक्तिषु ॥ ४० ॥ क्रमेण बहुलीभूतं प्रससार महत्तमः ॥ त्रियामावामनयना नीलकंचुकरोचिषा ॥ ४१ ॥ तिमिरेणावृतं विश्वं
न किंचित्प्रत्यपद्यत ॥ असुराणां प्रदुष्टानां रात्रिरेव बलावहा ॥ ४२ ॥ तेषां मयाविलासोऽयं तस्यामेव हि वर्धते ॥ अथ प्रचलितं सैन्यं विषं
गेण महौजसा ॥ ४३ ॥ धौतखड्गलताच्छायावर्धिष्णु तिमिगच्छत् ॥ दमनाद्याश्च सेनान्यः श्यामकंकटधारिणः ॥ ४४ ॥ श्यामोष्णीष
धराः श्यामवर्णसर्वपरिच्छदाः ॥ एकत्वमिव संप्राप्तान्तिमिरेणातिभूयसा ॥ ४५ ॥ विषंगमनुसंचेलुः कृताग्रजनमस्कृतिम् ॥ कूटेन युद्धकृत्येन
विजिगीषुर्महेश्वरीम् ॥ ४६ ॥ मेघडंबरकं नाम दंष्ट्रं वक्षसि कंकटम् ॥ यथा तस्य निशायुद्धानुरूपो वेषसंग्रहः ॥ ४७ ॥ तथा कृतवती
सेना श्यामलं कंचुकादिकम् ॥ न च दुंदुभिनिम्बानो न च मर्दलगर्जितम् ॥ ४८ ॥ पणवानकभेरीणां न च घोषविजृम्भणम् ॥
गुप्ताचाराः प्रचलितास्तिमिरेण समावृताः ॥ ४९ ॥ परैरदृश्यगतयो विष्कोशीकृतरिष्टयः ॥ पश्चिमाभिमुखं यांति ललितायाः
पताकिनीम् ॥ ५० ॥ आवृतोत्तरमार्गेण पूर्वभागमशिश्रियन् ॥ निश्वासमपि सन्त्वनमकुर्वतः पदेपदे ॥ ५१ ॥ सावधानाः प्रचलिताः
पार्णिग्राहाय दानवाः ॥ भूयः पुरस्य दिग्भागं गन्तामंदपराक्रमाः ॥ ५२ ॥ ललितासैन्यमेव स्वान्सूचयंतः प्रपृच्छतः ॥ आगत्य
निभृतं पृष्ठे कवचच्छन्नविग्रहाः ॥ ५३ ॥ चक्रराजरथं तुंगं मेरुमंदरसंनिभम् ॥ अपश्यन्नतिदीप्ताभिः शक्तिभिः परिवारितम् ॥ ५४ ॥ तत्र

ब्र. पु.
॥२३२॥

मुक्तातपत्रस्य वर्त्तमानामधः स्थले ॥ सहस्रादित्यसंकाशां पश्चिमाभिमुखीं स्थिताम् ॥ ५५ ॥ कामेश्वर्यादिनित्याभिः स्वसमानसमृद्धिभिः ॥
नर्मालापविनोदेन सेव्यमानां रथोत्तमे ॥ ५६ ॥ तां तथाभूतवृत्तांतामतादृशरणोद्यमाम् ॥ पुरोगतं महत्सैन्यं वीक्षमाणं सकौतुकम् ॥ ५७ ॥
मन्वानश्च हि तामेव विषंगः सुदुराशयः ॥ पृष्ठवंशे रथेन्द्रस्य घट्टयामास सैनिकैः ॥ ५८ ॥ तत्राणिमादिशक्तीनां परिवारवरूथिनी ॥ महाकल
कलं चकुरणिमाद्याः परःशतम् ॥ ५९ ॥ पट्टिशैर्दुघणैश्चैव भिंडिपालैर्भुशुंडभिः ॥ कठोरवन्ननिर्घातनिष्ठुरैः शक्तिमंडलैः ॥ ६० ॥ मर्दयंतो
महासत्त्वाः समरं बहुमेनिरे ॥ आकस्मिकरणोत्साहविपर्याविष्टविग्रहम् ॥ ६१ ॥ अकांडक्षुभितं चासीद्रथस्थं शक्तिमंडलम् ॥ विपाटैः पाटया
मासुरदृश्यैरंधकारिणः ॥ ६२ ॥ ततश्चक्ररथेन्द्रस्य नवमे पर्वणि स्थिताः ॥ अदृश्यमानशस्त्राणामदृश्यनिजवर्मणाम् ॥ ६३ ॥ तिमिरच्छन्नरूपाणां
दानवानां शिलीमुखैः ॥ इतस्ततो बहु छिष्टं छन्नवर्मितमर्मवत् ॥ ६४ ॥ शक्तीनां मंडलं तेने क्रंदनं ललितां प्रति ॥ पूर्वानुकमतस्तत्र संप्राप्तं
सुमहद्भयम् ॥ ६५ ॥ कर्णाकर्णिकयाकर्ण्य ललिता कोपमादधे ॥ एतस्मिन्नंतरे भंडश्चंडदुर्मत्रिपंडितः ॥ ६६ ॥ दशाऽक्षोहिणिकायुक्तं कुटिलाक्षं
महौजसम् ॥ ललितासैन्यनाशाय युद्धाय प्रजिघाय सः ॥ ६७ ॥ यथा पश्चात्कलकलं श्रुत्वाग्नेवर्तिनी चमूः ॥ नागच्छति तथा चक्रे कुटिलाक्षो
महारणम् ॥ ६८ ॥ एवं चोभयतो युद्धं पश्चादग्रे तथाऽभवत् ॥ अत्यंततुमुलं चासीच्छक्तीनां सैनिके महत् ॥ ६९ ॥ नक्तसत्त्वाश्च दैत्येन्द्रास्ति
मिरेण समावृताः ॥ इतस्ततः शिथिलतां कंटके निन्युरुद्धताः ॥ ७० ॥ विषंगेण दुराशेन धमनाद्यैश्चमूरैः ॥ चमूभिश्च प्रणहिता न्यपतच्छत्रु
कोटयः ॥ ७१ ॥ ताभिर्देत्यास्रमालाभिश्चक्रराजरथो वृतः ॥ बकावलीनिविडतः शैलराज इवाबभौ ॥ ७२ ॥ आक्रांतपर्वणाधस्ताद्विषंगेण
दुरात्मना ॥ मुक्त एकः शरो देव्यास्तालवृंतमचूर्णयत् ॥ ७३ ॥ अथ तेनाव्याहितेन संप्राप्ते शक्तिमंडले ॥ कामेश्वरीमुखा नित्या महांतं क्रोध
माययुः ॥ ७४ ॥ ईषदभृकुटिसंसक्तं श्रीदेव्या वदनांबुजम् ॥ अवलोक्य भृशोद्विग्ना नित्या दधुरतिश्रमम् ॥ ७५ ॥ नित्याः कालस्वरूपिण्यः
प्रत्येकं तिथिविग्रहाः ॥ क्रोधमुद्गीक्ष्य सम्राज्ञ्या युद्धाय दधुरुद्यमम् ॥ ७६ ॥ प्रणिपत्य च तां देवीं महाराज्ञीं महोदयाम् ॥ ऊचुर्वाचमकांडोत्थां
युद्धकौतुकगद्गदाम् ॥ ७७ ॥ तिथिनित्या उचुः ॥ ॥ देवदेवी महाराज्ञी तवाग्रे प्रेक्षितां चमूम् ॥ दंडिनीमंत्रनाथादिमहाशक्त्यभिपालिताम् ॥
॥ ७८ ॥ धर्षितुं कातरा दुष्टा मायाच्छन्नपरायणाः ॥ पार्थिणग्राहेण युद्धेन बाधंते रथपुंगवम् ॥ ७९ ॥ तस्मात्तिमिरसंछन्नमूर्तीनां विबुधद्रुहाम् ॥
शमयामो वयं दर्पं क्षणमात्रं विलोकय ॥ ८० ॥ या वह्निवासिनी नित्या या ज्वालामालिनी परा ॥ ताभ्यां प्रदीपिते युद्धे द्रष्टुं शक्ताः सुरद्विषः ॥ ८१ ॥

उ. भा.
उप. पा.
अ. २५

४

॥२३२॥

प्रशमय्य महादर्पं पाणिग्राहप्रवर्तिनाम् ॥ सहसैवागमिष्यामः सेवितुं श्रौपदांबुजम् ॥ आज्ञां देहि महाराज्ञि मर्दनार्थं दुरात्मनाम् ॥
 ॥ ८२ ॥ इत्युक्ते सति नित्याभिस्तथास्त्विति जगाद सा ॥ अथ कामेश्वरी नित्या प्रणम्य ललितेश्वरीम् ॥ तथा संप्रेषिता ताभिः कुण्डलीकृत
 कार्मुका ॥ ८३ ॥ सा हंतुं तान्दुराचाराङ्कटयुद्धकृतक्षणान् ॥ बालारुणमिव क्रोधारुणं वक्रं वितन्वती ॥ ८४ ॥ रे रे तिष्ठत पापिष्ठा माया
 निष्ठाश्छिनन्नि वः ॥ अंधकारमनुप्राप्य कूटयुद्धपरायणाः ॥ ८५ ॥ इति तान्भर्त्सयन्ती सा तूणीरोत्खातसायकात् ॥ पर्वावरोहणं चक्रे क्रोधेन प्रस्व
 लद्गतिः ॥ ८६ ॥ सज्जकार्मुकहस्ताश्च भगमालापुरःसराः ॥ अन्याश्च चलिता नित्याः कृतपर्वावरोहणाः ॥ ८७ ॥ ज्वालामालिनि नित्या च
 या नित्या वह्निवासिनी ॥ सज्जे युद्धे स्वतेजोभिः समदीपयतां रणे ॥ ८८ ॥ अथ ते दुष्टदनुजाः प्रदीप्ते युद्धमंडले ॥ प्रकाशवपुस्तत्र
 महांतं क्रोधमाययुः ॥ ८९ ॥ कामेश्वर्यादिका नित्यास्ताः पञ्चदश सायुधाः ॥ समिहनादास्तान्दैत्यान्मृन्दन्नेव हेलया ॥ ९० ॥ महाकलकलस्तत्र
 समभ्युद्धसीमनि ॥ मंदरक्षोभितांभोधिवेल्लत्कलोलमण्डलः ॥ ९१ ॥ तश्च नित्यावलम्बाणकंकणैर्युधि पाणिभिः ॥ आकृष्य प्राणकोदंडास्ते
 निरे युद्धमुद्धतम् ॥ ९२ ॥ यामात्रितयपर्यंतमेवं युद्धमवर्त्तत ॥ नित्यानां निशितैर्वाणैर्गर्क्षोहिष्यश्च संहताः ॥ ९३ ॥ जघान दमनं दुष्टं कामेशी
 शरैः ॥ दीर्घजिह्वं चमूनाथं भगमाला व्यदारयत् ॥ ९४ ॥ नित्यक्लित्रा च भेम्डा हुँवकं दुलुमल्लकम् ॥ ककुसं वह्निवासा च निजघान
 शरैः शतैः ॥ ९५ ॥ महावज्रेश्वरी बाणैरभिनत्केकिवाहनम् ॥ पुङ्कमं शिवदृती च प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ९६ ॥ पुंड्रकेतुं भुजोदंडं
 त्वरिता समदारयत् ॥ कुलसुन्दरिका नित्या चंडबाहुं च कुरुकुम्भम् ॥ ९७ ॥ अथ नीलपताका च विजया च जयोद्धते ॥
 जंबुकाक्षं जृम्भणं च व्यतन्वातां रणे वलिम् ॥ सर्वमंगलिका नित्या तीक्ष्णशृंगमखंडयत् ॥ ज्वालामालिनिका नित्या जघानोग्रं
 त्रिकर्णकम् ॥ ९८ ॥ चंद्रगुप्तं च दुःशील चित्रं चित्रा व्यदारयत् ॥ मेनानाथेषु सर्वेषु निहतेषु दुरात्मसु ॥ ९९ ॥ विषंगः
 परमः कुद्धश्चाल पुरतो बली ॥ अथ यामावशेषायां यामिन्यां घटिकाद्वयम् ॥ १०० ॥ नित्याभिः सह संग्रामं विधाय स दुराशयः ॥
 अशक्यत्वं समुद्दिश्य चकाम प्रपलायितुम् ॥ १०१ ॥ कामेश्वरीकराकृष्टचापोत्थैर्निशितैः शरैः ॥ भिन्नवर्मा दृढतरं विषंगो विह्वलाशयः ॥ हता
 वशिष्ठैर्योधैश्च सार्धमेव पलायितः ॥ १०२ ॥ ताभिर्न निहतो दुष्टो यस्माद्वध्यः स दानवः ॥ दंडनाथाशरेणैव कालदंडममत्विषा ॥ १०३ ॥
 तस्मिन्पलायिते दुष्टे विषंगे भंडसोदरे ॥ सा विभाता च रजनी प्रसन्नाश्चाभवन्दिशः ॥ १०४ ॥ पलायितं रणे वीरमनुमर्तुमनोचिती ॥ इति ता

ब्र. पु.
॥२३३॥

समरात्रित्यास्तस्मिन्काले व्यरंसिषुः ॥ १०५ ॥ दैत्यशस्त्रव्रणस्यंदिशोणितप्लुतविग्रहाः ॥ नित्याः श्रीललितां देवीं प्रणिपेतुर्जयोद्धताः ॥ १०६ ॥
इत्थं रात्रौ महद्युद्धं तत्र जातं भयंकरम् ॥ नित्यानां रूपजालं च शस्त्रक्षतमलोकयत् ॥ १०७ ॥ श्रुत्वोदंतं महाराज्ञी कृपापांगेन सैक्षत ॥ तदालो
कनमात्रेण व्रणो निर्घणतामगात् ॥ १०८ ॥ नित्यानां विक्रमैश्चापि ललिता प्रीतिमासदत् ॥ १०९ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवा
गस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने विषंगपलायनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ प्रथमयुद्धदिवसः ॥ दशाक्षौहिणिकायुक्तः कुटिलाक्षोऽपि
वीर्यवान् ॥ दंडनाथाशरैस्तीक्ष्णै रणे भग्नः पलायितः ॥ दशाक्षौहिणिकं सैन्यं तथा रात्रौ विनाशितम् ॥ १ ॥ इमं वृत्तांतमाकर्ण्य भंडः क्षोभमथा
ययौ ॥ रात्रौ कपटसंग्रामं दुष्टानां निर्जरुद्रुहाम् ॥ मंत्रिणी दंडनाथा च श्रुत्वा निर्वेदमापतुः ॥ २ ॥ अहो बत महत्कष्टं दैत्यैर्देव्याः समागतम् ॥
उत्तानबुद्धिभिर्दूरमस्माभिश्चलितं पुरम् ॥ ३ ॥ महाचक्ररथेन्द्रस्य न जातं रक्षणं बलैः ॥ एतं त्ववसरं प्राप्य रात्रौ दुष्टैः पराकृतम् ॥ ४ ॥ को
वृत्तांतोऽभवत्तत्र स्वामिन्या किं रणः कृतः ॥ अन्या वा शक्तयस्तत्र चक्रयुद्धं महासुरैः ॥ ५ ॥ विघ्नष्टव्यमिदं कार्यं प्रवृत्तिस्तत्र कीदृशी ॥
महादेव्याश्च हृदये कः प्रसंगः प्रवर्तते ॥ ६ ॥ इति शंकाकुलास्तत्र दंडनाथापुरोगमाः ॥ मंत्रिणीं पुरतः कृत्वा प्रचेलुर्ललितां प्रति ॥ ७ ॥ शक्तिच
क्रचमूनाथाः सर्वास्ताः पूजिता द्रुतम् ॥ व्यतीतायां विभावयां रथेन्द्रं पर्यवारयन् ॥ ८ ॥ अवरुह्य स्वयानाभ्यां मंत्रिणीदंडनायिके ॥ अधस्ता
त्सैन्यमावेश्य तदारुरुहतु रथम् ॥ ९ ॥ क्रमेण नव पर्वाणि व्यतीत्य त्वरितक्रमैः ॥ तत्तत्सर्वगतैः शक्तिचक्रैः संम्यङ् निवेदितैः ॥ १० ॥ अभजेतां
महाराज्ञीं मंत्रिणीदंडनायिके ॥ ते व्यजिज्ञपतां देव्या अष्टांगस्पृष्टभूतले ॥ ११ ॥ महाप्रमादः समभूदिति नः श्रुतमंबिके ॥ कूटयुद्धप्रकारेण
दैत्यैरपकृतं स्वलैः ॥ १२ ॥ स दुरात्मा दुराचारः प्रकाशसमरात्रसन् ॥ कुहकव्यवहारेण जयसिद्धिं तु कांक्षति ॥ १३ ॥ देवान्नः स्वामिनीगात्रे दुष्टाना
ममरुद्रुहाम् ॥ शरादिकपरामर्शो न जातस्तेन जीवति ॥ १४ ॥ एकावलंबनं कृत्वा महाराज्ञि भवत्पदम् ॥ वयं सर्वा हि जीवायः साधयामः
समीहितम् ॥ १५ ॥ अतोस्माभिः प्रकर्तव्यं श्रीमत्यंगस्य रक्षणम् ॥ मायाविनश्च दैत्येन्द्रास्तत्र मंत्रो विधीयताम् ॥ १६ ॥ आपत्कालेषु तेजव्या
भंडाद्या दानवाधमाः ॥ कूटयुद्धं न कुर्वन्ति न विशन्ति चमूमिमाम् ॥ १७ ॥ तथा महेंद्रशैलस्य कार्यं दक्षिणदेशतः ॥ शिविरं बहुविस्तारं योजनानां
शतावधि ॥ १८ ॥ वह्निप्राकारवलयं रक्षणार्थं विधीयताम् ॥ अस्मत्पेनानिवेशस्य द्विषां दर्पशमाय च ॥ १९ ॥ शतयोजनमात्रस्तु मध्यदेशः
प्रकल्प्यताम् ॥ वह्निप्राकारचक्रस्य द्वारं दक्षिणतो भवेत् ॥ २० ॥ यतो दक्षिणदेशस्थं शुन्यकं विद्विषां पुरम् ॥ द्वारे च बहवः कल्प्याः परि

उ. भा.
उप. पा.
अ. २६

॥२३३॥

वारा उदायुधाः ॥ २१ ॥ निर्गच्छतां प्रविशतां जनानामुपरोधकाः ॥ अनालस्या अनिद्राश्च विधेयाः सततोद्यताः ॥ २२ ॥ एवं च सति दुष्टानां
 कूटयुद्धं चिकीर्षितम् ॥ अवेलासु च संध्यासु मध्यरात्रिषु च द्विषाम् ॥ अशक्यमेव भवति प्रौढमाक्रमणं इठात् ॥ २३ ॥ नो चेष्टुराशया दैत्या
 बहुमायापरिग्रहाः ॥ पश्यतोहरवत्सर्वं विलुठन्ति महद्बलम् ॥ २४ ॥ मंत्रिण्या दंडनाथाया इति श्रुत्वा वचस्तदा ॥ शुचिदन्तरुचा मुक्ता वहन्ती
 ललिताब्रवीत् ॥ २५ ॥ भवतीनामयं मंत्रश्चारुबुद्ध्या विचारितः ॥ अयं कुशलधीमार्गो नीतिरेषा सनातनी ॥ २६ ॥ स्वचक्रस्य पुरो रक्षां विधाय
 दृढसाधनैः ॥ परचक्राक्रमः कार्यो जिगीषद्भिर्महाजनेः ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा मंत्रिणीदंडनाथे सा ललितेश्वरी ॥ ज्वालामालिनिकां नित्यामाहूयेद
 मुवाच ह ॥ २८ ॥ वत्से त्वं वह्निरूपासि ज्वालामालामयाकृतिः ॥ त्वया विधीयतां रक्षा बलस्यास्य महीयसः ॥ २९ ॥ शतयोजनविस्तारं परिवृत्य
 महीतलम् ॥ त्रिंशद्योजनमुन्नद्धं ज्वालाकारत्वमाव्रज ॥ ३० ॥ द्वारयोजनमात्रं तु मुक्त्वान्यत्र ज्वलत्तनुः ॥ वह्निज्वालात्वमापन्ना संरक्ष सकलं बलम्
 ॥ ३१ ॥ ज्वालामालिनिकां नित्यामित्युक्त्वा ललितेश्वरी ॥ महेन्द्रोत्तरभूभागं चलितुं चक्र उद्यमम् ॥ ३२ ॥ सा च नित्यानित्यमयी ज्वलज्वा
 लामयाकृतिः ॥ चतुर्दशीतिथिमयी तथेति प्रणनाम ताम् ॥ ३३ ॥ तथैव पूर्वनिर्दिष्टमहेन्द्रोत्तरभूतलम् ॥ कुंडलीकृत्य जज्वाल शालरूपेण सा पुनः ॥ ३४ ॥
 नभोवलयजं बालज्वालामालामयाकृतिः ॥ बभासे दंडनाथाया मंत्रिनाथचमूरपि ॥ ३५ ॥ अन्यासामपि शक्तीनां महतीनां महद्बलम् ॥ विशंक
 टोदरं सालं प्रविवेश गतकुमा ॥ ३६ ॥ राजचक्ररथेन्द्रं तु मध्ये संस्थाप्य दंडिनी ॥ वामपक्षे रथं स्वीयं दक्षिणे श्यामलारथम् ॥ ३७ ॥ पश्चाद्भागो
 सम्पदेशी पुरस्ताच्च हयासनाम् ॥ एवं संवेश्य परितश्चक्रराजरथस्य च ॥ ३८ ॥ द्वारे निवेशयामास विशत्यक्षौहिणीयुताम् ॥ ज्वलहंदायुधोदग्रां
 स्तम्भिनीं नाम देवताम् ॥ ३९ ॥ या देवी दंडनाथाया विघ्नदेवीति विश्रुता ॥ एवं सुरक्षितं कृत्वा शिबिरं योत्रिणी तथा ॥ पूषण्युदित
 भूयिष्ठे पुनर्युद्धमुपाश्रयत् ॥ ४० ॥ कृत्वा किलकिलारावं ततः शक्तिमहाचमूः ॥ अग्निप्राकारकद्वारात्रिर्जगाम महारवा ॥ ४१ ॥ इत्थं सुरक्षितं
 श्रुत्वा ललिताशिबिरोदरम् ॥ भूयः संज्वरमापन्नः प्रचण्डो भण्डदानवः ॥ ४२ ॥ मंत्रयित्वा पुनस्तत्र कुटिलाक्षपुरोगमैः ॥ विषंगेण विशुकेणा
 सममात्मसुतैरपि ॥ ४३ ॥ एकौघस्य प्रसारेण युद्धं कर्तुं महाबलः ॥ चतुर्बाहुमुखान्पुत्रांश्चतुर्जलधिसन्निभान् ॥ ४४ ॥ चतुरान्युद्धकृत्येषु समा
 हूय स दानवः ॥ प्रेषयामास युद्धाय भण्डश्चण्डकुधा ज्वलन् ॥ ४५ ॥ त्रिंशत्संख्याश्च तत्पुत्रा महाकाया महाबलाः ॥ तेषां नामानि वक्ष्यामि

म. पु. :
॥२३४॥

समाकर्णय कुम्भज ॥ ४६ ॥ चतुर्बाहुश्चकोराक्षस्तृतीयस्तु चतुःशिराः ॥ वज्रघोषश्चोर्ध्वकेशो महाकायो महाहनुः ॥ ४७ ॥ मखशत्रुर्मखस्कन्दी
सिंहघोषः सिरालकः ॥ लडुनः पट्टसेनश्च पुराजितपूर्वमारकः ॥ ४८ ॥ स्वर्गशत्रुः स्वर्गबलो दुर्गाक्ष्यः स्वर्गकण्टकः ॥ अतिमायो बृहन्माय उपमा
यश्च वीर्यवान् ॥ ४९ ॥ इत्येते दुर्मदाः पुत्रा भण्डदैत्यस्य दुर्द्धियः ॥ पितुः सदृशदोर्वीर्याः पितुः सदृशविग्रहाः ॥ ५० ॥ आगत्य भण्डचरणाव
भ्यवदंत भक्तितः ॥ तानुद्दीक्ष्य प्रसन्नाभ्यां लोचनाभ्यां स दानवः ॥ सगौरवामिदं वाक्यं बभाषे कुलघातकः ॥ ५१ ॥ भो भो मदीयास्तनया
भवतां कः समो भुवि ॥ भवतामेव सत्येन जितं विश्वं मया पुरा ॥ ५२ ॥ शक्रस्याग्नेर्यमस्यापि निर्वृतेः पाशिनस्तथा ॥ कचेषु कर्षणं कोपा
त्कृतं युष्माभिराहवे ॥ ५३ ॥ अस्त्राण्यपि च शस्त्राणि जानीथ निखिलान्यपि ॥ ज्ञाप्रत्स्वेव हि युष्मासु कुलभ्रंशोऽयमागतः ॥ ५४ ॥ माया
विनी दुर्ललिता काचित्स्त्री युद्धदुर्मदा ॥ बहुभिः स्वसमानाभिः स्त्रीभिर्युक्ता हिनस्ति नः ॥ ५५ ॥ तद्देनां समरेऽवश्यमात्मवश्यां विधास्यथ ॥
जीवग्राहं च सा ग्राह्या भवद्भिर्ज्वलदायुधैः ॥ ५६ ॥ अप्रमेयप्रकोपाधान्युष्मानेकां स्त्रियं प्रति ॥ सम्प्रेषणमनौचित्यं तथाप्येष विधेः क्रमः
॥ ५७ ॥ इममेकं सहध्वं च शौर्यकीर्तिविपर्ययम् ॥ इत्युक्त्वा भण्डदैत्येन्द्रस्तान्प्रहृषाद्रणं प्रति ॥ द्विशतं चाक्षौहिणीनां तत्सहायतयाऽहिनोत्
॥ ५८ ॥ द्विशत्यक्षौहिणीसेना मुख्यस्य तिलकायिता ॥ बद्धभुकुटयः शस्त्रपाणयो निर्ययुर्गृहात् ॥ ५९ ॥ निर्गमे भण्डपुत्राणां भूः प्रकम्पमल
म्बत ॥ उत्पाता विविधा जाता विव्रस्तं चाभवज्जगत् ॥ ६० ॥ तान्कुमारान्महासत्त्वांल्लाजवर्षैरवाकिन् ॥ वीथीषु यानैश्चलितान्पोगुडपु
रंभ्रयः ॥ ६१ ॥ बन्दिनो मागधाश्चैव कुमारानां स्तुतिं व्यधुः ॥ मङ्गलार्गतिकं चकुर्द्वारेद्वारे पुराङ्गनाः ॥ ६२ ॥ भिद्यमानेव वसुधा कृष्यमाणमित्राव
रम् ॥ आसीत्तेषां विनिर्याणे घूर्णमान इवार्णवः ॥ ६३ ॥ द्विशत्यक्षौहिणीसेनां गृहीत्वा भण्डसूनवः ॥ क्रोद्योद्यद्भुकुटीकूरवदना निर्ययुः पुरात्
॥ ६४ ॥ शक्तिसैन्यानि सर्वाणि भक्षयामः क्षणाद्रेणे ॥ तेषामायुधचक्राणि चूर्णयामः शितैः शरैः ॥ ६५ ॥ अग्निप्राकारवलयं शमयामश्च रहसा ॥
दुर्विदग्धां तां ललितां बन्दीकुर्मश्च सत्वरम् ॥ ६६ ॥ इत्यन्योन्यं प्रवल्गन्नो वीरभाषणघोषणैः ॥ आसेदुरग्निप्राकारसमीपं भण्डसूनवः ॥ ६७ ॥
यौवनेन मदेनान्धा भूयसा रुद्धदृष्टयः ॥ भुकुटीकुटिलाश्चक्रुः सिंहनादं महत्तरम् ॥ ६८ ॥ विदीर्णमिव तेनासीद्ब्रह्मांडं चंडिमस्पृशा ॥ उत्पा
तवारिदोत्सृष्टघोरनिघातरंहसा ॥ ६९ ॥ एतस्याननुभूतस्य महाशब्दस्य डंबरः ॥ क्षोभयामास शक्तीनां श्रवांसि च मनांसि च ॥ ७० ॥ आगत्य
ते कलकलं चक्रुः सार्धं स्वसैनिकैः ॥ विविधायुधसम्पातमूर्च्छद्वैमानिकच्छटम् ॥ ७१ ॥ चतुर्बाहुमुखान्भूत्वा भण्डदैत्यकुमारकान् ॥ आगतान्युद्ध

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २६

॥२३४॥

कृत्याय बाला कौतुहलं दधे ॥ ७२ ॥ कुमारी ललितादेव्यास्तस्या निकटवासिनी ॥ समस्तशक्तिचक्राणां पूज्या विक्रमशालिनी ॥ ७३ ॥
ललितासदृशाकारा कुमारी कोपमादधे ॥ या सदा नववर्षेव सर्वविद्यामहास्वनिः ॥ ७४ ॥ बालारुणतनुःश्रोणीशोणवर्णवपुर्लता ॥ महाराज्ञी
पादपीठे नित्यमादितसंनिधिः ॥ ७५ ॥ तस्या बहिःश्वराः प्राणा या चतुर्थं विलोचनम् ॥ तानागतान्भण्डसुतान्संहरिष्यामि सत्वरम् ॥
॥ ७६ ॥ इति निश्चित्य बालांवा महाराज्ञे व्यजिज्ञपत् ॥ मातर्भण्डमहादेत्यसूनवो योद्धुमागताः ॥ ७७ ॥ तैः समं योद्धुमिच्छामि कुमारित्वा
त्सकौतुका ॥ स्फुरन्ताविव मे बाहु युद्धकण्डूययानया ॥ ७८ ॥ क्रीडा ममेषा हन्तव्या न भवत्या निवारणेः ॥ अहं हि बालिका
नित्यं क्रीडनेष्वनुरागिणी ॥ ७९ ॥ क्षणं रणक्रीडया च प्रीतिं यास्यामि चेतसा ॥ इति विज्ञापिता देवी प्रत्युवाच कुमारी
काम् ॥ ८० ॥ वत्से त्वमतिमृद्वंगी नववर्षा नवकमा ॥ नवीनयुद्धशिक्षा च कुमारी त्वं ममैकिका ॥ ८१ ॥ त्वां विना क्षणमात्रं
मे न निश्वासः प्रवर्तते ॥ ममोच्छसितमेवासि न त्वं याहि महाद्वयम् ॥ ८२ ॥ दंडिनी मंत्रिणी चैव शक्तयोऽन्याश्च कोटिशः ॥ संत्येव समरे
कर्तुं वत्से त्वं किं प्रमाद्यसि ॥ ८३ ॥ इति श्रीललितादेव्या निरुद्धापि कुमारिका ॥ कौमारकौतुकाविष्टा पुनर्युद्धमयाचत ॥ ८४ ॥ सुदृढं निश्चयं
दृष्ट्वा तस्याः श्रीललितांबिका ॥ अनुज्ञां कृतवत्येव गाढमाश्लिष्य बाहुभिः ॥ ८५ ॥ स्वकीयकवचादेकमाच्छिद्य कवचं ददौ ॥ स्वायुधेभ्य
श्चायुधानि वितीर्य विससर्ज ताम् ॥ ८६ ॥ कर्णरथं महाराज्ञ्या चापदण्डात्समुद्धृतम् ॥ हंसयुग्यशतैर्युक्तमारुरोह कुमारिका ॥ ८७ ॥
तस्यां रणे प्रवृत्तायां सर्वपर्वस्थदेवताः ॥ बद्धांजलिपुटा नेमुः प्रधृतासिपरंपराः ॥ ८८ ॥ ताभिः प्रणम्यमाना सा चक्राजरथोत्तमात् ॥ अवरुद्ध
किं भर्तृदारिके युद्धे व्यवसायः कृतस्त्वया ॥ अकांडे किं महाराज्ञ्या प्रेषितासि रणं प्रति ॥ ८९ ॥ तदेतदुचितं नैव वर्तमा
नेऽपि सैनिके ॥ त्वं मृतं जीवितमसि श्रीदेव्या बालिके यतः ॥ ९० ॥ निवर्तस्व रणोत्साहात्प्रणामस्ते विधीयते ॥ इति ताभ्यां प्रार्थिता
पि प्राचलदृढनिश्चया ॥ ९१ ॥ अत्यन्तं विस्मयाविष्टे मंत्रिणीदंडनायिके ॥ सहैव तस्या रक्षार्थं चेलतुः पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ९२ ॥
अथाग्निवरणद्वारा ताभ्यामनुगता सती ॥ प्रभृतसेनायुक्ताभ्यां निर्जगाम कुमारिका ॥ ९३ ॥ सनाथशक्तिसेनानां सर्वासामनुगृह्णती ॥
प्रणामांजलिजालानि कर्णरथकृतासना ॥ ९४ ॥ भण्डस्य तनयान्दुष्टानभ्यद्रवदरिदमा ॥ तस्याः प्रादेशिकं सैन्यं कुमार्या न हि विद्यते ॥ ९५ ॥

ब्र. पु.
॥२३५॥

सर्वं हि ललितासैन्यं तत्सैन्यं समजायत ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धमत्युद्धतपराक्रमम् ॥ १०८ ॥ ववर्ष शग्जालानि दैत्येद्रेषु कुमारिका ॥ भण्डासुरकुमारैस्तेर्महाराज्ञीकुमारिका ॥ यद्युद्धमतनोत्तनु स्पृहणीयं सुगमुरैः ॥ १०९ ॥ अत्यंतविस्मिता दैत्यकुमारा नववर्षिणीम् ॥ कर्णरिथस्थामालोक्य किरंतीं शग्मंडलम् ॥ ११० ॥ क्षणक्षणे बालिकया क्रियमाणं महारणम् ॥ व्यजिज्ञपन्महाराज्ञ्यै भ्रमंत्यः परिचारिकाः ॥ १११ ॥ मंत्रिणीदंडनाथे च न तां विजहत् रणे ॥ प्रेक्षकत्वमनुप्राप्ते तूष्णीमेव बभूवतुः ॥ ११२ ॥ सर्वेषां दैत्यपुत्राणामेकरूपा कुमारिका ॥ प्रत्येकभिन्ना ददृशे बिंबमालेव भास्वतः ॥ ११३ ॥ सायकैर्गग्निचूडालैस्तेषां मर्माणि भिदती ॥ रक्तोत्पलमिव क्रोध संरक्तं बिभ्रती मुखम् ॥ ११४ ॥ आश्चर्यं ब्रुवतो व्योम्नि पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥ साधुवादैर्वहुविधैर्मंत्रिणीदंडनाथयोः ॥ ११५ ॥ अर्च्यमाना रणं चक्रे लघुहस्ता कुमारिका ॥ द्वितीयं युद्धदिवसं समस्तमपि सा रणे ॥ ११६ ॥ प्रकाशयामास वलं ललितादुहिता निजम् ॥ अस्त्रप्रत्यस्त्रमोक्षेण तान्सर्वानपि भिदती ॥ ११७ ॥ नारायणास्त्रमोक्षेण महाराज्ञीकुमारिका ॥ द्विशत्यशोहिणीसैन्यं भस्मसादकरोत्क्षणात् ॥ ११८ ॥ अशौहिणीनां क्षयतः क्षणात्कोपमुपागता ॥ आकुप्यगुरुध्वानस्तेऽपतत्रेकहेलया ॥ ११९ ॥ ततः कलकले जाते शक्तीनां च दिवौकसाम् ॥ युगपत्रिंशतो बाणानसृजत्सा कुमारिका ॥ १२० ॥ हस्तलाघवभाश्रित्य मुक्तैश्चंद्रार्धसायकैः ॥ त्रिंशता त्रिंशतो भंडपुत्राणामाहतं शिरः ॥ १२१ ॥ इति भंडस्य पुत्रेषु प्राप्तेषु यमसादनम् ॥ अत्यंतविस्मयाविष्टा ववृषुः पुष्पवभ्रगाः ॥ १२२ ॥ सा च पुत्री महाराज्ञ्याः विध्वस्तासुरसैनिका ॥ मंत्रिणीदंडनाथाभ्यामाक्रियत भृशं मुदा ॥ १२३ ॥ तस्याः पराक्रमोन्मेषैर्नृत्यंत्यो जयदायिनिः ॥ शक्तयस्तुमुलं चक्रुः साधुवादैर्जगत्रयम् ॥ १२४ ॥ सर्वाश्च शक्तिमन्वान्यो दंडनाथापुरःसराः ॥ नदाश्च य महाराज्ञ्यै निवेदयतुमुद्रताः ॥ १२५ ॥ ताभिर्निवेद्यमानानि सा देवी ललितांबिका ॥ पुत्रीभुजावदानानि मुखा प्रीतिं समाययौ ॥ १२६ ॥ समस्तमपि तच्चक्रं शक्तीनां तत्पराक्रमैः ॥ अदृष्टपूर्वदैवेषु विस्मयस्य वशं गतम् ॥ १२७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे इयर्थीयगोत्रस्य संवादे ललितोपाख्याने भंडपुत्रवधो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ अथ नष्टेषु पुत्रेषु शोकानलपरिप्लुतः ॥ विललाप स दैत्येद्रो मन्त्रा जाते कुलक्षयम् ॥ १॥ हा पुत्रा हा मुणो दारा हा मदेकपरायणाः ॥ हा मन्त्रेत्रसुधापूरा हा मत्कुलविवर्धनाः ॥ २॥ हा समस्तसुरश्रेष्ठमदभंजनतत्पराः ॥ हा समस्तसुरस्त्रीणामंतर्मोहनमन्मथाः ॥ ३॥ दिशत प्रीतिवाचं मे मर्माके बल्लगताधुना ॥ किमिदानीमिमे तातमवमुच्य सुखं गताः ॥ ४॥ युष्मान्विन्ता न शोभंते मम राज्यानि पुत्रकाः ॥

उ. मा
उ. मा
अ. २७

५

॥२३५॥

रिक्तानि मम गेहानि रिक्ता राजसभापि मे ॥ ५ ॥ कथमेवं विनिःशेषं हता यूयं दुराशयाः ॥ अप्रधृष्यभुजासत्त्वान्भवतो मत्कुलांकुरान् ॥
 कथमेकपदे दुष्टा वनिता संगरेऽवधीत् ॥ ६ ॥ मम नष्टानि सौख्यानि मम नष्टाः कुलस्त्रियः ॥ इतः परं कुले क्षीणे साहसानि सुखानि च ॥ ७ ॥
 भवतः सुकृतैर्लब्ध्वा मम पूर्वजनुःकृतैः ॥ नाशोऽयं भवतामद्य जातो नष्टस्ततोऽस्म्यहम् ॥ ८ ॥ हा हतोऽस्मि विपन्नोऽस्मि मंदभाग्योऽस्मि
 पुत्रकाः ॥ इति शोकात्स पर्यस्यन्प्रलपन्मुक्तमूर्धजः ॥ मूर्च्छया लुप्तहृदयो निष्पपात नृपामनात् ॥ ९ ॥ विशुक्रश्च विषंगश्च कुटिलाक्षश्च
 संसदि ॥ भंडमाश्वासयामासुर्देवस्य कुटिलक्रमेः ॥ १० ॥ ॥ विशुक्र उवाच ॥ ॥ देव किं प्राकृत इव प्राप्तः शोकस्य वक्ष्यताम् ॥
 एतदेव विनाशाय शल्यवद्वाधते मनः ॥ यत्स्त्री समागत्य हठान्निहन्ति सुभटात्रणे ॥ ११ ॥ धर्मवान्विहितः पन्था वीराणामेष शाश्वतः ॥ अशोच्यमाहवे मृत्युं प्राप्नुवन्ति यदर्हितम् ॥ १२ ॥
 चंडकालाग्निसदृशः क्रोध आदधे ॥ १३ ॥ स कोशात्क्षिप्रमुद्धृत्य खड्गमुग्रं यमोपमम् ॥ विस्फारिताक्षियुगलो भृशं जज्वाल तेजसा ॥ १४ ॥
 इदानीमेव तां दुष्टां खड्गेनानेन खंडशः ॥ शकलीकृत्य समरे श्रमं प्राप्स्यामि बंधुभिः ॥ १५ ॥ इति रोषस्खलद्वर्णः श्वसन्निव भुजंगमः ॥
 खड्गं विधुन्वन्नुत्थाय प्रचचालातिमत्तवत् ॥ १६ ॥ तं निरुध्य च संप्रांताः सर्वे दानवपुंगवाः ॥ वाचमूचुरतिक्रोधाज्ज्वलंतो ललितां प्रति ॥ १७ ॥
 न तदर्थं त्वया कार्यः स्वामिन्संभ्रम ईदृशः ॥ अस्माभिः स्ववलैर्युक्तै र्णोत्साहो विधीयते ॥ १८ ॥ भवदाज्ञालवं प्राप्य समस्तभुवनं हठात् ॥
 वा ॥ २१ ॥ छिनदाम सुरान्सर्वान्भिन्नदाम तदालयान् ॥ पिनषाम हरित्पालानाज्ञां देहि महामते ॥ २२ ॥ इत्युदीरितभाकर्ण्य महाहंकारगर्वि
 तम् ॥ उवाच वचनं कुद्धः प्रतिवारुणलोचनः ॥ २३ ॥ विशुक्र भवता गत्वा मायांतर्हितवर्ष्मणा ॥ जयविघ्नं महायंत्रं कर्त्तव्यं कटके द्विषाम् ॥
 ॥ २४ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विशुक्रो रोषरूपितः ॥ मायातिरोहितवपुर्जगाम ललिताबलम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्प्रयातुमुद्युक्ते सूर्योऽस्तं समु
 पागतः ॥ पर्यस्तकिरणस्तोमपाटलीकृतदिङ्मुखः ॥ २६ ॥ अनुरागवती संध्या प्रयातं भानुमालिनम् ॥ अनुवव्राज पातालकुंजे रंतुमिवोत्सुका ॥
 ॥ २७ ॥ वेगात्प्रपततो भानोर्देहसंगात्समुत्थिताः ॥ चरमावधेर्विव पयःकणास्तारा विरेजिरे ॥ २८ ॥ अथाससाद बहुलं तमः कज्जलमेचकम् ॥

ब्र. पु.
॥२३६॥

सार्थं कर्तुमिवोद्युक्तं सवर्गस्यासिदुर्धिया ॥ २९ ॥ मायारथं समारूढो गूढशर्वरसंवृतः ॥ अदृश्यवपुरापेदे ललिताकटकं खलः ॥ ३० ॥
तत्र गत्वा ज्वलज्ज्वालं वह्निप्राकारमंडलम् ॥ शतयोजनविस्तारमालोकयत दुर्मतिः ॥ ३१ ॥ परितो विभ्रमश्शालमवकाशमवाप्नुवन् ॥ दक्षिणं
द्वारमासाद्य निदध्यौ क्षणमुद्धतः ॥ ३२ ॥ तत्रापश्यन्महासत्त्वास्सावधाना धृतायुधाः ॥ आरूढयानाः संनद्धवर्माणो द्वारदेशतः ॥ ३३ ॥
स्तंभिनीप्रमुखाः शक्तीर्विशत्यक्षौहिणीयुताः ॥ सर्वदा द्वाररक्षार्थं निर्दिष्टा दंडनाथया ॥ ३४ ॥ विलोक्य विस्मयाविष्टो विचार्य च चिरं तदा ॥
शालस्य बहिरेवासौ स्थित्वा यंत्रं समातनोत् ॥ ३५ ॥ गव्युतिमात्रकायामे तत्समानप्रदिम्बरे ॥ शिखपट्टे सुमहति प्रालिखद्यंत्रमुत्तमम् ॥
॥ ३६ ॥ अष्टदिक्ष्वष्टशूलेन संहाराक्षरमौलिना ॥ अष्टभिर्देवतैश्चैव युक्तं यंत्रं समालिखत् ॥ ३७ ॥ अलसा कृपणा दीना नितंद्रा च प्रमीलिका ॥
क्रीबा च निरहंकारा चेत्यष्टौ देवताः स्मृताः ॥ ३८ ॥ देवताष्टकमेतच्च शूलाष्टकपुटोपरि ॥ नियोज्य लिखितं यंत्रं मायावी सममंत्रयत् ॥ ३९ ॥
पूजां विधाय मंत्रस्य बलिभिश्छागलादिभिः ॥ तद्यन्त्रं चारिकटके प्राक्षिपत्समरेऽसुरः ॥ ४० ॥ प्राकारस्य बहिर्भागे वर्तिना तेन दुर्धिया ॥
क्षिप्तमुलंघ्य च रणे पपात कटकांतरे ॥ ४१ ॥ तद्यंत्रस्य विकारेण कटकस्थास्तु शक्तयः ॥ विमुक्तशस्त्रमन्याममास्थिता दीनमानसाः ॥ ४२ ॥
किं हतैरसुरैः कार्यं शस्त्राशस्त्रिक्रमैरलम् ॥ जयसिद्धफलं किं वा प्राणिहिंसा च पापदा ॥ ४३ ॥ अमराणां कृते कोयं किमस्माकं भविष्यति ॥
वृथा कलकलं कृत्वा न फलं युद्धकर्मणा ॥ ४४ ॥ का स्वामिनी महाराज्ञी का वासौ दंडनायिका ॥ का वा सा मंत्रिणी श्यामा भृत्यत्वं नोऽथ
कीदृशम् ॥ ४५ ॥ इह सर्वाभिरस्माभिर्भृत्यभूताभिरेकिका ॥ वनिता स्वामिनीकृत्ये किं फलं भोदयत पम् ॥ ४६ ॥ परेषां मर्मभिदुरै
रायुधैर्न प्रयोजनम् ॥ युद्धं शाम्यतु चास्माकं देहशस्त्रक्षतिप्रदम् ॥ ४७ ॥ युद्धे च मरणं भावि वृथा स्युर्जीवितानि नः ॥ युद्धे मृत्युर्भवेदेव
इति तत्र प्रमेव का ॥ ४८ ॥ उत्साहेन फलं नास्ति निद्रैवेका सुखावहा ॥ आलस्यसदृशं नास्ति चित्तविश्रांतिदायकम् ॥ ४९ ॥
एतादृशीश्च नो ज्ञात्वा सा राज्ञी किं करिष्यति ॥ तस्या राज्ञीत्वमपि नः समवायेन कल्पितम् ॥ ५० ॥ एवं चोपेक्षितास्माभिः सा विनष्ट
बला भवेत् ॥ नष्टसत्त्वा च सा राज्ञी कान्नः शिक्षां करिष्यति ॥ ५१ ॥ एवमेव रणारंभं विमुच्य विधुतायुधाः ॥ शक्तयो
निद्रया द्वारे घूर्णमाना इवाभवन् ॥ ५२ ॥ सर्वत्र मांघं कार्येषु महदालस्यमागतम् ॥ शिथिलं चाभवत्सर्वं शक्तीनां कटकं महत् ॥ ५३ ॥
जयविघ्नं महायंत्रं मिति कृत्वा स दानवः ॥ ५४ ॥ निर्विघ्नं तत्प्रभावेण कटकं प्रमिमंथिषुः ॥ द्वितीययुद्धदिवसस्यार्धरात्रे गते सति ॥ ५५ ॥ निस्त

उ. भा.
उप, पा. ४
अ. २७

४०

॥२३६॥

त्य नगराद्भूयस्त्रिंशदक्षौहिणीवृतः ॥ आजगाम पुनर्देत्यो विशुक्रः कटकं द्विषाम् ॥ ५६ ॥ अश्रूयंत ततस्तस्य रणनिःसाणनिस्वनाः ॥ तथापि ता
 निरुद्योगाः शक्तयः कटकेऽभवन् ॥ ५७ ॥ तदा महानुभावत्वाद्विकारैर्विघ्नयंत्रजैः ॥ अस्पृष्टे मंत्रिणीदंडनाथे चिंतामवापतुः ॥ ५८ ॥ अहो बत
 महत्कष्टमिदमापतितं भयम् ॥ कस्य वाथ विकारेण सैनिका निर्गतोद्यमाः ॥ ५९ ॥ निरस्तायुधसंरम्भा निद्रातंद्राविघ्नार्णिताः ॥ न मानयंति
 वाक्यानि नार्चयंति महेश्वरीम् ॥ औदासीन्यं वितन्वन्ति शक्तयो निस्पृहा इमाः ॥ ६० ॥ इति ते मंत्रिणीदंडनाथे चिंतापरायणे ॥ चक्रस्यंदन
 मारूढे महाराज्ञीं समूचतुः ॥ ६१ ॥ मंत्रिण्युवाच ॥ देवि कस्य विकारोऽयं शक्तयो विगतोद्यमाः ॥ न शृण्वन्ति महाराज्ञि तवाज्ञां विश्वपालिताम् ॥ ६२ ॥
 अन्योन्यं च विरक्तास्ताः पराच्यः सर्वकर्मसु ॥ निद्रातन्द्रामुकुलिता दुर्वाक्यानि वितन्वते ॥ ६३ ॥ का दंडिनी मंत्रिणी का महाराज्ञीति का
 पुनः ॥ युद्धं च कीदृशमिति क्षेपं भूरि वितन्वते ॥ ६४ ॥ अस्मिन्नेवांतरे शत्रुरागच्छति महाबलः ॥ उदंडभेरीनिस्वानैर्विभिदन्निव रोदसी ॥ ६५ ॥
 अत्र यत्प्राप्तरूपं तन्महाराज्ञि प्रपद्यताम् ॥ इत्युक्त्वा सह दंडिन्या मंत्रिणी प्रणतिं व्यधात् ॥ ६६ ॥ ततः सा ललिता देवी कामेश्वरमुखं प्रति ॥
 दत्तदृष्टिः समहसदतिरक्तरदावलिः ॥ ६७ ॥ तस्याः स्मितप्रभापुञ्जे कुंजराकृतिमान्मुखे ॥ कटक्रोडगलद्धानः कश्चिदेव व्यजृम्भत ॥ ६८ ॥ जपापट
 लपाटल्यो बालचन्द्रवर्धरः ॥ बीजपूरगदामिक्षुचापं शूलं सुदर्शनम् ॥ ६९ ॥ अब्जपाशोत्पलव्रीहिमंजरीवरदांकुशान् ॥ रत्नकुम्भं च दशभिः
 स्वकेर्हस्तैः समुद्रहन् ॥ ७० ॥ तुंदिलश्चन्द्रचूडालो मंदब्रंहितनिस्वनः ॥ सिद्धिलक्ष्मीसमाश्लिष्टः प्रजनाम महेश्वरीम् ॥ ७१ ॥ तथा कृताशीः स
 महान्गणनाथो गजाननः ॥ जयविघ्नमहायंत्रं भेत्तुं वेगाद्विनिर्ययौ ॥ ७२ ॥ अंतरेव हि शालस्य भ्रमदन्तावलाननः ॥ निभृतं कुत्रचिच्छ्रं
 जयविघ्नं व्यलोकयत् ॥ ७३ ॥ स देवो घोरनिर्घातैर्दुःसहैर्दतपातनैः ॥ क्षणाच्चूर्णीकरोति स्म जयविघ्नमहाशिलाम् ॥ ७४ ॥ तत्र स्थिताभि
 र्दृष्टाभिर्देवताभिः सहैव सः ॥ परागशेषतां नीत्वा तद्यंत्रं प्रक्षिपद्विवि ॥ ७५ ॥ ततः किलकिलारावं कृत्वाऽऽलस्यविवर्जिताः ॥ उद्यताः समरं कर्तुं
 शक्तयः शस्त्रपाणयः ॥ ७६ ॥ स दंतिवदनः कंठकलिताकुंठनिस्वनः ॥ जययंत्रं हि तत्सृष्टं तथा रात्रौ व्यनाशयत् ॥ ७७ ॥ इमं वृतांतमाकर्ण्य
 भंडः स क्षोभमाययौ ॥ ससर्ज स बहूनात्मरूपान्दंतावलाननान् ॥ ७८ ॥ ते कटक्रोडविगलन्मदसौरभचंचलैः ॥ चंचरीकुलैरग्रे गीय
 मानमहोदयाः ॥ ७९ ॥ स्फुरद्वाडिमर्किजल्कविक्षेपकररोचिषः ॥ सदा रत्नाकरानेकहेलया पातुमुद्यताः ॥ ८० ॥ आमोदप्रसुखा ऋद्धिसुख्य

शक्तिनिपेविताः ॥ आमोदश्च प्रमोदश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा ॥ ८१ ॥ आरिघ्नो विघ्नकर्त्ता च षडेते विघ्नतयकाः ॥ ते सप्तकोटिसंख्यानां
 हेरंबाणामर्घ्यश्वराः ॥ ८२ ॥ ते पुनश्चलितास्तस्य महागणपते रणे ॥ अग्निप्राकारवलयोद्विनिर्गत्य गजाननाः ॥ ८३ ॥ क्रोधहंकारमुलाः
 प्रत्यपद्यंत दानवान् ॥ पुनः प्रचंडफूत्कारवधिरीकृतविष्टपाः ॥ ८४ ॥ पपात दैत्यसैन्येषु गणचक्रचमूगणः ॥ अच्छिदन्निशितैर्बाणैर्गणनाथः
 स दानवान् ॥ ८५ ॥ गणनाथेन तस्याभूद्विशुकस्य महौजसः ॥ युद्धमुद्धतहंकारभिन्नकार्मुकनिःस्वनम् ॥ ८६ ॥ भुकुटीकुटिले चक्रे दष्टोष्ठ
 मतिपाटलम् ॥ विशुक्रो युधि विभ्राणः समयुध्यत तेन सः ॥ ८७ ॥ शस्त्राघट्टननिस्वानैर्हुंकारैश्च सुगद्विषाम् ॥ दैत्यसप्तिसुरक्रीडत्कुहाली
 कूटनिस्वनैः ॥ ८८ ॥ फेत्कारैश्च गर्जेद्राणां भयेनाक्रंदनैर्गपि ॥ हेपया च हयश्रेण्या रथचक्रस्वनैरपि ॥ ८९ ॥ धनुषां गुणनिस्वानैश्चक्रची
 त्करणैरपि ॥ ९० ॥ शरसात्कारघोरैश्च वीग्भाषकदंबकैः ॥ अट्टहासैर्महेंद्राणां मिहनादैश्च भूरिशः ॥ ९१ ॥ क्षुभ्यद्दिगंतरं तत्र ववृधे युद्धमुद्ध
 तम् ॥ त्रिशदक्षौहिणी सेना विशुकस्य दुरात्मनः ॥ ९२ ॥ प्रत्येकं गंधयामासुर्गणनाथा महारथाः ॥ दन्तैर्मर्म विभिदंतो वेष्टयंतश्च गुंडया ॥
 ॥ ९३ ॥ क्रोधयंतः कर्णतालैः पुष्कलावर्तकोणमैः ॥ नासाश्वमैश्च गरुपैर्विक्षिपंतः पताकिनीम् ॥ ९४ ॥ उगोभिर्मर्दयंतश्च शैलवप्रसमप्रभैः ॥
 पिपंतश्च पदाघातैः पीनैर्घ्नतस्तथोदरैः ॥ ९५ ॥ विभिदंतश्च शूलेन कृत्तंतश्चक्रपातनैः ॥ शंखस्वनेन महता त्रासयंतो बहूथिनीम् ॥ ९६ ॥ गण
 नाथमुखोद्धृता गजवक्त्राः सहस्रशः ॥ धूलीशेषं समस्तं तत्सैन्यं चकुर्महोद्यताः ॥ ९७ ॥ अथ क्रोधसमाविष्टो निजसैन्यपुरो
 गमः ॥ प्रेषयामास देवस्य गजासुरमसौ पुनः ॥ ९८ ॥ प्रचंडसिहनादेन गजदैत्येन दुर्विया ॥ सप्ताक्षौहिणियुक्तेन युयुध
 स गणेश्वरः ॥ ९९ ॥ हीयमानं समालोक्य गजासुरभुजावलम् ॥ वर्धमानं च तद्वीर्यं विशुकः प्रपलायितः ॥ १०० ॥
 स एक एव वीरेंद्रः प्रचलन्नासुवाहनः ॥ सप्ताक्षौहिणिकायुक्तं गजासुरममर्दयत् ॥ १०१ ॥ गजासुरं च निहते
 विशुके प्रपलायिते ॥ ललितांतिकमापेदे महागणपतिर्मृधात् ॥ १०२ ॥ कालरात्रिश्च दैत्यानां सा रात्रिर्विरतिं गता ॥
 ललिता चातिमुदिता बभूवास्य पराक्रमैः ॥ १०३ ॥ विततार महाराज्ञी प्रीयमाणा गणेशितुः ॥ सर्वदैवतपूजायाः पूर्वपूज्यत्वमुत्तमम् ॥ १०४ ॥
 इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने गणनाथपराक्रमो नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ समाप्तश्च द्वितीययुद्ध
 दिवसः ॥ ॥ रणे भग्नं महादैत्यं भण्डदैत्यः सहोदरम् ॥ सेनानां कदनं श्रुत्वा सन्तप्तो बहुचिन्तया ॥ १ ॥ उभावपि समेतौ तौ युक्तौ सर्वैश्च

सैनिकैः ॥ प्रेषयामास युद्धाय भण्डदैत्यः सहोदरो ॥ २ ॥ तावुभौ परमकुद्धौ भण्डदैत्येन देशितौ ॥ विषंगश्च विशुक्रश्च महोद्यममवापतुः ॥ ३ ॥
 कनिष्ठसहितं तत्र युवराजं महाबलम् ॥ विशुक्रमनुवत्राज सेना त्रैलोक्यकम्पिनी ॥ ४ ॥ अशौहिणीचतुःशत्या सेनानामावृतश्च सः ॥ युवराजः
 प्रववृधे प्रतापेन महीयसा ॥ ५ ॥ उलूकजित्प्रभृतयो भागिनेया दशोद्धताः ॥ भण्डस्य च भगिन्यां तु धूमिन्यां जातयोनयः ॥ ६ ॥ कृतास्त्र
 शिक्षा भण्डेन मातुलेन महीयसा ॥ विक्रमेण बलन्तस्ते सेनानाथाः प्रतस्थिरे ॥ ७ ॥ प्रोद्धतैश्चापनिघातैर्वोषयन्तो दिशो दश ॥ द्वयोर्मतुलयोः
 प्रीतिं भागिनेया वितेनिरे ॥ ८ ॥ आरूढयानाः प्रत्येकगाढाहंकारशालिनः ॥ आकृष्टगुरुयन्त्रानो विशुक्रमनुवत्रतुः ॥ ९ ॥ यौवराज्यप्रभाचिह्न
 च्छत्रचामरशोभितः ॥ आरूढवारणः प्राप विशुक्रो युद्धमेदिनीम् ॥ १० ॥ ततः कलकलारावकारिण्या सेनया वृतः ॥ विशुक्रः पटु दध्वान सिंह
 नादं भयंकरम् ॥ ११ ॥ तत्क्षोभात्क्षुभितस्वान्ताः शक्तयः संभ्रमोद्धताः ॥ अग्निप्राकारवलयान्निर्जग्मुर्बद्धपङ्क्तयः ॥ १२ ॥ तडिन्मयमिवा
 काशं कुर्वन्त्यः स्वस्वरोचिषा ॥ रक्ताम्बुजावृतमिव व्योमचक्रं रणोन्मुखाः ॥ १३ ॥ अथ भण्डकनीयांसावागतौ युद्धदुर्मदौ ॥ निशम्य युग
 पद्योद्धुं मन्त्रिणीदण्डनायके ॥ १४ ॥ किरिचक्रं ज्ञेयचक्रमारूढे रथशेखरम् ॥ धृतातपत्रवलये चामरभ्यां च वीजिते ॥ १५ ॥ अप्मरोभिः प्रवृत्ता
 भिर्गीयमानमहोदये ॥ निर्जग्मतु रणं कर्तुमुभाभ्यां ललिताज्ञया ॥ १६ ॥ श्रीचक्ररथराजस्य रक्षणार्थं निवेशिते ॥ शताशौहिणिकां सेनां वर्ज
 यित्वास्त्रभीषणम् ॥ १७ ॥ अन्यत्सर्वं चमूजालं निर्जगाम रणोन्मुखी ॥ पुरतः प्राचलदण्डनाथा रथनिषेदुपी ॥ १८ ॥ एकयेव कराडुल्या
 घूर्णयन्ती हलायुधम् ॥ मुसलं चान्यहस्तेन भ्रामयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥ तर्लेन्दुकलाचूडास्फुरन्त्योत्रमुखाम्बुजा ॥ पुरः प्रह्वीं समरे सर्वदा
 विक्रमोद्धता ॥ अस्या अनुप्रचलिता गेयचक्ररथस्थिता ॥ २० ॥ धनुषो ध्वनिना विश्वं घूणयन्ती मदोद्धता ॥ वेणीकृतकचन्यस्तविलसच्चन्द्रप
 ल्छवा ॥ २१ ॥ स्फुरन्नितयनेत्रेण सिन्दूरतिलकन्विषा ॥ पाणिना पद्मरम्येण मणिकंकराचरुणा ॥ २२ ॥ तूर्णीरमुखतः कृष्टं भ्रामयन्ती शिली
 मुखम् ॥ जय वर्धस्ववर्धन्वेत्यतिहर्षसमाकुले ॥ २३ ॥ नृत्यद्भिर्दिव्यमुनिभिर्वर्द्धितार्थवचोमृतैः ॥ गेयचक्ररथेन्द्रस्य चक्रनेमिविघट्टनैः ॥ २४ ॥
 दारयन्ती क्षितितलं दैत्यानां हृदयैः सह ॥ लोकातिशायिना विश्वमनोमोहनकारिणा ॥ गीतिवन्धेनामगीभिर्वर्द्धाभिर्गीतवैभवा ॥ २५ ॥ अशौ
 हिणीसहस्राणामष्टकं समरोद्धतम् ॥ कर्षती कल्पविश्लेषनिर्भर्यादाब्धिसंनिभम् ॥ २६ ॥ तस्याः शक्तिचमूचके काश्चित्कनकरोचिषः ॥ काश्चि
 दाडिमसंकाशाः काश्चिज्जीमूतरोचिषः ॥ २७ ॥ अन्याः सिंदूररुचयः पराः पाटलपाटलाः ॥ काचाद्रिकाम्बराः काश्चित्पराः श्यामलकोमलाः ॥ २८ ॥

ब्र. पु.
॥२३८॥

अन्यास्तु हीरकप्रख्याः परा गारुत्मतोपमाः ॥ विरुद्धैः पञ्चभिर्बाणेर्मिश्रितैः शतकोटिभिः ॥ २९ ॥ व्यञ्जयंत्यो देहरुचं कतिचिद्विवि
धायुधाः ॥ असंख्याः शक्तयश्चेलुर्दंडिन्यास्सैनिके तथा ॥ ३० ॥ तथैव सैन्यसन्नाहो मंत्रिण्याः कुम्भसम्भव ॥ यथा भूषणवेपादि यथा प्रभाव
लक्षणम् ॥ ३१ ॥ यथा सद्गुणशालित्वं यथा चाश्रितलक्षणम् ॥ यथा दैत्यौघसंहारो यथा सर्वैश्च पूजिता ॥ ३२ ॥ यथाशक्तिर्महाराज्ञ्या दंडि
न्याश्च तथाखिलम् ॥ विशेषस्तु परं तस्याः साचिव्ये तत्करे स्थितम् ॥ महाराज्ञीवितीर्णं तदाज्ञामुद्रांगुलीयकम् ॥ ३३ ॥ इत्थं प्रचलिते सैन्ये
मंत्रिणीदंडनाथयोः ॥ तद्भारभंगुरा भूमिर्दोलालीलामलंबत ॥ ३४ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ उद्धूतधूलिजंबालीभूतसप्तार्णवीजलम्
॥ ३५ ॥ हयस्थैर्हयसादिन्यो रथस्थै रथसंस्थिताः ॥ आधोग्णैर्हस्तिपकाः खड्गैः पद्माश्च सङ्गताः ॥ ३६ ॥ दंडनाथा विपंगेण समयुध्यंत सङ्गरे ॥
विशुक्लेण समं श्यामा विकृष्टमणिकार्मुका ॥ ३७ ॥ अश्वारूढा चकारोच्चैः सहोलूकजिता रणम् ॥ सम्पदीशा च जग्राह पुरुषेण युयुत्सया ॥ ३८ ॥
विषेण नकुली देवी समाह्वास्त युयुत्सया ॥ कुंतिपेणेन समं महामाया तदाकरोत् ॥ ३९ ॥ मलदेन समं चक्रे युद्धमुन्मत्तभैरवी ॥ लघुश्यामा
चकारोच्चैः कुशूरेण समं रणम् ॥ ४० ॥ स्वप्नेशी मंगलाख्येन दैत्येन्द्रेण रणं व्यधात् ॥ वाग्वादिनी तु जघटे दुघणेन समं रणे ॥ ४१ ॥ कोला
टेन च दुष्टेन चण्डकाल्यकरोद्रणम् ॥ अशौहिणीभिर्दैत्यानां शत्यशौहिणिकास्तथा ॥ महांतं समरे चक्रुरन्योन्यं क्रोधमृच्छिताः ॥ ४२ ॥ प्रवर्त
माने समरे विशुको दुष्टदानवः ॥ वर्धमानां शक्तिचमूं हीयमानां निजां चमूम् ॥ ४३ ॥ अवलोक्य रुषाविष्टः स कुष्टगुरुकार्मुकः ॥ शक्तिसैन्ये
समस्तेऽपि तृषास्त्रं प्रमुमोच ह ॥ ४४ ॥ तेन दावानलज्वालादीप्तेन मथितं बलम् ॥ तृतीये युद्धदिवसे याममात्रं गते रवौ ॥ विशुक्रमुक्ततर्षास्त्रव्या
कुलाः शक्तयोऽभवन् ॥ ४५ ॥ क्षोभयन्निन्द्रियग्रामं तालुमूलं विशोषयन् ॥ रूक्षयन्कर्णकुहरमंगदौर्बल्यमाहवन् ॥ ४६ ॥ पातयन्पृथिवीपृष्ठे देहं
विस्रंसितायुधम् ॥ आविर्बभूव शक्तीनामतितीव्रस्तृषाज्वरः ॥ ४७ ॥ युद्धेष्वनुद्यमकृता सर्वोत्साहविरोधिना ॥ तर्पेण तेन कथितं शक्ति
सैन्यं विलोक्य सा ॥ मंत्रिणी सह पोत्रिण्या भृशं चिंतामवाप ह ॥ ४८ ॥ उवाच तां दंडनाथामत्याहितविशंकिनीम् ॥ रथस्थिता रथगता
तत्प्रतीकारकर्मणे ॥ सखि पोत्रिणि दुष्टस्य तर्षास्त्रमिदमागतम् ॥ ४९ ॥ शिथिलीकुरुते सैन्यमस्माकं हा विधेः क्रमः ॥ विशुष्कतालु
मूलानां विभ्रष्टायुधतेजसाम् ॥ शक्तीनां मंडलेनात्र समरे समुपेक्षितम् ॥ ५० ॥ न कापि कुरुते युद्धं न धाग्यति चायुधम् ॥ विशुष्कता
लुप्तमूलत्वाद्बन्धुमप्यालि न क्षमाः ॥ ५१ ॥ ईदृशीन्नो गतिं श्रुत्वा किं वक्ष्यति महेश्वरी ॥ कृता चापकृतिर्दैत्यैरुपायः प्रविचिंत्यताम् ॥ ५२ ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २८

॥२३८॥

सर्वत्र द्यष्टसाहस्राक्षोहिष्यामत्र पोत्रिणि ॥ एकापि शक्तिर्नैवास्ति या तर्पेण न पीडिता ॥ ५३ ॥ अत्रैवावमरे दृष्ट्वा मुक्तशस्त्रां पताकिनीम् ॥
 रंभप्रहारिणो हंन वाणेर्निघ्नन्ति दानवाः ॥ ५४ ॥ अत्रोपायस्त्वया कार्यो मया च समरोद्यमे ॥ त्वदीयरथपर्वस्थो योऽस्ति शीतमहार्णवः ॥
 ॥ ५५ ॥ तमादिश समस्तानां शक्तीनां तर्पनुत्तये ॥ नाल्पैः पानीयपानाद्यैरेतासां तर्पसंक्षयः ॥ ५६ ॥ स एव मदिरासिंधुः शक्त्यौघं तर्प
 यिष्यति ॥ तमादिश महात्मानं समरोत्साहकारिणम् ॥ सर्वतर्पप्रशमनं महाबलविवर्धनम् ॥ ५७ ॥ इत्युक्ते दंडनाथा सा सद्गुपायेन हर्षिता ॥
 आजुहाव सुधासिंधुमाज्ञां चक्रेश्वरी रणे ॥ ५८ ॥ स मदालसरक्ताक्षो हेमाभः सग्विभूषितः ॥ ५९ ॥ प्रणम्य दंडनाथां तां तदाज्ञापरिपालकः ॥
 ॥ ६० ॥ आत्मानं बहुधा कृत्वा तरुणादित्यपाटलम् ॥ क्वचित्तापिच्छवच्छ्यामं क्वचिच्च धवलद्युतिम् ॥ ६१ ॥ कोटिशो मधुराधारा करिहस्त
 समाकृतीः ॥ ववर्ष सिंधुराजोऽयं वायुना बहुलीकृतः ॥ ६२ ॥ पुष्कलावर्तकाद्यैस्तु कल्पक्षयबलाहकैः ॥ निषिच्यमानो मध्येऽब्धिः शक्ति
 सैन्ये पपात ह ॥ ६३ ॥ यद्गन्धाघ्राणमात्रेण मृत उत्तिष्ठते स्फुटम् ॥ दुर्बलः प्रबलश्च स्यात्तद्वर्ष सुरांबुधिः ॥ ६४ ॥ परार्द्धसंख्या
 तीतास्ता मधुधारापरंपराः ॥ प्रपिबन्त्यः पिपासार्तेर्मुखैः शक्तय उत्थिताः ॥ ६५ ॥ यथा सा मदिरासिंधुवृष्टिर्दित्येषु नो पतेत् ॥ तथा सैन्य
 स्य परितो महाप्राकारमंडलम् ॥ ६६ ॥ लघुहस्ततया मुक्तैः शरजातैः सहस्रशः ॥ चकार विस्मयकरी कदंबवनवासिनी ॥ ६७ ॥ कर्मणा
 तेन सर्वेऽपि विस्मिता मरुतोऽभवन् ॥ अथ ताः शक्तयो भूरि पिवन्ति स्म रणांतरे ॥ ६८ ॥ विविधा मदिराधारा बलोत्साहविवर्धनीः ॥ यस्या
 यस्या मनःप्रीती रुचिः स्वादो यथायथा ॥ ६९ ॥ तृतीये युद्धदिवसे प्रहरद्वितयावधि ॥ संततं मद्यवाराभिः प्रवर्ष सुरांबुधिः ॥ ७० ॥
 गौडी पेशी च माध्वी च वरा कदंबरी तथा ॥ हैताली लांगलेया च तालजातास्तथा सुराः ॥ ७१ ॥ कल्पवृक्षोद्भवा दिव्या नानादेशसमुद्र
 वाः ॥ सुस्वादुसौरभाद्याश्च शुभगंधसुखप्रदाः ॥ ७२ ॥ बकुलप्रसवामोदा ध्वनंत्यो बुदबुदोज्ज्वलाः ॥ कटुकाश्च कषायाश्च मधुरास्तिकतास्पृशः ॥ ७३ ॥
 बहुवर्णसमाविष्टाश्छेदिनीः पिच्छलास्तथा ॥ ईषदम्लाश्च कटुम्ला मधुराम्लास्तथा पराः ॥ ७४ ॥ शस्त्रसतरुगाहंत्री चास्थिसंधान
 दायिनी ॥ रणभ्रमहरा शीता लघ्व्यस्तद्वत्कवोष्ठकाः ॥ ७५ ॥ संतापहारिणीश्चैव वारुणीस्ता जयप्रदाः ॥ नानाविधाः सुराधारा ववर्ष मदिरा
 र्णवः ॥ ७६ ॥ अविच्छिन्नं याममात्रमेकैका तत्र योगिनी ॥ ऐरावतकरप्रख्यां सुराधारां मुदा पपी ॥ ७७ ॥ उत्तानं वदनं कृत्वा विलोलरसना
 थलम् ॥ शक्तयः प्रपपुः सीधु मुदा मीलितलोचनाः ॥ ७८ ॥ इत्थं बहुविधं माध्वीधारापातैः सुधांबुधिः ॥ आगतस्तर्पयित्वा तु दिव्यरूपं

म. पु.
॥२३९॥

समास्थितः ॥ ७९ ॥ पुनर्गत्वा दंडनाथां प्रणम्य स सुरांबुधिः ॥ स्निग्धगंभीरघोषेण वाक्यं चेदमुवाच ताम् ॥ ८० ॥ देवि पश्य महाराज्ञि दंड
मंडलनायिके ॥ मया संतर्पिता मुग्धरूपा शक्तिवरूथिनी ॥ ८१ ॥ काश्चिन्नृत्यंति गायंत्यो कलक्वणितमेखलाः ॥ नृत्यंतीनां पुरः काश्चित्कर
तालं वितन्वते ॥ ८२ ॥ काश्चिद्वसन्ति व्यावल्गद्वल्गुवक्षोजमंडलाः ॥ पतंत्यन्योन्यमङ्गेषु काश्चिदानंदमंथराः ॥ ८३ ॥ काश्चिद्वल्गन्ति च
श्रोणिविगलन्मेखलांबराः ॥ कश्चिदुत्थाय संनद्धा घूर्णयन्ति निरायुधाः ८४ ॥ ॥ इत्थं निर्दिश्यमानास्ताः शक्तीमैरेयसिंधुना ॥ अवलोक्य
भृशं तुष्टा दंडिनी तमुवाच ह ॥ ८५ ॥ परितुष्टास्मि मद्याब्धे त्वया साह्यमनुष्ठितम् ॥ देवकार्यमिदं किं च निर्विघ्नितमिदं कृतम् ॥ ८६ ॥
अतः परं मत्प्रसादाद्वापरे याज्ञिकैर्मखे ॥ सोमपानवदत्यंतमुपयोज्यो भविष्यसि ॥ ८७ ॥ मंत्रेण पूतं त्वां यागे पास्यंत्यखिलदेवताः ॥
यागेषु मंत्रपूतेन पीतेन भवता जनाः ॥ ८८ ॥ सिद्धिमृद्धिं बलं स्वर्गमपवर्गं च बिभ्रतु ॥ महेश्वरी महादेवो बलदेवश्च भार्गवः ॥ दत्तात्रेयो
विधिर्विष्णुस्त्वां पास्यन्ति महाजनाः ॥ ८९ ॥ यागे समर्चितस्त्वं तु सर्वसिद्धिं प्रदास्यसि ॥ ९० ॥ इत्थं वग्प्रदानेन त्रोषयित्वा सुरांबु
धिम् ॥ ९१ ॥ मंत्रिणीं त्वरयामास पुनर्युद्धाय दंडिनी ॥ पुनः प्रवृत्ते युद्धं शक्तीनां दानवैः सह ॥ ९२ ॥ मुदादृष्ट्वासनिभिन्नदिगष्टकधरा
धरम् ॥ प्रत्यग्रमदिरामत्ताः पाटलीकृतलोचनाः ॥ शक्तयो दैत्यचक्रेषु न्यपतन्नेकहेलया ॥ ९३ ॥ द्वयेन द्वयमारेजे शक्तीनां समदश्रि
याम् ॥ मदरागेण चक्षुषि दैत्यरक्तेन शस्त्रिका ॥ ९४ ॥ तथा बभूव तुमुलं युद्धं शक्तिसुरद्विषाम् ॥ यथा मृत्युरवित्रस्तः प्रजाः संहरते स्वयम् ॥
॥ ९५ ॥ संस्वलत्पदविन्यासा मदेनारक्तदृष्टयः ॥ स्वलदक्षरसंदर्भवीरभाषा रणोद्धताः ॥ ९६ ॥ कदंबगोलकाकारा दृष्टमर्वांगदृष्टयः ॥
युवराजस्य सैन्यानि शक्तयः समनाशयन् ॥ ९७ ॥ अक्षौहिणीशतं तत्र दंडिनी सा व्यदारयत् ॥ अक्षौहिणीसार्द्धशतं नाशयामास मंत्रिणी ॥
॥ ९८ ॥ अश्वारूढाप्रभृतयो मदारुणविलोचनाः ॥ अक्षौहिणीसार्धशतं निन्युरंतकमंदिरम् ॥ ९९ ॥ अंकुशेनातितीक्ष्णेन तुरगा
रोहिणी रणे ॥ उलूकजितमुन्मथ्य परलोकातिथिं व्याधात् ॥ १०० ॥ सम्पत्करीप्रभृतयः शक्तिदंडाधिनायिकाः ॥ परुषेण मुखान्यन्या
न्यवरुद्धा व्यदारयन् ॥ १०१ ॥ अस्तं गते सवितरि ध्वस्तसर्वबलं ततः ॥ विशुक्रं योधयामास श्यामला कोपशालिनी ॥ १०२ ॥
अस्त्रप्रत्यस्त्रमोक्षेण भीषणेन दिवौकसाम् ॥ महता रणकृत्येन योधयामास मंत्रिणी ॥ १०३ ॥ आयुधानि सुतीक्ष्णानि विशुक्रस्य महौ
जसः ॥ क्रमशः खंडयन्ती सा केतनं रथसारथिम् ॥ १०४ ॥ धनुर्गुणं धनुर्दंडं खंडयन्ती शिलीमुखैः ॥ अस्त्रेण ब्रह्मशिरसा ज्वलत्पावकरो

क. भा.
उप. पा. ४
अ. २८

३२

॥२३९॥

चिषा ॥ १०५ ॥ विशुकं मर्दयानास सोऽपतच्चूर्णविग्रहः ॥ विषंगं च महादैत्यं दंडनाथा मदोद्धता ॥ १०६ ॥ योधयामास
 चंडेन मुसलेन विनिघ्नती ॥ स चापि दुष्टो दनुजः कालदंडनिभां गदाम् ॥ उद्यम्य बाहुना युद्धं चकाराशेषभीषणम् ॥ १०७ ॥ अन्योन्यमंगं
 मृदन्तौ गदायुद्धप्रवर्तिनौ ॥ चंडाट्टहासमुखरौ परिभ्रमणकारिणौ ॥ १०८ ॥ कुर्वाणौ विविधांश्चरान्वूर्णतौ तूर्णवेष्टिनौ ॥ अन्योन्यदंडहननैर्मौ
 ह्यंतौ मुहुर्मुहुः ॥ १०९ ॥ अन्योन्यप्रहृतौ रंघ्रमीक्षमाणौ महोद्धतौ ॥ महामुसलदंडाग्रघट्टनक्षोभितांबरौ ॥ अयुध्येतां दुराधर्षौ दंडिनीदैत्यशेखरौ
 ॥ ११० ॥ अथार्द्धरात्रिसमयपर्यंतं कृतसंगरा ॥ संकुद्धा हंतुमारेभे विषंगं दंडनायिका ॥ १११ ॥ तं मूर्धनि निमग्नेन हलेनाक्रुष्य वैरिणम् ॥
 कठोरं ताडनं चक्रे मुसलेनाथ पोत्रिणी ॥ ११२ ॥ ततो मुसलघातेन त्यक्तप्राणो महासुरः ॥ चूर्णितेन शतांगेन समं भूतलमाश्रयत् ॥ ११३ ॥
 इति कृत्वा महत्कर्म मंत्रिणीदंडनायिके ॥ तत्रैव तं निशाशेषं निन्यतुः शिविरं प्रति ॥ ११४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्य
 संवादे ललितोपाख्याने विशुकविषंगवधो नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ समाप्तं तृतीयदिवसयुद्धम् ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
 अश्वानन प्रहाप्राज्ञ वर्णितं मंत्रिणीबलम् ॥ विषंगस्य वधो युद्धे वर्णितो दंडनाथया ॥ १ ॥ श्रीदेव्याः श्रोतुमिच्छामि रणचक्रे पराक्रमम् ॥
 सोदरस्यापदं दृष्ट्वा भंडः किमकरोच्छुचा ॥ २ ॥ कथं तस्य रणोत्साहः कैः समं समयुध्यत ॥ सहायाः केऽभवन्तस्य हतभ्रातृतनुभुवः ॥ ३ ॥
 ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ इदं शृणु महाप्राज्ञ सर्वपापनिवृत्तनम् ॥ ललिताचरितं पुण्यमणिमादिगुणप्रदम् ॥ ४ ॥ वेषुवायनकालेषु
 पुण्येषु समयेषु च ॥ सिद्धिदं सर्वपापघ्नं कीर्तिदं पञ्चपर्वसु ॥ ५ ॥ तदा हतौ रणे तत्र श्रुत्वा निजसहोदरौ ॥ शोकेन महताविष्टौ भंडः प्रविललाप
 सः ॥ ६ ॥ विकीर्णकेशो धरणौ मूर्च्छितः पतितस्तदा ॥ न लेभे किञ्चिदाश्वासं भ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ ७ ॥ पुनःपुनः प्रविलपन्कुटिलाक्षेण
 भूरिशः ॥ आश्वास्यमानः शोकेन युक्तः कोपमवाप सः ॥ ८ ॥ फालं वहन्नतिकूरं भ्रमद्भुक्तुडिभीषणम् ॥ अंगारपाटलाक्षश्च निःश्वसन्कृष्णसर्प
 वत् ॥ ९ ॥ उवाच कुटिलाक्षं द्राक्समस्तपृतनापतिम् ॥ शिप्रं मुहुर्मुहुः स्पृष्ट्वा धुन्वानः करवालिकाम् ॥ १० ॥ क्रोधहंकारमातन्वन्
 र्जन्नुत्पातमेववत् ॥ ११ ॥ ययैव दुष्टया मायाबलाद्युद्धे विनाशिताः ॥ भ्रातरो मम पुत्राश्च सेनानाथाः सहस्रशः ॥ १२ ॥ तस्याः स्त्रियाः
 प्रमत्तायाः कंठोत्थैः शोणितद्रवैः ॥ भ्रातृपुत्रमहाशोकवह्निं निर्वापयाम्यहम् ॥ १३ ॥ गच्छ रे कुटिलाक्ष त्वं सजीकुरु पताकिनीम् ॥ इत्युक्त्वा

कठिनं वर्म वज्रपातसहं महत् ॥ १४ ॥ दधानो भुजमध्येन बध्नन्पृष्ठ तथेषुधी ॥ उद्दाममौर्वीनिःश्वासकटोरं भ्रामयन्धनुः ॥ १५ ॥ कालाग्निरिव संकुद्धो निर्जगाम निजात्पुरात् ॥ तालजंघादिकैः सार्द्धं पूर्वद्वारे निवेशिते ॥ १६ ॥ चतुर्भिर्धृतशस्त्रौघैर्धृतवर्मभिरुद्धतैः ॥ पञ्चात्रिंशच्चमूनाथैः कुटिलाक्षपुरःसरेः ॥ १७ ॥ सर्वसेनापतींद्रेण कुटिलाक्षेण स कुधा ॥ मिलितेन च भंडेन चत्वारिंशच्चमूवराः ॥ १८ ॥ दीप्तायुधा दीप्तकेशा निर्जग्मुर्दीप्तकंकटाः ॥ द्विसहस्राक्षौहिणीनां पञ्चाशीतिः परार्धिका ॥ १९ ॥ तदेनमन्वगादेकहेलया मथितुं द्विषः ॥ भंडासुरे विनिर्याते सर्व सैनिकसंकुले ॥ २० ॥ शून्यके नगरे तत्र स्त्रीमात्रमवशेषितम् ॥ आभिलो नाम दैत्येन्द्रो रथवर्धो महारथः ॥ सहस्रयुग्यसिंहाढ्यमारुरोह रणोद्धतः ॥ २१ ॥ तत्त्वरे विज्वलज्ज्वालाकालाग्निरिव दीप्तिमान् ॥ घातको नाम वै खड्गश्चंद्रहाससमाकृतिः ॥ २२ ॥ इतस्ततश्चलंतीनां सेनानां धूलिरुत्थिता ॥ वोढुं तासां भरं भूमिरक्षमेव दिवं ययौ ॥ २३ ॥ केचिद्भूमेरपर्याप्ताः प्रचेलुर्व्योमवर्त्मना ॥ केषांचित्स्कंधमारूढाः केचिच्चेलुर्महारथाः ॥ २४ ॥ न दिक्षु न च भूचक्रे न व्योमनि च ते ममुः ॥ दुःखदुःखेन ते चेलुरन्योन्याश्लेषपीडिताः ॥ २५ ॥ अत्यंतसेनासंमर्दाद्रथचक्रेर्विचूर्णिताः ॥ केचित्पादेन नागानां मर्दिता न्यपतन्भुवि ॥ २६ ॥ इत्थं प्रचलिता तेन समं सर्वैश्च सैनिकैः ॥ वज्रनिष्पेषसदृशो मेघनादो व्यधीयत ॥ २७ ॥ तेनातीवकठोरेण सिंहनादेन भूयसा ॥ भंडदैत्यमुखोत्थेन विदीर्णमभवज्जगत् ॥ २८ ॥ सागराः शोषमापन्नाश्चंद्रार्कौ प्रपलायितौ ॥ उड्ढनि न्यपतन्व्योम्नो भूमिर्दोलायिताभवत् ॥ २९ ॥ दिङ्नागाश्चाभवंस्त्रस्ता मूर्च्छिताश्च दिवौकसः ॥ शक्तीनां कटकं चासीदकांडत्रासविह्वलम् ॥ ३० ॥ प्राणान्संधारयामासुः कथंचिन्मध्य आहवे ॥ शक्तयो भयविभ्रष्टान्यायुधानि पुनर्दधुः ॥ ३१ ॥ वद्विप्राकारवलयं प्रशांतं पुनरुत्थितम् ॥ दैत्येन्द्रसिंहनादेन चमूनाथधनुःस्वनैः ॥ ३२ ॥ क्रंदनैश्चापि योद्धृणामभूच्छब्दमयं जगत् ॥ तेन नादेन महता भंडदैत्यविनिर्गमम् ॥ निश्चित्य ललिता देवी स्वयं योद्धुं प्रचक्रमे ॥ ३३ ॥ अशक्यमन्यशक्तीनामाकलय्य महाहवम् ॥ भंडदैत्येन दुष्टेन स्वयमुद्योगमास्थिता ॥ ३४ ॥ चक्रराजरथस्तस्याः प्रचचाल महोदयः ॥ चतुर्वेदमहाचक्रपुरुषार्थमहाभयः ॥ ३५ ॥ आनन्दध्वजसंयुक्तो नवभिः पर्वभिर्भुतः ॥ नवपर्वस्थदेवीभिराकृष्टगुरुधन्विभिः ॥ ३६ ॥ परार्धाधिकसंख्यातपरिवारसमृद्धिभिः ॥ पर्वस्थानेषु सर्वेषु पालितः सर्वतोदिशम् ॥ ३७ ॥ दशयोजनमुन्नद्धश्चतुर्योमनिविस्तृतः ॥ महाराज्ञीचक्रराजो रथेन्द्रः प्रचलन्बभौ ॥ ३८ ॥ तस्मिन्प्रचलिते जुष्टे श्यामया दंडनाथया ॥ गेयचक्रं तु बालाग्रे किरिचक्रं तु पृष्ठतः ॥ ३९ ॥ अन्यासामपि शक्तीनां वाहनानि परार्द्धशः ॥ नृसिंहोघ्नरव्यालमृगपक्षिहयास्तथा ॥ ४० ॥ गजभेरुंडशरभ

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २९.

५

॥२४०॥

व्याघ्रवातमृगास्तथा ॥ एतादृशाश्च तिर्यचोऽप्यन्ये वाहनतां गताः ॥ ४१ ॥ मुद्गरुच्चावचाः शक्तीर्भंडासुरवधोद्यताः ॥ योजनायामविस्तारमपि
 तद्धारमंडलम् ॥ वह्निप्राकारचक्रस्य न पर्याप्तं चमृततेः ॥ ४२ ॥ ज्वालामालिनिका नित्या द्वारस्यात्यंतविस्तृतिम् ॥ विततान समस्तानां
 सैन्यानां निर्गमेषिणी ॥ ४३ ॥ अथ सा जगतां माता महाराज्ञी महोदया ॥ निर्जंगामाग्निपुरतो वरद्वारात्प्रतापिनी ॥ ४४ ॥ देवदुंदुभयो
 नेदुः पतिताः पुष्पवृष्टयः ॥ महामुक्तातपत्रं तदिवि दीप्तमदृश्यत ॥ ४५ ॥ निमित्तानि प्रसन्नानि शंसकानि जयश्रियाः ॥ अभवैल्ललितासैन्ये
 उत्पातास्तु द्विषां बले ॥ ४६ ॥ ततः प्रवृते युद्धं सेनयोरुभयोरपि ॥ प्रसर्पद्विशिखैः स्तोमबद्धान्वतमसच्छटम् ॥ ४७ ॥ हन्यमानगजस्तोम
 सृतशोणितबिंदुभिः ॥ द्वीयमाणशिरश्छन्नदैत्यश्वेतातपत्रकम् ॥ ४८ ॥ न दिशो न नभो नागा न भूमिर्न च किंचन ॥ दृश्यते केवलं दृष्टं
 रजोमात्रं च मूर्च्छितम् ॥ ४९ ॥ नृत्यत्कबंधनिवहाविर्भूततटपादपाम् ॥ दैत्यकेशसहस्रैस्तु शैवालांकुरकोमला ॥ ५० ॥ श्वेतातपत्रवलयश्वेत
 पंकजभासुरा ॥ चक्रकृत्तकरिग्रामपादकूर्मपरंपरा ॥ ५१ ॥ शक्तिध्वस्तमहादैत्यगलगंडशिलोच्चया ॥ विलूनकांडैः पतितैः सफेना बलचामरैः ॥
 ५२ ॥ तीक्ष्णासिवल्लरीजालैर्निबिडीकृततीरभूः ॥ दैत्यवीरेक्षणश्रेणिमुक्तिसंपुटभासुरा ॥ ५३ ॥ दैत्यवाहनसंघातनक्रमीनशताकुला ॥
 प्रावहच्छोणितनदी सेनयोर्युध्यमानयोः ॥ ५४ ॥ इत्थं प्रवृते युद्धं मृत्योश्च त्रासदायकम् ॥ चतुर्थयुद्धदिवसे प्रातरारभ्य भीषणम् ॥ प्रहरद्वय
 पर्यंतं सेनयोरुभयोरपि ॥ ५५ ॥ ततः श्रीललितादेव्या भंडस्याथाभवद्रणः ॥ अस्रप्रत्यस्त्रसंक्षोभैस्तुमुलीकृतदिकटः ॥ ५६ ॥ धनुर्ज्यातलटं
 कारहुंकारैरतिभीषणः ॥ तूर्णारवदनात्कृष्टधनुर्वरविनिःसृतैः ॥ विमुक्तैर्विशिखैर्भीमैराहवे प्राणहारिभिः ॥ ५७ ॥ हस्तलाघववेगेन न प्राज्ञायत
 किंचन ॥ महाराज्ञीकरांभोजव्यापारं शरमोक्षणे ॥ शृणु सर्वं प्रवक्ष्यामि कुम्भसंभव सङ्गरे ॥ ५८ ॥ संधाने त्वेकधा तस्य दशधा चापनिर्गमे ॥
 शतधा गगने दैत्यसैन्यप्राप्तौ सहस्रधा ॥ दैत्यांगसंगे संप्राप्ताः कोटिसंख्याः शिलीमुखः ॥ ५९ ॥ परांधकारं सृजती भिंदती रोदसी शरैः ॥
 मर्माभिनत्प्रचंडस्य महाराज्ञी महेषुभिः ॥ ६० ॥ वहत्कोपारुणं नेत्रं ततो भंडः स दानवः ॥ ववर्षः शरजालेन महता ललितेश्वरीम् ॥ ६१ ॥
 अंधतामिस्रकं नाम महास्रं प्रमुमोच सः ॥ महातरणिबाणेन तन्नुनोद महेश्वरी ॥ ६२ ॥ पाखंडास्रं महावीरो भंडः प्रमुमुचे रणे ॥ गायत्र्यस्रं
 तस्य नृत्यै ससर्ज जगदंबिका ॥ ६३ ॥ अंधास्रमसृजद्भंडः शक्तिदृष्टिविनाशनम् ॥ चाक्षुष्मतमहास्त्रेण शमयामास तत्प्रसूः ॥ ६४ ॥ शक्ति
 नाशाभिधं भंडो मुमोचास्रं महारणे ॥ विश्वावसोरथास्त्रेण तस्य दर्पमपाकरोत् ॥ ६५ ॥ अंतकास्रं ससर्जोच्चैः संकुद्धो भंडदानवः ॥ महामृत्युं

जयास्त्रेण नाशयामास तद्वलम् ॥ ६६ ॥ सर्वास्त्रस्मृतिनाशाख्यमस्त्रं भंडो व्यमुंचत ॥ धारणास्त्रेण चक्रेशी तद्वलं समनाशयत् ॥ ६७ ॥
 भयास्त्रमसृजद्भंडः शक्तीनां भीतिदायकम् ॥ अभयंकरमैद्रास्त्रं मुमुचे जगदंबिका ॥ ६८ ॥ महारोगास्त्रमसृजच्छक्तिसेनासुदानवः ॥ राजयक्ष्मा
 दयो रोगास्ततोऽभूवन्सहस्रशः ॥ ६९ ॥ तन्निवारणसिद्धयर्थं ललिता परमेश्वरी ॥ नामत्रयमहामंत्रमहास्त्रं सा मुमोच ह ॥ ७० ॥ अच्युतश्चा
 प्यनंतश्च गोविंदस्तु शरोत्थिताः ॥ हुंकारमात्रतो दग्ध्वा रोगांस्ताननयन्मुदम् ॥ ७१ ॥ नत्वा च तां महेशानीं तद्भक्तव्याधिमर्दनम् ॥ विधातुं
 त्रिषु लोकेषु नियुक्ताः स्वपदं ययुः ॥ ७२ ॥ आयुर्नाशनमस्त्रं तु मुक्तवान्भंडदानवः ॥ कालसंकर्षणीरूपमस्त्रं राज्ञी व्यमुंचत ॥ ७३ ॥
 महासुरास्त्रमुदाम व्यसृजद्भंडदानवः ॥ ततः सहस्रशो जाता महाकाया महाबलाः ॥ ७४ ॥ मधुश्च कैटभश्चैव महिषासुर एव च ॥
 धूम्रलोचनदैत्यश्च चंडमुंडादयोऽसुराः ॥ ७५ ॥ चिक्षुभश्चामरश्चैव रक्तबीजोसुरस्तथा ॥ शुंभश्चैव निशुंभश्च कालकेया महाबलाः
 ॥ ७६ ॥ धूम्राभिधानाश्च परे तस्मादस्त्रात्समुत्थिताः ॥ ते सर्वे दानवश्रेष्ठाः कठोरेः शस्त्रमंडलैः ॥ ७७ ॥ शक्तिसेनां मर्दयंतो
 नर्दन्तश्च भयंकरम् ॥ हाहेति क्रंदमानाश्च शक्तयो दैत्यमर्दिताः ॥ ७८ ॥ ललितां शरणं प्राप्ताः पाहि पाहीति सत्वरम् ॥ अथ देवी
 भृशं क्रुद्धा रुषाट्टहासमातनोत् ॥ ७९ ॥ ततः समुत्थिता काचिदुर्गा नाम यशस्विनी ॥ समस्तदेवतेजोभिर्निर्मिता विश्वरूपिणी ॥
 ॥ ८० ॥ शूलं च शूलिना दत्तं चक्रं चक्रिसमर्पितम् ॥ शंखं वरुणदत्तश्च शक्तिं दत्तां हविर्भुजा ॥ ८१ ॥ चापमक्षयतूणीरो
 मरुदत्तौ महामृधे ॥ वज्रिदत्तं च कुलिशं चषकं धनदार्पितम् ॥ ८२ ॥ कालदंडं महादंडं पाशं पाशधरार्पितम् ॥ ब्रह्मदत्तां
 कुण्डिकां च घंटामैरावतार्पिताम् ॥ ८३ ॥ मृत्युदत्तौ खड्गखेटौ हारं जलधिनार्पितम् ॥ विश्वकर्मप्रदत्तानि भूषणानि च बिभ्रती ॥
 ॥ ८४ ॥ अङ्गेः सहस्रकिरणश्रेणिभासुररश्मिभिः ॥ आयुधानि समस्तानि दीपयन्ति महोदयैः ॥ ८५ ॥ अन्यदत्तैरथान्यैश्च
 शोभमाना परिच्छदेः ॥ सिंहाइनमारुह्य युद्धं नारायणी व्यधात् ॥ ८६ ॥ तथा ते महिषप्रख्या दानवा विनिपातिताः ॥ चंडिकासप्तशत्यां तु
 कथा कर्म पुराकरोत् ॥ ८७ ॥ तथैव समरं चक्रे महिषादिमदापहम् ॥ तत्कृत्वा दुष्करं कर्म ललितां प्रणनाम सा ॥ ८८ ॥ मृकास्त्रमसृजद्भुष्टः
 शक्तिसेनासु दानवः ॥ महावाग्वादिनी नाम ससर्जास्त्रं जगत्प्रसूः ॥ ८९ ॥ विद्यारूपस्य वेदस्य तत्स्करणसुराधमान् ॥ ससर्ज तत्र समरे
 मुर्मदो भण्डदानवः ॥ ९० ॥ दक्षहस्ताद्भुष्टनखान्महाराज्ञ्या तिरस्कृतः ॥ अर्णवास्त्रं महावीरो भण्डदैत्यो रणेसृजत् ॥ ९१ ॥ तत्रोदामपयःपूरे

शक्तिसैन्यं ममज्ज च ॥ अथ श्रीललितादक्षहस्ततर्जनिकानखात् ॥ आदिकूर्मः समुत्पन्नो योजनायतविस्तरः ॥ ९२ ॥ धृतास्तेन महाभोग
 खर्परेण प्रथीयसा ॥ शक्तयो हर्षमापन्नाः सागरास्त्रभयं जहुः ॥ ९३ ॥ तत्सामुद्रं च भगवान्सकलं सलिलं पपौ ॥ हैरण्येयाक्षं महास्रं तु विजहौ
 दुष्टदानवः ॥ ९४ ॥ तस्मात्सहस्रशो जाता हिरण्याक्षा गदायुधाः ॥ तैर्हन्यमाने शक्तीनां सैन्ये सन्त्रासविह्वले ॥ इतस्ततः प्रचलिते शिथिले
 रणकर्मणि ॥ ९५ ॥ अथ श्रीललितादक्षहस्तमध्याङ्गुलीनखात् ॥ महावराहः समभृच्छेतः कैलाससंनिभः ॥ ९६ ॥ तेन वज्रसमानेन पोत्रिणा
 भिविदारिताः ॥ कोटिशस्ते हिरण्याक्षा मर्द्यमानाः क्षयं गताः ॥ ९७ ॥ अथ भण्डस्त्वतिकोधाद्भुकुटीं विततान ह ॥ तस्य भुकुटितो जाता हिरण्याः
 कोटिसंख्यकाः ॥ ९८ ॥ ज्वलदादित्यवद्दीप्ताः दीपप्रहरणाश्च ते ॥ अमर्दयच्छक्तिसेन्यं प्रह्लादं चाप्यमर्दयन् ॥ ९९ ॥ यः प्रह्लादोऽस्ति
 शक्तीनां परमानन्दलक्षणः ॥ स एव बालको भूत्वा हिरण्यपरिपीडितः ॥ १०० ॥ ललितां शरणं प्राप्तस्तेन राज्ञी कृपामगात् ॥ अथ शक्त्या
 नन्दरूपं प्रह्लादं परिरक्षितुम् ॥ १०१ ॥ दक्षहस्तानामिकाग्रं धुनोति स्म महेश्वरी ॥ तस्माद् धूतसटाजालः प्रज्वललोचनत्रयः ॥ १०२ ॥ सिंहास्यः
 पुरुषाकारः कंठस्याधो जनार्दनः ॥ नखायुधः कालरुद्ररूपी घोराट्टहासवान् ॥ १०३ ॥ सहस्रसंख्यदोर्दण्डो ललिताज्ञानुपालकः ॥ हिरण्य
 कशिपून्सर्वान्भण्डभुकुटिसंभवान् ॥ १०४ ॥ क्षणाद्विदारयामास नखैः कुलिशकर्कशैः ॥ बलीन्द्रास्त्रं महाघोरं सर्वदेवतनाशनम् ॥ अमुंचल्ललिता देवी
 प्रतिभण्डमहासुरम् ॥ १०५ ॥ तदस्त्रदर्पनाशाय वामनाः शतशोऽभवन् ॥ महाराज्ञीदक्षहस्तकनिष्ठाग्रान्महौजसः ॥ १०६ ॥ क्षणक्षणे वर्धमानाः पाशह
 स्ताः महाबलाः ॥ बलीन्द्रानस्त्रसंभूतान्बन्धनैः पाशबन्धनैः ॥ १०७ ॥ दक्षहस्तकनिष्ठाग्राज्जाताः कामेशयोषितः ॥ महाकाया महोत्साहास्तदस्त्रं
 समनाशयन् ॥ १०८ ॥ हैहयास्त्रं समसृजद्रण्डदैत्यो रणाजिरे ॥ तस्मात्सहस्रशो जाताः सहस्रार्जुनकोटयः ॥ १०९ ॥ अथ श्रीललितावाम
 हस्ताङ्गुष्ठनखादितः ॥ प्रज्वलन्भार्गवो रामः सक्रोधः सिंहनादवान् ॥ ११० ॥ धारया दारयन्नेतान्कुठारस्य कठोरया ॥ सहस्रार्जुनसंख्यातान्क्षणादेव
 व्यनाशयन् ॥ १११ ॥ अथ कुद्धो भण्डदैत्यः क्रोधाद्भुङ्कारमातनोत् ॥ तस्माद्भुङ्कारतो जातश्चन्द्रहासकृपाणवान् ॥ ११२ ॥ सहस्राऽक्षौहिणीरक्षः
 सेनया परिवारितः ॥ कनिष्ठं कुम्भकर्णं च मेघनादं च नन्दनम् ॥ गृहीत्वा शक्तिसैन्यं तदतिदूरममर्दयत् ॥ ११३ ॥ अथ श्रीललितावामहस्ततर्जनिकान
 खात् ॥ कोदण्डरामः समभृच्छमणेन समन्वितः ॥ ११४ ॥ जटामुकुटवान्वल्लीबद्धतुणीरपृष्ठभूः ॥ नीलोत्पलदलश्यामो धनुर्विस्फारयन्मुहुः ॥ ११५ ॥
 नाशयामास दिव्यास्त्रैः क्षणाद्राक्षससैनिकम् ॥ मर्दयामास पौलस्त्यं कुम्भकर्णं च सोदरम् ॥ लक्ष्मणो मेघनादं च महावीरमनाशयत् ॥ ११६ ॥

ब्र. पु.
॥२४२॥

द्विविदास्त्रं महाभीममसृजद्भंडदानवः ॥ तस्मादनेकशो जाताः कपयः पिंगलोचनाः ॥ ११७ ॥ क्रोधेनात्यंतताम्रास्याः प्रत्येकं हनुमत्समाः ॥
व्यनाशयच्छक्तिसैन्यं क्रूरकैकारकारिणः ॥ ११८ ॥ अथ श्रीललितावामहस्तमध्यांगुलीनखात् ॥ आविर्बभूव तालांकः क्रोधमध्यारुणेक्षणः ॥ ११९ ॥
नीलांबरपिनद्धांगः कैलासाचलनिर्मलः ॥ द्विविदास्त्रसमुद्भूतान्कपीन्मन्वाव्यनाशयन् ॥ १२० ॥ राजासुरं नाम महत्ससर्जास्त्रं महाबलः ॥ तस्मादस्त्रा
त्समुद्भूता बहवो नृपदानवाः ॥ १२१ ॥ शिशुपालो दंतवक्रः शाल्वः काशीपतिस्तथा ॥ पौंड्रको वासुदेवश्च रुक्मी डिम्भकहंसकौ ॥ १२२ ॥ शंबरश्च प्रलंबश्च
तथा बाणासुरोऽपि च ॥ कंसश्चाणूरमल्लश्च मुष्टिकोत्पलशेखरौ ॥ १२३ ॥ अरिष्टो धेनुकः केशी कालियो यमलार्जुनौ ॥ पूतना शकटश्चैव
तृणावर्तादयोऽसुराः ॥ १२४ ॥ नरकाख्यो महावीरो विष्णुरूपी मुरासुरः ॥ अनेके सह सेनाभिरुत्थिताः शस्त्रपाणयः ॥ १२५ ॥ तान्विना
शयितुं सर्वान्वासुदेवः सनातनः ॥ श्रीदेवीवामहस्ताब्जानामिकानखसंभवः ॥ १२६ ॥ चतुर्व्यूहं समातेने चत्वारस्ते ततोऽभवन् ॥ वासुदेवो
द्वितीयस्तु संकर्षण इति स्मृतः ॥ १२७ ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च ते सर्वे प्रोद्यतायुधाः ॥ तानशेषान्दुराचारान्भूमेर्भारप्रवर्तकान् ॥ १२८ ॥
नाशयामासुरुर्वीशवेषच्छन्नान्महासुरान् ॥ १२९ ॥ अथ तेषु विनष्टेषु संकुद्धो भंडदानवः ॥ धर्मविप्लावकं घोरं कल्यस्त्रं सममुंचत ॥ १३० ॥
ततः कल्यस्त्रतो जाता आंधाः पुंड्राश्च भूमिपाः ॥ किराताः शबरा हूणा यवनाः पापवृत्तयः ॥ १३१ ॥ वेदविप्लावका धर्मद्रोहिणः प्राणहिंस
काः ॥ वर्णाश्रमेषु सांकर्यकारिणो मलिनांगकाः ॥ ललिताशक्तिसैन्यानि भूयोभूयो व्यमर्दयन् ॥ १३२ ॥ अथ श्रीललितावामहस्तपद्मस्य
भास्वतः ॥ कनिष्ठिकानखोद्भूतः कल्किर्नाम जनार्दनः ॥ १३३ ॥ अश्वारूढः प्रदीप्तश्रीर्गृह्णासं चकार सः ॥ तस्यैव ध्वनिना सर्वे वज्रनिष्पे
षबंधुना ॥ १३४ ॥ किराता मूर्च्छिता नेशुः शक्तयश्चापि हर्षिताः ॥ दशावतारनाथास्ते कृत्वेदं कर्म दुष्करम् ॥ १३५ ॥ ललितान्तां नमस्कृत्य
वद्धांजलिपुटाः स्थिताः ॥ प्रतिकल्पं धर्मरक्षां कर्तुं मत्स्यादिजन्मभिः ॥ ललितां वानियुक्तास्ते वैकुण्ठाय प्रतस्थिरे ॥ १३६ ॥ इत्थं समस्ते
ष्वस्त्रेषु नाशितेषु दुराशयः ॥ महामोहास्त्रमसृजच्छक्तयस्तेन मूर्छिताः ॥ १३७ ॥ शंभवास्त्रं विमृज्यांवा महामोहास्त्रमक्षिणोत् ॥ अस्त्रप्रत्यस्त्र
धाराभिरित्थं जाते महाहवे ॥ अस्तशैलं गभस्तीशो गंतुमारभतारुणः ॥ १३८ ॥ अथ नागयणास्त्रेण सा देवी ललितां विक्र ॥ सर्वा अक्षोहिणी
स्तस्य भस्मसादकरोद्रेणे ॥ १३९ ॥ अथ पाशुपतास्त्रेण दीप्तकालानलत्विषा ॥ चत्वारिंशच्चमूनाथान्महागङ्गी व्यमर्दयत् ॥ १४० ॥ अथैक
शेषं तं दुष्टं निहताशेषवाधवम् ॥ क्रोधेन प्रज्वलंतं च जगद्विप्लवकारिणम् ॥ १४१ ॥ महासुरं महासत्त्वं भंडं चंडपराक्रमम् ॥ महाकामे

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २९

॥२४२॥

श्वरास्त्रेण सहस्रादित्यवर्चसा ॥ गतासुमकरोन्माता ललितापरमेश्वरी ॥ १४२ ॥ तदस्त्रज्वाल्याक्रान्तं शून्यकं तस्य पट्टनम् ॥ सस्त्रीकं च सवालं
 च सगोष्ठं धनधान्यकम् ॥ १४३ ॥ निर्दग्धमासीत्सहसा स्थलमात्रमशिष्यत ॥ भंडस्य संक्षयेणासीन्नैलोक्यं हर्षनर्तितम् ॥ १४४ ॥ इत्थं
 विधाय सुरकार्यमनिद्यशीला श्रीचक्राजरथमंडलमंडनश्रीः ॥ कामेश्वरी त्रिजगतां जननी बभासे विद्योतमानविभवा विजयश्रियाढ्या ॥ १४५ ॥
 सैन्यं समस्तमपि सद्भरकर्मखिन्नं भंडासुरप्रबलबाणकृशानुत्तमम् ॥ अस्तं गते सवितरि प्रथितप्रभावा श्रीदेवता शिबिरमात्थन आनिनाय ॥
 १४६ ॥ यो भंडदानववधं ललितांबयेमं क्लृप्तं सकृत्पठति तस्य तपोधनेन्द्र ॥ नाशं प्रयांति कदनानि धृताष्टसिद्धेर्मुक्तिश्च मुक्तिरपि
 वर्तत एव हस्ते ॥ १४७ ॥ इमं पवित्रं ललितापराक्रमं समस्तपापघ्नमशेषसिद्धिदम् ॥ पठति पुण्येषु दिनेषु ये नरा भजंति ते भाग्यसमृद्धि
 मुत्तमम् ॥ १४८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने भंडासुरवधो नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
 समाप्तं च युद्धखंडम् ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अश्वानन महाप्राज्ञ श्रुतमाख्यानमुत्तमम् ॥ विक्रमो ललितादेव्या विशिष्टो वर्णितस्त्वया
 ॥ १ ॥ चरितैरनघैर्देव्याः सुप्रीतोऽस्मि हयानन ॥ श्रुता सा महतो शक्तिर्मन्त्रिणीदंडनाथयोः ॥ २ ॥ पश्चात्किमकरोत्तत्र युद्धानंतरमंबि
 का ॥ चतुर्थदिनशर्वर्या विभातायां हयानन ॥ ३ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ शृणु कुम्भज तत्प्राज्ञ यत्तया जगदंबया ॥ पश्चादाचरितं कर्म निहते
 भंडदानवे ॥ ४ ॥ शक्तीनामखिलं सैन्यं दैत्यायुधशतार्दितम् ॥ मुदुराहादयामास लोचनैरमृताप्लुतैः ॥ ५ ॥ ललितापरमेशान्याः कटा
 क्षामृतधारया ॥ जहुर्युद्धपरिश्रान्तिं शक्तयः प्रीतिमानसाः ॥ ६ ॥ अस्मिन्नवसरे देवा भंडमर्दनतोषिताः ॥ सर्वेऽपि सेवितुं प्राप्ता ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः
 ॥ ७ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च शक्राद्यास्त्रिदशास्तथा ॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतः साध्यदेवताः ॥ ८ ॥ सिद्धाः किंपुरुषा यक्षाः निर्ऋत्याद्या
 निशाचराः ॥ प्रह्लादाद्या महादैत्याः सर्वेऽप्यंडनिवासिनः ॥ ९ ॥ आगत्य तुष्टुबुः प्रीत्या सिंहासनमद्वेश्वरीम् ॥ १० ॥ ब्रह्माद्या ऊचुः ॥ नमोनमस्ते
 जगदेकनाथे नमोनमः श्रीत्रिपुराभिधाने ॥ नमोनमो भंडमहासुरघ्नेनमोऽस्तु कामेश्वरि वामकेशि ॥ ११ ॥ चिंतामणे चिंतितदानदक्षेऽचिन्त्ये
 चिराकारतरंगमाले ॥ चित्राम्बरे चित्रजगत्प्रसूते चित्राख्यनित्ये सुखदे नमस्ते ॥ १२ ॥ मोक्षप्रदे मुग्धशशांकचूडे मुग्धस्मिते मोहनभेददक्षे ॥ मुद्गेश्वरी
 चर्चितराजतन्त्रे मुद्राप्रिये देवि नमोनमस्ते ॥ १३ ॥ कूरांतकध्वंसिनि कोमलांगे कोपेषु कालीं तनुमादधाने ॥ क्रोडानने पालितसैन्यचक्रे क्रोडी
 कृताशेषमये नमस्ते ॥ १४ ॥ षडंगदेवीपरिवारकृष्णे षडंगयुक्तश्रुतिवाक्यमृग्ये ॥ षट्चक्रसंस्थे च षड्रमियक्ते षड्बाहुषु ललिते नमस्ते ॥ १५ ॥

पु.
॥२४३॥

कामे शिवे मुख्यसमस्तनित्ये कांतासनांते कमलायताक्षि ॥ कामप्रदे कामिनि कामशोभाः काम्ये कलानामधिपे नमस्ते ॥ १६ ॥ दिव्यौषधाद्ये
नगरोवस्थे दिव्ये दिनाधीशसहस्रकांते ॥ देदीप्यमाने दयया सनाथे देवाधिदेवप्रमदे नमस्ते ॥ १७ ॥ सदाणिमाद्यष्टकसेवनीये सदाशिवा
त्मोज्ज्वलमश्रवासे ॥ सभ्ये सदेकालयपादपूज्ये सवित्रि लोकस्य नमोनमस्ते ॥ १८ ॥ ब्रह्मीमुखैर्मातृगणैर्निषेव्ये ब्रह्मप्रिये ब्राह्मणबंधनेत्रि ॥
ब्रह्माभृतस्रोतसि राजहंसि ब्रह्मेश्वरि श्रीललिते नमस्ते ॥ १९ ॥ संक्षोभिणी मुख्यसमस्तमृदासंसेविते संसरणप्रहंत्रि ॥ संसारलीलाकृतिसा
रसाक्षि सदा नमस्ते ललितेऽधिनाथे ॥ नित्ये कलाषोडशकेन नामाकर्षिण्यधीशि प्रमथन मेव्ये ॥ २० ॥ नित्ये निगतंकदयाप्रपंचे नीला
लकश्रेणि नमोनमस्ते ॥ अननपुष्पादिभिरुन्नदाभिरनंगदेवीभिरजम्बसेव्ये ॥ अभव्यहंन्यक्षरराशिरूपे हतारिवर्गे ललिते नमस्ते ॥ २१ ॥
संक्षोभिणीमुख्यचतुर्दशाचिर्मालावृत्तेर्दारमहाप्रदीप्ते ॥ आत्मानमाविभ्रति विभ्रमाढ्ये शुभ्राश्रये शुभ्रपदे नमस्ते ॥ २२ ॥ सशर्वसिद्धादिकश
क्तिदन्धे सर्वज्ञविज्ञातपदारविंदे ॥ सर्वाधिके सर्वगते समस्तसिद्धिप्रदे श्रीललिते नमस्ते ॥ २३ ॥ सर्वज्ञजातप्रथमाभिरन्यदेवीभिस्स्याश्रितचक्र
भूमे ॥ सर्वाभराकांक्षितपूरयित्रि सर्वस्य लोकस्य सवित्रि पाहि ॥ २४ ॥ वंदे वशिण्यादिकवाग्विभूते वद्धिष्णुचक्रद्युतिवाहवाह ॥ बलाहक
श्यामकचे वचोब्धे वरप्रदे सुंदरि पाहि विश्वम् ॥ २५ ॥ वाणादिदिव्यायुयसार्वभौमे भंडासुगतीकवनान्तदावे ॥ अत्युग्रतेजोज्ज्वलितांबुराशे
प्रसेव्यमाने परितो नमस्ते ॥ २६ ॥ कामेशि वज्रेशि भगेश्यरूपे कन्ये कले कालविलोपदक्षे ॥ कथाविशेषीकृतदैत्यमेन्ये कामेशकांते कमले
नमस्ते ॥ २७ ॥ बिंदुस्थिते बिंदुकलैकरूपे बिद्धात्मिके वृद्धितचिन्प्रकाशे ॥ बृहत्कुचांभोजविलोलहारे बृहत्प्रभावे ललिते नमस्ते ॥ २८ ॥
कामेश्वरोत्संगसदानिवासे कालात्मिके देवि कृतानुकंपे ॥ कल्पावसानोत्थितकालिरूपे कामप्रदे कल्पलते नमस्ते ॥ २९ ॥ सवारुणे सांद्र
सुधांशुशीते सारंगशावाक्षि सरोजवक्त्रे ॥ सारस्य सारस्य सदैकभूमे समस्तविद्येश्वरि संनतिस्ते ॥ ३० ॥ तव प्रभावेण चिदग्निजायां श्रीशंभु
नाथप्रकटीकृतायाः ॥ भंडासुराद्याः समरे प्रचंडा हता जगत्कंटकतः प्रयाताः ॥ ३१ ॥ नव्यानि नवांगि वपुषि कृत्वा हि सांद्रकारुण्यसुधाप्ल
वेर्त्रः ॥ त्वया समस्तं भुवनं सहस्रं सुजीवितं सुंदरि सभ्यलभ्ये ॥ ३२ ॥ श्रीशंभुनाथस्य महाशयस्य द्वितीयतेजःप्रसरात्मके यः ॥ स्थाण्वाश्रमे
कुसुतया विरक्तः सतीवियोगेन विरस्तभोगः ॥ ३३ ॥ तेनाद्रिवंशे धृतजन्मलाभां कन्यामुमां योजयितुं प्रवृत्ताः ॥ एवं स्मरं प्रेरितवन्त एव
तस्यातिकं घोरतपःस्थितस्य ॥ ३४ ॥ तेनाथ वैराग्यतपोविधातक्रोधेन लालाटकृशानुदग्धः ॥ भम्मावशेषो मदनस्ततोऽभूत्ततो हि भंडासुर

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३०

५३

॥२४३॥

एष जातः ॥ ३५ ॥ ततो वधस्तस्य दुराशयस्य कृतो भवत्या रणदुर्मदस्य ॥ अथास्मदर्थे त्वतनुस्सजातस्त्वं कामसंजीवनमाशु कुर्याः
 ॥ ३६ ॥ इयं रतिर्भर्तृवियोगस्त्रिन्ना वैधव्यमत्यंतमभव्यमाप ॥ पुनस्त्वदुत्पादितकामसंगाद्भविष्यति श्रीललिते सनाथा ॥ ३७ ॥ तथा तु
 दृष्टेन मनोभवेन संमोहितः पूर्ववर्दिदुर्मौलिः ॥ चिरं कृतात्यंतमहासपर्या तां पार्वतीं द्राक्परिणेष्यतीशः ॥ ३८ ॥ तयोश्च संगोद्भवित् कुमारः
 समस्तगीर्वाणचमूविनेता ॥ तेनैव वीरेण रणे निरस्य स तारको नाम सुरारिराजः ॥ ३९ ॥ यो भंडदैत्यस्य दुराशयस्य मित्रं स लोकत्रयधूमकेतुः ॥
 श्रीकंठपुत्रेण रणे हतश्चेत्प्राणप्रतिष्ठेव तदाभवेन्नः ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वमंब त्रिपुरे जनानां मानापहं मन्मथवीरवर्यम् ॥ उत्पाद्य रत्या विधवात्वदुःखम्
 पाकुरु व्याकुलकुंतलायाः ॥ ४१ ॥ एषा त्वनाथा भवतीं प्रपन्ना भर्तृप्रणाशेन कृशांगयष्टिः ॥ नमस्करोति त्रिपुराभिधाने तदत्र कारुण्यकलां विधेहि
 ॥ ४२ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ इति स्तुत्वा महेशानीं ब्रह्माद्या विबुधोत्तमाः ॥ तां रतिं दर्शयमासुर्मलिनां शोककर्षिताम् ॥ ४३ ॥ सा पर्यश्रुमुखी
 कीर्णकुंतला धूलिधूसरा ॥ ननाम जगदंबां वै वैधव्यत्यक्तभूषणा ॥ ४४ ॥ अथ तद्दर्शनोत्पन्नकारुण्या परमेश्वरी ॥ ततः कटाक्षादुत्पन्नः
 स्मयमानमुखांबुजः ॥ ४५ ॥ पूर्वदेहाधिकरुचिर्मन्मथो मदमेदुरः ॥ द्विभुजः सर्वभूषाढ्यः पुष्पेषुः पुष्पकार्मुकः ॥ ४६ ॥ आनन्दयन्कटाक्षेण
 पूर्वजन्मप्रियां रतिम् ॥ अथ सापि रतिर्देवी महत्यानंदसागरे ॥ भजंती निजभर्तारमवलोक्य मुदं गता ॥ ४७ ॥ आनन्दितांतरात्मानौ भ
 क्तिनिर्भरमानसौ ॥ ज्ञात्वाथ तौ महाराज्ञी मन्दस्मितमुखांबुजा ॥ ब्रीडानतां रतिं प्रेक्ष्य श्यामलामिदमब्रवीत् ॥ ४८ ॥ श्यामले स्नापयित्वेनां
 वस्त्रकांच्यादिभूषणैः ॥ अलंकृत्य यथापूर्वं शीघ्रमानीयतामिह ॥ ४९ ॥ तदाज्ञां शिरसा धृत्वा श्यामा सर्वं तथाकरोत् ॥ ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्वै
 वाहिकविधानतः ॥ ५० ॥ कारयामास दंपत्योः पाणिग्रहणमंगलम् ॥ अप्सरोभिश्च सर्वाभिर्नृत्यगीतादिसंयुतम् ॥ ५१ ॥ एतदृष्ट्वा महेंद्राद्या ऋषयश्च
 तपोधनाः ॥ साधुसाध्विति शंसंतस्तुष्टुबुल्ललितांबिकाम् ॥ ५२ ॥ पुष्पवृष्टिं विमुंचतः सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥ बभूवुस्तौ महाभक्त्या प्रणम्य ललिते
 श्वरीम् ॥ ५३ ॥ तत्पार्श्वे तु समागत्य बद्धांजलिपुटौ स्थितौ ॥ अथ कंदर्पवीरोऽपि नमस्कृत्य महेश्वरीम् ॥ व्यज्ञापयदिदं वाक्यं भक्तिनिर्भरमानसः ॥
 ॥ ५४ ॥ यद्गन्धमीशनेत्रेण वपुर्मे ललितांबिके ॥ तत्त्वदीयकटाक्षस्य प्रसादात्पुनरागतम् ॥ ५५ ॥ तव पुत्रोऽस्मि दासोऽस्मि कापि कृत्ये
 नियुंक्ष्व माम् ॥ इत्युक्त्वा परमेशानी तमाह मकरध्वजम् ॥ ५६ ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ वत्सागच्छ मनोजन्मन्न भयं तव विद्यते ॥ मत्प्रसादा
 उज्जगत्सर्वं मोहयाव्याहताङ्गम् ॥ ५७ ॥ त्वद्वाणपातनाज्जातधैर्यविष्णुव ईश्वरः ॥ पर्वतस्य सुतां गौरीं परिणेष्यति सत्वरम् ॥ ५८ ॥

॥२४४॥

१. स्वात्मभाव आदि ।

॥२४४॥

मुन्मादेनोपपन्नया ॥ ८१ ॥ तन्मात्रभूतहृदयस्तच्चित्तस्तत्परायणः ॥ तत्कथासुधया नीतसमस्तरजनीदिनः ॥ ८२ ॥ तच्छीलवर्णन रतस्तद्रूपा
 लोकनोत्सुकः ॥ तच्चारुभोगसंकल्पमालाकरसुमालिकः ॥ तन्मयत्वमनुप्राप्तस्ततापातितरां शिवः ॥ ८३ ॥ इमां मनोभवरुजमचिकित्स्यां
 सधूर्जटिः ॥ अवलोक्य विवाहाय भृशमुद्यमवानभूत् ॥ ८४ ॥ इत्थं विमोह्य तं देवं कंदर्पो ललिताज्ञया ॥ अथ तां पर्वतसुतामा
 शुगेरभ्यतापयत् ॥ ८५ ॥ प्रभूतविरहज्वालामलिनैः श्वसितानलैः ॥ शुष्यमाणाधरदलो भृशं पांडुकपोलभूः ॥ ८६ ॥ नाहारे वा न
 शयने न स्वापे धृतिमिच्छति ॥ सखीसहस्रैः सिषिचे नित्यं शीतोपचारकैः ॥ ८७ ॥ पुनःपुनस्तप्यमाना पुनरेव च विह्वला ॥ न जगाम
 रुजाशान्तिं मन्मथाग्नेर्महीयसः ॥ ८८ ॥ न निद्रां पार्वती भजे विरहेणोपतापिता ॥ स्वतनोस्तापनेनासौ पितुः खेदमवर्धयत् ॥ ८९ ॥
 अप्रतीकारपुरुषं विरहं दुहितुः शिवे ॥ अवलोक्य स शैलेंद्रो महादुःखमवाप्तवान् ॥ ९० ॥ भद्रे त्वं तपसा देवं तोषयित्वा महेश्वरम् ॥
 भार्तां तं समृच्छेति पित्रा सम्प्रेरिताथ सा ॥ ९१ ॥ हिमवच्छैलशिखरे गौरीशिखरनामनि ॥ चकार पतिलाभाय पार्वती दुष्करं तपः ॥ ९२ ॥
 शिशिरेषु जलावासा ग्रीष्मे दहनमध्यगा ॥ अर्के निविष्टदृष्टिश्च सुघोरं तप आस्थिता ॥ ९३ ॥ तेनैव तपसा तुष्टः सान्निध्यं दत्तवाञ्छिवः ॥
 अङ्गीचकार तां भार्या वैवाहिकविधानतः ॥ ९४ ॥ अथाद्रिपतिना दत्तां तनयां नलिनेक्षणाम् ॥ सप्तर्षिद्वारतः पूर्वं प्रार्थितामुदबोढ सः ॥
 ॥ ९५ ॥ तथा च रममाणोऽसौ बहुकालं महेश्वरः ॥ ओषधीप्रस्थनगरे श्वसुरस्य गृहेऽवसत् ॥ ९६ ॥ पुनः कैलासमागत्य समस्तैः प्रमथैः
 सह ॥ पार्वतीमानिनायाद्रिनाथस्य प्रीतिमावहत् ॥ ९७ ॥ रममाणस्तया सार्धं कैलासे मन्दरे तथा ॥ विन्ध्याद्रौ हेमशैले च मलये परियात्रके
 ॥ ९८ ॥ नानाविधेषु स्थानेषु रतिं प्राप महेश्वरः ॥ अथ तस्यां ससर्जोऽग्रं वीर्यं सा सोढुमक्षमा ॥ ९९ ॥ भुव्यत्यजत्सापि वह्नौ कृत्तिकांसु
 स चाक्षिपत् ॥ ताश्च गंगाजलेऽमुञ्चन्सा चैव शरकानजे ॥ १०० ॥ तत्रोद्भूतो महावीरो महासेनः षडाननः ॥ गंगायाश्चांतिकं नीतो धूर्जटिर्वृद्धि
 मागमत् ॥ १०१ ॥ स वर्धमानो दिवसेदिवसे तीव्रविक्रमः ॥ शिक्षितो निजतातेन सर्वा विद्या अवाप्तवान् ॥ १०२ ॥ अथ तातमानुजः सुर
 सेन्यपतिर्भवन् ॥ तारकं मारयामास समस्तैः सह दानवैः ॥ १०३ ॥ ततस्तारकदैत्येन्द्रवधसन्तोषशालिना ॥ शक्रेण दत्तां स गुहो देवसेनामुपान
 यत् ॥ १०४ ॥ सा शक्रतनया देवसेना नाम यशस्विनी ॥ आसाद्य रमणं स्कन्दमानन्दं भृशमादधौ ॥ १०५ ॥ इत्थं संमोहिताशेषविश्व
 चक्रो मनोभवः ॥ देवकार्यं सुसम्पाद्य जगाम श्रीपुरं पुनः ॥ १०६ ॥ यत्र श्रीनगरे पुण्ये ललिता परमेश्वरी ॥ वर्तते जगतामृद्धये तत्र तां सेवितुं

ब्र. पु.
॥२४५॥

ययौ ॥ १०७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने मदनपुनर्भवो नाम त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ७ ॥
॥ अगस्त्य उवाच ॥ किमिदं श्रीपुरं नाम केन रूपेण वर्तते ॥ केन वा निर्मितं पूर्वं तत्सर्वं मे निवेदय ॥ १ ॥ कियत्प्रमाणं किं वर्णं कथ
यस्व मम प्रभो ॥ त्वमेव सर्वमन्देहपङ्कशोपणभास्करः ॥ २ ॥ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ यथा चक्रस्थं प्राप्य पूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युक्तम् ॥ महा
यागानलोत्पन्ना ललिता परमेश्वरी ॥ ३ ॥ कृत्वा वैवाहिकीं लीलां ब्रह्माद्यैः प्रार्थिता पुनः ॥ व्यजेष्ट भण्डनामानमसुरं लोककण्टकम् ॥ ४ ॥
तदा देवा महेन्द्राद्याः सन्तोषं बहु भेजिरे ॥ अथ कामेश्वरस्यापि ललितायाश्च शोभनम् ॥ नित्योपभोगसर्वार्थं मंदिरं कर्तुमुत्सुकाः ॥ ५ ॥
कुमारः ललितादेव्याः ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वर्धकिं विश्वकर्माणं सुराणां शिल्पकोविदम् ॥ ६ ॥ असुराणां शिल्पनं च मयं मायाविचक्षणम् ॥
आहूय कृतसत्कारानूचिरे ललिताम् ॥ ७ ॥ अधिकारिपुरुषा उचुः ॥ भो विश्वकर्मच्छिल्पज्ञ भोभो मय महोदय ॥ भवन्तौ सर्वशास्त्रज्ञौ
घटनामार्गकोविदौ ॥ ८ ॥ संकल्पमात्रेण माहाशिल्पकल्पविशारदौ ॥ युवाभ्यां ललितादेव्याः नित्यज्ञानमहोदधेः ॥ ९ ॥ षोडशीक्षेत्रमध्येषु
तत्क्षेत्रसमसंख्यया ॥ कर्तव्या श्रीनगर्यो हि नानारत्नैरलंकृताः ॥ १० ॥ यत्र षोडशधा भिन्ना ललिता परमेश्वरी ॥ विश्वत्राणाय सततं निवासं
रचयिष्यति ॥ ११ ॥ अस्माकं हि प्रियमिदं मरुतामपि च प्रियम् ॥ सर्वलोकप्रियं चैतत्तन्नाम्नैव विरच्यताम् ॥ १२ ॥ इति कारणदेवानां
वचनं सुनिश्चयं तौ ॥ विश्वकर्ममयौ नत्वा व्यभाषेतां तथास्त्विति ॥ १३ ॥ पुनर्नत्वा पृष्टवन्तौ तौ तान्कारणपूरुषान् ॥ केषु क्षेत्रेषु कर्तव्याः
श्रीनगर्यो महोदयाः ॥ १४ ॥ ब्रह्माद्याः परिपृष्टास्ते प्रोचुस्तौ शिल्पिनौ पुनः ॥ क्षेत्राणां प्रविभागं तु कल्पयन्तौ यथोचितम् ॥ १५ ॥ कारण
पुरुषा उचुः ॥ प्रथमं मेरुष्टे तु निषधे च महीधरे ॥ हेमकूटे हिमगिरी पञ्चमे गन्धमादने ॥ १६ ॥ नीले मेघे च शृङ्गारे महेन्द्रे च महागिरी ॥
क्षेत्राणि हि नवैतानि भौमानि विदितान्यथ ॥ १७ ॥ औदकानि तु सप्तैव प्रोक्तान्यखिलसिन्धुषु ॥ लवणोऽव्धीक्षुसागव्यः सुराव्धिर्धृतसागरः
॥ १८ ॥ दधिसिन्धुः क्षीरसिन्धुर्जलसिन्धुश्च समः ॥ पूर्वोक्ता नव शैलेन्द्राः पश्चात्सप्त च सिन्धवः ॥ १९ ॥ आहत्य षोडश क्षेत्राण्यंवाश्रीपुरकृ
त्तव्यं ॥ येषु दिव्यानि वेश्मानि ललिताया महोजयः ॥ मृजतं दिव्यघटनापण्डितौ शिल्पिनौ युवाम् ॥ २० ॥ येषु क्षेत्रेषु कृतानि ग्रन्थ्या देव्या महासु
राणां ॥ नामानि नित्यानाम्नैव प्रथितानि न संशयः ॥ २१ ॥ सा हि नित्यास्वरूपेण कालव्याप्तिकरी पुरा ॥ सर्वं कलयते देवी कलनांकनया जगत् ॥
॥ २२ ॥ अतस्तदीयनाम्ना न सनामा प्रथिता पुरा ॥ २३ ॥ कामेश्वरीपुरी चैव भगमालापुरी तथा ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३१

॥२४५॥

नित्यकिन्नापुरीत्यादिनामानि प्रथितान्यलम् ॥२४॥ अतो नामानि वर्णनं योग्ये पुण्यतमे दिने ॥ महाशिल्पप्रकारेण पुरी रचयतां शुभाम् ॥ २५ ॥
 इति कारणकृत्यैर्द्रव्यविष्णुमहेश्वरैः ॥ प्रोक्तो तो श्रीपुरीस्थेषु तेषु क्षेत्रेषु चक्रतुः ॥ २६ ॥ अथ श्रीपुरविस्तारं पुनर्दिष्टात् देवताः ॥ कथयाम्य
 हमाधार्य लोपामुद्रापते शृणु ॥ २७ ॥ यो मेरुगखिलाधारस्तुंगश्चानंतयोजनः ॥ चतुर्दशजगच्चक्रसंप्रोतनिजविग्रहः ॥ २८ ॥ तस्य चत्वारि - गुणा
 णि शक्रनैर्ऋतवायुषु ॥ मध्यस्थलेषु जातानि प्रोच्छ्रायस्तेषु कथ्यते ॥ २९ ॥ पूर्वोक्तशृङ्गात्रितयं शतयोजनमुन्नतम् ॥ शतयोजनविस्तारं
 तेषु लोकास्त्रयो मताः ॥ ३० ॥ ब्रह्मलोको विष्णुलोकः शिवलोकस्तथैव च ॥ एतेषां गृहविन्यासान्वक्ष्याम्यवसर्गंतरे ॥ ३१ ॥ मध्ये
 स्थितस्य शृङ्गस्य विस्तारं चोच्छ्रायं शृणु ॥ चतुःशतं योजनानामुच्छ्रितं विस्तृतं तथा ॥ ३२ ॥ तत्रैव शृंगे महति शिल्पिभ्यां श्रीपुरं कृतम् ॥
 चतुःशतं योजनानां विस्तृतं कुम्भसंभव ॥ ३३ ॥ तत्रायं प्रविभागस्ते प्रविविच्य प्रदर्श्यते ॥ प्राकारः प्रथमः प्रोक्तः कालायमविनिर्मितः ॥
 ॥ ३४ ॥ पददशाधिकसाहस्रयोजनायतवेष्टनः ॥ चतुर्दिक्षु द्वायुतश्च चतुर्योजनमुच्छ्रितः ॥ ३५ ॥ शालमूलपरीणाहो योजनयुतमन्विष्य ॥
 शालाग्रस्य तु गव्यूतेर्नद्धवातायनं पृथक् ॥ ३६ ॥ शालद्वारस्य चोन्नत्यमेकयोजनमाश्रितम् ॥ द्वारेद्वारे कपाटे द्वे गव्यूत्यर्धप्रविस्तरं ॥
 ॥ ३७ ॥ एकयोजनमुन्नद्धे कालायमविनिर्मिते ॥ उभयोरर्गला चेत्यमर्धकोशसमायता ॥ ३८ ॥ एवं चतुर्षु द्वारेषु सदृशं परिकीर्तितम् ॥
 गोपुरस्य तु संस्थानं कथये कुम्भसंभव ॥ ३९ ॥ पूर्वोक्तस्य तु शालस्य मूले योजनसंमिते ॥ पार्श्वद्वये योजने द्वे समादाय निर्मिते
 ॥ ४० ॥ विस्तारमपि तावतं संप्राप्तं द्वारगर्भितम् ॥ पार्श्वद्वयं योजने द्वे मध्ये शालस्य योजनम् ॥ ४१ ॥ मेलयित्वा पञ्च मुने योजनानि
 प्रमाणतः ॥ पार्श्वद्वयेन सार्धेन क्रोशयुग्मेन संयुतम् ॥ ४२ ॥ मेलयित्वा पञ्चसंख्यायोजनान्यायतस्तथा ॥ एवं प्राकारतस्तत्र गोपुरं रचितं
 मुने ॥ ४३ ॥ तस्माद्गोपुरमूलस्य वेष्टो विंशतियोजनः ॥ उपर्युपरिवेष्टस्य द्वास एव प्रकीर्त्यते ॥ ४४ ॥ गोपुरस्योन्नतिः प्रोक्ता पञ्चविंशति
 योजना ॥ योजनेयोजने द्वारं सकपाटं मनोहरम् ॥ ४५ ॥ भूमिकाश्चापि तावन्त्यो यथोर्ध्वं द्वाससंयुताः ॥ गोपुराग्रस्य निस्तारो योजनं हि
 समाश्रितः ॥ ४६ ॥ आयामोऽपि च तावान्वै तत्र त्रिमुकुटं स्मृतम् ॥ मुकुटस्य तु विस्तारः क्रोशमानो षटोद्भव ॥ ४७ ॥ क्रोशद्वयं समुन्नद्धं
 द्वासं गोपुरवन्मुने ॥ मुकुटस्यांतरे क्षोणी क्रोशार्धेन च संमिता ॥ ४८ ॥ मुकुटं पश्चिमे प्राच्यां दक्षिणे द्वारगोपुरे ॥ दक्षिणेनस्तु

१ अन्विष्य पितृतीति किमहे 'आतोऽनुपसर्ग' इति कः । टवतु न पितृतेः सुरासीत्योर्ति नियमात् । अगस्त्यसम्बोधनम् ।

मुकुटाः पश्चिमद्वारगोपुरे ॥ ४९ ॥ दक्षिणद्वारवत्प्रोक्ता उत्तरद्वारकिरीटिकाः पश्चिमद्वारवत्पूर्वद्वारे मुकुटकल्पना ॥ ५० ॥ काला
यसारूयशालस्यांतरे मारुतयोजने ॥ अंतरे कांस्यशालस्य पूर्ववद्गोपुरोऽन्वितः ॥ ५१ ॥ शालमूलप्रमाणं च पूर्ववत्परिकीर्तितम् ॥
कांस्यशालोऽपि पूर्वादिदिक्षु द्वारसमन्वितः ॥ ५२ ॥ द्वारेद्वारे गोपुराणि पर्वलक्षणभांजि च ॥ कालायसस्य कांस्यस्य योतर्देशः समंततः ॥
॥ ५३ ॥ नानावृक्षमहोद्यानं तत्प्रोक्तं कुंभसंभव ॥ उद्भिज्जाद्यं यावदस्ति तत्सर्वं तत्र वर्तते ॥ ५४ ॥ परंसहस्रास्तरवः सदापुष्पाः सदा
फलाः ॥ सदापल्लवशोभाढ्याः सदा सौरभसंकुलाः ॥ ५५ ॥ चूताः कंकोलका लोधावकुलाः कर्णिकारकाः ॥ शिशपाश्च शिरीषाश्च
देवदारुनमेरवः ॥ ५६ ॥ पुत्रागा नागभद्राश्च मुचुकुंदाश्च कटफलाः ॥ एलालवंगास्तवकोलास्तथा कर्पूरशाखिनः ॥ ५७ ॥ पीलवः
काकतुंड्यश्च शालकाश्चासनास्तथा ॥ कांचनाराश्च लकुचाः पनसा हिंगुलास्तथा ॥ ५८ ॥ पाटलाश्च फलिन्यश्च जटल्यो जघने
फलाः ॥ गणिकाश्च कुरंडाश्च बंधुजीवश्च दाडिमाः ॥ ५९ ॥ अश्वकर्णा हस्तिकर्णाश्चापेयाः कनकद्रुमाः ॥ यूथिकास्तालपर्ण्यश्च तुलस्यश्च
सदाफलाः ॥ ६० ॥ तालास्तमालर्हितालखर्जुराः शरबर्बुराः ॥ इक्षवः क्षीरिणश्चैव श्लेष्मांतकविभीतकाः ॥ ६१ ॥ हरीतक्यस्त्ववाक्पुष्प्यो
घोण्टाल्यः स्वर्गपुष्पिकाः ॥ भल्लातकाश्च खदिरा शाखोटाश्चंदनद्रुमाः ॥ ६२ ॥ कालागुरुद्रुमाः कालस्कंधाश्चैव वटास्तथा ॥ उदुंबराजु
नाश्चत्थाः शमीवृक्षा ध्रुवादुमाः ॥ ६३ ॥ रुचकाः कुटजाः सप्तपर्णाश्च कृतमालकाः ॥ कपित्थास्तितिणी चैवेत्येवमाद्याः सहस्रशः ॥ ६४ ॥
नानाऋतुसमाविष्टा देव्याः शृङ्गारहेतवः ॥ नानावृक्षमहोत्संधा वर्तते वरशाखिनः ॥ ६५ ॥ कांस्यशालस्यांतराले सप्तयोजनदूरतः ॥
चतुरस्रस्ताम्रशालः सिंधुयोजनमुन्नतः ॥ ६६ ॥ अनयोरंतरक्षोणी प्रोक्ता कल्पकवाटिका ॥ कर्पूरगन्धिभिश्चारुत्नबीजसमन्वितैः ॥ ६७ ॥
कांचनत्वक्सुरुचिरैः फलैस्तैः फलिता द्रुमाः ॥ पीतांबरानि दिव्यानि प्रवालान्येव शाखिषु ॥ ६८ ॥ अमृतं स्यान्मधुरसः पुष्पाणि च विभू
षणम् ॥ ईदृशा बहवस्तत्र कल्पवृक्षाः प्रकीर्तिताः ॥ ६९ ॥ एषा कक्षा द्वितीया स्यात्कल्पवापीति नामतः ॥ ताम्रशालस्यांतराले नाग
शालः प्रकीर्तितः ॥ ७० ॥ अनयोरुभयोस्तिर्यग्देशः स्यात्सप्तयोजनः ॥ तत्र संतानवाटी स्यात्कल्पवापीसमाकृतिः ॥ ७१ ॥ तयोर्मध्ये
मही प्रोक्ता हरिचन्दनवाटिका ॥ कल्पवाटीसमाकारा फलपुष्पसमाकुला ॥ ७२ ॥ एषु सर्वेषु शालेषु पूर्ववद्द्वारकल्पनम् ॥ पूर्ववद्गोपुराणां
च मुकुटानां च कल्पनम् ॥ ७३ ॥ गोपुरद्वारकल्पं च द्वारेद्वारे च संमितिः ॥ आरकूटस्यांतराले सप्तयोजनदूरतः ॥ ७४ ॥

पञ्चलोहमयः शालः पूर्वशालसमाकृतिः ॥ तयोर्मध्ये मही प्रोक्ता मन्दागुप्तादिका ॥ ७५ ॥ पञ्चलोहस्यांतराले स
 मयोजनद्वयः ॥ रौप्यशालस्तु संप्रोक्तः पूर्वोक्तेर्लक्षणेयुतः ॥ ७६ ॥ तयोर्मध्ये प्रोक्ता पारिजातद्वयादिका ॥ दिव्यामोदमुत्तंपूर्णा फल
 पुष्पभरोज्ज्वला ॥ ७७ ॥ रौप्यशालस्यांतराले समयोजनविम्बतः ॥ हिमशालः प्रकाशितः पुष्पवद्वाग्भितः ॥ ७८ ॥ तयोर्मध्ये मही प्रोक्ता
 कदम्बतरुवाटिका ॥ तत्र दिव्या नीपवृक्षा योजनद्वयमुन्नताः ॥ ७९ ॥ मंदैः मंदिरसंज्ञा मंदुप्रसवोज्ज्वलाः ॥ येभ्यः कादंबरी नाम योगिनी
 भोगदायिनी ॥ ८० ॥ विशिष्टा मदिरोद्याना मंत्रिण्याः सततं प्रिया ॥ ते मीषवृक्षाः सुच्छायाः पत्रलाः पट्टवाकुल्याः ॥ आनोदलोत्तमंगाली
 झंकारैः पुष्पिोदराः ॥ ८१ ॥ तत्रैव मंत्रिणीनाथायाः मंदिरं सुमनोह्रम ॥ कदंबवनवाद्यास्तु पिदिक्षु ज्वलनादितः ॥ ८२ ॥ चत्वारि मंदिरा
 ण्युच्चैः कल्पितान्यादिशिल्पिना ॥ एकैकस्य तु गेहस्य विस्तारः पञ्चयोजनः ॥ ८३ ॥ पञ्चयोजनमायामः सदावगतः स्थितिः ॥ एव
 मन्यविदिक्षु स्युस्सर्वत्र प्रियकद्रुनाः ॥ निवासनगरी मेयं श्यामायाः पर्णिकीर्तिता ॥ ८४ ॥ सत्यं नगरी न्वन्या महापद्मादौखले ॥ यदत्रैव गृहं
 तस्या बहुयोजनद्वयतः ॥ ८५ ॥ श्रीदेव्या नित्यसेवा तु मंत्रिण्या न घटिष्यते ॥ अश्विनामणिगृहोपातिदपि भवनं कृतम् ॥ तस्याः श्रीमं
 नाथायाः सुस्त्वग्रा मयेन च ॥ ८६ ॥ श्रीपुरं मंत्रिणीदेव्या मंदिरस्य गुणान्वदूत ॥ वर्णयिष्यति को नारु यो द्विजिह्वासहस्रवाक् ॥ ८७ ॥
 कादंबरीमदानाघनयनाः कलवीणया ॥ गायन्त्यस्तत्र खेलेति मान्यमातंगकन्यकाः ॥ ८८ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ मातङ्गो नाम कः
 प्रोक्तस्तस्य कन्याः कथं च ताः ॥ सेवते मंत्रिणीनाथां सदा मधुमदालसाः ॥ ८९ ॥ ॥ त्वया उवाच ॥ ॥ मन्मथो नाम त्वसामेकरा
 शिस्तपोधनः ॥ महाप्रभावसंपन्नो जगत्सर्जनलपटः ॥ ९० ॥ ॥ तः शक्त्या तथिया सर्वत्राज्ञाप्रवर्तकः ॥ तस्मै पुत्रस्तु मातङ्गो दुद्रिणी
 मंत्रिनायिका ॥ ९१ ॥ वीरैस्तयोभिरन्यथ पूरयामास धीरधीः ॥ सर्वगमुनिपुत्रेण सुचिरं समुपासितः ॥ ९२ ॥ मंत्रिणो हतसाम्रिण्या
 वृणीष्व वरमित्यशात् ॥ सोऽपि सर्वमुनिश्रेष्ठो मातंगस्तपसां निधिः ॥ उवाच तां पुनः दत्तसाम्रिण्या श्यामलां विकाम् ॥ ९३ ॥ मातंगम्ह
 मुनिरुवाच ॥ देवि त्वत्स्मृतिमात्रेण सर्वाश्च मम सिद्धयः ॥ जन्ता एवाणिमायास्ताः सर्वाश्चान्या विभूतयः ॥ ९४ ॥ प्रापणीयत्र मे किंचि
 दस्त्येव भुवनत्रये ॥ सर्वतः प्रातःकालस्य भवन्याश्चान्तिस्मृतेः ॥ ९५ ॥ अथापि तत्र सान्निध्यमिदं नो निष्फलं भवेत् ॥ एवं परं प्रार्थयेऽहं
 तं वरं पूरयांबिके ॥ ९६ ॥ पूर्वं हिमवता सार्धं सौहार्दं परिहासवान् ॥ क्रीडामत्तेन चावाच्यैस्तत्र तेन प्रगल्भितम् ॥ ९७ ॥ अहं मीरीगुरुगति

श्लाघामात्मनि तेनिवान् ॥ तद्वाक्यं मम नैवाभूद्यतस्तत्राधिको गुणः ॥ ९८ ॥ उभयोर्गुणसाम्ये तु मित्रयोरधिके गुणे ॥ एकस्य कारणाज्जाते
तत्रान्यस्य स्पृहा भवेत् ॥ ९९ ॥ गौरीगुरुत्वश्लाघार्थं प्राप्तकामोऽप्यहं तपः ॥ कृतवान्मंत्रिणीनाथे तत्त्वं मत्तनया भव ॥ १०० ॥ यतो
मन्त्रांमविख्याता भविष्यसि न संशयः ॥ इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा मातंगस्य महामुनेः ॥ तथास्त्विति तिरोधत्त स च प्रीतोऽभवन्मुनिः ॥ १०१ ॥
मातंगस्य महर्षेस्तु तस्य स्वप्ने तदा मुदा ॥ तापिच्छमञ्जरीमेकां ददौ कर्णावतंसतः ॥ १०२ ॥ तत्स्वप्नस्थ प्रभावेण मातंगस्य सधर्मिणी ॥
नाम्ना सिद्धिमती गर्भे लघुश्यामामधारयत् ॥ १०३ ॥ तत एव समुत्पन्ना मातंगीतेन कीर्तिताः ॥ लघुश्यामेति सा प्रोक्ता श्यामा यन्मूलकंदभूः
॥ १०४ ॥ मातंगकन्यका हृद्याः कोटीनामपि कोटिशः ॥ लघुश्यामा महाश्यामा मातंगी वृंदसंयुताः ॥ अङ्गशक्तित्वमापन्नाः सेवन्ते प्रियकप्रि
याम् ॥ १०५ ॥ इति मातंगकन्यानामुत्पत्तिः कुंभसंभव ॥ कथिताः सप्तकक्षाश्च शाला लोहादिनिर्मिताः ॥ १०६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तर
भागे ललितोपाख्याने हयग्रीवागस्त्यसंवादे सप्तकक्ष्यामातंगकन्याप्रादुर्भावो नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
लोहादिसप्तशालानां रक्षका एव संति वै ॥ तन्नाम कीर्तय प्राज्ञ येन मे संशयच्छिदा ॥ १ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ नानावृक्षमहोद्याने वर्तते
कुंभसंभव ॥ महाकालः सर्वलोकभक्षकः श्यामविग्रहः ॥ २ ॥ श्यामकंचुकधारी च मदारुणविलोचनः ॥ ब्रह्मांडचषके पूर्णं पिवन्विश्वरसाय
नम् ॥ ३ ॥ महाकालीं घनश्यामामनंगार्द्रामपाङ्गयन् ॥ सिंहासने समासीनः कल्पांते कलनात्मके ॥ ४ ॥ ललिताध्यानसंपन्नो ललितापूजनो
त्सुकः ॥ वितन्वैल्ललिताभक्तेः स्वायुषो दीर्घदीर्घताम् ॥ कालमृत्युप्रमुख्यैश्च किंकरैरपि सेवितः ॥ ५ ॥ महाकालीमहाकालो ललिताज्ञाप्रवर्तकौ ॥
विश्वं कलयतः कृत्स्नं प्रथमेऽध्वनि वासिनौ ॥ ६ ॥ कालचक्रं मतङ्गस्य तस्यैवासनतां गताम् ॥ चतुरावरणोपेतं मध्ये विन्दुमनोहरम् ॥ ७ ॥
त्रिकोणं पञ्चकोणं च षोडशच्छदपंकजम् ॥ अष्टारपंकजं चैव महाकालस्तु मध्यगः ॥ ८ ॥ त्रिकोणे तु महाकाल्या महासंध्या महानिशा ॥
एतास्तिस्त्रो महादेव्यो महाकालस्य शक्तयः ॥ ९ ॥ तत्रैव पञ्चकोणाग्रं प्रन्यूपश्च पितृप्रभुः ॥ प्राह्मापराह्णमध्याह्नाः पञ्च कालस्य शक्तयः ॥
॥ १० ॥ अथ षोडशपत्राब्जे स्थिता शक्तीर्मुने शृणु ॥ दिनमिश्रा तमिश्रा च ज्योत्स्नी चैव तु पक्षिणी ॥ ११ ॥ प्रदोषा च
निशीथा च प्रहरा पूर्णिमापि च ॥ राका चानुमतिश्चैव तथैवामावस्थिका पुनः ॥ १२ ॥ सिनीवाली कुटुर्भद्रा उपरागा

च षोडशी ॥ एताः षोडशमात्रस्थाः शक्तयः षोडश स्मृताः ॥ १३ ॥ कला काष्ठा निमेषाश्च क्षणाश्चैव लवास्तुटिः ॥ मुहूर्ताः
 कुतपा होरा शुक्रपक्षस्तथैव च ॥ १४ ॥ कृष्णपक्षाधनाश्चैव विण्वा च त्रयोदशी ॥ संवत्सरा च परिवत्सरेडावत्सरापि च ॥ १५ ॥ एताः षोडश
 पत्राब्जवासिन्यः शक्तयः स्मृताः ॥ इदं तन्म ततश्चेन्नुवत्सराधत्सरेऽपि च ॥ १६ ॥ त्रियिर्वागश्च नक्षत्रं योगाश्च करणानि च ॥ एतास्तु शक्तयो
 नागपत्रांभोरुहसंस्थिताः ॥ १७ ॥ कलिः कल्पा च कलना काली चेति चतुष्टयम् ॥ द्वाणालकतां प्रातः कालवक्रम्य भ्राम्यतः ॥ १८ ॥ एता
 महाकालदेव्यो मदप्रहसितानताः ॥ मदिरापूर्णाचकमधोर्न चान्तराभयः ॥ दधानाः श्यामलाकाराः सर्वाः कालस्य योषितः ॥ १९ ॥ ललिता
 पूजनध्यानजपस्तोत्रपरायणाः ॥ निषेवन्ते महाकालं कालचक्रासनस्थितम् ॥ २० ॥ अथ कल्पकवाट्यास्तु रक्षकः कुम्भसम्भवः ॥ वसन्तर्तुमहा
 तेजा ललिताप्रियकिङ्करः ॥ २१ ॥ पुष्पसिंहासनासीनः पुष्पसङ्घर्षामदारुणः ॥ पुष्पायुधः पुष्पभूषः पुष्पच्छत्रेण शोभितः ॥ २२ ॥ मधुश्रीर्मा
 धवश्रीश्च द्वे देव्यौ तस्य दीव्यतः ॥ प्रसन्नमदिरामत्ते प्रसन्नशरलालसे ॥ २३ ॥ सन्तानवाटिकापादो गीष्मर्तुस्तीक्ष्णलोचनः ॥ ललिताकिङ्करो
 नित्यं तस्यास्त्वाज्ञाप्रवर्तकः ॥ २४ ॥ शुक्रश्रीश्च शुचिश्रीश्च तस्य भार्ये रभे स्मृते ॥ हर्षिचन्दनवाटी तु मुने वर्षर्तुना स्थिता ॥ २५ ॥ स वर्षर्तुमहा
 तेजा विद्युत्पिङ्गललोचनः ॥ वज्रादृष्टसमुत्तमो मत्तजीभृतवाहनः ॥ २६ ॥ जामूतकवचच्छत्रो मणिकामुकधारकः ॥ ललितापूजनध्यानजपस्तोत्र
 परायणः ॥ २७ ॥ वर्तते विन्ध्यमथन त्रैलोक्याद्वाददायकः ॥ नभःश्रीश्च नभस्यश्रीः स्वरस्वारस्वमालिनी ॥ २८ ॥ अंवा दुला निरलिश्वा
 भ्रयन्ती मेघयंत्रिका ॥ वर्षयन्ती चिबुणिका वारिधारा च शक्तयः ॥ २९ ॥ वर्षत्यो द्वादश प्रोक्ताः मदारुणत्रिलोचनाः ॥ ताभिः समं स वर्ष
 र्तुः शक्तिभिः परमेश्वरीम् ॥ ३० ॥ मदेव संजपत्रास्ते निजोत्थैः पुष्पमण्डलैः ॥ ललिताभक्तदेशांस्तु भूषयन्स्वस्य सम्पदा ॥ ३१ ॥ तद्देविणां
 तु वसुधामनावृष्ट्या निपीडयन् ॥ वर्तते सततं देवीकिङ्करो जलदागमः ॥ ३२ ॥ मंदारवाटिकायां तु सदा शरद्वर्तुवसन् ॥ तां कक्षां रतति
 श्रीमाल्लोकचित्तप्रसादनः ॥ ३३ ॥ इषश्रीश्च तथोर्जश्रीस्तम्यतोः प्राणनायिके ॥ ताभ्यां संजद्वतुस्तोयं निजोत्थैः पुष्पमण्डलैः ॥ अम्बुदे
 यति साम्राज्ञी श्रीकामेश्वरयोषितम् ॥ ३४ ॥ हेमन्तर्तुमहातेजा हिमशतिलविग्रहः ॥ सदा प्रसन्नवदनो ललिताप्रियकिङ्करः ॥ ३५ ॥ निजोत्थैः
 पुष्पसंभारैरर्चयन्परमेश्वरीम् ॥ पारिजातस्य वाटी तु रक्षति ज्वलनार्दनः ॥ ३६ ॥ सहश्रीश्च सहस्यश्रीस्तस्य द्वे योषिते शुभे ॥ कदम्बवनवा
 ट्यास्तु रक्षकः शिशिराकृतिः ॥ ३७ ॥ शिशिरर्तुर्मुनिश्रेष्ठ वर्तते कुम्भसम्भवः ॥ सा कक्ष्या तेन सर्वत्र शिशिरीकृतभूतला ॥ ३८ ॥ तद्वासिनी

ततः श्यामा देवता शिशिराकृतिः ॥ तपःश्रीश्च तपस्यश्रीस्तस्य द्वे योषिदुत्तमे ॥ ताभ्यां सहार्चयत्यंबां ललितां विश्वपावनीम् ॥ ३९ ॥
 ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥ गंधर्ववदन श्रीमन्नानावृक्षादिसप्तकैः ॥ प्रथमोद्यानपालस्तु महाकालो मया श्रितः ॥ ४० ॥ चतुरावरणं चक्रं त्वया
 तस्य प्रकीर्तितम् ॥ षण्णानृतूनामन्येषां कल्पकोद्यानवाटिषु ॥ पालकत्वं श्रुतं त्वत्तत्त्वकदेव्यस्तु न श्रुताः ॥ ४१ ॥ अत एव वसन्तादिचक्रावरण
 देवताः ॥ क्रमेण ब्रूहि भगवन्सर्वज्ञोऽसि यतो महान्न ॥ ४२ ॥ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ आकर्णय मुनिश्रेष्ठ तत्तच्चक्रस्थदेवताः ॥ कालचक्रं
 पुरा प्रोक्तं वासन्तं चक्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ त्रिकोणं पञ्चकोणं च नागच्छदसरोरुहम् ॥ षोडशारं सरोजं च दशारद्वितयं पुनः ॥ ४४ ॥ चतुरस्रं च
 विज्ञेयं सप्तावरणसंयुतम् ॥ तन्मध्ये बिन्दुचक्रस्थो वसन्तर्तुर्महाद्युतिः ॥ ४५ ॥ तदेकद्वयसंलग्ने मधुश्रीमाधवश्रियौ ॥ उभाभ्यां निजहस्ताभ्यां
 युभयोस्तनमेककम् ॥ ४६ ॥ निषीदयन्स्वहस्तस्य युगलेन ससौरभम् ॥ सपुष्पमदिराष्ट्रवर्णचपकं पिशितं वहन् ॥ ४७ ॥ एवमेव तु सर्वर्तुध्यानं
 विध्यनिषूदन ॥ वर्षर्तौस्तु पुनर्ध्याने शक्तिद्वितयसादिमम् ॥ अङ्कस्थितं तु विज्ञेयं शक्तयोऽन्याः समीपगाः ॥ ४८ ॥ अथ वासन्तचक्रस्थदेवीः
 शृणु वदाम्यम् ॥ मधुशुक्लप्रथमिका मधुशुक्लद्वितीयिका ॥ ४९ ॥ मधुशुक्लतृतीया च मधुशुक्लचतुर्थिका ॥ मधुशुक्ला पञ्चमी च मधुशुक्ला च
 षष्ठिका ॥ ५० ॥ मधुशुक्ला सप्तमी च मधुशुक्लाष्टमी पुनः ॥ नवमी मधुशुक्ला च दशमी मधुशुक्लक ॥ ५१ ॥ मधुशुक्लैकादशी च द्वादशी मधुशु
 क्तः ॥ मधुशुक्लत्रयोदश्यां मधुशुक्ला चतुर्दशी ॥ ५२ ॥ मधुशुक्ला पौर्णिमासी प्रथमा मधुकृष्णिका ॥ मधुकृष्णा द्वितीया च तृतीया मधुकृष्णिका
 ॥ ५३ ॥ चतुर्थी मधुकृष्णा च मधुकृष्णा च पञ्चमी ॥ षष्ठी तु मधुकृष्णा स्यात्सप्तमी मधुकृष्णतः ॥ ५४ ॥ मधुकृष्णाष्टमी चैव नवमीमधुकृष्णतः ॥
 दशमी मधुकृष्णा च विन्ध्यदर्पनिषूदन ॥ ५५ ॥ मधुकृष्णैकादशी तु द्वादशी मधुकृष्णतः ॥ मधुकृष्णत्रयोदश्याः मधुकृष्णचतुर्दशी ॥ ५६ ॥ मध्वमा
 चेति विज्ञेयास्त्रिंशदेतास्तु शक्तयः ॥ एवमेव प्रकारेण माधवाख्यापरिस्थिताः ॥ ५७ ॥ शुक्लप्रतिपदाद्यास्तु शक्तयस्त्रिंशदन्यकाः ॥ मिलित्वा
 षष्टिसंख्यास्तु ख्याता वासन्तशक्तयः ॥ ५८ ॥ स्वैः स्वैर्मन्त्रैस्तत्र चक्रे पूजनीया विधानतः ॥ वासन्तचक्रराजस्य सप्तावरणभूमयः ॥ ५९ ॥ षष्टिः
 स्युर्देवतास्तासु षष्टिभूमिषु संस्थिताः ॥ विभज्य चार्चनीयाः स्युस्तत्तन्मन्त्रैस्तु साधकैः ॥ ६० ॥ तथा वासन्तचक्रं स्यात्तथैवान्येषु च त्रिषु ॥ देवतास्तु
 परं भिन्नाः शुक्लशुच्यादिभेदतः ॥ ६१ ॥ शक्तयः षष्टिसंख्याता ग्रीष्मचक्रे महोदयाः ॥ एवं वर्षादिके चक्रे भेदान्नभनभस्यजान् ॥ ६२ ॥ षष्टि

षष्ठिसु शक्तीनां चक्रेचक्रे प्रतिष्ठिताः ॥ ग्रंथविस्तारभीत्या तु तत्संख्यानाद्विरम्यते ॥ ६३ ॥ आर्तव्यः शक्तयस्त्वेताः ललिताभक्तसौख्यदाः ॥
 ललितापूजनध्यानजपस्तोत्रपरायणाः ॥ ६४ ॥ कल्पादिवाटिकाचक्रे संचरंत्यो मदालसाः ॥ स्वस्वपुष्पोत्थमधुभिस्तर्पयंत्यो महेश्वरीम् ॥ ६५ ॥
 मिलित्वा चैव संख्याताः षष्ठ्युत्तरशतत्रयम् ॥ एवं सप्तसु शालेषु पालिकाश्चक्रदेवताः ॥ ६६ ॥ नामकीर्तनपूर्वं तु प्रोक्तस्तुभ्यं प्रपृच्छते ॥
 अन्येषामपि शालानामुपादानं तु पूरकम् ॥ विस्तारं तत्र शक्तिं च कथयाम्यवधारय ॥ ६७ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवा
 गस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने श्रीनगरत्रिपुरासप्तकक्षापालकदेवताप्रकाशनकथनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ हयग्रीव उवाच ॥
 कथितं सप्तशालानां लक्षणं शिल्पिभिः कृतम् ॥ अथ रत्नमयाः शालाः प्रकीर्त्यन्तेऽवधारय ॥ १ ॥ सुवर्णमयशालस्य पुष्परागमयस्य च ॥
 सप्तयोजनमात्रं स्यान्मध्येन्तरमुदाहृतम् ॥ २ ॥ तत्र सिद्धाः सिद्धनार्यः खेलन्ति मदविह्वलाः ॥ रसे रसायनैश्चापि खड्गैः पादांजनैरपि ॥ ३ ॥
 ललितायां भक्तियुक्तास्तर्पयंतो महाजनान् ॥ वसन्ति विविधास्तत्र पिबन्ति मदिरारसान् ॥ ४ ॥ पुष्परागादिशालानां पूर्ववद्वाङ्मयः ॥
 पुष्परागादिशालेषु कवाटार्गलगोपुरम् ॥ पुष्परागादिजं ज्ञेयमुच्चैन्द्रादित्यभास्वरम् ॥ ५ ॥ हेमप्राकारचक्रस्य पुष्परागमयस्य च ॥ अंतरे या
 स्थली सापि पुष्परागमयी स्मृता ॥ ६ ॥ वक्ष्यमाणमहाशालाकक्षासु निखिलास्वपि ॥ तद्वर्णाः पक्षिणस्तत्र तद्वर्णानि मगंसि च ॥ ७ ॥
 तद्वर्णसलिला नद्यस्तद्वर्णाश्च मणिद्रुमाः ॥ सिद्धजातिषु ये देवीमुपास्य विविधैः क्रमैः ॥ त्यक्तवन्तो वपुः पूर्वं ते सिद्धास्तत्र सांगनाः ॥ ८ ॥
 ललितामंत्रजप्तारो ललिताक्रमतत्पराः ॥ ते सर्वे ललितादेव्या नामकीर्तनकारिणः ॥ ९ ॥ पुष्परागमहाशालांतरे मातृवयोजने ॥ पद्मरागमयः
 शालः चतुरस्रः समंततः ॥ १० ॥ स्थली च पद्मरागाख्या गोपुराद्यं च तन्मयम् ॥ तत्र चारणदेशस्थाः पूर्वदेहविनाशतः ॥ सिद्धिं प्राप्ता महाराज्ञी च
 रणाम्भोजसेवकाः ॥ ११ ॥ चारणीनां स्त्रियश्चापि चार्वग्यो मदलालसाः ॥ गायन्ति ललितादेव्या गीतिबन्धान्मुहुर्मुहुः ॥ १२ ॥ तत्रैव कल्प
 वृक्षाणां मध्यस्थवेदिकास्थिताः ॥ भर्तृभिः सहचारिण्यः पिबन्ति मधुरं मधु ॥ १३ ॥ पद्मरागमहाशालान्तरे मातृवयोजने ॥ गोमेदक
 महाशालः पूर्वशालासमाकृतिः ॥ अतितुंगो हीरशालस्तयोर्मध्ये च हीरभूः ॥ १४ ॥ तत्र देवीं समभ्यर्च्य पूर्वजन्मनि कुम्भज ॥ वसन्त्यप्यस्य
 वृन्दैः साकं गंधर्वपुङ्गवाः ॥ १५ ॥ महाराज्ञीगुणगणान्गायन्तो वल्लकीस्वनैः ॥ कामभोगैकरसिकाः कामसन्निभविग्रहाः ॥ सुकुमारप्रकृतयः ॥
 देवीभक्तिशालिनः ॥ १६ ॥ गोमेदकस्य शालस्तु पूर्वशालसमाकृतिः ॥ तदंतरे योगिनीनां भैरवाणां च कोटयः ॥ कालसर्पणीमर्दां सेवन्ते

म पु.
॥२४९॥

तत्र भक्तिः ॥ १७ ॥ गोमेदकमहाशालांतरे मारुतयोजने ॥ उर्वशी मेनका चैव रंभा चालंबुषा तथा ॥ १८ ॥ मंजुघोषा सुकेशी च
पूर्वचित्तिर्घृताचिका ॥ कृतस्थला च विश्वाची पुंजिकस्थलया सह ॥ १९ ॥ तिलोत्तमेति देवानां वेश्या एतादृशोऽपराः ॥ गंधर्वैः मह
नव्यानि कल्पवृक्षमधूनि च ॥ २० ॥ पिबंत्यो ललितादेवीं ध्यायंत्यश्च मुहुर्मुहुः ॥ स्वसौभाग्यविवृद्धयर्थं गुणयंत्यश्च तन्मनुम् ॥ २१ ॥ चतु
र्दशसु चोत्पन्नाः स्थानेष्वप्सरसोऽखिलाः ॥ तत्रैव देवीमर्चंत्यो वसन्ति मुदिताशयाः ॥ २२ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ चतुर्दशापि जन्मानि तासाम
प्सरसां विभो ॥ कीर्तय त्वं महाप्राज्ञ सर्वविद्यामहानिधे ॥ २३ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ब्राह्मणो हृदयं कामो मृत्युरुर्वी च मारुतः ॥ तपनस्य कराश्चंद्र
करो वेदाश्च पावकः ॥ २४ ॥ सौदामिनी च पीयूषं दक्षकन्या जलं तथा ॥ जन्मनः कारणान्येतान्यामनन्ति मनीषिणः ॥ २५ ॥
गीर्वाणगण्यनारीणां स्फुरत्सौभाग्यसंपदाम् ॥ एताः समस्ता गंधर्वैः सार्धमर्चन्ति चक्रिणीम् ॥ २६ ॥ किन्नराः सह नारीभिस्तथा किंपुरुषा
मुने ॥ स्त्रीभिः सह मदोन्मत्ता हीरकस्थलमाश्रिताः ॥ २७ ॥ महाराज्ञीमंत्रजापैर्विधूतारोषकल्मषाः ॥ नृत्यंतश्चैव गायन्तो वर्तन्ते कुंभसंभव ॥ २८ ॥
तत्रैव हीरकक्षोण्यां वज्रा नाम नदी मुने ॥ वज्राकारैर्निबिडिता भासमाना तटद्रुमैः ॥ २९ ॥ वज्ररत्नैकसिकता वज्रद्रवमयोदका ॥ सदा वहति
सा सिंधुः परितस्तत्र पावनी ॥ ३० ॥ ललितापरमेशान्यां भक्ता ये मानवोत्तमाः ॥ ते तस्या उदकं पीत्वा वज्ररूपकलेवराः ॥ दीर्घायुषश्च
नीरोगा भवंति कलशोद्भव ॥ ३१ ॥ भंडासुरेण गलिते मुक्ते वज्रे शतक्रतुः ॥ तस्यास्तीरे तपस्तेपे वज्रंशीं प्रति भक्तिमान् ॥
॥ ३२ ॥ तज्जलादुदिता देवी वज्रं दत्त्वा बलद्विषे ॥ पुनरंतर्दधे सोऽपि कृतार्थः स्वर्ममेयिवान् ॥ ३३ ॥ अथ वज्राख्यशालस्यांतरे मारुतयो
जने ॥ वैदूर्यशाल उत्तुंगः पूर्ववद्गोपुरान्वितः ॥ स्थली च तत्र वैदूर्यनिर्मिता भास्वराकृतिः ॥ ३४ ॥ पातालवासिनो येये श्रीदेव्यर्चनसाधकाः ॥
ते सिद्धमूर्तयस्तत्र वसन्ति सुखमेदुराः ॥ ३५ ॥ शेषकर्कोटकमहापद्मवासुकिशंखकाः ॥ तक्षकः शंखचूडश्च महादंतो महाफणः ॥ ३६ ॥ इत्येवमा
दयस्तत्र नागा नागस्त्रियोऽपि च ॥ बलींद्रप्रमुखानां च दैत्यानां धर्मवर्तिनाम् ॥ गणस्तत्र तथा नागैः सार्धं वसति सांगनाः ॥ ३७ ॥ ललिता
मंत्रजप्तारो ललिताशास्त्रदीक्षिताः ॥ ललितापूजका नित्यं वसंत्यसुरभोगिनः ॥ ३८ ॥ तत्र वैदूर्यकक्षायां नवः शिशिरपाथसः ॥
सप्तसि विमलाभांसि सारसालंकृतानि च ॥ ३९ ॥ भवनानि तु दिव्यानि वैदूर्यमणिमन्ति च ॥ तेषु क्रीडन्ति ते नागा
असुराश्च सहांगनाः ॥ ४० ॥ वैदूर्याख्यमहाशालांतरे मारुतयोजने ॥ इन्द्रनीलमयः शालश्चक्रवाल इवापरः ॥ ४१ ॥ तन्मध्यकक्षा

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३३

२

॥२४९॥

धूमिश्च नीलरत्नमयी मुने ॥ तत्र नद्यश्च मधुराः सरांसि शिशिराणि च ॥ नानाविधानि भोग्यानि वस्तूनि सरसान्यपि ॥ ४२ ॥ ये
 भूलोकगता मर्त्या ललितामंत्रसाधकाः ॥ ते देहांते शक्रनीलकक्ष्यां प्राप्य वसन्ति वै ॥ ४३ ॥ तत्र दिव्यानि वस्तूनि भुञ्जाना वनितासखाः ॥
 पिबन्तो मधुरं मद्यं नृत्यन्तो भक्तिनिर्भराः ॥ ४४ ॥ सरस्सु तेषु सिंघूनां कुलेषु कलशोद्भव ॥ लतागृहेषु रम्येषु मंदिरेषु महर्द्धिषु ॥ ४५ ॥
 सदा जपन्तः श्रीदेवीं पठन्तश्चापि तद्गुणान् ॥ निवसन्ति महाभागा नारीभिः परिवेष्टिताः ॥ ४६ ॥ कर्मक्षये पुनर्याति भूलोके मानुषीं
 तनुम् ॥ पूर्ववासनया युक्ताः पुनरर्चन्ति चक्रिणीम् ॥ पुनर्याति श्रीनगरे शक्रनीलमहास्थलीम् ॥ ४७ ॥ तत्स्थलस्यैव संपर्काद्रागद्वेष
 समुद्भवैः ॥ नीलैर्भावैः सदा युक्ता वर्तन्ते मनुजा मुने ॥ ४८ ॥ ये पुनर्ज्ञानिनो मर्त्या निर्द्वन्द्वा नियतेंद्रियाः ॥ ते मुने विस्मयाविष्टाः संवि
 शन्ति महेश्वरीम् ॥ ४९ ॥ इन्द्रनीलाख्यशालस्यांतरे मारुतयोजने ॥ मुक्ताफलमयः शालः पूर्ववद्रोपुरान्वितः ॥ ५० ॥ अत्यंत
 भास्वरा स्वच्छा तयोर्मध्ये स्थली मुने ॥ सर्वापि मुक्ताखचिताः शिशिरातिमनोहराः ॥ ५१ ॥ ताप्रपर्णी महापर्णी सदा मुक्ताफलोदका ॥
 एवमाद्या महानद्यः प्रवहन्ति महास्थले ॥ ५२ ॥ तासां तीरेषु सर्वेऽपि देवलोकनिवासिनः ॥ वसन्ति पूर्वजनुषि श्रीदेवीमंत्रसाधकाः ॥
 ॥ ५३ ॥ पूर्वाद्यष्टसु भागेषु लोकाः शक्रादिगोचराः ॥ मुक्ताशालस्य परितः संयुज्य द्वादेशकान् ॥ ५४ ॥ मुक्ताशालस्य नीलस्य द्वार
 योर्मध्यदेशतः ॥ पूर्वभागे शक्रलोकस्तत्कोणे वह्निलोकभूः ॥ ५५ ॥ याम्यभागे यमपुरं तत्र दंडधरः प्रभुः ॥ सर्वत्र ललितामंत्रजापी
 तीव्रस्वभाववान् ॥ ५६ ॥ आज्ञाधरो यमभटैश्चित्रगुप्तपुरोगमैः ॥ सार्धं नियमयत्यैव श्रीदेवीसमयं गुहः ॥ ५७ ॥ गुहशप्तान्दुराचारां
 हलिताद्वेषकारिणः ॥ कूटभक्तिपरान्मूर्खास्तब्धानत्यंतदर्पितान् ॥ ५८ ॥ मंत्रचोरान्कुमत्रांश्च कुविद्यानघसंश्रयान् ॥ नास्तिकान्पापशीलांश्च
 वृथैव प्राणिर्हिसकान् ॥ ५९ ॥ स्त्रीद्विष्टल्लोकविद्विष्टान्पाषंडानां हि पालिनः ॥ कालसूत्रे रौखे च कुम्भीपाके च कुम्भज ॥ ६० ॥ असि
 पत्रवने घोरे कृमिभक्षे प्रतापने ॥ लालाक्षेपे सूचिवेधे तथैवांगारपातने ॥ ६१ ॥ एवमादिषु कष्टेषु नरकेषु घटोद्भव ॥ पातयत्याज्ञया तस्याः
 श्रीदेव्याः स महौजसः ॥ ६२ ॥ तस्यैव पश्चिमे भागे निर्ऋतिः खड्गधारकः ॥ राक्षसं लोकमाश्रित्य वर्तते ललितार्चकः ॥ ६३ ॥
 तस्य चोत्तरभागे तु द्वारयोरंतरस्थले ॥ वारुणं लोकमाश्रित्य वरुणे वर्तते सदा ॥ ६४ ॥ वारुण्यास्वादनोन्मत्तः शुभ्रांगो झषवाहनः ॥
 सदा श्रीदेवतामंत्रजापी श्रीक्रमसाधकः ॥ ६५ ॥ श्रीदेवतादर्शनस्य द्वेषिणः पाशबंधनैः ॥ बद्धा नयत्यधोमार्गं भक्तानां बन्धमोचकः ॥ ६६ ॥

ब. पु.
॥२५०॥

तस्य चात्तरकोणेषु वायुलोको महाद्युतिः ॥ तत्र वायुशरीराश्च सदानन्दमहोदयाः ॥ ६७ ॥ मित्रा दिव्यर्पयश्च पवनाभ्यामि
नोऽपरे ॥ गोरक्षप्रमुखाश्चान्ये योगिनो योगतत्पराः ॥ ६८ ॥ एतैः सह महासत्त्वस्तत्र श्रीमारुतेश्वरः ॥ सर्वथा भिन्नमूर्तिश्च वर्तते
कुम्भसम्भव ॥ ६९ ॥ इहा च पिङ्गला चैव सुषुम्णा तस्य शक्तयः ॥ तिस्रो मारुतनाथस्य सदा मधुमदालसाः ॥ ७० ॥ ध्वजहस्तो
मृगवरे वाहने महति स्थितः ॥ ललितायजनध्यानक्रमपूजनतत्परः ॥ ७१ ॥ आनन्दपरिनाङ्गीभिरन्याभिः शक्तिभिर्वृतः ॥ स मारुते
श्वरः श्रीमान्सदा जपति चक्रिणीम् ॥ ७२ ॥ तेन सत्त्वेन कल्पान्ते त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ परममयतां नीत्वा विनोदयति तत्क्षणात् ॥
॥ ७३ ॥ तस्य सत्त्वस्य सिद्धयर्थं तामेव ललितेश्वरीम् ॥ पूजयन्भावयन्नास्ते सर्वाभरणभूषितः ॥ ७४ ॥ तल्लोकपूर्वभागस्थे यक्षलोके
महाद्युतिः ॥ यक्षेन्द्रो वसति श्रीमांस्तद्वाङ्मन्त्रमध्यगः ॥ ७५ ॥ निधिभिश्च नवाकारैर्कद्विवृद्ध्यादिशक्तिभिः ॥ सहितो ललिताभक्तान्पूजयन्
नसम्पदा ॥ ७६ ॥ यक्षीभिश्च मनोज्ञाभिर्गुह्यप्रवृत्तिभिः ॥ विविधैर्मधुमेदैश्च सम्पूजयति चक्रिणीम् ॥ ७७ ॥ मणिभद्रः पूर्णभद्रो
मणिमान्माणिक्यधरः ॥ इत्येवमादयो यक्षनान्यस्तत्र संति वै ॥ ७८ ॥ तल्लोकपूर्वभागे तु रुद्रलोको महोदयः ॥ अनर्घ्यरत्नखचितस्तत्र
रुद्रोऽधिदेवता ॥ ७९ ॥ सदैव मन्युना दीप्तः सदा वद्धमहेषुभिः ॥ स्वसमानैर्महासत्त्वैर्लोकनिर्वाहदक्षिणैः ॥ ८० ॥ अधिज्यकार्मुकैर्दक्षै
षोडशावरणस्थितैः ॥ आवृतः सततं वक्त्रैर्जपद्भ्रातृनामनुम् ॥ ८१ ॥ श्रीदेवीध्यानसम्पन्नः श्रीदेवीपूजनोत्सुकः ॥ अनेककोटिर्द्राणीगणमंडित
पार्श्वभूः ॥ ८२ ॥ ताश्च सर्वाः प्रदीप्तांग्या नवयौवनगर्विताः ॥ ललिताध्याननिरताः सदान्वमदालसाः ॥ ८३ ॥ तामिश्च साकं च श्री
मान्महारुद्रस्त्रिशूलभृत् ॥ हिरण्यबाहुप्रमुखे रुद्रन्यैर्निपवितः ॥ ८४ ॥ ललितादर्शनभ्रष्टानुद्धतान्गुरुविकृतान् ॥ शूलकोट्या विनिर्मितैस्तत्रो
त्थैः कटुपावकैः ॥ ८५ ॥ दहंस्तेषां वधूभृत्यान्प्रजाश्चैव विनाशयन् ॥ आज्ञाधरो महावीरो ललिताज्ञाप्रपालकः ॥ ८६ ॥ रुद्रलोकेतिरुचिरं
वर्तते कुम्भसम्भव ॥ महारुद्रस्य तस्यैव परिवाराः प्रमाथिनः ॥ ८७ ॥ ये रुद्रास्तानसंख्यातान्को वा वक्तुं पटुर्भवेत् ॥ ये रुद्रा अधिभूम्यां तु
सहस्राणां सहस्रशः ॥ ८८ ॥ दिवि येऽपि च वर्तते नह्यघ्राणां सहस्रशः ॥ येषामन्नमिषश्चैव येषां वातास्तथेषवः ॥ ८९ ॥ येषां च वपमिषवः
प्रदीप्ताः पिङ्गलेश्वराः ॥ अर्णवे चांतरिक्षे च वर्तमाना महोजसः ॥ ९० ॥ जटावंतो मधुष्मन्तो नीलग्रीवा विलोहिताः ॥ ये भूता
नामपिमुवो विशिखासः कपर्दिनः ॥ ९१ ॥ ये अन्येषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान् ॥ ये पथां रक्षका रुद्रा ये च तीर्थनिवासिनः ॥ ९२ ॥

उ. भा.
उप. पा.
अ. ३३

८

॥२५०॥

सहस्रसंख्या ये चान्ये सृकावंतो निषंगिणः ॥ ललिताज्ञाप्रणेतारो दिशो रुद्रा वितस्थिरे ॥ ९३ ॥ ते सर्वे सुमहात्मानः क्षणाद्विश्वत्रयीवहाः ॥
 श्रीदेव्या ध्याननिष्णाताञ्ज्हीदेवीमंत्रजापिनः ॥ ९४ ॥ श्रीदेवतायां भक्तांश्च पालयन्ति कृपालवः ॥ षोडशावरणं चक्रं मुक्ताप्राकारमंडले
 ॥ ९५ ॥ आश्रित्य रुद्रास्ते सर्वे महारुद्रं महोदयम् ॥ हिरण्यबाहुप्रमुखा ज्वलन्मन्युमुपासते ॥ ९६ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवा
 मस्त्यसंबादे ललितोपाख्याने पुष्परागप्रकारादिमुक्ताप्राकारांतसप्तकक्षांतरकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ ॥
 षोडशावरणं चक्रं किं तद्रुद्राधिदेवतम् ॥ तत्र स्थिताश्च रुद्राः के केन नाम्ना प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥ केष्वावरणविबेषु किन्नरामानो वसन्ति ते ॥
 यौगिकं रौढिकं नाम तेषां ब्रूहि कृपानिधे ॥ २ ॥ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ ॥ तत्र रुद्रालयः प्रोक्तो मुक्ताजालकनिर्मितः ॥ पञ्चयोजन
 विस्तारस्तत्संख्यायामशोभितः ॥ ३ ॥ षोडशावरणैर्युक्तो मध्यपीठमनोहरः ॥ मध्यपीठे महारुद्रो ज्वलन्मन्युस्त्रिलोचनः ॥ ४ ॥ सज्जकार्मुकं
 हस्तश्च सर्वदा वर्तते मुने ॥ त्रिकोणे कथिता रुद्रास्त्रय एव घटोद्भव ॥ ५ ॥ हिरण्यबाहुः सेनानीर्दिशां पतिरथापरः ॥ ६ ॥ वृक्षाश्च हरिकेशाश्च
 तथा पशुपतिः परः ॥ सप्पिञ्जरस्त्रिष्वीमांश्च पथीनां पतिरेव च ॥ ७ ॥ एते षट्कोणगाः किं च बभ्रुशास्त्वष्ट्रकोणके ॥ विव्याध्यन्नपतिश्चैव
 हरिकेशोपवीतिनौ ॥ ८ ॥ पुष्टानां पतिरप्यन्यो भवो हेतिस्तथैव च ॥ दशपत्रे त्वावरणे प्रथमो जगतां पतिः ॥ ९ ॥ रुद्रातताविनौ क्षेत्रपतिः
 सूतस्तथापरः ॥ अहं त्वऽन्यो वनपती रोहितः स्थपतिस्तथा ॥ १० ॥ वृक्षाणां पतिरप्यन्यश्चैते सज्जशरासनाः ॥ मंत्री च वाणिजश्चैव तथा
 कक्षपतिः परः ॥ ११ ॥ भवन्तिस्तु चतुर्थः स्यात्पञ्चमो वारिवस्ततः ॥ ओषधीनां पतिश्चैव षष्ठः कलशसंभव ॥ १२ ॥ उच्चैर्घोषाक्रंदयंतौ
 पतीनां च पतिस्तथा ॥ कृत्स्नवीतश्च धावंश्च सत्त्वानां पतिरेव च ॥ १३ ॥ एते द्वादश पत्रस्थाः पञ्चमावरणस्थिताः ॥ सहमानश्च निर्व्याधिर
 व्याधीनां पतिस्तथा ॥ १४ ॥ ककुभश्च निषंगी च स्तेनानां च पतिस्तथा ॥ निचेरुश्चैति विज्ञेयाः षष्ठावरणदेवताः ॥ १५ ॥ अधः परिचरोऽरण्यः
 पतिः किं च सृकाविषः ॥ जिवांसंतो मुष्णतां च पतयः कुंभसंभव ॥ १६ ॥ असीमंतश्च सुप्राज्ञस्तथा नक्तंचरो मुने ॥ प्रकृतीनां पतिश्चैव
 उष्णीषी च गिरेश्चरः ॥ १७ ॥ कुलुंचानां पतिश्चैवेषुमन्तः कलशोद्भव ॥ धन्वाविदश्चातन्वानप्रतिपूर्वदधानकाः ॥ १८ ॥ आयच्छतः षोडशैते
 षोडशारनिवासिनः ॥ विसृजंतस्तथास्यंतो विध्यंतश्चापि सिंधुप ॥ १९ ॥ आसीनाश्च शयानाश्च यंतो जाग्रत एव च ॥ तिष्ठंतश्चैव धावंतः सभ्या
 श्वेव समाविष्टाः ॥ २० ॥ अश्वाश्चैवाश्वपतय अव्याधिन्यस्तथैव च ॥ विविध्यंतो गणाध्यक्षा बृहंतो विध्यमर्दन ॥ २१ ॥ ॥ गृत्सश्वा

1126911

॥२६३॥

हृदयश्चैव द्वार्निशद्विदेवताः ॥ वर्तते सायुधाः प्राज्ञ नित्यं पञ्चदशावृतौ ॥ ४८ ॥ षोडशे त्वावरणके पूर्वादिद्वारवर्तिनः ॥ विशिणत्का विचिण्व
 त्कास्तथा निर्दतनामकाः ॥ ४९ ॥ आमीवक्ताश्च निष्टता महारुद्रमुपासते ॥ इति षोडशशालेषु स्थिते रुद्रेः सहस्रशः ॥ ५० ॥ सेवितस्तु महारुद्रो
 ललिताज्ञाप्रवर्तकः ॥ वर्तते जंगतामृद्वयैमुक्ताशालेशकोणके ॥ ५१ ॥ शतरुद्रियसंख्याता एते रक्षा महाबलाः ॥ ललिताभक्तिसम्पन्नान्पालयति
 दिवानिशम् ॥ अभक्तौललितादेव्याः प्रत्युद्देश्योजयन्त्यमी ॥ ५२ ॥ इत्थं शक्रादिदिक्पाला मुक्ताशालं समाश्रिताः ॥ ललितापरमेधर्याः सेवामेव
 वितन्वते ॥ ५३ ॥ अथ मुक्ताख्यशालस्यांतरे मारुतयोजने ॥ शालो मारकताभिख्यस्तुयोजनमुच्छ्रितः ॥ ५४ ॥ पूर्ववद्रोपुरादीनां संस्थानैश्च
 सुरोभितः ॥ तत्र श्रीदण्डनाथाया दहनादिविदिग्मताः ॥ ५५ ॥ चत्वारो निलयाः प्रोक्ता मंत्रिणीमृद्विस्तराः ॥ गीतिवक्त्रथेन्द्रस्य याः
 पर्वोणि समाश्रिताः ॥ ५६ ॥ भण्डासुरमहायुद्धे ता देव्यस्तत्र जाग्रति ॥ सर्वाः स्थस्यो मरकतश्रेणिभिः स्वचिताः शुभाः ॥ ५७ ॥ हेमतालवना
 व्याश्च सर्वस्तुसमाकुलाः ॥ तत्र देव्यः समस्ताश्च दण्डनाथासमश्रित्यः ॥ ५८ ॥ हलोद्धर्णहलान्दर्णमुसलाः सञ्चरन्त्यपि ॥ संस्थातीतास्तालवृक्षा
 नवस्वर्णविचित्रिताः ॥ ५९ ॥ योजनायतकाण्डाश्च दलेयुक्ता विशङ्कटेः ॥ हेमत्वचोऽतिसुस्निग्धाः सञ्छायाः फलभङ्गुराः ॥ ६० ॥ आमृलाग्रं
 लंबमानास्ताला झलाघटाकुलाः ॥ वर्तन्ते दण्डनाथायाः प्रीत्यर्थं शिस्त्रिभिः कृताः ॥ ६१ ॥ तं च तालरसापूरं पीत्वापीत्वा मदाकुलाः ॥ जुंभि
 ण्याद्याश्च देव्यो हेतुकाद्याश्च भैरवाः ॥ ६२ ॥ सप्तनिग्रहदेव्यश्च नृत्यन्ति मदविह्वलाः ॥ चतुर्विदिक्षु दण्डिन्या यत्रयत्र महादराः ॥ ६३ ॥
 तत्र पूर्वादिदिग्भागे देवीसहस्रवर्चसः ॥ उन्मत्तभैरवी चैव स्वप्नेशी सर्वतोदिशम् ॥ ६४ ॥ निवासो दण्डनाथायाः केवलं त्वाभिमानिकः ॥
 तस्यास्तु सेवावासोऽन्यो महापद्माटवीस्थले ॥ तत्कक्षातिदवीयस्त्वात्सेवार्थं तत्र तद्गृहः ॥ ६५ ॥ अथो मरकताकारे शाले तत्सप्तयोजने ॥
 प्राकारो विद्रुमाकारः प्रातर्यमपाटलः ॥ ६६ ॥ तत्र स्थलास्तु सकला विद्रुमेरेव निर्मिताः ॥ तद्विद्रुमसंकाशो ब्रह्मा नलिनविष्टरः ॥ ६७ ॥
 ब्रह्मलोकात्समागत्य सार्द्धं सर्वैर्मुनीश्वरैः ॥ सदा श्रीललितादेव्याः सेवनार्थमतंद्रितः ॥ ६८ ॥ मरीच्याद्यैः प्रजासृग्भिर्वर्तते साकमब्धिप ॥
 चतुर्दशापि विद्यास्ता उपविद्याः सहस्रशः ॥ ६९ ॥ चतुष्पष्टिकलाश्चैव शरीरिण्यो महत्तराः ॥ प्राकारे विद्रुमाकारे ब्रह्मलोकसमाश्रिताः ॥ वर्तन्ते
 जंगतामृद्वयै ललितादेवताज्ञया ॥ ७० ॥ अथ विद्रुमशालस्यान्तरे मारुतयोजने ॥ माणिक्यमण्डपस्थाने परीतः सर्वतोदिशम् ॥ वर्तते विष्णु
 लोकस्तु ललितासेवनोत्सुकः ॥ ७१ ॥ तत्र वैष्णवल्लोके तु विष्णुः साक्षात्सनातनः ॥ चतुर्धा दशधा चैव तथा द्वादशधा पुनः ॥ विभिन्न

मूर्तिः सततं वर्तते माधवः सदा ॥ ७२ ॥ भण्डासुरमहायुद्धे ये श्रीदेवीनखोद्भवाः ॥ दशावतारदेवास्तु तेऽपि माणिक्यमण्डपे ॥ ७३ ॥ पूव
 कक्षांतरेभ्यस्तु तत्कक्षायां विशेषतः ॥ उपर्याच्छादनामात्रं माणिक्यदृषदां गणैः ॥ ७४ ॥ तत्र कक्षान्तरे देवः शंखचक्रगदाधरः ॥ भिन्नो द्वाद
 शमूर्त्या च पूर्वाद्याशासु रक्षति ॥ ७५ ॥ जाम्बूनदप्रभश्चक्री पूर्वस्यां दिशि केशवः ॥ पश्चान्नारायणः शंखी नीलजीमूतसंनिभः ॥ ७६ ॥ इन्दी
 वरदलश्यामो मधुमान्माधवोऽवति ॥ गोविन्दो दक्षिणे पार्श्वे धन्वी चन्द्रप्रभो महान् ॥ ७७ ॥ उत्तरे हलधृग्विष्णुः पद्मकिञ्चल्कसंनिभः ॥ आग्नेय्या
 मरविन्दाभो मुसली मधुसूदनः ॥ ७८ ॥ त्रिविक्रमः खड्गपाणिर्नैर्ऋत्ये उवलनप्रभः ॥ वायव्यां वामनो वज्री तरुणादित्यदीप्तिमान् ॥ ७९ ॥
 ईशान्यां पुण्डरीकाभः श्रीधरः पट्टिशायुधः ॥ विद्युत्प्रभो हर्षाकेशो ह्यवाच्यां दिशि सुदरी ॥ ८० ॥ पद्मनाभः शार्ङ्गपाणिः सहस्रार्कसमप्रभः ॥
 माणिक्यमण्डपस्थानमनुलोम्येन वेष्टते ॥ ८१ ॥ सर्वायुधः सर्वशक्तिः सर्वज्ञः सर्वतोमुखः ॥ इन्द्रगोपकसंकाशः पाशहस्तोऽपराजितः ॥ ८२ ॥
 दामोदरस्तु सर्वात्मा ललिताभक्तिनिर्भरः ॥ माणिक्यमण्डपस्थानं विलोमेन विवेष्टते ॥ ८३ ॥ इति द्वादशभिर्देवैर्भगवानभ्युज्जेष्यः ॥ माणिक्य
 मण्डपगतो विष्णुलोके विराजते ॥ ८४ ॥ अथ नानारत्नशालान्तरे मारुतयोजने ॥ सहस्रस्तम्भकं नाम मण्डपं सुमनोहरम् ॥ ८५ ॥ नाना
 रत्नैस्तु खचितं नानारत्नैरलंकृतम् ॥ नानारत्नकृतशालस्तुंगस्तत्राभिवर्तते ॥ ८६ ॥ एका पंक्तिः सहस्रैस्तु स्तम्भैस्तिर्यक्प्रवर्तते ॥ तादृशाः
 पंक्तयो बह्व्यः स्तम्भानां तु चतुर्दिशम् ॥ ८७ ॥ उपर्याच्छादनं चापि पूर्ववद्रत्नदारुभिः ॥ शिवलोकस्तत्र महाजागति स्फुरितद्युतिः ॥ ८८ ॥
 शेवागमा मूर्तिमन्तस्तत्राष्टाविंशतिः स्मृताः ॥ नन्दिभृंगिमहाकालप्रमुखास्तत्र चोत्तमाः ॥ ८९ ॥ षड्विंशत्तत्त्वदेवाश्च गजवक्राः सहस्रशः ॥ शिव
 लोकोत्तमे तस्मिन्सहस्रस्तम्भमण्डपे ॥ ९० ॥ ईशानः सर्वविद्यानामधिपश्चन्द्रशेखरः ॥ ललिताज्ञापालकश्च ललिताज्ञाप्रवर्तकः ॥ ९१ ॥
 ललितामन्त्रजापी च नित्यमानन्दमानसः ॥ शेव्या दृष्ट्या स्वभक्तानां ललितामंत्रसिद्धये ॥ ९२ ॥ अन्तर्बहिस्तमः पुञ्जनिर्भेदनदीयसीम ॥
 महाप्रकाशरूपां तां मेधाशक्तिं प्रकाशयन् ॥ ९३ ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्ता च सहस्रस्तम्भमण्डपे ॥ वर्तमानो महादेवः श्रीदेवीभक्तिनिर्भरः ॥ नत्तच्छाला
 न्समाश्रित्य वर्तते कुम्भसम्भव ॥ ९४ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागमसंवादे ललितोपाख्याने दिक्पालादिशिवलोकान्तर
 कथनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ अत्र जापीत्रयादीनां कक्ष्याभेदान्प्रचक्ष्महे ॥ एषां श्रवणमात्रेण जायते श्रीमहोदयः ॥ १ ॥
 सहस्रस्तम्भशालस्यांतरमारुतयोजने ॥ मुनो नाम महाशालः सर्ववर्तिचित्रितः ॥ २ ॥ पूर्ववद्गोपुरद्वारकपाटागलसंयुतः ॥ तन्मध्यकक्ष्याभागस्तु

उ. भा.

उप. पा. ४

अ. ३५

५

॥२५२॥

सर्वाप्यमृतवापिका ॥ ३ ॥ यत्पीत्वा योगिनः सिद्धा वज्रकाया महाबलाः ॥ भवन्ति पुरुषाः प्राज्ञास्तदेव हि रसायनम् ॥ ४ ॥ वाप्यामृतमय्या
 तु वर्तते तोयतां गतम् ॥ तद्वधाघ्राणमात्रेण सिद्धिकांतापतिर्भवेत् ॥ ५ ॥ अस्पृशन्नपि विन्ध्यारे पुरुषः क्षीणकल्मषः ॥ उभयोः शालयोः
 पार्श्वे सुधावापीतटद्वये ॥ ६ ॥ अर्धकोशसमायामा अन्यास्सर्वाश्च वापिकाः ॥ चतुर्योजनदूरं तु तलं तस्या जलान्तरे ॥ ७ ॥ सोपानावलयस्त
 स्या नानारत्नविचित्रिताः ॥ स्वर्णवर्णा रत्नवर्णास्तस्यां हंसाश्च सारसाः ॥ ८ ॥ आस्फोट्यते तटद्वंद्वतरंगैर्मदचञ्चलैः ॥ पक्षिणस्तज्जलं पीत्वा
 रसायनमयं नवम् ॥ ९ ॥ अजरामरतां प्राप्तास्तत्र विन्ध्यनिपुदन ॥ सदा कूजितलक्षेण तत्र कारण्डवद्विजाः ॥ १० ॥ जपन्ति ललितादेव्या
 मंत्रमेव महत्तरम् ॥ परितो वापिकाचक्रपरिवेषणभूयसा ॥ ११ ॥ न तत्र गंतुं मार्गोऽस्ति नौकावाहनमंतरा ॥ आज्ञया केवलं तत्र मंत्रिणी
 दंडनाथयोः ॥ ताग नाम महाशक्तिर्वर्तते तोरणेश्वरी ॥ १२ ॥ बह्वचस्तत्रोत्पलश्यामास्तारायाः परिचारिकाः ॥ रत्ननौकासहस्रेण खेलन्त्यो
 सरसीजले ॥ १३ ॥ अपरं पारमायान्ति पुनर्यान्ति पदं तटम् ॥ वीणावेणुमृदङ्गादि वादयन्त्यो मुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ कोटिशस्तत्र ताराया नावि
 क्यो नवयौवनाः ॥ मुहुर्गायन्ति नृत्यन्ति देव्याः पुण्यतमं यशः ॥ १५ ॥ अरित्रपाणयः काश्चित्काश्चिच्छूगाम्बुपाणयः ॥ पिबन्त्यस्तत्सुधातोथं
 संचरन्त्यस्तरीशतैः ॥ १६ ॥ तासां नौकावाहिकानां शक्तीनां श्यामलत्वेषाम् ॥ प्रधानभूता तारांबा जलौघशमनक्षमा ॥ १७ ॥ आज्ञां विना
 तयोस्तारा मंत्रिणीदंडधारयोः ॥ त्रिनेत्रस्यापि नो दत्ते वापिकांभसि सन्तरम् ॥ १८ ॥ गायन्तीनां चलन्तीनां नौकाभिर्मणिचारुभिः ॥ महाराज्ञी
 महोदार्य पतन्तीनां पदेपदे ॥ १९ ॥ पिबन्तीनां मधु भृशं माणिक्यचषकोदरैः ॥ प्रतिनौकं मणिगृहे वसन्तीनां मनोहरे ॥ २० ॥ तारातर
 णिशक्तीनां समवायोऽतिसुन्दरः ॥ काश्चिन्नौकाः सुवर्णाढ्याः काश्चिद्रत्नकृता मुने ॥ २१ ॥ मकराकारमापन्नाः काश्चिन्नौका मृगाननाः ॥ काश्चि
 त्सिंहासना नावः काश्चिद्वन्तावलाननाः ॥ २२ ॥ इत्थं विचित्ररूपाभिर्नौकाभिः परिवेष्टिता ॥ तारांबा महतीं नौकामधिगम्य विराजते ॥
 २३ ॥ अनुलोमविलोमाभ्यां संचारं वापिकाजले ॥ तन्वाना सततं तारा कक्ष्यामेनां हि रक्षति ॥ २४ ॥ मनशालस्यान्तराले सप्तयोजन
 दूरतः ॥ बुद्धिशाल इति ख्यातश्चतुर्योजनमुच्छ्रितः ॥ २५ ॥ तन्मध्यकक्ष्याभागेस्ति सर्वाप्यानन्दवापिका ॥ तत्र दिव्यं महामद्यं वकुलामोदमेदु
 रम् ॥ प्रतप्तकनकच्छायं तज्जलत्वेन वर्तते ॥ २६ ॥ आनन्दवापिकागाधाः पूर्ववत्परिकीर्तिताः ॥ सोपानादिकमश्चैव पक्षिणस्तत्र पूर्ववत् ॥
 २७ ॥ तत्रत्यं सलिलं मद्यं पायम्पायं तटस्थिताः ॥ विहरन्ति मदोन्मत्ताः शक्तयो मदपाटलाः ॥ २८ ॥ साक्षाच्च वारुणी देवी तत्र नौका

धिनायिका ॥ यां सुधामालिनीमाहुर्यामाहुरमृतेश्वरीम् ॥ २९ ॥ सा तत्र मणिनौकास्थशक्तिसेनासमावृता ॥ ईषदालोकमात्रेण त्रैलोक्यमद-
दायिनी ॥ ३० ॥ तरुणादित्यसङ्काशा मदारक्तकपोलभूः ॥ पारिजातप्रसूनस्रक्परिवीतकचाचिता ॥ ३१ ॥ वहन्ती मदिगपुष्पं चपकं लोलदुत्पलम् ॥
पक्वं पिशितखण्डं च मणिपात्रे तथान्यके ॥ ३२ ॥ वारुणीतगणिश्रेणीनायिका तत्र राजते ॥ साप्याज्ञयेव सर्वेषां मन्त्रिणीदंडनाथयाः ॥ ददाति
वार्पीतरणं त्रिनेत्रस्यापि नान्यथा ॥ ३३ ॥ अथ बुद्धिमहाशालान्तरे मारुतयोजने ॥ अहंकारमहाशालः पूर्ववद्रोपुरान्वितः ॥ ३४ ॥ तयोस्तु
शालयोर्मध्ये कक्ष्याभूरखिला मुने ॥ विमर्शवापिका नाम सोपुष्पाभूतवृषिणी ॥ ३५ ॥ तन्महायोनिनामन्तर्मनोमारुतपूरितम् ॥ सुषुम्ण
दंडविवरे जागर्ति परमामृतम् ॥ ३६ ॥ तदेव तस्याः सलिलं वापिकायास्तपोधन ॥ पूर्ववत्तसोपायमभिनोया हि ताः स्मृताः ॥ ३७ ॥
तत्र नौकेश्वरी देवी कुरुकुल्लेतिविश्रुता ॥ तमालश्चामलाकारा व्यामकंचुकवारिणी ॥ ३८ ॥ नौकेश्वरीमिग्न्यामिस्त्वसमानाभिरावृता ॥ रत्ना
रित्रकरा नित्यमुल्लसन्मदमांसला ॥ ३९ ॥ पार्वती भ्राम्याति मुने मणिनौकाधिरोहिणी ॥ वापिका पयसागाथा पूर्ववत्परिकीर्तिता ॥ ४० ॥
अहंकारस्य शालस्यांतरे मारुतयोजने ॥ सूर्यविबमहाशालश्चतुर्योजनमुच्छ्रितः ॥ ४१ ॥ सूर्यस्यापि महानासीद्यदभद्ररुणोदयः ॥ तन्मध्य
कक्ष्यावसुधा खचिता कुरविंदकैः ॥ ४२ ॥ तत्र बालातपोद्वारे अलिता परमेश्वरी ॥ अतिनीव्रतपस्तप्त्वा सूर्योऽलभत नां द्युतिम् ॥ ४३ ॥
ग्रहराशिगणाः सर्वे नक्षत्राण्यपि तावकाः ॥ तेऽत्रैव हि तपस्तप्त्वा लोकभासकतां गताः ॥ ४४ ॥ मार्तण्डभैरवस्तत्र भिन्नो द्वादशना मुने ॥ शक्तिवि
स्तैजसीभिश्च कोटिसंख्याभिरन्वितः ॥ ४५ ॥ महाप्रकाशरूपश्च मदारुणविलोचनः ॥ कंकालितरुखण्डेषु नित्यं कीदृशसोत्सुकः ॥ वत
विध्यदर्पारे पारे यस्तन्मयस्थितः ॥ ४६ ॥ महाप्रकाशनाम्नास्ति तस्य शक्तिर्महीयसी ॥ चक्षुष्मत्यपराशक्तिश्छाया देवी परा स्मृता ॥
॥ ४७ ॥ इत्थं तिसृभिरिष्टाभिः शक्तिभिः परिवारितः ॥ ललिताया महेशान्याः सदा विद्या हृदा जपन् ॥ ४८ ॥ तद्रक्तानामिन्द्रियाणि भास्वराणि
प्रकाशयन् ॥ बहिरंतस्तमोजालं समूलमवमर्दयन् ॥ ४९ ॥ तत्र बालातपोद्वारे भाति मार्तण्डभैरवः ॥ सूर्यविबमहाशालांतरे मारुतयोजने ॥ ५० ॥
चंद्रविषमयः शालश्चतुर्योजनमुच्छ्रितः ॥ पूर्ववद्रोपुरद्वारकपाटार्गलसंयुतः ॥ ५१ ॥ तन्मध्यभूः समस्तापि चन्द्रिकाद्वारमुच्यते ॥ ५२ ॥ तत्रैव चंद्रि
कोद्वारे तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ॥ अत्रिनेत्रसमुत्पन्नश्चंद्रमाः कांतिमाययौ ॥ ५३ ॥ अत्र श्रीसोमनाथारुयो वर्तते निर्मलाकृतिः ॥ देवत्रैलोक्यतिमिरध्वं
सी संसारवर्तकः ॥ ५४ ॥ पिबश्चषकसंपूर्णं निर्मलं चंद्रिकामृतम् ॥ सप्तविंशतिनक्षत्रशक्तिभिः परिवारितः ॥ ५५ ॥ सदा पूर्णनिजाकारो

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. २५

२७

॥२५३॥

निष्कलंको निजाकृतिः ॥ तत्रैव चन्द्रिकोद्वारे वर्तते भगवाञ्छरी ॥ ५६ ॥ ललिताया जपैर्ध्यानैः स्तोत्रैः पूजाशतैरपि ॥ अश्वि
 न्यादियुतस्तत्र कालं नयति चन्द्रमाः ॥ ५७ ॥ अन्याश्च शक्तयस्तारानामधेयाः सहस्रशः ॥ सन्ति तस्यैव निकटे सा कक्षा तत्प्र
 पूरिता ॥ ५८ ॥ अथ चन्द्रस्य शालस्यांतरे मारुतयोजने ॥ शृंगारो नाम शालोऽस्ति चतुर्योचनमुच्छ्रितः ॥ ५९ ॥ शृङ्गारागाररूपैस्तु
 क्रौस्तुभैरिव निर्मितः ॥ महाशृङ्गारपरिखा तन्मध्ये वसुधाखिला ॥ ६० ॥ परिखावलये तत्र शृङ्गारसंपूर्णिते ॥ शृङ्गारशक्तयः सन्ति नाना
 भूषणभासुराः ॥ ६१ ॥ तत्र नौकासहस्रेण संचरंत्यो मदोद्धताः ॥ ग्रासते सदा मत्तं नौकास्थं कुसुमायुधम् ॥ ६२ ॥ स तु संमोहयत्येव
 विश्वं सम्मोहनादिभिः ॥ विशिखरखिलाँल्लोकाँल्ललिताज्ञावशंवदः ॥ ६३ ॥ तत्प्रभावेण संमूढा महापद्माटवीस्थलम् ॥ वनितुं शुद्धवेषाश्च
 ललिताभक्तिनिर्भराः ॥ सावधानेन मनसा यांति पद्माटवीस्थलम् ॥ ६४ ॥ न गंतुं पाग्यत्येव सुरसिद्धनगः सुराः ॥ ब्रह्मविष्णु
 महेशास्तु शुद्धचित्ताः स्वभावतः ॥ तदाज्ञया परं यांति महापद्माटवीस्थलम् ॥ ६५ ॥ संसारिणश्च रागान्धा बहुसंकल्पकल्पनाः ॥ महा
 कुलाश्च पुरुषा विकल्पज्ञानधूसराः ॥ ६६ ॥ प्रभूतरागगहनाः प्रौढव्यामोहदायिनीम् ॥ महाशृङ्गारपरिखां तरितुं न विचक्षणाः ॥ ६७ ॥
 यस्मादजेयसौंदर्यद्वैलोक्यजनमोहनः ॥ महाशृंगारपरिखाधिकारी वर्तते स्मरः ॥ ६८ ॥ तस्य सर्वमतिक्रम्य महतामपि मोहनम् ॥ महापद्मा
 टवीं गंतुं न कोपि भवति क्षमः ॥ ६९ ॥ अथ शृङ्गारशालस्यांतराले सप्तयोजने ॥ चिंतामणिगृहं नाम चक्रराजमहालयः ॥ ७० ॥
 तन्मध्यभूः समस्तापि परितो रत्नभूषिता ॥ महापद्माटवी नाम सर्वसौभाग्यदायिनी ॥ ७१ ॥ शृंगाराख्यमहाकालपर्यंतं गोपुरं मुने ॥
 चतुर्दिक्ष्वप्येवमेव गोपुराणां व्यवस्थितिः ॥ ७२ ॥ सर्वदिक्षु तदुक्तानि गोपुराणि शतं मुने ॥ शालास्तु विंशतिः प्रोक्ताः पञ्चसंख्याधिराः
 शुभाः ॥ ७३ ॥ सर्वेषामपि शालानां मूलं योजनसंमितम् ॥ पद्माटवीस्थलं वक्ष्ये सावधानो मुने शृणु ॥ ७४ ॥ समस्तरत्नस्वचितं
 तत्र षड्योजनांतरे ॥ परितस्थलपद्मानि महाकांडानि संति वै ॥ ७५ ॥ कांडास्तु योजनायामा मृदुभिः कंटकैर्वृताः ॥ पत्राणि तालदशक
 मात्रायामानि संति वै ॥ ७६ ॥ केसराश्च सरोजानां पञ्चतलसमायताः ॥ दशतालसमुन्नम्राः कर्णिकाः परिकीर्तिताः ॥ ७७ ॥ अत्यन्तकोमला
 न्यत्र सदा विकसितानि च ॥ नवसारभट्ट्यानि विशङ्कटदलानि च ॥ बहुशः संति पद्मानि कोटीनामपि कोटिशः ॥ ७८ ॥ महापद्माट
 वीकक्ष्यापूर्वभागे घटोद्भव ॥ क्रोशोन्नतो वह्निरूपो वर्तुलाकारसंस्थितः ॥ ७९ ॥ अर्द्धयोजनविस्तारः कलाभिर्दशभिर्गुणैः ॥ अर्घ्यपात्रमहा

ब्र. पु.
॥२५४॥

धारो वर्तते कुम्भसम्भव ॥ ८० ॥ तदाधारस्य परितः शक्तयो दीप्तविग्रहाः ॥ धूम्रार्चिःप्रमुखा भांति कला दश विभावसोः ॥ ८१ ॥
दीप्ततारुण्यलक्ष्मीकाः नानालंकारभूषिताः ॥ आधाररूपं श्रीमंतं भगवंतं हविर्भुजम् ॥ परिष्वज्यैव परितो वर्तते मन्मथालसाः ॥ ८२ ॥
धूम्रार्चिरुष्णा ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी ॥ सुश्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहेति च ॥ एता दशकला प्रोक्ताः वह्नेराधारूपिणः ॥ ८३ ॥
तत्राधारे स्थितो देवः पात्ररूपं समाश्रितः ॥ सूर्यस्त्रिलोकीतिमिरप्रध्वंसप्रथितोदयः ॥ ८४ ॥ सूर्यात्मकं तु तत्पात्रं सार्द्धयोजनमुन्नतम् ॥
योजनायामविस्तारं महाज्योतिःप्रकाशितम् ॥ ८५ ॥ तत्पात्रात्परितः सक्तवपुषः पुत्रिका इव ॥ वर्तते द्वादश कला अतिभास्वररोचिषः ॥
॥ ८६ ॥ तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिर्ज्वलिनी रुचिः ॥ सुषुम्णा भोगदा विश्वा बोधिनी धारिणी क्षमा ॥ ८७ ॥ तस्मिन्पात्रे परानन्द
कारणं परमामृतम् ॥ सर्वोषधिरसाढ्यं च हृद्यसौरभसंयुतम् ॥ ८८ ॥ नीलोत्पलैश्च कङ्कारैरम्लानैरतिसौरभैः ॥ वास्यमानं सदा हृद्यं शीतलं
लघु निर्मलम् ॥ ८९ ॥ चलद्वीचिशतैर्दारं ललिताभ्यर्चनोचितम् ॥ सदा शब्दायमानं च भासतेर्चनकारणम् ॥ ९० ॥ तदध्वममृतं प्रोक्तं
निशाकरकलामयम् ॥ तस्मिन्स्तनीयसीनौकाः मणिकुप्ताः समास्थिताः ॥ निशाकरकला हृद्याः क्रीडन्ति नवयौवनाः ॥ ९१ ॥ अमृता मान
दा पूष्णा तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः ॥ शशिनी चन्द्रिका कांतिर्ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरंगदा ॥ ९२ ॥ पूर्णा पूर्णामृता चेति कलाः पीयूषरोचिषः ॥ नव
यौवनसंपूर्णाः सदा प्रहसिताननाः ॥ ९३ ॥ पुष्टिर्कृद्धिः स्थितिर्मैधाः कांतिर्लक्ष्मीर्द्युतिर्धृतिः ॥ जरा सिद्धिरिति प्रोक्ताः क्रीडन्ति ब्रह्मणः कलाः
॥ ९४ ॥ स्थितिश्च पालिनी शान्तिश्चेश्वरी ततिकामिके ॥ वरदाद्यादिनी प्रीतिर्दीर्घा चेति हरेः कलाः ॥ ९५ ॥ तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा तन्द्रा क्षुत्क्रो
धिनी त्रपा ॥ उत्कारी मृत्युरप्येता रोद्धयस्तत्र स्थिताः कलाः ॥ ९६ ॥ ईश्वरस्य कलाः पीताः श्वेताश्चैवारुणाः सिताः ॥ चतस्र एव प्रोक्तास्तु
शंकरस्य कला अथ ॥ ९७ ॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ॥ इन्दिरा दीपिका चैव रेचिका चैव मोचिका ॥ ९८ ॥ परा सूक्ष्मा
विध्यारे तथा सूक्ष्मामृता कला ॥ ज्ञानामृता व्याधिनी च व्यापिनी व्योमरूपिका ॥ एता षोडश संप्रोक्तास्तत्र क्रीडन्ति शक्तयः ॥ ९९ ॥
सूक्ष्मनौकासमारूढास्ततश्चेतश्च चञ्चलाः ॥ शक्तिरूपेण खेलन्ति तत्र विद्याः सहस्रशः ॥ १०० ॥ अर्घ्यसंशोधनार्थाय कल्पिताः परमेष्ठिना ॥
तदध्वममृतं पीत्वा सदा माद्यन्ति शक्तयः ॥ १०१ ॥ महापद्माटर्वावासा महाचक्रस्थिता अपि ॥ मुहुर्मुहुर्नवनवं मुहुश्चाबद्धसौरभम् ॥ १०२ ॥
सुवर्णघटकोटिभिः ॥ आपूर्यापूर्य सततं तदध्वममृतं महत् ॥ १०३ ॥ चिंतामणिमृदस्थानां परिचारकशक्तयः ॥ अणिमादिक

उ. भा.
उप. पा. २
अ. ३५

॥२५४॥

शर्त्तानामर्घ्ययंति मदोद्धताः ॥ १०४ ॥ महापद्माट्वाकक्ष्यापूर्वभागेऽर्घ्यकरनम् ॥ इत्थं समीरितं पश्चात्तत्रान्यदपि कथ्यते ॥ १०५ ॥ इति
 श्री ब्रह्माण्डमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने महापद्माट्वाकक्ष्यार्घ्यस्थापनकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ हय
 ग्रीव उवाच ॥ चिन्तामणिगृहस्याग्निदिग्भागे कुन्दमानकम् ॥ योजनायामविस्तारं योजनोच्छ्वासचातकम् ॥ १ ॥ तत्र ज्वलति चिद्वह्निः सुधाया
 राशतार्चितः ॥ परमैश्वर्यजनकः पावनो ललिताब्जया ॥ २ ॥ अनिधनो महाज्वालः सुधया तर्पिताकृतिः ॥ कंकोलीपलवच्छायस्तत्र ज्वलति
 चिच्छिखी ॥ ३ ॥ तत्र होत्री महादेवी होता कामेश्वरः परः ॥ उभौ तौ नित्यहोतारौ रक्षतः सकलं जगत् ॥ ४ ॥ अनुत्तरपराधीना ललिता संप्रवर्तिता ॥
 ललिताचोदितः कामः शंकरेण प्रवर्तितः ॥ ५ ॥ चिन्तामणिगृहेन्द्रस्य रक्षोभागेम्बुजाटवौ ॥ ६ ॥ चक्राजरथश्रेष्ठस्तिष्ठत्युन्नतविग्रहः ॥ नवभिः
 पर्वभिर्भुक्तः सर्वस्त्नमयाकृतिः ॥ ७ ॥ चतुर्योजनविस्तारो दशयोजनमुन्नतः ॥ यथोत्तरं द्वासयुक्तः स्थूलतः कूबरोज्ज्वलः ॥ ८ ॥ चतुर्वेदमहा
 चक्रः पुरुषार्थमहाहयः ॥ तत्त्वेरुपचरद्भिश्च चामरैरभिमण्डितः ॥ ९ ॥ पूर्वोक्तलक्षणैर्युक्तो मुक्ताच्छत्रेण शोभितः ॥ भंडासुरमहायुद्धे कृतसाहसिकक्रियः ॥ १० ॥
 वर्तते रथमूर्धन्यः श्रीदेव्यासनपाटितः ॥ चिन्तामणिगृहेन्द्रस्य वायुभागेम्बुजाटवौ ॥ ११ ॥ गेयचक्रथेन्द्रस्तु मन्त्रिण्याः प्रान्ते तिष्ठति ॥ चिन्ता
 मणिगृहेन्द्रस्य रुद्रभागेम्बुजाटवौ ॥ १२ ॥ वल्लभो दण्डनाथायाः किरिचक्रे महारथः ॥ एतद्रथत्रयं सर्वक्षेत्रश्रीपुरपंक्तिषु ॥ समानमेव विज्ञेय
 मङ्गस्था देवता यथा ॥ १३ ॥ आनलं कुण्डमाग्नेये यत्तिष्ठति सदा ज्वलत् ॥ तप्तमेतत्तु गायत्री तप्तस्यादभयङ्करम् ॥ १४ ॥ घृणिमूर्यस्तु तत्प
 श्चादोकारस्य च मन्दिरम् ॥ देवी तुरीयगायत्री चक्षुष्मत्यपि तापस ॥ १५ ॥ अथ गन्धर्वराजश्च परिषदुद्र एव च ॥ तारांबिका भगवती तत्प
 श्चाद्भागतः स्थिताः ॥ १६ ॥ चिन्तामणिगृहेन्द्रस्य रक्षोभागं समाश्रितः ॥ नामत्रयमहामन्त्रवाच्योस्ति भगवान्हरिः ॥ १७ ॥ महागणपतिस्त
 स्योत्तरसंश्रितकेतनः ॥ पञ्चाक्षरीमन्त्रवाच्यस्तस्य चाप्युत्तरे शिवः ॥ १८ ॥ अथ मृत्युञ्जयेशश्च वाच्यरूपक्षरमात्रतः ॥ सरस्वती धारणाख्या
 यस्य चोत्तरवासिनी ॥ १९ ॥ अकारादिक्षकारान्तवर्णमूर्तेस्तु मंदिरम् ॥ मातृकाया उत्तरतस्तस्यां विन्ध्यनिषूदन ॥ २० ॥ उत्तरे सम्पदेशी वै
 कालसंकर्षणी तथा ॥ श्रीमहाशम्भुनाथा च देव्याविर्भावकारणम् ॥ २१ ॥ श्रीः परांबा च विशदज्योत्स्ना निर्मलविग्रहा ॥ उत्तरोत्तरमेतास्तु
 देवताः कृतमंदिराः ॥ २२ ॥ बाला चैवान्नपूर्णा च ह्यारूढा तथैव च ॥ श्रीपादुकाचतसस्तदुत्तरोत्तरमंदिराः ॥ २३ ॥ चिन्तामणिगृहेन्द्रस्य

३ पु.
॥२५५॥

वायव्यवसुधादितः ॥ महापद्माटवी त्वन्या देवताः कृतमंदिराः ॥ २४ ॥ उन्मत्तभैरवी चैव स्वप्रबाराहिका परा ॥ तिरस्करणिकांबा च तथान्या
पञ्चमी परा ॥ २५ ॥ यथापूर्वं कृतगृहा एता देव्यो महोदयाः ॥ श्रीपूर्तिश्च महादेवी श्रीमहापादुकापि च ॥ २६ ॥ यथापूर्वं कृतगृहे द्वे एते
देवतोत्तमे ॥ शंकरेण षडाम्नायसागरे प्रतिपादिताः ॥ या विद्यास्ता समस्ताश्च महापद्माटवीस्थले ॥ २७ ॥ इत्थं श्रीरश्मिमालाया मणि
क्लृप्ता महागृहाः ॥ उच्चध्वजा उच्चशालास्सोपानास्तपोधन ॥ २८ ॥ चिन्तामणिगृहेन्द्रस्य पूर्वद्वारे समुद्रप ॥ दक्षिणे पार्श्वभागे तु मंत्रिनाथा
गृहं महत् ॥ २९ ॥ वामभागे दण्डनाथाभवनं रत्ननिर्मितम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानामर्घ्यस्थानस्य पूर्वतः ॥ ३० ॥ भवनं दीपिताशेषदिक्चक्रं
रश्मिरश्मिभिः ॥ समस्ता देवता एता ललिताभक्तिनिर्भराः ॥ ललितामन्त्रजाप्याश्च श्रीदेवीं समुपासते ॥ ३१ ॥ पूर्वोक्तमर्घ्यस्थानं च पूर्वोक्तं
चार्यकल्पनम् ॥ याम्यद्वारप्रभृतिषु सर्वेष्वपि समं स्मृतम् ॥ ३२ ॥ अथ चिन्तामणिगृहं वक्ष्ये शृणु महासुने ॥ तच्छ्रीपट्टनमध्यस्थं योजनद्वयवि
स्तृतम् ॥ ३३ ॥ तस्य चिन्तामणिमयी भित्तिः कोशसुविस्तृता ॥ चिन्तामणिशिलाभिश्च छादिनीभिस्तथोपरि ॥ ३४ ॥ संवृता कूटरूपेण
तत्रतत्र समुन्नता ॥ गृहभित्तिस्तथोन्नता चतुर्योजनमानतः ॥ ३५ ॥ विंशतियोजनं तस्याश्चोन्नता भूमिरुच्यते ॥ ततोर्ध्वं द्वाससंयुक्तं स्थौल्यत्रिमुकु
टोच्चला ॥ ३६ ॥ तानि चेच्छाक्रियाज्ञानरूपाणि मुकुटान्यृषे ॥ सदा देदीप्यमानानि चिन्तामणिमयान्यपि ॥ ३७ ॥ चिन्तामणिगृहे सर्व
चिन्तामणिमयं स्मृतम् ॥ यस्य द्वाराणि चत्वारि कोशार्धायामभाञ्जि च ॥ ३८ ॥ कोशाद्धोर्ध्वं च विस्तारो द्वाराणां कथितो मुने ॥ द्वारेषु सर्वेषु
पुनश्चिन्तामणिगृहान्तरे ॥ ३९ ॥ पिहिता ललितादेव्या मूर्तिलोहितसिन्धुवत् ॥ तरुणार्कसहस्राभा चन्द्रवच्छीतला ह्यपि ॥ मुहुः प्रवाहरूपेण
प्रसरन्ती महासुने ॥ ४० ॥ पूर्वोन्नायमयं चैव पूर्वद्वारं प्रकीर्तितम् ॥ दक्षिणद्वारदेशस्तु दक्षिणाम्नायलक्षणः ॥ ४१ ॥ पश्चिमद्वारदेशस्तु पश्चिमा
म्नायलक्षणः ॥ उत्तरद्वारदेशः स्यादुत्तराम्नायलक्षणः ॥ ४२ ॥ गृहराजस्यान्तराले भित्तौ स्वचितदण्डकाः ॥ रत्नप्रदीपा भास्वंतः कोट्यर्कसद
रात्विषः ॥ परितस्तत्र वर्तते भासयंतो गृहांतरम् ॥ ४३ ॥ चिन्तामणिगृहस्यास्य मध्यस्थाने महीयसि ॥ अत्युच्चैर्वैदिकाभागे बिन्दुचक्रं महत्
॥ ४४ ॥ चिन्तारत्नगृहोत्तुंगभित्तेर्विदोश्च मध्यभूः ॥ भित्तिः कोशं परित्यज्य कोशत्रयमुदाहृतम् ॥ ४५ ॥ तत्र कोशत्रयस्थाने ह्यणिमाद्या
स्मरौषिषा ॥ कोशत्रयं समस्तं तद्वस्तसंख्याप्रकारतः ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रहस्तैः संमितमुच्यते ॥ ४६ ॥ बिन्दुपीठेशपर्यन्तं चतुर्दशविभेदतः ॥ अ
न्तरे भेदिते जाते हस्तसंख्या मयोच्यते ॥ ४७ ॥ पद्माटवीस्थलाच्चिन्तामणिवेश्मान्तरं मुने ॥ हस्तविंशतिरुन्नतं तत्र स्फुरणिमादयः ॥ ४८ ॥

ड. भा.
उप. पा. ४
अ. ३६

॥२५५॥

अणिमान्तरविस्तारश्चतुर्नल्वत्तमन्वितः ॥ किष्कुश्चतुर्शर्ता नल्वकिष्कुर्हस्त उदीर्यो ॥ ४९ ॥ तत्रान्तरेऽणिमाद्यास्तु पूर्वादिकृतमंदिराः ॥
 अणिमा महिमा चैव लघिमा गरिमा तथा ॥ ५० ॥ ईशित्वं च वशित्वं च प्राकाशं मुक्तिरेव च ॥ इच्छा प्राप्तिः सर्वकामत्येताः सिद्धय उत्तमाः
 ॥ ५१ ॥ रससिद्धिर्मोक्षसिद्धिर्वलसिद्धिस्तथैव च ॥ खड्गसिद्धिः पादुकायाः सिद्धिरञ्जनसिद्धिकः ॥ ५२ ॥ वाक्सिद्धिलोकसिद्धिश्च देहसिद्धि
 रनन्तरम् ॥ एता अष्टौ सिद्धयस्तु बह्व्योऽन्या योगिसंमताः ॥ ५३ ॥ तत्रान्तरे तु परितः सेवते परमेश्वरीम् ॥ कोटिशः सिद्धयस्तस्मिन्नाणिमाद्य
 न्तरे मुने ॥ ५४ ॥ नवलावण्यसंपूर्णाः स्मयमानमुखांषुजाः ॥ ज्वलच्चिन्तामणिकराः सदा षोडशवार्षिकाः ॥ अत्युदारप्रकृतयः खेलन्ति मद
 विह्वलाः ॥ ५५ ॥ तस्याणिमाद्यन्तरस्योपरिष्ठात्सुमनोहरम् ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ ५६ ॥ चतुर्दिक्षु च सोपानपंक्तिभिः
 सुमनोहरम् ॥ ब्रह्माद्यंवरधिष्ण्यं स्यात्तत्र देवीः स्थिताः शृणु ॥ ५७ ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही चैव माहेन्द्री चामु
 ण्डाप्यथ सप्तमी ॥ महालक्ष्मीरष्टमी तु तत्रैताः कृतमंदिराः ॥ ५८ ॥ नानाविधायुधाड्याश्च नानाशक्तिपरिच्छदाः ॥ पूर्वादिदिशमारभ्य प्रादक्षि
 ण्यकृतालयाः ॥ ५९ ॥ अथ ब्राह्मयंत्रा तस्योपरिष्ठात्कुम्भसम्भव ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ मुद्रान्तरमिति त्रैधं तत्र मुद्राः कृता
 लयाः ॥ ६० ॥ संक्षोभद्रावणाकर्षणव्योन्मादमहाङ्कुशाः ॥ खेचरो बीजयोऽन्याख्या त्रिखण्डा दशमी पुनः ॥ ६१ ॥ पूर्वादिदिशमारभ्य
 मुद्रा एताः प्रतिष्ठिताः ॥ अत्यन्तसुंदराकारा नवयौवनविह्वलाः ॥ ६२ ॥ कांतिभिः कमनीयाभिः पूरयन्त्यो गृहान्तरम् ॥
 सेवन्ते मुनिशार्दूल ललितापरमेश्वरीम् ॥ ६३ ॥ अंतरं त्रयमेतत्तु चक्रं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ एतस्मिञ्छक्तयो यासु ता
 उक्ताः प्रकटाभिधाः ॥ ६४ ॥ एतासां समधिष्ठात्री त्रिपुरा चक्रनायिका ॥ तच्चक्रपालनकरी मुद्रासंक्षोभणात्मिका ॥ ६५ ॥
 अथ मुद्रान्तरस्योर्ध्वं प्रोक्ता नित्याकलान्तरम् ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ पर्वतश्चैव सोपानमुत्तरोत्तरमिष्यते ॥ ६६ ॥
 नित्याकलान्तरे तस्मिन्कामाकर्षणिकामुखाः ॥ परितः कृतसंस्थानाः षोडशेंदुकलात्मिकाः ॥ ६७ ॥ तर्पयन्त्यो दिशां चक्रं सुधास्यदैः
 सुशीतलैः ॥ तासां नामानि मतस्त्वमवधारय कुंभज ॥ ६८ ॥ कामाकर्षणिका नित्या बुद्ध्याकर्षणिकापरा ॥ रसाकर्षणिका नित्या गंधाकर्षणि
 का कला ॥ ६९ ॥ चित्ताकर्षणिका नित्या धैर्याकर्षणिका कला ॥ स्मृत्याकर्षणिका नित्या नामाकर्षणिका कला ॥ ७० ॥ बीजाकर्षणिका
 नित्या चार्थाकर्षणिका कला ॥ अमृताकर्षणी चान्या शरीराकर्षणी कला ॥ ७१ ॥ एतास्तु शुभयोगिन्यस्त्रिपुरेशी तु चक्रिणी ॥ सर्वाशापूरिका

प्र. पु.
॥२५६॥

भिर्या चक्राधिष्ठानदेवता ॥ ७२ ॥ एतच्चक्रे पालिका तु मुद्रा द्राविणिकाभिधा ॥ नित्या कलांतराद्ध्वं धिष्ण्यमत्यंतसुन्दरम् ॥ ७३ ॥
हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ प्राग्वत्सोपानसंयुक्तं सर्वसंक्षोभणाभिधम् ॥ ७४ ॥ तत्राष्टौ शक्तयस्तीव्रा मदारुणविलोचनाः ॥ नवतारु
प्यमत्ताश्च सेवते परमेश्वरीम् ॥ ७५ ॥ कुसुमा मेखला चैव मदना मदनातुरा ॥ रेखा वेगिन्यंकुशा च मालिन्यष्टौ च शक्तयः ॥ ७६ ॥ कोटि
शस्तत्परीवारः शक्तयोऽनंगपूर्विकाः ॥ सर्वसंक्षोभणमिदं चक्रं तदधिदेवता ॥ ७७ ॥ सुंदरी नाम विज्ञेया नाम्ना गुप्ततरापि सा ॥ तच्चक्र
पालनकरी मुद्राकर्षणिका स्मृता ॥ ७८ ॥ अनंगशक्त्यंतरस्योपरिष्ठात्कुम्भसंभव ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ संक्षोभिण्याद्यंतरं
स्यात्सर्वसौभाग्यदायकम् ॥ ७९ ॥ सर्वसंक्षोभिणीमुख्यास्तत्र शक्तय उद्धताः ॥ चतुर्दश वसंत्येव तासां नामानि मच्छृणु ॥ ८० ॥ सर्वसंक्षो
भिणी शक्तिः सर्वविद्राविणी तथा ॥ सर्वाकर्षणिका शक्तिः सर्वाह्लादनिका तथा ॥ ८१ ॥ सर्वसंमोहिनी शक्तिः सर्वस्तंभनशक्तिका ॥ सर्वजृम्भि
णिका शक्तिस्तथा सर्ववशंकरी ॥ ८२ ॥ सर्वरंजनेशक्तिश्च सर्वोन्मादनिशक्तिका ॥ सर्वार्थसाधिका शक्तिः सर्वसंपत्तिपूरिणी ॥ ८३ ॥ सर्वमंत्र
मयी शक्तिः सर्वद्वंद्वक्षयंकरी ॥ एताश्च संप्रदायाख्याश्चक्रिणीपुरवासिनीः ॥ ८४ ॥ मुद्राश्च सर्ववश्याख्यास्तच्चक्रे रक्षिका मताः ॥ कोटि
शः शक्तयस्तत्र तसां किंकर्ष्य उद्धताः ॥ ८५ ॥ संक्षोभिण्याद्यंतरस्योपरिष्ठात्कुम्भसंभव ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ सर्वसिद्धादि
कानां तु मंदिरं विष्टयमुच्यते ॥ ८६ ॥ सर्वसिद्धिप्रदा चैव सर्वसंपत्प्रदा तथा ॥ सर्वप्रियंकरी देवी सर्वमङ्गलकारिणी ॥ ८७ ॥ सर्वकामप्रदा
देवी सर्वदुःखविमोचनी ॥ सर्वमृत्युप्रशमिनी सर्वविघ्ननिवारिणी ॥ ८८ ॥ सर्वांगसुंदरी देवी सर्वसौभाग्यदायिनी ॥ एता देव्यः कलौत्कीर्णा योगिन्यो
नामतः स्मृताः ॥ ८९ ॥ चक्रिणी श्रीश्च विज्ञेया चक्रं सर्वार्थसाधकम् ॥ सर्वोन्मादनमुद्राश्च चक्रस्य परिपालिकाः ॥ ९० ॥ सर्वसिद्ध्याद्यंतर
स्योपरिष्ठात्कुम्भसंभव ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ ९१ ॥ सर्वज्ञाद्यंतरं नाम्ना सर्वरक्षाकरं स्मृतम् ॥ चक्रं महत्तरं दिव्यं सर्वज्ञा
याः प्रकीर्तिताः ॥ ९२ ॥ सर्वज्ञा सर्वशक्तिश्च सर्वेश्वर्यप्रदायिनी ॥ सर्वज्ञानमयी देवी सर्वव्याधिविनाशिनी ॥ ९३ ॥ सर्वाधारस्वरूपा च सर्व
पाषाणरी तथा ॥ सर्वानन्दमयी देवी सर्वरक्षास्वरूपिणी ॥ ९४ ॥ सर्वेप्सितप्रदा चैता निर्गवा योगिनीश्वराः ॥ ९५ ॥ मालिनी चक्रिणी प्रोक्ता
मुद्रा सर्वमहाकुशा ॥ इति चिंतामणिगृहे सर्वज्ञाद्यंतरावधि ॥ चक्राणि कानिचित्प्रोक्तान्यन्यान्यपि मुने शृणु ॥ ९६ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डमहा
पुराणे उत्तरभागे ह्यग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने चिंतामणिगृहांतरकथनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ह्यग्रीव उवाच ॥ सर्वज्ञा

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३७

॥२५६॥

चंतरालस्योपरिष्ठात्कलशोद्भव ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ १॥ वशिन्याद्यन्तरं ज्ञेयं प्राग्वत्सोपानमंदिरम् ॥ सक्वेरोगहरं नत्म्ना
 तच्चक्रमिति विश्रुतम् ॥ २ ॥ वशिन्याद्यास्तत्र देव्यः पूर्वादिदिगनुक्रमात् ॥ स्वरेस्तु रहितास्तत्र प्रथमा वशिनीश्वरी ॥ ३ ॥ कवर्गसहिता
 पश्चात्कामेश्वर्याख्यवाङ्मयी ॥ चवर्गजुष्टा वागीशी मोदिनी स्यात्तृतीयका ॥ ४ ॥ चवर्गमंडिताकारा विमलाख्या सयस्वती ॥ तवर्गेण नथो
 पेता पञ्चमी वाक्प्रधारणा ॥ ५ ॥ पवर्गेण परिस्फीता षष्ठी तु जयिनी मता ॥ यादिवर्णचतुष्कोणे सर्वेश्वर्यादिवाङ्मयी ॥ ६ ॥ साधिकाक्षर
 षट्केन कौलिनी त्वष्टमी मता ॥ एता देव्यो जपरता मुक्ताभग्नमंडिताः ॥ ७ ॥ सदा स्फुरद्गद्यपद्यलहरीलालिता मताः ॥ काव्यैश्च नाटकैश्चैव
 मधुरैः कर्णहारिभिः ॥ विनोदयन्त्यः श्रीदेवीं वर्तते कुंभसंभव ॥ ८ ॥ एता रहस्यनाम्नैव ख्याता वातापितापन ॥ नायिका त्वस्य चक्रस्य सिद्धा
 नाम्ना प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥ अस्य चक्रस्य संरक्षाकारिणी खेचरी मता ॥ वशिन्याद्यंतरालस्योपरिष्ठाद्विध्यमर्दन ॥ १० ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्व
 प्रविस्तरम् ॥ अस्त्रं चक्रमिति ज्ञेयं तत्र वाणादिदेवताः ॥ ११ ॥ पञ्च वाणेश्वरीदेव्यः पञ्च कामेश्वराशुगाः ॥ अंकुशद्वितयं दीप्तमादिसौपुंसयोर्द्वयोः
 ॥ १२ ॥ धनुर्द्वयं च विंध्यारे नवपुण्ड्रेषुकल्पितम् ॥ पाशद्वयं च दीप्ताभं चत्वार्यस्त्राणि कुंभज ॥ १३ ॥ कामेश्वर्यास्तु चत्वारि चत्वारि श्रीमहेशितुः ॥
 आहत्याष्टायुधानीति प्रज्वलन्ति विभांति च ॥ १४ ॥ भंडासुरमहायुद्धे दुष्टदानवशोणितैः ॥ पीनैरतीव तृप्तानि दिव्यास्त्राण्यति जाग्रति ॥ १५ ॥
 एतेषामायुधानां तु परिवारायुधान्यलम् ॥ वर्ततेस्त्रांतरे तत्र तेषां संख्या तु कोटिशः ॥ १६ ॥ वज्रशक्तिः शतघ्नी च भुशुंडी मुसलं तथा ॥ कृपाणः
 पट्टिशं चैव मुद्गरं भिन्दिपालकम् ॥ १७ ॥ एवमादीनि शस्त्राणि सहस्राणां सहस्रशः ॥ अष्टायुधमहाशक्तीः सेवन्ते मदविह्वलाः ॥ १८ ॥ अथ शस्त्रां
 तरालस्योपरि वातापितापन ॥ हस्तविंशतिरुन्नम्रं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ धिष्ण्यं तु समयेशीनां स्थानं च तिमृणां मतम् ॥ १९ ॥ कामेशाद्यास्तत्र
 देव्यास्तिस्रो न्या तु चतुर्थिका ॥ सर्व निःशेषविश्वानां सवित्री ललितेश्वरी ॥ २० ॥ तिमृणां शृणु नामानि कामेशी प्रथमा मता ॥ वज्रेशी
 भगमाला च ताः सेवन्ते सहस्रशः ॥ २१ ॥ सर्वेषां दर्शनानां च या देव्यो विविधाः स्मृताः ॥ ताः सर्वास्तत्र सेवन्ते कामेशादिमहोदयाः ॥ २२ ॥
 एतासां च प्रसंगेऽपु नित्यानां च प्रसजने ॥ चक्रिणीनां योगिनीनां श्रीदेवी पूरणात्मिका ॥ २३ ॥ या कामेश्वरदेवांकाशायिनी ललितांघ्रिका ॥
 कामेश्यादिचतुर्थी सा नित्यानां षोडशी मता ॥ २४ ॥ योगिनी चक्रदेवीनां नवमी परिकीर्तिता ॥ समयेश्यंतरालस्योपरिष्ठादिल्वलांतक ॥ २५ ॥

ब्र. पु.
॥२५७॥

नाथांतरमिति प्रोक्तं हस्तविंशतिरुन्नतम् ॥ चतुर्नल्वप्रदिस्तारं प्राग्वत्सोपानमंडितम् ॥ २६ ॥ तत्र नाथामहादेव्या योगशास्त्र
प्रवर्तकाः ॥ सर्वेषां मन्त्रगुरवः सर्वविद्यामहार्णवाः ॥ २७ ॥ चत्वारो योगनाथाश्च लोकानामिह गुप्तये ॥ सृष्टाः कामेशदेवेन तेषां नामानि मे
शृणु ॥ २८ ॥ मित्री च शोडिशश्चैव चर्याख्यः कुम्भसम्भव ॥ तैः सृष्टा बहवो लोका रक्षार्थं पादुकात्मकाः ॥ २९ ॥ दिव्यविद्या मानवोचसि
द्भौवाः सुरतापसाः ॥ प्राप्तसालोक्यसारूप्यसायुज्यादिकसिद्धयः ॥ ३० ॥ महान्तो गुरवस्तास्तु सेवन्ते प्रचुरा गुरून् ॥ अथ नाथांतरालस्यो
परिष्ठाद्विष्णुमुत्तमम् ॥ ३१ ॥ हस्तविंशतिरुन्नतं चतुर्नल्वप्रविस्तरम् ॥ नित्यानंतरमिति प्रोक्तं नित्याः पंचदशात्र वै ॥ ३१ ॥ अथ कामे
श्वरी नित्या नित्या च भगमालिनी ॥ नित्यकिन्ना अपि तथा भेरुंडा वह्निवासिनी ॥ ३३ ॥ महावज्रेश्वरी दूती त्वरिता कुलसुन्दरी ॥
नित्या नीलपताका च विजया सर्वमङ्गला ॥ ३४ ॥ ज्वालामालिनिका चित्रेत्येताः पंचदशोदिताः ॥ एता देवीस्वरूपाः स्युर्महाबलपराक्रमाः ॥
॥ ३५ ॥ प्रथमा मुख्यतिथितां प्राप्ता व्याप्य जगत्रयाः ॥ कालत्रितयरूपाश्च कालप्रासविचक्षणाः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मादीनामशेषाणां चिरकालमुपेयुषाम् ॥
तत्कालशतायुष्यरूपा देव्याज्ञया स्थिताः ॥ ३७ ॥ नित्योद्यता निरांतकाः श्रीपरांगसमुद्भवाः ॥ सेवन्ते जगतामृद्धयै ललितांचित्स्वरूपिणीम्
॥ ३८ ॥ तासां भवनतां प्राप्ता दीप्ताः पंचदशेश्वराः ॥ विसृष्टिर्बिंदुचक्रे तु षोडश्या भवनं मतम् ॥ ३९ ॥ अथ नित्यांतरालस्योपरिष्ठात्कुम्भ
संभव ॥ अंगदेव्यंतरं प्रोक्तं हस्तविंशतिरुन्नतम् ॥ ४० ॥ चतुर्नल्वप्रविस्तारं प्राग्वत्सोपानमदिरम् ॥ तस्मिन्हृदयदेव्याद्याः शक्तयः संति वै मुने
॥ ४१ ॥ हरेवी च शिरोदेवी शिखादेवी तथैव च ॥ वर्मदेवी दृष्टिदेवी शस्त्रदेवी षडीरिताः ॥ ४२ ॥ अत्यंतसन्निकृष्टास्ताः श्रीकामेश्वरसुभ्रुवः ॥
नवलवण्यपूर्णग्यः सावधाना धृतायुधाः ॥ ४३ ॥ परितो बिंदुपीठे च भ्राम्यन्तो तमूर्तयः ॥ ललिताज्ञाप्रतिन्यो वशीनां पीठवर्तिकाः ॥
॥ ४४ ॥ अथांगदेव्यन्तरस्योपरिष्ठान्मण्डलाकृति ॥ बिंदुनादमहापीठं दशहस्तसमुन्नतम् ॥ ४५ ॥ नल्वाष्टकप्रविस्तारमुद्यदादित्यसंनिभम् ॥
बिंदुपीठमिदं ज्ञेयं श्रीपीठमपि चेप्यते ॥ ४६ ॥ महापीठमिति ज्ञेयं विद्यापीठमपीप्यते ॥ आनंदपीठमपि च पंचाशत्पीठरूपधृक् ॥ ४७ ॥
तत्र श्रीललितादेव्याः पञ्चब्रह्ममये महत् ॥ जागर्ति मञ्जरत्नं तु प्रपंचत्रयमूलकम् ॥ ४८ ॥ तस्य मंचस्य पादास्तु चत्वारः परिकीर्तिताः ॥ दश
हस्तसमुन्नता हस्तत्रितयविष्टिताः ॥ ४९ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानेश्वररूपत्वमागताः ॥ शक्तिभावमनुप्राप्ताः सदा श्रीध्यानयोगतः ॥ ५० ॥ एकस्तु

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३७

॥२५७॥

मंचपादः स्वाङ्गसुखसन्निभः ॥ ब्रह्मात्मकः स विज्ञेयो वह्निदिग्भागमाश्रितः ॥ ५१ ॥ चतुर्थो मंचपादस्तु कर्णिकारकसाररुक् ॥
 ईश्वरात्मा स विज्ञेय ईशदिग्भागमाश्रितः ॥ ५२ ॥ एते सर्वे सायुधाश्च सर्वालंकारभूषिताः ॥ उपर्यधःस्तंभरूपा मध्ये पुरुषरू-
 पिणः ॥ ५३ ॥ श्रीध्यानमीलिताक्षाश्च श्रीध्यानान्निष्कलाङ्गकाः ॥ तेषामुपरि मंचस्य फलकस्तु सदाशिवः ॥ ५४ ॥ विकासिदाडिमच्छायस्तु
 नैस्त्वप्रविस्तरः ॥ नैस्त्वपदकायामवांश्च सदा भास्वरमूर्तिमाच ॥ ५५ ॥ अंगदेव्यंतरारंभान्मंचस्य फलकावधि ॥ चितामणिमयांगानि तत्त्वरूपाणि
 तापसा ॥ ५६ ॥ सोपानानि विभासंते षट्त्रिंशद्वै निवेशनेः ॥ आरोहस्य क्रमेणैव सोपानान्यभिदध्यम्हे ॥ ५७ ॥ भूमिरापोऽनलो वायुराकाशो
 गन्ध एव च ॥ रसो रूपं स्पर्शशब्दोपस्थपासुपदानि च ॥ ५८ ॥ पाणिवाग्घ्राणजिह्वाश्च त्वक् चक्षुः श्रोत्रमेव च ॥ अहंकारश्च बुद्धिश्च मनः श्रुति
 मुद्रयो ॥ ५९ ॥ नियतिः कालरागौ च कला विद्ये च मायया ॥ शुद्धा विद्येश्वरसदाशिवशक्तिः शिवा इति ॥ ६० ॥ एताः षट्त्रिंशदाख्यातास्त-
 स्त्वसोपानपंक्तयः ॥ पूषा सोपानपंक्तिश्च मञ्चपूर्वदिशं श्रिताः ॥ ६१ ॥ अथ मञ्चस्योपरिष्ठादंसत्तुलिकतल्पकः ॥ हस्तमात्रं समुद्रं चतुर्नैव
 प्रविस्तस्य ॥ ६२ ॥ पद्मोपधानमूर्धोपधानद्वन्द्वविराजितम् ॥ गङ्गकानां चतुषष्टिशोभितं पाटलत्विषा ॥ ६३ ॥ तस्योपरिष्ठात्कौसुंभवसनेनो-
 त्तरच्छदः ॥ शुचिना वृद्धना क्लृप्तः पद्मरागमणित्विषा ॥ ६४ ॥ तस्योपरि वसन्पूर्वदिङ्मुखो दययान्वितः ॥ शृंगारवेषरुचिरस्सदा षोडशवा-
 र्णिकः ॥ ६५ ॥ उदङ्गास्करविंबाभश्चतुर्हस्तस्त्रिलोचनः ॥ हारकेयूरमुकुटकटकाद्यैरलंकृतः ॥ ६६ ॥ कमनीयस्मितज्योत्स्नापरि-
 पूर्णकपोलभूः ॥ जागर्ति भगवानादिदेवः कामेश्वरः शिवः ॥ ६७ ॥ तस्योत्संगे समासीना तरुणादित्यपाटला ॥ सदा षोडशवर्षा च नवयौवन-
 दर्पिता ॥ ६८ ॥ अमृष्टपद्मरागाभा चन्दनाब्जनखच्छटा ॥ यावकश्रीर्निर्व्यपेक्षा पादलौहित्यवाहिनी ॥ ६९ ॥ कलनिस्वानमजीरपतकं
 कणमोदना ॥ अनङ्गवरतूणीरदपोन्मथनजंघिका ॥ ७० ॥ करिशुण्डदोःकदलिकाकांतितुल्योरुशोभिनी ॥ अरुणेन दुकूलेन
 सुस्पर्शेन तनीयसा ॥ अलंकृतनितंबाब्धा जघनाभोगभासुरा ॥ ७१ ॥ अधोरुक्प्रथिमती रत्नकांचीविराजिता ॥ नतनाभि-
 महावर्तत्रिवल्यूर्मिप्रभासारित् ॥ ७२ ॥ स्तनकुङ्गलहिंदोलमुक्तादामशतावृता ॥ अतिपीवरवक्षोजभारभंगुरमध्यभूः ॥ ७३ ॥ शिरीषदाममृ-
 तुलच्छेदाभांश्चतुरो भुजान् ॥ ७४ ॥ केयूरकंकणश्रेणीमंडितान्सोर्मिकाङ्गुलीन् ॥ वहंती पतिसंसृष्टशंखसुन्दरकंधरा ॥ ७५ ॥ मुखदर्पणवृत्ताभचिबुका

पाटलाधरा ॥ शुचिभिः पंक्तिशुद्धैश्च विद्यारूपैर्विभास्वरैः ॥ कुन्दकुङ्कुमलक्ष्मीकैर्दत्तदर्शितचन्द्रिका ॥ ७६ ॥ स्थूलमौक्तिकसनद्धनानाभरणभा
सुरा ॥ केतकांतर्दलश्रोणीदीर्घदीर्घविलोचना ॥ ७७ ॥ अर्धेन्दुललिते भाले सम्यक्कृत्तालकच्छटा ॥ पालीवतंसमाणिक्कण्डलामंडित
श्रुतिः ॥ ७८ ॥ नवकर्पूरकस्तूरीसदामोदितवीटिका ॥ शरच्चञ्चित्रिशानाथमण्डलीमधुरानना ॥ ७९ ॥ चिन्तामणीनां सारेण क्लृप्तचारुकिरीटिका ॥
स्फुरत्तिलकरत्नाभभालनेत्रविराजिता ॥ ८० ॥ गाढांधकारनिबिडक्षामकुन्तलसंहतिः ॥ सीमन्तरेखाविन्यस्तसिंदूरश्रेणिभासुरा ॥ ८१ ॥
स्फुरच्चंद्रकलोत्तंसमदलोलविलोचना ॥ सर्वशृङ्गारवेषाढ्या सर्वाभरणभूषिता ॥ ८२ ॥ समस्तलोकमाता च सदानन्दविवर्धिनी ॥ ब्रह्म
विष्णुगिरीशेशसदाशिवनिदानभूः ॥ ८३ ॥ अपांगरिखत्करुणानिर्झरीतर्पिताखिला ॥ भासते सा भगवती पापघ्नी ललितांविका ॥ ८४ ॥
अन्यदेवतपूजानां यस्याः पूजाफलं विदुः ॥ यस्याः पूजाफलं प्रादुर्यस्या एव हि पूजनम् ॥ ८५ ॥ तस्याश्च ललितादेव्या वर्णयामि कथं
पुनः ॥ वर्षकोटिसहस्रेणाप्येकांशो वर्ण्यते न हि ॥ ८६ ॥ वर्ण्यमाना ह्यवाग्रूपा वाचस्तस्यां कुतो गतिः ॥ यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा
सह ॥ ८७ ॥ बहुना किमिहोक्तेन तत्त्वभूतमिदं शृणु ॥ न पक्षपातान्न स्नेहान्न मोहाद्रा मयोच्यते ॥ ८८ ॥ संतु कल्पतरोः शाखा लेखिन्य
स्तपसां निधे ॥ मषीपात्राणि सर्वेऽपि सप्त संतु महार्णवाः ॥ ८९ ॥ पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा भूमिः पत्रत्वमृच्छतु ॥ तस्य लेखनकालोस्तु
पराध्याधिकवत्सरैः ॥ ९० ॥ लिखंतु सर्वे लोकाश्च प्रत्येकं कोटिबाहवः ॥ सर्वे बृहस्पतिसमा वक्तारो यदि कुंभज ॥ ९१ ॥ अथापि तस्याः
श्रीदेव्याः पादाब्जैकाङ्गुलिद्युतेः ॥ सहस्रांशेष्वेकैकांशवर्णना न हि जायते ॥ अथ वा वृत्तिरखिला निष्फला तद्गुणस्तुता ॥ ९२ ॥ विन्दु
पीठस्य परितश्चतुरस्रतया स्थिता ॥ महामायाजवनिका लंबते मेचकप्रभा ॥ ९३ ॥ देव्या उपरि हस्तानां विंशतिद्वितयोर्ध्वतः ॥ इन्द्रगोपवि
तानं तु बद्धं त्रैलोक्यदुर्लभम् ॥ ९४ ॥ तत्रालंकारजालं तु वर्तमानं सुदुर्लभम् ॥ मद्राणी वर्णयिष्यन्ती कंठ एव ह्रिया हता ॥ ९५ ॥ सैव जाना
ति तत्सर्वं तत्रत्यमखिलं गुणम् ॥ मनसोपि हि दूरे तत्सौभाग्यं केन वर्ण्यते ॥ ९६ ॥ इत्थं भंडमहादैत्यवधाय ललितांविका ॥ प्रादुर्भूता
चिदनलाद्गन्धनिःशेषदानवा ॥ ९७ ॥ दिव्यशिल्पिजनेः क्लृप्तं षोडशक्षेत्रवेशनम् ॥ अधिष्ठाय श्रीनगरं सदा रक्षति विष्टपम् ॥ ९८ ॥ इत्थमेव
प्रकारेण श्रीपुराण्यन्यकान्यपि ॥ न भेदकोपि विन्यासो नाममात्रं पुरां भिदा ॥ ९९ ॥ नानावृक्षमहोद्यानमारभ्येतिक्रमेण ये ॥ वदन्ति श्री

पुरकथां ते यांति परमां गतिम् ॥ १०० ॥ आकर्णयन्ति पृच्छन्ति विचिन्वन्ति च ये नराः ॥ ये पुस्तके धारयन्ति ते यांति परमां गतिम् ॥ १०१ ॥
 ये श्रीपुरप्रकारेण तत्तत्स्थानविभेदतः ॥ कृत्वा शिल्पजनैः सर्वं श्रीदेव्यायतनं महत् ॥ संपदयन्ति ये भक्तास्ते यांति परमां गतिम् ॥ १०२ ॥
 इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने गृहराजांतरकथनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ अगस्त्य उवाच ॥
 श्रुतमेतन्महावृत्तमाविर्भावादिकं महत् ॥ भंडासुरवधश्चैव देव्याः श्रीनगरस्थितिः ॥ १ ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि तस्या मंत्रस्य साधनम् ॥
 तन्मन्त्राणां लक्षणं च सर्वमेतन्निवेदय ॥ २ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ सर्वेभ्योपि पदार्थेभ्यः शाब्दं वस्तु महत्तरम् ॥ सर्वेभ्योपि हि शब्देभ्यो वेद
 राशिर्महान्मुने ॥ ३ ॥ सर्वेभ्योपि हि वेदेभ्यो वेदमन्त्रा महत्तराः ॥ सर्वेभ्यो वेदमन्त्रेभ्यो विष्णुमन्त्रा महत्तराः ॥ ४ ॥ तेभ्योपि दौर्गमन्त्रास्तु
 महान्तो मुनिपुङ्गव ॥ तेभ्यो गाणपता मन्त्रा मुने वीर्यमहत्तराः ॥ ५ ॥ तेभ्योऽप्यर्कस्य मन्त्रास्तु तेभ्यः शैवा महत्तराः ॥ तेभ्योपि लक्ष्मी
 मन्त्रास्तु तेभ्यः सारस्वता वराः ॥ ६ ॥ तेभ्योपि गिरिजामन्त्रास्तेभ्यश्चाग्न्यायभेदजाः ॥ सर्वाग्न्यायमनुभ्योपि वाराहा मनवो वराः ॥ ७ ॥ तेभ्यः
 श्यामामनुवरा विशिष्टा इल्वलांतक ॥ तेभ्योपि ललितामन्त्रा दशभेदविभेदिताः ॥ ८ ॥ तेषु द्वौ मनुराजौ तु वारिष्ठौ विन्ध्यमर्दन ॥ लोपा
 मुद्रा कामराज इति ख्यातिमुपागतौ ॥ ९ ॥ ह्यादिस्तु लोपामुद्रा स्यात्कामराजस्तु कादिकाः ॥ हंसादेर्वाच्यतां याताः कामराजो महेश्वरः ॥
 ॥ १० ॥ स्मरादेर्वाच्यतां याता देवी श्रीललितांबिका ॥ हादिकाद्योर्मंत्रयोस्तु भेदो वर्णत्रयोद्भवः ॥ ११ ॥ तयोश्च कामराजोऽयं सिद्धिदो
 भक्तिशालिनाम् ॥ शिवेन शक्त्या कामेन क्षित्या चैव तु मायया ॥ १२ ॥ हंसेन भृगुणा चैव कामेन शशिर्मौलिना ॥ शक्रेण भुवनेशेन
 चन्द्रेण च मनोभुवा ॥ १३ ॥ क्षित्या इच्छेखया चैव प्रोक्तो हंसादिमंत्रराट् ॥ कामादिमंत्रराजस्तु स्मरयोनिः श्रियो मुखे ॥ १४ ॥ पञ्चत्रिकमहा
 विद्या ललितांबा प्रवाचिकाम् ॥ ये यजन्ति महाभागास्तेषां सर्वत्र सिद्धये ॥ १५ ॥ सद्गुरोस्तु मनुं प्राप्य त्रिपञ्चार्णपरिष्कृतम् ॥ सम्यक्सं
 साधयेद्विद्वान्वक्ष्यमाणप्रकारतः ॥ १६ ॥ तत्क्रमेण प्रवक्ष्यामि सावधानो मुने शृणु ॥ प्रातरुत्थाय शिरसि स्मृत्वा कमलमुज्ज्वलम् ॥ १७ ॥
 सहस्रपत्रशोभाढ्यं सकेशसुकर्णिकम् ॥ तत्र श्रीमद्गुरुं स्मृत्वा प्रसन्नं करुणामयम् ॥ १८ ॥ ततो बहिर्विनिर्गत्य कुर्याच्छौचादिकाः क्रियाः ॥
 अथामृत्यु च तैलेन सामोदेन विलेपितः ॥ १९ ॥ उद्वर्तितश्च सुस्नातः शुद्धेनोष्णेन वारिणा ॥ आपो निसर्गतः पूताः किंपुनर्वह्निसंयुताः ॥
 तस्याङ्गुणोदके स्नात्वा तदभावे यथोदकम् ॥ २० ॥ परिधाय पटौ शुद्धे कौसुम्भौ वाथ वारुणौ ॥ आचम्य प्रयतो विद्वान्हादि

ब्र. पु.
॥२५९॥

ध्यायन्परांबिकाम् ॥ २१ ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुण्ड्रं वा षट्चर्चनमेव वा ॥ अगस्त्यपत्राकारं वा धृत्वा भाले निजोचितम् ॥
अन्तर्हितश्च शुद्धात्मा सन्ध्यावन्दनमाचरेत् ॥ २२ ॥ अश्वत्थपत्राकारेण पात्रेण सकुशाक्षतम् ॥ सपुष्पचन्दनं चार्घ्यं मार्तण्डाय समु-
त्क्षिपेत् ॥ २३ ॥ तथार्घ्यभावदेवत्वाल्ललितायै त्रिरर्घ्यकम् ॥ तर्पयित्वा यथाशक्ति मूलेन ललितेश्वरीम् ॥ २४ ॥ देवर्षिपितृवर्मांश्च तर्पयि-
त्वा विभानतः ॥ दिवाकरमुपास्थाय देवीं च रविविम्बगाम् ॥ २५ ॥ मौनीं विशुद्धहृदयः प्रविश्य मखमंदिरम् ॥ चारुकर्पूरकस्तूरीचन्दनादि-
विलेपितः ॥ २६ ॥ भूषणैर्भूषितांगश्च चारुशृङ्गारवेपथुः ॥ आमोदिकुसुमस्रग्भिर्वर्तंसितकुंतलः ॥ २७ ॥ संकल्पभूषणो वाथ यथाविभव-
भूषणः ॥ पूजाखंडे वक्ष्यमाणान्कृत्वा न्यासाननुक्रमात् ॥ २८ ॥ मृद्रासने समासीनो ध्यायेच्छ्रीनगरं महत् ॥ नानावृक्षमहोद्यानमा-
रभ्य ललितावधि ॥ २९ ॥ ध्यायेच्छ्रीनगरं दिव्यं बहिरन्तरतः शुचिः ॥ पूजाखंडोक्तमार्गेण पूजां कृत्वा विचक्षणः ॥ ३० ॥ अक्षमाल-
समादाय चन्द्रकस्तूरिवासिताम् ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वाजपोतिसहासनेश्वरीम् ॥ षट्त्रिंशलक्षसंख्यां तु जपेद्विद्या प्रसीदति ॥
३१ ॥ तदशांशस्तु होमः स्यात्तदशांशं च तपणम् ॥ तदशांशं ब्राह्मणानां भोजनं समुदीरितम् ॥ ३२ ॥ एवं स सिद्धमन्त्रस्तु कुर्यात्काम्यजपं-
पुनः ॥ लक्षमात्रं जपित्वा तु मनुष्यान्वशमानयेत् ॥ ३३ ॥ लक्षद्वितयजाप्येन नारीः सर्वा वशं नयेत् ॥ लक्षत्रितयजापेन सर्वान्वशयते नृपान् ॥ ३४ ॥
चतुर्लक्षजपे जाते क्षुभ्यन्ति फणिकन्यकाः ॥ पञ्चलक्षजपे जाते सर्वाः पातालयोषितः ॥ ३५ ॥ भूलोकसुन्दरीवर्गां वश्यः षड्लक्षजापतः ॥
क्षुभ्यन्ति सप्त लक्षेण स्वर्गलोकमृगीदृशः ॥ ३६ ॥ देवयोनिभवाः सर्वेऽप्यष्टलक्षजपादृशः ॥ नवलक्षेण गीर्वाणानखिलान्वशमानयेत् ॥ ३७ ॥
लक्षैकादशजाप्येन ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ लक्षद्वादशजापेन सिद्धीरष्टौ वशं नयेत् ॥ ३८ ॥ इन्द्रस्येन्द्रत्वमेतेन मन्त्रेण ह्यभवत्पुरा ॥ विष्णो-
र्विष्णुत्वमेतेन शिवस्य शिवतामुना ॥ ३९ ॥ इन्दोश्चन्द्रत्वमेतेन भानोर्भास्करतामुना ॥ सर्वासां देवतानां च तास्ताः सिद्धय उज्ज्वलाः ॥
अनेन मन्त्रराजेन जाता इत्यवधारय ॥ ४० ॥ एतन्मन्त्रस्य जापी तु सर्वपापविवर्जितः ॥ त्रैलोक्यसुन्दराकारो मन्मथस्यापि मोहकः ॥ ४१ ॥
सर्वाभिः सिद्धिभिर्युक्तः सर्वज्ञः सर्वपूजितः ॥ दर्शनादेव सर्वेषामन्तरालस्य प्ररकः ॥ ४२ ॥ वाचा वाचस्पतिसमः श्रिया श्रीपतिसंनिभः ॥
बले मरुत्समानः स्यात्स्थिरत्वे हिमवानिव ॥ ४३ ॥ औन्नत्ये मेरुतुल्यः स्याद्वाग्भीषेण महार्णवः ॥ क्षणात्क्षोभकरो मृत्यां ग्रामपल्लीपुरादिषु ॥
४४ ॥ ईषद्भद्रमात्रेण स्तम्भको जृम्भकस्तथा ॥ उच्चाटको मोहकश्च मारको दुष्टचेतसाम् ॥ ४५ ॥ क्रुद्धः प्रसीदति हठात्तस्य दर्शनदर्षितः ॥

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३८

॥२५९॥

अष्टादशसु विद्यासु निरुद्धिमभिगच्छति ॥ ४६ ॥ मन्दाकिनीपूरसमा मधुरा तस्य भारती ॥ न तस्याविदितं किञ्चित्सर्वशास्त्रेषु कुम्भज
 ॥ ४७ ॥ दर्शनानि च सर्वाणि कर्तुं खंडयितुं पटुः ॥ तत्त्वज्ञानाति निखिलं सर्वज्ञत्वं च गच्छति ॥ ४८ ॥ सदा दयार्द्रहृदयं तस्य सर्वेषु
 जंतुषु ॥ तत्कोपाग्नेर्विषयतां गन्तुं नालं जगन्नयी ॥ ४९ ॥ तस्य दर्शनवेलायां श्लथन्नीवीनिबन्धनाः ॥ विश्रस्तरशनाबन्धा गलत्कुण्डलसञ्चयाः
 ॥ ५० ॥ घर्मवारिकणश्रेणीमुक्ताभूषितमूर्तयः ॥ अत्यन्तरागतरलव्यापारनयनाञ्चलाः ॥ ५१ ॥ संसमानकराम्भोजमणिकङ्कणपङ्क्तयः ॥ ऊरुस्तम्भेन
 निष्पंदा नमितास्याश्च लज्जया ॥ ५२ ॥ द्रवत्कन्दर्पसदनाः पुलकाङ्कुरभूषणाः ॥ अन्यमाकारमिव च प्राप्ता मानसजन्मना ॥ ५३ ॥ दीप्यमाना
 इवोद्दामरामज्वालाकदंबकेः ॥ वीक्ष्यमाणा इवानंगशरपावकवृष्टिभिः ॥ ५४ ॥ उत्कण्ठया तुद्यमानाः स्विद्यमाना तनूष्मणा ॥ सिच्यमानाः श्रमजलेः
 शुच्यमानाश्च लज्जया ॥ ५५ ॥ कुलं जार्तिं च शीलं च लज्जां च परिवारकम् ॥ लोकाद्रयं बन्धुभयं परलोकभयं तथा ॥ ५६ ॥ मुञ्चन्त्यो
 इदि याचन्त्यो भवन्ति हरिणीदृशः ॥ अरण्ये पत्तने वापि देवालयमठेषु वा ॥ यत्र कुत्रापि तिष्ठन्तं तं धावन्ति मृगीदृशः ॥ ५७ ॥ अस्याहतो
 यथेवाम्भोविन्दुर्भ्रमति पुष्करे ॥ तद्भ्रमंति चित्तानि दर्शने तस्य सुभुवाम् ॥ ५८ ॥ विनीतानवनीतानां विद्रावणमहाफलम् ॥ तं सेवन्ते सम
 स्तानां विद्यानामपि पङ्क्तयः ॥ ५९ ॥ चन्द्रार्कमण्डलद्वंद्वकुचमण्डलशोभिनी ॥ त्रिलोके ललना तस्य दर्शनादनुरज्यति ॥ अन्यासां तु वरा
 कीर्णा वक्तव्यं किं तपोधन ॥ ६० ॥ पत्तनेषु च वीथीषु च त्वरेषु वनेषु च ॥ तत्कीर्तिघोषणा पुण्या सदा ह्युसहृमायते ॥ ६१ ॥ तस्य दर्शनतः पाप
 जालं नश्यति पापिनाम् ॥ ॥ तद्गुणा एव घोक्ष्यन्ते सर्वत्र कविपुङ्गवैः ॥ ६२ ॥ भिन्नेर्वर्णैराणुधैश्च भिन्नेर्वाहनभूषणैः ॥ ये ध्यायन्ति महादेवीं
 तास्ताः सिद्धीर्भजन्ति ते ॥ ६३ ॥ मनोरादिमखण्डस्तु कुन्देन्दुधवलद्युतिः ॥ अहश्चक्रे ज्वलज्ज्वालश्चिन्तनीयस्तु मूलके ॥ ६४ ॥ इन्द्रगोपकसं
 काशो द्वितीयो मनुखण्डकः ॥ नीभालनीयेहश्चक्रे आबालांतज्वलच्छिखः ॥ ६५ ॥ अथ बालादिपद्मस्थद्विदलांबुजकोटरे ॥ नीभालनीय
 स्तार्तीयखण्डो दुरितखण्डकः ॥ ६६ ॥ मुक्ता ध्येया शशिजोत्स्ना धवलाकृतिरंबिका ॥ रक्तसंध्यकरोचिः स्याद्वशीकरणकर्मणि ॥ ६७ ॥ सर्व
 सम्पत्तिलाभे तु श्यामलाङ्गी विचिन्त्यते ॥ नीला च मूकीकरणे पीता स्तम्भनकर्मणि ॥ ६८ ॥ कवित्वे विशदाकारा स्फटिकोपलनिर्मला ॥ धनलाभे
 सुवर्णाभा चिन्त्यते ललितांबिका ॥ ६९ ॥ आमूलमाब्रह्मधिलं ज्वलन्माणिक्यदीपवत् ॥ ये ध्यायन्ति महःपुञ्जं ते स्युः संसिद्धसिद्धयः ॥ ७० ॥

ब्र. पु.
॥२६०॥

एवं बहुपकारेण ध्यानभेदेन कुम्भज ॥ निभालयन्तः श्रीदेवीं भजन्ति महतीं श्रियम् ॥ प्राप्यते सद्भिरेवैषा नासद्भिस्तु कदाचन ॥ ७१ ॥ यस्तु तप्तं
तपस्तीव्रं तैरेवात्मनि ध्यायते ॥ तस्य नो पश्चिमं जन्म स्वयं यो वा न शंकरः ॥ न तेन लभ्यते विद्या ललिता परमेश्वरी ॥ ७२ ॥ वंशे तु यस्य
कस्यापि भवेदेष मनुयदि ॥ तद्वंश्याः सर्वे एव न्युमुक्तास्तृप्ता न संशयः ॥ ७३ ॥ गुताद्गततर्गवैषा सर्वशरणेषु निश्चिता ॥ वेदाः समस्तशास्त्राणि
स्तुतन्ति ललितेश्वरीम् ॥ ७४ ॥ परमात्मेयमेव ध्यायिमेव परा गतिः ॥ इयमेव महतीरथमियमेव महत्फलम् ॥ ७५ ॥ इमां गायन्ति मुनयो
ध्यायन्ति सनकादयः ॥ अर्चन्तीमां सुरश्रेष्ठाः ब्रह्माद्याः पंचसिद्धिदाम ॥ ७६ ॥ न प्राप्यते कुचारित्रैः कुत्सितैः कुटिलाशयैः ॥ देवबाह्यै
र्वृथातर्कैर्वृथा विभ्रान्तबुद्धिभिः ॥ ७७ ॥ नष्टैरशीलैरुच्छिष्टैः कुलभ्रष्टैश्च निष्ठैः ॥ दर्शनद्वेषिभिः पापशीलैराचारनिन्दकैः ॥ ७८ ॥ उद्धतरुद्धता
लापैर्दाभिकैरतिमानिभिः ॥ एतादृशानां मर्त्यानां देवानां चातिदुर्लभा ॥ ७९ ॥ देवतानां च पूज्यत्वमस्याः प्रोक्तं घटोद्भव ॥ भंडासुर
वधायैषा प्रादुर्भूता चिदग्रितः ॥ ८० ॥ महात्रिपुरसुन्दर्या मूर्तिस्तेजोविजृम्भिता ॥ कामार्क्षीति विद्याया प्रस्तुता तु ललितेश्वरी ॥ ८१ ॥ ध्यायतः
परया भक्त्या तां परां ललितांबिकाम् ॥ सदाशिवस्य मनसो लालनाल्ललिताभिधा ॥ ८२ ॥ यद्यत्कृतवती कृत्यं तत्सर्वं विनिवेदितम् ॥ पूजा
विधानमखिलं शास्त्रोक्तेनैव वर्त्मना ॥ खंडांतरे वदिष्यामि तद्विलासं महाद्भुतम् ॥ ८३ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे ह्यग्रीवा
गस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने मंत्रराजसाधनप्रकारकथनब्रामाष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अनाद्यनंतमव्यक्तं व्यक्तानामा
दिकारणम् ॥ आनंदबोधैकरसं तन्महन्मन्महे महः ॥ १ ॥ अश्वानन महाप्राज्ञ वेदवेदांतवित्तन ॥ श्रुतमेतन्महापुण्यं ललिताख्यानमुत्तमम् ॥ २ ॥
सर्वपूज्या त्वया प्रोक्ता त्रिपुरा परदेवता ॥ पाशांकुशधनुर्बाणपरिष्कृतचतुर्भुजा ॥ ३ ॥ तस्यामंत्रमिति प्रोक्तं श्रीचक्रं चक्रभूषणम् ॥ नवावरण
मीशानी श्रीपरस्याधिदैवतम् ॥ ४ ॥ कांचीपुरे पवित्रेष्मिन्महीमंडलमण्डने ॥ केयं विभाति कल्याणी कामाक्षीत्यभिविश्रुता ॥ ५ ॥
द्विभुजा विविधोल्लासविलसत्तनुवल्लरी ॥ अदृष्टपूर्वसौंदर्या परज्योतिर्मयी परा ॥ ६ ॥ सूत उवाच ॥ अगस्त्येनैवमुक्तः सन्पगनंदादृतेक्षणः ॥
ध्यायंस्तच्च परं तेजो ह्यग्रीवो माहामनाः ॥ इति ध्यात्वा नमस्कृत्य नमगस्त्यमथाब्रवीत् ॥ ७ ॥ ह्यग्रीव उवाच ॥ रहस्यं संप्रवक्ष्यामि लोपा
मुद्रापते शृणु ॥ ८ ॥ आद्या याणुतरा सा स्याच्चित्परा त्वादिकारणम् ॥ अंतराख्येति तथा प्रोक्ता स्वरूपात्तत्त्वार्चितकैः ॥ ९ ॥ द्वितीयाभूततः
शुद्धपरा द्विभुजसंयुता ॥ दक्षहस्ते योगमुद्रां वामहस्ते तु पुस्तकम् ॥ १० ॥ विभ्रती हिमकुंदेन्दुमुक्तासमवपुर्द्युतिः ॥ परापरा तृतीया स्यात्

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ३९

४

॥२६०॥

काकोत्तसंमिता ॥ ११ ॥ सर्वाभरणसंयुक्ता दक्षहस्तधृतांबुजा ॥ वामोरुन्यस्ताहस्ता वा किरीटावेंदुसूचना ॥ १२ ॥ पद्मासुतुर्गुणा जाता
 सा परा त्रिपुरसूचना ॥ पाशांकुरेशुकोदंडपञ्चबाणलसत्करा ॥ १३ ॥ ललिता सेव कामाक्षी कांक्षा व्यक्तिमुपागता ॥ सरस्वतीरमाभीर्षस्ता
 मेवाद्यामुपासते ॥ १४ ॥ नेत्रद्वयं महेशस्य काशीकांचीपुरद्वयम् ॥ १५ ॥ विख्यातं वेण्णवं क्षेत्रं शिवसर्गनिष्कृतम् ॥
 कांचीक्षेत्रे पुरा धाता सर्वलोकपितामहः ॥ १६ ॥ श्रीदेवीदर्शनायेव तपस्तेपे मुदुष्करम् ॥ आत्मेकध्यानयुक्तस्य तस्य व्रतवतो मुने ॥ १७ ॥
 मादुरासीत्पुरो लक्ष्मीः पद्महस्ता परात्परा ॥ पद्मासने च तिष्ठती विष्णुना जिष्णुना सह ॥ १८ ॥ सर्वशृङ्गारवेषाढ्या सर्वाभरणभूषिता ॥
 सिंहासनेभरी ख्याता सर्वलोकैकरक्षिणी ॥ १९ ॥ तां दृष्ट्वाद्भुतसौंदर्या परज्योतिर्मयीं पराम् ॥ आदिलक्ष्मीमिति ख्यातां सर्वेषां
 हृदये स्थिताम् ॥ २० ॥ यामाहुस्त्रिपुरामेव ब्रह्मविष्णुवीशमातरम् ॥ कामाक्षीति प्रसिद्धां तामस्तोषीत्पूर्णभक्तिमान् ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
 जय देवि जगन्मातर्जय त्रिपुरसुंदरि ॥ जय श्रीनाथसहजे जय श्रीसर्वमङ्गले ॥ २२ ॥ जय श्रीकरुणाराशे जय शृङ्गारनायिके ॥ जयजयेधिक
 सिद्धेशि जय योगीन्द्रवन्दिते ॥ २३ ॥ जयजय जगदंब नित्यरूपे जयजय सन्नुतलोकसौख्यदात्रि ॥ जयजय हिमशैलकीर्तनीये जयजय शंकर
 कामवामनेत्रि ॥ २४ ॥ जगज्जन्मस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहान्मुहुः ॥ या करोति स्वसंकल्पात्तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २५ ॥ वर्णाश्रमाणां सांकर्य
 कारिणः पापिनो जनान् ॥ निहंत्याद्यातितीक्ष्णास्त्रैस्तस्यै देव्यै ॥ २६ ॥ नागमैश्च न वेदैश्च न शास्त्रैर्न च योगिभिः ॥ वेद्या या च स्वसंवेद्या
 तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २७ ॥ रहस्यान्नायवेदांस्तत्त्वविद्धिर्मुनीश्वरैः ॥ परं ब्रह्मेति या ख्याता तस्यै ॥ २८ ॥ हृदयस्थापि सर्वेषां या न
 केनापि दृश्यते ॥ सूक्ष्मविज्ञानरूपायै ॥ २९ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः ॥ यद्व्यानैकपरा नित्यं तस्यै ॥ ३० ॥
 यश्चरणभक्ता इन्द्राद्या यदाज्ञामेव विभ्रति ॥ साम्राज्यसंपदीशायै तस्यै ॥ ३१ ॥ वेदा निःश्वसितं यस्या वीक्षितं भूतपञ्चकम् ॥ स्मितं
 पराचरं विश्वं तस्यै ॥ ३२ ॥ सहस्रशीर्षा भोगीन्द्रो धारित्रीं तु यदाज्ञया ॥ धत्ते सर्वजनाधारां तस्यै ॥ ३३ ॥ ज्वलत्यग्निस्त
 त्यको वातो वाति यदाज्ञया ॥ ज्ञानशक्तिस्वरूपायै तस्यै ॥ ३४ ॥ पञ्चविंशतितत्त्वानि प्रायाकञ्चुकपञ्चकम् ॥ यन्मयं मुनयः प्राहुस्त
 स्यै ॥ ३५ ॥ शिवशक्तीश्वराश्चैव शुद्धबोधः सदाशिवः ॥ यदुन्मेषविभेदाः स्युस्तस्यै ॥ ३६ ॥ गुरुर्मन्त्रो देवता च तथा प्राणाश्च पञ्चवा ॥
 यः पियजति विद्ध्या तस्यै ॥ ३७ ॥ सर्वात्मनामन्तरात्मा परमानन्दरूपिणी ॥ श्रीविद्येति स्मृता या तु तस्यै ॥ ३८ ॥ दर्शनानि च सर्वाणि

यदंगानि विदुर्बुधाः ॥ तत्तन्त्रियमयूपायै तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ ३५ ॥ या भाति सर्वलोकेषु मणिमन्त्रौषधात्मना ॥ तत्त्वोपदेशरूपायै तस्यै ॥ ३६ ॥
 देशकालपदार्थात्मा यद्यद्वस्तु यथा तथा ॥ तत्तद्रूपेण या भाति तस्यै ॥ ३७ ॥ हेप्रतिभटाकारा कल्याणगुणशालिनी ॥ विश्वोत्तीर्णे
 ति चारूयाता तस्यै ॥ ३८ ॥ इति स्तुत्वा महादेवीं धाता लोकपितामहः ॥ भूयोभूयो नमस्कृत्य सहसा शरणं गतः ॥ ३९ ॥ संतुष्टा मा तदा
 देवी ब्रह्माणं प्रेक्ष्य संनतम् ॥ वरदा सर्वलोकानां वर्णांश्च वरमिन्दयात ॥ ४० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भक्त्या त्वदर्शनेनैव कृतार्थोऽस्मि न संशयः ॥
 तथापि प्रार्थये किञ्चिल्लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ४१ ॥ कमभूमौ तु लोकेस्मिन्प्रायो मृदा इमे जनाः ॥ तेषामनुग्रहार्थाय नित्यं कुर्वत्र संनिधिम ॥
 ॥ ४२ ॥ तथेति तस्य तं कामं पृण्यामास वेधसः ॥ अथ धाता पुनस्तस्या देव्या वासमकल्पयत् ॥ ४३ ॥ श्रीदेवीसोदरं नत्वा पुण्डरीकाक्षमच्यु
 तम् ॥ तत्सांनिध्यं मदा कान्यां प्रार्थयामास चादृतः ॥ ४४ ॥ ततस्तथा करिण्यामीत्यब्रवीत् जनार्दनः ॥ अथ तुष्टो जगद्धाता पुनः
 प्राह महेश्वरीम् ॥ ४५ ॥ शिवोऽप्यत्रैव मांतिथ्यं तव प्रीत्या करोन्विति ॥ अथ श्रीत्रिपुरादक्षभागात्कामेश्वरः परः ॥ ४६ ॥ ईशानः
 सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदेहिनाम् ॥ आविरासीन्महादेवः साक्षाच्छृङ्गारनायकः ॥ ४७ ॥ तदा पुनः श्रीकामाक्षीभालनेत्रकटाक्षतः ॥ काचिद्बाला
 प्रादुरासीन्महागौरा महोज्ज्वला ॥ ४८ ॥ सर्वशृङ्गारवेषाढ्या महालावण्यशंवधिः ॥ अथ श्रीपुण्डरीकाक्षो ब्रह्मणा सह सादरम् ॥ ४९ ॥ कारया
 मास कल्याणमादिष्ठीपुंसयोस्तयोः ॥ आखण्डलादयो देवा वसुरुद्रादिदेवताः ॥ ५० ॥ मार्कण्डेयादिमुनयो वसिष्ठादिमुनीश्वराः ॥ योगीन्द्राः
 सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥ ५१ ॥ वामदेवप्रभृतयो जीवन्मुक्ताः शुकादयः ॥ यक्षकिन्नरगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगाः ॥ ५२ ॥ गणाग्रणी
 महाशास्ता दुर्गाद्याश्चैव मातरः ॥ यायास्तु देवताः प्रोक्तास्ताः सर्वाः परमेश्वरीम् ॥ ५३ ॥ भद्रासनविमानस्था नेमुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ मनसा
 निर्मितं धात्रा मध्ये नगरमद्भुतम् ॥ ५४ ॥ मंदिरं परमेशान्या मनोहरतमं शुभम् ॥ श्रीमता वासुदेवेन सोदरेण महेश्वरः ॥ ५५ ॥ तत्रोदवोद
 तां गौरीमुपाग्नि भगवान्भवः ॥ देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ ५६ ॥ दंपत्योर्जगतां पत्योः पाणिग्रहणमङ्गलम् ॥ को वा वर्णयितुं शक्तो
 यदि जिह्वासहस्रवान् ॥ ५७ ॥ आदिश्रीमंदिरस्यास्य वायुभागे महेशितुः ॥ विस्तृतं भुवनत्रेष्टं कल्पितं परमेष्ठिना ॥ ५८ ॥ श्रीगृहस्याग्निभागे
 तु विचित्रं विष्णुमन्दिरम् ॥ इत्थं ता देवतास्तत्र तिस्रः सन्निहिताः सदा ॥ ५९ ॥ तदा प्रदक्षिणीकृत्य तत्परो दम्पती तु तौ ॥ प्राप्तौ सभावनागारं
 तदा विधिजनार्दनौ ॥ ६० ॥ समागम्य च सभ्यानां समस्तानां यथाविधि ॥ संस्कारं दैविकैर्गत्रैः कथयामासतुष्टुदा ॥ ६१ ॥ आद्यादि

लक्ष्मीः सर्वेषां पुरतः श्रीपरेश्वरी ॥ विरंचि दक्षिणेनाक्षणा वामेन हरिमैक्षत ॥ ६६ ॥ का नाम वाणी मा नाम कमला ते उभे ततः ॥ प्रादुर्भूते
 प्रभापुञ्जे पञ्जरांत इव स्थिते ॥ ६७ ॥ श्रीदेवतानमच्छीर्षवद्धाञ्जलिपुटावुभौ ॥ जय कामाक्षिकामाक्षीत्युचतुस्तां प्रणेमतुः ॥ ६८ ॥ मूर्ते च गङ्गा
 यमुने तत्र सेवार्थमागते ॥ तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च यायास्तीर्थाधिदेवताः ॥ ६९ ॥ सेवार्थं त्रिपुरांबायास्तास्ताः सर्वाः
 समागताः ॥ तवा कसभ्यामादाय चामरे भारतीश्रियो ॥ श्रीदेवामुपतस्थाते वीजयन्त्यौ यथोचितम् ॥ ७० ॥ अनर्घ्यरत्नखचित
 किङ्किणीचितदोलते ॥ आदिश्रीनयनोत्पन्ने ते उभे भारतीश्रियो ॥ ७१ ॥ संवीक्ष्य सर्वजनता विशेषेण विसिस्मिये ॥ तदा प्रभृति कल्याणी
 कामाक्षीत्यभिधामियात् ॥ तदुच्चारणमात्रेण श्रीदेवी शं प्रच्छति ॥ ७२ ॥ कामाक्षीति त्रयो वर्णाः सर्वमङ्गलहेतवः ॥ अथ सा जगदीशानी वेद
 वेदांगपारगे ॥ ७३ ॥ विधौ नित्यं निषीदति संदिदेश सरस्वतीम् ॥ सापि वाणीश्वरी गङ्गाहस्तनिक्षिप्तचामरा ॥ पश्यतां सर्वदेवानां विधातुर्मुखमा
 विशत् ॥ ७४ ॥ इन्दिरा च महालक्ष्म्या संदिष्टा तुष्टया तथा ॥ यथोचितनिवासाय विष्णोर्वक्षस्थलं मुदा ॥ तदाज्ञां शिरसा धृत्वा रमा विष्णुश्च
 भक्षितः ॥ ७५ ॥ तावुभौ दंष्ट्री नत्वा महात्रिपुरसुन्दरीम् ॥ प्रार्थयामासतुर्भूयस्तदावरणदेवताम् ॥ ७६ ॥ तथास्त्विति वरं दत्त्वा ताभ्यां त्रिपुरसुन्द
 रम् ॥ तदावरणदेवत्वं प्राप्तौ पद्माच्युतौ तदा ॥ ७७ ॥ स्वपीठोत्तरमास्थाप्य दक्षिणे स्थितवान्स्वयम् ॥ अथोवाच महागौरीं त्वमन्यद्रूपमाचर ॥
 तत्र यातो महागौर्याः प्रतिविंबो मनोहरः ॥ ७८ ॥ चकासदिव्यदेहेन महागौरीसमाकृतिः ॥ तरुणारुणराजाभसौर्दयचरणद्वयः ॥ ७९ ॥ कणत्कङ्कणमञ्जी
 रतिसिरीकृतपीठकः ॥ विद्युदुल्लासितस्वानमनोज्ञमणिमेखलः ॥ ८० ॥ रत्नकंकणकेयूरविराजितभुजद्वयः ॥ मुक्तावैदूर्यमाणिक्यनिबद्धवरबंधनः ॥ ८१ ॥
 विभ्राजमानो मध्येन बलिप्रित्यशोभितः ॥ जाह्नवीसरिदावर्तशोभिनाभीविभूषितः ॥ ८२ ॥ पाटीरपङ्ककूर्पूरकुङ्कुमालंकृतस्तनः ॥ आसुक्तमुक्तालंकार
 भासुरस्तनकंबुकः ॥ ८३ ॥ विनोदेन कटीदेशलंबमानसुशृङ्खलः ॥ माणिक्यशकलावद्धमुद्रिकाभिरलंकृतः ॥ ८४ ॥ दक्षहस्तांबुजासक्तस्नि
 ग्धोज्ज्वलमनोहरः ॥ आभात्याग्रपदीनम्रान्दिव्याकल्पकदंबकैः ॥ ८५ ॥ दीप्तभूषणरत्नांशुराजिराजितदिङ्मुखः ॥ तप्तहाटकसंकुसरत्न
 ग्रीवोपशोभितः ॥ ८६ ॥ मांगल्यभूषणरत्नांशुशोणिमाधरकंठरः ॥ पालीवतंसमाणिक्यताटंकपरिभूषितः ॥ ८७ ॥ जपाविद्रुमलावण्यललिता
 चारपल्लवः ॥ दाडिमीफलबीजाभदंतपङ्क्तिविराजितः ॥ ८८ ॥ मंदमंदस्मितोल्लासिकपोलफलकोमलः ॥ औपम्यरहितोदारनासामणिमनोहरः ॥
 ॥ ८९ ॥ मिरलसरिलपुष्पश्रीविमलोत्तनासिकः ॥ ईषदुन्मेषमधुरनीलोत्पलविलोचनः ॥ ९० ॥ नवप्रसूनचापश्रीललितह्रविका

ब्र. पु.
॥२६२॥

शकः ॥ अर्द्धेन्दुतुलितो भाले पूर्णेन्दुरुचिराननः ॥ ९१ ॥ सांद्रसौरभसंपन्नकस्तूरीतिलकोज्ज्वलः ॥ मत्तालिमालाविलसदलकाढ्यमुखां
बुजः ॥ ९२ ॥ पारिजातप्रसूनस्रग्वाहिधमिल्लबंधनः ॥ अत्यर्थरत्नखचितमुकुटांचितमस्तकः ॥ ९३ ॥ सर्वलावण्यवसतिर्भवनं विभ्रम
श्रियः ॥ शिवो विष्णुश्च तत्रत्याः समस्ताश्च महाजनाः ॥ ९४ ॥ बिम्बस्य तस्य देव्याश्च अभेदं जगद्गुस्तदा ॥ अथ तर्हि महेशानीं स्वतंत्रा
प्रविवेश ह ॥ ९५ ॥ अग्रतः सर्वदेवानामाश्रयेण प्रपश्यताम् ॥ बिम्बं कृत्वात्मना बिम्बे संप्रविश्य स्थितां च ताम् ॥ दृष्ट्वा भूयो
नमस्कृत्य पुनः प्रार्थितवान्विधिः ॥ ९६ ॥ पूर्णब्रह्मे महाशक्ते महात्रिपुरसुन्दरि ॥ श्रीकामाक्षीति विख्याते नमस्तुभ्यं दिनेदिने ॥
किंचिद्विज्ञापयाम्यद्य शृणु तत्कृपया मम ॥ ९७ ॥ अत्रैव तु महागौर्या महेशस्योभयोरपि ॥ श्रीदेवि नित्यकल्याणि विवाहः प्रतिवत्सरम् ॥
कर्तव्यो जगतामृद्धसेवायै च दिवौकसाम् ॥ ९८ ॥ भूलोकेस्मिन्महादेवि विमूढाजनता अपि ॥ तां दृष्ट्वा भक्तितो नत्वा प्रयांतु परमां
गतिम् ॥ ९९ ॥ तथेत्याकाशवाण्या तु ददौ तस्योत्तरं परा ॥ विससर्ज च सर्वास्तान्स्वनिकेतनिवृत्तये ॥ १०० ॥ तदद्भुततमं शीलं स्मृत्वा
स्मृत्वा मुहुर्मुहुः ॥ तां नमस्कृत्य ते सर्वे ततो जग्मुर्यथागतम् ॥ १०१ ॥ पितामहस्तु हृष्टात्मा मुकुंदेन शिवेन च ॥ सार्धं श्रीमंदिरे तत्र
मंत्रोपेतां निवेश्य च ॥ आराध्य वैदिकैः स्तोत्रैः साष्टांगं प्रणनाम सः ॥ १०२ ॥ अथाकाशगिरा देवी ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ १०३ ॥
विष्णुं शिवं च स्वस्थाने समाधाय समाहितः ॥ प्रतिसंवत्सरं तत्र सेवां कुरु दृढाशय ॥ १०४ ॥ स्वयं व्यक्तमिह श्रीशमित्रेशांवा
समन्वितम् ॥ श्रीकामगिरिपीठं तु साक्षाच्छ्रीपुरमध्यगम् ॥ १०५ ॥ वामभागे वृतं लक्ष्यं विष्णुनान्यत्र सेवितम् ॥ १०६ ॥ चिदानं
दाकाररूपं सर्वपीठाधिदेवतम् ॥ अदृश्यमूर्तिमव्यक्तमादधार यथाविधि ॥ १०७ ॥ श्रीमनोज्ञे सुनक्षत्रे दलानां हीरकोरकैः ॥ अचिप्म
द्भिरप्रधृष्येल्लोकानामभिवृद्धये ॥ १०८ ॥ इदानीं त्वं तदभ्यर्च्य यथाविधि विधे मुदा ॥ मंडलं त्वखिलं कृत्वा निजलोकं हि पालय ॥
॥ १०९ ॥ इत्युक्तो भगवान्ब्रह्मा तथा कृत्वा तदीरितम् ॥ निक्षिप्य हृदि तां देवीं निजं धाम जगाम सः ॥ ११० ॥ इति ते तत्त्वतः
प्रोक्तं कामाक्षीशीलमद्भुतम् ॥ साक्षादेव महालक्ष्मीमिमां विद्धि चटोद्भव ॥ १११ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि प्रयतः पठेत् ॥ तस्य
भुक्तिश्च मुक्तिश्च करस्था नात्र संशयः ॥ ११२ ॥ बृहस्पतिसमो बुद्ध्या सर्वविद्याधिपो भवेत् ॥ आदिर्नागयणः श्रीमान्भगवान्भक्तवत्सलः ॥
॥ ११३ ॥ तपसा तोषितः पूर्वं मया च चिरकालतः ॥ सारूप्यमुक्तिं कृपया दत्त्वा पुत्राय मे प्रभुः ॥ महात्रिपुरसुन्दर्या माहात्म्यं समुद्दि

उ. भा.

उप. पा. ४

अ. ३९

८

॥२६२॥

शत ॥ ११४ ॥ ततस्तस्मादहं किञ्चिद्विद्मि वक्ष्ये न चान्यथा ॥ रहस्यमंत्रं संवक्ष्ये शृणु तं त्वं समाहितः ॥ ११५ ॥ न ब्रह्मा न च विष्णुर्वा
 न रुद्रश्च त्रयोप्यमी ॥ मोहिता मायया यस्यास्तुरीयस्तु न चेश्वरः ॥ सदाशिवो न जानाति कथं प्राकृतदेवताः ॥ ११६ ॥ सदाशिवस्तु
 सर्वात्मा सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ अकर्तुमन्यथा कर्तुं कर्तुमस्या अनुग्रहात् ॥ ११७ ॥ सदा कश्चित्तदेवाहं मन्यमानो महेश्वरः ॥ तन्माया मोहितो
 भूत्वा त्ववशः शवतामगात् ॥ ११८ ॥ सैव कारणमेतेषामुत्पत्तिं च लयेऽपि च ॥ कश्चिदत्र विशेषोऽस्ति वक्तव्यांशोऽपि न शृणु ॥ ११९ ॥ ब्रह्मा
 दीनां त्रयाणां च तुरीयस्त्वीश्वरः प्रभुः ॥ चतुर्णामपि नवंपासादिकर्ता सदाशिवः ॥ १२० ॥ एतद्रहस्यं कथितं तस्याश्चरितमद्भुतम् ॥
 भूय एव प्रवक्ष्यामि सावधानमनाः शृणु ॥ १२१ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने एकोनचत्वारिं
 शोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ श्रीकामकोष्ठपीठस्था महात्रिपुरसुन्दरी ॥ कंकं विलासमकरोत्कामाक्षीत्यभिविश्रुता ॥ १ ॥ श्रीकामा
 क्षीति सा देवी महात्रिपुरसुन्दरी ॥ भूमण्डलस्थिता देवी किं करोति महेश्वरी ॥ एतस्याश्चरितं दिव्यं वद मे वदतां वर ॥ २ ॥ हयग्रीव उवाच ॥
 अत्र स्थितापि सर्वेषां हृदयस्था घटोद्भव ॥ तत्तत्कर्मानुरूपं सा प्रदत्ते देहिनां फलम् ॥ ३ ॥ यत्किञ्चिद्वर्तेते लोके सर्वमस्या विचिष्टितम् ॥
 किञ्चिच्चिन्तयते कश्चित्स्वच्छंदं विदधात्यसौ ॥ ४ ॥ तस्या एवावतारास्तु त्रिपुराद्याश्च शक्तयः ॥ इयमेव महालक्ष्मीः सम्पूर्णव्रतं पुनः ॥ ५ ॥
 परत्रयाणामावासं शक्तीनां तिसृणामपि ॥ एकस्मादंडतो जातावंबिकापुरुषोत्तमौ ॥ ६ ॥ श्रीविरिञ्चो ततोऽन्यस्मादन्यस्माच्च गिरा
 शिवौ ॥ इंदिरां योजयामास मुकुंदेन महेश्वरी ॥ पार्वत्या परमेशानं सरस्वत्या पितामहम् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणं सर्वलोकाणां सृष्टिकार्यं न्ययुक्त
 सा ॥ वासुदेवं परित्राणे संहारे च त्रिलोचनम् ॥ ८ ॥ ते सर्वेऽपि महालक्ष्मीं ध्यायंतः शर्मदां सदा ॥ ब्रह्मलोके च वैकुण्ठे
 कैलासे च वसंत्यमी ॥ ९ ॥ कदाचित्पार्वती देवी कैलासशिखरे शुभे ॥ विहरंती महेशस्य पिधानं नेत्रयोर्व्यधात्
 ॥ १० ॥ चंद्रसूर्यौ यतस्तस्य नेत्रात्तस्माज्जगद्वयम् ॥ अंधकारावृतमभूदतेजस्कं समंततः ॥ ११ ॥ ततश्च सकला लोकास्त्यक्त
 देवपितृक्रियाः ॥ इतिकर्तव्यतामूढा न प्रजानन्त किञ्चन ॥ १२ ॥ तद्वद्वा भगवान्बुधः पार्वतीमिदमब्रवीत् ॥ त्वया पापं कृतं देवि मम नेत्र
 पिधानतः ॥ १३ ॥ ऋषयस्त्यक्ततपसो हतसन्ध्याश्च वैदिकाः ॥ सर्वं च वैदिकं कर्म त्वया नाशितमंबिके ॥ १४ ॥ तस्मात्पापम्य शान्त्यर्थं तपः
 कुरु सुदुष्करम् ॥ गत्वा काशीं व्रतं तत्र किञ्चित्कालं समाचर ॥ १५ ॥ पश्चात्कांचीपुरं गत्वा कामाक्षीं तत्र द्रक्ष्यसि ॥ आराधयैतां नित्यां त्वं

ब्र. पु.
॥२६३॥

सर्वपापहरीं शिवाम् ॥ १६ ॥ तुलसीमग्नतः कृत्वा कम्पाकूले तपः कुरु ॥ इत्यादिश्य माहादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ १७ ॥ तथा कृतवतीशानी
भर्तुराज्ञानुवर्तिनी ॥ चिरेण तपसा छिद्यमानन्यहृदयां शिवाम् ॥ १८ ॥ अग्रतः कृतसांनिध्या कामाक्षी वाक्यमब्रवीत् ॥ वत्से तपोभिरत्युग्रैरलं
प्रीतास्मि सुव्रते ॥ १९ ॥ उन्मील्य नयने पश्चात्पार्वती स्वपुरःस्थिताम् ॥ बालार्कायुतसंकाशां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ २० ॥ किरीटहारकेयूर
कटकाद्यैरलंकृताम् ॥ पाशांकुशेक्षुकोदंडपञ्चबाणलसत्कराम् ॥ २१ ॥ किरीटमुकुटोल्लासिचंद्ररेखाविभूषणाम् ॥ विधातृहरिरुद्रेशसदाशिवपद
प्रदाम् ॥ २२ ॥ सङ्गुणं ब्रह्मतामादुरनुत्तरपदाभिधाम् ॥ प्रपञ्चद्वयनिर्माणकारिणीं तां परांबिकाम् ॥ २३ ॥ तां दृष्ट्वा महाराज्ञी महानंद
परिप्लुता ॥ पुलकाचितसर्वांगी हर्षेणोत्फुल्ललोचना ॥ २४ ॥ चंडिकामंगलाद्यैश्च सहसा स्वसखीजनैः ॥ प्रणिपत्य च साष्टाङ्गं कृत्वा चैव
प्रदक्षिणाम् ॥ २५ ॥ बद्धांजलिपुटा भूयः प्रणता स्वैक्यरूपिणी ॥ तामाह कृपया वीक्ष्य माहात्रिपुरसुंदरी ॥ २६ ॥ बाहुभ्यां संपरिष्वज्य सस्ने
हमिदमब्रवीत् ॥ वत्से लभस्व भर्तां रुद्रं स्वमनसेप्सितम् ॥ २७ ॥ लोके त्वमपि रक्षार्थं ममाज्ञामनुवर्तय ॥ अहं त्वमिति को भेदस्त्वमेवाहं न
संशयः ॥ २८ ॥ किं पापं तव कल्याणि त्वं हि पापनिवृत्तनी ॥ आमनन्ति हि योगीन्द्रास्त्वामेव ब्रह्मरूपिणीम् ॥ २९ ॥ लीलामात्रमिदं वत्से
फलोकविडम्बनम् ॥ इत्युचिषीं महाराज्ञीमबिकां सर्वमंगला ॥ भक्त्या प्रणम्य पश्यन्ती परां प्रीतिसुपाययौ ॥ ३० ॥ स्तुवत्यामेव पार्वत्यां तदानी
मेव सापरा ॥ प्रविष्टा हृदयं तस्याः प्रहृष्टाया महामुने ॥ ३१ ॥ अथ विस्मयमापन्ना चितयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ स्वप्नः किमेष दृष्टो वा मया किम
य वा भ्रमः ॥ ३२ ॥ इत्थं विमृश्य परितः प्रेरयामास लोचने ॥ जयां च विजयां पश्चात्सख्यावालोक्य सस्मिते ॥ प्रसन्नवदना सा तु प्रणते
वदति स्म सा ॥ ३३ ॥ एतावन्तमलं कालं कुत्र याते युवां प्रिये ॥ मया दृष्टां तु कामाक्षीं युवां चेत्किमपश्यतम् ॥ ३४ ॥ सख्यौ तु तद्वचः श्रुत्वा
हर्षोत्फुल्ललोचने ॥ पुष्पाणि पूजनार्हाणि निधायाग्रे समूचतुः ॥ ३५ ॥ सत्यमेवाधुना दृष्टा ह्यावाभ्यामपि सा परा ॥ न स्वप्नो न भ्रमो
वापि साक्षात्ते हृदयं गता ॥ इत्युक्त्वा पार्श्वयोस्तस्या निषण्णे विनयानते ॥ ३६ ॥ एकाग्रमूले भगवान्भवानीविरहार्तिमान् ॥ गौरीसंप्राप्तये
सख्यौ कामाक्षीं नियतैर्द्वयः ॥ ३७ ॥ तत्रापि कृतसांनिध्या श्रीविद्यादेवता परा ॥ आचष्ट कृपया तुष्टा ध्यायन्तं निश्चलं शिवम् ॥ ३८ ॥ अलं
ध्यानेन कंदर्पदर्पणं त्वं ममाज्ञया ॥ अंगीकुरुष्व कंदर्पं भूयो मच्छासने स्थितम् ॥ ३९ ॥ एकाग्रसंज्ञे मत्प्रीदे त्विहैव निवसन्सदा ॥ त्वमेवा
गत्य मत्प्रीत्यै संनिधौ मम सुव्रत ॥ गौरीमनुगृहाण त्वं कंपानीरनिवासिनीम् ॥ ४० ॥ तापद्वयं जहीद्याशु योगजं तद्वियोगजम् ॥ इत्युक्त्वा तर्दधे

उ. भा.
उप. पा. २
अ. ४०

॥२६३॥

तस्य हृदये परमा रमा ॥ ४१ ॥ शिवो व्युत्थाय सहसा धीरः संहृष्टमानसः ॥ तस्या अनुग्रहं लब्ध्वा सर्वदेवनिषेवितः ॥ ४२ ॥ हृदि ध्यायंश्च
 तामेव महात्रिपुरसुंदरीम् ॥ यद्विलासात्समुत्पन्नं लयं याति च यत्र वै ॥ ४३ ॥ जगच्चराचरं चैतत्प्रपंचद्वितयात्मकम् ॥ भूषयंतीं शिवां कंपाम
 नुकंपार्द्रमानसाम् ॥ ४४ ॥ अंगीकृत्य तदा गौरी वैवाहिकविधानतः ॥ आदाय वृषमारुह्य कैलासशिखरं ययौ ॥ ४५ ॥ पुनरन्यं महाप्राज्ञं
 समाकर्णय कुंभज ॥ आदिलक्ष्म्याः प्रभावं तु कथयामि तवानघ ॥ ४६ ॥ सभायां ब्रह्मणो गत्वा समासेदुस्त्रिमूर्त्तयः ॥ दिक्पालाश्च सुराः
 सर्वे सनकाद्याश्च योगिनः ॥ ४७ ॥ देवर्षयो नारदाद्या वशिष्ठाद्याश्च तापसाः ॥ ते सर्वे सहितास्तत्र ब्रह्मणश्च कपर्दिनः ॥ द्वयोः पञ्चमुखत्वेन
 भेदं न विविदुस्तदा ॥ ४८ ॥ अन्योन्यं पृष्ठवंतस्ते ब्रह्मा कः कश्च शंकरः ॥ तेषां संवदतां मध्यं क्षिप्रमंतर्हितः शिवः ॥ ४९ ॥ तदा पञ्चमुखो
 ब्रह्मा सितो नारायणस्तयोः ॥ उभयोरपि संवादस्त्वहं ब्रह्मेत्यजायत ॥ ५० ॥ अज्ञ मन्नाभिकमलाज्जातस्त्वं यन्ममात्मजः ॥ सृष्टिकर्ता त्वहं ब्रह्मा
 नामसाधर्प्यतस्तथा ॥ त्वं च रुद्रश्च मे पुत्रौ सृष्टिकर्तुरुभौ युवाम् ॥ ५१ ॥ इति मायामोहितयोरुभयोरंतरे तदा ॥ तयोश्च स्वस्य माहात्म्यमहं
 ब्रह्मेति दर्शयन् ॥ प्रादुरासीन्महाज्जोतिस्तंभरूपो महेश्वरः ॥ ५२ ॥ ज्ञात्वैवैनं महेशानं विष्णुस्तूष्णीं ततः स्थितः ॥ पञ्चवक्त्रस्ततो ब्रह्मा ह्यव
 मत्येवमास्थितः ॥ ब्रह्मणः शिरसामूर्ध्वं ज्योतिश्चक्रमभूत्पुरः ॥ ५३ ॥ तन्मध्ये संस्थितो देवः प्रादुरासोमया सह ॥ ऊर्ध्वमैक्षथ भूयस्तमवमत्य
 वचोऽब्रवीत् ॥ ५४ ॥ तन्निशम्य भृशं क्रोधमवाप त्रिपुरांतकः ॥ विष्णुमेवं तदालोक्य क्रोधेनैव विकारतः ॥ ५५ ॥ तयोरेव
 समुत्पन्नो भैरवः क्रोधसंयुतः ॥ मूर्धानमेकं चिच्छेद नखेनैव तदा विधेः ॥ हाहेति तत्र सर्वेपि क्रंदंतश्च पलायिताः ॥ ५६ ॥ अथ
 ब्रह्मकपालं तु नखलग्नं स भैरवः ॥ भूयोभूयो धुनोति स्म तथापि न मुमोच तम् ॥ ५७ ॥ तद्ब्रह्महत्यामुक्त्यर्थं चचार भरणीतले ॥
 पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि गङ्गाद्याश्च महानदीः ॥ ५८ ॥ न च ताभिर्विमुक्तोभूत्कपाली ब्रह्महत्यया ॥ विषण्णवदनो दीनो निःश्रीक
 इव लक्षितः ॥ चिरेण प्राप्तवान्कांचीं ब्रह्मणा पूर्वमोषिताम् ॥ ५९ ॥ तत्र भिक्षामटन्नित्यं सेवमानः परां श्रियम् ॥ पञ्चतीर्थे प्रतिदिनं
 स्नात्वा भूलक्षणांकिते ॥ ६० ॥ कंचित्कालमुवासाथ प्रभ्रांत इव बिल्वलः ॥ कांचीक्षेत्रनिवासेन क्रमेण प्रयताशयः ॥ ६१ ॥ निर्धूत
 निखिलातंकः श्रीदेवीं मनसा वहन् ॥ उत्तरेऽसेवितुं लक्ष्म्या वासुदेवन दक्षिणे ॥ ६२ ॥ श्रीकामकोष्ठमागत्य पुरस्तात्तस्य संस्थितः ॥
 आदिलक्ष्मीपदध्यानमाततान यतात्मवान् ॥ ६३ ॥ यथा दीपो निवातस्थो निस्तरंगो यथांबुधिः ॥ तथातर्वायुरोधेन न चचालाचलेश्वरः ॥ ६४ ॥

तैलधारावदच्छिन्नामनवच्छिन्नभैरवः ॥ वितेने शैलतनयानाथश्रीध्यानसन्ततिम् ॥ ६५ ॥ न ब्रह्मा नैव विष्णुर्वा न सिद्धः कपिलोपि
 वा ॥ नान्ये च सनकाद्या ये मुनयो वा शुकादयः ॥ तथा समाधिनिष्ठायां न समर्थाः कथंचन ॥ ६६ ॥ अथ श्रीभावयोगेन श्रीभावं प्राप्त
 वाञ्छिवः ॥ ततः प्रसन्ना श्रीदेवी प्रभामण्डलवर्तिनी ॥ अर्धरात्रे पुरः स्थित्वा वाचं प्रोवाच वाङ्मयी ॥ ६७ ॥ श्रीकंठ सर्वपापघ्न किं पापं
 तव विद्यते ॥ मद्रूपस्त्वं कथं देहः सेयं लोकविडम्बना ॥ ६८ ॥ शोभते ब्रह्महत्यायाः क्षणान्मुक्तो भविष्यसि ॥ इत्युक्तान्तर्दधे तत्र माहासिंहा
 सनेश्वरी ॥ ६९ ॥ भैरवोपि प्रहृष्टात्मा कृतार्थः श्रीविलोकनात् ॥ विनीय तं निशाशेषं श्रीध्यानैकपरायणः ॥ ७० ॥ प्रातः पञ्चमहातीर्थे स्नात्वा
 सन्ध्यामुपास्य च ॥ पुनः पुनर्धनुते स्म करलग्नं कपालकम् ॥ ७१ ॥ तथापि तत्तु नास्मत्स निर्वेदं परं गतः ॥ स्वप्नः किमेष माया वा मानसभ्रां
 तिरेव वा ॥ ७२ ॥ मुहुरेवं विचिंत्येशः शोकव्याकुलमानसः ॥ स्वयमेव निगृह्याथ शोकं धीराग्रणीः शिवः ॥ ७३ ॥ तुलसीमण्डलं नत्वा पूज
 यित्वा पुरः स्थितः ॥ निगृहीतैन्द्रियग्रामः समाधिस्थोभवत्पुनः ॥ ७४ ॥ याममात्रे गते देवी पुनः सांनिध्यमागता ॥ अलं समाधिना शभो
 निमज्जात्र सरोवरे ॥ ७५ ॥ इत्यादिश्य तिरोऽधत्त सोपि चिंतामुपागमत् ॥ इयं च माया स्वप्नो वा किं कर्तव्यं मयाथ वा ॥ ७६ ॥ शो भूते ब्रह्म
 हत्यायाः क्षणान्मुक्तो भविष्यसि ॥ इत्युक्तं श्रीपरादेव्या यामातीतमिदं दिनम् ॥ ७७ ॥ एवं सर्वं च मिथ्यैवेत्यधिकं चिन्तयावृतः ॥ भगवान्व्योम
 वाण्या तु निमज्जाप्स्विति गर्जितम् ॥ ७८ ॥ श्रुत्वा शङ्कां समुत्सृज्य तत्त्वं निश्चित्य शङ्करः ॥ निमज्ज सरस्यां तु गङ्गायां पुनरुत्थितः ॥
 ७९ ॥ तत्र काशीं समालोक्य किमेतदिति चिन्तयन् ॥ स मुहूर्तं स्थितस्तूष्णीं नखलीनकपालकः ॥ ८० ॥ ललाटंतपमुद्गीक्ष्य तरणिं तरुणं
 दुभृत ॥ भिक्षार्थं नगरीमेनां प्रविवेश वशी शिवः ॥ ८१ ॥ गृहाणि कानिचिद्रत्वा प्रतोल्यां पर्यटन्भवः ॥ सोपश्यदग्रतः कांचित्कांचीं श्रीदेवता
 कृतिम् ॥ ८२ ॥ भिक्षां ज्योतिर्मयीं तस्मै दत्त्वा क्षिप्रं तिरोदधे ॥ क्षणाद्ब्रह्मकपालं तत्प्रच्युतं तन्नस्वाग्रतः ॥ ८३ ॥ तद्ब्रह्माद्भुतमीशानः कामाक्षी शील
 सुत्तमम् ॥ प्रसन्नवदनांभोजो बहु मेने मुहुः परम् ॥ ८४ ॥ पुरी कांची पुरीपुण्या नदी कंपा नदी परा ॥ देवता सैव कामाक्षीत्यासीत्संभावना पुरः ॥
 ८५ ॥ इत्थं देवीप्रभावेण विमुक्तः संकटाद्धरः ॥ स्वस्थः स्वस्थानमगमच्छाचमानः परां श्रियम् ॥ ८६ ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि विलासं शृणु
 कुंभज ॥ प्रभावं श्रीमहादेव्याः कामदं शृण्वतां सदा ॥ ८७ ॥ अयोध्याधिपतिः श्रीमान्नाम्ना दशरथो नृपः ॥ संतानरहितोतिष्ठद्बहुकालं शुचा

कुलः ॥ ८८ ॥ रहस्याद्वय मतिमान्वशिष्ठं स्वपुरोहितम् ॥ उवाचाचारसंगुहः सर्वशास्त्रार्थवेदिनम् ॥ ८९ ॥ श्रीनाथ बहवोतीताः काला
 नाधिगतः सुतः ॥ संततेर्मम सन्तापः संततं वर्धतेतराम् ॥ किं कुर्वे यदि सन्तानसंपत्त्यात्तन्निवेदय ॥ ९० ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ मम वंशं
 महाराज रहस्यं कथयामि ते ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी कांची ह्यवंतिका ॥ एताः पुण्यतमाः प्रोक्ताः पुरीणामुत्तमा
 त्तमाः ॥ ९१ ॥ अस्याः सांनिध्यमात्रेण महात्रिपुरसुन्दरीम् ॥ अर्चयन्ति ह्ययोध्यायां मनुष्या अधिदेवताम् ॥ ९२ ॥ नैतस्याः सदृशी
 काचिद्देवता विद्यते परा ॥ एनामेवार्चत्यंत्यन्ये सर्वे श्रीदेवतां नृप ॥ ९३ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्याः सस्त्रीकाः सर्वदा सदा ॥ नारिकेलमलालीभिः पनसैः
 कदलीफलैः ॥ ९४ ॥ मध्वाज्यशर्कराप्राज्यैर्महापायसराशिभिः ॥ सिद्धद्रव्यविशेषैश्च पूजयेत्त्रिपुरांबिकाम् ॥ अभीष्टमचिरेणैव संप्रदा
 स्यति सैव नः ॥ ९५ ॥ इत्युक्तवन्तमभ्यर्च्य गुरुमिष्टैरुपायनैः ॥ स्वाङ्गजप्राप्तये भूयो विससर्ज विशां पतिः ॥ ९६ ॥ ततो गुह्यतरीत्यैव ललितां
 परमेश्वरीम् ॥ अर्चयामास राजेन्द्रो भक्त्या परमया युतः ॥ ९७ ॥ एवं प्रतिदिनं पूजां विधाय प्रीतमानसः ॥ अयोध्यादेवताधामामशिषत्तत्र
 सङ्गतः ॥ ९८ ॥ अर्धरात्रे व्यतीते तु निभृतोऽस्मादपि ॥ किञ्चिन्निद्रालसस्यास्य पुरतस्त्रिपुरांबिका ॥ ९९ ॥ पाशाङ्कुशयनुर्वाणपरिष्कृत
 चतुर्भुजा ॥ सर्वशृङ्गारवेषाढ्या सर्वाभरणभूषिता ॥ स्थित्वा वाचमुवाचेमां मन्दमिन्दुमतीसुतम् ॥ १०० ॥ अस्ति पंक्तिरथ श्रीमन्पुत्रभाग्यं तवा
 नघ ॥ विश्वासघातकर्माणि संति पूर्वकृतानि ते ॥ १०१ ॥ तादृशां कर्मणां शांत्यै गत्वा काञ्चीपुरं वरम् ॥ म्नात्वा कम्पासरस्यां च तत्र मां पश्य
 पावनीम् ॥ १०२ ॥ मध्ये काञ्चीपुरस्य त्वं कन्दर्गाकाशमध्यगम् ॥ कामकोष्ठं विषाध्मापि सतद्भारविलान्वितम् ॥ १०३ ॥ साम्राज्यसूचकं
 पुंसां त्रयाणामपि सिद्धिदम् ॥ प्राङ्मुखी तत्र वर्तेहं महासिंहासनेश्वरी ॥ १०४ ॥ महालक्ष्मीस्वरूपेण द्विभुजा पद्मधारिणी ॥ चक्रेश्वरी महाराज्ञी
 ब्रह्मस्था स्थूलचक्षुषाम् ॥ १०५ ॥ ममाक्षिजा महागौरी वर्तते मम दक्षिणे ॥ सौन्दर्यसारसीमा सा सर्वाभरणभूषिता ॥ १०६ ॥ मया च
 कल्पिताऽऽवासा द्विभुजा पद्मधारिणी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपेण किं वा कृत्यात्मना स्थिता ॥ १०७ ॥ आपीठमौलिपयन्तं पश्यतस्तां ममांशजाम् ॥
 पातकान्याशु नश्यन्ति किं पुनस्तूपपातकम् ॥ १०८ ॥ त्वासना कुबुद्धिश्च कुतर्कनिचयश्च यः ॥ कुदेहश्च कुभावश्च नास्तिकत्वं लयं व्रजेत
 ॥ १०९ ॥ कुरुष्व मे माहापूजां सितामध्वाज्यपायसैः ॥ विविधैर्भक्ष्यभोज्यैश्च पदार्थैः षड्रसान्वितैः ॥ ११० ॥ तत्रैव सुप्रसन्नाहं पूरयिष्यामि

म. पु.
॥२६५॥

ते वरम् ॥ उपदिश्येति सम्राज्ञी दिव्यमूर्तिस्तिरोदधे ॥ १११ ॥ राजापि सहस्रोत्थाय किमेतदिति विस्मितः ॥ देवीमुद्रोध्य कौसल्यां शुभलक्षणलक्षिताम् ॥ ११२ ॥ तस्यै तद्रात्रिवृत्तान्तं कथयामास सादरम् ॥ तत्समाकर्ण्य सा देवी सन्तोषमभजत्तदा ॥ ११३ ॥ प्राप्तदृष्टो नृपः प्रातस्तया दयितया सह ॥ अनीकसचिवोपेतः काञ्चीपुरमुपागमत् ॥ ११४ ॥ स्नात्वा कंपातरंगिण्यां दृष्ट्वा देवीं च पावनीम् ॥ पञ्चतीर्थे ततः स्नात्वा देव्या कौसल्यया नृपः ॥ ११५ ॥ गोभूवस्त्रहिरण्याद्यैस्तत्तीर्थक्षेत्रवासिनः ॥ प्रीणयित्वा सपत्नीकस्तथा तद्भक्तिपूजकान् ॥ ११६ ॥ अथालयं समाविश्य महाभक्त्या नृपोत्तमः ॥ प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा विनयेन समन्वितः ॥ ११७ ॥ ततः संनिधिमागत्य देव्या कौसल्यया सह ॥ श्रीकामकोष्ठनिलयं महात्रिपुरसुन्दरीम् ॥ ११८ ॥ त्रिमूर्तिजननीमंवां दृष्ट्वा श्रीचक्ररूपिणीम् ॥ प्रणिपत्य तु साष्टांगं भार्यया सह भक्तिमान् ॥ ११९ ॥ स्वपुरे त्रैपुरे धाम्नि पुरेक्ष्वाकुप्रवर्तिते ॥ दुर्वाससा सशिष्येण पूजार्थं पूर्वकल्पिते ॥ १२० ॥ दासीदासध्वजारोहणहोत्सवसमन्विते ॥ तत्र स्वगुरुणोक्तं च कृत्वा स्वात्माभ्युपजनम् ॥ १२१ ॥ रात्रौ स्वप्ने तु यद्रूपं दृष्टवान्स्वपुरे महः ॥ तदेवात्रापि सन्दध्यौ सन्निधौ राजसत्तमः ॥ १२२ ॥ चिरं ध्यात्वा महाराजः सुवासांसि बहूनि च ॥ दिव्यान्यायतनान्यस्यै दत्त्वा स्तोत्रं चकार ह ॥ १२३ ॥ पादाग्रलंबिपरमाभरणाभिरामे मञ्जीररत्नरुचिमञ्जुलपादपद्मे ॥ पीतांबरस्फुरितपेशलहेमकाञ्चि केयूरकङ्कणपरिष्कृतबाहुवल्लि ॥ १२४ ॥ पुंद्रेक्षुचापविलसन्मृदुवामपाणे रत्नोर्मिकासुमशराश्रितदक्षहस्ते ॥ वक्षोजमण्डलविलासिवल्लक्षहारि पाशांकुशांगदलसद्भुजशोभितांगि ॥ १२५ ॥ वक्राश्रिया विजितशारदचन्द्रबिम्बे ताटंकरत्नकरमण्डितगण्डभागे ॥ वामे करे सरसिजं सुविसं दधाने कारुण्यनिर्झरदपाङ्गयुते महेशि ॥ १२६ ॥ माणिक्यसूत्रमणिभासुरकंबुकंठि भालस्थचन्द्रशकलोज्ज्वलितालकाढये ॥ मन्दस्मितस्फुरणशालिनि मञ्जुनासे नेत्राश्रिया विजितनीलसरोजपत्रे ॥ १२७ ॥ सुभ्रूलते सुवदने सुललाटचित्रे योगीद्रमानससरोजनिवासहंसि ॥ रत्नानुबद्धतपनीयमहाकिरीटे सर्वांगसुन्दरि समस्तसुरेन्द्रवंधे ॥ १२८ ॥ कांक्षानुरूपवरदे करुणार्द्रचित्ते साम्राज्यसम्पदभिमानिनि चक्रनाथे ॥ इन्द्रादिदेवपरिसेवितपादपद्मे सिंहासनेश्वरि परे मयि संनिदध्याः ॥ १२९ ॥ इति स्तुत्वा स भूपालो बहिर्निर्गत्य भक्तिः ॥ तस्यास्तु दक्षिणे भागे महागौरीं ददर्श ह ॥ १३० ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ कृत्वा चास्याः स्तुतिं पुनः ॥ दत्त्वा चास्यै महार्हाणि वासांसि विविधानि च ॥ १३१ ॥ अमृत्यानि माहार्हाणि भूषणानि महांति च ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य निर्गत्य सह भार्यया ॥ १३२ ॥ स्व

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ४०

॥२६५॥

गुरुक्तविधानेन महापूजां विधाय च ॥ तामेव चिन्तयंस्तत्र सप्तरात्रमुवास सः ॥ १३३ ॥ अष्टमे दिवसे देवीं नत्वा भक्त्या विलोकयन् ॥ अम्बा
 भीष्टं प्रदेहीति प्रार्थयामास चेतसा ॥ १३४ ॥ सुप्रसन्ना च कामाक्षी सांतरिक्षगिरावदत् ॥ भविष्यंति मदंशास्ते चत्वारस्तनया नृप ॥ १३५ ॥
 इत्थुदीरितमाकर्ण्य प्रमोदविकसन्मुखः ॥ श्रियं प्रणम्य साष्टांगमनन्यशरणः पराम् ॥ १३६ ॥ आमन्त्र्य मनसैवांवां सस्त्रीकः सह
 मंत्रिभिः ॥ अयोध्यां नगरीं प्रापदिदुमत्यास्तु नन्दनः ॥ १३७ ॥ एवं प्रभावा कामाक्षी सर्वलोकहितैषिणी ॥ सर्वेषामपि
 भक्तानां काक्षितं पूरयत्यलम् ॥ १३८ ॥ एनां लोकेषु बहवः कामाक्षीं परदेवताम् ॥ उपास्य विधिवद्भक्त्या प्राप्ताः कामानशेषतः ॥ १३९ ॥
 अद्यापि प्राप्नुवंत्येव भक्तिमन्तः फलं मुने ॥ अनेके च भविष्यंति कामाक्ष्याः करुणादृशः ॥ १४० ॥ माहात्म्यमस्याः श्रीदेव्याः को वा वर्ण
 यितुं क्षमः ॥ नाहं न शम्भुर्न ब्रह्मा न विष्णुः किमुतापरे ॥ १४१ ॥ इति ते कथितं किञ्चित्कामाक्ष्याः शीलमुज्ज्वलम् ॥ शृण्वतां
 पठतां चापि सर्वपापहरं स्मृतम् ॥ १४२ ॥ इति श्रीब्रह्माण्डमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने चत्वा
 रिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कीदृशं यन्त्रमेतस्या मंत्रो वा कीदृशो वरः ॥ उपदेष्टा च कीदृक्स्याच्छिष्यो वा
 कीदृशः स्मृतः ॥ १ ॥ सर्वज्ञस्त्वं हयग्रीव साक्षात्परमपूरुषः ॥ स्वामिन्मयि कृपादृष्ट्या सर्वमेतन्निवेदय ॥ २ ॥ हयग्रीव
 उवाच ॥ मंत्रं श्रीचक्रमेवास्याः सेयं हि त्रिपुरांबिका ॥ सैषैव हि महालक्ष्मीः स्फुरच्चैवात्मनः पुरा ॥ ३ ॥ पश्यति स्म तदा चक्रं
 ज्योतिर्मयविजृम्भितम् ॥ अस्य चक्रस्य माहात्म्यमपरिज्ञेयमेव हि ॥ ४ ॥ साक्षात्सैव महालक्ष्मीः श्रीचक्रमिति तत्त्वतः ॥ यदभ्यर्च्य महाविष्णुः
 सर्वलोकविमोहनम् ॥ कामसंमोहिनीरूपं भेजे राजीवलोचनः ॥ ५ ॥ अर्चयित्वा तदीशानः सर्वविद्येश्वरोभवत् ॥ तदाराध्य विशेषेण ब्रह्मा
 ब्रह्मांडसूरभूत ॥ मुनीनां मोहनश्चासीत्स्मरो यद्वरिवस्यया ॥ ६ ॥ श्रीदेव्याः पुरतश्चक्रं हेमरौप्यादिनिर्मितम् ॥ निधाय गन्धैरभ्यर्च्य षोड
 शाक्षरविद्यया ॥ ७ ॥ प्रत्यहं तुलसीपत्रैः पवित्रैर्मंगलाकृतिः ॥ सहस्रैर्मूलमंत्रेण श्रीदेवीध्यानसंयुतः ॥ ८ ॥ अर्चयित्वा च मध्वाज्यशर्करापायसैः
 शुभैः ॥ अनवद्यैश्च नैवेद्यैर्माषाणूपैर्मनोहरैः ॥ ९ ॥ यः प्रीणाति महालक्ष्मीं मतिमान्मण्डलत्रये ॥ सहसा तस्य सांनिव्यमाधत्ते परमेश्वरी ॥
 ॥ १० ॥ मनसा वाञ्छितं यच्च प्रसन्ना तत्प्रपूरयेत् ॥ धवलैः कुसुमैश्चक्रमुत्तरीत्या तु योर्चयेत् ॥ ११ ॥ तस्यैव रसनाभागे नित्यं नृत्यति
 भारती ॥ पाटलैः कुसुमैश्चक्रं योर्चयेदुक्तमार्गतः ॥ सार्वभौमं च राजनं दासवद्वशयेदसौ ॥ १२ ॥ पीतवर्णैः शुभैः पुष्पैः पूर्ववत्पूजयेच्च यः ॥

ब्र. पु.
॥२६६॥

तस्य वक्षस्थले नित्यं साक्षाच्छर्वसति ध्रुवम् ॥ १३ ॥ दुर्गधैर्गंधहीनैश्च सुवर्णैरपि नार्चयेत् ॥ सुगन्धैरेव कुसुमैः पुष्पैश्चाभ्यर्चयेच्छिवम् ॥
॥ १४ ॥ कामाक्ष्यैव महालक्ष्मीश्चकं श्रीचक्रमेव हि ॥ श्रीविद्यैषा परा विद्या नायिका गुरुनायिका ॥ १५ ॥ एतस्या मंत्रराजस्तु श्री
विद्यैव तपोधन ॥ कामराजांतमंत्रांते श्रीबीजेन समन्वितः ॥ १६ ॥ षोडशाक्षरविद्येयं श्रीविद्येति प्रकीर्तिता ॥ इत्थं रहस्यमाख्यातं
गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ १७ ॥ तिसृणामपि मूर्तीनां शक्तिविद्येयमीरिता ॥ सर्वेषामपि मंत्राणां विद्येया पद्मरूपिणी ॥ १८ ॥ पारंपर्येण
विज्ञाता विद्येयं बन्धमोचिनी ॥ संस्मृता पापहरणी जरामृत्युविनाशिनी ॥ १९ ॥ पूजिता दुःखदोर्भाग्यव्याधिदारिद्र्यना
शिनी ॥ स्तुता विघ्नौघशमिनी ध्याता सर्वार्थसिद्धिदा ॥ २० ॥ मुद्राविशेषतत्त्वज्ञो दीक्षाक्षपितकल्मषः ॥ भजेद्यः परमेशानीमभीष्टफल
माप्नुयात् ॥ २१ ॥ धवलांबरसंवीतां धवलावासमध्यगाम् ॥ पूजयेद्धवलः पुष्पैर्ब्रह्मचर्ययुतो नरः ॥ २२ ॥ धवलैश्चैव नैवेद्यैर्दधिक्षीरैर्दनादिभिः ॥
संकल्पधवलैर्वापि पूजयेत्परमेश्वरीम् ॥ २३ ॥ श्रीवालंज्यध्वीविजैः क्रमात्खंडेषु योजिताम् ॥ षोडशाक्षरविद्यां तामर्चयेच्छुद्धमानसः ॥ २४ ॥
अनुलोमविलोमेन प्रजपन्मात्रिकाक्षरैः ॥ २५ ॥ भावयन्नेव देवाग्रे श्रीदेवीं दीपरूपिणीम् ॥ मनसोपांशु वापि निगदेनापि तापस ॥ २६ ॥
श्रीदेवीन्याससहितः श्रीदेवीकृतविग्रहः ॥ एकलक्षजपेनैव महापापैः प्रमुच्यते ॥ २७ ॥ लक्षद्वयेन देवपं सप्तजन्मकृतान्यपि ॥ पापानि
नाशयत्येव साधकस्य परा कला ॥ २८ ॥ लक्षत्रितयजापेन सहस्रजनिपातकैः ॥ मुच्यते नात्र संदेहो निर्मलो नितरां मुने ॥ क्रमात्षो
डशलक्षेण देवीसांनिध्यमाप्नुयात् ॥ २९ ॥ पूजा त्रैकालिकी नित्यं जपस्तर्पणमेव च ॥ होमो ब्राह्मणभुक्तिश्च पुरश्चरणमुच्यते ॥ ३० ॥
होमतर्पणयोः स्वाहा न्यासपूजनयोर्नमः ॥ मंत्रांते पूजयेद्देवीं जपकाले यथोचितम् ॥ ३१ ॥ जपाद्दशांशो होमः स्यात्तद्दशांशं तु तर्पणम् ॥
तद्दशांशं ब्राह्मणानां भोजनं विध्यमर्दनम् ॥ ३२ ॥ देशकालोपवाते तु यद्यदंगं विहीयते ॥ तत्संख्याद्विगुणं जप्त्वा पुरश्चर्या समापयेत् ॥
॥ ३३ ॥ ततः काम्यप्रयोगार्थं पुनर्लक्षत्रयं जपेत् ॥ व्रतस्थो निर्विकारश्च त्रिकालं पूजने रतः ॥ पश्चाद्द्विष्ट्यादिकर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यति ॥
॥ ३४ ॥ अभ्यर्च्य चक्रमध्यस्थो मंत्री चितयते यदा ॥ सर्वमात्मानमरुणं साध्यमप्यरुणाकृतम् ॥ ३५ ॥ ततो भवति विन्ध्यारे सर्वसौभाग्य
सुन्दरः ॥ वल्लभः सर्वलोकानां वशयेन्नात्र संशयः ॥ ३६ ॥ रोचनाकुंकुमाभ्यां तु समभागं तु चन्दनम् ॥ शतमष्टोत्तरं जप्त्वा तिलकं कारयेद्
दुषः ॥ ३७ ॥ ततो यमीक्षते वक्ति स्पृशते चिन्तयेच्च यम् ॥ अर्धेन च शरीरेण स वशं याति दासवत् ॥ ३८ ॥ तथा पुष्पं फलं गन्धं

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ४९

॥२६६॥

पानं वस्त्रं तपोधन ॥ शतमष्टोत्तरं जप्त्वा यस्यै संप्रेष्यते स्त्रिय ॥ सद्य आकृष्यते सा तु विमूढहृदया सती ॥ ३९ ॥ लिखेद्रोचनयैकान्तिं प्रति
 मामवनीतले ॥ सुकृपां च सशृङ्गारवेषाभरणमंडिताम् ॥ ४० ॥ तद्भालगलहन्नाभिजानुमंडलयोजितम् ॥ जन्मनाम महाविद्यामंशुशान्तं
 विदम्बितम् ॥ ४१ ॥ सर्वांगसंधिसलीनामालिख्य मदनाक्षरैः ॥ तदाशाभिमुखो भूत्वा त्रिपुरीकृतविग्रहः ॥ ४२ ॥ बद्धा
 तु क्षोभिणीं मुद्रां विद्यामष्टशतं जपेत् ॥ संयोज्य दहनागारे चन्द्रसूर्यप्रभाकुले ॥ ४३ ॥ ततो विह्वलितापांमीमनश्च
 रपीडिताम् ॥ प्रज्वलन्मदनोन्मेषप्रस्फुरज्जघनस्थलाम् ॥ ४४ ॥ शक्तिचक्रे लसद्गश्मिवलनाकवलीकृताम् ॥ दूरीकृतसुचारित्रां विशा
 लनयनाम्बुजाम् ॥ ४५ ॥ आकृष्टनयनां नष्टधैर्यसलीनव्रीडनाम् ॥ मन्त्रयन्त्रौषधमहामुद्रानिगडबंधनाम् ॥ नवानुरागसंधानवेपमानहृदय
 जाम् ॥ ४६ ॥ मनोधिकमहामंत्रजपमानां हतांशुकाम् ॥ विमूढामिव विक्षुब्धामिव प्लुष्टामिवाद्भुताम् ॥ ४७ ॥ लिखितामिव निःसंज्ञा
 मिव प्रमथितामिव ॥ निलीनामिव निश्चेष्टामिवान्यत्वं गतामिव ॥ ४८ ॥ भ्रमन्मन्त्रानिलोद्भूतवेषुपत्राकृतिं च स्वे ॥ भ्रमन्तीं भाव
 येन्नारीं योजनानां शतादपि ॥ ४९ ॥ चक्रमध्यगतां पृथ्वीं सशैलर्वनकाननाम् ॥ चतुःसमुद्रपर्यंतं ज्वलन्तीं चितयेत्ततः ॥ ५० ॥ षण्मासा
 भ्यासयोगेन जायते मदनोपमः ॥ दृष्ट्वा कर्षयते लोकं दृष्ट्वैव कुरुते वशम् ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वा संक्षोभयेन्नारीं दृष्ट्वैव हरते विषम् ॥ दृष्ट्वा करोति
 वागीशं दृष्ट्वा सर्वं विमोहयेत् ॥ दृष्ट्वा चातुर्थिकादींश्च ज्वरान्नाशयते क्षणात् ॥ ५२ ॥ पीतद्रव्येण लिखितं चक्रं गूढं तु धारयेत् ॥ वाक्स्तंभं
 वादिनां क्षिप्रं कुरुते नात्र संशयः ॥ ५३ ॥ महानीलीरसेनापि शत्रुनामयुतं लिखेत् ॥ दक्षिणाभिमुखो बद्धौ दग्ध्वा मारयते रिपून् ॥ ५४ ॥
 महिषाश्वपुरीषाभ्यां गोमूत्रेर्नाम टंकितम् ॥ आरनालस्थितं चक्रं विद्वेषं कुरुते द्विषाम् ॥ ५५ ॥ युक्त्वा रोचनया नाम काकपक्षेण मध्यगम् ॥
 लंबमानस्तदाकारो उच्चाटनकरं परम् ॥ ५६ ॥ दुग्धलाक्षारोचनाभिर्महानीलीरसेन च ॥ लिखित्वा धारयंश्चक्रं चातुर्वर्ण्यं वशं नयेत् ॥
 ५७ ॥ अनेनैव विधानेन जलमध्ये यदि क्षिपेत् ॥ सौभाग्यमतुलं तस्य स्नानपानान्न संशयः ॥ ५८ ॥ चक्रमध्यगतं देशं नगरीं वा वरां
 गनाम् ॥ ज्वलन्तीं चितयेन्नित्यं सप्ताहात्क्षोभयेन्मुने ॥ ५९ ॥ लिखित्वा पीतवर्णं तु चक्रमेतद्वदाचरेत् ॥ पूर्वाशाभिमुखो भूत्वा स्तंभये
 त्सर्ववादिनः ॥ ६० ॥ सिंदूरवर्णलिखितं पूजयेदुरत्तरामुखः ॥ यदा तदा स्ववशगो लोको भवति नान्यथा ॥ ६१ ॥ चक्रं गैरिकयालिख्य

पु.

॥२६७॥

पूजयेत्पश्चिमामुखः ॥ यः स सर्वाङ्गनाकर्षवश्यक्षोभकरो भवेत् ॥ ६२ ॥ पूजयेद्विध्यदर्पारे रहस्येकचरो गिरौ ॥ अजरामरतां मन्त्री लभते
नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ रहस्यमेतत्कथितं गोपितव्यं महामुने ॥ गोपनात्सर्वसिद्धिः स्याद्भ्रंश एव प्रकाशनात् ॥ ६४ ॥ अविधाय पुरश्चर्या
यः कर्म कुरुते मुने ॥ देवताशापमाप्नोति न च सिद्धिं स विंदति ॥ ६५ ॥ प्रयोगदोषशांत्यर्थं पुनर्लक्षं जपेद्बुधः ॥ कुर्याच्च विधिवत्पूजां पुनर्यो
ग्यो भवेन्नरः ॥ ६६ ॥ निष्कामो देवतां नित्यं योर्चयेद्रक्तिनिर्भरः ॥ ६७ ॥ तामेव चितयन्नास्ते यथाशक्ति मनुं जपन् ॥ ६८ ॥ सैव तस्यै
हिकं भारं वहन्मुक्तिं च साधयेत् ॥ सदा संनिहिता तस्य सर्वं च कथयेत् सा ॥ ६९ ॥ वात्सल्यसहिता धेनुर्यथा वत्समनुव्रजेत् ॥ तथानु
गच्छेत्सा देवी स्वभक्तं शरणागतम् ॥ ७० ॥ अगस्त्य उवाच ॥ शरणागतशब्दस्य कोथो वद ह्यानन ॥ वत्सं गौरिव यं गौरी धावन्तमनुधावति ॥
॥ ७१ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ यः पुमानखिलं भारमैहिकामुष्मिकात्मकम् ॥ श्रीदेवतायां निक्षिप्य सदा तद्रतमानसः ॥ ७२ ॥ सर्वानुकूलः
सर्वत्र प्रतिकूलविवर्जितः ॥ अनन्यशरणो गौरीं दृढं सम्प्रार्थ्य रक्षणे ॥ ७३ ॥ रक्षिष्यतीति विश्वासस्मत्सर्वैकप्रयोजनः ॥ वरिक्स्यात्तत्परः
स्यात्सा एव शरणागतिः ॥ ७४ ॥ यदा कदाचित्स्तुतिनिन्दनादौ निंदतु लोकाः स्तुवतां जनो वा ॥ इति स्वरूपं सुधिया समीक्ष्य विषाद
खेदौ न भजेत्प्रपन्नः ॥ ७५ ॥ अनुकूलस्य संकल्पः प्रतिकूलस्य वर्जनम् ॥ रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरणं तथा ॥ ७६ ॥ आत्म
निक्षेपकार्पण्ये षड्विधाशरणागतिः ॥ अङ्गीकृत्यात्मनिक्षेपं पञ्चांगानि समर्पयेत् ॥ न ह्यस्य सदृशं किञ्चिदुक्तिमुक्तयोस्तु साधनम् ॥ ७७ ॥
अमानित्वमदंभित्वमर्हिसा क्षांतिरार्जवम् ॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ ७८ ॥ इन्द्रियाथेषु वैराग्यमनहंकार एव च ॥ जन्म
मृत्युजराव्याधिर्दुःखदोषानुदर्शनम् ॥ असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ॥ ७९ ॥ नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ मयि चानन्यभा
वेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ ८० ॥ विविक्तदेशसेवित्वमरातिर्जनसंसदि ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतानि सर्वदा ज्ञानसाध
नानि समभ्यसेत् ॥ ८१ ॥ तत्कर्मकृत्तत्परमस्तद्भक्तः संगवर्जितः ॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स याति परां श्रियम् ॥ ८२ ॥ गुरुस्तु मादृशो धीमा
न्यातो वातापितापन ॥ शिष्योपि त्वादृशः प्रोक्तो रहस्याम्नायदेशिकः ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे हयग्रीवाग
स्त्यसंवादे ललितोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७४ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ मुद्राविरचनारीतिमश्वानननिवेदय ॥ याभिर्विरचिता
भिस्तु श्रीदेवी संप्रसीदति ॥ १ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ आवाहनी महामुद्रा त्रिखण्डेति प्रकीर्तिता ॥ परिवृत्य करौ स्पष्टमङ्गुष्ठौ कारयेत्समौ ॥ २ ॥

उ. भा.

उप. पा. ४

अ. ४२

॥२६७॥

अनामांतर्गते कृत्वा तर्जन्यौ कुटिलाकृती ॥ कनिष्ठिके निशुंजीत निजस्थाने तपोधन ॥ संक्षोभिष्याख्यमुद्रां तु कथयाम्यधुना शृणु ॥ ३ ॥
 मध्यमे मध्यगे कृत्वा कनिष्ठांगुष्ठरोधिते ॥ तर्जन्यौ दंडवत्कृत्वा मध्यमोपर्यनामिके ॥ ४ ॥ एतस्या एव मुद्राया मध्यमे सरले यदि ॥ क्रियते
 विध्यदर्पारे मुद्रा विद्राविणी तथा ॥ ५ ॥ मध्यमातर्जनीभ्यां तु कनिष्ठानामिके समे ॥ अंकुशाकाररूपाभ्यां मध्यगे कलशोद्भव ॥ इयमाकर्षिणी
 मुद्रा त्रैलोक्याकर्षणे क्षमा ॥ ६ ॥ पुटाकारौ करौ कृत्वा तर्जन्यावंकुशाकृती ॥ परिवर्तक्रमेणैव मध्यमे तदधोगते ॥ ७ ॥ क्रमेणानेन देवर्षे
 मध्यमामध्यगेऽर्जुजे ॥ अनामिके तु सरले तद्रहिस्तर्जनीद्वयम् ॥ ८ ॥ दंडाकारौ ततोऽंगुष्ठौ मध्यमावर्तदेशगौ ॥ मुद्रैषोन्मादिनी नाम्ना ख्याता
 वातापितापन ॥ ९ ॥ अस्यास्त्वनामिकायुग्ममधः कृत्वांकुशाकृति ॥ तर्जन्यावपि तेनैव क्रमेण विनियोजयेत् ॥ १० ॥ इयं महांकुशा मुद्रा
 सर्वकार्यार्थसाधिका ॥ ११ ॥ सव्यं दक्षिणदेशे तु दक्षिणं सव्यदेशतः ॥ बाहू कृत्वा तु देवर्षे हस्तौ संपरिवर्त्य च ॥ १२ ॥ कनिष्ठानामिके युक्ते क्रमेणा
 नेन तापस ॥ तर्जनीभ्यां समाक्रांते सर्वोर्ध्वमपि मध्यमे ॥ १३ ॥ लोपामुद्रापतंगुष्ठौ कारयेत्सकलावपि ॥ इयं तु खेचरी नाम मुद्रा सर्वोत्तमो
 त्तमा ॥ एतद्विज्ञानमात्रेण योगिनीनां प्रियो भवेत् ॥ १४ ॥ परिवर्त्य करौ स्पृष्टावर्धचन्द्रसमाकृती ॥ तर्जन्यंगुष्ठयुगलं युगपद्योजयेत्ततः ॥ १५ ॥
 अधः कनिष्ठावष्टब्धमध्यमे विनियोजयेत् ॥ अथैते कुटिले युक्ता सर्वाधस्तादनामिके ॥ बीजमुद्रेयमचिरात्सर्वसिद्धिप्रवर्तिनी ॥ १६ ॥ मध्याग्रे
 कुटिलाकारे तर्जन्युपरि संस्थिते ॥ अनामिकामध्यगते तथैव हि कनिष्ठिके ॥ १७ ॥ सर्वा एकत्र संयोज्य चांगुष्ठपरिपीडिताः ॥ एषा तु प्रथमा
 मुद्रा योनिमुद्रेति संज्ञिता ॥ १८ ॥ एता मुद्रास्तु देवर्षे श्रीदेव्याः प्रीतिहेतवः ॥ पूजाकाले प्रयोक्तव्या यथानुक्रमयोगतः ॥ १९ ॥ ॥ इति
 श्रीब्रह्माण्डमहापुराणे उत्तरभागे ललितोपाख्याने हयग्रीवागस्त्यसंवादे द्वाचात्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ अगस्त्य उवाच ॥ अश्वानन
 महाप्राज्ञ करुणामृतवारिधे ॥ श्रीदेवीदर्शने दीक्षा यादृशी तां निवेदय ॥ १ ॥ ॥ हयग्रीव उवाच ॥ यदि ते देवताभावो यया कल्मष
 कर्दमाः ॥ क्षाल्यंते च तथा पुंसां दीक्षामाचक्ष्महेत्र ताम् ॥ २ ॥ हस्ते शिवपुरं ध्यात्वा जपेन्मूलांगमालिनीम् ॥ गुरुः स्पृशेच्छिष्यतनुं स्पर्शदीक्षे
 यमीरिता ॥ ३ ॥ निमील्य नयने ध्यात्वा श्रीकामाक्षीं प्रसन्नधीः ॥ सम्यक्पश्येद्गुरुः शिष्यं दृग्दीक्षा सेयमुच्यते ॥ ४ ॥ गुरोरालोकमात्रेण भाषणा
 त्स्पर्शनादपि ॥ सद्यः संजायते ज्ञानं सा दीक्षा शांभवी मता ॥ ५ ॥ देव्या देहो यथा प्रोक्तो गुरुदेहस्तथैव च ॥ तत्प्रसादेन शिष्योपि तद्रूपः

ब्र. पु.
॥२६८॥

संप्रकाशते ॥ ६ ॥ चिरं शुश्रूषया सम्यक्तोपितो देशिकेश्वरः ॥ तृष्णीं संकल्पयेच्छिष्यं सा दीक्षा मानसी मता ॥ ७ ॥ दीक्षाणामपि सर्वामामिय
मेवोत्तमोत्तमा ॥ आदौ कुर्यात्क्रियादीक्षां तत्प्रकारः प्रवक्ष्यते ॥ ८ ॥ शुक्लपक्षे शुभदिने विधाय शुचिमानमम् ॥ जिह्वास्यमलशुद्धिं च कृत्वा
स्नात्वा यथाविधि ॥ ९ ॥ मध्याह्नं समाप्याथ गुरुदेहं परं स्मरन् ॥ एकांते निवसञ्छ्रीमान्मौनी च नियताशनः ॥ १० ॥ गुरुश्च तादृशो
भूत्वा पूजामंदिरमाविशेत् ॥ देवीसूक्तेन संयुक्तं विद्यान्यासं समातृकम् ॥ ११ ॥ कृत्वा पुरुषसूक्तेन षोडशैरुपचारकैः ॥ आवाहनासने पाद्य
मर्घ्यमाचमनं तथा ॥ १२ ॥ स्नानं वस्त्रं च भूषा च गन्धः पुष्पं तथैव च ॥ धूपदीपौ च नैवेद्यं तांबूलं च प्रदक्षिणा ॥ १३ ॥ प्रणामश्चेति विख्यातैः
प्रीणयेद्विपुगंविकाम् ॥ अथ पुष्पांजलिं दद्यात्सहस्राभ्रविद्यया ॥ १४ ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौः ॐ नमस्त्रिपुण्ड्रसुन्दरि हृदये देवि शिरोदेवि
शिखादेवि कवचदेवि नेत्रदेवि आम्यदेवि कामेश्वरि भगमालिनि नित्यकृत्रे भैरुडे वह्निवासिनि महावज्रेश्वरि विद्येश्वरि परशिवदूति त्वरिते कुल
सुन्दरि नित्ये नीलपताके विजये सर्वभङ्गले ज्वालासालिनि त्रिवे महानित्ये परमेश्वरि मंत्रेशमयि पृथीशमण्डुधानमयि लोपामुद्रामय्यगस्त्यमयि
कालतापनमयि धर्मान्तरमयि मुक्तकेशीश्वरमयि दीपकलानाथमयि विष्णुदेवमयि प्रभाकरदेवमयि तेजोदेवमयि मनोजदेवमयि अणिमसिद्धे महि
मसिद्धे गरिमसिद्धे लविमसिद्धे ईशित्वसिद्धे वशित्वसिद्धे प्रातिसिद्धे प्राकाम्यसिद्धे रससिद्धे मोक्षसिद्धे ब्राह्मि माहेश्वरि कामारि वेष्णावि वाराहि
इन्द्राणि चामुण्डे महालक्ष्मि सर्वसंक्षोभिणि सर्वविद्राविणि सर्वाकर्षिणि सर्ववशंकरि सर्वोन्मादिनि सर्वमहाकुशे सर्वस्वेचरि सर्वोन्मादे सर्वयोनि सर्वा
स्त्रखंडिनि त्रैलोक्यमोहिनि चक्रस्वामिनि प्रकटयोगिनि बौद्धदर्शनांगि कामाकर्षिणि बुद्ध्याकर्षिणि अहंकाराकर्षिणि शब्दाकर्षिणि स्पर्शाकर्षिणि
रूपाकर्षिणि रसाकर्षिणि गन्धाकर्षिणि चित्ताकर्षिणि धैर्याकर्षिणि स्मृत्याकर्षिणि नामाकर्षिणि बीजाकर्षिणि आत्माकर्षिणि अमृताकर्षिणि
शरीराकर्षिणि गुप्तयोगिनि सर्वांशपरिपूरकचक्रस्वामिनि अनंगकुसुमे अनंगमेखले अनङ्गमादिनि अनङ्गमदनातुरेऽनङ्गस्वेऽनंगवेगिन्यनंगकु
शेऽनंगमालिनि गुप्ततरयोगिनि वैदिकदर्शनांगि सर्वसंक्षोभकारकचक्रम्यामिनि पूर्वाम्नायाधिदेवते सृष्टिरूपे सर्वसंक्षोभिणि सर्वविद्राविणि सर्वा
कर्षिणि सर्वाह्लादिनि सर्वसंमोहिनि सर्वस्तंभिनि सर्वजृम्भिणि सर्ववशंकरि सर्वरंजिनि सर्वोन्मादिनि सर्वार्थसाधिके सर्वसंपत्प्रपूरिणि सर्वमंत्रमयि
सर्वद्वंद्वक्षयकरि सम्प्रदाययोगिनि सौंदर्यदर्शनांगि सर्वसौभाग्यदायकचक्रे सर्वसिद्धिप्रदे सर्वसम्पत्प्रदे सर्वप्रियङ्गुरि सर्वमंगलकारिणि सर्वकामप्रदे
सर्वदुःखविमोचिनि सर्वमृत्युप्रशमिनि सर्वविघ्ननिवारिणि सर्वांगसुन्दरि सर्वसौभाग्यदायिनि कुलोत्तीर्णयोगिनि सर्वार्थसाधकचक्रेशि सर्वज्ञे

३. ॥
२५ ॥
अ. २३

॥२६८॥

सर्वशक्ते सर्वैश्वर्यफलप्रदे सर्वज्ञानमयि सर्वव्याधिनिवारिणि सर्वाधारस्वरूपे सर्वपापहरे सर्वानन्दमयि सर्वरक्षास्वरूपिणि सर्वेप्सितफल
 प्रदे नियोगिनि वैष्णवदर्शनांगि सर्वरक्षाकरचक्रस्थे दक्षिणाम्नायेति स्थितिरूपे वशिनि कामेशि मोदिनि विमले अरुणे जयिनि सर्वेश्वरि कौलि
 नि रहस्ययोगिनि रहस्यभोगिनि रहस्यगोपिनि शाक्तदर्शनांगि सर्वरोगहरचक्रेशि पश्चिमाम्नाये धनुर्बाणपाशांकुशदेवने कामेशि वज्रेशि भगमा
 लिनि अतिरहस्ययोगिनि शैवदर्शनांगि सर्वसिद्धिप्रदचक्रे उत्तराम्नायेति संहाररूपे शुद्धपरे बिन्दुपीठगते महात्रिपुरसुन्दरि परापरातिरहस्य
 योगिनि शांभवदर्शनांगि सर्वानन्दमयचक्रेशि त्रिपुरे त्रिपुरेशि त्रिपुरसुन्दरि त्रिपुरवासिनि त्रिपुरश्रीः त्रिपुरमालिनि त्रिपुरसिद्धे त्रिपुरांशु सर्व
 चक्रस्थे अनुत्तराम्नायाख्यस्वरूपे महात्रिपुरभैरवि चतुर्विंशगुणरूपे कुले अकुले कुलाकुले महाकौलिनि सर्वोत्तरे सर्वदर्शनांगि नवासनस्थिते
 नवाक्षरि नवमिथुनाकृते महेशमाधवविधातृमन्मथस्कन्दनन्दीन्द्रमनुचन्द्रकुवेरागस्त्यदुर्वासः क्रोधभट्टारकविद्यात्मिके कल्याणतत्त्वत्रयरूपे शिवशि
 वात्मिके पूर्णब्रह्मशक्ते महापरमेश्वरि महात्रिपुरसुन्दरि तव श्रीपादुकां पूजयामि नमः ॥ क एं ईल ह्रीं हस कहल ह्रीं सकल ह्रीं ऐं ह्रीं सौः सौः ह्रीं ऐं
 श्रीं ॥ देव्याः पुष्पाजलिं दद्यात्सहस्राक्षरविद्यया ॥ नोचेत्तन्पूजनं व्यर्थमित्याहुर्वेदवादिनः ॥ १५ ॥ ततो गोमयसंलिप्ते भूतले द्रोणशालिभिः ॥ तावद्भि
 स्तण्डुलैः शुद्धैः शस्तार्णैस्तत्र नूतनम् ॥ १६ ॥ द्रोणोदपृष्ठितं कुंभ पञ्चरत्नैर्नैवेद्युतम् ॥ न्यग्रोवाश्वत्थमाकन्दजम्बूदुम्बरशाखिनाम् ॥ १७ ॥
 त्वग्निश्च पल्लवैश्चैव प्रक्षिप्तैरधिवासिनम् ॥ कुंभाग्रे निक्षिपेत्पक्वं नारिकेलफलं शुभम् ॥ १८ ॥ अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादि दर्शयेत् ॥ श्री
 चिन्तामणिमन्त्रं तु हृदि मातृकमाजपेत् ॥ १९ ॥ कुंभं स्पृशन्ऋकामाप्तिरूपीकृतकलेवरम् ॥ अष्टोत्तरशते जाते पुनर्दीपं प्रदर्शयेत् ॥ २० ॥
 शिष्यमाहूय रहसि वाससा बद्धलोचनम् ॥ कारयित्वा प्रणामानां साष्टांगानां त्रयं गुरुः ॥ २१ ॥ पुष्पाणि तत्करे दत्त्वा कारयेत्कुसुमाञ्जलिम् ॥
 श्रीनाथकृष्णाराशे पञ्ज्योतिर्मयेश्वरि ॥ २२ ॥ प्रसूनांजलिरेषा ते निक्षिप्ता चरणांबुजे ॥ परं धाम परं ब्रह्म मम त्वं परदेवता ॥ २३ ॥ अद्यप्रभृति
 मे पुत्राब्रक्ष मां शरणागतम् ॥ इत्युक्त्वा गुरुपादाब्जे शिष्यो मूर्ध्नि विधारयेत् ॥ २४ ॥ जन्मान्तरसुकृतत्वं स्यान्न्यस्ते शिरसि पादुके ॥ गुरुणा
 कमलासनमुरशासनपुरशासनसेवया लब्धे ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा भक्तिभरितः पुनरुत्थाय शांतिमान् ॥ वामपाश्वे गुरोस्तिष्ठेदमानी विनयान्वितः
 ॥ २६ ॥ ततस्तुंबीजलैः प्रोक्ष्य वामभागे निवेदयेत् ॥ विबुध्य नेत्रबन्धं तु दर्शयेदर्चनक्रमम् ॥ २७ ॥ सिन्धामध्वाज्यकदलीफलपायसरूपकम् ॥
 महात्रिपुरसुन्दर्या नैवेद्यमिति चादिशेत् ॥ २८ ॥ षोडशार्णमनुं तस्य वदेद्दामश्रुतौ शनैः ॥ ततो बहिर्विनिर्गत्य स्थाप्य दारवासने शुचिम् ॥ २९ ॥

निवेश्य प्राङ्मुखं तत्र पट्टवस्त्रसमास्तृते ॥ शिष्यं श्रीकुम्भसलिलेगभिर्पिचेत्समंत्रकम् ॥ ३० ॥ पुनः शुद्धोदकैः स्नात्वा वाससी परिगृह्य च ॥ अष्टो
त्तरशतं मन्त्रं जप्त्वा निद्रामथाविशेत् ॥ ३१ ॥ शुभे दृष्टे सति स्वप्ने पुण्यं योज्यं तदोत्तमम् ॥ दुःस्वप्ने तु जपं कुर्यादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ ३२ ॥
कारयेत्त्रिपुराबायाः सपर्यां मुक्तमार्गतः ॥ यदा न दृष्टः स्वप्नोपि तदा सिद्धिश्चिगाद्रवेत् ॥ ३३ ॥ स्वीकुर्यात्परया भक्त्या देवी शेषं कलाधिकम् ॥
सद्य एव स शिष्यः स्यात्पंक्तिपावनपावनः ॥ ३४ ॥ शरीरमर्थं प्राणं च तस्मै श्रीगुरवे दिशेत् ॥ तदधीनश्चरेन्नित्यं तद्वाक्यं नैव लंघयेत् ॥ ३५ ॥
यः प्रसन्नः क्षणार्धेन मोक्षलक्ष्मीं प्रयच्छति ॥ दुर्लभं तं विजानीयाद्गुरुं संसारतारकम् ॥ ३६ ॥ गुकारस्यांधकारोर्थो रुकारस्तन्निरोधकः ॥
अंधकारनिरोधित्वाद्गुरुरित्यभिधीयते ॥ ३७ ॥ बोधरूपं गुरुं प्राप्य न गुर्वतस्मादिशेत् ॥ गुरुत्वं परुषं वाक्यमाशिषं परिचितयेत् ॥ ३८ ॥
लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च ॥ आददीत ततो ज्ञानं पूर्वं तमभिवादयेत् ॥ ३९ ॥ एवं दीक्षात्रयं कृत्वा विधेयं बोधयेत्पुनः ॥
गुरुभक्तिस्सदाचारस्तद्रोहस्तत्र पातकम् ॥ ४० ॥ तत्पदस्मरणं मुक्तिर्यावद्देहमयं क्रमः ॥ यत्पापं समवाप्नोति गुर्वग्रेनृतभाषणात् ॥ ४१ ॥
शोत्राह्मणवधं कृत्वा न तत्पापं समाश्रयेत् ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं यस्य मे गुरुसन्ततिः ॥ ४२ ॥ तस्य मे सर्वपूज्यस्य को न
पूज्यो महीतले ॥ इति सर्वानुकूलो यः स शिष्यः परिकीर्तितः ॥ ४३ ॥ शीलादिविमलानेकगुणसंपन्नभावनः ॥ गुरुशा
सनवर्तित्वाच्छिष्य इत्यभिधीयते ॥ ४४ ॥ जपाच्छ्रान्तः पुनर्ध्यायेद्दयानाच्छ्रान्तः पुनर्जपेत् ॥ जपध्यानादिमुत्तम्य शिष्यं
मंत्रः प्रसिध्यति ॥ ४५ ॥ यथा ध्यानम्य सामर्थ्यात्कीटोपि भ्रमरायते ॥ तथा समाधिमाभ्यासाद्ब्रह्माभूतो भवन्नरः ॥ ४६ ॥
यथा निलीयते काले प्रपञ्चो नैव दृश्यते ॥ तथैव मीलयेन्नेत्रे एतद्दयानस्य लक्षणम् ॥ ४७ ॥ विदितं तु परं तत्त्वं वर्णातीति
अविक्रिये ॥ किंकरत्वं च गच्छन्ति मन्त्रा मन्त्राधिपैः सह ॥ ४८ ॥ आत्मैक्यभावनिष्ठस्य या चेष्टा सा तु दर्शनम् ॥ योगस्तपः स
त्तन्मन्त्रस्तद्धनं यन्निरीक्षणम् ॥ ४९ ॥ देहाभिमाने गलिते विज्ञाते परमात्मनि ॥ यत्रयत्र मनो याति तत्रतत्र सनाधयः ॥ ५० ॥ यः
पश्येत्सर्वगं शांतमानंदात्मानमद्वयम् ॥ न तस्य किंचिदाप्तव्यं ज्ञातव्यं वावशिष्यते ॥ ५१ ॥ पूजाकोटिसमं स्तोत्रं स्तोत्रकोटिसमो जपः ॥
जपकोटिसमं ध्यानं ध्यानकोटिसमो लयः ॥ ५२ ॥ देहो देवालयः प्रोक्तो जीव एव महेश्वरः ॥ त्यजेदज्ञाननिर्माल्यं सोहंभावेन योजयेत् ॥ ५३ ॥

तुषेण वद्धो व्रीहिः स्यात्तुषामावे तु तंडुलः ॥ पशवदः स्मृतो जीवः पाशसुक्तो महेश्वरः ॥ ५४ ॥ आकाशे पक्षिजातीनां जलेषु
 जलचारिणाम् ॥ यथा गतिर्न दृश्येत महावृत्तं महात्मनाम् ॥ ५५ ॥ नित्यार्चनं दिवा कुर्याद्रात्रौ नैमित्तिकार्चनम् ॥ उभयोः काम्यकर्मा
 स्मादिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ५६ ॥ कोटिकोटिमहादानात्कोटिकोटिमहाव्रतात् ॥ कोटिकोटिमहायज्ञात्परा श्रीपादुकास्मृतिः ॥ ५७ ॥ ज्ञान
 तोऽज्ञानतो वापि यावदेहस्य धारणम् ॥ तावद्वर्णाश्रमाचारः कर्तव्यः कर्मसुक्तये ॥ ५८ ॥ निर्गतं यद्वरोक्तात्सर्वं शास्त्रं तदुच्यते ॥ निषिद्धमपि
 तत्कुर्याद्वर्वाज्ञां नैव लंघयेत् ॥ ५९ ॥ जातिविद्याधनाढ्यो वा दूरे दृष्ट्वा गुरुं मुदा ॥ दंडप्रणामं कृत्वैकं त्रिःप्रदक्षिणमाचरेत् ॥ ६० ॥
 गुरुबुद्ध्या नमेत्सर्वं देवतं तृणमेव वा ॥ प्रणमेदेवबुद्ध्या तु प्रतिमां लोहमृन्मयीम् ॥ ६१ ॥ गुरुं हुंकृत्य तुंकृत्य विप्रं वादैर्विजित्य च ॥
 विकास्य गुह्यशास्त्राणि भवंति ब्रह्मराक्षसाः ॥ ६२ ॥ अद्वैतं भाव्येन्नित्यं नाद्वैतं गुरुणा सह ॥ न निदेदन्यसमयान्वेदशास्त्राणामादिकान् ॥ ६३ ॥
 एकग्रामस्थितः शिष्यस्त्रिसंध्यं प्रणमेद्गुरुम् ॥ क्रोशमात्रस्थितो भक्त्या गुरुं प्रतिदिनं नमेत् ॥ ६४ ॥ अर्थयोजनगः शिष्यः प्रणमेत्पंचपर्व
 सु ॥ एकयोजनमारभ्य योजनद्वादशावधि ॥ ६५ ॥ तत्तद्योजनसंख्यातमासेषु प्रणमेद्गुरुम् ॥ अतिदूरस्थितः शिष्यो यदेच्छा स्यात्तदा व्रजेत् ॥
 ॥ ६६ ॥ रिक्तापाणिस्तु नोपयाद्राजानं देवतां गुरुम् ॥ फलपुष्पांबरादीनि यथाशक्ति समर्पयेत् ॥ ६७ ॥ मनुष्यचर्मणा बद्धः साक्षात्परशिवः
 स्वयम् ॥ सच्छिष्यानुग्रहार्थाय गूढं पर्यटति क्षितौ ॥ ६८ ॥ सद्भक्त्यक्षणायैव निराकारोपि साकृतिः ॥ शिवः कृपानिधिलोके संसारीव हि चेष्टते ॥
 ॥ ६९ ॥ अघ्निनेत्रः शिवः साक्षादचतुर्बाहुरच्युतः ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा श्रीगुरुः परिकीर्तितः ॥ ७० ॥ श्रीगुरुं परतत्त्वाख्यं तिष्ठंतं चक्षुरग्रतः ॥
 भाग्यहीना न ग्रश्यन्ति सूर्यमन्था इवोदितम् ॥ ७१ ॥ उत्तमा तत्त्वचिंता स्याज्जपचिंता तु मध्यमा ॥ अधमा शास्त्रचिंता स्याल्लोकचिंताधमाधमा ॥
 ॥ ७२ ॥ नास्ति सुर्वधिकं तत्त्वं नास्ति ज्ञानाधिकं सुखम् ॥ नास्ति भक्त्यधिका पूजा न हि मोक्षाधिकं फलम् ॥ ७३ ॥ सर्ववेदेषु शास्त्रेषु ब्रह्मविष्णु
 शिवादिषु ॥ तत्र तत्रोच्यते शब्दैः श्रीकामाक्षी परात्परा ॥ ७४ ॥ शचींद्रौ रोहिणीचंद्रौ स्वाहाग्री च प्रभारवी ॥ लक्ष्मीनारायणौ वाणीधातारौ
 गिरिजाशिवौ ॥ ७५ ॥ अग्नीषोमौ बिंदुनादौ तथा प्रकृतिपुरुषौ ॥ आधाराधयनामानौ भोगमोक्षौ तथैव च ॥ ७६ ॥ प्राणापानौ च शब्दार्थौ

म. पु.
॥२७०॥

तथा विधिनिषेधकौ ॥ सुखदुःखादि यद्द्वंद्वं दृश्यते श्रूयतेपि वा ॥ ७७ ॥ सर्वलोकेषु तत्सर्वं परं ब्रह्म न संशयः ॥ उतीर्णमपरं ज्योतिः कामा
क्षीनामकं विदुः ॥ ७८ ॥ यदेव नित्यं ध्यायन्ति ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ इत्थं हि शक्तिमार्गेस्मिन्यः पुमानिह वर्तते ॥ ७९ ॥ प्रसादभूमिः श्रीदेव्या
भुक्तिमुक्तयोः स भाजनम् ॥ अमंत्रं वा समंत्रं वा कामाक्षीमर्चयन्ति ये ॥ ८० ॥ स्त्रियो वैश्याश्च शूद्राश्च ते यांति परमां गतिम् ॥ किं पुनः क्षत्रिया
विप्रा मंत्रपूर्वं यजन्ति ये ॥ ८१ ॥ संसारर्णोपि ते नूनं विमुक्ता नात्र संशयः ॥ सितामध्वाज्यकदलीफलपायसरूपकम् ॥ ८२ ॥ पञ्चपर्वसु नैवेद्यं
सर्वदैव निवेदयेत् ॥ यो नार्चयति शक्तोपि स देवीशापमाप्नुयात् ॥ ८३ ॥ अशक्तो भावनाद्रव्यैरर्चयेन्नित्यमंबिकाम् ॥ गृहस्थस्तु महांदेवीं
मंगलाचारसंयुतः ॥ ८४ ॥ अर्चयेत् महालक्ष्मीमनुकूलांगनासखः ॥ गुरुस्त्रिवारमाचारं कथयेत्कलशोद्भव ॥ ८५ ॥ शिष्यो यदि न गृह्णीया
च्छिष्ये पापं गुरोर्न हि ॥ लक्ष्मीनारायणौ वाणीधातारौ गिरिजाशिवौ ॥ ८६ ॥ श्रीगुरुं गुरुपत्नीं च पितरौ चितयेद्विद्या ॥ इति सर्वं मया प्रोक्तं समासेन
घटोद्भव ॥ ८७ ॥ एतावदवधानेन सर्वज्ञो मतिमान्भवेत् ॥ ८८ ॥ इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे ललितोपाख्याने त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
॥ हयग्रीव उवाच ॥ प्रविश्य तु जपस्थानमानीय निजमासनम् ॥ अभ्युक्ष्य विधिवन्मंत्रैर्गुरुकृतक्रमयोगतः ॥ १ ॥ स्वात्मानं देवतामूर्तिं
ध्यायन्स्तत्राविशेषतः ॥ प्राङ्मुखो दृढमाबध्य पद्मासनमनन्यधीः ॥ २ ॥ त्रिखण्डामनुबध्नीयाद्भुवर्वादीनभिवंद्य च ॥ द्विरुक्तबालबीजानि
मध्याद्यंगुलिषु क्रमात् ॥ ३ ॥ तलयोरपि विन्यस्य करशुद्धिपुरःसरम् ॥ अग्निप्राकारपर्यंतं कुर्यात्स्वास्त्रेण मन्त्रवित् ॥ ४ ॥ प्रतिलोमेन पाद
द्वयमनुलोमेन कादिकम् ॥ व्यापकन्यासमारोप्य व्यापयन्वाग्भवादिभिः ॥ ५ ॥ व्यक्तैः कारणसूक्ष्मस्थूलशरीराणि कल्पयेत् ॥ नाभौ हृदि
ध्रुवोर्मध्ये बालाबीजान्यथ न्यसेत् ॥ ६ ॥ मातृकां मूलपुटितां न्यसेन्नाभ्यादिषु क्रमात् ॥ बालाबीजानि तान्येव द्विरावृत्त्याथ विन्यसेत् ॥ ७ ॥
मध्यादिकरशाखासु तलयोरपि नान्यथा ॥ नाभ्यादावथ विन्यस्य न्यसेदथ पदद्वये ॥ ८ ॥ जानूरुस्फिग्गुह्यमूलनाभिहृन्ध्रुवसु क्रमात् ॥ नवासनानि
पद्माणं विष्णुं रुद्रं तथेश्वरम् ॥ ९ ॥ सदाशिवं च पूषाणं तूलिकां च प्रकाशकम् ॥ विद्यासनं च विन्यस्य हृदये दर्शयेत्ततः ॥ १० ॥ पद्म
त्रिखण्डयोन्धार्या मुद्रामोष्ठपुटेन च ॥ वायुमापूर्य हुं हुं हुं त्विति प्राबोध्य कुंडलीम् ॥ ११ ॥ मंत्रशक्त्या समुन्नीय द्वादशति शिवैक
ताम् ॥ भावयित्वा पुनस्तं च स्वस्थाने विनिवेश्य च ॥ १२ ॥ वाग्भवादीनि बीजानि मूलहृद्वाहुषु न्यसेत् ॥ समस्तमूर्तिं दोर्मूलमध्याग्रेषु

उ. भा.

॥२७०॥

७

यथाक्रमम् ॥ १३ ॥ हस्तौ विन्यस्य चांगेषु ह्यङ्गुष्ठादतलावधि ॥ हृदयादौ च विन्यस्य कुङ्कुमं न्यासमाचरेत् ॥ १४ ॥ शुद्धा तृतीयबीजेन
 पुटितां मातृकां पुनः ॥ आद्यबीजद्वयं न्यस्य ह्यन्त्यबीजं न्यसेदिति ॥ १५ ॥ पुनर्भूतलविन्यासमाचरेन्नातिविस्तरम् ॥ वर्गाष्टकं न्यसेन्मूले नाभौ
 हृदयकण्ठयोः ॥ १६ ॥ प्रागाधायैषु शषसान्मूलहन्मूर्धसु न्यसेत् ॥ कक्षकट्यंस्रवामांसकटिहस्तु च विन्यसेत् ॥ १७ ॥ प्रभृताधः षडंगानि दादि
 वर्गेस्तु विन्यसेत् ॥ ऋषिस्तु शब्दब्रह्म स्याच्छब्दो भूतलिपिमता ॥ १८ ॥ श्रीमूलप्रकृतिस्त्वस्य देवता कथिता मनोः ॥ अक्षस्त्रकपुस्तके चोर्ध्वे
 पुष्पसायककार्मुके ॥ १९ ॥ वराभीतिकराब्जैश्च धारयन्तीमनूपमाम् ॥ रक्षणाक्षमयीं मालां वहती कण्ठदेशतः ॥ २० ॥ हारकेयूरकटकच्छ
 न्नवीरविभूषणाम् ॥ दिव्यांगरागसंभिन्नमणिकुण्डलमण्डिताम् ॥ २१ ॥ लिपिकल्पद्रुमस्याधो रूपिपंकजवासिनीम् ॥ साक्षाल्लिख्यीं ध्यायेद्भैरवीं भक्त
 वत्सलाम् ॥ २२ ॥ अनेककोटिदूतीभिः समन्तात्समलंकृताम् ॥ एवं ध्यात्वा न्यसेद्भूयो भूतलेऽप्यक्षरान्क्रमात् ॥ २३ ॥ मूलाद्याज्ञावसानेषु
 वर्गाष्टकमथो न्यसेत् ॥ शषसान्मूर्ध्नि संन्यस्य स्वरानेष्वेव विन्यसेत् ॥ २४ ॥ हादिरूध्वादिपञ्चास्येष्वङ्गं मूले च मध्यमे ॥ अङ्गुलीमूलमणि
 बन्धयोर्दोष्णोश्च पादयोः ॥ २५ ॥ जठरे पार्श्वयोर्दक्षवामयोर्नाभिपृष्ठयोः ॥ शषसान्मूलहन्मूर्धस्वेतान्वा लादिकाव्यसेत् ॥ २६ ॥ ह्रस्वाः
 पञ्चाथ सन्ध्यर्णाश्चत्वारो हयरा वलौ ॥ अकौ स्वगेनगश्चादौ क्रमोयं शिष्टवर्गके ॥ २७ ॥ शप्सा इति विख्याता द्विचत्वारिंशदक्षराः ॥
 आद्यः पञ्चाक्षरो वर्गो द्वितीयश्चतुरक्षरः ॥ २८ ॥ पञ्चाक्षरी तु षड्गर्गी त्रिवर्णो नवमो मतः ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धनेशेन्द्रयमाः क्रमात् ॥
 ॥ २९ ॥ वरुणश्चैव सोमश्च शक्तित्रयमिमे नव ॥ वर्णानामीश्वराः प्रोक्ताः क्रमोभूतलिपेरयम् ॥ ३० ॥ एवं सृष्टौ पाठो विपरीतः संहता
 वमून्येव ॥ स्थानानि योजनीयौ विसर्गबिंदू च वर्णांतौ ॥ ३१ ॥ ध्यानपूर्वं ततः प्राज्ञो रत्यादिन्यासमाचरेत् ॥ जपाकुरुमसंकाशाः कुङ्कुमारुण
 विग्रहाः ॥ ३२ ॥ कामवामाधिरूढांका ध्येयाः शरधनुर्धराः ॥ रतिप्रीतियुतः कामः कामिन्याः कांत इष्यते ॥ ३३ ॥ कांतिमान्मोहिनीयुक्तकांमांगः
 कलहप्रियाम् ॥ अन्वेति कामचारैस्तु विलासिन्या समन्वितः ॥ ३४ ॥ कामः कल्पलतायुक्तः कामुकः श्यामवर्णया ॥ शुचिस्मितान्वितः कामो
 बंधको विस्मृतायुतः ॥ ३५ ॥ रमणो विस्मिताक्षया च रामोयं लेलिहानया ॥ रमण्या रतिनाथोपि दिग्ब्रह्मादयो रतिप्रियः ॥ ३६ ॥

म. पु.
॥२७१॥

वामया कुब्जया युक्तो रतिनाथो धरायुतः ॥ रमाकांतो रमोपास्यो रममाणो निशाचरः ॥ ३७ ॥ कल्याणो मोहिनीनाथो नन्दकश्चोत्तमान्वितः ॥ नन्दी सुरोत्तमाढ्यो नन्दनो नन्दयिता पुनः ॥ ३८ ॥ सुलावण्यान्वितः पंचबाणो बालनिधीश्वरः ॥ कलहप्रियया युक्तस्तथा रतिसखः पुनः ॥ ३९ ॥ एकाक्ष्या पुष्पधन्वापि सुमुखेशो महाधनुः ॥ नीली जटिल्यो भ्रमणः क्रमशः पालिनीपतिः ॥ ४० ॥ भ्रममाणः शिवाकांतो भ्रमो भ्रान्तश्च सुगंधया ॥ भ्रामको रमया प्राप्तो भ्रामितो भृङ्ग इष्यते ॥ ४१ ॥ भ्रांता चारो लोचनया दीर्घजिह्विकया पुनः ॥ भ्रमावहं समन्वेति मोहनस्तु रतिप्रियाम् ॥ ४२ ॥ मोहकस्तु पलाशाक्ष्या गृहिण्यां मोह इष्यते ॥ विकटेशो मोहधरो वर्धनोयं धरायुतः ॥ ४३ ॥ मदनाथो नृपमस्तु मन्मथो मलयान्वितः ॥ मादको हादिनीयुक्तः समिच्छन्विश्वतो मुखी ॥ ४४ ॥ नायको भृंगपूर्वस्तु गायको नन्दिनीयुतः ॥ गणकोऽनामया ज्ञेयः काल्या नर्तक इष्यते ॥ ४५ ॥ क्ष्वेलकः कालकर्ण्यारब्धः कंदर्पो मत्त इष्यते ॥ नतकः श्यामलाकांतो विलासी झषयान्वितः ॥ ४६ ॥ उन्मत्तामुपसंगम्य मोदते कामवर्धनः ॥ ध्यानपूर्वं ततः श्रीकण्ठादिवि न्यासमाचरेत् ॥ ४७ ॥ सिंदूरकांचनसमोभयभागमर्धनारीश्वरं गिरिसुताहरभूपचिह्नम् ॥ पाशद्वयाक्षवलयेषुदहस्तमेव स्मृत्वा न्यसेल्लिपिपदेषु समीहितार्थम् ॥ ४८ ॥ श्रीकण्ठानंतसूक्ष्मौ च त्रिमूर्तिरमरेश्वरः ॥ उर्वीशो भारभूतिश्चातिथीशः स्थाणुको हरः ॥ ४९ ॥ चण्डीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ॥ अक्रूरश्च महासेनः स्युरेते वरमूर्त्तयः ॥ ५० ॥ ततः क्रोधीशचण्डीशौ पश्चांतकशिवोत्तमौ ॥ तथैकरुद्रकूर्मेकनेत्राः सचतुराननाः ॥ ५१ ॥ अजेशः शर्वसोमेशौ हरो लोङ्गलिदारुकौ ॥ अर्धनारीश्वरश्चोमाकांतश्चापाढ्यदंडिनौ ॥ ५२ ॥ अत्रिर्मीनश्च मेषश्च लोहि तश्च शिखी तथा ॥ खड्गदंडद्विदंडौ च सुमहाकालव्यालिनौ ॥ ५३ ॥ भुजंगेशः पिनाकी च खड्गेशश्च वक्रस्तथा ॥ श्वेतो ह्यभ्रश्च लकुलीशिवः संवर्त्तकस्तथा ॥ ५४ ॥ पूर्णोदरी च विरजा तृतीया शाल्मली तथा ॥ लोलाक्षी वर्तुलाक्षी च दीर्घघोणा तथैव च ॥ ५५ ॥ सुदीर्घमुखिर्गो मुर्यौ नवमी दीर्घजिह्विका ॥ कुञ्जरी चोर्ध्वकेशा च द्विमुखी विकृतानना ॥ ५६ ॥ सत्यालीलाकलाविद्यामुर्य्याः स्युः स्वरशक्तयः ॥ महा कालीसरस्वत्यौ सर्वसिद्धिसमन्विते ॥ ५७ ॥ गौरी त्रैलोक्यविद्या च तथा मंत्रात्मशक्तिका ॥ लंबोदरी भूतमता द्राविणी नागरी तथा ॥ ५८ ॥

१ इत्येवमर्थः ।

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ४४

॥२७१॥

खचरी मञ्जरी चैव रूपिणी वीरिणी तथा ॥ कोटरा पूतना भद्रा काली योगिन्य एव च ॥ ५९ ॥ शंखिनीगर्जिनीकालरात्रिकृदिन्य एव च ॥
 कपर्दिनी तथा वज्रा जया च सुमुखेश्वरी ॥ ६० ॥ रेवती मायवी चैव वारुणी वायवी तथा ॥ रक्षावधारिणी चान्या तथा च सहजाह्वया ॥ ६१ ॥
 लक्ष्मीश्च व्यापिनीमाये संख्याता वर्णशक्तयः ॥ द्विरुक्तवालाया वर्णे रंगं कृत्वाथ केवलैः ॥ ६२ ॥ षोढा न्यासं प्रकुर्वीत देवतात्मत्वसिद्धये ॥
 विघ्नेशादीस्तु तत्रादौ विन्यसेद्विद्यानपूर्वकम् ॥ ६३ ॥ तरुणाऽरुणसंकाशान्गजवक्रांस्त्रिलोचनाम् ॥ पाशांकुशगर्भातिहस्ताञ्छक्तिसमन्वि-
 तान् ॥ ६४ ॥ विघ्नेशो विघ्नराजश्च विनायकशिवोत्तमो ॥ विघ्नकृद्विघ्नहन्ता च विघ्नराज्जगन्नायकः ॥ ६५ ॥ एकदन्तो द्विदन्तश्च गजवक्रो निरंजनः ॥
 कपर्दवान्दीर्घमुखः शंकुकर्णो वृषध्वजः ॥ ६६ ॥ गगनायो गजेंद्रास्यः शूर्पकर्णस्त्रिलोचनः ॥ लंबोदरो महानादश्चतुर्मूर्तिः सदाशिवः ॥ ६७ ॥
 आमोदो दुर्मदश्चैव मुमुखश्च प्रमोदकः ॥ एकपादो द्विपादश्च शूरो वीरश्च गणमुखः ॥ ६८ ॥ वरदो नाम देवश्च वक्रतुंडो द्विदन्तकः ॥ सेनानीर्मा-
 मणीर्मत्तो मत्तमृषकवाहनः ॥ ६९ ॥ जटी मुंडी तथा खड्गी वरेण्यो वृषकेतनः ॥ भक्ष्यप्रियो गणेशश्च मेघनादो गणेश्वरः ॥ ७० ॥ एते गणेशा-
 वर्णानामेकपञ्चाशतः क्रमात् ॥ श्रीश्च द्वीश्चैव पुष्टिश्च शांतिस्तुष्टिः सरस्वती ॥ ७१ ॥ रतिर्मेधा तथा कांतिः कामिनी मोहिनी तथा ॥ तीव्रा च-
 ज्वालिनी नंदा सुयशाः कामरूपिणी ॥ ७२ ॥ उग्रा तेजोवती सत्या विघ्नेशानी स्वरूपिणी ॥ कामार्ता मदाजहा च विकटा घूर्णितानना ॥ ७३ ॥
 भूतिर्भूमिर्द्विरम्या चामारूपा मकरध्वजा ॥ विकर्णभुकुटी लज्जा दीर्घघोणा धनुर्धरी ॥ ७४ ॥ तथैव कामिनी रात्रिश्चंद्रकांता शशिप्रभा ॥ लोलाक्षी-
 चपला ऋज्वी दुर्भगा सुभगा शिवा ॥ ७५ ॥ दुर्गा गुहप्रिया काली कालजिह्वा च शक्तयः ॥ ग्रहन्यासं ततः कुर्याद्विद्यानपूर्वं समाहितः ॥ ७६ ॥
 वरदाभयहस्ताब्धाञ्छक्त्यालिंगितविग्रहान् ॥ कुंकुमक्षीररुधिरकुंदकांचनकंबुभिः ॥ ७७ ॥ अभोदधूमतिमिरैः सूर्यादीन्सहशान्स्मरेत् ॥ हृदयाधोर-
 न्यस्य शीर्ष्णि सोमं दृशोः कुजम् ॥ ७८ ॥ हृदि शुक्रं च हन्मध्ये बुधं कण्ठे बृहस्पतिम् ॥ नाभौ शनैश्च वक्रै राहुं केतुं पदद्वये ॥ ७९ ॥ ज्वलत्का-
 लानलप्रख्या वरदाभयपाणयः ॥ तारा न्यसेत्ततो ध्यायन्सर्वाभरणभूषिताः ॥ ८० ॥ भाले नयनयोः कर्णद्वये नासापुटद्वये ॥ कण्ठे स्कंधद्वये पश्चा-
 त्कूर्पयोर्मणिबंधयोः ॥ ८१ ॥ स्तनयोर्नाभिकटचरुजानुजङ्घापदद्वये ॥ योगिनीन्यासमादध्याद्विशुद्धो हृदये तथा ॥ ८२ ॥ नाभौ स्वाधिष्ठिते मूले भ्रम-
 मूर्धनि क्रमात् ॥ पद्मेदुर्गणिकामध्ये वर्णशक्तीर्दलेष्वथ ॥ ८३ ॥ दलाग्रेषु तु पद्मस्य मूर्ध्नि सर्वाश्च विन्यसेत् ॥ अमृता नंदिनीन्द्राणी त्वीशानी चात्युमा

म. पु.
॥२७२॥

तथा ॥ ८४ ॥ ऊर्ध्वकशा ऋद्धदुषा लकारका तथैव च ॥ एकपादात्मिकेश्वरकारिणी चौषधात्मिका ॥ ८५ ॥ ततोर्विकाथा रक्षात्मिकेति
षोडश शक्तयः ॥ कालिका खेचरी गायत्री घण्टाधारिणी तथा ॥ ८६ ॥ नादात्मिका च चामुण्डा छत्रिका च जया तथा ॥ झङ्कारिणी च संज्ञा च
टंकहस्ता ततः परम् ॥ ८७ ॥ टंकारिणी च विज्ञेयाः शक्तयो द्वादश क्रमात् ॥ डंकारी टंकारिणी च णामिनी तामसी तथा ॥ ८८ ॥ थंकारिणी
दया धात्री नादिनी पार्वती तथा ॥ फटकारिणी च विज्ञेयाः शक्तयो द्वयपत्रगाः ॥ ८९ ॥ वर्धिनी च तथा भद्रा मञ्जा चैव यशस्विनी ॥ रमा
च लामिनी चेति षडेताः शक्तयः क्रमात् ॥ ९० ॥ नारदा श्रीस्तथा षण्ढा शश्वत्यपि च शक्तयः ॥ चतस्रोपि तथैव द्वे हाकिनी च क्षमा तथा
॥ ९१ ॥ ततः पादे च लिंगे च कुक्षौ हृदोः शिरस्सु च ॥ दक्षादिवामपादान्तं राशीन्मेषादिकान्यसेत् ॥ ९२ ॥ ततः पीठानि पञ्चाशदेकं चक्रं
मनोन्यसेत् ॥ कामरूपं वाराणसी नेपालं पौण्ड्रवर्धनम् ॥ ९३ ॥ वरस्थिरं कान्यकुब्जं पूर्णशैलं तथार्बुदम् ॥ आप्रातकेश्वरैकाग्रं त्रिस्रोतः
कामकोष्ठकम् ॥ ९४ ॥ कैलासं भृगुनगरं केदारं चन्द्रपुष्करम् ॥ श्रीपीठं चैकवीरां च जालन्ध्रं मालवं तथा ॥ ९५ ॥ कुलात्रं देविकोटं च
गोकर्णं मारुतेश्वरम् ॥ अट्टहासं च विरजं राजवेश्म महापथम् ॥ ९६ ॥ कोलापुरकैलापुरकालेश्वरजयन्तिकाः ॥ उज्जयिन्यपि चित्रा च
क्षीरकं हस्तिनापुरम् ॥ ९७ ॥ उर्ध्वारि च प्रयागं च षष्टिमायापुरं तथा ॥ गौरीशं सलयं चैव श्रीशैलं मरुमेव च ॥ ९८ ॥ पुनर्गिरिवरं पश्चान्म
हेन्द्रं वामनं गिरिम् ॥ स्याद्विरण्यपुरं पश्चान्महालक्ष्मीपुरं तथा ॥ ९९ ॥ पुरोद्यानं तथा छायाक्षेत्रमाहुर्मनीषिणः ॥ लिपिक्रमसमायुक्तां लिपि
स्थानेषु विन्यसेत् ॥ १०० ॥ अन्यान्यथोक्तस्थानेषु संयुक्तां लिपिसङ्क्रमात् ॥ षोढा न्यासो मयाख्यातः साक्षादीश्वरभाषितः ॥ १ ॥ एवं
विन्यस्तदेहस्तु देवताविग्रहो भवेत् ॥ ततः षोढा पुरः कृत्वा श्रीचक्रन्यासमाचरेत् ॥ २ ॥ अंशाद्यानन्दमूर्त्यन्तं मन्त्रैस्तु व्यापकं चरेत् ॥ चक्रे
शरीं चक्रसमर्पणमन्त्रान् हृदि न्यसेत् ॥ ३ ॥ अन्यान्यथोक्तस्थानेषु गणपत्यादिकान्यसेत् ॥ दक्षिणोरुसमं वामं सर्वाश्च क्रमशो न्यसेत् ॥ ४ ॥
गणेशं क्षेत्रपालं च योगिनीं बटुकं तथा ॥ आदाविन्द्रादयो न्यस्याः पद्मद्वयप्रके ॥ ५ ॥ जानुपार्श्वसमूर्धस्य पार्श्वजानुषु मूर्धनि ॥ मूला
पारेऽणिमादीनां सिद्धीनां दशकं ततः ॥ ६ ॥ न्यस्तव्यमंसदोः पृष्ठवक्षस्सु प्रपदोः स्फिजि ॥ दोर्देशपृष्ठयोर्मूर्धपादद्वितययोः क्रमात् ॥ ७ ॥ अणिमा
म लक्ष्मिमा तृतीया महिमा तथा ॥ ईशित्वं च वशित्वं च प्राकाम्यं प्राप्तिरेव च ॥ इच्छासिद्धी रसासिद्धिर्मोक्षसिद्धिरिति स्मृताः ॥ ८ ॥ ततः

उ. भा.
उप. पा. ४
अ. ४४

॥२७२॥

विप्रन्यसेद्धीमान्मातृणामष्टकं क्रमात् ॥ पादाद्बुधयुगे दक्षपार्श्वे मूर्द्धनि वामतः ॥ ११ ॥ वामजानौ दक्षजानौ दक्षवामांसयोस्तथा ॥ ११० ॥
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डा चैव सप्तमी ॥ १११ ॥ महालक्ष्मीश्च विज्ञेया मातरो वै क्रमाद् बुधेः ॥
 मुद्रादेवीर्न्यसेदष्टावेष्टेव द्वे च ते पुनः ॥ ११२ ॥ मूर्द्धाङ्गोरपि मुद्रास्तु सर्वसंक्षोभिणी तथा ॥ सर्वविद्राविणी पश्चात्सर्वार्थाकर्षणी तथा ॥ ११३ ॥
 सर्वाद्या वशकरिणी सर्वाद्या प्रियकारिणी ॥ महाङ्कुशी च सर्वाद्या सर्वाद्या खेचरी तथा ॥ ११४ ॥ त्रिखण्डा सर्वबीजा च मुद्रा सर्वप्रपूरिका ॥
 योनिमुद्रेति विज्ञेयास्तत्र चक्रेश्वरी न्यसेत् ॥ ११५ ॥ त्रैलोक्यमोहनं चक्रं समर्प्य व्याप्य वर्ष्मणि ॥ ततः कलानां नित्यानां
 क्रमात्षोडशकं न्यसेत् ॥ ११६ ॥ कामाकर्षणरूपा च बुद्ध्याकर्षणरूपिणी ॥ अहंकाराकर्षिणी च शब्दाकर्षणरूपिणी ॥ ११७ ॥
 स्पर्शाकर्षणरूपा च रूपाकर्षणरूपिणी ॥ रसाकर्षणरूपा च गन्धाकर्षणरूपिणी ॥ ११८ ॥ चित्ताकर्षणरूपा च धैर्याकर्षणरूपिणी ॥ स्मृत्याक
 र्षणरूपा च हृदाकर्षणरूपिणी ॥ ११९ ॥ श्रद्धाकर्षणरूपा च ह्यात्माकर्षणरूपिणी ॥ अमृताकर्षिणी प्रोक्ता शरीराकर्षिणी तथा ॥ १२० ॥
 स्थानानि दक्षिणं श्रोत्रं पृष्ठमसंश्च कूर्परः ॥ दक्षहस्ततलस्याथ पृष्ठं तत्स्फिक्च जानुनी ॥ २१ ॥ तज्जंघाप्रपदे वामप्रपदादिविलोमतः ॥ चक्रेशीं
 न्यस्य चक्रं च समर्प्य व्याप्य वर्ष्मणि ॥ २२ ॥ न्यसेदनंगकुसुमदेव्यादीनामथाष्टकम् ॥ शंखजत्रूरुजङ्घासु वामे तु प्रतिलोमतः ॥ २३ ॥ अनङ्ग
 कुसुमा पश्चाद्वितीयानंगमेखला ॥ अनंगमदना पश्चादनंगमदनातुरा ॥ २४ ॥ अनंगरेखा तत्पश्चाद्देगाख्यानंगपूर्विका ॥ ततो नंगाकुशा पश्चादनंगाधा
 रमालिनी ॥ २५ ॥ चक्रेशीं न्यस्य चक्रं च समर्प्य व्याप्य वर्ष्मणि ॥ शक्तिदेवीर्न्यसेत्सर्वसंक्षोभिण्यादिका अथ ॥ २६ ॥ ललाटगण्डयोरसे पादमूले
 च जानुनि ॥ उपर्यधश्च जंघायां तथा वामे विलोमतः ॥ २७ ॥ सर्वसंक्षोभिणी शक्तिः सर्वविद्राविणी तथा ॥ सर्वाद्याकर्षणी शक्तिः सर्वप्रह्लादिनी तथा
 ॥ २८ ॥ सर्वसंमोहिनी शक्तिः सर्वाद्या स्तंभिनी तथा ॥ सर्वाद्या जृम्भिणी शक्तिः सर्वाद्या वशकारिणी ॥ २९ ॥ सर्वाद्या रञ्जिनी शक्तिः सर्वाद्योन्मा
 दिनी तथा ॥ सर्वार्थसाधिनी शक्तिस्सर्वाशापूरिणी तथा ॥ १३० ॥ सर्वमन्त्रमयी शक्तिः सर्वद्वन्द्वक्षयङ्करा ॥ चक्रेशीं न्यस्य चक्रं च समर्प्य व्याप्य
 वर्ष्मणि ॥ ३१ ॥ सर्वसिद्धिप्रदादीनां दशकं चाथ विन्यसेत् ॥ दक्षनासापुटे दन्तमूले दक्षस्तने तथा ॥ ३२ ॥ कूर्परे मणिबन्धे च न्यस्येद्रामे विलो
 मतः ॥ सर्वसिद्धिप्रदा नित्यं सर्वसंपत्प्रदा तथा ॥ ३३ ॥ सर्वप्रियंकरा देवी सर्वमङ्गलकारिणी ॥ सर्वाधमोचिनी शक्तिः सर्वदुःखविमोचिनी ॥
 ॥ ३४ ॥ सर्वमृत्युप्रशमिनी सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ सर्वाङ्गसुन्दरी चैव सर्वसौभाग्यदायिनी ॥ ३५ ॥ चक्रेशीं न्यस्य चक्रं च समर्प्य व्याप्य

ब्र पु.
॥२७३॥

वर्ष्मणि ॥ सर्वज्ञाद्यान्न्यसेद्वक्षस्यपि दन्तस्थलेष्वथ ॥ ३६ ॥ सर्वज्ञा सर्वशक्तिश्च सर्वज्ञानप्रदा तथा ॥ सर्वज्ञानमयी देवी सर्वव्याधिविना
शिनी ॥ ३७ ॥ सर्वाधारस्वरूपा च सर्वपापहरा तथा ॥ सर्वानन्दमयी देवी सर्वरक्षास्वरूपिणी ॥ विज्ञेया दशमी चैव सर्वेप्सितफलप्रदा ॥ ३८ ॥
चक्रेशीं न्यस्य चक्रं च समर्प्य व्याप्य वर्ष्मणि ॥ प्राग्वामाद्याश्च विन्यस्य पक्षिण्याद्यास्ततः सुधीः ॥ ३९ ॥ दक्षे तु चिबुके कण्ठे स्तने नाभौ च
च पार्श्वयोः ॥ वामा विनोदिनी विद्या वशिता कामिकी मता ॥ १४० ॥ कामेश्वरी परा ज्ञेया मोहिनी विमला तथा ॥ अरुणा जघिनी
पश्चात्तथा सर्वेश्वरी मता ॥ कौलिनीति समुक्तानि तासां नामानि सूरिभिः ॥ ४१ ॥ चक्रेश्वरीं न्यसेच्चक्रं समर्प्य व्याप्य वर्ष्मणि ॥ हृदि
त्रिकोणं संभाव्य दिक्षु प्रागादितः क्रमात् ॥ ४२ ॥ तद्वहिर्विन्यसेद्धीमानायुधानां चतुष्टयम् ॥ न्यसेदग्न्यादिकोणेषु मध्ये पीठचतु
ष्टयम् ॥ ४३ ॥ मध्यवृत्तं न्यसित्वा च नित्याषोडशकं न्यसेत् ॥ कामेश्वरी तथा नित्या नित्या च भगमालिनी ॥ ४४ ॥ नित्यकिन्ना
तथा नित्या नित्या मेरुण्डिनी मता ॥ वह्निवासिनिका नित्या महावज्रेश्वरी तथा ॥ ४५ ॥ नित्या च दृती नित्या च त्वरिता तु ततः
परम् ॥ कुलसुन्दरिका नित्या कुल्या नित्या ततः परम् ॥ ४६ ॥ नित्या नीलपताका च नित्या तु विजया परा ॥ ततस्तु मङ्गला चैव
नित्यपूर्वा प्रचक्ष्यते ॥ ४७ ॥ प्रभामालिनिका नित्या चित्रा नित्या तथैव च ॥ एतास्त्रिकोणान्तरेण पादतो हृदि विन्यसेत् ॥ ४८ ॥ नित्या
प्रमोदिनी चैव नित्या त्रिपुरसुन्दरी ॥ तन्मध्ये विन्यसेद्देवीमखण्डजगदात्मिकाम् ॥ ४९ ॥ चक्रेश्वरीं हृदि न्यस्य कृत्वा चक्रं समुद्धृतम् ॥
प्रदर्श्य मुद्रां योन्याख्यां सर्वानन्दमनुं जपेत् ॥ १५० ॥ इत्यात्मनस्तु चक्रस्य चक्रदेवी भविष्यति ॥ १५१ ॥ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥
इति श्रीब्रह्मांडमहापुराणे उत्तरभागे इयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ समाप्तं ललितोपाख्यानम् ॥
श्रीमत्प्रतापगढपत्तनमध्यवर्त्तिश्रीरामपूर्वकगढाभिधवासिनेदम् ॥ संशोधितं निखिलमान्यपुराणकं यद् ब्रह्माण्डसंज्ञमिह तद्विदुषां मुदेऽस्तु ॥ १ ॥
पुनाथेनेदं यत् कचिदस्तीहाप्यसंशुद्धम् ॥ संशोधितमपि दयया तत्क्षन्तव्यं ह्यशेषेण ॥ २ ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ रामाय नमः ॥ ॐ ॥

॥ समाप्तमिदं ब्रह्माण्डमहापुराणम् ॥

उ. भा.
उप.पा.४
अ. ४४

॥२७३॥

इदं पुस्तकं क्षमराज-श्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना मुम्बय्यां (खेतवाडी ७ वीं गली सम्बाटा लैन)
“श्रीवेङ्कटेश्वर” (स्टीम) मुद्रणयन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ॥
संवत् १९६९, शके १८३४.

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-खेमराज श्रीकृष्णदास, “श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम प्रेस-बम्बई.

नाम.

को. ह. आ.

नाम.

को. ह. आ.

आदिपुगण-मूलमात्र सम्पूर्ण पुराणोंका सार यह आदिपु-
राण व्यासदेवजीने २९ अध्यायोंमें वर्णन किया है।
इसमें सृष्ट और शौनक मुनिके समय शौनकने सन्ध्या-
कालका तथा कलियुगके दोषोंका ऐसा विचित्र रूप
दर्शाया है कि, पढ़ते-२ मन भुग्ध होजाताहै। इसके
सिवाय श्रीकृष्णभगवानके जन्मसे लेकर उनकी अने-
क लीला और रामावतारकी चर्चा तथा वैष्णवोंकी
अनेक चित्ताकर्षक परमपयोगी कथायें इसमें लिखी-
हुईहैं.

०-१२

आदिपुराण-भाषाटीकासमेत। उपरोक्त सर्वालङ्कारोंसे युक्त
मुरादाबादनिवासी पं० श्यामसुन्दरलाल त्रिपाठीजीने
अत्यन्त सरल भाषानुवाद कियाहै.

२-०

कल्किपुराण-भाषाटीकासमेत। स्वर्गीय पं० बलदेवप्रसाद
मिश्रकृत। इसमें-कल्किमहागज कलियुगान्तमें अव-
तार ले दुष्टोंका संहार करेंगे उनका पूर्ण वृत्तान्त है।

२-

कालिकापुराण-मूलमात्र-शाक्तगणोंको अवश्य संग्रह करने
योग्य है ... ..

४-८

केदारकल्प-रुद्रयामलान्तर्गत। (सदेह कैलास शिव-
लोक गमन) उत्तराखण्डकी पवित्र भूमिका माहात्म्य-
किसीसे छिपा नहीं है। जहाँसे पतितपावनी गङ्गादि
नदियें निकलकर संसारके कलुषको क्षालित कर रही
हैं। उसी पावनभूमिमें केदारक्षेत्र भी है। जिसमें अनेक
तीर्थ और अपूर्व पुण्यको देनेवाले स्थल हैं। उन सबका
माहात्म्य, और भी कितनेही अनेक प्रयोग, मन्त्र, तन्त्र,
वशीकरणादि सिद्धि ४४ पटलोंद्वारा इसमें हैं.

१-८

ब्रह्मोत्तरखण्ड-मूलमात्र-स्कान्दपुराणोक्त। इसमें-शिवभ-
क्तका अपूर्व इतिहास और शिवकवचादि भी हैं.

०-१०

ब्रह्मोत्तरखण्ड-पं० बाबुरामशर्मकृत भाषाटीकासमेत.

१-८

महालक्ष्मीचरित-(उपाख्यान) भाषाटीकासहित।
इसमें लक्ष्मीदेवीकी अपूर्व कथा है.

०-३

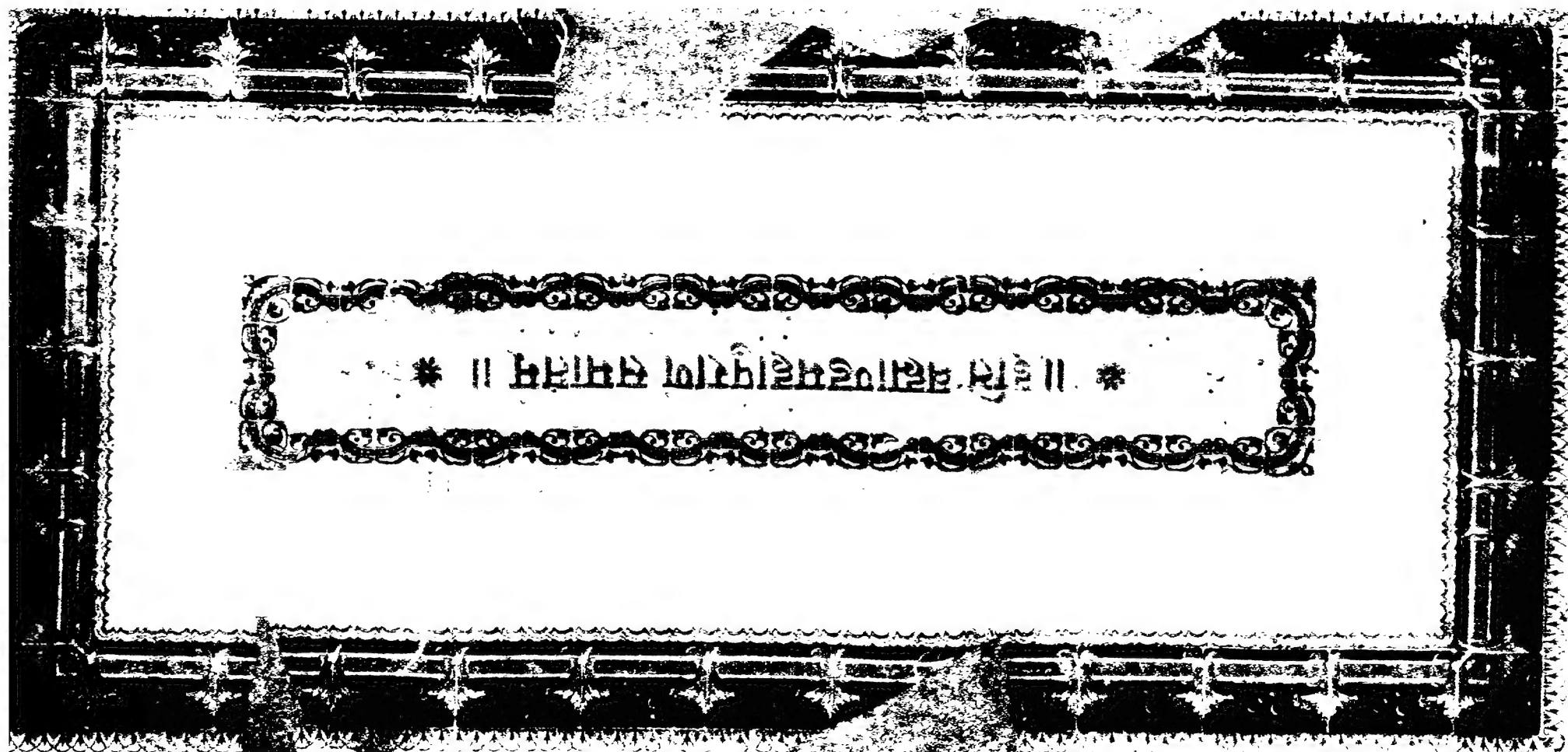
वायुपुराण-इसमें अनेक विषयसंयुक्त देवादि सृष्टिवर्णन, मन्वन्तरादि चतुर्थगारूयान, पृथुवंशकीर्तन, श्राद्धक्रिया वर्णन, और गयामाहात्म्यादि अनेक विषय हैं.....	५-०
शास्त्रसारसिद्धान्तमणि-भाषाटीकासमेत.	१-०
श्रीमद्देवीभागवत-संस्कृत-नीलकण्ठीटीका समेत.....	७-०
श्रीमद्देवीभागवत-विद्यावारिधि श्रीयुत पण्डित-ज्वाला-प्रसादजीमिश्रकृत भाषाटीकासमेत । इसमें मुख्य देवी-जीके पाठादिकका विस्तार, सम्पूर्ण शक्तियोंका कथन, और उनके अवतार तथा मन्त्र, यन्त्र, तन्त्र, कवचादि गायत्री आदिके स्तोत्रादि अपूर्व विषय हैं । शाक्तगणोंको संग्राह्य है.	१२-०
श्रीविन्ध्यवासिन्धुपाख्यान-भाषाटीकासमेत । इसमें विन्ध्यवासिनी देवीकी अपूर्व कथा है.	०-३

साम्बपुराण-इसमें-सूर्योपासनाकी सांगोपांग विधि कही गयी है.	१-८
हरिश्चन्द्रोपाख्यान- भाषाटीकासमेत । इसमें-विश्वामित्रकी असत्य प्रतिज्ञा, और गुरुवसिष्ठने अपने शिष्य हरिश्चन्द्रजीकी सत्य प्रशंसा और हरिश्चन्द्रजीकी सत्यताकी जय आदिका वर्णन है.	०-६
भाषापुराण-ग्रन्थाः ।	
अष्टादशपुराणदर्पण-विद्यावारिधि पं० ज्वालाप्रसादजी मिश्रद्वारा निर्मित अर्थात् अठारहों पुराणोंका दर्पणकी समान वर्णन । इसमें-वेदसे पुराण विषयका वर्णन, सब पुराणोंके अध्याय और उनकी कथा, पुराणोंपर विचार तथा शङ्का समाधान सहित लिखा है । यह पुस्तक पण्डितोंके देखने योग्य है अर्थात् सबको पास रखना चाहिये.	२-०

पुस्तक मिलनेका ठिकाना--स्वमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टोम प्रेस-बम्बई.

॥ इति श्रीब्रह्माण्डमहापुराणं समाप्तम् ॥

* ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ *

अत्रेयमभ्यर्थना

अस्माकं मुद्रणालये वेद-वेदान्त-धर्मशास्त्र-श्र्लोग-योग-सांख्य-ज्योतिष-पुराणेतिहास-वैद्यक-मंत्र-स्तोत्र-कोश-काव्य-चम्पू-नाटकालं-
कार-संगीत-नीति-कथाग्रंथाः, बहवः स्त्रीणां चोपयुक्ता ग्रंथाः, बृहज्ज्योतिषार्णवनामा बहुविधैर्वाचित्रितोऽयमपूर्वग्रन्थः ।
संस्कृतभाषया, हिन्दीमार्वाडिन्यतरभाषाग्रन्थास्तत्तच्छास्त्रार्थानुवादकाः, चित्राणि, पुस्तकमुद्रणोपयोगिन्या यावः
त्यस्तामभ्यः, स्वस्वलौकिकव्यवहारोपयोगिचित्रचित्रितलिखितपत्रवत्पुस्तकानि च, मुद्रयित्वा प्रकाशन्ते
मुद्रमेन मूल्येन विक्रयाय । येषां यत्राभिरुचिस्तत्तत्पुस्तकाद्युपलब्धेय एवं नव्यतया स्वस्वपुस्तकानि
मुमुद्रयिषुभिः सुलभयोग्यमूल्येन सासकाक्षरैः स्वच्छोत्तमोत्तमपत्रेषु मुद्रितवत्पुस्तकानां
स्वस्वसमयानुसारेणोपलब्धेय च पत्रिकाद्वारातः प्रेषणीयोऽस्मि ।

अधिकमस्मदायसूचीपुस्तकानां भिन्नभिन्नविषयाणां प्रापणेन "श्रीविङ्कटेश्वरसन्चार" पत्रिकाप्रापणद्वारा च ज्ञेयमिति ज्ञम् ।

क्षेमराज श्रीकृष्णदास, "श्रीविङ्कटेश्वर" (स्ट्रीन) यन्त्रालयाध्यक्षः-मुंबई.

KHEMRAJ SHRIKRISHNADAS, 'SHRIVENKATESHWAR STEAM PRESS.

BOMBAY.

